GAEKWAD'S ORIENTAL SERIES.

VOLUME LXXXV

Brahaspatismriti

125

883

TYE

GAEKWAD'S ORIENTAL SERIES
Published under the Authority of the Government of His Highness the Maharaja Gaekwad of Baroda

GENERAL EDITOR:
B. BHATTACHARYYA, M.A., Ph.D.,
Rājyaratna, Jñānajyoti

No. LXXXV

BṚHASPATISMṚTI

(RECONSTRUCTED)

Sankaracharya Sanskrit Mahavidyalaya
834
BVB

BṚHASPATISMṚTI

(Reconstructed)

By

K. V. RANGASWAMI AIYANGAR
Honorary Professor of Economics
Benares Hindu University

Bharatiya Vidya Bhawan's Sri Sankaracharya Sanskrit Mahavidyalaya
834

Baroda
Oriental Institute
1941

Printed by G. E. Bingham at the Baptist Mission Press, 41A Lower Circular Road, Calcutta, and Published, on behalf of the Government of Baroda, by Benoytosh Bhattacharyya, Director, Oriental Institute, Baroda.

Price Rs.15.

Bhawan's Sri ... Vidya ... Mahavidyal...
434

श्रीः

बृहस्पतिस्मृतिः

इतिहासाचार्य-धर्म्मार्थशास्त्ररत्नाकर-विद्यावाचस्पतीत्यादिविरुदैः सम्मानितेन

कौशिकान्ववायश्रीवीरराघवार्यसूनुना

श्रीरङ्गस्वामिशर्मणा

नानाभाष्यनिबन्धादिसमुद्धारैः

संकलिता सम्पादिता च

BVB Sri Sankaracharya Sanskrit Mahavidyalaya
834

बडोदाराजकीयप्राच्यविद्याविमर्शालयात्प्रकाशिता

बडोदा

संवत् १९९८

PREFACE

The Dharmaśāstra ascribed to Bṛhaspati has long been recognised as one of the most important smṛtis, but it has remained a lost work, surviving only in quotations in commentaries and digests. Its value even in such citations was appreciated by lawyers and judges, and passages from *Bṛhaspatismṛti* have been quoted in judicial decisions. Dr. J. Jolly considered the fragments of Bṛhaspati as 'among the most precious relics in the early legal literature of India', partly from their intrinsic merit and interest and partly from 'their close connexion with the Code of Manu' which 'gives them a special claim to consideration, and renders them a valuable link in the chain of evidence by which the date of the most authoritative code of ancient India has been approximately determined'. He made for his own use a collection of passages from Bṛhaspati, which he was able to gather from a handful of commentaries and digests, and arranged them roughly in the order followed by *Nāradasmṛti*, which he had edited (*Bibliotheca Indica*, 1886) and translated (the smaller version in 1876, and the larger version, which he had edited, in 1889 in the Sacred Books of the East, vol. XXXIII). He did not print the text on which his translation was based. Dr. Jolly's translation dealt with about 700 verses of Bṛhaspati on law and procedure. In 1879, Dr. A. A. Führer published his doctoral dissertation on Bṛhaspati's treatment of written documents (*lekhya*), in proof of the existence of writing in ancient India. In this pamphlet he gathered, arranged and printed eighty-four ślokas ascribed to Bṛhaspati by Aparārka and a few other writers. While the fragments of Bṛhaspati thus remained unpublished, the closely associated work of Kātyāyana received attention. In 1927, about 800 verses of Kātyāyana were published by Mr. N. C. Bandopādhyāya under the auspices of the University of Calcutta. A fuller and annotated edition with a translation was published in 1933 by Mr. P. V. Kane, bearing the marks of the thoroughness and erudition, which characterise his work. It dealt also only with passages on *vyavahāra*, drew on twenty-one 'sources' only, and reproduced 973 verses ascribed in those works to Kātyāyana. Differences in reading were shown in footnotes and discussed occasionally, as needed.

A copy of the reconstruction of Kātyāyana was given to me by Mr. Kane when I first met him in Bombay in April, 1934. My first reaction was to ask why he had not attempted a similar reconstruction of Bṛhaspati. Mr. Kane, after a short discussion, urged me to undertake the work, as his own time was pre-engaged. The

next day I was honoured by an audience of His Highness the Mahārāja Sir Sayāji Rao Gaekwad of Baroda, at which the suggestion was made that I should edit some works for the Gaekwad's Oriental Series. An offer to edit the fragments of Bṛhaspati, and, if the manuscript of it in the Palace Library at Udaipur (Mewar) could be secured, the *Kṛtyakalpataru* of Lakṣmīdhara, the oldest authoritative digest of Dharmaśāstra, which has survived almost entire, received the gracious approval of His Highness. The Prime Minister of Baroda, Sir V. T. Krishnamachari, K.C.I.E., who was present at the interview, was requested to get me the requisite facilities. The interest manifested by His Highness and the readiness and warmth with which all my requests for help have been complied with by the Prime Minister and Dr. B. Bhattacharyya, the learned Director of the Baroda Oriental Institute, have burdened me with a feeling of responsibility, which has not been light. The ideal which I set before myself was to examine as many secondary works as possible for fragments of the lost smṛti, and collect not only passages dealing with law and procedure, but with such topics as *ācāra* and *prāyasccitta*, which must have been deemed by Bṛhaspati, as by every author of a *Dharmasamhitā*, as not less important. The view now common that *vyavahāra* is the only relevant part of a smṛti is one which reflects a partial and one-sided view of our smṛtis and an implicit belief in the existence of a distinction between things secular and things spiritual or non-secular in our ancient literature, which is opposed to facts and to the basic concepts of the Indian view of life. The collection and publication of *vyavahāra* fragments alone of lost smṛtis, while perhaps forensically useful, perpetuates the erroneous view of the character and content of a typical smṛti and of the entire background of the ancient literature dealing with *trivarga*.

The task undertaken was a heavy one. That it did not discourage even a beginning was perhaps due to the optimism engendered by my having taken leave preparatory to retirement and the expectation that a life of leisure was before me from 1934. But, after the work of collecting fragments was begun, the Principalship of the Central Hindu College in the Benares Hindu University and the teaching duties of a University Professor devolved on me. During the three years from July, 1935, in which I remained in Benares, the work on Bṛhaspati and the *Kṛtyakalpataru*, besides that of editing Varadarāja's *Vyavahāranirṇaya*, was steadily pursued to the point of complete absorption of my scanty leisure. Ordinarily, such multiple studies would impede progress in all directions. But, since the main task was to find every available fragment attributed to Bṛhaspati, the widening of the area of investigation helped and did not hinder the reconstruction. Though Kāśī is not what

it was, it still affords in its great manuscript collections unique facilities for the study of almost every branch of our old literature, while there are still a few paṇḍitas there who worthily maintain the fame of Kāśī as the spiritual centre of India.

How far an approach has been made to the ideal may be judged from the reconstruction now published. Nearly two hundred 'sources' are named in the footnotes, which give every individual variation in a śloka of Bṛhaspati printed in the body of the book. The number refers only to the books actually cited as source of verse or variant reading. Hundreds of works in print and manuscript were examined, without yielding any śloka of Bṛhaspati. They too will enter in any evalution of the labour involved. The net has not till now been thrown over so wide an area. The literature of Dharmaśāstra (even in its present reduced dimensions) is so vast that no single life can hope to cover it. Fortunately, several major works, which were unpublished when Jolly and Führer wrote, are now available in print. But most of the great digests are either unpublished or have been only partially published. The great series of Caṇḍeśvara and Mitramiśra appear still as torsos. The unprinted parts of such series as the *Ratnākara*, *Nṛsimhaprasāda* and the *Vīramitrodaya*, along with series still awaiting publication like the *Madanodyota* and the *Ṭoḍarānanda*, can be consulted only in badly preserved and badly written manuscripts. Two windfalls merit mention. South India, which did not have to face the familiar vicissitudes of a Musalman conquest, has long preserved not only many works lost in Hindusthan, but has preserved older forms of the texts of many works which survive elsewhere in imperfect recensions. Varadarāja's *Vyavahāranirṇaya*, which competed for the employment of my leisure with Bṛhaspati and the *Kṛtyakalpataru*, presents many fragments, not only of Bṛhaspati but of Kātyāyana, which are unavailable in North Indian digests of the Musalman period. It was possible to add from this single source 121 verses to the 973 collected by Mr. Kane as Kātyāyana's, on *vyavahāra* alone. Further, this work has helped a decision on the authenticity of some passages ascribed to Bṛhaspati, as will be seen from the Introduction and the Notes. The second windfall was the *Kṛtyakalpataru*, which I have shown as composed about A.D. 1110, before the famous *Mitākṣarā*, which it rivals in the opulence of its citations, as it has long done in admitted authority. Among extant works only Viśvarūpa's great bhāṣya on *Yājṇavalkyasmṛti* and Medhātithi's still more famous bhāṣya on *Manusmṛti*, both of which belong probably to the ninth century A.D., are older than the *Kṛtyakalpataru*. The age of a source is a relevant factor in deciding upon the authenticity of both citation and reading.

The help rendered by Lakṣmīdhara's work in both respects is difficult to exaggerate.

In the result, in the pesent collection of fragments of the lost code, *nibandhas* and commentaries of eleven centuries have been laid under contribution. Variants are given from early as well as comparatively late 'sources'. It is pertinent to ask 'What is the need for examining and reproducing readings from recent works, if the source of the selected śloka can be traced to an early writer?' The answer and defence of the practice involve a reference to the peculiar conditions of the preservation of ancient works in India. Oral teaching, which was the backbone of ancient Indian education, still survives. The *sūtra* and the *śloka* were devices evolved to meet the needs of oral transmission of knowledge. Their purpose is forgotten. Even after books came to be *written* their influence, as compared with that of oral teaching, in the *guru-śiṣya* system was relatively small. A written commentary could not give *everything* that can be said orally. Reliance on a book for elucidation was therefore held as likely not only to mislead but to convey wrong impressions of authentic doctrine. This is why we find in smṛti literature, even in ages in which documents and writings came to be the mainstay of judicial decisions, denunciations of dependence on books, side by side with praise of gifts of *purāṇas* as among the donations of most sanctity. Devaṇṇa Bhaṭṭa (thirteenth century) quotes the authority of Nārada for including dependence on books along with women, gambling, addiction to the stage, idleness and sleep among the impediments to the acquisition of knowledge. Mādhava also quotes Nārada to show that 'what is learned from books, and not from the teacher, will not shine in an assembly of the learned'. The familiar denunciation of the sale (*vikraya*) of knowledge is aimed as much at teaching under contract for a fee as at the sale of books which would supersede the teacher. The results of the prejudice were twofold: first, improvement of the memory to make its retentiveness greater; and secondly, to make citation in books aim at the utmost accuracy to escape the familiar charge. Quotations in our Dharmaśāstra literature, which are usually attributed to astonishing feats of memory, were in reality taken from manuscripts. Scholars, even the greatest, preferred to transcribe their own manuscripts. The practice is not extinct. The vogue of the professional scribe came later. It is thus possible that good readings may descend in an unbroken succession of scholarly transcripts and be preserved in a comparatively modern digest, while bad readings may be due to the interposition of the paid copyist. There is an element of chance in the survival of both books and correct readings, for which allowance must be made.

No attempt has been made to find out in the case of every śloka in this collection its authentic original form. With the apparatus provided in the footnotes, the discovery is not beyond possibility, but limitations of time, in the collection which had already taken some years, made it imperative that this huge but valuable work should be deferred in a pioneer attempt. As the work was done far from completely equipped libraries, and depending on chance finds of sources, it has not been possible to adhere closely to an original scheme of arranging the footnotes in chronological order. But, now that the dates of most secondary works at least are known more or less correctly, this failure may not mean much loss. The discovery of additional texts or of omissions due to chance has necessitated an Appendix of additional quotations (pp. 493–499) and another of 'additions to the footnotes' covering thirty-five pages (pp. 502–536). Several of the additional notes were suggested by the magnificent digest of Dharmaśāstra now under preparation and publication by the Prajṇā-Pāṭha-śālā of Wāi, whose first volume came out after the text was printed.

An explanation of the arrangement of the collected fragments has to be given. They are arranged in seven parts: (1) *Vyavahāra* (pp. 1–228) arranged as twenty-nine chapters with intervening subject headings, (2) *Samskāra* (pp. 231–308), (3) *Ācāra* (pp. 309–325), (4) *Śrāddha* (pp. 326–351), (5) *Āśauca* (pp. 352–364), (6) *Āpad-dharma* (pp. 365–372), and (7) *Prāyasccitta* (pp. 373–386). This is perhaps not the order in which the topics of the original *Bṛhaspatismṛti* were arranged. We have no means of ascertaining its order. The close connection between Manu's work and Bṛhaspati's might suggest that the order of topics in the work of the latter followed that in *Manusmṛti*. Though there is a rough scheme of distribution in Manu's work, it cannot be described as logical, as the same topics are often dealt with in different parts of the smṛti. To some extent this is natural. A subject like marriage for instance can be brought under *Samskāra* or *Vyavahāra*. In Indian theory, this life is only a link in a chain of existences, through which the soul makes its transit in accordance with its *karma*. Offences have to be expiated in order that the coils of *karma* might not pull down the soul. Punishment (*Daṇḍa*) purifies, and the wise man who has offended will not seek to escape the appointed penalty for his offence but meet it voluntarily. For every offence there is both a civil penalty and a purification, and without both, one is not absolved from the effects of the offence. An offence like seduction will thus come under crime in *Vyavahāra* and also recur in *Prāyasccitta*. A certain amount of repetition and overlapping inevitably follows. Ordinarily, the treatment of *Vyavahāra* follows *Samskāra*, and *Ācāra* sometimes is

grouped with *Samskāra* and sometimes with *Prāyasccitta*. The duties of the king, for example, are treated by Yājṉavalkya under *Ācāra*. Within a section the arrangement is indicated by the traditional classifications of *Samskāras* as sixteen and of the titles of *Vyavahāra* as eighteen. Occupations, normal and exceptional, are brought by Manu under the duties of the castes (*ācāra*), under penance (*prāyasccitta*), under mixed marriages, and under punishment, as the king has the duty to punish those who follow forbidden occupations. The arrangement of topics in the *Dharmasūtras* is even more confused. Accordingly, what has been attempted in this collection is an arrangement under topics, which will enable all the dicta of Bṛhaspati on one subject to be studied together. The grouping is dictated by convenience, not by conjecture of the original order of treatment in the lost smṛti. *Vyavahāra* is placed first, not because it is conceded that its author is different from the author of the other sections, but because it has now an attraction to lawyers. Even in this section, the arrangement of verses is not identical with that followed by Jolly, who arbitrarily imitated the order in Nārada. As Jolly's translation holds the field, a comparative statement of verses translated by Jolly and reproduced in this collection is furnished for convenience of reference (pp. 537–546).

A very full index is appended (pp. 387–492). For *Vyavahāra* the index is of quarter-verses, and for the other six sections of half-verses. The labour expended on the preparation of the index will be appreciated by those who have suffered from the un-indexed condition of the greater part of the published smṛti literature. Such an index is an essential prerequisite of comparative study.

As regards the text, no attempt has been made to correct passages, which seemed to offend against grammar, especially where the manuscripts confirm the same text.

It remains to acknowledge with gratitude the help which has been received in the preparation and publication of this reconstruction of Bṛhaspati's teachings. In the collection of the books and manuscripts needed, my obligations are heavy to the custodians of several libraries, and to Sir V. T. Krishnamachari and Dr. Bhattacharyya, who have responded with promptness and generosity to all applications for help. Mahāmahopādhyāya Pandit Gopināth Kavirāj, M.A., and his successor Dr. Mangaldev Shastri, M.A., D.Phil., placed at my disposal the manuscript treasures and printed books in the Sarasvatibhavan at Benares. Mahāmahopādhyāya Dr. Sir Gangānāth Jhā, M.A., D.Litt., lent me two manuscripts. Rai Govindachandra, M.A., of Benares allowed me to borrow manuscripts from the Mālatī-śāradā-bhavan founded by his father. The Council of the Royal Asiatic Society of Bengal, the authorities of the

Bhandarkar Oriental Research Institute at Poona, and Professor P. P. S. Śāstri, M.A., Curator of the Government Oriental Manuscripts Library at Madras, allowed me to borrow manuscripts from their libraries. The most generous assistance of all was from *Vaidyaratna* Captain G. Śrīnivāsamūrty, B.A., B.L., M.B. & C.M., Director of the Adyar Library. He not only threw the Library open to me and allowed me to borrow manuscripts from it freely, but he arranged for transcripts of badly written manuscripts, which were required for leisurely consultation, to be made at the expense of (and for) the Adyar Library and then lent them to me.

In the compilation itself, my obligation is heaviest to my old pupil and assistant, Mr. A. N. Krishna Aiyangar, M.A., L.T., now of the Adyar Library, who has helped me at every stage of the work, contributed the comparative statement (pp. 537–546) and collaborated in the preparation of the index and the 'hunt' for Bṛhaspati ślokas. The preparation of the earlier cards under my direction, and of the press copy, was the work of *Mīmāmsā-śiromaṇi* S. Sankarārāma Śāstri, now a paṇḍit in the Śrī Citrodaya Devapūjā-pāṭhaśālā at Tiruvella in Travancore. In the elucidation of difficult verses and in helping me with the reading of books and manuscripts written in Telugu, Grantha, Maithilī and Bengali characters, as well as proof correction, I have received help and guidance from Mahāmahopādhyāya Pandit A. Chinnaswāmi Śāstri, now Principal, College of Theology in the Benares Hindu University. Five years of intimate association in study with him is among my unforgettable memories. I owe thanks to Rao Bahadur Dr. S. K. Belvalkar, M.A., Ph.D., of Poona for a translation of Führer's pamphlet.

A few words are necessary to record my grateful appreciation of the uniform courtesy and consideration that I have received from the Baptist Mission Press, Calcutta, to which the printing was entrusted. Its scrupulous fidelity to instructions and its high standard are illustrated by many instances in which, after the proofs had been finally passed, printing was held up, because the scholarly Reader of the Press found errors which had escaped correction. Not the least of my debts to the printers is their unfailing patience. The press copy was sent to them towards the end of March, 1937, and the text and appendices were printed by August, 1939, when I was engaged in organising an Oriental Research Institute at Tirupati. The preoccupations incidental to the engagement made it, along with intervals of bad health, impossible for me to resume the work and complete it by writing an Introduction till recently. An interval of two years like this would have exhausted the considerateness of any other printers.

No work on Dharmaśāstra can afford to forget its debt to the labours of the pioneers who cleared the jungle and paved the way. In the group, three names, viz. those of G. Bühler, J. Jolly and Mr. P. V. Kane, stand out. All subsequent investigators have to walk on the paths they traced, and to build on the foundations which they laid. In the Introduction prefixed to this reconstruction, several of their conclusions are dissented from and their arguments traversed. Finality cannot yet attach to statements on the dates, inter-relations and sequential position of our smṛtis. Indian chronology is like a series of bricks placed in a line, all of which topple down if one brick is displaced. Much work will have yet to be done, in the way of providing apparatus for study in a clearing house of quotations from Dharmaśāstra, and re-examination of results to test them for soundness and strength. Where I have been obliged to differ from 'established' views, I have done so in a spirit of humility and with a sense of responsibility springing from the study of the contributions to the baffling problems that must confront any one who essays to rebuild a lost code.

MYLAPORE,
20th October, 1941.

K. V. RANGASWAMI

CONTENTS

	Page
Preface	7
List of Works cited and Abbreviations	17
List of Abbreviations (Nāgarī)	27
Sanskrit Contents of Text	31
Introduction	71
Text of Bṛhaspatismṛti—	
Vyavahārakāṇḍam	१
Saṃskārakāṇḍam	२३१
Ācārakāṇḍam	३०९
Śrāddhakāṇḍam	३२६
Āśaucakāṇḍam	३५२
Āpaddharmakāṇḍam	३६५
Prāyascittakāṇḍam	३७३
Quarter-verse Index of Vyavahārakāṇḍa	३८७
Half-verse Index of remaining kāṇḍas	४६०
Additional Texts	४९३
Index of Names of Persons or Works cited by Bṛhaspati ..	५००
Additions to the Footnotes	५०२
Comparative Statement of verses in Jolly's Translation and the Present Text	५३७

WORKS CITED IN FOOTNOTES WITH THEIR ABBREVIATIONS.

An asterisk against a work signifies that it is unpublished. The manuscript or transcript from which the citation is made is specified.

*अख.	*Akhaṇḍādarśa* of Akhaṇḍa (?). Editor's transcript of MS. in the Adyar Library.
आ. त.	*Āhnika-tatva* of Raghunandana, Calcutta, 1895, in Jībānanda's collection of *Smṛtitatva*.
आ. दर्श.	*Ācārādarśa* of Śrīdatta, Bombay, 1920.
आ. ध. व्या. / आप. व्या. उज्व.	*Āpastamba-Dharmasūtra-Vyākhyā*, i.e. the *Ujjvalā* of Haradatta-miśra (ed. MM. A. Chinnaswami Sastri, Chowkhāmbā), Benares, 1932.
आ. भू.	*Ācāra-bhūṣaṇam* of Tryambaka-rāma (Ānandāśrama), Poona, 1908.
आ. म.	*Ācāra-mayūkha* of Nīlakaṇṭha (Gujarathi Press), Bombay, 1915.
आ. रत्न.	*Ācāra-ratna* of Lakṣmaṇa-bhaṭṭa, Bombay, 1915.
उ. त.	*Udvāha-tatva* of Raghunandana, in Jībānanda's collection of *Smṛtitatva*, Calcutta, 1895.
ए. त.	*Ekādaśī-tatvam, ibid.*
का. वि.	*Kālaviveka* of Jīmūtavāhana (*Bibliotheca Indica*), Calcutta, 1905.
का. मा.	*Kālamādhava* or *Kālanirṇaya* of Mādhavācārya, Benares, 1909.
कृ. चि.	*Kṛtyacintāmaṇi* of Vācaspati Miśra, printed in Śaka 1814 (i.e. A.D. 1892) at Benares in Bengali characters.
*कृ. कल्प. तीर्थ.	*Kṛtya-Kalpataru, Tīrtha-kāṇḍa* (Transcript with the Editor of MS. in Udaipur Palace).
*कृ. कल्प. व्र.	*Kṛtya-Kalpataru, Vrata-kāṇḍa* (Transcript made for the Adyar Library through the Editor of a MS. in the Library of the Junior Bhonsle Mahārāja at Nāgpūr). The MS. bears the date *Samvat*, 1836.
*दा. कल्प.	*Kṛtya-Kalpataru, Dānakāṇḍa* (Transcript from the MS. in the Udaipur Palace, with the Editor).
*नै. कल्प.	*Kṛtya-Kalpataru, Naiyatakāla-kāṇḍa* (Transcript with the Editor of the MS. in the Udaipur Palace).

*ब्र. कल्प. — *Kṛtya-Kalpataru, Brahmacāri-kāṇḍa* (Transcript with the Editor of the MS. in the Udaipur Palace).

*मो. कल्प. — *Kṛtya-Kalpataru, Mokṣa-kāṇḍa* (Transcript with the Editor of the MS. in the Udaipur Palace).

*रा. कल्प. — *Kṛtya-Kalpataru, Rājadharma-kāṇḍa* (Transcript with the Editor of the MS. in the Udaipur Palace).

*स्मृ or व्यव. कल्प. — *Kṛtya-Kalpataru, Vyavahāra-kāṇḍa* (Transcript with the Editor of the MS. in the Udaipur Palace).

*शु. कल्प. — *Kṛtya-Kalpataru, Śuddhi-kāṇḍa* (Transcript with the Editor of the MS. in the Udaipur Palace).

*श्रा. कल्प. — *Kṛtya-Kalpataru, Śrāddha-kāṇḍa* (Transcript with the Editor of the MS. in the Udaipur Palace).

*गृ. कल्प. — *Kṛtya-Kalpataru, Gṛhastha-kāṇḍa* (Transcript with the Editor of the MS. in the Udaipur Palace).

कृ. रत्ना. — *Kṛtya-Ratnākara* of Caṇḍeśvara (*Bibliotheca Indica*), Calcutta, 1925.

कृ. भट्टी. — *Kṛṣṇa-bhaṭṭīyam* (Kṛṣṇabhaṭṭa's *vyākhyā* on the *Nirṇayasindhu* of Kamalākara-bhaṭṭa), Chowkhāmbā, Benares. The commentary is also known as *Ratnamālā* or *Dīpikā*).

कृत्य. समु. — *Kṛtya-samuccaya* or *Kṛtyasāra-samuccaya* of Amṛtanātha, Bombay, 1915.

का. त. वि. — *Kālatatva-vivecana* of Raghunātha Bhaṭṭa (ed. Sarasvatībhavan, Benares), Allahabad, 2 vols.

*कालादर्श — *Kālādarśa* of Ādityācārya (Transcript made for an edition by the Adyar Library).

*के. वै. — *Keśava-vaijayantī* of Nanda Paṇḍita (India Office MSS., transcribed for an edition by the Editor by the Adyar Library). Commentary on *Viṣṇu-smṛti*.

ग. आचा. — *Gadādhara-paddhati, Ācārasāra*, of Gadādhara (*Bibliotheca Indica*), Calcutta, 1908.

ग. काल. — *Gadādhara-paddhati, Kālasāra* (*Bibliotheca Indica*), Calcutta, 1904.

गृ. रत्ना. — *Gṛhastha-Ratnākara* of Caṇḍeśvara (*Bibliotheca Indica*), Calcutta, 1928.

गौ. म. — *Gautama Dharmasūtra, Maskari-bhāṣya*, Mysore, 1917.

गौ. मि. — *Gautama Dharmasūtra-Vyākhyā, Mitākṣarā* of Haradatta (Ānandāśrama, Poona, 1910).

च. चि.	*Caturvargacintāmaṇi* of Hemādri (ed. *Bibliotheca Indica*), 1871–91, Calcutta.
च. म. सं.	*Caturviṁśatimata-saṁgraha* (ed. Chowkhāmbā, Benares), with the commentary of Bhaṭṭoji Dīkṣita, 1907-8.
ज. त.	*Jalāśayotsarga-tatva* of Raghunandana, in Jībānanda's collection of *Smṛtitatva*, Calcutta, 1895.
ज्यो. त.	*Jyotiṣ-tatva* of Raghunandana, as above.
ती. चि.	*Tīrtha-cintāmaṇi* of Vācaspati Miśra (ed. *Bibliotheca Indica*), Calcutta, 1912.
ति. त.	*Tithi-tatva* of Raghunandana, *ibid.*
तिथ्य.	*Tithyarka* of Divākara? Benares, 1932 (Acyuta-granthamālā Series).
द. च.	*Dattakacandrikā* of Kubera (ed. Ṛṣīkeśa-Bhaṭṭācārya), Lahore, 1882.
द. मी.	*Dattaka-Mīmāmsa* of Nanda Paṇḍita, Benares, 1874.
द. वि.	*Daṇḍa-viveka* of Vardhamāna (*Gaekwad's Oriental Series*), Baroda, 1931.
दा. कौ.	*Dānakṛyā-kaumudi* of Govindānanda (*Bibliotheca Indica*), Calcutta, 1903.
*दानकमला.	*Dāna-Kamalākara* of Kamalākara Bhaṭṭa (Transcript in the Adyar Library from MSS. in Sarasvatībhavan, Benares).
दा. च.	*Dānacandrikā* of Divākara, Kalyān, 1924.
*दान. सा.	*Dānasāra* of Dalapati (part of *Nṛsimha-prasāda*, transcript of MS. in Bhandarkar Oriental Research Institute).
दा. सा.	*Dānasāgara* of Ballāl Sena (ed. Śyāmacaraṇa Kaviratna), Calcutta, Śaka 1835 to 1841.
दा. म.	*Dāna-Mayūkha* of Nīlakaṇṭha, ed. Benares, 1909.
दा. भा.	*Dāya-bhāga* of Jīmūtavāhana with commentary of Śrī Kṛṣṇa-Tarkālamkāra (ed. Jībānanda), Calcutta, 1893.
दा. त.	*Dāya-tatva* of Raghunandana, ed. Jībānanda, 1895.
*दा. नि.	*Dāyanirṇaya* or Dāyabhāga-nirṇaya of Bhaṭṭoji Dīkṣita (MS. in B.O.R. Institute, Poona).
दि. त.	*Divya-tatva* of Raghunandana, in Jībānanda's collection of *Smṛtitatva*, 1895.
*दी. क.	*Dīpakalikā* of Śūlapāṇi (commentary on *Yājña-valkyasmṛti*), transcript of I.O. MS. (There is now an edition by J. R. Gharpure.)
*ध. प्र.	*Dharmapravṛtti* of Nārāyaṇa (MS. from Sarasvatī-bhavan, Benares. There are printed editions).

ध. सि.	*Dharmasindhu* of Kāśinātha, Bombay, 1926.
नि. प्र.	*Nityācārapradīpa* of Nṛsimha Vājapeyin (*Bibliotheca Indica*), Calcutta, 1903–28.
नि. सि.	*Nirṇayasindhu* of Kamalākara (ed. Nirṇayasāgara Press, 1926).
नि. व्या.	*Nirṇayasindhu-vyākhyā* of Kṛṣṇa Bhaṭṭa (Chowkhāmbā, Benares).
नि. अमृ.	*Nirṇayāmṛta* of Allādinātha, Bombay, 1895.
नी. म.	*Nītimayūkha* of Nīlakaṇṭha (ed. Gujarathi Press), Bombay 1921.
नी. वा. व्या.	*Nītivākyāmṛta-vyākhyā*, Jaina-grantha-mālā, Bombay, 1922.
परा. मा. (व्य.)	*Parāśara-Mādhavīya* or *Vyavahāra-Mādhavīyam* of Mādhava (*Bibliotheca Indica*, Calcutta).
परा. मा. आ.	*Parāśara-Mādhavīya*, *Ācāra* (ed. V. S. Islampurkar), Bombay, 1893.
परा. प्रा.	*Parāśara-Mādhavīya*, *Prāyascitta*, *ibid.*, 1898.
पि. द.	*Pitṛdayitā* of Aniruddha Bhaṭṭa (Samskrita Sāhitya Pariṣad, Calcutta, n.d.).
पु. चि.	*Puruṣārtha-cintāmaṇi* of Viṣṇu Bhaṭṭa (ed. Nirṇayasāgara Press), Bombay, 1929.
*प्र. चि.	*Prayoga-cintāmaṇi* of Ananta Bhaṭṭa (part of *Rāma-Kalpadruma*); MS. from Mālatī Śāradā Bhavan, Benares.
प्र. पा. (पारि.)	*Prayoga-Pārijāta* of Nṛsimha (Nirṇayasāgara Press), Bombay, 1916.
प्र. र.	*Prayoga-ratna* of Nārāyaṇa Bhaṭṭa, *ibid.*
प्रा. म.	*Prayāsccitta-mayūkha* of Nīlakaṇṭha (ed. J. R. Gharpure), Bombay, 1924.
प्रा. त.	*Prāyasccitta-tatva* of Raghunandana, ed. Jībānanda, 1895.
प्रा. वि.	*Prāyasccitta-viveka* of Śulapāṇi (ed. Jībānanda), Calcutta, 1893.
प्रा. सा.	*Prāyasccitta-sāra* of Dalapati (part of *Nṛsimha-sāra*, Sarasvatībhavan Series), Benares, 1934.
बा. आ.	*Bālambhaṭṭīya*, *Acārādhyāya* (ed. J. R. Gharpure), Bombay, 1914.
बा. व्य.	*Bālambhaṭṭīya*, *Vyavahārādhyāya* (ed. Govinda Dāsa, Chowkhāmbā), Benares, 1914.
बा. प्रा.	*Bālambhaṭṭīya*, *Prāyaśccittādhyāya* (ed. J. R. Gharpure), Bombay.
बो. ध. वि.	*Bodhāyana-dharma-vivṛti*, of Govinda-svāmin, Mysore, 1917 (commentary on *Bodhāyana-dharmasūtra*).

ब्रा. स.	*Brāhmaṇa-sarvasvam* of Halāyudha, Benares, *Samvat*, 1943 (A.D. 1896).
मठ.(म.) त.	*Maṭha-pratiṣṭhā-tatvam* of Raghunandana in Jībānanda's collection of *Smṛtitatva*, Calcutta, 1895.
*मदन. दानो.	*Madana-ratna, Dānoddyota* of Madanasimha (Transcript of MS. in the Ānandāśrama, Poona, made for the Adyar Library).
म. पा.	*Madana-pārijāta* of Madanapāla (*Bibliotheca Indica*), Calcutta, 1893.
*म. रत्न.	*Madana-ratna, Vyavahāroddyota*, of Madanasimha (Transcript made for the Prajn̲ā-pāṭhaśālā Mandir, Wāi, from the MS. in the Anūp Singh Library, Bikanir Fort).
*म. दा. प्र.	*Madana-Dāna-pradīpa*, same as *Madana-ratna, Dānoddyota* above.
मनु.	*Manusmṛti* (ed. Nirṇayasāgara Press), Bombay, 1915.
म. कु.	*Manusmṛti, Kullūka's* commentary *Manvartha-muktāvali, ibid.*
म. गो.	*Manusmṛti*, Govindarāja's *Manuṭīkā* (ed. V. N. Māṇḍlik), Bombay, 1886.
म. न.	*Manusmṛti*, Nandana's *Manuvyākhyā, ibid.*
मेधा.(मे.)	*Manusmṛti, Medhātithi's Manubhāṣya* (ed. J. R. Gharpure), Bombay, 1920. (There is an incorrect edition in Māṇḍlik's work above, as well as a later edition by MM. Sir Gangānāth Jhā, 2 vols., *Bibliotheca Indica*, Calcutta, 1932–39.)
म. स. ना.	*Manusmṛti*, Nārāyaṇa Sarvajn̲a's *Manvartha-vivṛti* (in Māṇḍlik's ed. above, as well as extracts in J. Jolly's).
म. टी. सं.	*Manuṭīkā-samgraha* (*Bibliotheca Indica*), Calcutta, 1885.
मल. त.(तत्व.)	*Malamāsa-tatvam* of Raghunandana in Jībānanda's *Smṛtitatva*, Calcutta, 1895.
मि. बा.	*Mitākṣarā-Bālambhaṭṭīya, Vyavahārakāṇḍa* (ed. Chowkhāmbā), Benares, 1914.
मि. बा. आ.	*Mitākṣarā-Bālambhaṭṭīya, Ācārādhyāya* (ed. J. R. Gharpure), Bombay, 1914.
मि. बा. प्रा.	*Mitākṣarā-Bālambhaṭṭīya, Prāyascitta-kāṇḍa, ibid.*
मि. सु.	*Mitākṣarā-vyākhyā* (*Subodhinī*) of Viśveśvara Bhaṭṭa, *ibid.*
मु. टी.	*Muhūrta-cintāmaṇi-ṭīkā* of Rāma Daivajn̲a (ed. Chowkhāmbā), Benares.

यति. सं.	*Yati-dharmasamgraha* of Viśveśvara Sarasvati (ed. Ānandāśrama), Poona, 1928.
या. अप.	*Yājṇavalkyasmṛti*, *Aparārka's Ṭīkā*, Ānandāśrama, Poona, 2 vols., 1903-4.
या. बा.	*Yājṇavalkyasmṛti*, with Viśvarūpācārya's *Bālakrīḍā* (ed. Gaṇapati Śāstri), Trivandrum, 1922–24.
या. मि.	*Yājṇavalkyasmṛti* with the *Mitākṣarā* of Vijṇāneśvara (Nirṇayasāgara Press), Bombay, 1909.
या. वी.	*Yājṇavalkyasmṛti* with the *Vīramitrodaya* of Mitramiśra, Chowkhāmbā, Benares, 1930.
या. सु.	*Yājṇavalkyasmṛti* with the *Subodhinī* of Viśveśvara Bhaṭṭa (ed. J. R. Gharpure), Bombay, 1914.
रा. कौ.	*Rājadharma-Kaustubha* of Anantadeva, Baroda, 1935.
रा. रत्न.	*Rājanīti-Ratnākara* of Caṇḍeśvara, Patna, 1924.
वि. च.	*Vivādacandra* of Miśaru-miśra, Patna, 1931.
*वि. चन्द्रि.	*Vivādacandrikā* of Anantarāma, transcript in Prajṇā Pāṭhaśālā, Wāi.
वि. ता.	*Vivāda-tāṇḍava* of Kamalākara, Baroda.
वि. से.	*Vivādārṇavasetu*, Venkateśvar Ed., Bombay, 1888.
*वि. भङ्ग.	*Vivādabhangārṇava* of Jagannātha, MS. in the Sarasvatībhavan at Benares.
*वि. व्य.	*Vivāda-vyavahāra* of Gopāla, MS. in the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona.
वि. चि.	*Vivādacintāmaṇi* of Vācaspati Miśra, Bombay, N.D.
वि. र.	*Vivādaratnākara* of Caṇḍeśvara (*Bibliotheca Indica*), Calcutta, 1887.
वि. पा.	*Vidhāna-pārijāta* of Ananta Bhaṭṭa (*Bibliotheca Indica*), Calcutta, 1903–1912.
वि. म.	*Vidvanmanohara* of Nanda Paṇḍita (commentary on *Parāśarasmṛti*), Benares, 1930.
*वि. सा.	*Vibhāgasāra* of Vidyāpati Ṭhakura, MS. lent by Dr. Sir Gangānāth Jhā to the Editor.
व. कौ.	*Varṣakriyā-kaumudī* of Govindānanda (*Bibliotheca Indica*), Calcutta, 1902.
वी. मि. आ.	*Vīramitrodaya*, *Āhnikaprakāśa*, of Mitramiśra, Benares, 1913.
*वी. मि. दा.	*Vīramitrodaya*, *Dānaprakāśa* (Transcript for the Adyar Library from the MS. in the Sarasvatībhavan, Benares).
वी. मि. परि.	*Vīramitrodaya-Paribhāṣā-prakāśa* of Mitramiśra, Benares, 1906.

*वी. मि. प्रा.	*Vīramitrodaya*, *Prāyasccitta-prakāśa* (Transcript made for the Adyar Library from the MS. in the Sarasvatībhavan, Benares).
*वी. मि. मो.	*Vīramitrodaya*, *Mokṣa-prakāśa* (Transcript made for the Adyar Library from the MS. in the Sarasvatībhavan, Benares).
वी. मि. रा. / वी. राज.	*Vīramitrodaya*, *Rājanītiprakāśa*, of Mitramiśra, Benares, 1916.
वी. मि.	*Vīramitrodaya*, *Vyavahāraprakāśa*, of Mitramiśra (ed. Jībānanda), Calcutta, 1875.
वी. लक्ष.	*Vīramitrodaya*, *Lakṣaṇaprakāśa*, Benares, 1916.
वी. मि. श्रा.	*Vīramitrodaya*, *Śrāddhaprakāśa*, Benares, 1935.
वी. सम.	*Vīramitrodaya*, *Samayaprakāśa*, Benares, 1935.
वी. मि. सं.	*Vīramitrodaya*, *Samskāraprakāśa*, Benares, 1913.
वी. मि. शु.	*Vīramitrodaya*, *Śuddhiprakāśa*, Benares, 1937.
वै. आ.	*Vaidyanāthīya*, i.e. *Smṛtimuktāphala*, *Ācārakāṇḍa*, in Grantha characters, Kumbakonam, 1910.
वै. आशौ.	*Vaidyanāthīya*, i.e. *Smṛtimuktāphala*, *Aśaucakāṇḍa*, *ibid.*
वै. प्रा.	*Vaidyanāthīya*, *Smṛtimuktāphala*, *Prāyasccitta-kāṇḍa*, *ibid.*
वै. व.	*Vaidyanāthīya*, *Smṛtimuktāphala*, *Varṇāśrama-kāṇḍa*, *ibid.*
वै. ति.	*Vaidyanāthīya*, *Smṛtimuktāphala*, *Tithinirṇaya-kāṇḍa*, *ibid.*
वै. का.	*Vaidyanāthīya*, *Smṛtimuktāphala*, *Kālanirṇaya-kāṇḍa*, same as above.
वै. श्रा.	*Vaidyanāthīya*, *Smṛtimuktāphala*, *Śrāddhakāṇḍa*, *ibid.*
*व्य. उ.	*Vyavahāroddyota* of Dinakara Bhaṭṭa (Transcript in Prajñā Pāṭhaśālā Maṇḍala, Wāi).
*व्य. चि.	*Vyavahāracintāmaṇi* of Vācaspati Miśra (Transcript of MS. in Baroda Oriental Institute).
व्य. त.	*Vyavahāra-tatva* of Raghunandana, in Jībānanda's *Smṛtitatva*, Calcutta, 1895.
व्य. म.	*Vyavahāramayūkha* of Nīlakaṇṭha (ed. Gujarathi Press), Bombay, 1923.
*व्य. नि.	*Vyavahāranirṇaya* of Varadarāja (Editor's press copy of collated manuscripts).
*व्य. प्र.	*Vyavahāraprakāśa* of Śarabhoji (MS. in the Tanjore Sarasvatimahāl Library).
व्य. मा.	*Vyavahāramātṛka* of Jīmūtavāhana, ed. Sir Ashutosh Mookerji (R.A.S.B., Calcutta), 1912.

व्य. मा.	*Vyavahāra-Mādhavīya*, see *Parāśarasmṛti* with Mādhava's commentary above.
व्य. माला.	*Vyavahāramālā* (in Malayālam characters), Trivandrum, 1925.
*व्य. समु.	*Vyavahārasamuccaya* of Śarabhoji (MS. in the Sarasvatimahāl Library at Tanjore).
व्य. सा.	*Vyavahārasāra* of Dalapati (part of *Nṛsimha-prasāda*), Sarasvatībhavan Series, Benares, 1934.
*व्य. सौ.	*Vyavahārasaukhya* of Ṭoḍarmal (part of *Smṛti-saukhya* or Ṭoḍarānanda); transcript of MS. with the Editor from MS. in the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona.
शा. रत्न.	*Śāntiratna* of Kamalākara, printed at Jagadeccu Press, Poona, 1890.
शु. कौ.	*Śuddhi-kaumudi* of Govindānanda (*Bibliotheca Indica*), Calcutta, 1905.
शु. च.	*Śuddhi-candrikā* of Nandapaṇḍita (commentary on *Śadaśīti* of Kauśika Ādityācārya), Chowkhāmbā, Benares.
शु. चि.	*Śuddhi-cintāmaṇi* of Vācaspati Miśra (printed in Śaka 1814, i.e. 1892, in Bengali characters at Benares).
शु. त.	*Śuddhi-tatvam* of Raghunandana, in Jībānanda's *Smṛtitatva*, Calcutta, 1895.
शु. भा.	*Śuddhi-Bhāskara* of Padmanābha-miśra, Benares, N.D.
शु. वि.	*Śuddhi-viveka* of Rudradhara, Benares, N.D.
शू. कम.	*Śūdra-kamalākara* of Kamalākara, with Marāthi translation (Nirṇayasāgara Press), Bombay, 1928.
शू. शि.	*Śūdrācāra-śiromaṇi* of Śeṣa-Kṛṣṇa, Sarasvatībhavan Series, Benares, 1936.
श्रा. क. ल.	*Śrāddha-kalpalatā* of Nandapaṇḍita, Benares, 1933.
श्रा. कौ.	*Śrāddha-kaumudī* or *Śrāddha-kṛyā-kaumudī* of Govindānanda (*Bibliotheca Indica*), Calcutta, 1904.
श्रा. क्रि. कौ.	*Śrāddha-kṛiyā-kaumudī*, see *Śrāddha-kaumudī* above.
श्रा. चि.	*Śrāddha-cintāmaṇi* of Vācaspati Miśra, printed in Bengali characters at Benares in Śaka 1814, i.e. 1892.
श्रा. त.(त्व.)	*Śrāddha-tatvam* of Raghunandana, in Jībānanda's *Smṛtitatva*, Calcutta, 1895.
श्रा. म.	*Śrāddha-mayūkha* of Nīlakaṇṭha (Gujarathi Press), Bombay, 1920.

श्रा. वि. शू. *Śrāddha-viveka* of Śūlapāni (ed. M.M. Madhusūdana Smṛtiratna), Calcutta.

श्रा. वि. *Śrāddha-viveka* of Rudradhara, Chowkhāmbā, Benares, 1936.

श्रा. सा. *Śrāddha-sāra* of Dalapati (part of *Nṛsimhaprasāda*), Sarasvatībhavan Series, Benares, 1934.

*श्रा. सौ. *Śrāddha-saukhya* of Ṭoḍarmal (part of *Ṭoḍarānanda*), photostat copy of MS. belonging to the Oriental Institute, Baroda.

ष. व्या. *Ṣadaśīti-vyākhyā* of Nandapaṇḍita, Chowkhāmbā, Benares, 1928.

स. म. *Samaya-mayūkha* of Nīlakaṇṭha (ed. Gujarathi Press), Bombay, 1918.

स. वि. *Sarasvatīvilāsam* of Pratāparudra, *Vyavahāra-kāṇḍa*, Mysore, 1927.

स्मार्तोल्लास. *Smārttollāsa* of Śivaprasāda, Sarasvatībhavan Series, Benares.

स्मृ. कौ. *Smṛti-kaustubha* of Anantadeva (Nirṇayasāgara Press), Bombay, 1909.

स्मृ. च. आ. *Smṛticandrikā* of Devaṇṇa Bhaṭṭa, *Āhnikakāṇḍa*, Mysore, 1914.

स्मृ. च. आशौ. *Smṛticandrikā*, *Āśaucakāṇḍa*, *ibid.*, 1921.

स्मृ. च. *Smṛticandrikā*, *Vyavahārakāṇḍa*, *ibid.*, 1914–16, 2 vols.

स्मृ. च. स. *Smṛticandrikā*, *Samskārakāṇḍa*, *ibid.*, 1914.

स्मृ. च. श्रा. *Smṛticandrikā*, *Śrāddhakāṇḍa*, *ibid.*, 1918.

*स्मृ. चि. *Smṛticintāmaṇi* of Gangādhara (Transcript of India Office MS. in Prajṇā Pāṭhaśāla, Wāi).

स्मृ. मु. *Smṛtimuktāphala* of Vaidyanātha Dīkṣita, see under *Vaidyanāthadīkṣitīya* above. The letters स्मृ. and मु. followed by the initial letters of the different sections also refer to the sections of the work already noticed above.

स्मृ. मु. आ. *Smṛtimuktāvali* of Kṛṣṇācārya, *Āhnikam*, Uḍipi, 1918.

स्मृ. मु. का. *Smṛtimuktāvali*, *Kālanirṇayam*, by Kṛṣṇācārya, Trivandrum, 1915.

स्मृ. रत्न. *Smṛtiratnākara* of Venkaṭanātha (Venkaṭeśwar Press), Kalyan, 1898.

स्मृ. सा. *Smṛtisāroddhāra* of Viśvambhara Trivedin? Chow-khāmbā, Benares.

*स्मृ. सार. *Smṛtisāra* of Harinātha (Transcript in Prajṇā Pāthaśāla Maṇḍala, Wāi, of India Office MS.).

स्मृ. साग.	*Smṛtartha-sāgara* of Cēllari Narasimha (Nirṇaya-sāgara Press), Bombay, 1885.
सं. कौ.	*Samskāra-kaustubha* of Anantadeva (Nirṇaya-sāgara Press), Bombay, 1913.
सं. त.	*Samskāra-tatva* of Raghunandana, in Jībānanda's *Smṛtitatva*, Calcutta, 1895.
सं. रत्न.	*Samskāra-ratnamālā* of Gopīnātha Bhaṭṭa (ed. Ānandāśrama), Poona, 1899.
हार.	*Hāralatā* of Aniruddha Bhaṭṭa (*Bibliotheca Indica*), Calcutta, 1909.
हे. दा.	*Hemādrīya-Dānakhaṇḍa*, 2 vols., Benares, 1902-3.
हे. प. का.	*Hemādrīya-Kālanirṇayapariśiṣṭa* (*Bibliotheca Indica*), Calcutta.
हे. प. श्रा.	*Hemādrīya-Śrāddhanirṇayapariśiṣṭa* (*Bibliotheca Indica*), Calcutta.
हे. व्रत.	*Hemādrīya-Vratakhaṇḍa* (*Bibliotheca Indica*), Calcutta.
	The above are parts of *Caturvargacintāmaṇi* of Hemādri.

श्रीः

ग्रन्थनामसङ्केतविवरणम्

(*=लिखितम्)

*अख.	अखण्डादर्शः
आ. त.	आह्निकतत्वम्
आ. दर्श.	आचारादर्शः
आप. ध. व्या. / आप. व्या. उज्व.	आपस्तम्बधर्मसूत्र-व्याख्या-उज्वला
आ. भू.	आचारभूषणम्
आ. म.	आचारमयूखः
आ. रत्न.	आचाररत्नम्
उ. त.	उद्वाहतत्वम्
ए. त.	एकादशीतत्वम्
का. त. वि.	कालतत्वविवेचनम्
का. वि.	कालविवेकः
का. मा.	कालमाधवः
*कालादर्शः	कालादर्शः
*कृ. कल्प. तीर्थ.	कृत्यकल्पतरु-तीर्थकाण्डः
*कृ. कल्प. व्र.	कृत्यकल्पतरु-व्रतकाण्डः
कृ. चि.	कृत्यचिन्तामणिः
कृ. रत्ना.	कृत्यरत्नाकरः
कृत्य. समु.	कृत्यसमुच्चयः
कृ. भट्टी.	कृष्णभट्टीयम्
के. वै.	केशववैजयन्ती
ग. आचा.	गदाधरपद्धतौ आचार-सारः
ग. काल.	गदाधरपद्धतौ कालसारः
*गृ. कल्प.	कृत्यकल्पतरु-गृहस्थ-काण्डः
गृ. रत्ना.	गृहस्थरत्नाकरः
गौ. म.	गौतमधर्मसूत्र-मस्करि-भाष्यम्
गौ. मि.	गौतमधर्मसूत्रव्याख्या-मिताक्षरा

च. चि.	चतुर्वर्गचिन्तामणिः
च. म. सं.	चतुर्विंशमतसङ्ग्रहः
ज. त.	जलाशयोत्सर्गतत्वम्
ज्यो. त.	ज्योतिषतत्वम्
ति. त.	तिथितत्वम्
तिथ्य.	तिथ्यर्कः
ती. चि.	तीर्थचिन्तामणिः
द. च.	दत्तकचन्द्रिका
द. मी.	दत्तकमीमांसा
द. वि.	दण्डविवेकः
दानकमला.	दानकमलाकरः
दा. कृ. कल्प.	दानकाण्डः कृत्यकल्पतरु
दा. कौ.	दानक्रियाकौमुदी
दा. च.	दानचन्द्रिका
दा. त.	दायतत्वम्
दा. नि.	दायनिर्णयः
दा. भा.	दायभागः
दा. म.	दानमयूखः
*दा. र.	दानरत्नाकरः
*दान. सा.	दानसारः
दा. सा.	दानसागरः
दि. त.	दिव्यतत्वम्
दी. क.	दीपकलिका
ध. प्र.	धर्मप्रवृत्तिः
ध. सि.	धर्मसिन्धुः
नि. अमृ.	निर्णयामृतम्
नि. प्र.	नित्याचारप्रदीपः
नि. व्या.	निर्णयसिन्धुव्याख्या
नी. वा. व्या.	नीतिवाक्यामृतव्याख्या
नी. म.	नीतिमयूखः

*नै. कल्प.	कृत्यकल्पतरु नैयतकालकाण्डः
परा. मा.	पराशर-माधवीय-व्यवहाराध्यायः
परा. मा. आ.	पराशर-माधवीय-आचाराध्यायः
परा. मा. प्रा.	पराशर-माधवीय-प्रायश्चित्ताध्यायः
पि. द.	पितृदयिता
पु. चि.	पुरुषार्थचिन्तामणिः
*प्र. चि.	प्रयोगचिन्तामणिः
प्र. पा (पारि)	प्रयोगपारिजातम्
प्र. र.	प्रयोगरत्नम्
प्रा. त.	प्रायश्चित्ततत्वम्
प्रा. म.	प्रायश्चित्तमयूखः
प्रा. वि.	प्रायश्चित्तविवेकः
प्रा. सा.	प्रायश्चित्तसारः
बा. आ.	बालम्भट्टीय-आचाराध्यायः
बा. प्रा.	बालम्भट्टीय-प्रायश्चित्ताध्यायः
बा. व्य.	बालम्भट्टीय-व्यवहाराध्यायः
बो. ध. वि.	बोधायनधर्मसूत्रविवृतिः
*ब्र. कल्प.	ब्रह्मचारिकाण्डः कृत्यकल्पतरु
ब्रा. स.	ब्राह्मणसर्वस्वम्
म. कु.	मनुस्मृतिव्याख्या-मन्वर्थमुक्तावलिः कुल्लूककृता
म. गो.	मनुटीका-गोविन्दराजकृता
म. टी. सं.	मनुटीकासङ्ग्रहः (योलि)
मठ.(म.) त.	मठप्रतिष्ठातत्वम्
*मदन. दानो.	मदनरत्नदानोद्योतम्
*म. दा. प्र.	मदनदानप्रदीपः
म. न.	मनुस्मृतिव्याख्या-नन्दनकृता
मनु.	मनुस्मृतिः
म. पा.	मदनपारिजातम्
म. रत्न.	मदनरत्नव्यवहारोद्योतम्
मल. त.	मलमासतत्वम्
म. स. ना.	मनुस्मृतिव्याख्या-मन्वर्थविवृतिः नारायणसर्वज्ञकृता
मि. बा.	मिताक्षरा-बालम्भट्टीयव्यवहाराध्यायः
मि. बा. आ.	मिताक्षरा-बालम्भट्टीयआचाराध्यायः
मि. बा. प्रा.	मिताक्षरा-बालम्भट्टीयप्रायश्चित्ताध्यायः
मि. सु.	मिताक्षराव्याख्यासुबोधिनी
मु. टी.	मुहूर्तचिन्तामणिटीका
मेधा (मे)	मनुस्मृतिमेधातिथिभाष्यम्
*मो. कल्प.	मोक्षकाण्डः कृत्यकल्पतरु
यति. सं.	यतिधर्मसङ्ग्रहः
या. अप.	याज्ञवल्क्यस्मृतिटीका-अपरार्ककृता
या. बा.	याज्ञवल्क्यस्मृति-बालक्रीड़ा
या. मि.	याज्ञवल्क्यस्मृतिव्याख्या-मिताक्षरा
या. वी.	याज्ञवल्क्यवीरमित्रोदयः
या. सु.	याज्ञवल्क्य-सुबोधिनी
*रा. कल्प.	राजधर्मकाण्डः कृत्यकल्पतरु
रा. कौ.	राजधर्मकौस्तुभः
रा. रत्न.	राजनीतिरत्नाकरः
व. कौ.	वर्षक्रियाकौमुदी
वि. च.	विवादचन्द्रः
वि. चं (चन्द्रि)	विवादचन्द्रिका (रुद्रधरकृता)
वि. चि.	विवादचिन्तामणिः
वि. ता.	विवादताण्डवम्
वि. पा.	विधानपारिजातम्
*वि. भ.	विवादभङ्गार्णवः

वि. म.	विद्वन्मनोहरा (पराशरस्मृतिव्याख्या)
वि. र.	विवादरत्नाकरः
*वि. व्य.	विवादव्यवहारः
*वि. सा.	विभागसारः
वी. मि.	वीरमित्रोदय-व्यवहारप्रकाशः
वी. मि. आ.	वीरमित्रोदय-आह्निकप्रकाशः
*वी. मि. दा.	वीरमित्रोदय-दानप्रकाशः
वी. मि. परि.	वीरमित्रोदय-परिभाषाप्रकाशः
*वी. मि. प्रा.	वीरमित्रोदय-प्रायश्चित्तप्रकाशः
*वी. मि. मो.	वीरमित्रोदय-मोक्षप्रकाशः
वी. मि. रा. } वी. राज.	वीरमित्रोदय-राजनीतिप्रकाशः
वी. लक्ष.	वीरमित्रोदय-लक्षणप्रकाशः
वी. मि. शु	वीरमित्रोदय-शुद्धिप्रकाशः
वी. मि. श्रा.	वीरमित्रोदय-श्राद्धप्रकाशः
वी. सम.	वीरमित्रोदय-समयप्रकाशः
वी. मि. सं.	वीरमित्रोदय-संस्कारप्रकाशः
वै. आ.	स्मृतिमुक्ताफले आह्निककाण्डः (वैद्यनाथकृत)
वै. आशौ.	स्मृतिमुक्ताफले आशौचकाण्डः (वैद्यनाथकृत)
वै. का.	स्मृतिमुक्ताफले कालनिर्णयकाण्डः (वैद्यनाथकृत)
वै. ति.	स्मृतिमुक्ताफले तिथिनिर्णयकाण्डः (वैद्यनाथकृत)
वै. प्रा.	स्मृतिमुक्ताफले प्रायश्चित्तकाण्डः (वैद्यनाथकृत)
वै. व.	स्मृतिमुक्ताफले वर्णाश्रमधर्मकाण्डः (वैद्यनाथकृत)
वै. श्रा.	स्मृतिमुक्ताफले श्राद्धकाण्डः (वैद्यनाथकृत)
*व्र. कल्प.	व्रतकाण्डः कृत्यकल्पतरु
*व्य. उ.	व्यवहारोद्योतम्
*व्य. चि.	व्यवहारचिन्तामणिः
व्य. त.	व्यवहारतत्वम्
*व्य. नि.	व्यवहारनिर्णयः (वरदराजीय)
व्य. प्र.	व्यवहारप्रकाशः
व्य. म.	व्यवहारमयूखः
व्य. मा.	व्यवहारमाधवम्
व्य. मातृ.	व्यवहारमातृका
व्य. माला.	व्यवहारमाला
व्य. सा.	व्यवहारसारः
*व्य. सौ.	व्यवहारसौख्यम्
शा. रत्न.	शान्तिरत्नम्
*शु. कल्प.	शुद्धिकाण्डः कृत्यकल्पतरु
शु. कौ.	शुद्धिकौमुदी
शु. च.	शुद्धिचन्द्रिका
शु. चि.	शुद्धिचिन्तामणिः
शु. त.	शुद्धितत्वम्
शु. भा.	शुद्धिभास्करः
शु. वि.	शुद्धिविवेकः
शू. कम.	शूद्रकमलाकरः
शू. शि.	शूद्राचारशिरोमणिः
श्रा. क. ल.	श्राद्धकल्पलता
श्रा. कल्प.	श्राद्धकाण्डः कृत्यकल्पतरु
श्रा. कौ.	श्राद्धकौमुदी
श्रा. क्रि. कौ.	श्राद्धक्रियाकौमुदी
श्रा. चि.	श्राद्धचिन्तामणिः
श्रा. त. (त्व)	श्राद्धतत्वम्
श्रा. म.	श्राद्धमयूखः
श्रा. वि.	श्राद्धविवेकः
श्रा. सा.	श्राद्धसारः
*श्रा. सौ.	श्राद्धसौख्यम्

ष. व्या.	षडशीतिव्याख्या	स्मृ. मु. आ.	स्मृतिमुक्तावल्यां आह्निकप्रकरणम्
स. म.	समयमयूखः	स्मृ. मु. का.	स्मृतिमुक्तावल्यां काल-निर्णयप्रकरणम्
स. वि.	सरस्वतीविलासः	स्मृ. रत्ना.	स्मृतिरत्नाकरः
स्मार्तोल्लास	स्मार्तोल्लासः	स्मृ. सा.	स्मृतिसारोद्धारः
*स्मृ. कल्प.	कृत्यकल्पतरु-व्यवहार-काण्डः	स्मृ. सार.	स्मृतिसारः
स्मृ. कौ.	स्मृतिकौस्तुभः	सं. कौ.	संस्कारकौस्तुभः
स्मृ. च. आ.	स्मृतिचन्द्रिकायां आह्निककाण्डः	सं. त.	संस्कारतत्वम्
स्मृ. च. आशौ	स्मृतिचन्द्रिकायां आशौच-काण्डः	सं. रत्न.	संस्काररत्नमाला
स्मृ. च.	स्मृतिचन्द्रिकायां व्यव-हारकाण्डः	हार.	हारलता
स्मृ. च. श्रा.	स्मृतिचन्द्रिकायां श्राद्ध-काण्डः	हे. दा.	हेमाद्रीय-दानखण्डः
स्मृ. च. सं.	स्मृतिचन्द्रिकायां संस्कार-काण्डः	हे. प. का.	हेमाद्रीय-कालनिर्णयपरि-शिष्टम्
स्मृ. चि.	स्मृतिचिन्तामणिः	हे. प. श्रा.	हेमाद्रीय-श्राद्धनिर्णयपरि-शिष्टम्
		हे. व्रत.	हेमाद्रीय-व्रतखण्डः

BVBSSMV AWSSPAB

विषयसूचिका

१. व्यवहारकाण्डम्

विषय	पृ०	श्लो०
व्यवहारमूलानि	१	१-२
राजगुणाः पृ० १		
प्रतिभूलेख्यसाक्षिविचारणम्	१	५
राज्ञः दिक्पालांशता	१	६
राजभयात् सर्वस्य व्यवस्थिततत्वम्	२	७
अराजकदेशदोषाः	२	८
व्यवहारपदानि पृ० २		
व्यवहारस्य द्विपदत्वम्	२	९
अर्थमूलस्य चतुर्दशत्वम्	२	९
हिंसामूलस्य चतुर्विधत्वम्	२	९
पारुष्यद्वैविध्यम्	२	१०
अर्थमूलकव्यवहारे चतुर्दशपदानां नामकथनम्	२	११-१२
पुनः तस्यानेकविधत्वम्	२	१३
हिंसामूलव्यवहारे चतुर्विधपदानां नामकथनम्	३	१४
हीनमध्योत्तमभेदेन भेदकथनम्	३	१५
परीक्षकलक्षणम्	३	१६
व्यवहारकाण्डस्य चतुर्धा पादविभागः	३	१७
धर्मादिचतुष्टयबलाबलम् पृ० ४		
सन्दिग्धार्थनिर्णये चत्वारः प्रकाराः	४	१८
व्यवहारलक्षणम् तस्य धर्मापेक्षया हीनबलत्वम् ..	४	१९
व्यवहारस्य बाध्यत्वम्	४	२०
चरितस्य नृपाज्ञया बाध्यत्वम्	४	२१
व्यवहारः कथं प्रचालयितव्यः	४	२२
धर्माधिकरणम् पृ० ५		
मण्डलम्	५	२३
नृपतेः प्रातःकर्तव्यानि	५	२५

834

विषय	पृ०	श्लो०
दुर्गलक्षणम् पृ० ५		
दुर्गस्य प्राकारद्वयसंयुतत्वम्	५	२८
दुर्गे स्थाप्याः	६	३०
तेभ्यो गृहादिदानम्	६	३१
तैरेव नित्यनैमित्तिकादिकरणम्	६	३२
दुर्गे शालादिनिर्माणम्	६	३३
प्रकृतिवेश्मनिर्माणम्	६	३४
समाजादि-स्थाननिर्माणम्	६	३५
निर्दोषस्य वृत्तिचालननिषेधः	६	३७
प्रजापालनलक्षणम् पृ० ७		
कण्टकोद्धरणे यत्नविधानम्	७	३८
प्रजापालनस्य त्रैविध्यम्	७	३९
परानीकस्तेनभयशमनम्	७	४०
राज्ञः षट्भागभाक्त्वम्	७	४२
कीनाशधर्माः	७	४३-४४
सभानिवेशनप्रकारः पृ० ८		
पृथग्गृहनिर्माणम्	८	४५
सभानिर्माणयोग्यस्थानम्	८	४६
कार्यारम्भे कर्तव्यम्	८	४८
न्यायरसाः	८	४९-५०
धर्मनिर्णये लोभत्यागकथनम्	९	५१
न्यायेन पालनस्य फलम्	९	५३
सत्यनिष्ठस्य देवत्वम्	९	५४
व्यवहारस्य अध्वरत्वरूपणम्	९	५५
सभाप्रभेदाः पृ० ९		
सभायाः चातुर्विध्यम्	९	५७
तल्लक्षणानि	१०	५८
सभ्याः पृ० १०		
सभ्यलक्षणं तत्संख्या च	१०	५९
व्यवहारविचारकालः	१०	६१
सभ्यगुणाः	१०	६२
सभ्यसंख्या	११	६३
विनिर्णयेऽप्रष्टव्याः	११	६४

विषय	पृ०	श्लो०
राजकार्यसन्द्रष्टारः	११	६५
राजशब्दार्थः	११	६६
प्राड्विवाकशब्दार्थः	११	६८
धर्मेण पालनस्य फलम्	१२	७०
अमात्यतार्हद्विजः	१२	७१
वृषलैस्सह कार्यकरणनिषेधः	१२	७२
आरण्यकादीनां स्वैस्स्वैर्धर्मैर्विनिर्णयः	१२	७३-७६
अदण्डचदण्डने नरकादिप्राप्तिः	१३	७७
धर्माच्चलने राजबन्धूनामपि दण्डचता	१३	७८
विप्रालाभे क्षत्रियवैश्ययोरमात्यत्वम्	१३	७९
ब्राह्मणब्रुवलक्षणम्	१३	८०
गणकलेखकलक्षणम्	१३	८१
रक्षकपुरुषलक्षणम्	१३	८२
नृपादीनां मूर्धत्वादिपरिकल्पनम्	१४	८४
व्यवहारनिर्णये स्थाप्याः	१४	८६
दशसाधनाङ्गानि	१४	८७
साधनकृत्यानि	१४	८८-९०
वाग्धिग्दण्डयोः विप्राधीनता—अर्थवधदण्डयोः राजाधीनता ..	१५	९१
कुलश्रेणिगणाध्यक्षाणां निर्णेतृत्वम्	१६	९३
तेषु प्राबल्यदौर्बल्ये	१६	९४
लोभादिकं विना कार्यकरणे फलम्	१७	९८
अधर्मप्रवृत्तस्य राज्ञः सभ्यैः ततो निवर्तनविधिः ..	१७	९९
न्यायादपेते राज्ञि परुषोक्तिप्रयोगेऽपि न दोषः	१७	१००
सभ्येन तथ्यमेव वक्तव्यम्	१७	१०१
प्राड्विवाकादीनामपि दण्डचत्वम्	१७	१०२
अन्यथावादी सभ्यः अवश्यं दण्डचः	१७	१०३
लेख्यादीनामभावे पार्थिवस्यैव प्रामाण्यम्	१८	१०४
निर्वास्यसभ्याः	१८	१०७
सभायां राजादीनामुपवेशे मुखनियमः	१८	१०९
यमव्रतलक्षणम्	१९	११०
धर्मशास्त्रार्थशास्त्राविरोधेन व्यवहारनयनम्	१९	१११
न्यायशास्त्रातिक्रमे दोषः ; धर्मशास्त्रार्थशास्त्रयोः बलाबलविचारः	१९	११३-११४
पूर्वाह्ण एव सभा कार्या	१९	११५
युक्तिहीनविचारे दोषः	२०	११६
युक्तेः आवश्यकता	२०	११७
व्यवहारे महीपतेः पूज्यत्वम्	२०	११८

विषय	पृ०	श्लो०
व्यवहारस्य अध्वरत्वरूपणम्	२०	११९
व्यवहारपदम्	२०	१२१
असाध्यपूर्वपक्षः	२०	१२२
असाध्यव्यवहारः	२०	१२३
अविचार्यविवादः	२१	१२५

देशजातिधर्मास्तथैव पालनीयाः पृ० २१

देशजातिकुलधर्माणां तथैव पाल्यत्वम्	२१	१२६
केषाञ्चिद्देशाचाराणां विशेषेण कथनम्	२१	१२८-१३०
विहिताकरणे निषिद्धसेवने च दण्डः	२२	१३१
करग्रहणोपायाः	२२	१३३
अनादेयवादः	२२	१३५

अनासेध्याः पृ० २२

अनासेध्याः	२२	१३६
विवादे अर्थिप्रत्यर्थिनोः कालदानम्	२३	१४०
अभियोक्तुरानयनम्	२३	१४१
प्रतिनिधिनियोगानुज्ञा	२३	१४२
नियुक्तस्यर्त्विक्तुल्यत्वम्	२३	१४३

आह्वानम् पृ० २४

आहूतानागमे दण्डविधानम्	२४	१४४
कार्यार्थिनः प्रश्नप्रकारः	२४	१४५
अनागमनेऽभियोगानुरूपेण दण्डकल्पना	२४	१४७
पुनराह्वानसमयः	२४	१४९
अनाह्वातव्याः	२५	१५१
अकल्यादीनामप्याह्वानम्	२५	१५४-१५७
आसेधचातुर्विध्यम्	२६	१५९,१६०
आसेद्धृदण्डादयः	२६	१६१-१६९

वादिप्रतिवादिनोः उक्तिक्रमः पृ० २७

अर्थिनः लक्षणम्	२७	१७०
लेखनादृतेऽर्थिवचनस्याग्राह्यत्वम्	२७	१७१
अहंपूर्विकावादे वर्णक्रमेण वादग्रहणम्	२७	१७२
निरुत्तराः अर्थिनः	२७	१७३
पूर्वपक्षलक्षणम्	२७	१७५

विषय	पृ०	श्लो०
चतुष्पाद्व्यवहारोपक्रमः पृ० २९		
व्यवहारे पादविभागः	२९	१
अवान्तरविभागः	२९	२-३
उत्तरादाने दण्डावधिकालः	२९	४
पक्षलक्षणम् पृ० २९		
पक्षकल्पना	२९	५
पक्षलेखनप्रकारः	३०	६
पक्षदोषाः पृ० ३०		
राज्ञा वर्जनीयाः पक्षाः	३०	८
अप्रसिद्धसदोषपक्षयोः लक्षणम्	३०	९
निरर्थनिष्प्रयोजनपक्षयोः लक्षणम्	३०	१०
असाध्यपक्षलक्षणम्	३१	१२
विरुद्धपक्षलक्षणम्	३१	१३
सत्पक्षलक्षणम्	३१	१४
मोहादिनाऽनुक्तस्यापि ग्राह्यत्वम्	३१	१७
समाधेयपक्षः	३२	१८
अनादेयपक्षः	३२	१९
वादहानिहेतवः	३२	२०-२१
उत्तरदानात्पूर्वमेव पूर्वपक्षविशोधनम्	३२	२२
प्रतिवादिनियोगानर्हा वादाः	३२	२३
राज्ञा स्वयं विचार्य्यवादाः	३३	२६-२७
वादावेदनानन्तरं स्वयमेव प्रशमे दण्डः	३३	३१
अनादेया व्यवहाराः	३३	३२
वादलेखनप्रकारः	३४	३३
अभियोक्तृसामर्थ्यानुसारेणावकाशो देयः	३४	३४
पूर्वपक्षादीनां संख्याविभागादयः	३४	३६-३७
बहुप्रतिज्ञस्यापि कार्यस्य ग्रहणम्	३५	४०
पुनर्न्यायस्वरूपविभागादिः	३५	४१
पक्षासिद्धिकराः दोषाः	३५	४३-४५
उत्तरम् पृ० ३६		
प्रतिवादिनः उत्तरविधानम्	३६	१
उत्तरलेखनम्	३६	२

विषय	पृ०	श्लो०
प्रार्थयमानाय कालो देयः पृ० ३६		
प्रत्यर्थिना कालप्रार्थने तद्दानम्	३६	३
तस्यावधिः	३६	४
उत्तरलक्षणम्	३७	५
उत्तरचातुर्विध्यम्	३७	६
उत्तरदाने उपायैस्तद्दापनम्	३७	७
ते उपायाः	३७	८
हीनलक्षणं विभागश्च	३७	१०
सद्यो वादाः	३८	११
क्रियानिर्देशार्हा विषयाः	३८	१२
प्रतिपत्तिलक्षणम्	३८	१४
दिव्यानर्हो वादः	३८	१६
चतुर्विधमुत्तरम् पृ० ३८		
मिथ्योत्तरम्	३८	१७
सम्प्रतिपत्तिः	३९	१८
प्रत्यवस्कन्दनम्	३९	१९
आधर्यम्	३९	२०
प्राङ्न्यायः	३९	२१
तथ्यादयस्तथैव लेख्याः	३९	२२-२३
प्राङ्न्याये तथ्यमेव श्लाघ्यम्	४०	२४
एककाले प्रत्यर्थिनः आगमे लेखनक्रमः	४०	२६
व्यवहारहानिहेतवः	४०	२८-३३
हीनवादिनः	४१	३४
हीयमानलक्षणम्	४१	३६
संयुक्तलक्षणम्	४१	३७
जितलक्षणम्	४२	३९
छलनिषेधः	४२	४०
दैवादिनाऽवधित्यागे न दोषः	४२	४१
विचारमारभ्य स्वयं शमने दण्डः	४२	४२
सन्धिविचारः पृ० ४३		
सन्धिकरणम्	४३	४४
राजाज्ञया सन्धिः	४३	४५
सन्धिकरणहेतवः	४३	४६-४७

विषय	पृ०	श्लो०
क्रियापादः पृ० ४५		
क्रियाकारणानि	४५	१-२
प्रमाणानां बलाबलम् पृ० ४५		
प्रतिज्ञाप्रतिपादनम्	४५	४-५
क्रियायाः प्रकारद्वैविध्यम्	४६	६
मानुष्याः तस्याः त्रैविध्यं, दैव्याः नवविधत्वम्	४६	७
मानुष्या पुनः त्रैविध्यम् साक्ष्यादीनां भेदश्च	४६	८-९
प्राङ्न्यायादौ स्वयमेव साधनम्	४६	११
साक्षिसत्वे न दैविकी ग्राह्या लेख्ये सति न दिव्यग्रहणम् ..	४७	१२
वाक्पारुष्यादौ न दैविकी क्रिया	४७	१३
नृपद्रोहादौ दैविकी ग्राह्या	४७	१४
मण्यादिहर्तुः शपथैः परीक्षणम्	४७	१५
लिखितादौ सन्देहे दिव्यैरेव विशोधनम्	४७	१७
द्यूतादौ साक्षिप्राबल्यम्	४८	१८
साहसादौ साक्षिणः दिव्यं च प्रमाणम्	४८	१९
ऋणे साक्ष्यादयः यथोचितं च प्रमाणम्	४८	२०
बहुकालात्पूर्वकृतादौ दिव्यैरेव कार्यशोधनम्	४८	२१
साक्षिणः पृ० ४९		
साक्षिणां संख्या ; एकसाक्षिनिषेधः	४९	१
द्यूतकादेरेकस्यैव प्रामाण्यम्	४९	२
साक्ष्यानर्हाः	४९	३
साक्षिभेदाः पृ० ४९		
साक्षिषु द्वादशविधत्वम्	४९	४-५
लिखितसाक्षिलक्षणम्	५०	६
लेखितसाक्षिलक्षणम्	५०	७
गूढसाक्षिलक्षणम्	५०	८
स्मारितसाक्षिलक्षणम्	५१	९
कुल्यसाक्षिलक्षणम्	५१	१०
द्यूतकसाक्षिलक्षणम्	५१	११
यादृच्छिकसाक्षिलक्षणम्	५१	१२
उत्तरसाक्षिलक्षणम्	५२	१३-१४
कार्यमध्यगतसाक्षिलक्षणम्	५२	१५
द्वयोः विसंवादे राजसाक्ष्यम्	५२	१६
अध्यक्षसाक्ष्यम्	५२	१७

विषय	पृ०	श्लो०
ग्रामसाक्ष्यम्	५३	१८
एकसाक्ष्यम्	५३	२०

साक्षिदोषकथनं— दुष्टानां दण्डश्च पृ० ५६

अदुष्टदूषणे दण्डविधानम्	५३	२१
लेख्यादिदोषाः वादकाल एव वक्तव्याः	५३	२२
प्रतिवादिनोक्ताः साक्षिदोषाः पत्रे लेख्याः	५४	२३
साक्षिदूषणे कारणाकथने दण्डः	५४	२८
निर्णयानन्तरं पुनर्विवादे राज्ञा विचारणं कर्तव्यम् ..	५४	३०
साक्षिदूषणे साक्षिणः पूर्वं विशोध्याः	५५	३१
सत्यादिभिः साक्षिणः सम्बोध्याः	५५	३२
तत्प्रकारः	५५	३३
कूटसभ्य-कूटसाक्षिनिन्दा	५५	३४
यथार्थवक्तुः साक्षिणः फलम्	५५	३५
प्रष्टव्याः साक्षिणः	५५	३७-३८

असाक्षिणः पृ० ५६

असाक्षिणः	५६	३९-४०
साक्षिणः शपथग्रहणम्	५६	४२
साक्षिणः क्वचित् अनृतवचनाभ्यनुज्ञा	५६	४३
जयहेतुः	५७	४४
आहूतसाक्ष्यनागमे दण्डः	५७	४५

साक्ष्युक्तिबलाबलविचारः पृ० ५७

साक्षिबलाबलविचारः	५७	४६
दण्डचाः साक्षिणः	५७	४७
देशकालादिप्रमाणपूर्वकं कथने साध्यसिद्धिः	५७	४८
तत्र विप्रतिपत्तौ न तत्साक्ष्यं ग्राह्यम्	५८	४९
साक्षिभिः न्यूनाधिककथनेऽर्थाऽसिद्धिः	५८	५२-५४

लिखितम् पृ० ५६

लिखितविधानकथनारम्भः	५९	१
विवादपदं सर्वं पत्रारूढं कार्यम्	५९	२
लेख्यलक्षणम्	५९	३

लेख्यभेदाः पृ० ५९

त्रिविधलेख्यम्	५९	४
लौकिकलेख्यविभागः	६०	५

विषय	पृ०	श्लो०
सीमापत्रम्	६०	६
दानलेख्यादीनि	६०	७-१०
भागलेख्यलक्षणम्	६०	११
दानलेख्यलक्षणम्	६१	१२
क्रयलेख्यलक्षणम्	६१	१३
आधिलेख्यलक्षणम्	६१	१४
संवित्पत्रम्	६१	१५
दासपत्रलक्षणम्	६२	१६
ऋणलेख्यम्	६२	१७
स्थितिपत्रम्	६२	१९
राज्ञो दानशासनम् पृ० ६२		
ताम्रशासनम्	६२	२०
तत्र लेखनप्रकारः	६२	२१-२२
दानच्छेदफललेखनम्	६३	२३
राजशासनलक्षणम्	६३	२४
प्रसादलिखितम् पृ० ६३		
प्रसादलिखितलक्षणम्	६३	२५
जयपत्रम् पृ० ६४		
जयपत्रलक्षणम्	६४	२६
जयपत्रलेखनप्रकारः	६४	२७-२९
लेख्यदूषणानि पृ० ६४		
दुष्टलेख्यम्	६४	३०
कूटलेख्यम्	६५	३२
कूटशुद्धलेख्ययोरवगतिप्रकाराः	६५	३५, ३७
दुष्टलेख्यम् (भृगुमतम्)	६६	३८
लेख्यसमुद्धरणम्	६६	३९
लेख्यविचारणे यत्नः कर्तव्यः	६६	४०
लेख्यमात्रेणैकान्तिकी सिद्धिः	६६	४१
लेख्यशोधनम्	६६	४२-४३
साक्षिमरणेऽपि लेख्यसिद्धिः	६७	४५
लेख्यानवस्था	६७	४६
साक्षिसद्भावेऽपि असिध्यमानलेख्यम्	६७	४७
संदिग्धलेख्यम्	६७	४८

विषय	पृ०	श्लो०
साक्षिमरणेऽपि प्रज्ञप्तिलाभे लिखितस्य प्रामाण्यम् ..	६७	५०
दुर्बललेख्यम्	६८	५१
उन्मत्तादिविषये न लेख्यस्य हानिः	६८	५२
लेखकादीनां मरणे निर्णयः	६८	५३
ऋणिहस्तसन्देहे तदीयेन अन्यहस्तेन निर्णयः ..	६८	५४
अदर्शनादिना लेख्यहानिः	६८	५६
एकस्मिन्नर्थे एकमेव लेख्यम्	६९	५७
अनेकलेख्यविचारः	६९	५८

भुक्तिः पृ० ७०

धनप्रयोजनम्	७०	१

धनप्रभेदाः पृ० ७०

शुक्लादिविभागः	७०	२
शुक्लधनम्	७०	३
शबलधनम्	७०	४
कृष्णधनम्	७०	५
पुनस्तत्रावान्तरविभागः	७०	८-९
ब्राह्मणस्य वैशेषिकं धनम्	७१	१०
क्षत्रियस्य वैशेषिकं धनम्	७१	११
वैश्यस्य वैशेषिकं धनम्	७१	१२
आपद्वृत्तिः	७१	१४
आपद्यपि ब्राह्मणेन वृषलकर्म न कार्यम् वृषलेनाप्यापदि ब्राह्मणकर्म न कार्यम्	७१	१५
आपदं तीर्त्वा स्ववृत्तिस्वीकरणम्	७१	१८
काण्डपृष्ठलक्षणम्	७१	१९
लेख्यसाक्ष्यादीनां हीनबलत्वम्	७२	२१
स्थावरविभागः	७२	२३

भोगाः सप्तविधाः पृ० ७२

सिद्धियोग्या भोगाः	७२	२४
लेख्यहीनभोगे क्वचिदपवादः	७३	२९
भुक्त्यागमाभ्यामुभाभ्यामेव भोगसिद्धिः	७३	३०
उपभोगबलापवादः	७३	३१
एकदेशोपभोगप्राबल्यम्	७४	३३
अनुमानादेः बलाबलम्	७४	३४
परोपभोगेऽनिषिद्धे धनादिहानिः	७५	४०

विषय	पृ०	श्लो०
भोगविषये क्वचिन्नाशाभावः	७५ ७६	४४ ४७
भोगनाशे साक्ष्यादिभिः शुद्धिः	७६	४८
तत्र साक्षिणां स्वरूपम्	७६	४९-५१
प्रमाणाभावे दैविकी क्रिया	७६	५२
त्रिपुरुषीभुक्तं नाऽऽदातव्यम्	७७	५४-६०
क्वचित्तदपवादः	७८	६३
भोगः पञ्चधा	७८	६४
स्वार्थहानिकराणि	७८	६५
असाक्षिके कर्तव्यम्	७९	६८
चोरापहृतमलब्धं राज्ञा कोशादेव देयम्	७९	७०
दिव्यानि पृ० ८०		
प्रमाणहीनवादे दैवक्रियाप्रयोगः	८०	१
दैवक्रियाविभागः	८०	२
दिव्यानां नामतो निर्देशः	८०	३
दिव्यव्यवस्था पृ० ८१		
दिव्यप्रयोगः शास्त्रानुसारेण कर्तव्यः	८१	६
पणादीनां लक्षणम्	८१	८-११
वर्णानुरूपेण दैवक्रियाविधानम्	८२	१२
अदेशकाले दाने दोषः	८२	१६
दिव्यदेवताः पृ० ८३		
अष्टानां वसूनां नामानि	८३	१९
द्वादशादित्यानां नामानि	८३	२०-२१
एकादशरुद्राणां नामानि	८३	२२-२४
मातृणां नामानि	८३	२६
अष्टौ मरुतः	८३	२७
द्रव्यसंख्यया दिव्यानि पृ० ८४		
द्रव्यापेक्षया दिव्यक्रियाकल्पना	८४	२८-३२
शपथविधिः पृ० ८५		
शपथार्हवस्तूनि	८५	३३
शपथकरणप्रकारः	८५	३५-३८
क्वचित् शपथे पातकाभावः	८६	३९
साक्ष्य-धर्मः	८६	४०-४२

विषय	पृ०	श्लो०
पुनःपुनः प्रश्ननिषेधः	८६	४३
शपथे शुद्धिसमयः	८६	४६
साक्षिसंभवे दैवक्रियानिषेधः	८६	४७
संख्यानियमः	८६	४८

घटविधिः पृ० ८७

जयहानिलिङ्गम्	८७	४९
शिक्यच्छेदे कर्तव्यम्	८७	५०
शुद्ध्यशुद्धिनिर्णयोपायः	८७	५१
कक्षादिच्छेदादिसंभवेऽशुद्धिरेव	८७	५२

अग्निविधिः पृ० ८७

अग्निविधिप्रकारः	८७	५३
तत्र देवताः	८७	५४

तोयविधिः पृ० ८८

तोयविधिप्रकारः	८८	५८
तत्र शुद्ध्यशुद्धिविनिर्णयः	८८	६०-६१
विषप्रयोगः	८९	६४
तत्र शुद्धिनिर्णये कालनियमः	८९	६५

कोशविधिः पृ० ८९

कोशपानापवादः	८९	६८
आर्तविषये दिव्यवर्जनम्	८९	६९

तण्डुलविधिः पृ० ९०

तण्डुलविधिप्रकारः	९०	६९
तत्र शुद्धाऽशुद्धनिर्णयः	९०	७०-७१

तप्तमाषविधिः पृ० ९०

तप्तमाषविधिप्रकारः	९०	७२-७४
तत्र मन्त्रः	९१	७७
तत्र शुद्धलक्षणम्	९१	७८

फालविधिः पृ० ९१

फाललक्षणम्	९१	७९
ततः शुद्ध्यशुद्धिनिर्णयः	९२	८०

विषय	पृ०	श्लो०
धर्मकविधिः पृ० ९२		
धर्मकविधिप्रकारः	९२	८२
ततः शुद्धिनिर्णयः	९२	८३-८६
तत्र मन्त्रः	९३	९०
निर्णयप्रकारः पृ० ९४		
संदिग्धार्थनिर्णये चत्वारः प्रकाराः	९४	१
धर्मनिर्णयहेतवः	९४	३-४
व्यवहारः	९४	५
चारित्रम्	९४	६
राजाज्ञा	९५	७
वधादृते गोब्राह्मणदण्डः	९५	९-१०
महापराधिनां वधदण्डः	९५	११
वाग्दण्डार्थदण्डौ	९६	१४
स्वल्पापराधे पुरान्निर्वासनम्	९६	१६
धिग्दण्डः	९६	१७
ब्राह्मणातिक्रमे दण्डः	९६	१८
शूद्रदण्डः	९७	२०
जयिनः लक्षणम्	९७	२१
हीनलक्षणम्	९७	२२
ब्राह्मणैर्निश्चित्यैव राज्ञा दण्डो विधेयः	९७	२४
दण्डस्यादातुः पुरान्निर्वासनम्	९७	२६
ब्राह्मणस्य ललाटेऽङ्कनम्	९७	२७
निसृष्टार्थः	९८	२९
शास्त्रोक्तनिर्णेतृफलम्	९८	३२-३४
ऋणादानम् पृ० ९९		
विवादपदानि	९९	२
ऋणादानलक्षणम्	९९	३
वृद्धिविचारः पृ० ९९		
वृद्धिव्यवस्था	९९	४
लेख्यकरणम्	९९	५
कुसीदः	१००	६
वृद्धिप्रभेदाः पृ० १००		
वृद्धिविभागः	१००	८

विषय	पृ०	श्लो०
तत्र कायिकादिभेदाः	१००	९
कायिकादिलक्षणम्	१००	१०-१६

हिरण्यधान्यादीनां वृद्धिः पृ० १०१

हिरण्यादिवृद्धिकथनम्	१०१	१७
शाकादौ वृद्धिः	१०२	१८
तैलादीनां वृद्धिः	१०२	१९
कोशादीनां वृद्धिः	१०२	२०-२२
हिरण्यधान्यादीनां वृद्धिः	१०३	२४
मूलशोधनावधिकं वृद्धिग्रहणम्	१०३	२५

धनवृद्धिः पृ० १०३

वसिष्ठप्रोक्तवृद्धिकथनम्	१०३	२८
वृद्धेरदाने दण्डः	१०४	३०
अकृतवृद्धिः	१०४	३३
वृद्धेः षाण्मासिकी वृद्धिः	१०४	३५

आधिः पृ० १०५

आधेः भोगकालः	१०५	३७
आधिविभागः	१०५	३८
वन्धकस्य वृद्ध्यभावः	१०५	४०
आधेर्दैवादिना नाशे पुनर्दापनम्	१०५	४१
मूलहानिनिमित्तम्	१०६	४३
समकालं द्वयोर्बन्धे सिद्ध्यसिद्धिविचारः	१०६	४४
समकालिकत्वे विक्रयादौ	१०६	४५
अनिर्दिष्टनिर्दिष्टविषये बलाबलम्	१०६	४७
हिरण्यस्य द्विगुणीभवने	१०७	४८
गोप्याधौ कर्तव्यम्	१०७	५०
हिरण्यस्य द्विगुणीभावेऽधमर्णे च नष्टे कर्तव्यम्	१०७	५१
कृतमूल्यस्य रक्षणकालावधिः	१०८	५२
अपार्थकलेख्यम्	१०८	५३
उपेक्षया नश्यन्ति द्रव्याणि	१०८	५४
क्रियाभेदः	१०८	५५
अकृतविक्रयः	१०९	६०
पश्चिमक्रियायाः बलवत्तरत्वम्	१०९	६१-६२
विक्रयाधिप्रतिग्रहेषु सन्दिग्धेषु विचारणा	१०९	६३
मूलधनदानसमनन्तरमेवाधिविमोचनम्	११०	६६-६८

विषय	पृ०	श्लो०
कुसीदाधिविधिः	११०	६९
आधिकगृहक्षेत्रभोगे बन्धऋणप्राप्तिविचारः	११०	७०-७२
प्रतिभूः पृ० १११		
प्रतिभूविभागः	१११	७३-७५
नष्टस्यान्वेषणकालः	११२	७५
तस्य दापनभेदाः	११२	७८
अनर्हप्रतिभुवः	११२	७९
उपस्थाप्यस्य विपत्तौ कर्तव्यम्	११२	८०
पुत्रस्य पैतृकर्णदानार्हता	११२	८१
प्रतिभुवां विधिः	११३	८४
ऋणिके नष्टे मृते वा धनिना कर्तव्यम्	११३	८५
प्रतिभुवा ऋणिकादयदत्तधनस्य द्विगुणीभवननिषेधः	११३	८६
प्रतिपन्नऋणदापनोपायः	११३	८७
ब्राह्मणविषये नियमः	११३	८९
ऋणस्य दापनप्रकारः पृ० ११४		
उपधिः	११४	९०
बलात्कारः	११४	९१
हीनैः क्रिया कार्या	११४	९३
आचरितम्	११४	९४
प्रतिपन्नधर्मः	११४	९५
क्रियावादिलक्षणम्	११५	९६
सन्दिग्धार्थः	११५	९८
चक्रवृद्धिव्यवस्थाकरणम्	११५	९९
सन्दिग्धार्थप्रवर्तने विनयनम्	११५	१०१
तपस्विनः ऋणिनः मरणे धनिन एव तपः	११६	१०४
निर्धनविषये	११६	१०५
अधमर्णस्य पूर्वाभावे परोऽधिकारी	११६	१०६
देयानि ऋणानि पृ० ११६		
व्याध्यादिपीडितानां जीवतामपि ऋणं पुत्रैः दातव्यम्	११६	१०९-११०
पितृऋणात्मऋणयोः सत्वे पूर्वदेयविचारः	११७	११३
पितामहपर्यन्तं तदनुवृत्तिः	११७	११४
पुत्रेण पितृऋणदापनविधिः	११७	११६
मृते पितरि पुत्रैः यथांशं ऋणं देयम्	११८	११७
पुत्रेण अदेयानि ऋणानि	११८	११८

विषय	पृ०	श्लो०
तेन देयानि	११८	११९
ऋणभाजः	११८	१२०
निसृष्टार्थः	११८	१२२
उज्जामादिकमादाय पुनरदाने दोषः	११९	१२३
पुत्रेण कृतस्य ऋणस्य सुतस्नेहेन पित्रा दानम् ..	११९	१२४
अधमर्णविभावितधनदापनं वादे	११९	१२७

निक्षेपः पृ० १२०

निक्षेपोक्तिः	१२०	१

औपनिधिकम् पृ० १२०

औपनिधिकलक्षणम्	१२०	२
न्यासस्वरूपम्	१२०	३
स्थापनप्रकारः	१२१	४
तस्य द्वैविध्यम्	१२१	५-६

निक्षेपादिरक्षणं यत्नेन कर्तव्यम् पृ० १२१

निक्षेपरक्षणफलम्	१२१	७
न्यासोपेक्षिते दोषः	१२१	८
न्यासस्य यत्नेन पाल्यत्वम्	१२२	९
न्यस्तस्तथैव दातव्यः	१२२	१०

निक्षेपनाशे व्यवस्था पृ० १२२

देवाद्युपघाते दोषाभावः	१२२	११
भेदादिना नाशने दोषः	१२२	१२

तस्य भोगदण्डः पृ० १२३

न्यासेन स्वकार्यसाधने दण्डः	१२३	१२३

अपह्नवे निर्णयः पृ० १२३

अपह्नवे न्यासो दापनीयः तत्समो दण्डश्च	१२३	१४
रहो दाने निर्णयः	१२३	१५
मिथो दाये निर्णयः	१२३	१६
अन्वाहितादौ तद्धर्मातिदेशः	१२४	१८
याचितन्यासादाने अपराधः	१२४	२०

अस्वामिविक्रयः पृ० १२४

अस्वामिलक्षणम्	१२५	२

विषय	पृ०	श्लो०
अध्यक्षनिवेदितक्रयेन दोषः	१२५	३
उपविक्रयलक्षणम्	१२६	४
तत्र क्रेतृशुद्धिनिर्णयः पृ० १२६		
क्रेतृशुद्धिः	१२६	५
मूले समाहृतेऽनभियोज्यत्वम्	१२६	६
परद्रव्याभिलाषे दमम्	१२६	८
प्रमाणहीनवादे नृपेण निर्णयः	१२७	९
क्रीते अर्धमूल्ये न पुनर्ग्रहणम्	१२७	११
द्रव्यहानिकरो दोषः	१२७	१२
विक्रीतस्वायत्तीकरणे क्रेतुः चोरदण्डभाक्त्वम्	१२७	१४
सम्भूयसमुत्थानम् पृ० १२९		
सम्भूयकरणे अधिकारिणः पृ० १२९		
अनधिकारिणः	१२९	३
द्रव्यानुगुण्येन लाभः	१२९	४
क्षिप्तांशानुगुण्येन व्ययलाभौ	१३०	५
तेषु वादेषु निर्णयः	१३०	६-७
द्रव्यहानौ निर्णयः पृ० १३०		
प्रमादेन नाशयितृविषये निर्णयः	१३०	८-१०
रक्षितुः दशमोऽंशं	१३१	११
शुल्कम् पृ० १३१		
बलिः	१३१	१२
तस्करादिव्यसने रक्षितुः अंशः	१३१	१३
सम्भूय कर्मकुर्वतां एकस्य हानौ निर्णयः	१३१	१४
तत्र रिक्थहरस्याऽऽगमे निर्णयः	१३२	१५
राज्ञा ग्राह्योऽंशः	१३२	१६
वर्षत्रयादूर्ध्वं अनागमे	१३२	१७
ऋत्विजः	१३२	१९
अर्ध्यादिविभागः	१३३	२०-२१
सम्भूयकर्मप्रकारः	१३३	२२-२५
सम्भूयकृषिकर्म	१३४	२६-३२
शिल्पिनः पृ० १३५		
शिल्पिलक्षणम्	१३५	३३

विषय	पृ०	श्लो०
तेषामंशः	१३५	३४
तत्र विशेषः	१३५	३५
द्व्यंशार्हता	१३६	३६
नर्तकानामप्येवम्	१३६	३७
चोराणां लाभविभागः	१३६	३८-३९

अदेयदेयदत्तानि पृ० १३७

विषय	पृ०	श्लो०
अदेयानि	१३७	२
देयानि	१३७	३-८
दत्तानि	१३८	९
पात्रापेक्षया दानफलम्	१३९	१०-१५
अदत्तम्	१३९	१६

अभ्युपेत्य शुश्रूषा पृ० १४१

विषय	पृ०	श्लो०
तद्विभागः	१४१	३-४
गुरुशुश्रूषाविधानम्	१४१	६-७
वडवाभृतलक्षणम्	१४२	८
भृतकविभागः	१४२	११
तेषां लक्षणम्	१४२	१२
अशुभकर्म	१४३	१८
शिष्यवृत्तिः	१४४	२०
दास्यम्	१४४	२२
दासोढायाः दासीत्वम्	१४४	२४
तत्रापवादः	१४४	२५

वेतनस्यानपाकर्म पृ० १४५

विषय	पृ०	श्लो०
भृतेः ग्राह्योऽंशः	१४५	२
भृतेन स्वामिने शाठ्यं न कार्यं	१४५	३

भृतस्य कर्माकरणनिर्णयः पृ० १४५

विषय	पृ०	श्लो०
तेन कर्माकरणे दण्डः	१४५	४
गृहीतवेतनस्य दण्डः	१४६	५
अगृहीतवेतनस्य दण्डः	१४६	६
प्रतिश्रुत्याकरणे दण्डः	१४६	७-८
भृत्यदोषाभावः	१४६	९
पालस्य दोषाभावसमयाः	१४७	१०
स्वामिनो दण्डसमयः	१४७	११

विषय	पृ०	श्लो०
पालदोषदण्डः	१४७	१२-१३
स्वामिपालधर्माः	१४७	१४-१७

संविद्व्यतिक्रमः पृ० १४९

सद्ब्राह्मणस्थापनं कृत्यं च	१४९	२-४
सम्भूयधर्मकार्यकरणम्	१५०	५-६
विश्वासोत्पादनम्	१५०	७
नियोज्यानियोज्याः	१५१	८-९
तेषां संख्या	१५१	१०
समयक्रियाः	१५१	११, १२
विसंवादिदण्डाः	१५२	१३
क्रियाभेदेन दण्डभेदाः	१५२	१४-२३
सान्तानिकधर्मः	१५४	२४
क्रयविक्रयानुशयः	१५५	१
पण्यम्	१५५	२
सदोषपण्यक्रये दण्डः	१५५	३
त्याज्यानि	१५५	४

परीक्षणकालाः पृ० १५६

पण्यदोषे जाते कर्तव्यम्	१५६	७
अविज्ञातक्रीते	१५६	८
अन्येषां पण्यप्रदर्शनम्	१५६	९
केषांचित् एकाहपरीक्षणम्	१५६	१०
अनुस्मृतिकरणे सिद्धिः	१५७	१२
स्थावरक्रयः	१५७	१४
सप्त योनयः	१५७	१५
अनुचितमूल्यम्	१५७	१६
क्षेत्रक्रये विशेषः	१५७	१७
क्षेत्रगतानि कानिचित् विक्रेतुरेव	१५७	१८
विनिवर्तनीयानि वस्तूनि	१५८	१९
तस्याऽवधिः	१५८	२०

सीमावादः पृ० १५९

सीमासन्धिषु वृक्षादयः स्थाप्याः पृ० १५९

सीमासन्धिषु स्थाप्याः	१५९	२-४
प्रकाशाप्रकाशचिह्नानि	१६०	७-९

विषय	पृ०	श्लो०
सीमावादे साक्षिणः पृ० १६०		
साक्ष्यभावे कर्तव्यम्	१६०	११-१६
अप्रकाशचिह्नानि	१६१	१८, १९
प्रयत्नदर्शितव्यचिह्नानि पृ० १६२		
पौगण्डादिभ्यः चिह्नं दर्शयितव्यम्	१६२	२२
नद्यादिभिः क्षेत्रहरणे पुनः स्वामी तल्लभेत	१६३	२५
गृहक्षेत्रविवादसाक्षिनिर्णयः पृ० १६३		
गृहक्षेत्रादिविवादेषु निर्णयः	१६३	२६
तत्र साक्षिणः	१६३	२८
तत्र प्रमाणानि	१६४	३१
शपथकरणम्	१६४	३२
निर्णये अनुष्ठेयानि	१६५	३८
नदीवादः	१६६	४३
गृहवास्तुपीडने दण्डः	१६७	४७
गृहनिर्माणे अकार्याणि पृ० १६७		
गृहनिर्माणे अवधेयांशाः	१६७	४८
संसरणरोधननिषेधः	१६८	५१
तत्र संकरादिकर्तुर्दण्डः	१६८	५२-५५
वाक्पारुष्यम् पृ० १६९		
विभागः	१६१	१
वाक्पारुष्ये त्रैविध्यम् पृ० १६९		
प्रथमं वाक्पारुष्यम्	१६९	२
मध्यमं वाक्पारुष्यम्	१६९	३
उत्तमं वाक्पारुष्यम्	१६९	४
दण्डः	१७०	५-१०
वर्णभेदेन दण्डभेदः	१७१	११-१९
दण्डपारुष्यम्	१७३	१-५
प्रथमं दण्डपारुष्यम्	१७४	६-८
मध्यमं दण्डपारुष्यम्	१७४	९-१०
उत्तमं दण्डपारुष्यम्	१७४	११-२२
स्तेयम् पृ० १७८		
तस्करद्वैविध्यम्	१७८	१

विषय	पृ०	श्लो०
प्रकाशाप्रकाशतस्कराः पृ० १७८		
प्रकाशतस्कराः	१७८	२-३
प्रच्छन्नतस्कराः	१७८	४
तेषां दण्डः	१७९	५
उत्क्षेपकदण्डः धान्यहर्तुर्दण्डश्च	१७९	६
अनेकपीडयितृवधे पुण्यम्	१७९	७
पान्थमुषो दण्डः	१७९	८
अज्ञातौषधिसन्त्रदण्डः	१७९	१०
कितवाः तद्दण्डः	१८०	१२
वणिग्दण्डः	१८०	१३
अन्यायवादिदण्डः	१८०	१४
अज्ञात्वा ज्योतिषकथने दण्डः	१८०	१५
छद्महिंसकदण्डः	१८०	१६
स्त्रीबालवञ्चकदण्डः	१८१	१७
कृत्रिमहेमादिद्रव्यकर्तुः दण्डः	१८१	१८
वंचकमध्यस्थादिदण्डः	१८१	१९
मूलकर्मकर्तुः दण्डः	१८१	२०
गोहर्तुः दण्डः	१८२	२२
दशकुम्भधान्यहर्तुः दण्डः	१८२	२३
तृणादिकं अनापृच्छन् गृहीतुः दण्डः	१८२	२५
वृत्तस्वाध्यायवतः स्तेये दण्डः	१८२	२६
साहसम् पृ० १८३		
साहसचातुर्विध्यम्	१८३	२
तेषां प्रथमोत्तममध्यमत्वम्	१८३	३
साहसे कलौ वर्ज्या धर्माः	१८३	४
सेत्वादीनां हरणादौ दण्डः	१८३	५
पश्वादिहिंसकदण्डः	१८३	६
स्त्रचादिहिंसने दण्डः	१८४	७
पञ्चविधसाहसेषु वधस्य वध एव दण्डः	१८४	९
प्रकाशघातकानां वधः	१८४	१०
साहसिकाः दण्डचाः	१८४	११-१२
साहसिकलक्षणम्	१८५	१३
सम्भूयप्रहरणनिर्णयः	१८५	१४-१६

विषय	पृ०	श्लो०
आततायिवधः पृ० १८५		
आततायिवधे दोषाभावः	१८५	१७
उत्कृष्टाततायिवधे अकृते अश्वमेधफलम्	१८६	१८
घातकादर्शने निर्णयः पृ० १८६		
घातकादृर्शने पूर्ववैरानुसारेण अन्वेषणम्	१८६	२१
घातकतस्करभावना	१८७	२४
शङ्कया गृहीते शपथेन शोधनम्	१८७	२५
स्त्रीसङ्ग्रहणम् पृ० १८८		
सङ्ग्रहणविभागः	१८८	१
प्रथममध्यमोत्तमविभागः	१८८	२
बलात्कारकृतं सङ्ग्रहणम्	१८८	३
उपाधिकृतं सङ्ग्रहणम्	१८८	४
अनुरागजं सङ्ग्रहणम्	१८८	५
पुनरन्यथाविभागः	१८९	६
प्रथमसङ्ग्रहः	१८९	६
मध्यमसङ्ग्रहः	१८९	७
उत्तमसङ्ग्रहः	१८९	८
परपत्न्या सम्भाषणे दण्डः	१९०	१२
मायिनः कामुकस्य दण्डः	१९०	१३
छद्मना कामने दण्डः	१९०	१४
नार्या दण्डः	१९१	१६
अनिच्छन्त्या भुक्ताया निष्कृतिः	१९१	१८-१९
स्त्रीपुंसवर्तनोपायः	१९२	१-३
पितृपतिपुत्राणां धर्माः पृ० १९२		
कालेऽप्रयच्छतः पितुः अनुपयतः पत्युः अभक्तदस्य पुत्रस्य च दण्डः	१९२	४
स्त्रीणां पूज्यत्वं	१९२	५
तासां शुद्धिः	१९३	६
भर्त्रा पत्नी माननीया	१९३	७
साध्वीलक्षणम्	१९३	८
स्त्रीदूषणानि	१९३	९-११
पतिव्रतालक्षणम्	१९३	१२
प्रोषितभर्तृकाया निषिद्धानि	१९४	१३
नियोगनिषेधः	१९४	१६-१७

विषय	पृ०	श्लो०
दायभागः	१९५	१
दायलक्षणम्	१९५	१
सेतुक्षेत्रविभागः	१९५	३
विभक्तलक्षणम् पृ० १९६		
विभक्ताविभक्तानां अर्चनादिव्यवस्था	१९६	५
विभक्तलक्षणम्	१९६	६
विभागकालः	१९६	९
विभागक्रमः पृ० १९७		
ज्येष्ठस्य उद्धारः	१९७	११
पितृपितामहीय स्थावरादौ अंशः	१९७	१४
पितृकल्पितातिक्रमे विनयः	१९७	१५
जीवतः पितुः अंशः	१९८	१६
समवेतैः प्राप्तधनविषये विभागः	१९८	१८
पितृधनविभागे कर्मठस्य अंशः	१९८	१९
पितरः केन पुत्रिणः ?	१९८	२०
गुणिनः ज्येष्ठस्य द्व्यंशो दायः	१९८	२१
कन्यकादायः	१९९	२२
मातृतुल्याः	१९९	२५
सौदायिकधनं तत्र स्त्रीणां स्वातन्त्र्यम्	२००	२९, ३०
स्त्रीधनांशिनः	२००	३१
तत्र मातृतुल्याः	२००	३२
स्वस्त्रीयानां धनागमः	२०१	३३
पुत्रलक्षणम् पृ० २०१		
निर्गुणपुत्रस्य दायानर्हत्वं	२०१	३४
निष्फलः पुत्रः	२०१	३५
अविद्वदनाचारपुत्रनिन्दा	२०१	३६
पुत्रविभागः पृ० २०२		
क्षेत्रजादिपुत्राणां भागः	२०२	४१
शूद्रापुत्रस्य भागनिषेधः	२०२	४३
औरसे ज्यैष्ठ्यं	२०३	४५
विभागः	२०३	४८-५१
पित्रा सह विभक्तानां व्यवस्था	२०४	५४
विभक्तपितृधने पुत्रा अनीशाः	२०४	५६, ५७

विषय	पृ०	श्लो०
तद्धने तस्य स्वातन्त्र्यं	२०५	५८, ५९
वस्त्रादिकं श्राद्धभोक्त्रे देयम्	२०५	६०
प्रवसितुः धनादानं वंशः	२०६	६३-६७

पुत्रभेदाः पृ० २०७

विषय	पृ०	श्लो०
पित्र्ये धनभाक्त्वं औरसस्यैव	२०७	७०
क्षेत्रजादीनां भागः	२०७	७१
मध्यमाः पुत्राः	२०७	७२
क्रीतकाः पुत्राः	२०८	७४
काण्डपृष्ठः	२०८	७५
औरसस्य पुत्रिकायाश्च सन्तानकारणत्वं अन्येषां प्रतिनिधित्वं	२०८	७७-७८
सहोदरेषु एकस्य पुत्रवत्वे सर्वेषां पुत्रित्वं	२०९	७९
एवं सपत्नीष्वपि	२०९	८०
पुत्रेण त्राणम्	२०९	८१
स्वर्गप्राप्तिकरौ	२०९	८२
शूद्रापुत्रस्य सम्मानम्	२०९	८३
विधवाभागः	२१०	८५
सुतार्थं अपुत्रेण यत्नः कर्तव्यः	२१०	८८
कुपुत्रवतः पितुः दुःखम्	२१०	९०
भार्याभागः	२११	९२-१०५

संसृष्टिविभागः पृ० २१४

विषय	पृ०	श्लो०
संसृष्टस्य धनस्य पुनर्विभागे ज्येष्ठस्य अंशाभावः ..	२१४	१०६
प्रमीतादीनां भागः कस्य भवेत्?	२१४	१०७
सोदरस्य पुत्रिकासत्वे कथं?	२१४	१०९
संसृष्टानां द्व्यंशहरत्वं कस्य?	२१५	११२
संसृष्टलक्षणम्	२१५	११३
मृतादिद्रव्ये भागिनः	२१६	११५
राज्ञः धनभाक्त्वं	२१६	११९
पुत्राणां वर्णानुरूपेण विशेषः	२१६	१२०-१२५
दुहितुः दायार्हता	२१७	१२६
दौहित्रस्य धनभाक्ता	२१८	१२८
पौत्रदौहित्रयोस्समत्वम्	२१८	१३०
पुंजनने स्त्रीजनने च कारणम्	२१८	१३१
अपुत्रस्य धनस्य विभागः	२१९	१३५
विभक्तक्रिया	२२०	१४४-१४९
वैश्वदेवादिक्रियाणां कर्तव्यत्वम्	२२०	१४५

विषय	पृ०	श्लो०
द्यूतम् पृ० २२२		
सभिकवृत्तिः पृ० २२२		
स्वामिनोर्जयपराजयः पृ० २२३		
कूटद्यूतदण्डः पृ० २२३		
सन्दिग्धजयपराजयनिर्णयः	२२४	९-११
समाह्वयः पृ० २२५		
समाह्वयलक्षणम्	२२५	१
पणदानम्	२२५	२
प्रकीर्णम् पृ० २२६		
दमचातुर्विध्यम्	२२६	२
दण्डस्थानानि	२२६	४
ब्राह्मणदण्डः	२२६	५
चतुर्दण्डप्रयोगसमयः	२२७	८
दण्डभेदाः	२२७	१०
मनुस्मृतिप्रशंसा पृ० २२८		
चतुष्पाद्व्यवहारोपक्रमः पृ० २२९		
तत्पट्टिका पृ० २२९		
ऋणादानपट्टिका पृ० २३०		

---

२. संस्कारकाण्डम्

परधर्मनिरूपणम्	२३१	१, २
धर्मस्य साध्यसाधनानि	२३१	३
युगधर्मनिरूपणम्	२३१	४
युगभेदेन धर्मस्य फलप्रदानकालः	२३२	५
कलिधर्मः	२३२	६
युगभेदेन धर्मपादाः	२३२	७
आचारहीनपुत्रनिन्दा	२३२	९
इतिहासपुराणेभ्यः वेदोपबृंहणम्	२३२	१०
श्रुतिस्मृती चक्षुषी	२३३	११

विषय	पृ०	श्लो०
मनुस्तवनम्	२३३	१२
विपरीतार्थप्रतिपादकस्मृतेः अप्रामाण्यम्	२३३	१३
एकैकस्मिन् युगे एकैकस्मृतेः प्रामाण्यम्	२३३	१४
रागजरोगजादि-रजःकथनम्	२३३	१५
रागजरजोनिरूपणम्	२३३	१६
रोगजरजोनिरूपणम्	२३३	१७
द्रव्यजरजोनिरूपणम्	२३४	१८
कालजरजोनिरूपणम्	२३४	१९
अष्टादशदिनादर्वाक् रजसः अशुचित्वाभावः	२३४	२०
रजस्वलयोः मिथः सम्भाषणे प्रायश्चित्तम्	२३४	२१
अकामकृतपापे प्रायश्चित्तिः	२३४	२२
रजस्वलायाः शवादिस्पर्शनिमित्ते प्रायश्चित्तम्	२३४	२३
अस्पृश्यस्पर्शे जातेऽपि क्वचित् अदोषः ..	२३५	२७
मैथुनं अष्टाङ्गम्	२३५	२८
सावनादिमानव्यवस्था	२३५	२९
ऋतुगमनम्	२३६	३०
जन्मत्रये वर्ज्यानि	२३६	३१
ऋतावगमने प्रत्यवायः	२३६	३२
स्त्रीपुंजनने निमित्तानि	२३६	३४
शुक्रवृद्ध्यर्थं भक्ष्यानि (स्त्रियाः लघ्वाहारश्च) ..	२३६	३५
गर्भाधानपुंसवनकालः	२३७	३६
पुंसवे ग्रहबलम्	२३७	३८
मासप्रयुक्तकार्येषु गुरुशुक्रमौढ्यदोषाभावः	२३७	३९
गर्भिण्याः यात्रायां निषिद्धाः कालाः	२३७	४०
मुख्यकालाभावे गौणोऽपि ग्राह्यः	२३७	४१
तत्रापि कन्यालग्नस्य त्याज्यता	२३७	४३
गृष्टिकालः	२३८	४४
तत्र त्याज्यानि लग्नानि सौरमानस्य ग्राह्यता च ..	२३८	४६
तत्र पक्षतिथ्यादि-नियमकथनम्	२३८	४७-४९
गर्भिण्याः लक्षणम्	२३९	५०
जननकाललग्नग्रहादिबलम्	२३९	५१-५५
पञ्चायुधधारणकालः	२४०	५६
अपुत्रनिन्दा	२४०	५८
वर्णानुपूर्व्येण नामकरणकालः	२४०	५९
मासप्रोक्तेषु गुरुमौढ्याभावः	२४१	६१
तत्र नक्षत्रादीनि	२४१	६२-७२

विषय	पृ०	श्लो०
खट्वारोहणकालः	२४२	७३, ७४
निष्क्रमणे प्रशस्तकालः	२४३	७५-७७
तत्प्रकारः	२४३	७८-८२
निष्क्रमणाकरणे दोषः	२४४	८३
करणे फलम्	२४४	८४
विवाहोपनयनकाले गुरुबलम्	२४४	८५
कर्णवेधकालः	२४४	८६
तत्करणप्रकारः	२४४	८७
तत्र नक्षत्रादिकथनम्	२४५	८८-९७
कर्णवेधने अष्टमलग्नशुद्धिः	२४६	९८
ताम्रसूच्या वेधनम्	२४६	९९
अन्यलोहफलानि	२४६	१००
वर्णभेदेन लोहव्यवस्था	२४६	१०१
अन्नप्राशनकालः	२४६	१०२
तत्र मुहूर्तकालः	२४७	१०३
तत्प्रकारः	२४७	११०-११३
चौलकालः	२४८	११४, ११५
तत्र मुहूर्तनियमः क्षौरकालश्च	२४८	११६-१५१
मातरि गर्भिण्यां चूडाकर्मनिषेधः	२५३	१५३
मौञ्जीबन्धनकालात्पूर्वं अक्षरारम्भः	२५४	१५५
मौञ्जीबन्धनकालः	२५४	१५६-१५८
अध्यापने दिङ्नियमः	२५४	१५९
मलमासेऽकर्तव्यानि	२५४	१६३
मौञ्जीबन्धने वर्णभेदेन वयः	२५५	१६४
वर्णभेदेन अजिनानि	२५५	१६५
पुनरुपनयनापादककालः	२५५	१६६
उपनयनकालादयः	२५५	१६७-२१८
उपाकर्मकालाः	२६२	२१९-२२१
आचार्यलक्षणम्	२६३	२२२
उपनीतधर्माः	२६३	२२३-२२९
विद्यारम्भकालः	२६४	२३०
भेर्यादिशास्त्रारम्भकालः	२६४	२३४
कुक्कुटशास्त्रारम्भकालः	२६५	२३७
अश्वविद्यारम्भे	२६५	२३८
अर्थशास्त्रारम्भे	२६५	२४०
ज्योतिषाद्यङ्गशास्त्रारम्भे	२६५	२४१

विषय	पृ०	श्लो०
योगशास्त्रारम्भे	२६५	२४२
शब्दशास्त्रारम्भे	२६६	२४३
गणितशास्त्रारम्भे	२६६	२४४
ब्रह्मविद्यारम्भे, शिवागमारम्भे	२६६	२४६
मायाचौर्याद्यारम्भे	२६६	२४९
तेषु ग्रहलग्नादि	२६६	२५०
सारस्वतयोगकथनम्	२६७	२५४
नैष्ठिकव्रतानि	२६७	२५९
गृहस्थाश्रमस्वीकारचोदना	२६८	२६२
गुरवे दक्षिणा	२६८	२६४
विवाहविधिः	२६८	२६५
मनूक्तनियोगनिषेधः	२६८	२६७
तस्य युगभेदेन व्यवस्था	२६९	२६८
क्षेत्रजादीनां गर्हणा	२६९	२७०
दत्तकादीनां मध्यमत्वम्	२६९	२७१
सौरादिमानस्य कर्मणि व्यवस्था	२६९	२७२
प्रतिग्रहीतृलक्षणम्	२६९	२७३
मूर्खब्राह्मणनिन्दा	२७०	२७५
अक्षयदानकालाः	२७०	२७६
प्रशस्तपात्रं	२७०	२७७
मेध्यान्यङ्गानि	२७०	२७९
भूप्रतिग्रहः उत्तमः	२७०	२८०
गृहस्थप्रशंसा	२७१	२८३
सात्विकादिदानानि	२७१	२८४
देयव्यवस्था	२७१	२८५
भिक्षवेऽन्नं दातव्यम्	२७१	२८६
वर्णभेदेन दानस्य फलम्	२७१	२८८
आत्मगुणविशेषेण फलविशेषः	२७२	२८९
पथिकपूजाफलम्	२७२	२९१
कपिलादानफलम्	२७२	२९२
गृहदानफलम्	२७२	२९३
भूदानफलम्	२७२	२९४
गोयुतवृषभादि-दानफलम्	२७३	२९७
सुवर्णादिदानफलम्	२७३	२९९
हिरण्यमहिमा	२७३	३०० ॥
फालकृष्टमहीदानफलम्	२७३	३०२

विषय	पृ०	श्लो०
गवादिस्तेयपापफलम्	२७३	३०३
भूहरणे पापम्	२७३	३०४
प्रतिग्रहदोषाणां प्राणायामेन नाशः	२७४	३०६
काञ्चन-गो-महीदातॄणां लोकत्रयदानफलम्	२७४	३०७
अन्नदानफलम्	२७४	३०९
आगतादिपूजनमहिमा	२७४	३११
साधारण-मनुधर्मः	२७५	३१३
अन्नदानप्रशंसा	२७५	३१४
छत्रोपानद्दानफलम्	२७५	३१७
दानेषूत्तरोत्तरश्रैष्ठ्यं	२७५	३१८
विद्यादानफलम्	२७६	३२०
तिष्ठता देयानि	२७६	३२२
सर्वदानेषु फलदानम्	२७६	३२५
दश महादानानि	२७७	३२६
कन्यावरयोः वयोनियमः	२७७	३२८
मङ्गलसूत्रबन्धः	२७७	३३०
वधूगृहप्रवेशः	२७७	३३१
तत्र मुहूर्तः	२७८	३३६
प्रवेशप्रकारः	२८१	३६१
तत्र जपहोमादयः	२८१	३६३
निमित्तेषु दक्षिणकर्णस्पर्शः	२८२	३७२
वृषलीनिरूपणम्	२८२	३७३
वृषलीपतिदोषाः	२८२	३७४
सः ब्रह्महा	२८३	३७५
एकरात्रवृषलीसेवनप्रायश्चित्तिः	२८३	३७६
एकमासगमने दोषाधिक्यम्	२८३	३७७
रजस्वलायाः कन्याया दोषः	२८३	३७८
एकमुहूर्ते भिन्नांशके सगर्भ्यविवाहश्शुभः	२८३	३७९
तयोरेकवत्सरे विवाहनिषेधः	२८३	३८०
क्षयमासः	२८३	३८१
गुरुशुक्रयोः बाल्यादिकालः	२८४	३८२
एकोदरविवाहविचारः	२८४	३८४
मौढ्यादिदोषाः	२८४	३८६
विवाहे गुरुसूर्यादिबलानि	२८५	३९१
दशकूटानि	२८५	३९७
देशाचारनिरूपणम्	२८६	४०१

विषय	पृ०	श्लो०
वश्यकूटादि	२८७	४०५
पाणिग्रहणमुहूर्तनिर्णयः	२९०	४२९-४७३
कन्यादानफलम्	२९५	४७४
वेदोक्तकर्माकरणे दोषाः	२९६	४७६
पत्नी समभ्यर्च्या	२९६	४७७
कालेऽप्रयछतः पितुः अनुपनेतुः ऋतौ पत्युः अभक्तदपुत्रस्य च दण्डनीयाः	२९६	४७८
स्त्रीपालनम्	२९६	४७९
तासां अन्यगृहसेवननिषेधः	२९६	४८१
स्त्रीणां कर्म	२९६	४८२
पतिव्रता	२९७	४८३
स्त्रीधर्माः	२९७	४८४
सर्वसाधारणा गुणाः	२९७	४८९
दयालक्षणम्	२९८	४९०
क्षमालक्षणम्	२९८	४९२
अनसूयालक्षणम्	२९८	४९३
शौचलक्षणम्	२९९	४९५
अनायासलक्षणम्	२९९	४९६
मङ्गललक्षणम्	२९९	४९८
अकार्पण्यलक्षणम्	२९९	४९९
अस्पृहालक्षणम्	३००	५००
षट्कर्म	३००	५०३
क्षत्रियकर्म	३००	५०४
सेनापतिलक्षणम्	३००	५०५
प्रतिहारलक्षणम्	३०१	५०५
हस्त्यध्यक्षलक्षणम्	३०१	५०५
अश्वाध्यक्षलक्षणम्	३०१	५०५
दूतलक्षणम्	३०१	५०५
मन्त्रिलक्षणम्	३०१	५०५
उपरिकलक्षणम्	३०१	५०५
राज्ञः शासनकरणप्रकारः	३०१	५०७
शासनलक्षणम्	३०२	५१०
दमभेदाः	३०२	५११
वाग्दण्डचाः अर्थदण्डचाः	३०२	५१२
वधः ब्राह्मणस्य वधाभावः	३०२	५१३
तस्य राष्ट्रान्निर्वासनम्	३०२	५१५

विषय	पृ०	श्लो०
ज्येष्ठः राज्यार्हः	३०३	५१६
दुष्टनिग्रहः	३०३	५१८
दायविधिः	३०३	५१८
वैश्यकृत्यानि	३०४	५२८
शूद्रकर्माणि	३०४	५२९
शूद्रधर्माः	३०४	५३०
कैवल्याश्रमयोग्याः	३०५	५३२
प्रव्रजनयोग्यः (कैवल्यप्रवेशन योग्यता)	३०५	५३४
दक्षिणश्रवणस्पर्शनिमित्तानि	३०६	५४१
यतिधर्माः	३०६	५४४
सन्ध्योपासनम्	३०७	५४९
देवध्यानम्	३०७	५५२-५५५
योगः	३०८	५५७

---

३. आचारकाण्डम्

शुचित्वापादकक्रिया	३०९	१
आचमननिमित्तानि	३०९	२
भुञ्जानस्य गुदस्रवणे शौचकथनम्	३०९	३, ४
उत्सर्गार्थमुपविष्टस्य उत्सर्गाभावेऽपि शौचम्	३०९	५
उच्छिष्टस्पर्शे आचमनविधिः	३१०	६
द्रव्यहस्तस्य उत्सर्गनिमित्ते अशुचित्वम्	३१०	७
तत्र शुचित्वम्	३१०	८
षट्-स्नाननामानि	३११	११
भौमस्नानम्	३११	१२
वायव्यस्नानम्	३११	१३
सारस्वतस्नानम्	३११	१४
दिव्यस्नानम्	३११	१५
वारुणस्नानम्	३११	१७
यौगिकस्नानम्	३११	१८
कापिलस्नानमन्त्रस्नाने	३१२	१९
मन्त्रस्नानम्	३१२	२०
सारस्वतस्नानप्रशंसा	३१२	२१

विषय	पृ०	श्लो०
द्रुपदादिमन्त्रस्नानप्रशंसा	३१२	२३
स्नाननिमित्तानि	३१३	२४
मन्त्रजपे अनुष्ठेयानि	३१३	२६
धाराच्युततोयेन सन्ध्योपासननिन्दा	३१३	२७
आपोहिष्ठेतिमन्त्रविनियोगप्रकारः	३१३	२८
सन्ध्योपासनानन्तरं सङ्कल्पः	३१३	३०
प्राणायामः	३१४	३१
सावित्रीजपः	३१४	३३
सूतकादौ गायत्रीजपनिषेधः	३१४	३४
बहिस्सन्ध्योपासनप्रशंसा	३१४	३६
जपकाले अदृश्याः तद्दर्शने प्रायश्चित्तिः	३१५	३७
जपकाले नियमाः	३१५	३९
अनभिवाद्याः	३१५	४३
जपसम्पत्तिहेतवः	३१६	४६
सायंप्रातर्होमः	३१६	४७
मलमासे वर्ज्याः	३१६	५०
अग्निहोत्रभस्मधारणम्	३१७	५१
ब्रह्मयज्ञकालः	३१७	५२
पात्रे तर्पणनिषेधः	३१७	५६
विबर्हिषि स्थले तर्पणनिषेधः	३१७	५७
माससंक्रमणपुण्यकाल नाड्यः	३१८	५८
तिथिनक्षत्राणां वेधाविचारः	३१८	५९
शिवरात्रिः	३१९	६६
हरिवासरः	३१९	६७
द्वादश्यां वर्ज्यानि	३१९	६८
संक्रान्त्यादौ द्रव्यान्तरगततैलस्य न दोषः	३२०	७२
अपां पर्युषितदोषः	३२०	७३
तडागादीनां चण्डालस्पर्शाद्दोषः	३२०	७४
शिलागतजलस्य शुद्ध्यभावः	३२०	७५
अदुष्टाः पदार्थाः	३२०	७६
द्राक्षादीनां प्रत्यक्षदोषाभावः	३२१	७७
नष्टशौचादिब्राह्मणनिन्दा	३२१	७८
शास्त्रनिन्दितभक्षणनिषेधः	३२१	७९
यागे मांसभक्षणे दोषाभावः	३२२	८५
उपयोगानर्हाः केचन दुष्टपदार्थाः	३२२	८६
भोजननियमः	३२३	९०

विषय	पृ०	श्लो०
पादुकाधारणानर्हदेशः	३२३	९१
पङ्क्तिभेदकाः	३२४	९६
पवित्राणि	३२४	९७
तिथिभेदेन भक्ष्याभक्ष्याः	३२४	९८
भोजनकाले दीपविनाशे कर्तव्यानि	३२५	१०१

---

४. श्राद्धकाण्डम्

मातापित्रोः मरणे दाहकर्म	३२६	१
शुक्रवर्गादीनां वर्जनम्	३२६	२
वपनम्	३२६	३
मातापित्रोः मृतौ नियमः	३२६	४
चतुर्थेऽहनि कर्तव्यानि	३२७	७
सपिण्डीकरणात्प्राक् स्त्रीसङ्गमनिषेधः	३२७	९
नवमेऽहनि कर्तव्यानि	३२७	१०
नीलवृषलक्षणम्	३२७	११
षोडशश्राद्धानि	३२७	१२
अनेकमरणसन्निपाते क्रियाक्रमः	३२८	१३
युगपन्मरणे क्रमः	३२८	१४
क्षेत्रजादयः प्रतिनिधयः	३२८	१७
एकोद्दिष्टम्	३२८	१८
वृषोत्सर्गाभावे क्रियाया अपूर्तिः	३२९	२१
यतेः न किंचित्कर्तव्यम्	३२९	२२
तस्य नवश्राद्धाद्यभावः	३२९	२३
ज्येष्ठेन पित्रोः सपिण्डीकरणाकरणे तदन्यैः तस्य प्रत्येकानुष्ठानम्	३२९	२४
मातुः श्राद्धादौ भर्तृगोत्रस्यैव ग्रहणम्	३२९	२८
पाणिग्रहणमन्त्राणां भर्तृगोत्रापहारकत्वम्	३३०	२९
प्रोषितस्य यावद्द्वादशवत्सरं वार्ताभावे संस्कारः ..	३३०	३०
एवमेव पितृविषयेऽपि	३३०	३१
अयनपुण्यकालनाड्यः	३३०	३२
सपिण्डीकरणकालः	३३१	३३
श्राद्धशब्दार्थः	३३१	३६
पञ्चविधश्राद्धम्	३३१	३७

विषय	पृ०	श्लो०
अमावास्यानिर्णयः	३३१	३८
श्राद्धार्हवारकरणानि	३३२	४०
पात्राणि	३३२	४३
आचार्यलक्षणम्	३३२	४४
कुण्डगोलकौ	३३२	४६
श्राद्धे दर्शनानर्हाः	३३३	४८
पितृतारका देशाः	३३३	५१
कन्याकुम्भमासयोः पितॄणां तोषः	३३३	५२
सपिण्डनकालः	३३४	५५
मासिकाब्दिकतिथ्योः द्वयोः सम्भवे व्यवस्था	३३४	५७
अधिमासः	३३४	५८
महालयादि	३३५	६१
अनेकपुत्राणां प्रयोजनम्	३३५	६४
अक्षय्यकराः देशाः	३३६	६७
अविभक्तानां भ्रातृणां एकेन श्राद्धम्	३३६	६८
भूतविद्धामायां श्राद्धे कृते आयुःक्षयः	३३६	७१
उपोष्यास्तिथयः	३३६	७२
द्वादश्यां वर्ज्यानि	३३७	७३
अमावास्यादिषु असेव्यानि	३३७	७४
वेदाध्यायिनां श्राद्धे प्राशस्त्यम्	३३७	७६
श्राद्धप्रयोगः	३३८	७९
श्राद्धद्रव्याणि	३३८	८३
विश्वेदेवगणाः	३३९	९१
तेषु व्यवस्था	३४०	९२
भोजनम्	३४१	९७
विकिरः	३४२	१०४
भोक्तृपूजा	३४२	१०८
एकादशपुत्राः प्रतिनिधयः	३४४	११८
सुतार्थिनी मध्यमपिण्डमद्यात्	३४४	१२२
तद्भक्षणफलम्	३४४	१२४
पत्न्याः असन्निधाने छागाय तद्दानम्	३४५	१२५
विप्रप्रदक्षिणम्	३४६	१२९
दक्षिणाफलम्	३४७	१३६
मातामहादिश्राद्धस्य कर्तव्यम्	३४८	१३९
श्राद्धकर्तुः तत्र भोक्तुः वर्ज्यानि	३४८	१४०
विघ्नेन श्राद्धतिथ्यतिक्रमे एकादश्यां तत्कर्तव्यम् ..	३४९	१४५

विषय	पृ०	श्लो०
अमायां वा	३४९	१४६
मासाविज्ञाने मार्गशिरसि माघे वा	३४९	१४७
पुत्रैरवश्यं श्राद्धं कर्तव्यम्	३५०	१५०
तेषामभावे पौत्रादिभिः	३५०	१५१
दैवादौ नियुक्तः नियमं न लङ्घयेत्	३५०	१५२
मांसाशनाभ्यनुज्ञा	३५०	१५३
परिसंख्या चतुर्विधा	३५१	१५४
श्राद्धान्ते इष्टभोजनम्	३५१	१५५

---

८. आशौचकाण्डम्

सूतकादौ हवनत्यागनिषेधः	३५२	१
नैष्ठिकादीनां आशौचाभावः	३५२	२
मन्वर्थविपरीतायाः अप्रामाण्यम्	३५२	३
विवाहादौ अन्तरा मृतादिआशौचागमे न दोषः ..	३५२	४
कन्याविवाहादौ सूतकागमे परैरन्नदानम्	३५३	५
भुञ्जानेषु अन्तरा तदागमे भोक्तारः अन्यगेहोदकेन आचमनं कुर्युः	३५३	६
..	३५३	७
स्नानेन शुद्धिः	३५३	८
यथाकालेन शुद्धिः	३५३	९
सद्यः शुद्धिः	३५३	११
दशाहात्परतः शुद्धिः	३५३	१२
जातदन्ते मृते अघम्	३५४	१३
सूतकेन शावस्य प्रत्येकाननुष्ठानम्	३५४	१४
बन्धुभिराश्वासनम्	३५४	१८
उपकाराय सलिलदानम्	३५४	१९
मृतस्य बन्धूनां शोकव्यापाराणि	३५४	२२
स्वाध्यायादिरतानां सूतकाभावः	३५५	२६
देशान्तरलक्षणम्	३५५	२६
अन्येषां मते तल्लक्षणम्	३५६	२७
त्रिरात्राशौचम्	३५६	२७
पक्षिण्याशौचम्	३५६	२९
दशाहाशौचम्	३५६	३२
अन्यदेशमृतादौ शेषदिनमात्रानुष्ठानम्	३५७	

विषय		पृ०	श्लो०
अहराशौचम्	.. ..	३५७	३३
वर्णभेदेन आशौचानि	.. .. ..	३५७	३४
कन्याविवाहमध्ये सूतकाभावः	.. .. ..	३५७	३७
आशौचे आशौचान्तरागमे	.. .. ..	३५८	३७
क्षत्रियाशौचम्	.. ..	३५८	३९
वैश्याशौचम्	.. ..	३५८	३९
महागुरुनिपाते दुहितॄणां च निपाते त्रिरात्राशौचम्	..	३५८	४१
सद्यस्नाननिमित्तानि	.. .. ..	३५९	४७
घृतप्राशननिमित्तानि	.. .. ..	३५९	४९
अर्थशौचम्	.. ..	३६०	५३
श्रोत्रादिशौचम्	.. ..	३६०	५४
सचेलस्नाननिमित्तानि	.. .. ..	३६०	५७
मानुषास्थिप्रभृतिस्पर्शे शुद्धिः	.. .. ..	३६१	६०
स्त्रियाः अत्यन्तदूषिताया अपि त्यागनिषेधः	.. ..	३६१	६३
सर्वतः तासां शुद्धिः	.. .. ..	३६२	६५
रजसः दुष्कृतापहर्तृत्वम्	.. .. ..	३६२	६६
उदकपरिमार्जनम्	.. .. ..	३६२	६९
वापीकूपादिशुद्धिः	.. .. ..	३६३	७२
अयसादीनां शुद्धिः	.. .. ..	३६३	७३
गृहादिशुद्धिः	.. ..	३६३	७६
उच्छिष्टादिशुद्धिः	.. .. ..	३६४	७७
अपां शुद्धिः	.. ..	३६४	७८

६. आपद्धर्मकाण्डम्

अकार्यकरणेनापि भर्तव्याः	.. .. ..	३६५	१
आपत्काले ब्राह्मणकृत्यानि	.. .. ..	३६५	२
पितृदेवादिपूजनेन दोषापनोदः	.. .. ..	३६५	४
कृषीवलेन वणिक्कुसीदाभ्यां च देयानि	.. ..	३६५	५
कृषीवलेन राज्ञे षड्भागदानम्	.. ..	३६६	७
अष्टवाहहलादीनां धर्म्यादि	.. .. ..	३६६	८
बीजावापकालः	.. ..	३६७	१३
वर्ज्यक्षेत्राणि	.. ..	३६७	१४

विषय	पृ०	श्लो०
वर्ज्या वाहाः	३६७	१५
ब्राह्मणस्य राज्ञे बलिदानाभावः	३६८	२०
पृथिवी प्रतिग्रहार्हा	३६८	२१
निर्हेतुकवैरकरणनिषेधः	३६९	२५
मैत्रीकरणम्	३६९	२६
दानप्रशंसा	३६९	२८
धर्मसारः	३६९	३१
अन्यायेन हरणे पापम्	३७०	३३
ब्रह्मस्वहरणे कृष्णसर्पजननम्	३७०	३५
भूदानमहिमा	३७०	३६
दत्तभूहरणे दोषः	३७०	३८
भूमिदातृफलम्	३७१	४०
ब्रह्मस्वदग्धस्य पुनारोहणाभावः	३७१	४२
ब्रह्मस्वं विषम्	३७१	४३
संकरकरणनिषेधः	३७२	५१

७. प्रायश्चित्तकाण्डम्

नैमित्तिकप्रायश्चित्तम्	३७३	१
अनपराधनिमित्तानि	३७३	२
गङ्गायमुनयोर्मध्ये त्रिरात्रोपोषणम्	३७३	३
अभोज्यान्नानि	३७३	४
नटाद्यन्नानां पापावहत्वम्	३७३	५
तत्र प्रायश्चित्तम्	३७४	७
निषादसमाः	३७४	८
ब्राह्मण-चण्डालाः	३७४	१३
भैक्ष्यान्नादनप्रायश्चित्तम्	३७५	१६
वृथापाकान्नादनप्रायश्चित्तिः	३७५	१८
तिरस्कारप्रायश्चित्तम्	३७५	१९
चरवः	३७५	२०
प्रायश्चित्तानि नैमित्तिकानि	३७५	२२
द्विविधपापानि	३७६	२३
नव सङ्कराः	३७६	२४

विषय	पृ०	श्लो०
ऋत्वगमनप्रायश्चित्तम्	३७६	२५
षाण्मासिकसंसर्गप्रायश्चित्तम्	३७६	२६
गोघ्रातशुद्धिः	३७७	२९
रजस्वलाकन्यादाने रौरवप्राप्तिः	३७७	३०
प्राजापत्याचरणनिमित्तम्	३७७	३१
तप्तकृच्छ्रनिमित्तानि	३७७	३२
चान्द्रायणनिमित्तानि	३७७	३३
साङ्कर्यप्रायश्चित्तम्	३७७	३५
खरयानोष्ट्रयानप्रायश्चित्तम्	३७७	३६
सदा शुचीनि वस्तूनि गोघ्नप्रायश्चित्तम्	३७८	३८
गर्भिण्यादिरोधने प्रायश्चित्तम्	३७८	४०
अतिवृद्धादि-स्त्रीवधप्रायश्चित्तम्	३७८	४१
वेदज्ञमहिमा	३७९	४३
अरुणसरस्वतीसङ्गमवासः	३७९	४४
कामकृतसुरापानप्रायश्चित्तम्	३७९	४५
गौड्यादिपानप्रायश्चित्तम्	३७९	४७
ऋत्वगमनप्रायश्चित्तम् (उपरि पृ. ३७६)	३७९	४८
सान्तपननिमित्तानि	३८०	४९
शिवसङ्कल्पप्राशस्त्यम्	३८०	५१
गोघ्नप्रायश्चित्तम्	३८०	५२
व्यभिचारप्रायश्चित्तम्	३८१	५६
शूद्रेण उपवीतच्छेदे प्राजापत्याचरणम्	३८१	६०
ब्रह्मघातकाः	३८१	६१
आततायिवधः शास्त्रानुमतः	३८२	६४
पतितगृहगमनप्रायश्चित्तम्	३८२	६७
ब्रह्मचारिधर्माः	३८२	६८
ब्रह्मचर्याननुष्ठानप्रायश्चित्तम्	३८३	६९
पराकनिमित्तानि	३८३	७०
प्रमादान्मद्यपाने निष्कृतिः	३८३	७१
आपदि सङ्करे निष्कृतिः	३८३	७३
क्षत्रादिस्पर्शे निष्कृतिः	३८३	७४
विप्रस्य विप्रेण स्पर्शे निष्कृतिः	३८३	७५
सुरादिस्पर्शे प्रायश्चित्तम्	३८३	७६
अभक्ष्यभक्षणप्रायश्चित्तम्	३८४	७८
योषिद्धननप्रायश्चित्तम्	३८४	७९
निन्दितधनादानप्रायश्चित्तम्	३८४	८१

विषय	पृ०	श्लो०
ताडनप्रायश्चित्तम्	३८४	८२
पञ्चमहायज्ञाकरणप्रायश्चित्तम्	३८५	८३
विषेण आत्महन्तृसंस्कारः	३८५	८४
तस्य संस्कर्तुः प्रायश्चित्तम्	३८५	८५
उच्छिष्टादिस्पर्शे प्रायश्चित्तम्	३८५	८६
पतितश्वपाकस्पृष्टरजस्वलाप्रायश्चित्तम्	३८५	८७
जन्मप्रभृतिकृतपापप्रायश्चित्तम्	३८६	८९

इति बृहस्पतिस्मृतेः विषयसूचिका समाप्ता ।

INTRODUCTION

1. Among writers on Dharmaśāstra one of the most frequently quoted is Bṛhaspati. His smṛti is largely cited in discussions of law and procedure (*vyavahāra*). He shares the distinction with Nārada and Kātyāyana. Thus, in the famous South Indian digest (*nibandha*) —the *Vyavahāranirṇaya* of Varadarāja—the number of ślokas taken from Bṛhaspati, Kātyāyana and Nārada are 380, 348 and 336 respectively. In the more voluminous *Smṛticandrikā* of Devaṇṇa Bhaṭṭa, which also belongs to the first quarter of the thirteenth century A.D., the corresponding numbers are 580, 600 and 630. In Aparārka's commentary on the *vyavahāra* section of *Yājṉavalkyasmṛti*, the number of ślokas quoted from each of these writers is 281, 251 and 389 respectively. In Vijṉāneśvara's *Mitākṣarā*, which, consistently with the claim implicit in its title as well as its declaration, aims at brevity, the number of citations from these three smṛtis is small both absolutely and relatively, being only 16 ślokas from Bṛhaspati in the *vyavahāra* section as against 155 from Nārada and 63 from Kātyāyana. Thus, except in the *Mitākṣarā*, the three writers run one another close in the race for popularity. Quotations from the three smṛtis occur also in the *āhnika* (daily rites) and *prāyasccitta* (expiation) sections of the digests and commentaries; but, their number is relatively small when considered with the citations on *vyavahāra* from the same writers.

2. It will not, however, be wise to draw any inference as to the extent and relative authoritativeness of these smṛtis from these figures. The choice of authorities, where, according to a postulate of Dharmaśāstra, all smṛtis (with the exception of *Manusmṛti*, to which a pre-eminent position is assigned in a famous verse of Bṛhaspati) [1] are equally authoritative, is often the result of accident. Digests and commentaries generally copied quotations from older writers of the same class. If, in support of an opinion, an early commentator or *nibandhakāra* (digest-maker) happened to quote a smṛti, though identical views were available in several other smṛtis, his choice will automatically restrict the selection of authorities by later commentators who based their works on that of the earlier writer. This is why gaps appear when a lost smṛti like that of Bṛhaspati or Kātyāyana is reconstructed on the basis of quotations; for, the rebuilt

---

[1] *infra*, p. 233 :

वेदार्थप्रतिबद्धत्वात् प्रामाण्यं तु मनोः स्मृतम् ।
मन्वर्थविपरीता तु या स्मृतिः सा न शस्यते ॥

work looks lop-sided. The defect will be more prominent but for the circumstance that even the early *nibandhakāras* and commentators had *several* older commentators to draw from, not all of whom had the same predilections to particular smṛtis in the selection of authorities to support their conclusions.

3. This habit or practice makes it obligatory for one who essays the reconstruction of a lost smṛti to draw upon as wide a circle of secondary sources as possible, in which quotations from it are to be found, in order that such gaps may be filled up. Of the three smṛtis referred to, two have been lost, viz. those of Bṛhaspati and Kātyāyana, and it is doubtful if they will ever be recovered. There is nothing to justify the belief of Bühler, to which Jolly refers (*Hindu Law and Custom*, p. 56) that they were available till recently. When ślokas from either of these writers are found in recent works like the *Bālambhaṭṭīya* (c. 1750 A.D.), which cannot be traced in older works, it will not be safe to presume that they had access to the original smṛtis from which they quote; as it is very probable that they took their quotations from older digests not now available. Copies of the smṛtis of such authority will have been available in such a case, and they would have survived to our day. Mr. P. V. Kane's reconstruction of the *vyavahāra* section of the lost smṛti of Kātyāyana (1933) was based on twenty-two commentaries and digests, including two still unpublished.[1] He was able, even from so small a body of sources, to collect 973 ślokas ascribed to Kātyāyana. As many as 121 additional ślokas of Kātyāyana are to be found in a single digest—Varadarāja's *Vyavahāranirṇaya*, which was not available to Mr. Kane.[2]

4. Kātyāyana's contribution to law and procedure thus consists, as now known, of at least 1,094 ślokas, which exceeds the total number of ślokas in *Yājñavalkyasmṛti* (1,010 verses, out of which only 60 relate to the duties of the king, and 307 to *vyavahāra*) and the longer text of *Nāradasmṛti* (1,028 verses) published in 1886 by J. Jolly.[3] The recension of *Nāradasmṛti* published in 1929 at Trivandrum with the title *Nāradīya-Manusamhitā* (with the ancient commentary of Bhavasvāmin, c. 8th century A.D.)[4] is slightly longer than Jolly's version. As quotations from Kātyāyana dealing with *āhnika* and *prāyasccitta* occur in the digests and *bhāṣyas*, an exhaustive survey of the available *dharmaśāstra* works might reveal the existence of other

---

[1] *Kātyāyanasmṛti-sāroddhāra*, 1933.

[2] My article in *P. V. Kane Commemoration Volume*, 1941.

[3] 'Sacred Books of the East', vol. XXXIII, 1889.

[4] Bhavasvāmin, like Mādhava-svāmin, and Skandhasvāmin, belongs to a period long anterior to Viśvarūpa (c. A.D. 800). See *Journal of Oriental Research*, V, 325.

fragments of this lost smṛti, which in the aggregate will prove to be not smaller than its recovered *vyavahāra* content. Even the latter might swell up, as Mr. Kane surmised, to about 1,500 ślokas on a fuller survey of available sources than he attempted.

5. In 1889 Dr. Jolly published in the Sacred Books of the East an English rendering of 697 ślokas on *vyavahāra* attributed to Bṛhaspati, and he arranged the verses in the order followed by *Nāradasmṛti*. He based his reconstruction on fifteen secondary works, out of which five were dealt with from English versions.[1] The originals of these recovered verses were not published by Dr. Jolly. But even the number collected and translated by him proved so important that judicial use of them was made by the courts. Jolly acclaimed these fragments 'as among the most precious relics of the early legal literature of India'. Not only did he lay stress on the intrinsic value of the recovered fragments 'as containing a full exposition of the whole range of the Hindu law' but he pointed out the value of the code of Bṛhaspati in the determination of the date of *Manusmṛti*, 'the most authoritative code of ancient India'.

6. In the reconstruction of *Bṛhaspatismṛti* essayed in this volume, nearly two hundred works have been laid under contribution, including many unprinted works, still in manuscript. The number of ślokas (including under the term a few passages in prose) dealing with *vyavahāra* is 1,372, nearly double the number collected by Dr. Jolly. Allowing for some repetitions, necessitated by the need to conform to the context in which some ślokas occur in the digests, the aggregate number of ślokas in the 'rebuilt' smṛti is roughly 2,400. The extant *Manusmṛti* has 2,684 verses, and the seventh, eighth and ninth books of the smṛti, which deal with the duties of the king and the eighteen titles of law, contain 982 ślokas. Many gaps will be revealed in the reconstructed *Bṛhaspatismṛti*, which could not have existed in its original form. Further consideration may necessitate the excision from the rebuilt smṛti of some verses, dealing chiefly with the

---

1 The works utilised by Jolly are the commentaries of Aparārka and Vijñāneśvara, Haradatta's *Ujjvalā* on Āpastamba's *Dharmasūtra*, Nandapaṇḍita's commentary on *Viṣṇusmṛti* named *Vaijayantī*, Haradatta's *Mitākṣarā* on *Gautamadharmasūtra*, Caṇḍesvara's *Vivādaratnākara*, the *Smṛticandrikā*, the *Vivādacintāmaṇi* (trn. by Tagore), *Vyavahāraprakāśa* of the *Vīramitrodaya*, *Vyavahārasaukhya* of Ṭodarmal, Colebrooke's Digest (Eng. trn. of Jagannātha's *Vivādabhangārṇava*), Colebrooke's trn. of the *Dāyabhāga* of Jīmūtavāhana, A. C. Burnell's trn. of the *dāyabhāga* chapter of Varadarāja's *Vyavahāranirṇaya*, the *Vyavahāramayūkha* of Nīlakaṇṭha (trn. Mandlik) and Raghunandana's *Vyavahāratatva*.

determination of suitable moments for the performance of ceremonies, which, in their present form, appear to be additions to an original core. Even after such deductions are made, it is not improbable that the original smṛti will be found to have been longer than the extant version of Manu's code, on which, as suggested by Bühler, it seems to have been composed as a *vārttika*.

7. It is commonly held that *Nāradasmṛti* had no non-*vyavahāra* content, that the existing three recensions of the *smṛti*, which deal almost exclusively with law and procedure, represent its original form. But, there are quotations on *śrāddha* (16 ślokas) and *āhnika* (69 ślokas) from Nārada in *Smṛticandrikā*,[1] and MM. Vāman Sāstri Islāmpūrkar, who identified most of the quotations from Nārada in the *Parāśara-Mādhavīya* as from either the printed *Nāradasmṛti* (ed. Jolly) or the *Nāradīyaśikṣā*, was unable to locate four verses, cited as from a smṛti by Nārada,[2] which declared certain days as unfit for study (*anadhyāya*), which forbade fasting by householders with children on certain occasions like *samkrānti*, eclipses and *ekādaśī* in dark fortnight, which allowed a *brahmacārin* to proceed to *sanyāsa* direct, without becoming a *gṛhastha*, and which condemned a person who did not feed *sanyāsins*. Mr. Kane has drawn attention to the fact that Hemādri quotes verses of Nārada on *ekādaśī* and an astrological *yoga* named *padmaka*. The verses in *Smṛticandrikā* on Viṣṇu worship, to which Mr. Kane has drawn attention,[3] are probably from a *purāṇa* not a *smṛti*. The circumstance that Asahāya apparently commented only on the smṛti as it now exists, and that the *Nāradīya-Manusamhitā*, on which Bhavasvāmin wrote a *bhāṣya*, generally agrees with the extant version of the smṛti, may go to show that when they wrote there was no recension of *Nāradasmṛti* with non-*vyavahāra* content. This would be a stronger argument against the existence of a more comprehensive work than the present in the days of Medhātithi and Viśvarūpa than their omission to cite non-*vyavahāra* passages from Nārada, on which Mr. Kane would rely (p. 200).[4] On the other hand, besides the currency of verses on non-*vyavahāra* ascribed to Nārada which has to be explained, there is the well-established tradition to which no prominent smṛti, particularly one claiming to comprehensive (*samhitā*), failed to conform.

8. The *sūtra* form of composition lays stress on oral exposition for a proper comprehension of a *sūtra* book, which was intended to be

---

[1] See the 'index of verses cited' in J. R. Gharpure's edn., 1918.

[2] *op. cit.*, I, i, p. 155; I, i, p. 438; I, ii, p. 153; and I, ii, p. 339.

[3] *History of Dharma-śāstra*, 1929, I, p. 199, citing *Smṛticandrikā*, I, pp. 198-199.

[4] *op. cit.*, p. 200.

memorised, as a guide, and not meant to be *read*. The early smṛtis were in this form. Some of the tradition must have stuck to the verse smṛtis also, and furnished the justification for elaborate commentaries on such smṛtis. The absence of a clear demarcation between religious and secular law in ancient India is reflected in the vagueness of the distinction between crime and wrong. In every offence there is not only the liability to pay compensation to an injured person but there is the obligation to perform expiatory ceremonies. Offences against the spirit of religion or the social order take the place, in gravity, of crimes against the State in modern times. This is why abduction of women and adultery, which lead to *varṇa-samkara* (confusion of varṇas), were treated as capital offences and classed with theft, for which the old penalty had been death. It was a sign of 'modernism' in Kauṭilya to have imposed only imprisonment and fine as punishments for adultery (p. 228).[1]

9. These two features made for attempts at comprehensive treatment of the rules of Dharma relating to the *whole* life in works on Dharmaśāstra. The smṛtis of Manu and Yājṇavalkya are typical and illustrate the working of the principle. The occurrence of citations dealing with non-*vyavahāra* matters from smṛtis ascribed to Bṛhaspati, Nārada and Kātyāyana should have appeared natural to those brought up in the tradition. The tacking of a whole book on *vyavahāra* to a half-verse of *Parāśarasmṛti* by Mādhavācārya in his commentary on that smṛti would not have struck one who understood the principle as the *tour de force* it appears to us. It is noteworthy that the great digests also aimed at this completeness, and works, which seem to be independent treatises on topics of Dharmaśāstra, are, as in the case of the *Vyavahāranirṇaya* and Jīmūtavāhana's three apparently separate works,[2] only parts of a comprehensive *nibandha* which was perhaps not completed. An appreciation of this point of view is necessary to prevent the rejection of non-*vyavahāra* material as accretions to the smṛtis, which were composed by Bṛhaspati, Nārada and others. No commentator who cited these writers felt the presence of the distinction between the 'genuine' legal core and the 'added' ritual content of such smṛtis that we now feel, by missing the point of view. It is not quite easy to reconcile the rejection of non-*vyavahāra* citations bearing the names of Nārada, Bṛhaspati and others as unauthentic with the hypothesis, for which there *is* justification, of their having deliberately modelled their works on those of Manu and Yājṇavalkya, which are comprehensive *samhitās*.

---

1 *Arthaśāstra* (Mysore, 1909), p. 220.

2 These are *Dāyabhāga*, *Vyavahāramātṛkā* and *Kālaviveka*.

10. The Indian king was the custodian of social order, and he was expected to see that every one in the kingdom kept to the track laid down for him (*nemi-vṛtti* in Kālidāsa's famous comparison) by the śāstras.[1] He had therefore to be well-posted in the knowledge of every one's duty, besides knowing his own, both as a Kṣatriya and a king. *Rājadharma* thus comprehended a conspectus of *all* Dharma, and was not a mere recital of rules of wise administration (*nīti*). It might be possible for one who is dedicated for study to acquire all this knowledge from his preceptors, to whom it had come down by oral transmission through generations of teachers. But busy men require to be instructed in their duty in a simpler and more convenient way. A first attempt in the direction of meeting this need will be to expand a *dharmasūtra* and make it comprehensive. We have an instance of the change in *Viṣṇusmṛti*, and its merits will be evident if it is compared with a *dharmasūtra* of the old type like that of Vaśiṣṭha. But even such a *sūtra* book will remain cryptic unless expounded. Verse served the function of memorising even better than the aphorism (*sūtra*). The versified smṛti replaced the *dharmasūtra* in popular use. It gained added attraction by breaking its ties to one school (*caraṇa*) and aiming at a wide outlook and thoroughness of treatment, *Manusmṛti*, for example, fulfilled a felt need by its fulness, range. lucidity and association with the most sanctified name in the history of man. It was so also with *Yājñavalkyasmṛti*. They provided comprehensive, convenient and authoritative presentations of law and usage, in regard to all activities of life, of both men and women, and of every *varṇa* and *āśrama*. They incorporated in their texts much actual usage regarding marriage, inheritance and the ordinary business of life. Their range and literary merit, coupled with the sanctity of the great names they bore as their inspirers, won for them not only pre-eminence over other smṛtis of their own time, but a lasting influence. This is why generations after generations of lawyers and canonists continued to centre round their works their own conceptions of law and usage, and to express them in commentaries. The versified codes were books which could be read at leisure.[2] They were accessible

---

[1] *Raghuvamśa*, I, 7:

रेखामात्रमपि क्षुण्णादामनोर्वर्त्मनः परम् ।
न व्यतीयुः प्रजास्तस्य नियन्तुर्नेमिवृत्तयः ।।

[2] Oral exposition through *sūtra* works created a prejudice, which long persisted, against using books, which might supersede oral teaching. Reliance on books is included by Nārada among the six obstacles to learning:

even to those to whom the old type of oral instruction in *dharma* in *gurukulas* would not have been open. With their widespread study grew their influence, which was felt in the modulation of the life of the people so as to bring it into line with the ideals of life and the hereafter which they held out.

11. It was to this new type of smṛti rather than to the *sūtra* form that redactions of the teachings of old schools or teachers, like Bṛhaspati or Vyāsa, would tend to conform. They would be in verse like their models. To displace Manu and Yājñavalkya from the position they had attained after their smṛtis attained their present form was not possible. But, popularity and influence will come if a new smṛti, embodying the core of more ancient and individual doctrine, recognised their pre-eminence and couched its views as interpretations or amplifications of the classics of *dharma*. A realistic treatment of law, which would bring it into line with the changing needs of society, would be possible to a new smṛti (a new recension of an old smṛti) if its views, in relation to those of *Manusmṛti* for example, were expressed as interpretations of a follower or a scholiast rather than as the dissent of a critic.

12. An attitude of deference, even when expressing dissatisfaction with the views of the classic, would save the new smṛti from any suspicion of rivalry and its adverse effects on its own authority. This is to be seen in Bṛhaspati's relations to *Manusmṛti*, which he admittedly knew in its present form, as he cites an opinion found in *Manusmṛti* (VIII, 4) as Bhṛgu's. He states categorically: 'The pre-eminence of Manu (among *smārtas*) is recognised by lawyers (*smṛtam*), because he has summarised the meaning of the Vedas. (Hence) the smṛti which goes against the teaching of Manu (*Manvartha-viparītā*) is not held in esteem'.[1] And, when it came to his differing from Manu, as in the doctrine of indivisibility of certain forms of property like clothes, he words his dissent deferentially, suggests that his point was not considered (*na vicāritam*), and refrains from mentioning the honoured name of the sage criticised.[2] When he has to refer to a view opposed to that of Manu, Bṛhaspati surmises the grounds of Manu's opinion, even though Manu had not expressed them, and then proceeds to

---

द्यूतं पुस्तकशुश्रूषा नाटकासक्तिरेव च ।
स्त्रियस्तन्द्री च निद्रा च विद्याविघ्नकराणि षट् ॥
(Cited in *Smṛticandrikā*, I, p. 52.)

Nevertheless, books became popular and gifts of books came to be lauded in the purāṇas.

[1] *vide infra*, p. 233, śl. 12.

[2] *vide infra*, p. 203, śl. 47.

state the grounds of the other view. Thus, Manu (IX, 224) enjoined the king to flog gamblers without stating why they should be punished. Kauṭilya and Yājṉavalkya allow gambling under Government supervision. Bṛhaspati states the case thus: 'Manu prohibited gambling because it destroys truth, purity and wealth. It is permitted by others when it is associated with the payment of a share to the king. For the purpose of its help in discovering thieves, it should be conducted under Government superintendents'.[1] The police-value of controlled gambling is stated by both Kauṭilya and Yājṉavalkya (II, 203), but the fiscal reason is stated explicitly only by Kauṭilya (p. 198).[2] The allusion in 'by others' (*anyaiḥ*) is more probably to Kauṭilya than to Yājṉavalkya; or, it may even be a reference to Āpastamba's sanction of State-supervised gambling (II, 25, 12-13).[3] The influence of a common *milieu* is a more probable cause of identity of views between the newer and the older smṛtis than deliberate copying.

13. It is noteworthy that the new codes bear names celebrated in Indian legend. Manu is the mind-born son of the Creator. Yājṉavalkya's name is illustrious in the list of Vedic ṛṣis. He compiled the Śukla-Yajur-Veda, and there are references in the *Śatapatha-brāhmaṇa* to his colloquies with the wise king Janaka. In the *Upaniṣads* he is the philosopher *par excellence*. His old fame as a *yogin* finds re-affirmation in the smṛti to which his name is given (III, 110)[4] in the statement that he composed a *yoga-śāstra*. In citations of his legal views by later writers he is frequently referred to as the *Yogī*. *Nāradasmṛti* claims to be a *part* of the abridgement of a huge work on Dharma, which Bhagavān Manu had, in his compassion, composed, 'in order to promote the welfare of all beings', in a hundred thousand ślokas and 1,080 chapters. 'Manu's original composition is read by the gods and Gandharvas.' Nārada, to whom Manu had delivered the work, finding that 'it could not be easily remembered by mortals' abridged it in 12,000 ślokas. This was still further reduced

---

[1] *vide infra*, p. 222, śl. 1, 2.

[2] *Arthaśāstra*, pp. 197-98:

द्यूताध्यक्षो द्यूतमेकमुखं कारयेत् । . . . . गूढाजीविज्ञापनार्थम् । . . . . जितद्रव्यात् अध्यक्षः पञ्चकं शतमाददीत ।

[3] *Dharmasūtra*, II, 25, 12-13:

सभाया मध्येऽधिदेवनमुद्धत्याऽवोक्ष्या
ऽक्षान्निवपेद्युग्मान् वै भीतकान् यथार्थान् ।
आर्याः शुचयस्सत्यशीला दीवितारस्स्युः ।।

[4] ज्ञेयं चारण्यकमहं यदा दिव्यादवाप्तवान् ।
योगशास्त्रं च मत्प्रोक्तं ज्ञेयं योगमभीप्सता ।। (III, 110.)

by the sage Mārkaṇḍeya to 8,000, and by the Bhārgava Sumati to 4,000 ślokas. The extant *Nāradasmṛti*, which runs to a thousand ślokas, claims to be only the ninth chapter of the abridgement in 12,000 ślokas, which dealt with *vyavahāra*.[1] *Manusmṛti* professes to be a record of the recitation of Manu's teachings by his disciple, the sage *Bhṛgu* (I, 59-60; V, 1–3; and XII, 2 and 126). The chapters of the extant *Manusmṛti* end with the words '*iti Mānave dharmaśāstre Bhṛgu-prokte . . . adhyāyaḥ*'. Dr. K. P. Jayaswal combined the two stories and contended that the current *Manusmṛti* is the composition of a historical author named Sumati.[2] If Bhṛgu the reciter of *Manusmṛti* and Sumati are regarded as identical, and the tradition contained in the preface to *Nāradasmṛti* is accepted, the latter would be a fragment of the earlier and larger version of the dharmaśāstra of Manu than the smṛti which now passes as his.

14. The exordium appears to have been a part of the text of *Nāradasmṛti* on which Asahāya commented, but it is missing in the recension for which Bhavasvāmin wrote a *bhāṣya*. The legend cannot therefore be regarded as undisputed. But on one point both these early commentators are agreed. They regard the author as the famous ṛṣi Nārada, and treat the smṛti as an inspired work, deriving authority from a semi-divine source. Commentators like Viśvarūpa (*c.* A.D. 800) and Medhātithi (*c.* A.D. 850) shared the belief in the inspired character of these smṛtis. The critical acumen displayed in their *bhāṣyas* renders it unlikely that they would have accepted the inspired origin of any smṛti, whose composition was not beyond their computation. Centuries must intervene between the assertion of inspired authorship and its spontaneous acceptance by such critical commentators. In ages of faith, the claim of even a newly discovered work to be the composition of a famous ṛṣi will prove a powerful influence in securing the reception of its views and the acceptance of its authoritativeness.

15. These considerations apply to *Bṛhaspatismṛti*. To ascribe to Bṛhaspati any work or doctrine would have been to endow it with potential influence and authority. The name was famous in the Vedas. 'Bṛhaspati, or Brāhmaṇaspati, is the name of a deity in the Rig Veda, in whom the action of the worshipper upon the gods is personified. He is the suppliant, the sacrificer, the priest, who intercedes with the gods, on behalf of men, and protects them against the wicked. He is the prototype of priests and is the *purohita* of the

---

1 *op. cit.*, I, 1–6, ending thus:
तत्र नवमं प्रकरणं व्यवहारो नाम यत्रेमां आदौ देवर्षिर्नारदः सूत्रीयां मातृकां चकार ।

2 K. P. Jayaswal, *Manu and Yajnavalkya*, 1930, pp. 44–46.

divine community.'[1] In Roth's words, he was the impersonation of the spirit of devotion, the lord of prayer, whose energetic action compelled the beneficence of the gods. The later conception of his unsurpassed wisdom, making it a high compliment to be compared to him in intelligence (*buddhi*), is reflected in the phrase '*Bṛhaspatīva buddhyā*' which occurs in a *Brāhmaṇa*. In the *Rāmāyaṇa*, the simile occurs thrice, once each to magnify the intelligence of Rāma, Lakṣmaṇa and Angada. Bṛhaspati is a son of Angiras (R.V., II, 23, v. 18). A hymn refers to his persuasive tongue (*mandra jihvam*, R.V., IV, 50, 1). He is the guide, patron and protector of the pious, whom he saves from calamities (R.V., II, 23, 4ff.). In the *Mahābhārata* he is represented as the eldest son of Angiras, the brother of Samvarta-the rival of Śukra or Uśanas the preceptor of the Daityas, the hereditary preceptor of the *devas* and the *purohita* of Indra, and the father of *Bharadvāja*. He is a pupil of Manu, who instructs him in the causation of the universe (XII, 201–204). There is probably a Vedic authority for the relationship between Manu and Bṛhaspati, if we follow the interpretation of Śāyana of R.V., I, 105, 5: 'Bṛhaspati! Do us always good; we desire that blessing and protection which was placed in thee by Manu' (*Bṛhaspate sadam innaḥ sugam kṛdhi—śam yor yatte Manurhitam tadīmahe*).

16. The Epic distinguishes between the theological and legal teachings of Bṛhaspati. His teaching advocating activity and self-reliance and condemning fatalism and despondency is repeated by Draupadi to Yudhiṣṭhira (II, 32) and it passes as his *nīti*. He instructs Yudhiṣṭhira in *karmavipāka*, the theory of the incarnation of persons who had committed wrong actions as animals (XIII, 173). His exposition of the functions of kings to Vasumanasa, king of Kośala, is reproduced as an 'old story' (*itihāsam purātanam*) in a whole chapter of *Śāntiparva* (67). It stresses the necessity of government for security of person and property (*mamatvam na ca vindeyur yadi rājā na pālayet*, v. 19), the economic foundation (*vārtamūla*) of society, the enormity of the offence of public peculation, and the indissoluble union as of body and spirit between king and subject (*Rājā prajānām prathamam śarīram, prajāśca rājno 'pratimam śarīram*). He is credited with having condensed the secret of fame, when questioned by Indra, as consisting in equanimity (*sāntvam*), pleasant manner, liberality, suavity in speech and rigour in just punishment (XII, 84, 3–10). The *Matsyapurāṇa* (ch. 47) relates a story of Bṛhaspati having stolen victory for the gods in their contest with the *asuras* by taking the form of *their* preceptor Śukra, then on a long honey-moon, and deluding them with false doctrines. It is possible to see in the legend either the

---

[1] *St. Petersburgh Lexicon*, art. Bṛhaspati.

source or an explanation of the atheistical views cited in the *Sarvadarśanasamgraha* as Bṛhaspati's.[1] Uncanny wisdom and a gift for seeing things as they are would appear to be the qualities which emerge as the distinguishing marks of the sage in the legends circling round his name. The part of worldly wisdom (*naya*) in upholding the social order is implied in the panegyrics of the teachings of Bṛhaspati and Uśanas in the Epic (III, 150, 29).[2]

17. From the standpoint of literary tradition the legends centering round Bṛhaspati which are of most interest are those which ascribe to him the composition of cardinal works on Arthaśāstra and Dharmaśāstra. In the fifty-ninth chapter of the *Śāntiparva* an account is given of the composition by the Creator (Brahmā) who wished to instruct the world in the means of avoiding anarchy and unhappiness of a colossal treatise in 100,000 chapters in which he dealt with Dharma, Artha and Kāma (v. 29), some of whose contents are indicated (vv. 30–73). Śiva first mastered the treatise. He reduced its size to 10,000 chapters, and his abridgement was known as *Vaiśālākṣam*. Indra reduced it still further to half the size of Śiva's version. To this the name *Bāhudantaka* was given. This was abridged in 3,000 chapters by Bṛhaspati, and Śukra reduced it still further to a book of 1,000 chapters (vv. 81–86). In the same work (ch. 58) it is stated that Bṛhaspati, Uśanas, Indra, Manu Prācetasa, Bharadvāja and Gauraśiras had all composed books on *Rājanīti* (vv. 1–3). The *Kāmasūtra* of Vātsyāyana mixes up the two traditions of the *Mahābhārata*. It states that Brahmā composed a comprehensive work on *trivarga* in 100,000 chapters, from which Manu Svāyambhuva extracted the portion relating to *Dharma*, and Bṛhaspati that dealing with *Artha*.[3] The legends retailed by the *Nāradasmṛti*

---

1 ed. V. S. Abhyankar, 1924, pp. 2–15. Prabhākara's *Bṛhatī* (ed. Madras, p. 284) regards Bṛhaspati as the propounder of Materialism (*lokāyata*), whose central doctrine is thus stated in Haribhadra's *Ṣaḍ-darśana-samuccaya* (*c.* sixth century A.D.), *Bib. Ind.*, v. 80:

लोकायता वदन्त्येवं नास्ति जीवो न निर्वृतिः ।
धर्माधर्मौ न विद्येते न फलं पुण्यपापयोः ॥

2 *Mahābhārata*, III, 150, 29:

वेदाचारविधानोक्तैः यज्ञैर्धार्यन्ति देवताः ।
बृहस्पत्युशनप्रोक्तैर्नयैर्धार्यन्ति मानवाः ॥

3 प्रजापतिर्हि प्रजा सृष्ट्वा तासां स्थितिनिबन्धनं त्रिवर्गस्य साधनमध्यायानां शतसहस्रेणाग्रे प्रोवाच । तस्यैकदेशं स्वायंभुवो मनुर्धर्माधिकारिकं पृथक् चकार । बृहस्पतिरर्थाधिकारिकम् । महादेवानुचरश्च नन्दी सहस्रेणाध्यायानां पृथक् कामसूत्रं प्रोवाच । (कामसूत्र, I, i, 5–8.)

substitute Manu Svāyambhuva for Brahmā (Svayambhū), reduce chapters to ślokas, and in place of Śiva, Indra and Bṛhaspati as the summarisers of the original code, Nārada, Mārkaṇḍeya and Sumati Bhārgava are substituted.[1] A verse from the *Skandapurāṇa* cited by Mr. Māndlik refers to four authoritative summaries of the huge work of Svāyambhuva Manu by Bhṛgu, Nārada, Bṛhaspati and Angiras.[2] The common elements in the legends are two: recognition of the composition of works on Arthaśāstra as well as Dharmaśāstra by Bṛhaspati and its being a compendium of the work of Manu, or Svāyambhuva.

18. Other literary traditions confirm the existence of independent works by Bṛhaspati on Arthaśāstra and Dharmaśāstra. Kauṭilya's *Arthaśāstra* begins with an invocation of Śukra and Bṛhaspati (*Namaś-Śukra-Bṛhaspatibhyām*). There are seven citations of the views of the 'school of Bṛhaspati' (*Bārhaspatyāḥ*). The form of reference suggests that a body of doctrine had grown up on an original work of Bṛhaspati, which had a unity and distinguishing features that marked it off from the tenets of other schools of Arthaśāstra. A position of recognised influence must be inferred for the views of Bṛhaspati, if they had been found worthy of such differentiation. The first allusion is to Bṛhaspati's position that *Vārtā* and *Daṇḍanīti* were the only two

---

[1] इह हि भगवान् मनुः प्रथमं सर्वभूतानुग्रहार्थं आचारस्थितिहेतुभूतं शास्त्रं चकार। यत्र लोकसृष्टिः भूतप्रतिविभागः सद्देशप्रमाणं पर्षल्लक्षणं वेदवेदाङ्ग-यज्ञविधानमाचारो व्यवहारः कण्टकशोधनं राजवृत्तं वर्णाश्रमविभागौ विवाहन्यायः स्त्रीपुंसविकल्पो दायानुक्रमः श्राद्धविधानं शौचाचारविकल्पो भक्ष्याभक्ष्यलक्षणं विक्रेया-विक्रेयमीमांसा पातकभेदाः स्वर्गनरकानुदर्शनं प्रायश्चित्तान्युपनिषदो रहस्यस्थानानि। एवं चतुर्विंशतिप्रकरणानि ॥ १ ॥

तदेतदत्र श्लोकशतसहस्रेण साशीतिनाध्यायसहस्रेण च भगवान् मनुः उपनिबध्य देवर्षये नारदाय प्रायच्छत्। स च तस्मादधीत्य महत्वान्नायं ग्रन्थः सुकरो मनुष्यैरेव धारयितुमिति द्वादशभिः सहस्रैः संक्षिप्य तं च महर्षये मार्कण्डेयाय प्रायच्छत् ॥ २ ॥

स च तस्मादधीत्य तथैवायुश्शक्तिमपेक्ष्य मनुष्याणां अष्टभिः सहस्रैः संचिक्षेप तं सुमतये भार्गवाय प्रायच्छत् ॥ ३ ॥

सुमतिरपि भार्गवः तस्मादधीत्य तदैवायुर्ह्रासादल्पीयसी शक्तिर्मनुष्याणां इति चतुर्भिः सहस्रैः संचिक्षेप ॥ ४ ॥

तदेतत्पितृमनुष्या ह्यधीयन्ते विस्तरेण शतसहस्रं देवगन्धर्वादयः ॥

(*Nāradasmṛti*, I, 1–5.)

[2] V. N. Māndlik, *Hindu Law*, 1880, p. xlvii:

भार्गवी नारदीया च बार्हस्पत्याङ्गिरस्यपि।
स्वायंभुवस्य शास्त्रस्य चतस्रः संहिता मताः ॥ (*Skandapurāṇa*.)

branches of knowledge of importance to the student of Arthaśāstra (p. 6). The description is confirmed by the account of Bṛhaspati's allocution on the qualifications of kings (*Rājaguṇa*) given by Bhīṣma in the *Śāntiparva*, in which the following passages occur: (1) *Daṇḍanītim samāśritya śaśamsāsmai Bṛhaspatiḥ* (v. 7). (2) *Vārtāmulo hyayam lokas-tayā vai dhāryate sadā* (v. 35). The next citation (p. 29) is of the view that the number of ministers in the cabinet should be sixteen. The *Mahābhārata* (XII, 85, 11) indicates a smaller cabinet than that suggested by any of the writers quoted by Kauṭilya: '*Aṣṭānām mantriṇām madhye mantram rājopadhārayet*'. In the punishment of officials whose negligence or dishonesty causes loss to the fisc, Bṛhaspati is said to have held the justifiability of a fine of ten times the loss, being only less severe than Uśanas (p. 63). For childishly giving false testimony the penalty imposed by Bṛhaspati is said to have been flogging (*citro ghātaḥ*, p. 177). The penalty imposed by *Manusmṛti* (VIII, 122) for the offence is only a fine of 100 *paṇas*. As a minor is not competent to be a witness, *bālabhāva*, which is here punishable is that of a grown-up person, as explained by Medhātithi.[1] The great severity of Bṛhaspati as cited in the *Kauṭilīya* is inexplicable except on the ground of frivolousness in a false witness being construed as meriting exemplary punishment. No corresponding dictum has been found to this rule in the recovered fragments of *Bṛhaspatismṛti*. Similarly no confirmation is available in the smṛti fragments for the dictum of Bṛhaspati quoted by Kauṭilya, which makes one who engages another to commit forcible appropriation to pay in addition to the prescribed fine the amount promised to the person who actually commits the offence (p. 192). The last citation is about a tactical disposition of forces described by Bṛhaspati. Caṇḍeśvara's *Rājanītiratnākara* (p. 79) ascribes to Bṛhaspati (*Bārhaspatya*) the view that only the eldest son should be selected, even if a younger son is of good conduct (*guṇavatsu kaniṣṭheṣu*) for succession to a kingdom, prior marriage, and the performance of *sapiṇḍīkaraṇam* for a dead father.[2] The right to these goes by seniority, not merit. The

---

[1] कामाद्दशगुणं पूर्वं क्रोधात्तु त्रिगुणं परम् ।
अज्ञानाद् द्वे शते पूर्णे बालिश्याच्छतमेव तु ॥ (VIII, 122.)

अत्र मेधातिथि :—

" बालिश्यं बालभावः अप्राप्तव्यवहारता । ईषदपक्रान्तबालभावस्य अप्राप्तबुद्धिःस्थैर्यस्यायं बालिश्यदण्डोऽन्यस्य त्वसाक्षितैव ॥ "

[2] राज्यं पुरो विवाहं च सपिण्डीकरणं पितुः ।
गुणवत्सु कनिष्ठेषु ज्येष्ठ एव समर्हति ॥

Pancatantra (II, 41) makes suspicion the characteristic doctrine of Bṛhaspati, a view which is in accord with that enunciated by Bhīṣma in the *Mahābhārata* (XII, 85, 33-34). Refusal to confide in any one, even a son, is declared by Bhīṣma to be the secret of successful kingship, enunciated in the *śāstra*. In Bhāsa's *Pratimānāṭakam*, in Rāvaṇa's vaunt of his learning, Bṛhaspati's work is treated as the Arthaśāstra *par excellence*.

19. The *Arthasūtra* of Bṛhaspati is lost beyond recovery. A short work bearing the title of *Bārhaspatyasūtram* exists in South Indian recensions, and it is now available with an English translation, in two editions.[1] It has six chapters and 430 prose aphorisms. In form it is analogous to the *Cāṇakyasūtra* of which numerous manuscripts exist, and which has been often printed. Its declaration that *Daṇḍanīti* is the only science (*vidyā*) is opposed to the authentic view of Bṛhaspati that both *Vārtā* and *Daṇḍanīti* are the relevant *vidyās*. It mentions the shrine of Jagannātha Puri (Puruṣottama) and many South Indian geographical names. The word Hūṇa occurs in it (III, 103). It is undistinguished in matter and is a shallow collection of platitudes. Not improbably it is a modern imitation of the *Cāṇakyasūtra* compiled in South India and fathered upon the eponymous Arthaśāstrakāra. The forgery is a tribute to the persistence of Bṛhaspati's fame as a writer on statecraft.

20. Viśvarūpa's commentary on *Yājṇavalkyasmṛti* (the *Bālakrīḍā*) has a long passage from Bṛhaspati on the qualifications to be possessed by the several ministers of State, over and above those specified by Yājṇavalkya (I, 307-308). The functionaries described in the quotation are the commander-in-chief (*senāpati*), chamberlain (*pratihārī*), the master of the horse (*aśvādhyakṣa*), the keeper of elephants (*hastyadhyakṣa*), the envoy (*dūta*), the chief minister (*mantrī*) and the *uparika* (president of the council of ministers ?). The description, like the verse of Yājṇavalkya to which it relates, is taken by Viśvarūpa (I, p. 183) as related to the 'chief ministers' (*pradhāna-mantryartham caitad vacanam*). In indicating the qualities needed in the *mantrin*, Bṛhaspati lays down (in the passage cited) that the officer should, *inter alia*, be a master of the works of Manu, Bṛhaspati and Uśanas and expert in

---

Caṇḍeśvara (p. 79) cites a parallel to the above from Nārada's *Rājanīti* :

ज्येष्ठो नरकनिस्तारो लोकपूज्यतमस्स्मृतः ।
ज्येष्ठो रत्नाकरः प्रोक्तो राज्यार्हो ज्येष्ठ एव हि ॥

[1] Edited by Pandit Bhagavad Datta of Lahore, and translated by Dr. F. W. Thomas (1921). It was originally printed by Dr. Thomas, in Roman in *Le Museon*, March 1916.

Daṇḍanīti. The general is, on the other hand, required to possess proficiency in Arthaśāstra (*arthaśāstra-kṛta-yogyaḥ*). In explaining Yājṉavalkya's injunction to the king to rise well-protected (*kṛtarakṣaḥ*) and look into his daily affairs (I, 323) Viśvarūpa cites the commencement of a passage of Bṛhaspati enjoining the king to wake up with the auspicious sounds of temple conches (*brahma-śaṅkha*), daily purification ceremony (*puṇyāha*) and the songs of court panegyrists, then perform his morning prayers, worship gods, ancestors, and Brāhmaṇas at least mentally, get his arms from a servant whose loyalty and purity are proved by his devotion to *trivarga*, and surrounded by functionaries of proved fidelity, proceed to the business of the day, and leaves the quotation unfinished with the words *ityādi*. The implication is that the passage of Bṛhaspati was well known and could be presumed to be accessible to a contemporary reader of Viśvarūpa, and that Bṛhaspati's work from which the passage was cited was still current, i.e. about A.D. 800.

21. Viśvarūpa summarises the advice of writers on *Nīti* in a long passage as a commentary on Yājṉavalkya's injunction that the king should daily meet his spies and secret service men (I, 324). This précis (*nīti-saṃkṣepaḥ*) covers partially the detailed precepts in the *Kauṭilīya* (I, 10 and 16, pp. 18–32), but contains matter which is not found in that work. From the express recommendation of Bṛhaspati and Uśanas by Bṛhaspati himself, and Viśvarūpa's dependence on Bṛhaspati, it may be presumed that the summary contains Bṛhaspati's views on the subject. Kauṭilya's treatment of the subject covers over fourteen pages of print. It is not unlikely, judging from the copiousness of the extracts from his work on the qualifications of ministers and the daily routine of the king, that Bṛhaspati's treatment of espionage was not less extensive. It may be remembered that the traditional feature of Bṛhaspati's statecraft was the advocacy of suspicion. In explaining Yājṉavalkya's rule (II, 38)[1] that the king should restore to the owner any property that had been stolen (and not recovered, as otherwise the guilt of theft will lie on the king), Viśvarūpa (II, p. 115) quotes three sūtras of Bṛhaspati laying down the same rule in even clearer terms, and the addition of the words '*ityādi*' at the end of the quotation would suggest that the passage of Bṛhaspati which dealt with the topic was longer.

22. Are these quotations from the lost *Arthasūtra* of Bṛhaspati? They occur in comments on verses of a smṛti which dealt with the

---

[1] देयं चोरहृतं द्रव्यं राज्ञा जनपदाय तु ।
अददद्धि समाप्नोति किल्बिषं तस्य यस्य तत् ॥
"जनपदग्रहणं सर्वार्थं, न ब्राह्मणायैवेत्यर्थः ॥"

functions of the king and with *sāmānya-nyyāya* (ordinary law). If the topics are germane to a smṛti like that of Yājṇavalkya, there is no reason to treat the above citations from Bṛhaspati as necessarily foreign to a dharmaśāstra by him. A comparison of the *Kauṭilīya* and *Śukranīti* with the codes of Manu and Yājṇavalkya will reveal the overlapping of a smṛti and an arthaśāstra. The whole of the seventh book of *Manusmṛti* is devoted to the treatment of polity. There are 'political' injunctions in other parts of the work. The king's duty to decide law suits after hearing them either personally or by deputy is declared at the beginning of the eighth book (vv. 1–10), and some regulative functions of the State are dealt with at the end of that section (vv. 401–403). His personal duties, which are held to include the making of gifts to Brāhmaṇas (IX, vv. 313–323; XI, 21–23), to make conquests (IX, 251; X, vv. 115, 119), to settle taxes and duties (X, 118 and 120), to be just (VIII, 18-19, 126–129, 170–175; IX, 249), to seek death in battle (IX, 323) and to treat as his wards women and minors (VIII, vv. 27-28), are described in other sections of the smṛti. The theory of royal policy is treated in both the seventh (vv. 160–215) book, to which it directly belongs, and the ninth (vv. 294–300). Yājṇavalkya devotes about fifty verses in the concluding chapter of the first book of his smṛti (*ācārādhyāya*) to the duties of the king. On the other hand, the third and fourth books of the *Kauṭilīya*, entitled *dharmasthīya* and *kanṭakaśodhana*, are devoted to civil and criminal law. Jurisprudence and Political Science must overlap.

23. The form of these dicta of Bṛhaspati on polity is prose, the vehicle of expression in the older sūtra books. But that his arthaśāstra views were also in verse must be inferred from ślokas cited as his in the *Mahābhārata*. Thus, in *Śāntiparva* (XXIII, 14-15): 'This verse (*gāthā*) was sung by Bṛhaspati: "As a cobra in a hole swallows (mice in the hole), so does the earth swallow up the king who will not fight and the Brāhmaṇa who will not retire from the world"'.[1] That this sentiment was held by others also is shown by its being attributed in slightly different words to Uśanas in a later chapter (LVI, 2-3).[2] Another śloka is said to be taken from the *Bārhaspatya-śāstra* (*ib.*, LV, 38-39):

---

[1] अपि गाथामिमां चाऽपि बृहस्पतिरगायत ।
भूमिरेतौ निगिरति सर्पो बिलशयानिव ।
राजानं चाविरोद्धारं ब्राह्मणं चाप्रवासिनम् ॥
भगवानुशना चाह श्लोकमत्र विशांपते ।
तदिहैकमना राजन् गदतस्तं निबोध मे ॥
द्वाविमौ ग्रसते भूमिः सर्पो बिलशयानिव ।
राजानं चाविरोद्धारं ब्राह्मणं चाप्रवासिनम् ॥

'In the science composed by Bṛhaspati of old this śloka is found, O King, which is applicable to the present matter (i.e. evil effects of the king's mildness). Hear it as I recite it: "The king who is daily forgiving is humiliated by even the low-bred person, who ascends his head even as the elephant driver does, and leads him" '.[1] A third view of Bṛhaspati from his *Rājyādhikāra* (chapter on kings) is cited later (*ib.*, LVI, 6-7): 'This ancient śloka from the *Rājyādhikāra* of Bṛhaspati has been sung by king Marutta: "The abandonment of the preceptor is enjoined, if he becomes arrogant, follows wrong ways, and is unable to discriminate between what should be done and not done" '.[2] A reading of the last hemistich gives the meaning: 'He is found liable to punishment permanently' (*daṇḍo bhavati śāsvataḥ*). There are other views of Bṛhaspati cited in śloka form (e.g. *ib.*, CLXIX, 12 on the four ways of accomplishing one's aim,[3] viz. by friends, learning, gold and intelligence) in which it is not clear that we have the very words of the sage.[4] However it be, it is clear that on *rājanīti* there were

---

1 बार्हस्पत्ये च शास्त्रे च श्लोकोऽयं नियतः प्रभो ।
अस्मिन्नर्थे निगदितः तन्मे निगदतः शृणु ॥
क्षममाणं नृपं नित्यं नीचः परिभवेज्जनः ।
हस्तियन्ता गजस्यैव शिर एवारुरुक्षति ॥

2 मरुत्तेन हि राज्ञा वै गीतः श्लोकः पुरातनः ।
राज्याधिकारे राजेन्द्र बृहस्पतिमतः पुरा ॥
गुरोरप्यवलिप्तस्य कार्याकार्यमजानतः ।
उत्पथं प्रतिपन्नस्य परित्यागो विधीयते ॥

3 चतुर्विधा ह्यर्थगतिः बृहस्पतिमतं यथा ।
मित्रं विद्या हिरण्यं च बुद्धिश्चेति बुधेप्सिता ॥

4 Other instances are: (1) the citation of Bṛhaspati's words to Indra that 'the four things which bear immediate fruit are the resolution of gods, the intuition of the intelligent, the humility of the learned and the destruction of evil men', in *Udyogaparva*, XXXIII, vv. 78-79; (2) Bṛhaspati's advice to fight only a foe whose strength is at least one-third less than your own, in *Udyogaparva*, LV, v. 67; (3) Duryodhana's quotation of the view of Bṛhaspati that the actions of kings are governed by other rules than the actions of common people (*Lokavṛttāt rājavṛttam anyad āha Bṛhaspatiḥ*, in *Sabhāparva*, 81, 6); and (4) the sages further view that any means are permissible for the destruction of an enemy (*ib.*, XCVI, 8); (5) Kṛpa's citation of Bṛhaspati's view that one should conciliate a growing and destroy a weakened foe (*Śalyaparva*, 4, 43).

Bṛhaspati's teachings are repeatedly communicated to his pupil Indra, when questioned by the latter; and sometimes the

anciently current opinions of Bṛhaspati, some of which are expressly stated to be from his book on king-craft, that were in metrical form. If Bṛhaspati did not compose more than a single work on *arthaśāstra*, it must be presumed, if these ancient sayings are authentic, that the book was partly in prose and partly in verse.

24. Recognition of Bṛhaspati as a smṛti writer is fairly early, taking smṛti in the sense which has now become closely associated with the term as equal to *dharmaśāstra* (*Manu*, II, 10).[1] The casual mention of the names of a number of smṛti writers in the *dharmasūtras* of Āpastamba, Baudhāyana and Vaśiṣṭha indicates the existence of a copious literature of dharmaśāstra even before their days.[2] Kauṭilya's reference to the pre-eminent place of *dharmaśāstra* (p. 150) suggests the influential position which smṛtis had gained by the fourth century B.C. The earliest list of smṛtis is perhaps that contained in a sūtra of Gautama, quoted by Aparārka.[3] Though this is not to be found in the existing *Gautama-Dharmasūtra*, its antiquity is unquestionable. One of the sixteen smṛti authors mentioned in it (*dharmaśāstra-praṇetāraḥ*) is Bṛhaspati. Śankha-Likhita, whose frag-

---

instruction is referred to as embodied in a science (*sāstra*), e.g. *Devarṣir Vāsavagurur Devarājāya dhīmate, yat prāha śāstram bhagavān Bṛhaspatiḥ* (*Sabhāparva*, 50, 8). The *Bṛhaspatismṛti*, which is usually found in collections of minor smṛtis conforms to this legend by being in the form of an address to Indra by Bṛhaspati :—

Evam Indreṇa pṛṣṭosau deva-devapurohitaḥ
Vācaspatir mahāprājṇo Bṛhaspatir-uvāca ha. (*Ib.*, 3.)

1 श्रुतिस्तु वेदो विज्ञेयो धर्मशास्त्रं तु वै स्मृतिः ।
ते सर्वार्थेष्वमीमांस्ये ताभ्यां धर्मो हि निर्बभौ ॥

2 Āpastamba cites by name the following ten writers on *Dharma :* Eka, Kaṇva, Kāṇva, Kuṇika, Kutsa, Kautsa, Puṣkarasādi, Varṣyāgani, Śvetaketu and Hārīta. Baudhāyana also cites Hārīta and the following other seven: Aupajanghani, Kātya, Kāsyapa, Gautama, Prajāpati, Manu and Maudgalya. Four of these, viz. Gautama, Yama, Hārīta and Manu are cited by Vasiṣṭha in addition to Yama. Gautama cites only Manu by name, and others anonymously as '*eke*', '*ekeṣām*' and '*ācāryaḥ*'. Thus, at least seventeen smṛti writers anterior to these early *sūtrakārāḥ* are known by name, as compared with the *seventeen* Arthaśāstra writers or schools cited by Kauṭilya.

3 *Aparārka*, p. 7:
अत्र गौतमः । स्मृतिर्धर्मशास्त्राणि तेषां प्रणेतारो मनु-विष्णु-दक्षाङ्गिरोऽत्रि-बृहस्पत्युशन-आपस्तम्ब-गौतम-संवर्त-आत्रेय-कात्यायन-शङ्खलिखित-पराशर-व्यास-शातातप-प्रचेतो-याज्ञवल्क्यादयः ॥

ments are in sūtra form, repeats this list with slight variation.[1] The earliest indisputable list is, however, that in *Yājṇavalkyasmṛti* (I, 4-5) in which among twenty writers of smṛtis Bṛhaspati is included.[2] Paiṭhīnisi increases the number of smṛtis in his list to thirty-six and *Guru*, i.e. Bṛhaspati, is one of them.[3] Digests of smṛti doctrines like the *Caturviṁśatimata* and the *Ṣaṭ-triṁśanmata*, which Mr. Kane would assign to the period A.D. 700–900, do not fail to mention Bṛhaspati, who is one of the selected writers dealt with by them.[4] The only exception to the general testimony in favour of the authority of Bṛhaspati as a smṛti writer is the list in *Parāśarasmṛti* as 'heard of' (*śrutāḥ*) in which his name does not occur.[5] But in view of its being

---

1 *Vīramitrodaya* (*Paribhāṣā*), p. 16:
शङ्खलिखितौ— "स्मृतिः धर्मशास्त्राणि तेषां प्रणेतारो मनु-विष्णु-यम-दक्ष-अङ्गिरोऽत्रि-बृहस्पत्युशन-आपस्तम्ब-वसिष्ठ-कात्यायन-पराशर-व्यास-शङ्खलिखित-संवर्त-गौतम-शातातप-हारीत-याज्ञवल्क्य-प्राचेतसादयः ॥"

2 मन्वत्रिविष्णुहारीतयाज्ञवल्क्योशनोऽङ्गिराः ।
यमापस्तम्बसंवर्ताः कात्यायन-बृहस्पती ॥
पराशर-व्यास-शङ्खलिखिता दक्षगौतमौ ।
शातातपो वसिष्ठश्च धर्मशास्त्रप्रयोजकाः ॥

3 *Vīramitrodaya* (*Paribhāṣā*), p. 15:
तेषां मन्वाङ्गिरोव्यासगौतमात्र्युशनो यमाः ।
वसिष्ठदक्षसंवर्त-शातातप-पराशराः ॥
विष्ण्वापस्तम्ब-हारीताः शङ्खः कात्यायनो भृगुः ।
प्रचेता नारदो योगी बौधायनपितामहौ ॥
सुमन्तुः कश्यपो बभ्रुः पैठीनो व्याघ्र एव च ।
सत्यव्रतो भरद्वाजो गार्ग्यः कार्ष्णाजिनिस्तथा ॥
जाबालिर्जमदग्निश्च लौगाक्षिर्ब्रह्मसंभवः ।
इति धर्मप्रणेतारो षट्त्रिंशदृषयस्तथा ॥

4 'The *Caturviṁśatimata* is a work which professes to give the views of 24 sages on Dharmaśastra, viz. all those listed by Yājṇavalkya (except Kātyāyana and Likhita) and six more, viz. Gārgya, Nārada, Baudhāyana, Vatsa, Viśvāmitra, Śankha (Śānkhāyana ?)' (Kane, *op. cit.*, p. 133). *Ṣaṭ-triṁśanmata*, as cited by the *Smṛticandrikā*, reproduces the list of *Paiṭhīnisi* (footnote 3, *supra*) as its own.

5 पराशरस्मृति, १, १२-१६—
श्रुता मे मानवा धर्मा वासिष्ठाः काश्यपास्तथा ।
गार्गीया गौतमीयाश्च तथा चौशनसाः स्मृताः ॥
अत्रेर्विष्णोश्च संवर्ताद्दक्षादाङ्गिरसस्तथा ।
शातातपाच्च हारीताद्याज्ञवल्क्यात्तथैव च ॥

found in the list of the much earlier Yājṇavalkya, and the consensus of epic tradition in favour of his being one of the earliest to condense the divinely inspired dharmaśāstra which was itself the source of Manu's work, the omission of Bṛhaspati from Parāśara's list is to be explained by regarding the list as illustrative and not exhaustive. In view of the general tendency today to place *Nāradasmṛti* before the work of Bṛhaspati,[1] it is noteworthy that Nārada's name does not appear in the lists of *Gautama-sūtra*, Yājṇavalkya, Ṣankha-Likhita and Parāśara, while a list of Angiras given in *Smṛticandrikā* includes him among twenty-eight authors of *minor* smṛtis (*upasmṛti*).[2] Paiṭhīnisi, who gives a list of thirty-six writers on smṛti and Vṛddha-Yājṇavalkya include Nārada's name, while the last omits most of the great names, including Bṛhaspati's. In the eighteen smṛtis in the list of the *Garuḍapurāṇa*[3] and the twenty in the list of the *Agnipurāṇa*,[4]

आपस्तम्बकृता धर्माः शङ्खस्य लिखितस्य च ।
कात्यायनकृताश्चैव तथा प्राचेतसान्मुनेः ॥

[1] e.g. Jolly and Kane.

[2] Mr. Kane gives (*op. cit.*, p. 133, note 259) the following list of *upa-Smṛtis* as from *Prayogapārijāta*, cited in *Vīramitrodaya:*

नारदः पुलहो गार्ग्यः पुलस्त्यः शौनकः क्रतुः ।
बोधायनो जातुकर्णो विश्वामित्रः पितामहः ॥
जाबालिर्नाचिकेतश्च स्कन्दो लोगाक्षिकश्यपौ ।
व्यासः सनत्कुमारश्च शन्तनुर्जनकस्तथा ॥
व्याघ्रः कात्यायनश्चैव जातूकर्ण्यः कपिञ्जलः ।
बौधायनश्च काणादो विश्वामित्रस्तथैव च ॥
पैठीनसिर्गोभिलश्चेत्युपस्मृतिविधायकाः ।

But the first two lines are not to be found in *Vīramitrodaya* (*Paribhāṣā*, p. 18), where Nārada with Vasiṣṭha and nineteen others are mentioned after the authors of *upa-Smṛtis* beginning with Jābāli, as above.

[3] *Garuḍapurāṇa* (93, 4–6, p. 232, ed. Jībānanda):

वक्तारो धर्मशास्त्राणां मनुर्विष्णुर्यमोऽङ्गिराः ।
वसिष्ठदक्षसंवर्तशातातपपराशराः ॥
आपस्तम्बोशनो व्यासाः कात्यायनबृहस्पती ।
गौतमश्शङ्खलिखितौ हारीतोऽत्रिरहं तथा ॥
एते विष्णुं समाराध्य जाता धर्मोपदेशकाः ।

[4] *Agnipurāṇa* (II, p. 148, ed. 1876, Calcutta) names only the following smṛtis: Manu, Viṣṇu, Yājṇavalkya, Hārīta, Atri, Yama, Angiras, Vasiṣṭha, Dakṣa, Samvarta, Śātātapa, Parāśara, Āpastamba, Uśanas, Vyāsa, Kātyāyana, Bṛhaspati, Gautama, Śankha and Likhita.

Bṛhaspati's name occurs, but not Nārada's. The tradition that Nārada was the first to condense the huge smṛti composed by the divine Manu, further condensations being made by Mārkaṇḍeya and Sumati Bhārgava, is given in only one place, viz. the preface of the longer version of *Nāradasmṛti*, which, however, is missing in the recension which Bhavasvāmin commented on. If literary traditions are worthy of credence, the claim of Bṛhaspati to be a very old expounder of Dharmaśāstra and Arthaśāstra is better established than Nārada's as an ancient smṛti writer. In none of the fragments so far recovered does Bṛhaspati mention Nārada or Yājñavalkya. Nor does he mention Viṣṇu or Kātyāyana, so far as discovered. But Manu is named sixteen times, Mānavāḥ once and Vaśiṣṭha once.

25. That a smṛti of Bṛhaspati existed in prose or contained prose passages is evident from a number of prose quotations in Viśvarūpa's *bhāṣya*. The probability of its being in both prose and verse is suggested by a circumstance. In the long comment on Yājñavalkya, III, 262 (*Mitākṣarā*, III, 265) prescribing as purification for minor sins (*upapātaka*) either certain expiations indicated in subsequent ślokas, or *cāndrāyaṇa*, or fasting for twelve days (*parāka*), or living on water alone for a month, Viśvarūpa quotes first a verse of Bṛhaspati laying down that he who kills a cow becomes pure after living only on milk and curds for twelve days (*infra*, Prāyascaitta, v. 52, p. 380), then cites two more verses from the same source (*ib.*, vv. 53-54, p. 380) and adds a prose quotation with the remark 'so also, in that work, another (passage)'—*tathaidaṃ tatraivānyat*. The passage begins with the words '*dvādaśarātram pancagavyāhāraḥ* ('for twelve nights the food should be only *pancagavya*'). The passage from Bṛhaspati is quoted in full by Viśvarūpa (III, p. 148), while Haradatta in his *bhāṣya* named *Mitākṣarā* on *Gautama-Dharmasūtra* (p. 178) and Vijñāneśvara (p. 418) cite only the words about living on *pancagavya* for twelve nights. The topic dealt with concerns *prāyascaitta*. It is therefore clear, firstly, that a smṛti of Bṛhaspati, which included the treatment of *prāyascaitta* (expiation), was in existence when Viśvarūpa wrote early in the ninth century A.D., and that it was partly in prose and partly in verse.

26. There are five prose quotations on *Vyavahāra* from Bṛhaspati in Viśvarūpa's *bhāṣya*. They have been noticed by Mr. Kane (p. 125) and deal with the following: the king's duty to make good property stolen and not recovered (*infra*, Vyavah., VII, 70, p. 79), graduation of the rate of interest in accordance with the *varṇa* of the borrower (*ib.*, X, 26, p. 103), the duty of those who inherit a dead man's

The list is identical with Yājñavalkya's, but the names are arranged in a different order.

property to discharge his debts as well as a similar duty on his wife and son (*ib.*, X, 106-7, p. 116), a surety's liability to pay if the principal dies (*ib.*, X, 80, p. 112) and the right of a Śūdra's illegitimate son to get a share of his father's property (*ib.*, XXVI, 83, p. 209).

27. There is a prose passage (*infra*, p. 112, v. 79) which lays down that certain persons cannot be made sureties: e.g. the king (*svāmī*) or a master, an enemy, a prisoner (*niruddhaḥ*), an agent (*adhikṛtaḥ*), one who has been sentenced to punishment (*daṇḍitaḥ*), a suspect (*saṃśayaḥ*), a co-owner (*ṛkthī*), a friend (*mitra*), a royal servant (*rājavṛtta*), one who has become unemotional (*vītarāgaḥ*), one under a vow (*vratī*), a pauper, an infant, a very old person, a woman and a diseased person. This is attributed to Bṛhaspati in the *Vyavahāramālā*,[1] a digest based on Varadarāja's *Vyavahāranirṇaya*, which was used as a code in Malabar in the middle ages (p. 130, ed. in Malayalam letters, Trivandrum). But, the same passage occurs, with textual variants, in the *Vyavahāranirṇaya* (p. 248)[2] and is there ascribed to *Viṣṇusmṛti*, in which the subject of surety ineligibility does not occur at all. There are only four passages in that smṛti on sureties, and its treatment of the subject is scrappy (V, 121 and VI, 41–43); and three of them are in verse. The attribution of this passage to Viṣṇu is thus incorrect. That it is very probably a genuine sūtra in an old text of *Bṛhaspatismṛti* is suggested by two circumstances: firstly, there is no other passage among the fragments of Bṛhaspati which enumerates those who are disqualified to be sureties, while the treatment of surety (*pratibhū*) in Bṛhaspati is otherwise full; and secondly, three verses of Kātyāyana (ed. Kane, vv. 114–116),[3] which are based on citations in the *Mitākṣarā*, *Smṛticandrikā*, *Vivādaratnākara* and the *Mādhavīya*, virtually reproduce this prose passage in śloka form. As Kātyāyana is a follower of Bṛhaspati (whom he quotes and looked upon as a model) it is valid to presume that he paraphrased a sūtra of Bṛhaspati in the above form. The prose passages of Bṛhaspati, so far recovered, do not in any instance cover the same ground as any in verse. For a complete statement of his view *both* are required. This will tend to show, even apart from Viśvarūpa's explicit statement, cited above,

---

[1] Mr. Kane (*op. cit.*, p. 530) wrongly ascribes *Vyavahāramālā* to Varadarāja, and his date for it (eighteenth century) is at least two centuries later than what probabilities indicate.

[2] ed. Rangaswami, 1941, p. 248.

[3] न च स्वामी न च वै शत्रुः स्वामिनाधिकृतस्तथा ।
निरुद्धो दण्डितश्चैव संशयस्थाश्च न क्वचित् ॥
नैव रिक्थी न रिक्तश्च न चैवात्यन्तेवासिनः ।
राजकार्यनियुक्तश्च ये च प्रव्रजिता नराः ॥

that the recension of Bṛhaspati available in the ninth century was partly in prose and partly in verse, and that it dealt with both *vyavahāra* and non-*vyavahāra* matters, as a true *dharmasamhitā* based on Manu would do. That this form was an intermediate stage in the transition to smṛtis which used verse alone is denoted by the increasing number of verses, as compared with prose, in *Viṣṇusmṛti* which has nearly 550 verses, as compared, for example, with *Vasiṣṭhasmṛti*, which though smaller has over 200 verses. In the old sūtra works like those of Āpastamba and Kauṭilya there is a sensible verse-content, but it is relatively small in comparison with the prose.

28. A revision of the form rather than the content is more likely in the case of works which are held to represent the doctrines of ancient schools or ancient writers. To treat such prose passages as implying the existence (and *simultaneous* availability to digest-writers or *bhāṣyakāras* like Viśvarūpa) strains probabilities more than to treat such prose as an integral part of a complete smṛti, and as, possibly, a survival of an older sūtra form of the work in which it is found side by side with verse. A smṛti wholly in verse and in the developed śloka form suggests a later stage in evolution than one which is in prose and verse and uses other old metres besides the *anuṣṭubh*. This is as regards the literary form only. Virtually every smṛti bearing an old name honoured in legend has undergone repeated transformations, in which the form changes more easily than the substance. Ideas which represent an early stage of opinion can be disguised in verse when the sūtras in which they were originally expressed are replaced by ślokas expressing the same idea.[1] The sūtra ascribed to Bṛhaspati on persons ineligible for suretyship when compared to its verse-form in Kātyāyana illustrates the point. But an argument from form alone is not conclusive, as old forms can be revived or deliberately cultivated so as to cast an air of antiquity on a work like Rājaśekhara's *Kāvyamīmāmsā*.[2] Such artificiality is not indicated by the few prose passages of Bṛhaspati which have come to light along with far more numerous verse statements. Nor can they be treated as paraphrases of verse in prose in view of their being explicitly given as quotations representing the actual words of Bṛhaspati.

---

1 This is conspicuous in the *śloka* redactions of the doctrines of Āpastamba and Gautama, which have come down.

2 Rājaśekhara (*c.* A.D. 900) deliberately imitated not only the form and manner of the *Kauṭilīya* and the *Kāmasūtra*, 'but also the great authors of Dharmamīmāmsa and Brahmamīmāmsa, and this is evident from the very title of his work, the *Kāvya-mīmāmsa*' (Intrn. to *Kāvyamīmāmsa*, ed. Gaekwad's Oriental Series, 1934, p. xvii).

29. There is no difficulty, however, in rejecting as spurious a *Bṛhaspatismṛti* in verse, which figures in printed and manuscript collections of minor smṛtis, and copies of which are found in almost all big manuscript collections. Its wide dispersion is a tribute to the great name it bears, and has no relation to its contents. It exists in many recensions of varying length. Of four manuscripts of it consulted by Māndlik, two had 80 verses of which all but two were in *anuṣṭubh* metre, the remaining two being in *upajāti* and *indravajrā*, and two had only 49 verses. It was in the form of an address to Indra by his *guru*, and dealt with gifts. There are several manuscripts of it in the Deccan College Collection and these have 70 or 49 verses. The three recensions, which have been printed (in the collections of minor smṛtis by Jībānanda, Venkateshwar Press and the Ānandāśrama), have all 80 verses. That verses in this work passed as Bṛhaspati's indicated by some of them being cited as merely from Bṛhaspati, though a descriptive note occurs in some of the introductory phrases, e.g. 'Bṛhaspati on gifts' ('*Dāne Bṛhaspatiḥ*' or '*Dāna Bṛhaspatiḥ*'). But the circumstance that only some verses of it are quoted even in digests on gifts like Lakṣmīdhara's *Dāna-Kalpataru* and Hemādri's *Dānakhaṇḍa may* indicate the recognition of only parts of it as authentic words of Bṛhaspati. Parts of the work coincide with a recital of Bṛhaspati's colloquy with Indra in the *Anuśāsana-parva* (XCVIII, śl. 52–100) of the *Mahābhārata*. It begins with almost the same words as the commoner versions, *Iṣṭvā kratuśatena mahatā dakṣiṇāvatā, Maghavā vāgvidām śreṣṭham papracchedam Bṛhaspatim* (Mahābhārata), as compared with the common beginning, *Iṣṭvā kratuśatam rājā samāptavaradakṣiṇam—Bhagavantam guru-śreṣṭham paryapṛcchad Bṛhaspatim.* The conclusion is somewhat different, and there are differences in the body of the address. The entire version in 70 ślokas is found in the *Padmapurāṇa* (Uttarakhaṇḍa, ch. 32, pp. 1309–1312), where it is put into the mouth of the sage Nārada, who had heard the dialogue from Mahādeva. The wholesale absorption of smṛtis by purāṇas is well known.[1] Gifts (*dāna*) form an important topic of dharmaśāstra. Manu deals with it in several parts of his smṛti over which his views are scattered, e.g. I, 86, 88; III, 95–97, 128–137, 142-143, 149 and 168, 179; IV, 31, 32, 84–91, 226–235, 247–252; VII, 82–86; VIII, 159, 165, 168; IX, 47, 206; X, 75-76,

[1] The *vyavahāra* section of *Yājn̲avalkyasmṛti* is reproduced, almost in its entirety in the *Agnipurāṇa* (ch. 253–258), while many verses in it (ch. 253) are identical with verses in the *Nāradasmṛti*. *Garuḍapurāṇa* (ch. 93–106) has reproduced, though not in the same order, nearly 400 ślokas from the *ācāra* and *prāyasccitta* chapters of Yājn̲avalkya.

102–116; and XI, 1–6, 24-25, 42 and 70. But, on the other hand, if a sage or interlocutor happens to bear the name of a smṛti author, his words in an epic or purāṇa will often be carelessly quoted as if they were from the smṛti bearing his name. The *Bṛhaspatismṛti* described above was probably only an extract from the *Mahābhārata* or the *Padmapurāṇa*, which was passed on as a smṛti, its source being disguised or forgotten. Certain statements, however, though found in Purāṇas seem to have been regarded as authentic smṛti fragments of Bṛhaspati and were probably so. An instance is the famous imprecatory passage with '*svadattām paradattām vā yo haredvai vasundharām*' which occurs in the smṛti attributed to Bṛhaspati as well as in certain purāṇas, e.g. *Ādityapurāṇa* from which Lakṣmīdhara cites it, or *Viṣṇudharmottara* to which Hemādri ascribes it. Some of the dicta on gifts in the book may, therefore, be accepted as authentic in a collection of Bṛhaspati fragments.[1]

30. The results of the discussions may now be stated. Bṛhaspati was famous as a writer even before the days of Kauṭilya (fourth century B.C.). The school of Bṛhaspati to which Kauṭilya refers probably dealt with arthaśāstra. But it is doubtful if the differentiation between *dharma* and *artha* as necessitating their treatment in separate works, if not schools, had taken place at this period, or even later. Canonical validity attached to both śāstras, and the assumed inferiority of Arthaśāstra in the eyes of *smārtas* finds no warrant in the traditional attitude. Both claimed a Vedic basis. Both were credited in legend with cardinal works composed by the Creator himself. The concept of *trivarga* stresses the co-ordination of *artha* and *dharma*, and does not regard them as rivals.[2] The hypothesis of divine inspiration in the

---

[1] Forty-three verses in land grants, praising the gift of land, soliciting future protection of the grants and denouncing with imprecations those who resume former grants, among which are many ascribed to Bṛhaspati are collected by Mr. Kane with full references to the epigraphic records in which they occur, in an appendix (pp. 1271–1277) to the second volume of his *History of Dharmaśāstra* (1941). The ascription of some of these verses to both Vyāsa and Bṛhaspati might merely indicate a reference to the colloquy between Indra and Bṛhaspati in the *Mahābhārata*.

[2] Thus, the *Kauṭilīya* (p. 12):

धर्मार्थाविरोधेन कामं सेवेत न निस्सुखस्स्यात्। समं वा त्रिवर्गं अन्योन्यानुबन्धम्। एको ह्यत्यासेवितो धर्मार्थकामानामितरौ च पीडयति ॥

Similarly, Vātsyāyana (*Kāmasūtra*, II, 1):

अन्योन्यानुवद्धं परस्परस्यानुपघातकं त्रिवर्गं सेवेत ॥

last resort to both logically precludes any assumption of one conflicting with the other. Infallibility must attach to all inspired writing. It must equally attach to logic (*nyāya*). Their common aim and trend were recognised by Kauṭilya in a string of statements, whose real drift has been missed by translators and modern interpreters (p. 150) as is that of the famous dicta of Yājn̲avalkya (II, 21) that the rule to follow is to give precedence in effect to *dharma* over *artha*, and the rule of *Nāradasmṛti* that where a difference is seen between *arthaśāstra* and *dharmaśāstra* the latter should prevail (I, 99). Medhātithi and the *Mitākṣarā* have made it clear that the allusion is not to the views in works on Arthaśāstra as expounded by Uśanas but to the *artha* content *in* Dharmaśāstra of which examples have been given.[1]

31. It seems unnecessary to assume that in its early stages the work of Bṛhaspati should have been contained in separate treatises dealing with Arthaśāstra and Dharmaśāstra. Nor is there justification for assuming that for each of these branches of knowledge there existed parallel treatises by Bṛhaspati in prose and verse. In the face of unanimous tradition it seems hypercritical to doubt the common authorship of Bṛhaspati, and there is no warrant for the assumption (Kane, p. 125) that the work of Bṛhaspati to which Yājn̲avalkya alludes was in *sūtra* form. The value of the *sūtra* was its advantage in fixing the points and conclusions of oral exposition in schools. It is not doubted that such exposition preceded the writing of books expressing individual views. The śloka is not an equally convenient medium for this purpose. The mixture of verse and *sūtra* seems natural to a stage of the evolution of the formal exposition of the views of a school, in which they had attained fulness as the result of discussions. This was probably the form of Bṛhaspati's work in the ninth century A.D. In making his citations from Bṛhaspati, Viśvarūpa, as pointed out by Mr. Kane (p. 210), quotes Bṛhaspati's verse or prose without any attempt at discriminating between them, and shows by his attitude that the jurist and the polity writer Bṛhaspati were one and the same person, an inspired writer far removed from his own age, who dealt with all the topics (*vyavahāra* and non-*vyavahāra*) to be found in such works.

32. The fragments of Bṛhaspati, which have come down, might have all been in an old work now lost, but available at least to the early commentators and digests. But before the work assumed that form, it must have passed, like virtually every other smṛti now extant, through several stages of revision. Examination reveals the existence

---

[1] The subject is discussed, with appropriate citations in a note on the 'Conflict of laws in ancient India' in my *Ancient Indian Polity*, (2nd edn., 1935, pp. 164–170), and in my *Rājadharma* (1941), pp. 82-83.

of different strata in even smṛtis like the *Mānavadharmaśāstra*, whose homogeneity seemed demonstrated by Jolly's critical edition of its text. It was found by Jolly that though the genuine text differed from that which Kullūka popularised in readings, the aggregate number of verses and the numbering of verses was found unchanged throughout. 'The great celebrity of the Code,' he remarks (p. xv), 'appears to have guarded it against sweeping alterations, so that the text remains essentially the same nearly in all commentaries, however widely distant from one another as to the time and locality of their composition.' The integrity of Manu's code from at least the Gupta epoch does not conflict with the above conclusion. Internal inconsistency or contradiction, on which reliance has been placed to infer successive redactions, has been explained as likely to be due to either repetition of conflicting views of earlier *smārtas* or conformity to the Indian practice of stating opposed views where an option is allowed. We may be on firmer ground if we proceed on the evidence of the subjects dealt with and ideas expressed. On such evidence Bühler held, for instance, the cosmological and philosophical matter in the *Manusmṛti* (I; II, 89–100; III, 193–201; and XII) to represent the last additions.[1] In smṛtis not enjoying the vogue of Manu's, frequent additions or revisions are more possible, as is indicated by the widely different matter, for instance, of the confused *Viṣṇusmṛti*.

33. We can recognise in the fragments attributed to Bṛhaspati ideas which are early and ideas which are obviously later. But in the present condition of the dispersed *Bṛhaspatismṛti*, what is possible is only a collection of all elements which are claimed to have belonged to it, and leave them as they must have been in the work at the epoch to which, judging from its nature, the latest material should belong. The determination of the ages of the different strata which compose the reconstructed Bṛhaspati must await fuller exploration of its content than is possible in a first collection.

34. Though the argument of silence can be used only with great reserve, the occurrence of certain passages of Bṛhaspati in only a single work, and that a comparatively recent work, while it does not appear in earlier works, may at least suggest a need for scrutiny and suspense. Thus a number of verses from Bṛhaspati which deal with the proper

---

[1] Thus Bühler, *Laws of Manu*, 1886: 'The whole of the first chapter must be regarded as a later addition' (p. lxvi); so with ch. II, pp. 88–100 (p. lxvii) and verses 192–201 of ch. III 'which, beyond doubt, has been added by a later hand' (*ib.*). 'The twelfth chapter finally is certainly almost entirely due to the author of the metrical version. Its contents are partly foreign to the Dharma-sūtras and partly repetitions' (*ib.*, p. lxxiii).

astronomical conjunctions for the performance of various *samskāras* are cited by *Smṛtimuktāphala* of Vaidynātha Dīkṣita (sixteenth century), *Prayogapārijāta* of Nṛsimha (latter half of the fourteenth century) and the *Vīramitrodaya* of Mitramiśra (c. 1600 A.D.). The indication of the proper time for important ceremonies is a legitimate function of a smṛti, and the rudiments of such indication are found in the *gṛhyasūtras.*[1] Virtual omission of the treatment in Manu or Yājṉavalkya will neither be proof of the unimportance of the specification in a smṛti or its late introduction in smṛti literature. *Smārtas* exercise individual preferences in omitting or developing topics, which other *smārtas* do not consider important enough. The worship of Gaṇapati to which Yājṉavalkya devotes a section, along with his section on *grahaprīti* (propitiation of planets) are illustrations to the point.[2] As Bṛhaspati obviously attempts to develop Manu's dicta, to explain them and to supply definitions where Manu omits them, it is not unreasonable to hold that if Bṛhaspati dealt with *kālanirṇaya* with some fulness, he was doing just what was to be expected, and consequently there is no ground for treating such citations, even if they occur in comparatively late works, as interpolations. But whether they can be regarded as belonging to the early strata of the smṛti or a later will have to be determined by reference to the age to which the knowledge shown may be ascribed. Thus, so early a *nibandhakāra* as Jīmūtavāhana (*c.* 1090 A.D.) in his *Kālaviveka* (held to be his earliest work) describes a conjunction known as *Mahājyeṣṭhī*, and fixes it as occurring when in the month of *Jyeṣṭhā*, the Sun is in the constellations

---

1 Thus, the auspicious time for *upanayana* is indicated by *Bhāradvāja-gṛhyasūtra* (I, 1) as *Śuklapakṣa*, in an auspicious *nakṣatra*, which is masculine (आपूर्यमाणपक्षे पुण्ये नक्षत्रे विशेषेण पुंनामधेये), while Āpastamba (I, 1, 1, 19) merely indicates the proper seasons for the *three dvija-varṇas*. For *ancient* rules regarding the auspicious seasons, conjunctions of constellations, nakṣatras and months for marriage, see Kane, *History of Dharmaśāstra*, II (1941), pp. 511–513. For all major *samskāras*, auspicious times are indicated in the *gṛhya* und *dharma* texts.

2 *Yājṉavalkyasmṛti* (I, 295–308) deals with *grahaśānti* or propitiation of planets. He concludes: 'The rise and fall of kings depends on the aspects of planets, and the existence and destruction of the world depend upon planets; therefore, planets should be greatly honoured' (I, 308). Gautama (XI, 15-16) advises the king to perform the propitiatory rites recommended by astrologers in times of evil portent. Yājṉavalkya treats of the worship of Gaṇeśa or Vināyaka in I, 271–294.

Rohiṇī or Mṛgaśiras in Vṛṣabha-rāśi, and Jupiter and the Moon are in the constellation Jyeṣṭhā, and it happens also to be 'Guru's day' (Thursday), and a full moon. The technical terms used for the constellations are those familiarised by the astronomers from the sixth century A.D. onwards.

35. The mention of a weekday by name and a sign of the zodiac (viz. *vṛṣa*) furnish other data for fixing the anterior limit of the date of the passage, which, along with some other verses following sequentially, are cited as Bṛhaspati's (pp. 348–350). In one of the ślokas quoted the name of planet Jupiter, of which Bṛhaspati is regent, is *Jīva*, which is supposed to be derived from Zeus or Jovis. *If* this hypothesis is correct, the use of the name Jīva must be posterior to the establishment of Hellenic or Roman influence in India, say from the third century A.D. onwards. But, our present knowledge of the history of Indian astronomy and of its affiliations to outside influences is neither full nor decisive. To apply generalisations derived from it will be unwise. H. Jacobi maintained (Z.D.M.G., XXX, pp. 306ff.) that the naming of the weekdays after the planets was established among the *Greeks* after the second century A.D., and that, accordingly any Indian work which gave the weekdays their planetary names and recited them in the usual order (Sunday, Monday, etc.), could not have been composed before the third century A.D. The late Dewan Bahadur L. D. Swamikannu Pillay (*Indian Ephemeris*, I, 1922, p. 15) held that the names of the weekdays came into use in India in the Gupta period, that they were not at all in use in India before the fifth century A.D., and their common use begins only in the eighth century A.D. Further, following Burgess (J.R.A.S., 1893) he contended (*Ephemeris*, p. 18) that the use of the word *horā*, either as a *lagna* or a part of the day representing a twenty-fourth division of it, furnishes intrinsic evidence of the work having been composed after the introduction of Ptolemaic astronomy into India, i.e. that it could not have been composed before the sixth century A.D. As such data were used in fixing a date for *Yājn̲avalkyasmṛti* (Jolly, *Law and Custom*, pp. 43f.), who was alleged to show knowledge of Greek astrology, Mr. Kane has, in a lengthy examination of the question (pp. 184-185), maintained that Yājn̲avalkya 'nowhere mentions the *rāśis* (zodiacal signs) and probably did not know them'. The nine planets (including in their number, Rāhu and Ketu) are mentioned in their usual order by Baudhāyana (Dh.S., II, 5, 23). Mr. Kane does not find in Yājn̲avalkya any astrology that was not current in the days of the *Brāhmaṇas* and the *gṛhyasūtras*.

36. Against such generalisations 'based on very slender data' (Kane, p. 186) which are used in the determination of the dates of Indian works, certain considerations, which are overlooked in the usual

theories of Hellenic influence, may be urged. In an article on 'Indian Weekdays' (*Indian Antiquary*, XIV, 1885, pp. 1ff.) Sir Alexander Cunningham showed that the naming of the weekdays in the usual order merely followed the naming of the planetary lords of *horas*, of which the *Sūryasiddhānta* speaks, along with the lords of the day, and he maintained that the use of the names of weekdays was in common use in India as early as the beginning of the Christian era. A recent writer (Hans Losch) suggests that the knowledge of the planets was derived by India direct from Babylon.[1] Cultural contacts between India and the Hellenic world certainly existed in Aśoka's days, and were probably in existence even before the Macedonian invasion. For a century before and after the commencement of the Christian era, India was the middle-man in a vast trade between China and the Far East on the one hand, and Babylonia, Egypt and the Mediterranean countries on the other. That the trade relations served as a means of spreading Indian culture is now known from the history of Indian cultural influence in the East, in countries which thereby became a 'Greater India'.

37. To deny reciprocal influence and to maintain that *all* the influence was exerted only from the Hellenic side—a kind of one-way traffic—is to ask for a big draft on belief. Even Greek terms, on the use of which in Indian works intrinsic proof of the post-Hellenic composition of such works is held to be manifest, can conceivably have had an Indian origin. The word '*surunga*' or *suranga* meaning a tunnel, which occurs in the *Kauṭilīya* four times, is an instance in point.[2] The Greek word *syrinx*, which conveys the same idea, is said to occur in literature and inscriptions only from the second century B.C. *Surunga* was held to be derived from *syrinx* and was coupled with the strange suggestion that the art of tunnelling (to which we have epic testimony) and the word came from Greece. *Surunga* has an Indian etymology, and the cumulative effect of the evidence being conclusive in favour of the *Kauṭilīya*, in which it occurs, as older than the second century B.C., the occurrence of *syrinx* from only that period onwards in Greek may be accounted for by giving it an Indian source.

38. Certain astronomical terms which occur in Indian works and are commonly regarded as borrowed from the Alexandrian astronomers, e.g. *horā*, *dreṣkāṇa* (*infra*, *Samskāra*, vv. 38–41), *kendra* (*ib.*, v. 367) and *jāmitra* (*ib.*, v. 471), occur among the Bṛhaspati ślokas in the

---

[1] Jolly's *Hindu Law and Custom* (1928), p. 43, note 3.

[2] See my *Ancient Indian Polity*, pp. 156 and 163, where the view of O. Stein that *Surunga* was derived from *Syrinx* ('Greek Syrinx and *Surunga*', Zeitschrift-für Indologie and Iranistik, 1925) is examined.

present collection. The names look and sound un-Sanskritic. They probably are foreign words, though not necessarily Greek in the last instance. Should they prove to be so, the verses in which they occur should be deemed as brought in at a late revision when such terms had been naturalised in Sanskrit. The presence of such verses will not naturally affect the question of the general antiquity of other citations from Bṛhaspati.

39. The genuineness of some other ślokas, which occur in this reconstruction, may appear doubtful. They occur in the non-*vyavahāra* sections. A verse (*Samskāra*, 83, p. 244) is introduced with the words: 'I shall then proceed to describe' (*athātaḥ sampravakṣyāmi*). The same introduction occurs later (*ib.*, v. 456, p. 293). Certain verses end with a vocative form of address, showing that they were spoken to the person so addressed: *Vāsava* in śl. 273 on p. 269; śl. 379, p. 283, in which *Vajrin* is addressed; *Pṛthivīpati* addressed in *Ācāra*, śl. 61, p. 318; and śl. 59 in *Prāyasccitta*, p. 381, addressed to *Maitreya*. These verses are probably taken from purāṇas in which they are put into the mouth of Bṛhaspati. But, as purāṇas often only translate into their own words current smṛti traditions, even such doubtful quotations cannot be summarily rejected as having no relation to Bṛhaspati's teaching.

40. Other passages whose authenticity might seem dubious occur in the non-*vyavahāra* sections. *Samskāra* 399 recommending the patronage of the astrologer is suspect. As in the case of sectarian parts of *Viṣṇusmṛti*, the verses in the *Acārakāṇḍa* (p. 310) enjoining one who has become impure to think of Vāsudeva and the waters of the Ganges, which flows from His feet, as entering into him and purifying him, and the propitiation of Viṣṇu, which is recommended on Ekādaśi days (*Ācāra*, 68, p. 319), may represent such a revision. But, their presence will not be inconsistent with the assignment of a date before the Christian era to Bṛhaspati's work, as the Vāsudeva cult was even then popular, as is evidenced by the famous inscription at Besnagar of the Vaiṣṇava Greek Heliocdorus, who came as an envoy from Antialcidas (second century B.C.) to king Bhāgabhadra Kāśīputra.[1] Such an antiquity is not claimed even for *Yājṇavalkyasmṛti*, which names Bṛhaspati among earlier *smārtas*.

---

[1] The worship of Vāsudeva as a god is alluded to by Pāṇini (IV, 3, 98) and Pataṇjali (II, p. 314) expressly says that Vāsudeva here is not a mere *Kṣatriya* but the word is the name of God. Kauṭilya enjoins the construction of shrines to Lakṣmī. See R. G. Bhandarkar, *Vaiṣṇavism, Śaivism* (1913), pp. 3-4. 'In an inscription found at Ghosuṇḍi in Rājputānā, which unfortunately is in a mutilated condition, the construction of a hall of worship of Saṃkarṣaṇa and Vāsu-

41. The indication of four holy places as eminently fit for *śrāddhas* (p. 333), the praise of the sanctity of Gayā (p. 335), Prayāga (p. 373), and the confluence of the rivers Aruṇā and the Sarasvatī (p. 371) are probably authentic views of *Bṛhaspatismṛti*. Suicide by drowning at Prayāga is a very ancient recommendation, which is held to be an exception to the general interdict against taking away one's life.[1] Indications of six kinds of baths (*snāna*)[2] (p. 311), the definition of *nīla-vṛsa* (p. 327), five kinds of *śrāddha* alleged to have been named by Manu (p. 331) but not traced in *Manusmṛti*, the naming of the ten Viśvedevas (p. 339), the two kinds of *pātaka* (p. 376) and the nine kinds of *samskāra* (p. 376) are in the spirit of Bṛhaspati and

---

deva is mentioned. From the form of the characters in the inscription it appears to have been engraved at least two hundred years B.C.' (*op. cit.*, p. 3). The Besnagar inscription belongs to the earlier part of the second century B.C. 'At that time, Vāsudeva was worshipped as the god of gods, and his worshippers were called Bhāgavatas. The Bhāgavata religion prevailed in the north-western part of India and was adopted even by the Greeks.'

[1] See *post*, para 175. Ṛg-Veda, Khila., X, 75, 1, describes thus the benefits of suicide at the confluence of the Ganges (*sitā*, 'white') and the Jumna (*asitā*, 'black') at Prayāga:

सितासिते सरिते यत्र सङ्गते
तत्राप्लुतासौ दिवमुत्पतन्ति ।
ये वै तन्वां विसृजन्ति धीराः
ते जनासोऽमृतत्वं भजन्ते ॥

The commendation of death at Prayāga in *Mahābhārata* (Vanaparva, LXXXIII, 83, ed. Kumbakonam) is of suicide:

न वेदवचनात्तात न लोकवचनादपि ।
मतिरुत्क्रमणीया ते प्रयागमरणं प्रति ॥

In 1073 A.D. Gāngeya, king of Cedi, committed suicide at the confluence, with his hundred wives (*Epigraphia Indica*, XII, p. 205 and p. 211):

"प्राप्ते प्रयागवटमूलवन्धौ सार्धं शतेन गृहिणीभिरमुत्र मुक्तिम् ॥"

[2] The *six* kinds of bath indicated in the verse (p. 311, v. 11) are outside some special baths like *kāpila*, *mantra-snāna* and *sārasvata* described by Bṛhaspati himself. The usual classification is indicated by *Śankhasmṛti* (VIII, 1–11) into *nitya*, *naimittika*, *kāmya*, *kriyānga*, *abhyangana*, and *kriyā-snāna*. Yama has a special class of vicarious bath for invalids (ed. Jībānanda, p. 565) called *ātura-snānam*. Aparārka (pp. 134-135) cites Yoga-Yājṉavalkya for seven kinds of baths, which are similar to Bṛhaspati's enumeration.

the relation of his code to Manu's. The praise of *kusīda* as an *āpad-dharma* to a Brāhmaṇa (pp. 366-367)[1] is consistent with Bṛhaspati's attitude to such transactions (see *infra*, Vyavahāra, I, 8, 71; II, 11; VII, 4; IX, 29; X, 6, 68, 102, 122; and XXVI, 147).

42. Certain passages, which appear to have been taken from a purāṇa, and which rest on the authority of the *Prayogapārijāta* alone for their authenticity, need further confirmation. They refer to *Naṭaśāstram*, *Nāṭya*, Vaiṣṇava and Śaiva *Āgamas*, and *Sāmudrikam*. Doubts are engendered less by the naming of these works, which belong to classes undoubtedly very ancient, than by their content, and appearance in a single late digest. Physiognomy apparently is an ancient śāstra, judging from its use in the *Rāmāyaṇa*. But, the name *Sāmudrikam* is usually explained as due to one Samudra who first treated of it. The animus against dancers, which we find in *Kauṭilīya* (p. 48) and in the smṛtis, is not against the art but against the vulgar practitioners of it. Though the extant works on the Vaiṣṇava and Śaiva *āgamas* may be comparatively late works, the cults must be assigned much higher antiquity than the smṛtis in verse, and their tenets may have been laid down in ancient writings, which have not survived in their original form.[2] The form in which they are cited is not in harmony with Bṛhaspati's, as judged by fragments of unimpeachable genuineness.

43. Bṛhaspati's works are not traditionally assigned to any *caraṇa* or Vedic school. They stand alone. The extant fragments show great partiality to *Manusmṛti*, and give Manu pre-eminence over all *smārtas*. Tradition did not also indicate Bṛhaspati as the law-giver of any particular age, as Manu was spoken as the law-giver of the first *yuga*, Gautama of the second, Śankha-Likhita of the third

---

[1] Bṛhaspati praises money-lending as an occupation not liable to vicissitudes: 'Sages have named many means of livelihood, but among them money-lending is pre-eminent. Loss comes to cultivation from draught, exactions of the king, the ravages of field-mice, etc., but no such loss accrues to money-lending.' Mr. Kane considers this description satirical, on grounds which are weak (*Hist. of Dharmaśāstra*, II, 124).

[2] The penetration of *Pāncarātra Āgama* teaching in South India in very early times is reflected in the hymns of the Vaiṣṇava saints or *Āḻwārs*. The oldest temples of South India followed the *Vaikhānasa-āgama* in dedication (*pratiṣṭhā*) and ritual, which was overtaken by the *Pāncarātra* ritual. Mr. Kane wrongly treats the two Vaiṣṇava *Āgamas* as rival schools of South India Vaiṣṇavas (*Hist. of Dharma-śāstra*, II, p. 917). They are schools of *priests*, not of *worshippers*.

and Parāśara of the fourth (*Parāśarasmṛti*, I, 24):[1] He derives authority in Indian legend from his being represented as one of the summarisers of a divinely created and comprehensive code, embracing the whole *trivarga*. After the firm establishment of the supremacy of Manu's code, to which Bṛhaspati's express declaration that any smṛti which did not agree with Manu was to be disregarded, what vogue *Bṛhaspatismṛti* had must have been derived from its affiliation to Manu's code, expressly and by implication. It must have proved a sort of warrant of orthodoxy (a needed counter-weight against any prejudice due to a tradition that Bṛhaspati was a materialist)[2] and on its own intrinsic worth. That these were considerable is shown by the weight attached to his opinion by later writers, who shaped their views on his, like Kātyāyana, and by the numerous citations of Bṛhaspati in commentaries and digests. He was lucid, his treatment of both *vyavahāra* and non-*vyavahāra* is more systematic than that of his model, he is fuller than Yājn̄avalkya, while his comprehension of the scope of a *dharma-samhitā* is not narrower, and he shows an individuality which makes him voice his disapproval of opinions supported by authority to which he cannot but publicly defer, as well as a sense of realities, such as we should expect from one who claimed to speak with the name of the wisest of the immortals. His dicta are redeemed from the dryness characteristic of smṛtis as a class by flashes of eloquence, poetical imagery and idealism. These qualities must have kept up his influence in competition with the increasing number of versified codes.

44. Bṛhaspati's chronological position has to be determined first by the evidence afforded in his own words of his posteriority to older writers. Secondly, it is determinable, though with less certainty so far as the *existing* smṛti of Bṛhaspati is concerned, by the celebration of his work in other writings. It has been shown that by the second test, Bṛhaspati must be adjudged a writer of authority on Arthaśāstra and Dharmaśāstra even in the fourth century B.C. But the antiquity

---

1 कृते तु मानवा धर्माः त्रेतायां गौतमास्स्मृताः ।
द्वापरे शङ्खलिखिताः कलौ पाराशराः स्मृताः ॥

2 The *Ṛjuvimalā* on the *Bṛhatī* of Prabhākara cites the following materialistic view as Bṛhaspati's, as does the *Sarvadarśana-samgraha*:

अग्निहोत्रं त्रयो वेदास्त्रिदण्डं भस्मगुण्ठनम् ।
बुद्धिपौरुषहीनानां जीविकेति बृहस्पतिः ॥

A smṛti bearing the name of Bṛhaspati had to live down the prejudice created by the reputation of Bṛhaspati as an early 'free-thinker'.

of his doctrine cannot be held to attach necessarily to the extant fragments as a body. Recent investigations have showed that the versified smṛti is not very much inferior in antiquity to many sūtra works, and that the general hypothesis, which has passed almost into a literary canon, that every versified smṛti must have had a sūtra predecessor is hardly tenable.[2] Judged merely therefore by its form, a good part of the Bṛhaspati fragments may have to be assigned a very much earlier date than they can be given after a consideration of other relevant features which they present.

45. On pages 500 and 501, *infra*, will be found the names of persons or works which are found in the collected fragments. Of these Pitāmaha, Prajāpati and Aṅgiras are ancient writers, whose views have come down only in fragments. The only reference to Pitāmaha is in a śloka (p. 91) which says that 'in the words of Pitāmaha' he who undergoes the ordeal of the hot piece of gold (*taptamāṣa*), and whose fingers do not become blistered or tremelous, is declared purified. The earliest writer to cite this passage is Lakṣmīdhara (*c.* 1100 A.D.). But, a śloka ascribed to Pitāmaha is quoted by Mr. Kane (p. 227 n.) in which he declares that 'according to Bṛhaspati' the disputes of villages, associations (*goṣṭha*), town corporations and soldiers should be decided according to their usages. The verse occurs twice in *Smṛticandrikā* (Vyavahārakāṇḍa), p. 24 and p. 58 (ed. Mysore), where the second citation alone gives the name Pitāmaha. But among the recovered fragments there is no dictum of Bṛhaspati confirming the view ascribed to him in this quotation. On the other hand, the opinion on the ordeal of the gold coin attributed to him by Bṛhaspati is confirmed by a śloka of Pitāmaha given in the *Smṛticandrikā* (*ib.*, p. 278) in which only the last quarter, which in Bṛhaspati is '*Pitāmaho vaco yathā*', replaces the words '*nirvikārakarāṅguliḥ*'. The assertion of Mr. Kane that 'Pitāmaha is later than Bṛhaspati' (p. 227) is open to question.

46. Angiras like Bṛhaspati condemned anything in conflict with *Manusmṛti* (Kane, p. 222). The only reference to him in a Bṛhaspati verse is in a śloka (p. 378) which declares that 'as laid down by Angiras and Āpastamba' a penance is imposed for hurting a cow. The

---

1 Mr. Kane on valid grounds rejects the presumption of *Mānavadharmasūtra*, as the original of *Manusmṛti* (*Hist. of Dharmaśāstra*, I, pp. 79–85). The generalisation, which is disproved in the case of *Manusmṛti*, was thus stated by Max Müller (*Hist. of Ancient Sanskrit Literature*, 1859, pp. 134-135): 'There can be no doubt that all the genuine Dharmaśāstras which we possess now, are *without any exception* nothing but more modern texts of earlier sūtra works on *Kuladharmas* belonging originally to certain Vedic *caraṇas*.'

corresponding dictum in *Āpastamba-Dharmasūtra* is available (*Pādamekam caredrodhe*) (I, 3).

47. As an authority Prajāpati is cited in *Baudhāyana-Dharmasūtra* (II, 4, 15 and II, 10, 71). He is also frequently cited by Vaśiṣṭha (III, 47; XIV, 16–19, 24–27, 30–32). The hemistich cited from him by Bṛhaspati relates to three days' pollution of *sapiṇḍas* on the death of a kinsman (p. 358). Vaśiṣṭha himself is cited by Bṛhaspati (p. 103) in a passage which gives the latter's view of the propriety of a money-lender taking five māṣās for twenty (*kārṣāpaṇas*) every month, in the very words of *Vaśiṣṭhasmṛti*, II, 51.

48. On p. 283 there will be found a śloka in which Bṛhaspati prohibits the celebration of the marriage within the same year of children born of the same mother, on the authority of a 'saying of Garga' (*Gargasya vacanam yathā*). Who is this Garga? The *Mahābhārata* mentions a ṛṣi of the name (XII, 49, 38) to whom Mahādeva gave the knowledge of the sixty-four arts (*Kalā*). Another ṛṣi named Gārgya is mentioned in the same epic as expounding the secret of Dharma, along with other sages (XIII, 190, 9–14). The *Harivaṃśa* mentions a Gārgya, who was a descendant of Bṛhaspati, as receiving from Mahādeva a knowledge of the sixty-four arts (XXXII, 15–20). Garga or Vṛddha-Garga is the name of an ancient astronomer, whose *saṃhitā* has come down with a chapter in which the Greek invasions are described in prophetic form. This work was held in esteem by Varāhamihira (*Bṛhatsaṃhitā*, xxi, 5), and is probably the one quoted for astrological matters by Jīmūtavāhana's *Kālaviveka* and Ballālasena's *Adbhutasāgara*. Bṛhaspati's citation of the view of Garga appears to belong to *vivāha* in a smṛti. A śloka from Vṛddha-Yājn̄avalkya quoted by Viśvarūpa (I, 4-5) includes Gārgya in a list of ten expounders of Dharma, among whom are Bodhāyana, Nārada and Pitāmaha. He also quotes two *sūtras* of Gārgya, one enjoining the abandonment of women who have become outcastes, or have publicly threatened to kill their husbands (I, 72), and the other from Vṛddha-Gārgya (I, 195, p. 136) to say that faggots and stones, like earth, can be used many times without impurity following such use. Kullūka cites (I, 6) Garga's sūtra that in cases of difference of view, one's own internal satisfaction (i.e. conscience) is the deciding factor (*vaikalpye ātmanastuṣṭiḥ pramāṇam*). Verses from Garga are quoted by Aparārka (pp. 124, 190, 368, 544). The smṛti of Garga seems to have been in both sūtra and śloka form (Kane, p. 119). The possibility of such a work having preceded Bṛhaspati's seems indicated by the nature of the quotations from Garga.

49. The opinion of Śākaṭāyana is cited (p. 363) that water in *pān*, fragrant powder, butter-milk, honey, oil and molasses does not cause impurity. The *Smṛticandrikā* quotes a śloka of Śākaṭāyana

to the effect that the *śrāddha* of one who loses his life in water, fire, etc., should be performed on any day but *caturdaśī* (*Śrāddhakāṇḍa*, p. 367). He is also quoted by Hemādri, *Śrāddhamayūkha* and *Nirṇayasindhu* (Kane, p. 749). Bühler includes his name in his list of a hundred smṛtis (West and Bühler, *Hindu Law*, 4th ed., p. 27). If the verse in which Bṛhaspati is said to quote the view of Śākaṭāyana is authentic, he must be a very early writer on smṛti. The name has been known only as that of one of the eight grammarians.

50. Śaunaka is a smṛti writer who is one of the six named by the *Manusmṛti* (III, 16). On p. 227, *infra*, will be found a verse which cites Śaunaka's view that if one, who is a stranger, performs the funeral ceremonies of a person who has neither sons nor wife, he gets all the assets of the dead person. This quotation was ascribed to Bṛhaspati on the strength of a manuscript of Varadarāja's *Vyavahāranirṇaya*. The work has since been edited, and the citation is found to be by Kātyāyana (p. 441).

51. Gautama is referred to in a verse (*infra*, p. 208) on the appointment of a daughter as *putrikā* only after presenting burnt offerings to Agni and Prajāpati. This view was not held by 'others' (*anye*) who considered the intention of the father sufficient without the ceremony. The opinion of Gautama is correctly given as in his *Dharmasūtra* (XXVIII, 18) he rules thus: 'A father who has no male issue may appoint his daughter (to raise up a son for him), presenting burnt offerings to Agni (fire) and to Prajāpati (lord of creatures) and addressing (the bridegroom) with these words: "For me be (thy male) offspring"'. Manu (IX, 127) follows Gautama, except in regard to the *homa*. He is in accord with Vaśiṣṭha (XVIII, 17) in insisting on the stipulation with the bridegroom, and omitting the *homa*. This is also the position of Viṣṇu (XV, 5). Bṛhaspati places the *putrikā* (appointed daughter) on a par with the son of the body, thus making her the second, in the list of sons, arranged according to importance, and not the third as in Vaśiṣṭha (*infra*, p. 208, śl. 78) by declaring that with the exception of the *aurasa* (son of the body) and the *putrikā* (appointed daughter, treated as son, *putrikā-putra*) the other eleven sons are substitutes (*pratinidhi*) as oil is a substitute for clarified butter (*ājya*). By stating Gautama's view of the form of appointment and its criticism, Bṛhaspati allows an option (*vikalpa*), the intention being manifestly to push up the daughter's claims.

52. The famous verse of *Parāśarasmṛti* on the four smṛtis enjoined for the four *yugas* is included (p. 233)[1] as it is attributed also to Bṛhaspati by *Ācāraratna* of Lakṣmaṇa Bhaṭṭa. It is probably an old saying ascribed to more than one sage. A half-verse ascribing to

---

[1] See foot-note 1, p. 104.

Parāśara the view that tonsure, as a purification, is unnecessary when an uncle (on the paternal or maternal side), aunts (on either side) and certain others die, is not traced in *Parāśarasmṛti*. If it is authentic, it must relate to an older *Parāśarasmṛti* than the one now extant.

53. Vyāsa is cited as an authority for the statement that a *tila-snāna* is always good (p. 320). It is probably a citation from the *Mahābhārata*. A similar dictum in almost identical words occurs in the *Mārkaṇḍeyapurāṇa* (*Śabdakalpadruma*, II, p. 622) where it is stated that Manu quoted Vyāsa for the view (*Sarvakālam tilaissnānam puṇyam Vyāsobravīd Manuḥ*). The *Mahābhārata* claims to be a *dharmaśāstra* (I, ii, 384).[1] Bühler showed that it had won recognition as a colossal smṛti already between A.D. 300 and 500.[2] A citation from it will not diminish the claim to antiquity of a work like Bṛhaspati's. Many of the minor smṛtis are elaborated from episodes in the great epic.

54. The only reference to Uśanas, the legendary and literary rival of Bṛhaspati, is in the prose sūtra (p. 301) of Bṛhaspati found in the *Bālakrīḍā* of Viśvarūpa, which requires the *mantrin* (chief minister) to be master of the 'śāstras' of Manu, Bṛhaspati and Uśanas, as well as *Daṇḍanīti*. The implications of the reference have already been discussed.

55. The allusion to the case of Māṇḍavya, who was wrongly convicted of theft (p. 20), is a familiar instance cited by smṛtis. *Nāradasmṛti* (I, 42) merely gives it as an instance of a wrong conviction. Bṛhaspati makes a more effective use of the case, which is described in the *Mahābhārata* (*Ādiparva*, 116-117)[3] by pointing out how guilt and innocence will be revealed only after an intelligent trial, for want of which Māṇḍavya suffered. Kauṭilya knows the story of Māṇḍavya, which he gives in a slightly different form (IV, 8, p. 220) from the version in the *Mahābhārata*, but he uses it to establish the need for conclusive evidence for conviction. Kauṭilya enumerates a number of circumstances which might give the circumstantial appearance of guilt of an innocent person, before clinching it with a reference to the case of Māṇḍavya. Bṛhaspati is briefer and more to the point by drawing from the case the conclusion that a trial in which

---

[1] यो विद्यात् चतुरो वेदान् साङ्गोपनिषदो द्विजः ।
न चाख्यानमिदं विद्यात् नैव स स्याद्विचक्षणः ॥
अर्थशास्त्रमिदं प्रोक्तं धर्मशास्त्रमिदं महत् ।
कामशास्त्रमिदं प्रोक्तं व्यासेनामितबुद्धिना ॥

[2] *Indian Studies*, II, 1892, Vienna. See also Macdonnell, *Hist. of Sanskrit Literature*, 1899, pp. 283–286.

[3] *Ādiparva*, ch. 116-117.

intelligence with imagination (*yukti*) has not been applied as certain to lead to miscarriage of justice: *yuktihīna vicāre tu dharmahāniḥ prajāyate*.

56. In number and in importance the references to Manu take precedence of all others in the Bṛhaspati fragments. There are six *explicit* references to Manu in the *vyavahāra* section, and two more in which Manu is obviously referred to as Bhṛgu, thereby showing that Bṛhaspati was conversant with the tradition in the extant *Manusmṛti* that it was recited by Bhṛgu (*Bhṛgu-proktam*). Besides these, there are four references to Manu, one to *Mānavāḥ* and one to *Bhārgavāḥ* in the *samskāra* section, one each in the *ācāra*, *āśauca* and *āpad-dharma* sections, and two in *śrāddha*. There are allusions, which are unmistakably to Manu, but which do not give his name. The way in which Manu's ideas are developed, or completed by Bṛhaspati, led Bühler to describe the latter's work as a *vārtika* or running comment on the *Manusmṛti*.[1] These are exclusive of a large number of verses and half-verses, which are common to both Bṛhaspati and *Manusmṛti*, and have been described so sometimes in quotations. The common element raises, however, a problem of a different kind from the allusions to Manu's dicta. A disposition to acknowledge obligation openly cannot be reconciled to the hypothesis that such common material must indicate appropriation or plagiarism. With one exception, they have all been found in *Manusmṛti*, and are indicated in the footnotes.

57. The first dictum of Bṛhaspati in the order of importance in showing their mutual relationship is the famous sentence '*Manvartha-viparītā tu yā smṛtiḥ sā na śasyate*', i.e. 'the code which is in conflict with the sense of Manu is not held in esteem'. The hemistich is usually found with a first half which gives the ground of the pre-eminence: '*Vedārtha-pratibaddhatvāt prāmāṇyam tu Manoḥ smṛtam*', i.e. 'Manu's authority is accepted because of Manu's words being closely bound to the sense of the Vedas'. It is preceded or followed, as in Kullūka's citation (p. 2), by the statement that logic (*tarka*) or reasoning and grammar shine only so long as there does not come in sight (as a rival luminary) Manu, the teacher of Dharma (*infra*, p. 233). The clause about the rejection of smṛtis opposed to Manu becomes almost a *cliché*; it is tacked to any statement which is authorised by Manu but challenged by others. Thus, the statement that position of *samānodaka* (those connected by libations of water) ceases after the fourteenth degree (*samānodakabhāvaśca nivarteta ācaturdaśāt*, p. 352, *inf.*) is buttressed up by the citation of the clause. But *Manusmṛti*

---

[1] 'Bṛhaspati's work is throughout a revised and enlarged edition of *Bhṛgusamhitā*, or, to use the Indian expression, a *Manu-vārttikā* or *Manu-kārikā*' (*Laws of Manu*, p. cix).

(V, 60) which defines *samānodaka*, states that it ends when births and names are no longer known (*samānodakabhāvastu janmanāmnor avedane*).[1] This is the reading accepted by Medhātithi, Kullūka and other commentators. The reading of Bṛhaspati will be inconsistent with the usual text of Manu. *Vīramitrodaya* agrees with him in ascribing the clause limiting *samānodaka* to Manu. The *Mitākṣarā* and the *Mādhavīya* assign it to *Bṛhan-Manu*, whose dictum recognises the interpretation in Manu's as upheld by Medhātithi.

58. The allusions to Manu may be dealt with *seriatim*. On p. 19, there is a śloka, which the *Kalpataru* ascribes to Bṛhaspati. It lays down that the śāstras of 'Manu and the like' should be upheld, not Arthaśāstra, and when there is a conflict between the two, the words in the Dharmaśāstra should be acted upon. The indication of Manu as the type of Dharmaśāstra conforms to Bṛhaspati's general deference to Manu whom he regards as the pre-eminent *smārta*.

59. In dealing with the reply to the plaint, Bṛhaspati is credited (p. 39, śl. 20, *inf.*) with the view that if the defendant, accepting the matters set up by the plaintiff, puts up (another) reasoned plea, then the plaint becomes weak (*prapadya kāraṇam brūyād ādharyam tad*). That this was actually the view of Bṛhaspati is shown by a verse of Kātyāyana (v. 170, ed. Kane) in which the identical words are used, but the fourth quarter is '*ādharyam Gurur abravīt*',[2] 'the weakness was declared by Bṛhaspati'. Jīmūtavāhana rightly ascribes the verse to Bṛhaspati, but in his citation the last quarter of the verse is, as in the text, '*ādharyam Manurabravīt*', 'the weakness was declared by Manu'. The *Vyavahārasaukhya* of Ṭoḍarmal gives the same reading. The reading of *Vīramitrodaya* (p. 78) is virtually the same, 'Bhṛgu' being substituted for 'Manu'. Lakṣmīdhara also ascribes the śloka to Bṛhaspati. While thus there is no doubt of the authenticity of this shrewd observation, which shows jural acumen, the ascription of the view to Manu as his source by Bṛhaspati raises, if it is authentic, as it seems to be, the question of the completeness of the extant *Manusmṛti*, which is poor in the treatment of judicial

---

[1] बृहस्पतिः—

समानोदकभावश्च निवर्तेताचतुर्दशात् ।
मन्वर्थविपरीता तु या स्मृतिः सा न शस्यते ॥

मनुः—

सपिण्डता तु पुरुषे सप्तमे विनिवर्तते ।
समानोदकभावस्तु जन्मनाम्नोरवेदने ॥ (V, 60.)

[2] योऽर्थिनार्थः समुद्दिष्टः प्रत्यर्थी यदि तं तथा ।
प्रपद्य कारणं ब्रूयादाधर्यं गुरुरब्रवीत् ॥

procedure, and in which the idea cannot be traced. There are other instances which confirm this suspicion. Thus, there are opinions which Kātyāyana attributes to Manu (vv. 231, 395, 715, 781 and 842) for which confirmation in the extant text of *Manusmṛti* is lacking, while there is an instance (about an alleged rule of Manu that thieves caught red-handed with stolen property should be banished, stated by Kātyāyana, v, 823) in which the view attributed to Manu is in flat contradiction to the view expressed in *Manusmṛti* (IX, 270, allowing a thief caught with stolen goods and with the implements of burglary to be slain). Such differences between the current text of *Manusmṛti*, which remains virtually unaltered since Medhātithi accepted it as authentic in the ninth century A.D., will tend to show that the works which show the variations from this standard text must have been composed a considerable time before the age of Medhātithi.[1]

60. The citation of Manu's authority on p. 84, *infra*, for a type of ordeal, which is not dealt with in the very perfunctory treatment of ordeals in *Manusmṛti* (VIII, 113–116), in a śloka of Bṛhaspati which Varadarāja has preserved is another instance. It is not unlikely that versions of Manu existed which dealt more fully with an ancient institution like *divya* (ordeal).

61. A striking illustration of Bṛhaspati's way of dealing with Manu is furnished by his treatment of the apparently conflicting statements of the *Manusmṛti* on the levirate (*niyoga*). Bṛhaspati is obviously against the practice of *niyoga*, the appointment of wives and widows to raise offspring to their husbands. He probably regarded the custom as lowering the position of women. But it had a considerable support in ancient texts and precedent. In the *Mahābhārata* we find cases of *niyoga* applied to a wife, when the husband was alive. Its use for widows, as described in the great epic, was even more common: 'A woman who has lost her husband makes the husband's brother her husband' (*Nārī tu patyabhāve vai devaram kurute patim*, XIII, 12, 23). In the epic there seems to have been no limit to the number of offspring that might be raised by a woman through *niyoga*. This made it virtually equal to remarriage. Later on, therefore, the application of *niyoga* was restricted to the raising of one son only, the birth of girls not counting. In the epic (*Ādiparva*, 126) there is reference to three sons being allowed to be raised by

---

[1] The conclusion is in opposition to Jolly's unproved assertion that the text of *Manusmṛti* has remained unchanged, in its present form, since Bṛhaspati knew it. It is clear that the text, which Kātyāyana, who is later than Bṛhaspati, used was different from the text of *Manusmṛti*, which is now current.

niyoga,[1] but opinion must have already been divided on its extension, and Kunti protests against submitting to it more than once, as a violation of Dharma (*ib.*, 132, 63-64). Kauṭilya (III, 5 and 6)[2] allowed *niyoga* in its ancient fulness both to widows and to wives whose husbands were diseased.

62. Āpastamba attacked its spiritual justification, as supplying a son to the dead man, by arguing that the spiritual benefit would go to the begetter and not to the putative father (II, 6, 13, 8).[3] Baudhāyana's interdiction of it was only in cases where there were already children.[4] Vaśiṣṭha's acceptance of the practice was coupled with the prohibition of its application merely from cupidity (XVI, 57).[4] *Viṣṇusmṛti* recognised the son born of its application (XV, 3).[6] *Nāradasmṛti* accepts the custom, and only provides legal safeguards against its misuse, by ruling it to be illegal if followed merely from amorous desire, or after it had resulted in the birth of a son, and, in all cases, where it was not previously sanctioned by the family elders (XII,

---

1 नातश्चतुर्थं प्रसवं आपत्स्वपि वदन्त्युत ।
अतः परं स्वैरिणी स्याद्बन्धकी पञ्चमे भवेत् ॥ (Ādiparva, 123, 77.)

2 तेषां तु कृतदाराणां लुप्ते प्रजनने सति ।
सृजेयुः बान्धवाः पुत्रांस्तेषामंशं प्रकल्पयेत् ॥ (p. 162.)

3 Āpastamba (II, 6, 13, 6) warns husbands to guard their wives (against *niyoga*) as the spiritual benefit of the birth will go only to the begetter :

उत्पादयितुः पुत्र इति ब्राह्मणम् । इदानीमेवाहं जनकः स्त्रीणामीर्ष्यामि नो पुरा । यदा यमस्य सादने जनयितुः पुत्रमब्रुवन् ।

रेतोधाः पुत्रं नयति परेत्य यमसाधने ।
तस्माद् भार्यां रक्षन्ति बिभ्यन्तः पररेतसः ॥
अप्रमत्ता रक्षय तन्तुमेतं
मा वः क्षेत्रे परबीजानि वाप्सुः ।
जनयितुः पुत्रो भवति सांपराये
मोघं वेत्ता कुरुते तन्तुमेतम् ॥ इति ॥

4 Baudhāyana (II, 4, 9-10):

अत ऊर्ध्वं गुरुभिरनुमता देवराज्जनयेत् पुत्रमपुत्रा । अथाप्युदाहरन्ति—
वशा चोत्पन्नपुत्रा च नीरजस्का गतप्रजा ।
नाऽकामा सन्नियोज्या स्यात्फलं यस्यां न विद्यत इति ॥

5 Vasiṣṭha, XVII, 65:

रिक्थलोभान्नास्ति नियोगः ।

6 नियुक्तायां सपिण्डेनोत्तमवर्णेन वोत्पादितः क्षेत्रजो द्वितीयः ॥ (XV, 3.)

80–88).[1] Yājñavalkya (II, 127-128)[2] like Nārada insists on family authorisation, and if that had been given, the son born is to be treated as equal to the *aurasa*, the first among classes of sons.

63. The approval of *niyoga* by the last three *smārtas* mentioned above may not have worried Bṛhaspati. But *Manusmṛti* recognised *niyoga* (IX, 57–63) and permitted it. The principle on which its spiritual utility was challenged by Āpastamba was roundly met by the argument that the field (*kṣetra*) is more important than the seed (*bīja*), and that it is the owner who gets the offspring not the begetter (IX, 48–51). 'Men who have no marital property in women, but sow their seed in the soil of others, benefit the owner of the women; the giver of the seed reaps no benefit' (IX, 51). Manu merely insisted on family authorisation for validating *niyoga* in any particular case, and recognised the son of such *niyoga* as a legal and spiritual heir (IX, 120-121, 145-146, 162–165, 190-191). But, expressing a more personal view, Manu condemned *niyoga* as a violation of the eternal law (*dharmam hanyuḥ sanātanam*, IX, 64), as unrecognised in the *mantras* of marriage, and as a virtual widow remarriage which the marriage regulations do not mention (*na vivāhavidhau uktam*, IX, 65).[3] 'The learned of the regenerate *varṇas* condemn it (*niyoga*) as an animal-custom (*paśu-dharma*) which is said to have occurred among men only when Vena (an evil king) ruled' (IX, 66).[4] The

---

[1] अनुत्पन्नप्रजायास्तु पतिः प्रेयाद्यदि स्त्रियाः ।
नियुक्ता गुरुभिर्गच्छेद्देवरं पुत्रकाम्यया ॥
स च तां प्रतिपद्येत तथैवापुत्रजन्मतः ।
पुत्रे जाते निवर्तेत सङ्करस्स्यादतोऽन्यथा ॥
कुले तदवशेषे हि सन्तानार्थं न कामतः ।
स्त्रियं पुत्रवतीं वन्ध्यां नीरजस्कामनिच्छन्तीम् ॥
न गच्छेद् गर्भिणीं निन्द्यामनियुक्तां च बन्धुभिः ।
अनियुक्ता तु या नारी देवराज्जनयेत्सुतम् ॥

[2] अपुत्रेण परक्षेत्रे नियोगोत्पादितः सुतः ।
उभयोरप्यसौ रिक्थी पिण्डदाता च धर्मतः ॥
औरसो धर्मपत्नीजस्तत्समः पुत्रिकासुतः ।
क्षेत्रजः क्षेत्रजातस्तु सगोत्रेणेतरेण वा ॥

[3] नान्यस्मिन् विधवा नारी नियोक्तव्या द्विजातिभिः ।
अन्यस्मिन् हि नियुञ्जाना धर्मं हन्युः सनातनम् ॥
नोद्वाहिकेषु मन्त्रेषु नियोगः कीर्त्यते क्वचित् ।
न विवाहविधावुक्तं विधवावेदनं पुनः ॥

[4] अयं द्विजैर्हि विद्वद्भिः पशुधर्मो विगर्हितः ।
मनुष्याणामपि प्रोक्तो वेने राज्यं प्रशासति ॥

contradiction in the *Manusmṛti* in regard to *niyoga* was taken as a proof of the revision which the code underwent, the prohibition being tacked on to the rules regarding the performance of *niyoga* 'when the practice fell into disuse' (Jolly). As the custom lasted long *after* the so-called revision, the reason assigned for the interpolation fails. The correct position was suggested by Bühler (*Laws of Manu*, p. xciv). He pointed out that an antiquated custom, which had not gone out of use, was first described and then rejected as unsuited to the times. This is roughly the position of Bṛhaspati. The men of the two first *yugas* were endowed with austerity (*tapas*) and wisdom (*jñāna*), but the people of the *dvāpara-yuga* (in which perhaps Vena ruled) and *kali-yuga* were weak through the shrinking of virtue in the passing of *yugas*. A reason *not* mentioned by Manu in justification of the rejection of *niyoga* is put into his mouth by Bṛhaspati, viz. that *niyoga* is unsuited for the iron age owing to the inferior virtue of its men.[1] The way was thus shown for the inclusion of *niyoga* among the interdictions of *kali-yuga*, *kalivarjya*, and Bṛhaspati's ingenuity in interpreting the apparent contradiction in Manu led to the disappearance of the custom, among the regenerate classes at least.

64. The allusion to Manu's having recognised *thirteen* varieties of sons (p. 208, *infra*) has to be justified by reading Manu's recognition of the *putrikā* (appointed daughter) in IX, 127–130, with the enumeration of *twelve* sons by Svāyambhuva Manu recited in IX, 158–160 (which omits the *putrikā*), or taking the *putrikā* as equivalent to a son of the body and adding the two to the eleven substitutes to the *aurasa* mentioned in IX, 180. Bṛhaspati's high value of the *putrikā*, to which reference has already been made (*infra*, para 51), is endorsed by Medhātithi[2] and other commentators (IX, 166) who explain the omission of the son of an appointed daughter as due to the fact that Manu had already declared her equal to an *aurasa*. The combination of statements occurring in different parts of Manu's code in Bṛhaspati's allusion shows that the verses in *Manusmṛti*, as now existing, must have been familiar to him.

65. Bṛhaspati's statement (p. 84, *infra*) that Manu has spoken of units of weight beginning with the mote in sunlight and ending

---

1 उक्त्वा नियोगो मनुना निषिद्धः स्वयमेव तु।
युगह्रासादशक्योऽयं कर्तुं सर्वैर्विधानतः ॥ (*infra*, p. 194, v. 16.)

2 मेधातिथिः (IX, 166):
"पुत्रिकापुत्रस्य पुत्रत्वे द्वादशसंख्यातिरेक आप्नोति। भवतु को दोषः। त्रयोदशोऽयं पुत्रोऽस्तु। औरसेन तुल्यफलत्वात् तदग्रहणम्। तत्साम्याच्च। तथा च स्मृत्यन्तरं 'तत्समः पुत्रिकासुतः' इति"। (याज्ञवल्क्य, II, 128.)

with the *kārṣapaṇa* is an obvious reference to *Manusmṛti*, VIII, 132–136. Manusmṛti's transition from *nikṣepa* to *asvāmivikrayaḥ* (VIII, 198-199) is correctly described by Bṛhaspati (p. 125, *infra*) when after pointing out that Bhṛgu (i.e. 'Manu' in its present recension) spoke of deposits (*nikṣepa*) before sale without ownership (*asvāmivikrayaḥ*), he implies that Manu's treatment was brief and that *he* would deal with it specially, a claim justified by more than fifteen ślokas being devoted to the second and twenty to the first of the two topics. It is an instance of the duty which Bṛhaspati undertook to develop the treatment of topics perfunctorily dealt with by Manu.

66. On p. 80 and p. 304, *infra*, occur two ślokas which are ascribed to Bṛhaspati by a large number of writers from Lakṣmīdhara onwards. They give a list of nine ordeals, and end with the statement that they were all noted by Svayambhū (i.e. Manu). In *Manusmṛti*, there are only three verses dealing with ordeals, and they describe only two of them, viz. fire and water (VIII, 109-110). Āpastamba alone among the *dharmasūtrakāras* recommends the use of the divine method of proof (*daiva*, i.e. ordeal). Yājñavalkya and Nārada, as well as Viṣṇu describe only five ordeals. Resort to ordeals is common in primitive communities. It disappears with the perfection of methods of proof and the weighing of evidence. It is curious that the subject is missing in earlier and full in late smṛitis. Bṛhaspati's categorical assertion that *all* the nine had been dealt with by Manu suggests a lacuna in the *Manusmṛti*, unless we postulate a difference between a *Svāyambhuva* version and a *Bhārgava* version of Manu. Bṛhaspati (and following him Kātyāyana) distinguish between the compulsory and the optional application of the ordeal. For grave crimes, murder and violence for the determination of which there is usually a lack of direct evidence, the use of ordeals is compulsory. It is also to be used in cases where the evidence on both sides is nicely balanced. But the tendency in Bṛhaspati is to narrow the application, by prohibiting its use for specified persons, times and purposes. We ultimately reach a position approximating to the modern, that for want of evidence an accused must be discharged, and not left to be punished by the chances attending an ordeal. Thus, the *Smṛticandrikā* recommends the use of circumstantial evidence when direct evidence is wanting, and if even that is lacking, to leave the matter to the king to decide. This meant discharge, as with the awful threat of the sin which will accrue from an unjust condemnation, the tendency of the ruler in such cases will be to acquit. Bṛhaspati's scheme of *divya* is more complete than either Yājñavalkya's or Nārada's and is probably the result of similar treatment in the recension of Manu he used. He found different ordeals in use for different occasions, by different persons, both as a secondary and as a primary method of

proof. As ordeals must have been rooted in custom, local, tribal or religious, he could not abolish them. He did the next best, comprehensively surveyed and regulated them, and also restricted their application rationally. Affinity to Manu is reflected in the spirit of conservation, and the jurist in the regulation and definition. The use of the treatment of ordeals as a test of a jurist's historical position is likely to be unsafe.

67. In another case also a comprehensive enumeration ascribed by Bṛhaspati (p. 331) to Manu is not confirmed by the extant smṛti. Manu is said to have classified śrāddhas as five: *nitya*, *naimittika*, *vṛddhi*, *kāmya* and *pārvaṇa*. The number and the names are not found in *Manusmṛti*. It deals with *nityaśrāddha* (III, 70–72, 81–83 and 283), *māsika* (III, 122-123), *vārṣika* including *mahālaya* (III, 273–282) and *ekoddiṣṭa* (III, 247-248).

68. Manu is credited (*infra*, p. 275) with laying down the maxim (in relation to the ceremony of making gifts) that one should give with eye, mind, speech and sincerity. There does not appear to be any verse in *Manusmṛti* which conveys the sense of this śloka, but two verses (II, 192 and X, 63) convey an approximate sense though neither will suit the context. Not improbably Bṛhaspati cited a *gāthā* attributed to Manu from the *Mahābhārata* or one of the old *purāṇas*.

69. The śloka (p. 378, *infra*) which has already been referred to as containing an allusion by Bṛhaspati to the opinion of Angiras and Āpastamba on the expiation for causing hurt to a cow (*infra*, p. 380) is in substance the same as *Manusmṛti*, XI, 108–110. But there is no reference to Manu by name in the allusion. The opinion ascribed to Angiras is found in a long prose passage attributed to him by Aparārka (p. 1096) as well as in a śloka (v. 160) in the versified *Angirasasmṛti* (ed. Ānandāśrama collection of smṛtis, p. 7).

70. On p. 381, *infra*, a śloka attributed to Bṛhaspati by Raghunandana (in *Prāyasccittatattva*) will be found. It refers to the full treatment given by Manu and others to expiations for sins great and small. The description of Manu's contribution to *prāyasccita* is correct, as besides the eleventh book of *Manusmṛti*, which is practically taken up with the subject, there are scattered references in the work to the topic (cf. II, 181, 187, 220, 221 ; IV, 198, 222; V, 20-21; VI, 69; VIII, 105-106; IX, 235, 240–242 ; and X, 211).

71. So far the explicit references by Bṛhaspati to Manu have been dealt with. Reference has been also made to an implicit criticism of Manu, who is not named in the criticism of the doctrine of the indivisibility of clothes, etc. (*infra*, para 12). Some other instances of concealed allusion may be indicated. On p. 101 (v. 17) will be found Bṛhaspati's view of the maximum interest permitted on corn, gold, clothes, etc. Bṛhaspati vaguely alludes to the rule having been laid

down (*proktā*) by others also. Manu's limits are different (VIII, 151), and Bṛhaspati must have been aware of it and justified his differing from his model (un-named in this case) by a vague reference to his own view being that which had been laid down by others. He must have known that Manu said nothing of the widow's right of succession to her husband's property, though the subject is important. Bṛhaspati makes her heir to a sonless husband before others, and to justify what might have seemed an innovation he makes an eloquent plea for the rights of the wife who is treated as sharing the husband's *puṇya* as his other half, and yet is denied the right to succeed to her sonless husband. Such special pleading would have been unnecessary if Manu had recognised the claims of the sonless wife.

72. Other indirect references by Bṛhaspati to Manu have been noticed (Jolly's *Nārada and Bṛhaspati*, p. 273). Manu (VIII, 153) mentions four kinds of interest. Bṛhaspati (p. 100, *infra*) states that interest has been spoken of (*proktā*) as of four kinds, by others as of five, and still others as six, and calls on his reader to hear his own exposition (*tattvatas tān nibodhata*). Manu's recognition of the *putrikā* as equal to the *aurasa* (IX, 130) is affirmed with emphasis and implemented by Bṛhaspati (p. 207, v. 70, *infra*) who declares: 'Only one (*eka eva*), namely the son of the body (*aurasaḥ putraḥ*), is proclaimed (*kīrtitaḥ*) as the master of his father's wealth. His equal is the *putrikā-putra* (appointed daughter). The others are declared as entitled only to maintenance (*bhartavyās tvapare*)'.

73. Illustrations have been furnished already of Bṛhaspati's practice of amplifying, completing and explaining *Manusmṛti*. Some other examples may be given. It has been suggested by Jolly (*Hindu Law and Custom*, p. 57) that Bṛhaspati took the idea of eighteen titles of law from Manu, who does not however enumerate the eighteen, formally stated them and divided them into fourteen titles devoted to civil law and procedure and four to criminal law. The expression *asvāmivikraya*, sale without ownership, or as the *Vīramitrodaya* interpreted it, sale by one who is not the owner (*Vyavahāra*, p. 374), which Jolly declares as first introduced by Manu (*Nārada and Bṛhaspati*, p. 273), is not only adopted by Bṛhaspati as the name of one of the heads of *vyavahāra*, but he gives a comprehensive definition of *asvāmi* (*infra*, p. 125) as the sale in secret by one who is not the owner of an open deposit (*nikṣepa*), a bailment of delivery (*anvāhita*), a sealed deposit (*nyāsa*), stolen property (*hṛta*), or what has been borrowed for use (*yācita*). Bṛhaspati explains the four kinds of interest (*vṛddhi*) mentioned by Manu (pp. 100-101, *infra*). Manu indicated (VIII, 49) five ways of recovering a loan, viz. persuasion, law suit, cleverness, customary proceeding (*ācarita*), and force. The devices are explained

elaborately by Bṛhaspati (*infra*, p. 114). Manu's contribution to the law of partnership consists (VIII, 2, 11) in an indication that the assignment of shares in a partnership should follow the practice in the division of shares of priests conducting a sacrifice in co-operation. After dealing with sharing of the gains of priests (*infra*, pp. 132-133) in three verses, Bṛhaspati develops the law of partnership among cultivators and craftsmen, and even thieves! (*ib.*, p. 136). Manu's two heads of non-payment of wages and disputes between master and servant (VIII, 5, 215–218, 229–243) are elaborated as three as *abhyupetya aśuśrūṣā* (breach of contract of service), non-payment of wages (*vetanasya-anapākarma*) and relations between owner and herdsman (*svāmi-pāla*) and dealt with fully (pp. 140–154). The law of ordeals, resumption of gifts and violation of agreements, of which the treatment in Manu is scrappy, are elaborated by Bṛhaspati. He has recited the titles in Manu's order, but a number of subdivisions have been introduced by him. Numerous instances of his defining terms (e.g. *Maula*) used by Manu can be found in the perusal of his collected fragments. In its original form *Bṛhaspatismṛti* may have read as a running commentary on Manu's code.

74. The position of *Bṛhaspatismṛti* as half-*vārtika* and half-supplement (*pariśiṣṭha*) is well shown in the treatment of procedure (*vyavahāramātṛkā*) and in the non-*vyavahāra* sections, where they will be even more obvious. Bṛhaspati's lucid and full treatment of civil procedure made him (even after Nārada and Kātyāyana, who ran him close, were available) a favourite of digest writers. Thus, though Jīmūtavāhana quotes above twenty smṛtis in the *Vyavahāramātṛkā*, two-thirds the number of citations are from these three smṛtis. Some of the 'improvements' made by Bṛhaspati are noteworthy. In classifying witnesses on whom the smṛtis chiefly depend for adjudication of a suit, Manu (VII, 76) made a rough twofold division into *nibaddha* and *anibaddha* ('entered' and 'not entered' in the deed). Bṛhaspati realised that there may be witnesses of a transaction, who are as reliable as those whose names are in the deed, and he divided witnesses (*sākṣiṇaḥ*) into *kṛta* (i.e. appointed at the time of the transaction and asked to bear it in mind to give future evidence, if needed) and *akṛta*, and subdivided each into six divisions (*infra*, pp. 49-50). *Likhita* (attestor), *lekhita* (written up in the deed as a witness potentially), *gūḍha* (secret witness), *smārita* (one reminded), *vadricchābhijna* (casual witness) and *uttara* (indirect witness) are of the *kṛta* class; and in the second division come six classes of witnesses who, though not previously appointed, can be made to depose if they know the transaction. The classification is useful for evaluating testimony. Nārada ignores the *lekhita*, whose testimony must be specially valuable, as he must have been put in by mutual agreement of the parties, when

the transaction was made. Bṛhaspati's advocacy of the use of *upādhi*, or *yukti* in trials,[1] which follows the injunction of a master of administration like Kauṭilya, has already been noticed. It is a warning to the judge not to be overcome by technicalities but go by probabilities.

75. In regard to the number of witnesses, Bṛhaspati shows natural caution by definitely rejecting a solitary witness (*naikam pṛcchet kadācana*, p. 49). But, following Manu, who, after declaring that a single witness is inadmissible (VII, 67), made an exception (VIII, 67) in favour of a holy man or one free from covetousness.[2] The underlying presumption in the exception is noted by Bṛhaspati and extended logically to others similarly presumed to be above influence, e.g. the court messenger, accountant, the chief judge, one who has accidentally seen the transaction and the king.[3] The inclusion of the king is interesting. Viṣṇu and Yājṇavalkya modify the rule of the admissibility of a single witness if he was a *śrotriya*, by adding the rider that he must be acceptable to both parties (*ubhayasammata*). It is noteworthy that Bṛhaspati does not expressly interdict women as admissible witnesses, as Manu does (VIII, 77), on the ground that the minds of even good women might waver, nor does he include them.[4] Possibly the prejudice against the sex might have made the 'reform' revolutionary. Bṛhaspati, unlike Manu, Viṣṇu (VII, 2) and Yājṇavalkya (II, 71),[5] allows *śrotriyas* to be

---

[1] *Upādhi* is the same as *Upadhā* in the verse of Bṛhaspati. The *Kalpataru* explains it as *Yukti* (उपधा युक्तिरिति कल्पतरौ, *Vīramitrodaya*, p. 224).

[2] Manu in enumerating ineligible witnesses (VIII, 63–68) excludes also the solitary witness. Kullūka explains that (as the reference in VIII, 63 is to persons 'made' into witnesses) the allusion is to one who is made the attestor of a document or transaction, and that the prohibition is due to the fear of the disappearance of the sole attestor by death. The rule (VIII, 77), एकोऽलुब्धस्तु साक्षी स्यात्, refers to non-attesting witnesses.

[3] *Infra*, p. 53, v. 20.

[4] एकोऽलुब्धस्तु साक्षी स्यात् बह्वचः शुच्योऽपि न स्त्रियः ।
स्त्रीबुद्धेरस्थिरत्वात्तु दोषैश्चान्येऽपि ये वृताः ।। (VIII, 77.)

The rule appears to relate merely to the comparative value of the testimony of the evidence of women and of a non-covetous person, and is not a definite rejection of women as witnesses, especially as it is laid down that 'women should be witnesses for women' (स्त्रीणां साक्ष्यं स्त्रियः कुर्युः । VII, 69).

[5] Manu includes the *Śrotriya* and the ascetic (*liṅgastha*) among his excluded attestors (VIII, 65), as does Viṣṇu (VIII, 2), apparently

cited on the ground that by their learning and virtues they would make excellent witnesses (*infra*, p. 56, v. 38).

76. Manu (VIII, 108) will impose a fine on a witness whose falsehood is revealed by divine wrath, as by his falling ill or losing a relation within seven days of his deposition. As this is an application of the principle of ordeals to testimony, Bṛhaspati wisely restricts the evidence of such calamities for use only against parties who have submitted to an ordeal (*infra*, p. 86, v. 46; p. 89, v. 65). Manu has a rule of dubious morality, allowing a falsehood to be spoken to save a life (VIII, 104).[1] As this rule occurs among rules of testimony, it is a wide sanction to perjure in cases of murder! He will let off the perjurer with a penance (VIII, 105), and Yājṇavalkya (who condemns perjurers generally, II, 74)[2] accepts the precept. Bṛhaspati's modification of this permission is noteworthy: The witness is enjoined 'even by telling a lie to preserve a Brāhmaṇa, who has *once* sinned through error, and is in peril of his life, oppressed by rogues and other enemies' (p. 56, v. 43).[3] The use of documents is ancient, and is

---

from the fear of the disturbance of their pious avocation by being summoned for evidence. Vasiṣṭha (XVI, 28) proceeding on the merits places the *Śrotriya* at the head of (good) witnesses:

श्रोत्रियो रूपवान् शीलवान् पुण्यवान् सत्यवान् साक्षिणः ।

[1] शूद्रविट्क्षत्रविप्राणां यत्रर्तोक्तौ भवेद्वधः ।
तत्र वक्तव्यमनृतं तद्धि सत्यात् विशिष्यते ॥
वाग्दैवत्यैश्च चरुभिर्यजेरन् ते सरस्वतीम् ।
अनृतस्यैनसस्तस्य कुर्वाणा निष्कृतिं पराम् ॥ (VIII, 104-105.)

Commentators affiliate these injunctions to Gautama's rules (XIII, 23–25):

मिथ्यावचने याप्यो दण्डचश्च साक्षी । नानृतवचने दोषो, जीवनं चेत्तदधीनम् । न तु पापीयसो जीवनम् ॥ Medhātithi (ed. Jha, II, pp. 118–120) in a long comment attempts to whittle down the immorality latent in Manu's rule, and Kullūka, following Medhātithi, would apply it only to cases in which a capital sentence in excess of the needs might be passed by a severe king (उग्रदण्डत्वाद्राज्ञः), and not to cases of manifest thieves and other irreclaimable fellows: एतच्च प्रमादस्खलिताधर्मविषयत्वे न तु अत्यन्ताधार्मिक-संधिकारस्तेनादिविषये ।

[2] अग्निदानां च ये लोका ये च स्त्रीबालघातिनाम् ।
स तान् सर्वानवाप्नोति यः साक्षी अनृतं वदेत् ॥

[3] Bṛhaspati limits the scope of Manu's exemption, by confining it to Brāhmaṇas, who are 'first offenders', and at the same time

proved by the allusions to them in the *dharmasūtras* of Gautama (13, 4) and Vaśiṣṭha (16, 10–15) and in the *Kauṭilīya* (II, 11). Manu treats of them quite casually (VII, 76, 168 and 255). Bṛhaspati deals with them elaborately (pp. 59–69) in about 58 verses. Yājṉavalkya is briefer (II, 84–94). Viṣṇu is a little fuller (ch. vii) and he mentions three classes of documents only. Nārada's treatment is not fuller (I, 10, 135–146). He divides them into two classes. Bṛhaspati has seven classes for private documents alone, and regards his list as illustrative and not exhaustive, by using the word '*ādi*' (p. 60, v. 5). The greater elaboration of the details of procedure may indicate first-hand knowledge of judicial administration, and not necessarily imply that it is of later date than that of works in which the treatment is less full.

77. The detailed consideration of the relations of *Bṛhaspatismṛti* to *Manusmṛti* establishes the close connection between them, and the posteriority of the former definitely to the latter. This conclusion relates only to what the extant *Manusmṛti* offers in a comparative study of it with the available fragments of Bṛhaspati. It does not overlook the possibility of both having been available in older forms, and having undergone recasting. That the Bṛhaspati fragments may be anterior to the final redaction of Manu, which Medhātithi standardised, seems to be suggested by the citation of views from Manu for which authority in the standard text of his smṛti is wanting. It is possible, therefore, that in the reconstructed Bṛhaspati there are passages much older than the present text of *Manusmṛti*. But, taken as a whole, it seems clear that the bulk of the reconstructed smṛti, as the fragments of it have come down, is later than *Manusmṛti*, as it stands now, and the latter will furnish an *upper limit* to the composition of the recension of *Bṛhaspatismṛti*, the fragments of which are available in citations. As every writer whose name occurs in these is anterior to Manu's code, the examination of the names cited by Bṛhaspati, so far as is ascertainable, does not disturb the conclusion thus reached. Nor is its validity affected by the probability of a few elements, as for example the prose passages, being older than the model, and a number of ślokas being found in the collection, whose antiquity and perhaps even authenticity may be disputable. In view of this result of the investigation, it may be assumed properly that in all cases in which identical verses are ascribed to both Manu and Bṛhaspati, they were not taken by Manu from his follower.

78. It is necessary to make a brief reference to the presence in the collection of a number of verses in which Bṛhaspati's own name

---

extends it to non-judicial cases, such as extricating by a skilful falsehood a Brāhmaṇa in the clutches of rogues and enemies.

occurs. Four of these occur in the section on *vyavahāra* (*infra*, pp. 37, 38, 97, 157) and the other four in the rest of the book. It looks more natural for the name to be found in a citation by a later writer than in a genuine śloka of Bṛhaspati's own composition. Indian authors are, however, accustomed to make such an admission of authorship in statements, like the above, but the use is ordinarily restricted to cases in which they wish to draw attention to their personal responsibility, as when they dissent from the views of others. This is how Kauṭilya's name occurs in the *Arthaśāstra*.[1] Manu is quoted over a dozen times in the *Mānavadharmaśāstra*.[2] This is explicable on the basis of the story of the recitation of the smṛti by Bhṛgu (*ib.*, I, 60).[3] The question is, however, not very material to the determination of the authenticity of Bṛhaspati's views, as they will be found equally in a citation with his name tacked on to it by a follower or by himself when he recorded his view, possibly having in mind some view with which he wished to mark his dissent. No Indian digest ordinarily rejects a verse which contains an author's own name as authorisation, or fails to quote it by his name.

79. There are eleven ślokas in the rebuilt *Kātyāyanasmṛti* (ed. Kane), in which Bṛhaspati's name is mentioned. Of these, five have been included in the Bṛhaspati reconstruction as they are found cited as Bṛhaspati's in digests. Reason has been given for the addition of one of the remaining verses to Bṛhaspati (*yo arthinārthaḥ samuddhiṣṭaḥ*, etc.) the form in Kātyāyana (v. 170) suggesting clearly the fact that he was citing, in almost his very words, a view of Bṛhaspati. The statement (*ib.*, 346), that Bṛhaspati said that the testimony of a witness should not be accepted unless he was present at the time of the transaction along with the parties, is in line with Bṛhaspati's views, but the inclusion of this verse will make for tautology. It is obviously a résumé of Bṛhaspati's view by Kātyāyana on the particular point. A verse attributed to Kātyāyana by the *Smṛticandrikā* and the *Vīramitrodaya* has been included in his collection by Mr. Kane. It is to be found in the Bṛhaspati fragments (*Vyav.*, 10, 112) as Caṇḍeśvara and Varadarāja treat it as a dictum of Bṛhaspati. The assertion in the śloka itself that it is Bṛhaspati's view may find support in the

---

[1] Kauṭilya names himself thus 57 times in his *Arthaśāstra*.

[2] In *Manusmṛti*, Manu is quoted (in the following verses: III, 222; IV, 103; V, 41, 131; VI, 54; VIII, 124, 139, 168, 204, 242, 279, 292, 339; IX, 158, 182-183, 239; X, 63, 78) nineteen times in all.

[3] ततस्तथा स तेनोक्तो महर्षि मुनिना भृगुः ।
तानब्रवीदृषीन्सर्वान् प्रीतात्मा श्रूयतामिति ॥

circumstance that the opinion is in conflict with the view expressed by others like Yājn̲avalkya (II, 55) and Nārada (p. 81, *Bahavaścet pratibhuvo*, etc.).[1] A verse (v. 664) ascribed to Kātyāyana[2] states that cattle which trespass may be caught and beaten. This is somewhat in accord with Āpastamba (D.S., II, 11, 28, 5-6). It may have been a view of Bṛhaspati but a śloka confirming it has not been found in the digests under his name. It has therefore not been included in the present reconstruction. So is a verse (v. 718)[3] which attributed to Bṛhaspati the opinion that a Brāhmaṇa cannot employ one of his own varṇa to do slave duties, though each of the other castes can employ one of the same varṇa to do such work. A śloka ascribed to Kātyāyana by the *Vivādaratnākara* (v. 884, ed. Kane)[4] states that Bṛhaspati held that pasture, clothes worn on the body, money lent, and money set apart for *dharma* cannot be divided between heirs. This is in conflict with Bṛhaspati's own criticism of Manu, who held them to be indivisible (*infra*, p. 203) and his explicit rule that pasture land can be shared by the heirs (*ib.*, p. 204: *pracāraśca yathāṁśena kartavyo riktibhiḥsadā*). The entire passage on the subject of divi-

---

[1] Bṛhaspati (p. 117, *infra*) says:

एकच्छायाकृतं सर्वं दद्यात्तु प्रेषिते सुतः ।
मृते पितरि पित्रंशं परर्णं न कदाचन ॥

Kātyāyana is credited with the above śloka by the *Smṛticandrikā* (III, p. 355) but with the ending परर्णं न बृहस्पतिः । Yājn̲avalkya (II, 55) rules:

बहवः स्युर्यदि स्वांशैर्दद्युः प्रतिभुवो धनम् ।
एकच्छायाश्रितेष्वेषु धनिकस्य यथा रुचि ॥

Nārada (p. 81, v. 120) lays down:

बहवश्चेत्प्रतिभुवो दद्युस्तेऽर्थं यथाकृतम् ।
अर्थे विशेषिते ह्येषु धनिनश्छन्दतः क्रिया ॥

[2] क्षेत्रारामविवीतेषु गृहेषु पशुवाटिषु ।
ग्रहणं तत्प्रविष्टानां ताडनं वा बृहस्पतिः ॥

[3] क्षत्रविट्शूद्रधर्मस्तु समवर्णे कदाचन ।
कारयेद्दासकर्माणि ब्राह्मणं न बृहस्पतिः ॥

[4] गोप्रचारश्च रक्षा च वस्त्रं यच्चाङ्गयोजितम् ।
प्रयोज्यं न विभज्येत धर्मार्थं च बृहस्पतिः ॥

Mr. Kane attempts to justify the attribution of this view to Bṛhaspati on the basis of an untenable distinction between clothes 'daily worn' and occasionally worn, the former being signified by *anga-yojtam*. He does not get over the rule of Bṛhaspati about the divisibility of pasture land.

sibility of clothes, etc., which is ascribed to Bṛhaspati by Aparārka (p. 726), may be found in this collection in section 26 of the *Vyavahārakāṇḍa*, though not in the order in which the verses occur in Aparārka. Mr. Kane's statement that the view attributed to Bṛhaspati is confirmed by this quotation may be questioned.

80. Mr. Kane has showed that Kātyāyana regarded Bṛhaspati as an author entitled to his respect, and follows him in several matters (*loc. cit.*, p. xi). His verses 29 and 30, in which he mentions that *vyavahāra* has *two* aspects (i.e. *dhanamūla* and *himsāmūla*, or civil and criminal), has eighteen titles and 1,008 subdivisions, seem to show knowledge of Bṛhaspati's division. Kātyāyana does not go here beyond Nārada, who made 132 subdivisions of *vyavahāra* (*op. cit.*, I, 20ff.). He is at one with Bṛhaspati in the estimate of the comparative strength of *dharma*, *vyavahāra*, *caritra* and *rājaśāsana* (Kāt., vv. 35–51). Kātyāyana (v. 284) like Bṛhaspati (Vyav., vi, 4, p. 55) divides documents into three classes. Bṛhaspati, following Manu, had suggested five ways of securing repayment of a debt (*loc. cit.*, p. 114). Kātyāyana mentions four of these, omitting naturally the suit, as he makes the king take the responsibility to apply the means of recovery suggested by Manu and Bṛhaspati (*op. cit.*, vv. 477–480). It is noteworthy that the second of his verses on the subject attributes to Bhṛgu (Manu) the dicta, and in some other readings to Guru (Bṛhaspati). Bṛhaspati's definition (p. 118) of agency (*nisṛṣṭārthaḥ*)[1] is developed to its conclusion by Kātyāyana (vv. 469–470)[2] in the declaration that a duly appointed agent is like the principal in regard to the matter for which he was appointed, and the principal cannot reverse the agent's actions. Four kinds of interest out of the six described by Bṛhaspati (*infra*, p. 100) are described by Kātyāyana (vv. 498–501), but it should be also stated that Bṛhaspati has stated that some divide interest into four and some into five classes. The definitions are not altogether identical. The extent of obligation of a son to pay certain questionable kinds of debt in Bṛhaspati (p. 118, v. 118) is partly covered by Kātyāyana (vv. 565-566) while the obligation of the paramours of the wives of deceased liquor vendors to pay the debts

---

[1] यः स्वामिना नियुक्तस्तु धनायस्यापलापने ।
कुसीदकृषिवाणिज्ये निसृष्टार्थस्तु स स्मृतः ॥
(*infra*, p. 98, v. 29 and repetition on p. 118.)

[2] क्षेत्रादीनां तथैव स्युः भ्राता भ्रातृसुतः सुतः ।
निसृष्टाः कृत्यकरणे गुरुणा यदि गच्छता ॥
निसृष्टार्थस्तु यो यस्मिन् तस्मिन्नर्थे प्रभुस्तु सः ।
तद्भर्ता तत्कृतं कार्यं नान्यथा कर्तुमर्हति ॥

of the latter is stated in different words by both (Bṛ., p. 118, v. 119 and Kāt., v. 567). Similarity exists likewise in their respective treatment of valid and void gifts (Kāt., vv. 644–649 and Bṛ., p. 142, vv. 8-9).

81. In two respects Bṛhaspati and Kātyāyana are alike. Both quote the opinions of Manu freely and show an intimate knowledge of his code. Their explicit and indirect allusions to Manu or Bhṛgu are of sufficient number. Even a larger proportion of the citations of Manu's opinion by Kātyāyana are unsupported by the current text of Manu.[1] In some cases, in which the same passages of Manu have been quoted by both, it is open to surmise that Kātyāyana simply followed Bṛhaspati, who seems to have been his model as Manu was to Bṛhaspati. The previous writers whom he names are fewer than even the small number named by Bṛhaspati: the Mānavas and Manu, Gautama, Gārgiyas, Kauśika and Likhita, besides of course Bṛhaspati who is quoted more often than any other writer.

82. Between Bṛhaspati and Kātyāyana the difficult question of reciprocal quotation, which confronts us in the case of some smṛtis, does not arise. The citation is all from one side, and not the other. The śloka (*infra*, p. 106) beginning with the words *anirdiṣṭam ca* and ending with the words *iti Kātyāyano 'bravīt* is really a verse of Kātyāyana, according to authorities from the *Kalpataru* to the *Vīramitrodaya* and its attribution to Bṛhaspati by a single authority, the late eighteenth century digest *Vivādārṇavasetu*, must therefore be rejected.[2] In the enumeration of smṛtis, Bṛhaspati and Kātyāyana are usually named together, but whether this is accidental or due to some recognition of their relation it is hard to decide. If, despite his pronounced bias in favour of the position of women, the slender quotations on *strīdhana* from Bṛhaspati are not due to the accidents of casual choice of citations, leading digests and commentaries prefer Kātyāyana's elaborate treatment of the topic, it is possible to look upon the latter, 'which has attained classical rank' on the subject, as a deliberate completion of a treatment by Bṛhaspati by Kātyāyana in the manner in which Bṛhaspati frequently supplements Manu.

83. Medhātithi (VIII, 215) refers, in explaining Manu's dictum that 'one who contracts to do a piece of work, and fails to do it, though

---

1 'One remarkable fact is' says Mr. Kane (*Kātyāyana.*, p. x) 'that the views ascribed to Manu and the Mānavas (by Kātyāyana) are not found in the extant *Manusmṛti.*'

2 Its inclusion in the Bṛhaspati fragments is merely due to the desire to have this solitary citation of Kātyāyana, in a verse ascribed to Bṛhaspati, available for reference in a discussion of their mutual relationship.

not incapacitated by illness, should not only be refused the wages promised but fined eight *kṛṣṇalas*', takes it to mean abandonment of work by a craftsman when it is half-finished, like digging a tank or building a temple, and concludes that the workmen must bear all losses on the principle of carrier's liability for breach of contract or for damage to goods carried. This principle is attributed to Kātyāyana as one to which he gave very extensive application. Medhātithi then proceeds to cite an opinion of Kātyāyana in *prose*, applying the above principle of carrier's liability (*bāṇḍavāhaka-nyāya*), that it applies to 'the case of any other, who having become involved in a piece of work by money (payment) withdraws in the middle (before the work is finished)'. This is explained by Medhātithi as making such a person liable for loss incurred by his default, and the sentence cited is stated as from the *sūtra* of Kātyāyana. This quotation raises the question of Kātyāyana's work being in *prose* as well as verse, or of there being two works of his on *vyavahāra*, one in prose and another in verse. There are instances of ślokas being referred to as *sūtras*, and it may be that the clause quoted as the *sūtra* of Kātyāyana is a prose paraphrase of a śloka, or it may show that like Bṛhaspati's work, which in all probability was both in prose and verse, this smṛti was also in that mixed form. The discovery of only one such *sūtra* from a lost smṛti, or a few sūtraṣ, will not warrant the rejection of either hypothesis (*contra*, Kane, *Hist.*, p. 218).[1] Kātyāyana was not, like Bṛhaspati, known to Kauṭilya as a writer on Arthaśāstra and in his case a presumption of the existence of a *sūtra* work by him will be weaker than in the case of Bṛhaspati.

84. The relation of Bṛhaspati to Manu and Kātyāyana which is established provides the two limits to the date of the *Bṛhaspati-smṛti*. Mr. Kane has stated [2] that Bṛhaspati is cited by Pitāmaha in a passage in *Smṛticandrikā* (III, 58)[3] which lays down on the authority of Bṛhaspati that the affairs of village associations, town corporations,

---

1 'All known quotations of Kātyāyana are in verse. When Medhātithi speaks of a sūtra and quotes a portion of it in prose, we must either suppose that he is referring to some other work of Kātyāyana than the one in verse from which hundreds of verses are cited by other writers or that Kātyāyana's work on vyavahāra also contains some prose passages. As hardly any other writer quotes a prose passage of Kātyāyana on vyavahāra, the second alternative appears somewhat unlikely' (Kane, *op. cit.*, p. 218).

2 *Hist. of Dharmaśāstra*, I, p. 227.

3 ग्रामगोष्ठपुरश्रेणिसार्थसेनानिवासिनाम् ।
व्यवहारश्चरित्रेण निर्णेतव्यो बृहस्पतिः ॥

caravans, traders should be decided in accordance with their own customs. The authenticity of this ascription of a view to Bṛhaspati may be challenged, firstly, as no verse of Bṛhaspati containing such a statement in reference to these classes has come down, and secondly, because it is opposed to an express statement of Bṛhaspati that a king can overrule an established usage (*caritrācāram*) by his edict (*rāja-śāsanam*), which will supersede custom (*infra*, I, 21, p. 4 ; II, 28, p. 287, Jolly's trans.). On the basis of this citation solely, Mr. Kane places Pitāmaha after Bṛhaspati (*op. cit.*, p. 227). Reasons have been given earlier in this introduction to invalidate this conclusion (*infra*, para 45). On those grounds the śloka attributing the opinion to Bṛhaspati was not included in the present collection. Mr. Kane's further conclusion that Kātyāyana comes midway between Bṛhaspati and Pitāmaha on this ground as well as that of the less elaborate treatment of ordeals by *Kātyāyana* than Pitāmaha is not helpful, as the date of Pitāmaha is not itself definitely settled, and Bṛhaspati's treatment of ordeals (which like Pitāmaha he classes as nine) is not less elaborate than Pitāmaha's, while more elaborate than Kātyāyana's (Kane, *Kātyāyana*, p. xv). The result only illustrates the undependability of basing conclusions on the relative chronological position of smṛtis on the ground of the greater or less elaboration of the treatment of particular topics.

85. The only valid presumption open from the general agreement between Bṛhaspati and Kātyāyana, and occasional differences coupled with an attitude of deference to Bṛhaspati hardly inferior to that showed to Manu, is that Kātyāyana could not have been a contemporary of Bṛhaspati and that he must have flourished at least several generations, if not centuries, after Bṛhaspati. Lakṣmīdhara, Vijñāneśvara and Aparārka, who flourished about A.D. 1100, quote Kātyāyana as an ancient writer on a par with Bṛhaspati, Yājñavalkya and Nārada. An interval of several centuries between these commentators and Kātyāyana is justified by this attitude. The currency of Kātyāyana's smṛti about A.D. 1000 is shown by the citation of Kātyāyana's verse on the requisites of a proper royal rescript (v. 296) in the grant of the Śilāhāra king Raṭṭarāja, dated *Śake* 932, i.e. A.D. 1010-11.[1] Medhātithi not only cites Kātyāyana (VII, 1) but refers as we saw to a *Kātyāyanasūtra* (VIII, 215). Medhātithi flourished in the ninth century A.D. (*c.* 850). Kātyāyana must have preceded Medhātithi by a considerable interval, which may be counted in centuries. Mr. Kane's conclusion (p. xvii of *Kātyāyana*) that he cannot be placed *later* than A.D. 600 seems irrefragable. His further conclusion that he comes after Nārada, Bṛhaspati and Yājñavalkya

1 *Indian Historical Quarterly*, 1928, p. 218.

and cannot therefore be placed *earlier* than A.D. 300 will require reconsideration in the light of the review below of the grounds of the similar assumption that Bṛhaspati is later than Nārada and Yājn̲avalkya.

86. The extant *Manusmṛti* is assigned by Bühler to the period extending from the second century B.C. to the second century A.D. (*Laws of Manu*, p. cxviii), and the conclusion is accepted by Mr. Kane (*op. cit.*, p. 151). Mr. Kane differs from Bühler and western scholars on the question of the derivation of *Manusmṛti* which is in verse from a hypothetical *Mānavadharmasūtra* (*ib.*, pp. 79–85 and p. 144), which he regards as not established (p. 85). His theory is as follows: 'Long before the fourth century B.C. there was a work on Dharmaśāstra composed by or attributed to Svāyambhuva Manu. This work was most probably in verse. There was also another work on Rājadharma attributed to Prācetasa Manu, which also was prior to the fourth century B.C. It is not unlikely that instead of two works there was one comprehensive work embodying rules on *dharma* as well as politics. There is one circumstance that points in this direction. The *Mahābhārata* quotes a saying (*vacana*) of Prācetasa which is almost the same as our Manu, III, 54. It is to these works or work that Yāska, Gautama, Baudhāyana and Kauṭilya refer whenever they cite the opinions of Manu or the Mānavas. The *Mahābhārata* also (particularly the earlier portions) probably refers to the same. This work was the original kernel of the present *Manusmṛti*. Then between the second century B.C. and the second century A.D. the *Manusmṛti* was finally recast, probably by Bhṛgu. That work must have compressed the older works in some cases, and expanded it in others. This hypothesis would explain why some of the verses and views quoted as Manu's occur in the extant *Manusmṛti* and why some do not' (*op. cit.*, p. 156). The drift of evidence now available supports these hypotheses more than any alternative suggestions.

87. Assuming the correctness of the views of Mr. Kane on Manu, their repercussions on the problems presented by Bṛhaspati and Kātyāyana may be stated. There are citations of Manu by both, which are not found in *Manusmṛti*. They could have been quoted as Manu's or Bhṛgu's or as Svāyambhuva's (Bṛhaspati, *infra*, pp. 304, 360 and 280; Kātyāyana, vv. 231, 395, 413, 478, 555, 715, 781, 842) only if the extant *Manusmṛti*, even in a recension attributed to Bhṛgu, was bigger than it is, so as to contain these views. But the presence of citations from Manu or Bhṛgu which are contrary to the views expressed in the extant version (e.g. Kātyāyana, v. 649 which runs counter to *Manusmṛti*, IX, 231, and v. 893 which is contrary to *Manusmṛti*, VIII, 380 and IX, 270) can be explained only on two suppositions: first, that they had recensions of Manu which in some matters differed

radically from the extant version which must have also been in existence but was not regarded as definitive, and that the earlier work was still available, either wholly or in fragments, and was distinguished from the popular version by naming Svāyambhuva or Prācetasa as the author of individual quotations. This will indicate a period for the extant quotations from Bṛhaspati or Kātyāyana, which appear authentic, in which the revised text of Manu had not been able to oust the older versions. They must be closer to the date of the revision of Manu's code than they would seem from their open veneration to Manu, which was not necessarily for a redaction then coming into wide use. The gap between the date of the revision of Manu's code and the two smṛtis will be narrower than usually held by modern scholars. The drift of evidence is in this direction, if other data are examined.

88. Over eighty years ago Sir Henry Maine (*Ancient Law*, ed. Pollock, p. 86) illustrated the weird fascination that general propositions had for jurists, and the involuntary assent and admiration that they commanded, without any investigation of their validity.[1] What he said of jurists and political writers, who developed strange doctrines from the Law of Nature, may be paralleled by the influence which similar general notions of the growth of jural ideas has exercised on those who have dealt with Hindu *Dharmaśāstra*. Their authority does not rest on wide inductions and on a correct comprehension of either the character of smṛtis as a body or individually, or their background, spiritual and social.

89. The isolation and individuality of smṛtis are usual assumptions now. While within a Vedic *caraṇa* it is conceded that there might be unity of thought or doctrine or ritual in its *Kalpasūtra*, such unity of aim or doctrine is not recognised even as an accepted postulate of Dharmaśāstra. Parity of view is regarded as an indication of borrowing or derivation, and not as an expression of a common heritage of ideas. Divergence of view in later writers is regarded, judged by modern notions of what constitutes progress or primitivism, as indicative of an evolution of legal ideas. The Hindu hypothesis of the unity of doctrine, *ekavākyatvam*,[2] the corollary to the hypothesis of the

---

1 'There was (in Medieval France) a great enthusiasm for generalisations and a curious admiration for all general propositions, and consequently in the field of law, an involuntary reverence for every general formula, which seemed to embrace and sum up a number of insulated rules which were practised as usages in various localities' (p. 86).

2 The principle of *ekavākyatvam* insists on the equal validity and harmony of all texts on *dharma*. The *Śākhāntarādhikaraṇa*

dependence of *smṛti* in the last resort on *śruti*, which furnished one-pointedness to Hindu jural literature, and which helped to fuse opinion and limit occasions for discord, is overlooked. The arbitrary division of Dharmaśāstra into schools,[1] which is an achievement of modern scholars, like that into schools of Hindu law is of modern legists, has been due to a misconception of the scope which a smṛti has for varying from accepted doctrine. It is rare to find an expression of revolt from accepted rule in a smṛti unless in still more ancient works the divergence of view expressed by the revolt finds a basis, and by a consequent option (*vikalpa*) the right to differ is conceded.[2] This is so in regard to fundamentals, while as to many details of ordinary human relations the wide freedom given from the earliest times to follow usage furnishes scope in regard to the field covered by actual law (following the sanction of custom) for a rich diversity of rule, enforcing and rendering uniform and definite, for purposes of administration, the law based on usage. One smṛti may differ from another in the degree of attention given to the recording of such usage or details of administration. A late smṛti may hark back to old usage and enunciate it dogmatically. A smṛti may manifest the desire for classifications and definition, while the generality of smṛtis, which knew that they will be expounded orally by persons conversant with the details which the smṛtis do not find it necessary to go into, will not indulge in such exercise. Oral teaching, which is at the base of the transmission of Indian doctrine in *every* branch of knowledge, will tend to crystallise into numerical statements the main heads of every important topic.[3] A smṛti, which seeks to help such oral exposition or prove a convenient manual of reference to the administrator, will specialise in definition and systematisation of the kind.

90. The use of classifications by some smṛtis and not by others (irrespective of their chronological position) may suggest to a modern critic, who believes that formalisation and classification are 'modern' qualities, an idea of the relative position in point of dates of composition which reverse their actual relations. Incomplete enumeration in Indian technical literature is not an indication of an imperfect knowledge of all the factors which should be enumerated. Oral exposition will correct omissions of enumeration. A peculiar form

---

of *Pūrvamīmāmsa* maintains that all *śākhas* speak with one voice. For illustrations of the operation of the principles, see my *Rājadharma*, pp. 150–152.

[1] *ibid.*, pp. 112-113.

[2] For the doctrine of *vikalpa*, see *ibid.*, pp. 81-82.

[3] The passion for numerical statements of divisions and classes is illustrated by *Nāradasmṛti*.

of treatment, which mentions only one or two instances, out of a large number, and leaves the full number to be inferred, is a characteristic of Hindu śāstraic works. It is most fully developed through the influence of Pāṇini, in grammar, and is known as the *gaṇa* system. Grammarians, who, according to a humorous saying, regard the saving of a syllable as of more account than the birth of a son, do not give all instances of a rule, but simply give one or two and add *ityādi* ('and those which follow it'). The application of the *gaṇa* system can be seen in the digests and commentaries on Dharmaśāstra.[1] But their rudiments are visible in the smṛtis, and defective enumeration of important classes is as often due to this prevalent practice as to the confidence that what was omitted will be supplied from widespread knowledge. The case of ordeals is an illustration. Ordeals are antique institutions, and mostly come under custom. One would therefore expect them to be stated fully in early smṛtis and to be neglected in those which were composed in epochs or environments that discouraged resort to them. It is just the other way. The clearest and oldest known reference to the practice of divine proof (*divya*) is probably that in the *Chāndogya Upaniṣad* (VI, 16).[2] Āpastamba (II, 11, 29, 6)[3] refers in general terms to the test but furnishes no details. *Manusmṛti* (VIII, 174) mentions only two ordeals.[4] *Viṣṇusmṛti* (ix–xiv) describes five; so does Yājn̄avalkya (II, 95 and 99) seems to know six. Nārada knows seven, as does Kātyāyana (vv. 411–461), who refers to 'lower ordeals' than the seven he enumerates. The full number of nine is given with an elaborate description of the procedure by Bṛhaspati (*infra*, pp. 80–93) and the fullest account is by Pitāmaha, who describes the nine, in about 200 verses. The application of the usual generalisation of chrono-

---

1 On the operation of the *gaṇa* system in expositions of *dharma* see A. C. Burnell, 'Law of Partition and Succession of Varadarāja's Vyavahāranirṇaya', 1872, pp. xiii–xv.

2 पुरुषꣳ सोम्योत हस्तगृहीतमानयन्त्यपहार्षीत्स्तेयमकार्षीत्परशुमस्मै तपतेति। स यदि तस्य कर्ता भवति तत एवममृतमात्मानं कुरुते सोऽनृताभिसंधोऽनृतेनाऽऽत्मानमन्तर्धाय परशुं तप्तं प्रतिगृह्णाति स दह्यतेऽथ हन्यते। अथ यदि तस्याकर्ता भवति तत एव सत्यमात्मानं कुरुते स सत्याभिसन्धः सत्येनाऽऽत्मानमन्तर्धाय परशुं तप्तं प्रतिगृह्णाति स न दह्यतेऽथ मुच्यते। स यथा न दाह्येत एतदात्म्यमिदꣳ सर्वं तत्सत्यं स आत्मा तत्त्वमसि श्वेतकेतो इति॥

3 सन्देहे लिङ्गितो दैवेनेति विचित्य॥

4 VIII, 114: अग्निं वा हारयेदेनमप्सु वैनं निमज्जयेत्।
पुत्रदारस्य वाप्येनं शिरांसि स्पर्शयेत् पृथक्॥

logical position being indicated by fulness of treatment will conspicuously fail in this instance.

91. Generalisation from literary form is not safer. Thus, Yājñavalkya's 'advance on Manu', according to Jolly (*Hindu Law and Custom*, p. 40), 'is evident even *from* the more concise form of its contents, which enabled Yājñavalkya to discuss almost all the topics handled by Manu in 1,009 ślokas instead of Manu's 2,684.' If the test be applied, Nārada, Bṛhaspati and Kātyāyana must be at least as old as Manu ! The usual assumption that the older works are in sūtra (prose), on which *Viṣṇusmṛti* was declared an earlier work than the extant *Manusmṛti*, is now challenged, and it has been suggested that a considerable number of Manu's verse statements are paraphrased or reproduced in prose by the 'later' *Viṣṇusmṛti*, which is placed not only after *Manusmṛti* but after Yājñavalkya (Kane, *Hist.*, pp. 60–70).

92. Take another case of form. *Nāradasmṛti* is placed by Jolly as well as Mr. Kane before Bṛhaspati's work, and Yājñavalkya is placed before both. Bṛhaspati is diffuse when compared with either, and he is so because he makes fuller statements, defines more frequently than Yājñavalkya, and discusses the grounds of opposed points of view (e.g. *niyoga*, *putrikā's* right of succession, and the right of the sonless widow to inherit before collaterals). Exposition and discussion normally precede conclusion. Nārada gives no more indication of reason for any rule than does a modern code for a section. Yājñavalkya is very nearly so. On such a ground should not Bṛhaspati be placed before both ?

93. It cannot be argued that because Bṛhaspati's views on women's rights are more 'liberal' it follows that they are later than those of either of these jurists who uphold the old views. The opposed views must have been in the air from the earliest times. It is argued that Manu is silent as to the right of the widow, while Yājñavalkya gives her the first place among the heirs of a sonless man, and that *therefore* the former precedes the latter (Kane, *Hist.*, p. 151). But, it is admitted (*op. cit.*, p. 202) that Nārada, who 'is probably later than Yājñavalkya', and recognises nowhere the right of the widow to succeed to the property of her husband. Bṛhaspati is eloquent on her right, and argues the case, not as reformer but as a conservative who relies on the explicit statements of the śāstras on the wife being half the husband, the equal of the husband in *dharma* affairs, not merely in his view, but according to the Veda, the smṛtis, the opinion of ancient seers, and in the practice of the world (*āmnāye smṛtitantre ca lokācāre ca sūribhiḥ*, etc., *infra*, p. 211). Kātyāyana, who is admittedly later, adheres to the views of Manu (v. 928). Opinion continued divided in later times.

94. The application of the idea of progress implies that of a standard which is modern. We regard today a people as progressive in proportion to the elevation of the position of women in it. A system of jurisprudence, which claims its origin and sanction in revealed texts, is, to those who accept the hypothesis, perfect, and the only way to remove an evil is to discover that it has no real sanction in revelation. On the other hand, what is divinely enjoined cannot be evil. Take the instance of the immolation of the widow (*sati*). *Viṣṇusmṛti* (xx, 36) commends it but leaves it optional.[1] Kauṭilya, who is much earlier, includes it in his comprehensive condemnation of suicide (IV, 7).[2] Medhātithi (V, 156) took the line that suicide for women was as much interdicted as for men.[3] The later smṛtis of Angiras, Vyāsa and Hārīta (vide Aparārka, pp. 111f.) uphold it. The *Īśāvāsyopaniṣad* (3), which consigns the spirit of the suicide to a world of darkness (*asūrya-loka*), was against it, but Mādhavācārya (comment on *Parāśara*, II, 32) tries to explain away the Vedic interdict.

95. The authors of the later digests quote the authority of the minor smṛtis in recommendation of *sati*. This is illustrated by Aparārka's treatment of the subject (pp. 109–112), which he brings under Yājṉavalkya's (I, 87) statement that the chaste wife obtains a good name in this world and salvation (*uttamām gatim*) after she dies. Angiras, Hārīta, Vyāsa and Viṣṇu are quoted in support of *sati*. Bṛhaspati's famous verse, showing the identity of feeling between the perfect wife and husband and describing the chaste wife (*pativratā*) as sorrowful when the husband is in grief, joyous when the husband is pleased, emaciated and slovenly in appearance when deserted by the husband and dying when the husband dies, is understood as recommending *sati* (*infra*, p. 193). That this inference is perhaps correct is shown by another verse of Bṛhaspati (p. 194) which describes the ideal wife (*sādhvī*) as half the husband's body

---

1 मृतोऽपि वान्धवः शक्तो नानुगन्तुं नरं मृतम् ।
जायावर्जं हि सर्वस्य याम्यः पन्था विरुध्यते ॥ (XX, 39.)

The option to live an ascetic life is conceded (XXV, 17) to the widow:

मृते भर्तरि साध्वी स्त्री ब्रह्मचर्ये व्यवस्थिता ।
स्वर्गं गच्छत्यपुत्राऽपि यथा ते ब्रह्मचारिणः ॥

2 रज्जुशस्त्रविषैर्वापि कामक्रोधवशेन यः ।
घातयेत्स्वयमात्मानं स्त्री वा पापेन मोहिता ॥ (IV, 7.)

3 पुंवत्स्त्रीणामपि प्रतिषिद्धः आत्मत्यागः ।

('flesh of his flesh and bone of his bone'), his partner in merit and sin, whether alive or following him in death (*anvārūḍhā*).[1]

96. Bṛhaspati has an exalted notion of what is due to a woman, from herself no less than from others. He maintained that the gods are propitiated in the house in which women are made much of (*abhipūjyante*), and wealth, good children and actions which prove fruitful follow (from the kind treatment of women) (*infra*, p. 192, v. 5). Women are declared to be pure (well-fitted) always, whether inducted in the management of the house (*āya-vyaya-anna-samskāre*), in its beautifying (*gṛhopaskāra*) and protection, or in religious acts like the tending of the domestic fire (*śauce agnikārye*). The wife is to be duly honoured by the husband with food, raiment and jewels, and on festive occasions (*utsave*) similarly by her parents, brothers, father-in-law and other relations (p. 193, vv. 6-7). It is characteristic of the high religious sanctity that Bṛhaspati attached to the married woman that he almost invariably alludes to her by a term (*patnī*) denoting her indissoluble relationship to the lord of the house (*pati*).[2] She is an excellent wife (*sādhvī*) who is over submissive to her husband (p. 193, v. 8). Even if she be sonless, her good conduct ensures her going to heaven (v. 15). The low estimate of the female character, which one finds in some smṛtis or popular literature, has no echo in Bṛhaspati, who, however, recognises, as does Kauṭilya, that her inexperience and seclusion render her subject to the risk of getting talked about, if she is allowed, even by those who are her natural guardians, to sojourn long in the houses of others by herself (v. 9), or grow into a termagant if not restrained in a friendly way by relations when she shows signs of self-will (p. 192, v. 1). The responsibility for her coming to harm in such cases is laid by Bṛhaspati on her male relations (p. 192, vv. 2-3). His rules recall the famous

---

[1] On the treatment of *Sati* by Smṛtis and commentators, see my *Rājadharma*, pp. 186–189, where all the classical passages are reproduced. For some epigraphical records of *Sati*, see Kane's *History of Dharmaśāstra*, II (1941), p. 629.

[2] Pāṇini (IV, 1, 33) derives the word *patnī* (पत्युर्नो यज्ञसंयोगे) and holds that it can only be applied to the wife who is associated with the husband in the performance of a *yajña* and its reward. Accordingly, wives who cannot so join their husbands in sacrifices are not *patnīs* but *jāyās* or *bhāryās*. When the *patnī* is in menses, the sacrifice is interrupted (*Taittirīya Brāhmaṇa*, III, 7, 1). If the *patnī* predeceases the husband, she takes away the 'sacred fire' and the sacrificial vessels are burnt on her pyre (*Manu*, V, 167-168). The wife of a Sūdra, who is ineligible for sacrificing, is a *patnī* only by courtesy or analogy, according to the *Mahābhāṣya*, II, p. 214.

passage in the *Kauṭilīya* (p. 155)[1] in which Kauṭilya criticises his own teacher's concession that a good wife (*sādhvī-jana*) can be allowed to sojourn by herself in the house of a kinsman of her husband, by asking the pertinent question as to how so inexperienced a woman will know whether in a household of many males belonging to that kinsman, all are respectable.

97. No passages, like the famous rule of Nārada (*naṣte mṛte*, etc.) allowing a wife to remarry in certain circumstances (XII, 97–101)[2] which he attributes to an ordinance of the Creator (*Prajāpati*), have been found among the ślokas ascribed to Bṛhaspati, nor any allowing divorce (*mokṣa*) which Kauṭilya seems to allow except for those married by the first four forms of marriage, which are indissoluble (*amokṣo dharma-vivāhānām*, p. 155). Manu's rule, that in all marriages mutual fidelity should continue till death (*anyonyasya avyabhicāro bhaved āmaraṇāntikaḥ*, IX, 101), was apparently accepted by Bṛhaspati. The vacillation of opinion as regards what was due to women makes it impracticable to treat the growth of considerate treatment of women as an indication of the epoch in which a smṛti was composed.

98. It is necessary to consider Bṛhaspati's position within the limits imposed by his manifest obligations to *Manusmṛti*, more or less in its present form, and Kātyāyana's definite citation in relation to smṛtis usually placed within these limits, particularly those bearing the names of Yājn̄avalkya and Nārada. Jolly is definitely of the opinion that Bṛhaspati's work should be placed after both these. This view overlooks the mention of Bṛhaspati's name among expounders of *Dharma* by Yājn̄avalkya and the omission of Nārada from the enumeration. As already shown, Nārada's name does not occur in as many traditional lists of *major* smṛtis as Bṛhaspati's does. It

---

[1] "प्रतिज्ञातिसुखावस्थग्रामिकान्वाधिभिक्षुकीज्ञातिकुलानां अन्यतमं पुरुषं गन्तुम् अदोषः" इत्याचार्याः। "सपुरुषं वा ज्ञातिकुलं कुतो हि साध्वीजनस्य कुलं सुखमेतदवबोद्धुम्" इति कौटिल्यः॥ (p. 157.)

[2] (p. 186) नष्टे मृते प्रव्रजिते क्लीबे च पतिते पतौ।
पञ्चस्वापत्सु नारीणां पतिरन्यो विधीयते॥
अष्टौ वर्षाण्युदीक्षेत ब्राह्मणी प्रोषितं पतिम्।
अप्रसूता तु चत्वारि परतोऽन्यं समाश्रयेत्॥
क्षत्रिया षट्-समास्तिष्ठेदप्रसूता समात्रयम्।
वैश्या प्रसूता चत्वारि द्वे वर्षे त्वितरा वसेत्॥
न शूद्रायाः स्मृतः कालः एष प्रोषितयोषिताम्।
जीवति श्रूयमाणे तु स्यादेष द्विगुणो विधिः॥
अप्रवृत्तौ तु भूतानां दृष्टिरेषा प्रजापतेः।
अतोऽन्यगमने स्त्रीणां एष दोषो न विद्यते॥

is to be found in a supplementary list of ten expounders of *dharma*, which Viśvarūpa (I, 4-5) cites from Vṛddha-Yājñavalkya, and in another citation it occurs as that of a *upasmṛti*. While Bṛhaspati is mentioned in the legends in both the *Mahābhārata* and the *Skanda-purāṇa* as one of those who condensed the original smṛti of the Creator, a similar story about Nārada only occurs in the perface to one version of the smṛti, while it is absent in the recension commented on by Bhavasvāmin. Indian tradition is thus predominantly in favour of the greater antiquity of Bṛhaspati. Both smṛtis show affinity in their views as well as in their language to *Manusmṛti*, and both contain passages attributed to Manu which are not to be found in the extant redaction.

99. As admittedly both Nārada and Bṛhaspati are held to be based on an original *Manusmṛti*, the parallelisms between the extant *Manusmṛti* and the two others may be held to prove their posteriority to it. Jolly enforces this conclusion as regards *Nāradasmṛti* by the greater number of categories and ramifications in Nārada, the 'fact' that Nārada made law (*vyavahāra*) by itself the subject of a separate work, by his differences with Manu being explainable on the ground of the greater 'advance made in Nārada's days in legal constitution', and by the great prominence he gives to writings and documentary testimony. Nārada's permission of *niyoga*, which Manu names and rejects, is not an instance of 'advance', nor his recognition of legalised gambling, in which he follows Kauṭilya rather than Manu. The argument that Nārada's exclusive pre-occupation is law is met by the tradition in *Nāradasmṛti* itself, in its longer recension, that what follows the preface is only *one* chapter of a much larger work in twelve thousand ślokas. Apparently, the claim is that like *Manu-smṛti* the larger *Nāradasmṛti* had twelve chapters, and each had about a thousand ślokas. Nārada's fuller description of legal procedure, as compared with Manu's, may be held to reflect the great development in procedure, which had taken place between the epochs in which they lived, only on one assumption, viz. that each attempted to give an exact and full picture of the legal institutions in force in his day. Nārada's work is clearly a compendium for professional men, Manu's for scholars.

100. The special aim makes for a large volume of definitions and full statement of categories in Nārada. We have no independent testimony from literature or inscriptions to confirm what is at best a surmise. An explanation for the very large number of arithmetical indications attached to categories is this. When he speaks of 'seven good things' (I, 32), four parts of a trial, four parts of a judicial proceeding (I, 36), four forms of arrest (I, 48), fourfold answer and denial (II, 4-5), seven defects of a plaint (II, 8), twelve kinds of

wealth (I, 24), eleven types of witnesses (XI, 149), four-fold law of gifts (IV, i, 2), seven valid and sixteen invalid gifts (p. 128 trn.), etc., he is simply furnishing mnemonic checks of the kind that are convenient to students and lawyers. It is the compendium-writer's speciality, and a substitute to the use of *gaṇas*, which presuppose mastery of the technique or *paribhāṣa*, without which they will be unintelligible or only imperfectly grasped. Ordeals and slavery are ancient institutions found in the most primitive societies in their greatest fulness and elaboration. Because Manu *casually* names two ordeals, and Nārada describes five, it will not be proved that a larger number did not exist in their days, or that others had gone out of use. The Pahlavi texts mention thirty-three ordeals as instituted by Zoroaster (S.B.E., 47, 74). Signs of progress should be sought more in the reduction of the use of the divine proof (ordeal), diminution in their number, and increase in the restrictions on their use. Kātyāyana's list of ordeals is shorter than Bṛhaspati's, and even he omits such an ancient ordeal as that of the heated axe to discover a thief (S.B.E., I, 108).

101. As compared with Bṛhaspati the following cases of greater elaboration of treatment by Nārada may be mentioned. The subdivision of the eighteen titles of law into 132 is peculiar to Nārada. Nārada enumerates the faults of a plaint as seven (II, 8); Bṛhaspati without enumeration (III, 8) deals with most of them. Nārada devotes 86 ślokas to the subject of ordeals as against 33 by Bṛhaspati. Nārada devotes 21 verses to ineligible witnesses and 30 to the exhortation of witnesses to speak the truth. On rescission of purchase and sale Nārada has 16 ślokas as against 6 in Bṛhaspati, and the treatment of boundary disputes is half as much longer as Bṛhaspati's. On the relations of wife and husband he expands to 114 verses as against Bṛhaspati's restrained 14 ślokas. The bias of Nārada seems to be to underline matters of importance to a commercial community. Nārada's sanction of the marriage of a Brāhmaṇa to a Śūdra woman may not be a throw-back,[1] but a recognition of a practice coming to vogue with influential Śūdras of seeking alliances with Brāhmaṇas for their women. The nun (*pravrajitā*) was more often a Buddhist than a Brāhmanical person, and the institution was originally

---

[1] ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणां च परिग्रहे ।
सजातिः श्रेयसी भार्या सजातिश्च पतिः स्त्रियाः ।।
ब्राह्मणस्यानुलोम्येन स्त्रियोऽन्यास्तिस्र एव तु ।
शूद्रायाः प्रातिलोम्येन तथान्ये पतयस्त्रयः ।। (XII, 5-6, p. 173.)

So, Baudhāyana, D.S., I, 8, 2, *Viṣṇu.*, 24, 1–4, and Vasiṣṭha (I, 24–27).

Buddhist. It will account for the tepid condemnation by Manu [1] of intercourse with such unapproved persons, and the severe attitude of Nārada [2] reflects the conditions of an epoch in which such women had attained, as in Kālidāsa's dramas, social recognition and influence, entitling them to protection by stern penalties against those who seduced them. Nārada's frequent identity in view, and even expression, with the *Kauṭilīya* may be less due to deliberate borrowing than to the absorption of tenets which had come into wide use.

102. Some matters are peculiar to Nārada (Kane, *op. cit.*, p. 202): the ways of discovering and establishing impotence, and fourteen kinds of impotence (XII, 8–16), the three kinds of remarried women (*punarbhū*) and four sorts of wantons (*svairiṇī*) (XII, 45–53), the details of constructive adultery (XII, 62–68), in which he seems fuller than Bṛhaspati, the elaborate treatment of the old question of seed and soil (*bīja* and *kṣetra*) (XII, 55–60), and his emphasis of the rights of a woman who is married to a husband unable to fulfil his marital duties (XII, 16–19 and 61). Mr. Kane thinks that Nārada was probably the first to fix the age of majority at sixteen (*op. cit.*, p. 203).

103. A detailed comparison of Nārada and Bṛhaspati (whose views exist only in a fragmentary form) shows the greater artificiality of the work of the former and its deliberate attempt to attain wide influence by its systematisation of law and formulation of its doctrines as a code. The name *dīnāra* occurs in both, while terms like *hodhā* ('one's property when lost or stolen') are peculiar to Nārada. Both exalt the king, but the attitude to monarchy in Bṛhaspati leans to Manu, while that of Nārada appears to lean to the *Kauṭilīya*. The emphasis on individual rights is stronger in Nārada as in his enumeration of three who are independent (*svatantra*), viz. the king, the teacher and a man in his own house.[3] His views on the rights of women are less liberal than Bṛhaspati's, but as the cleavage of opinion is ancient, and he had the support of Manu on the subject, his silence (tantamount to rejection) as regards the widow's right to

---

[1] Manu (VIII, 363) classes female ascetics with slave women and 'criminal conversation' with them entails only a small fine.

[2] Nārada (XII, 73–75) treats intercourse with a female ascetic as incest, like adultery with a mother, sister, etc., 'an offence as heavy as the violation of the preceptor's bed' and for the crime no other punishment than the excision of the organ is deemed sufficient as an atonement.

[3] (p. 57) त्रयः स्वतन्त्रा लोकेऽस्मिन् राजाचार्यस्तथैव च ।
प्रतिवर्णं च सर्वेषां वर्णानां स्वे गृहे गृही ॥

succeed a sonless husband, as compared with Bṛhaspati's making her first among heirs in such a case, is an indication of legal conservatism rather than of his preceding Bṛhaspati as a jurist.

104. As between them, the evidence is strongly in favour of Nārada being *later* than Bṛhaspati, and probably also Kātyāyana. A point not to be overlooked is that though Bṛhaspati and Kātyāyana (the former particularly) mention several previous writers, the names of Yājṉavalkya and Nārada are not among those so named. Nārada is not in the habit of citing previous writers, the only exceptions being Manu (I, 250, 251 and 326), Vaśiṣṭha for his famous rule on interest (I, 99), which is also cited by Bṛhaspati (Vyav., X, 28), two verses from a purāṇa (I, 227-228) introduced (p. 106) in short sentence in prose ('*purāṇoktau dvau ślokau bhavataḥ*'), and the opinion of the Preceptor or Preceptors (*Ācāryāḥ*) in the enumeration of the eight things which cannot be given away. The allusions to Manu and Vaśiṣṭha do not affect the position of Bṛhaspati and Nārada, as they are also named by the former.

105. The reference to '*ācāryāḥ*' is intriguing. Having stated that the things which cannot be given away are eight (*aṣṭau adeyānī*), Nārada proceeds to catalogue in two verses, on the authority of the Preceptor (*ācāryāḥ*), eight:[1] viz. an *anvāhita* (a deposit by a third person with instruction to be handed over to the owner), a borrowed article (*yācita*), a pledge (*ādhiḥ*), common property (*sādhāraṇam ca yat*), a deposit (*nikṣepa*), wife and children (*putra-dārā*), the entire property of a man with offspring (*sarvasvam ca anvaye sati*) and what has already been promised to another (*yaccānyasmai pratiśrutam*). The enumeration is contained in two verses, and the signification of their number in another verse (IV, 3–5). Bṛhaspati condenses the whole in one śloka (Vyavah., XIV, 2), using the word *sāmānyam* for *sādhāraṇam* in Nārada to signify joint property, and lumping *anvāhita* and *nikṣepa* under *nyāsa* (deposit). The identity of the two statements is noteworthy.[2] No similar rule can be found in Manu, Yājṉavalkya or any other writer regarded as earlier than Nārada.

106. The honorific plural is proper in allusions to the names of distinguished sages, and even more to one's own teacher. Kauṭilya uses the term about a hundred times to refer to the opinions of his teacher, and this meaning has been correctly conveyed in his translation of the expression by Dr. Shama Sastri (p. 8 *seq.*). The two

---

1 आपत्स्वपि हि कष्टासु वर्तमानेन देहिना ।
अदेयान्याहुराचार्या यच्चान्यस्मै प्रतिश्रुतम् ॥ (p. 137.)

2 सामान्यं पुत्रदाराधि सर्वस्वं न्यासयाचितम् ।
प्रतिश्रुतं तथाऽन्यस्य न देयं त्वष्टधा स्मृतम् ॥ (p. 137.)

other interpretations suggested for the term in the *Kauṭilīya* are contrary to both usage and context. Jolly takes the word to mean 'previous teachers',[1] and Mr. Kane interprets it as 'the ancient authors of the śāstra collectively' (*op. cit.*, p. 99). In interpreting the same word in *Gautama-Dharmasūtra* (II, 35; IV, 18), Mr. Kane admits that it is difficult to say who are referred to, and suggests (*op. cit.*, p. 17) that the word means 'the general traditional view of *most* writers in that particular śāstra on a particular point'. Even this interpretation does not seem to be supported by the use of the term in Yāska's *Nirukta*, to which Mr. Kane refers. Thus, Nirukta, VII, 22 has *madhyama ityācāryāḥ*, and there is nothing in the text to suggest Yāska did not use it in the sense in which it is urged that Kauṭilya used it. The interpretation '*pūrve* (v.l. *pūrvam*) *nairuktāḥ*' is only the explanation of the commentator Skandhasvāmin. In any case, the sense that it means 'the *majority* of previous writers', which Mr. Kane would assign to *ācāryāḥ*, is a forced sense. If, as Jolly contended, it meant *all* previous writers, there is no point in Kauṭilya's distinguishing the views of his *ācāryāḥ* from those of others (*apare*) as on p. 164, when he reviews the conflicting opinions that if one sows his seed in another's field, the product (offspring) belongs to the owner of the field (*kṣetriṇaḥ*) which is the position held by the Ācāryāḥ, and that the mother is only a receptacle (*bastrā*), and his is the offspring whose is the seed, which is the view of others (*apara*). Kauṭilya holds that it belongs to both. Again on p. 261, he distinguishes the views of Ācāryāḥ from those of Vātavyādhi (Uddhava) on the number of elements in State policy. Again on p. 322, he distinguishes his own views on the relative gravity of calamities to a state (*vyasana*) from those of both Ācāryāḥ and Bhāradvāja (Droṇācārya).

107. Both interpretations also run counter to an authoritative definition of *ācārya* by Manu himself (II, 140)[2] and its explanation by Medhātithi. According to Manu there are four classes of venerated persons in regard to a Brāhmaṇa. They are his *ācārya*, *upādhyāya*, *ṛtvik* and *guru*. The *ācārya* is he who teaches his pupil the Veda, together with the *Kalpa* and secret doctrine (*rahasya*). The *upā-*

---

[1] See his edition of the *Arthaśāstra*, 1923, II, p. 4.

[2] उपनीय तु यः शिष्यं वेदमध्यापयेद्द्विजः ।
सकल्पं सरहस्यं च तमाचार्यं प्रचक्षते ॥
एकदेशं तु वेदस्य वेदाङ्गान्यपि वा पुनः ।
योऽध्यापयति वृत्त्यर्थं उपाध्यायः स उच्यते ॥
निषेकादीनि कर्माणि यः करोति यथाविधि ।
संभावयति चान्नेन स विप्रो गुरुरुच्यते ॥ (*Manu*, II, 140–142).

dhyāya is he who, for a livelihood, teaches a pupil a *portion* only of the Veda as also the *angas* of the Veda (II, 141). The *guru* is one who does the *garbādhāna* (planting the seed) and first feeding (*anna-prāśanam*), and thus it will be naturally the father who will be entitled to be called *guru* (II, 142). He who performs the sacrifices, domestic and others for one is his priest (*ṛtvik*) (II, 143). Among the elders of a person the relative pre-eminence is indicated by Manu thus (II, 145). The *ācārya* is ten times greater than the *upādhyāya*; the father or *guru* is worth a hundred *ācāryas*; and the mother is worth a thousand fathers.[1] A verse of *Dakṣasmṛti* paraphrases the sentiment of Manu. The significance of the definition is that *all* knowledge from the Veda downwards, according to the commentators, should be communicated to his pupil by the *ācārya*. Medhātithi, for instance, says that *Kalpa* stands for *all* the subsidiary sciences, and *rahasya* means the *Upaniṣads*. 'As a matter of fact', says he, 'people make use of these names on the basis of certain qualifications; and this particular matter has not been dealt with by Pāṇini and other writers on the subject of the meaning of words. What the present text (of Manu) says regarding the meaning of the titles is based, like the work (smṛti) of Pāṇini and others, upon usage.'[2]

108. Manu's authoritative statement should bind every one, particularly the author of a smṛti like Nārada. The specific relation signified in the definition must therefore be postulated between him and the writer alluded to as *ācāryāḥ*, in the usual honorific plural applied to persons entitled to the utmost veneration. In this case a *specific* doctrine is ascribed by Nārada to this distinguished personage, and that doctrine is so far found *only* in Bṛhaspati. He must therefore be the person referred to as *ācāryāḥ* in this context. Guru is another name for Bṛhaspati, and he is the preceptor *par excellence*, being the *ācārya* of Indra and the gods. If he is referred to as *Guru*,

---

[1] उपाध्यायान्दशाचार्य आचार्याणां शतं पिता ।
सहस्रं तु पितॄन् माता गौरवेणातिरिच्यते ॥

[2] "सोपचारो हि लोके एषां प्रयोगः । न च शब्दार्थसंबन्धस्य स्मर्तृभिः आचार्यपाणिनिप्रभृतिभिः एतन्निरूपितम् । इदं च आचार्यपदार्थस्मृतिर्व्यवहार-मूला, न वेदमूला, पाणिन्यादिस्मृतिवत् ।"

It may be noticed that the great grammarian is referred to, as by Patañjali, over thirty times, as '*Ācārya*' Pāṇini. Patañjali refers four times to Kātyāyana by the title. The promulgator of a *śāstra*, if not a sage, was apparently referred to by '*ācārya*' prefixed to his name.

in the way in which Kātyāyana sometimes refers to him,[1] there might seem a suggestion that he is the father and not the preceptor, in the terms of Manu's definition. This will suggest another reason, if a *personal* relation as preceptor and pupil cannot be established between Bṛhaspati and Nārada, to justify the reference to him as *ācāryāḥ*. The possibility of the two jurists being contemporaries, say one generation removed, is suggested by Mr. Kane himself, who concludes his discussion of the date of Bṛhaspati thus: "So, he is probably a contemporary of, or not much later than, Nārada". (*op. cit.*, p. 209). In the light of the arguments adduced above, Bṛhaspati will appear to be the *elder* contemporary in such a case. The conclusion is in line with the probabilities.

109. To remove possibility of persistence of disagreement with the interpreteation suggested, it may be useful to illustrate literary usage in regard to the term. The *ācārya* is expected to give a pupil his *entire* education from the rudiments to the Veda, philosophy and the sciences. The task is possible only for persons endowed with extraordinary learning, of a many-sided character. That such persons existed seems to be indicated by a circumstance which has been explained elsewhere. It is known that Kauṭilya refers to some schools, like Bhāradvājas, Pārāśaras and Bārhāspatyāḥ. They are obviously authors of works on *Arthaśāstra* or combined *Arthaśāstra* and *Dharmaśāstra*. Smṛtis ascribed to all these exist. Works on astrology or astronomy exist bearing the names of all these three. The school of Bharadvāja is known in the literature of grammar and *rasāyana* (chemistry). Bṛhaspati is known as the founder of a school of philosophical materialisim. 'Taken with the proofs of versatile knowledge to be found in our early *sūtra* and *bhāṣya* literature relating to *Arthaśāstra*, *Vyākaraṇa* and *Kāmaśāstra*, these facts may tend to support the hypothesis that the "schools" were engaged in giving instruction is a *circle of sciences*, and were not composed of specialists, who confined themselves to *single* subjects or sciences' (*Ancient Indian Polity*, p. 131). Such an ideal will be in accord with the concept implicit in Manu's definition of *ācārya* and with the presence in *smṛtis* of such extraneous knowledge on astronomy, anatomy, medicine, etc. Even today there are men eminent in more than one śāstra, who teach their pupils from the rudimentary to the most advanced stages in more than one śāstra.[2]

---

[1] See verses 170, ed. Kātyāyana:

"प्रपद्य कारणं ब्रूयादाधर्यं गुरुरब्रवीत् ।"

[2] The Indian practice is illustrated by Rāmānuja's references to his remote predecessors in the interpretation of the *Brahmasūtras*.

110. The relative position of Bṛhaspati to Yājnavalkya requires consideration. *Yājnavalkyasmṛti* excels all smṛtis in its compactness which it has secured without dropping the chief topics of a *dharmasamhitā*. Its flowing verse, orderly arrangement and lucidity have made it a favourite with *bhāṣya* writers who seek to furnish a digest of law and ritual in the form of a running commentary on a well-known smṛti. It is shorter than *Nāradasmṛti*, even though the latter confines itself only to *vyavahāra* with a short excursus of eleven ślokas to *āpad-dharma* for Brāhmaṇas, and contains on the whole fewer ślokas than even the *vyavahāra* fragments of Bṛhaspati or Kātyāyana will amount to. It is easier to memorise than other smṛtis and therefore easier to quote. Its vogue for a long time made it impossible for any other smṛti to compare with it in the reception of its doctrines. Without formal recognition of primacy, such as was conceded to *Manusmṛti* in the famous dictum of Bṛhaspati, it has nearly superseded the latter for everyday reference.

111. Its relation to *Manusmṛti* and *Viṣṇusmṛti* has been established by comparative study, and it is generally accepted as posterior not only to the *Manusmṛti* but even the *sūtra* core of *Viṣṇusmṛti*, though Mr. Kane does not accept the last conclusion (p. 65) and holds that the *sūtras* of *Viṣṇusmṛti* represent a rendering into prose of passages from both Manu and Yājnavalkya. As the latter mentions Viṣṇu among his predecessors, it is presumed that he must have had a much earlier version of *Viṣṇusmṛti*, which has parts distinctly like the earliest sūtra works on *dharma*. It is worth remembering that Bṛhaspati is also mentioned by Yājnavalkya, while Bṛhaspati's fragments, which name Manu, Vaśiṣṭha and Viṣṇu, contain no reference to Yājnavalkya. Mr. Kane declares that 'the correspondence of Yājnavalkya's words with the text of Manu is in most cases very close, so much so that one cannot help feeling that Yājnavalkya had the *Manusmṛti* before him and purposely made an attempt to abridge the somewhat loose expressions of Manu' (*op. cit.*, p. 176).

The teachers, who condensed Bhagavad-Bodhāyana's extensive commentary on the *Brahmasūtras* are referred to as *pūrvācāryas*, not as *ācāryas*. Venkaṭanātha or Vedānta-Deśika, the Śri-Vaiṣṇava polyhistor and saint, refers to the earlier apostles by name only, e.g. Yāmuna-muniḥ, Rāmānuja-muniḥ, Nāthamuniḥ, Sudarśana-sūri, Bhaṭṭa-Parāśara-pādāḥ, Varadanārāyaṇa-bhaṭṭarakāḥ, etc. When he uses the term *Ācāryāḥ*, it is only in reference to his own teacher. The honorific plural may be noted. It is contrary to correct Indian usage to apply the term to any but to one's own teacher, and only to that teacher from whom the Veda, smṛti, religion and philosophy were learnt.

112. There are topics on which Manu is silent, which Yājṇavalkya deals with, and *vice versa*. The worship of the planets and Vināyaka as well as the anatomical details and medical knowledge, displayed in III, 75–108, are features which distinguish him not only from Manu but from Bṛhaspati also. His outlook is generally conservative on religious matters, and his treatment of penances is fuller than Manu's and even Bṛhaspati's, who has only 70 ślokas on *prāyasccitta* as against more than three times the number in Yājṇavalkya. The treatment of *karmavipāka* is conspicuous in Yājṇavalkya but is wanting in Bṛhaspati.[1] These are indications of antique features in the latter, which is usually declared to be posterior to Yājṇavalkya on the ground that Bṛhaspati's descriptions of procedure and law reflect a development on that of Manu, Yājṇavalkya and even Nārada.

113. In referring to such things as Yājṇavalkya's *not* dealing with cases in which witnesses are unnecessary, or with such topics as the secular doctrine of gifts and of reward, slavery, salary, impotency and its cure, irregular wives, divorce, defamation, gambling and betting, and confiscation and methods of detection or crimes, which are dealt with by Nārada however, Jolly's inference is that they were all *unknown* to Yājṇavalkya, being developments after his age.[2] Jolly's further line of argument in favour of Nārada being later than Yājṇavalkya is the greater wealth of detail in the former (pp. 47-48, *op. cit.*). Some of these topics are far older than Yājṇavalkya and may be found for instance in the *Kauṭilīya*. It is an extreme use of the argument from silence to infer that omission to mention certain things indicates either that the things did not then exist or that they were unknown to the person who has not mentioned them. Such an inference requires a postulate that every writer should be presumed to be equally alert and filled with a desire to make the fullest and most complete enumeration and statements on every topic, independently of differences in literary taste, capacity or submission to conventions of writing.

114. The difficulties in predicating such development in doctrine of a marked kind between one smṛti and another may be seen, if one takes into consideration the dates for such smṛtis which those who apply the tests now assign to them. Thus, *Manusmṛti* is assigned by Bühler (*Laws of Manu*, p. cxvii) and Mr. Kane (*op. cit.*, p. 151) to a period between the second century B.C. and the second century

---

[1] The relation of various diseases to which men are subject to their past deeds is the subject of *Karmavipāka*. The Purāṇas dealt with the topic at great length.

[2] Referring to the named topics, Jolly (*Hindu Law and Custom*, p. 47) states: 'They are developments yet unknown to Yājṇavalkya'.

A.D. As regards Yājn̲avalkya, Mr. Kane's conclusion is that 'we shall not be far from the truth if we place his smṛti somewhere between the first century B.C. and the third century of the Christian era' (*op. cit.*, p. 184). As regards Nārada (whose treatment is said to show 'marked development in law after Yājn̲avalkya', according to Jolly), Mr. Kane concludes that he must have flourished nearly at the same time as Yājn̲avalkya or 'somewhat later' (*op. cit.*, p. 203). On the date of Bṛhaspati, who has been assumed *on mere impression* to be later than Nārada, Mr. Kane's conclusions show some variation. On p. 210 of his *History*, he concludes that Bṛhaspati cannot be placed later than the fourth century A.D., and 'must have flourished between 200 and 400 A.D.' The sections of Bṛhaspati on *ācāra* and *prāyasccitta* are ascribed to the period between A.D. 300 and 500 (*op. cit.*, p. 126). The period in which such rapid developments of legal procedure and doctrine are held to have become reflected in smṛtis, which recorded them, is the troubled epoch between the fall of the Śunga empire and the foundation of the Gupta empire, in which the invader was never out of the land and the country saw the crumbling of the old empire and was in the birth throes of a new one.[1]

115. Important issues are raised by the ascription of certain verses to Bṛhaspati by some writers, and to other smṛtikāras by other writers. Sometimes, the same verses are cited as from both Bṛhaspati and another named smṛti. In the footnotes and appendices of this book cases of such ascription, so far as the *vyavahāra* section is concerned, have been noted. Some verses attributed to Bṛhaspati by certain commentators or digests are cited by other writers anonymously, or with the bald statement that they are found in 'a smṛti' (*smṛtyantare*, e.g. p. 94, v. 4; p. 97, v. 121; and p. 126, v. 4, *infra*).

116. Seventy-six verses, which on authority have been included in the present collection as Bṛhaspati's, dealing with *vyavahāra* matters are assigned by writers of repute to Kātyāyana. Aparārka (p. 639) seems to attribute to Kātyāyana verse 142 on p. 23, *infra*, beginning with the word *apragalbha*, but this is not certain, as it occurs along with another verse in the midst of a comment on a verse quotation from Kātyāyana and *immediately* before a citation expressly described as from Kātyāyana. It is identical with a śloka in *Śukranīti* (IV, v, v. 109). Verse 145 on p. 24 is cited by the *Mitākṣarā*

---

[1] How generalisations can be turned is illustrated by Meyer's view that Nārada is far older than Manu and Yājn̲avalkya—older than even Gautama—and that the 'advanced views of Nārada prove nothing because he is a practical politician whereas the others are dilettantes'.

(II, 5) as from 'a smṛti' (*smṛtyantara*), and anonymously by Aparārka (p. 605), while it is assigned to Kātyāyana by the *Smṛticandrikā* (III, p. 70), *Vyavahāramātṛkā* (p. 286) of Jīmūtavāhana, *Parāśara-Mādhavīya* (III, p. 52) and *Vīramitrodaya* (p. 47). Verse 8 on p. 30 (*aprasiddham sadoṣam ca*, etc.) appears anonymously in Viśvarūpa (II, 6) and the *Mitākṣarā*, as 'in a smṛti' in *Vyavahāramayūkha* (p. 13, ed. Kane), definitely as Bṛhaspati's with the readings of Viśvarūpa in the *Kalpataru*, *Vyavahāramātṛkā* (p. 295) and the *Vīramitrodaya* commentary on *Yājṇavalkyasmṛti* (p. 400), and equally definitely as Kātyāyana's in the *Vīramitrodaya* (ed. Jībānanda, p. 66) and the *Parāśara-Mādhavīya* (III, p. 61). It is interesting to note that the common author of the two *Vīramitrodayas* ascribes the verse in one to Bṛhaspati and in another to Kātyāyana. Verse 1 on p. 36 is assigned explicitly to both writers by Ṭoḍarmal and Vācaspati. Verse 12 on p. 47 is assigned to Bṛhaspati by Vācaspati in his *Kṛtya-cintāmaṇi*, but Aparārka (p. 690) Mādhava (iii, p. 88) and Jīmūta-vāhana (*op. cit.*, p. 306) give it to Kātyāyana. Sometimes half a śloka alone is assigned to Kātyāyana combined with the half of another verse (e.g. *infra*, second half of verse 18 joined to the first half of v. 17 on p. 82 is ascribed to him by Aparārka, p. 695). In such cases of combination it is seen that the quoter missed the intervening parts of the two ślokas so combined. There are three similar instances of combined halves of Bṛhaspati ślokas ascribed to Kātyāyana (e.g. p. 167, vv. 47-48; p. 185, vv. 14-15; and pp. 198-199, vv. 21-22).

117. Kātyāyana is a declared follower of Bṛhaspati, whom he quotes frequently by name. That he should appropriate without acknowledgment as many as 76 ślokas from Bṛhaspati is incredible. As he could not be stigmatised as a plagiarist, other explanations of the proved identity have to be considered. Three are possible. Firstly, even in Kātyāyana's days the text of the smṛti of Bṛhaspati was not available in its original and complete form; and a number of his sayings had become added to the large body of floating ślokas, which were quoted without troubling to find out their authorship, and Kātyāyana utilised these ślokas, which were later on taken to be his, and that he did so not knowing that they were Bṛhaspati's. Secondly, Bṛhaspati may have himself utilised in the same way much floating matter, and the verses now found to be common to him and to Kātyāyana came from a common and anonymous source. The first of the alternatives would put Bṛhaspati at a great distance in time before Kātyāyana, to allow of the earlier writer's work to have become dismembered, just as Kātyāyana's own work also became in course of time. The second alternative will imply acceptance of a literary convention that the floating material was available to any smṛti for incorporation. The third explanation, which

assumes that such cases of identity are due to faulty quotation, requires separate consideration.

118. So far as regards identity of ślokas among the verses claiming to be cited from either Bṛhaspati or his declared follower. Cases of identity of his reputed utterances with verses in his ideal, the *Manusmṛti*, may next be considered. In the *vyavahāra* section alone fifteen ślokas have been found which are attributed by some writers to Manu, and of these fourteen have been found in the *Manusmṛti*. They are noticed in the appendix containing additions to the footnotes (*infra*, pp. 502–536). Only one verse (p. 198, v. 18 beginning *samavetaistu yat prāptam*) which Kamalākara assigns to Manu has not been traced in the *Manusmṛti*. As Manu is the model of the author of *Bṛhaspatismṛti*, the presence of the fourteen passages of *Manusmṛti* in the latter may be explained in one or more of the following ways: by the theory of a common source for both smṛtis; by accident of composition, resulting in complete verbal identity, when the same ideas were sought to be conveyed in verse by two writers; by deliberate copying by Bṛhaspati from Manu, omitting to indicate the source, accidentally or deliberately; by the disappearance of verses of Bṛhaspati introducing the quotations from Manu; and by the unconscious reproduction by one who had assimilated the *Manusmṛti*. In mediæval times, the wholesale appropriation of the subject-matter of earlier writings was not uncommon even among respectable and able commentators and authors of digests. Caṇḍeśvara, Hemādri and Vācaspati have appropriated large slices of the *Kalpataru* of Lakṣmīdhara. Kullūka appropriated a good deal of matter from the earlier commentators of Manu, especially Medhātithi and Govindarāja. A smṛti which borrowed the ideas or doctrines of an earlier smṛti may have considered it not wrong to express them in the very words of the original.

119. One verse only (p. 197, v. 15 beginning *samanyūnādhikā* is ascribed, among those generally accepted as Bṛhaspati's, to Yājñavalkya as well as Nārada in the *Vivādaratnākara* (p. 468), but it is not to be found in either smṛti. This has to be specially noted in view of their common drift.

120. As regards Nārada, the absence of the verse in the printed edition of his smṛti is capable of explanation. Many versions of *Nāradasmṛti* have been current and many verses attributed to Nārada are absent in the printed text. Careful writers like Aparārka, Vijñāneśvara, Jīmūtavāhana, Devaṇṇa Bhaṭṭa, Mādhava, Śūlapāṇi, Caṇḍeśvara, Varadarāja, Pratāparudra, Ṭoḍarmal, Dalapati and Mitramiśra have ascribed about thirty verses to Nārada which others have attributed to Bṛhaspati. Of these only five are found in the printed text of Nārada. A fuller work of Nārada may therefore

be presumed to have been available. The relatively insignificant number of Bṛhaspati verses which are traced in *Nāradasmṛti* may have a bearing on the question of its alleged priority to Bṛhaspati's work, and might indicate the virtual contemporaneousness of the three writers.

121. The attribution of verses of Bṛhaspati to minor smṛtis, which have not descended to us in their original form or are available only in quotations, may be explained by the possibility of the later smṛtis having borrowed from Bṛhaspati or of having drawn upon a common reservoir. In the case of writers like Vyāsa (between whom and Bṛhaspati nine verses would seem to be common), Sumantu (one verse similarly), Devala (one verse), Pitāmaha (two verses) and Prajāpati (three verses), the second of the above explanations is more probable.

122. An explanation which will meet effectively, if it can be accepted as correct, all such cases of the ascription of dual or multiple authorship to the same verses is that such ascriptions are due to errors in quoting. This explanation will also explain the failure to find in printed texts many citations from the works in question. A valid application of the hypothesis to cases of absence in extant recensions of smṛti passages cited from them by writers of authority will carry two implications: that the works as they now exist represent their authentic texts; and secondly, that erroneous citation is a widespread habit of even learned commentators. The point may be illustrated. Fuehrer's edition of *Vaśiṣṭhasmṛti* gives in an appendix many passages attributed to Vaśiṣṭha by commentators of eminence like Vijṉāneśvara, Aparārka, Devaṇṇa Bhaṭṭa, Mādhava, Mitramiśra, Kamalākara and Nīlakaṇṭha.[1] Further exploration is sure to reveal many more passages of the kind. These are now found in prose as well as verse, and are not of the kind easily carried and stored in one's memory. The marvellous powers of memory among Indian scholars may be conceded. But even they could hardly be presumed equal to the task of remembering thousands of scattered sūtras and ślokas, many of which deal only with commonplace matters, along with the details of their authorship. No writer or jurist with a sense of responsibility would have had the courage to rely exclusively on his memory.

123. The *milieu* in which Indian scholars habitually lived must be considered in evaluating the hypothesis. Public disputations in which every scholar was on the alert to catch others in error must have infused a widespread and wholesome fear of inaccuracy in state-

---

[1] The additional sūtras and verses number thirty-three.

ment or citation.[1] In the Hindu scheme, which was in operation almost in its old rigour, up to the threshold of our times, the first and last stages (*āśrama*) in a Brāhmaṇa's life facilitated movement of men of learning from place to place. The wandering scholar was a common feature of Indian life, so long as movement was possible and not attended with risks. To assemble a large body of trained scholars for collecting material for a digest (*nibandha*) cannot have been difficult in such times.

124. The acute critical faculty and passion for meticulous accuracy, which the system developed, is reflected in the numerous instances, which every commentary or digest presents, of the preservation of even minute differences of reading in texts, which might be cited as authorities, and of their discussion by authors who explain how particular readings were accepted or rejected by particular named scholars. Works of great sanctity like the Vedas had special devices to preserve their integrity. Others of cardinal rank were preserved in authentic recensions by repetitions in schools and by public recitations. A scholar was expected to know by heart certain books like the *Bhagavadgītā* or the authorities in the śāstras in which he claimed proficiency. That the *Dharmasūtras*, like the *Gṛhyasūtras*, were memorised, may be safely assumed. Among those at least who dealt with *dharma* exposition, the *dharmādhikārins*, who were to be found in important centres like Benares or Paithān or Kāncī, mastery of the text of Manu and Yājṇavalkya, must have been common. But most scholars relied on manuscripts. The form of Indian manuscripts, and the custom of scholars making their own transcripts, familiarised them with the way in which citations might be correctly and conveniently made from manuscripts. Indian books were not bound but kept in loose leaves. The transcription of relevant passages on any topic of *dharma* from manuscripts was easy and convenient. This is how commentators and makers of digests of *dharmaśāstra* have continued to work to our day.

125. If these features are understood, it will be seen that a higher degree of accuracy is to be expected in quotations made from carefully written manuscripts than from mere memory. The practice tended to restrict the scope for, and the possibility of erroneous ascription of authorship of passages cited. The possibility of mis-

---

[1] Every royal court or monastery, and in earlier times university, held public disputations, free to all, and he who was able to pick holes in the statements of rivals, and to resist criticisms levelled against himself was the declared victor. The *vākyārtha* system of exposition tended to put every disputant on the alert, as regards the precision of his statement or quotation.

takes arising from careless copying or interlineal annotation, which subsequent copyists perpetuated, cannot be completely ruled out, but the probability is. The vital character of the issues involved might have given temptation to occasional and deliberate corruption of a text or even the manufacture of a text, but the chances were strongly against a spurious text long remaining unexposed.

126. Within the limits indicated, it may be properly assumed that when the same verses are assigned to more than one author there is a great probability of dual or multiple authorship. The extant smṛtis will be sensibly thinned if we remove passages, occurring in them, which are attributed to other smṛtis. A common content is inevitable. From the fundamental assumption of *Dharmaśāstras* flowed their unity of aim, concord and homogeneity of content, at least as ideals. The accepted views of life and the regulation of ordinary lives is expressed not only in formal works like smṛtis but in a mass of diffused opinion contained in popular dicta. The use of the facile anuṣṭubh metre often resulted in verbal identity in the expression through that medium of one and the same idea by different persons. When knowledge is transmitted orally, by teaching or by discussion, some phrases, maxims or verses become tags which every one uses. They are often paraphrased or versified. Common sūtras in two smṛtis (e.g. between Āpastamba and Baudhāyana or between Baudhāyana and Vaśiṣṭha) or the versified form of sentiments in *Manusmṛti* which are also found in prose in *Viṣṇusmṛti* or Baudhāyana, or the alternation in the expression of the identical idea in prose or verse between Vaśiṣṭha and Baudhāyana (Kane, p. 31), will explain these features. Even writers who are scrupulous in admitting their debt to others and who name the authority they follow or indicate him vaguely as '*eke*', '*itaraḥ*', or '*anye*', will not feel bound in the above cases to admit borrowing. To absorb an identifiable passage or verse, which is distinctive of an author, or an idea equally distinctive and recognisable, and then conceal it by a change of wording or phraseology or form, have always been condemned in India, whether practised by writers on śāstras or by poets. Bāṇa's contempt for such devices expresses an accepted maxim of ethic in composition.

127. The probability that identity of expression of the same views in Smṛtis is due to the materials for the works containing such passages being drawn from an immense reservoir of 'the floating proverbial wisdom of the philosophical and legal schools which already existed in metrical form' was urged by Bühler (*Laws of Manu*, pp. xcff.) and is accepted as a working hypothesis by Jolly (*Hindu Law and Custom*, p. 32). But Mr. Kane recognises the idea in some cases, and rejects it with emphasis when he considers the inter-relations of the smṛtis of Viṣṇu and Manu (*op. cit.*, p. 64). He admits that in such

cases, the theory of borrowing is weak. Two alternatives which remain are to postulate a common source or assume a wholesale interpolation of the material of one smṛti into another. In many cases the theory of interpolation will fail, because when carried out wholesale it cannot escape detection and exposure. The assumption that a smṛti which has vanished is the common source is not easier to accept than the idea of the existence of a mass of floating tradition on *dharma*, consisting of hundreds of verses, the authorship of which was unknown, and on which writers on *dharmaśāstra* drew freely. The *Mahābhārata*, which claims to be a smṛti (I, 2, 83), is obviously so constructed. The theory of interpolation overlooks an important fact. Writers, who scrupulously discriminate between their personal views and those of the leader they follow, as Kauṭilya does from his teacher (*acāryāḥ*) or Bṛhaspati from Manu, and like Bṛhaspati acknowledge their obligations, cannot be presumed to plagiarise, and interpolation in their works is therefore not easy.

128. While on the subject of the presence of verses of Bṛhaspati in other works, the existence of a large number of such verses in the *Śukranītisāra* should not be overlooked. In the very first chapter of the *Vyavahāra* section of Bṛhaspati (*infra*) over two dozen verses are found which are also in the *Śukranītisāra*, and verses in other chapters and sections are also found in the latter reproduced *verbatim* or in slightly modified forms. The baffling character of Śukra's work makes it unhelpful in the determination of the date of *Bṛhaspatismṛti*. It contains many archaic expressions and un-Pāṇinian forms. There is also much really old matter in it, side by side with matter which cannot be regarded as at all ancient. The Bṛhaspati passages are all however such as might have passed into general use from a well-known smṛti. *Śukranītisāra* has little that confirms the citations in the digests of the views of its author, named as Uśanas. It has no section on inheritance, and yet Vijṇāneśvara knew of a dictum of Uśanas that a son was not bound to pay a father's unpaid toll or fine (*Mitākṣarā* on Yājṇavalkya, II, 47). Uśanas is said by Aparārka to have laid down that in trials of *sāhasa* (grave crimes of violence) women, old men, the deaf, the blind and those of nonage, who are among the classes who could not ordinarily give evidence, can be witnesses. The principle of exclusion was apparently in regard to pre-appointed witnesses, and not casual testimony. Uśanas was thus in line with Viṣṇu (VIII, 7), Nārada (I, 188-9) and Kātyāyana (v. 365) as well as Manu (VIII, 72) whose śloka is incorporated by Śukra (IV, v. 188). The famous instances of local usage, like the marriage of a maternal uncle's daughter in the south, etc., which are given among smṛtis only by Bṛhaspati (*Vyavahāra*, I, 126–130) appear in *Śukranītisāra* (IV, v, 46–49).

129. This reproduction is useful in disposing of a suggestion of Jolly that certain verses, which followed the citation of the above verses in the *Smṛticandrikā* (*Samskāra*, p. 26), which are explicitly treated as anonymous by Devaṇṇa Bhaṭṭa ('*kvacit kvacit dṛśyanta*'), and which allude to noxious customs like incestuous unions (the union of brother with sister, *bhrātṛvivāha*, or the mother, *mātṛvivāha*, the reading favoured by Jolly) among the *Pārasīkas*, were Bṛhaspati's.[1] They do not appear in Śukra's work and have to be excluded from a collection of Bṛhaspati's ślokas. So has another verse, which is ascribed to Bṛhaspati on the authority of Bühler's edition of Haradatta's commentary (*Ujjvalā*) on the *Dharmasūtra* of Āpastamba, and which refers to the customs of the marriage of a widow to her husband's brother and fraternal polyandry (*kule kanyāpradānam*),[2] as it is not found in manuscripts of the *Ujjvalā* utilised in preparing his edition of it by Mahāmahopadhyāya Cinnasvāmi Śāstrī (his edn., p. 290, II, 27, 3).

The Evidence of the Dīnāra.

130. In dealing with the *Unādisūtras*, which are quoted by Pāṇini, Max Müller pointed out in 1860 (*Ancient Sanskrit Literature*, p. 245) that one of the words whose formation is dealt with in them is *dīnāraḥ* meaning a gold ornament. It is usually derived from *dīna*, poor, and *ṛ*, to go, and is said to mean 'what goes or is given to the poor'. The term is used also in the sense of seals or ornaments of gold. This etymology suggests the similar one given for *nāṇaka*, from *nā*, not, and *aṇu*, insignificant, and therefore a piece of money. The term *nāṇaka* is used in the sense of a coin by Yājṇavalkya (II, 260-261), and the official coin-tester is called *nāṇaka-parikṣī*. Both terms have been used for the determination of the dates of the works in which they occur. *Nāṇaka* has been supposed to be the

---

[1] अभर्तृकाभ्रातृभार्याग्रहणं चातिदूषितम् ।
कुले कन्याप्रदानं च देशेष्वन्येषु दृश्यते ॥
तथा भ्रातृविवाहोऽपि पारसीकेषु दृश्यते ।

[2] The rejected passage in the *Ujjvalā* reads thus:
कुलाय कन्या क्वचिद्देशेषु दृश्यते । गोत्रजेन केनचिदपि अनुभूयते ।
उक्तं च बृहस्पतिना—
अभर्तृकाभ्रातृभार्याग्रहणं चातिदूषितम् ।
कुले कन्याप्रदानं च देशेष्वन्येषु दृश्यते ॥

Both Haradatta, the author of the *Ujjvalā* and Devaṇṇabhaṭṭa, the author of *Smṛticandrikā*, hail from South India, where the above śloka, which both quote, was probably current.

name of a coin, which bore the effigy of the goddess *Nannaia*. No goddess of that name is known in Indian mythology. The suggestion that it refers to a coin of the Kuṣans is purely conjectural, and is hardly less fanciful than the etymology cited.

131. The use of the word by Yājn̲avalkya to describe minted coins generally, and the term *nāṇaka-parikṣī* as the designation of a *shroff* in a treasury, indicates that the word must have been long in use for minted coins. A coin introduced by a foreign dynasty could not have acquired the wide prevalence signified by the use of the name of one type of coin for coins generally.

132. The occurrence of the word *dīnāra* is however generally considered by European scholars as an indication of the works in which it occurs being later than the epoch of a wide circulation of coins derived from the Roman *denarius*, from which both the name and the coin known as *dīnāra* in India are said to be derived. The sūtra in the *Unādisūtras* in which it occurs was rejected by Max Müller as spurious and as a late interpolation, on the ground that Ujjvaladatta, a commentator on the work, noted as follows in his comment on the sūtra in which the name *dīnāra* is found: '*Dīnāra* means a gold ornament, but this sūtra is not to be found in the *Sūtravṛtti*, and *Devavṛtti* (*sūtramidam Sūtravṛttau Devavṛttau ca na dṛśyate*)'.

133. If the aphorism in the *Unādisūtras*, which are anterior to Pāṇini, *is* authentic, in spite of the statement of Ujjvaladatta that he did not find it in two commentaries, it will imply that the word *dīnāra* was in use in India long before the introduction of *denarii* in Rome, in B.C. 269-268 (Hill, G. F., *Historical Roman Coins*, 1909). It was equated with *ten* bronze asses, and the name is said to be derived from this circumstance. The etymology does not appear more plausible than the Indian derivations of *nāṇaka* and *dīnāra*. It was a *silver* coin. Its original weight was about 92 grains. Between B.C. 217 and Nero, its weight was reduced to about 60 grains, and after Nero to 52·5 grains. Its value sank steadily till at the beginning of the 3rd century A.D. it was only worth three pence.

134. In 292 A.D. Diocletian introduced a full-value silver coin, with the Neronian weight of 60 grains. The new coin was called popularly *argenteius*, and the name *denarius* was transferred to a small *copper* coin. The *argenteius*, which was of pure silver, maintained its ground till 360 A.D. when it made way for a new scheme of silver coinage based on the golden *solidus*, the name by which the golden *aureus*, first introduced by Caesar with a weight of one-fortieth of a Roman pound, and parity to 25 silver *denarii*, came to be known from 312 A.D. when Constantine fixed its weight as one-seventy-secondth part of the Roman pound. When we are told that in the sixth century A.D. Cosmas Indicopleustes found the

denarius received wherever he went, it must be the *copper* coin of the name that he must have meant.

135. The Indian use of *dīnāra* may be considered in relation to the Roman concept of *denarius*, which starting as a *silver* coin ended as a *copper* coin. The original copper coins of Rome were for internal circulation only. But with the establishment of the Roman empire and the extension of its trade influence, the wider overseas circulation of even its copper issues is intelligible. In India the *dīnāra* (as also *probably* the *nāṇaka*) stood for a *gold* coin. In the Jaina *Kalpasūtra* (Trn. H. Jacobi, S.B.E., XXII, p. 233) a lady's necklace is described as consisting of grains (of gold) and golden *dīnāras* strung together. In the *Nāradasmṛti* (in a rule concerning the forgery of precious objects) '*dīnāras* and other objects made of gold' are referred to (*Vyavahārapāda*, II, v. 34: *Maṇayaḥ padmarāgādyā dīnārādi hiraṇmayam*). In the indication of standards of value for use in punishments (p. 229, v. 60) Nārada equates the *dīnāra* with *suvarṇa*, which seems to be another designation for it, probably a descriptive name. A golden *dīnāra* or *suvarṇa* is stated by him as equal to twelve *dhānakāḥ*. Four *dīnāras* make a *niṣka*, a gold coin of higher value. Four silver *kārṣapaṇas* (known in the Dakhan as *raupya*, i.e., made of silver, *ib.*, v. 57) make a *dhānaka*. In the Punjab, the silver *kārṣapaṇa* had another name, *aṇḍikā*. The silver *kārṣapaṇa* was equal to twenty copper *paṇas* or *māṣas*, and one *māṣa* or copper *paṇa* was equal to four *kākaṇīs*, apparently the lowest unit of currency. Bṛhaspati (p. 89, *infra*) seems to follow the same scale, but he gives the name *cāndrikā* to the *kārṣapaṇa* and describes it as of copper. Possibly, there may have been coins of this designation and value in relation to the *dhānakas* (which must have been of silver only) in both copper and silver, of course of different weights. The tables of weights and coins in different books vary, but for the present purpose the important fact is that the *dīnāra* was always a gold coin in India, while in the Roman republic and empire the *denarius*, from which it is held to be derived, was first of silver and ultimately of copper, and never of gold. The data given in *Manusmṛti*, VIII, 132–134, and *Yājñavalkyasmṛti* (I, 362-363) indicate that a *suvarṇa* (i.e., golden *dīnāra*) was equal in weight to 16 māṣās or eighty ratis or *kṛṣṇalas*, i.e. 160 grains, taking a kṛṣṇala to weigh two grains.[1] In the early empire, the weight of

---

[1] Rapson (*Indian Coins*, para. 91) states that the Kuṣans borrowed the Roman *aurei* standard of 124 grains, but this gave way to another standard based on the ancient Indian weights, which gave a *suvarṇa* (*dīnāra*) of 80 *ratis* weight, or 146·4 grains, taking the *rati* as equal to 1·83 grains. As the copper *paṇa* was of the same weight

the silver *denarius* was one-half that of the golden *aureus*, which weighed nearly 123 grains. The ratio between gold and silver was 1: $12\frac{1}{2}$. In the Persian empire in the fifth century B.C. the ratio was 1: $13\frac{1}{3}$. Mattingley gives the ratio between silver and copper in Rome as 1: 45 (*Roman Coins*, 1928, p. 123). During the first century of the Christian era, when there was a heavy drain of *gold* from Rome to pay for imports, which roused the ire of Pliny,[1] this was the ratio.

136. The known facts of the history of Roman coinage do not thus fit in with the theory that the Indian gold *dīnāra* is the same as the *denarius*.

137. A philological difficulty was encountered in explaining the equation. The *e* (eta) for *ī* (iota) in the transformation of the Latin name into the Sanskrit *dīnāra* had to be explained. Jolly (*Hindu Law and Custom*, trn., p. 48) cited the authority of G. Meyer and Brugmann for the view that 'as the Denar might have reached India only through the Greeks, and as the pronunciation of eta as iota begins generally in the days of the empire about the second century A.D. (*dinaria* for *denaria* in an inscription of 161–169 A.D.), so the Dīnāras in India struck in imitation of the Denars could hardly have come into existence before the second century A.D., although coins of the weight of a Denar were issued by the Indo-Scythian kings'. These views are no longer tenable. The finding of hoards of coins belonging to much earlier periods of Roman history in South India, in the Māṇikyāla stūpa and in Hazāra would show that the Indo-Roman trade should be put back even before the conquest of Alexandria by Caesar in B.C. 47. Coins of the first four emperors have been found in South India. It has been estimated by Mommsen that at least half-a-million sterling worth of gold in specie went to India in the first half of the first century A.D.

138. It was pointed out by Dr. A. B. Keith as long ago as 1915 (J.R.A.S., 1915, pp. 504-505) that A. Thum, who revised Brugmann's work has showed that that '*i* and *e* were often interchanged in the Hellenistic Greek of Asia Minor and Egypt, and that in the Hellenistic period *e* approximated more and more to the small *i* vowel as the

---

as the *suvarṇa*, viz. 80 *ratis*, and 960 *paṇas* were equal to a *suvarṇa* in value, the ratio between gold and copper in India must have been 1 : 960.

[1] Pliny deplored (*Natural History*, XII, 18) the drain of specie to the East. The Indians cared nothing for the wines and oil and leather and woollen goods of Europe, and the imports into Rome had to be paid by specie. Pliny estimated the drain at 800,000 sterling (Gibbon's *Decline and Fall*, ed. Bury, I, 55).

interchange with *ei* and *i* on papyri, after the middle of the second century B.C.'. In Thum's view, as cited by Keith, the complete identification of the two sounds belongs to the conclusion of the ancient period of Greece. Dr. Keith concludes that therefore the transformation of *denarius* into *dīnāra* need not be later than the beginning of the Christian era.

139. The findings in respect to *denarius* do not get over the fundamental difficulty in accounting for the application of the name of a foreign *silver* coin to a *gold* coin so largely current as to be treated by legal writers as an *ordinary* coin of account for jural and administrative purposes, and to be capable of the familiar form of hoarding as jewellery. Nor is it explained why samples of a gold coinage so widely in circulation, as to supersede older types, have not come to light, while older issues have. It is absurd to think that the name of a coin in an inferior metal should have been given to a gold coin, and that its weight should have been copied in the new gold coin for no ostensible reason. In the light of the evidence which has been considered from other standpoints for the dates of Bṛhaspati and Nārada, more difficulty will be encountered in fitting the evidence from the *denarius* as the original of the *dīnāra* even with the history of the Indo-European trade which had reached its widest extension before the Flavian Caesars. It is surprising that after the *argenteius* and the *aureius* of gold had come into use, and the Caesars had centralised the coinage in the precious metals and made it an imperial monopoly, the balance of trade which should have been met by the exportation of the *aureii* should not have popularised *its* name in India instead of the debased *denarius.* It cannot be seriously contended that when later the only *denarius* that might find its way into India would be the copper coin of the name the incongruity would not have struck Indian writers and traders. The use of the word *dīnāra* in inscriptions from about 400 A.D. to describe *gold* coins must have synchronised with the very period in which it was superseded in the Roman empire.

Evidence of Astronomical Terms.

140. The significance to be attached to the astronomical or rather astrological knowledge displayed in a number of verses in the *samskārakāṇḍa, infra,* have already been discussed. It will be observed on a perusal of these ślokas, that they only refer to matters like the sixteen *samskāras* from *garbhādāna* onwards which figure in not only *Manusmṛti* but in the *Gṛhya* and *Dharmasūtras.* In regard to the naming ceremony of the child (*nāmakaraṇa*) Manu says 'let the father perform or cause to be performed the *Nāmadheya* (rite of naming the child) on the tenth or twelfth day after birth, or on a

lucky lunar day, in a lucky *muhūrta*, under an auspicious constellation' (II, 30). This rule is found in the *Gṛhyasūtras* of Āśvalāyana (I, 15, 4–10), Sānkhāyana (I, 24, 4-5), Pāraskara (I, 17, 1) and Gobhila (II, 8, 8) as well as the smṛtis of Viṣṇu (XXVII, 5–9) and Yājṇavalkya (I, 12). But, the advice to fix on an *astrologically* lucky day is only found in Manu's. It is natural that Bṛhaspati should, like a good *vārtikakāra*, fill in the details broadly indicated by Manu (*infra*, *Samskāra*, vv. 58–72) and that he should explain the importance of the name-giving ceremony (v. 72) by showing that 'for every one the name is needed in affairs of the world, that it brings one luck in auspicious ceremonies, that it is to the name that the fame a man obtains attaches, and that therefore the name-ceremony is praiseworthy'. The verses attributed to Bṛhaspati in the *Vīramitrodaya*, the *Prayogapārijāta* and other works, which contain such astrological indications, are strictly relevant to the smṛti. They are ascribed not to a work on astrology by Bṛhaspati (which also is rarely quoted as *Jyotir-Bṛhaspati*) but to Bṛhaspati simply, implying that in their belief it was part of his *smṛti*. Works on astrology pass in the names of sages, who are also regarded as authors of smṛtis. We have the names of eighteen and twenty such sages in lists attributed to *Kāśyapasamhitā* and *Parāśarasamhita*.[1] But the name of Bṛhaspati is not found in these lists, unless *Ācāryāḥ* in the enumeration of *Parāśarasamhitā* refers to him. Mahāmahopadhyāya Sudhākara Dvivedī (*Gaṇitatarangiṇī*, p. 2) would apparently treat the word *ācāryaḥ* as an attribute of Pauliśa, as he considers that only nineteen names are mentioned in the list of Parāśara, whereas it will make twenty, if *ācāryaḥ* is counted, as it seems reasonable that he should, as a separate writer. It is evident that *Jyotir-Bṛhaspati* is not as early work as his smṛti, even on the evidence of fragments of it which are cited in digests. That even Kauṭilya was credited with a work on astrology,[2] in spite of his relegation of the court astrologer to a minor position in the official hierarchy, and his reproof of the king who is unable to take a decision without constant questioning

---

[1] The lists of astronomers are reproduced in MM. Sudhākara Dvivedi's *Gaṇakatarangiṇī* (1833), p. 1. They name among the astronomers many famous as *dharma-pravartakas*, e.g. Pitāmaha, Vyāsa, Vasiṣṭha, Atri, Parāśara, Kaśyapa, Nārada, Garga, Marīci, Manu, Angiras, Lomaśa, Cyavana, Bhṛgu, Śaunaka, and Ācāryāh. Bṛhaspati's name is missing in this comprehensive enumeration.

[2] Bhaṭṭotpala, the commentator on Varāhamihira's *Bṛhatsamhitā*, quotes a śloka, which ascribes a work on calculation of longevity to Viṣṇugupta, i.e. Kauṭilya. The *Mudrārākṣasa* illustrates the belief in Kauṭilya's proficiency in astrology.

of the astrologer, is seen from Utpala's allusion to a work on the determination of longevity by him (as Viṣṇugupta). The *Mudrārākṣasa* of Viśākhadatta also makes Kauṭilya expert in astrology, and it doubtless gives expression to an old tradition.

141. The implication of the large number of ślokas which have come down as Bṛhaspati's, and which show knowledge of planetary astrology and the use of names, some of which are Greek unmistakably, will be that *Bṛhaspatismṛti* probably underwent a revision in the fifth or the sixth century A.D., when this astrological matter was added to the smṛti in elaboration of similar matter, already in it, developing Manu's injunctions to select proper *muhūrtas* for the *saṃskāras*. The hypothesis will not affect the validity of conclusions regarding the date of the smṛti of Bṛhaspati itself, which seem to be indicated by other evidence.

The Evidence of the Mṛcchakaṭī.

142. The trial scene in *Mṛcchakaṭī* is usually alluded to as reflecting the procedure laid down in the smṛtis of Nārada and Bṛhaspati, and thereby furnishing some evidence of their dates. The argument has not much value. The procedure must have been settled long before the smṛtis which describe it. The smṛti could not have made law and a departure in procedure.

143. Dr. Jayaswal's view that Nārada is later than the play, as only the term *nāṇaka* is mentioned for 'money', and not *dīnāra*, which both Nārada and Bṛhaspati use is untenable. *Nāṇaka* was clearly not a foreign name but an Indian name for a coin or money. *Dīnāra* was a golden coin. Apart from these considerations, the date of the *Mṛcchakaṭī* is now placed about the fifth century A.D., while the drift of evidence in regard to the date of the two smṛtis is that they are earlier. An unlucky astrological combination consisting in a weak Jupiter, a strong and adverse Mars, and Ketu, is mentioned in *Mṛcchakaṭī* (IX, 33).[1] The play mentions Cāṇakya and quotes (IX, 39) an opinion of *Manusmṛti* by name (VIII, 380).

Metres in Bṛhaspatismṛti.

144. The smṛti was, to judge from the fragments, not only in the ordinary *anuṣṭubh* metre, like *Manusmṛti* or Yājṇavalkya's code, but employed other metres also. This is not against custom. *Āpastamba-Dharmasūtra* has a verse in *upajāti* (II, 7, 17, 18). Baudhāyana has verses in *vaṃśasthā* and *upajāti* (IV, 3, 14; II, 3, 18).

---

[1] अङ्गारकविरुद्धस्य प्रक्षीणस्य बृहस्पतेः ।
ग्रहोऽयं अपरः पार्श्वे धूमकेतुरिवोत्थितः ॥

Vasiṣṭhasmṛti has verses in *upajāti*, *indravajrā* and *upendravajrā*. The *Kauṭilya-Arthaśāstra* uses *upajāti* and *indravajrā* and so does *Viṣṇusmṛti*. Out of twenty verses in all, which appear as Bṛhaspati's in this collection, two are irregular and defective, and possibly were meant as *āryā*, five are in *upajāti*, five in *indravajrā*, one in *āryā*, two in *mālinī*, two in *śikhariṇī*, one in *śālinī*, and one each in *śragdharā* and *śārdūlavikrīditā*. On purely metrical grounds these verses cannot be regarded as incompatible with their appearance in a work one or two centuries before or after the Christian era. Judged by subject as well as metre, the non-śloka verses in the *vyavahāra* section, the *upajāti* verse on the importance of the name on p. 242, the indication of seasons and *tithis* for performing the *upanayana* (p. 255), the praise of the gifts of gold, land, and cows (p. 274) and the purity innate of certain things (p. 321) appear authentic.

145. A large number of half-verses appear in this collection. As they are taken from citations, this feature may be due to quotations not taking up more than one half of śloka. But the presence of half-verses is not unusual in smṛtis (*Āpastamba-Dharmasūtra*, II, 5, 11, 5-6 and II, 9.21, 10). Certain half-verses are found tacked on to different halves, conveying a different meaning. Such cases have to be treated as independent verses.

Some features of Bṛhaspatismṛti.

146. The work of Bṛhaspati was obviously designed as a *samhitā* like *Manusmṛti*. It is equally clear that it aimed at supplementing *Manusmṛti*, though the text of it, which it dealt with, seems to have been different from the extant recension of that famous code. Its general outlook is that of its model. It never goes against the explicit rules of Manu, and when it makes a departure (as in the case of the contention that some articles treated as impartible by Manu must be subjects of division *sui generis*, and in the reconciliation of the apparently conflicting views of Manu on *niyoga*) it does so by stressing the spirit in preference to the letter of the rule. Its admiration for *Manusmṛti* is expressed in a dictum that the sciences, logic and grammar shine only where Manu the teacher of *dharma*, *artha* and *mokṣa* is 'not seen' (p. 233, v. 12). He has a high notion of the smṛti and of his vocation as a jurist. In two contexts (pp. 233 and 264) he compares *śruti* and *smṛti* to the two eyes, whose co-ordination is necessary for proper vision, and compares him who relies on only one of these to an one-eyed person, while he who ignores both is simply blind. It is an assertion of the hypothesis of the Vedic basis of law and usage as well as of the condemnation of a pure *vaidīka* attitude of contempt for smṛti as human. He has a dig (which has

become proverbial) at the mere Vedic chanter, who does not know the meaning and significance of the *mantras* in a verse.

147. A knowledge of the *purāṇas* and the *itihāsas* is essential to a Brāhmaṇa, who should not be content merely to know the Veda, for it is through them that the splendour of the Veda is to be grasped, and 'the Veda fears the man of little learning as one who would ruin it' (p. 232, v. 10). Mere birth cannot give honour to a Brāhmaṇa. Disrespect is not shown to a Brāhmaṇa, if he is a fool and ignorant of the Vedas, and is therefore slighted. To show such a man honour is 'like throwing the offerings in a sacrifice on the ashes, neglecting the flaming fire' (p. 270, v. 275). But mere learning without character and purity of conduct (*ācāra*) avails little to a Brāhmaṇa. 'He who neglects the Vedas and their adjuncts as well as the rites laid down by the Vedas, and is ignorant of the *smṛti* is immersed in impenetrable darkness like a moonless night' (p. 263, v. 227). 'He who fails to perform the rites which are enjoined by the Veda will be re-born in the womb of a *caṇḍālā* or a bitch' (p. 296, v. 476).

148. The belief in the gradual degradation of human nature and strength from cycle of time (*yuga*) to cycle is reflected in Bṛhaspati (p. 232). It is used to reconcile the apparent contradiction in the attitude of Manu towards the levirate (*niyoga*). The old belief that there is no heaven for the sonless is reaffirmed (p. 240, vv. 58–60). But a good and chaste wife, even if she be sonless attains heaven (p. 194, v. 15). In spite of epic precedent, polyandry is held up to reprobation (p. 286, v. 403), and even the fraternal variety of it. Bṛhaspati is strongly opposed like Manu to *varṇasamkara* (mixture of castes). The person 'born a Brāhmaṇa should avoid miscegenation. Human birth is the best of all, and in it birth as a Brāhmaṇa' (p. 372, v. 51). Impurity equal to miscegenation results in nine ways: by using the same bed as one of lower *varṇa*, the same seat, sitting together, using the same vessels, sharing the same meals and mixing their food, performing sacrifices for one of the lower varṇas for whom they are interdicted, teaching such persons the Vedas, and having sex relations with persons of such varṇas (p. 376, vv. 24-25). Eating the food of the Śūdra implies degradation, and the best of all persons for presiding at a *śrāddha* is one in whose belly there is no Śūdra food (p. 332, v. 43). A penance is laid down for the snapping of a Brahmaṇa's sacred thread by a Śūdra (p. 381, v. 60). The functional divisions between the *varṇas* are recited almost as in the old *dharmasūtras* (p. 300, v. 500; p. 304, v. 528; p. 304, vv. 529-530). The only advance on older rules is that besides service to the three higher varṇas, the Śūdra is assigned the right to practise all crafts (*sarva-śilpa*) and to trade in all articles (*vikrayaḥ sara-*

paṇyāṇām). Trade, industry, and the crafts seem to have been divided between the last two *varṇas* by the time. In times of distress the Brāhmaṇa might follow the occupation of the Kṣatriya and the Vaiśya, but he must avoid undertaking the Śūdra's (*vārṣalam parivarjayet*, p. 365, v. 2). 'The Brāhmaṇa who weds a Śūdra woman, or lives for a year in a Śūdra village or shares the water of the same well with a Śūdra becomes in a year a Śūdra' (p. 371, v. 47).

149. The delimitation of certain areas as those which are preeminently fit for Brāhmaṇa occupation, which the older *dharmasūtras* and some of the *smṛtis* indicate is not found in any text of Bṛhaspati.[1] *Manusmṛti* (II, 22-23) describes *Āryāvarta* as lying between the Himālayas and the Vindhyas, and between the eastern and western oceans. *Viṣṇusmṛti* implies that wherever the smṛti rules of *varṇāśrama* are in force is *Āryāvarta* (lxxxiv, 4). Bṛhaspati does not rule out habitation south of the Vindhyas and prescribes different times, on astronomical grounds, for the performance of some rites north and south of the Vindhyas (p. 262, v. 219).

150. The exaltation of the king and the Brāhmaṇa, which are features of *Manusmṛti*, reappears in Bṛhaspati. Manu (IX, 245) declares that 'the Brāhmaṇa who has mastered the Vedas is the lord of the universe'. He also states that 'by birth the Brāhmaṇa attains primacy on earth, and he is the lord of all living things, for the protection of the treasure of Dharma' (I, 99). The king had been described by Manu as a divine being who incarnates as a human being (VII, 8). His apparently arbitrary power is also described by Manu (VII, 9–13). But the king is not competent to sentence a Brāhmaṇa to death, to confiscate to the State his properties, or to levy taxes from him (VIII, 380; IX, 188-189; VII, 133). The explicit exemption of the Brāhmaṇa from the tax of one-sixth on land is in a rule of Vasiṣṭha (I, 42–44) who explained the exemption on the authority of an alleged passage of the Veda that 'the king obtains a sixth part of the merit which the Brāhmaṇas gain by sacrifices and charitable works'![2] The rules are made clear by Bṛhaspati (p. 368, vv. 18–20). 'The Brāhmaṇa and the King are the two who have taken the vow of protecting Dharma, and between their duties there is no difference. The Brāhmaṇa cultivating his land holds his land freely of his own will, as he is its sole lord; he need not give anything to any one. Therefore the Brāhmaṇa cultivating his land justly need not give any land tax either to the head of the village

---

[1] See the note on the limits of *Āryāvarta* in my *Rājadharma*, pp. 159–161.

[2] (I, 42–44) राजा तु धर्मेणानुशासन् षष्ठं धनस्य हरेत् । अन्यत्र ब्राह्मणात् । इष्टापूर्तस्य तु षष्ठांशं भजतीति ह ॥

or the king.' '(The king) should not cast his mind in longing on the property of the Brāhmaṇa (*brahma-svam*) even when he is at his last gasp, for while what has been burnt out by fire might grow again, what is burnt by the Brāhmaṇa's anger (*brahma-dagdham*) never sprouts again.' 'Poison is not poison, it is the wealth of the Brāhmaṇa (when appropriated) which is poison; ordinary poison kills only one person, the (appropriated) wealth of the Brāhmaṇa destroys children and grandchildren also. If a Brāhmaṇa's wealth is peacefully enjoyed (by another) it burns up his family to the seventh generation; and if it is enjoyed by force, it destroys a family for ten steps above and ten generations after the forcible possessor' (p. 371, vv. 42–44).

151. The claims of the Brāhmaṇa for civil and penal immunity are thus stated by Bṛhaspati in the same terms as Manu, and with equal emphasis. Though even a Brāhmaṇa who comes with murderous intent may be slain in self-defence, his judicial execution is not even to be thought of (p. 302, v. 513). A person obtains the fruits of existence by merely helping a Brāhmaṇa (p. 304, v. 531). Consideration to the Brāhmaṇa is shown in other ways also. The elaboration cf the doctrine of salvation by gifts is a special feature of Bṛhaspati among writers on Dharmaśāstra. The memory of his teaching on *dāna* (gifts) is enshrined in the dialogues on *dāna* between him and Indra that we find in the epic and purāṇas. The donation of lands to learned Brāhmaṇas and settling them in villages (*agrahāra*), which Kālidāsa describes (*Raghuvaṃśa*, I, 44),[1] and which became a favourite type of benefaction with kings, may have been stimulated by the development of Bṛhaspati's teachings on *dāna*, and especially by his exaltation of the gifts of land, kine and gold. Bṛhaspati, lawyer-like, insists on such gifts being perpetual and heritable; and they are to be free from sequestration, and of all claims by the State (p. 301, v. 508). The grants should be duly recorded on copper plates and contain full particulars of the dates of the gift (*ib.*, v. 510) and be attested by the grantor's name and signature. Fearful imprecations against those who, in future, set aside the gifts or interfere with them, along with blessings on those who respect such donations, whether their own or of others, are set forth by Bṛhaspati (pp. 370-371, vv. 38–47) and they form essential parts of the recital in all such grants in later times. As the formation of villages of *śrotriyas* and gifts of land to learned Brāhmaṇas virtually constitute an endowment of learning, religion and free education, the benefits which future

---

[1] ग्रामेष्वात्मविसृष्टेषु यूपचिह्नेषु यज्वनाम् ।
अमोघाः प्रतिगृह्णन्तौ अर्घ्यानुपदमाशिषः ॥

generations derived from such endowments must be laid to Bṛhaspati's credit.

152. The re-enunciation of the old rule that the king contracts no impurity (*aśauca*) is a logical corollary of the exaltation of royal power (p. 353, v. 7). An exemption is given to royal servants, as well as actors and mimics, from the rules forbidding shaving and manicuring on certain occasions (p. 253, v. 154).

153. Manu's distinction between *ācārya*, *upādhyāya*, and *guru* (see *ante*, para. 107) is simplified by Bṛhaspati (p. 263, v. 222). The father and preceptor are mixed up, as the *ācārya* is defined as he who performs the ceremony or initiation and also teaches the Veda.

154. Meat is allowed in *śrāddha* and in sacrifices like the *sautrāmaṇi*, as well as for sickness, along with wine, but he who does not consume them is praised (p. 322, vv. 83–85; p. 351, v. 153). Ordinarily, the touch of fermented liquor necessitates expiation (p. 383, v. 76).

155. Like Yājṇavalkya and Nārada, Bṛhaspati shows some physiological knowledge and belief. The specification of twelve days before menstruation as the period when a woman is free of its effects and is qualified for partnership with her husband in religious rites, is a recognition of periods of feminine fertility and barrenness (p. 234, v. 20; p. 236, v. 30). Bṛhaspati shares the curious belief that the determination of the sex of the unborn child is due to the relative strength of the contribution of the parents (p. 236, vv. 33-34). The premature growth of teeth of infants is believed to presage the death of the father (p. 240, v. 60).

156. The clear enunciation of the rule of primogeniture by Bṛhaspati in regard to succession to the throne must be noted (p. 303, v. 516). 'Even though a good younger brother is available (preferable for his qualities) the eldest brother alone merits succession to a kingdom, precedence in marriage and selection for performing the ceremony of *sapiṇḍīkaraṇa* for a dead father.' Manu had laid down that the first born son being the son who freed the parents from their debt must be deemed the offspring begotten of the law, the others being only the offspring of desire (IX, v. 107).[1] He allowed the eldest son, as an option, to take the whole estate of the father (*ib.*, v. 105), and his commentators have been at pains to explain away the rule, for which there is precedent in Gautama (XXVIII, 3)[2]

---

1 यस्मिन्नृणं संनयति येन चानन्त्यमश्नुते ।
स एष धर्मजः पुत्रः कामजानितरान्विदुः ॥

2 "सर्वं वा पूर्वजस्य इतरान् बिभृयात् पितृवत् ॥"

Maskarī limits the operation of this rule thus:

"अयमपि यवीयसां कर्मानुष्ठानसामर्थ्याभावे ज्येष्ठवृत्तित्वे सति द्रष्टव्यः ।"

and Baudhāyana (II, 3, 13),[1] by suggesting that it would apply only to cases in which the eldest son was gifted and the younger sons were undistinguished. Manu had also declared roundly that 'the elder brother who marries after the younger, the younger brother who marries before the elder, the female with whom the marriage is contracted, he who gives her away, and the sacrificing priest, as the fifth, all fall into hell' (III, 172). Bṛhaspati's categorical enunciation of primogeniture, even if the younger son was abler and better fitted than the eldest, would have been treason in the early Gupta empire when it was set at nought by Samudragupta as well as by his son Chandragupta II, who also married his brother's wife. The selection of the younger son is justified in the Allahabad and Bhitāri stone-pillar inscriptions (J. F. Fleet, C.I.I., III, pp. 12 and 54).[2] It is inconceivable that the dictum could have been publicly laid down after the middle of the fourth century A.D.

157. We see in Bṛhaspati's injunctions both the idealist and the realist. The latter is much in evidence in the section on *āpad-dharma* (occupations of distress). The rule in *sāhasa* (p. 183, v. 4) declaring that the law that the assassin of the higher *varṇas* can be summarily killed in righteous combat is held to be inapplicable in *kaliyuga* tends to idealise the sanctity of the Brāhmaṇa by mere birth. The exception is in conflict with the clear injunctions to destroy the would-be-assassin (pp. 185-186, vv. 17–19), even if he was a master of the Veda and of unimpeachable orthodoxy, and proclaiming such destruction of a dangerous criminal as not only not sinful but as equal to the merit resulting from an *aśvamedha* (horse sacrifice). Manu (VIII, 350-351) has an injunction in identical terms.[3]

---

[1] सवर्णपुत्रानन्तरा पुत्रयोरनन्तरा पुत्रश्चेत् गुणवान् स ज्येष्ठांशमर्हति। गुणवान् हि शेषाणां भर्ता भवति ॥

[2] In the Allahabad inscription (Fleet, *Gupta Inscriptions*, 1889), Samudragupta states that he was *selected* by his father to succeed him, which would be unnecessary if he was the eldest son. He had an elder brother named Kāca. He also speaks with pride of his being the son of the *Licchavi* queen, Kumāradevī. Candragupta II was a younger son of Samudragupta, who overthrew his elder brother Rāmagupta and probably had him killed, and then married his sister-in-law, the Queen Dhruvadevī (see A. S. Altekar, 'A New Gupta King', J.B.O.R.S., 1928, pp. 223–253).

[3] गुरुं वा बालवृद्धौ वा ब्राह्मणं वा बहुश्रुतम्।
आततायिनमायान्तं हन्यादेवाविचारयन् ॥
नाततायिवधे दोषो हन्तुर्भवति कश्चन।
प्रकाशं वाप्रकाशं वा मन्युस्तन्मन्युमृच्छति ॥

158. On the other hand, there are equally clear rules against killing the Brāhmaṇa, even as a judicial punishment for the gravest crimes (p. 302, v. 513). In the list of inexpiable offences (*mahāpātaka*) the slaying of a Brāhmaṇa leads (p. 32, v. 23). To emphasise to the utmost degree the gravity of an offence it is enough to treat it as equal to the slaying of a Brāhmaṇa (p. 55, v. 34, where the corrupt assessor and the false witness are described so: '*brahmahā ca samāḥ smṛtāḥ*'). The destruction of the means of subsistence (*vṛttihāni*) is said to be in one sense as grave as the killing of a Brāhmaṇa, but in its effect not altogether the same, since 'at the end of a *kalpa*, the slayer of a Brāhmaṇa may be cleared of the sin, but never the destroyer of one's livelihood' (p. 371, v. 45). In three verses (p. 381, vv. 61–63) Bṛhaspati pictures the enormity of the crime of those who slay those who kill persons defending parents, preceptors, oneself, property, kine, land and houses, women, relations, friends, wives and benefactors, by declaring it as 'Brāhmaṇa-killing' (*brahma-ghāta*).

159. The apparent inconsistency is thus not only between the two rules about killing the assassin, even if he is a learned Brāhmaṇa, but in reconciling both with the general inhibition against taking away a Brāhmaṇa's life. The conflict occurs in this matter in other smṛtis also. It is not therefore possible to reject *one* of the dicta as spurious, or to assume that the jurist (like Bṛhaspati) who enunciated the rules is inconsistent through inadvertence. This is why commentators have been put to the necessity of explaining away the apparent inconsistency. The different interpretations on which the reconciliation is effected, so as to save the general rule of Brāhmaṇa immunity, are summarised by me elsewhere (*Rājadharma*, 1940, pp. 83 and 206-207). It is sufficient to note that Bṛhaspati has himself furnished one way of reconciliation by ruling that the rule to kill the manifest assassin, so far as the Brāhmaṇa is concerned, is not for this *yuga*.

160. Another instance of the conflict apparently proceeding from the existence of a general practice, which cannot be overthrown by mere fiat of a smṛti, and old rules against the practice is furnished by Bṛhaspati's statements on money-lending or usury, for which the technical term is *kusīda*, while the term for the usurer is *vārddhuṣika*. Bṛhaspati uses the term *vārddhuṣya* in more than one sense. He who takes as interest more than the principal or who extorts compound interest (*cakravṛddi*) is a *vārddhuṣika* (p. 102, v. 21). He who having bought things at normal prices, sells them for exhorbitant prices (*mahargham*), i.e. a profiteer, is a *varddhuṣika*. The second sense of the term seems an innovation, by extension, by Bṛhaspati. The importance of money-lending in society is indicated by including inability for it to flourish as one of the features

of anarchy (p. 2, v. 8). *Kusīda-paripālanam*, protection of capital, is one of the functions of the State. It is one of the seven recognised means of amassing wealth (p. 70, v. 4). The appointment by a capitalist of the agent, who acquires thereby legal obligations as a *nisṛṣṭārthaḥ*, is legally recognised (p. 98, v. 29; p. 118, v. 122). Money-lending is allowed as a distress occupation to a Brāhmaṇa (p. 365, v. 3) but the further injunction that he is permitted to follow the profession *by himself* (*svayam kṛtam*) may reflect the desire of Bṛhaspati to prevent a Brāhmaṇa from engaging in large-scale money-lending, by employing agents.

161. But the ancient prejudice against the usurer persists. The food given by an usurer is classed with that of an outcaste and the Brāhmaṇa, who partakes such food, must live on barley (*yava*) alone for twelve days as a penance (p. 374, v. 7). This is a re-affirmation of the prohibition of Manu (IV, 210, 220),[1] his further statement that, as between a liberal usurer and a miserly *śrotriya* there is parity (*ib.*, IV, 224)[2] and 'the usurer's food may become purified by faith while the other man's is defiled by want of it' being only a rhetorical outburst against the miser, even if he be a śrotriya. He excludes an usurer (*vārdhuṣika*) from a *śrāddha* (III, 153, 180). So does Bṛhaspati (p. 374, v. 15). Bṛhaspati's contempt for a money-lender as one who takes advantage of the difficulties of a necessitous person to his own benefit is shown by an ingenious etymology he gives of the word *kusīda* (interest on money lent). 'What is taken fourfold or eightfold (the regular rate) without any qualm from a person in distress (*sīdataḥ*) is called *kusīda* (p. 100, v. 6).' The recommendation of Bṛhaspati that the Brāhmaṇa, who takes to trade, agriculture or money-lending, should wash out the sin of doing so, by feeding Brāhmaṇas, the gods and the *pitṛs* (p. 365, v. 4 and v. 6) out of the gains of money-lending, is a manifest application and *extension* of the rule stated in *Manusmṛti* (IV, 210, 220). It indicates how the old ethic was reconciled with the ethic of capitalistic economy.

162. Bṛhaspati, who has already been seen to stress the influence of propinquity and association in bringing about a lowering of character in Brāhmaṇas, has certain dicta excluding from participation in ancestral rites (*pitrye*) a number of named professions by following which Brāhmaṇas become degraded (p. 374, v. 15). Of these avocations, some are morally vile (e.g. pimp, bully, thief

---

[1] (*a*) स्तेनगायनयोश्चान्नं तक्ष्णो वार्द्धुषिकस्य च ।
(*b*) विष्ठा वार्द्धुषिकस्यान्नं (IV, 220)

[2] श्रोत्रियस्य कदर्यस्य वदान्यस्य च वार्द्धुषेः ।
मीमांसित्वोभयं देवाः सममन्नमकल्पयन् ॥

and poisoner) and others are inoffensive except for their associations, like leather selling, weaving, practice of medicine, soothsaying, washing clothes, etc. The list may be well compared with the longer catalogue given by Manu (III, 150–167).

163. A nation's level is judged by its treatment of its women and the place it assigns them in its religious, social and public activities. Judged by this test, the India of the Vedas, the epics and smṛtis will not show to disadvantage. Manu's exhortations for considerate treatment of women is worthy of his eminent position among authorities on conduct. Bṛhaspati goes one better than Manu. Manu was silent on the right of the widow to succeed to her husband's estate; Bṛhaspati made her the first heir of the sonless man, and justified his decision in words of passionate eloquence, which still ring through the corridors of time, as one of the best statements of the wife's case (pp. 211–213). His advocacy of the rights of the daughter are no less rational and eloquent (pp. 217-218). It is characteristic of Bṛhaspati's powers of persuasion that in advocating both these claims, against the strongly entrenched opponents of the claims, he rests his case not only on reason and precedent but on the paramount authority of the Vedas, citing even the *śruti* passage, as for example, the famous address to the daughter, '*angād-angāt sambhavasi*', which is found in the *Śatapatha-brāhmaṇa* (14, 9, 4, 8), the *Bṛhadarāṇyaka Upaniṣad* (6, 4, 8), and most of the *Gṛhyasūtras* as well as the *Mahābhārata* (*Ādiparva*, lxxiv, 63).

164. It is in keeping with his attitude to woman that Bṛhaspati makes a skilful application of certain old sayings for the purpose of providing a means of rehabilitating outraged or fallen women, who were likely to be driven out of society. He reaffirms the old doctrine of the physical purity of women (*striyaḥ pavitram atulam*, p. 362, v. 66), and ancient sayings that women derived their cleanliness and sweet speech from the gods (p. 362, v. 65), and that they remain uncontaminated in spite of their being supposed to have been enjoyed by gods (p. 361, v. 62), to declare with emotion that in no circumstances can women be cast away—when they are forced, or outraged by robbers, or if they fall through their own weakness (*svayam vipratipannā tu*). Women, independently of their status, were protected from seduction, abduction and outrage by stringent provisions of the law against the offender. The *Kauṭilīya* provided a punishment for the man who defiled the daughter of his own slave (*infra*, p. 230).[1] Yājṇavalkya will not exempt even a Brāhmaṇa from

---

[1] दासस्य दास्या वा दुहितरमदासीं प्रकुर्वन्तश्चतुर्विंशतिपणो दण्डः शुल्काबध्यदानं च। निष्क्रयानुरूपां दासीं प्रकुर्वतो द्वादशपणो दण्डः वस्त्राबध्यदानं च ॥

punishment if he seduces a slave woman (II, 290).[1] Nārada classes the seduction of a wet-nurse (*dhātrī*) as an inexpiable offence and rules that the offender should be mutilated (XV, vv. 73–75).[2] The abduction of a virgin was a capital offence according to the *Nārada-pariśiṣṭa* (28).[3] Bṛhaspati held the abduction of a married woman to be a capital offence.

165. While the law might have had a deterrent effect on sex offences, the injured woman still suffered more than the man, and in any case was treated as virtually outside the family. Even Bṛhaspati repeats (as part of the civil law) the rule that the ravished woman should be kept apart, with just enough food and clothing, within the house and made to undergo penance, unless she was outraged by one of a lower caste, when she could be put away (p. 191, vv. 18-19). This is the old law. But Vasiṣṭha had declared with more humanity that a wife who had eloped or been forced cannot be cast away (XXVIII, 2–4).[4] The rehabilitation of the outraged woman was provided for by Bṛhaspati in the above amendment to the old law, as was done later by Dēvala, after the Muslim invasions of Sindh. There might be more than mere humanity behind the alteration thus made. Can one read into the change and the impassioned justification of it by Bṛhaspati the practical need of a solution for a social problem of increasing gravity in an epoch of confusion, in which the law was unable to protect women as of old, and misery and the breaking up of homes would have been the consequence of failure to provide meliorative measures? If so, we have to look for the causative conditions in the epochs before the foundation of the Gupta empire, and after the fall of the Śunga empire, or in the short period of two generations represented by the invasions of Toramana and Mihiragula in the last quarter of the fifth and the first quarter of the sixth century A.D. The second of the suggested periods is impossible. In the settled conditions of the Gupta empire to which Fa-hien

---

[1] अवरुद्धासु दासीषु भुजिष्यासु तथैव च ।
गम्यास्वपि पुमान् दाप्यः पञ्चाशत्पणिकं दमम् ॥

[2] राज्ञी प्रव्रजिता धात्री साध्वी वर्णोत्तमा च या ।
आसामन्यतमां गत्वा गुरुतल्पग उच्यते ॥
शिश्नस्योत्कर्तनं तस्य नान्यो दण्डो विधीयते ॥

[3] p. 226, (28) सर्वस्वं स्त्रीं तु हरतः कन्यां तु हरतो वधः ।

[4] न त्याज्या दूषिता नारी नास्यास्त्यागो विधीयते ।
पुष्पकालमुपासीत ऋतुकालेन शुध्यति ॥
स्त्रियः पवित्रमतुलं नैता दुष्यन्ति कर्हिचित् ।
मासि मासि रजो ह्यासां दुष्कृतान्यपकर्षति ॥

bears testimony, such outrages against women could not have been at least numerous. We have to look for a period in which persons foreign to Indian culture and religion were in military occupation of the land, such as the commencement of the Christian era.

166. The bent of Bṛhaspati's mind is conservative, and the so-called 'advance' which marks his work was in no sense designed as a break with tradition, but was justified as truer to the spirit of Dharma than the views modified or discarded. His moral standards are pitched high. Truth raises man above human weakness; 'he who speaks truth is like unto a god' (p. 9, v. 54). Litigation and trials are spiritualised. In two places Bṛhaspati treats a judicial proceeding as a *yajṉa* (p. 9, v. 55; p. 20, vv. 118-119). 'In the *yajṉa* Viṣṇu is worshipped; in *vyavahāra*, the king is. The successful litigant is like the sacrificer, and the defeated party is the victim (*paśu*). The plaint and the reply are like the offering for the sacred fire, and the *pratijṉā* is the *havis* (offering). The Vedas stand for law, and the assessors to the officiating priests.' Forestalling Kālidāsa (*Raghuvamśa*, IV, 12)[1] and amplifying the concept, Bṛhaspati derives the word *Rājā* from the roots meaning 'to please' and 'to shine', and describes the king as fitly named *Rājā* as he delights his subjects, and shines by the splendour of his person. Bṛhaspati works some of the qualities, which the judge should possess, into another etymology. It is the duty of the judge to reassure parties and prevent alarm or nervousness in them by his urbanity, and by putting them at ease by speaking first. The official designation of the judge is *prāḍvivāka*. The component terms of the word are described as suggesting that he puts the question to the parties in the trial, in initiating proceedings (*prād*), and discovers truth by questions and re-examination (*vivāka*). As described by Bṛhaspati, the trial opens with these words to the plaintiff (*kāryārtin*): 'What do you want done? What is your distress? Be not afraid, O man, but speak' (p. 24, v. 145). In a second śloka, Bṛhaspati derives the name from the Veda, where the words *prād* and *vivāka* are used (*Atharva-Veda*, II, 27, 1 and 7; *Taittirīya Brāhmaṇa*, III, 4, 6, 1) in the sense of 'debator' and 'clear up by speech'. *Prād* is derived from *pṛcch*, to question ('*pṛcchati praśnam iti śrutiḥ*', Bṛhaspati, p. 11). Haradatta in commenting on the *sūtra* of Gautama, 'the king, or the judge or the Brāhmaṇa learned in the *śāstras*' (*Dharmasūtra*, 13, 26) uses the very words of Bṛhaspati without mentioning his name ('*pṛcchati iti prād; vivicya vaktīti vivākaḥ*).

---

[1] राजा प्रकृतिरञ्जनात् ।

167. A similar use is made by Bṛhaspati, to suggest from the concluding prayer, which he who performs a *śrāddha* (ceremony to the names) utters, 'And, may my faith never disappear' (*'śraddhā ca no mā vyagamat'*, p. 342, v. 109) that as faith (*śraddha*) is essential to a *śrāddha*, so it is so named because what is offered to the manes in it is offered with devout faith (*śraddhayā dīyate yasmāt śrāddham tena nigadyate*, p. 331, v. 36). The etymologies are indicative no less of Bṛhaspati's saturation in Vedic tradition than of his ingenuity. His attachment to tradition is so obvious, that his rules prohibiting the association of a Śūdra (who will not be conversant with tradition) as a *sabhya* (assessor) (p. 12, v. 72), and the interchange of duties and functions between the Śūdra and the Brāhmaṇa (p. 71, vv. 15-16), which might result in the corruption of tradition by its exposition by a Śūdra teacher not brought up in it, and even in its disappearance if the Brāhmaṇas give up the duty of teaching, may be explained as due to the conviction that in the interest of society everything should be done to preserve tradition and prevent its corruption or loss.

168. An effect of belief in *karma* is to emphasise individual responsibility. Society is believed to be preserved by maintaining the equipoise of duties between the several *varṇas* and *āśramas*, and by seeing that every man does his duty. This is why the king is enjoined to maintain every one in his appointed duty. Bṛhaspati makes 'purity' (*śauca*) depend on 'being fixed in one's own duty' (*svadharme ca vyavasthānam śaucam etat prakīrtitam*, p. 299, v. 495). Duties are inseparable from function no less than birth. Neither fear, nor self-interest (in a short-sighted sense) should stand in the way of one's discharge of his duty. This is particularly required of the Brāhmaṇa, who is to be an exemplar and teacher. He is not to be led away by cupidity or self-seeking into pursuits which are ruinous to his spirituality and character. By such surrender the Brāhmaṇa becomes a degraded being (*caṇḍāla*), in spite of his birth (p. 374, vv. 13–15). If he neglects to educate himself as he should, and plays the fool, the Brāhmaṇa loses the right to deference (p. 270, v. 275). The fearless and un-selfregarding pursuit of duty and righteousness is perhaps best illustrated by the stringent injunctions to assessors in a trial (and ministers) to restrain a king who is bent on wrong-doing by telling him the unpalatable truth, so as to save him from perdition and keep the assessors themselves from sin (*na sabhyaḥ kilbiṣī tataḥ*, p. 17, vv. 99–101). If the king persists in wrong, even after he is admonished by the advisers, the latter have done their duty and are free of blame.

169. Bṛhaspati's conservative disposition is also evidenced by his emphasis on acting in due accord with the sacred writings

(*śāstra*) and Vedic injunctions. 'The king is advised by learned men in ways shown by the *śāstras*' (p. 9, 52). 'The time for hearing suits by the king is best which is approved by the *śāstras*' (p. 10, v. 61). 'Those who have been divinely endowed with intelligence get over easily the cleverness of others, and pierce through the darkness spread by ignorance and transcend the obstacle placed by doubts (to get at truth). The assessor who restores health to the diseased (mental) eye by the ointment-applying needle of *śāstra*, obtains in this world both fame and royal rewards, and in the next salvation' (p. 16, vv. 96-97). 'The usages of the castes originating in improper unions (*pratiloma-prasūta*) and of hill tribes (*durga-nivāsinaḥ*) are to be carefully enforced according to the *śāstras*' (p. 22, v. 132). 'The assessor who abandons cupidity and dislike, and decides questions in issue in accordance with the injunctions laid down in the *śāstras* (*śāstroditena vidhinā*) obtains the same reward as he who performs a *yajña*' (p. 17, v. 98). In some places *śāstra* is used in the sense of *dharmaśāstra* (p. 39, v. 18, for the approval of the term *sampratipatti* for 'an admission by the defendant' by those learned in the *śāstras*). Similarly, in regard to the Vedas, the performance of the acts enjoined by the Veda is enjoined, and the omission to perform them day by day leads to rebirth as a *caṇḍāla* (p. 296, v. 476). The *upākarma* ceremony is enjoined by the Veda and it should be done when the sun is in Cancer (p. 262, v. 221). The capital of the king is to be filled with Brāhmaṇas who have mastered the Vedas and the *vidyās* (p. 6, v. 30). The defamation of Brāhmaṇas may be punished by the amputation of the tongue, even when done by one who is master of Vedic examples and is an instructor in law (p. 172, v. 18), a rule intended to bring out in the strongest manner the culpability of libelling Brāhmaṇas.

170. The atheist is reprobated. Those who are devoid of a knowledge of the *śāstras* are classed (to mark the heinousness of their ignorance or negligence) with the *nāstika* (atheist). Civil disabilities are attached to the manifest atheist. Though one may be presumably able to depose on local or caste usages, he cannot be questioned on them, if he is an atheist (p. 11, v. 64). The atheist is among the excluded classes who cannot be witnesses (p. 56, v. 40). The divine test or ordeal (*daiva*) cannot be offered to an atheist (p. 89, v. 68). The two last exclusions are intelligible, as obviously one who did not believe in post-mortuary punishments indicated in the oath taken before the court for perjuring himself cannot be deterred from telling falsehoods by the influence of the oath. An ordeal is a judgment of God and is inapplicable to those who question His existence. The heretic (*pāṣaṇḍa*) is one step below the atheist in culpabi-

lity. *Manusmṛti* (IV, 61) refers to guilds of heretics (*pāṣaṇḍa-gaṇa*),[1] possibly an allusion to local Buddhist *saṅghas*. Yājñavalkya (II, 192)[2] provides equally for the recognition of the by-laws of orthodox Vedic (*naigama*) and unorthodox heretical (*pāṣaṇḍī*) *gaṇas*. Nārada (ed. Jolly, p. 163, v. 2)[3] and Kātyāyana (ed. Kane, v. 682)[4] repeat the rule in their own words. Kātyāyana's verse, as cited in the *Smṛti-candrikā* (III, p. 40), attributes the opinion to Bṛhaspati, from whom no other writer cites a rule of Bṛhaspati to this effect (the verse is not included in this collection). It is not possible to equate the term *pāṣaṇḍa* with Buddhist, though later commentators like Medhātithi and Kullūka (Manu, IV, 30) and Vijñānesvara, interpreted it as meaning one who rejects the authority of the Veda. There is no reference in Bṛhaspati to Buddhist thought, tenets or organisations.

171. This silence has to be explained. Bṛhaspati has enunciated *eight* virtues which every one should possess (*sarva-sādhāraṇāni*) and has proceeded to illustrate and explain what each of these virtues consists in (pp. 297–300, vv. 489–501). The number *eight* might suggest borrowing from the Buddhist 'noble eightfold path' by walking on which one gets *nirvāṇa* ultimately. The Buddhist virtues are the possession of right views, right aspiration, right speech, right conduct, right livelihood, right effort, right-mindedness, and right rapture. Summed up the list of Buddhist beatitudes amounts to this: the way to happiness and ultimate emancipation is 'to have a good heart and mind, taking shape in good deeds, and at last finding fulfilment in the rapture of ecstasy' (Sir Charles Eliot, *Hinduism and Buddhism*, 1921, I, 213). The eight virtues which Bṛhaspati would ask every one to cultivate are compassion (*dayā*), forgiveness (*kṣamā*), freedom from envy (*an-asūyā*), purity (*śaucam*), tirelessness (*an-āyāsam*), auspiciousness (*maṅgaḷam*), liberality (*a-kārpaṇyam*), and absence of desire (*a-spṛhatvam*).[5] The two are entirely different, though there is overlapping. It will be noticed that Bṛhaspati puts some of the virtues negatively, i.e. he suggests what one should not possess, such as desire, envy, covetousness, etc.

---

[1] न शूद्रराज्ये निवसेन्नाधार्मिकजनादृते ।
न पाषण्डिगणाक्रान्ते नोपसृष्टेऽन्त्यजैः नृभिः ॥

[2] श्रेणिनैगमपाखण्डिगणानामप्ययं विधिः ।
भेदं चैषां नृपो रक्षेत्पूर्ववृत्तिं च पालयेत् ॥

[3] पाषण्डिनैगमश्रेणीपूगव्रातगणादिषु ।
संरक्षेत्समयं राजा दुर्गे जनपदे तथा ॥

[4] गणपाषण्डपूगाश्च व्राताश्च श्रेणयस्तथा ।
समूहस्थाश्च ये चान्ये वर्गाख्यास्ते बृहस्पतिः ॥

[5] This is cited as from Vyāsa in the *Maskari-bhāṣya* on Gautama.

172. The insistence on the full ritualistic life, the quiet affirmation of the old rules, and the absence of even the occasional expressions of disapproval of an unorthodox creed like Buddhism, above all, the complete silence on the tenets and regulations of that powerful religion, might suggest either deliberate ignoring by a hostile writer, or a condition in which the struggle between Buddhism and Brāhmanism had at last been concluded by the defect of the former all along the line, and its displacement as a social and religious factor. This position was apparently reached only sometime after the reaction begun by Puṣyamitra and his dynasty in the second century B.C. Foreign rulers like Menander (Milinda) may have shown interest in Buddhism in the second century B.C. But it is evident that the successors of Kaniṣka were definitely Brāhmanical in their religious affiliations, and that, judging from the Besnagar inscription of Heliodorus, even in the second century B.C. a Brāhmanical cult of Viṣṇu (as Vāsudeva) was gaining a hold even on the Hellenistic settlers on the north-west frontiers of India. The strong Vaiṣṇava leanings in Bṛhaspati (e.g. pp. 307-308, vv. 546–555; p. 319, v. 67 on the *harivāsara*) are intelligible in the conditions of an epoch in which even foreigners accepted the Viṣṇu cult, and it is not permissible to reject passages which inculcate the *Bhāgavata* form of worship, as late interpolations, as has been done in the case of *Viṣṇusmṛti*, which, on other grounds, has been assigned to this period.

173. After the spread of Buddhism, the acceptance of the ascetic form of life, represented by the last stage of a Brāhmaṇa's life (*sanyāsa*) had become popular, on the various grounds on which monasticism thrives. To those brought up in Brāhmanic religion and discipline it seemed to show a way out. An easy *sanyāsa* for one who was unprepared for entry into it by self-discipline and spirituality was socially unwelcome. This must have struck Bṛhaspati, whose description of the conditions in which alone the *āśrama* could be entered on is unusually full and pointed (p. 305, vv. 532–538). The entrant into *kaivalya-āśrama* must have overcome desire and anger, recognised the insipidity (*nis-sāram*) of worldly life, become unrecollecting of pleasures enjoyed or wistful for joys to come, possess devotion (*śraddhā*), mental concentration (*dhyāna*), austerity (*tapaḥ*), purity of mind and body, and single-minded devotion to God. An easy approach to salvation or emancipation is not for one who would become a *sanyāsin*, when he is unfit, or for a man of 'cloistered virtue' who has not been schooled to self-mastery in the hard struggle of daily life.

174. What constitute the elements of *dharma* of the most import for this life and the hereafter? The answer is given by Bṛhaspati, in the spirit of ancient tradition, in four verses reproduced at the

beginning of the *samskāra* section (p. 231) below. The study of the Vedas, the worship of holy men, the performance of the prescribed rites and sacrifices (*yajña*), and the acquisition of knowledge of the sacred writings and above all truth, are the things which constitute *dharma* of a fruitful kind in this life and after death. Truth, knowledge, austerities, and charity are the approaches to *dharma*. From duty (*dharma*) flow happiness and wisdom, and from wisdom release from the bondage of re-birth. Detachment from the objects of pleasure and constant introspection are, says Bṛhaspati (p. 231, v. 2), what make for the best for men, according to the sage *Pancaśikha* (*Pancaśikho muniḥ*). 'Performance of *tapas* (austerity) is the primary duty (*dharma*) of the *Kṛta-yuga*, the cultivation of the knowledge of the teachings of the scriptures (*jñāna*) of the *Tretā-yuga*, the performance of sacrifices (*ādhvara*) of the *Dvāpara-yuga*, and the practice of charity (*dāna*), compassion (*dayā*) and restraint (*damaḥ*) of the *Kali-yuga*' (v. 4). The sentiments thus expressed have passed into currency as the common ethical thought of India. They indicate no special quality which can be regarded as individual and peculiar to Bṛhaspati.

175. The citation of the name of the sage Pancaśikha, as the authority for the sentiment that detachment from pleasure and spiritual concentration are best for men, raises the question of the identity of the sage, whose opinion is thus cited. Several of the name are known. In the early Buddhist texts a *gandharva* named Pancaśikha is mentioned as in the vicinity of the Buddha (H. Oldenberg, *Buddha*, p. 111). The *Mahābhārata* (XII, 220-221) describes a long philosophical colloquy between him and king Janaka of Videha. He is represented there as the son of Kapilā. The name is explained (*ib.*, 220, v. 12) as due to his having bathed in five sacred streams (*panca-srotasi*), his having mastered the *Pāncarātra*, to his knowing the five (truths), his having accomplished the five (things to be done), and worn five braids of hair to symbolise these. There is a third Pancaśikha, who appears in the *Sāmkhya* tradition, after Kapila and Āsuri, and the epic makes Āsuri his teacher and foster-father. This attempt at identifying the epic sage with the *Sāmkhya* teacher is rejected by Keith, after an analysis of the known teachings of both. 'The system of Pancaśikha is developed in detail in XII, 219 (of the *Mahābhārata*); not only has it in detail no special connection with *Sāmkhya*, but in its fundamental principles, it is not *Sāmkhya at all*... Pancaśikha is truly Vedantic and not an upholder of the *Sāmkhya* at all' (A. B. Keith, *Sāmkhya System*, pp. 40-41). The epic derivation of the name from, among other things, his mastery of *Pāncarātra*, the source of the Bhakti cult centering round Viṣṇu, would confirm this rejection of the identity of the two Pancaśikhas. This is important, as the insistence on such doctrines as that 'know-

ledge and ignorance are the sole determinants of release from bondage' and of the need for absolute detachment, by Pancaśikha, the writer quoted in the *Sāmkhya-kārikā* (III, 30), might suggest a superficial resemblance to the ethical view cited by Bṛhaspati as that of the sage (*muni*) Pancaśikha. Keith holds the *Sāmkhya* Pancaśikha to be a historical person, to whom a date in the first century A.D. ascribed by Garbe (*Sāmkhya Philosophie,* p. 34) 'may be regarded as not excessively early' (*ib.*, p. 43). If Bṛhaspati's allusion was to this person, then Bṛhaspati, who refers to Pancaśikha as a sage (*muni*) must be placed fairly long after the first century A.D. to allow of a philosophical writer becoming transformed into an ancient sage. The simple ethical view attributed to him by Bṛhaspati is more in line with his general outlook, as described in the *Mahābhārata* than with the developed *Sāmkhya* doctrines of the historical Pancaśikha.

176. Is there anything in the fragments of Bṛhaspati's *smṛti* to indicate the region to which he may have belonged? The evidence furnished by the fragments themselves may be stated. The famous verses beginning with the words '*eṣṭavyā bahavah putrāh yadyekopi Gayām vrajet*', magnifying the sanctity of Gayā as the one holy place where the performance of a *śrāddha* brings *mukti* (release) to one's ancestors (*pitaraḥ*), which the *Matsyapurāṇa* quotes as anonymous *gāthas*, are attributed by the digests and commentaries to Bṛhaspati. In another verse, which is also ascribed to Bṛhaspati (p. 335, v. 65), the ancestors are said to long for the birth of sons, from fear of falling into hell for want of male descendants, since at least one of them might make the pilgrimage to Gayā and free them for ever (*asmān tārayiṣyati*) from this fear (v. 66). The birth of sons is lauded in another verse, because a son will effect the release of a bull (*vṛṣotsarga*), which will enable the spirits of the departed to cross the dread stream Vaitariṇī, in the other world, will perform the prescribed domestic and public sacrifices (*iṣṭā-pūrta*), will protect his parents in their old age, and perform funeral ceremonies for them (p. 335, v. 66). The mixture of the material and spiritual benefits anticipated from male progeny may be noted, as it is characteristic of Bṛhaspati. The 'undying' tree (*vaṭa-vṛkṣa*) at Gayā, and other holy sites in which, in the presence of an assemblage of Brāhmaṇas, the *śrāddhas* are done, are all mentioned in another verse (p. 336, v. 67). There is no reason to doubt the authenticity of the verses. The identical sentiments are expressed in *Vasiṣṭhasmṛti* (XI, 39–42), which is older than Bṛhaspati's work: 'The father and the grandfather, likewise the great-grandfather, beset a descendant who is born to them, just as a bird flies to a tree, saying "He will offer us funeral repasts with honey and meat, with vegetables, with milk and with messes made of milk, both in the rainy season and under the constella-

tion Maghāḥ". The ancestors always rejoice at a descendant who lengthens the line, who is zealous in performing funeral sacrifices, and who is rich in images of the gods and (virtuous) Brāhmaṇa guests. The manes consider him to be their (true) descendant who offers them food at Gayā, and (by virtue of that gift) they grant him (blessings), just as husbandmen (produce grain) on well-ploughed (fields).'

177. Then, we have in Bṛhaspati's fragments laudation of certain *tīrthas* of North India. He who bathes thrice daily (*tri-ṣavaṇa-snāyī*) and dwells for three nights (*tri-rātropoṣito*) at the world-famous (*lokaviśrute*) confluence of the *Aruṇā* and the *Sarasvatī* is freed from all sin (p. 379, v. 44). The confluence takes place near Kurukṣetra, not for away from modern Delhi. The prescribed three daily baths and halt for three nights at the confluence of *Gangā* and *Yamunā* (the Ganges and the Jumna) at *Prayāga* (modern Allahabad) make one pure again after sins have been committed. *Prayāga* has been known as *tīrtha-rāja* (king of holy places). It is noteworthy that in the fragments of Bṛhaspati the description 'world-famous' (*loka-viśruta*), which would be applied to *Prayāga,* is used to describe the obscure confluence of the little stream Aruṇā and the now lost river Sarasvatī. Performing *śrāddha* or even seeing three holy sites in Gayā (*Brahmāraṇya*, *Dharmapṛṣtha*, and *Dhenukāraṇya*) is said to raise up ancestors for twenty preceding generations (p. 333, v. 51). No other holy places are mentioned in the available fragments. The region in which the holy places mentioned are found extends from Delhi to Gayā.

178. In dealing with customs, which are repugnant to accepted *dharma*, but which have to be protected (*pālanīya*) in order that the people following them may not be disturbed in mind or become disaffected (p. 21, v. 127), Bṛhaspati recites some usages from different parts of India. From the context, it has to be gathered that the localities in which they were followed were not in his own province. The customs have to be treated as entitled to the same recognition as the family usages of persons born of *pratiloma* unions and of forest tribes (p. 21, v. 126), i.e. as inferior customs. *Dharma* being personal, not local, such *ācāra* (usage) must be applied to persons who follow them irrespective of their domicile. The customs thus catalogued as inferior are the marriage of a maternal uncle's daughter, which is practised even by the twice-born among the people of the Dakhan (*dākṣiṇātyaiḥ*), the eating of beef by craftsmen in *Madhyadeśa*, the eating of fish by persons of even the higher *varṇas* in the East (*pūrvaiḥ*), and the drinking of wine and the marriage with a brother's widow in the North (*uttare*). The fraternal polyandry of Tibet and the hill tribes of the Himalayas is probably what is alluded to. The indica-

tions might justify the conclusion that the area in which the author of this description of condemned usages lived is, by elimination, the Gangetic plain between Bengal and the Punjab, and between Central India and the Himālayas; and, within this region an area nearer to Kurukṣetra, forming the old *Brahmāvarta*, the sacred land of *Manusmṛti* (II, 17-18), 'which lies between the two divine rivers Dṛṣadvatī and Sarasvatī',[1] and the usage of which 'handed down in regular succession (since time immemorial) among the (four chief) castes (*varṇa*) and the mixed (races) of the region, is called the conduct of virtuous men' (*sadācara ucyate*). This is just the area in which the impact of the foreign raids, which began early in the second century B.C. and continued till the establishment of Kuṣan dominion, must have been most severe. It is the region in which one expects to find the cult of Viṣṇu as Vāsudeva-Kṛṣṇa to be well established in that epoch, so much so that foreigners accepted it, and it spread downwards into Rajputana, where we find epigraphic evidence of its prevalence in the mutilated Gosuṇḍi inscription (*c.* 200 B.C.) as well the Besnagar inscription of Heliodorus (Luders, *List of Brāhmi Inscriptions*, Nos. 6 and 669). It may be remembered that in enumerating the current coins (p. 81, vv. 8–10) Bṛhaspati uses neither the terms *raupya* for the silver *kārṣapaṇa*, which was, according to Nārada (p. 229, v. 57), the name used in the Dakhan for it, nor *aṇḍikā*, the name used in the Punjab. While he mentions the *kārṣapaṇa* for describing the scales of fines, which were reckoned in it (p. 82, v. 11), he uses the word *kākaṇī*, which Kātyāyana (v. 493) describes as a fourth of a *paṇa*, as well as the *paṇa*, as the usual money-gift (*dakṣiṇā*) in a *śrāddha* (p. 347, v. 136). Bṛhaspati's omission to mention the names of the coins ordinarily used in the Punjab and in the Dakhan would indicate that he wrote in and for persons, who were resident neither in the Punjab nor in the Dakhan.

179. It has been seen that Bṛhaspati follows in religious matters the lead of the older *smṛtis*. An apparent exception has to be noticed. Condemnation of suicide as a sin is common in *arthaśāstra* as well as *dharmaśāstra*. The *Mahābhārata* (III, 253, v. 2) condemns the soul of the suicide to hell, and to ill-fame (*ātmatyāgī hi adho yāti, vācyatām ca ayaśaskarīm*). Kauṭilya (IV, 7) lays down that the man or woman who committed suicide by a rope, weapon or poison, should be denied proper cremation rites (*na smaśāna vidhiḥ teṣām*) by relations (*na*

---

[1] सरस्वतीदृषद्वत्योर्देवनद्योर्यदन्तरम् ।
तं देवनिर्मितं देशं ब्रह्मावर्तं प्रचक्षते ॥
तस्मिन् देशे य आचारः पारम्पर्यक्रमागतः ।
वर्णानां सान्तरालानां स सदाचार उच्यते ॥

sambandhikriyāḥ). The relations, who, in contravention of the law, perform the rites are liable to punishment and to be deprived of their right to teach, perform sacrifice and receive gifts. In later times, *sati* (*sahamaraṇa* or *anvārohaṇa*) was treated as an exception, but Bṛhaspati has in an ambiguous passage apparently allowed it. In the old *dharmasūtras*, those who had committed inexpiable sins, like killing a Brāhmaṇa or violating the Guru's bed, were asked, as the only method of expiation, to mutilate themselves, and walk facing south till they fall dead (*Āpastamba-dharmasūtra*, I, 9, 25, 1-2) or die embracing the heated metal image of a woman, or throw themselves, when they have killed a Brāhmaṇa, into a fire (*Gautama-dharmasūtra*, XXII, 2). Vasiṣṭha's teaching appears contradictory. In treating of the different ways of obtaining great results, he states (XXIX, 4) that 'by entering the fire the world of Brahma is gained' (*agnipraveśāt brahmalokaḥ*). Bühler (p. 136n. of S.B.E., XIV) regarded this *sūtra* as of some importance as it sanctioned self-cremation and explained the Greek accounts of Brāhmaṇas who visited Europe and cremated themselves. On the other hand, when dealing with penances (XXIII, 14–16) Vaṣiṣṭha explicitly condemns all forms of suicide: 'For him who committing suicide becomes an *Abhiśasta*, his blood relations (*sapiṇḍa*) shall not perform the funeral rites. He is called a suicide who destroys himself by means of wood, water, clods of earth, stones, weapons, poison or a rope. Now they quote also (the following verse): "The twice-born man who out of affection performs the last rites of a suicide, shall perform a *cāndrāyaṇa* penance together with a *tapta-kṛcchra*".' Bṛhaspati's rules on the treatment of suicide seem to follow almost with verbal fidelity the rules of Kauṭilya and Vasiṣṭha, but with one marked omission. He declares (p. 385, vv. 84-85) that the corpse of the suicide, who has taken away his life by poison, the noose or a weapon, should be covered with ordure, as it does not merit any other kind of preparation (*samskāra*). He who cuts down the rope by which a man has hanged himself, he who carries the body (to the cremation ground) and he who puts the fire on the corpse, all can be purified only by a heavy penance (*ati-kṛcchra*) 'So also the worst among men, who offers piṇḍa to the spirit of the suicide.' Bṛhaspati omits to mention suicide by drowning. The omission is probably intentional. If a reason may be sought for the omission, it may be found in the custom of suicide by drowning at the confluence of the Ganges and Jumna at Prayāga, which was supposed to lead the suicide straight to heaven, in accordance with a verse in the Ṛg-Veda (Khila., X, 75, 1) which described how one who sank himself where the white river (the Ganges) and the dark (the Jumna) mingled their waters, sprang straight into heaven, and how the courageous men who abandoned their mortal body thus, are

known to attain immortality.[1] An ancient custom, sanctified by Vedic sanction, and followed in his own country could not have been openly condemned by Bṛhaspati.

180. There is another associated matter in which Bṛhaspati's position needs elucidation. The treatment of *vānaprastha-dhārma* (duty of hermits) is hardly distinguishable from that accorded to the rules of *sanyāsa*. Complete detachment from all worldly affairs and thought (*kaivalya*) being the common feature of both the *āśramas*, he describes as the preparation for both the *kaivalyāśrama* (p. 305, vv. 532 *et seq.*). The meditation on the Supreme Being and the ascetic mode of life are stated in common terms for both, with special signification of the matters peculiar to the *yati* (ascetic), as distinguished from the hermit (*vānaprastha*) (p. 306, vv. 543-544). Manu has elaborate rules distinguishing the hermit and the ascetic (VI, 2–33 for the hermit's rules, and VI, 34–86 for *sanyāsins*). In one respect a marked distinction is made by Manu (VI, 31), and following him by Yājṉavalkya (III, 55).[2] The hermit is enjoined by Manu 'to walk, fully determined and going straight on, in a north-easternly direction, subsisting on water and air, until his body sinks to rest'. The same injunction is repeated by Yājṉavalkya: 'subsisting on air he (the hermit) may go on travelling towards the north-east, until his body is destroyed'. The process of dissolution thus indicated is termed *mahāprasthāna* and the classical instance is its essay by the Pāṇḍavas and Draupadī. The effect of such a death is thus stated by Manu (VI, 32):[3] 'A Brāhmaṇa, who gets rid of his body by one of these methods practised by the sages is exalted to *Brahmaloka* (world of Brahmā), free from sorrow and fear.' Such a death is not permitted to the members of the last order. To the *sanyāsin* Manu (VI, 45)[4] expressly interdicts even the wish for death. 'Let him not desire to die, let him not desire to live; let him wait for (his appointed) time, as a servant (waits) for his wages.' The *sanyāsin* who 'leaves this body, (be it by necessity) as a tree (that is torn) from the river bank, or (freely) like a bird (that) quits a tree, is free from the misery (of the world, dreadful like) a shark. Making over

---

[1] सितासिते सरिते यत्र सङ्गते तत्राऽऽप्लुतासो दिवमुत्पतन्ति ।
ये वै तन्वां विसृजन्ति धीरास्ते जनासोऽमृतत्वं भजन्ते ॥

[2] वायुभक्षः प्रागुदीचीं गच्छेदावर्ष्मसंक्षयात् ।

[3] आसां महर्षिचर्याणां त्यक्त्वान्यतमया तनुम् ।
वीतशोकभयो विप्रो ब्रह्मलोके महीयते ॥

[4] नाभिनन्देत मरणं नाभिनन्देत जीवितम् ।
कालमेव प्रतीक्षेत निर्वेशं भृतको यथा ॥

(the merit of) his good actions to his friends and (the guilt of) his evil deeds to his enemies, he attains the eternal Brahman by the practice of meditation' (VI, vv. 78-79). The difference between the destiny of the hermit, who voluntarily seeks death in the *mahāprasthāna*, and the *sanyāsin*, who allows death to overtake him, should be noted. The first attains *Brahmaloka*, and the second attains *Brahman*. The first is not the real goal, while the second is, because it means emancipation. This distinction is elaborated by Medhātithi, in order that the inferiority of voluntary death, which is opposed to Vedic precept, might be seen (ed. Jha, I, p. 506).

181. What are 'the methods practised by the sages' (*maharṣi-caryāḥ*) by which the hermit seeks, in the alternative to the *mahāprasthāna*, release from the sufferings of this existence? These are named by Medhātithi as drowning oneself in a river (*nadī-pravesa*), falling down headlong from a cliff (*bhṛgu-prapatana*),[1] self-cremation (*agni-praveśa*) and death by starvation (*ahāra-nivṛtti*). Among these, starvation as a means of release from the mortal coils is recommended in the Jaina scriptures (H. Jacobi, *Jainasūtras*, S.B.E., XXII, pp. 68–78, XLV, p. 24). It is noteworthy that no precept of Bṛhaspati has been found recommending *mahāprasthāna*, or any of the four 'recognised' means of self-extinction, named above, and no precept condemning them. To do the first would be to endorse suicide which he abhorred in all forms; to condemn methods sanctified by the action of sages, and advocated by Manu would be impious. A way out, as in the case of the explanation of the contradictory rules of Manu on *niyoga*, was not available. The theory of the decadence of spirituality and power from *yuga* to *yuga*, which Manu (I, vv. 81–86) describes, and which he apparently applied to his disapproval of *niyoga* (IX, vv. 66–68), and which Bṛhaspati endorses (p. 194, vv. 16-17), was apparently not yet fully established. Mr. P. V. Kane conjectures that the theory of decadence was being gradually 'perfected during the five or six centuries preceding Christ, when the great schism due to the genius of (the) Buddha spread over India'. Bṛhaspati does not use the later theory that certain practices, which were good enough to follow in former *yugas*, are impracticable in this *yuga* and must therefore be regarded as interdicted for the Kali-yuga (*kalivarjya*). The *kalivarjya* doctrine, which led to the prohibition

---

[1] *Matsyapurāṇa* (186, 35), referring to the peak of Amara-Kaṇṭak, says that 'he who throws himself down (from the peak) never returns to *Samsāra*:

अनिवर्तिका गतिस्तस्य पवनस्याम्बरे यथा ।
पतनं कुरुते यस्तु अमरेशे नराधिप ॥

of about fifty old practices in course of time, developed after the fourth century A.D. and found expression in the *purāṇas* and the later versified *smṛtis*.[1] Its absence in Bṛhaspati, or at least its presence in a mere germ, reflects an epoch *far* removed from even the periods in which the *mahāprasthāna* and the *vānaprasthāśrama* were ruled out as *kalivarjya*. He has not found the means of rejecting the two institutions which he disapproved of, as, in their case, a loop-hole was not supplied, in the case of *niyoga*, by Manu himself. His silent disapprobation must have strengthened the movement for their rejection, and his argument against *niyoga* suggested the doctrine, which later on developed into the theory of *kalivarjya*.

182. A brief reference is due to the prevalent views of the date of Bṛhaspati's code, to judge of their validity in view of the discussions in the previous pages. Bühler conducted an exhaustive review of the subject, in relation to *Manusmṛti*. He properly regarded Bṛhaspati's work as intended to be a *vārttikā* on the *Manusmṛti*, and therefore later than that work (*Laws of Manu*, p. cviii). He held the date of Bṛhaspati to be circumscribed by his mention of the *dīnāra* on the one hand and on the other by his citation by the *nibandhakāras* from the ninth century A.D. onwards, when it was regarded 'as a work of divine origin, revealed by the teacher of the gods' (p. cx). 'Hence Professor Jolly's supposition that it must have existed some two or three hundred years earlier, places it, not too early, but, in my opinion, rather too late.' Earlier in his discussion Bühler stated that Bṛhaspati was 'considerably later than the beginning of our era' (p. xvii). In his *Digest of Hindu Law*, he was not quite certain of the authenticity of the passage containing the name *dīnāra*. '*If* the verse of Bṛhaspati (about it) is not a later interpolation, the *smṛti* cannot be older than sixteen or seventeen hundred years' (p. 44, 4th edn.). A similar doubt of the authenticity of the śloka in which the name of this coin occurs in *Nāradasmṛti* has been expressed by Meyer (*Rechtsschriften*, pp. 103ff.). Bühler's later opinion put the upper limit at about A.D. 200. Jolly, in introducing his translation of his collection of Bṛhaspati's fragments on *vyavahāra* (in 1889), concluded that the earliest date for the composition of the book could not be pushed behind the first century A.D. when the earliest Indian coins corresponding to the 'gold denarius' of the Roman (*sic*) came into use (p. 275), and that its composition cannot be referred to a later period than the sixth or seventh century A.D. (p. 276). Though on the ground of Bṛhaspati's greater affinity to Manu's views, an earlier date might be attributable to his work

---

[1] See P. V. Kane, *Kalivarjya* (J.B.B.R.A.S., N.S., XII, 1936) and my *Rājadharma*, pp. 151, 176, 181, and 183–185.

than to the *Nāradasmṛti*, Jolly held that 'the enlightened views of Bṛhaspati on the subject of women's rights, and the advanced character of his teachings generally, render it probable that his learned composition belongs to a somewhat more recent period than *Nāradasmṛti*' (p. 275). In the English version of his *Rechte und Sitte* (Strassburg, 1896), which he revised (1928), Jolly was more definite. He held to the view that Nārada was earlier than Bṛhaspati, but 'yet, there is no great distance of time between Nārada and Bṛhaspati' and 'Bṛhaspati should be assigned to about the sixth century or the seventh century A.D., because already from the ninth century upwards he is quoted by the commentators as an inspired seer' (p. 57).

183. Mr. Kane approaches the question from a different angle. He accepts the sequence Manu, Yājn̲avalkya, Nārada, Bṛhaspati, Kātyāyana. The date of Kātyāyana must therefore furnish the lower limit. Both Viśvarūpa and Medhātithi, who flourished in the first half of the ninth century A.D., regarded him as a great smṛti writer like Yājn̲avalkya, Nārada and Bṛhaspati. 'This position he could not have attained in a century or two. Hence, Kātyāyana cannot be placed later than 600 A.D. As Kātyāyana is later than Yājn̲avalkya, Nārada and Bṛhaspati, he could not have flourished before the third or fourth century A.D. Therefore, the smṛti of Kātyāyana must be placed between 300 and 600 A.D.' (*Kātyāyanasmṛtisāroddhāra*, 1933, p. xvii). 'That Kātyāyana looked upon Bṛhaspati as a model and as an author whose dicta were entitled to respect follows from several verses of Kātyāyana' (p. xi). He should have regarded Bṛhaspati as 'an author who flourished several centuries before' (*Hist. of Dharmaśāstra*, I, p. 211). 'Therefore, Bṛhaspati cannot be placed later than the fourth century A.D. As he knew the extant *Manusmṛti*, was later than Yājn̲avalkya, and probably than Nārada, Bṛhaspati must have flourished between 200 and 400 A.D.' (*ib.*, p. 210). This conclusion is restricted to the *vyavahāra* content of Bṛhaspati, for, according to Mr. Kane (*op. cit.*, p. 126) the verses on *prāyasccitta* and *ācāra*, which are cited as from Bṛhaspati, belong to an independent work composed between 300 and 500 A.D. Mr. Kane holds that it is not possible to determine whether the same Bṛhaspati wrote the *sūtra* works on Arthaśāstra and Dharmaśāstra ascribed to him, though he inclines to the belief in their being composed by different authors (p. 125). He admits that Viśvarūpa considered that the verses on *vyavahāra* and *prāyasccitta* which he cited from Bṛhaspati, along with some sūtras, were from one and the same work. Yājn̲avalkya's reference to Bṛhaspati as an earlier writer on Dharma is taken by Mr. Kane as probably a reference to the above work on Dharma.

184. It may be convenient to state here succinctly the results of the review of the evidence in the previous pages. The name of Bṛhaspati, the preceptor of the gods and the Vedic sage, was associated with the authorship of an authoritative exposition of Arthaśāstra, to which probably the name added glamour. The doctrines embodied in this work were developed by students who accepted it, and their tenets came to be known, in the fourth century B.C., as those of the 'school of Bṛhaspati' (*Bārhaspatyāḥ*). The *Kauṭilīya* cites the views of this school (and not the teacher Bṛhaspati) seven times. At the time, both Arthaśāstra and Dharmaśāstra were accepted as valid guides for conduct and as having canonical authority, and were treated as complementary and as having a common aim. They had also some common topics and material. The *Gṛhya* and *Dharmasūtras*, which were used as manuals in oral exposition by teachers following different *caraṇas*, furnished scope for the composition of works which dealt *dharma* in relation to *artha*, which did not affiliate themselves to any specific *caraṇas*, and which depended for their popular reception on their own merits and the reputation of their authors. A feature of the new type of work was the freedom it gave for criticism by one work of this class of the views contained in other works of the class. These works were also in *sūtra* form originally, as a convenience for oral exposition, but divergence in exposition even within a school, and the appeal which this class held to a wider audience than a Vedic school, stimulated the composition of comprehensive works, in which both the old *sūtra* and its exposition would be rendered by the same author. This is illustrated in the *Kauṭilīya*, in which both the *sūtra* and the *bhāṣya* are supplied by the same author, Kauṭilya. The newer class of Arthaśāstra writings, though nominally in *sūtra* form, contained verses also, and their fulness and comprehensiveness made them serve the purposes of study better than the older *sūtra* books, which were designed as aids to memory in oral exposition. A corresponding change was taking place in the same epoch, in which the old *dharmasūtras*, which were specially adapted for oral instruction in specific *caraṇas*, gave place to more comprehensive works in verse and prose, which, while nominally appearing attached to a particular Veda, held a wider appeal, and still later to *samhitas* or collections of Dharma, which used the verse exclusively as the medium of expression. The original *Viṣṇusmṛti* and *Mānava-dharmaśāstra* (before it took its final shape) represent the two stages of this change. The growing *dharma* element derived from the oral exposition of the *dharmasūtras* which the more comprehensive treatises on Arthaśāstra came to contain is paralleled by the incorporation of much *artha* material in the newer *dharma-samhitas*, like the Bhṛgu recension of *Manusmṛti* and *Yājnavalkya-*

smṛti. The original text-book of the school of Bṛhaspati, which Kauṭilya knew, apparently passed through these stages, building on the old core of Bṛhaspati's sūtras, and amplifying its range and content by drawing on floating *dharma* material, like other *dharma* and *artha* writings, till it took a definitive form as a comprehensive treatise on all parts of *dharma* (*vyavahāra*, *prāyasccitta* and *ācāra*) like the Bhārgava recension of *Manusamhita* to which it tended to adhere most closely, in view of the reputation and authority that Manu's work had gained. Every work of this period on *dharma* essayed the same task of being self-contained and comprehensive, like the codes of Manu and Yājṉavalkya. There is no valid reason to doubt that from the time of its taking shape as a work on *dharma*, the code of Bṛhaspati had this character. It remained virtually unaltered, till chance additions came to be made in the fourth or fifth century A.D. to its text, in the form of explanatory or amplificatory material, borrowed mainly from the new knowledge of astronomy.

185. The affiliation of the code of Bṛhaspati to that of Manu has to be treated as a connection with an older text of the latter than the one which has survived and become standardised. The common passages in both codes, and between them and other codes need not be explained necessarily or with close approximation to probability, on the hypothesis of borrowing one from another, as a common source existed in a vast body of anonymous verses on *dharma* topics in circulation and available to all alike. The arguments by which the posteriority of Bṛhaspati's code to the code of Yājṉavalkya, which contains a reference to the former, which is not easily explained away, is upheld, are weak, and are largely based, like the similar assertion of Nārada's smṛti being earlier than Bṛhaspati's, on ill-founded generalisations and *a priori* assumptions. Bṛhaspati's work stands in point of time closer than Yājṉavalkya's to the *earlier* form of the present recension of *Manusmṛti*. It is also earlier than *Nāradasmṛti*, in *any* of its extant recensions. It is admittedly earlier than Kātyāyana's smṛti, which cites it with the respect due to an old authority. A specific teaching of Bṛhaspati is cited in *Nāradasmṛti* under a name suggesting that of Bṛhaspati. It is not certain that Kātyāyana, who has no reference to Nārada, while constantly referring to Bṛhaspati, is not earlier than Nārada, who has generally been placed before both Bṛhaspati and Kātyāyana. The law and procedure described in the *Arthaśāstra* of Kauṭilya are fairly elaborate and well developed. If judicial institutions and legal procedure persist, with minor variations, dictated by local or personal preferences, and are described more or less fully in smṛtis, a similarity in such descriptions or approximations in their statements of doctrine, cannot validly establish a rough contemporaneity in the smṛtis concerned. The inference of Nārada

and Bṛhaspati being of almost the same period or generation is largely based on the above assumption, and it cannot be applied against a revision of the usually accepted sequence of the three writers.

186. The internal evidence of Bṛhaspati's smṛti fragments suggests: (1) close approximation in time to the composition of the Bhārgava recension of *Manusmṛti*, (2) an epoch in which Brāhmanical teachings had regained their former prestige and influence and the contest with Buddhism had spent itself, (3) a period of military conquest and occupation by persons of an alien race and culture, leading to numerous acts of violence against women especially, so as to create a problem in the rehabilitation of outraged women, (4) a time of extended commerce, leading to the prolonged absence or disappearance of men engaged in distant trade, (5) an epoch in which the cult of Vāsudeva-Viṣṇu and old Vedic sacrifices were popular even among foreigners, (6) and a *milieu* of corporate activity, monarchical government and the falling into disrepute of old institutions like the third *āśrama*, the appointment of widows (*niyoga*), the self-immolation of widows (*sati*) and time-honoured forms of suicide. It indicates also conditions in which succession by primogeniture to thrones might be advocated and the improper marriage of a brother's wife or widow might be held up to scorn, without running the risk of exciting royal displeasure, if not condign punishment. Like Manu's famous condemnation of the Licchavi tribe, as the descendants of impure and outcaste (*vrātya*) Kṣatriyas, (X, 22),[1] which could not have been uttered when kings who gloried in their descent from this race were emperors of North India, from the fourth century A.D. onwards, the public enunciation of these opinions by Bṛhaspati postulates a *pre*-Gupta epoch. There are indications of non-Kṣatriya kingship in Bṛhaspati's smṛti. All the evidence is one-pointed and tends to place most of the extant fragments of Bṛhaspati, considered as parts of a *dharmaśāstra*, bearing his name, in the second century B.C. This is the upper limit which Bühler assigned to the extant *Manusmṛti* (*Laws of Manu*, p. cxvii). Bühler's date is itself largely the result of conjecture on different types of evidence. Some readjustments in the dates of the *Mānavadharmaśāstra* and of the law-books of Yājñavalkya, Nārada and Kātyāyana will be necessitated by the acceptance of this estimate of Bṛhaspati's date. But to indicate all the repercussions of the conclusion to which the available evidence points as regards the time when the laws of Bṛhaspati took more or less the form suggested by the surviving fragments, will take one far out of an enquiry restricted to Bṛhaspati. The validity of the conclusion cannot be

---

[1] झल्लो मल्लश्च राजन्याद् व्रात्याल्लिच्छिविरेव च ॥

impugned by reference to the time-context of words or names, like those of week-days, the *dīnāra*, and terms suggesting Greek astronomy; for, the result is obtained from an appraisal of several independent lines of evidence furnished by the content of the smṛti, and it cannot be upset by anything which is not proved to be an authentic part of the smṛti, as it stood when it took more or less its present form as a *dharmasamhita*, and which might be a later interpolation, in one of the successive revisions to which books, whose text does not become fixed by authoritative commentaries, are liable.

187. There is no tradition of any commentary on Bṛhaspati's work, like Asahāya's *bhāṣya* on *Nāradasmṛti*. The omission can be explained on different grounds. Bṛhaspati's work was itself virtually a running comment by a traditionalist and jurist of learning, and forensic experience and humanity, on the code of Manu. Its value in elucidating and supplementing *Manusmṛti* will diminish when authoritative commentaries, more directly explaining and completing Manu's text, came to be written by scholars like Asahāya and Medhātithi (Kane, *Hist. of Dharmaśāstra*, I, pp. 248-249). A book which professedly models itself as a *vartikā* must yield place to *bhāṣyas*, in the course of a natural evolution. Bṛhaspati's fulness of treatment of Vyāvahāra is equalled and often surpassed by Nārada and Kātyāyana. The latter will tend to supersede him in the attraction to those who require the fullest treatment of *vyavahāra*. On individual topics, many later minor smṛtis will excel his work. With the multiplication of smṛtis arises the need for synthesis of doctrine. We come to epochs in which this need is met first by *smṛtisamgrahas* (like Medhātithi's lost work, the *Caturvimśatimata* and the *Ṣat-trimśanmata*) and afterwards by *nibandhas* (digests) in whose shadow smṛtis are eclipsed. Like flies in amber, fragments of smṛtis come to be conserved in digests and *bhāṣyas*, but for survival as wholes, they must depend upon chance, in a country whose vicissitudes make it a matter for surprise not that ancient works of merit have been lost but that even a few of them have survived. Luck may still lead to the discovery of a manuscript of the authentic code of Bṛhaspati, as the Institutes of Gaius were revealed in 1821, and manuscripts of the *Kauṭilīya* came to light in recent years. But till then the discriminating student of *Dharmaśāstra*, who can perceive in them a wise conservatism tempered by realism and humanity, such as one may expect from a scholar, a sage and a jurist, may be content to make the most of even a conjectural reconstruction of the lost code from the scattered fragments of Bṛhaspati's famous Smṛti.

॥ श्रीः ॥

॥ बृहस्पतिस्मृतिः ॥

१

धर्मप्रधानाः[1] पुरुषाः पूर्वमासन्नहिंसकाः ।
लोभद्वेषाभिभूतानां व्यवहारः [a]प्रवर्तितः ॥ १

प्रयच्छेचेद्भृतिं[2] स्वामी भृत्यानां कर्म कुर्वताम् ।
न कुर्वन्ति च भृत्याश्चेत् तत्र वादः प्रवर्तते ॥ २

हिंसां[3] वा कुरुते कश्चिद्देयं वा न प्रयच्छति ।
द्वे हि स्थाने विवादस्य तयोर्बहुतरा गतिः ॥ ३

यतो[4] द्रव्यं विनिक्रीय ऋणार्थं चैव गृह्यते ।
तन्मूल्यमुत्तमर्णेन व्यवहार इति स्मृतः ॥ ४

राजगुणाः

गुणधर्मानतो[5] राज्ञः कथयाम्यनुपूर्वशः ।
धनिकर्णिकसन्दिग्धौ प्रतिभूलेख्यसाक्षिणः ॥ ५

विचारयति[6] यः सम्यक् तस्योत्पत्तिं निबोधत ।
सोमाग्न्यर्कानिलेन्द्राणां वित्ताप्पत्त्योर्यमस्य च ॥ ६

[1] परा. मा., p. 7; स्मृ. च., III, p. 1; वी. मि., p. 5; [a] प्रवर्तते.

[2] स्मृ. च., III, p. 2.

[3] स्मृ. च., III, p. 2.

[4] म. राघ., p. 902.

[5] परा. मा., p. 4.

[6] परा. मा., p. 4.

तेजोमात्रं[1] समुद्धृत्य राज्ञो मूर्तिर्हि निर्मिता ।
तस्य सर्वाणि भूतानि चराणि स्थावराणि च ॥ ७
भयाद्भोगाय[2] कल्पन्ते स्वधर्मान्न चलन्ति च ।
नाराजके कृषिवणिक्कुसीदपरिपालनम् ॥ ८
तस्माद्वर्णाश्रमाणां[3] तु नेतासौ निर्मितः पुरा ।

व्यवहारपदानि

द्विपदो[4] व्यवहारः [a]स्यात् धनहिंसासमुद्भवः ॥ ९
द्विसप्तकोऽर्थमूलस्तु[b] हिंसामूलश्चतुर्विधः* ।
पारुष्ये द्वे वधश्चैव परस्त्रीसङ्ग्रहस्तथा ॥ १०
कुसीदनिधिदेयाद्यं[5][c] सम्भूयोत्थानमेव च ।
भृत्यदानमशुश्रूषा भूवादोऽस्वामिविक्रयः ॥ ११
क्रयविक्रयानुशयः[6] समयातिक्रमस्तथा ।
स्त्रीपुंसयोगः स्तेयं च दायभागोऽक्षदेवनम् ॥ १२
एतान्यर्थसमुत्थानि[7][d] पदानि [e]तु चतुर्दश ।
पुनरेवं[f] प्रभिन्नानि [g]क्रियाभेदादनेकधा ॥ १३

[1] परा. मा., p. 4.

[2] परा. मा., p. 4.

[3] परा. मा., p. 5.

[4] परा. मा., p. 20; व्य. मातृ., p. 277; [a, b] च. व्य. नि., p. 34; व्य. सा., p. 20; उत्तरार्धं परम्; * व्य. सा., p. 20; व्य. मा., p. 20.

[5] परा. मा., p. 21; स्मृ. च., III, p. 20; [c] ध्याधेयाख्यम्.

[6] परा. मा., p. 21; स्मृ. च., III, p. 20.

[7] स्मृ. च., III, p. 20; परा. मा., p. 21; [d] एवं सम्यक् समुत्थानं; [e] च; [f] एव; [g] भेदैरनेकधा.

पारुष्ये[1] द्वे [a]साहसं च परस्त्रीसङ्ग्रहस्तथा ।
हिंसोद्भवपदान्येवं[b] चत्वार्याह बृहस्पतिः ॥ १४

हीनमध्योत्तमत्वेन[2] [c]प्रभिन्नानि पृथक् पृथक् ।
विशेष[3][d] एषां निर्दिष्टश्चतुर्णामप्यनुक्रमात् ॥ १५

पदान्यष्टादशैतानि[4] धर्मशास्त्रोदितानि तु ।
मूलं सर्वविवादानां ये विदुस्ते परीक्षकाः ॥ १६

पूर्वपक्षः[5] स्मृतः पादो [e]द्वितीयस्तूत्तरस्तथा ।
क्रियापादस्तथा[f] वाच्यश्चतुर्थो[g] निर्णयस्तथा ॥ १७

[1] परा. मा., p. 21; स्मृ. च., III, p. 20; [a] बधश्चैव; [b] हिंसोद्भवानि चत्वारि पदान्याह; व्य. मा., p. 20; हिंसोद्भवानि चत्वारि पदानि; उत्तरार्धं परम्.

व्य. मा., p. 20.

एषामेव प्रभेदोऽन्यः शतमष्टोत्तरः स्मृतः ।
क्रियाभेदो मनुष्याणां शतशाखो निगद्यते ॥

मि. on याज्ञ., II, 5. cites this verse as from *Nārada Smṛti*.

[2] स्मृ. च., III, p. 20; वि. र., p. 350; द. वि., pp. 141 and 294; [c] त्रिविधं तत्प्रकीर्तितम् ।

[3] स्मृ. च., III, p. 20; वि. र., p. 350; द. वि., pp. 141 and 294; [d] द्रव्यापेक्षो दमस्तत्र प्रथमो मध्यमोत्तमः ।

[4] परा. मा., p. 21; स्मृ. च., III, p. 20; वी. मि., p. 291.

[5] या. अप., p. 616; (स्मृ. कल्प., p. 11; [e] चोत्तर; [g] चान्यश्चतुर्थो निर्णयः स्मृतः) परा. मा., p. 16; (व्य. मा., p. 284; [e] चोत्तरः स्मृतः; [g] चान्यः) (व्य. त. p. 203; [e] द्विपादश्चोत्तरः स्मृतः; [g] चान्यश्चतुर्थो निर्णयः स्मृतः); व्य. सा. p. 15; पूर्वपक्षः स्थितः पादः इति परं पाठः (व्य. सौ., p. 39; स्मृ. क. वत्पाठः); (वी. मि., p. 60; [e] चोत्तरस्तथा; [f] तृतीयस्तु).

धर्मादिचतुष्टयबलाबलम्

धर्मेण[1] व्यवहारेण [a]चारित्रेण नृपाज्ञया ।
चतुष्प्रकारोऽभिहितः सन्दिग्धेऽर्थे[b] [c]विनिर्णयः ॥ १८

शास्त्रं[2*] केवलमाश्रित्य क्रियते यत्र निर्णयः ।
व्यवहारः स विज्ञेयो [d]धर्मस्तेनापि वर्धते ॥ १९

देशस्थित्याऽनुमानेन[3] नैगमानुमतेन[e] च ।
क्रियते निर्णयस्तत्र व्यवहारस्तु बाध्यते ॥ २०

विहाय[4] चरिताचारं [f]यत्र कुर्यात्पुनर्नृपः ।
निर्णयं सा तु राजाज्ञा [g]चरितं बाध्यते तया ॥ २१

धर्मशास्त्रानुसारेण[5] सामात्यः सपुरोहितः ।
व्यवहारान्नृपः पश्येत् प्रजासंरक्षणाय च ।
क्रोधलोभविहीनस्तु[6] सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥ २२

[1] परा. मा., pp. 16 and 198 ; स्मृ. कल्प., p. 57 ; [b] वस्तुनिर्णयः ; स्मृ. च., III, p. 21 ; व्य. नि., p. 110 ; (व्य. सौ. p. 316 ; [a] चरितेन ; [c] तु.) ; वी. मि., pp. 8 and 117.

[2] परा. मा., p. 18 ; (स्मृ. कल्प., p. 57 ; [d] तेनावहीयते) ; (स्मृ. च., III, p. 24 ; [d] तेनापहीयते) ; व्य. सा., p. 101 ; * केवलं शास्त्रं ; [d] तेनापहीयते ; व्य. सौ., p. 319 ; वी. मि., p. 120 ; स्मृ. कल्पवत्पाठः.

[3] परा. मा., p. 18 ; स्मृ. कल्प., p. 57 ; स्मृ. च., III, p. 25 ; [e] नुगतेन., व्य. सौ., p. 319 ; वी. मि., p. 120.

[4] परा. मा., p. 18 ; (स्मृ. कल्प., p. 57 ; [f] यत्तु ; [g] चरित्रं) ; (स्मृ. च., III, p. 25 ; व्य. सौ., p. 320 ; [g] चरित्रम्) ; वी. मि., p. 121.

[5] स. वि., p. 17.

[6] स. वि., p. 17.

धर्माधिकरणम्

सप्तप्रकृतिकं[1] यत्तु विजिगीषोररेश्च यत् ।
चतुर्दशकमेवेदं मण्डलं परिचक्षते ॥ २३

चत्वारः[2] पृथिवीपालाः पृथङ्मित्रैः सहाष्टकम् ।
अमात्यादिभिरेते च जगत्यक्षरसंहिताः ॥ २४

प्रातरुत्थाय[3] नृपतिः शौचं कृत्वा विधानतः ।
गुरून् ज्योतिर्विदो वैद्यान् देवान् विप्रान् पुरोहितान् ॥ २५

यथार्हमेतान्[4] सम्पूज्य सुपुष्पाभरणाम्बरैः ।
अभिनन्द्य च गुर्वादीन् सुमुखः प्रविशेत्सभाम् ॥ २६

राजा[5] कार्याणि [a]सम्पश्येत्सद्भिरेव त्रिभिर्वृतः ।
सभामेव[b] प्रविश्याग्र्यामासीनः स्थित एव वा ॥ २७

दुर्गलक्षणम्

आत्मदारार्थलोकानां[6] सञ्चितानां तु गुप्तये ।
नृपतिः कारयेद्दुर्गं प्राकारद्वयसंयुतम् ॥ २८

[1] स. वि., p. 39.

[2] स. वि., p. 40.

[3] स्मृ. च., III, pp. 34 and 43; स. वि., pp. 63 and 65. 63 तमे पुटे. उत्तरार्धं परम् । Attributed to Kātyāyana in परा. मा., III, p. 22.

[4] स्मृ. च., III, pp. 34 and 43; स. वि., pp. 63 and 65; 63 तमे पूर्वार्धं परम् । Attributed to Kātyāyana in परा. मा., p. 22.

[5] स्मृ. च., III, pp. 34 and 60; 60 तमे पूर्वार्धं परम्; (स्मृ. कल्प., p. 6; [a] पश्येत प्राड्विवाकोऽथवा द्विजः; [b] न्यायाज्ञान्यग्रतः कृत्वा सभ्यशास्त्रमते स्थितः); परा. मा., p. 21; स्मृ. कल्पवत्पाठः; व्य. सौ., p. 15; स्मृ. कल्पवत्पाठः; या. वी. p. 378; परा. मा. वत्पाठः.

[6] वी. राज., p. 202.

भूपानामिन्धनरसैर्वेत्रशष्पान्नवाहनैः[1] ।
यन्त्रायुधैश्च विविधैः स्निग्धैः शूरैर्नरैर्युतम् ॥ २९

वेदविद्याविदो[a] विप्रान् क्षत्त्रियानग्निहोत्रिणः ।
आहृत्य स्थापयेत्तत्र तेषां वृत्तिं प्रकल्पयेत् ॥ ३०

अनाच्छेद्याः[b] करास्तेभ्यः प्रदेया गृहभूमयः ।
मुक्ता भाव्याश्च नृपतेर्लेखयित्वा स्वशासने ॥ ३१

नित्यं[c] नैमित्तिकं काम्यं शान्तिकं पौष्टिकं तथा ।
पौराणां कर्म कुर्युस्ते सन्दिग्धविनयं तथा ॥ ३२

समा[2] निम्नोन्नता वाऽपि यत्र भूमिर्यथाविधा ।
शालाट्टपरिखाद्याश्च कर्तव्याश्च तथाविधाः ॥ ३३

समन्तात्तत्र[3] वेश्मानि कुर्युः प्रकृतयस्ततः ।
द्विजवैश्यवणिक्शिल्पिकारुका रक्षकास्तथा ॥ ३४

स्थलावस्थाननिष्काशश्रमश्वभ्रचतुष्पथान्[4] ।
समाजविक्रयस्थानगोव्रजांश्चैव कल्पयेत् ॥ ३५

गुणवानिति[5] यः प्रोक्तः ख्यापितो जनसंसदि ।
कथं तेनैव वक्त्रेण निर्गुणः परिकथ्यते ॥ ३६

तस्मात्प्रभुत्वं[6] वृत्तिं च निर्दोषस्य न चालयेत् ।
अनवस्थाप्रसङ्गः स्यान्नश्येतोपग्रहस्तथा ॥ ३७

[1] वी. राज., p. 204; रा. कल्प., p. 10/2.

[a, b, c] रा. कल्प., p. 10/2.

[2] वी. राज., p. 205; रा. कल्प., p. 10/2.

[3] वी. राज., p. 205; रा. कल्प., p. 10/2.

[4] वी. राज., p. 206; रा. कल्प., p. 10/2.

[5] वी. राज., p. 252.

[6] वी. राज., p. 252.

प्रजापालनलक्षणम्

सम्यङ्निविष्टदेशस्तु[1] कृतदुर्गस्तु शास्त्रतः ।
कण्टकोद्धरणे नित्यमातिष्ठेद्बलमुत्तमम् ॥ ३८

तत्प्रजापालनं[2] प्रोक्तं त्रिविधं न्यायवेदिभिः ।
परचक्राच्चौरभयाद्बलिनोऽन्यायवर्तिनः ॥ ३९

परानीकस्तेनभयमुपायैः[3] शमयेन्नृपः ।
बलवत्परिभूतानां प्रत्यहं न्यायदर्शनैः ॥ ४०

यदधीते[4] यद्यजते यज्जुहोति यदर्चति ।
तस्य षड्भागभाग्राजा सम्यग्भवति रक्षणात् ॥ ४१

रक्षन्[5] धर्मेण भूतानि राजा वध्यांश्च घातयन् ।
यजतेऽहरहर्यज्ञैः सहस्रशतदक्षिणैः ॥ ४२

दशाष्टषष्ठं[6] नृपतेर्भागं दद्यात्कृषीवलम् ।
खिलाद्वर्षावसन्ताच्च कृष्यमाणाद्यथाक्रमम् ॥ ४३

देशस्थित्या[7] बलिं दद्युर्भूतं षण्मासवार्षिकम् ।
एष धर्मः समाख्यातः कीनाशानां पुरातनः ॥ ४४

[1] वी. राज., p. 253.
[2] वी. राज., p. 254; रा. कल्प., p. 23.
[3] वी. राज., p. 255; रा. कल्प., p. 23.
[4] रा. कल्प., p. 23.
[5] रा. कल्प., p. 23.
[6] वी. राज., p. 263; रा. कल्प., p. 24.
[7] वी. राज., p. 263; रा. कल्प., p. 24.

सभानिवेशनप्रकारः

औदकं[a] पार्वतं वार्क्ष्यमैरणं धान्वनं तथा ।
दुर्गमध्ये[1b] गृहं कुर्याज्जलवृक्षावृतं[c] पृथक् ॥ ४५

प्राग्दिशि प्राङ्मुखीं तस्य [d]लक्षण्यां कल्पयेत्सभाम् ।
माल्यधूपासनोपेतां[2e] [f]बीजरत्नसमन्विताम् ॥ ४६

प्रतिमालेख्यदेवैश्च युक्तामग्न्यम्बुना तथा ।
लक्षण्यां[3] वास्तुशास्त्रोक्तलक्षणेन तु लक्षिताम् ॥ ४७

भद्रासनमधिष्ठाय[g] संवीताङ्गः समाहितः ।
प्रणम्य लोकपालेभ्यः कार्यदर्शनमारभेत् ॥ ४८

विप्रो[4] धर्मद्रुमस्यादिः[h] स्कन्धशाखे महीपतिः ।
सचिवाः[i] पत्रपुष्पाणि फलं न्यायेन [j]पालनम् ॥ ४९

यशो[5k] वित्तं फलरसो भोगोपग्रहपूजनम् ।

[a] रा. कौ., p. 102.

[1] परा. मा., p. 21; स्मृ. कल्प., p. 11; रा. कल्प., p. 11; स्मृ. च., III. p. 42; [c] मध्योच्छ्रितं पृथु; व्य. नि., p. 4; [b] मार्गे; [d] कल्याणीं; व्य. सौ. p. 38; [c] वृक्षान्वितं महत्; वी. लक्ष., p. 223; [c] वृक्षाश्रितं; वी. राज., p. 206; वी. मि., p. 10; [c] वृक्षान्वितं; रा. कौ., p. 382; व्य. म., p. 2; अख., p. 1.

[2] स्मृ. च., III. p. 43; स्मृ. कल्प., p. 11; रा. कल्प., p. 11; व्य. नि., p. 4; [f] रत्न; व्य. सौ., p. 38; वी. लक्ष., p. 223; वी. राज., p. 206; वी. मि. p. 10; [e] भूपा; अख., p. 1.

[3] वी. मि., p. 10; [g] रा. कौ., p. 382.

[4] वी. मि., p. 14; स्मृ. कल्प., p. 3; व्य. सा., p. 7; [h] क्रमस्यादिः स्कन्धः शास्त्रे; [i] सन्ति वा; [j] पालने.

[5] वी. मि., p. 14; स्मृ. कल्प., p. 3; व्य. सा., p. 7; [k] यथोचितं फलं तस्य भोगेन्द्रग्रहपूजनम् ।

अजेयत्वं[1a] लोकपङ्क्तिः [b]स्वर्गे स्थानं च शाश्वतम् ॥ ५०
विदित्वैतान्[2] न्यायरसान् समो भूत्वा [c]विवादनम् ।
त्यक्तलोभादिकं[d] राजा [e]धर्मं कुर्याद्विनिर्णयम् ॥ ५१
राजा [f] वृत्तिविवादानां स्वयमेव प्रदर्शनम् ।
शास्त्रदृष्टेन मार्गेण स विद्वद्भिः प्रसेव्यते ॥ ५२
तस्मान्न्यायेन[g] राजा तु सम्यग्यत्नेन पालयेत् ।
तस्मादर्थं च राज्यं च [यशश्च] विपुलं लभेत् ॥ ५३
सत्यं[3] देवाः[h] समासेन [i]मनुष्यास्त्वनृतं विदुः ।
इहैव तस्य देवत्वं यस्य सत्ये स्थिता मतिः ॥ ५४
पश्चाज्यकृत्विगादीनां[4] संयोगाज्जायतेऽध्वरः ।
यथा सम्बध्यते तेन व्यवहारस्तथोच्यते ॥ ५५
प्राड्विवाकसदस्यानामुपजीव्य[5] मतानि तु ।
तद्युक्तियोगाद्योऽर्थेषु निर्णये न स दण्डभाक् ॥ ५६

सभाप्रभेदाः

प्रतिष्ठिताऽप्रतिष्ठा[6 j k] च मुद्रिता [l]शासिता तथा ।
चतुर्विधा सभा प्रोक्ता सभ्याश्चैव तथाविधाः ॥ ५७

[1] वी. मि., p. 14; स्मृ. कल्प., p. 3; [a] अज्ञेयत्वं; व्य. सा., p. 7; [b] स्पर्शे.

[2] वी. मि., p. 14; स्मृ. कल्प., p. 3; [c] विवादिनं; [d] त्यक्त्वा; [e] धर्म्यं; व्य. सा., p. 7; [c] विवादिनां; [d, e] स्मृ. कल्पवत्; [f] व्य. सा., p. 8; [g] व्य. सा., p. 8.

[3] व्य. नि. pp. 6 and 7; तामसेन इति षष्ठे पुटे पाठः; स्मृ. कल्प. p. 8; [i] नानृतं, व्य. सौ., p. 25; [h] वेदाः.

[4] व्य. नि., p. 7; व्य. मा., p. 20.

[5] व्य. नि., p. 13.

[6] या. अप., p. 600; स्मृ. कल्प., p. 6; [k] ष्ठिता; [l] साक्षिता; स्मृ. च., III, p. 41; [l] शास्त्रिता; परा. मा., p. 24; व्य. नि., p. 6; [j] चला चैव मुद्रिता शास्त्रिता; व्य. सौ., p. 16.

प्रतिष्ठिता[1] पुरे ग्रामे चला नामाऽप्रतिष्ठिता ।
मुद्रिताऽध्यक्षसंयुक्ता राजयुक्ता च [a]शासिता ॥ ५८

न्यायान्[2] पश्येत्कृतमतिः सा सभाऽध्वरसम्मिता ।

सभ्याः

लोकवेदाङ्गधर्मज्ञाः[3]* सप्त पञ्च त्रयोऽपि वा ।
यत्रोपविष्टा विप्राग्र्याः सा यज्ञसदृशी सभा ॥ ५९

कुर्यादलग्नकौ[4 b] रक्षेदर्थिप्रत्यर्थिनौ [c]सदा ।
एतद्दशाङ्गं करणं यस्यामध्यास्त[d] पार्थिवः ॥ ६०

दिवसस्याष्टमं[e] भागं मुक्त्वा कालं सुसंविशेत् ।
स कालो व्यवहाराणां शास्त्रदृष्टः परः स्मृतः ॥ ६१

साधुकर्मक्रियायुक्ताः[5] सत्यधर्मपरायणाः ।
अक्रोधलोभाः शास्त्रज्ञाः सभ्याः कार्या महीभुजा ॥ ६२

[1] या. अप., p. 600; स्मृ. कल्प., p. 6; स्मृ. च., III, p. 41; [a] शास्त्रिता; (परा. मा. p. 24; व्य. नि., p. 7; [a] शास्त्रिता); व्य. सौ., p. 16.

[2] या. अप., p. 600; स्मृ. कल्प., p. 6.

[3] या. अप., p. 600; स्मृ. कल्प., p. 6; व्य. सौ., p. 18; व्य. मा., p. 9; * वेद.

[4] या. अप., p. 600; स्मृ. कल्प., p. 6; [d] अध्यास्य; (स्मृ. च., III, p. 45; पूर्वार्धं परम्); (व्य. नि., p. 7; [b] नर्गलो; पूर्वार्धमात्रञ्च); व्य. सौ., p. 17; पूर्वार्धं परं; वी. मि., p. 41; द. वि., p. 13; [b] अलग्नकं; [c] तथा; उभयत्रापि. पूर्वार्धं परम्. [e] व्य. सा., p. 20, attributed to Kātyāyana in वीर. मि., p. 28; व्यव. मातृ., p. 284; व्य. तत्व., p. 200 and परा. मा., III, p. 23.

[5] व्य. सौ., p. 18; स्मृ. कल्प., p. 7.

सप्त[1] पञ्च त्रयो वा सभासदो भवन्ति ॥ ६३

देशाचारानभिज्ञा[2] ये नास्तिकाः शास्त्रवर्जिताः ।
उन्मत्तक्रुद्धलुब्धार्ता न प्रष्टव्या विनिर्णये ॥ ६४

राजा[3] कार्याणि [a]सम्पश्येत्प्राड्विवाकोऽथवा द्विजः ।
न्यायाङ्गान्यग्रतः कृत्वा सभ्यशास्त्रमते स्थितः ॥ ६५

बलेन[4] चतुरङ्गेण यतो [b]रञ्जयते प्रजाः ।
दीप्यमानः स्ववपुषा तेन राजाऽभिधीयते ॥ ६६

एकस्त्वनेकधा[5 c] प्रोक्तो व्यवहारो मनीषिभिः ।
तस्य[6] निर्णयकृद्राजा [d]ब्राह्मणश्च बहुश्रुतः ॥ ६७

व्यवहाराश्रितं[7] प्रश्नं पृच्छति प्राडिति श्रुतिः ।
विवदेत् तत्र यस्तस्मिन् प्राड्विवाकस्तु[e] स स्मृतः ॥ ६८

विवादे[8] पृच्छति प्रश्नं प्रतिप्रश्नं तथैव च ।
प्रियपूर्वं[f] प्राग्वदति प्राड्विवाकस्ततः स्मृतः ॥ ६९

[1] या. वी., p. 390.

[2] या. अप., p. 602; स्मृ. कल्प., p. 7; परा. मा., p. 27; व्य. सौ., p. 20.

[3] या. अप., p. 602; स्मृ. कल्प., p. 11; स्मृ. च., III, p. 35; रा. र., p. 18; [a] पश्येत; परा. मा., p. 28; व्य. तत्व., p. 197; पूर्वार्धं परं; व्य. सौ., p. 38; द. वि., p. 15; पूर्वार्ध परम्); वि. से., p. 93; पूर्वार्ध परम् ।

[4] परा. मा., p. 28; वी. राज., p. 24; [b] रञ्जयति.

[5] स्मृ. च., III, p. 29; व्य. सा., p. 38; [c] एवं सोऽनेकधा.

[6] स्मृ. च., III, p. 29; व्य. सा., p. 38; [d] ब्राह्मणाश्च बहुश्रुताः.

[7] या. अप., p. 602.

[8] या. अप., p. 602; (स्मृ. कल्प., p. 6; [e] ततस्तु सः); स्मृ. च., III, p. 29; रा. र., p. 18; परा. मा., p. 28; व्य. नि., p. 4; दा. त., p. 198; (दि. त., p. 583; [f] प्रतिपन्नं); व्य. सा., p. 38; [f] प्रियं पूर्वं; [e] परः स्मृतः; (व्य. सौ., p. 15; [f] प्रियपूर्वं वा वदति); वी. मि., p. 31; व्य. म., p. 3; व्य. मा., p. 5; वि. से., p. 93.

सप्राड्विवाकः[1] सामात्यः सब्राह्मणपुरोहितः ।
ससभ्यः प्रेक्षको राजा स्वर्गे तिष्ठति धर्मतः ॥ ७०

सर्वशास्त्रार्थवेत्तारमलुब्धं[2] न्यायभाषिणम् ।
विप्रं प्राज्ञं क्रमायातममात्यं स्थापयेद्द्विजम् ॥ ७१

द्विजान्विहाय[3] यः पश्येत्कार्याणि वृषलैः सह ।
तस्य प्रक्षरते राष्ट्रं बलं कोशं च नश्यति ॥ ७२

ये[4] [a]चारण्यचरास्तेषामरण्ये[b] करणं भवेत् ।
सेनायां सैनिकानां तु सार्थेषु वणिजां तथा ॥ ७३

कीनाशाः[5] कारुका [c]मल्लाः [d]कुसीदश्रेणिवर्तकाः ।
लिङ्गिनस्तस्कराश्चैव[e] स्वेन धर्मेण [f]निर्णयः ॥ ७४

कुलानि[6] श्रेणयश्चैव गणास्त्वधिकृतो नृपः ।
प्रतिष्ठा व्यवहाराणां गुर्वेभ्यस्तूत्तरोत्तरम् ॥ ७५

तपस्विनां[7] तु कार्याणि त्रैविद्यैरेव कारयेत् ।
मायायोगविदां चैव[g] न स्वयं कोपकारणात् ॥ ७६

[1] व्य. सा., p. 38.

[2] व्य. सा., p. 38.

[3] व्य. सा., p. 38.

[4] व्य. मा., p. 4; स्मृ. कल्प., p. 7; व्य. नि., p. 8; [a] तु; [b] आरण्यैः; द. वि., p. 15.

[5] व्य. मा., p. 281; (स्मृ. कल्प., p. 8; [c] शिल्पि; [e] कुर्युः. [f] निर्णयम्); (व्य. नि., p. 8; [c] शिल्पी; [e] कुर्युः; [f] निर्णयम्); व्य. सौ., p. 23; [d] कुसीदि; [c, e, f] स्मृ. कल्प. वत्पाठः; वी. मि., p. 30; व्य. सौ. वत्पाठः.

[6] द. वि., p. 16.

[7] द. वि., p. 16; स्मृ. कल्प., p. 8; (व्य. नि., p. 8; [g] एवमात्मीयं कोपकारणम्); व्य. मा., p. 281; व्य. सौ., p. 23; वी. मि., p. 30.

अदण्ड्यान्[1] दण्डयन् राजा दण्ड्यांश्चैवाप्यदण्डयन् ।
अयशो[2] महदाप्नोति नरकं चैव गच्छति ॥ ७७

अपि[3] भ्राता सुतोऽर्घ्यो वा श्वशुरो मातुलोऽपि वा ।
नादण्ड्यो नाम राज्ञोऽस्ति धर्माद्विचलितः स्वकात् ॥ ७८

यत्र[4] विप्रो न विद्वान् स्यात् क्षत्रियं तत्र योजयेत् ।
वैश्यं वा धर्मशास्त्रज्ञं शूद्रं यत्नेन वर्जयेत् ॥ ७९

धर्मकर्मविहीनस्तु[5] ब्राह्मैर्लिङ्गैर्विवर्जितः ।
ब्रवीति ब्राह्मणोऽस्मीति तमाहुर्ब्राह्मणब्रुवम् ॥ ८०

शब्दाभिधानतत्वज्ञौ[6] गणनाकुशलौ शुची ।
नानालिपिज्ञौ[a] कर्तव्यौ राज्ञा गणकलेखकौ ॥ ८१

अकारणे[7 b] रक्षणे च [c]साक्ष्यर्थिप्रतिवादिनाम् ।
सभ्याधीनः सत्यवादी [d]कर्तव्यस्तु [e]स पूरुषः ॥ ८२

एतद्दशाङ्गकरणं[8 f] यस्यामध्यास्य[g] पार्थिवः ।
न्यायं[h] पश्येत्कृतमतिः सा [i]सभाऽध्वरसंमिता ॥ ८३

[1] वी. मि., p. 34.

[2] वी. मि., p. 34.

[3] वी. मि., p. 34.

[4] परा. मा., p. 29.

[5] व्य. मा., p. 280.

[6] परा. मा., p. 30; स्मृ. कल्प., p. 7; स्मृ. च.. III, p. 38; व्य. नि., p. 7; व्य. सौ., p. 20; [a] विदौ कार्यौ; वी. मि., p. 42; या. वी., p. 390; व्य. मा., p. 3; अख., p. 1.

[7] परा. मा., p. 31; (स्मृ. कल्प., p. 7; [e] सुपूरुषः); (स्मृ. च., III, p. 39; [b] आकारणे); (वी. मि., p. 42; [c] क्ष्यार्थि; [e] स्वपूरुषः); या. वी., p. 390; [d] शुद्धपूरुषः; व्य. म., p. 3; [e] स्वपूरुषः ।

[8] परा. मा., p. 31; स्मृ. च., III, p. 45; (रा. र., p. 21; [h] न्यायान्; [i] पुंससम्मता); व्य. नि., p. 7; [f] दशांशकरणं; (व्य. सौ., p. 18; [f] दशांशं कारणं; [h] न्यायान्); वी. मि., p. 41; [g] अध्यस्य.

एषां[1] मूर्धा नृपोऽङ्गानां मुखं चाधिकृतः* स्मृतः ।
बाहू[2] सभ्याः स्मृतिर्हस्तौ जङ्घे गणकलेखकौ ॥ ८४

हेमाग्न्यम्बुदृशौ[3 a] हृच्च पादौ [b]स्वपुरुषस्तथा ॥ ८५

हिरण्यमग्निमुदकं[4] धर्मशास्त्राणि चैव हि ।
तन्मध्ये स्थापयेद्राजा पुण्यानि च हितानि च ॥ ८६

आदित्यचन्द्रदेवादि दिक्पालान्[5] तत्र कल्पयेत् ।
नृपोऽधिकृतसभ्याश्च[6 c] स्मृतिर्गणकलेखकौ ।
हेमाग्न्यम्बुस्वपुरुषाः साधनाङ्गानि वै दश ॥ ८७

दशानामपि[7] चैतेषां कर्म प्रोक्तं पृथक् पृथक् ।
वक्ताऽध्यक्षो नृपः शास्ता [d]सभ्यः कार्यपरीक्षकः ॥ ८८

[1] परा. मा., p. 35; स्मृ. कल्प., p. 6; व्य. नि., p. 7; * कृतः. व्य. सौ., p. 17; * कृताः कृतः, द. वि., p. 12.

[2] वी. मि., p. 42; स्मृ. कल्प., p. 6; परा. मा., p. 35; व्य. नि., p. 7; व्य. सौ., p. 17; द. वि., p. 12.

[3] वी. मि,. p. 42; स्मृ. कल्प., p. 6; (परा. मा., p. 35; [a] म्ब्वन्नपुरुषाः पादौ च पुरुषस्य च ।); (व्य. नि., p. 7; [a] म्बुदृशौ तत्र पादौ स्वपुरुषस्तदा); (व्य. सौ., p. 17; [a] म्बुदृशां तूरु); द. वि., p. 12; [b] पुरुषास्तथा.

[4] स्मृ. च., III, p. 44.

[5] अख., p. 1.

[6] या. अप., p. 600; स्मृ. कल्प., p. 6; स्मृ. च., III, p. 44; [c] पाधि. परा. मा., p. 31; व्य. नि., p. 7; [c] पाधि; व्य. सा., p. 22; (व्य. सौ., p. 17; [c] पाधि); वी. मि., p. 41; द. वि., p. 12; [c] पाधि.

[7] या. अप., p. 600; स्मृ. कल्प., p. 6; [d] सभ्याः कार्यपरीक्षकाः; स्मृ. च., III, p. 45; परा. मा., p. 31; (व्य. सा., p. 22; and व्य. सौ., p. 17; स्मृ. कल्पवत्पाठः); वी. मि., p. 41; स्मृ. कल्पवत्पाठः; द. वि., p. 12; उत्तरार्धं परम्; (व्य. मा., p. 4; पूर्वार्धं न दृश्यते; [d] सभ्याः कार्यपरीक्षकाः । गणको गणयेदर्थं लिखेन्न्यायं च लेखकः ॥)

स्मृतिर्विनिर्णयं[1] ब्रूते [a]जयदानं [b]दमं तथा ।
शपथार्थे हिरण्याग्नी[c] अम्बु[d] तृषितजन्तुषु[e] ॥ ८९

गणको[2] गणयेदर्थं लिखेन्न्यायं च लेखकः ।
प्रत्यर्थिसभ्यानयनं[f] साक्षिणं[g] च स्वपूरुषः ॥ ९०

वाग्दण्डश्चैव[3 h] धिग्दण्डो [i]विप्राधीनौ तु तावुभौ ।
अर्थदण्डवधावुक्तौ राजायत्तावुभावपि ॥ ९१

राज्ञा[4 j] ये [k]विदिताः [l]सम्यक्कुलश्रेणिगणादयः ।
साहसन्यायवर्ज्यानि कुर्युः कार्याणि ते नृणाम् ॥ ९२

[1] या. अप., p. 600; स्मृ. कल्प., p. 6; [e] क्षुब्धयोः; (स्मृ. च., III, p. 45; [d] तृषितक्षुब्धयोर्जलम्); (परा. मा., p. 31; [b] धनं; [d] जलं तृषितलुब्धयोः); (व्य. नि., p. 7; [c] ग्नेर्हिर; [d] स्मृ. च., वत्पाठः); व्य. सा., p. 22; [a] जयं दानं धनं; [d] जलं तृषितझल्लयोः; व्य. सौ., p. 17; [e] लुब्धयोः; वी. मि., p. 42; [e] क्षुब्धयोः; द. वि., p. 12; [e] मुग्धयोः.

[2] या. अप. p. 600; स्मृ. कल्प., p. 6; स्मृ. च., III, p. 45; परा. मा., p. 32; व्य. नि., p. 7; [g] साक्षिणां; व्य. सौ., p. 22; [f] सभ्यसमये साक्षिणो ये तु पूरुषाः; (व्य. सौ., p. 17; व्य. नि., वत्पाठः); वी. मि., p. 42; द. वि., p. 12.

[3] परा. मा., p. 32; स्मृ. च., III, p. 45; [h] वाग्दण्डो धिग्दमश्चैव प्रायश्चित्तावुभौ स्मृतौ। वि. र., p. 630; [i] विप्रायत्तावुभौ स्मृतौ। (व्य. सा., p. 22; [i] विप्रार्थे नियतावुभौ।) स. वि., p. 68; [h] वाग्दण्डो धिग्दमश्चैव विप्रायत्तावुभौ स्मृतौ; द. वि., p. 63; स. वि. वत्पाठः।

[4] परा. मा., p. 32; स्मृ. कल्प., p. 7; स्मृ. च., III, p. 46; व्य. सा., p. 22; [k] विहिताः; [l] श्रेणी; स. वि., p. 68; [k] अभिहिताः; वी. मि., p. 40; [j] राज्ञो; द. वि., p. 15.

कुलश्रेणिगणाध्यक्षाः[1] प्रोक्ता[a] निर्णयकारकाः ।
विचार्य[b] श्रेणिभिः कार्यं कुलैर्यन्न विचारितम् ॥ ९३

गणैश्च[2] श्रेण्यविज्ञातं[c] गणाज्ञातं नियुक्तकैः ।
कुलादिभ्योऽधिकास्सभ्यास्तेभ्योऽध्यक्षस्स्मृतोऽधिकः[d] ॥ ९४

सर्वेषामधिको[3] राजा धर्मं यत्नेन निश्चितम् ।
उत्तमाधममध्यानां विवादानां विचारणात् ॥ ९५

उपर्युपरि बुद्धीनां चरन्तीश्वरबुद्धयः ।
अज्ञानतिमिरोपेतान्[4] सन्देहपटलान्वितान् ॥ ९६

निरामयान्[e] यः[f] कुरुते शास्त्राञ्जनशलाकया ।
इह[5] कीर्तिं[g] राजपूजां लभते [h]स्वर्गतिं च [i]सः ॥ ९७

[1] द. वि., p. 15; स्मृ. कल्प., p. 7;

[b] एषामग्रे निश्चितस्य प्रतिष्ठां तूत्तरोत्तरा ।
विचार्यं श्रेणिभिः कार्यं कुलैर्यन्न विचारितम् ॥

व्य. नि., pp. 175 and 244; [a] पुरदुर्गनिवासिनः । वाग्धिग्दमं परित्यागं प्रकुर्युः पापकर्मणाम् । वी. मि., p. 40; [a] प्रोक्तनिर्णयकारिणः । येषामग्रे निश्चितस्य प्रतिष्ठा तूत्तरोत्तरा ॥

[2] द. वि., p. 16; स्मृ. कल्प., p. 8; वी. मि., p. 40; [c] श्रेण्यविख्यातं गणाज्ञाननियुक्तकैः । [d] अध्यक्षोऽधिकः कृतः ।

[3] वी. मि., p. 40; स्मृ. कल्प., p. 8.

[4] परा. मा., p. 32; स्मृ. कल्प., p. 8; स्मृ. च., III, p. 47; व्य. मा., p. 282; [f] यान्; व्य. त., p. 198; प्रा. त., p. 657; ज्यो. त., p. 659; व्य. सा., p. 23; [e] निशामं यन्यः कुरुते शास्त्राहननशङ्कया । स. वि., p. 68.

[5] परा. मा, p. 32; स्मृ. कल्प., p. 8; [i] सः । तस्मात्संशयमूढानां प्रकर्तव्यो विनिर्णयः । स्मृ. च., III, p. 47; (व्य. मा., p. 282; [i] सः । तस्मात्संशयमूढानां कर्तव्यो हि विनिर्णयः ।); व्य. त., p. 198; [h] सद्गतिं च; [i] सः । तस्मात्संशयमूढानां कर्तव्यश्च विनिर्णयः ॥ ज्यो. त., p. 658; व्य. न., वत्पाठः पूर्वार्धमात्रञ्च । व्य. सा., p. 23; स. वि., p. 68; [g] कीर्तिमवाप्नोति ।

लोभद्वेषादिकं[1] त्यक्त्वा यः कुर्यात्कार्यनिर्णयम् ।
शास्त्रोदितेन[2] विधिना तस्य यज्ञफलं भवेत् ॥ ९८

अधर्मतः[3 a] प्रवृत्तं तु नोपेक्षेरन् सभासदः ।
उपेक्षमाणास्ते[b] भूपा नरकं यान्त्यधोमुखाः ॥ ९९

न्यायमार्गादपेतं[4 c] तु ज्ञात्वा [d]चित्तं महीपतेः ।
वक्तव्यं[e] त्वप्रियं[f] तत्र न सभ्यः किल्बिषी [g]ततः ॥ १००

सभ्येन[5] तावद्वक्तव्यं धर्मार्थसहितं वचः ।
शृणोति यदि नो राजा स्यात्तु सभ्यस्ततोऽनघः ॥ १०१

अनिर्णीतेषु[6] यद्येवं सम्भाषेत रहोर्थिना ।
प्राड्विवाकोऽपि दण्ड्यः स्यात्सभ्याश्चैव विशेषतः ॥ १०२

स्नेहाच्चाज्ञानतो[7] वाऽपि मोहाद्वा लोभतोऽपि वा ।
यत्र सभ्योऽन्यथावादी दण्ड्योऽसभ्यस्स्मृतो हि सः ॥ १०३

[1] द. वि., p. 18; स्मृ. कल्प., p. 8; व्य. नि., p. 7; व्य. मा., p. 282; व्य. सौ., p. 25.

[2] परा. मा., p. 32; स्मृ. च., III, p. 47; व्य. सा., p. 23; स. वि., p. 69.

[3] स. वि., p. 69; व्य. नि॰, p. 13; [b] णाः सततं; व्य. सा., p. 23; [a] इमं न्यायं प्रवृत्तं तु नोपेक्षेत सभासदः। [b] णः स नृपो नरकं यात्यधोमुखम्। Attributed to Kātyāyana in स्मृ. च., III, p. 47; परा. मा., III, p. 33; या. अप., p. 604; and राज. रत्नाकर., p. 25.

[4] स. वि., p. 69; व्य. नि., p. 13; [f] तत्प्रियं तत्र न सभ्यस्तत्र किल्बिषी। व्य. सा., p. 24; [c] नुपेतं; [d] कृत्यं; [e] कर्तव्यं; [g] भवेत्; an almost identical verse is attributed to Kātyāyana by स्मृ. च., III, p. 47, राज. रत्ना., p. 25, परा. मा., III, p. 33 and टोडरानन्द, व्य. सौ.

[5] व्य. सा., p. 24.

[6] व्य. सा., p. 25.

[7] स. वि., p. 69.

लेख्यं[1] यत्र न विद्येत न साक्षी न च भुक्तयः ।
प्रमाणानि न सन्त्येकं प्रमाणं तत्र पार्थिवः ॥ १०४

निश्चेतुं[2] ये न शक्याः स्युर्वादाः सन्दिग्धरूपिणः ।
तेषां नृपः प्रमाणं स्यात्स सर्वस्य प्रभुर्यतः ॥ १०५

व्यवहारान्[3] स्वयं पश्येत्सभ्यैः परिवृतोऽन्वहम् । १०६

अन्यायवादिनः[4] सभ्यास्तथैवोत्कोचजीविनः[a,b] ।
विश्वस्ते[c] वञ्चकाश्चैव निर्वास्याः सर्व एव ते ॥ १०७

नियुक्तो[5] वाऽनियुक्तो वा [d]शास्त्रज्ञो वक्तुमर्हति ।
यत्तेन[6 e] सदसि प्रोक्तं स धर्मो नात्र संशयः ॥ १०८

पूर्वामुखस्तूपविशेद्राजा[7 f,g] सभ्या उदङ्मुखाः ।
गणकः पश्चिमास्यस्तु लेखको दक्षिणामुखः ॥ १०९

[1] स. वि., p. 72.

[2] स. वि., p. 72.

[3] स. वि., p. 72; व्य. सा., p. 25.

[4] परा. मा., pp. 34 and 439; स्मृ. कल्प., pp. 10 and 96; [c] विश्वस्तवञ्च; स्मृ. च., III, p. 50; स्मृ. कल्पवत्पाठः) व्य. नि., p. 14; [c] विश्वास or विश्वस्त; (वि. चि., p. 130; व्य. मातृ., p. 283; स्मृ. कल्पवत्पाठः) व्य. सा., p. 24; [c] विश्वस्य; (वी. मि., p. 492; या. वी., p. 393; स्मृ. कल्पवत्पाठः); (द. वि., pp. 105 and 338; [c] विस्रब्ध; 338; तमपुटे पूर्वार्धमात्रम्।); (व्य. माला., p. 12; [b] पजीविनः; [c] विश्वस्तव.) वि. से., p. 232; द. वि. वत्पाठः। अख., p. 3; [a] तथोक्तोचोप; [c] विश्वस्तव.

[5] या. अप., p. 604; स्मृ. कल्प., p. 8; द. वि., p. 339; [d] धर्मज्ञः; अख., p. 3; [d] धर्मज्ञः.

[6] या. अप., p. 604; स्मृ. कल्प., p. 8; अख., p. 3; [e] दैवीं वाचं स वदति यः शास्त्रमुपजीवति ।

[7] परा. मा., p. 35; स्मृ. च., III, p. 44; व्य. सा., p. 25; [f] च; व्य. म., p. 4; [g] पूर्वमुख.

यथा[1] यमः प्रियद्वेष्यौ प्राप्ते काले नियच्छति ।
तथा राज्ञा नियन्तव्याः प्रजास्तद्धि यमव्रतम् ॥ ११०

धर्मशास्त्रार्थशास्त्राभ्यामविरोधेन[2] पार्थिवः ।
समीक्षमाणो निपुणं व्यवहारगतिं नयेत् ॥ १११

न्यायशास्त्रमतिक्रम्य[3] सभ्यैर्यत्र तु निश्चितम् ।
तत्र धर्मो हतो हन्ति सर्वानेव न संशयः ॥ ११२

धार्यं[4] मन्वादिकं शास्त्रं नार्थशास्त्रं कथञ्चन ।
द्वयोर्विरोधे कर्तव्यं धर्मशास्त्रोदितं वचः ॥ ११३

केवलं[5] शास्त्रमाश्रित्य न कर्तव्यो [a]विनिर्णयः ।
युक्तिहीने[b] विचारे तु धर्महानिः प्रजायते ॥ ११४

पूर्वाह्णे[6] तामधिष्ठाय [c]वृद्धामात्यानुजीविभिः ।
पश्येत्पुराणधर्मार्थशास्त्राणि[d] श्रृणुयात्तथा[e] ॥ ११५

[1] परा. मा., p. 37.

[2] परा. मा., p. 37.

[3] The same verse, with small variations, is ascribed to Kātyāyana by या., अप., p. 604, स्मृ. च., III, p. 47 and परा. मा., III, p. 32.

[4] स्मृ. कल्प., p. 4.

[5] या. अप., p. 599; स्मृ. कल्प., p. 4; [b] हीनविचारे; स्मृ. च., III, pp. 55 and 283; परा. मा., pp. 39 and 203; व्य. नि., p. 110; [a] अर्थनिर्णयः; (वि. चि., p. 59; स्मृ. कल्पवत्पाठः;) व्य. मा., pp. 282 and 294; (व्य. त., p. 199; स्मृ. त., p. 545; व्य. सौ., p. 7; स्मृ. कल्पवत्पाठः) वी. मि., pp. 18 and 119; [a] हि; [b] युक्तिहीनविचारे हि; व्य. म., p. 5; [a] हि.

[6] व्य. म., p. 4; स्मृ. कल्प., p. 11; रा. कल्प., p. 37; स्मृ. च., III, p. 60; व्य. सौ., p. 38; वी. राज., p. 158; [c] जीविभिः; [d] सुरान् स; [e] ततः.

चौरोऽचौरः[1a] साध्वसाधु जायते व्यवहारतः ।
युक्तिं[2] विना विचारेण माण्डव्यश्चोरतां गतः ॥ ११६

असत्याः[3] सत्यसदृशाः सत्याश्चासत्यसन्निभाः ।
दृश्यन्ते भ्रान्तिजनकास्तस्माद्युक्त्या विचारयेत् ॥ ११७

यज्ञे[4] सम्पूज्यते[b] विष्णुर्व्यवहारे महीपतिः ।
जयी[c] तु यजमानोऽत्र जितः पशुरुदाहृतः ॥ ११८

पूर्वपक्षोत्तरावाद्यं[5d] प्रतिज्ञा च हविः स्मृतः ।
त्रयी शास्त्राणि सभ्यास्तु [e]ऋत्विजो दक्षिणा दमः ॥ ११९

तथाचैवोपद्रष्टारौ[6] ज्ञेयौ गणकलेखकौ ।
एषोऽध्वरसमः प्रोक्तो व्यवहारः समाहृतः ॥ १२०

स्मृत्याचारव्यपेतेन मार्गेणाऽधर्षितः परैः ।
आवेदयति चेद्राज्ञे व्यवहारपदं हि तत् ॥ १२१

पतितादिकृतश्चैव यश्च न प्रकृतिं गतः ।
अस्वतन्त्रकृतश्चैव पूर्वपक्षो न सिध्यति ॥ १२२

मत्तोन्मत्तार्तव्यसनिबालवृद्धप्रयोजितः ।
असम्बन्धकृतश्चैव व्यवहारो न सिध्यति ॥ १२३

[1] या. अप., p. 599; स्मृ. कल्प., p. 4; परा. मा., p. 39; वी. मि., p. 18; [a] चोरोऽचोरः साध्वसाधुः.

[2] या. अप., p. 599; स्मृ. कल्प., p. 4; परा. मा., p. 39; वी. मि., p. 18.

[3] परा. मा., p. 39; वी. मि., p. 18.

[4] व्य. मातृ., p. 284; व्य. नि., p. 7; [c] यजमानो जयी तत्र; व्य. माला., p. 21; [b] नु पूज्यते; [c] यजमानो जयी तत्र.

[5] व्य. मातृ., p. 284; व्य. नि., p. 7; [d] वाज्यं प्रज्ञा च हविरुच्यते; व्य. माला., p. 21; [d] वाज्यं; [e] ऋत्विजां.

[6] व्य. मा., p. 25; व्य. मा., p. 21.

गुरुशिष्यौ[1] पितापुत्रौ दम्पती स्वामिभृत्यकौ ।
एतेषां समवेतानां व्यवहारो न [a]सिध्यति ॥ १२४
एवं[2] परीक्षितं सभ्यैः पूर्वपक्षं तु लेखयेत् ।
अप्रसिद्धं पुरद्विष्टं विवादं न विचारयेत् ॥ १२५

देशजातिधर्मास्तथैव पालनीयाः

प्रतिलोमप्रसूतानां[3] तथा दुर्गनिवासिनाम् ।
देशजातिकुलादीनां[4] ये [b]धर्मास्तत्प्रवर्तिताः ॥ १२६
तथैव ते पालनीयाः प्रजा प्रक्षुभ्यतेऽन्यथा ।
जनापरक्तिर्भवति[5] बलं कोशश्च नश्यति ॥ १२७
उदुह्यते दाक्षिणात्यैर्मातुलस्य सुता द्विजैः ।
मध्यदेशे[6] कर्मकराः शिल्पिनश्च गवाशिनः ॥ १२८
मत्स्यादाश्च[7] नराः [c]पूर्वे व्यभिचाररताः स्त्रियः ।
उत्तरे मद्यपा नार्यः स्पृश्या नृणां रजस्वलाः ॥ १२९
सहजाताः[d] प्रगृह्णन्ति भ्रातृभार्यामभर्तृकाम् ।
अनेन[8] कर्मणा नैते प्रायश्चित्तदमार्हकाः ॥ १३०

[1] व्य. मातृ., p. 285; स्मृ. कल्प., p. 13; [a] विद्यते; (व्य. सौ., p. 47; स्मृ. कल्पवत्पाठः); वी. मि., p. 46; या. वी., p. 394; व्य. मा., p. 26.

[2] स्मृ. कल्प., p. 13.

[3] व्य. सौ., p. 12; स्मृ. कल्प., p. 5.

[4] स्मृ. च., I, p. 25; स्मृ. कल्प., p. 5; वी. मि., p. 29; [b] प्राक् प्रवर्तिताः; (व्य. म., p. 5; वी. मि. वत्पाठः); स्मृ. मु. काल., p. 19.

[5] व्य. म., p. 5; स्मृ. कल्प., p. 5; वी. मि., p. 29.

[6] वी. मि., p. 29; स्मृ. कल्प., p. 5.

[7] स्मृ. च., p. 25; स्मृ. कल्प., p. 5; [d] खसजाताः; व्य. नि., p. 11; [d] खषजाः प्रतिगृह्णन्ति; वी. मि., p. 29; [c] सर्वे; [d] खशजाताः प्रगृह्यन्ति; व्य. म., p. 5; [d] सहजाताः इत्यर्धं न दृश्यते.

[8] स्मृ. कल्प., p. 5; व्य. नि., p. 11; वी. मि., p. 29; व्य. म., p. 5.

विहिताकरणान्नित्यं प्रतिषिद्धनिषेवणात् ।
भक्ताच्छादं प्रदायैषां शेषं गृह्णीत पार्थिवः ॥ १३१

(प्रतिलोमप्रसूतानां[1] तथा दुर्गनिवासिनाम् ।)
शास्त्रवद्यत्नतो[2] रक्ष्या सन्दिग्धौ साधनं तु सा ॥ १३२

तां दृष्ट्वा निर्णयं कुर्यात्प्राङ्निविष्टव्यवस्थया ।
सभा[3a] शुल्कोचितदमे [b]मासषाण्मासिके करे ॥ १३३

मर्यादा लेखिता कार्या नैगमाधिष्ठिता सदा ।
अर्थिनश्च[4c] वचः कार्यं वचः प्रत्यर्थिनस्तथा ।
परीक्ष्य पदमादद्यादन्यथा नरकं व्रजेत् ॥ १३४

एकस्य[5] बहुभिः सार्धं *स्त्रीभिः प्रेक्षकरैस्तथा ।
अनादेयो भवेद्वादो धर्मविद्भिरुदाहृतः ॥ १३५

अनासेध्याः

सत्रोद्वाहोद्यतो[6d] रोगी शोकार्तोन्मत्तबालकाः ।
मत्तो[7e] वृद्धोऽनुयुक्तश्च[f] नृपकार्योद्यतो व्रती ॥ १३६

आसन्ने[8g] सैनिकः सङ्ख्ये कर्षको वापसङ्ग्रहे ।
विषमस्थाश्च नासेध्याः स्त्रीसनाथास्तथैव च ॥ १३७

[1] द. वि., p. 260; स्मृ. कल्प., p. 5.

[2] व्य. सौ., p. 14; स्मृ. कल्प., p. 6.

[3] व्य. सौ., p. 14; स्मृ. कल्प., p. 6; [a] भाग; [b] समा.

[4] व्य. सौ., p. 43; स्मृ. कल्प., p. 12; [c] स्तद्वचः.

[5] व्य. सौ., p. 47; स्मृ. कल्प., p. 13; व्य. मा., p. 26;

* स्त्रीणाम् । या, मि., on II, 5 cites this verse as Nārada's.

[6] परा. मा., p. 49; स्मृ. कल्प., p. 14; [d] शास्त्रो. स्मृ. च., III, p. 69; व्य. सौ., p. 53; [d] शास्त्रो. वी. मि., p. 56; व्य. सौ. पाठः.

[7] परा. मा., p. 49; स्मृ. कल्प., p. 14; [e] मत्तोद्युक्तोऽमित्रद्धश्च; स्मृ. च., III, p. 69; [f] नियुक्तश्च; व्य. सौ., p. 53; [f] अभियुक्तश्च; वी. मि., p. 56; व्य. सौ. वत्पाठः.

[8] परा. मा., p. 49; स्मृ. कल्प., p. 14; स्मृ. च., III, p. 19; व्य. सौ., p. 53; [g] आसन्नः. वी. मि., p. 56.

अप्राप्तव्यवहारश्च[1] दूतो दानोन्मुखो व्रती ।
विषमस्थाश्च नासेध्याः स्त्रीसनाथास्तथैव च ॥ १३८

वणिग्विक्रीतपण्यस्तु[2] सस्ये जाते कृषीवलः ।
सन्नोद्यताश्चैव[a] तथा दापनीयाः कृतक्रियाः ॥ १३९

मतिर्नोत्सहते[3] यत्र विवादं कर्तुमिच्छते ।
दातव्यस्तस्य कालः स्यादर्थिप्रत्यर्थिनोरपि ॥ १४०

यस्याभियोगं[4 b] कुरुते [c]तथ्येनाऽऽशङ्कयाऽपि वा ।
तमेवाऽऽनाययेद्राजा[d] मुद्रया पुरुषेण वा ॥ १४१

अप्रगल्भजडोन्मत्तवृद्धस्त्रीबालरोगिणाम्[5 e] ।
पूर्वोत्तरं [f, g]वदेद्बन्धुर्नियुक्तोऽन्योऽथवा नरः ॥ १४२

ऋत्विग्वादे[6] नियुक्तश्च समौ सम्परिकीर्तितौ ।
यज्ञे स्वाम्याप्नुयात्पुण्यं हानिं वादेऽथवा जयम् ॥ १४३

[1] स्मृ. कल्प., p. 14; व्य. मा., p. 29.

[2] परा. मा., p. 50; स्मृ. कल्प., p. 15; [a] शष्पोद्यतायास्तु; स्मृ. च., III, p. 70; व्य. सौ., p. 56; [a] शस्त्रोद्वाहोद्यताश्चैते पालनीयाः.

[3] व्य. सौ., p. 66.

[4] या. अप., p. 605; स्मृ. च., III, p. 72; परा. मा., p. 50; व्य. मा., p. 286; [d] चालयेत्. व्य. सा., p. 35; [c] सत्येनाशङ्कयाऽथवा; स. वि., p. 79; [b] योगे; [d] आकारयेत्. व्य. सौ., p. 48; वी. मि., p. 52; [c] तलेनाशङ्कयाऽथवा; [d] आह्वानयेत्; द. वि., p. 332; [d] आसाधयेत्; व्य. मा., p. 31; [c] सत्येन.

[5] व्य. म., p. 7; स्मृ. कल्प., p. 20; स्मृ. च., III, p. 73; व्य. नि., p. 26; [f] यः स नियुक्तश्चेददोषभाक्. व्य. मातृ., p. 287; [g] अप्यथवा परः; व्य. सौ., p. 95; [e] जनो; वी. मि., p. 53; [g] योऽथवा; या. वी., p. 399; [f] तद्वदनियुक्तो; द. वि., p. 336.

[6] व्य. मातृ., p. 287; व्य. त., p. 200; वि. से., p. 97.

आह्वानम्

आहूतो[1] यस्तु [a,b]नागच्छेद्दर्पाद्बन्धुबलान्वितः ।
अभियोगानुरूपेण[2][c] तस्य दण्डं प्रकल्पयेत् ॥ १४४

काले[3] कार्यार्थिनं पृच्छेत्प्रणतं पुरतः स्थितम् ।
किं कार्यं का च ते पीडा मा भैषीर्ब्रूहि मानव ॥ १४५

एवं पृष्टः स यद्ब्रूयात्तत्सभ्यैः ब्राह्मणैः सह ।
विमृश्य कार्यं न्याय्यं चेदाह्वानार्थमतः परम् ॥ १४६

मुद्रां दद्याद्यथा पत्रं पुरुषं वा समादिशेत् ।
आहूतस्त्ववमन्येत यः शक्तो राजशासनम् ।
अभियोगानुरूपेण तस्य दण्डं प्रकल्पयेत् ॥ १४७

अकल्पबालस्थविरविषमस्थक्रियाकुलान्[4] ।
हीने[5] कर्मणि पञ्चाशन्मध्यमेषु शतावरः ।
गुरुकार्येषु दण्ड्यः स्यान्नित्यं पञ्चशतावरः ॥ १४८

परानीकहते[6] देशे दुर्भिक्षे व्याधिपीडिते ।
कुर्वीत पुनराह्वानं दण्डं न परिकल्पयेत् ॥ १४९

कार्यातिपातिव्यसनिनृपकार्योत्सवाकुलान्[d] ॥ १५०

[1] परा. मा., p. 51 ; व्य. मातृ., p. 286 ; [a] गच्छेद्दर्प ; व्य. सा., p. 36 ; स. वि., p. 81 ; व्य. सौ., p. 190 ; [a] साक्षी रोगविवर्जितः, व्य. म., p. 7 ; [b] कुला.

[2] परा. मा., p. 51 ; व्य. मा., p. 286 ; स. वि., p. 81 ; व्य. सौ., p. 190 ; [c] ऋणं दण्डं च दाप्यः स्यात्त्रिपक्षात्परतस्तु सः । व्य. मा., p. 7.

[3] व्य. मा., p. 24.

[4] या. अप., p. 606 ; वी. मि., p. 52 ; [d] पाती व्यसनी.

[5] व्य. सा., p. 36 ; व्य. मा., p. 25.

[6] व्य. सा., p. 36.

धर्मोद्यतानभ्युदये[1] पराधीनशठाकृतीन् ।
मत्तोन्मत्तप्रमत्तांश्च[a] भृत्यान्नाह्वाययेन्नृपः ॥ १५१

न[2] च[b] भ्राता न च पिता न पुत्रो न [c]नियोगकृत् ।
परार्थवादी[d] दण्ड्यः स्याद्व्यवहारेषु विब्रुवन् ॥ १५२

न[3] हीनपक्षां युवतिं कुले जातां प्रसूतिकाम् ।
सर्ववर्णोत्तमां कन्यां ताः ज्ञातिप्रभुकाः स्मृताः ॥ १५३

कालं[4] *देश (श्च ? श्च) विज्ञाय कार्याणां च बलाबलम् ।
अकल्पादीनपि शनैर्यानैराह्वापयेन्नृपः ॥ १५४

तदधीनकुटुम्बिन्यः[5] स्वैरिण्यो गणिकाश्च याः ।
निष्कुला याश्च पतितास्तासामाह्वानमिष्यते ॥ १५५

उभयोः[6] प्रतिभूर्ग्राह्यः समर्थः कार्यनिर्णये । १५६

ज्ञात्वाऽभियोगं[7] येऽपि स्युर्वने प्रव्रजितादयः ।
तानप्याह्वापयेद्राजा[8] गुरुकार्येष्वकोपयन् ॥ १५७

[1] या. अप., p. 606; वी. मि., p. 52; [a] प्रमत्तार्त.

[2] या. अप., p. 606; व्य. मातृ., p. 288; [b] यो न भ्राता पिता वापि; [c] जितः. [d] वादी.

[3] वी. मि., p. 52; व्य. मा., p. 30.

* This is wrongly ascribed by Kane (*Kātyāyana*, p. 16) to Kātyāyana on the authority of *Vīramitrodaya*, which cites it as from Bṛhaspati (Calcutta edn., p. 52, Chowk. edn., p. 39). But, Mādhava (III, p. 57) following स्मृ. च., III, p. 74 gives it to कात्यायन.

[4] वी. मि., p. 53; व्य. मा., p. 31; * देशं कालं.

[5] वी. मि., p. 53; व्य. मा., p. 30.

[6] व्य. मा., p. 31.

[7] वी. मि., p. 53.

[8] वी. मि., p. 53.

वक्तव्येऽर्थे[1] न तिष्ठन्तमुत्क्रामन्तं च तद्वचः ।
आसेधयेद्विवादार्थी यावदाह्वानदर्शनम् ॥ १५८

स्थानासेधः[a] कालकृतः प्रवासात्कर्मणस्तथा ।
चतुर्विधः स्यादासेधः आसिद्धस्तं न लङ्घयेत् ॥ १५९

क्षेत्रारामगृहादीनि धनधान्यादिकं तथा ।
अन्यायवादिनां त्वेतान्यासेधव्यानि वादिनाम् ॥ १६०

आसेद्धा तु स्वमासेधं स्वयमेवोत्सृजेद्यदि ।
न तस्यातिक्रमाद्दोषो न च दण्डं प्रकल्पयेत् ॥ १६१

राज्ञे निवेदनादूर्ध्वं आसेद्धा नोत्सृजेत्स्वयम् ।
उत्सृजेचेद्दमो दाप्य आसिद्धश्च न लङ्घयेत् ॥ १६२

नदीसन्तारकान्तारदुर्देशोपप्लवादिषु ।
आसिद्धस्तु परासेधमुत्क्रामन्नापराध्नुयात् ॥ १६३

निवेष्टुकामो[b] रोगार्तो यियक्षुर्व्यसने स्थितः ।
अभियुक्तस्तथाऽन्येन राजकार्योद्यतस्तथा ॥ १६४

गवां प्रचारे गोपालाः सस्यारम्भे कृषीवलाः ।
शिल्पिनश्चापि तत्काले आयुधीयाश्च विग्रहे ॥ १६५

वृक्षं पर्वतमारूढा हस्त्यश्वरथनौस्थिताः ।
विषमस्थाश्च ते सर्वे नासेध्याः कार्यसाधकैः ॥ १६६

यस्त्विन्द्रियनिरोधेनाप्याहारोच्छ्वसनादिभिः[c] ।
आसेधयेदनासेध्यैः स दण्ड्यो न त्वतिक्रमी ॥ १६७

आसेधयोग्य[2] आसेधमुत्क्रामन् दण्डमर्हति ।
आसेधयंस्तु नासेध्यं राज्ञा शास्य इति स्थितिः ॥ १६८

[1] व्य. मा., p. 27; [a] p. 28; [b] p. 29; [c] p. 30.

[2] या. अप., p. 606.

आगतानां[1a] विवदतामसकृद्वादिनां[b] नृपः।
वादान् [c]पश्येन्नात्मकृतान्न चाध्यक्षनिवेदितान् ॥ १६९

वादि-प्रतिवादिनोरुक्तिक्रमः

पीडितः[2] स्वयमायातः [d]शस्त्रेणार्थी यदा भवेत्।
प्राड्विवाकस्तु तं[e] पृच्छेत्पुरुषो वा शनैः शनैः ॥ १७०

योऽदत्तव्यवहारस्त्वादनियुक्तः[3] प्रवर्तते।
वचनं तस्य न ग्राह्यं लिखितप्रेषिताहृते ॥ १७१

अहंपूर्विकया[4] यातावर्थिप्रत्यर्थिनौ[f] यदा[g]।
वादो वर्णानुपूर्व्येण[h] ग्राह्यः पीडामवेक्ष्य [i]वा ॥ १७२

उन्मत्तमत्तनिर्धूता[5] महापातकदूषिताः[j]।
जडातिवृद्धबालाश्च विज्ञेयास्तु[k] निरुत्तराः ॥ १७३

[1] परा. मा., p. 52; स्मृ. कल्प., p. 12; [a] आगमानां; [b] वादिनः; [c] दात्मकृतान्न वा; व्य. मा., p. 286; व्य. सौ., p. 40; [a] आगमानां.

[2] परा. मा., p. 52; स्मृ. कल्प., p. 12; व्य. मातृ., p. 286; [d] शालीनोऽथ; [e] पृच्छेत; व्य. सौ., p. 41; [d] शालीनोऽर्थी.

[3] व्य. मातृ., p. 288.

[4] परा. मा., p. 59; स्मृ. कल्प., p. 15; [i] च; स्मृ. च., III, p. 80; [f] तावत्; व्य. नि., p. 30; स्मृ. च. वत्पाठः, व्य. मातृ., p. 290; व्य. त., p. 200; स. वि., p. 83; स्मृ. च. वत्पाठः, व्य. सौ., p. 59; वी. मि., p. 60; [g] तथा; [h] पूर्वेण; [i] च; व्य. म., p. 7.

[5] या. अप., p. 615; स्मृ. कल्प., p. 20; [k] स्ते; परा. मा., p. 68; व्य. सौ., p. 88; [j] महोत्पातकदूषिताः। जडापविद्धा बालाश्च विज्ञेयास्ते.

पक्षः[1] प्रोक्तस्त्वनादेयो वादी चानुत्तरस्तथा ।
यादृग्वादी[2] यश्च पक्षो ग्राह्यस्तत्कथयाम्यहम् ॥ १७४

पीडातिशयमाश्रित्य[3] यद्ब्रवीति विवक्षितम् ।
स्वार्थसिद्धिपरो वादी पूर्वपक्षः स उच्यते ॥ १७५

[1] परा. मा., p. 68.

[2] परा. मा., p. 68.

[3] परा. मा., p. 68 ; व्य. मातृ., p. 291.

२

॥ चतुष्पाद्व्यवहारोपक्रमः ॥

भाषापादोत्तरपादौ[1] क्रियापादस्तथैव च ।
प्रत्याकलितपादश्च व्यवहारश्चतुष्पदः ॥ १

मिथ्यासम्प्रतिपत्तिश्च[2] प्रत्यवस्कन्दनं तथा ।
प्राङ्न्यायश्चोत्तराः प्रोक्ताश्चत्वारः शास्त्रवेदिभिः ॥ २

मिथ्यायां[3 a] च[b] चतुष्पादः प्रत्यवस्कन्दने तथा ।
प्राङ्न्याये[c] च [d]स विज्ञेयो द्विपात्सम्प्रतिपत्तिषु ॥ ३

उपायै[4 e]श्चोद्यमानस्तु[f] न दद्यादुत्तरं तु यः ।
अतिक्रान्ते सप्तरात्रे जितोऽसौ दण्डमर्हति ॥ ४

पक्षलक्षणम्

उपस्थिते[5] ततस्तस्मिन् वादी पक्षं प्रकल्पयेत् ।
निरवद्यं [g]सप्रतिज्ञं प्रमाणागमसंयुतम् ॥ ५

[1] वी. मि., p. 59.

[2] वि. च., p. 115; स्मृ. कल्प., p. 18; व्य. सौ., p. 75.

[3] वि. च., p. 116; (स्मृ. कल्प., p. 12; [a] थ्योक्तौ तु चतुष्पाच्च प्रत्यवस्कन्दनं तथा ।); व्य. नि., p. 49; [a] थ्योक्तौ च चतुष्पात्स्यात्; व्य. त., p. 203; व्य. नि. वत्पाठः; व्य. सौ., p. 40; [a] थ्योक्तौ तु चतुर्थः स्यात्; वी. मि., p. 59; [b] चतुरः पादाः; [d] स तु ज्ञेयः; व्य. म., p. 12; [a] थ्योत्तरे; [c] व्यवहारस्तु.

[4] वि. च., p. 120; स्मृ. कल्प., p. 20; या. अप., p. 615; [e] उभयैः; [f] चोद्यमानेऽपि; व्य. नि., p. 47; व्य. सौ., p. 87; वी. मि., p. 74; [e] उभयैः; अख., p. 15; [f] मानेऽपि. व्य. मा., p. 46.

[5] परा. मा., p. 61; स्मृ. च., III, p. 80; पूर्वार्धं परम्; स्मृ. च., III, p. 81; उत्तरार्धं परम्; व्य. मातृ., p. 294; [g] सत्प्रतिज्ञम्; व्य. मा., p. 33; उत्तरार्धं परम् ।

देशस्थानसमामासपक्षाहोनामजातिभिः[1a] ।
द्रव्यसंख्योदयं पीडां क्षमालिङ्गं च लेखयेत् ॥ ६

यं[2] चार्थमभियुञ्जीत न तं विप्रकृतिं नयेत् ।
न च पक्षान्तरं गच्छेत् गच्छन् पूर्वात्स हीयते ॥ ७

पक्षदोषाः

अप्रसिद्धं[3] सदोषं[4] च निरर्थं निष्प्रयोजनम् ।
असाध्यं वा विरुद्धं वा [5]पक्षं राजा विवर्जयेत् ॥ ८

न[6] केनचित्कृतो[b] यस्तु सोऽप्रसिद्ध [c]उदाहृतः ।
अन्यार्थः[d] स्वार्थहीनश्च सदोषः परिकीर्तितः ॥ ९

स्वल्पापराधः[7e] स्वल्पार्थो निरर्थक [f]इति स्मृतः ।
कार्यबाधाविहीनस्तु विज्ञेयो निष्प्रयोजनः ॥ १०

कुसीदाद्यैः[8] पदैर्हीनो [g]व्यवहारो निरर्थकः ।
वाक्पारुष्यादिभिश्चैव विज्ञेयो निष्प्रयोजनः ॥ ११

[1] परा. मा., p. 61 ; व्य. मातृ., p. 294 ; [a] अहर्जातिनाम च । द्रव्यं ; व्य. मा., p. 33 ; उत्तरार्धं परम्.

[2] व्य. मातृ., p. 292 ; या. वी., p. 400.

[3] व्य. मातृ., p. 295 ; स्मृ. कल्प., p. 12 ; या. वी., p. 400 ; व्य. मा., p. 26.

[4] निराबाधं ; व्य. मा., p. 26.

[5] पक्षाभासं ; व्य. मा., p. 26.

[6] व्य. मातृ., p. 295 ; स्मृ. कल्प., p. 12 ; स्मृ. च., III, p. 85 ; पूर्वार्धं परं ; स. वि., p. 87 ; [b] स्मृतो ; [c] इति स्मृतः ; पूर्वार्धं परम् । व्य. सौ., p. 44 ; [d] अल्पार्थश्चार्थहीनश्च ; वी. मि., p. 66 ; पूर्वार्धं परम् ।

[7] स्मृ. च., III, p. 85 ; स्मृ. कल्प., p. 12 ; [e] अल्पापराधः, व्य. मातृ., p. 296 ; [e] अल्पापराधः ; [f] उदाहृतः । स. वि., p. 87 ; व्य. सौ., p. 45 ; अल्पापराधश्चाल्पार्थः, वी. मि., p. 66 ; उत्तरार्धं परम् ।

[8] स्मृ. च., III, p. 85 ; स्मृ. कल्प., p. 12 ; व्य. मातृ., p. 296 ; व्य. सौ., p. 45 ; वी. मि., p. 67 ; [g] व्यवहारनिरर्थकः.

ममानेन[1] प्रदातव्यं शशशृङ्गकृतं धनुः ।
असम्भाव्यमसाध्यं [a]तं पक्षमाहुर्मनीषिणः ॥ १२

यस्मिन्नावेदिते[2] पक्षे[b] प्राड्विवाके [c]च राजनि ।
पुरे[d] राष्ट्रे विरोधः स्याद्विरुद्धः सोऽभिधीयते ॥ १३

प्रतिज्ञादोषनिर्मुक्तं[3] साध्यं [e]सत्कारणान्वितम् ।
निश्चितं लोकसिद्धं च पक्षं पक्षविदो विदुः ॥ १४

स्वल्पाक्षरप्रभूतार्थो[4 f] निस्सन्दिग्धो[g] निराकुलः ।
विरोधिकारणैर्मुक्तो[h, i] विरोधिप्रतिषेधकः ॥ १५

वचनस्य[5] प्रतिज्ञात्वं तदर्थस्य हि पक्षता ।
असङ्करेण वक्तव्ये व्यवहारेषु वादिभिः ॥ १६

मोहाद्वा[6] यदि वा शाठ्याद्यन्नोक्तं पूर्ववादिना ।
उत्तरान्तर्गतं वाऽपि तद्ग्राह्यमुभयोरपि ॥ १७

[1] स्मृ. च., III, p. 85; स्मृ. कल्प., p. 12; [a] तत्; व्य. मातृ., p. 296; [a] च; स. वि., p. 88; [a] तु; व्य. सौ., p. 45; स. वि वत्पाठः; वी. मि., p. 67.

[2] स्मृ. च., III, p. 85; स्मृ. कल्प., p. 12; व्य. मातृ., p. 296; स. वि., p. 88; [c] अथ; [d] पुरराष्ट्रविरुद्धं स्यात्; व्य. सौ., p. 45; [b] ह्यर्थे; [c] अथ; वी. मि., p. 67; [c] अथ.

[3] या. अप., p. 610; स्मृ. कल्प., p. 16; स्मृ. च., III, p. 90; परा. मा., p. 61; व्य. मातृ., p. 291; व्य. त., p. 203; व्य. सौ., p. 63; वी. मि., p. 69; वि. से., p. 103; [e] यत्.

[4] व्य. मातृ., p. 291; स्मृ. कल्प., p. 16; [f] अल्पाक्षरः; [g] ग्धस्त्वना; [h] मुक्तो विरोधिकरणैः, स्मृ. च., III, p. 81; [f, g] स्मृ. कल्पवत्पाठः; [h] युक्तो विरोधिकरणैः; परा. मा., p. 61; [f] अल्पाक्षरत्वात् सन्दिग्धो बह्वर्थश्चाप्यनाकुलः। युक्तो. विरोधिकरणे; व्य. त., p. 203; [f] स्वल्पाक्षरः; व्य. सौ., p. 64; [f] अल्पाक्षरः; या. वी., p. 400; स्मृ. च., वत्पाठः; वि. से., p. 103; [f] स्वल्पाक्षरः; [i] युक्तः;

[5] व्य. मातृ., p. 291; व्य. त., p. 204.

[6] व्य. नि. p. 47; या. वी., p. 400; अख., p. 15; मोहाशयेन शाठ्येन नोक्तं वा.

एवमादिगुणान्[1] सम्यगालोच्य च सुनिश्चितः ।
पक्षः कृतः समादेयः पक्षाभासस्ततोऽन्यथा ॥ १८

देशकालविहीनश्च[2] द्रव्यसंख्याविवर्जितः ।
साध्यप्रमाणहीनश्च पक्षोऽनादेय इष्यते ॥ १९

मृषायुक्ति[3 a] क्रियाहीनमसाध्याद्यर्थमाकुलम्[b] ।
पूर्व[c] पक्षं[d] लेखयतो [e]वादहानिः प्रजायते ॥ २०

अपदिश्याभियोगं[4] यस्तमतीत्यापरं वदेत् ।
क्रियामुक्त्वान्यथा (?) ब्रूयात्स वादी हानिमाप्नुयात् ॥ २१

ऊनाधिकं[5 f] पूर्वपक्षे[g] तावद्वादी विशोधयेत् ।
न दद्यादुत्तरं [h]यावत्प्रत्यर्थी सभ्यसन्निधौ ॥ २२

ब्रह्महत्यासुरापानस्तेयगुर्वङ्गनागमे[6] ।
अन्येष्वसभ्यवादेषु प्रतिवादी न दीयते ॥ २३

मनुष्यमारणे[7] स्तेये परदाराभिमर्शने ।
अभक्ष्यभक्षणे चैव कन्याहरणदूषणे ॥ २४

[1] स्मृ. च., III, p. 82.

[2] व्य. नि., p. 29; व्य. सौ., p. 65; व्य. मा., p. 34. Attributed to Kātyāyana by स्मृ. च., III, p. 84, परा. मा., p. 61, and वी. मि., p. 64.

[3] या. अप., p. 610; (स्मृ. कल्प., p. 16; [a] युक्तं; [b] असाराक्षर; [c] पूर्वपक्षं; [e] वादे) परा. मा., p. 65; [a] युक्तं; [b] असारान्यार्थ; व्य. सौ., p. 66; [a] युक्तं; [d] लेखयतः पक्षं; [e] वादे; रा. कौ., p. 388; [b] असारं व्यर्थं; [c] पूर्वपक्षं.

[4] परा. मा., p. 65.

[5] परा. मा., p. 65; व्य. मातृ., p. 295; [g] पूर्वपक्षं यावत्; [h] तावत्; व्य. त., p. 204; [f] न्यूनाधिकं; [g] पूर्वपक्षं; व्य. सौ., p. 66; वि. से., p. 104; व्य. त वत्पाठः; रा. कौ., p. 388; व्य. त वत्पाठः.

[6] व्य. नि., p. 26.

[7] व्य. नि., p. 26.

पारुष्ये[1] कूटकरणे नृपद्रोहे तथैव च ।
प्रणिवादी न दाप्यः स्यात्कर्ता तु विवदेत्स्वयम् ॥ २५
अष्टादशपदो[2] वादो विचार्यो विनिवेदितः ।
सन्त्यन्यानि पदान्यत्र तानि राजा विशेत्स्वयम् ॥ २६
षड्भागहरणं[3a] शुद्धं समयाविक्रमो [b]निधिः ।
वधः संहरणं स्तेयमासेधाज्ञाव्यतिक्रमः ॥ २७
स्वयं[4] नोत्पादयेत्कार्यं राजा वा नास्य पूरुषः ।
अधिकाञ्छातयेदर्थान्[5] न्यूनांश्च परिपूरयेत् ॥ २८
भूमौ निवेशयेत्तावद्यावदर्थो विनिश्चितः ।
श्रुतं[6] च लिखितं चैव शोधितं च विचारितम् ॥ २९
पूर्वपक्षं[7] स्वभावोक्तं प्राड्विवाकोऽथ लेखयेत् ।
पाण्डुलेख्येन फलके ततः पत्रे विशोधितम् ॥ ३०
आवेद्य[8] तु गृहीतेऽर्थे प्रशमं यान्ति ये मिथः ।
अभियोगानुरूपेण *तेषां दण्डं प्रकल्पयेत् ॥ ३१
अन्ये[9c] वा ये पुरग्राममहाजनविरोधकाः ।
अनादेयास्तु ते सर्वे व्यवहाराः प्रकीर्त्तिताः ॥ ३२

[1] व्य. नि., p. 26.

[2] स्मृ. कल्प., p. 12.

[3] व्य. मातृ., p. 296; स्मृ. कल्प., p. 12; [a] करशुल्कं च; [b] निधेः; व्य. सौ., p. 41; स्मृ. कल्प वत्पाठः.

[4] व्य. मातृ., p. 296.

[5] वी. मि., p. 70; व्य. मा., p. 22.

[6] या वी., p. 401.

[7] व्य. मा., p. 22; व्य. नि., p. 17; वी. मि., p. 70; व्य. मा., p. 22.

[8] व्य. नि., p. 18; व्य. मा., p. 23; * तस्य.

[9] परा. मा., p. 67; स्मृ., कल्प. p. 12; [c] अन्यायेन पुरग्राममहाजनविरोधकः । व्य. नि., p. 19; अथो जनपदग्राममहाजनविरोधकृत् ।

पाण्डुलेखेन[1] फलके भूम्यां वा प्रथमं लिखेत् ।
न्यूनाधिकं तु संशोध्य पश्चात्पत्रे निवेशयेत् ॥ ३३

अभियोक्ताऽप्रगल्भत्वाद्वक्तुं[2] नोत्सहते [a]यदा ।
तस्य[b] कालः प्रदातव्यः [c]कालशक्त्यनुरूपतः ॥ ३४

यदिनोत्सहते[3] यत्र विवादं कर्तुमिच्छतोः ।
दातव्यस्तत्र कालः स्यादर्थिप्रत्यर्थिनोरपि ॥ ३५

चतुर्विधः[4] पूर्वपक्षः प्रतिपक्षस्तथैव च ।
चतुर्धा[d] निर्णयः प्रोक्तः [e]कश्चिदष्टविधः स्मृतः ॥ ३६

देशः[5] कालस्तथा स्थानं सन्निवेशस्तथैव च ।
ज्ञातृसंज्ञा निवासश्च प्रमाणं क्षेत्रनाम च ॥ ३७

पितृपैतामहं चैव पूर्वराजानुकीर्तनम् ।
स्थावरेषु विवादेषु दशैतानि निवेशयेत् ॥ ३८

श्वोलेखनं[6] वा लभते त्र्यहं सप्ताहमेव वा ।
मतिरुत्पद्यते यावद्विवादे वक्तुमिच्छतः ॥ ३९

[1] व्य. मातृ., p. 297 ; व्य. मा., p. 35.

[2] या. अप., p. 611 ; स्मृ. च., III, p. 92 ; [b] कार्य ; परा मा., p. 66 ; व्य. त., p. 203 ; [a] यदि ; [b] तदा ; [c] कार्य ; स. वि., p. 90 ; स्मृ. च. वत्पाठः ; व्य. सौ., p. 66 ; [a, c] व्य. त. वत्पाठः ; वी. मि. p. 71 ; [b] सभ्यैस्तु शोधनं तस्य कार्यमर्थानुरूपतः । (या. वी., p. 405 ; वि. से., p. 102 ; व्य. त. वत्पाठः) ; रा. कौ., p. 388 ; व्य. मा., p. 35.

[3] रा. कौ., p. 388.

[4] या. अप., p. 611 ; स्मृ. कल्प., p. 16 ; [d] चतुर्थः, परा. मा., p. 66 ; व्य. सौ., p. 61 ; [e] कैश्चित् ; वी. मि., p. 71 ; रा. कौ., p. 386 ; व्य. सौ. वत्पाठः.

[5] व्य. मा., pp. 34, 35.

[6] रा. कौ., p. 388 ; पूर्वार्धं परम्.

बहुप्रतिज्ञं[1] यत्कार्यं व्यवहारेषु निश्चितम् ।
कामं तदपि गृह्णीयाद्राजा तत्वबुभुत्सया ॥ ४०

शङ्काभियोगस्तथ्यं[2a] च [b]लक्ष्येऽर्थेऽभ्यर्थनं तथा ।
वृत्ते वादे पुनर्न्यायः पक्षो ज्ञेयश्चतुर्विधः ॥ ४१

भ्रान्तिः[3] शङ्का समुद्दिष्टा [c]वश्यं नष्टार्थदर्शनम् ।
लब्धेऽर्थेऽभ्यर्थनं[d] मोहस्तथा वृत्ते पुनः [e]क्रियाः ॥ ४२

राज्ञाऽपवर्जितो[4f] यस्तु यश्च पौरविरोधकृत् ।
राष्ट्रस्य वा समस्तस्य प्रकृतीनां तथैव च ॥ ४३

न्यायं[5] वा नेच्छते कर्तुमन्यायं वा करोति यः ।
न लेखयति यस्त्वेवं तस्य पक्षो न सिध्यति ॥ ४४

विरुद्धं[6] चाविरुद्धं च द्वावप्यर्थौ निवेशितौ ।
एकस्मिन् यत्र दृश्येते तं पक्षं दूरतस्त्यजेत् ॥ ४५

[1] बहुप्रतिज्ञं etc. See Kane, *Kātyāyana-smṛti-sāroddhāra*, p. 21, where this verse is cited under Kātyāyana.

[2] या. अप., p. 611; स्मृ. कल्प., p. 16; परा. मा., p. 66; व्य. सौ., p. 61; [b] लब्धेऽर्थे; वी. मि., p. 71; [a] तत्वं च लभ्येऽर्थे। रा. कौ., p. 386; व्य. सौ. वत्पाठः; व्य. मा., p. 34.

[3] परा. मा., p. 66; स्मृ. कल्प., p. 16; [e] क्रिया; व्य. सौ., p. 61; [c] तथ्यं दृष्टान्तदर्शनम्; [e] क्रिया; वी. मि., p. 71; [c] तत्वं तत्वार्थ-दर्शनम्; [d] लभ्ये; [e] क्रिया; रा. कौ., p. 386; [b] तथ्यमिथ्यार्थदर्शनम्; व्य. मा., p. 34.

[4] परा. मा., p. 67; स्मृ. कल्प., p. 12; [f] विसर्जितो. (व्य. नि., p. 19; स्मृ. कल्पवत्पाठः) व्य. सौ., p. 44; [f] विसर्जितो यश्च; (या. वी., p. 394; स्मृ. कल्पवत्पाठः).

[5] परा. मा., p. 67; स्मृ. कल्प., p. 13.

[6] परा. मा., p. 67; स्मृ. कल्प., p. 13.

३

उत्तरम्

यदा[1] त्वेवंविधः पक्षः कल्पितः पूर्ववादिना ।
दद्यात्तत्पक्षसम्बद्धं[a] प्रतिवादी तदोत्तरम् ॥ १

विनिश्चिते [2]पूर्वपक्षे [b]ग्राह्याग्राह्यविशोधिते ।
प्रतिज्ञाते[c] स्थिरीभूते लेखयेदुत्तरं ततः ॥ २

प्रार्थयमानाय कालो देयः

शालीनत्वाद्भयात्तद्वत्[3 d] प्रत्यर्थी स्मृतिविभ्रमात् ।
कालं प्रार्थयते [e]यत्र तत्रेमं लब्धुमर्हति ॥ ३

एकाहत्र्यहपञ्चाहसप्ताहं[4 f] पक्षमेव वा ।
मासं [g]चतुस्त्रयं वर्षं लभते शक्त्यपेक्षया ॥ ४

[1] परा. मा., p. 68; स्मृ. कल्प., p. 16; [a] पक्षान्तसम्बन्धं; व्य. त., pp. 204 and 205; व्य. सौ., p. 64; वि. से., pp. 103 and 105. Attributed to both Kātyāyana and Bṛhaspati. See व्य. सौ., p. 64.

[2] या. अप., pp. 612 and 619; स्मृ. कल्प., p. 17; स्मृ. च., III, p. 92; परा. मा., p. 68; व्य. मातृ., p. 298; [b] विशोधिते; [c] प्रतिज्ञार्थे स. वि., p. 90; व्य. सौ., p. 69; [c] प्रतिज्ञार्थे; वी. मि., p. 72; व्य. मातृवत्पाठः.

[3] या. अप., p. 619; स्मृ. कल्प., p. 17; व्य. सौ., p. 69; [d] भयार्तो वा; [e] तत्र; वी. मि., p. 138; [d] भयार्तत्वात्.

[4] व्य. मातृ., p. 298; स्मृ. कल्प., p. 17; [g] ऋतुत्रयं; व्य. सौ., p. 69; [f] पञ्चाहं; [g] ऋतुत्रयं; वी. मि., p. 138; [g] ऋतुत्रयम्.

पक्षस्य[1] व्यापकं सारमसन्दिग्धमनाकुलम् ।
अव्याख्यानगम्यमेतदुत्तरं[a] तद्विदो विदुः ॥ ५

उत्तरं[2] चतुर्विधं सम्प्रति (षत्मु ?)रं,
मिथ्योत्तरं, प्राङ्न्यायोत्तरं, कारणोत्तरं चेति ॥ ६

पूर्वपक्षे[3] यथार्थं[b] तु न दद्यादुत्तरं तु यः ।
प्रत्यक्षी[c] दापनीयः स्यात्सामादिभिरुपक्रमैः ॥ ७

प्रियपूर्वं[4] वचः साम [d]भेदस्तु भयदर्शनम् ।
अर्थापकर्षणं [e]दण्डस्ताडनं [f]बन्धनं तथा ॥ ८

साहसस्तेयपारुष्य[5] गोभिशापे तथात्यये ।
भूमौ [g]विवादयेत् क्षिप्रमकालेऽपि बृहस्पतिः ॥ ९

अन्यवादी[6] क्रियाद्वेषी नोपस्थायी निरुत्तरः ।
आहूतः प्रपलायी च हीनः पञ्चविधः स्मृतः ॥ १०

[1] व्य. मातृ., p. 299; स. वि., p. 90; [a] गम्यमित्येतत्.

[2] रा. कौ., p. 390.

[3] या. अप., p. 615; स्मृ. कल्प., p. 20; परा. मा., p. 69; व्य. नि., p. 47; [b] यथाभूतं; [c] प्रत्यर्थी; व्य. सौ., p. 87; [c] प्रत्यर्थी; वी. मि., p. 74; व्य. सौ., वत्पाठः । या. वी., p. 405; अतिक्रान्ते सप्तरात्रे जितोऽसौ दण्डमर्हति । व्य. मा., p. 46; [b] प्रत्यर्थी; अख., p. 14.

[4] या. अप., p. 615; स्मृ. कल्प., p. 20; [d] वस्तूपदर्शनं; [e] दण्डताडनं; परा. मा., p. 69; व्य. नि., p. 47; व्य. सौ., p. 87; वी. मि., p. 74; [d] स्तूभय; अख., p. 15; [e] सान्त्वं; [f] भर्त्सनं तथा; व्य. मा., p. 46.

[5] परा. मा., p. 71; स्मृ. कल्प., p. 18; [g] च पादपे; वी. मि., p. 140. Attributed to both Kātyāyana and Bṛhaspati by वी. मि., while the former two cite it under Bṛhaspati only.

[6] वि. से., p. 105.

कन्यायाः[1] दूषणे स्तेये कलहे साहसेषु च ।
उपधौ कूटसाक्ष्ये च सद्य एव विवादयेत् ॥ ११

धेनावनडुहि[2] क्षेत्रे स्त्रीषु प्रजनने तथा ।
न्यासे याचितके दत्ते तथैव क्रयविक्रये ॥ १२

प्राङ्न्याये[3] कारणोक्तौ च प्रत्यर्थी निर्दिशेत्क्रियाम् ।
मिथ्योक्तौ पूर्ववादी तु प्रतिपत्तौ न सम्भवेत् ॥ १३

अनुक्त्वा[4] कारणं यत्र पक्षं वादी प्रपद्यते ।
प्रतिपत्तिस्तु सा ज्ञेया कारणं तूत्तरं पृथक् ॥ १४

सर्वालापं[5] तु यः कृत्वा मिथोऽल्पमपि संवदेत् ।
सर्वमेव तु दाप्यः स्यादभियुक्तो बृहस्पतिः ॥ १५

वाक्पारुष्ये[6] च भूम्यौ च दिव्यं तु परिवर्जयेत् ।
विक्रयादानसम्बन्धे क्रियादनमनिच्छति ॥ १६

चतुर्विधमुत्तरम्

अभियुक्तोऽभियोगस्य[7] यदि [a]कुर्यात्तु निह्नवम् ।
मिथ्या तत्तु विजानीयादुत्तरं व्यवहारतः ॥ १७

[1] व्य. नि., p. 37.

[2] व्य. नि., p. 37.

[3] व्य. नि., p. 48.

[4] व्य. नि., p. 53.

[5] व्य. नि., p. 54.

[6] व्य. नि., p. 61.

[7] परा. मा., p. 72; स्मृ. कल्प., p. 18; व्य. सौ., p. 75;

[a] दपह्नवम्.

श्रुत्वाऽभियोगं[1][a] प्रत्यर्थी यदि [b]तत्प्रतिपद्यते ।
सा तु [c]सम्प्रतिपत्तिस्तु शास्त्रविद्भिरुदाहृता ॥ १८

अर्थिनाभिहितो[2][d] योऽर्थः प्रत्यर्थी यदि [e]तं तथा ।
प्रपद्य कारणं ब्रूयात्प्रत्यवस्कन्दनं हि तत् ॥ १९

योऽर्थिनाऽर्थः[3] प्रभाष्येत प्रत्यर्थी यदि तं तथा ।
प्रपद्य कारणं ब्रूयादाधर्ष्यं मनुरब्रवीत् ॥ २०

आचारेणावसन्नोऽपि[4] पुनर्लेखयते यदि ।
स [f] विनेयो जितः पूर्वं [g]प्राङ्न्यायस्तु स उच्यते ॥ २१

तथ्ये[5] तथ्यं प्रयुञ्जीत [h]मिथ्यायां चापि लेखयेत् ।
कारणं कारणोपेते [i]प्राग्जये तु जयं तथा ॥ २२

भयदृष्टोद्भवा[6][j] मिथ्या गर्हिता शास्त्रवेदिभिः ।
सत्या सम्प्रतिपत्तिस्तु धर्म्या सा परिकीर्तिता ॥ २३

[1] परा. मा., p. 72; स्मृ. कल्प., p. 18; [a] श्रुताभियोगं; व्य. मातृ., p. 300; [b] तं; [c] स्यात्; व्य. त., p. 207; व्य. मातृवत्पाठः; व्य. सौ., p. 76; [b] तत्त्वं प्रपद्यते; [c] स्यात्; वि. से., p. 106; [b] तं प्रतिषेधते; [c] स्यात्.

[2] परा. मा., p. 72; स्मृ. कल्प., p. 18; [d] लेखितो; [e] तत्; वि. च., p. 116; व्य. मातृ., p. 301; व्य. त., p. 207; व्य. सौ., pp. 76 and 92; [a] लेखितो. या. वी., p. 406; रा. कौ., p. 391; [a] लिखितो; वि. से., p. 107.

[3] व्य. मातृ., p. 301.

[4] परा. मा., p. 72; स्मृ. कल्प., p. 18; [f] सोऽभिधेयो; [g] सम्यगुच्यते; व्य. त., p. 207; [c] सोऽभिधेयो; (व्य. सौ., p. 77; व्य. त वत्पाठः); वी. मि., p. 82; [d] च; (या. वी., p. 405; वि. से., p. 108; व्य. त वत्पाठः).

[5] व्य. सौ., p. 77; स्मृ. कल्प., p. 18; [h] मिथ्या मिथ्या च; [i] प्राङ्न्याये तु भयं.

[6] व्य. सौ., p. 77; स्मृ. कल्प., p. 18; [j] दोषोद्भवा.

प्राङ्न्यायकरणे[1a] तथ्यं श्लाघ्यं सद्भिरुदाहृतम् ।
विपरीतमधर्म्यं स्यात्प्रत्यर्थी हानिमाप्नुयात् ॥ २४

अहंपूर्विकया[2] यातावर्थिप्रत्यर्थिनौ यदा ।
वादो वर्णानुपूर्व्येण ग्राह्यः पीडामवेक्ष्य च ॥ २५

एककाले[3] समानीते प्रत्यर्थी सभ्यसन्निधौ ।
पूर्वपक्षाक्षरसमं लेखयेदुत्तरं ततः ॥ २६

प्रत्यर्थविधिराख्यातः[4b] सङ्गतार्थप्रपादने ।
चतुर्विधस्याप्यधुना [c]यत्तद्ग्राह्यं तदुच्यते ॥ २७

प्रस्तुतादन्यन्मध्यस्थं[5d] न्यूनाधिकमसङ्गतम् ।
अवाच्यसारं[e] सन्दिग्धं प्रतिपक्षं न [f]लक्षयेत् ॥ २८

भयं[6] करोति[g] भेदं वा भीषणं वा निरोधनम् ।
एतानि [h]वादिनोऽर्थस्य व्यवहारे स हीयते ॥ २९

ऋत्विगादिर्नियुक्तस्तु[7i] समौ सम्परिकीर्तितौ ।
यज्ञे स्वाम्याप्नुयात्पुण्यं हानिं वादेऽथवा जयम् ॥ ३०

पूर्वोत्तरेऽभिलिखिते[8] यत्र वादी प्रमीयते ।
प्रत्यर्थी वा सुतस्ताभ्यां व्यवहारं विशोधयेत् ॥ ३१

[1] व्य. सौ., p. 77; स्मृ. कल्प., p. 18; [a] कारणं.

[2] वी. मि., p. 87.

[3] स्मृ. च., III, p. 96.

[4] या. अप., p. 614; स्मृ. च., III, p. 99; [b] प्रत्यर्थि; [c] यत्र.

[5] या. अप., p. 614; स्मृ. कल्प., p. 19; [d] प्रत्युक्तादन्यदव्यक्तं; [f] लेखयेत्; स्मृ. च., III, p. 99; [e] अव्याप्य; व्य. सौ., p. 82; [d] प्रकृतार्थान्यन्मध्यस्थं; [f] लेखयेत्.

[6] स्मृ. च., III, p. 108; वी. मि., p. 99; [g] कुर्वति; [h] वादिनो यस्य.

[7] व्य. सौ., p. 97; स्मृ. कल्प., p. 20; [i] ऋत्विग्वादे.

[8] व्य. सौ., p. 98; स्मृ. कल्प., p. 20.

अनिर्णीते[1] विवादे तु विप्रलब्धो [a]भवेन्नृपः।
जयदानं समं न [b]स्यात्तस्मात्कार्याणि निर्णयेत्॥ ३२

साक्षिणस्तु[2] समुद्दिश्य यस्तु तान्न [c]विवादयेत्।
त्रिंशद्रात्रात्त्रिपक्षाद्वा[d] तस्य[e] हानिः प्रजायते॥ ३३

आहूतप्रपलायी[3][f] च मौनी [g]साक्षिपराजितः।
स्ववाक्यप्रतिपन्नश्च हीनवादी चतुर्विधः॥ ३४

प्रपलायी[4] त्रिपक्षेण [h]मौनी वा सप्तभिर्दिनैः।
साक्षिभिन्नस्तत्क्षणेन प्रतिपन्नश्च [i]हीयते॥ ३५

निवेदितस्याकथनमनुपस्थानमेव[5] च।
पक्षार्थिदोषौ[j] मौनं च हीयमानस्य लक्षणम्॥ ३६

महापापोपपापाभ्यां[6] पातकेनाथ संसदि।
योऽभिशस्तस्तत्क्षमते संयुक्तं तं विदुर्जनाः॥ ३७

तस्माद्यत्नेन[7] कर्तव्यं बुधेनात्मविशोधनम्।
यद्यद्गुरुतरं कार्यं तत्तत्पूर्वं विशोधयेत्॥ ३८

[1] व्य. सौ., p. 98; स्मृ. कल्प., p. 21; [a] नरः. [b] कार्यं विनिर्णयेत्.

[2] स्मृ. च., III, p. 110; स्मृ. कल्प., p. 22; व्य. नि., p. 58; व्य. सौ., p. 98; [c] निगाद; [e] हानिस्तस्योपजायते; वी. मि., p. 102; या. वी., p. 507; [d] द्दिनात्; [e] हानिस्तस्योपजायते.

[3] या. अप., p. 622; स्मृ. कल्प., p. 22; [f] आहूतः प्रपलायेत; स्मृ. च., III, p. 110; परा. मा., p. 82; व्य. सौ., p. 107; [f] आहूतो यः पलायेत्तु; वी. मि., p. 102; [g] साक्षी पराजितः.

[4] या. अप., p. 622; स्मृ. कल्प., p. 23; [h] मौनकृत्; स्मृ. च., III, p. 110; [h] मौनकृत्; परा. मा., p. 82; व्य. सौ., p. 107; [h] मौनकृत्; वी. मि., p. 102; [h] मौनकृत्; [i] हीनतः.

[5] व्य. सौ., p. 108; स्मृ. कल्प., p. 23; [j] पक्षार्थं दूष्यमौनं च.

[6] व्य. सौ., p. 108; स्मृ. कल्प., p. 23.

[7] स्मृ. कल्प., p. 23; व्य. सौ., p. 108; पूर्वार्धं परम्.

महापापाभिशस्तो[1] यः पातकात्तर्तुमिच्छति ।
पूर्वमङ्गीकृतं तेन जितोऽसौ दण्डमर्हति ॥ ३९

आचारकरणे[2 a] दिव्ये कृत्वोपस्थाननिश्चयम्[b] ।
नोपस्थितो[c] यदा कश्चिच्छलं तत्र न कारयेत् ॥ ४०

दैवराजकृतो[3] दोषस्तत्काले[d] तु यदा भवेत् ।
अवधित्यागमात्रेण न भवेत्स पराजितः ॥ ४१

पूर्वोत्तरे[4 e] सन्निविष्टे[f] विचारे *सम्प्रवर्तिते ।
प्रशमं[g] ये मिथो यान्ति [h]दाप्यस्ते द्विगुणं दमम् ॥ ४२

पूर्वोत्तरार्थे[5 i] लिखिते प्रक्रान्ते कार्यनिर्णये ।
द्वयोः [j]सन्तप्तयोः सन्धिः [k]स्यादयःखण्डयोरिव ॥ ४३

[1] स्मृ. कल्प., p. 23.

[2] स्मृ. च., III, p. 110; स्मृ. कल्प., p. 23; व्य. सौ., p. 110; [a] आवारकरणे दिश्ये कृतो; [c] नोपस्थाता भवेद्वादी; वी. मि., p. 103; [b] निर्णयम्; या. वी., p. 507.

[3] परा. मा., p. 82; स्मृ. कल्प., p. 23; [d] तस्मिन् काले; स्मृ. च., III, p. 111; व्य. सौ., p. 110; [d] तस्मिन् काले; वी. मि., p. 103; तस्मिन् काले; या. वी., p. 507; [d] तस्मिन् काले.

[4] वी. मि., p. 103; स्मृ. कल्प., p. 23; [f] निविष्टे तु; [h] दाप्यास्ते.
* व्य. सौ., p. 111; [f] निविष्टे तु; या. वी., p. 400, [f] निविष्टे तु, [g] निर्णिक्तं तु द्वयोस्तत्र वचनं वादिनोर्भृगुः ॥

* स्मृ. च., III, p. 112; [e] पूर्वोत्तरे; परा. मा., p. 84; [e] पूर्वरूपे; व्य. मा., p. 23; [f] सम्प्रविष्टे; [h] दाप्यास्ते * च.

[5] या. अप., p. 625; स्मृ. कल्प., p. 23; स्मृ. च., III, p. 112; [i] पूर्वोत्तरेऽभि; वि. च., p. 124; [i] पूर्वोत्तरेऽभिलषिते; [k] पिण्डयोरिव; परा. मा., p. 85; व्य. त., p. 216; [i] पूर्वोत्तरेऽभि; [k] पिण्डयोरिव; स. वि., p. 104; [i] पूर्वोत्तरे तु; [k] पिण्डयोरिव; व्य. सौ., p. 113; व्य. त वत्पाठः; वी. मि., p. 104; [i] पूर्वोत्तरेऽभि; [j] उत्तरयोः; व्य. मा., p. 49.

सन्धिविचारः

साक्षिसभ्यविकल्पस्तु[1] भवेत्तत्रोभयोरपि[a] ।
दोलायमानयोः[b, c] सन्धिः प्रकुर्यातां विचक्षणैः ॥ ४४
प्रमाणसमता[2 d, e] यत्र भेदः [f]शास्त्रचरित्रयोः ।
तत्र राजाज्ञया सन्धिरुभयोरपि शस्यते ॥ ४५
यत्र[3] सांशयिको धर्मो व्यवहारश्च पार्थिवे ।
सन्धिस्तत्र तु कर्तव्योऽयसोः सन्तप्तयोर्यथा ॥ ४६
समः[4] सन्धिस्तदा कार्यो विषमस्तु निवर्तते ।
धर्मार्थोपग्रहः[5] कीर्तिः [g]भवेत्साम्येन भूभृतः ।
न क्लिश्यन्ते साक्षिसभ्या वैरं च विनिवर्तते ॥ ४७
निग्रहानुग्रहं[6] दण्डं धर्मं [h]प्राप्य यशोऽयशः ।
विग्रहाज्जायते[7 i] नृणां [j]पुनर्दोषस्तथैव च ॥ ४८

[1] परा. मा., p. 85; स्मृ. कल्प., p. 23; [c] नौ यौ सन्धिं कुर्यातां तौ विचक्षणौ; स्मृ. च., III, p. 113; [b] डोळायमाने यौ सन्धिं प्रकुर्यातां विचक्षणौ; (वि. च., p. 124; [a] यत्र; [c] स्मृ. कल्पवत्पाठः;) व्य. त., p. 216; वि. च. वत्पाठः; स. वि., p. 104; [b] डोलायमानयोः सन्धिं प्रकुर्यातां विचक्षणौ; व्य. सौ., p. 113; वि. च. वत्पाठः; वी. मि., p. 104; स्मृ. कल्पवत्पाठः.

[2] या अप., p. 625; स्मृ. कल्प., p. 23; [d] प्रथमः समतां; स्मृ. च., III, p. 113; [e] तो; वि. च., p. 124; [f] विचारयोः; परा. मा., p. 85; स. वि., p. 104; [e] तो; व्य. सौ., p. 113; वी. मि., p. 104; व्य. मा., p. 50.

[3] व्य. नि., p. 51.

[4] व्य. नि., p. 51.

[5] वी. मि., p. 104; स्मृ. कल्प., p. 23; वि. च., p. 124; व्य. सौ., p. 113; [g] साम्राव.

[6] वी. मि., p. 104; स्मृ. कल्प., p. 23; [h] प्राप्ययशो यशः; वि. च., p. 124; स्मृ. कल्पवत्पाठः; व्य. सौ., p. 113.

[7] वी. मि., p. 104; स्मृ. कल्प., p. 23; [j] द्वेषः; व्य. सौ., p. 113; [i] विग्रहो जायते राज्ञां; चतुर्थपादो न दृश्यते.

तस्मात्कुलगणाध्यक्षा[1a] धर्मज्ञाः समदृष्टयः ।
अद्वेषलोभा[b] यद्ब्रूयुस्तत्कर्तव्यं* विजानता ॥ ४९

[1] वि. च., p. 124; स्मृ. कल्प., p. 23; वी. मि., p. 104; [a] ध्यक्षधर्मज्ञाः; [b] लोभाद्यद्; व्य. मा., p. 50.

* ब्रूयुस्तत् कर्तव्यमपि जानता ।

४

॥ क्रियापादः ॥

शोधिते[1] लिखिते सम्यगिति निर्दोष उत्तरे ।
प्रत्यर्थिनोऽर्थिनो वाऽपि क्रिया कारणमिष्यते ॥ १

ये[2a] तु तिष्ठन्ति करणे तेषां सभ्यैर्विभावना ।
कथयित्वोत्तरं[b] सम्यग् दातव्यैकस्य वादिनः ॥ २

प्रमाणानां बलाबलम्

प्रतिज्ञां[3] भावयेद्वादी प्रत्यर्थी कारणं तथा ।
प्राग्वृत्तवादी[c] विजयं जयपत्रेण भावयेत् ॥ ३

पूर्वपादे[4] विलिखितं यथाक्षरमशेषतः ।
अर्थी तृतीयपादे तु क्रियया प्रतिपादयेत् ॥ ४

श्रुत्वा[5] पूर्वोत्तरं सभ्यैर्निर्दिष्टा यस्य भावना ।
विभावयेत्प्रतिज्ञातं सोऽखिलं लिखितादिना ॥ ५

[1] स. वि., p. 105. Attributed to Kātyāyana by Aparārka, p. 624 and परा. मा., III, p. 87.

[2] स्मृ. च., III, p. 113; स्मृ. कल्प., p. 23; [b] कारयित्वा; व्य. सौ., p. 115; [a] येऽत्र; [b] कल्पयित्वा; वी. मि., p. 92; [b] कलयित्वोत्तरं सभ्यैः.

[3] व्य. मातृ., p. 309; स्मृ. कल्प., p. 23; व्य. सौ., p. 115; वी. मि., p. 93; प्राग्वृत्तवादिविजयं.

[4] परा. मा., p. 87.

[5] स्मृ. च., III, p. 123; स्मृ. कल्प., p. 24; व्य. सौ., p. 119; वी. मि., p. 92; व्य. मा., p. 50.

द्विप्रकारा[1] क्रिया प्रोक्ता [a]मानुषी दैविकी तथा ।
एकैकाऽनेकधा भिन्ना [b]ऋषिभिस्तत्ववेदिभिः ॥ ६

साक्षिणो लिखितं भुक्तिर्मानुषं त्रिविधं स्मृतम् ।
धटाद्या धर्मजान्ता तु दैवी नवविधा क्रिया ॥ ७

साक्षिलेख्यानुमानं[2] च [c]मानुषी त्रिविधा [d]क्रिया ।
साक्षी[e] द्वादश भेदस्तु लिखितं [f]त्वष्टधा स्मृतम् ॥ ८

अनुमानं[3] त्रिधा[g] प्रोक्तं नवधा दैविकी क्रिया ।
प्रथमे[4] वा तृतीये वा प्रमाणं दैवमानुषम् ॥ ९

उत्तरे स्याच्चतुर्थे तु ससाक्षिजयपत्रकम् ।
ऋणादिकेषु[5][h] कार्येषु कल्पयेन्मानुषीं क्रियाम् ॥ १०

प्राङ्न्याये[6] प्रत्यवस्कन्दे प्रत्यर्थी साधयेत्स्वयम् ।
उत्तरार्थं प्रतिज्ञार्थं अर्थी मिथ्योत्तरे पुनः ॥ ११

[1] परा. मा., p. 87 ; स्मृ. कल्प., p. 24 ; व्य. नि., p. 58 ; व्य. मातृ., p. 306 ; [b] दर्शिभिः ; व्य. त., p. 211 ; पूर्वार्धं परम् ; स. वि., p. 111 ; व्य. सौ., p. 122 ; [b] वादिभिः ; वी. मि., p. 110 ; [b] वादिभिः ; या. वी., p. 412 ; [b] वादिभिः ; व्य. मा., p. 52 ; [a] दैविकी मानुषी.

[2] परा. मा., p. 87 ; स्मृ. कल्प., p. 24 ; [d] स्मृता । धटाद्या धर्मजान्ता च दैवी नवविधा स्मृता । स्मृ. च., III, p. 114 ; [d] स्मृता । पूर्वार्धं परम् । व्य. नि., pp. 58 and 66 ; स्मृ. कल्पवत्पाठः ; 66 तमे पूर्वार्धं परं, (व्य. मातृ., p. 306 and व्य. त., p. 211 ; स्मृ. कल्पवत्पाठः) ; व्य. सौ., p. 122 ; [e] धटाद्या धर्मजान्ता तु दैविकी नवधा भवेत् । वी. मि., p. 110 ; [c] त्रिविधा मानुषी क्रिया ; [f] दशधा ; या. वी., p. 412 ; धटाद्या धर्मजान्ता च दैविकी नवधा स्मृता । व्य. मा., p. 52.

[3] परा. मा., p. 87 ; स्मृ. कल्प., p. 24 ; [g] च द्विविधं ; व्य. नि. p. 59 ; [g] तु द्विविधं दैविकी नवधा ; वी. मि., p. 110 ; [g] तु. द्विविधं.

[4] स्मृ. च., III, p. 119 ; स. वि., p. 107.

[5] व्य. सौ., p. 126 ; स्मृ. कल्प., p. 25 ; [h] दिषु तु.

[6] स्मृ. च., III, p. 119.

क्रिया[1] न दैविकी प्रोक्ता विद्यमानेषु साक्षिषु ।
लेख्ये च सति वादेषु न स्याद्दिव्यं न साक्षिणः ॥ १२

वाक्पारुष्ये[2] महीवादे निषिद्धा दैविकी क्रिया ।
प्रदातव्या प्रयत्नेन साहसेषु चतुर्ष्वपि ॥ १३

नृपद्रोहे[3 a] साहसे च कल्पयेद्दैविकीं क्रियाम् ॥ १४
मणिमुक्ताप्रवालानां[4 b] कूटहृत्पाशहारकः[c] ।
हिंसकोऽन्त्याङ्गनासेवी[d] परीक्ष्यः[e] शपथैः सदा ॥ १५

महापापाभिशापेषु[5] निक्षेपे[f] हरणे तथा ।
दिव्यैः कार्यं परीक्षेत राजा सत्स्वपि साक्षिषु ॥ १६

लिखिते[6] साक्षिवादे [g]च [h]सन्दिग्धिर्जायते यदि ।
अनुमाने[i] च सम्भ्रान्ते तत्र दिव्यं [j]विशोधनम् ॥ १७

[1] कृ. चि.

[2] या. अप., p. 629 (स्मृ. च., III, p. 121 ; पूर्वार्धं परं) ; स. वि., p. 109 ; पूर्वार्धं परम् ।

[3] या. अप., p. 629 ; स्मृ. कल्प., p. 25 ; व्य. सौ., p. 129 ; [a] साहसे च नृपद्रोहे.

[4] परा. मा., p. 89 ; व्य. सौ., p. 130 ; [b] नाशकानां ; [c] कृन्मांस ; [d] हिंस्रकोन्या ; [e] परीक्ष्याः ; वी. मि., p. 114 ; [c] कृन्न्यास ; [d] हिंसकोऽन्या व्य. म., p. 14 ; [b] नाणकानां ; [c] हृन्न्यास ; [d] हिंसकोऽन्याङ्गनासेवी ; [e] परीक्ष्याः.

[5] परा. मा., p. 89 ; व्य. मातृ., p. 316 ; [f] निक्षेपहरणे ; व्य. सौ., p. 130 ; व्य. मातृवत्पाठः ; वी. मि., p. 114 ; व्य. मातृवत्पाठः । व्य. म., p. 14 ; [f] विद्यमानेषु साक्षिषु । दिव्यमालम्बते वादी न पृच्छेत्तत्र साक्षिणः ।

[6] या. अप., p. 629 ; स्मृ. कल्प., p. 25 ; [g] तु सन्दिग्धं जायते यदा ; [i] मानेन ; स्मृ. च., III, pp. 121 and 211 ; [g] सन्देहो जायते यदा ; व्य. नि., p. 63 ; [g] सन्देहो जायते यदा ; [j] नियोजयेत् ; व्य. मातृ., p. 333 ; [h] यत्र जायते ; स. वि., p. 108 ; स्मृ. च वत्पाठः ; 5 ; व्य. सौ., p. 129 ; [g] सन्दिग्धं यत्र जायते ; [j] प्रकल्पयेत् ; व्य. म., p. 14 ; [g] स्मृ. कल्पवत्पाठः.

द्यूते[1] समाह्वये चैव विवादे समुपस्थिते ।
साक्षिणः [a]साधनं प्रोक्तं न दिव्यं न च लेखकम् ॥ १८

यथालाभोपपन्नैस्तैर्निर्णयं[2] कारयेन्नृपः ।
प्रक्रान्ते[3] साहसे वादे पारुष्ये दण्डवाचिके ।
बलोद्भूतेषु कार्येषु साक्षिणो दिव्यमेव च ॥ १९

ऋणे[4] लेख्यं साक्षिणो वा युक्तिलेशादयोऽपि वा ।
दैविकी[5] वा क्रिया प्रोक्ता प्रजानां हितकाम्यया ॥ २०

चिरन्तनोपांशुकृते[6][b] चिरनष्टेषु साक्षिषु ।
प्रदुष्टेष्वनुमानेषु[c] दिव्यैः कार्यं विशोधयेत् ॥ २१

[1] व्य. नि., p. 61 ; स. वि., p. 110 ; [a] साधकम्.

[2] व्य. नि., p. 72.

[3] व्य. म., p. 15.

[4] व्य. म., p. 15.

[5] व्य. म., p. 15.

[6] परा. मा., p. 90 ; व्य. सौ., p. 131 ; वी. मि., p. 114 ; [b] कृतचिर ; [c] षु समानेषु.

५

॥ साक्षिणः ॥

नव[1] सप्त[a] च[b] पञ्च स्युश्चत्वारस्त्रय एव वा ।
उभौ वा श्रोत्रियौ [c]ख्यातौ नैकं पृच्छेत्कदाचन ॥ १

द्यूतकः[2d] शटिकाग्राही कार्यमध्यगतस्तथा ।
एक एव प्रमाणं स्यान्नृपोऽध्यक्षस्तथैव च ॥ २

स्तेनाः[3] साहसिकाः षण्डाः कितवाः सूचकास्तथा ।
न साक्षिणस्ते दुष्टत्वात्तेषु साक्ष्यं न विद्यते ॥ ३

साक्षिभेदाः

लिखितो[4e] लेखितो गूढः स्मारितः [f]कुल्यदूतकौ ।
यदृच्छश्चोत्तरश्चैव[g] कार्यमध्यगतोऽपरः[h] ॥ ४

[1] परा. मा., p. 95 ; स्मृ. कल्प., p. 27 ; स्मृ. च., III, p. 174 ; व्य. नि., p. 80 ; [b] पञ्च वा ; [c] ग्राह्यौ ; व्य. मातृ., p. 317 ; [c] ज्ञेयौ ; व्य. त., p. 212 ; व्य. निवत्पाठः ; व्य. सा., p. 57 ; [b] पञ्च वा ; स. वि., p. 138 ; [b] पञ्च वा ; [c] शान्तौ ; व्य. सौ., p. 140 ; व्य. निवत्पाठः ; वी. मि., p. 150 ; [b] पञ्च वा ; या. वी., p. 497 ; पूर्वार्धं परम् ; व्य. मा., p. 60 ; [a] स्युः पञ्च वा सप्त.

[2] परा. मा., p. 96 ; वि. च., p. 135 ; [d] भृतकः खनिकाग्राही ; व्य. सा., p. 57 ; [d] दूतकः खटि ; व्य. सौ., p. 140 ; दूतकः खटिकाग्राही.

[3] परा. मा., p. 100.

[4] या. अप., p. 666 ; स्मृ. कल्प., p. 26 ; [g] याद्दच्छश्च ; स्मृ. च., III, p. 186 ; परा. मा., p. 102 ; [g] याद्दच्छोत्तरसाक्षी च ; व्य. नि., p. 78 ; [g] याद्दच्छिकश्चोत्तरश्च ; [h] गतस्तथा ; व्य. मातृ., p. 321 ; [e] तोऽलेखितो ; [g] याद्दच्छाश्चोत्तराश्चैव ; व्य. सार., p. 53 ; स्मृ. कल्पवत्पाठः ; व्य. सौ., p. 136 ; [g] याद्दच्छिकश्चोत्तरश्च ; वी. मि., p. 144 ; या. वी., p. 498 ; [g] याद्दच्छिकश्चोत्तरश्च ; [h] गतः परः ; व्य. म., p. 21 ; व्य. सौवत्पाठः ; या. वा., p. 252 ; [f] कुल्यदत्तकौ ; [g] याद्दच्छिकश्चोत्तरश्च ; व्य. मा., p. 57.

नृपोऽध्यक्षस्तथा ग्रामः[1] साक्षी द्वादशधा [a]स्मृतः ।
प्रभेदमेषां वक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः ॥ ५

जातिनामादिलिखितं[2b,c] येन स्वं पित्र्यमेव च ।
निवासश्च स विज्ञेयः साक्षी लिखितसंज्ञकः ॥ ६

अर्थिना[3d] च क्रिया [e]भेदैस्तस्य कृत्वा [f]ऋणादिकम् ।
प्रत्यक्षं [g]लिख्यते [h]यस्तु लेखितः स उदाहृतः ॥ ७

कुड्यव्यवहितो[4i] यस्तु *श्राव्यते [j]ऋणभाषितम् ।
विनिह्नुतो†[k] यथाभूतं [l]गूढः साक्षी स [m]उच्यते ॥ ८

[1] या. अप., p. 666; स्मृ. कल्प., p. 26; स्मृ. च., III, p. 186; पूर्वार्धं परम्; परा. मा., p. 102; व्य. नि., p. 78; व्य. मातृ., p. 321; [a] मतः; व्य. सा., p. 53; व्य. सौ., p. 136; व्य. मि., p. 144; या. वी., p. 498; या. बा., p. 252; पूर्वार्धं परम्; व्य. म., p. 21; पूर्वार्धं परं; व्य. मा., p. 57; पूर्वार्धं परम्.

[2] या. अप., p. 666; स्मृ. कल्प., p. 26; स्मृ. च., III, p. 184; परा. मा., p. 102; व्य. नि., p. 78; [c] मिलिखितं; व्य. मातृ., p. 321; व्य. सा., p. 53; व्य. निवत्पाठः; (व्य. सौ., p. 136; वी. मि., p. 144; व्य. निवत्पाठः); या. वी., p. 498; [b] स्वजातिर्लिखिता येन येन स्वं पितृनाम च; व्य. मा., p. 57.

[3] वी. मि., p. 144; स्मृ. कल्प., p. 26; [d] आर्थिक्रियां; [f] के; [g] लेख्यते यश्च; या. अप., p. 666; [d] संवित्क्रियां; [e] कार्यं; [g] लेख्यते यच्च; परा. मा., p. 102; [d] सन्धिक्रिया; [f] के; व्य. नि., p. 78; [d] सन्धिक्रियां; [f] के; [h] यश्च; व्य. मातृ., p. 321; [g] लेख्यते; [d, f, h] व्य. निवत्पाठः; व्य. सा., p. 54; [h] यश्च; व्य. सौ., p. 137; [d] अर्थिनश्च; या. वी., p. 498; (व्य. मा., p. 57; व्य. मातृवत्पाठः).

[4] या. अप., p. 667; स्मृ. कल्प., p. 26; [j] ऋणि; [k] ह्नुते; [l] गूढसाक्षी; स्मृ. च., III, p. 185; [k] च्छ्रुते तथाभूतगूढसाक्षी; परा. मा., p. 102; व्य. नि., p. 78; [k, l] स्मृ. कल्पवत्पाठः; [m] कीर्तितः; * (व्य. सौ., p. 137; [i] कृत्य; [j] ऋणि; [l] गूढसाक्षी;) वी. मि., p. 144; [k, l] स्मृ. कल्पवत्पाठः; या. वी., p. 498; स्मृ. कल्पवत्पाठः; * व्य. मातृ., p. 321; [i] अर्थिना स्वार्थसिध्यर्थं प्रत्यर्थिवचनं स्फुटम् । यः श्राव्यते स्थितो गूढो गूढसाक्षी स उच्यते ॥ व्य. सा., p. 54; स्मृ. कल्पवत्पाठः; व्य. मा., p. 58; * शृणोति; † यथाश्रुतं यथाभूतं गूढसाक्षी.

आहूय[1] यः कृतः साक्षी [a]ऋणन्यासक्रियादिके ।
स्मार्यते[b] च [c]मुहुर्यश्च स्मारितः [d]स उदाहृतः ॥ ९

विभागदाने[2e] विपणे [f]ज्ञातिर्यश्चोपयुज्यते ।
द्वयोः समानो धर्मज्ञः कुल्यः स परिकीर्तितः ॥ १०

अर्थिप्रत्यर्थिवचनं[3] शृणुयात्प्रेषितस्तु[g] यः ।
उभयोः[h] सम्मतः साधुः दूतकः स उदाहृतः ॥ ११

क्रियमाणे[4] तु[i] कर्तव्ये यः कश्चित्स्वयमागतः ।
अत्र[j] साक्षी त्वमस्माकमुक्तो *याहच्छिकस्तु सः ॥ १२

[1] या. अप., p. 667; स्मृ. कल्प., p. 26; [a] ऋणे; [d] सोऽभिधीयते; स्मृ. च., III, p. 184; परा. मा., p. 102; व्य. नि., p. 78; [c] कार्यं; [d] सोऽभिधीयते; व्य. मातृ., p. 321; व्य. सा., p. 54; [b] विवादार्थं सर्वं; व्य. सौ., p. 137; [d] सोऽभिधीयते; वी. मि., p. 144; यो मुहुश्चैव; [d] सोऽभिधीयते; या. वी., p. 499; [b] तेऽर्थं; [d] सोऽभिधीयते; व्य. मा., p. 58; व्य. निवत्पाठः.

[2] या. अप., p. 667; स्मृ. कल्प., p. 26; [f] यत्रोपदिश्यते; स्मृ. च., III, p. 186; [e] विभागादावपि ऋणे; परा. मा., p. 102; [e] विभागदान आधाने स कुल्यः; [f] यत्रोपदिश्यते; (व्य. नि., p. 78; व्य. मातृ., p. 322; व्य. सा., p. 57; व्य. सौ., p. 137; वी. मि., p. 145; या. वी., p. 499; पञ्चस्वपि स्मृ. कल्पवत्पाठः, व्य. मा., p. 58; व्य. निवत्पाठः.

[3] या. अप., p. 667; स्मृ. कल्प., p. 26; स्मृ. च., III, p. 186; परा. मा., p. 102; व्य. नि., p. 78; व्य. मातृ., pp. 319 and 322; [g] भाषते; [h] उभयानुमतः यथास्थितपाठः., p. 322; तमे पुटे. व्य. सा. p. 57; व्य. सौ., p. 137; वी. मि., p. 145; या. वी., p. 499; व्य. मा., p. 58.

[4] या. अप., p. 667; स्मृ. कल्प., p. 26; [j] अस्ति, स्मृ. च., III, p. 184; परा. मा., p. 103; व्य. नि., p. 79; व्य. मातृ., p. 321; व्य. सा., p. 57; [j] अस्तु साक्षि व्य. सौ., p. 137; [j] अस्ति; वी. मि., p. 145; [i] च, या. वी., p. 499; [i] च. व्य. मा., p. 58; * स्मृतः.

यत्र[1a] साक्षी [b]दिशं [c]गच्छेन्मुमूर्षुर्वा [d]यथाक्रमम् ।
अन्यं संश्रावयेत् तं [e]तु विद्यादुत्तरसाक्षिणम् ॥ १३

साक्षिणामपि[2] यः *साक्ष्यमुपर्युपरि [f]भाषताम् ।
श्रवणाच्छ्रावणाद्वाऽपि स साक्ष्युत्तरसंज्ञितः ॥ १४

उभाभ्यां[3] यस्य* विश्वस्तं[g] कार्यं [h]चापि निवेदितम् ।
गूढधारी[i, j] स विज्ञेयः [k]कार्यमध्यागतस्तथा ॥ १५

अर्थिप्रत्यर्थिनोर्वाक्यं[4] यच्छ्रुतं भूभृता स्वयम् ।
स एव तत्र साक्षी स्याद्विसंवादे द्वयोरपि ॥ १६

निर्णीते[5 l] व्यवहारे तु पुनर्न्यायो यदा भवेत् ।
अध्यक्षः सभ्यसहितः साक्षी स्यात्तत्र नान्यथा ॥ १७

[1] या. अप., p. 667; स्मृ. कल्प., p. 26; [b] दिवं; [c] गच्छन्; [d] श्रुतम्. स्मृ., च., III, p. 185; [d] श्रुतं, परा. मा., p. 103; व्य. नि., p. 79; [c] गच्छन्; [d] श्रुतं; [e] च, व्य. मातृ., p. 321; [c] गच्छन्; [d] श्रुतं. व्य. सा., p. 57; [d] श्रुतम्. व्य. सौ., p. 137; [a] यस्तु; [c] गच्छन्; [d] श्रुतं, वी. मि., p. 145; व्य. सौवत्पाठः. दिवं इति परं भेदः। या. वी., p. 499; [a] यः साक्षी तु दिशं गच्छन्. व्य. मा., p. 59; [d] श्रुतम्.

[2] वी. मि., p. 145; व्य. सार., p. 57; * पक्षं; [f] भाषते. या. वी., p. 499; [f] भाषते.

[3] या. अप., p. 667; स्मृ. कल्प., p. 26; [j] चारी, स्मृ. च., III, p. 186; परा. मा., p. 103; [i] कूटसाक्षी; [k] मध्य, व्य. नि., p. 79; [j] साक्षी, व्य. मातृ., pp. 320 and 322; [j] चारी. व्य. सा., p. 58; [h] वा; [j] चारी; [k] मध्य, व्य. सौ., p. 138; [g] विस्रम्भः यत्कार्यं; [j] चारी, वी. मि., p. 145; [j] चारी; [k] मध्य, या. वी., p. 499; [h] वा विनि, व्य. मा., p. 59; * यश्च विश्वस्तः; [i] गूढसाक्षी.

[4] या. अप., p. 667; स्मृ., कल्प., p. 26; स्मृ. च., III, p. 186; परा. मा., p. 103; व्य. नि., p. 79; व्य. मातृ., pp. 320 and 322; व्य. सौ., p. 138; वी. मि., p. 145; या. वी., p. 499; व्य. मा., p. 59.

[5] या. अप., p. 667; स्मृ. कल्प., p. 26; स्मृ. च., III, p. 186; परा. मा., p. 103; व्य. नि. p. 79; व्य. मातृ., pp. 320 and 322; व्य. सा., p. 58; व्य. सौ., p. 138; [l] निस्तीर्णे वी. मि., p. 145; या. वी., p. 499; व्य. मा., p. 59.

व्युषितं[1][a] छादितं यत्र *सीमायां [b]च समन्ततः ।
स [c] कृत्तोऽपि भवेत्साक्षी [d]ग्रामस्तत्र न संशयः ॥ १८
लिखितौ[2] द्वौ तथा गूढौ त्रिचतुःपञ्च *लेखिताः ।
यदृच्छास्मारिताः[e] कुल्यास्तथा चोत्तरसाक्षिणः ॥ १९
दूतकः[3] खटिकाग्राही[f] कार्यमध्यगतस्तथा ।
एक एव प्रमाणं स्यान्नृपोऽध्यक्षस्तथैव च ॥ २०

साक्षिदोषकथनम्—दुष्टानां दण्डश्च

साक्षिणोऽर्थसमुद्दिष्टान्यस्तु[4][g,h] दोषेण[i] दूषयेत् ।
अदुष्टं[j] दूषयन् वादी तत्समं दण्डमर्हति ॥ २१

[1] परा., मा. p. 103; स्मृ. कल्प. p. 26; [a] मुषितं घातितं यच्च; [b] तु; [c] अकृतोऽपि; [d] तेन, या. अप., p. 667; [a] मुषितं घातितं यत्र; [c] अर्थतोऽपि, स्मृ. च., III, p. 185; [a] घातितं मुषितं; [b] श्च; [c] अकृतोऽपि व्य. नि., p. 80; [a, b] या. अप वत्पाठः; [c] अकृतोऽपि; [d] तस्य, व्य. मातृ., p. 322; [c] अकृतोऽपि; [a, b] या. अप वत्पाठः, व्य. त. p. 119; [a] मुषितं घातितं यच्च; [b] श्च; [c] अकृतोऽपि. ज्यो. त., p. 703; [a] मूषितं घातितं; [b] श्च; [c] अकृतोऽपि व्य. सौ., p. 139; [a] दूषितं घातितं यच्च; [b] तु; [c] अकृतोऽपि, वी. मि., p. 145 and या. वी., p. 499; व्य. सौवत्पाठः, व्य. मा., p. 59; [a] मुषितं खनितं; * सीमायाः; [c] अकृतोऽपि.

[2] परा. मा., p. 103; स्मृ. कल्प., p. 27; [e] यदृच्छाः, व्य. नि., p. 80; व्य. मातृ., p. 321; स्मृ. कल्पवत्पाठः, व्य. सा., p. 57; * तौ; [e] यदृच्छाः, व्य. सौ., p. 140; वी. मि., p. 150; व्य. म., p. 21; मि. बा., p. 253; उत्तरार्धं परम्.

[3] परा. मा., p. 103; स्मृ. कल्प., p. 27; स्मृ. च., III, p. 219; [f] घटिका, व्य. नि., p. 80; स्मृ. च वत्पाठः, व्य. मातृ., p. 319; वी. मि., p. 150; व्य. म., p. 22.

[4] परा. मा., p. 105; स्मृ. कल्प., p. 30; [g] अर्थिसमु; [i] दोषेषु, स्मृ. च., III, p. 191; [g] अर्थिसमु, व्य. मातृ., p. 327; उत्तरार्धं परम्; [i] अदुष्टान्, व्य. त., p. 216; स्मृ. कल्पवत्पाठः, स. वि., p. 143; [g] अर्थिसमु; [h] सत्सु दोषेषु; [j] अदुष्टान्, व्य. सौ., p. 164; स्मृ. कल्पवत्पाठः, वी. मि., p. 163; [g] अर्थे समु; [h] सत्सु दोषेषु; [j] अदुष्टान्, द. वि., p. 341; [g] अर्थिसमु; [h] सत्स्वदोषेषु; [j] अदुष्टान्, व्य. म., p. 24; वी. मि वत्पाठः, व्य. मा., p. 65; [g] अर्थीसमु; [h] सत्सु दोषेषु; [j] अदुष्टान् दूषयन्वापि.

लेख्यदोषास्तु[1] ये केचित्साक्षिणां चैव ये स्मृताः ।
वादकाले तु वक्तव्याः [a]पश्चादुक्तान्न दूषयेत् ॥ २२

साक्षिदोषाः[2] प्रयोक्तव्याः संसदि प्रतिवादिना ।
पत्रे विलिख्य तान् सर्वान् वाच्यं प्रत्युत्तरं ततः ॥ २३

प्रतिपत्तौ न साक्षित्वमर्हन्ति तु कदाचन ।
अतोऽन्यथा भावनीयाः क्रियायां प्रतिवादिना ॥ २४

अभावयन् दमं दाप्यः प्रत्यर्थी साक्षिणा स्फुटम् ।
भाविताः साक्षिणः सर्वे साक्षिधर्मनिराकृताः ॥ २५

प्रत्यर्थिनोऽर्थिनो वाऽपि साक्षिदूषणसाधने ।
प्रस्तुतार्थोपयोगेन व्यवहारान्तरं न च ॥ २६

जितः स विनयं दाप्यः शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ।
यदि वादी निराकाङ्क्षः साक्षी सत्ये व्यवस्थितः ॥ २७

उक्तेऽर्थे साक्षिणो यस्तु दूषयन् प्रागदूषितान् ।
न च तत्कारणं ब्रूयात् प्राप्नुयात्पूर्वसाहसम् ॥ २८

लेख्यं[3] वा साक्षिणो वाऽपि विवादे यस्य दूषिताः ।
तस्य कार्यं न [b]शोध्यं तु यावत्तन्न विशोधयेत् ॥ २९

साक्षिभिर्गदितैः[4][c] सभ्यैः प्रक्रान्ते निर्णये तु यः ।
पुनर्विवादं कुरुते [d]राजा तत्र विचारयेत् ॥ ३०

[1] व्य. म., p. 24; स्मृ. कल्प., p. 30; स्मृ. च., III, p. 142; स. वि., p. 120; व्य. सौ., p. 165; [a] वक्ता, वी. मि. p. 164; व्य. मा., p. 65; * साक्ष्यदोषाश्च; [a] उक्तं.

[2] व्य. मा., pp. 66 and 67.

[3] या. अप., p. 672; स्मृ. कल्प., p. 30; [b] सिध्येत्, स्मृ. च., III, p. 195; [b] सिध्येत्, व्य. त., p. 219; [b] सिध्येत, व्य. सौ., p. 166; [b] सिध्येत, व्य. म., p. 25; [b] सिध्येत्.

[4] स्मृ. च., III, p. 192; स्मृ. कल्प., p. 30; व्य. सौ., p. 166; [c] साक्षिणा गदिते सत्ये; [d] तस्य राजा.

साक्षिसन्दूषणे[1a] कार्यं पूर्वं साक्षिविशोधनम् ।
शुद्धेषु साक्षिषु ततः पश्चात्कार्यं विशोधयेत् ॥ ३१

सत्यप्रशंसावचनैरनृतस्यापवर्जनैः[2b,c] ।
सभ्यैः सम्बोधनीयास्तु [d]धर्मशास्त्रार्थवेदिभिः ॥ ३२

आ जन्मनश्चा मरणात्[3] सुकृतं [e]यत्त्वयाऽर्जितम् ।
तत्सर्वं नाशमायाति [f]वितथस्याभिशंसनात् ॥ ३३

कूटसभ्यः[4g] कूटसाक्षी ब्रह्महा च समाः स्मृताः ।
भ्रूणहा [h]मित्रहा चैषां नाधिकः समुदाहृतः ॥ ३४

एवं[5] विदित्वा [i]यः साक्षी स यथार्थं वदेत्ततः ।
तेनेह कीर्तिमाप्नोति परत्र च शुभां गतिम् ॥ ३५

पुरुषाः[6] सन्ति लोभाद्ये कार्यं प्रब्रूयुरन्यथा ।
सन्ति चान्ये दुरात्मानः कूटलेख्यकृतो नराः ॥ ३६

प्रष्टव्याः[7] साक्षिणो ये तु वर्ज्याश्चैव नराधमाः ।
तानहं कथयिष्यामि साम्प्रतं शास्त्रचोदितान् ॥ ३७

[1] या. अप., p. 672; स्मृ. च., III, p. 194; [a] साक्षिणां दूषणे कार्यं पूर्वं साक्षिविशोधनं परा. मा., p. 105; साक्षिणो दूषणं हार्यं पूर्वसाक्षिपरीक्षणम्.

[2] व्य. मातृ., p. 329; स्मृ. कल्प. p. 31; [b] सत्यं; [c] अनृतस्य; [d] स्वप्रवे, व्य. सौ., p. 172; स्मृ. कल्पवत्पाठः.

[3] व्य. मातृ., p. 329; स्मृ. कल्प., p. 31; [e] यदुपार्जितं; [f] वितथस्य व्य. सौ., p. 172; स्मृ. कल्पवत्पाठः.

[4] या. अप., pp. 673 and 675; स्मृ. कल्प., p. 31; [h] वित्तहा, स्मृ. च., III, p. 200; व्य. मातृ., pp. 283 and 329; [h] मैत्रहा; [g] गूढसभ्यः; [h] वित्तहा इति च., p. 329 तमपृष्ठे पाठः, स. वि., p. 158; स्मृ. कल्पवत्पाठः, व्य. सौ., p. 172; [h] वृत्तहा.

[5] व्य. मातृ., p. 329; स्मृ. कल्प., p. 31; [i] तत्साक्षी यथाभूतं, व्य. सौ., p. 172; स्मृ. कल्पवत् पूर्वार्धमात्रं.

[6] व्य. नि., p. 73.

[7] स्मृ. च., III, p. 195.

श्रौतस्मार्तक्रियायुक्ताः[1] लोभद्वेषविवर्जिताः ।
कुलीनाः साक्षिणोऽनिन्द्यास्तपोदानदयान्विताः ॥ ३८

असाक्षिणः

मातुः[2] पिता पितृव्यश्च भार्याया [a]भ्रातृमातरौ ।
भ्राता सखा च जामाता सर्ववादेष्वसाक्षिणः ॥ ३९

परस्त्रीपानसक्ताश्च[3 b] कितवाः [c]पूर्वदूषिताः ।
उन्मत्तार्ताः साहसिका नास्तिकाश्च न साक्षिणः ॥ ४०

सन्तोऽपि[4] न प्रमाणं स्युर्मृते धनिनि साक्षिणः ।
पुत्रे तु श्राविता ये स्युः स्वयमासन्नमृत्युना ॥ ४१

विहायोपानदुष्णीषं[5*] दक्षिणं [d]पाणिमुद्धरेत्[†] ।
हिरण्यं[e] गोशकृद्दर्भान् समादाय ऋतं वदेत् ॥ ४२

उपस्थिताः[6] परीक्ष्याः स्युः स्वरवर्णेङ्गितादिभिः ।
सकृत्प्रमादापराधिविप्रं[7] व्यापदि पीडितम् ।
भटादिभिर्वध्यमानं रक्षेदुक्त्वाऽनृतान्यपि ॥ ४३

[1] स्मृ. च., III, p. 196.

[2] व्य. म., p. 23; स्मृ. कल्प., p. 29; [a] मातुलौ, स्मृ. च., III, p. 196; स्मृ. कल्पवत्पाठः, (व्य. मातृ., p. 325; व्य. सौ., p. 155; वी. मि., p. 160; सर्वत्र स्मृ. कल्पवत्पाठः.

[3] स्मृ. च., III, p. 196; स्मृ. कल्प., p. 29; [c] सर्व, व्य. सौ., p. 155; [b] यान, वी. मि., p. 160; [c] सर्वदूषकाः.

[4] व्य. नि., p. 83.

[5] या. अप., p. 675; स्मृ. कल्प., p. 33; स्मृ. च., III, p. 207; परा. मा., p. 112; व्य. सा., p. 60; * षौ; † उद्धरन्; स. वि., p. 157; [d] बाहुं; [e] हिरण्यगो; व्य. सौ., p. 181.

[6] या. अप., p. 676; स्मृ. कल्प., p. 39; स्मृ. च., III, p. 196; परा. मा., p. 107; व्य. सौ., p. 184; व्य. मा., p. 74.

[7] स्मृ. च., III, p. 207.

यस्याशेषः[1a,b] प्रतिज्ञार्थः साक्षिभिः [c,d]प्रतिवर्णितः ।
स जयी स्यादन्यथा तु [e]साध्यार्थं न समाप्नुयात् ॥ ४४

आहूतो[2] यत्र[f] नागच्छेत्साक्षी रोगविवर्जितः ।
ऋणं [g]दमं च दाप्यः स्यात्त्रिपक्षात्परतस्तु सः ॥ ४५

साक्ष्युक्तिबलाबलविचारः

साक्षिद्वैधे[3] प्रभूताः[h] स्युर्ग्राह्याः[i] साम्ये [j]गुणान्विताः ।
गुणिद्वैधे क्रियायुक्तास्तत्साम्ये [k]शुचिमत्तराः ॥ ४६

अपृष्टाः[4] सत्यवचने[l] प्रश्नस्याकथने[m] तथा ।
साक्षिणः[5] सन्निरोद्धव्या गर्ह्या दण्ड्याश्च धर्मतः ॥ ४७

देशकालवयोद्रव्य[n]संज्ञाजातिप्रमाणतः[6] ।
अन्यूनं चेन्निगदितं सिद्धं साध्यं विनिर्दिशेत् ॥ ४८

[1] या. अप., p. 678; स्मृ. च., III, p. 210; [a] यत्राशेषः; परा. मा., p. 114; व्य. मातृ., p. 332; [b] षं प्रतिज्ञातं; [d] तम् । व्य. त., p. 220; [a] यस्य शेषं प्रतिज्ञातं; [c] प्रतिपादितम्; स. वि., p. 145; [a] यत्रादोषः; या. वी., p. 510; यस्याशेषं प्रतिज्ञातं साक्षिभिः प्रतिपादितम्; [e] साक्ष्यर्थम्.

[2] या. अप., p. 676; स्मृ. कल्प., p. 40; परा. मा., p. 115; व्य. मातृ., p. 332; [f] यस्तु; [g] दण्डं; स. वि., p. 148; [f] यस्तु.

[3] परा. मा., p. 116; म. कु., p. 282; गुणिद्वैधे क्रियायुक्ताः इतिपरम्; स्मृ. कल्प., p. 40; व्य. नि., p. 97; [h] तु. बहवः; [k] मतिमत्तराः; व्य. मातृ., pp. 308 and 325; [i] ते; व्य. सौ., p. 194; [i] तु; [j] धिकाः; [k] स्मृतिमत्तराः; वि. से., p. 124; गुणिद्वैधे क्रियावतां इति परं पाठः.

[4] व्य. मातृ., p. 332; स्मृ. कल्प., p. 40; परा. मा., p. 82; [l] अपृष्टसत्य; [m] पृष्टस्य; व्य. सौ., p. 190; [m] सत्यस्य.

[5] व्य. मातृ., p. 332; स्मृ. कल्प., p. 40; परा. मा., p. 82; व्य. सौ., p. 190.

[6] परा. मा., p. 114; व्य. नि., p. 94; [n] जातिसंख्या.

देशकालवयोद्रव्यप्रमाणाकृतिजातिषु[1] ।
यत्र विप्रतिपत्तिः स्यात्साक्ष्यं तदपि नान्यथा ॥ ४९

निर्दिष्टेष्वर्थजातेषु[2a] साक्षी चेत्साक्ष्य आगते ।
न ब्रूयादक्षरसमं न तन्निगदितं भवेत् ॥ ५०

पूर्वपक्षे[3] प्रतिज्ञातमशेषं [b]प्रतिभावयेत् ।
ऊनाधिकं तु यत्रोक्तं न तन्निगदितं भवेत् ॥ ५१

ऊनमभ्यधिकं[4c] वार्थं [d]विब्रूयुर्यत्र साक्षिणः ।
तदर्थानुक्तविज्ञेयमेष[e] साक्षिविधिः स्मृतः ॥ ५२

साध्यार्थांशे[5] निगदिते साक्षिभिः सकलं भवेत् ।
स्त्रीसङ्गे साहसे चौर्ये यत्साध्यं परिकल्प्यते ॥ ५३

ऊनाधिकं[6] तु यत्र स्यात्साक्ष्यं तत्र विवर्जयेत् ।
साक्षी तत्र न दण्ड्यः स्यादब्रुवन् दण्डमर्हति ॥ ५४

[1] व्य. नि., p. 94.

[2] परा. मा., p. 114; व्य. नि., p. 94; [a] वादेषु.

[3] या. अप., p. 678; व्य. मातृ., p. 333; [b] परि.

[4] परा. मा., p. 114; व्य. नि., p. 94; [c] न्यूनं; [d] प्रब्रूयुः; [e] तदप्यनुक्तं; व्य. मा., p. 78; [c] न्यूनमप्यधिकं वार्थं प्रब्रूयुः; [e] तदप्यनुक्तं.

[5] व्य. नि., p. 97; व्य. मा., p. 78.

[6] व्य. नि., p. 97.

६

॥ लिखितम् ॥

साक्षिणामेष[1] निर्दिष्टः [a]सङ्ख्यालक्षणनिश्चयः ।
लिखितस्याधुना वच्मि [b]विधानमनुपूर्वशः ॥ १

ऋणादिकेऽपि[2][c] समये[d] भ्रान्तिः सञ्जायते [e]यतः ।
धात्राऽक्षराणि सृष्टानि [f]पत्रारूढान्यतः पुरा ॥ २

लेख्यलक्षणम्

देशाचारयुतं[3] वर्षमासपक्षादिवृद्धिमत्[g] ।
ऋणिसाक्षिलेखकानां हस्ताङ्कं लेख्यमुच्यते ॥ ३

लेख्यभेदाः

राजलेख्यं[4] स्थानकृतं* स्वहस्तलिखितं तथा ।
लेख्यं [h]तत्त्रिविधं प्रोक्तं भिन्नं [i]तद्बहुधा पुनः ॥ ४

[1] परा. मा., p. 119; स्मृ. कल्प., p. 41; व्य. मातृ., p. 336; [a] निर्णयः; [b] यथावदनु; व्य. सौ., p. 199; व्य. मातृवत्पाठः; वी. मि., p. 188.

[2] परा. मा., p. 119; स्मृ. कल्प., p. 41; [c] षाण्मासिके; व्य. मातृ., p. 336; [c] षाण्मासिके; [d] विषये; व्य. त., p. 220; व्य. मातृवत्पाठः; आ. त., p. 347; [e] नृणां; [c] षाण्मासिके; ज्यो. त., p. 658; व्य. मातृवत्पाठः; व्य. सौ., p. 199; [c] षाण्मासिके; [f] यन्त्रा; वी. मि., p. 188; [c] षाण्मासिके; [d] विषये; [e] नृणाम्.

[3] परा. मा., p. 119; स्मृ. कल्प., p. 41; [g] पक्षाह; (व्य. मातृ., p. 337; व्य. सा., p. 63; व्य. सौ., p. 200; स्मृ. कल्प. वत्पाठः.

[4] या. अप., p. 683; स्मृ. कल्प., p. 41; परा. मा., p. 119; व्य. नि., p. 68; [i] दशधा; व्य. मातृ., p. 336; व्य. सा., p. 63; [h] तु; व्य. सौ., p. 199; [h] तु; वी. मि., p. 188; व्य. म., p. 15; व्य. मा., p. 79; * स्थानलेख्यं; [h] तु; [i] दशधा.

भागदानक्रयाधीनां[1a,b] संविद्दासऋणादिभिः ।
सप्तधा लौकिकं लेख्यं त्रिविधं राजशासनम् ॥ ५

विभागपत्रमित्येतद्भागानां[2] निर्णये कृतम् ।
सीमाविवादे निर्णीते सीमापत्रमिति स्मृतम् ॥ ६

दानलेख्यं[3] भागलेख्यं* सीमालेख्यं तथैव च ।
क्रयलेख्यं दासलेख्यमाधिलेख्यं ततः परम् ॥ ७

संविदुद्दामलेख्यं[4] च जयपत्रकमेव च ।
सन्धिपत्रं तथैवैतत् क्रियाभेदादनेकधा ॥ ८

आध्यर्थमाधिलेख्यं[5] स्याद्दासार्थं दासपत्रकम् । ९
समीहितार्थसिध्यर्थं *ग्रामश्रेणिगणादिभिः ॥
शास्त्राविरोधि[6] धर्मार्थे कृतं संवित्तिपत्रकम् । १०

भ्रातरः[7] संविभक्ता ये [c]स्वरुच्या तु परस्परम् ।
विभागपत्रं कुर्वन्ति भागलेख्यं तदुच्यते ॥ ११

[1] या. अप., p. 683; स्मृ. कल्प., p. 41; [a] भावाधानक्रयाधान; स्मृ. च., III, p. 136; [b] क्रयाधान; परा. मा., p. 119; व्य. मातृ., p. 337; [b] क्रियाधान; व्य. सा., p. 63; स्मृ. च. वत्पाठः; व्य. सौ., p. 199; व्य. मातृकावत्पाठः; वी. मि., p. 188; [b] क्रयाधान; व्य. म., p. 16.

[2] व्य. नि., p. 68.

[3] व्य. नि., p. 68; व्य. मा. p. 79; * भङ्ग.

[4] व्य. नि., p. 68; व्य. मा., p. 79.

[5] व्य. नि., p. 69; व्य. मा., p. 80; * ग्रामे.

[6] व्य. नि., p. 69; व्य. मा., p. 80.

[7] या. अप., p. 683; स्मृ. कल्प., p. 41; स्मृ. च., III, p. 137; परा. मा., p. 120; व्य. मातृ., p. 337; [c] विरुद्धलात्; दा. त., p. 178; व्य. सा., p. 65; व्य. सौ., p. 199; वी. मि., p. 189.

भूमिं[1] दत्वा [a]यस्तु पत्रं कुर्याच्चन्द्रार्ककालिकम् ।
अनाच्छेदामनाहार्यं[2] दानलेख्यं तु [b]तद्विदुः ॥ १२

गृहक्षेत्रादिकं[3] क्रीत्वा [c]तुल्यमूल्याक्षरान्वितम् ।
पत्रं [d]कारयते [e]यत्तु *क्रयलेख्यं तदुच्यते ॥ १३

जङ्गमं[4] स्थावरं [f]बन्धं *दत्वा लेख्यं करोति [g]यत् ।
गोप्यभोग्यक्रियायुक्तमाधिलेख्यं तु [h]तत्स्मृतम् ॥ १४

ग्रामो[5]* [i] देशश्च [j]यत्कुर्यान्मत्तलेख्यं परस्परम् ।
राजाविरोधि [k]धर्मार्थे [l]संवित्पत्रं वदन्ति तत् ॥ १५

[1] या. अप., p. 683; स्मृ. कल्प., p. 41; [a] तु यः; स्मृ. च., III, p. 137; [a] तु यत्; परा. मा., p. 120; व्य. नि., p. 68; [a] तु यत्; व्य. मातृ., p. 337; [a] तु. यः; शु. त., p. 364; व्य. सा., p. 65; [a] तु यत्; व्य. सौ., p. 199; वी. मि., p. 189; [a] तु यत्; व्य. म., p. 16; व्य. मा., p. 79; [a] तु यत्कुर्याल्लेख्यं.

[2] या. अप., p. 683; स्मृ. कल्प., p. 41; स्मृ. च., III, p. 137; परा. मा., p. 120; व्य. नि., p. 68; [b] तत्स्मृतं; व्य. मातृ., p. 337; शु. त., p. 364; व्य. सा., p. 65; व्य. सौ., p. 199; वी. मि., p. 189; व्य. म., p. 16; व्य. मा., p. 79; [b] तत्स्मृतम्.

[3] या. अप., p. 683; स्मृ. कल्प., p. 41; स्मृ. च., III, p. 137; परा. मा., p. 120; व्य. नि., p. 68; [c] मूला; व्य. मातृ., p. 337; [e] यस्तु; प्रा. त., p. 514; व्य. सा., p. 65; [e] यत्र; व्य. सौ., p. 200; [d] तु कारयेद्यत्तु; वी. मि., p. 189; व्य. म., p. 16; व्य. मा., p. 80; [c] मूल्यक्रया; * लेख्यं तत्क्रयमुच्यते.

[4] या. अप., p. 683; स्मृ. कल्प., p. 41; [g] यः; स्मृ. च., III, p. 137; परा. मा., p. 120; व्य. मातृ., p. 337; [f] दत्वा बन्धं; [g] यः; व्य. सा., p. 65; * कृत्वा; व्य. सौ., p. 200; [g] यः; [h] तदुच्यते; वी. मि., p. 189; व्य. सौ. वत्पाठः; व्य. म., p. 16.

[5] या. अप., p. 683; स्मृ. कल्प., p. 41; [j] यः कुर्यान्मतं; [l] सन्धिपत्रं; स्मृ. च., III, p. 137; परा. मा., p. 120; [i] मादिसमया; [k] र्थैः; व्य. मातृ., p. 337; [j] यः कुर्यान्मतं; व्य. सा., p. 65; * प्रमोदसमयं; व्य. सौ., p. 200; वी. मि., p. 189; [j] यत्कुर्यात्सत्य; व्य. म., p. 16.

वस्त्रान्नहीनः[1]* कान्तारे लिखितं कुरुते तु [a]यत् ।
कर्माहं[b] ते करिष्यामि दासपत्रं [c]तदिष्यते ॥ १६

धनं[2] वृध्या[d] गृहीत्वा* तु स्वयं †कुर्याच्च कारयेत् ।
उद्धारपत्रं[e] तत्प्रोक्तमृणलेख्यं[f] मनीषिभिः ॥ १७

पूगश्रेणिगणादीनां[3] या स्थितिः परिकीर्तिता ।
तस्यास्तु[4] साधनं लेख्यं न दिव्यं न च साक्षिणः ॥ १८

पूगश्रेण्यादिकानां[5] तु समयस्य स्थितेः कृतम् ।
स्थितिपत्रं तु तत्प्रोक्तं मन्वादिस्मृतिवेदिभिः ॥ १९

राज्ञो दानशासनम्

दत्वा[6] भूम्यादिकं राजा ताम्रपत्रे [g]पटेऽथवा ।
शासनं [h]कारयेद्धर्म [i]स्थानवंशादिसंयुतम् ॥ २०

मातापित्रोरात्मनश्च[7] पुण्यायामुकसूनवे ।
दत्तं मयाऽमुकायाद्य दानं सब्रह्मचारिणे ॥ २१

[1] या. अप., p. 683; स्मृ. कल्प., p. 41; स्मृ. च., III, p. 137; [b] कर्माणि; [c] तदुच्यते; परा. मा., p. 120; व्य. मातृ., p. 337; स्मृ. च. वत्पाठः; व्य. सा., p. 65; * हीनं; व्य. सौ., p. 200; [a] यः; [b] कर्माणि; [c] तदुच्यते; व्य. म., p. 16.

[2] या. अप., p. 683; स्मृ. कल्प., p. 41; [e] उज्जाम; स्मृ. च., III, p. 137; परा. मा., p. 120; व्य. नि., p. 69; [d] गृहीला वृध्यर्थं; [e] उद्दाम; व्य. मातृ., p. 337; व्य. सा., p. 65; * गृहीतं; † तु; व्य. सौ., p. 200; [e] उद्दाम; [f] ऋणपत्रं; वी. मि., p. 189; [e] उज्जार; व्य. म., p. 16; व्य. मा., p. 80; [d] गृहीला वृध्यर्थं; [e] उद्दाम.

[3] व्य. नि., p. 61.

[4] व्य. नि., p. 61.

[5] स. वि., p. 116.

[6] परा. मा., p. 120; स्मृ. च., III, p. 125; [g] तथा पटे; [h] धर्म्यं; व्य. मातृ., p. 337; [g] अथवा पटे; स. वि., p. 27; स्मृ. च. वत्पाठः; वी. मि., p. 192; [i] वंश्यादि.

[7] वी. मि., p. 192.

अनाच्छेद्यमनाहार्यं[1] सर्व[a] भाव्यविवर्जितम् ।
चन्द्रार्कसमकालीनं पुत्रपौत्रान्वयानुगम् ॥ २२
दातुः[2] पालयितुः [b]स्वर्गं हर्तुर्नरकमेव च ।
षष्टिवर्षसहस्राणि[c] दानच्छेदफलं[d] लिखेत् ॥ २३
समुद्रावर्षमासादि[3][e] धनाध्यक्षाक्षरान्वितम् ।
ज्ञातं[4] मयेति लिखितं सन्धिविग्रहलेखकैः ॥ २४
एवंविधं[5] राजकृतं शासनं तदुदाहृतम् ।

प्रसादलिखितम्

देशादिकं[f] यस्य राजा [g]लिखितं तु प्रयच्छति ।
सेवाशौर्यादिना[6] तुष्टः प्रसादलिखितं [h]हि तत् ॥ २५

[1] परा. मा., p. 120; स्मृ. च., III, p. 127; व्य. सा., p. 64; [a] सर्वभाव; वी. मि., p. 192; अर्धयोः वैपरीत्यं; [a] सर्वभाग.

[2] परा. मा., p. 121; स्मृ. च., III, p. 127; [b] स्वर्गं; [c] षष्टिं; व्य. सा., p. 64; [b] स्वर्गं; व्य. सौ., p. 208; [b] स्वर्गः; [d] दाताच्छेदफलं लभेत्; वी. मि., p. 192; [b] षष्टिं.

[3] परा. मा., p. 121; वी. मि., p. 192; [e] समुद्रं.

[4] परा. मा., p. 121; वी. मि., p. 192; अस्यापि पद्यस्य विपरीततया पाठः.

[5] परा. मा., p. 121; स्मृ. कल्प., p. 42; [g] लिखितेन; स्मृ. च., III, p. 132; [g] लिखितेन; व्य. मातृ., p. 337; [f] तदा देशादिकं; व्य. सौ., p. 208; [f] यस्य देशादिकं राजा; वी. मि., p. 192; [g] लिखिते न.

[6] स्मृ. च., III, p. 132; स्मृ. कल्प., p. 42; परा. मा., p. 121; [h] तु, व्य. मातृ., p. 337; [h] तु; व्य. सौ., p. 208; वी. मि., p. 192; [h] तथा.

जयपत्रम्

पूर्वोत्तरक्रियावादनिर्णयान्ते[1]*[a] यदा नृपः ।
प्रदद्याज्जयिने †लेख्यं जयपत्रं तदुच्यते ॥ २६

यद्वृत्तं[2] व्यवहारे[b] तु पूर्वपक्षोत्तरादिकम् ।
क्रियावधारणोपेतं [c]जयपत्रेऽखिलं लिखेत् ॥ २७

साधयेत्साध्यमर्थं[3] तु चतुष्पादन्वितं जये ।
राजमुद्रान्वितं चैव जयपत्रकमिष्यते ॥ २८

अन्यवाद्यादिहीनेभ्य[4][d] इतरेषां[e] प्रदीयते ।
वृत्तानुवादसंसिद्धं[f] तच्च स्याज्जयपत्रकम् ॥ २९

लेख्यदूषणानि

मुमूर्षुहीनलुप्तार्थैरुन्मत्तव्यसनातुरैः[5][g, h] ।
विषोपधिबलात्कारकृतं[i] लेख्यं न सिध्यति ॥ ३०

[1] परा. मा., p. 121; व्य. सौ., p. 208; [a] क्रियायुक्तं निर्णयान्तं; वी. मि., p. 192; परा. मा., p. 200; [a] क्रियायुक्तं निर्णयान्तं; स्मृ. कल्प., p. 42; स्मृ. च., III, pp. 129 and 282; व्य. मातृ., pp. 309 and 353; व्य. त., p. 230; * पूर्वेणोक्तक्रियायुक्तं; † पत्रं; मि. बा., p. 319; [a] क्रियावादनिर्णयान्ते; वि. से., p. 125.

[2] स्मृ. च., III, p. 129; स्मृ. कल्प., p. 42; व्य. मातृ., pp. 309 and 337; [b] (व्यवहारेषु इति; 337; तमे पुटे; [c] अथ संलिखेत्); [c] अर्थिनं इति, 353, तमे, व्य. त., p. 230; [b] व्यवहारेषु; व्य. सौ., p. 208; [b] व्यवहारेषु; [c] पत्रं तु तल्लिखेत्; वि. से., p. 125; [b] व्यवहारात्तु.

[3] स्मृ. च., III, p. 131.

[4] स्मृ. च., III, p. 131; स. वि., p. 112; [d] विद्या; [e] उत्त; [f] व्यक्ता.

[5] परा. मा., p. 131; स्मृ. कल्प., p. 43; [i] निशो; स्मृ. च., III, p. 141; [h] शिशुभीतार्थस्त्री; [i] निशो; व्य. नि., p. 74; [h] शिशुभीतार्त; [i] निशो; व्य. मा., p. 84; स्मृ. च वत्पाठः; व्य. मातृ., p. 338; [h] शिशुभीतार्तैः स्त्रीमत्त; [i] देशोपधि बलात्कारैः; व्य. त., p. 221; [g] सुमृष्ट शिशुभीतार्तैः स्त्रीमत्त; [i] निशापत्सु बलात्कारैः; व्य. मा., p. 84; व्य. निवत्पाठः.

दूषितो[1] गर्हितः साक्षी [a]यत्रैको विनिवेशितः ।
कूटलेख्यं तु [b]तत्प्राह लेखको वाऽपि [c]तादृशः ॥ ३१

यदुज्वलं[2d] चिरकृतं मलिनं [e]स्वल्पकालिकम् ।
भग्नं[f] म्लिष्टाक्षरयुतं लेख्यं कूटत्वमाप्नुयात् ॥ ३२

दर्पणस्थं[3] यथा बिम्बमसत्सदिव दृश्यते ।
तथा लेख्यसबिम्बानि कुर्वन्ति कुशला जनाः ॥ ३३

तथ्येन[4] हि प्रमाणं तु दोषेणैव तु दूषणम् ।
एवं दुष्टं नृपस्थाने यस्मिंस्तद्धि विचार्यते ॥ ३४

विमृश्य[5] ब्राह्मणैः सार्धं वक्तृदोषं निरूपयेत् । ३५

येन ते कूटतां यान्ति साक्षिलेखककारकाः ।
तेन दुष्टं भवेल्लेख्यं शुद्धैः शुद्धं विनिर्दिशेत् ॥ ३६

दत्तं[6] लेख्ये स्वहस्तं तु ऋणिको यदि निह्नुते ।
पत्रस्थैः[7] साक्षिभिर्वाचा लेखकस्य मतेन च ॥ ३७

[1] या. अप., p. 686; स्मृ. कल्प., p. 43; [b] तत्प्राहुः; [c] तद्विधः (परा. मा., p. 131; व्य. नि., p. 74; व्य. सौ., p. 213; स्मृ. कल्पवत्पाठः); वी. मि., p. 198; [a] एकोऽपि; [b] तत्प्रोक्तं; [c] तद्विधः; व्य. मा., p. 84; वी. मि वत्पाठः.

[2] या. अप., p. 686; स्मृ. कल्प., p. 43; [f] भग्नोन्मृ; परा. मा., p. 131; [d] अत्युज्वलं; [e] चाल्प; [f] भग्नोन्मृ; व्य. नि., p. 74; स्मृ. कल्पवत्पाठः; व्य. सौ., p. 214; [f] भग्नोन्मृ; व्य. मा., p. 84; स्मृ. च वत्पाठः.

[3] व्य. मा., p. 84.

[4] परा. मा., p. 132.

[5] परा. मा., p. 133.

[6] परा. मा., p. 133.

[7] परा. मा., p. 133.

स्थानभ्रष्टास्त्वकान्तिस्थाः[1a] सन्दिग्धा लक्षणच्युताः ।
यत्रैवं [b]स्युः स्थिता वर्णा लेख्यं दुष्टं [c]तदा भृगुः ॥ ३८

उद्धरेल्लेख्यमाहर्ता[2] तत्पुत्रो भुक्तिमेव [d]तु ।
अभियुक्तः [e]प्रमीतश्चेत् [f]तत्पुत्रस्तत्समुद्धरेत् ॥ ३९

ज्ञात्वा[3] कार्यं[g] देशकालकुशलाः[h] कूटकारकाः ।
कुर्वन्ति सदृशं लेख्यं तद्यत्नेन विचारयेत् ॥ ४०

लेख्यमालेख्यवत्केचिल्लिखन्ति[4] कुशला जनाः ।
तस्मान्न लेख्यसामर्थ्यात्सिद्धिरैकान्तिकी मता ॥ ४१

स्त्रीबालार्तान्[5 i] लिप्यविज्ञान् वञ्चयन्ति [j]स्वबान्धवाः ।
लेख्यं [k]कृत्वा स्वनामाङ्कं ज्ञेयं [l]युक्त्यागमैस्तु तत् ॥ ४२

त्रिविधस्यास्य[6 m] लेख्यस्य भ्रान्तिः सञ्जायते यदा ।
ऋणिसाक्षिलेखकानां [n]हस्तोक्त्या [o]शोधयेत्ततः ॥ ४३

[1] या. अप., p. 687; व्य. नि., p. 73; [a] श्च मलिना; [b] सुस्थिता; [c] तु तद्भवेत्.

[2] स्मृ. च., III, p. 171; स्मृ. कल्प., p. 43; [d] च; [f] पुत्रोऽपि; व्य. त., p. 222; [d] हि; [f] सुतोऽपि तदुद्धरेत्; व्य. सौ., p. 219; [d] च; [f] पुत्रोऽपि; वी. मि., p. 199; [e] सभातश्चेत् तत्पुत्रोऽपि तदुद्धरेत्; वि. से., p. 114; व्य. त वत्पाठः.

[3] स्मृ. च., III, p. 14; स्मृ. कल्प., p. 43; [h] देशकार्यौ; स. वि., p. 122; [g] काले देशकार्यैं; व्य. सौ., p. 215; [g] कालं च देशं चं; वी. मि., p. 197; [g] देशं च कालं च.

[4] व्य. मा., p. 85.

[5] स्मृ. च., III, p. 148; स्मृ. कल्प., p. 43; [i] र्तलिपिज्ञांश्च; [l] ततः; स. वि., p. 122; [k] कृत्वान्य; व्य. सौ., p. 215; [i] र्तलिपिज्ञांश्च; [j] वान्; वी. मि., p. 197; [i] लिपिज्ञांश्च; [l] ततः; व्य. मा., p. 85.

[6] परा. मा., pp. 129 and 134; स्मृ. कल्प., p. 43; [o] साधयेत्; व्य. सा., p. 71; [o] साधयेत्; व्य. सौ., p. 215; [m] अपि; [n] स्वहस्तोक्त्या तु साधयेत्.

उद्यामसमुदयादानादाधानं[1] फलसङ्ग्रहात् ।
प्रतियोगिधनाढ्यत्वाज्ज्ञेयं[2] यत्रोपधिः कृतः ॥ ४४

दर्शितं[3] प्रतिकालं यच्छ्रावितं स्मारितं च यत् ।
लेख्यं सिध्यति सर्वत्र मृतेष्वपि हि साक्षिषु ॥ ४५

वाचकैर्यत्र[4] सामर्थ्यमक्षराणां विहन्यते ।
क्रियाणां सर्वनाशः स्यादनवस्था च जायते ॥ ४६

लेख्यं[5] त्रिंशत्समातीतमदृष्टाश्रावितं[a] च यत् ।
न [b]तत्सिद्धिमवाप्नोति [c]तिष्ठत्स्वपि हि साक्षिषु ॥ ४७

प्रयुक्ते[6] शान्तलाभे तु लिखितं यो न दर्शयेत् ।
न याचते च ऋणिकं [d]तत्सन्देहमवाप्नुयात् ॥ ४८

कुलश्रेणिगणादीनां[7] यथाकालं[e] प्रदर्शितम्[f] ।
श्रावयेत्स्मारयेच्चैव [g]तथा स्याद्बलवत्तरम् ॥ ४९

यदि[8] लब्धं भवेत्किञ्चित् प्रज्ञप्तिर्वा तथा भवेत् ।
प्रमाणमेव लिखितं मृता यद्यपि साक्षिणः ॥ ५०

[1] व्य. सौ., p. 215 ; स्मृ. कल्प., p. 43.

[2] व्य. सौ., p. 215 ; स्मृ. कल्प., p. 43.

[3] व्य. मातृ., p. 339.

[4] स्मृ., च., III, p. 151 ; स वि., p. 123.

[5] या. अप., p. 692 ; व्य. नि., p. 72 ; [b] लेख्यं सिद्धिमाप्नोति ; व्य. मातृ., p. 340 ; [a] अदृष्टश्रोत्रियं ; व्य. सौ., p. 222 ; [c] सन्तिष्ठत्स्वपि ; व्य. मा., p. 88.

[6] या. अप., p. 692 ; व्य. सौ., p. 222 ; [d] सन्दिग्धं.

[7] व्य. मा., p. 87 ; स्मृ. कल्प., p. 44 ; [f] प्रदर्शयेत् ; [g] यथा ; व्य. सौ., p. 220 ; [e] यथार्थलं ; [f] प्रदर्शयेत् ; [g] यथा ; वी. मि., p. 200 ; [f] प्रदर्शयेत्.

[8] व्य. मा., p. 87.

आढ्यस्य[1] निकटस्थस्य यच्छक्तेन न याचितम् ।
शुद्धर्णाशङ्कया[2 a] तत्र[b] लेख्यं दुर्बलतामियात् ॥ ५१

उन्मत्तजडबालानां[3 c] राजभीतप्रवासिनाम्[d] ।
अप्रगल्भभयार्तानां न लेख्यं हानिमाप्नुयात् ॥ ५२

अथ[4] पञ्चत्वमापन्नो लेखकः साक्षिभिः सह ।
तत्स्वहस्तादिभिस्तेषां* विशुध्येत न संशयः ॥ ५३

ऋणिस्वहस्तसन्देहे[5] जीवतो वा मृतस्य वा ।
तत्स्वहस्तकृतैरन्यैः पत्रैस्तल्लेख्यनिर्णयः ॥ ५४

लेख्ये[6] संशयमापन्ने साक्षिलेखककर्तृभिः ।
दुष्टेषु तेषु तद्धस्तकृतपूर्वाक्षरादिभिः ॥ ५५

न[7] जातु हीयते लेख्यं साक्षिभिः शपथेन वा ।
अदर्शनाश्राविताभ्यां[e] हानिं प्राप्नोत्युपेक्षया ॥ ५६

[1] या. अप., p. 692; स्मृ. कल्प., p. 44; व्य. मातृ., p. 340; व्य. सौ., p. 222.

[2] या. अप., p. 692; स्मृ. कल्प., p. 44; [b] तत्तु; व्य. मातृ., p. 340; व्य. सौ., p. 222; [a] शुद्धार्णाशङ्कया तत्तु.

[3] या. अप., p. 692; स्मृ. कल्प., p. 44; परा. मा., p. 135; [c] मूकानां; व्य. मातृ., p. 340; व्य. सौ., p. 223; वी. मि., p. 198; [d] भीति; व्य. मा., p. 89.

[4] व्य. नि., p. 72; व्य. सा., p. 72; * शेषम्.

[5] व्य. सा., p. 72.

[6] व्य. नि., p. 72.

[7] स्मृ. च. III, p. 151; व्य. नि., p. 72; [e] नादश्रवणात्; व्य. मातृ., pp. 314 and 340; पूर्वार्धं परम्.

अतः[1]* परीक्ष्यमुभयमेतद्राज्ञा विशेषतः ।
एकमेव[2] भवेल्लेख्यमेकस्यार्थस्य सिद्धये ॥ ५७

अनेकेषु तु लेख्येषु दोषमुत्पादयेदपि ।
देशाचारविरुद्धं[3] यत्सन्दिग्धं क्रमवर्जितम् ।
कृतमस्वामिना यच्च साध्यहीनं च दुष्यति ॥ ५८

[1] व्य. नि., p. 73; व्य. मा., p. 85; * परीक्ष्यमेतदुभयं स्वयं राज्ञा विशेषतः । लेख्याचारेण लिखितं साक्ष्याचारेण साक्षिणः ।

[2] व्य. नि., p. 74.

[3] व्य. नि., p. 74.

७

॥ भुक्तिः ॥

धनमूलाः[1] क्रियाः सर्वा यत्नास्तत्साधने मताः ।
वर्धनं रक्षणं भोग इति तस्य विधिक्रमः ॥

धनप्रभेदाः

तत्पुनस्त्रिविधं[2] ज्ञेयं शुक्लं शबळमेव च ।
कृष्णं च तत्र विज्ञेयः प्रभेदः सप्तधा पुनः ॥ २
श्रुतशौर्यतपःकन्याशिष्ययाज्यान्वयागतम्[3] ।
धनं सप्तविधं शुल्कमुभयो ह्यस्य तद्विधः ॥ ३
कुसीदकृषिवाणिज्य-शुल्कशिल्पानुवृत्तिभिः[4] ।
कृतोपकारादाप्तं च शबळं समुदाहृतम् ॥ ४
पाशकद्यूतदूतार्थप्रतिरूपकसाहसैः[5] ।
व्याजेनोपार्जितं यच्च तत्कृष्णं समुदाहृतम् ॥ ५
तेन[6] क्रयो विक्रयश्च दानं ग्रहणमेव च ।
विविधाश्च प्रयुज्यन्ते क्रियासंभोगमेव च ॥ ६
यथाविधेन[7] द्रव्येण यत्किञ्चित्कुरुते नरः ।
तथाविधमवाप्नोति तत्फलं प्रेत्य चेह च ॥ ७
तत्पुनर्द्वादशविधं[8] प्रतिवर्णाश्रयं स्मृतम् ।
साधारणं स्यात्त्रिविधं शेषं नवविधं स्मृतम् ॥ ८
क्रमागतं[9] प्रीतिदायं प्राप्तं च सह भार्यया ।
अविशेषेण सर्वेषां वर्णानां त्रिविधं स्मृतम् ॥ ९

[1] व्य. मा., p. 90.
[2-4] व्यवहारमाला., p. 90.
[5-9] व्य. मा., p. 91.

वैशेषिकं[1] धनं ज्ञेयं ब्राह्मणस्य त्रिलक्षणम् ।
प्रतिग्रहणलब्धं यद्याज्यं तच्छिष्यतस्तथा ॥ १०

त्रिविधं[2] क्षत्रियस्यापि प्राहुर्वैशेषिकं धनम् ।
युद्धोपलब्धं करतो दण्डाच्च व्यवहारतः ॥ ११

वैशेषिकं[3] धनं ज्ञेयं वैश्यस्यापि त्रिलक्षणम् ।
कृषिगोरक्षवाणिज्यं शूद्रस्यैषामनुग्रहात् ॥ १२

सर्वेषामेव[4] वर्णानामेवं धर्म्यो धनागमः ।
विपर्ययादधर्मः स्यान्न चेदापद्गरीयसी ॥ १३

आपत्स्वनन्तरावृत्तिर्ब्राह्मणस्य[5] विधीयते ।
वैश्यवृत्तिश्च तस्योक्ता न जघन्या कथञ्चन ॥ १४

कथञ्चन[6] न कुर्वीत ब्राह्मणः कर्म वार्षलम् ।
वृषलः कर्म न ब्राह्मं पतनीये हि ते तयोः ॥ १५

उत्कृष्टं[7] चापकृष्टं च तयोः कर्म न विद्यते ।
मध्यमे कर्मणी हित्वा सर्वसाधारणी हि ते ॥ १६

आपदं[8] ब्राह्मणस्तीर्त्वा क्षत्रवृत्त्या भृते जने ।
उत्सृजेत्क्षत्रवृत्तिं तां कृत्वा पावनमात्मनः ॥ १७

तस्यामेव[9] तु यो भुक्तौ ब्राह्मणो रमते रसात् ।
काण्डपृष्ठश्च्युतो मार्गादङ्कितोऽयं प्रकीर्तितः ॥ १८

स्वकुलं[10] पृष्ठतः कृत्वा यो वै परकुलं व्रजेत् ।
तेन दुश्चरितेनासौ काण्डपृष्ठ इति स्मृतः ॥ १९

1–4 व्य. मा., p. 92.

5–10 व्य. मा., p. 93.

दिवाकृते[1] कार्यविधौ ग्रामेषु नगरेषु च ।
सम्भवे साक्षिणां चैव [a]न दिव्या भवति क्रिया ॥ २०

द्वारमार्गक्रियाभोगजलवाहादिके[2] तथा ।
भुक्तिरेव तु गुर्वी स्यान्न लेख्यं न च साक्षिणः ॥ २१

एतद्विधानमाख्यातं[3] साक्षिणां लिखितस्य च ।
सम्प्रति[b] स्थावरप्राप्तेर्भुक्तेश्च[c] विधिरुच्यते ॥ २२

विद्यया[4] क्रयबन्धेन [d, e]शौर्यभागान्वयागतम् ।
सपिण्डस्याप्रजस्यांशं स्थावरं [f]सप्तधाऽऽप्यते ॥ २३

भोगाः सप्तविधः

पित्र्ये[5 g] लब्धक्रयाधाने* रिक्थशौर्यप्रवेदनात्[h] ।
प्राप्ते[i] सप्तविधे [j]भोगः †सागमः सिद्धिमाप्नुयात् ॥ २४

क्रमागतः[6] शासनिकः [k]क्रयाधानसमन्वितः ।
एवंविधस्तु यो भोगः स तु सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ २५

[1] व्य. नि., p. 59; स्मृ. कल्प., p. 24; स. वि., p. 106; [a] दैवी न; व्य. सौ., p. 123.

[2] व्य. नि., p. 61.

[3] परा. मा., p. 139; स्मृ. कल्प., p. 45; [b] साम्प्रतं स्थावरे प्राप्ते भुक्तस्य; व्य. नि., p. 100; [b] साम्प्रतं स्थावरे प्राप्ते; व्य. मातृ., p. 341; [c] स्थावरे; व्य. सौ., p. 225; व्य. निवत्पाठः; वी. मि., p. 203; [c] स्थात्ररे.

[4] या. अप., p. 635; स्मृ. कल्प., p. 45; [f] स्मृतं; स्मृ. च., III, p. 161; [d] शौर्याप्तं भार्ययान्वितम्; परा. मा., p. 139; व्य. सा., p. 49; [d] शौर्यभार्यार्थयोगतः; [f] स्मृतं; व्य. सौ., p. 225; वी. मि., p. 203; [e] भार्या; [f] कृतं.

[5] वी. मि., p. 203; स्मृ. कल्प., p. 45; [h] अथ; व्य. नि., p. 100; [g] पित्र्य; [i] धान; [j] भोगे; व्य. सा., p. 50; [h] वाक्य; व्य. सौ., p. 225; [h] अथ; व्य. मा., p. 94; [g] पित्र्य; * धानरिक्थ; † स मार्ग.

[6] वी. मि., p. 203; स्मृ. कल्प., p. 45; व्य. नि., p. 100; [k] गमागतः; व्य. सा., p. 50; [k] नागमान्वितः; व्य. सौ. p. 225.

संविभागक्रयप्राप्तं[1a*] पित्र्यं[b] लब्धं च राजतः ।
स्थावरं सिद्धिमाप्नोति [c]भुक्त्वा [d]हानिमुपेक्षया ॥ २६

प्राप्तमात्रं[2] येन भुक्तं [e, f]स्वीकृत्यापरिपन्थितम् ।
तस्य तत्सिद्धिमाप्नोति [g]हानिं चोपेक्षया [h]यथा ॥ २७

अध्यासनात्समारभ्य[3 i] भुक्तिर्यस्याविघातिनी* ।
त्रिंशद्वर्षाण्यविच्छिन्ना[j] तस्य तां न [k]विचालयेत् ॥ २८

न[4] स्त्रीणामुपभोगः स्याद्विना लेख्यं कथञ्चन ।
राजश्रोत्रियवित्ते च जडबालधनेन च ॥ २९

भुक्त्या[5] केवलया नैव [l]भुक्तिः सिद्धिमवाप्नुयात् ।
आगमेनापि शुद्धेन द्वाभ्यां सिध्यति नान्यथा ॥ ३०

बालश्रोत्रियवित्ते[6] च प्राप्ते च पितृतः क्रमात् ।
नोपभोगे बलं कार्यमाहर्त्रा तत्सुतेन वा ॥ ३१

[1] या. अप., p. 635; स्मृ. कल्प., p. 45; [a] सन्धि; [c] भुक्त्वा; व्य. नि., p. 100; [b] पित्रा लब्धं तु; [c] भुक्त्वा; व्य. मातृ., p. 344; [d] हानिश्चोपेक्षया तथा दा. भा., p. 179; व्य. त., p. 223; [c] भुक्त्वा. पूर्वार्धं परम्। व्य. सा., p. 50; * क्रम; [c] भुक्त; व्य. सौ., p. 225; [c] भुक्त्वा; वी. मि., p. 203; [b] पितृलब्धं; [c] भुक्त्वा. वि. से., p. 89.

[2] या. अप., p. 635; स्मृ. कल्प., p. 45; [e] स्वीकृत्य; [g] हानिश्च; दा. त., p. 179; [h] तथा; शु. त., p. 348; [f] पन्थिनं; [h] तथा; व्य. सा., p. 50; शु. तवत्पाठः; व्य. सौ., p. 225; [h] नरः; वी. मि., p. 203.

[3] या. अप., p. 635; स्मृ. कल्प., p. 45; स्मृ. च., III, p. 161; [j] त्वविच्छिन्ना; व्य. नि., p. 100; व्य. मातृ., pp. 342 and 344; [i] 342 तमपुटे अध्यासनात्; व्य. सा., p. 50; * यस्य विघातिनी; व्य. सौ., p. 225; [k] विचारयेत्; वी. मि., p. 204.

[4] स्मृ. च., III, p. 159.

[5] स्मृ. च., III, p. 161; स. वि., pp. 131 and 163; [l] भूमि इति 131 तमपुटे; [l] द्वाभ्यां इति 163 पुटे.

[6] वी. मि., p. 221.

पशुस्त्रीपुरुषादीनामिति[1] धर्मो व्यवस्थितः ।
यद्येकशासने[2a] ग्रामक्षेत्रारामाश्च[b] लेखिताः ॥ ३२
एकदेशोपभोगेऽपि[c] सर्वे भुक्ता भवन्ति ते ।
आगमोऽपि[3] बलं नैव भुक्तिः स्तोकाऽपि यत्र नो ॥ ३३

अनुमानाद्गुरुः[4d] साक्षी साक्षिभ्यो लिखितं [e]गुरु ।
अव्याहता त्रिपुरुषी [f]भुक्तिरेभ्यो गरीयसी ॥ ३४

अनुमानं[5] वसत्यत्र[g] साक्षी चामरणाद्भवेत् ।
अव्याहतं [h]लेखभोगं प्रमाणं तु [i]त्रिपौरुषम् ॥ ३५

पितापितामहो[6] यस्य जीवेच्च प्रपितामहः ।
त्रिंशत्समा तु या भुक्ता भूमिरव्याहता परैः ॥ ३६

भुक्तिः[7] सा पौरुषी ज्ञेया द्विगुणा च [j]द्विपूरुषी ।
त्रिपूरुषी[k] च त्रिगुणा परतः [l]स्याच्चिरन्तना ॥ ३७

यत्राहर्ताऽभियुक्तः[8] स्याल्लेख्यं साक्षी तदा गुरुः ।
तदभावे तु पुत्राणां भुक्तिरेका गरीयसी ॥ ३८

[1] वी. मि., p. 221.

[2] या. अप., p. 635; स्मृ. कल्प., p. 45; स्मृ. च., III, p. 154; [a] यस्य परा. मा., p. 149; व्य. नि., p. 103; [c] देशेऽपि भोगेऽपि, दा. त., p. 179; व्य. सौ., p. 231; वी. मि., p. 221; [b] ग्रामे.

[3] वी. मि., p. 223.

[4] व्य. मातृ., p. 350; स्मृ., कल्प., p. 46; व्य. नि., p. 103; व्य. त., p. 224; [d] गुरु; [f] तेभ्यः, व्य. सौ., p. 231; [d] वरं; [e] वरं, वि. से., p. 90.

[5] व्य. मातृ., p. 350; स्मृ. कल्प., p. 46; [g] सद्य एव; [h] लेख्य; [i] पूरुषं, व्य. नि., p. 103; स्मृ. कल्पवत्पाठः.

[6] परा. मा., p. 142; स्मृ. च., III, p. 164.

[7] परा. मा., p. 142; स्मृ. च., III, p. 164; [j] पौरुषी; [k] त्रिपौरुषी; [l] चिरन्तनी.

[8] स्मृ. च., III, p. 164.

आहर्ता[1] शोधयेद्भुक्तिमागमं[a,b] वाऽपि[c] संसदि ।
तत्पुत्रो[d] भुक्तिमेवैकां [e]पौत्रादिस्तु न किञ्चन ॥ ३९

रिक्थिभिर्वा[2 f] परैर्द्रव्यं समक्षं यस्य दीयते ।
अन्यस्य भुञ्जतः पश्चान्न स तल्लब्धुमर्हति ॥ ४०

पश्यन्नन्यस्य[3] ददतः क्षितिं यो न [g]निवारयेत् ।
सताऽपि[h] लेख्येन भुवं न [i]पुनस्तामवाप्नुयात् ॥ ४१

ऋक्थिभिर्वापरैर्वाऽपि[4] दत्तं तेनैव तद्भृगुः । ४२

भुक्तिस्त्रिपुरुषी[5 j] सिध्येत्परेषां[k] नात्र संशयः ।
अनिवृत्ते[l] सपिण्डत्वे सकुल्यानां न सिध्यति ॥ ४३

अस्वामिना[6m] तु यद्भुक्तं [n]गृहक्षेत्रापणादिकम् ।
सुहृद्बन्धुसकुल्यस्य[o] न तद्भोगेन हीयते ॥ ४४

[1] या. अप., p. 636; स्मृ. कल्प., p. 46; [c] चापि; [d] तत्सुत्रः; [e] पौत्रादिषु, स्मृ. च., III, p. 165; [a] साधयेत्; [d] तत्सुतः, व्य. नि., p. 108; [b] भोगमागमं चैव; [d] तत्सुतः, (दा. त., p. 181; व्य. त., p. 225; म. त., p. 756; स्मृ., कल्पवत्पाठः); व्य. सौ., p. 232; [c] चापि; [d] तत्सुतः; [e] तत्पुत्रादिर्न.

[2] या. अप., p. 632; स्मृ. कल्प., p. 46; [f] ऋक्थिभिः, स्मृ. च., III, p. 154; वी. मि., p. 209; [f] ऋक्थिभिः.

[3] या. अप., p. 632; स्मृ. कल्प., p. 46; [g] विचालयेत्; [h] स्वामी सतापि लेख्येन; [i] समा, (स्मृ. च., III, p. 154; व्य. मातृ., p. 348; स्मृ. कल्पवत्पाठः), वी. मि., p. 209; [i] समा, व्य. मा., p. 100. स्वामी सतापि लेख्येन न स तां लब्धुमर्हति.

[4] व्य. मातृ., p. 348.

[5] या. अप., p. 637; स्मृ. कल्प., p. 47; व्य. नि., p. 102; [j] त्रैपुरुषी; व्य. मातृ., p. 351; [j] त्रिपुरुषिकी, (दा. त., p. 180; व्य. त., p. 227; [j] त्रैपुरुषी; [k] अपरेषां न, व्य. सौ., p. 237; वी. मि., p. 221; [j] त्रैपुरुषी वि. से., p. 93; दा. त. वत्पाठः, व्य, मा., p. 101; [j] त्रिपौरुषी सिध्यै वैषा; [l] अनुवृत्ते.

[6] या. अप., p. 637; स्मृ. कल्प., p. 47; परा. मा., p. 149; [m] अनागमं; [n] त्रप; [o] सकुल्यैश्च, दा. त., p. 180; व्य. त., p. 227; व्य. सौ., p. 237; वी. मि., p. 221; वि. से., p. 93; [o] सकुल्यानां.

धर्मोऽक्षयः[1] श्रोत्रियस्य अभयं राजपूरुषे ।
स्नेहः सुहृद्बान्धवेषु भुक्तमेतैर्न हीयते ॥ ४५

वैवाह्य[2a] श्रोत्रियैर्भुक्तं [b]राज्ञामात्यैस्तथैव च ।
सुदीर्घेणापि[c] कालेन तेषां [d]सिध्यति [e]तन्न तु ॥ ४६

अशक्तालसरोगार्तबालभीतप्रवासिनाम्[3] ।
शासनारूढमन्येन भुक्तं भुक्त्या न हीयते ॥ ४७

च्छिन्नभोगे[4f] गृहे क्षेत्रे सन्दिग्धं यत्र जायते ।
लेख्येन[5] भोगविद्भिर्वा[g] साक्षिभिः [h]शुद्धिमाहरेत् ॥ ४८

नामघाटागमं[6i] संख्यां कालं दिग्भागमेव च ।
भोगच्छेदनिमित्तं च ये [j]विदुस्तत्र साक्षिणः ॥ ४९

उत्पन्नाश्चात्यासन्ना[7k] ये ये च देशान्तरस्थिताः ।
मौलास्ते तु समुद्दिष्टाः प्रष्टव्याः कार्यनिर्णये ॥ ५०

[1] परा. मा., p. 149.

[2] या. अप., p. 637; स्मृ. कल्प., p. 47; [a] विवाह्य; [b] राजामात्यैः; [d] सिध्येन्न तद्धनं, व्य. मातृ., p. 351; [a] विभाज्य; [b] राजामात्यैः; [d] सिध्येन्न तद्धनं; दा. त., p. 180; [a] विवाह्य; [e] तत्तु न, व्य. त., p. 227; [b] राजामात्यैः; [d] तत्तु न सिध्यति, व्य. सौ., p. 237; [c] अदी; [d] सिध्येत तत्तु न वी. मि., p. 221; स्मृ. कल्पवत्पाठः, या. वी., p. 436; [b] राजामात्यैः; [c] स्व.; वि. से., p. 93; दा. त. वत्पाठः.

[3] व्य. मातृ., p. 351; स्मृ. कल्प., p. 47.

[4] वी. मि., p. 222; स्मृ. कल्प., p. 47; व्य. सौ., p. 240; [f] विच्छिन्नेषु च भोगेषु.

[5] वी. मि., p. 222; स्मृ. कल्प., p. 47; [g] भागविद्भिर्वा; [h] तद्विभावयेत्. व्य. सौ., p. 240; [h] तद्विभावयेत्.

[6] वी. मि., p. 222; स्मृ. कल्प., p. 47; व्य. सौ, p. 240; [i] नामाद्या गमं संख्यां दिग्भागं कालमेव च । भोगे; [j] तेऽत्र.

[7] व्य. सौ., p. 240; स्मृ. कल्प., p. 47; [k] तदुत्पन्नाश्च सामन्ताः.

अदुष्टास्ते[1a] तु यद्ब्रूयुः [b]सन्दिग्धे समदृष्टयः ।
तत्प्रमाणं [c]प्रकर्तव्यमेवं धर्मो न हीयते ॥ ५१

स्थावरेषु[2d] तदाख्यातं लाभभोगप्रसाधनम् ।
प्रमाणहीनवादे तु निर्देश्या दैविकी क्रिया ॥ ५२

राजान्तरैस्त्रिभिर्भुक्तं[3] प्रमाणेन विनाऽपि यत् ।
ब्रह्मदेयं न हर्तव्यं राज्ञा तस्य कदाचन ॥ ५३

भुक्तिस्त्रैपुरुषी[4] यत्र चतुर्थे सम्प्रवर्तिता ।
तद्भोगः[5] स्थिरतां याति न पृच्छेदागमं क्वचित् ॥ ५४

अनिषिद्धेन[6e] यद्भुक्तं पुरुषैस्त्रिभिरेव तु ।
तत्र नैवागमः कार्यो भुक्तिस्तत्र गरीयसी ॥ ५५

स्थावरेषु[7] विवादेषु भुक्तिस्त्रिपुरुषी च या ।
स्वतन्त्रैव हि सा ज्ञेया प्रमाणं साध्यनिर्णये ॥ ५६

यस्य[8] त्रिपुरुषा भुक्तिः सम्यग्लेख्यसमन्विता ।
एवंविधा ब्रह्मदेया हर्तुं तस्य न शक्यते ॥ ५७

यस्य[9] त्रिपुरुषा भुक्तिः पारम्पर्यक्रमागता ।
न सा चालयितुं शक्या पूर्वकाच्छासनादृते ॥ ५८

[1] वी. मि., p. 222; स्मृ. कल्प., p. 47; [b] सन्दिग्धौ; [c] तु कर्तव्यं, वि. र., p. 213; [b] सन्दिग्धौ, व्य. सौ., p. 240; [a] अपृष्टास्तेषु यद्ब्रूयुः सन्दिग्धौ; [c] तु कर्तव्यं.

[2] वी. मि., p. 222; स्मृ. कल्प., p. 47; [d] रस्यैतदाख्यातम्.

[3] स्मृ. च., III, p. 166.

[4] परा. मा., p. 141; स्मृ. च., III, p. 166.

[5] परा. मा., p. 141; स्मृ. च., III, p. 166.

[6] परा. मा., p. 141; स्मृ. च., III, p. 167; [e] अविच्छेदेन.

[7] स्मृ. च., III, p. 167.

[8] स्मृ. च., III, p. 169.

[9] परा. मा., p. 144.

त्रिपुरुषं[1][a] भुज्यते येन [b]समक्षं भूरवारिता ।
तस्य सा नापहर्तव्या क्षमालिङ्गं न चेद्वदेत् ॥ ५९

भुक्तिर्बलवती[2] शास्त्रे ह्यविच्छिन्ना चिरन्तनी ।
विच्छिन्नाऽपि[3] हि सा ज्ञेया या तु पूर्वं प्रसाधिता ॥ ६०

पित्रा[4] भुक्तं तु यद्द्रव्यं भुक्त्याचारेण धर्मतः ।
तस्मिन् प्रेतेऽपि तत्प्राप्तं भुक्त्या प्राप्तं तु तस्य तत् ॥ ६१

त्रिभिरेव[5] तु या भुक्ता पुरुषैर्भूर्यथाविधि ।
लेख्याभावे तु तां तत्र चतुर्थः समवाप्नुयात् ॥ ६२

सनाभिभिर्बान्धवैश्च[6] भुक्तं यत्स्वजनैस्तथा ।
भोगात्तत्र न सिद्धिः स्याद्भोगमन्येषु कल्पयेत् ॥ ६३

सागमो[7] दीर्घकालश्च निच्छिद्रोपरवो धनम् ।
प्रत्यर्थिसन्निधानं च परिभोगोऽपि पञ्चधा ॥ ६४

चतुष्पाद्धनधान्यादि[8] वर्षाद्धानिमवाप्नुयात् । ६५

भूमेरभुक्तिर्लेख्यस्य[9] यथाकालमदर्शनम् ।
साक्ष्यस्यास्मरणं[c] चैव स्वार्थहानिकराणि [d]तु ॥ ६६

[1] परा. मा., p. 147; व्य. नि., p. 105; [a] त्रिवर्ष, स. वि., p. 135; [a] त्रिवर्षं; [b] समग्रा.

[2] परा. मा., p. 145; स्मृ. च., III, p. 170.

[3] परा. मा., p. 145; स्मृ. च., III, p. 170.

[4] व्य. नि., p. 100.

[5] व्य. नि., p. 100; व्य. मा., p. 94.

[6] व्य. मा., p. 101.

[7] व्य. नि., p. 103.

[8] स. वि., p. 135; व्य. नि., p. 105.

[9] व्य. नि., p. 109; व्य. सौ., p. 237; [c] अस्मारणं साक्षिणां च; [d] च. व्य. मा., p. 100.

तस्माद्यत्नेन[1] कर्तव्यं प्रमाणपरिपालनम् ।
तेन कार्याणि सिध्यन्ति स्थावराणि चराणि च ॥ ६७

असाक्षिके[2] चिरकृते पृच्छेदुत्तरसाक्षिणः ।
शपथैर्वाऽनुयुञ्जीत[a] उपधां वा प्रयोजयेत् ॥ ६८

देशनाप्रतिघातं[3] च युक्तिलेशस्तथैव च । ६९

चोरापहृतं[4] तु सर्वेभ्योऽन्विष्य अर्पणीयं
अलाभे स्वकोशाद्वा अददचोरकिल्बिषी स्यात् ॥ ७०

[1] व्य. नि., p. 109; व्य. सौ., p. 237.

[2] वी. मि., p. 223; स्मृ. कल्प., p. 47; [a] शपथान्वा प्रयुञ्जीयादुपाधिं वापि योजयेत् । व्य. नि., p. 98; [a] शपथान्वा प्रयुञ्जीत युक्तिलेशमथापि वा । व्य. सौ., p. 242; अर्थेचापहृते वादे तत्रोक्तस्त्रिविधो विधिः ।

[3] व्य. सौ., p. 242.

[4] या. वा., p. 215.

८

॥ दिव्यानि ॥

स्थावरस्य[1 a] तथाऽऽख्यातं लाभभोगप्रसाधनम् ।
प्रमाणहीने वादे तु निर्दोषा दैविकी क्रिया ॥ १

प्रदुष्टेष्वनुमानेषु[2] दिव्यैः कार्यं विशोधयेत् ।
धटाद्या[3] धर्मजान्ता च दैवी नवविधा स्मृता ॥ २

धटोऽग्निरुदकं[4] चैव विषं [b]कोशश्च [c]पञ्चमम् ।
षष्ठं[d] च[e] तण्डुलाः [f]प्रोक्तं सप्तमं [g]तप्तमाषकः ॥ ३

अष्टमं[5] कालमित्युक्तं[h] नवमं [i]धर्मकं तथा ।
दिव्येनायाति[j] सर्वाणि[k] निर्दिष्टानि स्वयम्भुवा ॥ ४

[1] परा. मा., p. 150; व्य. सौ., p. 240; [a] स्यैतदाख्यातं लाभभोगप्रसाधकम् । प्रमाणहीनवादे तु निर्देश्या दैविकी क्रिया ॥

[2] परा. मा., p. 89.

[3] स्मृ. च., III, p. 115.

[4] व्य. म., p. 28; स्मृ. कल्प., p. 48; स्मृ. च., III, pp. 114 and 228; [g] माषकं, दि. त., p. 574; [b] कोषश्च पञ्चमः; [d] षष्ठश्च तण्डुलः प्रोक्तः सप्तमः, स. वि., pp. 105 and 167; [c] पञ्चमः; [g] माषकं, व्य. सौ., p. 245; [c] पञ्चमः; [f] प्रोक्ताः, वी. मि., p. 225; [c] पञ्चमः; [e] तु; [f] प्रोक्ताः; [g] माषकं, (या. वी., p. 528 and मि. वा., p. 327; व्य. सौ., वत्पाठः), रा. कौ., p. 406.

[5] परा. मा., p. 150; स्मृ. कल्प., p. 48; [i] धर्मजं भवेत्; [k] धर्माणि, स्मृ. च., III, pp. 114 and 228; [i] धर्मजं भवेत्; [j] दिव्यान्येतानि, स. वि., pp. 105 and 168; स्मृ. च., वत्पाठः, व्य. सौ., p. 245; [i] धर्मजं मतं; [j] दिव्यान्येतानि, वी. मि., p. 225; [i] धर्मजं; [j] दिव्यान्येतानि, या, वी., p. 528; [h] कालमित्युक्तं धर्मजं नवमं भवेत् । (व्य. म., p. 28; [i] धर्मजं, पूर्वार्धमात्रश्च पाठः), मि. वा., p. 327; [i] धर्मजं स्मृतं; [j] दिव्यान्येतानि, रा. कौ., p. 406.

दिव्यव्यवस्था

यस्माद्देवैः[1] प्रयुक्तानि [a]दुष्करार्थे महात्मभिः ।
अहमुद्देशतां[2] वच्मि सन्दिग्धार्थविशुद्धये ।
देशकालार्थसञ्ज्ञाभिः[3] प्रयुक्तान्यनुपूर्वशः ॥ ५

अपराधानुपूर्व्येण[4] साध्वसाधुविवक्षया ।
शास्त्रोदितेन विधिना प्रदातव्यानि नान्यथा ॥ ६

ऋणादिकेषु[5 b] कार्येषु [c]विसंवादे परस्परम् ।
द्रव्यसंख्यान्विता देया पुरुषापेक्षया तथा ॥ ७

लोके[6] संव्यवहारार्थं संज्ञेयं कथिता भुवि ।
ताम्रकर्षकृता मुद्रा विज्ञेयः कार्षिकः पणः ॥ ८

निष्कं[7] सुवर्णाश्चत्वारः कार्षिकस्ताम्रिकः पणः ।
ताम्रकर्षकृता मुद्रा विज्ञेयः कार्षिकः पणः ॥ ९

स[8] एव [d]चान्द्रिका प्रोक्ता ताश्चतस्रस्तु [e]धानकाः ।
ता द्वादश सुवर्णस्तु दीनाराख्यः स एव [f]तु ॥ १०

[1] परा. मा., p. 150; स. वि., p. 106; [a] पुष्करार्थे मनीषिभिः । परस्परविशुध्यर्थं तस्माद्दिव्यानि नामतः ॥

[2] स्मृ. कल्प., p. 48.

[3] स्मृ. कल्प., p. 48.

[4] स्मृ. कल्प., p. 48.

[5] स्मृ. च., III, p. 239; स्मृ. कल्प., p. 48; स. वि., p. 171; [c] संविवादे, व्य. सौ., p. 246; [b] ऋणादिषु तु.

[6] वि. र., p. 667.

[7] वी. मि., p. 234; (स्मृ. च., III, p. 231; परा. मा., p. 158; उत्तरार्धमात्रः पाठः); व्य. सा., p. 77; उत्तरार्धं परम्.

[8] वी. मि., p. 234; स्मृ. च., III, p. 231; [d] चाण्डिका; [e] धानका, वि. र., p. 667; [d] चन्द्रिका; [e] धानिका; [f] हि, परा. मा., p. 158; [d] चन्द्रिका; [e] धानका, व्य. सा., p. 77; [e] धानका.

कार्षापणसहस्रं[1] तु दण्ड उत्तमसाहसः ।
तदर्धं[2] मध्यमः प्रोक्तस्तदर्धमधमः स्मृतः ॥ ११

ब्राह्मणस्य[3] घटो देयः क्षत्रियस्य हुताशनः ।
वैश्यस्य सलिलं देयं शूद्रस्य विषमेव तु ॥ १२

साधारणः समस्तानां कोशः प्रोक्तो मनीषिभिः ॥ १३

स्नेहात्क्रोधाल्लोभतो[4] वा भेदमायान्ति साक्षिणः ।
विधिदत्तस्य[a] दिव्यस्य न भेदो जायते क्वचित् ॥ १४

यथोक्तविधिना[5] देयं दिव्यं दिव्यविशारदैः ।
अयथोक्तं[b] प्रदत्तं चेन्न दत्तं साध्यसाधने ॥ १५

अदेशकालदत्तानि[6] बहिर्वादिकृतानि च ।
व्यभिचारं [c]सदाऽर्थेषु कुर्वन्तीह न संशयः ॥ १६

अभियुक्ताय[7] दातव्यं दिव्यं दिव्यविशारदैः ।
रुच्या चान्यतरः कुर्यादितरो वर्तयेच्छिरः ॥ १७

विनापि[8] शीर्षकं कुर्यान्नृपद्रोहे च पातके ।
दिव्यप्रदानमुदितमन्यत्र[9] नृपशासनात् ।
न कश्चिदभियोक्तारं दिव्येष्वेवं नियोजयेत् ॥ १८

[1] परा. मा., p. 159; द. वि., p. 23.

[2] परा. मा., p. 159.

[3] स. वि., p. 171.

[4] स्मृ. च., III, p. 248; स्मृ. कल्प., p. 50; दि. त., p. 575; [a] दृष्टस्य, वी. मि., p. 242.

[5] मि. वा., p. 353; दि. त., p. 575; [b] क्तप्रदत्तं तु न शक्तं, व्य. सौ., p. 260; दि. त. वत्पाठः.

[6] मि. वा., p. 353; दि. त., p. 575; [c] सदा त्वेवं.

[7] व्य. सौ., p. 261.

[8] व्य. सौ., p. 261.

[9] व्य. सौ., p. 261.

दिव्यदेवताः

धरोध्रुवस्तथा[1] सोम आपश्चैवानिलोऽनलः ।
प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ॥ १९
देवेशेशानयोर्मध्य[2] आदित्यानां तथायनम् ।
धाताऽर्यमा च मित्रश्च वरुणोंशो भगस्तथा ॥ २०
इन्द्रो[3] विवस्वान् पूषा च पर्जन्यो दशमः स्मृतः ।
ततस्त्वष्टा ततो विष्णुरजघन्यो जघन्यजः ॥ २१
इत्येते[4] द्वादशादित्या नामभिः परिकीर्तिताः ।
अग्नेः[5] पश्चिमभागे तु रुद्राणामयनं विदुः ।
वीरभद्रश्च शम्भुश्च गिरीशश्च महायशाः ॥ २२
अजेकपादहिर्बुध्न्या[6] पिनाकी चापराजितः । २३
भुवनाधीश्वराश्चैव कपाली च विशांपतिः ।
स्थाणुर्भगश्च[7] भगवान् रुद्राश्चैकादश स्मृताः ॥ २४
प्रेतेशरक्षसोर्मध्ये[8] मातृस्थानं प्रकल्पयेत् ।
ब्राह्मी माहेश्वरी चैव कौमारी वैष्णवी तथा ॥ २५
वाराही[9] चैव माहेन्द्री चामुण्डा गणसंयुता ।
निर्ऋतेरुत्तरे भागे गणेशायतनं विदुः ॥ २६
वरुणस्योत्तरे[10] भागे मरुतां स्थानमुच्यते ।

1 व्य. नि., p. 120.
2 व्य. नि., p. 120.
3 व्य. नि., p. 120.
4 व्य. नि., p. 120.
5 व्य. नि., p. 120.
6 व्य. नि., p. 120.
7 व्य. नि., p. 120.
8 व्य. नि., p. 120.
9 व्य. नि., p. 120.
10 व्य. नि., p. 120.

श्वसनः[1] स्पर्शनो वायुरनिलो मारुतस्तथा ।
प्राणः प्राणेशजीवौ च मरुतोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ॥ २७

द्रव्यसंख्यया दिव्यानि

संख्या[2] रश्मिरजोमूला मनुना समुदाहृता ।
कार्षापणान्ता[a] सा दिव्ये नियोज्या [b]विनयेत्तथा ॥ २८
विषं[3] सहस्रेऽपहृते पादोने च हुताशनः ।
त्रिपादोने[c] च सलिलमर्धे देयो घटः [d]सदा ॥ २९
चतुःशताभियोगे[4 e] च[f] दातव्यस्तप्तमाषकः ।
त्रिशते[g] तण्डुला देयाः *कोशश्चैव तदर्धके ॥ ३०
शते[5 h] हृतेऽपह्नुते[i] च दातव्यं धर्मशोधनम् ।
गोचौरस्य[j] प्रदातव्यं[k] सभ्यैः[l] फालः[m] प्रयत्नतः ॥ ३१

[1] व्य. नि., p. 120.

[2] या. अप., p. 699; स्मृ. कल्प., p. 48; स्मृ. च., III, p. 232; [b] विनये तथा, परा. मा., p. 159; दि. त., p. 580; स्मृ. च वत्पाठः; व्य. सौ., p. 247; [a] न्त सा दिव्या नियोज्या विनये तथा ।

[3] या. अप., p. 699; स्मृ. कल्प., p. 48; [d] तथा, स्मृ. च., III, p. 236; [c] त्रिभागोने, परा. मा., p. 154; व्य. नि., p. 157; स्मृ. च वत्पाठः, दि. त., p. 580; स. वि., p. 177; व्य. सा., p. 75; [c] द्विपादोने; व्य. सौ., p. 247; वी. मि., p. 230; या. वी., p. 538.

[4] या. अप., p. 699; स्मृ. कल्प., p. 48; [f] तु; [e] शतेऽभि, स्मृ. च., III, p. 236; परा. मा., p. 154; व्य. नि., p. 156; [f] तु; [g] त्रिंशतः, दि. त., p. 580; [f] तु, स. वि., p. 177; [f] तु; [g] त्रिशतः, व्य. सा., p. 76; * तु शपथास्तु; व्य. सौ., p. 247; वी. मि., p. 230; [e] धनुः, या. वी., p. 538; स. वि वत्पाठः.

[5] या. अप., p. 700; स्मृ. कल्प., p. 48; स्मृ. च., III, pp. 235 and 236; परा. मा., p. 154; व्य. नि., pp. 155 and 156; [i] अपह्नवे, दि. त., p. 580; [k] प्रदातव्यं; [m] फालं, स. वि., p. 176; दि. त वत्पाठः; व्य. सा., p. 76; [j] गोचरस्य; [m] फालं उत्तरार्धं परम्; व्य. सौ., p. 247; [j] गोचरस्य; [m] फालावलेहनम्; वी. मि., p. 230; [h] शतहृते; [l] सद्यः कालावहेलनम्; या. वी., p. 538; व्य. सौ वत्पाठः.

यवार्धिकस्य[1] वा नाशे तदर्धस्य च तण्डुलाः ।
ततोऽर्धार्धार्धनाशे च लौकिकी च क्रिया मता ॥ ३२

शपथविधिः

सतां[2a] वाहनशस्त्राणि गोबीजकनकानि च ।
देवब्राह्मणपादाश्च[b,c] पुत्रदारशिरांसि च ॥ ३३

एते[d] च[e] शपथाः प्रोक्ताः [f]अल्पार्थे सुकराः सदा ।
साहसेष्वभिशापेषु[3g] दिव्यान्याहुर्विशोधनम् ॥ ३४

ब्रूहीति[4] ब्राह्मणं ब्रूयात्सत्यं ब्रूहीति पार्थिवम् ।
गोबीजकाञ्चनैर्वैश्यं शूद्रं सर्वैश्च पातकैः ॥ ३५

सत्येन[h] शापयेद्विप्रं क्षत्रियं वाहनायुधैः ।
गोरक्षकान्वाणिजकांस्तथाकारुकुशीलवान् ।
प्रेष्यान्वार्धुषिकांश्चैव विप्राञ्छूद्रवदाचरेत् ॥ ३६

येऽप्यपेताः स्वधर्मेभ्यः परपिण्डोपजीविनः ।
द्विजत्वमभिकाङ्क्षन्ते तांश्च शूद्रवदाचरेत् ॥ ३७

वर्णानुरूपैः शपथैः शपनीयं पृथक् पृथक् । ३८

[1] व्य. सौ., p. 252.

[2] परा. मा., p. 151 ; स्मृ. कल्प., p. 56 ; [a] सत्यं ; [b] पादास्तु ; [c] तु ; [f] स्वल्पेऽर्थे, व्य. नि., p. 155 ; [c] तु ; [f] स्वल्पेऽर्थे, दि. त., p. 612 ; [a] सत्यं ; [d] इत्येते, व्य. त., p. 228 ; [b] पादांश्च ; [c] तु ; [f] मनुना स्वल्पकारणे, सतामित्यर्धं न दृश्यते । स. वि., pp. 105 and 176 ; [a] सत्यं ; [b] देवता पितृपादाश्च दत्तानि सुकृतानि च, 'एते च' इत्यर्धं 105 तमपुटे न दृश्यते ; [b] पादांश्च ; [c] तु ; [f] सत्येऽर्थे इति 176 तमे पुटे । वी. मि., pp. 226 and 287 ; [a] सत्य ; [f] मुनिभिः स्वल्पकारणे, या. वी., p. 565, वी. मि., p. 287 ; [a] सत्यं वाहनमस्त्राणि ; [f] मनुना स्वल्पकारणे, वी. मि., p. 226, व्य. म., p. 54 ; [a] सत्यं.

[3] व्य. म., p. 54 ; दि. त., p. 612 ; [g] योगेषु, व्य. त., p. 228 ; [g] शापे च दिव्यानि तु.

[4] व्य. मा., p. 71 ; [h] व्य. मा., pp. 71, 72, 73.

कामिनीषु विवाहेषु गवां भुक्ते तथेन्धने ।
ब्राह्मणाभ्यवपत्तौ च शपथे नास्ति पातकः ॥ ३९
सभान्तरस्थैर्वक्तव्यं साक्ष्यं नान्यत्र साक्षिभिः ।
सर्वसाक्ष्येष्वयं धर्मो ह्यन्यत्र स्थावरेषु च ॥ ४०
वधे चेत्प्राणिनां साक्ष्यं वादयेच्छवसन्निधौ ।
तदभावे तु चिह्नस्य नान्यथैव विवादयेत् ॥ ४१
नापृष्टैरनियुक्तैर्वा समं सत्यं प्रयत्नतः ।
वक्तव्यं साक्षिभिः साक्ष्यं विवादस्थानमागतैः ॥ ४२
स्वभावोक्तं वचस्तेषां ग्राह्यं यद्दोषवर्जितम् ।
उक्ते तु साक्षिणो राज्ञा न प्रष्टव्याः पुनःपुनः ॥ ४३
साक्षिसभ्यावसन्नानां नैव पौनर्भवो विधिः ॥ ४४
सप्तर्षयस्तथेन्द्राद्याः[1] पुष्करार्थे तपोधनाः ।
शेपुः शपथमव्यग्राः परस्परविशुद्धये ॥ ४५
सप्ताहे[2] वा द्विसप्ताहे न विपद्राजदैविकी ।
बान्धवेषु सपिण्डेषु धनेषु शपथैः शुचिः ॥ ४६
अशेषमानुषाभावे[3] दिव्येनैव विनिर्णयः ।
सम्भवे साक्षिणां प्राज्ञो दैविकीं तु विवर्जयेत् ॥ ४७
एवं[4 a] संख्या निकृष्टानां [b]मध्यानां द्विगुणा स्मृता ।
चतुर्गुणोत्तमानां[c] तु[d] कल्पनीया [e]परीक्षकैः ॥ ४८

[1] स. वि., p. 106.

[2] व्य. नि., p. 167.

[3] स. वि., p. 106.

[4] परा. मा., p. 154; स्मृ. कल्प., p. 48; [a] एषा; [e] प्रयत्नतः, या. अप., p. 700; [a] एका; [d] च, स्मृ. च., III, pp. 235 and 236; व्य. नि., p. 161; [b] प्राणिनां; [a] एषा, दि. त., p. 580; [a] एषा; [d] च, स. वि., p. 180; [a] एषा; [c] गुणा चोत्तमानां, व्य. सा., p. 76; व्य. सौ., p. 247; स. वि वत्पाठः, वी. मि., p. 230; स्मृ. च., वत्पाठः, या. वी., p. 538; दि. त., वत्पाठः.

घटविधिः

घटेऽभियुक्तस्तुलितो[1][a] हीनश्चेद्धानिमाप्नुयात् ।
तत्समस्तु [b]पुनस्तुल्यो वर्धितो विजयी भवेत् ॥ ४९

शिक्यच्छेदेऽक्षभङ्गे[2] वा दद्याच्छिक्यं पुनर्नृपः ।
साक्षिणो ब्राह्मणाः श्रेष्ठा यथादृष्टार्थवादिनः ॥ ५०

ज्ञातिनः[3] शुचयो लुब्धाः नियोक्तव्या नृपेण तु ।
तेषां वचनतो गम्यः शुध्यशुद्धिविनिर्णयः ॥ ५१

कक्षच्छेदे[4] तुलाभङ्गे घटकर्कटयोस्तथा ।
रज्जुच्छेदेऽक्षभङ्गे वा [c]तथैवाशुद्धिमाप्नुयात् ॥ ५२

अग्निविधिः

अग्नेर्विधिं[5] प्रवक्ष्यामि यथावद्विधिचोदितम् ।
कारयेन्मण्डलान्यष्टौ पुरस्तान्नवमे तथा ॥ ५३

आग्नेयं[6] मण्डलं त्वाद्यं द्वितीयं वारुणं स्मृतम् ।
तृतीयं वायुदैवत्यं चतुर्थं यमदैवतम् ॥ ५४

पञ्चमं[7] त्विन्द्रदैवत्यं षष्ठं कौबेरमुच्यते ।
सप्तमं सोमदैवत्यमष्टमं सर्व(सूर्य ?)दैवतम् ॥ ५५

[1] या. अप., p. 704; स्मृ. च., III, p. 259; दि. त., p. 590; [a] तोल्यो, स. वि., p. 192; [b] नियुक्त; [a] तौल्ये, व्य. सौ., p. 274; [a] तौल्यः, वी. मि., p. 253.

[2] स. वि., p. 192.

[3] स. वि., p. 192.

[4] वी. मि., p. 254; दि. त., p. 591; [c] आदिशेत्.

[5] स्मृ. कल्प., p. 52.

[6] स्मृ. कल्प., p. 52.

[7] स्मृ. कल्प., p. 52; दि. त., p. 594 cites this verse from पितामहः and ends it thus; सावित्रमष्टमं तथा ।

पुरस्तान्नवमं[1] यत्तु तन्महत्पार्थिवं विदुः ।
गोमयेन कृतानि स्युरद्भिः पर्युषितानि च ॥ ५६

द्वात्रिंशदङ्गुलान्याहुर्मण्डलान्मण्डलान्तरम्[2] ।
कर्तुः समपदं कार्यं मण्डलं तु प्रमाणतः ॥ ५७

तोयविधिः

शरप्रक्षेपणस्थानाद्युवा[3] जवसमन्वितः ।
गच्छेत्परमया शक्त्या यत्रासौ मध्यमः शरः ॥ ५८

मध्यमं[4] शरमादाय पुरुषोऽन्यस्तथाविधः ।
प्रत्यागच्छेत्तु वेगेन यतः स पुरुषो गतः ॥ ५९

आगन्तस्तु[5] शरग्राही न पश्यति यदा जले ।
अन्तर्जलगतं सम्यक् तदा शुद्धिं विनिर्दिशेत् ॥ ६०

आनीते[6] मध्यमे बाणे मग्नाङ्गः शुचितामियात् ।
अन्यथा[7] न विशुद्धः स्यादेकाङ्गस्यापि दर्शनात् ।
स्थानाद्वाऽन्यत्र[8] गमनाद्यस्मिन् पूर्वं निवेशयेत् ॥ ६१

अप्सु[9] प्रवेश्य पुरुषं [a]प्रेषयेत्सायकत्रयम् ।
इषून्न[10] निक्षिपेद्विद्वान्मारुते वाति वै भृशम् ॥ ६२

[1] स्मृ. कल्प., p. 52.
[2] स्मृ. कल्प., p. 52.
[3] दि. त., p. 601.
[4] दि. त., p. 601.
[5] दि. त., p. 601.
[6] या. अप., p. 711 ; स्मृ. कल्प., p. 52 ; व्य. सा., p. 91.
[7] दि. त., p. 601 ; व्य. सा., p. 91.
[8] दि. त., p. 601 ; व्य. सा., p. 91.
[9] वी. मि., p. 271 ; स्मृ. कल्प., p. 54 ; व्य. सौ., p. 290 ; मि. बा., p. 387 ; [a] प्रक्षिपेत्, रा. कौ., p. 426.
[10] वी. मि., p. 271.

विषमे भूप्रदेशे च वृक्षस्थाणुसमाकुले ।
तृणगुल्मलतावल्लीपङ्कपाषाणसंयुते ॥ ६३

विधिदत्तं[1] विषं येन जीर्णं [a]मन्त्रौषधं विना ।
स शुद्धः स्यादन्यथा तु दण्ड्यो दाप्यश्च तद्धनम् ॥ ६४

सप्ताहाद्वा[2] द्विसप्ताहाद्यस्य[b] हानिर्न जायते ।
पुत्रदारधनानां च [c]स शुद्धः स्यान्न संशयः ॥ ६५

कोशविधिः

यद्भक्तः[3] सोऽभियुक्तः स्यात्तद्देवायुधमण्डलम् ।
प्रक्षाल्य पाययेत्तस्माज्जलात्तु प्रसृतित्रयम् ॥ ६६

त्रिरात्रं[4] पञ्चरात्रं वा पुरुषैः स्वैरधिष्ठितम् ।
निरुद्धं[5] चारयेत्तत्र कुहकाशङ्कया नृपः ॥ ६७

महाभियोगे[6] निर्धर्मे कृतघ्ने क्लीबकुत्सिते ।
नास्तिके दृष्टदोषे च कोशपानं विसर्जयेत् ॥ ६८

दिव्यानि[7] वर्जयेन्नित्यमार्तानां तु गदैर्नृणाम् ।

[1] या. अप., p. 713; दि. त., p. 604; व्य. सौ., p. 301; [a] मन्त्रौषधीर्विना; वी. मि., p. 276; [a] मन्त्रौषधैर्विना; रा. कौ., p. 430.

[2] परा. मा., p. 193; स्मृ. कल्प., p. 55; [b] यस्यार्तिर्न प्रजायते; [c] विशुद्धः, (स्मृ. च., III, p. 274; वी. मि., p. 281; उभयत्रापि; [b] यस्यार्तिर्न प्रजायते) व्य. म., p. 51; [b] यस्यार्तिर्न प्रदृश्यते, व्य. मा. p. 110; स्मृ. च वत्पाठः.

[3] या. अप., p. 714; स्मृ. कल्प., p. 55; व्य. सौ., p. 303; व्य. म., p. 50.

[4] या. बा., p. 240.

[5] या. बा., p. 240.

[6] अख., p. 20.

[7] अख., p. 20.

तण्डुलविधिः

तण्डुलैर्नाभियुञ्जीत प्रजानां मुखरोगिणाम् ॥ ६९

सोपवासः[1] सूर्यग्रहे[a] तण्डुलान् भक्षयेच्छुचिः ।
शुद्धः[b] स्याच्छुक्लनिष्ठीवे[c,d] विपरीते[e] तु दोषभाक् ॥ ७०

शोणितं[2] दृश्यते [f]यत्र [g]हनुस्तालु च [h]शीर्यतः ।
गात्रं च कम्पते यस्य तमशुद्धं विनिर्दिशेत् ॥ ७१

तप्तमाषविधिः

समुद्धरेत्तैलघृतात्सुतप्तात्तप्तमाषकम्[3] ।
अङ्गुष्ठाङ्गुलियोगेन सत्यमामन्त्र्य वीतभीः ॥ ७२

सौवर्णे[4] राजते ताम्रे आयसे मृण्मयेऽपि वा ।
गव्यं[5] घृतमुपादाय तदग्नौ तापयेच्छुचिः ॥ ७३

सौवर्णीं[6] राजतीं ताम्रीमायसीं वा सुशोभनाम् ।
सलिलेन सकृद्धौतां प्रक्षिपेत्तत्र मुद्रिकाम् ॥ ७४

भ्रमद्वीचीतरङ्गाढ्ये[7] ह्यनखस्पर्शगोचरे ।
परीक्षेदार्द्रपर्णेन चरुकारं सघोषकम् ॥ ७५

[1] परा. मा., p. 195; स्मृ. कल्प., p. 56; [e] रक्तमिश्रे च, स्मृ. च., III, p. 227; [b] शुद्धिः; [e] रक्तमिश्रे, व्य. नि., p. 144; [a] दिने; [c] स शुद्धनिष्ठीवे रक्तमिश्रे, स. वि., p. 212; [b] शुद्धिः; [e] रक्तमिश्रे तु दोषकृत्, व्य. सौ., p. 308; [d] निष्ठीवी रक्तमिश्रे, वी. मि., p. 282; व्य. सौ वत्पाठः.

[2] परा. मा., p. 195; स्मृ. कल्प., p. 56; [f] यस्य; [h] सीदति; व्य. सौ., p. 308; [g] हनुवालं च सीदति.

[3] स्मृ. कल्प., p. 56; वी. मि., p. 283; पूर्वार्धं परम्, रा. कौ., p. 436.

[4] वी. मि., p. 283.

[5] वी. मि., p. 283.

[6] वी. मि., p. 284.

[7] वी. मि., p. 284.

ततश्चानेन[1] मन्त्रेण सकृत्तदभिमन्त्रयेत् ।
परं पवित्रममृतं घृत त्वं यज्ञकर्मसु ॥ ७६

दह पावक पापं त्वं हिमशी(तो ? तः) शुचौ भव ।
उपोषितं[2] ततः स्नातमार्द्रवाससमागतम् ।
ग्राहयेन्मुद्रिकां तां तु घृतमध्यगतां तथा ॥ ७७

प्रदेशिनीं च तस्याथ परीक्षेयुः परीक्षकाः ।
कराग्रं[3] यो[a] नु धुनुयात् विस्फोटो वा न जायते ।
शुद्धो[4] भवति धर्मेण पितामहवचो यथा ॥ ७८

फालविधिः

आयसं[5] द्वादशपलं[b] घटितं फालमुच्यते ।
अदग्धश्चेच्छुद्धिमियादन्यथा[c] त्वपहीयते ॥ ७९
अष्टाङ्गुलं भवेद्दीर्घं चतुरङ्गुलविस्तृतम् ।

[1] वी. मि., p. 284.

[2] वी. मि., p. 284.

[3] वी. मि., p. 284; स्मृ. कल्प., p. 56; [a] च धुनेद्यस्तु, व्य. सौ., p. 309; स्मृ. कल्पवत्पाठः, रा. कौ., p. 436.

[4] वी. मि., p. 284; स्मृ. कल्प., p. 56; व्य. सौ., p. 309; रा. कौ., p. 406.

[5] या. अप., p. 716; स्मृ. कल्प., p. 56; [c] अष्टाङ्गुलं भवेद्दीर्घं चतुरङ्गुलविस्तृतम् । (स्मृ. च., III, p. 279; परा. मा., p. 197; व्य. नि., p. 148; स्मृ. कल्पवत्पाठः), दि. त., p. 608; [b] पलघटितं; [c] अष्टाङ्गुलं भवेद्दीर्घं चतुरङ्गुलविस्तरम् । स. वि., p. 215; स्मृ. कल्पवत्पाठः, व्य. सा., p. 98; दि. त. वत्पाठः, व्य. सौ. p. 310; दि. त. वत्पाठः, (या. वी. p. 564; व्य. म., p. 52, मि. बा., p. 406; स्मृ. कल्पवत्पाठः).

अग्निवर्णं[1] तु[a] तच्चोरो जिह्वया [b]लेलिहेत्सकृत् ।
न[c] दग्धश्चेच्छुद्धिमियादन्यथा तु स हीयते ॥ ८०
गोचरस्य[2d] प्रदातव्यं [e]सभ्यैः फालं प्रयत्नतः ।
महाभियोगेष्वेतानि शीर्षकस्थेऽभियोक्तरि ॥ ८१

धर्मकविधिः

पत्रद्वये[3f] लेखनीयौ धर्माधर्मौ सितासितौ ।
जीवदानादिभिर्मन्त्रैः[g] गायत्र्याद्यैश्च[h] सामभिः ॥ ८२
आमन्त्र्य[4] पूजयेद्गन्धैः कुसुमैश्च सितासितैः ।
अभ्युक्ष्य पञ्चगव्येन मृत्पिण्डान्तरितौ ततः ॥ ८३
समौ[5] कृत्वा [i]तु तौ कुम्भे स्थाप्यौ चानुपलक्षितौ ।
ततः कुम्भात्पिण्डमेकं [j]प्रगृह्णीताविलम्बितः ॥ ८४
धर्मे गृहीते शुद्धः [k]स्यात्स पूज्यश्च परीक्षकैः ।

[1] परा. मा., p. 197; स्मृ. कल्प., p. 56; [b] लेहयेत्, स्मृ. च., III, p. 279; स्मृ. कल्प. वत्पाठः, व्य. नि., p. 148; [c] अ. दि. त., p. 608; [a] ततश्चौरः; [b] लेहयेत्, स. वि., p. 215; [c] अदग्धश्चेच्छुचिर्भूयात्, व्य. सा., p. 98; व्य. सौ., p. 310; स्मृ. कल्पवत्पाठः, या. वी., p. 564; [b] संलिहेत्; [c] अ. व्य. म., p. 52; मि. बा., p. 506; [b] संलिहेत्.

[2] स्मृ. च., III, p. 228; दि. त., p. 608; [d] चौरस्य; [e] तप्तफालावहेलनम्.

[3] या. अप., p. 716; स्मृ. कल्प., p. 56; व्य. नि., p. 149; [f] वस्त्र; [g] दानादिकैः, दि. त., p. 609; [g] दानादिकैः, व्य. सौ., p. 310; दि. त वत्पाठः, वी. मि., p. 286; व्य. म., p. 53; मि. बा., p. 405; [g] दानादिकैः; [h] गायत्राद्यैश्च.

[4] या. अप., p. 716; स्मृ. कल्प., p. 56; व्य. नि., p. 149; दि. त., p. 609; व्य. सौ., p. 311; वी. मि., p. 286; व्य. म., p. 53; मि. बा., p. 405.

[5] या. अप., p. 716; स्मृ. कल्प., p. 56; [i] नवे; [k] सम्पूज्यश्च, (स्मृ. च., III, p. 281; पूर्वार्धं परम्), व्य. नि., p. 149; [i] नवे, दि. त., p. 609; [i] and [k] स्मृ. कल्पवत्पाठः; [j] याद, व्य. सौ., p. 311; स्मृ. कल्पवत्पाठः, वी. मि., p. 286; [i] नवे; [j] अनुयाचितः; [k] सम्पूज्यश्च, व्य. म., p. 53; मि. बा., p. 405.

अधर्मे[1] सङ्गृहीते तु दण्ड्यो निर्वास्य एव वा ॥ ८५

लिखेद्भूर्जपटे[2] वाऽपि धर्माधर्मौ सितासितौ ।
अभ्युक्ष्य पञ्चगव्येन गन्धमाल्यैः समर्चयेत् ॥ ८६

सितपुष्पस्तु[3] धर्मः स्यादधर्मोऽसितपुष्पधृत् ।
एवं विधायोपलिप्य पिण्डयोस्तानि धापयेत् ॥ ८७

गोमयेन[4] मृदा वाऽपि पिण्डौ कार्यौ समौ ततः ।
मृद्भाण्डकेऽनुपहते स्थाप्यौ चानुपलक्षितौ ॥ ८८

उपलिप्ते[5] शुचौ देशे देवब्राह्मणसन्निधौ ।
समर्चयेत्ततो देवान् लोकपालांश्च पूर्ववत् ॥ ८९

धर्मावाहनपूर्वं[6] तु प्रतिज्ञापत्रकं लिखेत् ।
यदि पापविमुक्तोऽहं धर्मश्चायातु मे करे ॥ ९०

अभिशस्तस्तयोश्चैकं[7] प्रगृह्णीताविलम्बितः ।
धर्मे गृहीते शुद्धिः स्यादधर्मे तु स हीयते ॥ ९१

एवं[8] विचारयन् राजा धर्मार्थाभ्यां न हीयते ॥ ९२

[1] व्य. नि., p. 149.
[2] स. वि., p. 216.
[3] स. वि., p. 216.
[4] स. वि., p. 216.
[5] स. वि., p. 216.
[6] स. वि., p. 216.
[7] स. वि., p. 216.
[8] व्य. सौ., p. 252.

१

॥ निर्णयप्रकारः ॥

धर्मेण[1] व्यवहारेण चारित्रेण नृपाज्ञया ।
चतुष्प्रकारोऽभिहितः सन्दिग्धेऽर्थे विनिर्णयः ॥ १

एकैको[2] द्विविधः प्रोक्तः [a]क्रियाभेदान्मनीषिभिः ।
अपराधानुरूपं[b] तु दण्डं च परिकल्पयेत् ॥ २

सम्यग्विचार्य[3] कार्यं तु युक्त्या सम्परिकल्पितम् ।
परीक्षितं तु शपथैः स ज्ञेयो धर्मनिर्णयः ॥ ३

प्रतिवादी[4] प्रपद्येत यत्र धर्मः स निर्णयः ।
दिव्यैर्विशोधितः[c] सम्यङ्निर्णयः[d] समुदाहृतः ॥ ४

प्रमाणनिश्चितो[5][e] यस्तु व्यवहारः स उच्यते ।
वाक्छलानुत्तरत्वेन[f] द्वितीयः परिकीर्तितः ॥ ५

अनुमानेन[6] निर्णीतं [g]चारित्रमिति कथ्यते ।
देशस्थित्या [h]तृतीयस्तु [i]शास्त्रविद्भिरुदाहृतः ॥ ६

[1] स्मृ. च., III, p. 21.

[2] परा. मा., p. 198; स्मृ. कल्प., p. 57; [a] महर्षिभिः पूर्वार्धं परं, स्मृ. च., III, p. 22; पूर्वार्धं परम्; व्य. सौ., p. 316; [b] रूपश्च दण्डोऽत्र परिकल्पितः, वी. मि., p. 118; पूर्वार्धं परम्.

[3] वी. मि., p. 118; स्मृ. कल्प., p. 57; स्मृ. च., III, p. 22.

[4] परा. मा., p. 198; स्मृ. च., III, p. 22; [c] वा; [d] द्वितीयः स उदाहृतः, वी. मि., p. 118; [d] द्वितीयः स उदाहृतः.

[5] परा. मा., p. 198; स्मृ. कल्प., p. 57; [e] प्रमाणैः, स्मृ. च., III, pp. 23 and 156; [f] नन्तरत्वेन इति 23 तमे पृष्ठे, व्य. नि., p. 110; पूर्वार्धं परं, वी. मि., p. 118; [e] प्रमाणैः.

[6] परा. मा., p. 198; स्मृ. कल्प., p. 57; स्मृ. च., III, p. 23; [h] द्वितीयस्तु, व्य. सौ., p. 317; [g] चरित्रं; [h] द्वितीयं तु, वी. मि., p. 118; [g] चरित्रमिति कीर्तितं; [h] द्वितीयं तु; [i] उदाहृतं.

प्रमाणसमतायां[1 a] तु राजाज्ञा निर्णयः स्मृतः ।
शास्त्रसभ्याविरोधेन[b] चतुर्थः परिकीर्तितः ॥ ७

धर्मशास्त्रविरोधे[2] तु युक्तियुक्तो विधिः स्मृतः ॥ ८

वधादृते[3] ब्राह्मणस्य दण्डो भवति कर्हिचित् ।
अवध्या ब्राह्मणा गावो लोकेऽस्मिन् वैदिकी स्मृतिः ॥ ९

महापातकयुक्तोऽपि[4] न विप्रो वधमर्हति ।
निर्वासनाङ्कने[c] मौण्ड्यं तस्य कुर्यान्नराधिपः ॥ १०

महापराधयुक्तांश्च[5 d] वधदण्डेन [e]शासयेत् । ११

स्वल्पेऽपराधे[6 f] वाग्दण्डो[g] धिग्दण्डः पूर्वसाहसे ।
मध्योत्तमेऽर्धदण्डस्तु[h] राजद्रोहे[i] च बन्धनम् ॥ १२

[1] परा. मा., p. 199; स्मृ. कल्प., p. 57; [a] सहितायस्तु; [b] सभ्य-विरोधेन तथान्यः सम्प्रकीर्तितः, स्मृ. च., III, p. 23; [a] रहितो यस्तु; [b] रीत्यविरोधेन तथा चान्यः प्रकीर्तितः, व्य. सौ., p. 318; [a] सहिताद्या तु; [b] सभ्यविरोधेन तथान्यः परिकीर्तितः, वी. मि., p. 119; [a] सहितायस्तु; [b] सभ्यविरोधे च तथान्यः परिकीर्तितः ।

[2] वी. मि., p. 119.

[3] मि. बा., p. 115.

[4] स्मृ. च., III, pp. 294 and 753; वि. र., p. 634; [c] ङ्कनं, मि. बा., p. 115; व्य. मा., p. 338; [c] ङ्कितं कुर्यान्मौण्ड्यं तस्य, वि. से., p. 326.

[5] स्मृ. च., III, p. 295; वि. र., p. 629; व्य. नि., p. 391; [d] पातक; [e] दण्डयेत् व्य. मा., p. 337; व्य. नि. वत्पाठः.

[6] परा. मा., p. 206; स्मृ. च., III, p. 295; [f] स्वल्पा; [h] मध्यमे त्वर्थ; [i] राजद्रोहेषु वि. र., p. 629; [g] वाग्दण्डं धिग्दण्डं; [h] मध्ये तु रोधनं चैव, व्य. नि., p. 390; [i] राजद्रोहे वधः स्मृतः, द. वि., p. 63; [g] वाग्दण्डं धिग्दण्डं; [h] मध्योत्तरे धनं दण्डं.

निर्वासनं[1] वधो[a] वाऽपि कार्यमात्महितैषिणा ।
व्यस्ताः[b] समस्ता एकस्य [c]महापातककारिणे ॥ १३

मित्रादिषु[2] प्रयुञ्जीत वाग्दण्डं धिक् तपस्विनाम् ।
विवादिनो नरांश्चापि द्वेषिणोऽर्थेन दण्डयेत् ॥ १४

पिताचार्यः[3] सुहृन्माता भार्या पुत्रः पुरोहितः ।
नादण्ड्यो नाम राज्ञोऽस्ति धर्माद्विचलितः स्वकात् ॥ १५

ऋत्विक्पुरोहितामात्याः[4] पुत्राः सम्बन्धिबान्धवाः ।
धर्माद्विचलिता दण्ड्या निर्वास्या [d]राजभिः पुरात् ॥ १६

गुरून्[5] पुरोहितान्पूज्यान्[e] वाग्दण्डेनैव दण्डयेत् ।
विवादिनो नरांश्चान्यान् [f]धिग्धनाभ्यां च दण्डयेत् ॥ १७

प्रतिलोमास्तथा[6] चान्त्याः पुरुषाणां मलाः स्मृताः ।
ब्राह्मणातिक्रमे वध्या न दातव्या दमं क्वचित् ॥ १८

वधार्हकः[7][g] स्वर्णशतं दमं दाप्यस्तु पूरुषः ।
अङ्गच्छेदार्हकस्त्वर्धं[h] सदंशशस्तदर्धकम्[i] ॥ १९

[1] परा. मा., p. 206; स्मृ. च., III, p. 295; [c] कारिणः, वि. र., p. 629; [a] विरोधेऽपि; [b] योज्याः समस्ताश्चैकस्य महापातककारिणः, द. वि., p. 63; [a] निरोधोऽपि; [b] योज्यः समस्तः.

[2] परा. मा., p. 206; स्मृ. च., III, p. 295; व्य. नि., p. 391; यथोक्तं तस्य तत्कुर्युरनुक्तं साधुकल्पितम् ।

[3] परा. मा., p. 207.

[4] परा. मा., p. 207; स्मृ. च., III, p. 296; [d] राजहिंसकाः.

[5] परा. मा., pp. 206 and 207; 207 तमपुटे पूर्वार्धं परं, स्मृ. च., III, p. 296; वि. र., p. 629; [f] दोषिणोऽर्थेन, व्य. नि., p. 391; [e] पुत्रान्; [f] दोषिणोऽर्थेन द. वि., p. 57; पूर्वार्धं परं, व्य. मा., p. 337; [e] चैव; [f] दोषिणोऽर्थैश्च; व्य. सा., p. 104; पूर्वार्धं परं, वि. से., p. 325; [f] पापिनोऽर्थेन.

[6] द. वि., p. 58.

[7] परा. मा., p. 212; स्मृ. च., III, p. 298; वि. र., p. 656; [g] र्हः सुवर्ण; [h] र्हस्तदर्धं; [i] सन्दंशार्हः, द. वि., p. 64; [g] र्हस्तु; [h] र्हस्तदर्धं; [i] सन्दंशार्हः, वि. से., p. 313; [g] र्हः सुवर्ण; [i] सन्दंशार्ह.

ताडनं[1] बन्धनं चैव तथैव च [a]विडम्बकम् ।
एष दण्डो हि शूद्रस्य नार्थदण्डो बृहस्पतिः ॥ २०

प्रतिज्ञा[2] भावनाद्वादी प्राड्विवाकादिपूजनात् ।
जयपत्रस्य [b]चादानाज्जयी लोके निगद्यते ॥ २१

पलायनादनुत्तरादन्यपक्षाश्रयेण[3][c] च ।
हीनस्य गृह्यते वादो न स्ववाक्यजितस्य च ॥ २२

कुलादिभिर्निश्चितेऽपि[4] न सन्तोषं गतस्तु यः ।
विचार्य तत्कृतं राजा कुकृतं पुनरुद्धरेत् ॥ २३

निश्चित्य[5] बहुभिः सार्धं ब्राह्मणैः शास्त्रपारगैः ।
दण्डयेज्जयिना [d]साकं [e]पूर्वसभ्यांस्तु दोषिणः ॥ २४

अपराधानुरूपश्च[6] दण्डोऽत्र परिकल्पितः ।
साक्षिलेख्यानुमानेन[7] सम्यग्दिव्येन वा जितः ॥ २५

यो न दद्याद्देयदमं स निर्वास्यस्ततः पुरात् ॥ २६

ललाटाङ्कं[8] ब्राह्मणस्य नान्यो दण्डो विधीयते ।
महापातकयुक्तोऽपि न विप्रो वधमर्हति ।
निर्वासनाङ्ककरणे मौण्ड्यं कुर्यान्नराधिपः ॥ २७

[1] परा. मा., p. 212; स्मृ. च., III, p. 298; [a] विडम्बनम्.

[2] व्य. त., p. 230; स्मृ. कल्प., p. 58; वि. से., p. 125; [b] वा.

[3] व्य. मातृ., p. 310; व्य. त., p. 231; [c] नुत्तरलात्, वी. मि., p. 122; व्य. त. वत्पाठः.

[4] स्मृ. च., III, p. 302; स्मृ. कल्प., p. 58; वी. मि., p. 123.

[5] परा. मा., p. 213; स्मृ. कल्प., p. 58; स्मृ. च., III, p. 302; [e] पूर्वं, वी. मि., p. 123; [d] सार्धं.

[6] वी. मि., p. 124; स्मृ. कल्प., p. 58.

[7] द. वि., p. 68.

[8] परा. मा., p. 210; व्य. सा., p. 105; निर्वासनेत्यर्धं नास्ति.

प्रमाणं[1] तत्कृतं सर्वं लाभालाभव्ययोदयम् ।
स्वदेशे वा [a]विदेशे वा [b]न स्वातन्त्र्यं विसंवदेत् ॥ २८

यः[2] स्वामिना [c]नियुक्तस्तु [d]धनायस्यापलापने ।
कुसीदकृषिवाणिज्ये[e, f] निसृष्टार्थस्तु स स्मृतः ॥ २९

राज्ञा[3] यत्नेन कर्तव्यं सन्दिग्धार्थविचारणम् ।
त्रयस्तत्रोपचीयन्ते हानिरेकस्य जायते ॥ ३०

जेताऽऽप्नोति[4] धनं पूजां जितो विनयनिग्रहम् ।
जयं दानं दमं राजा सभ्याः पुण्यमवाप्नुयुः ॥ ३१

एवं[5] शास्त्रोदितं राजा कुर्वन्निर्णयपालनम् ।
वितत्येह यशो लोके [g]महेन्द्रसदृशो भवेत् ॥ ३२

साक्षिलेख्यानुमानेन[6] प्रकुर्वन् कार्यनिर्णयम् ।
वितत्येह यशो राजा ब्रध्नस्याप्नोति विष्टपम् ॥ ३३

यत्रैवं[7] वेत्ति नृपतिः निर्णयं तु बताध्वरम् ।
सोऽस्मिन्लोके यशः प्राप्य याति शक्रसलोकताम् ॥ ३४

[1] परा. मा., p. 218; स्मृ. कल्प., p. 59; [b] स्वामी तन्न; व्य. नि., p. 192; [a] अन्यदेशे वा स्वामी न तु, स. वि., p. 502; स्मृ., कल्पवत्पाठः, व्य. सौ., p. 333; [b] तं ज्यायान्न विचारयेत् वी. मि., p. 127; स्मृ. कल्पवत्पाठः.

[2] परा. मा., p. 218; व्य. त., p. 233; [d] धनायव्ययपालने स. वि., p. 502; [c] अभियुक्तस्तु; [d] धनायव्ययपालने, व्य. सौ., p. 333; [d] धनायव्ययपालने; [f] वाणिज्यनि, वी. मि., p. 127; [d] धनायव्ययपालने; [e] कुसी कृषी च वाणिज्ये.

[3] स्मृ. च., III, p. 289.

[4] स्मृ. च., III, p. 289.

[5] परा. मा., p. 219; स्मृ. कल्प., p. 4; [g] सचिवः, (स्मृ. च., III, p. 289; व्य. सा., p. 106; [g] सदृशः वी. मि., p. 125; स्मृ. कल्पतरुवत्पाठः).

[6] परा. मा., p. 219; स्मृ. च., III, p. 289.

[7] स्मृ. कल्पतरु., last verse in निर्णयप्रकारः, according to A.S.B. and S.B. MSS. A.S.B. reads निर्णयन्त तद्विधम्.

॥ ऋणादानम् ॥

पदांशसहितस्त्वेष[1a] व्यवहारः प्रकीर्तितः ।
विवादकारणान्यस्य पदानि [b]शृणुताधुना ॥ १

ऋणादानप्रधानानि[2c,d] द्यूताह्वानान्तिकानि च ।
क्रमशः सम्प्रवक्ष्यामि क्रियाभेदांश्च तत्वतः ॥ २

ऋणं[3] देयमदेयं च येन यत्र यथा च यत् ।
दानग्रहणधर्मौ च ऋणादानमिति स्मृतम् ॥ ३

वृद्धिविचारः

अशीतिभागो[4] वृद्धिः स्यान्मासि मासि सबन्धके ।
वर्णक्रमाच्छतं द्वित्रिचतुःपञ्चकमन्यथा ॥ ४

परिपूर्णं[5] गृहीत्वाऽऽधिं बन्धं वा साधुलग्नकम् ।
लेख्यारूढं[e] साक्षिमद्वा ऋणं दद्याद्धनी सदा ॥ ५

[1] परा. मा., p. 219; स्मृ. कल्प., p. 59; [a] गसहितलेन, वि. र., p. 4; [a] गसहितः सम्यगिववाद स्लेष कीर्तितः, वी. मि., p. 292; [a] गसहितः अयं श्लोकः द्विः पठ्यते द्वितीयपाठे; [b] तानि तु.

[2] परा. मा., p. 219; स्मृ. कल्प., p. 59; वि. र., p. 4; [d] प्रदानानि, वी. मि., p. 292; [c] दानोद्ग्रहादीनि, व्य. माला., p. 110.

[3] व्य. मा., p. 110.

[4] व्य. मा., p. 110.

[5] व्य. म., p. 104; स्मृ. कल्प., p. 59; स्मृ. च., III, p. 317; वि. र., p. 5; स्मृ. सा., p. 325; वि. चि., p. 2; व्य. सा., p. 108; वी. मि., p. 293; वि. से., p. 2; [e] नूढं.

कुत्सितात्सीदतश्चैव[1] निर्विशङ्कैः [a]प्रगृह्यते ।
चतुर्गुणं वाऽष्टगुणं [b]कुसीदाख्यमतः स्मृतम् ॥ ६
पुराणे[2] पणम् । ॥ ७

वृद्धिप्रभेदाः

वृद्धिश्चतुर्विधा[3] प्रोक्ता [c]पञ्चधाऽन्यैः प्रकीर्तिता ।
षड्विधाऽन्यैः[4 d, e] समाख्याता [f, g]तत्वतस्ता निबोधत ॥ ८
कायिका[5] कालिका चैव [h]चक्रवृद्धिरतोऽपरा ।
कारिता [i]च [j]शिखावृद्धिर्भोगलाभस्तथैव च ॥ ९
कायिका[6] कर्मसंयुक्ता[k, l] मासाद्ग्राह्या[m] च कालिका ।
वृद्धेर्वृद्धिश्चक्रवृद्धिः कारिता ऋणिना कृता ॥ १०

[1] व्य. म., p. 104; स्मृ. कल्प., p. 59; वि. र., p. 5; [a] तु; [b] ऋणं च तत् वि. चि., p. 2; [b] ऋणं ततः, वी. मि., p. 293; वि. से., p. 2; वि. चि. वत्पाठः.

[2] वि. च., p. 8.

[3] या. अप., p. 642; स्मृ. कल्प., p. 60; वि. र., p. 9; परा. मा., p. 220; व्य. नि., p. 171; [c] वहुधा, वि. चि., p. 4; व्य. सा., p. 108; स. वि., p. 222; वी. मि., p. 294; या. वी., p. 458; वि. से., p. 5.

[4] या. अप., p. 642; स्मृ. कल्प., p. 60; [e] अस्मिन्; [g] सत्रि, वि. र., p. 9; [e] अस्मिन्; [g] तां, परा. मा., p. 220; व्य. नि., p. 171; [d] वहुधा; [f] तत्वं तस्मात्, वि. चि., p. 4; [g] तां व्य. सा., p. 109; वि. चिवत्पाठः, स. वि., p. 222; [g] तां, वी. मि., p. 294; [g] तां या. वी., p. 458; वि. से., p. 5.

[5] या. अप., p. 642; स्मृ. कल्प., p. 60; [h] अथापरा, वि. र., p. 9; [h] अथ परा. मा., p. 220; वि. चि., p. 5; [h] अथ, स. वि., p. 222; [h] अथापरा; [i] अथ वी. मि., p. 294; [i] सशिखा, या. वी., p. 458; वि. चिवत्पाठः वि. से., p. 5; [h] तथैव च; [i] अथ; [j] तथापरा.

[6] या. अप., p. 642; म. कु., p. 296; [k] काय; [m] मास, म. रा., p. 971; म. कुवत्पाठः, म. न., p. 971; [l] संशोध्या; [m] मास, गौ. मि., p. 95; परा. मा., p. 220; स. वि., p. 223; [m] मास, वी. मि., p. 294; [m] मास.

प्रत्यहं[1] गृह्यते या तु शिखावृद्धिस्तु सा [a]स्मृता ।
शिखेव[b] वर्धते नित्यं शिरश्छेदान्निवर्तते ॥ ११

ऋणिकेन[2] तु या वृद्धिरधिका सम्प्रकल्पिता ।
आपत्कालकृता नित्यं दातव्या सा तु कारिता ।
अन्यथा कारिता वृद्धिर्न दातव्या कथञ्चन ॥ १२

शिखेव[3] वर्धते नित्यं शिरश्छेदान्निवर्तते ।
मूले दत्ते तथैवैषा [c]शिखावृद्धिस्ततः स्मृता ॥ १३

गृही[4][d] स्तोमः शदः क्षेत्राद्भोगलाभः प्रकीर्तितः ॥ १४

कायिकां[5] भोगवृद्धिं च कारितां च शिखात्मिकाम् ।
चतुष्टयीं वृद्धिमाहुश्चक्रवृध्या तु पञ्चमीम् ॥ १५

शिखा* वृद्धिं कायिकां च भोगलाभं तथैव च ।
धनी तावत् समादद्याद्यावन्मूलं न शोधितम् ॥ १६

हिरण्यधान्यादीनां वृद्धिः

हिरण्ये[6] द्विगुणा वृद्धिस्त्रिगुणा [e]वस्त्रकुप्यके ।
धान्ये चतुर्गुणा प्रोक्ता [f]शदवाह्यलवेषु च ॥ १७

[1] या. अप., p. 642; स्मृ. कल्प., p. 60; वि. र., p. 12; [a] मता, परा. मा., p. 221; [b] गृहात्स्तोमः शदः क्षेत्राद्भोगलाभः प्रकीर्तितः । वि. चि., p. 5; [a] मता, स. वि., p. 223; वी. मि., pp. 294 and 295; [b] गृहात्तोषः फलं क्षेत्राद्भोगलाभः प्रकीर्तितः । वि. से., p. 6; [a] मता.

[2] वी. मि., p. 295. Attributed to Kātyāyana, स्मृ. च., III, p. 360; वि. र., p. 10; वि. चि., p. 4; स. वि., p. 223.

[3] स्मृ. च., III, p. 360; वी. मि., p. 295; [c] वृद्धिस्तु सा.

[4] या. अप., p. 642; स्मृ. कल्प., p. 60; वि. र., p. 13; उत्तरार्धमात्रं; वि. चि., p. 6; [d] गृहात्, स. वि., p. 223; [d] गृहात्तोषः फलं, वि. से., p. 6; [d] गृहात्.

[5] स. वि., p. 224. * या. अप., p. 642.

[6] परा. मा., p. 226; स्मृ. कल्प., p. 61; [f] सद, स्मृ. च., III, p. 371; [e] कुप्ययोः, वि. र., p. 18; [f] सद, व्य. नि., p. 173; [e] रूप्यके, वि. चि., p. 12; स. वि., p. 227; [f] शदे व्राह्य लवेषु च, वि. नि., p. 298; या. वी., p. 459; [f] सद, व्य. स., p. 105; वि. से., p. 10.

उक्तपञ्चगुणा[1a] शाके [b, c]बीजेऽक्षौ षड्गुणा स्मृता ।
लवणस्वेदमद्येषु[d] वृद्धिरष्टगुणा [e]मता ।
गुडे मधुनि चैवोक्ता प्रयुक्ते [f]चिरकालिके ॥ १८

तैलानां[2] चैव सर्वेषां मद्यानां मधुसर्पिषाम् ।
वृद्धिरष्टगुणा प्रोक्ता गुडस्य लवणस्य च ॥ १९

स्यात्कोशानां[3] पञ्चगुणा कार्पासस्य चतुर्गुणा ।
काष्ठानां चन्दनादीनां वृद्धिरष्टगुणा भवेत् ॥ २०

भागो[4 g] यद्द्विगुणादूर्ध्वं चक्रवृद्धिश्च गृह्यते ।
पूर्णे[h] च सोदयं पश्चाद्वार्धुष्यं [i]तद्विगर्हितम् ॥ २१

अशीति[5] भागो वर्धेत लाभे द्विगुणतामियात् ।
प्रयुक्तं [j]सप्तभिर्वर्षैस्त्रिभागोनैर्न संशयः ॥ २२

[1] परा. मा., p. 227; स्मृ. कल्प., p. 61; [e] स्मृता, स्मृ. च., III, p. 372; [a] उक्ता, वि. र., p. 19; [a] उक्ता; [d] स्नेह; [e] स्मृता, व्य. नि., p. 173; [a] उक्ता; [c] चैव चतुर्गुणा, वि. चि., p. 12; वि. रवत्पाठः, स. वि., p. 227; [a] उक्ता; [b] बीजस्था षड्गुणा स्थिता; [d] स्नेह; [e] स्मृता; [f] कालिका, वी. मि., p. 298; [a] उक्ता; [d] स्नेह, या. वी., p. 459; [a] उक्ता; [e] स्मृता, व्य. मा., p. 115; [a] उक्ता; [b] बीजे चैव तु षड्गुणा; [d] स्नेह गुडे इत्यर्धं न दृश्यते, वि. से., pp. 10 and 315; [a] उक्ता. 10 तमपुटे पूर्वार्धं परं, 315 तमे, वि. रवत्पाठः.

[2] व्य. मा., p. 115, but ascribed to कात्यायन by वि. र., p. 19; स्मृ. च., III, p. 373; परा. मा., III, p. 228; व्य. म., p. 170; वी. मि., p. 299.

[3] व्य. मा., p. 115.

[4] म. कु., p. 296; स्मृ. कल्प., p. 61; [g] भोगो; [h] मूलं, म. रा., p. 971; म. कु वत्पाठः; वि. र., p. 14; [g] भोगो; [h] मूलं; वि. चि., p. 8; [g] भोगो; [h] मूलं; [i] तत्तु, या. वी., pp. 459 and 492; [i] तत्तु.

[5] स्मृ. च., III, p. 372; स्मृ. कल्प., p. 60; वि. र., p. 7; [j] भागो नैव, व्यव. माधव., p. 115.

तृणकाष्ठेष्टकासूत्रकिण्वचर्मास्थिवर्मणाम्[1 a, b] ।
हेतिपुष्पफलानां* च [c]वृद्धिस्तु न निवर्तते ॥ २३

हिरण्यधान्यवस्त्राणां[2] वृद्धिर्द्वित्रिचतुर्गुणा ।
घृतस्याष्टगुणा वृद्धिस्ताम्रादीनां चतुर्गुणा ॥ २४

शिखावृद्धिं[3] कायिकां च [d]भोगे लाभं तथैव च ।
धनी तावत्समादद्याद्यावन्मूलं न शोधितम् ॥ २५

पादोपचयात्क्रमेणेतरेषाम्[4] । २६

सर्वेष्वर्थविवादेषु[5] वाक्छलेनावसीदति ।
परस्त्रीभूम्यृणादाने शास्योऽप्यर्थान्न हीयते ॥ २७

समवृद्धिः[6] सदा कुर्याद्विषमस्तु निवर्तते ॥ २७(अ)

धनवृद्धिः

वसिष्ठवचनप्रोक्तां[7] वृद्धिं वार्धुषिके शृणु ।
पञ्च माषास्तु विंशत्या एवं धर्मो न हीयते ॥ २८

[1] परा. मा., p. 229; स्मृ. च., III, p. 374; वि. र., p. 19; [b] पर्णास्थिचर्मणां, व्य. नि., p. 174; [a] कीलचर्मास्थिपक्ष्मणां, वि. चि., p. 13; [b] पर्णास्थिचर्मणां; [c] च. न विधीयते, व्य. मातृ., p. 293; स. वि., p. 228; वी. मि., p. 300; व्य. मा., p. 116; [a] कील; * फलादीनाम्, वि. से., p. 11; वि. चि वत्पाठः, अख., p. 23; व्य. निवत्पाठः.

[2] अख., p. 23.

[3] या. अप., p. 642; स्मृ. कल्प., p. 61; [d] भोगलाभं, स्मृ. च., III, p. 375; वि. र., p. 13; परा. मा., p. 230; (वि. चि., p. 6; स. वि., p. 230; वी. मि., p. 300; वि. से., p. 7; स्मृ. कल्पवत्पाठः).

[4] या. बा., p. 215.

[5] अख., p. 15.

[6] अख., p. 16.

[7] या. अप., p. 642; स्मृ. कल्प., p. 60.

माषो[1] विंशतिभागस्तु पलस्य परिकीर्तितः । २९

तत्र[2] त्विदमुपेक्षां वा यः कश्चित्कुरुते नरः ।
चतुःसुवर्णं षण्णिष्कास्तस्य दण्डो विधीयते ॥ ३०

समूहकार्यसिध्यर्थं[3] राजादीनां च दर्शने ।
ततो लभेत यत्किञ्चित्सर्वेषामेव तत्समम् ॥ ३१

सान्तानिकादिषु[4] तथा धर्म एषां सनातनः ।
यत्नैः प्राप्तं रक्षितं वा गणार्थे वा ऋणं कृतम् ॥ ३२

अकृतवृद्धिः

स्वदेशस्थोऽपि[5] वा यस्तु न दद्याद्याचितोऽसकृत् ।
स तत्र कारितां वृद्धिमनिच्छन्नपि चाहरेत् ॥ ३३

षाण्मास्यं[6] मासिकं वाऽपि विभक्तव्यं यथांशतः ।
देयं वा निःस्ववृद्धार्तस्त्रीबालातुररोगिषु ॥ ३४

ऋतुत्रयस्योपरिष्टाद्धनं[7] वृद्धिमवाप्नुयात् ।
एवमादिष्वशीति[8] भागवृद्धिर्विवक्षिता ॥ ३५

न[9] निःस्रवति यत्तत्स्याद्धनिको मूलभाग्भवेत् ।
द्विगुणादपि चोत्कर्षे कालिका यस्य चादिनाम् ॥ ३६

विवादन्यायतत्वज्ञैस्तदा[10] राजा विनिर्णयेत् ॥ ३६(अ)

[1] वि. चि., p. 3; स्मृ. कल्प., p. 60; वि. से., p. 3.
[2] व्य. नि., p. 175a.
[3] व्य. नि., p. 175b.
[4] व्य. नि., p. 175b.
[5] व्य. नि., p. 175b. Kane (p. 63) cites this verse with a slight modification as Kātyāyana's.
[6] व्य. नि., p. 175b.
[7] व्य. नि., p. 175b.
[8] व्य. नि., p. 175b.
[9] व्य. नि., p. 181.
[10] व्य. नि., p. 181.

आधिः

आधिस्तु[1] भुज्यते तावद्यावत्तन्न प्रदीयते ॥ ३७

आधिर्बन्धः[2] समाख्यातः स च *प्रोक्तश्चतुर्विधः ।
जङ्गमः स्थावरश्चैव गोप्यो भोग्यस्तथैव च ॥ ३८

याद्दच्छिकः [a]सावधिश्च लेख्यारूढोऽथ [b]साक्षिमान् ।
अशान्तलाभे[3 c] च ऋणे तथा पूर्णेऽवधौ धनी ॥ ३९

यो भुङ्क्ते बन्धकं लोभान्न स लाभो भवेत्पुनः ।
न्यासवत्परिपाल्योऽसौ[4*] वृद्धिर्नश्यति† हापिते ॥ ४०

दैवराजोपघाते[5 d] च [e]यथाधिर्नाशमाप्नुयात् ।
तत्राधिं[6 f] दापयेद्द्यात्सोदयं* धनमन्यथा[g] ॥ ४१

[1] वि. से., p. 7.

[2] परा. मा., p. 230; स्मृ. कल्प., p. 61; [a] सावधिको, स्मृ. च., III, p. 317; वि. र., p. 22; व्य. नि., p. 177; व्य. सा., p. 132. * तु षड्विधः स. वि., p. 233; अनयोः याद्दच्छिक इत्यर्धं नास्ति; वी. मि., p. 305; [b] साक्षिवान्, या. वी., p. 484; व्य. म., p. 106; वि. से., p. 15; अख., p. 25.

[3] वी. मि., p. 306; स्मृ. कल्प., p. 62; [c] अश्रान्त, वि. र., p. 22.

[4] वी. मि., p. 306; स्मृ. कल्प., p. 62; वि. र., p. 23; परा. मा., p. 232; व्य. सा., p. 133; * स; † नश्येत दापिते.

[5] परा. मा., p. 232; स्मृ. कल्प., p. 62; वि. र., p. 25; [d] राजदैवोपघातेन, वि. चि., p. 16; [e] यद्याधिः, वी. मि., p. 309; व्य. म., p. 107; व्य. मा., p. 121; व्य. सा., p. 134; [d, e] देवराजोपघातेन यत्राधिर्नाशमाप्नुयात्.

[6] परा. मा., p. 232; स्मृ. कल्प., p. 62; [f] अन्यं दापयेद्बन्धं सोदयं च ऋणं धनी; वि. र., p. 25; [f] अन्यं दापयेद्बन्धं, वि. चि., p. 16; [f] अन्यं दाप्यते बन्धं शोधयेत्; व्य. सा., p. 134; * प्रापयेद्द्यात्साधयित्वा ऋणं धनम् । वी. मि., p. 309; [f] अन्यं दापयेद्बन्धं शोधयेद्वा धनं ऋणी; व्य. म., p. 107; [g] वा धनं ऋणी, व्य. मा., p. 121; [f] अन्यद्दाप्यते बन्धः सोदयं वा धनं त्वृणी.

बन्धहस्तस्य[1] यद्देयं चित्रेण चरितेन वा ।
अदत्तेऽर्थेऽखिलं बन्धं नाकामो दाप्यते क्वचित् ॥ ४२

भुक्ते[2a] चासारतां[b] प्राप्ते [c]मूलहानिः प्रजायते ।
बहुमूल्यं तत्र नष्टमृणिकं तत्र तोषयेत् ॥ ४३

क्षेत्रमेकं[3] द्वयोर्बन्धे[d] दत्तं यत्समकालिकम् ।
येन भुक्तं [e]भवेत्पूर्वं तस्य [f]सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ ४४

तुल्यकालोपस्थितयोर्द्वयोरपि[4] समं भवेत् ।
प्रदाने विक्रये चैव विधिः [g]स परिकीर्तितः ॥ ४५

आधानं[5] विक्रयो दानं साक्षिलेख्यकृतं यदा ।
एकक्रियानिबन्धेन लेख्यं तत्रापहारकम् ॥ ४६

अनिर्दिष्टं[6] च निर्दिष्टं एकत्र च विशेषितम् ।
विशेषलिखितं[7] ज्याय इति कात्यायनोऽब्रवीत् ॥ ४७

[1] वि. र., p. 27; स्मृ. कल्प., p. 62.

[2] या. अप., p. 659; स्मृ. कल्प., p. 62; स्मृ. च., III, pp. 327 and 328; वि. र., p. 25; परा. मा., p. 132; वि. चि., p. 16; व्य. सा., p. 133; [a] भुक्ते वा, वी. मि., p. 309; [a] भुङ्क्ते वाऽसारतां, या. वी., p. 487; [c] फल, व्य. म., p. 107; [b] लसारतां, वि. से., pp. 17 and 315; [b] वा.

[3] या. अप., p. 659; स्मृ. कल्प., p. 63; [d] वन्धं; [f] तत्सिद्धि-माप्नुयात्, स्मृ. च., III, p. 336; वि. र., p. 36; [f] तत्सिद्धिमाप्नुयात्, परा. मा., p. 233; व्य. नि., pp. 186 and 196; [e] तयोः पूर्वं तस्य तत्सिद्धिमाप्नुयात्, स. वि., p. 236; वी. मि., p. 312; वि. से., p. 19; [d] वेधे; [f] तत्सिद्धिमाप्नुयात्.

[4] वि. र., p. 37; स्मृ. कल्प., p. 63; [g] सं, (या अप., p. 659; स्मृ. च., III, p. 337; पूर्वार्धं परं) व्य. नि., pp. 186 and 196; (स. वि., p. 237; पूर्वार्धं परं) वि. से., p. 19.

[5] वि. र., p. 37; वि. से., p. 19.

[6] वि. से., p. 20. Doubtful. Ascribed to Kātyāyana by स्मृ. च., III, p. 338; परा. मा., III, p. 234; स. वि., p. 237, and वी. मि., p. 312 citing कल्पतरु.

[7] वि. से., p. 20.

हिरण्ये[1] द्विगुणीभूते पूर्णे काले [a]धृतावधौ ।
बन्धकस्य धनी स्वामी द्विसप्ताहं [b]प्रतीक्ष्य [c]तु ॥ ४८

तदन्तरा[2] धनं दत्वा ऋणी *बन्धमवाप्नुयात् ।
पूर्णे[3][d] विधौ सान्तलाभे बन्धस्वामी ततो भवेत् ।
अनिर्गते दशाहे तु ऋणी [e]मोक्षितुमर्हति ॥ ४९

गोप्याधिर्द्विगुणादूर्ध्वं[4] कृतकालो[f] यथाविधि ।
श्रावयित्वा[g] ऋणिकुले[h] भोक्तव्यः समनन्तरम् ॥ ५०

हिरण्ये[5] द्विगुणीभूते[i] नष्टे[j] चैवाधमर्णके ।
द्रव्यं तदीयं सङ्गृह्य [k]विक्रीणीत ससाक्षिकम् ॥ ५१

[1] व्य. म., p. 108; या. मि., p. 159; [a] कृतावधेः व्य. सा., p. 136; [a] कृतावधेः; [c] च, वी. मि., p. 315; [a] कृतावधौ; [b] प्रतीक्ष्यते, मि. वा., p. 225; [a] कृतावधेः; [c] च.

[2] वी. मि., p. 315; व्य. सा., p. 139; * चार्धिं, मि. वा., p. 225.

[3] परा. मा., p. 240; स्मृ. कल्प., p. 62; [d] पूर्णेऽवधौ शान्तः स्मृ. च., III, pp. 331 and 389; [d] पूर्णावधौ शान्तलाभे बन्धे स्वामी धनी भवेत् । वि. र., p. 31; स्मृ. च., वत्पाठः, व्य. नि., p. 181; स्मृ. च. वत्पाठः. वी. मि., p. 316; [e] मोचितुं; [d] स्मृ. च. वत्पाठः, या. वी., p. 485; [d] पूर्णावधौ शान्तलाभे बन्धे स्वामी धने भवेत्; [e] प्रोञ्छितुं, व्य. मा., p. 125; [d] पूर्णे वाधौ शान्तलाभे बन्धे स्वामी धनी भवेत्.

[4] या. अप., p. 658; स्मृ. कल्प., p. 63; [f] कालस्तथा; [g] शोधयित्वा, स्मृ. च., III, p. 332; वि. र., p. 33; [f] कालस्तथापरः, व्य. नि., p. 178; [f] कालस्तथावधेः; [h] त्टणी काले, वी. मि., p. 316; [f] कालस्तयावधेः; [g] आवेदयित्वर्णिकुले.

[5] या. अप., p. 644; स्मृ. कल्प., p. 67; [j] मृते नष्टे, (स्मृ. च., III, p. 332; वि. र., p. 73; स्मृ. कल्पतरुवत्पाठः) परा. मा., p. 240; (वि. चि., p. 33; स. वि., p. 245; स्मृ. कल्पवत्पाठः) वी. मि., p. 316; [i] भूते; [k] विक्रीणीते; व्य. म., p. 108; वि. से., p. 36; स्मृ. कल्पतरुवत्पाठः.

रक्षेद्वा[1] कृतमूल्यं तु दशाहं जनसंसदि ।
ऋणानुरूपां[a] परतो [b,c]गृहीत्वाऽन्यं तु वर्जयेत् ॥ ५२

न[2] भुङ्क्ते यः स्वमाधानं नादद्यान्न निवेदयेत् ।
प्रमीतसाक्षी[d] ऋणिकः तस्य लेख्यमपार्थकम् ॥ ५३

गृहवार्यापणं[3] धान्यं पशुस्त्रीवाहनानि च ।
उपेक्षया विनश्यन्ति यान्ति चासारतां तथा ॥ ५४

स्वधनं[4] च[e] स्थिरीकृत्य [f]गणनाकुशलैर्नृभिः ।
तद्बन्धुज्ञातिविदितं[g] प्रगृह्णन्नापराध्नुयात्[h] ॥ ५५

विवादोऽष्टादशोपेतः[5] पूर्वोत्तरविशेषितः ।
व्याख्यातस्त्वधुना सम्यक्क्रियाभेदान्निबोधत ॥ ५६

पूर्वं[6] कृता क्रिया या तु पालनीया तथैव सा ।
अन्यथा क्रियते यत्र क्रियाभेदस्तदा भवेत् ॥ ५७

विहाय[7] करणं पूर्वं धनिको वाधमर्णिकः ।
कुर्यान्न्यूनाधिकं तुल्यं क्रियाभेदः स उच्यते ॥ ५८

[1] या. अप., p. 644; स्मृ. कल्प., p. 67; [b] गृहीता, स्मृ. च., III, p. 332; [b] गृह्णीतान्यत्तु वि. र., p. 73; [a] रूपं परतो; [b] गृह्णीतान्यत्तु, परा. मा., p. 240; वि. चि., p. 33; [b] गृह्णीतान्यत्तु, स. वि., p. 245; [a] रूपं; [c] अन्यांस्तु, वी. मि., p. 316; वि. रत्नपाठः, वि. से., p. 36; [a] रूपं गृह्णीयात्तदन्यत्तु विवर्जयेत्.

[2] स्मृ. च., III, p. 336; स्मृ. कल्प., p. 63; वि. र., p. 35; [d] साक्षिऋणिकं.

[3] वि. र., p. 35; स्मृ. कल्प., p. 63.

[4] या. अप., p. 644; स्मृ. कल्प., p. 68; [f] नरैः, वि. र., p. 73; [f] नरैः; [h] प्रतिगृह्णन्नवाप्नुयात्, वि. चि., p. 33; [e] तु; [f] नरैः; [g] तद्धनं ज्ञातृविदितं, वि. से., p. 36; [f] नरैः.

[5] वि. र., p. 618.

[6] वि. र., p. 619.

[7] वि. र., p. 619.

द्विकेनार्थं[1] समादाय प्रपन्नः पञ्चकं तु यः ।
लाभं तत्र प्रमाणं स्यात्पश्चिमं [a]यद्धि निश्चितम् ॥ ५९

अस्वामिना[2] कृतो यस्तु दायो विक्रय एव वा ।
अकृतः स तु विज्ञेयो व्यवहारे यथास्थितिः ॥ ६०

उत्तरोत्तरबन्धेन[3] प्राग्बन्धः शिथिलो भवेत् ।
यः पश्चिमः क्रियाकारः स पूर्वाद्बलवत्तरः ॥ ६१

न्यासं[4] कृत्वा[b] परत्राधिं[c] कृत्वा वाधिं करोति यः ।
विक्रयं वा क्रिया तत्र पश्चिमा बलवत्तरा ॥ ६२

कृतं[5] चेदेकदिवसे विक्रयाधिप्रतिग्रहम् ।
त्रयाणामपि [d]सन्दिग्धे कथं तत्र विचारणा ॥ ६३

त्रीण्येवात्र[6][e] प्रमाणानि [f]विभजेयुर्यथांशतः ।
उभौ [g]चार्थानुसारेण [h]त्रिभागेन प्रतिग्रही ॥ ६४

सामकं[7] कर्षितं तत्स्यात्तदा न धनभाग्धनी ।
ऋणी च न लभेद्बन्धं परस्परमतं विना ॥ ६५

[1] वि. चि., p. 256; वि. र., p. 619; [a] तद्धि, वि. से., p. 127; [a] यद्धि.

[2] वि. चि., p. 256; वि. से., p. 128.

[3] वि. चि., p. 257; वि. र., p. 620; वि. से., p. 128.

[4] वि. चि., p. 257; वि. र., p. 620; [c] ततश्चार्थं गृहीत्वाधिं, वि. च., p. 101; [b] दत्वा ततश्चार्थं गृहीत्वाधिं, वि. से., p. 128; [b] कृत्वोत्तरं पूर्वं ततश्चाधिं.

[5] स्मृ. च., III, p. 340; वि. र., p. 620; वि. च., p. 101; वि. से., p. 91; [d] सन्देहे.

[6] स्मृ. च., III, p. 340; वि. र., p. 620; [e] व हि; [f] विभजेरन्; [g] रूपेण; [h] भागेण प्रतिग्रहः, वि. से., p. 91; वि. रवतपाठः.

[7] व्य. सा., p. 139.

धनं[1] मूलीकृतं *दत्वा यदाधिं प्रार्थयेद्दणी ।
तदैव† तस्य मोक्तव्यस्त्वन्यथा [a]दोषभाग्धनी ॥ ६६

क्षेत्रादिकं[2] यदा भुक्तमुत्पन्नमधिकं ततः ।
मूलोदयं प्रविष्टं चेत्तदाधिं प्राप्नुयादृणी ॥ ६७

प्रयोजके[3] सति धनं मूले न्यस्याऽऽधिमाप्नुयात् ।
परिभाष्य[4] यदा‡ क्षेत्रं [b]दद्यात्तु धनिने ऋणी ।
तदा[c] तच्छान्तलाभेऽर्थे [d]मोक्तव्यमिति [e]निश्चयः ॥ ६८

आधिस्तु[f] सोदये द्रव्ये प्रदातव्यं त्वया मम ।
कुसीदाधिविधिस्त्वेष[5] धर्म्यः सम्परिकीर्तितः ॥ ६९

यत्राधिकं[6][g] गृहक्षेत्रं भोगेन प्रकर्षान्वितम् ।
तत्रर्णी [h]चाप्नुयाद्बन्धं धनी चैव ऋणं तथा ॥ ७०

[1] परा. मा., p. 243 ; स्मृ. कल्प., p. 62 ; स्मृ. च., III, p. 341 ; व्य. सा., p. 139 ; * कृत्वा ; † तथैव, स. वि., p. 241 ; वी. मि., p. 319 ; [a] दण्डभाक्.

[2] परा. मा., p. 244 ; स्मृ. कल्प., p. 62 ; स्मृ. च., III, p. 342 ; वि. र., p. 29 ; व्य. सा., p. 140 ; वी. मि., p. 320 ; व्य. म., p. 109.

[3] स. वि., p. 241.

[4] परा. मा., p. 244 ; स्मृ. कल्प., p. 62 ; [b] प्रदद्याद्धनिके ; [d] व्य. इति निश्चितः ; [f] प्रविष्टे सोदये द्रव्यं प्रदातव्यं पुनर्मम । वि. र., p. 29 ; [c] त्वयैतत् ; [e] निश्चितः ; [b, f] स्मृ. कल्पवत्पाठः द्रव्ये इति च भेदः, व्य. सा., p. 140 ; ‡ तदा क्षेत्रं दृष्ट्वा तु धनिके ऋणम्. पूर्वार्धं परम्, स. वि., p. 241 ; [b] प्रदद्याद्धनिके ; [c] त्वयैतत् after निश्चयः, प्रविष्टे सोदये द्रव्ये प्रदातव्यं पुनर्मम, वी. मि., p. 320 ; स. विवत्पाठः.

[5] वि. र., p. 29 ; स्मृ. कल्प., p. 62.

[6] परा. मा., p. 245 ; स्मृ. कल्प., p. 62 ; [h] न, स्मृ. च., III, p. 343 ; [g] हितं, वि. र., p. 32 ; [g] हितं गृहं ; [h] न, वि. चि., p. 17 ; वि. र वत्पाठः.

पूर्णे[1] प्रकर्षे [a]तत्साम्यमुभयोः [b]परिकीर्तितम् ।
अपूर्णे[2] तु प्रकुर्यातां परस्परमतेन तौ ॥ ७१
यदि[3] प्रकर्षितं तत्स्यात्तदा न धनभाग्धनी ।
ऋणी न [c]लभते बन्धं परस्परमतं विना ॥ ७२

प्रतिभूः

दर्शने[4] प्रत्यये दाने [d]ऋणिद्रव्यार्पणे तथा ।
चतुष्प्रकारः प्रतिभूः [e]शास्त्रे दृष्टो मनीषिभिः ॥ ७३
आहैको[5 f] दर्शयामीति[g, h] साधुरेषोऽपरोऽब्रवीत्[i] ।
दाताहमेतद्द्रविणमर्पताम्यपरो*[j] वदेत्[k] ॥ ७४
दर्शनप्रतिभूर्यस्तु[6] देशे काले च दर्शयेत् ।
निबन्धं वाऽऽवहेत्तत्र दैवराजकृताहते ॥ ७५

[1] परा. मा., p. 246; स्मृ. कल्प., p. 63; [a] तत्साम्यमुभयोरपि, स्मृ. च., III, p. 344; वि. र., p. 32; वि. चि., p. 17; [b] अपि.

[2] परा. मा., p. 246; स्मृ. कल्प., p. 63; स्मृ. च., III, p. 344; वि. र., p. 32; वि. चि., p. 17.

[3] परा. मा., p. 246; या. मि., p. 169; [c] लभेत्, स्मृ. च., III, p. 345.

[4] या. अप., p. 655; स्मृ. कल्प., p. 63; स्मृ. च., III, p. 346; वि. र., p. 40; परा. मा., p. 246; व्य. नि., p. 184; वि. चि., p. 18; [d] ऋणे, स्मृ. सा., p. 326; वी. मि., p. 321; व्य. मा., p. 129; [e] शास्त्रदृष्टः, वि. से., p. 20; [d] ऋणे.

[5] या. अप., p. 655; स्मृ. कल्प., p. 63; [f] आहैकोऽहं दर्शयामि, स्मृ. च., III, p. 346; [g] दर्शयिष्यामि; [j] मीति चापरः; वि. र., p. 40; [h] एनं साधुरेष परोऽब्रवीत् । परा. मा., p. 246; व्य. नि., p. 184; वि. चि., p. 19; वि. स्वतपाठः; स्मृ. सा., p. 326; स. वि., p. 247; [k] अब्रवीत्, वी. मि., p. 321; [i] इत्यपरः; [k] अब्रवीत्, या. वी., p. 479; [f] अथैको व्य. मा., p. 129; [f] आहैनं; [i] इत्यपरः; * एवं; [j] मि परो, वि. से., p. 20; [h] एनं; [k] अब्रवीत्.

[6] परा. मा., p. 247.

नष्टस्यान्वेषणे[1a] कालं दद्यात्प्रतिभुवे धनी ।
देशाध्वरूपतः[b] पक्षं मासं [c]सार्धमथापि वा ॥ ७६

यो[2] यस्य प्रतिभूस्तिष्ठेद्दर्शनायेह मानवः ।
अदर्शयं[3] स तं तस्मै प्रयच्छेत्स्वधनादृणम् ॥ ७७

आद्यौ[4] तु वितथे दाप्यौ तत्कालावेदितं धनम् ।
उत्तरौ [d]तु विसंवादे तौ विना तत्सुतौ [e]तथा ॥ ७८

स्वामी[5] रिपुनिरुद्धाधिकृतदण्डितसंशयाः
रिक्थिमात्रान्तावसायिराजवृत्तवीतराग-
व्रतिदरिद्रबालवृद्धस्त्रीरुग्णा न प्रतिभुवः ॥ ७९

उपस्थाप्यविपत्तौ[6] उपस्थाप्यस्य पुनः प्रतिभूः दाप्यः । ८०

पुत्रेणापि[7] समं देयमृणं सर्वं तु पैतृकम् । ८१

प्रतिभाव्यं[8 f] तु यो दद्यात्पीडितः प्रतिभावितः ।
त्रिपक्षात्परतः सोऽर्थं द्विगुणं [g]लब्धुमर्हति ॥ ८२

[1] या. अप., p. 656; स्मृ. च., III, p. 348; [a] षणे, वि. र., p. 45; [a] षणे; [b] नुरूपतः, परा. मा., p. 247; व्य. नि., p. 186; [b] नुरूपतः; [c] अब्दं, वि. चि., p. 21; स्मृ. च वत्पाठः, (स. वि., p. 248; वी. मि., pp. 323 and 330; वि. रवत्पाठः) व्य. मा., p. 131; [c] अब्दं, वि. से., p. 22; वि. रवत्पाठः.

[2] वी. मि., p. 322.

[3] वी. मि., p. 322.

[4] या. अप., p. 655; स्मृ. कल्प., p. 63; [d] च, वि. र., p. 40; [e] अपि, परा. मा., p. 250; व्य. नि., p. 184; वि. चि., p. 19; [e] अपि, स्मृ. सा., p. 326; स. वि., p. 249; वी. मि., pp. 322 and 325; या. वी., p. 479; [e] अपि, व्य. म., p. 110; व्य. मा., p. 219; [e] अपि, वि. से., p. 20; [e] अपि.

[5] व्य. मा., p. 130.

[6] या. वा., p. 221.

[7] वी. मि., p. 327.

[8] व्य. म., p. 110; वि. र., p. 45; [f] प्राति, वि. चि., p. 21; वी. मि., p. 328; [f] प्राति; [g] दातुं, या. वी., p. 480; वि. से., p. 23; [f] प्राति.

साधुत्वाचेन्मन्दधिय[1] ऋणं दद्युरभाविताः ।
यदर्थं दापितास्तस्मान्न लभेरन् कथञ्चन ॥ ८३

नात्यन्तं[2] पीडनीयाः स्युर्ऋणं दाप्याः शनैः शनैः ।
स्वसाक्ष्येण नियोज्याः स्युर्विधिः प्रतिभुवामयम् ॥ ८४

नष्टे[3] मृते वा ऋणिके धनी पत्रं प्रदर्शयेत् ।
तत्कालावधिसंयुक्तं स्थानलेख्यं च कारयेत् ॥ ८५

प्रतिभुवा[4] तु यद्दत्तमपृष्टमृणिके धनम् ।
द्विगुणं न प्रतिभुवे प्रदेयमृणिकेन तु ॥ ८६

धर्मोपधिबलात्कारैर्गृहसंरोधनेन[5a] च ।
प्रतिपन्नमृणं[6b] दाप्यः सामादिभिरुपक्रमैः ।
धर्मोपधिबलात्कारैर्गृहसंरोधनेन च ॥ ८७

सुहृत्सम्बन्धिसन्दिष्टैः[7] सामोक्त्यानुगमेन[c] च ।
प्रायेण [d]धनिने दाप्यो [e]धर्म एष उदाहृतः ॥ ८८

ब्राह्मणस्तु[8] परिक्षीणः शनैर्दाप्यो यथोदयम् । ८९

[1] या. अप., p. 656; वि. र., p. 46. अभाषिताः । तदन्यदापिताः कस्माल्लभेरंस्ते कथं पुनः ॥

[2] या. अप., p. 656; वि. र., p. 45; वि. चि., p. 21; पूर्वार्धं परं, वी. मि., pp. 328 and 330; 328 तमे पूर्वार्धं परं दृश्यते.

[3] या. अप., p. 658; स्मृ. कल्प., p. 63; वि. र., p. 33.

[4] परा. मा., p. 253.

[5] परा. मा., p. 255; [a] धर्मावधि.

[6] व्य. म., p. 111; स्मृ. कल्प., p. 67; [b] पत्रमृणी, स्मृ. च., III, pp. 382 and 383; [b] पत्र ऋणी, वि. र., p. 69; वी. मि., p. 332; व्य. मा., p. 140.

[7] परा. मा., p. 255; म. कु., p. 277; [c] साम्ना च; [d] वा ऋणी, म. रा., p. 902; [c] साम्ना वानुनयेन च; [d] वा ऋणी, स्मृ. कल्प., p. 67; [d] वा ऋणी, स्मृ. च., III, p. 383; वि. र., p. 67; [e] धर्म्यं, वि. चि., p. 31; व्य. मा., p. 140; वि. से., p. 33; [d] वा ऋणी.

[8] वि. चि., p. 31.

ऋणस्य दापनप्रकाराः

छद्मना[1] याचितं[a] चार्थमानीय[*] ऋणिकाद्धनी[b] ।
अन्वाहितादि[c] वाहृत्य[d] दाप्यते [e]यत्र सोपधिः ॥ ९०

यदा[2 f] स्वगृहमानीय ताडनाद्यैरुपक्रमैः ।
ऋणिको दाप्यते यत्र बलात्कारः [g]स कीर्तितः ॥ ९१

कर्मणापि[3] समं कुर्याद्धनिकं वाधमर्णिकः ।
समोऽपकृष्टजातिश्च दद्याच्छ्रेयांस्तु तच्छनैः ॥ ९२

हीनजातिं[4] परिक्षीणमृणार्थे कर्म कारयेत् ।
ब्राह्मणस्तु परिक्षीणः शनैर्दाप्यो यथोदयम् ॥ ९३

दारपुत्रपशून्[5 h] बध्वा[i] कृत्वा [j]द्वारोपवेशनम् ।
यत्रर्णी[k] दाप्यतेऽर्थं स्वं तदाचरितमुच्यते ॥ ९४

प्रतिपन्नस्य[6] धर्मोऽयं [l]व्यपलापी तु संसदि ।
लेख्येन साक्षिभिर्वाऽपि भावयित्वा [m]प्रदाप्यते ॥ ९५

[1] परा. मा., p. 256; म. कु., p. 277; [b] वली; [c] न्याहृ; [e] तत्र, म. रा., p. 902; म. कु. वत्पाठः, स्मृ. कल्प., p. 67; स्मृ. च., III, p. 383; वि. र., p. 67; वि. चि., p. 31; [a] याचयित्वार्थं, व्य. मा., p. 140; [*] वार्थं; वि. से., p. 33; [a] याचयित्वार्थं; [d] चाहृत्य.

[2] परा. मा., p. 256; म. कु., p. 277; [f] बध्वा; [g] प्र, म. रा., p. 902; [f] बध्वात्म, स्मृ. कल्प., p. 67; [f] बध्वा, स्मृ. च., III, p. 383; वि. र., p. 68; [f] बध्वा; [g] स. उच्यते, वि चि., p. 31; [f] बध्वा; [g] प्र. व्य. मा., p. 141; [f] बध्वा. वि. से., p. 34; वि. र. वत्पाठः.

[3] व्य. मा., p. 141.

[4] व्य. मा., p. 141.

[5] परा. मा., p. 256; म. कु., p. 277; [i] हत्वा; [k] यत्रार्थी, म. रा., p. 902; [j] सेवनं; [k] यद्दणी दाप्यते ह्यर्थं, स्मृ. कल्प., p. 67; [i] रुध्वा, स्मृ. च., III, p. 383; वि. र., p. 68; [h] पुत्रदार; [i] रुध्वा, परा. मा., p. 256; वि. चि., p. 31; [i] रुध्वा, वि. से., p. 34; [h] पुत्रदार.

[6] व्य. म., p. 112; स्मृ. कल्प., p. 68; [l] व्यवसाय; [m] प्रदापयेत्, स्मृ. च., III, p. 387; वि. र., p. 75; वी. मि., p. 336.

प्रदातव्यं[1] यद्भवति [a,b]न्यायतस्तद्ददाम्यहम् ।
एवं यत्रार्णिको ब्रूते क्रियावादी स उच्यते ॥ ९६

न [2c] रोद्धव्यः क्रियावादी सन्दिग्धेऽर्थे कथञ्चन ।
आसेधयंस्त्वनासेध्यं[d] दण्ड्यो भवति धर्मतः ॥ ९७

रूपसंख्यादिलाभेषु[3] यत्र भ्रान्तिर्द्वयोर्भवेत् ।
देयानादेययोर्वाऽपि सन्दिग्धोऽर्थः [e]स कीर्तितः ॥ ९८

पूर्णावधौ[4] शान्तलाभ[f] ऋणमुद्ग्राहयेद्धनी ।
धारयेद्वा[g] ऋणी लेख्यं चक्रवृद्धिव्यवस्थया ॥ ९९

द्विगुणस्योपरि[5] यदा चक्रवृद्धिः प्रगृह्यते ।
भोगलाभस्तदा[h] तत्र मूलं स्यात्सोदयं [i]नृणाम् ॥ १००

अनावेद्य[6] तु राज्ञे यः सन्दिग्धेऽर्थे प्रवर्तते ।
प्रसह्य स विनेयः स्यात्स चाप्यर्थो न सिध्यति ॥ १०१

[1] व्य. म., p. 113; स्मृ. कल्प., p. 68; स्मृ. च., III, p. 387; [b] प्रददामि तत्, वि. र., p. 75; [a] धर्मतः, वि. चि., p. 34; [b] तद्ददामि, वी. मि., p. 336; वि. से., p. 37; [b] तद्ददामि.

[2] व्य. म., p. 112; स्मृ. कल्प., p. 68; [c] नासेद्धव्यः; [d] सेध्य, स्मृ. च., III, p. 387; वि. र., p. 75; [c] नासेद्धव्यः, वि. चि., p. 34; [c] नासेद्धव्यः, वी. मि., p. 336; वि. से., p. 37; [c] नासेद्धव्यः; [d] सेध्य.

[3] स्मृ. च., III, p. 388; स्मृ. कल्प., p. 68; [e] प्रकीर्तितः, वि. र., p. 75; [e] स उच्यते वि चि., p. 34; अदेयदेययोर्वाऽपि सन्दिग्धार्थः प्रकीर्तितः। वी. मि., p. 336; वि॰ से., p. 37; वि. चिवत्पाठः.

[4] वि. चि., p. 28; स्मृ. कल्प., p. 67; [f] लाभमृणं; [g] कारयेद्वा, वि. र., p. 72; [g] कारयेद्वा, वि. चि., p. 33; वी. मि., p. 337; व्य. म., p. 112; वि. रवत्पाठः, वि. से., p. 36; [g] कारयेद्वा धनी.

[5] स्मृ. च., III, p. 389; स्मृ. कल्प., p. 67; [h] तथा; [i] ऋणं, वि. र., p. 72; [i] ऋणं, वि. चि., p. 33; [i] ऋणं, वी. मि., p. 337; वि. से., p. 36; स्मृ. कल्पवत्पाठः.

[6] परा. मा., p. 258; स्मृ. च., III, p. 388; वी. मि., p. 336; व्य. म., p. 113.

परहस्ताद्गृहीतं[1] यत्कुसीदविधिना[a] ऋणम्* ।
येन यत्र यथा देयमदेयं चोच्यतेऽधुना ॥ १०२

याचमानाय[2] दातव्यमल्पकालमृणं[b, c] कृतम् ।
पूर्णेऽवधौ[d] शान्तलाभमभावे च पितुः सुतैः ॥ १०३

तपस्वी[3] चाग्निहोत्री च ऋणवान् म्रियते यदि ।
तपस्या चाग्निहोत्रं च सर्वं तद्धनिनो भवेत् ॥ १०४

निर्धनं[4] ऋणिनं[e] कर्म गृहमानीय कारयेत् ।
शौण्डिकाद्यं ब्राह्मणस्तु दापनीयः शनैः शनैः ॥ १०५

धनस्त्रीहारिपुत्राणां[5] पूर्वाभावे, यथोत्तरं आधमर्ण्यं ॥ १०६
तदभावे क्रमशोऽन्येषां रिक्थभाजाम् ॥ १०७

देयानि ऋणानि

ऋणं[6] धर्मादितो ग्राह्यं यस्तूपरि न लेखयेत् ।
न चैवोपगतं दद्यात्तस्य तद्वृद्धिमाप्नुयात् ॥ १०८

व्याधितोन्मत्तवृद्धानां[7] तथा दीर्घप्रवासिनाम् ।
ऋणमेवंविधं पुत्रान् जीवंतामपि दापयेत् ॥ १०९

[1] वि. र., p. 47 ; स्मृ. कल्प., p. 64 ; [a] वा. व्य. मा., p. 132 ; * त्वृणम्, वि. से., p. 24 ; [a] वा.

[2] परा. मा., p. 262 ; स्मृ. कल्प., p. 64 ; स्मृ. च., III, pp. 372 and 392 ; वि. र., p. 47 ; [b] अप्रकालं ; [d] पूर्णावधौ, वि. चि., p. 22 ; [b] अल्पकालकृतं ऋणम्। (स. वि., pp. 252 and 255 ; वी. मि., p. 340 ; वी. र. वत्पाठः,) वि. से., p. 24 ; [c] कृतं ऋणं ; [d] पूर्णावधौ.

[3] स. वि., p. 252.

[4] वी. मि., p. 338 ; स्मृ. कल्प., p. 67 ; या. अप., p. 646 ; वि. र., p. 71 ; [e] ऋणिकं गेहमानीय कर्म कारयेत्, वि. से., p. 34 ; [e] ऋणिकं.

[5] या. बा., p. 218.

[6] स्मृ. च., III, p. 381.

[7] वि. से., p. 26.

साक्षिध्येऽपि[1] पितुः पुत्रैर्ऋणं देयं विभावितम् ।
जात्यन्धपतितोन्मत्त[a] क्षयश्वित्रादिरोगिणः[b] ॥ ११०

एकच्छायाप्रविष्टानां[2] दाप्यो यस्तत्र दृश्यते ।
प्रोषितस्य सुतः सर्वं पित्र्यमंशं मृतस्य तु ॥ १११

एकच्छायाकृतं[3] सर्वं दद्यात्तु [c]प्रेषिते सुतः ।
मृते पितरि पित्रंशं परर्णं न कदाचन ॥ ११२

पित्र्यमेवाग्रतो[4 d] देयं पश्चादात्मीयमेव च ।
तयोः पैतामहं पूर्वं *देयमेवमृणं सदा ॥ ११३

ऋणमात्मीयवत्पित्र्यं[5] पुत्रैर्देयं[e] विभावितम् ।
पैतामहं समं [f]देयमदेयं तत्सुतस्य तु ॥ ११४

कुटुम्बार्थेऽध्यधीनोऽपि[6] व्यवहारं समाचरेत् ।
स्वदेशे वा विदेशे वा तं विद्वान्न विचालयेत् ॥ ११५

अतः[7] पुत्रेन जातेन स्वार्थमुत्सृज्य यत्नतः ।
ऋणात्पिता मोचनीयो यथा न नरकं व्रजेत् ॥ ११६

[1] परा. मा., p. 264 ; स्मृ. च., III, p. 394 ; वि. र., p. 51 ; व्य. नि., p. 189 ; वि. चि., p. 23 ; [a] वधिर, स वि., p. 256 ; वि. से., p. 26 ; [b] रोगिणां.

[2] व्य. नि., p. 190.

[3] वि. र., p. 51 ; व्य. नि., p. 191 ; वि. से., p. 26 ; [c] शोषिते.

[4] या. अप., p. 650 ; स्मृ. कल्प., p. 64 ; वि. र., p. 47 ; परा. मा., p. 264 ; व्य. सा., p. 120 ; * मेताहणं, स. वि., p. 256 ; [d] आदौ पितृकृतं पूर्वार्धं वी. मि., p. 344 ; [d] पित्र्यं पूर्वमृणं, व्य. म., p. 115 ; अख., p. 27 ; पूर्वार्धं परम् .

[5] परा. मा., p. 265 ; या. मि., p. 152 ; [e] देयं पुत्रैः, गौ. मि., p. 97 ; स्मृ. कल्प., p. 64 ; वि. र., p. 49 ; [f] न देयं, वी. मि., p. 341 ; [f] न देयं, व्य. म., p. 114 ; मि. वा., p. 186 ; वि. से., p. 25 ; [f] न देयं तत्सुतेन तु.

[6] स्मृ. कल्प., p. 65.

[7] या. अप., p. 650 ; व्य. मा., p. 137.

पितर्युपरते[1] पुत्रा ऋणं दद्युर्यथांशतः ।
विभक्ता [a]अविभक्ता वा यो वा तामुद्वहेद्धुरम् ॥ ११७

सौराक्षिकं[2b] वृथा दानं [c]कामक्रोधप्रतिश्रुतम् ।
प्रातिभाव्यं दण्डशुल्कशेषं [d]पुत्रं न दापयेत् ॥ ११८

शौण्डिकव्याधरजकगोपनापितयोषिताम्[3e] ।
अधिष्ठाता ऋणं दाप्यस्तासां भर्तृक्रियासु तत् ॥ ११९

ऋणभाग्द्रव्यहारी[4f] च यदि सोपद्रवः सुतः ।
स्त्रीहारी [g]तु तथैव स्यादभावे धनहारिणः ॥ १२०

पितृव्य[5h] भ्रातृपुत्रस्त्रीदासशिष्यानुजीविभिः ।
यद्गृहीतं कुटुम्बार्थे तद्गृही दातुमर्हति ॥ १२१

यः[6] स्वामिना नियुक्तस्तु धनायव्ययपालने ।
कुसीदकृषिवाणिज्ये निसृष्टार्थस्तु स स्मृतः ॥ १२२

[1] व्य. मा., p. 133 ; वि. चि., p. 22 ; [a] ह्यविभक्ता.

[2] परा. मा., p. 265 ; स्मृ. कल्प., p. 65 ; वि. र., p. 57 ; [d] पुत्रान्न, वि. चि., p. 25 ; स. वि., p. 256 ; [b] कवृथादान ; [d] पुत्रैर्न, वी. मि., p. 343 ; या. वी., p. 468 ; [c] परि ; [d] पुत्रान्न, व्य. म., p. 115 ; वि. से., p. 28 ; [d] पुत्रान्न.

[3] वि. र., p. 60 ; स्मृ. कल्प., p. 64 ; वि. से., p. 30 ; [e] नाविक.

[4] वि. चि., p. 26 ; वि. र., p. 64 ; वी. मि., p. 345 ; [g] च. उत्तरार्ध परं, या. वी., p. 473 ; [f] व्यवहारी, व्य. म., p. 116 ; उत्तरार्ध परं ; [g] च.

[5] या. अप., p. 647 ; स्मृ. कल्प., p. 65 ; स्मृ. च., III, p. 406 ; वि. र., p. 54 ; वि. च., p. 24 ; परा. मा., p. 267 ; व्य. नि., p. 192 ; वि. चि., p. 27 ; दा. त., p. 178 ; व्य. त., p. 233 ; स. वि., pp. 253 and 263 ; [h] पितृद्रव्यं भ्रातृपुत्रदास. इति. 253 ; तमपृष्ठे ; वी. मि., p. 352 ; वि. से., p. 27.

[6] व्य. नि., p. 192.

उज्जामादिकमादाय[1a] स्वामिने न ददाति यः ।
स तस्य दासः पुत्रः स्त्री पशुर्वा जायते गृहे ॥ १२३

ऋणं[2] पुत्रकृतं पित्रा शोध्यं यदनुमोदितम् ।
सुतस्नेहेन वा दद्यान्नान्यथा दातुमर्हति ॥ १२४

ऋणी[3] बन्धमवाप्नुयात् ।
फलभोग्यं पूर्णकालं दत्वा द्रव्यं तु सामकम् ॥ १२५

यदि[4] प्रकर्षितं तत्स्यात्तदा न धनभाग्धनी ।
ऋणी[5] च न लभेद्बन्धं परस्परमतं विना ॥ १२६

अधमर्णोऽर्थसिध्यर्थमुत्तमर्णेन[6] वादितः ।
दापयेद्धनिकस्यार्थमधमर्णविभावितम् ॥ १२७

अर्थेऽपव्ययमानं[7] तु करणेन विभावितम् ।
दापयेद्धनिकस्यार्थं दण्डलेशं च शक्तितः ॥ १२८

यो[8] यावन्निह्नुवीतार्थं मिथ्या यावति वादयेत् ।
तौ नृपेण ह्यधर्मज्ञौ दाप्यौ तद्विगुणं दमम् ॥ १२९

धर्म्यादिनोद्ग्राह्य[9b] धनं यस्तूपरि न लेखयेत् ।
न चैवोपगतं दद्यात्तस्य तद्वृद्धिमाप्नुयात् ॥ १३०

[1] वि. र., p. 55 ; स्मृ. कल्प., p. 65 ; व्य. नि ; [a] उद्दामा, व्य. मा., p. 136 ; [a] उद्धारादिकमादाय.

[2] या. अप., p. 648 ; स्मृ. कल्प., p. 65 ; वि. र., p. 56 ; परा. मा., p. 268 ; वि. चि., p. 28 ; वी. मि., p. 353 ; वि. से., p. 28.

[3] या. मि., p. 162 ; व्य. सा., p. 139.

[4] या. मि., p. 162.

[5] या. मि., p. 162.

[6] स्मृ. कल्प., p. 68.

[7] स्मृ. कल्प., p. 68.

[8] स्मृ. कल्प., p. 68.

[9] वि. र., p. 80 ; स्मृ. कल्प., p. 69 ; [b] धर्मादिनोद्ग्राह्य ऋणं वि. से., p. 40.

॥ निक्षेपः ॥

ऋणादानं[1] प्रयोगादिदापनान्तं प्रकीर्तितम् ।
निक्षेपस्याधुना सम्यग्विधानं श्रूयतामिति ॥ १

औपनिधिकम्

अनाख्यातं[2] व्यवहितमसंख्यातमदर्शितम् ।
मुद्राङ्कितं च [a]यद्दत्तं तदौपनिधिकं स्मृतम् ॥ २

न्यासस्वरूपम्

राजचौरारातिभयाद्दायादानां[3 b, c] च [d]वञ्चनात् ।
स्थाप्यतेऽन्यगृहे[e] द्रव्यं [f, g]न्यासस्तत्परिकीर्तितम् ॥ ३

[1] वि. र., p. 83; वि. से., p. 129.

[2] या. अप., p. 662; स्मृ. कल्प., p. 69; स्मृ. च., III, p. 4; परा. मा., p. 279; व्य. नि., p. 198; व्य. सा., p. 142; वी. मि., p. 361; [a] यद्द्रव्यं, व्य. मा., p. 148.

[3] या. अप., p. 662; स्मृ. कल्प., p. 69; [d] वन्धनात्, स्मृ. च., III, p. 5; [d] वाधनात्; [g] तः, वि. र., p. 83; [c] दिक; [e] अन्यस्य यद्द्रव्यं न्यासः स परिकीर्तितः। परा. मा., p. 279; व्य. नि., p. 199; [c] दिक; [f] तु परिकीर्तितः, व्य. सा., p. 142; [f] स परिकीर्तितः, स. वि., p. 265; [c] दिषु; [f] स परिकीर्तितः, वी. मि., p. 361; [b] चोरादिक; [f] स परिकीर्तितः, व्य. मा., p. 148; [f] स परिकीर्तितः, वि. से., p. 129; [b] चौरादिक; [e] अन्यत्र यद्द्रव्यं न्यासः स परिकीर्तितः.

स्थापनप्रकारः

स्थानं[1a] गृहं [b]स्थलं चैव तद्दणं विविधान् गुणान् ।
सत्यं शौचं बन्धुजनं परीक्ष्य स्थापयेन्निधिम् ॥ ४

तस्य द्वैविध्यम्

स[2] पुनर्द्विविधः प्रोक्तः साक्षिमानितरस्तथा ।
प्रतिदानं तथैवास्य प्रत्ययः स्याद्विपर्यये ॥ ५
ससाक्षिकं[3] रहोदत्तं द्विविधं [c]तदुदाहृतम् ।
पुत्रवत्परिपाल्यं [d]तु विनश्यत्यनवेक्षया ॥ ६

निक्षेपादिरक्षणं यत्नेन कर्तव्यम्

ददतो[4] यद्भवेत्पुण्यं [e]हेमकुप्याम्बरादिकम् ।
तत्स्यात्पालयतो न्यासं [f]तथा च शरणागतम् ॥ ७
भर्तुर्द्रोहे[5g] यथा नार्याः पुंसः पुत्रसुहृद्वधे ।
दोषो भवेत्तथा न्यासे भक्षितोपेक्षिते नृणाम् ॥ ८

[1] परा. मा., p. 280; स्मृ. कल्प., p. 69; [b] गृहस्थं च तद्बलं विभवं वि. र., p. 85; स्मृ. कल्पवत्पाठः, व्य. नि., p. 198; [a] ज्ञानं गृहं गृहस्थं च तत्फलं विभवं, वी. मि., p. 362; [b] च तद्वर्णं विधानं च गुणं तथा। वि. से., p. 130; स्मृ. कल्पवत्पाठः.

[2] स्मृ. कल्प., p. 69.

[3] परा. मा., p. 281; स्मृ. कल्प., p. 69; [c] समु; [d] तत्, (स्मृ. च., III, p. 416; वि. र., p. 85; व्य. सा., p. 142; [c] तमु; [d] तत्; स. वि., p. 266; स्मृ. कल्पवत्पाठः, वी. मि., p. 362; [c] समु; [d] तद्विनश्यत्यनवेक्षणे, व्य. मा., p. 149; [c] समु; [d] तद्विनश्यत्यनवेक्षणात्.

[4] या. अप., p. 662; स्मृ. कल्प., p. 69; [e] रूप्य, स्मृ. च., III, p. 416; वि. र., p. 85; [f] तथैव, परा. मा., p. 281; व्य. नि., p. 201; [e] रूप्य, स. वि., p. 266; [e] रूप्य; [f] यथैव, वी. मि., p. 362; व्य. म., p. 118; [f] यथैव, व्य. मा., p. 150; [e] रूप्य.

[5] या. अप., p. 662; स्मृ. कल्प., p. 69; [g] भर्तृद्रोहे, स्मृ. च., III, p. 416; (वि. र., p. 86; व्य. नि., p. 201; स. वि., p. 266; स्मृ. कल्पवत्पाठः, वी. मि., p. 362; [g] भर्तृद्रोहं, व्य. मा., p. 150; वि. रवत्पाठः, वि. से., p. 130; स्मृ. कल्पवत्पाठः.

न्यासद्रव्यं[1] न गृह्णीयात् तन्नाशस्त्वयशस्करः।
गृहीतं पालयेद्यत्नात्सकृद्याचितमर्पयेत्॥ ९
स्थापितं[2] येन विधिना येन [a]यच्च [b]विभावितम्।
तथैव *तस्य [c,d]दातव्यमदेयं प्रत्यनन्तरम्॥ १०

निक्षेपनाशे व्यवस्था

देवराजोपघातेन[3] यदि [e]तन्नाशमाप्नुयात्।
ग्रहीतृद्रव्यसहितं[f] तत्र दोषो न विद्यते॥ ११
भेदेनोपेक्षया[4] न्यासं [g]ग्रहीता [h]यदि नाशयेत्।
याच्यमानो न दद्याद्वा [i,j]दाप्यस्तत्सोदयं भवेत्॥ १२

[1] स्मृ. कल्प., p. 69; स्मृ. च., III, p. 417; पूर्वार्धं परं, वि. र., p. 86; परा. मा., p. 286; चतुर्थपादं परम्, स. वि., p. 266; पूर्वार्धं परं, वी. मि., p. 362.

[2] परा. मा., p. 281; स्मृ. कल्प., p. 69; [a] येन; [d] न देयं प्रत्यनन्तरे, स्मृ. च., III, p. 421; [c] तद्देयं न देयं प्रत्यनन्तरे, वि. र., p. 87; [a] यत्र यथाविधि न देयं प्रत्यनन्तरे, वि. चि., p. 37; [b] यथाविधि; [d] न देयं व्य. सा., p. 142; * तच्च वी. मि., p. 367; [b] यथाविधि; [c] तद्देयं न देयं प्रत्यनन्तरे; व्य. म., p. 118; [b] यथाविधि वि. से., p. 130; वि. मि., वत्पाठः.

[3] परा. मा., p. 281; वि. र., p. 88; व्य. नि., p. 201; स. वि., p. 266; वी. मि., p. 362; [f] तद्रव्यसहितं न तद्दोषो, व्य. म., p. 119; व्य. मा., p. 150; [e] नाशमवाप्नुयात्; [f] तुर्द्रव्यसहितं, वि. से., p. 131; पूर्वार्धं परम्.

व्य. नि., p. 201, has also this verse:

निक्षिप्तं यस्य यत्किञ्चित्तत्प्रयत्नेन पालयेत्।
देवराजकृते नाशे गृहीतं दातुमर्हति॥

In some manuscripts of this digest it is ascribed to Kātyāyana.

[4] या. अप., p. 663; वि. र., p. 90; [j] तं, वि. च., p. 32; परा. मा., p. 283, (व्य. नि., p. 201; वि. चि., p. 38; [i] दाप्यं), स. वि., p. 267; [j] तं, वी. मि., p. 364; [i] दाप्यं, व्य. म., p. 118; व्य. मा., p. 151; [g] गृहीतं; [j] स्यात्, वि. से., p. 132; [h] यद्वि; [i] दाप्यं.

तस्य भोगदण्डः

न्यासद्रव्येण[1] यः[a] कश्चित्साधयेत्कार्यमात्मनः[b] ।
दण्ड्यः स [c]राज्ञो भवति दाप्यस्तच्चापि सोदयम् ॥ १३

अपह्नवे निर्णयः

गृहीत्वाऽपह्नुते[2 d*] यश्च[e] साक्षिभिः शपथेन वा ।
विभाव्य[†] दाप्येन्न्यासं तत्समं [f]विनयं तथा ॥ १४

रहो[3] दत्ते निधौ यत्र विसंवादः [g]प्रजायते ।
विभावकं तत्र दिव्यमुभयोरपि च स्मृतम् ॥ १५

मिथो[4] दायः कृतो येन गृहीतो मिथ एव वा ।
मिथ एव प्रदातव्यो यथा दायस्तथा ग्रहः ॥ १६

समुद्रे[5] नाप्नुयात्किञ्चिद्यदि तस्मान्न संहरेत् । १७

[1] परा. मा., p. 284; स्मृ. कल्प., p. 70; [a] यत्किञ्चित्, वि. र., p. 91; [b] अर्थं, व्य. नि., p. 201; [a] यत्किञ्चित्; [c] राज्ञा भवति दाप्यं, वि. से., p. 133; [b] अर्थं.

[2] या. अप., p. 664; स्मृ. कल्प., p. 70; [e] यत्र, स्मृ. च., III, p. 421; वि. र., p. 93; [e] यस्तु, परा. मा., p. 285; [d] ग्रहीता; [f] विनयेन्नृपः, स. वि., p. 269; [d] ग्रहीता, वी. मि., p. 366; [e] यत्र, व्य. मा., p. 152; * अपह्नवे; † विभाव्यम्.

[3] या. अप., p. 664; स्मृ. कल्प., p. 70; वि. र., p. 95; परा. मा., p. 285; स. वि., p. 269; वी. मि., p. 366; व्य. मा., p. 152; [g] अपि जायते.

[4] व्य. मा., p. 153.

[5] व्य. मा., p. 153.

अन्वाहिते[1] [a]याचितके शिल्पिन्यासे [b]सबन्धके ।
एष एवोदितो धर्मस्तथा [c]च शरणागते ॥ १८

यस्तु[2][d] संस्क्रियते न्यासो दिवसैः [e]परिनिष्ठितैः ।
तदूर्ध्वं [f]स्थापयन् शिल्पी दाप्यो [g]दैवहतोऽपि तत् ॥ १९

याचितं[3] स्वाम्यनुज्ञातं प्रदद्न्नापराध्नुयात् । २०

[1] परा. मा., p. 288; स्मृ. कल्प., p. 70; वि. चि., p. 39; [b] तथैव च; [c] एव, स. वि., p. 270; [c] एव, वी. मि., p. 370; व्य. म., p. 119; वि. से., p. 133; [a] याचिते च; [b] तथैव च; [c] एव.

[2] वि. च., p. 33; वि. चि., p. 39; [d] यैस्तु; [f] हापयेत्; [g] हतं तु तत्, वि. से., p. 133; [e] निश्चितैः; [d] यैस्तु; [g] हतोऽपि सन्.

[3] वि. र., p. 97; स्मृ. कल्प., p. 70.

१२

॥ अस्वामिविक्रयः ॥

निक्षेपानन्तरं[1] प्रोक्तो भृगुणाऽस्वामिविक्रयः ।
श्रूयतां [a]तं प्रयत्नेन सविशेषं ब्रवीम्यहम् ॥ १

अस्वामिलक्षणम्

निक्षेपान्वाहितन्यासहृतयाचितबन्धकम्[2*b, c, d, e] ।
उपांशुजनविक्रीतमस्वामी[f] सोऽभिधीयते ॥ २

अध्यक्षनिवेदितक्रयेण दोषः

येन[3] क्रीतं[g] तु [h]मूल्येन प्रागध्यक्षनिवेदितम् ।
न[i] विद्यते तत्र दोषः स्तेनः [j]स्यादुपधिक्रयात् ॥ ३

[1] वि. र., p. 100; वि. से., p. 134; [a] तत्.

[2] परा. मा., p. 291; स्मृ. कल्प., p. 71; [c] न्यासं; [e] जम्; [f] येन; वि. र., p. 100; [d] बन्धकयाचितं; [f] येन, व्य. सा., p. 170; * संक्षेपान्यकृतन्यासं; [f] येन, स. वि., p. 305; [f] येन; वी. मि., p. 374; [b] हितं न्यासं हृतं; [f] येन.

[3] या. अप., p. 777; स्मृ. कल्प., p. 71; [h] मूल्येन; [j] वि; वि. र., p. 107; [h] मूल्येन, परा. मा., p. 293; [h] मूल्येन प्राग्राज्ञे वि; [i] न तत्र विद्यते; [j] वि; वि. चि., p. 44; [j] धिक्रये, स. वि., p. 306; [h] मूल्येन तत्प्राग्राज्ञे; [i] न तत्र विद्यते, वी. मि., p. 375; [g] कृतं तु मूल्येन प्राग्राज्ञे वि; [i] न तत्र विद्यते; द. वि., p. 328; वि. से., p. 138; [h] मूल्येन; [j] उपधिक्रये; [h] मूल्येन इति पाठवाहुल्यात् अयं सङ्गृहीतम्.

उपविक्रयलक्षणम्

अन्तर्गृहे[1] बहिर्ग्रामान्निशायामसतो[a] जनात् ।
हीनमूल्यं [b]च यत्क्रीतं [c,d]ज्ञेयोऽसावुपविक्रयः ॥ ४

तत्र क्रेतृशुद्धिनिर्णयः

पूर्वस्वामी[2] तु[e] तद्द्रव्यं* यदागत्य [f]विचारयेत् ।
तत्र [g]मूल्यं दर्शनीयं क्रेतुः शुद्धिस्ततो भवेत् ॥ ५

मूले[3]* समाहृते क्रेता नाभियोज्यः कथञ्चन ।
मूलेन सह वादस्तु† नाष्टिकस्य विधीयते ॥ ६

विक्रेता[4] दर्शितो यत्र हीयते व्यवहारतः ।
क्रेत्रे[h] राज्ञे *मूल्यदण्डौ प्रदद्यात्स्वामिने धनम् ॥ ७

परद्रव्येऽभिलषति[5] योऽस्वामी लोभसंयुतः ।
अभावयंस्ततः पश्चाद्दाप्यः स्याद्द्विगुणं दमम् ॥ ८

[1] परा. मा., p. 293; स्मृ. कल्प., p. 71; [a] निश्युपांशु; वि. र., p. 107; [a] निश्युपांशु; [d] धिक्रयः; व्य. नि., p. 202; [a] उपांशुशतयोजनात्; [b] भयक्रीतं विज्ञेयोऽस्वामिविक्रयः; वि. चि., p. 44; वि. रत्नपाठः; स. वि., p. 306; [d] धिक्रयः; वी. मि., p. 375; [d] धिक्रयः, द. वि., p. 328; [a] निश्युपांशु; [c] दुष्टः परिक्रयः; वि. से., p. 138; [a] निश्युपांशु; [b] तु.

[2] परा. मा., p. 295; स्मृ. कल्प., p. 71; [f] विधारयेत्; स्मृ. च., III, p. 502; वि. र., p. 101; [f] विधारयेत्; [g] मूलं; वि. चि., p. 41; [e] ति; [f] विधारयेत्; [g] मूलं; व्य. सा., p. 174; * यत्; स. वि., p. 306; [g] मूलं; वि. से., p. 139; [g] मूलं.

[3] या. मि., p. 242; व्य. सा., p. 173; * मूल्ये समाहिते; † वाहस्तु.

[4] परा. मा., p. 295; स्मृ. कल्प., p. 7; [h] क्रेतृराज्ञोर्मूल्यदमौ; स्मृ. च., III, p. 503; (वि. र., p. 102; वि. चि., p. 42; स्मृ. कल्पवत्पाठः), व्य. सा., p. 175; * मूल; वी. मि., p. 379; व्य. म., p. 121; वि. से., p. 139; स्मृ. कल्पवत्पाठः.

[5] वि. र., p. 106.

प्रमाणहीने[1a] वादे तु पुरुषापेक्षया नृपः ।
समन्यूनाधिकत्वेन[b] स्वयं [c]कुर्याद्विनिर्णयम् ॥ ९

वणिग्वीथीपरिगतं[2] विज्ञातं[d] राजपूरुषैः ।
अविज्ञाताश्रयात्क्रीतं[3e] विक्रेता यत्र वा मृतः ॥ १०

स्वामी [f]दत्वाऽर्धमूल्यं तु [g]प्रगृह्णीत स्वकं धनम् ।
अर्धं[4] द्वयोरपि[h] हृतं तत्र स्याद्व्यवहारतः ॥ ११

अविज्ञातक्रयो दोषस्तथा चापरिपालनम् ।
एतद्द्वयं समाख्यातं द्रव्यहानिकरं बुधैः ॥ १२

वणिग्वीथीपरिगतं[5] विज्ञातं राजपूरुषैः ।
दिवा गृहीतं सत्क्रेता समृद्धो लभते धनम् ॥ १३

विक्रीयोर्वीं[6 i] तु यत्क्रेतुर्भुक्तिं यो न [च] साधयेत् ।
स तस्मै तद्धनं[j] दद्यादन्यथा चोरदण्डभाक् ॥ १४

[1] या. अप., p. 777; स्मृ. कल्प., [a] हीन, स्मृ. च., III, p. 506; वि. र., p. 107; [a] हीन, परा. मा., p. 299; वि. चि., p. 43; [a] हीन; वी. मि., p. 381; [b] च; द. वि., p. 329; [c] विनिश्चयम्, वि. से., p. 136; [a] हीनः.

[2] व्य. म., p. 122; म. कु., p. 304; म. रा., p. 1003; स्मृ. कल्प., p. 72; या. अप., p. 777; [d] तच्च स्याद्व्यवहारतः; वि. र., p. 109; वि. चि., p. 43; या. वी., p. 647; द. वि., p. 329.

[3] या. अप., p. 775; म. कु., p. 304; म. रा., p. 1003; स्मृ. कल्प., p. 72; वि. र., p. 109; व्य. नि., p. 202; [e] ततया क्रीतं; [f] तद; वि. चि., p. 43; या. वी., p. 647; द. वि., p. 329; व्य. म., p. 122; व्य. मा., p. 156; [g] प्रगृह्णीयात्; [g] प्रगृह्णीयात्, स्मृ. कल्प., p. 72.

[4] या. अप., p. 775; म. कु., p. 304; [h] अपहृतं, म. रा., p. 1003; वि, र., p. 109; वि. चि., pp. 43 and 44; [h] अपहृतं, व्य. म., p. 122; द. वि., p. 329; [h] अपहृतं.

[5] स्मृ. कल्प., p. 72.

[6] व्य. नि., p. 203; व्य. मा., p. 157; [i] विक्रयेऽपि तु यः क्रेतुः भुक्तियोग्यं न साधयेत्; [j] तत्समम्.

एतद्द्वयं[1] समाख्यातं द्रव्यहानिकरं बुधैः ।
अविज्ञातविशेषत्वाद्यत्र[a] मूल्यं न लभ्यते ॥ १५
हानिस्तत्र[2] समा कल्प्या क्रेतृनास्तिकयोर्द्वयोः । १६

[1] या. अप., p. 778; स्मृ. कल्प., p. 72; [a] निवेशत्वात्, उत्तरार्धं परम्.

[2] या. अप., p. 778.

१३

॥ सम्भूयसमुत्थानम् ॥

सम्भूयकरणे अधिकारिणः

कुलीनदक्षानलसैः[1] प्राज्ञैर्नाणकवेदिभिः[a] ।
आयव्ययज्ञैः शुचिभिः शूरैः [b]कुर्यात्सह [c]क्रियाः ॥ १

समोऽतिरिक्तो[2] हीनो वा यत्रांशो यस्य यादृशः ।
क्षयव्ययौ तथा वृद्धिस्तस्य तत्र तथाविधा ॥ २

अनधिकारिणः

अशक्तालसरोगार्तमन्दभाग्यनिराश्रयैः[3d, e] ।
वणिज्याद्याः[f] सहैतैस्तु न कर्तव्या बुधैः [g]क्रियाः ॥ ३

द्रव्यानुगुण्येन लाभः

प्रयोगं[4] कुर्वते ये तु हेमधान्यरसादिना ।
समन्यूनाधिकैरंशैर्लाभस्तेषां [h]तथाविधः ॥ ४

[1] या. अप., p. 832 ; स्मृ. कल्प., p. 72 ; [a] नानृतवादिभिः ; स्मृ. च., III, p. 429 ; वि. र., p. 111 ; परा. मा., p. 302 ; व्य. नि., p. 205 ; [a] कण्टक ; [b] कार्या सह क्रिया ; व्य. सा., p. 146 ; [c] क्रियाम् ; वी. मि., p. 383 ; [c] क्रियाम्, व्य. मा., p. 158 ; [c] क्रियाम् ; वि. से., p. 140 ; [a] लाभादि ; [b] कार्या सह क्रिया.

[2] वि. से., p. 140.

[3] या. अप., p. 831 ; स्मृ. कल्प., p. 72 ; वि. र., p. 111 ; परा. मा., p. 303 ; [d] असक्त ; [f] वाणि ; व्य. नि., p. 205 ; [f] वाणिज्या च ; वी. मि., p. 384 ; [d] असक्त ; [e] ग्या निराश्रयाः ; [f] वाणि ; [g] क्रिया ; व्य. मा., p. 158 ; [e] निराश्रयाः.

[4] परा. मा., p. 303 ; स्मृ. कल्प., p. 74 ; स्मृ. च., III, p. 430 ; वि. र., p. 123 ; वी. मि., p. 384 ; [h] यथाविधः ; वि. से., p. 144.

समो[1] न्यूनोऽधिको वांशो येन क्षिप्तस्तथैव [a]सः।
व्ययं दद्यात्कर्म कुर्याल्लाभं गृह्णीत चैव हि ॥ ५

तेषु वादे निर्णयः

परीक्षकाः[2] साक्षिणश्च त एवोक्ताः परस्परम्।
सन्दिग्धेऽर्थेऽवञ्चनायां*[b] न चेद्विद्वेषसंयुताः ॥ ६

यः[3] कश्चिद्वञ्चकस्तेषां विज्ञातः क्रयविक्रये।
शपथैः [c]स विशोध्यः [d]स्यात्सर्ववादे त्वयं विधिः ॥ ७

द्रव्यहानौ निर्णयः

क्षयहानिर्यदा[4 e] तत्र *[f]दैवराजकृताद्भवेत्।
सर्वेषामेव सा प्रोक्ता कल्पनीया तथांशतः ॥ ८

[1] परा. मा., p. 303; स्मृ. कल्प., p. 72; [a] च, स्मृ. च., III, p. 430; वि. र., p. 112; वी. मि., p. 384.

[2] या. अपः., p. 832; स्मृ. कल्प., p. 72; स्मृ. च., III, p. 432; वि. र., p. 113; [b] वञ्चनायां; परा. मा., p. 305; व्य. नि., p. 206; [b] वञ्चनायां न च विद्वेषः; व्य. सा., p. 148; * सन्दिग्धार्थे वञ्चनायां वी. मि., p. 385; [b] वञ्चनाया; या अप. alone reads वञ्चनीया in the place of वञ्चनायां.

[3] या. अप., p. 832; स्मृ. कल्प., p. 72; स्मृ. च., III, p. 432; [d] अप्ययं, वि. र., p. 113; वि. च., p. 37; परा. मा., p. 305; व्य. नि., p. 206; वि. चि., p. 46; व्य. सा., p. 148; स. वि., p. 318; वी. मि., p. 385; [c] सोऽपि; व्य. मा., p. 159; वि. से., p. 141.

[4] परा. मा., p. 305; स्मृ. कल्प., p. 72; [e] क्षयो हानिः; स्मृ. च., III, p. 432; (वि. र., p. 113; वि. चि., p. 45; स्मृ. कल्पवत्पाठः) व्य. नि., p. 206; [e] क्रय; [f] कृता भवेत्, व्य. सा., p. 148; * देव; वी. मि., p. 385; [e] द्रव्य; वि. से., p. 141; स्मृ. कल्पवत्पाठः.

अनिर्दिष्टो[1] वार्यमाणः *प्रमादाद्यस्तु नाशयेत् ।
तेनैव[a] तद्भवेद्देयं सर्वेषां समवायिनाम् ॥ ९

राज्ञे[2] दत्वा तु षड्भागं लभेरंस्ते यथांशतः । १०

रक्षितुः दशमांशम्

दैवराजभयाद्यस्तु[3b] स्वशक्त्या परिपालयेत् ।
तस्यांशं दशमं दत्वा [c]*गृह्णीयुस्तेऽंशतोऽपरम् ॥ ११

शुल्कम्

शुल्कस्थानं[4] वणिक् प्राप्तः शुल्कं दद्याद्यथोचितम् ।
न तद्व्यभिचरेद्राज्ञां बलिरेष प्रकीर्तितः ॥ १२

नैवं[5] तस्कर राजाग्निव्यसने समुपस्थिते ।
यस्तु स्वशक्त्या रक्षेत्तु तस्यांशो दशमः स्मृतः ॥ १३

सम्भूयकर्मकुर्वतां एकस्य हानौ निर्णयः

यदा[6] तत्र वणिक्कश्चित्प्रमीयेत प्रमादतः ।
तस्य भाण्डं दर्शनीयं नियुक्तैराजपूरुषैः ॥ १४

[1] या. अप., p. 833; स्मृ. कल्प., p. 72; स्मृ. च., III, p. 432; वि. र., p. 113; वि. च., p. 37; परा. मा., p. 305; व्य. नि., p. 206; [a] तस्यांशं दशमं दत्वा गृह्णीयुस्तेऽंशतोऽपरे; वि. चि., p. 45; व्य. सा., p. 148; * यदि; वी. मि., p. 385; वि. से., p. 141.

[2] वि. च., p. 39.

[3] या. अप., p. 833; स्मृ. कल्प., p. 72; [b] राजदैव; [c] स्वांशतोऽपरे; स्मृ. च., III, p. 433; [b] देव; [c] तेऽन्ततः परे; वि. र., p. 114; [b] राजदैव; वि. च., p. 37; [b] राजदैव; [c] तु; परा. मा., p. 306; वि. चि., p. 45; व्य. सा., p. 148; * परस्परम्; वी. मि., p. 386; वि. से., p. 141.

[4] या. अप., p. 834.

[5] स्मृ. कल्प., p. 72.

[6] वि. चि., p. 47; स्मृ. कल्प., p. 72; वि. र., p. 116; वि. से., p. 142.

यदा[1] कश्चित्समागच्छेत्तदा[a] रिक्थहरो नरः ।
स्वाम्यं[2] विभावयेदन्यैः स तदा लब्धुमर्हति ॥ १५

राजाऽऽददीत[3]* षड्भागं नवमं [b]दशमं तथा ।
शूद्रविट्क्षत्रजातीनां† विप्राद्गृह्णीत विंशकम् ॥ १६

त्र्यब्दादूर्ध्वं[4 c] तु नागच्छेद्यत्र[d] स्वामी कथञ्चन ।
तदा गृह्णीत तद्राजा ब्रह्मस्वं ब्राह्मणान् श्रयेत् ॥ १७

एवं[5 e] क्रियाप्रवृत्तानां[f] यदा[g] कश्चिद्विपद्यते ।
तद्बन्धुना [h]क्रिया कार्या [i]सर्वेषां सहकारिभिः ॥ १८

ऋत्विजः

रथं[6] हरेद्यथाऽध्वर्युर्ब्रह्माऽऽधाने च वाजिनम् ।
होता [j]निविद्वरं चाश्वमुद्गाता चाप्यनः क्रये ॥ १९

[1] वि. चि., p. 47; स्मृ. कल्प., p. 72; [a] तत्र; वि. र., p. 116; वि. से., p. 143.

[2] वि. चि., p. 47; स्मृ. कल्प., p. 72; वि. र., p. 116; वि. से., p. 143.

[3] वि. चि., p. 47; स्मृ. कल्प., p. 73; (वि. र., p. 116; व्य. नि., p. 206; मि. वा., p. 827; व्य. मा., p. 161; * राजाददेत; [b] द्वादशं; † क्षत्रविट्च्छूद्रजातानाम् । वि. से., p. 143; [b] द्वादशं इति सर्वत्र).

[4] वि. र., p. 116; स्मृ. कल्प., p. 73; [c] अब्दात्; व्य. नि., p. 207; [c] अब्दात्, षा. मि. वा., p. 827; [d] तत्र, वि. से., p. 143.

[5] वि. चि., p. 48; स्मृ. कल्प., p. 73; [f] प्रपन्नानां; [h] क्रियाः कार्याः सर्वैर्वा सेवकादिभिः; या. अप., p. 836; [e] एक; [i] सर्वैर्वा; वि. र., p. 117; [i] सर्वैर्वा शु. त., p. 329; [g] यदि; [i] सर्वैर्वा; स. वि., p. 275; शु. तवत्पाठः; वी. मि., p. 389; [i] सर्वैर्वा; वि. से., p. 144; शु. त. वत्पाठः.

[6] वी. मि., p. 387; स्मृ. कल्प., p. 73; [j] चापि हरेदश्वं. This is attributed to both Manu and Bṛhaspati by वी. मि.

सर्वेषामर्धिनो[1] मुख्यास्तदर्धेनार्धिनोऽपरे[a] ।
तृतीयिनस्तृतीयांशाश्चतुर्थांशाश्च[2] पादिनः ॥ २०

आगन्तुकाः[3] क्रमायातास्तथा चैव स्वयंकृताः ।
त्रिविधास्ते समाख्याता वर्तितव्यं तथैव तैः ॥ २१

सम्भूयकर्मप्रकारः

बहूनां[4] सम्मतो यस्तु दद्यादेको[b] धनं नरः ।
करणं कारयेद्वापि [c]सर्वैरेव कृतं भवेत् ॥ २२

ज्ञातिसम्बन्धिसुहृदामृणं[5] देयं सबन्धकम् ।
अन्येषां लग्नकोपेतं लेख्यसाक्षियुतं तथा ॥ २३

स्वेच्छादेयं[6] हिरण्यं[d] तु रसधान्यं तु सावधि ।
देशस्थित्या प्रदातव्यं गृहीतव्यं तथैव [e]तत् ॥ २४

समवेतैस्तु[7] यद्दत्तं प्रार्थनीयं तथैव तत् ।

[1] वी. मि., p. 387; स्मृ. कल्प., p. 73; [a] अर्धिनः.

[2] वी. मि., p. 387; स्मृ. कल्प., p. 73.

[3] वि. र., p. 120; स्मृ. कल्प., p. 73.

[4] परा. मा. p. 306; स्मृ. कल्प., p. 74; स्मृ. च; III, p. 431; वि. र., p. 123; प्रा. त., p. 533; [b] एकं; वी. मि., p. 385; [c] सर्वेणैव; व्य. म., p. 123; वि. से., p. 144.

[5] वि. र., p. 123; स्मृ. कल्प., p. 74; वि. से., pp. 16 and 144.

[6] वि. र., p. 123; स्मृ. कल्प., p. 74; वि. चि., p. 52; [e] च. पूर्वार्धं नास्ति वि. से., pp. 16 and 144; [d] हिरण्याद्यमिति 16 तमपुटे; [d] हिरण्यर्णमिति 144 तमपुटे.

[7] परा. मा., p. 306; स्मृ. कल्प., p. 74; स्मृ. च., III, p. 433; वि. र., p. 123; वि. चि., p. 52; स. वि., p. 273; वी. मि., p. 386; या. वी., p. 718; वि. से., pp. 16 and 144.

न[1] याचते [a]च यः कश्चिल्लाभात्स परिहीयते ॥ २५
प्रयोगः[2] सर्वमाख्यातः[b] समासेनोदितोऽधुना ।

सम्भूय कृषिकर्म

श्रूयतां कर्षकादीनां [c]विधानमिदमुच्यते ॥ २६
वाह्यवाहकबीजाद्यैः[3d] क्षेत्रोपकरणेन[e] च ।
ये [f]समाः स्युस्तु तैः सार्धं कृषिः कार्या विजानता ॥ २७

बाह्यबीजात्ययाद्यत्र[4 g, h, i] क्षेत्रहानिः प्रजायते ।
तेनैव सा प्रदातव्या सर्वेषां [j]कृषिजीविनाम् ॥ २८

पर्वते[5k] नगराभ्यासे तथा राजपथस्य च ।
उषरं[l] मूषिकव्याप्तं क्षेत्रं यत्नेन वर्जयेत् ॥ २९

[1] परा. मा., p. 306; स्मृ. कल्प., p. 74; स्मृ. च., III, p. 433; वि. र., p. 123; वि. चि., p. 52; स. वि., p. 273; वी. मि., p. 386; या. वी., p. 718; [a] अत्र.

[2] या. अप., p. 838; स्मृ. कल्प., p. 74; [b] पूर्वं, वि. र., p. 123; वि. चि., p. 52; वि. से., p. 144; स्मृ. कल्पवत्पाठः; [c] विवादपदमुच्यते इति. वि. चि; पाठः.

[3] परा. मा., p. 309; स्मृ. कल्प., p. 74; [d] वाह्य; [f] समानास्तु या. अप., p. 838; [d] वाह्य; [e] क्षेत्राप; [f] समानास्तु, स्मृ. च., III, p. 434; या. अप वत्पाठः, वि. र., p. 123; स्मृ. कल्पवत्पाठः; वि. चि., p. 52; [f] समानास्तु; व्य. सा., p. 151; वी. मि., p. 389; स्मृ. कल्पवत्पाठः, वि. से., p. 144; [d] वाह्यैः; [f] समानास्तु.

[4] या. अप., p. 838; स्मृ. कल्प., p. 74; [g] वाह्य; [i] स्तु; स्मृ. च., III, p. 435; वि. र., p. 124; परा. मा., p. 310; वि. चि., p. 52; [i] यस्य, वी. मि., p. 390; या. वी., p. 718; [h] जातपराद्यस्य; [j] क्षेत्रकारिणाम्, वि. से., pp. 17 and 145; [i] यस्य; [j] कृषिजीविना.

[5] परा. मा., p. 309; स्मृ. कल्प., p. 74; [k] विजने; [l] ऊषरं, स्मृ. च., III, p. 434; वि. र., p. 123; [k] विवीते; [l] ऊषरं; व्य. सा., p. 151; [l] ऊषरं; वी. मि., p. 389.

गर्तानूपं[1] सुसेकं च [a]समन्तात्क्षेत्रसंयुतम् ।
प्रकृष्टं[2] च कृतं काले वापयन् फलमश्नुते ॥ ३०

कृशातिवृद्धं[3] क्षूद्रं च रोगिणं प्रपलायिनम् ।
काणं खञ्जं [b]विनाऽऽदद्यात् वाह्यं प्राज्ञः कृषीवलः ॥ ३१

एष[4] धर्मः समाख्यातः कीनाशानां पुरातनः । ३२

शिल्पिनः

हिरण्यकुप्यसूत्राणां[5 c] काष्ठपाषाणचर्मणाम् ।
संस्कर्ता [d]तु कलाभिज्ञः शिल्पी [e]प्रोक्तो मनीषिभिः ॥ ३३

हेमकारादयो[6] यत्र शिल्पं सम्भूय कुर्वते ।
कर्मानुरूपं[f] निर्वेशं [g,h]लभेरंस्ते यथांशतः ॥ ३४

शिक्षकाभिज्ञकुशला[7] आचार्याश्चेति शिल्पिनः ।
एकद्वित्रिचतुर्भागान् लभेयुस्ते यथोत्तरम् ॥ ३५

[1] वि. र., p. 124; स्मृ. कल्प; p. 74; [a] कर्म.

[2] वि. र., p. 124; स्मृ. कल्प., p. 74.

[3] परा. मा., p. 310; स्मृ. कल्प., p. 74; [b] च नादद्यात्; स्मृ. च., III, p. 434; वि. र., p. 124; वी. मि., p. 390; स्मृ. कल्पवत्पाठः.

[4] या. अप., p. 838; स्मृ. कल्प., p. 74; वि. र., p. 124; वि. से., p. 145.

[5] परा. मा., p. 311; स्मृ. कल्प., p. 74; [c] रूप्य, स्मृ. च., III, p. 435; (या. अप., p. 838; वि. र., p. 124; [e] चोक्तः); वि. चि., p. 53; [e] चोक्तः; व्य. सा., p. 149; वी. मि., p. 390; [d] तत्; वि. से., p. 145; [e] चोक्तः.

[6] या. अप., p. 838; स्मृ. कल्प., p. 74; [h] तु; स्मृ. च., III, p. 435; [f] रूपनि; वि. र., p. 124; परा. मा., p. 310; [f] रूपनि; वि. चि., p. 53; व्य. सा., p. 149; [g] लभेयुः स्वेच्छया च ते; स. वि., p. 273; [f] रूपनि; [h] तु; वी. मि., p. 390; या. वी., p. 718; [g] लभेयुः, वि. से., p. 145.

[7] व्य. सा., p. 149.

हर्म्यं[1a] देवगृहं [b]वाऽपि [c]धार्मिकोपस्कराणि च ।
सम्भूय कुर्वतां [d]चैषां [e]प्रमुखो द्व्यंशमर्हति ॥ ३६

नर्तकानामेष[2] एव [f] धर्मः सद्भिरुदाहृतः ।
तालज्ञो[g] लभतेऽध्यर्धं [h]गायनास्तु समांशिनः ॥ ३७

चोराणां लाभविभागः

स्वाम्याज्ञया[3] तु [i]यश्चौरैः परदेशात्समाहृतम् ।
राज्ञे दत्वा तु षड्भागं [j]भजेयुस्ते यथांशतः ॥ ३८

चतुरोऽशांस्ततो[4k] मुख्यः शूरस्त्र्यंशं [l]समाप्नुयात् ।
समर्थस्तु हरेद् द्व्यंशं [m]शेषाः *सर्वे समांशिनः ॥ ३९

[1] या. अप., p. 838; स्मृ. कल्प., p. 74; [b] वापी चार्मिको; स्मृ. च., III, p. 436; वि. र., p. 125; स्मृ. कल्पवत्पाठः; परा. मा., p. 310; व्य. नि., p. 209; [b] वापी चार्मिको; [e] ख्योर्धांशं; वि. चि., p. 53; व्य. नि. वत्पाठः; व्य. सा., p. 149; [d] चैषां स. वि., p. 273; [b] वापीं चार्मिकोपस्करादि च; [e] खो हि; वी. मि., p. 390; [c] वाचिको; [d] तेषां; व्य. म., p. 124; व्य. मा., p. 163; [c] चार्मिको; [d] तेषां मुख्योऽध्यर्धांशं, वि. से., p. 145; [b] वापी चार्मिकोपस्कराणि च; [e] ख्यो; [a] धर्म्यं .

[2] या. अप., p. 839; स्मृ. कल्प., p. 74; स्मृ. च., III, p. 440; वि. र., p. 125; व्य. नि., p. 209; [h] गायकास्तु; वि. चि., p. 53; [f] धर्मो धर्मविद्भिः; स. वि., p. 276; [h] गायकानां समांशिनाम्; वी. मि., p. 391; [g] कालज्ञो; या. वी., p. 719; व्य. मा., p. 164; [h] गायकास्तु; वि. से., p. 145; वि. चिवत्पाठः.

[3] या. अप., p. 839; स्मृ. कल्प., p. 74; [i] यत्; स्मृ. च., III, p. 440; वि. र., p. 125; [i] यत्; [j] हरेयुः; परा. मा., p. 311; वि. चि., p. 53; [i] यत्; [j] लभन्ते व्य. सा., p. 149; [i] यत्; स. वि., p. 276; वी. मि., p. 391; [i] यत्; वि. से., p. 145; वि. चिवत्पाठः.

[4] या. अप., p. 839; स्मृ. कल्प., p. 74; [l] अवा; [m] शेषास्त्वन्ये; स्मृ. च., III, p. 440; [k] अंशान् भजेत्; [m] शेषास्त्वन्ये; वि. र., p. 125; [k] तथा; [l] अवा; परा. मा., p. 311; वि. चि., p. 54; स्मृ. कल्पवत्पाठः व्य. सा., p. 149; [k] भजेत्; [l] अवा; * साम्यं समाश्रिताः, स. वि., p. 276; [k] अंशान् भजेत्; [l] अवा; [m] शेषास्त्वन्ये, वी. मि., p. 391; स. वि. वत्पाठः.

१४

॥ अदेयदेयदत्तानि ॥

एषाऽखिलेनाभिहिता[1] सम्भूयोत्थाननिष्कृतिः ।
अदेयदेयदत्तानामदत्तस्य[a] च कथ्यते ॥ १

सामान्यं[2b] पुत्रदारादि[c] सर्वस्वं न्यासयाचितम् ।
प्रतिश्रुतं[d, e] तथाऽन्यस्य न देयं [f]त्वष्टधा स्मृतम् ॥ २

कुटुम्बभक्तवसनाद्देयं[3] यदतिरिच्यते ।
मध्वास्वादो विषं पश्चाद्दातुर्धर्मोऽन्यथा भवेत् ॥ ३

सप्तारामाद्गृहक्षेत्राद्यद्यत्क्षेत्रं[4 g, h, i] प्रचीयते[j] ।
पित्रा[k] वाऽथ स्वयं प्राप्तं तद्दातव्यं विवक्षितम् ॥ ४

[1] या. अप., p. 779; स्मृ. च., III, p. 441; वि. र., p. 127; परा. मा., p. 312; [a] अदत्तानां, वी. मि., p. 392; वि. से., p. 147.

[2] या. अप., p. 779; स्मृ. कल्प., p. 74; [b] न्यपुत्रदाराधिसर्वस्वन्या; [e] यस्य; [f] इति सम्मतम्, स्मृ. च., III, p. 442; [c] धिसर्वस्वन्या. वि. र., p. 127; स्मृ. चवत्पाठः, वि. च., p. 40; [b] न्यपुत्रदाराधिसर्वस्वन्या; [e] अन्यस्मिन्, परा. मा., p. 313; वि. चि., p. 55; स्मृ. च वत्पाठः व्य. सा., p. 162:

सामान्यः पुत्रदाराधि सर्वस्वन्यासयाचितम् ।
प्रतिश्रुतमथान्यस्यादेयमष्टविधा मतम् ॥

स. वि., p. 277; वी. मि., p. 392; [c] धिसर्वस्वन्या; [d] अथ, या. वी., p. 652; [b] न्यपुत्रदाराधिसर्वस्वन्याः, वि. से., p. 147; या. वी. वत्पाठः.

[3] या, अप., p. 780; स्मृ. च., III, p. 444; पूर्वार्धं परम्, वि. र., p. 129; वि. चि., p. 57; (वी. मि., p. 394; व्य. म., p. 125; पूर्वार्धं परम्) वि. से., p. 149.

[4] या. अप., p. 780; स्मृ. कल्प., p. 75; [g] गमात्; [j] प्रदीयते; [k] पित्र्यं वि. र., p. 130; स्मृ. कल्पवत्पाठः, वि. च., p. 43; [g] गमात्; [i] यस्य क्षेत्रं वि. चि., p. 58; [h] वृहत्; [i] स्वं स्वं; [k] पित्र्यं च, वी. मि., p. 394; वि. से., p. 150; स्मृ. कल्पवत्पाठः.

स्वेच्छादेयं[1] स्वयं प्राप्तं [a]बन्धाचारेण बन्धकम् ।
वैवाहिके[b] क्रमायाते [c]सर्वदानं न विद्यते ॥ ५

सौदायिकक्रमायातं[2d] शौर्यप्राप्तं च [e]यद्भवेत् ।
स्त्रीज्ञातिस्वाम्यनुज्ञातं दत्तं सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ ६

सर्वस्वगृहवर्जं[3] तु कुटुम्बभरणादिकम् ।
यद् द्रव्यं तत्स्वकं देयमदेयं स्यादतोऽन्यथा ॥ ७

विभक्ता[4 f] वाऽविभक्ता[g] वा दायादाः स्थावरे समाः ।
एको ह्यनीशः सर्वत्र [h]दानादापनविक्रये ॥ ८

भृतिस्तुष्ट्या[5 i] पण्यमूलं[j] स्त्रीशुल्कमुपकारिणे ।
श्रद्धानुग्रहसम्प्रीत्या[k] दत्तमष्टविधं[l] स्मृतम्[m] ॥ ९

[1] या. अप., p. 780; स्मृ. कल्प., p. 75; स्मृ. च., III, p. 447; [c] सर्वं, उत्तरार्धं परम्; वि. र., p. 130; वि. च., p. 42; उत्तरार्धं परम्; [b] कं क्रमायातं, परा. मा., pp. 316 and 317; सर्वं इति 317 तमपुटे, व्य. नि., p. 211; [c] सर्वे, उत्तरार्धं परम्; वि. चि., p. 58; [a] वारेण. वि. से., p. 150; [a] बद्धाचारेण.

[2] या. अप., p. 780; स्मृ. कल्प., p. 75; [d] कं क्रमायातं, स्मृ. च., III, p. 446; वि. र., p. 130; [d] कं क्रमायातं; [e] धनं, वि. च., p. 42; धनं पूर्वार्धं परं परा. मा., p. 317; वी. मि., p. 396; [d] कं क्रमायातं वि से., p. 150; वी. मि. वत्पाठः.

[3] वि. च., p. 41.

[4] या. अप., p. 780; स्मृ कल्प., p. 75; [h] धमन, स्मृ. च., III, p. 716; [h] धमन वि. र., p. 130; [f] अविभक्ता विभक्ता; [h] धमन, म. पा., p. 690; [g] अविभक्ता; [h] धमन, वि. च., p. 42; म. पा वत्पाठः, परा. मा., pp. 316 and 568; स्मृ. कल्पवत्पाठः, वि. चि., p. 59; म. पा. वत्पाठः, वी. मि., p. 714; स्मृ. कल्पवत्पाठः व्य. म., p. 85; [f] अविभक्ता विभक्ता, वि. से., p. 151; म. पा वत्पाठः.

[5] वि. चि., p. 60; स्मृ. च., III, p. 450; [i] भृत्या; [j] मूल्यं; [k] ग्राह, वि. र., p. 133; [j] मूल्यं व्य. नि., p. 213; [j] मूल्यं, स. वि., p. 285; [j] मूल्यं, वी. मि., p. 398; [j] मूल्यं; [l] सप्तविधं विदुः, या. वी., p. 652; वि. से., p. 152; वि. र वत्पाठः; स्मृ. कल्प; [m] विदुः.

शूद्रे[1] समगुणं[a] दानं वैश्ये [b]तद्द्विगुणं स्मृतम् ।
क्षत्रिये त्रिगुणं [c]दानं ब्राह्मणे षड्गुणं स्मृतम् ॥ १०

श्रोत्रिये[2] चैव साहस्रमुपाध्याये तु तद्द्वयम् ।
आचार्ये[d] त्रिगुणं ज्ञेयमाहिताग्निषु तद्द्वयम् ॥ ११

आत्मिके[3 e] शतसाहस्रमनन्तं त्वग्निहोत्रिणि ।
सोमपे शतसाहस्रमनन्तं [f]ब्रह्मवादिनि ॥ १२

स्त्रीधनं[4] स्त्री स्वकुल्येभ्यः [g]प्रयच्छेत्तं तु वर्जयेत् ।
कुल्याभावे तु बन्धुभ्यः तदभावे द्विजातिषु ॥ १३

मदूर्ध्वमिति[5] यद्दत्तं न तत्सत्वावहं भवेत् ।
तेनेदानीमदत्तत्वान्मृते रिक्थिनमापतेत् ॥ १४

क्रुद्धहृष्टप्रमत्तार्तबालोन्मत्तभयातुरैः[6 h] ।
मत्तातिवृद्धनिर्धूतैः [i]संमूढैः [j,k]शोकवेगिभिः ॥ १५

नन्ददत्तं[7 l] तथैतैर्यत्तददत्तं[m] प्रकीर्तितम् । १६

[1] या. अप., p. 287; हे. दा., III, p. 29; व्य. नि., p. 212; [b] द्विगुणमेव च; [c] प्राहुः, स. वि., p. 284; [a] लेक्र; [b] द्विगुणमेव च; [c] प्राहुः, दा. म., p. 4.

[2] स. वि., p. 284; हे. दा., III, p. 29; वै. दी. वत्पाठः, व्य. नि., p. 212; वै. दी. ब., p. 86; [d] आचार्ये द्विगुणं ततः । आत्मज्ञे शतसाहस्रमनन्तं त्वग्निहोत्रिणि ॥

[3] स. वि., p. 284; व्य. नि., p. 212; [e] आत्मज्ञे; [f] वादिने.

[4] स. वि., p. 284; व्य. नि., p. 213; [g] तन्तु वर्जिता.

[5] व्य. नि., p. 218.

[6] या. अप., p. 782; स्मृ. च., III, p. 453; [h] भ्रष्ट, वि. र., p. 136; [h] क्रुष्ट; [k] रोगिभिः, वि. च., p. 46; [i] प्रमूढैः; [k] रागिभिः उत्तरार्ध परं, वि. चि., p. 62; [j] शोकिरोगिभिः, वि. से., p. 154; [h] क्रुष्ट; [i] प्रमूढैः शौकिरोगिभिः; स्मृ. कल्प., p. 75.

[7] या. अप., p. 782; स्मृ. च., III, p. 453; [l] नर्म, वि. च., p. 46; [l] नर्म, वि. चि., p. 62; [l] नर्म, वि. से., p. 154; [m] अदत्तं तत्; स्मृ. कल्प; [l] नर्म.

प्रतिलाभेच्छया[1] दत्तमपात्रे पात्रशङ्कया ॥
कार्ये वाऽधर्मसंयुक्ते[a] स्वामी तत्पुनराप्नुयात् । १७
अदत्तभोक्ता[2] दण्ड्यः स्यात्तथाऽदेयप्रदायकः । १८

[1] स्मृ. च., III, p. 453; या. अप., p. 782; [a] धर्म, वि. र., p. 136; [a] चाधर्म, वि. चि., p. 63; वि. र. वत्पाठः, या. वी., p. 652; वि. से., p. 155; वि. रवत्पाठः, स्मृ. कल्प.

[2] स. वि., p. 288; व्य. नि., p. 219.

१५

॥ अभ्युपेत्याशुश्रूषा ॥

अदेयादिकमाख्यातं[1] भृतानामुच्यते विधिः ।
शुश्रूषामभ्युपेत्यैतत्पदमादौ[a] निगद्यते ॥ १

अभ्युपेत्य[2] तु शुश्रूषां यस्तां न प्रतिपद्यते ।
अशुश्रूषाभ्युपेत्यैतद्विवादपदमुच्यते ॥ २

वेतनस्यानपाकर्म[3] तदर्थं[b] स्वामिपालयोः ।
क्रमशः [c]कल्प्यते वादो भृतभेदत्रयं त्विदम् ॥ ३

अनेकधा[4] त्वभिहिता[d] जातिकर्मानुरूपतः ।
विद्याविज्ञानकामार्थनिमित्तेन [e]चतुर्विधा ॥ ४

एकैकः[5] पुनरेतेषां [f]क्रियाभेदात्प्रभिद्यते । ५

विद्या[6] त्रयी समाख्याता ऋग्यजुस्सामलक्षणा ।
तदर्थं गुरुशुश्रूषां [g]प्रकुर्याच्च प्रचोदिताम् ॥ ६

[1] वि. चि., p. 63; स्मृ. कल्प., p. 75; [a] अशुश्रूषाभ्युपेत्यैतत्, वि. र., p. 139; स्मृ. कल्पवत्पाठः, वि. से., p. 155; पूर्वार्धं परम्.

[2] स. वि., p. 289; व्य. नि., p. 220.

[3] वि. चि., p. 63; स्मृ. कल्प., p. 75; [b] तदनु; [c] कथ्यते, वि. से., p. 156; [c] कल्प्यते वादो भृतं.

[4] स्मृ. च., III, p. 7; स्मृ. कल्प., p. 75; [d] ते; [e] धाः, वि. र., p. 140; स्मृ. कल्पवत्पाठः, व्य. नि., p. 220; उत्तरार्धं परं, वि. चि., p. 64; उत्तरार्धं परम्.

[5] स्मृ. च., III, p. 7; स्मृ. कल्प., p. 75; वि. र., p. 140; [f] प्रपद्यते.

[6] परा. मा., p. 338; स्मृ. कल्प., p. 75; [g] शास्त्रचोदिताम्, स्मृ. च., III, p. 455; वि. र., p. 140; [g] शास्त्रदेशितां, व्य. नि., p. 220; स्मृ. कल्पवत्पाठः, वि. चि., p. 64; वि. र. वत्पाठः, व्य. सा., p. 155; [g] शास्त्र, वी. मि., p. 402; स्मृ. कल्पवत्पाठः, व्य. मा., p. 175; वि. से., p. 156; वि. र. वत्पाठः.

विज्ञानमुच्यते[1] शिल्पं[a] हेमरूप्यादिसंस्कृतिः[b*] ।
नृत्यादिकं[c] च [d]तत्प्राप्तं कुर्यात्कर्म गुरोर्गृहे ॥ ७

यो[2] भुङ्क्ते परदासीं तु स ज्ञेयो [e]वडवाभृतः ।
कर्म तत्स्वामिनः [f]कुर्याद्यथाऽन्नेन भृतो नरः ॥ ८

बहुधाऽर्थभृतः[3] प्रोक्तस्तथा [g]भागभृतोऽपरः ।
हीनमध्योत्तमत्वं[h] च सर्वेषामेव चोदितम् ॥ ९

दिनमासार्धषण्मासत्रिमासाब्दभृतस्तथा[4] ।
कर्म[5] कुर्यात्प्रतिज्ञातं [i]लभते परिभाषितम् ॥ १०

भृतकस्त्रिविधो[6] ज्ञेय उत्तमो मध्यमोऽधमः ।
शक्तिभक्त्यनुरूपैः स्यादेषां कर्माश्रया भृतिः ॥ ११

उत्तमस्त्वायुधीयोऽत्र[7] मध्यमस्तु कृषीवलः ।
अधमो भारवाहः स्यादित्येष त्रिविधो भृतः ॥ १२

[1] परा. मा., p. 338; स्मृ. कल्प., p. 75; [b] कुप्यादि; [d] तच्छिक्षन्, स्मृ. च., III, p. 456; वि. र., p. 141; [b] कुप्यादिसंस्थितिः; [d] तच्छिक्षन्, व्य. नि., p. 220; [c] नृत्तादिकं च तच्छिक्षन्, वि. चि., p. 64; [b] कुप्यादि, व्य. सा., p. 155; वी. मि., p. 402; [a] शिल्पे; [b] कुप्यादि; [d] तत्प्राप्तुं, व्य. मा., p. 175; * संस्कृतेः. वि. से., p. 157; स्मृ. कल्पवत्पाठः.

[2] परा. मा., p. 339; स्मृ. कल्प., p. 76; [e] वनिता; [f] अन्योऽर्थ, स्मृ. च., III, p. 458; वि. च., p. 47; [e] वनिता; [f] अन्योऽर्थे, व्य. नि., p. 223; [f] अन्यस्तु, वि. चि., p. 65; [f] अन्योन्न, उ. त., p. 150; [e] वडवाकृतः, व्य. सा., p. 153; [f] अन्योऽर्थ, वि. से., p. 150; [f] अर्थं भृतको.

[3] परा. मा., p. 339; स्मृ. कल्प., p. 76; स्मृ. च., III, p. 458; वि. चि., p. 65; [g] भोग; [h] कर्म कुर्यात्प्रतिज्ञातं लभते परिभाषितम् । व्य. सा., p. 153; वि. से., p. 150; वि. चि. वत्पाठः.

[4] परा. मा., p. 340; स्मृ. कल्प., p. 76; स्मृ. च., III, p. 458; व्य. नि., p. 222; व्य. सा., p. 153.

[5] परा. मा., p. 340; स्मृ. कल्प., p. 76; [i] लभेत, स्मृ. च., III, p. 458; व्य. नि., p. 222; व्य. सा., p. 153.

[6] स्मृ. कल्प., p. 76.

[7] स्मृ. कल्प., p. 76.

आयुधी[1a] तूत्तमः[b] प्रोक्तो मध्यमस्तु कृषीवलः ।
भारवाहोऽधमः प्रोक्तस्तथा च गृहकर्मकृत् ॥ १३

द्विप्रकारो[2c] भोगभृतः[d] कृषिगोजीविनां[e] स्मृतः ।
जातसस्यात्तथा [f]क्षीरात्स लभेत न संशयः ॥ १४

शुभकर्मकरा[3] ह्येते चत्वारः समुदाहृताः ।
[चत्वारः[4] शिष्योऽन्तेवासी भृतकः कर्मकरश्च ॥]

जघन्यकर्मभाजस्तु[5] शेषा दासास्त्रिपञ्चकाः । १५

कर्मापि द्विविधं प्रोक्तमशुभं शुभमेव च ॥
अशुभं[6] दासकर्मोक्तं शुभं [g]कर्मकरे स्मृतम् । १६

गृहद्वाराशुचिस्थानरथ्यावस्करशोधनम् ॥
गुह्याङ्गस्पर्शनोच्छिष्टविण्मूत्रग्रहणोज्झनम्[7] । १७

गच्छतः स्वामिनः स्वाङ्गैरुपस्थानमथान्ततः ॥
अशुभं[8] कर्म विज्ञेयं शुभमन्यदतः परम् । १८

[1] व्य. म., p. 127; स्मृ. कल्प., p. 76; [a] आयुधीयोत्तमस्तेषां मध्यमः सीरवाहकः । वि. र., p. 143; [b] चोत्तमस्तेषां मध्यमः सीरवाहकः, व्य. नि., p. 221; स्मृ. कल्पवत्पाठः, द. वि., p. 85; वि. रवत्पाठः.

[2] या. अप., p. 791; स्मृ. कल्प., p. 76; [d] भाग, वि. र., p. 143; [d] भाग, परा. मा., p. 340; व्य. नि., p. 222; [c] रा भाग; [e] नः; [f] लभते परिभाषितम्, वि. चि., p. 65; व्य. मा., p. 178; [d] भाग; [e] नात्; [f] लभते परिभाषितम्, वि. से., p. 150.

[3] वि. चि., p. 66; व्य. मा., p. 178; वि. से., p. 159.

[4] वि. चि., p. 66. Apparently only an explanation.

[5] वि. चि., p. 66; व्य. मा., p. 178.

[6] वि. चि., p. 66; वि. से., p. 159; [g] कृतः, व्य. मा., p. 179; पूर्वार्धं परम्.

[7] वि. चि., p. 66; वि. से., p. 159.

[8] वि. चि., p. 66.

ततः[1] प्रभृति वक्तव्यः स्वाम्यनुग्रहपालितः ।
भोज्यान्नोऽथ प्रतिग्राह्यो भवत्यभिमतः सताम् ॥ १९

[आविद्याग्रहणाच्छिष्यः[2] शुश्रूषेत्प्रयतो गुरुम् ।
तद्वृत्तिर्गुरुदारेषु गुरुपुत्रे तथैव च ॥ २०

समावृत्तश्च[3] गुरवे प्रदाय गुरुदक्षिणाम् ।
प्रतियातिं गृहानेषा शिष्यवृत्तिरुदाहृतः ॥ २१]

अत्र[4] पुर्वश्चतुर्वर्गो दासत्वान्न विमुच्यते ।
प्रसादात्स्वामिनोऽन्यत्र दास्यमेषां क्रमागतम् ॥ २२

विक्रीणीते[5] स्वतन्त्रो यः *समात्मानं नराधमः ।
स जघन्यतमस्त्वेषां सोऽपि दास्यान्न मुच्यते ॥ २३

[दासेनोढा[6] त्वदासी या सोऽपि दासीत्वमाप्नुयात् ।
यस्माद्भर्ता प्रभुस्तस्याः स्वाम्यधीनप्रभुर्यतः ॥ २४]

दासीसुताश्च[7] ये[a] जाताः तस्याः पत्या परेण वा ।
उत्पादको यदि स्वामी न [b]दासीं कारयेत्प्रभुः ॥ २५

[1] स. वि., p. 295.

[2] व्य. नि., p. 220; व्य. मा., p. 175. In some manuscripts of व्य. नि. this verse is attributed to नारद.

[3] व्य. नि., p. 220. Attributed to नारद in some manuscripts.

[4] व्य. नि., p. 223.

[5] व्य. नि., p. 223; * स्वमात्मानं?

[6] व्य. नि., p. 225; वि. से., p. 320. This verse is quoted from कात्यायन in some manuscripts of व्य. नि., as well as by स्मृ. च., III, 469, स. वि., p. 194, वि. चि., p. 46, व्य. म., p. 211, and वी. मि., p. 412.

[7] स. वि., p. 295; व्य. नि., p. 225; [a] दासाः स्युर्जाताः पत्याऽऽवरेण वा; [b] दासास्त्वस्य सूनवः.

१६

॥ वेतनस्यानपाकर्म ॥

त्रिभागं[1] पञ्चभागं वा [a]गृह्णीयात्सीरवाहकः ।
भक्ताच्छादभृतः[b,c] सीराद्भागं[d] गृह्णीत[e] पञ्चमम्[f] ॥ १

जातसस्यात्त्रिभागं[g] तु [h]प्रगृह्णीयादथा भृतः ॥ २

भृतकस्तु[2] न कुर्वीत [i]स्वामिनः शाठ्यमण्वपि ।
भृतिहानिमवाप्नोति ततो [j]वादः प्रवर्तते ॥ ३

भृतस्य कर्माकरणनिर्णयः

भृतोऽनार्तो[3] न कुर्याद्यो दर्पात्कर्म यथेरितम् ।
स दण्ड्यः कृष्णलान‍ष्टौ न देयं चास्य वेतनम् ॥ ४

[1] या. अप., p. 798; स्मृ. कल्प., p. 77; [h] तोपधा, वि. र., p. 157; [a] शीर; [d] शीरभागं; [g] शस्यात्; [h] तोपधा, परा. मा., p. 322; व्य. नि., p. 231; [c] दिभृतकः; [h] तोपधा, वि. चि., p. 74; [c] छादनभृत्सीरी; [g] शस्य; [h] तोपधा, स. वि., p. 298; [b] वस्त्रा; [h] यादथो, या. वी., p. 672; [e] भुञ्जीत जातेत्यर्धं न दृश्यते; व्य. मा., p. 188; [c] दिभृतकः; [f] पञ्चकं; [h] तापरो, वि. से., p. 168; [c] छादनभृत्सीरी; [f] पञ्चकं; [g] सस्यत्रिभागं. त्रिभागमित्यर्धं न दृश्यते.

[2] या. अप., p. 797; स्मृ. कल्प., p. 78; [i] स्वामिना साह्यं; स्मृ. च., III, p. 472; वि. र., p. 159; परा. मा., p. 324; व्य. नि., p. 231; स. वि., p. 299; [j] हानिः.

[3] स. वि., p. 299.

गृहीतवेतनस्य दण्डः

गृहीतवेतनः[1] कर्म न करोति यदा भृतः ।
समर्थश्चेद्दमं[2] दाप्यो द्विगुणं तच्च वेतनम् ॥ ५
गृहीतवेतनः[3] कर्म त्यजन् द्विगुणमावहेत् ॥

अगृहीतवेतनस्य दण्डः

अगृहीते समं दाप्यो भृतै रक्ष्य उपस्करः ॥ ६

प्रतिश्रुत्याकरणे दण्डः

प्रतिश्रुत्य[4] न कुर्याद्यः स कार्यः स्याद्बलादपि ।
स चेन्न [a]कुर्यात्तत्कर्म [b]प्राप्नुयाद्द्विंशतिं दमम् ॥ ७
स[5] दण्ड्यः कृष्णलान्यष्टौ न देयं चास्य वेतनम् ॥ ८

भृत्यदोषाभावः

प्रभुणा[6] विनियुक्तः सन् भृतको विदधाति [c]यत् ।
तदर्थमशुभं कर्म स्वामी तत्रापराध्नुयात् ॥ ९

[1] या. अप., p. 797; स्मृ. कल्प., p. 78; स्मृ. च., III, p. 473; वि. र., p. 159; परा. मा., p. 324; वि. चि., p. 75; वी. मि., p. 416; व्य. मा., p. 189; वि. से., p. 169.

[2] या. अप., p. 797; स्मृ. कल्प., p. 78; स्मृ. च., III, p. 473; वि. र., p. 159; परा. मा., p. 324; वि. चि., p. 75; वी. मि., p. 416; वि. से., p. 169.

[3] वि. चि., p. 75.

[4] वी. मि., p. 416; स्मृ. कल्प., p. 78; [b] द्विशतं, वि. र., p. 160; [a] दर्पाच्च भृतः कर्म यथोदितम्; वि. से., p. 169.

[5] वि. र., p. 160.

[6] या. अप., p. 799; स्मृ. कल्प., p. 78; स्मृ. च., III, p. 476; वि. र., p. 162; वि. चि., p. 76; स. वि., p. 301; [c] यः, वी. मि., p. 421; द. वि., p. 85; स. वि वत्पाठः, वि. से., p. 170.

पालस्य दोषाभावसमयाः

दैवराज्ञोस्तथा[1] न्याये तथा राष्ट्रस्य विभ्रमे ।
यत्प्रणष्टं भृतं वा स्यान्न पालस्तत्र किल्बिषी ॥ १०

स्वामिनो दण्डसमयः

कृते[2] कर्मणि यः स्वामी न दद्याद्वेतनं [a]भृतेः ।
राज्ञा दापयितव्यः [b]स्याद्विनयं चानुरूपतः ॥ ११

पालदोषदण्डः

पालदोषाद्विनाशे[3] तु पाले दण्डो विधीयते ।
अर्धत्रयोदशपणः[c] स्वामिने द्रव्यमेव च ॥ १२

व्याधिता[4] सश्रमा[d] व्यग्रा [e]राजकर्मपरायणा ।
आमन्त्रिता च नागच्छेदवाच्या बडबा स्मृता ॥ १३

स्वामिपालधर्माः

तथा[5][f] धेनुभृतः क्षीरं [g]लभेतास्याष्टमेऽखिलम् ।
सायं[6] समर्पयेत्सर्वं ... ... ॥ १४

[1] अख., p. 43.

[2] या. अप., p. 800 ; स्मृ. कल्प., p. 78 ; स्मृ. च., III, p. 477 ; वि. र., p. 165 ; परा. मा., p. 332 ; वि. चि., p. 77 ; वी. मि., p. 421 ; [a] भृते ; [b] वेतनं वि. से., p. 320 ; अख., p. 42.

[3] व्य. मा., p. 197 ; व्य. नि., p. 237 ; अख., p. 43 ; [c] पणं स्वामिनः.

[4] व्य. मा., p. 192 ; व्य. नि., p. 233 ; स. वि., p. 300 ; [d] सम्भ्रमा ; [e] धर्म, वी. मि., p. 422 ; [e] कार्य, अख., p. 48 ; [d] सत्रपा.

[5] स्मृ. च., III, p. 483 ; स्मृ. कल्प., p. 79 ; [g] ह्यष्टमे. वि. र., p. 170 ; [f] पर ; [g] ह्यष्टमे, परा. मा., p. 373 ; [g] स्यष्टमे, वि. चि., p. 80 ; स. वि., p. 302 ; वी. मि., p. 443 ; [g] ग्र्यष्टमेऽहनि.

[6] स्मृ. च., III, p. 484 ; स. वि., p. 303.

अव्यायच्छन्नविक्रोशन्[1] स्वामिने [a]चानिवेदयन् ।
वोढुमर्हति [b]गोपस्तां विनयं चैव राजनि ॥ १५

कृमिचोरव्याघ्रभयाद्दरीश्वभ्राच्च[2] पालयेत् ।
आयच्छेच्छक्तितः[c] क्रोशेत्स्वामिने वा निवेदयेत् ॥ १६

सस्यान्निवारयेद्गास्तु[3] चीर्णे [d]दोषद्वयं भवेत् ।
स्वामी [e]शतदमं दाप्यः पालस्ताडनमर्हति ।
शदश्च[4] सदमं चीर्णे समूले कार्षभक्षिते ॥ १७

[1] वि. चि., p. 81; स्मृ. कल्प., p. 79; [a] वा, या. वी., p. 644; [b] दोषं तम्,

[2] वि. चि., p. 81; स्मृ. कल्प., p. 79; [c] व्यायच्छेत्, वि. र., p. 172; वि. से., p. 176; स्मृ. कल्पवत्पाठः.

[3] परा. मा., p. 384; स्मृ. च., III, p. 492; वी. मि., p. 450; [d] दोषो द्वयोः; [e] सद्र.

[4] परा. मा., p. 384.

१७

॥ संविद्व्यतिक्रमः ॥

एषा[1] हि स्वामिभृत्यानां वै क्रिया परिकीर्तिता ।
संविद्विधानमधुना समासेन निबोधत ॥ १

सद्ब्राह्मणस्थापनं कृत्यं च

वेदविद्याविदो[2] विप्रान् श्रोत्रियानग्निहोत्रिणः ।
आहृत्य[a] स्थापयेत्तत्र तेषां वृत्तिं प्रकल्पयेत् ॥ २

अनाच्छेद्यकरास्तेषां[3b] प्रदद्याद्गृहभूमिकाः[c] ।
मुक्ता[d] भाव्याश्च नृपतिर्लेखयित्वा [e]स्वशासनैः ॥ ३

नित्यं[4] नैमित्तिकं *काम्यं शान्तिकं पौष्टिकं तथा ।
पौराणां कर्म कुर्युस्ते सन्दिग्धे [f]निर्णयं तथा ॥ ४

[1] वि. र., p. 177.

[2] या. अप., p. 792; स्मृ. कल्प., p. 80; स्मृ. च., III, p. 520; वि. र., p. 178; [a] सत्कृत्य, परा. मा., p. 348; व्य. सा., p. 186; [a] आवृत्य, वी. मि., p. 423; मि. वा., p. 858; [a] आहूय, अख., p. 45; [a] आपाद्य.

[3] या. अप., p. 792; स्मृ. कल्प., p. 80; [b] तेभ्यः; [c] भूमयः; [d] मुक्तभा; [e] शासने, वि. र., p. 178; [c] भूमयः; [d] मुक्तभा; [e] शासने, परा. मा., p. 349; व्य. सा., p. 187; [b] तेभ्यः; [c] भूमयः; [e] स्वशासनम्, वी. मि., p. 423; [b] तेभ्यः; [c] भूमयः; [d] युक्तभा, मि. वा., p. 858; [b] तेभ्य; [c] भूमयः पूर्वार्धं परम्.

[4] या. अप., p. 792; स्मृ. कल्प., p. 80; स्मृ. च., III, p. 521; वि. र., p. 178; [f] अर्थे च निर्णयम्, परा. मा., p. 349; व्य. सा., p. 187; * कार्यं, वी. मि., p. 424.

सम्भूय धर्मकार्यकरणम्

ग्रामश्रेणिगणार्थं[1 a,b] तु सङ्केतसमयक्रिया ।
बाधाकाले[c] तु सा कार्या [d]धर्मकार्ये तथैव च ॥ ५

चाटचोरभयं[2 e,f] बाधा [g]सर्वसाधारणा स्मृता ।
तत्रोपशमनं[h] कार्यं [i]सर्वैर्नैकेन केनचित् ॥ ६

विश्वासोत्पादनम्

कोशेन[3 j] लेख्यक्रियया मध्यस्थैर्वा परस्परम् ।
विश्वासं [k]प्रथमं *कृत्वा कुर्युः कार्याण्यनन्तरम् ॥ ७

विद्वेषिणो[4] व्यसनिनः [l]शालीनालसभीरवः ।

[1] या. अप., p. 792; स्मृ. कल्प., p. 80; [b] गणानां च संकेतः; [d] काले, स्मृ. च., III, p. 521; [b] गणानां च, वि. र., p. 178; [b] गणानां च सङ्केतः, परा. मा., p. 350; व्य. नि., pp. 175 and 242; [b] गणानां च सङ्केतः; [c] बाध. वि. चि., p. 82; [b] गणानां च, व्य. सा., p. 187; व्य. नि वत्पाठः, वी. मि., p. 424; वि. र वत्पाठः, या. वी., p. 667; [a] पूगश्रेणिगणानां च, व्य. मा., p. 202; [b] गणानां च सङ्केतः; [c] साधुकार्ये.

[2] या. अप., p. 792; स्मृ. कल्प., p. 80; [f] चौरभये हिंसाः सर्वसाधारणाः स्मृताः । स्मृ. च., III, p. 522; वि. र., p. 178; [i] सर्वे लोकेन, परा. मा., p. 350; [e] वाटचोरभये; [g] रणी; [i] सर्वेणैकेन, वि. चि., p. 83; [e] वाटचौरभये; [h] गमनं, व्य. सा., p. 187; परा. मावत्पाठः, [i] सर्वैर्नैकेन इति परं भेदः, वी. मि., p. 424; स्मृ. कल्पवत्पाठः.

[3] या. अप., p. 792; स्मृ. कल्प., p. 80; स्मृ. च., III, p. 524; वि. र., p. 178; [j] कोषेण, परा. मा., p. 353; वि. चि., p. 83; वि. र. वत्पाठः, वी. मि., p. 426; [k] कृत्वा यः कुर्युः कार्याणि समनन्तरं, व्य. मा., p. 203; * कुर्युः.

[4] या. अप., p. 792; स्मृ. कल्प., p. 80; [l] जनसन्त्रास, स्मृ. च., III, p. 526; वि. र., p. 179; परा. मा., p. 353; व्य. सा., p. 188; वी. मि., p. 427; व्य. मा., p. 203.

नियोज्यानियोज्याः

लुब्धातिवृद्धबालाश्च न कार्याः कार्यचिन्तकाः ॥ ८

शुचयो[1*] वेदधर्मज्ञा [a]दक्षा [b]दान्ताः कुलोद्भवाः ।
सर्वकार्यप्रवीणाश्च[c,d] कर्तव्यास्तु[†] महत्तमाः[e] ॥ ९

द्वौ[2 f] त्रयः पञ्च वा कार्याः समूहहितवादिनः ।
कर्तव्यं वचनं तेषां ग्रामश्रेणिगणादिभिः ॥ १०

समयक्रिया

सभाप्रपादेवगृहतडाकारामसंस्कृतिः[3] ।
तथाऽनाथदरिद्राणां संस्कारो [g]योजनक्रिया ॥ ११

कुलायनं[4 h] निरोधश्च कार्यमस्माभिरंशतः ।
यत्त्वेवं[i] लिखितं [j]पत्रं धर्म्या सा समयक्रिया ॥ १२

[1] या. अप., p. 792; स्मृ. कल्प., p. 80; [e] तु महत्तराः, स्मृ. च., III, p. 526; वि. र., p. 179; [b] क्षान्ताः; [d] च, परा. मा., p. 353; वि. चि., p. 83; [a] दान्ता दक्षाः, व्य. सा., p. 189; वी. मि., p. 427; [d] च. द. वि., p. 267; [c] कार्ये, व्य. मा., p. 204; * ऋजवः; † कार्यचिन्तकाः.

[2] या. अप., p. 796; स्मृ. कल्प., p. 80; [f] सप्त वा, स्मृ. च., III, p. 526; वि. र., p. 179; परा. मा., p. 354; व्य. नि., pp. 175 and 242; वि. चि., p. 83; व्य. सा., p. 189; वी. मि., p. 427; द. वि., p. 267; व्य. मा., p. 203; [f] द्वे.

[3] या. अप., p. 793; स्मृ. कल्प., p. 80; [g] यजन, स्मृ. च., III, p. 522; वि. र., p. 181; परा. मा., p. 350; व्य. नि., pp. 175 and 242; वी. मि., p. 425; सर्वत्र स्मृ. कल्पवत्पाठः.

[4] परा. मा., p. 350; स्मृ. कल्प., p. 80; [i] यत्र तं लेखितं, स्मृ. च., III, p. 522; [i] यत्रैतत्, वि. र., p. 181; [i] यत्रैतत्; [j] सम्यक्, व्य. नि., pp. 175 and 242; [h] न विरोधश्च; [i] यत्रैतत्; [j] पत्रे, वि. मि., p. 425; [h] ननि; [i] यत्रैतत्; [j] पत्रे.

पालनीया:[1] समर्थैस्तु[a] यः समर्थो विसंवदेत् ।
सर्वस्वहरणं दण्डस्तस्य निर्वासनं पुरात् ॥ १३

तत्र[2] भेदमुपेक्षां वा यः कश्चित्कुरुते नरः ।
चतुःसुवर्णाः षण्निष्कास्तस्य दण्डो विधीयते ॥ १४

यस्तु[3] साधारणं[b] हिंस्यात्क्षिपेत्त्रैविद्यमेव वा ।
संवित्क्रियां[c] विहन्याच्च* स[d] निर्वास्यः [e]पुरात्ततः ॥ १५

अरुन्तुदः[4] सूचकश्च भेदकृत्साहसी तथा ।
श्रेणिपूगनृपद्विष्टः[f] क्षिप्रं निर्वास्यते [g]ततः ॥ १६

कुलश्रेणिगणाध्यक्षाः[5h] पुरदुर्गनिवासिनः ।
वाग्धिग्दमं[i] परित्यागं प्रकुर्युः [j]पापकारिणाम् ॥ १७

[1] या. अप., p. 793; स्मृ. कल्प., p. 80; [a] समस्तैस्तैः, स्मृ. च., III, p. 522; एकपादमात्रं, वि. र., p. 181; [a] समस्तैस्तु, परा. मा., p. 351; वि. र वत्पाठः, व्य. नि., p. 175A; वी. मि., p. 425; स्मृ. कल्पवत्पाठः.

[2] या. अप., p. 793; स्मृ. कल्प., p. 80; वि. र., p. 182.

[3] या. अप., p. 794; स्मृ. कल्प., p. 80; [b] तत्साधनं; [e] ततः पुरात्, स्मृ. च., III, p. 527; [e] ततः पुरात्, वि. र., p. 183; स्मृ. च. वत्पाठः, परा. मा., p. 354; व्य. नि., pp. 175A and 243; [c] साक्षिक्रियां; [e] ततः पुरात्, स. वि., p. 329; [c] साक्षिक्रियां; [d] क्षिप्रं निर्वास्यते पुरात्, वी. मि., p. 428; स्मृ. च. वत्पाठः, व्य. मा., p. 206; * वा; [e] ततः पुरात्.

[4] या. अप., p. 794; स्मृ. कल्प., p. 81; स्मृ. च., III, p. 527; वि. र., p. 184; [f] द्वेष्टा; [g] पुरः, परा. मा., p. 355; व्य. नि., pp. 175A and 243; [f] द्विट् च, स. वि., p. 329; [f] द्विट् चेत्, वी. मि., p. 429; व्य. मा., p. 205; [f] द्विट् च क्षिपन्.

[5] या. अप., p. 794; स्मृ. कल्प., p. 81; [j] कर्मणां, स्मृ. च., III, p. 527; [j] कर्मणां, वि. र., p. 184; [j] कर्मिणां, परा. मा., p. 356; [h] पुर; [j] कारिणः, स. वि., p. 329; वी. मि., p. 429; [h] पूग; [i] दण्ड, व्य. मा., p. 206; [i] दण्डं; [j] कारिणम्.

तैः[1] कृतं[a] च[b] स्वधर्मेण [c]निग्रहानुग्रहं नृणाम् ।
तद्राज्ञोऽप्यनुमन्तव्यं[d] निसृष्टार्था[e] हि ते स्मृताः ॥ १८

बाधां[2] कुर्युर्यदेकस्य[f] सम्भूता द्वेषसंयुताः ।
राज्ञा [g]ते [h]विनिवार्यास्तु [i]शास्याश्चैवानुबन्धिनः ॥ १९

मुख्यैः[3] सह समूहानां *विसंवादो यदा भवेत् ।
तदा विचारयेद्राजा स्वमार्गे स्थापयेच्च तान् ॥ २०

... ... यः[4] समर्थो विसंवदेत् ।
सर्वस्वहरणं दण्डस्तस्य निर्वासनं पुरात् ॥ २१

संभूयैकतमं[5][j] कृत्वा [k]राजभाव्यं हरन्ति ये ।
ते[l] तदष्टगुणं दाप्या [m]वणिजश्च पलायिनः ॥ २२

[1] या. अप., p. 794; स्मृ. कल्प., p. 81; [b] यत्; [d] राज्ञा; [e] ष्टव्या, स्मृ. च., III, p. 528; [b] यच्च धर्मेण; [d] राज्ञा, वि. र., p. 184; [b] यत्; [d] राज्ञा, परा. मा., p. 356; व्य. नि., pp. 175A and 244; वि. र वत्पाठः, स. वि., p. 329; [a] कृतौ यौ; [c] ग्रहौ; [d] राज्ञा, वी. मि., p. 429; [b] यत्सधर्मेण; [d] राज्ञा, व्य. मा., p. 206; वि. र वत् पाठः.

[2] या. अप., p. 794; स्मृ. कल्प., p. 81; [g] तु; [h] ते, स्मृ. च., III, p. 528; [i] बन्धतः, वि. र., p. 184; परा. मा., p. 355; व्य. नि., pp. 175A and 244; [f] य एकस्य सम्भूय स्युः, वी. मि., p. 428; [g] तु; [h] ते; [i] बन्धतः, व्य. मा., p. 207; [f] यदैकस्य; [h] स्युः; [i] बन्धतः.

[3] या. अप., p. 794; स्मृ. कल्प., p. 81; स्मृ. च., III, p. 530; वि. र., p. 184; परा. मा., p. 355; व्य. नि., pp. 175B and 244; व्य. मा., p. 207; * संविवादः.

[4] स्मृ. च., III, p. 531.

[5] या. अप., p. 794; स्मृ. कल्प., p. 81; [j] मतं; स्मृ. च., III, p. 531; [j] मतिं; वि. र., p. 185; [j] मतं; [m] विनेयाश्च; व्य. नि., p. 175B; [j] मतिं कृत्वा गणभार्यं हरन्ति च, वि. चि., p. 85; [j] मतं कृत्वा राजभागं; [m] वणिजः प्र; स. वि., p. 330; [k] गणद्रव्यं; [l] एतदष्टा-दशगुणं, द. वि., p. 269; वि. से., p. 324; [j] मतिं कृत्वा राजभागं; [m] वणिजः प्र.

ततो[1] लभेत[a] यत्किञ्चित्सर्वेषामेव तत्समम् ।
षाण्मासिकं[b] मासिकं वा विभक्तव्यं यथांशतः ॥ २३

देयं[2] वा [c]निःस्ववृद्धान्धस्त्रीबालातुररोगिषु ।
सान्तानिकादिषु तथा [d]धर्म एष सनातनः ॥ २४

यत्नैः[3][e] प्राप्तं रक्षितं [f]वा गणार्थे वा [g]पणं कृतम् ।
राजप्रसादलब्धं[h] वा[i] सर्वेषामेव तत्समम् ॥ २५

[1] या. अप., p. 795; स्मृ. कल्प., p. 81; वि. र., p. 186; [a] लभ्येत, परा. मा., p. 358; वि. चि., p. 85; पूर्वार्ध परम्, स. वि., p. 330; [b] षाण्मासं मासिकं वापि, वी. मि., p. 431; [a] लभ्येत.

[2] या, अप., p. 795; स्मृ. कल्प., p. 81; वि. र., p. 186; [c] बालिश; [d] एष धर्मः, परा. मा., p. 359; [c] बधिर; स. वि., p. 330; [c] निःस्ववृद्धार्त; वी. मि., p. 432.

[3] या. अप., p. 795; स्मृ. कल्प., p. 81; वि. र., p. 187; [e] यत्तैः; [f] च गणार्थं वा प्रकल्पितं; [i] च, परा. मा., p. 359; [e] यत्तैः; [g] ऋणं; [h] राज्ञः प्रसादलब्धं च सर्वेषां तत्समाहितम् । वी. मि., p. 432; पराशरमाधवीयवत् आद्यपादत्रये पाठः .

१८

॥ क्रयविक्रयानुशयः ॥

समासेनोदितस्त्वेष[1] समयाचारनिश्चयः[a] ।
क्रयविक्रयसञ्जातो[b] विवादः श्रूयतामयम् ॥ १

पण्यम्

जङ्गमं[2] स्थावरं चैव द्रव्ये द्वे समुदाहृते ।
क्रयकाले पण्यशब्द उभयोरपि च स्मृतः ॥ २

सदोषपण्यक्रये दण्डः

ज्ञात्वा[3] सदोषं यः [c]पण्यं [d]विक्रीणात्यविचक्षणः ।
तदेव द्विगुणं [e]दाप्यस्तत्समं विनयं तथा ॥ ३

त्याज्यानि

मत्तोन्मत्तेन[4] विक्रीतं हीनमूल्यं [f]भयेन [g]वा ।
अस्वतन्त्रेण [h]मूढेन त्याज्यं तस्य [i]पुनर्भवेत् ॥ ४

[1] वि. र., p. 189; वि. से., p. 178; [a] निर्णयः; [b] संज्ञातो.

[2] वि. र., p. 189.

[3] वि. चि., p. 88; स्मृ. कल्प., p. 81; [c] पण्यं यः; [d] णीता, स्मृ. च., III, p. 515; वि. र., p. 192; परा. मा., p. 370; [c] पण्यं यः; [d] णीते, व्य. नि., p. 248; [c] यत्; [e] दाप्यं, वी. मि., p. 441; [d] णीते, व्य. मा., p. 212; [d] णीते, वि. से., p. 180.

[4] परा. मा., p. 370; स्मृ. कल्प., p. 81; [f] तु यद्भवेत्; [i] हरेत्, स्मृ. च., III, p. 515; वि. र., p. 193; [i] हरेत्, व्य. नि., pp. 250 and 259; वि. चि., p. 89; [g] च; [i] हरेत्, वी. मि., p. 441; या. वी., p. 712; [f] भवेन्न वा; [h] मूल्येन; [i] हरेत्, वि. से., p. 180; [i] हरेत्.

योऽन्यहस्ते[1a] तु विक्रीय अन्यस्मै [b]तत्प्रयच्छति ।
सोऽपि तद्द्विगुणं दाप्यो विनयं तावदेव तु ॥ ५

परीक्षणकालाः

दशैकपञ्चसप्ताहमासत्र्यहार्धमासिकम्[2] ।
बीजायोवाह्यरत्नस्त्रीदोह्यपुंसां परीक्षणम् ॥ ६

अतोऽर्वाक्[3c] पण्यदोषस्तु यदि सञ्जायते क्वचित् ।
विक्रेतुः प्रतिदेयं तत् क्रेता मूल्यमवाप्नुयात् ॥ ७

अविज्ञातं[4] तु यत्क्रीतं दुष्टं पश्चाद्विभावितम् ।
क्रीतं तत्स्वामिने देयं पण्यं कालेऽन्यथा न तु ॥ ८

परीक्षेत[5] स्वयं [d]पण्यमन्येषां च प्रदर्शयेत् ।
परीक्षितं बहुमतं [e]गृहीत्वा न पुनस्त्यजेत् ॥ ९

अश्वरूप्यहिरण्यानां[6] धान्यलोहाजवाससाम् ।
चर्मकाष्ठविकाराणामेकाहं स्यात्परीक्षणम् ॥ १०

मणीभाश्वाश्वतरिणामागमैर्मूल्यकल्पना[7] ।
नृपाज्ञयाऽऽपणस्थानां गोभूम्योरुभयेच्छया ॥ ११

[1] वि. से., p. 180 ; वि. चि., p. 89 ; [a] अन्य ; [b] यः प्रय.

[2] वि. से., p. 182.

[3] व्य. म., p. 133 ; स्मृ. कल्प., p. 82 ; [c] ततोऽर्वाक्, वि. चि., p. 90 ; प्रा. त., p. 515 ; व्य. म., p. 216 ; वि. से., p. 182.

[4] वि. चि., p. 90 ; वि. से., p. 182 ; स्मृ. च., III, p. 518 attributes this verse to कात्यायनः. See Kane, *l.c.*, p. 84.

[5] व्य. मा., p. 215 ; स्मृ. कल्प., p. 82 ; [e] ग्रहीता, स्मृ. च., III, pp. 516 and 517 ; वि. र., p. 198 ; परा. मा., p. 360 ; उत्तरार्धं परं, वि. चि., p. 91 ; [e] क्रेता च, प्रा. त., p. 515 ; स. वि., p. 315 ; वी. मि., p. 433 ; [d] क्रीतं, स्मृ., कल्पवत्पाठः, या. वी., p. 656 ; वि. से., p. 183.

[6] व्य. नि., p. 251.

[7] व्य. मा., p. 218 ; व्य. नि., p. 253 ; पद्यमिदं प्रजापतेरिति केचित्.

संविभागे[1] विनिमये क्षेत्रयोरुभयोरपि ।
अनुस्मृतिकृता ताभ्यां कार्यसिद्धिर्भविष्यति ॥ १२

प्रष्टव्याः[2] सन्निधिस्थाश्चेत्क्रेत्रा ज्ञात्यादयः [a]स्मृताः ।
अन्यथा चेत्कृतं कर्म [b]ज्ञातीच्छां दर्शयेत्ततः ॥ १३

ज्ञात्यादिप्रत्ययेनैव[3] स्थावरक्रय इष्यते ।
अन्यथा चेत्क्रयो [c]यः स्यादन्यग्रामे त्रिपक्षकम् ॥ १४

सोदराश्च[4] सपिण्डाश्च सोदकाश्च सगोत्रिणः ।
सामन्ता धनिका [d]ग्राह्याः सप्तैते [e]योनयो मताः ॥ १५

मूल्यं[5][f] दत्वाऽधिकं न्यूनं मूल्यस्यानुचितं स्मृतम् ।
क्रयसिद्धेस्तु[g] नैव स्याद्वत्सराणां शतैरपि ॥ १६

क्षेत्रक्रये विशेषः

विक्रयेषु[6] च सर्वेषु कूपवृक्षादि लेखयेत् ।
जलमार्गादि [h]यत्किञ्चिदन्यैश्चैव बृहस्पतिः ॥ १७

क्षेत्राद्युपेतं[7][i] परिपक्वसस्यं
वृक्षं फलं वाप्युपभोगयोग्यम् ।
कूपं [j]तडाकं गृहमुन्नतं च
क्रेत्रे [k]च विक्रेतुरिदं वदन्ति ॥ १८

[1] व्य. नि., p. 253.
[2] स. वि., p. 322; व्य. नि., p. 263; [a] तथा; [b] ज्ञालेच्छां.
[3] स. वि., p. 323; व्य. नि., p. 262; [c] न स्याद्दण्डश्चापि तयोर्भवेत्.
[4] स. वि., p. 323; व्य. नि., p. 261; [d] ग्राम्याः; [e] भूक्रये.
[5] स. वि., p. 326; व्य. नि., p. 259; [f] मूल्यात्पादा; [g] सिद्धि.
[6] स. वि., p. 326; व्य. नि., p. 256; [h] अन्यचैव.
[7] स. वि., p. 326; व्य. नि., p. 256; [i] क्षीरादपेतं; [j] तडाकं च गृहं समुन्नतं; [k] अपि.

मत्तमूढानभिज्ञार्तमूढैर्विनिमयः[1] कृतः ।
यच्चानुचितमूल्यं स्यात्तत्सर्वं विनिवर्तयेत् ॥ १९

ज्ञातिसामन्तधनिकाः[2] क्रये ग्रामाद्बहिर्गताः ।
नार्हन्ति ते प्रतिक्रोष्टुं क्रान्तं पक्षत्रये क्रमात् ॥ २०

त्रिपक्षादथवा[3] मासात्त्रितयात्तु तदाप्नुयात् ॥ २१

[1] व्य. नि., p. 260.
[2] व्य. नि., p. 262.
[3] व्य. नि., p. 263.

१९

॥ सीमावादः ॥

क्रयविक्रयानुशये[1] विधिरेष [a]प्रदर्शितः ।
ग्रामक्षेत्रगृहादीनां सीमावादं [b]निबोधत ॥ १

सीमासन्धिषु वृक्षादयो स्थाप्याः

सीमावृक्षांश्च[2] कुर्वीरन् न्यग्रोधाश्वत्थकिंशुकान् ।
शाल्मलीशालता(डां ? लां)श्च क्षीरिणश्चैव पादपान् ॥ २

गुल्मान्वेणूंश्च[3] विविधान् शमीवल्लीस्थलानि च ।
शरान् कुब्जकगुल्मांश्च तथा सीमा न नश्यति ॥ ३

तडागान्युदपानानि[4] - - त्प्रस्रवणानि च ।
सीमासन्धिषु कार्याणि देवतायतनानि च ॥ ४

राजा[5] क्षेत्रं दत्वा चातुर्वैद्यवणिग्वारिकसर्वग्रामीण तन्महत्तरस्वामिपुरुषाधिष्ठितं परिच्छिन्द्यात् ॥ ५

यदि[6] शूद्रो नेता स्यात्तं क्लैब्येनालङ्कारेण अलङ्कृत्य शवभस्मना मुखं विलिप्याऽऽग्नेयस्य पशोः शोणितेनोरसि पञ्चाङ्गुलानि कृत्वा ग्रीवायामन्त्राणि प्रतिमुच्य सव्येन पाणिना सीमालोष्टं मूर्ध्नि धारयेत् ॥ ६

[1] वि. र., p. 201 ; स्मृ. कल्प., p. 82 ; [a] उदाहृतः ; [b] निबोधयेत्, स्मृ. च., III, p. 545 ; उत्तरार्धं परम् .

[2] स्मृ. कल्प., p. 82.

[3] स्मृ. कल्प., p. 82.

[4] स्मृ. कल्प., p. 82.

[5] या. वा., p. 256.

[6] या. वा., p. 257.

प्रकाशाप्रकाशचिह्नानि

निवेशकाले[1] कर्तव्यः [a]सीमाबन्धविनिश्चयः ।
प्रकाशोपांशुचिह्नैश्च लक्षितः संशयापहः ॥ ७

अनश्वराणि[2] द्रव्याणि प्रकृत्यैवाविरोधतः ।
वापीकूपतडागानि[3 b, c] चैत्यारामसुरालयाः ॥ ८

स्थलनिम्ननदीस्रोतः[d] शरगुल्मनगादयः[e] ।
प्रकाशचिह्नान्येतानि सीमायां कारयेत्सदा ॥ ९

सीमावादे साक्षिणः

यदि[4] संशय एव स्याल्लिङ्गानामपि दर्शने ।
साक्षिप्रत्यय एव स्याद्विवादे सीमनिश्चयः ॥ १०

साक्ष्यभावे[5] च चत्वारो ग्रामसीमान्तवासिनः ।
सीमाविनिर्णयं कुर्युः प्रयता राजसन्निधौ ॥ ११

सामन्तानामभावे[6] तु मौलानां सीमसाक्षिणाम् ।
इमानप्यनुयुञ्जीत पुरुषान् वनगोचरान् ॥ १२

[1] स्मृ. च., III, p. 534; वि. र., p. 202; [a] विनिर्णयः, स. वि., p. 332; वि. र. वत्पाठः.

[2] व्य. नि., p. 267.

[3] परा. मा., p. 387; स्मृ. कल्प., p. 82; [b] कूपवापीतडाकानि; [e] गुल्माश्मराशयः, या. अप., p. 759; [b] कूपवापीतडाकानि 'स्थले'त्यर्धं न दृश्यते, स्मृ. च., III, p. 534; वि. र., p. 203; [b] कूपवापीतडाकानि प्रकाशेत्यर्धं न दृश्यते, व्य. नि., p. 267; वि. र. वत्पाठः; [e] गुल्माश्च राशयः, वि. चि., p. 93; [c] तडागादि; [e] गुल्माश्मराशयः प्रकाशेत्यर्धं न दृश्यते, वी. मि., p. 452; [d] निम्नं.

[4] वि. चि., p. 93.

[5] वि. चि., p. 94; स. वि., p. 334.

[6] वि चि., p. 94.

व्याधाञ्छाकुनिकान्[1] गोपान्कैवर्तान्मूलखानकान् ।
व्यालग्राहानुञ्छवृत्तीनन्यांश्च वनगोचरान् ॥ १३

ते[2] पृष्टास्तु यथा ब्रूयुः सीमासन्धिषु लक्षणम् ।
तत्तथा स्थापयेद्राजा धर्मेण ग्रामयोर्द्वयोः ॥ १४

शिरोभिस्ते[3] गृहीत्वोर्वीं स्रग्विणो रक्तवाससः ।
सुकृतैः शापिताः स्वैः स्वैर्ब्रूयुस्ते तु समञ्जसम् ॥ १५

निबध्नीयात्तथा सीमां सर्वांस्तांश्चैव नामतः ।
प्रकाशचिह्नान्येतानि[4] सीमायां कारयेत्सदा ॥ १६

अप्रकाशचिह्नानि

निहितानि[5] तथान्यानि यानि भूमि र्न भक्षयेत् ।
उपच्छत्रानि[6] चान्यानि सीमालिङ्गानि कारयेत् ॥ १७

सीमाज्ञाने[7] तृणं वीक्ष्य लोके नित्यविपर्ययम् ।
श्मशानोऽस्थीनि[a] गोबालास्तथा भस्मकपालिकाः ॥ १८

करीषमिष्टकाङ्गारशर्करा[8] बालुकास्तथा[b] ।
तानि सन्धिषु सीमाया अप्रकाशानि कारयेत् ॥ १९

[1] वि. चि., p. 94.

[2] वि. चि., p. 94.

[3] वि. चि., p. 94.

[4] वि. र., p. 203; व्य. नि., p. 267.

[5] या. अप., p. 759; स्मृ. कल्प., p. 83; वि. र., p. 203; व्य. नि., p. 267; वी. मि., p. 453.

[6] स्मृ. कल्प., p. 83.

[7] स्मृ. कल्प., p. 83; वी. मि., p. 453; [a] अश्मनोऽस्थीनि गोबालांस्तुषान् इत्युत्तरार्धं परम्.

[8] वी. मि., p. 453; स्मृ. कल्प., p. 83; [b] तथा। यानि चैवं प्रकाराणि कालाद्भूमिर्न भक्षयेत्। तानि.

करीषास्थितुषाङ्गारशर्कराश्मकपालिकाः[1] ।
सिकतेष्टकगोबालकार्पासास्थीनि भस्म च ॥ २०
प्रक्षिप्य[2] कुम्भेष्वेतानि सीमान्तेषु निधापयेत् ।

प्रयत्नदर्शितव्यचिह्नानि

ततः[a] पौगण्डबालानां प्रयत्नेन प्रदर्शयेत् ॥ २१
वार्धके[3b] च शिशूनां [c]ते दर्शयेयुस्तथैव च ।
एवं परम्पराज्ञाने सीमाभ्रान्तिर्न जायते ॥ २२
कुरुते[4] दानहरणं भाग्याभाग्यवशान्नृणाम् ।
एकत्र[5d] कूलपातं[e] तु भूमेरन्यत्र [f]संस्थितिः ॥ २३
नदीतीरं[g] प्रकुरुते [h]तस्यैतां न विचालयेत् ।

[1] या. अप., p. 761 ; स्मृ. कल्प., p. 83 ; स्मृ. च., III, p. 534 ; वि. र., p. 204 ; परा. मा., p. 387 ; व्य. म., p. 135 ; वि. से., p. 186.

[2] या. अप., p. 761 ; म. कु., p. 312 पूर्वार्धं परं ; स्मृ. कल्प., p. 83 ; स्मृ. च., III, pp. 534 and 536 ; वि. र., p. 204 ; परा. मा., p. 387 ; व्य. नि., p. 268 ; स. वि., p. 333 ; उत्तरार्धं परं ; वी. मि., p. 453 ; उत्तरार्धं परं ; [a] तत्र योगं तु, व्य. म., p. 135 ; पूर्वार्धं परं, वि. से., p. 186.

[3] या. अप., p. 761 ; स्मृ. कल्प., p. 83 ; [c] तु, स्मृ. च., III, p. 536 ; वि. र., p. 204 ; [b] वार्धक्ये, परा. मा., p. 388 ; व्य. नि., p. 268 ; स. वि., p. 333 ; वी. मि., p. 453 ; वि. से., p. 186.

[4] या. अप., p. 761.

[5] या. अप., p. 761 ; स्मृ. कल्प., p. 84 ; [f] संस्थितिं ; [h] तस्य तां, स्मृ. च., III, p. 549 ; [f] संस्थितिं । नदीतीरे ; [h] तस्य तां, वि. र., p. 217 ; [d] एककूलनिपातस्तु ; [f] संस्थितिं । नदीतीरेषु कुरुते तस्य तन्न, परा. मा., p. 399 ; स्मृ. कल्पतरुवत्पाठः, व्य. नि., p. 270 ; [e] कूप ; [f] संस्थितं । नदीतीरे ; [h] तस्य तां, वि. चि., p. 96 ; [f] संस्थितं ; [h] तस्य तां व्य. सा., p. 198 ; [e] जलपात्रं ; [f] संस्थितं ; [h] तस्य तन्न वी. मि., p. 462 ; स्मृ. कल्पवत्पाठः, या. वी., p. 634 ; स्मृ. कल्पवत्पाठः, वि. से., p. 189 ; [g] तीरे नदी.

क्षेत्रं[1a] ससस्यमुल्लङ्घ्य[b] भूमिश्छिन्ना[c] यदा भवेत् ॥ २४
नदीस्रोतःप्रवाहेण[d] क्षेत्रस्वामी[e] लभेत ताम् ।
या[2] राज्ञा क्रोधलोभेन बलान्न्यायेन वा हृता ॥ २५

गृहक्षेत्रविवादसाक्षिनिर्णयः

गृहक्षेत्रविवादेषु[3] सामन्तेभ्यो विनिर्णयः ।
नगरग्रामगणिनो[f] ये च वृद्धतमा [g]नराः ॥ २६

कीनाशशिल्पिभृतका[4] गोपव्याधोञ्छजीविनः ।
मूलखानककैवर्तकुल्या भेदकबाधकाः ॥ २७

आगमं[5] च प्रमाणं च [h]भोगं कामं च नाम च ।
भूभागलक्षणं चैव ये [i]विदुस्तेऽत्र साक्षिणः ॥ २८

प्रदत्तान्यस्य[6] तुष्टेन[j] न सा सिद्धिमवाप्नुयात् । २९
[या* राज्ञा क्रोधलोभेन छलान्न्यायेन वा हृता] ।

[1] या. अप., p. 762; स्मृ. कल्प., p. 84; [a] क्षेत्रशस्यं समुल्लङ्घ्य; [e] पूर्वस्वामी स्मृ. च., III, p. 549; [e] पूर्वस्वामी, वि. र., p. 217; स्मृ. च. वत्पाठः, परा. मा., p. 399; [a] क्षेत्रशस्यं समुल्लंघ्य; [c] पूर्वस्वामी लभेच तां, व्य. नि., p. 270; स्मृ. चवत्पाठः, वि. चि., p. 96; [b] समस्त; [e] पूर्व व्य. सा., p. 199; स्मृ. चवत्पाठः, वी. मि., p. 462; स्मृ. च. वत्पाठः, या. वी., p. 634; [b] समस्त; [c] स्वस्था; [d] तदा; [e] पूर्व.

[2] या. अप., p. 762.

[3] वि. र., p. 209; व्य. नि., p. 98; [f] ग्रामणीभ्यो वा; [g] मताः.

[4] वि. र., p. 209.

[5] परा. मा., p. 392; या. मि., p. 234; स्मृ. च., III, p. 537; व्य. नि., p. 98; [h] भोगं कालं; [i] तेऽपि, (स. वि., p. 333; व्य. सा., p. 195; [h] भोगं कालं; वी. मि., p. 453; मि. वा., p. 788; या. मि. वत्पाठः).

[6] या. अप., p. 762; स्मृ. कल्प., p. 84; स्मृ. च., III, p. 549; वि. र., p. 217; परा. मा., p. 399; व्य. नि., p. 270; वि. चि., p. 96; व्य. सा., p. 199; * छलेनान्येन, वी. मि., p. 462; [j] दुष्टेन, वि. से., p. 189.

प्रमाणरहितां[1a] भूमिं भुञ्जतो यस्य [b]या हृता ।
गुणाधिकस्य[c] दत्ता वा तस्य तां [d]नैव चालयेत् ॥ ३०

शपथैः[2e] शापिताः [f]स्वैः स्वैर्ब्रूयुः [g]सीम्नि विनिश्चयम् ।
दर्शयेयुर्निधानानि[h] तत्प्रमाणमिति स्थितिः ॥ ३१

सत्येन[3] शापयेद्विप्रं क्षत्रियं वाहनायुधैः ॥ ३२

ज्ञातृचिह्नैर्विना[4 i, j] साधुरेकोऽप्युभयसम्मतः ।
रक्तमाल्याम्बरधरो मृदमादाय मूर्धनि ॥ ३३

सत्यव्रतः[5] सोपवासः [k]सीमान्तं दर्शयेन्नरः । ३४

[सामन्ताश्चेन्मृषा[6] ब्रूयुः सेतौ विवदतां नृणाम् ।
सर्वे च ते पृथग्दण्ड्या राज्ञा मध्यमसाहसम् ॥ ३५

[1] या. अप., p. 762; स्मृ. कल्प., p. 84; [a] रहितो भूमिं भुञ्जता यस्य या कृता; [c] काय वा दत्ता; [d] न वि, स्मृ. च., III, p. 550; [c] काय वा दत्ता; [d] न वि, वि. र., p. 217; [c] काय वा देया; [d] न वि, परा. मा., p. 399; स्मृ. च वत्पाठः; वि. चि., p. 96; [a] रहिते ह्यर्थे; [b] वा; [c] काय वा दत्ता; [d] न वि, वी. मि., p. 462; स्मृ. च. वत्पाठः.

[2] या. अप., p. 762; स्मृ कल्प., p. 83; स्मृ. च., III, p. 541; [e] शापिताः शपथैः; [g] सीमाविनिर्णयम्; [h] च लिङ्गानि, वि. र., p. 210; परा. मा., p. 392; स्मृ. च. वत्पाठः, व्य. नि., p. 269; स. वि., p. 335; [f] चैव; [g] सीमाविनिर्णयं; [h] च लिङ्गानि, वी. मि., p. 457; स. वि वत्पाठः.

[3] परा. मा., p. 392; स्मृ. च., III, p. 541; स. वि., p. 335.

[4] या. अप., p. 762; स्मृ. कल्प., p. 83; [i] चिह्नविनाशेऽपि, स्मृ. च., III, p. 543; वि. र., p. 211; [i] चिह्नविनाशे तु; परा. मा., p. 393; व्य. नि., p. 269; उत्तरार्धं परं, वि. चि., p. 94; [j] विनाशे तु, पूर्वार्धं परं, स. वि., p. 335; व्य. म., p. 136; मि. वा., p. 791; वि. र. वत्पाठः; वि. से., p. 188; [i] चिह्नविनाशे च पूर्वार्धं परम्.

[5] या. अप., p. 762; स्मृ. कल्प., p. 83; [k] सीमां सं, स्मृ. च., III, p. 543; वि. र., p. 211; [k] सीमां सं, परा. मा., p. 393; [k] सीमानं, व्य. नि., p. 269; [k] सीमां सं, स. वि., p. 335; व्य. म., p. 136; मि. वा., p. 791; [k] सीमां सं, वि. से., p. 188; [k] सीमां सं.

[6] स्मृ. कल्प., p. 84. *Manusmṛti*, VIII, 259.

यथोक्तेन[1] नयन्तस्ते पूयन्ते सत्यसाक्षिणः ।
विपरीतं नयन्तस्तु दाप्याः स्युर्द्विशतं दमम् ॥ ३६]

सर्वस्मिन्[2 a] स्थावरे वादे विधिरेष प्रकीर्तितः । ३७

तद्वुत्पन्नाश्च[3 b] सामन्ता [c]येऽन्यदेशे व्यवस्थिताः ।
मौलास्ते[d] तु [e]समुद्दिष्टाः प्रष्टव्याः कार्यनिर्णये ॥ ३८

अदुष्टास्ते[4] तु यद्ब्रूयुः सन्दिग्धौ समवृत्तयः ।
तत्प्रमाणं तु कर्तव्यमेवं धर्मो न हीयते ॥ ३९

अन्यग्रामात्समाहृत्य[5 f] दत्ताऽन्यस्य यदा मही ।
अन्यथा तु भवेल्लाभो नराणां राजदैविकः ॥ ४०

महानद्याऽथवा[6 g] राज्ञा कथं तत्र विचारणा ।

[1] स्मृ. कल्प., p. 84. *Manusmṛti*, VIII, 257. The Udaipur MS. of स्मृ. कल्प. attributes these two verses to बृहस्पति.

[2] या. अप., p. 764; स्मृ. च., III, p. 546; स. वि., p. 338; वी. मि., p. 457; [a] सर्वत्र.

[3] वी. मि., p. 222; स्मृ. कल्प., p. 84; [c] येऽन्ये देशान्तरस्थिताः; [e] समादिष्टाः, वि. र., p. 213; [b] तु सामन्ता; [c] येन्ये देशान्तरस्थिताः; [d] तु ते.

[4] स्मृ. कल्प., p. 84.

[5] या. अप., p. 761; स्मृ. कल्प., p. 84; [f] न् समाश्रित्य, स्मृ. च., III, p. 548; वि. र., p. 216; परा. मा., p. 398; व्य. नि., p. 270; वि. चि., p. 96; व्य. सा., p. 198; पूर्वार्धं परम्, स. वि., p. 338; वी. मि., p. 461; या. वी., p. 633; वि. से., p. 189; सर्वत्रापि पूर्वार्धमात्रः पाठः.

[6] स्मृ. कल्प., p. 84; स्मृ. च., III, p. 548; वि. र., p. 216; परा. मा., p. 398; व्य. नि., p. 270; वि. चि., p. 96; व्य. सा., p. 198; स. वि., p. 338; वी. मि., p. 461; [g] राज्ञा च, या. वी., p. 633; वि. से., p. 189.

नद्योत्सृष्टा[1a] राजदत्ता यस्य तस्यैव सा मही ।
अन्यथा[b] तु[c] भवेल्लाभो नराणां [d]राजदैविकः ॥ ४१

क्षयोदयौ[2] जीवनं च दैवराजवशान्नृणाम् ।
तस्मात्सर्वेषु[e] कालेषु[f] तत्कृतं न विचालयेत् ॥ ४२

ग्रामयोरुभयोर्यत्र[3] मर्यादा कल्पिता नदी ।
कुरुते दानहरणं भाग्याऽऽभाग्यवशान्नृणाम् ।
क्षयोदयेन[g] चाल्पा[h] च चालयन् दण्डमर्हति ॥ ४३

दशग्रामशतग्रामसहस्रग्रामलक्षणाम्[4] ।
विषमां[5] नृपतिः कुर्याच्चिह्नैः सीमां विनिश्चिताम् ॥ ४४

निवेशकालादारभ्य[6] गृहवार्यापणादिकम्[i] ।
येन [j]यावद्यथा भुक्तं तस्य [k]तन्न विचालयेत् ॥ ४५

[1] परा. मा., p. 398; स्मृ. कल्प., p. 84; [c] न; [d] दैवकः, स्मृ. च., III, p. 548; वि. र., p. 217; [c] न, व्य. नि., p. 270; [b] महानद्याथवा राज्ञा कथं तत्र विचारणा, वि. चि., p. 96; व्य. सा., p. 198; [a] नयोत्सृष्टा, स. वि., p. 338; [c] न, वी. मि., p. 461; [c] न, या. वी., p. 633; [c] न; [d] दैवकः, वि. से., p. 189; [a] योत्सृष्टा राजदत्ता वा; [c] न.

[2] या. अप., p. 761; स्मृ. कल्प., p. 84; [e] क्षयोदयेन चाल्पा च चालयन् दण्डमर्हति; स्मृ. च., III, p. 549; [f] कार्येषु, वि. र., p. 217; [f] कार्येषु तत्कृतं न विचारयेत्, वि. चि., p. 96; [e] यस्मात्सर्वेषु कार्येषु, व्य. सा., p. 198; (स. वि., p. 338; वी. मि., p. 461; या. वी., p. 633; [f] कार्येषु) वि. से., p. 189; वि. चि. वत्पाठः.

[3] या, अप., p. 761; स्मृ. च., III, p. 549; [g] कुरुते दानहरणं भाग्याभाग्यवशान्नृणाम्। वि. र., p. 217; [h] तौल्या सा, परा. मा., p. 398; स्मृ. च. वत्पाठः; वि. चि., p. 96; [h] अल्पासौ, व्य. सा., p. 198; स्मृ. च. वत्पाठः; वी. मि., p. 462; स्मृ. च. वत्पाठः; या. वी., p. 634; वि. से., p. 189; [h] चान्यासां, स्मृ. कल्पत, च.

[4] वि. र., p. 218.

[5] वि. र., p. 218.

[6] या. अप., p. 764; स्मृ. कल्प., p. 85; [k] तन्नैव, स्मृ. च., III, p. 550; वि. र., p. 219; परा. मा., p. 399; व्य. नि., p. 270; [j] वाप्यथवा; [k] तां न, वि. चि., p. 97; स. वि., p. 339; वी. मि., p. 463; [i] चर्या, या. वी., p. 634; वि. से., p. 190; [i] वाह्याङ्गणादिकं.

वातायनप्रणालीस्तु[1a] तथा [b]निर्यूहवेदिकाः ।
चतुःशालस्यन्दनिकाः[c,d] प्राङ्निविष्टा[e, f] न चालयेत् ॥ ४६

मेखलाभ्रमनिष्कासगवाक्षान्नोपरोधयेत्[2] ।
प्रणालीं गृहवास्तुं च पीडयन् दण्डभाग्भवेत् ॥ ४७

निवेशसमयादूर्ध्वं[3] नैते योज्याः कथञ्चन ।

गृहनिर्माणे अकार्याणि

दृष्टिपातं प्रणालीं च न कुर्यात्परवेश्मनि ॥ ४८

वर्चस्थानं[4] वह्निमयं[g,h] गर्तोच्छिष्टाम्बुसेचनम्[i] ।
अत्यारात्परकुड्यस्य[5] न कर्तव्यं [j]कदाचन ॥ ४९

विण्मूत्रोदकवप्रांश्च[6] वह्निश्वभ्रनिवेशनम् ।
अरत्निद्वयमुत्सृज्य परकुड्यां निवेशयेत् ॥ ५०

[1] या. अप., p. 764; स्मृ. कल्प., p. 85; [a] नाः प्रणाळयश्च; [b] का; [d] कां; [f] विष्टां, स्मृ. च., III, p. 550; [a] नं प्रणाळीं च, वि. र., p. 219; [a] नाः प्रणाळीश्च; [c] लं स्यन्दनिकां; [f] विष्टां, परा. मा., p. 400; वि. चि., p. 97; [a] नः प्रणाल्यश्च, वी. मि., p. 463; [a] नं प्रणाळी, च; [b] का; [d] कां; [f] विष्टां, या. वी., p. 634; [a] नाः प्रणाळयश्च; [b] का; [c] ले, वि. से., p. 190; [a] नाः प्रणाळयश्च; [c] लं; [e] प्राङ्निर्दिष्टा.

[2] वि. चि., p. 97.

[3] वि. चि., p. 97.

[4] या. अप., p. 765; स्मृ. कल्प., p. 85; स्मृ. च., III, p. 551; [h] चयं, वि. चि., p. 98; [h] चयं; [i] नु, वी. मि., p. 464; [h] चयं, या. वी., p. 635; [g] ब्रह्मचर्यं गर्तो विष्ठानुसेचनम्, व्य. म., p. 137; वि. से., p. 191; वि. चि. वत्पाठः.

[5] या. अप., p. 765; स्मृ. कल्प., p. 85; स्मृ. च., III, p. 551; परा. मा., p. 400; वि. चि., p. 98; वी. मि., p. 464; [j] कथञ्चन, या. वी., p. 635; व्य. म., p. 137; वि. से., p. 191.

[6] स. वि., p. 339.

यान्त्यायान्ति[1] जना येन पशवश्चानिवारिताः ।
तदुच्यते संसरणं न रोद्धव्यं तु [a]केनचित् ॥ ५१

यस्तत्र[2] सङ्करं श्वभ्रं वृक्षारोपणमेव च ।
कामात्पुरीषं कुर्याच्च तस्य दण्डस्तु माषकः ॥ ५२

गृहीत्वा[3] वाहयेत्काले वापगोपनसङ्ग्रहान् ।
अकुर्वन् स्वामिने दाप्यो [b]मध्यं कृष्टशदं तु सः ॥ ५३

क्षेत्रं[4] गृहीत्वा यः कश्चिन्न कुर्यान्न च कारयेत् ।
स्वामिने[5] स शदं दाप्यो राज्ञे दण्डं च तत्समम् ॥ ५४

चिरावसन्ने[6] दशमं कृष्यमाणे तथाष्टमम् ।
सुसंस्कृते तु षष्ठं स्यात्परिकल्प्य [c]यथाविधि ॥ ५५

[1] या. अप., p. 765; स्मृ. कल्प., p. 85; स्मृ. च., III, p. 551; वि. र., p. 220; परा. मा., p. 401; वि. चि., p. 98; [a] केन च; स. वि., p. 339; वी. मि., p. 464; व्य. म., p. 137; वि. से., p. 191.

[2] या. अप., p. 765; स्मृ. च., III, p. 552; परा. मा., p. 401; वी. मि., p. 465; व्य. म., p. 137.

[3] वि. चि., p. 102; स्मृ. च., III, p. 558; [b] मध्ये कृष्टे दमं. तृतीयपादं न दृश्यते. वि. र., p. 229; वि. से., p. 194; वि. चि. वत्पाठः.

[4] परा. मा., p. 408; स्मृ. च., III, p. 559.

[5] परा. मा., p. 408; स्मृ. च., III, p. 559.

[6] परा. मा., p. 408; स्मृ. च., III, p. 559; [c] यथास्थितम् .

२०

॥ वाक्पारुष्यम् ॥

अप्रियोक्तिस्ताडनं[1] च पारुष्यं द्विविधं स्मृतम् ।
एकैकं [a]तु त्रिधा भिन्नं दमश्चोक्तस्त्रिलक्षणः ॥ १

वाक्पारुष्ये त्रैविधम्

देशधर्मकुलादीनां[2 b] क्षेपः [c]पापेन योजनम् ।
द्रव्यं[d] विना तु प्रथमं वाक्पारुष्यं तदुच्यते ॥ २
भगिनीभ्रातृसम्बद्धमुपपातकशंसनम्[3 e] ।
पारुष्यं मध्यमं प्रोक्तं वाचिकं शास्त्रवेदिभिः ॥ ३
अभक्ष्यापेयकथनं[4 f] महापातकदूषणम् ।
पारुष्यमुत्तमं प्रोक्तं [g]तीव्रमर्माभिपातनम् ॥ ४

[1] या. अप., p. 806 ; स्मृ. कल्प., p. 88 ; वि. र., p. 243 ; [a] च द्विधा, वि. चि., p. 109 ; वि. से., p. 203.

[2] या. अप., p. 806 ; स्मृ. कल्प., p. 88 ; [b] ग्राम ; [c] नियोजनं, स्मृ. च., III, p. 13 ; वि. र., p. 243 ; [b] ग्राम ; [c] पनियोजनं, परा. मा., p. 429 ; [b] ग्राम ; [d] इष्टं व्य. नि., p. 358 ; [b] जाति, वि. चि., p. 109 ; [b] काल ; [c] नियोजनम्, वी. मि., p. 483 ; [b] ग्राम, या. वी., p. 681 ; वि. चि वत्पाठः ; व्य. म., p. 138 ; वि. से., p. 203 ; [b] काल ; [c] पनियोजनम् .

[3] या. अप., p. 806 ; स्मृ. कल्प., p. 88 ; [e] मातृसम्बन्धं, (स्मृ. च., III, p. 13 ; वि. र., p. 244 ; परा. मा., p. 430 ; व्य. नि., p. 358 ; स्मृ. कल्पवत्पाठः) ; वि. चि., p. 109 ; [e] मातृसम्बन्ध उपपातकशंसनम् । (वी. मि., p. 483 ; या. वी., p. 681 ; वि. से., p. 203 ; द. वि., p. 198 ; स्मृ. कल्पवत्पाठः.)

[4] या. अप., p. 806 ; स्मृ. कल्प., p. 88 ; [g] तीव्रं मर्माभिघट्टनम्. स्मृ. च., III, p. 13 ; स्मृ. कल्पवत्पाठः ; वि. र., p. 244 ; [f] प्रथनं ; [g] तीव्रं मर्माभिघट्टनम् । परा. मा., p. 430 ; व्य. नि., p. 358 ; [g] तीव्र-माहुर्मनीषिणः, (वि. चि., p. 109 ; वी. मि., p. 483 ; या. वी., p. 681 ; द. वि., p. 198 ; वि. से., p. 204 ; स्मृ. कल्पवत्पाठः) अख., p. 1.

दण्डः

समजातिगुणानां[1] तु [a]वाक्पारुष्ये परस्परम् ।
विनयोऽभिहितः[b] शास्त्रे [c]पणस्त्वर्धत्रयोदशः ॥ ५
दण्डः[2] काणखञ्जादीनां तथाविधानपि कार्षापणद्वयम् । ६
सवर्णाक्रोशने[3] सार्धद्वादशपणो दण्डः ।
हीनवर्णे काकिण्यधिकषट्पणो दण्डः ॥ ७

काणखञ्जादीनां तथा ।
समानयोः[4] समो दण्डो [d]न्यूनस्य [e, f]द्विगुणस्तु सः ।
उत्तमस्याधिकः[g] प्रोक्तो वाक्पारुष्ये परस्परम् ॥ ८
क्षिपन्[5] स्वस्त्रादिकं[h] दद्यात्पञ्चाशत्पणिकं दमम् ।
गुणहीनस्य[6] पारुष्ये ब्राह्मणो नापराध्नुयात् ॥ ९

[1] या. अप., p. 806; स्मृ. कल्प., p. 88; [c] पणानर्धत्रयोदश, स्मृ. च., III, p. 758; [c] पणा अर्धत्रयोदशाः, वि. र., p. 247; स्मृ. कल्पवत्पाठः, परा. मा., p. 430; वि. चि., p. 110; [c] पणाः, स. वि., p. 476; [b] विहितः; [c] पणा अर्धत्रयोदशाः, वी. मि., p. 483; स्मृ. चवत्पाठः; या. वी., p. 681; [a] ष्यं; [b] असिमतः पणा अर्धत्रयोदश, व्य. मा., p. 232; [c] पणानर्धत्रयोदशान्, वि. से., p. 210; [c] पणा अर्धत्रयोदश, अख., pp. 2 and 88; वि. र. वत्पाठः.

[2] स्मृ. कल्प., p. 88.

[3] वि. चि., p. 110.

[4] या. अप., p. 808; स्मृ. कल्प., p. 88; [g] अर्धिकः, स्मृ. च., III, p. 759; वि. र., p. 245; स्मृ. कल्पतरुवत्पाठः, व्य. नि., p. 358; [d] न्यूनस्तद्विगुणं स्मृतं; [g] अधिको दण्डः, स. वि., p. 477; [d] न्यूने स्याद्विगुणः स्मृतः; [g] अधिकं प्रोक्तं, वी. मि., p. 484; [e] द्विगुणो दमः, या. वी., p. 681; [g] अर्धिकल्पोक्तो वाक्पारुष्यं परस्परं, द. वि., p. 200; [f] स्मृतः; [g] अधिको दण्डः, व्य. मा., p. 231; [f] तु यः; [g] अर्धिकः, वि. से., p. 209; [f] च सः; [g] अर्धिकः अख., pp. 1 and 88.

[5] या. अप., p. 807; स्मृ. कल्प., p. 88; वि. र., p. 250; व्य. नि., p. 359; वी. मि., pp. 485 and 486; [h] विप्रादिकं, श्वश्रादिकमिति यथासंख्यं पाठः, द. वि., p. 212; वि. से., p. 214; [h] शस्त्रादिकं.

[6] स्मृ. च., III, p. 760; स. वि., p. 479.

पतितं[1] पतितेत्युक्त्वा चोरं चोरेति वा पुनः ।
वचनात्तुल्यदोषः स्यात् ... ... ॥ १०

वर्णभेदेन दण्डभेदः

धर्मोपदेशं[2] धर्मेण[a] विप्राणामस्य कुर्वतः ।
तप्तमासिञ्चयेत्तैलं[b] वक्त्रे श्रोत्रे च पार्थिवः ॥ ११
विप्रे[3 c] शतार्धं दण्डस्तु क्षत्रियस्याभिशंसने ।
विशस्तथाऽर्धपञ्चाशच्छूद्रस्यार्धत्रयोदश[d] ॥ १२
सच्छूद्रस्यायमुद्दिष्टो[4 e] विनयोऽनपराधिनः ।
गुणहीनस्य [f]पारुष्ये ब्राह्मणो नापराध्नुयात् ॥ १३
वैश्यस्य[5 g] क्षत्रियाक्रोशे[h] दण्डनीयः [i]प्रदो (?) भवेत् ।
तदर्धं क्षत्रियो वैश्यं क्षिपन् विनयमर्हति ॥ १४

[1] स. वि., p. 479.

[2] परा. मा., p. 434; व्य. नि., p. 360; [a] दर्पेण द्विजानां; [b] सेचयेत्.

[3] व्य. म., p. 139; स्मृ. कल्प., p. 89; वि. र., p. 251; [d] वैश्यस्य तु, वी. मि., p. 485; द. वि., p. 205; वि. से., p. 211; [c] विप्रः शतार्धं दण्ड्यस्तु; [d] वैश्यस्य च.

[4] परा. मा., p. 434; स्मृ. कल्प., p. 89; [e] उदितः, वि. र., p. 251; [e] उदितः, व्य. नि., p. 359; (वी. मि., p. 485; द. वि., p. 205; स्मृ. कल्पतरुवत्पाठः), व्य, मा., p. 234; [e] उदितः, अख., p. 3; [f] पारुष्यैः.

[5] परा. मा., p. 432; स्मृ. कल्प., p. 89; [g] वैश्यस्तु; [i] शतं, वि. र., p. 252; [g] वैश्यस्तु; [h] आक्षेपे; [i] शतं, व्य. नि., p. 359; स्मृ. कल्पतरुवत्पाठः वी. मि., p. 485; स्मृ. कल्पतरुवत्पाठः, द. वि., p. 205; [h] आक्षेपे; [i] शतं वि. से., p. 211; वि. रवत्पाठ; अख., p. 3; स्मृ. कल्पतरुवत्पाठः; व्य. मा., p. 235; अख. वत्पाठः.

शूद्राक्रोशे[1a] क्षत्रियस्य [b]पञ्चविंशतिको दमः ।
बृहत्वे[c] द्विगुणं तत्र [d]शास्त्रविद्भिरुदाहृतम् ॥ १५

वैश्यमाक्षारयञ्छूद्रो[2] दाप्यः स्यात्प्रथमं दमम् ।
क्षत्रियं मध्यमं चैव विप्रमुत्तमसाहसम् ॥ १६

देशादिकं[3] क्षिपन् [e]दाप्यः [f]पणानर्धत्रयोदश ।
पापेन[g] योजयन् दर्पाद्दाप्यः प्रथमसाहसम् ॥ १७

धर्मोपदेशकर्ता[4] च वेदोदाहरणान्वितः ।
आक्रोशकस्तु[h] विप्राणां [i]जिह्वाच्छेदेन दण्ड्यते ॥ १८

एष[5] दण्डः समाख्यातः पुरुषापेक्षया मया ।
समन्यूनाधिकत्वेन कल्पनीयो [j]मनीषिभिः ॥ १९

[1] परा. मा., p. 432; स्मृ. कल्प., p. 89; [c] वैश्यस्य चैतद्विगुणं, वि. र., p. 252; [a] आक्षेपे; [c] वैश्यस्य चेत्स्याद्विगुणं; [b] पण व्य. नि., p. 360; [c] वैश्यस्य चैव द्विगुणः; [d] तः, वी. मि., p. 485; [c] वैश्यस्य चैतद्विगुण;; [d] तः, द. वि., p. 205; [a] आक्षेपे; [c] वैश्यस्य चैतद्विगुणं वि. से., p. 212; [b] पण. अख., p. 3; स्मृ. कल्पवत्पाठः, व्य. मा., p. 235; वी. मिवत्पाठः.

[2] या. अप., p. 809; स्मृ. कल्प., p. 89; वि. र., p. 252; परा. मा., p. 432; व्य. नि., p. 360; वी. मि., p. 486; द. वि. p. 205; अख; p. 3; व्य. मा., p. 235.

[3] या. अप., p. 810; वि. र., p. 257; [e] दण्ड्यः; [f] दश, वी. मि., p. 488; [f] दश, द. वि., p. 209; [e] दण्ड्यः; स्मृ. कल्पतरौ च; [g] पापैरयोजयन्.

[4] स्मृ. कल्प., p. 89; या. अप., p. 809; वि. र., p. 252; वि. चि., p. 111; [i] छेदात्स, वी. मि., p. 486; या. वी., p. 683; [h] विक्रोशकस्तु विप्राणां इत्युत्तरार्धमात्रपाठः द. वि., p. 321; वि. से., p. 212.

[5] या. अप., p. 810; वि. र., p. 257; [j] महर्षिभिः, वी. मि., p. 488; द. वि., p. 209.

२१

॥ दण्डपारुष्यम् ॥

हस्तपाषाणलगुडैर्भस्मकर्दमपांसुभिः[1] ।
आयुधैश्च [a]प्रहरणैर्दण्डपारुष्यमुच्यते ॥ १

वाक्पारुष्ये[2] कृते यस्य यथा दण्डो विधीयते ।
तस्यैव द्विगुणं दण्डं कारयेन्मरणादृते ॥ २

द्वयोः[3] प्रहरतोर्दण्डः समयोस्तु समः स्मृतः ।
आरम्भकोऽनुबन्धी[b] च दाप्यः स्यादधिकं दमम् ॥ ३

पूर्वाक्रुष्टः[4] समाक्रोशंस्ताडितः प्रतिताडयन् ।
हत्वाऽऽततायिनं चैव नापराधी भवेन्नरः ॥ ४

वाक्पारुष्यादिना[5] नीचो [c]यः सन्तमभिलङ्घयेत् ।
स एव ताडयंस्तस्य नान्वेष्टव्यो महीभुजा ॥ ५

[1] या. अप., p. 811; स्मृ. कल्प., p. 89; [a] प्रहरणं, स्मृ. च., III, p. 14; वि. र., p. 159; व्य. नि., p. 362; द. वि., p. 219; व्य. मा., p. 238; वि. से., p. 214; [a] प्रहरणम्.

[2] गौ. मि., p. 90.

[3] या. अप., p. 812; स्मृ. च., III, p. 764; वि. र., p. 275; व्य. नि., p. 364; अख., p. 9; [b] कानुबन्धी च, व्य. मा., p. 245; [b] तोऽनुबन्धी.

[4] या. अप., p. 812.

[5] या. अप., p. 812; स्मृ. कल्प., p. 92; वि. र., p. 270; वि. चि., p. 121; द. वि., p. 216; वि. से., p. 222; [c] यं.

प्रथमं दण्डपारुष्यम्

भस्मादीनां[1a] प्रक्षिपणं[b] ताडनं च करादिना ।
प्रथमं दण्डपारुष्यं [c]दमः कार्योऽत्र माषिकः ॥ ६

एष[2] दण्डः समेषूक्तः परस्त्रीष्वधिकेषु च ।
द्विगुणस्त्रिगुणो ज्ञेयः [d]प्राधान्यापेक्षया बुधैः ॥ ७

उद्यतेऽश्मशिलाकाष्ठे[3e] कर्तव्यः प्रथमो दमः ।
परस्परं[4] हस्तपादे [f]दशविंशतिकस्तथा ॥ ८

मध्यमम्

मध्यमः[5] शस्त्रसन्धाने[g] संयोज्यः [h]क्षुब्धयोर्द्वयोः ।
कार्यः [i]कृतानुरूपस्तु लग्ने घाते दमो बुधैः ॥ ९

[1] या. अप., p. 813; स्मृ. कल्प., p. 90; [b] क्षेपणं, स्मृ. च., III, p. 762; वि. र., p. 261; [b] क्षेपणं, वि. चि., p. 112; [b] क्षेपणं, स. वि., p. 481; [a] दिना; [b] क्षेपणं द. वि., p. 251; [b] क्षेपणं; [c] दण्डः कर्योऽत्र, वि. से., p. 215; [b] क्षेपणं च.

[2] या. अप., p. 813; स्मृ. कल्प., p. 90; स्मृ. च., III, p. 762; वि. र., p. 261; वि. चि., p. 112; स. वि., p. 481; द. वि., p. 251; वि. से., p. 215; [d] प्रधाना.

[3] वि. चि., p. 113; स्मृ. कल्प., p. 90; [e] काष्ठैः पूर्वार्धं परं, वि. र., p. 263; वी. मि., p. 473; पूर्वार्धं परं, द. वि., p. 250; स्मृ. कल्पतरुवत्पाठः; वि. से., p. 216.

[4] स्मृ. कल्प; [f] पञ्चविंशति.

[5] या. अप., p. 814; स्मृ. कल्प., p. 90; [g] शस्त्र; [h] क्रुद्धयोः; [i] क्षता, वि. र., p. 264; [g] शस्त्र; [i] क्षता, वि. चि., p. 114; [i] क्षता, वी. मि., p. 474; [g] शस्त्रसंपाते (द. वि., p. 255; [i] क्षतानुरूपं तु, वि. से., p. 218; [i] क्षता, उत्तरार्धं परम्).

इष्टकोपलकाष्ठैश्च[1 a, b, c, d] ताडने तु [e]द्विमाषिकः ।
द्विगुणः[f] शोणितोद्भेदे दण्डः कार्यो मनीषिभिः ॥ १०

त्वग्भेदे[2] प्रथमो दण्डो मांसभेदे तु मध्यमः ।

उत्तमम्

उत्तमस्त्वस्थिभेदे[g, h] स्याद्धातेन[i] तु प्रमापणम् ॥ ११

कर्णनासाकरच्छेदे[3] दन्तभङ्गेऽस्थिभेदने[j, k] ।
कर्तव्यो मध्यमो दण्डो द्विगुणः [l]पतितेषु तु ॥ १२

कर्णौष्ठघ्राणपादाक्षिजिह्वाशिश्नकरस्य[4] च ।
छेदने चोत्तमो दण्डो भेदने मध्यमो गुरुः ॥ १३

दण्डस्त्वभिहितायैव[5] दण्डपारुष्यकल्पितः ।
हृते तद्विगुणं चान्यद्राजदण्डस्ततोऽधिकः ॥ १४

[1] या. अप., p. 814; स्मृ. कल्प., p. 90; स्मृ. च., III, p. 762; [f] कार्यः कृतानुरूपस्तु लग्ने घाते दमो बुधैः । वि. र., p. 264; व्य. नि., p. 363; वि. चि., p. 115; [c] काष्ठाद्यैः, स. वि., p. 481; [b] काफलकाद्यैश्च; [e] षकः; [f] कार्यः कृतानुरूपैस्तु लग्ने घाते दमो बुधैः । वी. मि., p. 474; [a] इष्टकोपलकाष्ठेन; [e] षकः, द. वि., p. 255; व्य. मा., p. 240; [d] तु.

[2] या. अप., p. 815; स्मृ. कल्प., p. 90; [g] च; [i] तु घातने च, व्य. नि., p. 363; [i] तु, वि. चि., p. 115; [g] च; [i] तु घातके तु, द. वि., p. 256; [h] भङ्गे स्याद्धातने, व्य. मा., p. 241; वि. से., p. 218; [h] भेदेन, अख., p. 7.

[3] द. वि., p. 256; स्मृ, कल्प., p. 90; व्य. नि., p. 363; [k] अङ्ग; [l] पातिते सति, वि. चि., p. 115; [j] दन्तभेदेऽङ्घ्रि, वि. से., p. 219; वि. चिवत्पाठः; स्मृ. कल्प., p. 90; भेदे अंघ्रिभेदने.

[4] या. अप., p. 815.

[5] या. वा., p. 278.

अङ्गावभेदने[1a] चैव पीडने छेदने तथा ।
समुत्थानव्ययं[b] दाप्यः [c]कलहापहृतं [d]च यत् ॥ १५

विविक्ते[2] ताडितो यस्तु [e]हतो दृश्येत वा भवेत् ।
हन्ता [f]तदनुमानेन विज्ञेयः शपथेन वा ॥ १६

अन्तर्वेश्मन्यरण्ये[3] वा निशायां यत्र ताडितः ।
शोणितं तत्र दृश्येत न पृच्छेत्तत्र साक्षिणः ॥ १७

कश्चित्कृत्वाऽऽत्मनश्चिह्नं[4] द्वेषात्परमभिद्रवेत् ।
हेत्वर्थमतिसामर्थ्यैस्तत्र[g] युक्तं परीक्षणम् ॥ १८

आक्रुष्टस्तु[5h] समाक्रोशंस्ताडितः प्रतिताडयन् ।
हत्वाऽपराधिनं[i, j] चैव [k]नापराधी भवेन्नरः ॥ १९

[1] या. अप., p. 816 ; स्मृ. च., III, p. 91 ; [a] पीडने चैव भेदने ; [c] य कृतं, स्मृ. च., III, p. 765 ; [a] पीडने, वि. र., p. 270 ; [a] पीडने चैव छेदने भेदने ; [d] तथा, परा. मा., p. 420 ; [a] पीडने, वि. चि., p. 118 ; [a] पीडने चैव भेदने, वी. मि., p. 477 ; [a] पीडने चैव भेदने ; [b] तत्तद्व्ययं वा दाप्यः स्यात् कलहापहृतं, वि. से., p. 221 ; वि. र. वत्पाठः.

[2] व्य. मा., p. 245 ; स्मृ. कल्प., p. 92 ; [f] तदा, वि. र., p. 273 ; [e] हेतिर्दृश्यो न, अख., p. 9 ; [e] मृतः.

[3] वि. र., p. 273.

[4] वी. मि., p. 481 ; स्मृ. कल्प., p. 92 ; [g] गति.

[5] परा. मा., p. 412 ; स्मृ. कल्प., p. 92 ; [h] आक्रुष्टस्तु यदा ; [j] आततायिनं, या. अप., p. 1043 ; [h] आक्रुष्टस्तु ; [i] विनाशार्थिनमायान्तं घातयन्नापराध्नुयात्, वि. र., p. 276 ; [h] आक्रुष्टस्तु ; [j] आततायिनं, व्य. नि., pp. 364 and 382 ; [j] आततायिनं, वि. चि., p. 120 ; द. वि., p. 233 ; तमवत्पाठः ; व्य. त., p. 201 ; स्मृ. कल्पवत्पाठः ; वी. मि., p. 472 ; [h] आक्रुष्टस्तु समाक्रोशं ताडितः प्रतिदापयन् । द. वि., pp. 215 and 233 ; आक्रुष्टस्तु समाक्रोशन् नापराधी भवेन्नरः इति, p. 215 ; तमपुटे, p. 233 ; तमपुटे तु, वि. र. वत्पाठः, व्य. म., p. 140 ; प्रा. म. च ; [k] नाततायी भवेन्नरः ; वि. से., pp. 99 and 222 ; व्य. त. वत्, प्रा. म. वच्च यथाक्रमं पाठः, अख., p. 9 ; द. वि., p. 233 ; तमवत्पाठः, व्य. मा. p. 246 ; द. वि वत्पाठः.

प्रातिलोम्यास्तथा[1][a] चान्त्याः पुरुषाणां मलाः स्मृताः ।
ब्राह्मणातिक्रमे वध्या न दातव्या [b]धनं क्वचित् ॥ २०

श्रान्तान्[2] क्षुधार्तान्[c] तृषितानकाले [d]वाहयेत्तु यः ।
स गोघ्नो निष्कृतिं कार्यो दाप्यो [e]वाऽप्यथवा दमम् ॥ २१

समुत्थानव्ययं[3] दाप्यः कलहाय कृतं च यत् ।
येनाङ्गेन[4] द्विजातीनां शूद्रः प्रहरते रुषा ।
छेत्तव्यं तद्भवेत्तस्य मनुना समुदाहृतम् ॥ २२

[1] स्मृ. कल्प., p. 92 ; वि. र., p. 277 ; [a] प्रतिलोमाः ; [b] दमं.

[2] स्मृ. कल्प., p. 92 ; द. वि., p. 318 ; [c] तृषार्तान् क्षुधितान् ; [d] वाहयेत ; [e] वा प्रथमं, वि. र., p. 280 ; [e] वा प्रथमं वि. से., p. 301 ; [e] वा मध्यमं.

[3] स. वि., p. 484.

[4] स्मृ. च., p. 763.

२२

॥ स्तेयम् ॥

प्रकाशाश्चाप्रकाशाश्च[1] तस्करा[a] द्विविधा स्मृताः ।
प्रज्ञासामर्थ्यमायाभिः प्रभिन्नास्ते [b]सहस्रधा ॥ १

प्रकाशाप्रकाशतस्कराः

नैगमा[2] वैद्यकितवाः [c]सभ्योत्कोचकवञ्चकाः ।
दैवोत्पातविदो भद्राः शिल्पज्ञाः [d]प्रतिरूपकाः ॥ २
अक्रियाकारिणश्चैव[3] मध्यस्थाः कूटसाक्षिणः ।
प्रकाशतस्करा ह्येते तथा कुहकजीविनः ॥ ३
सन्धिच्छिदः[4] पान्थमुषो[e] द्विचतुष्पदहारिणः[f] ।
उत्क्षेपकाः सस्यहराः ज्ञेयाः प्रच्छन्नतस्कराः ॥ ४

[1] परा. मा., p. 437; स्मृ. कल्प., p. 94; स्मृ. च., III, p. 735; वि. र., p. 289; [a] द्विविधास्तस्करा मताः; [b] सहस्रशः, स. वि., p. 460; वी. मि., p. 491; वि. से., p. 227; [a] द्विविधास्तस्कराः; [b] सहस्रशः.

[2] परा. मा., p. 438; स्मृ. कल्प., p. 94; [c] सद्यो, स्मृ. च., III, p. 736; वि. र., p. 289; वी. मि., p. 491; द. वि., p. 116; [c] सभ्या उत्कोचवञ्चकाः; [d] रूपिकाः, वि. से., p. 227.

[3] परा. मा., p. 438; स्मृ. कल्प., p. 94; स्मृ. च., III, p. 736; वि. र., p. 289; वी. मि., p. 491; द. वि., p. 117; वि. से., p. 228.

[4] परा. मा., p. 438; स्मृ. कल्प., p. 94; वि. र., p. 292; [e] प्रान्तमुषः, व्य. नि., p. 369; [f] चतुष्पाद, द. वि., p. 121.

तेषां दण्डः

संसर्गचिह्नरूपैश्च[1a] विज्ञाता राजपूरुषैः ।
प्रदाप्यापहृतं[b] दण्ड्या[c] दमैः शास्त्रप्रचोदितैः ॥ ५

उत्क्षेपकस्तु[2d] सन्दंशैर्भेत्तव्यो राजपूरुषैः ।
धान्यहर्ता दशगुणं दाप्यः स्याद्द्विगुणं दमम् ॥ ६

एकस्मिन्[3] यत्र निधनं प्रापिते दुष्टचारिणि ।
बहूनां भवति क्षेमः तस्य पुण्यप्रदो वधः ॥ ७

तथा[4] पान्थमुषो वृक्षे [e]गले बध्वाऽवलम्बयेत् ॥ ८

अङ्गुलीग्रन्थिभेदस्य[f] छेदयेत्प्रथमे ग्रहे ।
द्वितीये हस्तचरणौ तृतीये वधमर्हति ॥ ९

अज्ञातौषधिमन्त्रस्तु[5g,h] यश्च [i]व्याधेरतत्ववित् ।
रोगिभ्योऽर्थं[6j,k] समादत्ते स दण्ड्यश्चोरवद्भिषक् ॥ १०

[1] परा. मा., p. 439; स्मृ. कल्प., p. 94; [a] चिह्नालापैश्च । [c] शास्याः, स्मृ. च., III, p. 737; [a] चिह्नलोप्त्रैश्च विज्ञातो; [b] प्योपहृतं शास्यो, वि. र., p. 293; [a] चिह्नलोप्त्रैश्च; [c] शास्याः, व्य. नि., p. 370; [a] चिह्नलोप्त्रैश्च, विज्ञेयो; [b] प्योपहृतं राज्ञा, वि. चि., p. 123; वि. र. वत्पाठः, द. वि., p. 80; [a] लोप्त्रचिह्नैश्च; [c] शास्या, वि. से., p. 229; वि. र-वत्पाठः.

[2] परा. मा., p. 440; स्मृ. च., III, p. 738; [d] कस्य सन्दंशः छेत्तव्यः.

[3] स्मृ. च., III, p. 738.

[4] व्य. म., p. 144; स्मृ. च., III, p. 738; द्वितीयेति न दृश्यते, स. वि., p. 461; [e] गलम्; [f] प्रथमे ग्रन्थिभेदानामङ्गुल्यङ्गुष्ठयोर्वधः; द्वितीयेत्यादि न दृश्यते.

[5] परा. मा., p. 439; स्मृ. कल्प., p. 96; या. अप., p. 824; [g] अजानन्नौषधं तन्त्रं; [i] अतन्त्रवित्, वि. र., p. 306; [h] औषध, वी. मि., p. 492; व्य. मा., p. 254; [h] औषध.

[6] परा. मा., p. 439; स्मृ. कल्प., p. 96; या. अप., p. 824; [j] रागिभ्योऽर्थमुपादत्ते स दण्ड्यश्चौरवत्, वि. र., p. 306; वी. मि., p. 492; व्य. मा., p. 254; [k] द्रव्यमादत्ते.

ग्लहः[1] प्रकाशः कर्तव्यो निर्वास्याः कूटदेविनः ॥ ११

कूटाक्षदेविनः[2] क्षुद्रा [a]राजभार्याहराश्च ये ।
गणका[b] वञ्चकाश्चैव दण्ड्यास्ते कितवा स्मृताः ॥ १२

प्रच्छन्नदोषव्यामिश्रं[3 c, d, e] पुनः संस्कृतविक्रयी ।
पण्ये[f] तद्द्विगुणं दाप्यो [g]वणिग्दण्डं च तत्समम् ॥ १३

अन्यायवादिनः[4] सभ्यास्तथैवोत्कोचजीविनः ।
विश्वस्तवञ्चकाश्चैव निर्वास्याः सर्व एव ते ॥ १४

ज्योतिर्ज्ञानं[5] तथोत्पातमविदित्वा तु ये नृणाम् ।
श्रावयन्त्यर्थलोभेन [h]विनेयास्ते प्रयत्नतः ॥ १५

दण्डाजिनादिभिर्युक्तमात्मानं[6 i, j] दर्शयन्ति ये ।
हिंसन्तश्छद्मना[k] नृणां[l] वध्यास्ते राजपूरुषैः ॥ १६

[1] वि. र., pp. 307 and 616; स्मृ. कल्प., p. 96.

[2] परा. मा., p. 439; स्मृ. कल्प., p. 96; [a] भाव्य; [b] गणानां, वि. र., pp. 616 and 308; [a] भाग; [b] गणना इति; [a] द्रव्य; [b] गणानां इति च यथाक्रमं पाठः, वी. मि., p. 492; [a] भाव्य, द. वि., p. 108; वि. र., p. 616; पुटवत्पाठः, वि. से., p. 290; [a] भाग; [b] सगणो वञ्चकश्चैव.

[3] या. अप., p. 825; वि. र., p. 297; [f] पण्यं तु, परा. मा., p. 439; वि. चि., p. 126; [d] दोषं; [f] पण्यं, वी. मि., p. 492; [c] प्राच्छाद्य दोषं व्यामिश्र्य पुनः संस्कृत्य विक्रयी; [f] पण्यं, द. वि., p. 100; [f] पण्यं च, व्य. म., p. 142; [g] दत्तं, वि. से., p. 231; [e] मिश्रपुनः; [f] पण्यं; स्मृ. कल्प., p. 96; [f] पण्यं.

[4] स्मृ, कल्प., p. 96.

[5] परा. मा., p. 439; स्मृ. कल्प., p. 96; [h] तु, वि. र., p. 308; [h] तेऽपि, ज्यो. त., p. 711; [h] तेऽपि, वी. मि., p. 493; द. वि., p. 112; वि. से., p. 232; [h] तेऽपि.

[6] परा. मा., p. 439; स्मृ. कल्प., p. 96; [j] दिना; [k] हिंसन्ति, स्मृ. च., III, p. 756; [j] दिना; [k] हिंसन्ति; [l] शून्ये, वि. र., p. 308; [j] दिना, वि. चि., p. 131; [i] दण्डादियुक्तमात्मानं दर्शयन्ति मृषा तु ये; [l] नृन्ये, वी. मि., p. 493; [k] हिंसन्ति, द. वि., pp. 115 and 117; [j] दिना; [k] हिंसन्ति; [l] चार्थं.

अल्पमूल्यं[1a] तु संस्कृत्य नयन्ति बहुमूल्यताम् ।
स्त्रीबालकान् वञ्चयन्ति [b,c]दण्ड्यास्तेऽर्थानुरूपतः ॥ १७

हेममुक्ताप्रवालाद्यं[2d] कृत्रिमं[e] कुर्वते तु ये ।
क्रेत्रे[f] मूल्यं प्रदाप्यास्ते [g]राज्ञा [h]तद्द्विगुणं दमम् ॥ १८

मध्यस्था[3] वञ्चयन्त्येकं स्नेहलोभादिना [i]यदा ।
साक्षिणश्चान्यथा ब्रूयुर्दाप्यास्ते द्विगुणं दमम् ॥ १९

मन्त्रौषधिबलात्किञ्चित्सम्भ्रान्तिं[4j] दर्शयन्ति ये ।
मूलकर्म च कुर्वन्ति निर्वास्यास्ते महीभुजा ॥ २०

सन्धिच्छेदो[5k] हृतं [l]त्याज्याः [m,n]शूलमारोपयेत्ततः ।
तथा [o]पान्थमुषो वृक्षे [p]गले बद्ध्वाऽवलम्बयेत् ॥ २१

[1] या. अप., p. 826; स्मृ. कल्प., p. 96; वि. र., p. 310; [c] अर्थानुसारतः (परा. मा., p. 439; व्य. नि., p. 376; वि. र वत्पाठः) वि. चि., p. 132; [a] स्वल्प; [b] दण्ड्या अर्था, वी. मि., p. 493; द. वि., p. 101; व्य. मा., p. 256; वि. र वत्पाठः, वि. से., p. 234; [b] दण्ड्या अर्था.

[2] या. अप., p. 826; स्मृ. कल्प., p. 96; वि. र., p. 310; [e] कुर्वते कृत्रिमं, परा. मा., p. 440; व्य. नि., p. 376; [f] ते तन्मूल्यं प्रदाप्यास्तु, वि. चि., p. 133; [e] कुर्वते कृत्रिमं; [h] च द्विगुणं, वी. मि., p. 493; [d] रत्नप्रवालाद्यान् कृत्रिमान्; [f] क्रेतुः, वि. से., p. 234; [e] कुर्वते कृत्रिमं; [g] राज्ञे च.

[3] परा. मा., p. 440; स्मृ. कल्प., p. 97; वि. र., p. 314; द. वि., p. 106; [i] तथा.

[4] स्मृ. च., p. 758; स्मृ. कल्प., p. 97; वि. र., p. 315; [j] यावन्ति वञ्चयन्ति, स. वि., p. 475; [j] संभ्रान्तिं जनयन्ति.

[5] या अप., p. 845; स्मृ. कल्प., p. 97; [n] तु तम्, वि. र., p. 317; [m] येत्, परा. मा., p. 440; [k] छेदकृतो ज्ञात्वा शूलमाग्राहयेत्प्रभुः; [p] गलं बध्वाऽवलम्बयेत्, वि. चि., p. 134; [k] छिदोऽसकृध्येतान्; [m] येत्, वी. मि., p. 494; [k] छेदकृतो ज्ञात्वा शूलमाग्राहयेत्प्रभुः; [o] मुखं वृक्षं; [m] येत्, द. वि., p. 124; [l] दाप्याः; [m] येत्, वि. से., p. 235; [k] छिदोऽसकृध्येतान् शूलमारोपते ततः; [m] येत्.

मनुष्यहारिणो[1] राज्ञा [a]दग्धव्यास्ते [b]कटाग्निना ।
गोहर्तुर्नासिकां[2c] छिन्द्याद्बध्वा[d] वाम्भसि[e] मज्जयेत् ॥ २२

धान्यं[3] दशभ्यः कुम्भेभ्यो [f]हरणेऽभ्यधिकं वधः ।
शेषेष्वेकादशगुणं[g] दाप्यस्तस्य च तद्धनम् ॥ २३

धान्यहारी[4h] दशगुणं दाप्यस्तद्द्विगुणं दमम् ॥ २४

तृणं[5] वा यदि वा काष्ठं पुष्पं वा यदि वा फलम् ।
अनापृच्छ्य तु गृह्णानो हस्तच्छेदनमर्हति ॥ २५

वृत्तस्वाध्यायवान्[6i] स्तेयी [j]बन्धने क्लेश्यते चिरम् ।
स्वामिने[7] तद्धनं दाप्यः प्रायश्चित्तं [k]न कार्यते ॥ २६

[1] परा. मा., p. 440; स्मृ. कल्प., p. 97; [a] तु, वि. र., p. 317; पूर्वार्धं परम् । वि. चि., p. 134; [a] तु; [b] स्त्रीहर्ता लोहशयने दग्धव्यो वै कटाग्निना, द. वि., p. 125; पूर्वार्ध परम्, वि. से., p. 236; वि. चि. वत्पाठः.

[2] व्य. म., p. 144; स्मृ. कल्प., p. 97; [e] च, स्मृ. च., III, p. 739; [d] छित्वा बध्वा वांभसि, स. वि., p. 462; वी. मि., p. 494; स्मृ. चवत्पाठः, द. वि., p. 131; [c] गोहर्ता नासिकां छित्वा; [e] च, व्य. मा., p. 260; [c] गोहर्तुर्नासिकां छित्वा; [e] च.

[3] व्य. मा., p. 260; वि. चि., p. 137; [f] हरतोऽपि; [g] अप्येकादश.

[4] द. वि., p. 134; वि. र., p. 322; [h] धान्यहारा; स्मृ. कल्प., p. 99.

[5] द. वि., p. 142; स्मृ. कल्प., p. 99; वि. र., p. 329; वि. चि., p. 142.

[6] या. अप., p. 843; स्मृ. कल्प., p. 99; वि. र., p. 331; [j] नात् क्लि, वि. चि., p. 143; [j] नात् क्लि, द, वि., p. 67; व्य. मा., p. 262; वि. से., p. 245; [i] व्रत; [j] नात् क्लि.

[7] या. अप., p. 843; स्मृ. कल्प., p. 99; [k] च, वि. र., p. 331; [k] तु कारयेत्, वि. चि., p. 143; [k] स कार्यते, द. वि., p. 67; [k] च; व्य. मा., p. 262; [k] च, वि. से., p. 245.

२३

॥ साहसम् ॥

स्तेनानामेतदाख्यातं[1] सर्वेषां दण्डनिग्रहम् ।
साहसस्याऽधुना सम्यक् श्रूयतां वधशासनम् ॥ १

मनुष्यमारणं[2] चौर्यं परदाराभिमर्शनम् ।
पारुष्यमुभयं* चैव साहसं [a]तु चतुर्विधम् ॥ २

हीनमध्योत्तमत्वेन[3] त्रिविधं तत्प्रकीर्तितम् ।
द्रव्यापेक्षा दमास्तत्र प्रथमोत्तममध्यमाः ॥ ३

आततायिद्विजाग्र्याणां[4] धर्मयुद्धेन हिंसनम् ।
इमान् धर्मान् कलियुगे वर्ज्यानाहुर्मनीषिणः ॥ ४

क्षेत्रोपकरणं[5] सेतुं[b] मूलपुष्पफलानि[c] च ।
विनाशयन् हरन् दण्ड्यः [d]शतोद्यमनुरूपतः ॥ ५

पशुवस्त्रान्नपानानि[6] गृहोपकरणं तथा ।
हिंसयंश्चौरवद्दाप्यो[e] द्विशतोद्यं[f] दमं तथा ॥ ६

[1] व्य. नि., p. 380.

[2] स्मृ. च., III, pp. 11 and 722 ; [a] पञ्चधा स्मृतम् इति p. 11 तमे पुटे पाठः, व्य. सा., p. 267 ; * उत्तमं ; [a] स्यात्, स. वि., p. 452 ; वी. मि., p. 498 ; [a] स्यात्, व्य. म., p. 145.

[3] स्मृ. कल्प., p. 102.

[4] व्य. म., p. 148.

[5] या. अप., p. 820 ; स्मृ. कल्प., p. 102 ; [c] पुष्पमूल ; [d] शताद्य, स्मृ. च., III, p. 734 ; वि. र., p. 350 ; स्मृ. कल्पवत्पाठः, द. वि., p. 141 ; व्य. म., p. 148 ; [b] चैव पुष्पमूल.

[6] या. अप., p. 820 ; स्मृ. कल्प., p. 102 ; [e] चोरयन् दाप्यो द्विशताद्यं स्मृ. च., III, p. 734 ; [e] चोरयन् दाप्यो द्विशताद्यं दमस्तथा, वि. र., p. 350 ; [f] द्विशताद्यं, द. वि., p. 141 ; [f] द्विशतान्तं, व्य. म., p. 148 ; [e] चोरयन् शास्यः.

स्त्रीपुंसौ[1a] हेमरत्नानि देवविप्रधनं तथा ।
कौशेयं[b] चोत्तमद्रव्यमेषां मूल्यसमो दमः ॥ ७

द्विगुणो[2c] वा कल्पनीयः पुरुषापेक्षया नृपैः ।
हन्ता[d] वा घातनीयः स्यात्प्रसङ्गविनिवृत्तये ॥ ८

साहसं[3] पञ्चधा प्रोक्तं वधस्तत्राधिकः स्मृतः ।
तत्कारिणो नार्थदमैः शास्या वध्याः प्रयत्नतः ॥ ९

प्रकाशघातका[4e] ये तु तथा [f]चोपांशुघातकाः ।
ज्ञात्वा[g] सम्यग्धनं [h]हृत्वा हन्तव्या विविधैर्वधैः ॥ १०

साहसिकाः दण्ड्याः

मित्रप्राप्त्यर्थलाभे[5i] वा राज्ञा लोकहितैषिणा ।
न मोक्तव्याः [j]साहसिकाः [k]सर्वलोकभयावहाः ॥ ११

लोभाद्भयाद्वा[6] यो राजा न [l]हन्त्यन्यायकारिणः ।
तस्य प्रक्षुभ्यते राष्ट्रं राज्याच्च परिहीयते ॥ १२

[1] या. अप., p. 820; स्मृ. कल्प., p. 102; वि. र., p. 150; द. वि., p. 141; व्य. म., p. 148; [b] यौषेयं; [a] स्त्रीपुंसोः.

[2] या. अप., p. 820; स्मृ. कल्प., p. 102; स्मृ. च., III, p. 734; वि. र., p. 350; [c] गुणः कल्पनीयश्च; [d] हर्ता, द. वि., pp. 141, 295; [d] हर्ता इति उत्तरार्धमात्रपात्रश्च p. 295 तमपुटे, व्य. म., p. 148.

[3] द. वि., p. 61; स्मृ. कल्प., p. 104; वि. र., p. 371.

[4] या. अप., p. 851; स्मृ. कल्प., p. 104; [h] हित्वा, स्मृ. च., III, p. 723; [e] वधकाराश्च, वि. र., p. 371; [e] वधका ये च; [g] राज्ञा; [h] हित्वा, परा. मा., p. 854; [e] वधका, स. वि., p. 458; [e] वधकार्येषु; [f] कान्, वी. मि., p. 501; व्य. म., p. 146.

[5] या. अप., p. 851; स्मृ. कल्प., p. 104; [i] लोभैर्वा; [j] प्रयत्नेन सर्वभूत, वि. र., p. 371; [i] लोभैर्वा; [k] भूत, द. वि., p. 62; व्य. मा., p. 276; वि. र. वत्पाठः.

[6] या. अप., p. 851; स्मृ. कल्प., p. 104; [l] हन्यात्पाप, वि. र., p. 372; स्मृ. कल्पवत्पाठः.

बन्धाग्निविषशस्त्रेण[1] परान्यस्तु प्रमापयेत् ।
क्रोधादिना निमित्तेन नरः साहसिकस्तु सः ॥ १३

सम्भूयप्रहरणनिर्णयः

एकस्य[2a] बहवो यत्र प्रहरन्ति रुषान्विताः ।
मर्मप्रहारदो[b] यस्तु[c] घातकः स उदाहृतः ॥ १४
मर्मघाती[3d] तु यस्तेषां यथोक्तं[e, f]दापयेद्दमम् ।
आरम्भकृत्सहायश्च [g]तथा मार्गानुदेशकः ।
आश्रयः[4] शस्त्रदाता च भक्तदाता विकर्मिणाम् ॥ १५
युद्धोपदेशकश्चैव[5] तद्विनाशप्रदर्शकः ।
उपेक्षी कार्ययुक्तश्च दोषवक्ताऽनुमोदकः ॥ १६

आततायिवधः

नाततायिवधे[6] हन्ता[h] किल्बिषं प्राप्नुयात्क्वचित् ।
विनाशार्थिनमायान्तं[i] घातयन्नापराध्नुयात् ॥ १७

[1] वि. र. p. 372 ; स्मृ. कल्प., p. 104.

[2] या. अप., p. 851 ; स्मृ. कल्प., p. 105 ; [c] च, वि. र., p. 373 ; [b] दोषस्तु घातकस्य, वि. चि., p. 165 ; [c] च, वी. मि., p. 501 ; द. वि., p. 74 ; व्य. मा., p. 277 ; [a] एकं च ; [b] को, वि. से., p. 258 ; वि. र वत्पाठः.

[3] स्मृ. च., III, p. 723 ; स्मृ. कल्प., p. 105 ; [g] दोषभाजस्तदर्धतः ; वि. र., p. 373 ; [f] धनं ; [g] दोषभाजस्तदर्धतः, वि. चि., p. 166 ; स्मृ. कल्पवत्पाठः, वी. मि., p. 502 ; [e] प्रापयेद् ; [g] दोषभागी तदर्धतः, द. वि., p. 74 ; [d] घातिनमेतेषां ; [g] दोषभाजस्तदर्धतः ; व्य. मा., p. 277 ; स्मृ. कल्पवत्पाठः.

[4] स्मृ. च., III, p. 723.

[5] स्मृ. च., III, p. 724.

[6] स्मृ. च., III, p. 729 ; प्रा. वि., p. 59 ; व्य. नि., p. 382 ; [i] विनाशनार्थं, वी. मि., p. 24 ; [h] दोषात्, प्रा. म., p. 5 ; वि. से., p. 99.

आततायिनमुत्कृष्टं[1] वृत्तस्वाध्यायसंयुतम् ।
यो न हन्याद्वधप्राप्तं सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ १८

स्वाध्यायिनं[2] कुले जातं यो हन्यादाततायिनम् ।
अहत्वा[a] भ्रूणहा स स्यान्न हत्वा भ्रूणहा भवेत् ॥ १९

साम्प्रतं[3] साहसं[b] स्तेयं श्रूयतां क्रोधलोभजम् ।

घातकादर्शने निर्णयः

क्षतस्याल्पमहत्वं[4] च मर्मस्थानं च यत्नतः ।
सामर्थ्यं चानुबन्धं च ज्ञात्वा चिह्नैः [c]प्रसादयेत् ॥ २०

हतस्तु[5 d, e] दृश्यते यत्र [f]घातकश्च न दृश्यते ।
पूर्ववैरानुसारेण[g, h] ज्ञातव्यः स महीभुजा ॥ २१

समघाती[6] तु यस्तेषां यथोक्तं दापयेद्दमम् ।
आरम्भकृत्सहायश्च दोषभाजस्तदर्धतः ॥ २२

[1] व्य. म., p. 147; स्मृ. च., III, p. 730; प्रा. वि., p. 61; व्य. नि., p. 383; वी. मि., p. 25; नी. म., p. 100; व्य. मा., p. 280.

[2] नी. म., p. 99; स्मृ. च., III, p. 730; [a] न तेन भ्रूणहा भवति मन्युस्तं मन्युमृच्छति.

[3] स्मृ. च., III, p. 733; स. वि., p. 458; [b] साहसस्तेयं, वी. मि., p. 503.

[4] या. अप., p. 851; स्मृ. कल्प., p. 105; [c] प्रसाधयेत्, वि. र., p. 374; स्मृ. कल्पवत्पाठः, वि. चि., p. 166; [c] प्रकाशयेत्, वी. मि., p. 502; स्मृ. कल्पवत्पाठः, वि. से., p. 258; [c] प्रवासयेत्.

[5] या. अप., p. 852; स्मृ. कल्प., p. 105; [e] सं; [f] तु; [h] मानेन, स्मृ. च., III, p. 722; वि. र., p. 377; स्मृ. कल्पवत्पाठः, परा. मा., p. 453; [e] सं, स. वि., p. 458; [d] घातः सं; [f] तु; [g] पूर्वमेवानुमानेन, (द. वि., p. 70; व्य. मा., p. 278; स्मृ. कल्पवत्पाठः), वि. से., p. 260; परा. मा वत्पाठः.

[6] या. अप., p. 851.

प्रतिवेश्यानुवेश्यौ[1a] च तस्य मित्रारिबान्धवाः ।
प्रष्टव्या राजपुरुषैः सामादिभिरुपक्रमैः ॥ २३

विज्ञेयोऽसाधुसंसर्गाच्चिह्नहोढेन[2b, c] वा[d] नरैः ।
एषोदिता[3e] घातकानां तस्कराणां च भावना ॥ २४

गृहीतः[4] शङ्कया यस्तु न तत्कार्यं प्रपद्यते ।
शपथेन *विशोद्धव्यः सर्ववादेष्वयं विधिः ॥ २५

दिव्यैर्विशुद्धो[5] मोच्यः[f] स्यादशुद्धो वधमर्हति ।
निग्रहानुग्रहै[g] राज्ञः कीर्तिर्धर्मश्च वर्धते ॥ २६

[1] या. अप., p. 852; स्मृ. कल्प., p. 105; वि. र., p. 377; [a] प्राति, परा. मा., p. 853; द. वि., p. 70; व्य. मा., p. 278; वि. से., p. 260.

[2] या. अप., p. 852; स्मृ. कल्प., p. 105; [c] मेदेन, स्मृ. च., III, p. 722; चिह्नाद्गूढैश्च लक्षणैः, वि. र., p. 377; [d] मानवैः, परा. मा., p. 853; स्मृ. च. वत्पाठः, स. वि., p. 458; [b] विज्ञेयः साधुसंसर्गैः चिह्नैरोष्ठेन वा पुनः, वि. से., p. 260; वि. र वत्पाठः.

[3] परा. मा., p. 853; स्मृ. च., III, p. 722; वि. र., p. 377; स. वि., p. 458; [e] एषोऽपि घातकानां तु तस्कराणां भवेदिति, व्य. मा., p. 278; वि. से., p. 260.

[4] वि. र., p. 377; स्मृ. कल्प., p. 105; व्य. मा., p. 278; * विशोध्यस्तु, वि. से., p. 260.

[5] या. अप., p. 852; स्मृ. कल्प., p. 105; [f] मोच्यः; [g] ग्रहाद्राज्ञः, स्मृ. च., III, p. 722; [f] मान्यः पूर्वार्धमात्रश्च, (वि. र., p. 378; वि. चि., p. 169; वि. से., p. 261; स्मृ. कल्पतरुवत्पाठः).

२४

॥ स्त्रीसंग्रहणम् ॥

पारुष्यं[1] द्विविधं प्रोक्तं साहसं च [a]द्विलक्षणम् ।
पापमूलं सङ्ग्रहणं [b]त्रिप्रकारं निबोधत ॥ १

बलोपाधिकृते[2] [c,d] द्वे तु तृतीयमनुरागजम् ।
तत्पुनस्त्रिविधं प्रोक्तं प्रथमं [e]मध्यमोत्तमम् ॥ २

अनिच्छन्त्या[3] [f] यत्क्रियते [g]सुप्तोन्मत्तप्रमत्तया ।
प्रलपन्त्या[h, i] वा[j] रहसि[k] बलात्कारकृतं तु तत् ॥ ३

छद्मना[4] गृहमानीय [l]दत्वा [m]वा [n]मद्यकार्मणम् ।
संयोगः क्रियते [o]यस्यास्तदुपाधिकृतं विदुः ॥ ४

[1] या. अप., p. 854; स्मृ. कल्प., p. 105; स्मृ. च., III, p. 16; उत्तरार्धं परं, वि. र., p. 378; [a] त्रिल; [b] त्रिराकारं, परा. मा., p. 462; उत्तरार्धं परम्, व्य. नि., p. 281; उत्तरार्धं परं, वी. मि., p. 504; उत्तरार्धं परं, द. वि., p. 154; व्य. मा., p. 281; उत्तरार्धं परम्.

[2] या. अप., p. 854; स्मृ. कल्प., p. 105; [e] मुत्तमं, स्मृ. च., III, p. 16; उत्तरार्धं परं, वि. र., p. 379; स्मृ. कल्पवत्पाठः, (परा. मा., p. 462; व्य. नि., p. 281; उत्तरार्धं परं,) वी. मि., p. 504; [c] पधि, द. वि., p. 154; [d] हृते; व्य. मा., p. 281; उत्तरार्धं परं.

[3] या. अप., p. 854; स्मृ. कल्प., p. 105; स्मृ. च., III, pp. 16 and 740; [k] रहश्च इति च पाठः, वि. र., p. 379; परा. मा., p. 462; [f] अनिच्छया लपकृतं मत्तोन्मत्तकृतं तथा; [h] प्रलये यत्तु; व्य. नि., p. 281; [i] अपि रहसि, वी. मि., p. 504; [g] मत्तोन्मत्त, द. वि., p. 155; [j] रहसि वा, व्य. मा., p. 281; [g] मत्तोन्मत्त; [j] तु.

[4] या. अप., p. 854; स्मृ. कल्प., p. 105; स्मृ. च., III, p. 16; वि. र., p. 379; [l] गत्वा वा तत्स्वसद्मनि, परा. मा., p. 462; [n] कारणं; [o] यत्तु, व्य. नि., p. 281; [m] च मदकारणं, वी. मि., p. 504; [m] स्वं मद्यकारणं; [o] यत्र तत्तूपधिकृतं विदुः, द. वि., p. 155; [n] कार्मिणम्, व्य. मा., p. 281; [m] वा मदकारणम्; [o] यत्स्यात्तत्तूपधिकृतं.

अन्योन्यचक्षूरागेण[1a] दूतीसम्प्रेषणेन [b]च ।
कृतं [c]रूपार्थलोभेन ज्ञेयं तदनुरागजम् ॥ ५

तत्पुनस्त्रिविधं[2] प्रोक्तं प्रथमं मध्यमोत्तमम् ।
अपाङ्गप्रेक्षणं[3d] हास्यं दूतीसम्प्रेषणं तथा ।
स्पर्शो भूषणवस्त्राणां [e]सङ्ग्रहः प्रथमः स्मृतः ॥ ६

प्रेषणं[4] गन्धमाल्यानां धूपमध्वन्नवाससाम् ।
सम्भाषणं च रहसि मध्यमं सङ्ग्रहं विदुः ॥ ७

एकशय्यासनं[5f] क्रीडा [g]चुम्बनालिङ्गनं तथा ।
एतत्संग्रहणं प्रोक्तमुत्तमं शास्त्रवेदिभिः ॥ ८

प्रेषणं[6] गन्धमाल्यानां धूपभूषणवाससाम् ।
प्रलोभनं[7] चान्नपानैर्मध्यमः सङ्ग्रहः स्मृतः ॥ ९

[1] या. अप., p. 854; स्मृ. कल्प., p. 105; स्मृ. च., III, p. 16; वि. र., p. 379; [c] वलोकेन, परा. मा., p. 462; व्य. नि., p. 281; वी. मि., p. 504; [a] न्यं च; [b] वा, द. वि., p. 155; [b] वा, व्य. मा., p. 282; [b] वा.

[2] परा. मा., p. 462; स्मृ. च., III, p. 17; व्य. नि., p. 281; वी. मि., p. 505.

[3] द. वि., p. 155; स्मृ. कल्प., p. 105; स्मृ. च., III, p. 17; [e] प्रथमः संग्रहः (वि. र., p. 379; परा. मा., p. 462; व्य. नि., p. 281; वि. चि., p. 170; वी. मि., p. 505; [d] कटाक्षावेक्षणं, व्य. मा., p. 282; वि. से., p. 261; सर्वत्रापि स्मृ. चवत्पाठः.

[4] परा. मा., p. 462; स्मृ. कल्प., p. 105; स्मृ. च., III, p. 17; व्य. मा., p. 282.

[5] द. वि., p. 156; स्मृ. कल्प; [f] शय्याशनक्रीडा, स्मृ. च., III, p. 17; वि. र., p. 380; [g] ने तथा, परा. मा., p. 463; व्य. नि., p. 281; वि. चि., p. 171; वी. मि., p. 505; व्य. मा., p. 282; वि. से., p. 263; [f] त्र शयनं.

[6] वि. चि., p. 171.

[7] वि. चि., p. 171.

प्रेषणं[1] गन्धमाल्यानां [a]फलमद्यान्नवाससाम् ।
सम्भाषणं च रहसि मध्यमं सङ्ग्रहं विदुः ॥ १०

त्रयाणामपि[2] चैतेषां प्रथमो *मध्य उत्तमः ।
विनयः कल्पनीयः स्यादधिको [b]द्रविणाधिके ॥ ११

परपत्न्या[3] तु पुरुषः सम्भाषां योजयन् रहः ।
पूर्वमाक्षारितो दोषैः प्राप्नुयात्पूर्वसाहसम् ॥ १२

सहमायः[4][c] कामयते धनं तस्याखिलं हरेत् ।
उत्कृत्य [d]लिङ्गवृषणौ भ्रामयेद्गर्दभेन तु ॥ १३

छद्मना[5][e] कामयेद्यस्तु[f] तस्य [g]सर्वहरो दमः ।
अङ्कयित्वा[6] भगाङ्केन पुरान्निर्वासयेत्ततः ॥ १४

[1] वि. चि., p. 171 ; वि. र., p. 380 ; व्य. नि., p. 281 ; वी. मि., p. 505 ; [a] धूपान्न, वि. से., p. 262 ; वी. मि. वत्पाठः.

[2] या. अप., p. 855 ; स्मृ. कल्प., p. 106 ; वि. र., p. 384 ; वि. चि., p. 172 ; वी. मि., p. 506 ; द. वि., p. 156 ; व्य. म., p. 150 ; [b] अपि बलाद्गृहः, व्य. मा., p. 282 ; * मध्यमोत्तमौ.

[3] वि. से., p. 264.

[4] या. अप., p. 857 ; वि. र., p. 388 ; [c] सहसा कामयेद्यस्तु, (परा. मा., p. 466 ; स. वि., p. 467 ; वि. रवत्पाठः) वी. मि., p. 503 ; वि. र-वत्पाठः, द. वि., p. 165 ; [c] सहसा कामयेद्यस्तु ; [d] लिङ्गं वृषणौ, व्य. म., p. 148 ; वि. रवत्पाठः, वि. से., p. 266 ; [c] सहसा कारयेद्यस्तु.

[5] या. अप., p. 857 ; स्मृ. कल्प., p. 107 ; स्मृ. च., III, p. 743 ; वि. र., p. 389 ; वि. चि., p. 182 ; [e] सहसा, वी. मि., p. 506 ; [e] दण्डाना, द. वि., p. 165 ; [g] स्युर्बहवो दमाः, व्य. म., p. 149 ; व्य. मा., p. 284 ; वि. से., p. 266 ; [f] कारयेद्यस्तु.

[6] या. अप., p. 857 ; स्मृ कल्प., p. 107 ; स्मृ. च., III, p. 743 ; वि. र., p. 389 ; वि. चि., p. 182 ; वी. मि., p. 506 ; द. वि., p. 165 ; व्य. म., p. 149 ; व्य. मा., p. 284 ; वि. से., p. 266.

दमो[1a] नेयः सभायां [b]यो [c,d]हीनायामधिकस्ततः ।
पुंसः कार्योऽधिकायां तु [e]गमने [f]सम्प्रमापणम् ॥ १५

गृहमागत्य[2] या नारी प्रलोभ्य स्पर्शनादिना ।
कामयेत्तत्र सा दण्ड्या नरस्यार्धदमः स्मृतः ॥ १६

छिन्ननासौष्ठकर्णानां[3 g, h] परिभ्राम्याप्सु मज्जयेत् ।
खादयेद्वा सारमेयैः संस्थाने बहुसंस्थिते ॥ १७

अनिच्छन्ती[4 i] तु या [j]भुक्ता गुप्तां तां वासयेद्गृहे ।
मलिनाङ्गीमधः शय्यां पिण्डमात्रोपजीविनीम् ॥ १८

कारयेन्निष्कृतिं[5] कृच्छ्रं पराकं वा [k]समे गताम् ।
हीनवर्णोपभुक्ता या त्याज्या [l]वध्याऽथवा भवेत् ॥ १९

[1] व्य. म. p. 149 ; स्मृ. कल्प., p. 107 ; [a] दमोऽन्तिमः ; [b] तु ; [d] स्य तु, स्मृ. च., III, p. 743 ; [c] अधिकः ; [f] स प्र, वि. र., p. 389 ; [a] दमोऽन्तिमः ; [b] तु ; [c] अधिकः, वि. चि., p. 183 ; [a] दमोऽन्तिमः ; [b] तु ; [c] अधिकः स्मृतः ; [e] नं, वी. मि., p. 504 ; [f] सप्र, द. वि., p. 165 ; वि. रवत्पाठः, वि. से., p. 267 ; वि. रवत्पाठः.

[2] स्मृ. च., III, p. 250 ; स्मृ. कल्प., p. 108 ; व्य. नि., p. 285 ; वि. चि., p. 186 ; वी. मि., p. 513 ; द. वि., p. 164 ; वि. से., p. 273.

[3] द. वि., p. 164 ; स्मृ. कल्प., p. 108 ; व्य. नि., p. 285 ; [h] कर्णौ तु, वि. चि., p. 186 ; [g] भिन्न ; [h] कर्णा तां परिभ्रम्य, या. वी., p. 737 ; [h] कर्णा तां परिभ्रम्याशु भज्जयेत्, वि. से., p. 273 ; [h] कर्णीं तां.

[4] स्मृ. च., III, pp. 743 and 744 ; स्मृ. कल्प., p. 108 ; [i] च्छती, वि. र., p. 400 ; व्य. नि., p. 285 ; स्मृ. कल्पवत्पाठः, व्य. मा., p. 287 ; [j] गुप्ता भुक्ता, वि. से., p. 273 ; प. वि., p. 307.

[5] स्मृ. च., III, pp. 743 and 744 ; स्मृ. कल्प., p. 108 ; वि. र., p. 400 ; [l] च. सा, व्य. नि., p. 285 ; [k] समागतां, वि. से., p. 273 ; प. वि., p. 307 ; पूर्वार्धं परम् .

२५

॥ स्त्रीपुंसवर्तनोपायः ॥

एतत्सङ्ग्रहणस्योक्तं[1] विधानं [a]सङ्ग्रहस्तथा ।
स्त्रीपुंसवर्तनोपायः श्रूयतां गदतो मम ॥ १

सूक्ष्मेभ्योऽपि[2] प्रसङ्गेभ्यो निवार्या स्त्री स्वबन्धुभिः ।
श्वश्र्वादिभिर्गुरुस्त्रीभिः[b] पालनीया दिवानिशम् ॥ २

स्वकामे[3] वर्तमाना तु या स्नेहान्न निवारिता ।
अवश्या सा भवेत्पश्चाद्यथा व्याधिरुपेक्षिता ॥ ३

पितृपतिपुत्राणां धर्माः

अप्रयच्छन्[4] पिता काले पतिश्चानुपयन्नृतौ ।
पुत्रश्चाभक्तदो मातुः [c]गर्ह्यो दण्ड्यश्च धर्मतः ॥ ४

यत्र[5] स्त्रियोऽभिपूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः ।
सम्पदश्च प्रजाः शुद्धाः क्रिया च सफला भवेत् ॥ ५

[1] वि. र., p. 409; स्मृ. कल्प., p. 109; [a] विनयं तथा.

[2] परा. मा., p. 474; स्मृ. कल्प., p. 110; स्मृ. च., III, p. 563; वि. र., p. 411; व्य. सा., p. 204; वी. मि., p. 515; [b] पालनीया गुरुस्त्रीभिः, व्य. मा., p. 291; पूर्वार्धं परम् । मि. बा. आ., p. 216; [b] कुलस्त्रीभिः.

[3] व्य. मा., p. 291.

[4] वि. चि., p. 189; स्मृ. कल्प., p. 110; [c] गर्ह्या दण्ड्याश्च, वि. र., p. 412; स्मृ. कल्पवत्पाठः, व्य. नि., p. 278A; मि. वा. आ., p. 216; अरक्षको मातुर्गर्ह्या दण्ड्याश्च, वि. से., p. 282; [c] कुर्याद्दण्डं च.

[5] व्य. नि., p. 278A.

आयव्ययेऽन्नसंस्कारे[1a] गृहोपस्कारररक्षणे[b] ।
शौचेऽग्निकार्ये[c] संयोज्याः स्त्रीणां शुद्धिरियं स्मृता ॥ ६

भर्त्रा[2] पत्नी समभ्यर्च्या वस्त्रालङ्कारभोजनैः ।
उत्सवे तु पितृभ्रातृश्वशुराद्यैश्च बन्धुभिः ॥ ७

पतिं[3] या नातिचरति मनोवाक्कायसंयुता ।
सा भर्तृलोकानाप्नोति सद्भिः साध्वीति चोच्यते ॥ ८

स्त्रीदूषणानि

भर्त्रा[4d] पित्रा सुतैर्न स्त्री वियुक्ताऽन्यगृहे वसेत् ।
असत्सङ्गे* विशेषेण गर्ह्यतामेति सा ध्रुवम् ॥ ९

पूर्वोत्थानं[5] गुरुष्ववर्वाक्* भोजनव्यञ्जनक्रिया[e] ।
जघन्यासनशायित्वं कर्म स्त्रीणामुदाहृतम् ॥ १०

पानाटनदिवास्वप्नमक्रिया[6] दूषणं स्त्रियाः ॥ ११

आर्तार्ते[7] मुदिते हृष्टा प्रोषिते मलिना कृशा ।
मृते म्रियेत या पत्यौ सा स्त्री ज्ञेया पतिव्रता ॥ १२

[1] स्मृ. च., III, p. 566; स्मृ. कल्प., p. 111; [b] स्कर; [c] शौचाग्निकार्ये संयोज्या रक्षा स्त्रीणां वि. र., p. 416; स्मृ. कल्पवत्पाठः, वी. मि., p. 519; अथ संस्कारे; [c] शौचाग्निकार्यसंयोज्याः, मि. वा. आ., p. 216; [a] अर्थसंस्कारे; [c, b] स्मृ. कल्पवत्पाठः, वि. से., p. 282; स्मृ. कल्पवत्पाठः.

[2] स्मृ. च., III, p. 571; व्य. नि., p. 278A.

[3] व्य. नि., p. 278A.

[4] स्मृ. च., III, p. 585; स्मृ. कल्प., p. 113; वि. र., p. 427; [d] पित्रा भर्त्रा, मि. बा. आ., p. 216; [d] पित्रा भर्त्रा; * सङ्गविशेषेण.

[5] स्मृ. च., III, p. 588; स्मृ. कल्प., p. 113; [e] भोजनाभ्यञ्जनक्रिया, वि. र., p. 428; मि. वा. आ., p. 216; * अर्चा.

[6] स्मृ. कल्प., p. 113; (वि. र., p. 431; वि. से., p. 287; पूर्वार्धं परम्), मि. वा. आ., p. 216; यान, पूर्वार्धं परम्.

[7] या. अप., p. 109; स्मृ. कल्प., p. 115; वि. र., p. 436; मि. वा. आ., p. 218.

प्रसाधनं[1] नृत्तगीतसमाजोत्सवदर्शनम्[a] ।
मांसमद्याभियोगं[b] च न कुर्यात्प्रोषिते [c]प्रभौ ॥ १३

शरीरार्धं[2] स्मृता [d]जाया पुण्यापुण्यफले समा ।
अन्वारूढा [e]जीवती(न्ती) [f]च साध्वी भर्तुर्हिताय सा ॥ १४

व्रतोपवासनिरता[3] ब्रह्मचर्ये[g] व्यवस्थिता ।
धर्मदानपरा[h] नित्यमपुत्राऽपि दिवं व्रजेत् ॥ १५

नियोग-निषेधः

उक्त्वा[4] [i] नियोगो मनुना निषिद्धः स्वयमेव तु ।
युगह्रासादशक्योऽयं कर्तुं [j]सर्वैर्विधानतः ॥ १६

तपोज्ञानसमायुक्ताः[5] कृते[k] त्रेतायुगे नराः ।
द्वापरे च कलौ नृणां [l]शक्तिहानिर्विनिर्मिता ॥ १७

[1] स्मृ. च., III, p. 593; स्मृ. कल्प., p. 115; वि. र., p. 439; [a] नृत्य; [b] मांसं मद्या; [c] पतौ, व्य. नि., p. 279A; मि. बा. आ., p. 231; [c] पतौ.

[2] या. अप., p. 111; स्मृ. कल्प., p. 116; [d] नारी; [f] वा, वि. र., p. 442; [e] जीववती साध्वी भर्तृहिताय सा; मि. बा. आ., p. 234.

[3] स्मृ. च., III, pp. 595 and 677; वि. र., p. 443; [h] दमदानरता, वि. से., p. 288; [g] चर्यव्यवस्थिता; [h] दमदानवती, मि. बा. आ., p. 234.

[4] या. अप., p. 97; म. कु., p. 351; [i] उक्तः; [j] अन्यैः, म. रा., p. 1150; म. कु. वत्पाठः, म. न., p. 1150; [i] नियोगमुक्त्वा, वि. र., p. 449; [j] मत्यैः, परा. मा., p. 520; म. कुवत्पाठः, वै. दी. व., p. 175; [i] उक्तः, प. वि., p. 38.

[5] या. अप., p. 97; म. कु., p. 351; [k] कृतत्रेता; [l] हि, (म. रा., p. 1150; म. न., p. 1150; परा. मा., p. 520; म. कुवत्पाठः) वै. दी. व., p. 175; [l] हि, प. वि., p. 38.

२६

॥ दायभागः ॥

ददाति[1] दीयते पित्रा पुत्रेभ्यः स्वस्य यद्धनम् ।
तद्दायं ... ... ॥ १

एकां[2] स्त्रीं कारयेत्कर्म यथांशेन गृहे गृहे ।
बह्व्यः समांशतो देया दासानामप्ययं विधिः ॥ २

उद्धृत्य[3] कूपवाप्यम्भस्त्वनुसारेण गृह्यते ।
तथा[a] भागानुसारेण सेतुः [b]क्षेत्रं विभज्यते ॥ ३

युक्त्या[4] विभजनीयं तदन्यथानर्थकं भवेत् ॥ ४

[1] स. वि., p. 344.

[2] या. अप., p. 726; स्मृ. कल्प., p. 124; स्मृ. च., III, p. 644; वि. र., p. 506; परा. मा., pp. 563 and 565; दा. भा., p. 9; पूर्वार्धं परम्; दा. त., p. 164; पूर्वार्धं परं, व्य. सा., p. 234; व्य. म., p. 81.

[3] या. अप., p. 726; स्मृ. कल्प., p. 124; [a] यथा; [b] क्षेत्रे, स्मृ. च., III, p. 644; पूर्वार्धं परं, वि. र., p. 506; [a] यथा, परा. मा., p. 564; पूर्वार्धं परम्, दा. भा., p. 9; पूर्वार्धं परम्, व्य. म., p. 81.

[4] स्मृ. च., III, p. 644; दा. भा. p. 9.

विभक्तलक्षणम्

एकपाकेन[1] वसतां पितृदेवद्विजार्चनम् ।
एकं[2] भवेद्विभक्तानां तदेव *स्याद्गृहे गृहे ॥ ५

साक्षित्वं[3] प्रतिभाव्यं च दानं ग्रहणमेव च ।
विभक्ता भ्रातरः कुर्युः नाविभक्ताः परस्परम् ॥ ६

येषामेताः[4] क्रिया लोके प्रवर्तन्ते स्वरिक्थिषु ।
विभक्तानवगच्छेयुः लेख्यमप्यन्तरेण तान् ॥ ७

कुलानुबन्धव्याघातहोढं[5] साहससाधकम् ।
स्वस्वभोगस्थावरस्य विभागस्य पृथग्धनम् ॥ ८

विभागकालः

पित्रोरभावे[6] भ्रातॄण [a] विभागः सम्प्रदर्शितः ।
मातुर्निवृत्ते रजसि [b]प्रत्तासु भगिनीषु च ॥ ९

[1] या. अप., p. 719; म. कु., p. 358; म. रा., p. 1170; गौ. मि., p. 221; स्मृ. कल्प., p. 118; स्मृ. च., III, pp. 607 and 718; वि. र., p. 459; परा. मा., p. 488; व्य. नि., p. 291; प्रा. त., p. 532; व्य. सा., p. 217; स. वि., pp. 352 and 442; श्रा. क्रि. कौ., p. 452; शु. कौ., p. 89; नि. सि., III, p. 64; वी. मि., p. 714; वी. मि. श्रा., p. 342; मि. वा. प्रा., p. 30.

[2] या. अप., p. 719; म. कु., p. 358; म. रा., p. 1170; गौ. मि., p. 221; स्मृ. कल्प., p. 118; स्मृ. च., III, pp. 607 and 718; वि. र., p. 459; परा. मा., p. 488; व्य. नि., p. 291; प्रा. त., p. 532; व्य. सा., p. 217; * तु; स. वि., pp. 352 and 442; श्रा. क्रि. कौ., p. 452; शु. कौ., p. 89; नि. सि., III, p. 64; वी. मि., p. 714; वी. मि. श्रा., p. 342; मि. वा. प्रा., p. 30.

[3] स्मृ. च., III, p. 718.

[4] स्मृ. च., III, p. 718.

[5] परा. मा., p. 570; स्मृ. च., III, p. 719.

[6] व्य. म., p. 59; [b] जीवतोरपि शस्यते, स्मृ. कल्प., p. 119; (वि. र., p. 462; व्य. नि., p. 289; दा. भा., pp. 26 and 60; दा. त., p. 167; स्मृ. कल्पवत् पाठः); [a] पुत्राणां इति, दा. भा, 60 तमपुटे; [b] वी. मि., p. 552; जीवतरोऽपि हास्यते (Chowkhamba ed., p. 433; शस्यते).

विभागक्रमः

क्रमागते[1] गृहक्षेत्रे पिता पुत्राः समांशिनः ।
पैतृके न[2] विभागार्हाः सुताः पितुरनिच्छया ॥ १०

समवर्णासु[3] ये जाताः सर्वे पुत्रा द्विजन्मनाम् ।
उद्धारं ज्यायसे दत्वा भजेरन्नितरे समम् ॥ ११

वयोविद्यातपोभिश्च[4] द्व्यंशं हि लभते धनम् ।
यथा यथा विभागाप्तं धनं यागार्थतामियात् ।
तथा तथा विधातव्यं विद्वद्भिर्भागगौरवम् ॥ १२

तत्पुत्रा[5] विषमसमाः पितृभागहराः स्मृताः ॥ १३

द्रव्ये[6*] पितामहोपात्ते[a] स्थावरे[b] जङ्गमेऽपि[c] वा ।
सममंशित्वमाख्यातं[d] पितुः पुत्रस्य [e]चैव हि ॥ १४

समन्यूनाधिका[7] भागाः पित्रा येषां प्रकल्पिताः ।
तथैव ते पालनीया [f]विनेयास्ते स्युरन्यथा ॥ १५

[1] व्य. म., p. 59.

[2] व्य. म., p. 59; या. मि., p. 77, Gharpure's edition.

[3] दा. भा., p. 42.

[4] व्य. सा., p. 218.

[5] परा. मा., p. 495; स्मृ. च., III, p. 646; व्य. सा., p. 221.

[6] या. अप., p. 728; स्मृ. कल्प., p. 119; स्मृ. च., III, p. 649; वि. र., p. 461; [c] तथा, व्य. नि., p. 292; [b] जङ्गमे स्थावरे तथा; [e] चोभयोः, दा. भा., p. 45; [c] तथा, व्य. सा., p. 222; * तथा, स. वि., p. 374; [b] जङ्गमे स्थावरे, वी. मि., pp. 568 and 569; [a] पैतामहोपात्ते इति 569 तमपुटे, या. वी., p. 584; [c] तथा; [d] सममंशं स, मि. बा., p. 487; स. विवतपाठः.

[7] या. अप., pp. 717 and 720; स्मृ. कल्प., p. 119; स्मृ. च., III, p. 610; परा. मा., p. 492; व्य. नि., p. 295; वि. चि., p. 201; [f] पतिताः, दा. भा., p. 53; [f] विनेयाः, व्य. मा., p. 299.

जीवद्विभागे[1] तु पिता गृह्णीतांशद्वयं [a]स्वकम् ॥ १६

द्विप्रकारो[2] विभागस्तु दायादानां [b]प्रकीर्तितः ।
वयोज्येष्ठक्रमेणैकः[3] समा[c] परांशकल्पना ॥ १७

समवेतैस्तु[4d] यत्प्राप्तं सर्वे तत्र समांशिनः ।
तत्पुत्रा विषमसमाः [e]पितृभागहराः स्मृताः ॥ १८

पितृरिक्थहराः[5] पुत्राः सर्व एव [f]समांशिनः ।
विद्याकर्मरतस्तेषामधिकं[g] लब्धुमर्हति ॥ १९

विद्याविज्ञानशौर्यार्थे[6h] ज्ञानदानक्रियासु च ।
यस्येह प्रथिता कीर्तिः पितरस्तेन पुत्रिणः ॥ २०

जन्मविद्यागुणैर्ज्येष्ठो[7] द्व्यंशं [i]दायादवाप्नुयात् ।
समांशभागिनस्त्वन्ये[j] तेषां [k]पितृसमस्तु सः ॥ २१

[1] स्मृ. च., III, p. 611; वि. र., p. 465; व्य. नि., p. 296; वी. मि., p. 566; [a] स्वयं, वि. से., p. 73; [a] स्वयं.

[2] दा. भा., p. 55; दा. त., p. 194; [b] प्रदर्शितः, वि. से., p. 77.

[3] दा. भा., p. 55; दा. त., p. 194; [c] परा समांश, वि. से., p. 77; दा. त. वत्पाठः.

[4] या. अप., p. 727; स्मृ. कल्प., p. 121; [d] समभेतैस्तु, वि. र., p. 481; [e] समभाग, व्य. नि., p. 304.

[5] स्मृ. च., III, pp. 616 and 618; स्मृ. कल्प., p. 121; [f] यथांशतः; [g] युतस्त्वेषां, वि. र., p. 484; [f] यथांशतः; [g] युतः, वि. च., p. 73; [g] युतस्त्वेषां, वि. चि., p. 201; वि. रवत्पाठः, दा. त., p. 164; [f] समांशतः; [g] युतस्त्वेषाम्.

[6] वि. र., p. 484; स्मृ. कल्प., p. 121; [h] शौर्यार्थज्ञान, दा. त., p. 164; [h] शौर्यार्थज्ञानदानक्रयेषु च.

[7] वि. चि., p. 201; स्मृ. कल्प., p. 120; [i] दायम, स्मृ. च., III, p. 620; [i] दायम, पूर्वार्ध परं, वि. च., p. 74; [i] दायम; [j] भाजस्त्वन्ये च; [k] समो हि सः, परा. मा., p. 490; पूर्वार्ध परम्, दा. भा., p. 42; वि. च. वत्पाठः, वी. मि., p. 569.

तदभावे[1] तु जननी [a]तनयांशसमांशिनी ।
समांशा[2b] मातरस्तेषां[c] तुरीयांशा[d] च कन्यका ॥ २२

कन्यकानां[3] त्वदत्तानां चतुर्थो भाग इष्यते ।
पुत्राणां च त्रयो भागाः साम्यं त्वल्पधने स्मृतम् ॥ २३

यद्येकजाता[4*] बहवः समाना जातिसंख्यया ।
स्वधनैस्तैर्विभक्तव्यं[e] मातृभागेन धर्मतः ॥ २४

सवर्णा[5] भिन्नसंख्या ये पुंभागस्तेषु शस्यते ।
पितामह्यस्तु[6] सर्वास्ता मातृतुल्याः प्रकीर्तिताः ॥ २५

असंस्कृतास्तु[7] यास्तत्र पैतृकादेव ता धनात् ।
संस्कार्या भ्रातृभिर्ज्येष्ठैः कन्यकाश्च यथाविधि ॥ २६

असंस्कृता[8 f] भ्रातरस्तु ये स्युस्तत्र यवीयसः ।
संस्कार्याः[9] पूर्वजैस्ते वै पैतृकान्मध्यगाद्धनात् ॥ २७

[1] वि. चि., p. 204; स्मृ. कल्प., p. 121; वि. र., p. 484; व्य. नि., p. 297; वी. मि., p. 580; [a] तनया वा, या. वी., p. 577; वि. से., p. 79.

[2] वि. चि., p. 204; स्मृ. कल्प., p. 121; वि. र., p. 484; व्य. नि., p. 298; दा. भा., p. 69; [c] लेषां; [d] शाश्च कन्यकाः, वी. मि., p. 582; [b] तनया, या. वी., p. 577; वि. से., p. 79; [d] शास्तु कन्यकाः.

[3] वी. मि., p. 582.

[4] परा. मा., p. 503; स्मृ. कल्प., p. 120; [e] सापत्न्यात्, वि. र., p. 475; [e] सापत्न्यास्तैः, दा. भा., p. 60; व्य. सा., p. 225; * यथा, वी. मि., p. 576; व्य. म., p. 63; स्मृ. कल्पवत्पाठः, मि. वा., p. 462; [e] सापत्नास्तैः.

[5] व्य. म., p. 63; स्मृ. कल्प., p. 120; व्य. सा., p. 225.

[6] वि. से., p. 79.

[7] व्य. म., p. 65.

[8] स्मृ. च., III, p. 627; वि. र., p. 492; व्य. म., p. 65; [f] संस्कार्यास्ते.

[9] स्मृ. च., III, p. 627; वि. र., p. 492.

दद्याद्धनं[1] च पर्याप्तं क्षेत्रांशं वा यदिच्छति ॥ २८

ऊढया[2] कन्यया वाऽपि भर्तुः पितृगृहेऽपि वा ।
भ्रातुः सकाशात्पित्रोर्वा लब्धं सौदायिकं स्मृतम् ॥ २९

सौदायिकं[3] धनं प्राप्य स्त्रीणां स्वातन्त्र्यमिष्यते ।
यस्मात्तदानृशंस्यार्थं तैर्दत्तमुपजीवनम् ॥ ३०

विक्रये चैव दाने च यथेष्टं स्थावरेष्वपि ।
स्त्रीधनं[4] स्यादपत्यानां[a] दुहिता च तदंशिनी ।
अप्रत्ता[b] चेत्समूढा तु [c]लभते [d]मानमात्रकम् ॥ ३१

मातुः[5][e] स्वसा मातुलानी पितृव्यस्त्री पितृष्वसा ।
श्वश्रूः[6] पूर्वजपत्नी च मातृतुल्याः प्रकीर्तिताः ॥ ३२

[1] परा. मा., p. 549.

[2] परा. मा., p. 549.

[3] परा. मा., p. 549.

[4] या. अप., p. 721 ; म. कु., p. 374 ; म. रा., p. 1214 ; म. न., p. 1214 ; गौ. मि., p. 227 ; [d] स न मातृकं, स्मृ. कल्प., p. 125 ; [b] अपुत्रा आ. ध. व्या., p. 234 ; [a] तत्, स्मृ. च., III, p. 661 ; [d] सा न मातृकं, वि. र., p. 516 ; वि. च., p. 85 ; परा. मा., p. 552 ; [a] तत् ; [d] सा न मातृकं, व्य. नि., p. 337 ; वि. चि., p. 221 ; दा. भा., p. 79 ; [a] तत् ; [c] न लभेन्मातृकं धनम्, वी. मि., p. 695 ; या. वी., p. 615 ; मि. वा., p. 747 ; [b] अपुत्रा, वि. से., p. 56.

[5] या. अप., p. 754 ; स्मृ. कल्प., p. 126 ; [e] मातृष्वसा, (स्मृ. च., III, p. 666 ; वि. र., p. 522 ; वि. च., p. 89 ; स्मृ. कल्प. वत्पाठः), परा. मा., p. 555 ; व्य. नि., p. 346 ; स्मृ. कल्पवत्पाठः, दा. भा., p. 96 ; दा. त., p. 187 ; शु. त., p. 391 ; स. वि., p. 386 ; वी. मि., p. 704 ; व्य. म., p. 101 ; स्मृ. कल्पवत्पाठः, मि. वा., p. 767 ; वि. से., pp. 59 and 61 ; अख. p. 84 ; स्मृ. कल्पवत्पाठः.

[6] या. अप., p. 754 ; स्मृ. कल्प., p. 126 ; स्मृ. च., III, p. 666 ; वि. र., p. 522 ; वि. च., p. 89 ; परा. मा., p. 555 ; व्य. नि., p. 346 ; दा. भा., p. 96 ; दा. त., p. 187 ; शु. त., p. 391 ; स. वि., p. 386 ; वी. मि., p. 704 ; व्य. म., p. 101 ; मि. वा., p. 767 ; वि. से., pp. 59 and 61 ; अख., p. 84.

यदासामौरसो[1a] न [b]स्यात्पुत्रो दौहित्र एव वा ।
तत्सुतो[c] वा[d] धनं तासां [e]स्वस्रीयाद्याः [f]समाप्नुयुः ॥ ३३

पुत्रलक्षणम्

सवर्णजोऽप्यगुणवान्[2 g,h] नार्हः स्यात्पैतृके धने ।
तत्पिण्डदाः[i] श्रोत्रिया ये [j]तेषां [k]तत्तु विधीयते ॥ ३४

उत्तमर्णाधमर्णेभ्यः[3 l] पितरं त्रायते सुतः ।
अतस्तु[m] विपरीतेन [n]तेन नास्ति प्रयोजनम् ॥ ३५

तया[4] गवा किं क्रियते या न [o]दोग्ध्री न गर्भिणी ।
कोऽर्थः [p]पुत्रेण जातेन यो न विद्वान्न धार्मिकः ॥ ३६

[1] या. अप., p. 754 ; स्मृ. कल्प., p. 126 ; [b] सुतो, स्मृ. च., III, p. 666 ; [c] तत्सुता, वि. र., p. 522 ; वि. च., p. 89 ; [b] सुतो, परा. मा., p. 555 ; व्य. नि., p. 346 ; [b] सुतो, दा. भा., p. 96 ; दा. त., p. 187 ; शु. त., p. 391 ; स. वि., p. 386 ; वी. मि., p. 704 ; व्य. म., p. 101 ; मि. वा., p. 767 ; [d] वान्धवास्तासां, वि. से., pp. 59 and 61 ; [a] एतासां ; [f] अवाप्नुयुः, अख., p. 84 ; [e] स्वस्रीया वा.

[2] व्य. म., p. 103 ; स्मृ. कल्प., p. 121 ; [k] अन्वमिधीयते, स्मृ. च., III, p. 630 ; पूर्वार्धं परं. वि. र., p. 487 ; [h] र्णाजो ; [k] तदभि, व्य. नि., p. 300 ; [k] तदभि, वि. चि., p. 206 ; [i] तत्सपिण्डाः ; [j] धनं तेषां, दा. भा., p. 100 ; [k] तदभि, शु. त., p. 325 ; वी. मि., p. 713 ; वि. रवत्पाठः, व्य. मा., p. 305 ; [g] असवर्णासुतो यस्तु ; [i] तत्सपिण्डाः ; [k] तदभि.

[3] व्य. म., p. 103 ; स्मृ. कल्प., p. 121 ; [n] नास्ति तेन, स्मृ. च., III, p. 631 ; [l] र्णाभ्यां, वि. र., p. 487 ; [m] तत् ; नास्ति तेन, दा. भा., p. 100 ; [m] तत्, वी. मि., p. 713 ; वि. र. वत्पाठः, मि. वा., p. 656 ; [n] नास्ति तेन, व्य. मा., p. 305 ; [n] नास्ति तेन.

[4] स्मृ. च., III, p. 631 ; स्मृ. कल्प., p. 121 ; वि. र., p. 487 ; [o] धेनुः ; [p] तेन तु पुत्रेण, व्य. नि., p. 300 ; दा. भा., p. 101 ; [o] धेनुः, वी. मि., p. 713 ; व्य. मा., p. 305 ; दा. भावत्पाठः.

शास्त्रशौर्यार्थरहितस्तपोविज्ञानवर्जितः[1 a, b] ।
आचारहीनः[2] पुत्रस्तु [c]मूत्रोच्चारसमः [d]स्मृतः ॥ ३७

पुत्रविभागः

स्थावरद्विपदं[3] चैव यद्यपि स्वयमार्जितम् ।
असम्भूय सुतान् सर्वान् न दानं न च विक्रयः ॥ ३८

जाता[4] जनिष्यद्गर्भस्थाः पितृस्था ये च मानवाः ।
सर्वे कांक्षन्ति तां [e]वृत्तिमनाच्छेद्यास्ततस्तु सा ॥ ३९

गृहोपस्करवाह्यादि[5] भोज्याभरणकर्मिणः[f] ।
दृश्यमाना[g] विभज्यन्ते गूढे [h]केशो विधीयते ॥ ४०

क्षत्रजास्त्रिद्व्येकभागा[6] विड्जौ तु द्व्येकभागिनौ ॥ ४१

ब्रह्मक्षत्रियविट्च्छूद्रा[7] विप्रोत्पन्नास्त्वनुक्रमात् ।
चतुस्त्रिद्व्येकभागेन भवेयुस्ते यथाक्रमम् ॥ ४२

शूद्र्यां [8]द्विजातिभिर्जातो न भूमेर्भागमर्हति ।
द्विजातिराप्नुयात्सर्वमिति धर्मो व्यवस्थितः ॥ ४३

[1] स्मृ. च., III, p. 631; स्मृ. कल्प., p. 121; [a] द्विर; [b] ज्ञानवि, वि. र., p. 487; [b] ज्ञानवि, व्य. नि., p. 300; [b] ज्ञानवि, दा. भा., p. 101; वी. मि., p. 713; [b] ज्ञानवि, व्य. मा., p. 305.

[2] स्मृ. च., III, p. 631; स्मृ. कल्प., p. 121; वि. र., p. 487; [c] समस्तु सः, व्य. नि., p. 300; दा. भा., p. 101; [d] तु सः, वी. मि., p. 713; व्य. मा., p. 305.

[3] व्य. नि., p. 293.

[4] व्य. नि., p. 294; स्मृ. कल्प., p. 128; [e] छेद्या ततः.

[5] व्य. नि., pp. 306A and 322; [f] दोर्भ्याह; [g] मानां; [h] कोशो?

[6] व्य. नि., p. 308.

[7] व्य. नि., p. 308; आ. ध. व्या., p. 235.

[8] व्य. नि., p. 310.

तेषां[1] सवर्णा ये पुत्रास्ते तृतीयांशभागिनः ।
हीनास्तमुपजीवेयुर्ग्रासाच्छादनसम्भृताः ॥ ४४

सर्वे[2] ह्यनौरसस्यैते पुत्रा दायहराः स्मृताः ।
औरसे पुनरुत्पन्ने तेषु ज्यैष्ठ्यं न तिष्ठति ॥ ४५

पितामहपितृभ्यां[3] च दत्तं मात्रा च यद्भवेत् ।
तस्य तन्नापहर्तव्यं शौर्यभार्याधनं तथा ॥ ४६

वस्त्रादयोऽविभाज्या[4] यैरुक्तं तैर्न विचारितम् ।
धनं भवेत्समृद्धानां [a]वस्त्रालङ्कारसंश्रितम् ॥ ४७

ऋणमुद्राह्य[5] लेखितम् ... ... ॥ ४८

उक्तप्रकारो[6] विज्ञेयः पत्रारूढऋणे खलु ।
युक्त्या विभजनीयं तदन्यथाऽनर्थकं भवेत् ॥ ४९

मध्यस्थितमनाजीव्यं[7] दातुं नैकस्य शक्यते ।
युक्त्या विभजनीयं तदन्यथाऽनर्थकं भवेत् ॥ ५०

विक्रीय[8] वस्त्राभरणं [b]धनमुद्राह्य लेखितम् ।
कृतान्नं चाकृतान्नेन परिवर्त्य [c]विभज्यते ॥ ५१

[1] व्य. नि., p. 317.

[2] व्य. नि., p. 317.

[3] परा. मा., p. 561; स्मृ. च., III, p. 641; व्य. नि., p. 320; व्य. मा., p. 289.

[4] या. अप., p. 726; स्मृ. कल्प., p. 124; [a] पत्रा, स्मृ. च., III, p. 644; वि. र., p. 505; स्मृ. कल्पवत्पाठः, परा. मा., p. 564; व्य. म., p. 81.

[5] म. पा., p. 685.

[6] म. पा., p. 686.

[7] या. अप., p. 726; वि. र., p. 505; परा. मा., p. 564; व्य. म., p. 81.

[8] या. अप., p. 726; स्मृ. कल्प., p. 124; [b] ऋण, म. कु., p. 379; म. रा., p. 1228; स्मृ. च., III, p. 644; वि. र., p. 505; म. पा., p. 686; [b] ऋणमुद्राह्य; [c] विभाज्यते, परा. मा., p. 564; व्य. म., p. 81; मि. बा., p. 477; [b] ऋण; [c] विवर्तयेत्.

योगक्षेमवतो[1] लाभः समत्वेन विभज्यते ।
प्रचारश्च यथांशेन कर्तव्यो [a]रिक्थिभिः सदा ॥ ५२

ब्रह्मदायं[2] गतां भूमिं हरेद्यो ब्राह्मणीसुतः ।
गृहं[3] द्विजातयः सर्वे तथा क्षेत्रं क्रमागतम् ॥ ५३

पित्रा सह विभक्तानां व्यवस्था

पित्रा[4] सह विभक्ता ये [b]सापत्ना वा सहोदराः ।
जघन्याश्चैव[c] ये तेषां [d]पितृभागहरास्तु ते ॥ ५४

अनीशः[5][e] पूर्वजः [f]पित्र्ये भ्रातृभागे विभक्तजः ॥ ५५

पुत्रैः[6] सह विभक्तेन पित्रा यत्स्वयमार्जितम्
विभक्तजस्य तत्सर्वमनीशाः पूर्वजाः स्मृताः ॥ ५६

[1] या. अप., p. 726; स्मृ. कल्प., p. 124; [a] ऋणिभिः, स्मृ. च., III, p. 644; वि. र., p. 506; परा. मा., p. 565; मि. वा., p. 479; पूर्वार्ध परं.

[2] मि. वा., p. 480.

[3] मि. वा., p. 480.

[4] या. अप., p. 729; स्मृ. कल्प., p. 128; [b] सापत्न्या; [c] जघन्यजास्तु, स्मृ. च., III, p. 710; वि. र., p. 538; [c] जघन्यजाश्च, व्य. नि., p. 538; [c] जघन्यजास्तु; [d] दाय, वि. चि., p. 228; वि. रवत्पाठः, दा. भा., p. 130; दा. त., p. 168; वि. रवत्पाठः, या. वी., p. 586; व्य. नि. वत्पाठः, वि. से., p. 75; [b] सापत्न्याः.

[5] स्मृ. च., III, p. 710; स्मृ. कल्प., p. 128; वि. र., p. 538; व्य. नि., p. 303; दा. भा., p. 130; दा. त., p. 168; वी. मि., p. 687; [e] अनीशाः पूर्वजाः पित्रोर्भ्रातुर्भागे विभक्ततः । वि. से., p. 75; [f] पैत्रे पूर्वार्धं परम्.

[6] व्य. म., p. 64; स्मृ. कल्प., p. 128; स्मृ. च., III, p. 710; वि. र., p. 539; वि. चि., p. 229; दा. भा., p. 131; वी. मि., p. 687; या. वी., p. 586; वि. से., pp. 75 and 81.

यथा[1] धने तथर्णे[a] च [b]दानादानक्रयेषु च।
परस्परमनीशास्ते [c,d]मुक्त्वाऽऽशौचोदकक्रियाम् ॥ ५७

पैतामहं[2] हृतं[e] पित्रा स्वशक्त्या यदुपार्जितम्।
विद्याशौर्यादिनाऽवाप्तं[f] तत्र स्वाम्यं पितुः स्मृतम् ॥ ५८

प्रदानं[3] स्वेच्छया [g]कुर्याद्भोगं चैव ततो धनात्।
तदभावेऽपि[h] तनयाः[i] समांशाः [j]परिकीर्तिताः ॥ ५९

वस्त्रालङ्कारशय्यादि[4*] पितुर्यद्वाहनादिकम्[†]।
गन्धमाल्यैः[‡] समभ्यर्च्य श्राद्धभोक्त्रे [k]तदर्पयेत् ॥ ६०

पत्यौ[5] जीवति यः स्त्रीभिरलङ्कारो धृतो भवेत्।
न तं भजेरन् दायादाः भजमानाः पतन्ति ते ॥ ६१

[1] व्य. म., p. 64; स्मृ. कल्प., p. 128; [a] र्णेऽपि; [b] धान; स्मृ. च., III, p. 711; वि. र., p. 539; [a] र्णे वा; [b] धान; [d] क्रियाः, वि. चि., p. 229; [a] र्णेऽपि; [b] धान; [d] क्रियाः, दा. भा., p. 131; दा. त., p. 168; वि. चि वत्पाठः; व्य. सा., p. 223; [b] धान, या. वी., p. 586; [b] धान; [c] मुक्त्वाऽसौ, मि. वा., p. 493; [a] णेऽपि; [b] धान; [c] त्यक्त्वा, वि. से., pp. 75 and 81; [a] णेऽपि इति पूर्वार्धमात्रः पाठः.

[2] या. अप., p. 728; स्मृ. कल्प., p. 119; स्मृ. च., III, p. 650; वि. र., p. 461; [f] नाप्तं च, परा. मा., p. 498; व्य. नि., p. 293; [e] विना, दा. भा., p. 128; व्य. म., p. 59; मि. वा., pp. 488 and 489; [f] प्राप्तं, वी. मि., p. 687.

[3] स्मृ. च., III, p. 650; स्मृ. कल्प., p. 119; [h] तु, वि. र., p. 461; [h] तु; [j] सम्प्रकीर्तिताः; [g] भागं, व्य. नि., p. 293; [h] तु; [i] ये पुत्राः; [j] सम्प्र; [g] भागं, दा. भा., p. 129; [h] तु, व्य. म., p. 59; पूर्वार्धं परम्.

[4] परा. मा., p. 562; या. मि., p. 205; [k] समर्पयेत्, श्रा. कल्प., p. 56/a; व्य. सा., p. 232; * शय्याद्यं, स. वि., p. 371; वी. मि., p. 709; वी. सम., p. 201; व्य. सा. वत्पाठः, श्रा. चि., p. 147; * शय्याद्यं; † युधं; ‡ पुष्पैः, व्य. म., p. 80; मि. वा., p. 466; या. मि वत्पाठः, रा. कौ., p. 449; [k] निवेदयेत्.

[5] वी. मि., p. 709; स. वि., p. 372.

पितृप्रसादाद्भुज्यन्ते[1] वस्त्राण्याभरणानि च ॥ ६२

कृतेऽकृते[2] वा[a] विभागे रिक्थी यत्र [b]प्रवर्तते ।
सामान्यं [c,d]चेद्भावयति तत्र भागहरस्तु सः ॥ ६३

ऋणं[3] लेख्यं[e] गृहं [f]क्षेत्रं यस्य पैतामहं भवेत् ।
चिरकालप्रोषितोऽपि[4g] भागभागागतस्तु[h] सः ॥ ६४

गोत्रसाधारणं[5] त्यक्त्वा [i]योऽन्यं देशं समाश्रितः ।
अर्धतस्त्वागतस्यांशः[j] प्रदातव्यो न संशयः ॥ ६५

तृतीयः[6] पञ्चमश्चैव[k] सप्तमो [l]योऽपि वा भवेत् ।
जन्मनामपरिज्ञाने लभेतांशं [m]क्रमागते ॥ ६६

यं[7] परम्परया [n]मौलाः [o]समस्ताः स्वामिनं विदुः ।
तदन्वयस्यागतस्य दातव्या गोत्रजैर्मही ॥ ६७

[1] वी. मि., p. 709.

[2] स्मृ. च., III, p. 713; स्मृ. कल्प., p. 128; [a] विभागे वा रिक्थं, वि. र., p. 540; दा. भा., p. 132; [b] प्रदृश्यते; [d] भवेद्यस्तु, वि. से., p. 81; [c] च भवेद्यत्तु.

[3] स्मृ. च., III, p. 712; स्मृ. कल्प., p. 128; [f] देवं, वि. र., p. 540; व्य. नि., p. 304; दा. भा., p. 132; [e] क्षेत्रं गृहं लेख्यं, स. वि., p. 376; वि. से., p. 81.

[4] स्मृ. च., III, p. 712; स्मृ. कल्प., p. 128; वि. र., p. 540; व्य. नि., p. 304; [h] तत्र भागहरस्तु सः, दा. भा., p. 132; स. वि., p. 376; [g] कालं, वि. से., p. 81.

[5] स्मृ. च., III, p. 712; स्मृ. कल्प., p. 128; [j] तद्वंशस्य, (वि. र., p. 540; दा. भा., p. 133; स्मृ. कल्पवत्पाठः) दा. त., p. 180; [i] योऽन्यदेशं; [j] तद्वंशस्य, स. वि., p. 376; वि. से., p. 81; अख., p. 86; दा. तवत्पाठः.

[6] स्मृ. च., III, p. 713; स्मृ. कल्प., p. 128; [l] वापि यो; [m] क्रमागतं, वि. र., p. 540; व्य. नि., p. 306; [k] मो वापि; [l] वापि यो पूर्वार्धं परं, दा. भा., p. 133; दा. त., p. 180; स्मृ. कल्पवत्पाठः, स. वि., p. 377; वि. से., p. 81; [k] मो वापि; [l] वापि यो.

[7] स्मृ. च., III, p. 713; स्मृ. कल्प., p. 128; वि. र., p. 541; व्य. नि., p. 306; उत्तरार्धं परं, दा. भा., p. 133; दा. त., p. 180; वि. से., p. 82; [o] सामन्ताः, अख., p. 86; [n] मूलाः सामन्ताः.

अविभक्तविभक्तानां[1] कुल्यानां वसतां सह ।
भूयो दायविभागः स्यादाचतुर्थादिति स्थितिः ॥ ६८

पुत्रभेदाः

अनेकधा[2] कृताः पुत्रा ऋषिभिश्च [a]पुरातनैः ।
न[3] शक्यन्तेऽधुना[b] कर्तुं [c,d]शक्तिहीनैश्चिरन्तनैः ॥ ६९

एक[4] एवौरसः [e]पित्र्ये धने स्वामी प्रकीर्तितः ।
तत्तुल्यः[f] पुत्रिकापुत्रो भर्तव्यास्त्वपरे [g]स्मृताः ॥ ७०

क्षेत्रजाद्याः[5] सुतास्त्वन्ये[h] पञ्चषट्सप्तभागिनः ॥ ७१

दत्तोऽपविद्धः[6] क्रीतश्च कृतः शौद्रस्तथैव च ।
जातिशुद्धा[i] मध्यमास्ते सर्वे रिक्थसुताः स्मृताः ॥ ७२

[1] वि. से., p. 82.

[2] परा. मा., p. 520; म. कु., p. 351; म. रा., p. 1150; म. न., p. 1150; द. मी., p. 7; [a] ये पुरातनैः, प. वि., p. 39; [a] ये पुरातनैः । न शक्यास्तेऽधुना कर्तुं तपोहीनैरतन्द्रितैः ॥ शु. वि., p. 23.

[3] परा. मा., p. 520; म. कु., p. 351; [d] इदन्तनैः, म. रा., p. 1150; म. न., p. 1150; म. कु. वत्पाठः, द. मी., p. 7; [b] शक्यास्ते; [c] हीनतया नरैः.

[4] गौ. मि., p. 231; स्मृ. कल्प., p. 128; [f] तत्तुल्या पुत्रिका प्रोक्ता, आ. ध. व्या., p. 236; (वि. र., p. 541; व्य. नि., p. 316; स्मृ. कल्पवत्पाठः), वि. चि., p. 233; [e] पुत्रो; [f] तत्तुल्या पुत्रिका प्रोक्ता; [g] सुताः, वी. मि., p. 614; [f] तत्तुल्या पुत्रिका प्रोक्ता; [g] सुताः.

[5] गौ. मि., p. 231; आ. ध. व्या., p. 238; वि. र., p. 545; [h] चान्ये, वी. मि., p. 618; वि. र. वत्पाठः.

[6] वी. मि., p. 621; स्मृ. कल्प., p. 130; [i] शुद्धाः कर्मशुद्धा मध्यमास्ते सुताः प. वि., p. 39; शु. वि., p. 23; स्मृ. कल्पवत्पाठः, वि. र., p. 552; [i] शुद्धाः कर्मशुद्धा मध्यमास्ते सुता मताः.

क्षेत्रजो[1] गर्हितः सद्भिस्तथा पौनर्भवः सुतः ।
कानीनश्च सहोढश्च [a]गूढजः पुत्रिकासुतः ॥ ७३

शूद्रापुत्रः[2] स्वयंदत्तो ये चैते क्रीतकाः स्मृताः ।
सर्वे ते मैत्रिणः प्रोक्ता काण्डपृष्ठा न संशयः ॥ ७४

स्वकुलं[3] पृष्ठतः कृत्वा यो वै परकुलं व्रजेत् ।
तेन दुश्चरितेनासौ काण्डपृष्ठो न संशयः ॥ ७५

अग्निं[4] प्रजापतिं चेष्ट्वा क्रियते [b]गौतमोऽवदत् ।
अन्ये त्वाहुरपुत्रस्य चिन्तिता पुत्रिका भवेत् ॥ ७६

पुत्रास्त्रयोदश[5] प्रोक्ता मनुना [c]येन पूर्वशः ।
सन्तानकारणं तेषामौरसः पुत्रिका तथा ॥ ७७

आज्यं[6] विना यथा तैलं सद्भिः [d]प्रतिनिधिः [e]स्मृतम् ।
तथैकादश [f]पुत्रास्तु पुत्रिकौरसयोर्विना ॥ ७८

[1] वै. दी. व., p. 176; स्मृ. कल्प., p. 130; [a] गूढोत्पन्नस्तथैव च, प. वि., p. 39; स्मृ. कल्पवत्पाठः, शु. वि., p. 23; स्मृ. कल्पवत्पाठः वि. र., p. 552; वी. मि., p. 621; स्मृ. कल्पवत्पाठः.

[2] स्मृ. कल्प., p. 130.

[3] स्मृ. कल्प., p. 130.

[4] वि. र., p. 562; व्य. नि., p. 312; [b] गौतमोक्तवत्.

[5] या. अप., p. 735; स्मृ. कल्प., p. 133; [c] येऽनु, श्रा. चि., p. 200; स्मृ. कल्पवत्पाठः, (वि. र., p. 575; व्य. नि., p. 317; द. मी., p. 13; वी. मि., p. 613; स्मृ. कल्पवत्पाठः).

[6] या. अप., p. 735; म. कु., p. 371; [e] स्मृतः, म. रा., p. 1208; [d] निधीकृतं; [f] स्युः, स्मृ. कल्प., p. 133; म. कु. वत्पाठः, वि. र., p. 575; [d] निधीकृतम्, श्रा. चि., p. 200; वि. रवत्पाठः, वी. श्रा., p. 352; व्य. नि., p. 317; म. कुवत्पाठः, श्रा. क्रि. कौ., p. 455; वि. रवत्पाठः, शु. कौ., p. 91; वी. मि., p. 613; म. कुवत्पाठः, मि. वा., pp. 683 and 690; [e] स्मृतः; [f] स्युः इति 683 तमे पुटे, मि. वा. प्रा., p. 31 :— तदेकादश पुत्राः स्युः.

यद्येकजाता[1]* बहवो †भ्रातरस्तु सहोदराः ।
एकस्यापि सुते जाते सर्वे ते [a]पुत्रिणः स्मृताः ॥ ७९

बह्वीनामेकपत्नीनामेष[2 b] एव विधिः स्मृतः ।
एका चेत्पुत्रिणी [c]तासां सर्वासां पिण्डदस्तु सः ॥ ८०

पुन्नाम्नो[3] नरकात्पुत्रः[d] पितरं त्रायते यतः ।
मुखसन्दर्शनेनापि तदुत्पत्तौ यतेत सः ॥ ८१

पौत्रोऽथ[4 e] पुत्रिकापुत्रः स्वर्गप्राप्तिकरावुभौ ।
रिक्थे[f] च[g] पिण्डदाने च [h]समौ तौ परिकीर्तितौ ॥ ८२

कामतश्च[5] शूद्रावरोधजस्य भ्रातुरंशं
सम्मानमात्रं प्रेते पितरि दद्युः शुश्रूषुश्चेत् ॥ ८३

[1] वी. मि. सं., p. 214; स्मृ. कल्प., p. 134; वि. र., p. 583; व्य. नि., p. 318; द. मी., p. 14; (श्रा. त., p. 300; शु. त., p. 389; [a] पुत्रिणो मताः), सं. कौ., p. 42; मि. बा., p. 668; नि. व्या., p. 879; * येऽपि; † च; [a] पुत्रिणो मताः.

[2] वी. मि. सं., p. 214; स्मृ. कल्प., p. 134; वि. र., p. 583; व्य. नि., p. 318; [c] तासां, द. मी., p. 14; नि. सि., III, p. 6; सं. कौ., p. 42; मि. बा., p. 669; व्य. मा., p. 319; वै. दी. श्रा., p. 23; [b] एक एव, नि. व्या., p. 879.

[3] वि. र., p. 584; स्मृ. कल्प., p. 134; [d] यस्मात् श्रा. चि., p. 202; शु. त., p. 251; मि. बा., p. 658.

[4] परा. मा. आ., p. 462; स्मृ. कल्प., p. 135; [f] रिक्थपिण्डप्रदानेन. समौ सम्परिकीर्तितौ । स्मृ. च., III, p. 7; वि. र., p. 584; स्मृ. कल्पवत्पाठः, मि. बा., p. 658; [g] पिण्डाम्बुदाने च सुतौ सुपरिकल्पितौ, मि. बा. प्रा., p. 42; [e] च, वै. दी. श्रा., p. 18; [e] च; [h] समानौ.

[5] या. बा., p. 250.

अन्नार्थं[1] तण्डुलप्रस्थमपराह्णे तु सेन्धनम् ।
वसनं त्रिपणक्रीतं देयमेकं त्रिमासतः ॥ ८४

विधवाभागः

एतावदेव[2] साध्वीनां चोदितं विधवाधनम् ॥ ८५

वसनस्याशनस्यैव तथैव रजकस्य च ।
धनं[3] व्यपोह्य तच्छिष्टं दायादानां प्रकल्पयेत् ॥ ८६

अपुत्रस्याथ[4] कुलजा पत्नी दुहितरोऽपि वा ।
तदभावे पिता माता भ्राता पुत्राश्च कीर्तिताः ॥ ८७

अपुत्रेण[5] सुतः कार्यो यादृक् तादृक् प्रयत्नतः ।
पिण्डोदकक्रियाहेतोर्धर्मसङ्कीर्तनस्य[a] च ॥ ८८

काङ्क्षन्ति[6] पितरः पुत्रान् नरकापातभीरवः ।
गयां यास्यति यः कश्चित्सोऽस्मान् सन्तारयिष्यति ॥ ८९

यथा[7] जलं कुप्लवेन तरन् मज्जति मानवः ।
तद्वत्पिता[8b] कुपुत्रेण* तमस्यन्धे निमज्जति ॥ ९०

[1] मि. वा., p. 610; आ. ध. व्या., p. 239.

[2] मि. वा., p. 610; आ. ध. व्या., p. 240.

[3] मि. वा., p. 610.

[4] मि. वा., p. 636.

[5] मि. वा., p. 655; स्मृ. कल्प., p. 135; [a] नाम, गृह. कल्प., p. 88/b.

[6] मि. वा., p. 656; स्मृ. कल्प., p. 135; पूर्वार्धं परम्, गृह. कल्प., p 88/b; पूर्वार्धं परम्.

[7] व्य. मा., p. 320; गृह. कल्प., p. 88/b.

[8] व्य. मा., p. 320; स्मृ. कल्प; [b] तथा पिता कुपुत्रैस्तु, गृह. कल्प., p. 88/b; * कुपुत्रैस्तु.

करिष्यति[1] वृषोत्सर्गमिष्टापूर्तं तथैव च।
पालयिष्यति वार्धक्ये श्राद्धं दास्यति चान्वहम् ॥ ९१

भार्याभागः

आम्नाये[2] स्मृतितन्त्रे च लोकाचारे च सूरिभिः।
शरीरार्धं स्मृता [a]भार्या पुण्यापुण्यफले समा ॥ ९२

यस्य[3] नोपरता भार्या देहार्धं तस्य जीवति।
जीवत्यर्धशरीरेऽर्थं[b, c] कथमन्यः समाप्नुयात् ॥ ९३

सकुल्यैर्विद्यमानस्तु[4 d, e] पितृभ्रातृसनाभिभिः[f]।
असुतस्य[g] प्रमीतस्य [h]पत्नी [i]तद्भागहारिणी ॥ ९४

पूर्वप्रमीताग्निहोत्रं[5 j, k] मृते भर्तरि तद्धनम्।
विन्देत्पतिव्रता[6] नारी धर्म एष सनातनः ॥ ९५

[1] मि. वा., p. 656.

[2] या. अप., p. 740; म. कु., p. 373; [a] जाया, स्मृ. कल्प., p. 135; म. कुवत्पाठः, वि. र., p. 589; दा. भा., p. 149; प्रा. त., p. 533; म. कुवत्पाठः, स. वि., p. 406; वी. मि., p. 631; म. कुवत्पाठः.

[3] या. अप., p. 740; म. कु., p. 373; स्मृ. कल्प., p. 135; वि. र., p. 589; दा. भा., p. 149; स. वि., p. 406; [c] अपि, वी. मि., p. 631; मि. वा., p. 629; [b] अर्धशरीरे तु.

[4] या. अप., p. 740; म. कु., p. 373; [e] मानैस्तु; [f] मातृ, या. मि., p. 217; [d] कुल्येषु विद्यमानेषु, स्मृ. कल्प., p. 135; [e] मानैस्तु, वि. र., p. 590; म. कुवत्पाठः, परा. मा., p. 523; [d] कुल्येषु विद्यमानेषु; [i] धन; दा. भा., pp. 150 and 170; वि. चि., p. 236; [e] मानैस्तु, व्य. सा., p. 250; [d] कुल्येषु विद्यमानेषु पितृमातृ सनाभिषु। स. वि., p. 406; [d] कुल्येषु विद्यमानेषु; [h] तत्पत्नी भाग, वी. मि., p. 631; [e] मानैस्तु; [f] मातृ; [g] अपुत्रस्य, मि. वा., p. 577; या. मिवत्पाठः.

[5] म. कु., p. 373; स्मृ. कल्प., p. 135; [j] पूर्वं प्रमीताग्नि, या. अप., p. 741; [j] पूर्वं मृताग्न, वि. र., p. 590; स्मृ. कल्पवत्पाठः, दा. भा., p. 150; [j] पूर्वं प्रणीता, वि. चि., p. 236; [k] होत्रमृते.

[6] म. कु., p. 373; स्मृ. कल्प., p. 135; या. अप., p. 741; वि. र., p. 590; दा. भा., p. 150.

पूर्वं[1] मृता हरेदग्निमन्वारूढा हरेदघम् ।
पुत्राभावे[2] तु पत्नी स्यात्पत्न्यभावे तु सोदरः ।
तदभावे तु दायादः पश्चाद्दौहित्रकं धनम् ॥ ९६

जङ्गमं[3] स्थावरं हेम [a]रूप्यधान्यरसाम्बरम् ।
आदाय दापयेच्छ्राद्धं [b]मासषाण्मासिकादिकम् ॥ ९७

पितृव्यगुरुदौहित्रान्[4] स्वस्त्रभर्त्रीयमातुलान्[c] ।
पूजयेत्कव्यपूर्ताभ्यां [d,e]वृद्धानाथातिथीन् स्त्रियः ॥ ९८

यद्विभक्ते[5] धने[f] किञ्चिदाध्यादिविधिसंस्मृतम्[g,h] ।
तज्जाया स्थावरं मुक्त्वा लभेत [i]गतभर्तृका ॥ ९९

वृत्तस्थाऽपि[6] कृतेऽप्यंशे न स्त्री स्थावरमर्हति ।

[1] व्य. नि., p. 325.

[2] स्मृ. च., III, pp. 674 and 692; 674 तमे. पूर्वार्ध परम्.

[3] या. अप., p. 741; म. कु., p. 373; [a] कुप्यं धान्यमथ, स्मृ. कल्प., p. 135; [a] कुप्य, स्मृ. च., III, p. 676; आदायेत्यन्तं पाठः, वि. र., p. 590; [a] रूप्यं धान्यं रथाम्बरं, परा. मा., p. 536; [b] संवत्सरादिकं, दा. भा., p. 150; [a] कुप्यं धान्यं, वि. चि., p. 236; दा. भावत्पाठः, स. वि., p. 409; [a] कुप्य, मि. वा., p. 603; दा. भावत्पाठः.

[4] या. अप., p. 741; म. कु., p. 373; [e] नप्यतिथीन्, स्मृ. कल्प., p. 135; [e] न्धानतिथीन्, वि. र., p. 590; [c] भर्तुः स्वस्रीय, परा. मा., p. 536; दा. भा., pp. 150 and 173; [c] भर्तृस्वस्रीय, वि. चि., p. 236; दा. भा. वत्पाठः, (म. त., p. 793; ज. त., p. 518; म. त., p. 632; वि. रवत्पाठः), मि. वा., p. 603; [c] भर्तुः स्वस्रीय; [d] वृद्धांश्चाप्यतिथीन्.

[5] परा. मा., p. 536; स्मृ. च., III, p. 676; [f] धनं; [g] विविधं स्मृतं; [i] मृत, स. वि., p. 408; स्मृ. च. वत्पाठः, व्य. म., p. 86; मि. वा., pp. 603 and 694; [f] धनं; [h] संभवम्, 694 तमपुटे, स्मृ. च. वत्पाठः.

[6] व्य. म., p. 86; स्मृ. च., III, p. 676; स. वि., p. 409; मि. वा., p. 694.

विधवा[1] यौवनस्था चेन्नारी भवति कर्कशा ।
आयुषः क्षपणार्थं तु दातव्यं जीवनं तदा ॥ १००

मृते[2] भर्तरि भर्त्रंशं लभेत कुलपालिका ।
यावज्जीवं [a]हीनस्वाम्यं दानाधमनविक्रये ॥ १०१

क्रयक्रीता[3] तु या नारी सम्भोगार्थं सुतार्थिना ।
गृहीता वाऽन्यदीया वा सैव स्त्री परिकीर्त्यते ॥ १०२

प्रदद्यात्त्वेव[4b] पिण्डं [c]वा क्षेत्रांशं वा यदृच्छया ॥ १०३

स्थावराज्जीवनं[5d] स्त्रीभ्यो यद्दत्तं श्वशुरेण तु ।
न तच्छक्यमपाहर्तुं [e]इतरैः श्वशुरे मृते ॥ १०४

सपिण्डा[6f] बान्धवा ये तु तस्याः स्युः परिपन्थिनः ।
हिंस्युर्धनानि[7] तान् राजा चौरदण्डेण [g]घातयेत् ॥ १०५

[1] व्य. नि., p. 332.

[2] स्मृ. च., III, p. 677; स. वि., p. 409; [a] हि तत्स्वाम्यम्. Gharpure, II, p. 292, न हि स्वाम्यम्.

[3] स. वि., p. 410.

[4] स्मृ. च., III, p. 679; स. वि., p. 410; [b] प्रदद्याद्वत्सरे पिण्डं, वी. मि., p. 654; [c] च क्षेत्रांशं वा यदिच्छति.

[5] स्मृ. च., III, p. 679; वी. मि., p. 655; [d] दिधनं; [e] दायादैरिह कर्हिचित्, मि. बा., pp. 437 and 737; दिधनं पुत्रैरपि हि कर्हिचित्.

[6] मि. बा., p. 603; म. कु., p. 373; [f] तत्सपिण्डा बान्धवाश्च ये तस्याः परिपन्थिनः। स्मृ. कल्प., p. 135; [f] तत्सपिण्डा बान्धवाश्च येऽन्ये, या. अप., p. 741; म. कुवत्पाठः, व्य. नि., p. 325; तत्सपिण्डा बान्धवा वा, दा. भा., p. 150; वि. चि., p. 237; तत्सपिण्डा बान्धवा ये तस्याः स्युः परिपन्थिनः, व्य. मा., p. 321.

[7] मि. बा., p. 603; म. कु., p. 373; [g] शासयेत्, स्मृ. कल्प., p. 135; [g] नाशयेत्, व्य. नि., p. 325; दा. भा., p. 150; वि. चि., p. 237; व्य. मा., p. 321; [g] दण्डयेत्.

संसृष्टिविभागः

संसृष्टौ[1] यौ पुनः प्रीत्या तौ परस्परभागिनौ ।
विभक्ता[2] भ्रातरो ये [a]तु सम्प्रीत्यैकत्र संस्थिताः ।
पुनर्विभागकरणे[b] तेषां[c] ज्यैष्ठ्यं न विद्यते ॥ १०६

कदाचिद्वा[3d] प्रमीयेत प्रव्रजेद्वा कथञ्चन ।
न लुप्यते तस्य भागः [e]सोदरस्य विधीयते ॥ १०७

या[4] तस्य भगिनी [f]सा तु [g]ततोऽंशं लब्धुमर्हति ।
अनपत्यस्य [h]धर्मोऽयमभार्यपितृकस्य च ॥ १०८

सा[5] च दत्ता त्वदत्ता वा सोदरे तु मृते सति ।
तस्यांशं तु हरेत्सैव द्वयोर्व्यक्तं हि कारणम् ॥ १०९

[1] व्य. म., p. 94; स्मृ. कल्प., p. 137; स्मृ. च., III, p. 711; वि. र., p. 602.

[2] स्मृ. च., III, p. 701; स्मृ, कल्प., p. 137; [a] च; [c] ज्यैष्ठ्यं तेषां, वि. र., p. 602; [c] ज्यैष्ठ्यं तेषां, दा. भा., pp. 155 and 219; वि. चि., p. 245; [a] च; [b] तत्पुन-र्भागकरणे ज्यैष्ठ्यं तेषां, दा. त., p. 193; [a] च, वी. मि., p. 644; [a] च, मि. वा., pp. 618 and 712; [a] च इति उभयत्र; [c] ज्यैष्ठ्यं तत्र 712 तमपुटे परम्। वि. से., p. 80; [a] च.

[3] वि. चि., p. 246; (स्मृ. कल्प., p. 137; [d] यदा कश्चित्, या. अप., p. 748); वि. र., p. 602; (व्य. नि., p. 350; दा. भा., p. 155; [d] यदा कश्चित्), दा. त., p. 193; [d] यदि कश्चित्, वी. मि., p. 645; [d] यदा कश्चित्; [e] सोदर्यस्य, मि. वा., pp. 619 and 712; [d] यदा कश्चित्.

[4] या. अप., p. 748; स्मृ. कल्प., p. 137; [g] अल्पं, स्मृ. च., III, p. 708; वि. र., p. 602; वि. च., p. 97; उत्तरार्धं परं, परा. मा., p. 541; व्य. नि., p. 351; [h] भार्या, दा. भा., p. 155; वि. चि., p. 246; दा. त., p. 193; व्य. नि. वत्पाठः, वी. मि., pp. 645 and 685; मि. वा., pp. 619 and 712; [f] मातुः; [h] भार्या, भार्येति परं, 712 तमपुटे पाठः.

[5] स्मृ. च., III, p. 708.

अनन्तरः[1] सपिण्डाद्यस्तस्य तस्य धनं भवेत् ॥ ११०

मृतोऽनपत्योऽभार्यश्चेदभ्रातृपितृमातृकः[2a] ।
सर्वे सपिण्डास्तद्दायं विभजेरन् यथांशतः ॥ १११

संसृष्टानां[3b] तु यः कश्चिद्विद्या[c,d]शौर्यादिना धनम् ।
प्राप्नोति[c] तस्य [f]दातव्यो द्व्यंशः शेषाः समांशिनः ॥ ११२

विभक्तो[4] यः पुनः पित्रा भ्रात्रा [g]चैकत्र संस्थितः ।
पितृव्येणाथवा[h] प्रीत्या [i]तत्संसृष्टः स उच्यते ॥ ११३

सोदर्या[5] विभजेरंस्तं समेत्य सहिताः समम् ।
भ्रातरो ये च संसृष्टा भगिन्यश्च सनाभयः ॥ ११४

[1] स्मृ. च., III, p. 708.

[2] या. अप., p. 741 ; स्मृ. कल्प., p. 136 ; स्मृ. च., III, p. 709 ; वि. र., p. 595 ; [a] नपत्य, परा. मा., p. 542 ; वी. मि., p. 685.

[3] या. अप., p. 749 ; स्मृ. कल्प., p. 137 ; [d] अधिकं, स्मृ. च., III, p. 701 ; वि. र., p. 602 ; [d] अधिकं ; [e] धनं प्राप्नोति तत्रास्य, म. पा., p. 680 ; परा. मा., p. 537 ; व्य. नि., p. 351 ; [b] संसृष्टिनां ; [f] दातव्यौ द्व्यंशौ, दा. भा., p. 155 ; वि. चि., p. 246 ; वि. र वत्पाठः, दा. त., p. 193 ; व्य. सा., p. 257 ; [b] संसृष्टिनां, वी. मि., pp. 645 and 677 ; [b] संसृष्टिनां ; [d] अधिकं इति 677 तमपुटे, व्य. म., p. 92 ; [b] संसृष्टिनां ; [c] शौर्यधनादिभिः, मि. बा., pp. 619 and 719 ; [d] अधिकं ; [e] आप्नोति, 719 तमपुटे अधिकमिति परं, वि. से., p. 80.

[4] या. अप., p. 748 ; स्मृ. कल्प., p. 137 ; [i] स तत्संसृष्टः, या. मि., p. 225 ; [g] वैकत्र ; [i] स तत्संसृष्टः, स्मृ. च., III, p. 700 ; वि. र., p. 605 ; [g] वैकत्र ; [i] स तु संसृष्टमुच्यते, म. वा., p. 677 ; [i] स च संसृष्टः, वि. च., p. 94 ; म. पा वत्पाठः, परा. मा., p. 537 ; व्य. नि., p. 349 ; वि. र. वत्पाठः, दा. भा., pp. 160 and 220 ; [i] स तु संसृष्टः (वि. चि., p. 244 ; दा. त., pp. 163 and 192 ; दा. भा वत्पाठः) स. वि., p. 431 ; [g] वैकत्र ; [h] अपि ; [i] स तत्संसृष्टः वी. मि., p. 647 ; स्मृ. कल्पवत्पाठः, या. वी., p. 615 ; या. मि. वत्पाठः, व्य. म., p. 91 ; मि. बा., pp. 662 and 710 ; या. मि. वत्पाठः, वि. से., p. 79 ; दा. भा. वत्पाठः, अख., p. 85 ; या. मि. वत्पाठः, रा. कौ., p. 457 ; या. मि. वत्पाठः.

[5] या. अप., p. 749.

येषां[1] ज्येष्ठः कनिष्ठो वा हीयेतांशप्रदानतः ।
म्रियेतान्यतरो[2] वाऽपि तस्य भागो न लुप्यते ॥ ११५

... ... [3]सोदरस्य तु सोदरः ।
दद्याच्चापहरेच्चांशं जातस्य च मृतस्य च ॥ ११६

अन्योदर्यस्तु[4] संसृष्टी [a]नान्योदर्याद्धनं हरेत् ।
असंसृष्ट्यपि [b]चादद्यात्सोदर्यो नान्यमातृजः ॥ ११७

प्रमीतपितृकाणां[5] तु पितृतो भागकल्पना ॥ ११८

येऽपुत्राः[6] क्षत्रविट्छूद्राः पत्नीभ्रातृविवर्जिताः ।
तेषां [c]धनहरो राजा सर्वस्याधिपतिर्हि सः ॥ ११९

पुत्राणां वर्णानुरूपेण विशेषः

विप्रेण[7] क्षत्रियाजातो जन्मज्येष्ठो गुणान्वितः ।
भवेत्समांशः[8] क्षत्रेण[d] वैश्याजातस्तथैव च ॥ १२०

[1] या. अप., p. 749; वि. च., p. 95.

[2] या. अप., p. 749; वि. च., p. 95.

[3] वी. मि., p. 677.

[4] आ. अप., p. 748; वी. मि., p. 678; [a] दर्यो धनं; [b] संसृष्टो.

[5] स्मृ. च., III, p. 701.

[6] या. अप., p. 746, ये पुत्राः; स्मृ. कल्प., p. 136; [c] वि. र., p. 598, धनं हरेत्; दा. भा., p. 168; वि. चि., p. 243; वी. मि., p. 649; व्य. म., p. 91.

[7] दा. भा., p. 138; स्मृ. कल्प., p. 127; वि. र., p. 533; वि. मि., p. 594.

[8] दा. भा., p. 138; स्मृ. कल्प., p. 127; वि. र., p. 533; [d] विप्रेण, वी. मि., p. 594.

न[1] प्रतिग्रहभूर्देया क्षत्रियादिसुताय वै ।
यद्यप्येषां पिता दद्यान्मृते विप्रासुतो हरेत् ॥ १२१

शूद्र्यां[2] द्विजातिभिर्जातो न भूमेर्भागमर्हति ।
सजातावाप्नुयात्सर्वमिति धर्मो व्यवस्थितः ॥ १२२

निषाद[3] एकपुत्रस्तु विप्रस्य स तृतीयभाक् ।
द्वौ सकुल्याः सपिण्डा वा स्वधादाताऽथ संहरेत् ॥ १२३

कुल्याभावे[4] स्वधादाता आचार्यः शिष्य एव वा ।
सर्वास्वापत्सु तान् वर्णांस्तथैव प्रतिपादयेत् ॥ १२४

अनपत्यस्य[5] शुश्रूषुर्गुणवाञ्छूद्रयोनिजः ।
लभेताऽऽजीवनं[6a] शेषं सपिण्डाः [b]समवाप्नुयुः ॥ १२५

दुहितुः दायार्हत्वम्

भर्तुर्धनहरी[7c] पत्नी तां विना दुहिता स्मृता ॥ १२६
अङ्गादङ्गात्सम्भवति[d, e] पुत्रवद्दुहिता नृणाम् ।

[1] या. अप., p. 732 ; स्मृ. कल्प., p. 127 ; आ. ध. व्या., p. 235 ; वि. र., p. 534 ; परा. मा., p. 505 ; व्य. नि., p. 310 ; दा. भा., p. 139 ; वि. चि., p. 225 ; व्य. सा., p. 226 ; वी. मि., p. 595 ; व्य. म., p. 63.

[2] दा. भा., p. 140 ; वि. र., p. 534 ; आ. ध. व्या., p. 235.

[3] वि. र., p. 534.

[4] वि. र., p. 534.

[5] या. अप., p. 735 ; स्मृ. च., III, p. 128 ; वि. र., p. 536 ; व्य. नि., p. 309 ; दा. भा., p. 141 ; वि. चि., p. 226 ; व्य. म., p. 64.

[6] या. अप., p. 735 ; स्मृ. कल्प., p. 128 ; वि. र., p. 536 ; व्य. नि., p. 309 ; [a] लभेत जीवनं ; [b] तु समा ; दा. भा., p. 141 ; वि. चि., p. 226 ; [a] लभेदा.

[7] परा. मा., p. 524 ; या. मि., p. 221 ; स्मृ. च., III, p. 682 ; वि. र., p. 591 ; उत्तरार्धं परं ; व्य. नि., pp. 325 and 327 ; [d] तदभावे भ्रातृसुता सकुल्या बान्धवास्तथा, इति 325 तमपुटे ; 325 तमे यथास्थितपाठः ; वि. चि., p. 238 ; श्रा. चि., p. 207 ; उत्तरार्धं परं, व्य. सा., p. 250 ; स. वि., p. 412 ; [e] सम्भवन्ती ; वी. मि., p. 656 ; स्मृ. च वत्पाठः, या. वी., p. 602 ; उत्तरार्धं परं, नि. सि., III, p. 6 ; [c] हरा ; मि. वा., pp. 586 and 663 ; अख., p. 79 ; उत्तरार्धं परम्.

तस्मात्पितृधनं[1a,b] त्वन्यः कथं गृह्णीत मानवः ॥ १२७

तदभावे[2] तु दुहिता यद्यनूढा भवेत्तदा ।
अपुत्रपौत्रसन्ताने[3] दौहित्रा धनमाप्नुयुः ॥ १२८

यथैवात्मा तथा पुत्रः पुत्रेण दुहिता समा ।
तस्यामात्मनि[4] तिष्ठन्त्यां कथमन्यो धनं हरेत् ॥ १२९

पौत्रदौहित्रयोर्लोके[5] विशेषो नास्ति धर्मतः ।
अनेनैव विधानेन सुतं चक्रेऽथ पुत्रिकाम् ॥ १३०

पुमान्[6] पुंसोऽधिके शुक्रे स्त्री भवत्यधिके स्त्रियाः ॥ १३१

सदृशी[7] सदृशेनोढा [c]साध्वी शुश्रूषणे रता ।
कृताऽकृता[d] वा पुत्रस्य पितुर्धनहरी [e]तु सा ॥ १३२

यथा[8] पितृधने स्वाम्यं तस्याः सत्स्वपि बन्धुषु ।
तथैव [f]तत्सुतोऽपीष्टे मातृमातामहे धने ॥ १३३

[1] या. मि., p. 221 ; स्मृ. च., III, p. 682 ; या. अप., p. 743 ; [a] तस्यां ; वि. र., p. 591 ; [a] तस्याः ; व्य. नि., p. 326 ; [a] तस्याः, वि. चि., p. 238 ; श्रा. चि., p. 207 ; [a] तस्याः, स. वि., p. 412 ; [b] पितुर्धनं, वी. मि., p. 656 ; या. वी., p. 602 ; तस्यामात्मनि जीवन्त्यां कथमन्यो धनं हरेत्, मि. बा., pp. 586 and 663 ; अख., p. 79 ; [a] तस्यां.

[2] मि. वा., p. 586.

[3] अख., p. 79 ; स. वि., p. 413 ; उत्तरार्धं परम्.

[4] स. वि., p. 413.

[5] अख., p. 79.

[6] स्मृ. च., III, p. 682.

[7] या. अप., p. 743 ; स्मृ. च., III, p. 687 ; वि. र., p. 591 ; परा. मा., p. 524 ; [d] तस्मात्पितृधनं त्वन्यः कथं गृहीत मानवः । दा. भा., p. 176 ; [c] पति, वि. चि., p. 238 ; [e] भवेत्, व्य. सा., p. 250 ; पूर्वार्धं परं, या. वी., p. 603 ; [e] मता.

[8] दा. भा., p. 180 ; स्मृ. कल्प., p. 132 ; वि. चि., p. 239 ; वी. मि., p. 661 ; मि. वा., p. 632 ; [f] तत्सुतानां च तदभावे तु धर्मतः.

तदभावे[1] भ्रातरस्तु भ्रातृपुत्राः सनाभयः ।
सकुल्या बान्धवाः शिष्याः [a]श्रोत्रियाश्च धनार्हकाः ॥ १३४

अपुत्रस्य धनविभागः

अनपत्यस्य[2] पुत्रस्य माता दायमवाप्नुयात् ।
भार्यासुतविहीनस्य[3] तनयस्य[b] मृतस्य [c]तु ।
माता रिक्थहरी ज्ञेया भ्राता वा तदनुज्ञया ॥ १३५

पुत्राभावे[4] तु पत्नी स्यात् पत्न्यभावे तु सोदरः ।
तदभावे तु दायादः पश्चाद्दौहित्रकं धनम् ॥ १३६

समुत्पन्नाद्धनादर्धं[5] तदर्धं स्थापयेत्पृथक् ।
मासषाण्मासिके श्राद्धे वार्षिके वा प्रयत्नतः ॥ १३७

बहवो[6] ज्ञातयो यत्र सकुल्या बान्धवास्तथा ।
यस्त्वासन्नतरस्तेषां[d] सोऽनपत्यधनं[e] हरेत् ॥ १३८

[1] या. अप., p. 745; स्मृ. कल्प., p. 135; वि. र., p. 595; दा. भा., p. 182; [a] श्रोत्रिया धनहारकाः.

[2] स्मृ. च., III, p. 687.

[3] या. अप., p. 744; स्मृ. कल्प., p. 135; स्मृ. च., III, p. 691; [b] विभक्तस्य; या. सु., p. 73; वि. र., p. 591; [c] च; व्य. नि., pp. 324 and 333; [b] पुरुषस्य, दा. भा., p. 186; वि. चि., p. 239; [c] च; मि. वा., pp. 636 and 643; [b] तनयास्य इति 643 तमे पुटे पाठः, व्य. मा., p. 323.

[4] स्मृ. च., III, p. 692; स. वि., p. 408; पूर्वार्धं परम्.

[5] वि. र., p. 595; स्मृ. कल्प., p. 136.

[6] परा. मा., p. 529; स्मृ. कल्प., p. 136; [e] पत्यो, स्मृ. च., III, p. 697; वि. र., p. 596; [d] यो ह्यासन्नतरः, दा. त., p. 195; वि. र. वत्पाठः, व्य. सा., p. 254; [d] प्रत्यासन्न, वी. मि., p. 669; [d] यस्य, मि. वा., pp. 635 and 663; वि. से., p. 48; वि. र. वत्पाठः.

भ्राता[1] वा भ्रातृपुत्रो वा सपिण्डः शिष्य एव वा ।
सह पिण्डक्रियां कृत्वा कुर्यादभ्युदयं ततः ॥ १३९

स्वेच्छाकृतविभागो[2] यः पुनरेव विसंवदेत् ।
स [a]राज्ञांऽशे स्वके स्थाप्यः शासनीयोऽनुबन्धकृत् ॥ १४०

साधारणऋणन्यासनिह्नवे[3] छद्मना क्रियाम् ।
पार्श्वहानिकरीं कृत्वा बलान्नैव प्रदापयेत् ॥ १४१

मायाविनो[4] धूतधनाः क्रूरा लुब्धाश्च ये नराः ।
सम्प्रीत्या साधनीयास्ते स्वार्थहान्या छलेन वा ॥ १४२

साहसं[5] स्थावरस्वाम्यं[b] प्राग्विभागश्च रिक्थिनाम् ।
अनुमानेन विज्ञेयं न [c]स्युर्यत्र च साक्षिणः ॥ १४३

विभक्तक्रिया

तेषामेताः[6]* क्रिया लोके प्रवर्तन्ते स्वरिक्थिषु ।
विभक्तानवगच्छेयुर्लेख्यमप्यन्तरेण† तान् ॥ १४४

अविभक्तैश्च[7] कर्तव्या वैश्वदेवादिकाः क्रियाः ॥ १४५

[1] वि. र., p. 600.

[2] या. अप., p. 757; स्मृ. च., III, p. 716; वि. र., p. 609; परा. मा., p. 572; [a] राज्ञां शक्यते, व्य. नि., p. 351; दा. त., p. 182; व्य. म., p. 85; मि. वा., p. 776; व्य. मा., p. 329.

[3] वि. र., p. 526.

[4] वि. र., p. 526.

[5] परा. मा., p. 570; स्मृ. च., III, p. 719; दा. भा., p. 231; [b] स्थावरं न्यासः; [c] स्यातां पत्रसाक्षिणौ, स. वि., p. 441; [c] स्युर्यस्य, वी. मि., p. 717; दा. भा. वत्पाठः.

[6] स. वि., p. 441; व्य. मा., p. 328; * येषां; † अन्वगच्छेयुर्लेख्यं वाप्यन्तरेण.

[7] स. वि., p. 442.

बलानुबन्धव्याघातह्रोढं[1] साहसभावकम् ।
स्वस्य भोगः स्थावरस्य विभागस्य पृथग्धनम् ॥ १४६

पृथगायव्ययधनाः[2a] कुसीदं[b] च परस्परम् ।
वणिक्पथं च ये कुर्युर्विभक्तास्ते न संशयः ॥ १४७

कार्यमुच्छ्रावणालेख्यं[3] विभक्तैर्भ्रातृभिर्मिथः ।
साक्षिणो वा विरोधार्थं विभजद्भिरनिन्दिताः ॥ १४८

येनांऽशो[4] यादृशो [c]भुक्तस्तस्य तं न [d]विचालयेत् ॥ १४९

[1] दा. भा., p. 231.

[2] या. अप., p. 757; स्मृ. च., III, p. 719; वि. र., p. 608; [b] ते विभक्ताः, परा. मा., p. 570; वि. चि., p. 255; पूर्वार्धं परम् । दा. भा., p. 231; स. वि., p. 439; [b] कुसीदश्च, वी. मि., p. 717; व्य. म., p. 84; [a] धनं, व्य. मा., p. 328.

[3] या. वा., p. 256.

[4] या. अप., p. 757; स्मृ. च., III, p. 716; वि. र., p. 609; व्य. नि., p. 351; [c] भक्त, दा. त., p. 182; वी. मि., p. 715; [c] लब्धः प्राप्य, व्य. म., p. 329; [d] विचारयेत्.

२७

॥ द्यूतम् ॥

द्यूतं[1] निषिद्धं मनुना [a]सत्यशौचधनापहम् ।
तत्प्रवर्तितमन्यैस्तु[b, c] राजभागसमन्वितम् ॥ १

सभिकाधिष्ठितं[2] कार्यं [d]तस्करज्ञानहेतुना ।
एष[3 e] एव विधिर्ज्ञेयः प्राणिद्यूतसमाह्वये ॥ २

सभिकवृत्तिः

सभिको[4] ग्राहकस्तत्र दद्याज्जेत्रे नृपाय [f]च ।
राजवृद्धिः[5] सकितवात् सभिकाद्दशकं शतम् ॥ ३

यथासमयं वा स्यात् ... ... ॥ ४

[1] या. अप., p. 805; स्मृ. च., III, p. 769; [a] सत्य; [b] अभ्यनुज्ञात, वि. र., p. 612; [a] सत्य; [c] च; (परा. मा., p. 578; व्य. नि., p. 354; वि. चि., p. 259; वी. मि., p. 721; स्मृ. च. वत्पाठः), वि. से., p. 289; वि. र. वत्पाठः, स्मृ. कल्प.

[2] परा. मा., pp. 573 and 578; स्मृ. च., III, p. 769; व्य. नि., p. 354; [d] तस्करज्ञापकं हि तत्, वि. चि., p. 259; व्य. नि. वत्पाठः, वी. मि., p. 721; वि. से., p. 289; [d] तस्करज्ञापकं हि तत्, स्मृ. कल्प.

[3] वि. चि., p. 259; वि. से., p. 289; [e] एवमेव.

[4] परा. मा., p. 574; स्मृ. च., III, p. 769; वि. र., p. 612; वी. मि., p. 719; [f] वा.

[5] या. वा., p. 272.

स्वामिनोर्जयपराजयः

द्वन्द्वयुद्धेन[1a] यः [b]कश्चिदवसादमवाप्नुयात् ।
तत्स्वामिना[2c] पणो देयो यस्तत्र परिकल्पितः ॥ ५

रहोजितोऽनभिज्ञश्च[3] कूटाक्षैः कपटेन वा ।
मोच्योऽभिज्ञोऽपि सर्वस्वं जितं सर्वं न [d]दाप्यते ॥ ६

कूटद्यूतदण्डः

कूटाक्षदेविनः[4] पापा राजभागहराश्च ये ।
गणनावञ्चकाश्चैव दण्ड्यास्ते कितवाः स्मृताः ॥ ७

ग्रहः[5] प्रकाशः[e] कर्तव्यो निर्वास्याः कूटदेविनः ।
व्यापादने[6] तु तत्कारी वधं चित्रमवाप्नुयात् ॥ ८

[1] या. अप., p. 803; स्मृ. च., III, p. 770; वि. र., p. 614; [a] तु, परा. मा., p. 577; व्य. नि., p. 355; [b] अवसायं, वि. चि., p. 259; स. वि., p. 486; वी. मि., p. 720; या. वी., p. 677; वि. से., p. 289; स्मृ. कल्प.

[2] या. अप., p. 803; स्मृ. च., III, p. 770; वि. र., p. 614; परा. मा., p. 577; व्य. नि., p. 355; वि. चि., p. 259; स. वि., p. 486; [c] तत्स्वामिने, वी. मि., p. 720; या. वी., p. 677; वि. से., p. 289; स्मृ. कल्प.

[3] या. अप., p. 804; वि. र., p. 616; [d] दापयेत्, (द. वि., p. 61; सर्वस्वं जितं सर्वं न दापयेत् इति परम्), स्मृ. कल्प.

[4] वि. र., p. 616; स्मृ. कल्प.

[5] वि. चि., p. 259; वि. र., p. 616; [e] ग्लहः प्रकाशः, या. वी., p. 677; वि. रत्नपाठ, द. वि., p. 108; [e] गूढः प्रकाशः, स्मृ. कल्प.

[6] द. वि., p. 61.

सन्दिग्धजयपराजयनिर्णयः

स[1] एव साक्षी सन्दिग्धौ सभ्यैश्चान्यैस्त्रिभिर्वृतः ।
उभयोरपि[2] सन्दिग्धं[a] कितवास्तु[b] परीक्षकाः ॥ ९

यदा विद्वेषिणस्ते तु तदा राजा विचारयेत् ॥ १०

एवं[3] वादिकृतान् वादान् प्रपश्येत्प्रत्यहं नृपः ।
नृपाश्रयास्तथा चान्ये विद्वद्भिर्ब्राह्मणैः सह ॥ ११

[1] वि. र., p. 617 ; या. अप., p. 804 ; स्मृ. कल्प.

[2] या. अप., p. 804 ; वि. र., p. 618 ; [a] सन्दिग्धौ, परा. मा., p. 576 ; [a] सन्दिग्धौ ; [b] स्युः, वी. मि., p. 720 ; परा. मा. वत्पाठः, स्मृ. कल्प.

[3] वि. र., p. 618 ; स्मृ. कल्प.

२८

॥ समाह्वयः ॥

अन्योन्यपरिगृहीताः[1a] पक्षिमेषवृषादयः[b] ।
प्रहरन्ते कृतपणास्तं वदन्ति समाह्वयम् ॥ १

द्वन्द्वयुद्धेन यः कश्चिदवसादमवाप्नुयात् ।
तत्स्वामिना पणो देयो यस्तत्र परिकल्पितः ॥ २

[1] या. अप., p. 802 ; स्मृ. च., III, p. 19 ; वि. र., p. 610 ; [a] अन्योन्यं ; [b] मृगा, परा. मा., p. 573 ; वि. चि., p. 258 ; वि. रवत्पाठः, या. वी., p. 677 ; वि. चिवत्पाठः, व्य. मा., p. 329 ; [a] अन्योन्यं परिगृह्णन्तः ; [b] मृगा, वि. से., p. 288 ; [a] अन्योन्यं ; स्मृतिकल्पतरौ च.

२९

॥ प्रकीर्णकम् ॥

एष[1] वादिकृतः प्रोक्तो व्यवहारः समासतः ।
नृपाश्रयं प्रवक्ष्यामि व्यवहारं प्रकीर्णकम् ॥ १

वाग्धिग्दण्डं[2a] वधं चैव चतुर्धा कल्पितं दमम् ।
पुरुषं दोषविभवं ज्ञात्वा सम्परिकल्पयेत् ॥ २

सुवर्णशतमेकं[3] तु वधार्हो दण्डमर्हति ।
अङ्गच्छेदे तदर्धं तु विवासे पञ्चविंशतिम् ॥ ३

हस्ताङ्घ्रिलिङ्गनयनं[4] जिह्वाकर्णौ च नासिका ।
जिह्वा[b] पादार्धसन्दंशललाटौष्ठगुदं कटिः ॥ ४

स्थानान्येतानि[5] दण्डस्य निर्दिष्टानि चतुर्दश ।
ललाटाङ्को ब्राह्मणस्य नान्यो दण्डो विधीयते ॥ ५

अधार्मिकांस्त्रिभिर्न्यायैर्निगृह्णीयात्प्रयत्नतः[6] ।
निरोधनेन बन्धेन विविधेन भयेन च ॥ ६

[1] स्मृ. च., III, p. 771; वि. र., p. 621; वी. मि., p. 722; द. वि., p. 259.

[2] वि. र., p. 629; व्य. नि., p. 390; [a] धनं वधश्चैव चतुर्धाकल्पितो दमः । पुरुषे दोषविभवौ.

[3] वि. से., p. 313.

[4] द. वि., p. 21; वि. र., p. 631; [b] ग्रीवा, मि. वा., p. 116; [b] ग्रीवा पदार्धसन्दंशं ललाटौष्ठं गुदं कटिः.

[5] वि. र., p. 631; मि. वा., p. 116.

[6] व्य. नि., p. 391.

वेधेनापि[1] यदा त्वेतान् निगृहीतुं न शक्नुयात् ।
तदैषु सर्वमप्येतत् प्रयुञ्जीत चतुष्टयम् ॥ ७

वाग्दण्डं[2] प्रथमं कुर्यात् धिग्दण्डं तदनन्तरम् ।
तृतीयं धनदण्डं तु वधदण्डमतः परम् ॥ ८

बन्धनानि[3] च सर्वाणि राजमार्गे निवेशयेत् ।
दुःखिता यत्र दृश्यन्ते विकृताः पापकारिणः ॥ ९

दशमांशं[4] हरेदर्थं पञ्चमं सर्वमेव वा ।
मृतस्य वित्तादादद्यादज्ञातिः शवदाहकः ॥ १०

बहुरक्षस्य[5] दशममल्परक्षस्य पञ्चमम् ।
अपुत्रपितृभार्यस्य सर्वमेवेति शौनकः ॥ ११

षड्भागस्तरशुल्कं[6] च गर्ते देयस्तथैव च ।
सङ्ग्रामचौरभेदी च सस्यघातनकृत्तथा ॥ १२

निष्कृतीनामकरणं[7] आज्ञासेधव्यतिक्रमः ।
वर्णाश्रमाणां लोपश्च वर्णसङ्करलोपनम् ॥ १३

निधिर्निष्कुलवित्तं[8] च दरिद्रस्य धनागमः ।
अनाम्नातानि कार्याणि क्रियावादाश्च वादिनाम् ॥ १४

[1] व्य. नि., p. 391.
[2] व्य. नि., p. 391.
[3] व्य. नि., p. 391.
[4] व्य. नि., p. 397.
[5] व्य. नि., p. 397.
[6] द. वि., p. 263.
[7] द. वि., p. 263.
[8] द. वि., p. 263.

प्रकृतीनां[1] प्रकोपश्च सङ्केतश्च परस्परम् ।
अशास्त्रविहितं यच्च प्रजायां सम्प्रकीर्त्यते ॥ १५

साक्षिसभ्यार्थसन्नानां[2] दूषणे दर्शनं पुनः ।
स्ववाचैव जितानां तु नोक्तः पौनर्भवो विधिः ॥ १६

वेदार्थोपनिबद्धत्वात्[3] प्राधान्यं तु मनोः स्मृतम् ।
मन्वर्थविपरीता या स्मृतिः सा न प्रशस्यते ॥

॥ बृहस्पतिस्मृतौ व्यवहारकाण्डम् ॥

---

[1] द. वि., p. 263.

[2] स. वि., p. 501.

[3] Colebrooke, *Digest* (Jagannātha, V, 5, 333), Vol. III, p. 323; Jolly, *Bṛhaspati*, XXVII, v. 3; *History of Hindu Law* (Tagore Lectures), p. 60; Ganganath Jha, *Hindu Law in its Sources*, I, p. 44.

cf. *Angiras* (Jha, *l.c.*, p. 44):

यत्पूर्वं मनुना प्रोक्तं धर्मशास्त्रमनुत्तमम् ।
न हि तत्समतिक्रम्य वचनं हितमात्मनः ॥

या. अप., p. 628; कल्पतरौ ब्रह्मचारिकाण्ड, p. 12; मनु, कुल्लूक, p. 2 has मनुस्मृतौ; स्मृ. रत्नाकर., p. 3; संस्कारतत्त्व, p. 903; उद्वाहतत्त्व, p. 145; वी. मि. परिभाषाप्रकाश, p. 27.

चतुष्पाद्व्यवहारोपक्रमः

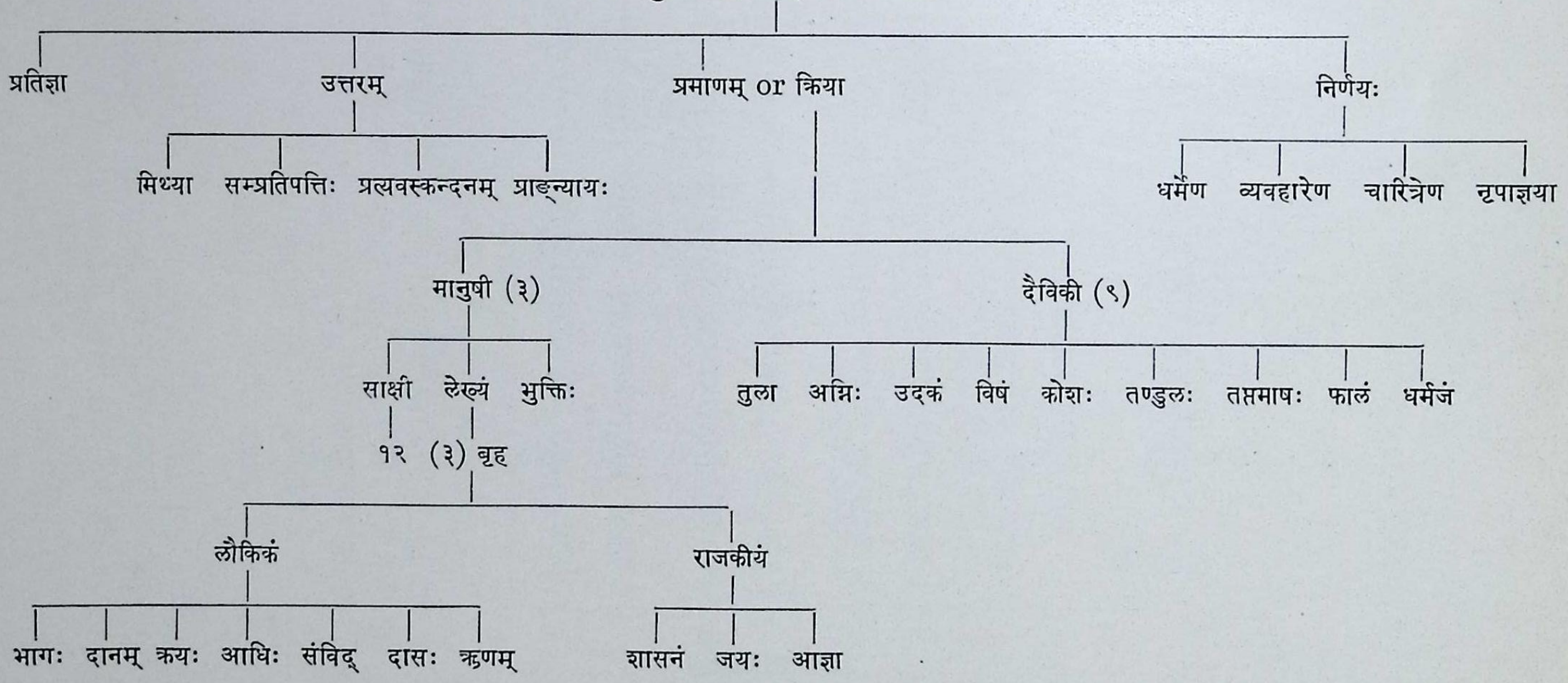

I.

ऋणादानम्

- अधमर्णे (५)
  - ईदृशं देयं
  - अदेयं
  - अनेन देयं
  - अस्मिन् समये
  - अनेन प्रकारेण
- उत्तमर्णे (२)
  - दानविधिः
  - आदानविधिः

II.

आधिः

- जङ्गमः
- स्थावरः
- गोप्यः
- भोग्यः

III.

प्रतिभूः

- दर्शने
- प्रत्यये
- दाने
- ऋणिद्रव्यार्पणे

॥ संस्कारकाण्डम् ॥

ज्ञानं[1] यज्ञः सतां पूजा वेदधारणमार्जवम् ।
एष धर्मः परो ज्ञेयः फलवान् प्रेत्य चेह च ॥ १

भोगेष्वसक्तिः[2] सततं तथैवात्मावलोकनम् ।
श्रेयः परं मनुष्याणां प्राह पञ्चशिखो मुनिः ॥ २

सत्यं[3] ज्ञानं[a] तपो दानमेतद्धर्मस्य [b]साधनम् ।
धर्मात्सुखं च ज्ञानं च [c]ज्ञानान्मोक्षोऽधिगम्यते ॥ ३

तपो[4d] धर्मः कृतयुगे [e]ज्ञानं त्रेतायुगे [f]स्मृतम् ।
द्वापरे चाध्वरः प्रोक्तस्तिष्ये दानं दया [g]दमः ॥ ४

[1] वै. व., p. 4.

[2] वै. व., p. 4.

[3] या. अप., p. 1031 ; गृ. कल्प., p. 63/a ; [a] यज्ञ ; [b] लक्षणम् ; [c] विशिष्यते, गृ. रत्ना., p. 497 ; [a] यज्ञ ; [c] विधीयते.

[4] स्मृ. च. सं., p. 27 ; गृ. कल्प., p. 63/a ; [e] यज्ञं, हे. दा., p. 6 ; हे. प. का., p. 557 ; कृ. रत्ना., p. 11 ; [d] तयोः, गृ. रत्ना., p. 497 ; परा. आ., p. 121 ; स्मृ. रत्ना., p. 11 ; [f] स्थितम्, वी. मि. प., p. 48 ; [f] स्थितम्, वी. मि. स., p. 256 ; [f] स्थितम् ; [g] क्षमः, स्मृ. कौ., p. 468 ; [d] तपो धर्मः कृतयुगे तिष्ये दानं दया दमः इत्येव पाठः, पु. चि., p. 467.

कृते[1] यदब्दाद्यो[a,b] धर्मः स त्रेतायामृतुत्रयात् ।
द्वापरे तु त्रिपक्षेण [c]कलावह्ना [d]तु तद्भवेत् ॥ ५

न[2] च वृत्तं न शुद्धोऽर्थो न शुद्धिर्मनसः कलौ ।
यतोऽतः सत्यमेवैकं नराणामुपकारकम् ॥ ६

कृतेऽभूत्सकलो[3] धर्मस्त्रेतायां त्रिपदः [e]स्थितः ।
पादः प्रविष्टोऽधर्मस्य मत्सरद्वेषसम्भवः ॥ ७

धर्माधर्मौ[4] समौ[f] भूत्वा द्विपादौ द्वापरे स्थितौ ।
तिष्ये[5] धर्मस्त्रिभिः[g] पादैर्धर्मः पादेन संस्थितः ॥ ८

शौर्यवीर्यार्थरहितस्तपोज्ञानविवर्जितः[6] ।
आचारहीनः पुत्रस्तु [h]मूत्रोच्चारसमः स्मृतः ॥ ९

इतिहासपुराणेभ्यो[7 i] वेदं समुपबृंहयेत् ।
बिभेत्यल्पश्रुताद्वेदः मामयं [j]प्रतरिष्यति ॥ १०

[1] स्मृ. च. सं., p. 28 ; गृ. कल्प., p. 63/a ; [b] धर्मः स्यात् त्रेतायां तु ; [d] च, हे. प. का., p. 658 ; गृ. रत्ना., p. 497 ; [a] षट् ; [d] च तत्फलं, स्मृ. रत्ना., p. 11 ; [b] धर्माः स्युस्त्रेतायां तत्, वै. व., p. 23 ; गृ. कल्पवत्पाठः, वी. मि. स., p. 257 ; [b] धर्मः स्यात्तत् ; [c] अहनि, पु. चि., p. 467 ; [b] धर्मः स्यात्स त्रेतायामृतुत्रये.

[2] वै. व., p. 23.

[3] परा. आ., p. 82 ; कृ. रत्ना., p. 11 ; [e] स्मृतः, वी. मि. प., p. 52.

[4] परा. आ., p. 82 ; कृ. रत्ना., p. 11 ; वी. मि. प., p. 52 ; [f] समौ भूत्वा द्वौ.

[5] परा. आ., p. 125 ; कृ. रत्ना., p. 11 ; वि. म., p. 27 ; वी. मि. प., p. 52 ; [g] त्रिपादस्तु.

[6] स्मृ. रत्ना., p. 28 ; वै. व., p. 8 ; [h] मात्रुच्चारसमः.

[7] स्मृ. च. सं., p. 6 ; स्मृ. रत्ना., p. 4 ; [i] पुराणाभ्यां, स्मृ. मुक्ता. का., p. 11 ; [i] पुराणाभ्यां ; [j] प्रचलिष्यति.

श्रुतिस्मृती[1] चक्षुषी द्वे द्विजानां न्यायवर्त्मनि ।
मार्गे मुह्यन्ति तद्धीनाः प्रपतन्ति पथश्च्युताः ॥ ११

तावच्छास्त्राणि[2] शोभन्ते तर्कव्याकरणानि च ।
धर्मार्थमोक्षोपदेष्टा[a] मनुर्यावन्न दृश्यते ॥ १२

वेदार्थप्रतिबद्धत्वात्[3][b] प्रामाण्यं तु [c]मनोः स्मृतम् ।
मन्वर्थविपरीता [d]तु या स्मृतिः सा न शस्यते ॥ १३

कृते[4] तु मानवा धर्मास्त्रेतायां गौतमाः स्मृताः ।
द्वापरे शङ्खलिखितौ कलौ पाराशरस्मृतिः ॥ १४

रागजं[5] रोगजं चैव द्रव्यजं कालजं तथा ।
यद्रागरोगद्रव्योत्थं तदुक्तं प्राह भार्गवः ॥ १५

अर्वाक्[6] प्रसूतेरुत्पन्न[e] मेध्यो वृष्याङ्गनासु यत् ।
तद्रागजमिति प्रोक्तं [f]प्रजोद्भवसमुद्भवम् ॥ १६

पित्तादिदोषवैषम्यात्सकृत्तत्संप्रवर्तते[7][g] ।
रोगजं तत्समुद्दिष्टं अथ द्रव्यजमुच्यते ॥ १७

[1] ब्र. कल्प., p. 5/2.

[2] म. कु., p. 2 ; म. रा., p. 4 ; [a] धर्ममोक्षोपदेष्टा तु.

[3] हे. प. का., p. 476 ; ब्र. कल्प., p. 12 ; [b] थैंापनिबन्धत्वात्, या. अप., p. 628 ; [c] मनुस्मृतौ, म. कु., p. 2 ; स्मृ. रत्ना., p. 3 ; [b] द्युपनिबन्धत्वात्, म. रा., p. 4 ; [b] थैंापनिबन्धत्वात् प्राधान्यम्, (सं. तत्त्व., p. 903 ; उ. तत्त्व., p. 145 ; [b] थैंापनिबन्धृत्वात् प्राधान्यं हि ; [d] या सा स्मृतिर्न प्रशस्यते), वी. मि. प., p. 27 ; म. रा. वत्पाठः.

[4] आ. रत्न., p. 12.

[5] वि. म., p. 217 ; प्र. पारि., p. 102.

[6] वि. म., p. 217 ; प्र. पारि., p. 102 ; [e] उत्पन्नं मेदो वृष्यङ्गनासु ; [f] पक्षोद्भेद.

[7] वि. म., p. 217 ; प्र. पारि., p. 102 ; [g] असकृत्सम्प्रवर्तते.

भक्ष्यद्रव्यस्य[1] वैषम्याद् धातुवैषम्यसम्भवम् ।
द्रव्यजं रज इत्युक्तं तत्कादाचित्कसम्भवम् ॥ १८

आरभ्य[2] चार्तवदिनादेकविंशतिवासरान् ।
मासार्धेऽथ रजो यत्स्यास्तत्कालजमुदाहृतम् ॥ १९

कालजं[3] तु रजस्संज्ञं [a]तस्मात्तेनैव साऽशुचिः ।
रजस्वला[4] यदा स्नाता पुनरेव रजस्वला ।
अष्टादशादिनादर्वागशुचित्वं न विद्यते ॥ २०

एकोनविंशतेरर्वागेकाहं[5] स्यात्ततो द्व्यहम् ।
आर्तवाभिप्लुते[6] नार्यौ सम्भाषेते मिथो यदि ।
उपवासं तयोराहुरशुद्धौ शुद्धिकारणम् ॥ २१

पतिव्रता[7] च रोगी च वृद्धश्चैव विशेषतः ।
अकामकृतपापे च प्रायश्चित्तार्धमर्हति ॥ २२

रजसा[8] भुञ्जते नार्यः मोहात्स्पृष्टाः शवादिभिः ।
त्र्यहे [b]तु पर्यपेते तु कृच्छ्रं चान्द्रायणोत्तरम् ॥ २३

प्रथमेऽह्नि[9] त्रिरात्रं [c]स्याद्द्वितीये द्व्यहमेव [d]तु ।
अहोरात्रं[e] तृतीयेऽह्नि चतुर्थे [f]नक्तमेव च ॥ २४

[1] वि. म., p. 217.

[2] वि. म., p. 217.

[3] वि. म., p. 217, प्र. पारि., p. 102; [a] तत्रैव.

[4] वि. म., p. 217.

[5] वि. म., p. 217.

[6] स्मृ. रत्ना., p. 62; स्मृ. मुक्ता. आ., p. 214.

[7] स्मृ. रत्ना., p. 140.

[8] वै. आ., p. 115; स्मृ. रत्ना., p. 63; [b] च.

[9] प्रा म., p. 104; स्मृ. रत्ना., p. 63; [f] आचरेत्, प्रा. वि., pp. 487, 523; [c] तु; [d] च; [e] एक; [f] आचरेत्, p. 523; तमपुटे; [e] एक इति परं भेदः, प्रा. तत्व., p. 558; [c] तु; [f] आचरेत्; [f] आचरेत्, वै. आ., p. 115; [f] आचरेत्.

पतितान्त्यश्वपाकेन[1a] संस्पृष्टा [b]चेद्रजस्वला ।
तान्यहानि व्यतिक्रम्य प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ २५

शुना[2] चोच्छिष्टया [c]शूद्र्या संस्पृष्टा द्व्यहमाचरेत् ।
अहोरात्रं तृतीयेह्नि परतो नक्तमाचरेत् ॥ २६

तीर्थे[3] विवाहे[d] यात्रायां सङ्ग्रामे देशविप्लवे ।
नगरग्रामदाहे[e] च [f,g]स्पृष्टास्पृष्टि र्न दुष्यति ॥ २७

स्मरणं[4] कीर्तनं केलिः प्रेक्षणं गुह्यभाषणम् ।
सङ्कल्पोऽध्यवसायश्च क्रियानिर्वृतिरेव च ॥ २८

एतन्मैथुनमष्टाङ्गं[5] प्रवदन्ति मनीषिणः ।
रवेरभ्युदये[6] मानं चन्द्रस्य पितृकर्मणि ।
यज्ञे [h]सावनमित्याह ऋक्षं सर्वव्रतादिषु ॥ २९

ऋतुकालाभिगमनं[7] कुर्यात्पर्वणि वर्जयेत् ।

[1] प्रा. म., p. 104; स्मृ. रत्ना., p. 63; प्रा. वि., p. 487; [b] स्त्री, प्रा. तत्व., p. 558; स्मृ. मुक्ता. आ., p. 216; [a] श्वपाकैश्च.

[2] प्रा. म., p. 105; प्रा. वि., p. 489; [c] शूद्या, प्रा. तत्व., p. 558.

[3] म. पारि., p. 261; शु. कल्प., p. 43/a; [g] स्पृष्टिर्न, हे. प. श्रा., pp. 832 and 849; [e] नगरे; [g] स्पृष्टं, स्मृ. रत्ना., p. 65; [e] ग्रामदाहे प्रवासे, प्रा. वि., p. 490; शु. वि., p. 32; [f] स्पृष्टस्पृष्टिर्न, शु. चि., p. 115; शु. कल्पवत्पाठः, आ. तत्व., p. 357; प्रा. तत्व., p. 508; आ. रत्ना., p. 57; शु. कल्पवत्पाठः; वै. आ., p. 118; वि. पारि., Part II, pp. 142 and 748; प्रा. म., p. 107; [d] विवाह, पु. चि., p. 454; शु. कल्पवत्पाठः, स्मृ. मुक्ता. आ., p. 221; [e] ग्रामदाहे प्रवासे च स्पृष्टास्पृष्टिर्न विद्यते, कृत्य. समु., p. 86.

[4] स्मृ. रत्ना., p. 18.

[5] स्मृ. रत्ना., p. 18.

[6] स्मृ. कौ., p. 452; पु. चि., p. 5; [h] इत्याहुरार्क्षम्.

[7] मल. तत्व., p. 809; आ. दर्श., p. 65; स्मृ. उद्धार., p. 305.

निशाषोडशकं[1] नारी संज्ञितर्तुमती तु सा ।
तावद्योग्या प्रजास्थाने विनाद्याहश्चतुष्टयम् ॥ ३०

श्राद्धं[2] यात्रां चिकित्सां च मैथुनाभ्यञ्जने तथा ।
चौलोपनयनादीनि वर्जयेत्त्रिषु जन्मसु ॥ ३१

ऋतौ[3] च मैथुनं धर्म्यं पुत्रोत्पत्तिनिमित्ततः ।
स्वर्गं प्राप्नोति नैवं तु प्रत्यवायेन युज्यते ॥ ३२

ऋतुकालाभिगमनं[4] पुंसा[a] कार्यं प्रयत्नतः ।
सदैव पर्ववर्जं तु [b]स्त्रीणामभिमतं हि तत् ॥ ३३

यथाकामी[5] भवेद्विद्वान् स्त्रीणां वरमनुस्मरन् ।
स्त्रियाः[6][c] शुक्रेऽधिके[d] स्त्री स्यात्पुमान् [e]पुंसोऽधिके भवेत् ॥ ३४

तस्माच्छुक्रप्रवृध्यर्थं[7][f,g] वृष्यं[h] स्निग्धं च भक्षयेत् ।
लघ्वाहारां[i] स्त्रियं कुर्यादेवं सञ्जनयेत्सुतम् ॥ ३५

[1] प्र. पारि., p. 105.

[2] प्र. पारि., p. 105.

[3] म. स. ना., p. 620.

[4] परा. आ., p. 104; आ. दर्श., p. 65; [b] अपि, स्मृ. रत्ना., p. 216; [a] पुंसां, उ. तत्व., p. 147; वै. व., p. 126.

[5] स्मृ. रत्ना., p. 216.

[6] या. अप., p. 106; स्मृ. च. सं., p. 40; [c] स्त्रियो रजो; [e] शुक्राधिके, च. म. सं., p. 5; आ. दर्श., p. 65; परा. आ., p. 101; स्मृ. रत्ना., p. 217; वै. व., p. 128; वी. मि. सं., p. 160; सं. कौ., p. 15; [d] शुक्राधिके, वा. आ., p. 222.

[7] या. अप., p. 106; स्मृ. च. सं., p. 40; [f] शुक्रविवृध्यर्थं, च. म. सं., p. 5; आ. दर्श., p. 65; [i] लेह्या, परा. आ., p. 101; स्मृ. रत्ना., p. 217; [h] स्निग्धमुष्णं, वै. व., p. 128; वी. मि. सं., p. 160; सं. कौ., p. 15; [g] विवृध्यर्थं स्निग्धं भक्षं, (वा. आ., p. 222; [h] स्निग्धं भक्षं प्रकल्पयेत् । लघ्वाहारामिति न दृश्यते).

गर्भाधानमृतौ[1] कुर्यात् [2]सवनं स्पन्दिते शिशौ ॥ ३६

वर्धिष्णूनां[3] चतुर्थानामपि कर्तव्यतां गतम् ।
अमन्त्रकं तु कर्तव्यं पुंकर्म [a]तु शुभार्थिनाम् ॥ ३७

गुरुशुक्रबुधेन्दूनां[4] द्रेष्काणा[b] दिवसांशकाः ।
तेषामुदयहोरा[c] च [d]पुंसवेऽतिशुभावहाः ॥ ३८

मासप्रयुक्तकार्येषु[5][e] मूढत्वं गुरुशुक्रयोः ।
न दोषकृत्तदा मासलक्षणो बलवानिति ॥ ३९

चतुर्थे[6] मासि षष्ठे वाऽप्यष्टमे गर्भिणी यदा ।
यात्रा नित्यं विवर्ज्या [f]स्यादाषाढे तु विशेषतः ॥ ४०

मुख्यालाभे[7] विधिज्ञेन विधिश्चिन्त्यः [g]प्रमादजः ।
नक्षत्रतिथिलग्नानां [h]विचार्यैवं पुनःपुनः ॥ ४१

वृद्धिर्दास्यं[8] पुंसवादिप्रेतकर्मानुमासिकम् ।
नित्यं मास्यधिकेऽन्यत्तु सर्वदैवादि चोत्तरे ॥ ४२

अनुक्ते[9] चापि राशौ तु शुभं स्याच्छुभवीक्षिते ।
कन्यायां न प्रशंसन्ति शुभदृष्टे युतेऽपि [i]च ॥ ४३

[1] स्मृ. च. सं., p. 44; वै. व., p. 132; वी. मि., सं., p. 141.

[2] हे. प. का., p. 733; पु. चि., p. 432; पुंसवनं स्पन्दति शिशौ.

[3] वी. मि. सं., p. 168; प्र. पारि., p. 112; [a] च.

[4] वी. मि. सं., p. 169; प्र. पारि., p. 113; [b] द्रेक्काणा; [c] होराश्च, सं. कौ., p. 52; [b] द्रेक्काणा; [d] तु.

[5] वी. मि. सं., p. 169; प्र. पारि., p. 112; [e] मासि, वि. पारि., p. 95; सं. कौ., p. 52; न दोषकृत् इति पर्यन्तं, सं. कौ., पाठः.

[6] वि. पारि., p. 242; प्र. पारि., p. 126; [f] पाषाणे.

[7] वि. पारि., Part I, p. 269; बा. आ., p. 16; [g] प्रमाणतः; [h] एव.

[8] वी. मि. सं., p. 169.

[9] वी. मि. सं., p. 170; प्र. पारि., p. 113; [i] वा, सं. कौ., p. 52.

तृतीये[1] मासि कर्तव्यं गृष्टेरन्यत्र शोभनम् ।
गृष्टेश्चतुर्थे मासे तु षष्ठे वाऽप्यथवाऽष्टमे ॥ ४४

गर्भस्य[2] स्थापने कालः तृतीये मासि चोदितः ।
गृष्टेरन्यत्र गृष्टेस्तु षष्ठे मास्यथवाष्टमे ॥ ४५

कुळीरं[3] मिथुनं कन्यां हित्वा शेषाः शुभावहाः ।
सौरेणैव[4 a] चतुर्थे [b]स्यान्मासे षष्ठाष्टमेऽपि वा ।
मासि[c] प्रोक्ताः क्रिया याः स्युस्ताः सर्वाः सौरमासतः ॥ ४६

पूर्वपक्षः[5 d] शुभः प्रोक्तः [e]कृष्णे चान्त्यत्रिकं विना ।
पक्षच्छिद्रां[6 f] च रिक्तां च विना पञ्चदशीं शुभाः ।
चतुर्दशी[g] चतुर्थी च [h]कदाचित्स्युः शुभप्रदाः ॥ ४७

सीमा[7] षष्ठेऽष्टमे मासि ... ... ॥ ४७अ

रोहिण्यैन्दवमादित्यपुष्यहस्तोत्तरात्रयम्[8] ।
पौष्णं वैष्णवभं चैव सीमन्ते दश [i]संस्मृताः ॥ ४८

[1] सं. कौ., p. 51; प्र. चि., p. 81.

[2] प्र. पारि., p. 112.

[3] वी. मि. सं., p. 170; प्र. पारि., p. 113.

[4] वी. मि. सं., p. 174; प्र. पारि., p. 118; [a] सौरेण तु; [b] मासि षष्ठे; [c] मासप्रोक्ता.

[5] वी. मि. सं., p. 174; प्र. पारि., pp. 119 and 214; [d] शुक्ल; [e] कृष्णः इति, 214 तमपुटे पाठः, सं. कौ., p. 52.

[6] वी. मि. सं., p. 175; प्र. पारि., p. 119; [f] छिद्रा च रिक्ता च विना पञ्चदशी शुभा; [h] तु शुभप्रदे, सं. कौ., p. 52; [g] चतुर्थी च कदाचित् स्युस्तिथयश्च.

[7] हे. प. का., p. 734.

[8] वी. मि. सं., p. 176; प्र. पारि., p. 119; [i] सम्मताः, सं. कौ., p. 52; पु. चि., p. 432:

रोहिण्यामैन्दवादित्यपुष्यहस्तोत्तरादिषु ।
पौष्णवैष्णवयोश्चैव शुभं सीमन्तकर्म च ॥

सीमन्ते[1] तिष्यहस्तादितिहरि-
शशभृत्पौष्णविध्युत्तराख्याः
पक्षच्छिद्रां च रिक्तां पितृतिथि-
मपहायापराः स्युः प्रशस्ताः ।
सिंहाळी वर्जयित्वा शुभफल-
बहुला राशयोऽप्यंशकाश्च
श्रेष्ठाः स्युः श्वेतरोचि भृगुबुध-
धिषणानां विशुद्धेऽष्टमेऽह्नि ॥ ४९

सद्यो[2] गृहीतगर्भायाः श्रमस्त्वाद्योऽभिजायते ।
पिपासा[3] च ततो ग्लानिर्योन्यास्तु स्फुरणं भवेत् ॥ ५०

स्वजन्मकाले[4] चन्द्रः स्यान्नक्षत्राल्लग्नभादपि ।
गुरुर्वधे विपन्नाशेऽप्यपवादविनाशिकम् ॥ ५१

तयोरष्टमभे[5] जीवः प्रत्यरे वा प्रयाति चेत् ।
दोषापवादान् संयम्य दोषानेव समर्थयेत् ॥ ५२

यस्य[6] लग्नर्क्षजन्मर्क्षौ गुरोः सप्तमपञ्चमौ ।
तृतीये वास्य दोषाणामपवादविनाशनः ॥ ५३

यस्य[7] लग्नस्य जन्मर्क्षे रविर्विपदि वा स्थितः ।
प्रत्यरे वा वधे वापि दोषाणामपवादवान् ॥ ५४

[1] प्र. पा., p. 119. Cited in कालविधान (śl. 10, Madras edn., 1922).

[2] वै. व., p. 277.

[3] वै. व., p. 277.

[4] प्र. पारि., p. 138.

[5] प्र. पारि., p. 138.

[6] प्र. पारि., p. 138.

[7] प्र. पारि., p. 138.

गुरुर्गुरुज्ञौ[1] शुक्रज्ञौ व्यर्का व्याराश्च वीन्द्विनाः ।
व्यर्केन्द्ववनिजाः सर्वे सुहृदो रिपवः परे ॥ ५५
जन्मनः[2a] पञ्चताराङ्कयाते चन्द्रे शिशुं पिता ।
भूषयेद्भूषणैः सर्वैः पञ्चायुधसमन्वितैः ॥ ५६
विशेषात्कन्यकायाश्च[3] कर्तव्यं [b]मङ्गलेन च ।
पुंसः[c] सायुधमाकल्पमायुःश्रीकान्तिदं शिशोः ॥ ५७
कन्याविवाहे[4] संक्रान्तौ सूतकं न कदाचन ॥ ५७अ
अनर्भको[5] भवेन्नाशो न स्वर्गोऽपुत्रकस्य च ।
न मोक्षोऽपुत्रकस्य स्यान्नापुत्रस्य परा गतिः ॥ ५८
तस्मात्सुपुत्रसद्भावे[6] यतेत पुरुषः सुधीः ॥ ५८अ
अहन्येकादशे[7] नाम [नामकर्म विधीयते] ॥ ५८आ
दशाहे[8d] द्वादशाहे वा जन्मतोऽपि त्रयोदशे ।
षोडशैकोनविंशे वा [e]द्वात्रिंशे वर्णतः क्रमात् ॥ ५९
बालानामष्टमे[9] मासि षष्ठे मासि ततः पुनः ।
दन्ता यस्य च जायन्ते माता वा म्रियते पिता ॥ ६०

[1] प्र. पारि., p. 152.

[2] वी. मि. सं., p. 203; प्र. पारि., p. 157; [a] जन्मतः पञ्चतारायां वै. आशौ., p. 47; [a] जन्मतः पञ्चमं तारं.

[3] वी. मि. सं., p. 203; प्र. पारि., p. 157; वै. आशौ., p. 47; [b] मङ्गलं तथा; [c] तत्र.

[4] प्र. पारि., p. 158.

[5] प्र. पारि., p. 160.

[6] प्र. पारि., p. 160.

[7] हे. प. का., p. 738.

[8] वी. मि. सं., p. 233; म. रत्न. प्र. पारि., p. 162;

[d] द्वादशे दशमे वापि जन्मतो दिवसे शुभे ।
षोडशे विंशतौ चैव द्वाविंशे वर्णतः क्रमात् ॥

सं., कौ. p. 95; प्र. पारि. वत्पाठः, पु. चि., p. 433; [e] द्वाविंशे.

[9] सं. कौ., p. 93.

यस्यां[1] क्रियायां [a]यश्चोक्तः कालो मासदिनैरपि ।
तस्यां न दोषो [b]मूढत्वं वक्रं वा जीवशुक्रयोः ॥ ६१

पूर्वाह्णः[2] श्रेष्ठ इत्युक्तो मध्याह्नो मध्यमः स्मृतः ।
अपराह्णं च रात्रिं च वर्जयेन्नामकर्मणि ॥ ६२

त्र्युत्तरासु[3] धनिष्ठायां[c] रेवतीहस्तयोरपि ।
मूलवारुणपुष्येषु [d]श्रवणादित्ययोरपि ॥ ६३

मैत्रवाजिभयोः[4] स्वातिरोहिण्यैन्दवभेषु च ।
कुर्यान्नामक्रियां विद्वानायुःश्रीकान्तिवृद्धये ॥ ६४

शुभांशे[5] शुभवीक्षायां शुभक्षेत्रे शुभोदये ।
शुभवारे च षड्वर्गे शुभानां नामसम्पदे ॥ ६५

मुख्यालाभे[6] विधिज्ञेन विधिश्चिन्त्योऽप्रमादतः ।
नक्षत्रतिथिलग्नानां विचार्यैवं पुनःपुनः ॥ ६६

मृदुध्रुवं च रक्षिप्रभेष्वेषामुदयेऽपि च ।
गुरौ शुक्रेऽथवा केन्द्रे जातकर्म च नाम च ॥ ६७

शुभवारे[7] च षड्वर्गे शुभानां नामसञ्चयः ।
राशयश्च[8] स्थिराः श्रेष्ठाः द्विःस्वभावाः शुभैर्युताः ।
श्रेष्ठा नेष्टास्तथा शेषा यद्यप्युक्तशुभैर्युताः ॥ ६८

[1] सं. कौ., p. 95; प्र. पारि., p. 163; [a] सर्वोक्तः कालो मासो; [b] मूढत्वे वक्रत्वे.

[2] सं. म., p. 26; वी. मि. सं., p. 236.

[3] वी. मि. सं., p. 235; प्र. पारि., p. 163; [c] श्रविष्ठायां; [d] श्रविष्ठा.

[4] प्र. पारि., p. 163.

[5] प्र. पारि., p. 163.

[6] निर्ण. सि., p. 179.

[7] वी. मि. सं., p. 235.

[8] प्र. पारि., p. 163.

स्वोच्चस्वषड्वर्गयुतग्रहाणां[1]
लग्नेऽथवा वीक्षितयुक्तराशौ ।
शुभग्रहाणां च विशेषतश्च
नामानुकीर्तिं शुभदां वदन्ति ॥ ६९

शुद्धे[2] व्ययाष्टमे लग्ने पापाश्च त्रिषडायगाः ।
शुभेषु शेषसंस्थेषु नामकर्म शुभावहम् ॥ ७०

अष्टमे[3] तु ग्रहाः सर्वे नेष्टास्ते नामकर्मणि ।
धनकर्मसुतभ्रातृनवमस्थः[4] शुभः शशी ॥ ७१

नामाखिलस्य[5] व्यवहारहेतुः
शुभावहं कर्मसु भाग्यहेतुः ।
नाम्नैव कीर्तिं लभते मनुष्य-
स्ततः प्रशस्तं खलु नामकर्म ॥ ७२

यात्रोक्तसमये[6] मासि तृतीये द्वादशेऽह्नि वै ।
खट्वारोहस्तु[7a] कर्तव्यो दशमे द्वादशेऽपि वा ।
षोडशे दिवसे वाऽपि [b]द्वात्रिंशे दिवसेऽपि वा ॥ ७३

आन्दोला[8] शयने पुंसो द्वादशो दिवसः शुभः ।
त्रयोदशस्तु कन्याया न नक्षत्रविचारणा ॥ ७४

[1] प्र. पारि., p. 163.

[2] वी. मि. सं., p. 236.

[3] वी. मि. सं., p. 236.

[4] वी. मि. सं., p. 236.

[5] वी. मि. सं., p. 241 ; सं. कौ., p. 98 ; शुभावहमित्यन्त एव पाठः.

[6] वी. मि. सं., p. 250.

[7] पु. चि., p. 434 ; प्र. पारि., p. 178 ; [b] द्वात्रिंशद्, वि. पारि., p. 431 ; सं. कौ., p. 100 ; [a] दोलारोहस्तु ; [b] द्वाविंशद्, प्र. चि., p. 103 ; [b] द्वाविंशे ; [a] दोलारोहस्तु ; [a] निर्ण. सि., p. 185 ; दोलारोहस्तु.

[8] प्र. चि., p. 103 ; निर्ण. सि., p. 185.

अन्यस्मिन् दिवसे चेत्स्यात् तिर्यगास्ये प्रशस्यते ।
जीवभार्गवसौम्यानां[1] शिशुनिष्क्रमणक्रिया ।
दिवसे शस्यते नित्यमायुर्वृद्धिधनप्रदा ॥ ७५

अश्विनी[2] रेवती हस्तो धनिष्ठा रोहिणी तथा ।
श्रवणं हस्तसंयुक्तं मृगेणोत्तरफल्गुनी ॥ ७६

अनुराधोत्तराषाढा[3] तथा चैव पुनर्वसुः ।
इमानि भानि शस्तानि शिशुनिष्क्रमणे विधौ ॥ ७७

स्वस्ति[4] वाच्य समारूढवाहनं निर्ययेद्गृहात् ।
मातुलो[5] वा वहेत्तत्र निर्वाहनशिशुं स्वयम् ॥ ७८

शिशुना सह मित्राणि [a]निर्ययुश्च गृहात्स्वयम् ।
अलङ्कृत्य[6b] शिशुं [c]सम्यगभ्यर्च्य धवळाक्षतैः ।
स्वस्ति वाच्य समारूढवाहनं निर्णयेद्गृहात् ॥ ७९

सह[7d] दुन्दुभिघोषैश्च वाद्यशब्दसमन्वितैः ।
चतुरश्रे[8] शुचौ[e] देशे गोमयेनोपलेपिते ॥ ८०

धान्यपुञ्जे[9] समासीनं [f]बालं बालामथापि वा ।
अर्चयेद्गन्धपुष्पाद्यैस्तस्मिन्[g] मूर्ध्नि ललाटके ॥ ८१

[1] पु. चि., p. 434.

[2] पु. चि., p. 434.

[3] पु. चि., p. 434.

[4] सं. कौ., p. 101.

[5] वी. मि. सं., p. 254; प्र. पारि., p. 184; [a] वान्धवा निर्ययुस्तदा, सं. कौ., p. 101; पूर्वार्धं परम्.

[6] वी. मि. सं., p. 254; प्र. पारि., p. 184; [b] अलङ्कृतं; [c] अभ्यर्चितशुभाक्षतैः.

[7] वी. मि. सं., p. 254; प्र. पारि., p. 184; [d] सर्वे.

[8] वी. मि. सं., p. 254; प्र. पारि., p. 184; [e] शुभे, वि. पारि., p. 438.

[9] वी. मि. सं., p. 254; प्र. पारि., p. 184; [f] पीठे; [g] तस्य, वि. पारि., p. 438.

तस्य[1a] रक्षां ततः कृत्वा [b]मृतसञ्जीविनीं जपेत् ।
तत्रार्चयेद्गणेशानं[2c] भूतेशानं तथैव च ।
भक्ष्यैर्विचित्रैः सफलैः शिशूनभ्यर्चयेद्बुधः ॥ ८२

अथातः[3] सम्प्रवक्ष्यामि उपनिष्क्रमणं शिशोः ।
अथ[4] निष्क्रमणं नाम गृहात्प्रथमनिर्गमः ।
अकृतायां क्रियायां स्यादायुःश्रीनाशनं शिशोः ॥ ८३

कृते सम्पद्विवृद्धिः स्यादायुर्वर्धनमेव च ।
जन्मतो[5] दशमे चाह्नि द्वादशे वाऽथ षोडशे ।
सप्तमे[6] मासि वा कुर्याद्दशमे मासि वा पुनः ॥ ८४

झषचापकुळीरस्थो[7] जीवोऽप्यशुभगोचरः ।
अतिशोभनतां दद्याद्विवाहोपनयादिषु ॥ ८५

कार्तिके[8] पौषमासे वा चैत्रे वा फाल्गुनेऽपि वा ।
कर्णवेधं प्रशंसन्ति शुक्लपक्षे शुभे दिने ॥ ८६

शिशोरजातदन्तस्य[9] मातुरुत्सङ्गसर्पिणः ।
सौचिको वेधयेत्कर्णौ सूच्या द्विगुणसूत्रया ॥ ८७

[1] वि. पारि., p. 438; प्र. पारि., p. 184; वी. मि. सं., p. 255; [a] अस्य; [b] सञ्जीवनम्.

[2] वी. मि. सं., p. 255; प्र. पारि., p. 184; [c] गृहेशानम्.

[3] प्र. पारि., p. 183.

[4] वी. मि. सं., p. 256; प्र. पारि., p. 183; वि. पारि., p. 437; सं. कौ., p. 102.

[5] सं. म., p. 26; वि. पारि., p. 442; वी. मि. सं., p. 258.

[6] सं. म., p. 26; वि. पारि., p. 442; वी. मि. सं., p. 258.

[7] वि. पारि., p. 471.

[8] वा. आ., p. 30.

[9] वा. आ., p. 30.

हस्ताश्विनीस्वातिपुनर्वसौ[1] च
तिष्येन्दुचित्राहरिरेवतीषु ।
चन्द्रेऽनुकूले गुरुशुक्रवारे
कर्णौ च वेध्यावमले च शुक्रे ॥ ८८

द्वितीया[2] दशमी षष्ठी सप्तमी च त्रयोदशी ।
द्वादशी पञ्चमी शस्ता तृतीया कर्णवेधने ॥ ८९

एकादश्यष्टमीपर्वरिक्ता[3] वर्ज्याः शुभावहाः ।
शिष्टाश्च तिथयः सर्वाः कृष्णे चान्त्यत्रिकं विना ॥ ९०

शकुन्यादीनि[4] विष्टिं च विशेषेण विवर्जयेत् ।
शुभयोगेषु सर्वेषु कर्णवेधः शुभावहः ॥ ९१

भूमिजार्कात्मजार्काणां[5] दिवसान् परिवर्जयेत् ।
जीवेन्दुजेन्दुशुक्राणां दिवसाः पूजिता मताः ॥ ९२

मन्दारार्कांशवारास्तु[6] वर्ज्याः स्युः कर्णवेधने ।
गुरुशुक्रेन्दुजेन्दूनां पूज्या वारांशकोदयाः ॥ ९३

तस्मिन्वारे[7] तिथौ तारे द्वे द्वे युक्ते न शोभने ।
सन्ध्योर्द्वयोः पुरा पश्चाद्दिनानि शुभतारयोः ॥ ९४

पूर्वाह्णे[8] सुप्रशस्तं स्यादपराह्णे न शोभनम् ।

[1] वा. आ., p. 30.
[2] वी. मि. सं., p. 260.
[3] प्र. पारि., p. 182.
[4] प्र. पारि., p. 182.
[5] वी. मि. सं., p. 260.
[6] प्र. पारि., p. 182.
[7] प्र. पारि., p. 182.
[8] प्र. पारि., p. 182.

सौम्यार्द्रार्यादित्युत्तराहस्तचित्राश्विविष्णुभम्[1] ।
धनिष्ठा[a] रेवती चैव शुभाः स्युः कर्णवेधने ॥ ९५

स्थिराः[2] श्रेष्ठाश्चरा निन्द्याः मध्यमाश्चोभये स्मृताः ।
मध्यमे शेषिताः सर्वे शुभाः स्युः कर्णवेधने ॥ ९६

रन्ध्रादिव्ययगो[3] नेष्टो गुरुः [b]शेषः सुशोभनः ।
सप्ताष्टमगतः शुक्रो न शुभोऽन्यत्र शोभनः ॥ ९७

त्रिषडायगताः[4] पापाः शुभाः कर्णस्य वेधने ।
अष्टमस्था ग्रहाः[5] सर्वे नेष्टाः [c]कर्णस्य वेधने ॥ ९८

चन्द्रो[6] द्वित्रिसुतस्त्रीषु धर्मकर्मगतः शुभः ।
शुक्लसूत्रसमायुक्तताम्रसूच्याथ[7] वेधयेत् ॥ ९९

शातकुम्भमयी[8] सूची वेधने शोभनप्रदा ।
राजती वाऽऽयसी वाऽपि यथाविभवतः शुभा ॥ १००

सौवर्णी[9] राजपुत्रस्य राजती विप्रवैश्ययोः ।
शूद्रस्य चायसी सूची मध्यमाऽष्टाङ्गुलात्मिका ॥ १०१

पञ्चाशद्दिवसात्त्रिघ्नात्पश्चात्त्रिहतषष्ठ्यहात्[10][d] ।
अर्वागेवोत्तमा भुक्तिर्मास्यन्येऽप्येवमूचिरे ॥ १०२

[1] वी. मि. सं., p. 260; प्र. पारि., p. 182, चित्राश्व; [a] श्रविष्ठा.

[2] प्र. पारि., p. 182.

[3] वी. मि. सं., p. 261; प्र. पारि., p. 182; [b] शिष्टेषु शोभनः । (शुभो रन्ध्रगतः सौम्यो नष्टः शेषेषु शोभनः).

[4] वी. मि. सं., p. 261; प्र. पारि., p. 182.

[5] वी. मि. सं., p. 261; प्र. पारि., p. 182; [c] स्युः कर्णवेधने.

[6] वी. मि. सं., p. 261; प्र. पारि., p. 182.

[7] वी. मि. सं., p. 262.

[8] वी. मि. सं., p. 262.

[9] वी. मि. सं., p. 262.

[10] वी. मि. सं., p. 268; प्र. पारि., p. 186; वै. व., p. 141; [d] षष्टिकात्.

पक्षच्छिद्रां[1] च नवमीं यत्नेनैव विवर्जयेत् ।
रविभौमार्कवारांश्च[2] बुद्धिमानन्नकर्मणि ॥ १०३

मासि[3] षष्ठेऽथ सौरेण वाष्टमे दशमेऽपि वा ।
द्वादशे वा परं विद्याद्युग्मेषु शिशुजन्मतः ॥ १०४

पौष्णादितीन्दुहस्ताश्विस्त्वाष्ट्रवैष्णववासवाः[4a] ।
रोहिणीमैत्रतिष्याश्च वारुणश्चोत्तरात्रयम् ॥ १०५

श्रविष्ठा[5] च[b] शुभा ह्येते षोडशान्नाशने शुभाः ।
न[6] वैधृतौ व्यतीपाते विष्ट्यां गण्डातिगण्डयोः ॥ १०६

शुक्रारज्ञाः[7] क्रमाद्याताः सप्तमाष्टमधर्मभे ।
भोज्यभोक्त्रोर्नवे त्वेते सर्वदा मरणप्रदाः ॥ १०७

अनुक्तेऽपि च यत्स्थाने स्थितो जीवबलो ग्रहः ।
मित्रदृष्टः स्ववर्गे वा स्वतुङ्गे वाऽतिशोभनाः ॥ १०८

शूले वज्रे न परिघे बालान्नप्राशनं [c]हितम् ।
प्रतिसंवत्सरान्त्यर्क्षे[8] वक्ष्ये नृणां विधिं परम् ॥ १०९

मध्वाज्यदधिसंयुक्तदूर्वामृत्युञ्जयेन तु ।
जुहुयाच्च सहस्रं वा अष्टाविंशतिमाहुतीः ॥ ११०

[1] वी. मि. सं., p. 270.

[2] वी. मि. सं., p. 270.

[3] प्र. पारि., p. 186.

[4] वी. मि. सं., p. 271; प्र. पारि., p. 186; [a] वायव्यवैष्णवाः, सं. कौ., p. 103.

[5] वी. मि. सं., p. 271; प्र. पारि., p. 186; [b] तारका ह्येताः, सं. कौ., p. 103.

[6] वी. मि. सं., p. 272; सं. कौ., p. 103.

[7] प्र. पारि., p. 187; [c] शुभम्.

[8] प्र. पारि., p. 190.

ततोऽपराह्णे सम्प्राप्ते कृत्वा कौतुकमङ्गलम् ।
ग्रहपूजां प्रकुर्वीत नक्षत्राधिपपूजनम् ॥ १११

आयुष्यहोमं कृत्वाऽथ श्रोत्रियानथ भोजयेत् ।
दत्वा गोभूहिरण्यादि तथा स्वर्णादिनिर्मितम् ॥ ११२

बध्वाथ कटिसूत्रं च वस्त्रं च परिधापयेत् ।
नक्षत्रे[1] खण्डिते येन प्राप्तः कालश्च कर्मणः ।
नक्षत्रकर्माण्यत्रैव तिथिकर्म तथैव च ॥ ११३

चूडाकर्म[2] त्रिवार्षिके ... ... ।
तृतीये[3] पञ्चमे वर्षे गते भागतृतीयके ।
तदा चौलं प्रकर्तव्यमिति केचित्प्रचक्षते ॥ ११४

तृतीयेऽपि[4 a] शिशोर्गर्भाज्जन्मतो वा विशेषतः ।
पञ्चमे[5] सप्तमे वाऽपि स्त्रियाः पुंसोऽथवा समम् ॥ ११५

उत्तरायणगे[6] सूर्ये विशेषात्सौम्यगोळके ।
अधिमासस्तु निन्द्यः स्यात्संसर्पांहस्पती तथा ॥ ११६

दशपञ्चात्मकतिथौ[7] कृष्णपक्षे त्रिधा कृते ।
अशुभं चान्त्यभागे स्यात्पूर्वभागद्वये शुभम् ॥ ११७

शुक्लपक्षे[8] शुभं प्रोक्तं चौलं कृष्णे शुभेतरत् ।
अशुभोऽन्त्यत्रिभागः स्यात्कृष्णपक्षे त्रिधा कृते ॥ ११८

[1] वी. मि. सं., p. 290.

[2] हे. प. का., p. 742.

[3] प्र. चि., p. 112.

[4] वी. मि. सं., p. 297; प्र. पारि., p. 199; पु. चि., p. 436; [a] अब्दे.

[5] वी. मि. सं., p. 297; प्र. पारि., p. 199; पु. चि., p. 436.

[6] वी. मि. सं., p. 300.

[7] वी. मि. सं., p. 302.

[8] प्र. पारि., p. 200.

द्वादशीं[1] चाष्टमीं रिक्तां षष्ठीं प्रतिपदं तथा ।
हित्वा शेषासु तिथिषु [a]क्षौरकर्म शुभावहम् ॥ ११९

शुभग्रहाणां[2] वाराः [b]स्युः पूजिता ब्रह्मणो मतम् ।
सोमवारः [c]सिते पक्षे कृष्णे [d]पक्षेऽतिगर्हितः ।
बुधवारोऽशुभः[e] प्रोक्तः पापग्रहयुते बुधे ॥ १२०

पापग्रहाणां[3] वारादौ[f] विप्राणां [g]तु [h]शुभो रवेः ।
क्षत्रियाणां क्षमासूनोर्विट्शूद्राणां [i]शनेः [j]शुभः ।
पापग्रहाणां[4] वारांशा निन्दिताः शुभकर्मणि ॥ १२१

त्रीण्युत्तराणि[5] वायव्यं रोहिणी वारुणं तथा ।
क्षौरे [k]षण्मध्यमाः [l]प्रोक्ता शेषा द्वादश गर्हिताः ॥ १२२

हस्ताश्विविष्णुपौष्णाश्च[6m] श्रविष्ठादित्यपुष्यभम् ।
सौम्यचित्रे [n]नवक्षौरे उत्तमा नव तारकाः ॥ १२३

निधने[7] जन्मनक्षत्रे वैनाशे चन्द्रभेऽष्टमे ।
विपत्करवधे क्षौरं प्रत्यरे च विवर्जयेत् ॥ १२४

[1] वी. मि. सं., p. 302 ; पु. चि., p. 436 ; [a] चौलकर्म.

[2] वी. मि. सं., p. 303 ; प्र. पारि., p. 201 ; [b] तु ; [d] वि, मु. टी., p. 147 ; [c] सितः शस्तः ; [d] तु ; [e] वारः शुभः प्रोक्तः पापग्रहयुतोऽपि सन् । शुभग्रहाणामित्यर्धं न दृश्यते.

[3] वी. मि. सं., p. 303 ; प्र. पारि., p. 201 ; [f] वाराद्याः ; [h] शुभाः ; [j] शुभाः, मु. टी., p. 147 ; [g] शुभदं ; [j] शुभम्, प्र. चि., p. 112 ; [g] शुभदं ; [i] शनौ शुभम्.

[4] वी. मि. सं., p. 303 ; प्र. पारि., p. 201.

[5] वी. मि. सं., pp. 304 and 320 ; 320 तमपुटे ; [l] ताराः, प्र. पारि., p. 200 ; सं. कौ., p. 108 ; प्र. चि., p. 112 ; [k] च.

[6] वी. मि. सं., pp. 304 and 319 ; 319 तमे पुटे ; [m] पौष्णानि श्रवणादितिपुष्यकाः ; [n] क्षौरेषूत्तमाः, प्र. पारि., p. 200 ; [m] "पौष्णाश्च" इत्येतल्लिखिते न दृश्यते । सं. कौ., p. 108 ; [m] पौष्णानि, प्र. चि., p. 112 ; [m] पौष्याश्च.

[7] प्र. पारि., p. 112.

सम्पदि[1] क्षेमभे मित्रे साधके भेऽतिमित्रभे ।
क्षौरकर्म प्रशस्तं स्याच्छोभनांशगते विधौ ॥ १२५

आद्योऽंशो विपदि त्याज्यः प्रत्यरे चरमोऽशुभः ।
वधे त्याज्यस्तृतीयोऽंशः शेषांशा अतिशोभनाः ॥ १२६

जन्माष्टमे विधौ याते क्षौरमायुःक्षयाय च ।
तस्माच्चन्द्रोऽष्टमे वर्ज्यः सर्वथा क्षुरकर्मणि ॥ १२७

वैनाशिकाख्यनक्षत्रे अष्टाशीत्यंशकं विना ।
शिष्टांशाः शुभदाः सर्वे जन्मनीन्दुगतांशकात् ॥ १२८

जन्मर्क्षं कर्मनक्षत्रं आधानर्क्षं च वर्जयेत् ।
सर्वथा क्षौरकर्माद्यं कृतं चेल्लुप्ततां व्रजेत् ॥ १२९

अस्तग्रहाणां[2] वर्गाश्च तादृग्वर्गगतः शशी ।
पापग्रहाणां वर्गश्च वर्ज्याः क्षौरे विशेषतः ॥ १३०

अष्टमस्था[3] ग्रहाः सर्वे नेष्टाः शुक्रविवर्जिताः ।
शुक्रश्च[4 a] निधने क्षौरे सर्वसम्पत्प्रदः शिशोः ॥ १३१

गुरुर्भृगुर्वा[5] चन्द्रो वा शुभांशस्थो बलान्वितः ।
लग्नादुपचये[b] क्रूराश्चौलयोगः शुभावहः ॥ १३२

गर्भे[6] मातुः कुमारस्य न कुर्याच्चौलकर्म तु ।
पञ्चमासादधः कुर्यादत ऊर्ध्वं न कारयेत् ॥ १३३

[1] प्र. पारि., p. 200.

[2] वी. मि. सं., p. 307.

[3] वी. मि. सं., p. 308 ; प्र. पारि., p. 201.

[4] वी. मि. सं., p. 308 ; प्र. पारि., p. 201 ; [a] तु.

[5] वी. मि. सं., p. 308 ; प्र. पारि., p. 202 ; [b] तथोपचयगो लग्नात् क्षौर.

[6] सं. म., p. 30 ; बा. आ., p. 32.

अथास्मिन्[1][a] योगान्वक्ष्यामि दुर्लभे प्रोक्तलक्षणे ।
अहं [b]तद्दोषसङ्घाततूलवातान् लघौ दिने ॥ १३४

यथोक्तकालाभावे[2] तु यथालाभं [c]शुभो बलैः ।
योगो दोषहरः [d]कुर्याद्दोषाणामपवादनम् ॥ १३५

सितेन्दुजीवसौम्यानामंशके[3] दिवसोदये ।
होराद्रेष्काणलग्ने[4] च चूडाकर्माऽतिशोभनम् ॥ १३६

त्रिकोणकण्टके[5][e] वाऽपि [f]सत्कर्मणि गते विधौ ।
गुरुर्वातिबली[g] प्रोक्तश्चौलयोगः शुभावहः ॥ १३७

मीने[6] शुक्रेण[h] संयुक्ते भवे भानौ चतुष्टये ।
गुरौ [i]यातेऽथवा योगः [j]शुभदश्चौलकर्मणि ॥ १३८

अनिष्टस्थानगो[7] यः स्याद्ग्रहो लग्नेशवीक्षितः ।
गुरुणा बलिना दृष्टो यदीष्टस्थानगो भवेत् ॥ १३९

मीने[8][k] मेषे वृषे लग्ने ससिते भवगे रवौ ।
बुधोदये वा योगाः स्युश्चूडाकर्मणि [l]शोभनाः ॥ १४०

[1] वी. मि. सं., p. 308; प्र. पारि., p. 202; [a] अत्र योगं; [b] वात-लघौ.

[2] वी. मि. सं., p. 308; प्र. पारि., p. 202; [c] बलैः शुभः; [d] वाहनम्.

[3] वी. मि. सं., p. 308.

[4] वी. मि. सं., p. 308.

[5] वी. मि. सं., p. 308; प्र. पारि., p. 202; [e] णे केन्द्रगे; [f] निरते; [g] बलः प्रोक्तः क्षौर.

[6] वी. मि. सं., p. 309; प्र. पारि., p. 202; [h] शुक्रे च लग्नस्थे भवनाथौ; [i] चाये; [j] क्षुर.

[7] वी. मि. सं., p. 309; प्र. पारि., p. 202.

[8] वी. मि. सं., p. 309; प्र. पारि., p. 202; [k] मीनमेषवृषे; [l] पूजिताः.

घटे[1] सशुक्रे लग्नस्थे [a]सबुधे व्ययगे रवौ ।
त्रिकोणगे[2] गुरौ चन्द्रे चूडायोगोऽयमुत्तमः ॥ १४१

भवे[3b] व्ययोदये भानुबुधशुक्रा [c]यदा स्थिताः ।
चन्द्रे [d]शुभांशके केन्द्रे चूडायोगः शुभावहः ॥ १४२

त्रिषडायेषु[4e] पापेषु शुभाः [f]केन्द्रत्रिकोणयोः ।
एको द्वौ वा यथालाभं चूडायोगः शुभावहः ॥ १४३

यमे[5] कर्किणि सिंहे च शशिजे भृगुजे [g]विधौ ।
रवौ भवे व्यये वाऽपि [h]योगश्चौले शुभावहः ॥ १४४

यमारार्कांशगे[6] लग्ने द्रेष्काणे दिवसे तथा ।
कालहोरोदये चैव क्षौरमायुःक्षयावहम् ॥ १४५

लग्नेन्दुराशिगौ[7] द्वौ द्वौ भवनाथयुतेक्षितौ ।
भवे[8] कश्चिद्बली स्याचेत् चूडायोगोऽयमुत्तमः ॥ १४६

लग्नेन्दुराशिगौ[9] द्वौ द्वौ भवनाथयुतेक्षितौ ।
भवेत्कश्चिद्बली तत्र चूडायोगोऽयमुत्तमः ॥ १४७

सिते[10] पक्षे विधुः प्राणी भवे लग्नाद्ग्रहो बली ।
लग्नस्योपचये नाथश्चूडायोगः शुभावहः ॥ १४८

[1] वी. मि. सं., p. 309; प्र. पारि., p. 202; [a] बुधे व्ययगते.
[2] वी. मि. सं., p. 309; प्र. पारि., p. 202.
[3] वी. मि. सं., p. 309; प्र. पारि., p. 202; [b] भवव्य; [c] यदि; [d] शुभांशगे.
[4] वी. मि. सं., p. 309; प्र. पारि., p. 202; [e] यगताः पापाः; [f] कोणगाः.
[5] वी. मि. सं., p. 309; प्र. पारि., p. 202; [g] बुधे; [h] क्षौरे.
[6] वी. मि. सं., p. 309.
[7] वी. मि. सं., p. 310.
[8] वी. मि. सं., p. 309.
[9] प्र. पारि., p. 202.
[10] वी. मि. सं., p. 309.

विद्यारम्भो[1] व्रतोद्देशः क्षौरं चैव विशेषतः ।
गलग्रहे न कर्तव्यं यदीच्छेत्पुत्रजीवितम् ॥ १४९

जन्माष्टमे[2] विधौ याते चौळमायुःक्षयाय च ।
तस्माज्जन्माष्टमं वर्ज्यं सर्वदा क्षुरकर्मणि ॥ १५०

रन्ध्रेशः[3] स्वांशकस्वोच्चस्वक्षेत्रोपचयर्क्षगः ।
अष्टमस्थस्य दोषोऽयं विनश्यति न संशयः ॥ १५१

लग्नादष्टमराशीशः[4] केन्द्रगः शुभवीक्षितः ।
यद्यप्यष्टमगस्योक्तं[5] दोषमाशु व्यपोहति ॥ १५२

गर्भिण्यां[6] मातरि शिशोः क्षौरकर्म न कारयेत् ।
शताभिषेकेऽप्येवं स्यात्कालो वेदव्रतेष्वपि ॥ १५३

वैधव्यं[7] च विवाहे स्याज्जडत्वं व्रतबन्धने ।
चूडायां च शिशोर्मृत्युर्विघ्नं यात्राप्रवेशयोः ॥ १५४

विट्शूद्राणां[8] शनेः शुभः ... ... ।
राजकार्यनियुक्तानां[9] नटानां रूपजीविनाम् ।
श्मश्रुरोमनखच्छेदे नास्ति [a]कालविशोधनम् ॥ १५४अ

द्वितीयजन्मनः[10] पूर्वमारभेताक्षरान्[b] सुधीः ।

[1] सं. कौ., p. 111.
[2] वी. मि. सं., p. 310.
[3] वी. मि. सं., p. 311.
[4] वी. मि. सं., p. 311.
[5] वी. मि. सं., p. 311.
[6] वी. मि. सं., p. 312.
[7] सं. म., p. 113; वी. मि. सं., pp. 313 and 385.
[8] वी. मि. सं., p. 318.
[9] वी. मि. सं., p. 321; पु. चि., p. 456; [a] विधिर्न्नृणाम्.
[10] वी. मि. सं., p. 321; ध. प्र., p. 59; [b] अक्षराभ्यासमाचरेत्.

मौञ्जीबन्धः[1] ततः पश्चाद्वेदारम्भो विधीयते ॥ १५५

पञ्चसप्तममेवाष्टपूर्वं[2] स्यान्मौञ्जिबन्धनम् ।
तत्र चैवाक्षराभ्यासः कर्तव्यः सूदगायने ॥ १५६

बृहस्पतिमतं चैव तदभावेऽधुनोच्यते ।
सौम्यायने प्रदोषादि चिन्तयेन्मौञ्जिबन्धनात् ॥ १५७

यां[3] तिथिं समनुप्राप्य अस्तं याति दिवाकरः ।
सा[4] तिथिर्मुनिभिः प्रोक्ता दानाध्ययनकर्मसु ॥ १५८

प्राङ्मुखो[5] गुरुरासीनो वरुणाभिमुखं शिशुम् ।
अध्यापयेच्च प्रथमं द्विजाशीर्भिः प्रपूजितम् ॥ १५९

उपदेष्टाऽनुमन्ता[6] च लोके तुल्यफलौ स्मृतौ ।
एकलव्येनानुपदेष्टापि द्रोणाचार्यो गुरुः कृतः ॥ १६०

शमयन्त्या[7] सप्ताहात् कम्पादिकृतं निमित्तमाश्वेव ।
अतिवर्षणोपवासव्रतदीक्षाजप्यहवनानि ॥ १६१

वृष्टिः[8] करोति दोषं तावन्नाकामसम्भवा राज्ञः ।
यावन्न भवति याने नरपशुचरणाङ्किता वसुधा ॥ १६२

अग्न्याधेयं[9][a] प्रतिष्ठां च यज्ञदानव्रतानि च ।
वेदव्रतवृषोत्सर्गचूडाकरणमेखलाः[b] ॥ १६३

[1] ध. प्र., p. 59.
[2] ध. प्र., p. 59.
[3] बो. ध. वि., p. 199.
[4] बो. ध. वि., p. 199.
[5] ज्यो. तत्व., p. 656.
[6] आ. तत्व., p. 347; ज्यो. तत्व., p. 658; पूर्वार्धं परम्.
[7] ज्यो. तत्व., p. 710; मल. तत्व., p. 833.
[8] मल. तत्व., p. 820.
[9] हे. प. का., p. 40; हे. व्रत., p. 244; [a] धानं; [b] मेखला, पु. चि., p. 19.

माङ्गल्यमभिषेकं च मलमासे विवर्जयेत् ।
गर्भाष्टमेऽब्दे[1] विप्रस्य क्षत्रस्यैकादशे तथा ।
वैश्यस्य द्वादशे वर्षे कार्यं मौञ्जीनिबन्धनम् ॥ १६४

कृष्णाजिनं[2] ब्राह्मणस्य रौरवं क्षत्त्रियस्य तु ।
बस्ताजिनं[3] तु वैश्यस्य सर्वेषां वा गवाजिनम् ॥ १६५

विनर्तुना[4] वसन्तेन कृष्णपक्षे गळग्रहे ।
अनध्याये चोपनीतः पुनः संस्कारमर्हति ॥ १६६

श्रीविद्याबलकारि[5] चोपनयनं प्रोक्तं वसन्ते शिशोः
ग्रीष्मे क्षत्रियवैश्ययोः शुभकरं पूर्वाह्णपक्षे सिते ।
कृष्णे च प्रतिपद्दिनं शुभकरं नैकादशी द्वादशी
रिक्तानध्ययनं विना शुभदिने चन्द्रे शुभैर्वीक्षिते ॥१६७

गोचराष्टमवर्गाभ्यां[6] गुरुशुद्धिर्न लभ्यते ।
तदोपनयनं कार्यं चैत्रे मीनगते रवौ ॥ १६८

गुरौ[7] भृगौ नष्टगते च चैत्रे
कार्यं न मङ्गल्यमनर्थकारि ।
मीनस्थितेऽर्के खलु चैत्रमासे
शुभप्रदो ब्राह्मणमौञ्जिबन्धः ॥ १६९

सिंहाळी[8] वर्जयेल्लग्ने ग्रहैरष्टमवर्जितैः ।

[1] हे. प. का., p. 746.
[2] स्मृ. च. सं., p. 74.
[3] स्मृ. च. सं., p. 74.
[4] वी. मि. सं., p. 354; सं. कौ., p. 115.
[5] वी. मि. सं., p. 354.
[6] वी. मि. सं., p. 357.
[7] वी. मि. सं., p. 357.
[8] नि. व्या., p. 836.

मृगकुंभगते[1] भानौ मध्यमं मीनमेषयोः ।
उत्तमं गोयुगस्थेऽर्के ह्यधमं चोपनायनम् ॥ १७०

शुक्रे[2] नष्टे तथा जीवे दुर्बले चन्द्रभास्करे ।
व्रतोपनयनं कार्यं चैत्रे मीनगते रवौ ॥ १७१

अतीव[3] नष्टे सुरराजपूज्ये
सिंहस्थिते वा द्विजपुङ्गवानाम् ।
व्रतं[4] प्रशस्तं खलु मासि चैत्रे
कर्तुश्चिरायुः सुखसम्पदे स्यात् ॥ १७२

जीवभार्गवयोरस्ते[5] सिंहस्थे देवतागुरौ ।
मेखलाबन्धनं शस्तं चैत्रे मीनगते रवौ ॥ १७३
द्वादश्येकादशी[6] चैव मध्यमास्तिथयस्तथा ।
मध्यमाश्च[a] प्रशंसन्ति चन्द्रे च बलसंयुते ॥ १७४

द्वितीया[7] पञ्चमी षष्ठी सप्तमी दशमी तथा ।
त्रयोदशी तृतीया च शुक्ले [b]श्रेष्ठाः प्रचोदिताः ॥ १७५

कृष्णे[8] चैव प्रशस्ताः स्युस्तिथयश्चोपनायने ।
शुक्लपक्षः[9] शुभः प्रोक्तः कृष्णश्चाऽन्त्यत्रिकं विना ।

[1] नि. व्या., p. 931.

[2] वी. मि. सं., p. 357 ; नि. व्या., p. 932.

[3] वी. मि. सं., p. 357.

[4] वी. मि. सं., p. 357.

[5] वी. मि. सं., p. 357 ; नि. व्या., p. 932.

[6] वी. मि. सं., p. 359 ; पु. चि., p. 438 ; [a] कृष्णे पञ्च प्रशंसन्ति तिथयश्चोपनायने.

[7] वी. मि. सं., p. 359 ; पु. चि., p. 438 ; [b] श्रेष्ठा प्रकीर्तिता.

[8] वी. मि. सं., p. 359.

[9] वी. मि. सं., p. 359 ; च. म. सं., p. 14 ; वि. पारि., p. 474 ; सं. कौ., p. 116 ; बा. आ., p. 46.

मिथुने[1] संस्थिते भानौ ज्येष्ठमासो न दोषकृत् ॥ १७६

भृगोरङ्गिरसो[2] मौढ्ये कर्तव्यं नौपनायनम् ।
हस्तत्रये[3] पुष्यधनिष्ठयोश्च
पौष्णाश्विसौम्यादितिविष्णुभेषु ।
शस्ते तिथौ चन्द्रबलेन युक्ते
कार्यौ द्विजानां व्रतबन्धमोक्षौ ॥ १७७

चन्द्रे[4] बलयुते लग्नाच्छुभभावे शुभेक्षिते ।
चतुर्दशीं प्रशंसन्ति कुमारे वयसाधिके ॥ १७८

कृष्णे[5] च [a]प्रथमा पूज्या कदाचिच्छुभगे विधौ ।
पापग्रहाणां[6] वाराः स्युर्न शुभाश्चन्द्रवासरः ।
सिते[7] पक्षे प्रशस्तः स्यात्कृष्णे वारो विधोर्न हि ॥ १७९

शुभो[8] बुधो नास्तमितः पापग्रहयुतो न च ।
बह्वृचानां[9] गुरोर्वारो[b] यजुर्वेदजुषां [c]कवेः ।
सामगानां [d]धरासूनोरथर्वविदुषां [e]रवेः ॥ १८०

त्रिषूत्तरेषु[10] रोहिण्यां हस्ते मैत्रे च वासवे ।
त्वाष्ट्रे [f]सौम्यपुनर्वस्वोः [g]प्रशस्तं ह्यौपनायनम् ॥ १८१

[1] वि. पारि., p. 474.
[2] च. म. सं., p. 14.
[3] वि. पारि., p. 476.
[4] वी. मि. सं., p. 360.
[5] वी. मि. सं., p. 360; पु. चि., p. 438; [a] प्रथमाः पूज्याः.
[6] वी. मि. सं., p. 364; पु. चि., p. 439.
[7] वी. मि. सं., p. 364; पु. चि., p. 439.
[8] पु. चि., p. 439.
[9] वी. मि. सं., p. 365; प्र. पारि., p. 215; [d] सूनुः; [e] रविः, वि. पारि., p. 476; [b] वारे; [c] बुधे, सं. कौ., p. 117.
[10] वी. मि. सं., p. 366; प्र. पारि., p. 216; वि. पारि., p. 477; [g] उत्तमम्, वा. आ., p. 61; [f] सौम्ये.

वारुणे[1] वैष्णवे पुष्ये वायव्ये प्रौष्ठपद्यपि ।
आश्विने षट्सु भेषूक्तं मध्यमं चैव पौषणभे ॥ १८२

कृत्तिका[2] भरणीमूलज्येष्ठार्द्रासु विशाखयोः ।
पूर्वात्रये च सार्पर्क्षे न कुर्यादौपनायनम् ॥ १८३

व्याघातं[3] परिघं वज्रं व्यतीपातं च वैधृतिम् ।
गण्डातिगण्डशूलं च विष्कम्भं चैव वर्जयेत् ॥ १८४

शिष्टाष्टादशयोगेषु[a] प्रशस्तं ह्यौपनायनम् ।
बवादीनां[4] तु षट्कं स्यादुपनाये सुपूजितम् ।
शकुन्यादीनि विष्टिं च वर्जयेत्तु विशेषतः ॥ १८५

झषचापकुळीरस्थो[5 b] जीवोऽप्यशुभगोचरः ।
अतिशोभनतां दद्याद्विवाहोपनयादिषु ॥ १८६

एवं[6] शुभेऽब्दे देवेज्यो जन्मकर्मव्ययारिभिः ।
तृतीयबन्धुरन्ध्रैश्च विनाऽन्यत्र शुभप्रदः ॥ १८७

विशेषाद्देवमन्त्री[7] चेदशुभे गोचरे स्थितः ।
चापे[8] मीने कुळीरे च शुभदश्चोपनायने ॥ १८८

अशुभेऽब्दे[9] ग्रहास्सर्वेऽशुभगोचरगा यदि ।
शान्त्यभावाच्छमं नैव यात्यब्दः कालमृत्युवत् ॥ १८९ ॥

[1] वा. आ., p. 68.
[2] वी. मि. सं., p. 367 ; वा. आ., p. 68.
[3] वी. मि. सं., p. 370 ; पु. चि., p. 440 ; [a] शिष्टेत्यर्धं न दृश्यते.
[4] वी. मि. सं., p. 371.
[5] वी. मि. सं., p. 373 ; प्र. पारि., p. 213 ; [b] झष.
[6] वी. मि. सं., p. 373.
[7] वी. मि. सं., p. 373.
[8] वी. मि. सं., p. 373.
[9] प्र. पारि., p. 213.

अथर्वणप्रदिष्टाः स्युः शतं सैकं तु मृत्यवः ।
एकस्तेषां सकालः स्यादन्येऽप्यागन्तवो नृणाम् ॥ १९०

आगन्तवो महाशान्त्या शान्तिं यान्तीह मृत्यवः ।
न कालसंज्ञितो मृत्युः यायाच्छान्त्या शमं बलात् ॥ १९१

तस्माद्ग्रहेभ्यः[1] कालत्वाद्बली संवत्सरः स्मृतः ।
शान्तिर्ग्रहाणां कर्तव्या न तु संवत्सरस्य च ॥ १९२

भृगोरङ्गिरसो[2] मौढ्ये कर्तव्यं नौपनायनम् ॥ १९३

तयोर्बाल्ये च वार्धक्येऽधिमासे दक्षिणायने ।
द्वितीया[3] पञ्चमी षष्ठी सप्तमी दशमी तथा ।
त्रयोदशी तृतीया च शुक्ले श्रेष्ठाः प्रचोदिताः ॥ १९४

द्वादश्येकादशी[4] चैव मध्यमौ च तिथी विना ।
मध्यमौ च प्रशंसन्ति चन्द्रे तु बलसंयुते ॥ १९५

कृष्णे चैव प्रशस्ताः स्युस्तिथयश्चोपनायने ॥ १९५अ

अस्तं[5] गते गुरौ शुक्रे वृद्धे बाले मलिम्लुचे ।
व्रतारम्भापवर्गं[a] च न कुर्यान्मौञ्जिबन्धनम् ॥ १९६

आधानं[6] यज्ञकर्मादि प्रायश्चित्तव्रतानि च ।
न कुर्यान्मलमासेऽपि शुक्रगुर्वोरुपप्लवे ॥ १९७

निष्क्रमं[7] जातकर्माणि काम्यं वृषविसर्जनम् ॥ १९७अ

[1] वी. मि. सं., p. 374; प्र. पारि., p. 213.

[2] प्र. पारि., p. 214.

[3] प्र. पारि., p. 215.

[4] प्र. पारि., p. 215.

[5] स. म., p. 168; तिथ्य, p. 251; [a] अपवर्गौ.

[6] स. म., p. 168.

[7] स. म., p. 168.

उपनीतो[1] रवेर्लग्ने हन्यते भूपतेरुषा ।
तेन दृष्टे युते लग्ने बहुरोगी द्विजो भवेत् ॥ १९८

चन्द्रादर्थे[2] व्यये वाऽपि तथैवोभयतो ग्रहाः ।
सुनफाप्यनफा चैव योगा दुरुधुराः शुभाः ॥ १९९

चन्द्रात्स्मराररिरन्ध्रेषु[3] यद्येकस्मिन् शुभग्रहे ।
स्थितेऽधियोगसंज्ञः स्याच्छुभयोगो द्विजन्मनि ॥ २००

मीने[4] स्वांशगते लग्ने वृषे तत्त्वकला बुधे ।
सर्वेऽपि तुङ्गाः शुभदाः शुभयोगो द्विजन्मनि ॥ २०१

जीवेन्दू[5] कर्कगौ लग्ने सितज्ञौ मेषगे रवौ ।
वृषांशेऽन्ये त्रिषष्ठाये काले कुर्याद्द्विजन्म तत् ॥ २०२

अनिष्टस्थानगो[6] यश्च तस्य चाष्टमवर्गके ।
तद्युक्तराशिः बह्वक्षः सोऽसौ दोषं न यच्छति ॥ २०३

एते[7] शुभप्रदा योगा द्वितीये जन्मनीरिताः ।
सत्स्वप्यन्तदोषेषु शुभं दद्युर्निजैर्बलैः ॥ २०४

यथोक्तकालदौर्लभ्याद्योगान्वच्मि[8] शुभप्रदान् ।
द्विजन्मकालसम्भूतदोषाणां कुलनाशनम् ॥ २०५

केन्द्रे[9] त्रिकोणे वा जीवे भानौ शुक्रेऽथवा व्यये ।
द्वितीये ज्ञे शुभो योगो द्विजानां चोपनायने ॥ २०६

[1] वी. मि. सं., p. 377 ; प्र. पारि., p. 216.
[2] प्र. पारि., p. 217.
[3] प्र. पारि., p. 217.
[4] प्र. पारि., p. 217.
[5] प्र. पारि., p. 217.
[6] प्र. पारि., p. 218.
[7] प्र. पारि., p. 218.
[8] प्र. पारि., p. 218.
[9] प्र. पारि., p. 218.

लग्नार्थभ्रातृभे[1] शुक्रे जीवो वाऽन्योऽथ कण्टके ।
त्रिषडेकादशे पापे न कोऽप्यष्टमगो यदि ॥ २०७

गुरौ[2] केन्द्रे भवे भानौ चन्द्रे शुभनवांशके ।
शुभग्रहदृशा युक्तः शुभराश्युदयो यदि ॥ २०८

भृगौ[3] मीने वृषे चापे जीवे केन्द्रत्रिकोणगे ।
कर्किचापझषस्थेऽस्मिन् योगः शुभग्रहोदये ॥ २०९

दशमायोदयान्[4] याताः शुक्रभान्विन्दुजाः क्रमात् ।
चन्द्रे शुभनवांशस्थे योगः स्यादौपनायने ॥ २१०

बुधार्कशुक्राः[5] कर्मायलग्नगाः क्रमशो बली ।
चन्द्रः शुभांशगो योगो द्विजन्मनि शुभोदये ॥ २११

मेषगोकर्कटान्[6] याताः भानुशुक्रेन्दवः क्रमात् ।
यमोदये भवेद्योगो द्विजोपनयने शुभः ॥ २१२

जीवे[7] शुक्रेऽथवा मीने लग्ने भवगते रवौ ।
व्यये कर्मणि वा सौम्ये शुभयोगो द्विजन्मनि ॥ २१३

दोषे[8] बलविहीने च गुणे बहुबलैर्युते ।
अपवादबलैर्दोषप्रध्वंसो भावगे शुभे ॥ २१४

प्राप्तमभ्युदयश्राद्धं[9] पुत्रसंस्कारकर्मणि ।
पत्नी रजस्वला चेत्स्यान्न कुर्यात्तत्पिता तदा ॥ २१५

[1] प्र. पारि., p. 218.
[2] प्र. पारि., p. 218.
[3] प्र. पारि., p. 218.
[4] प्र. पारि., p. 218.
[5] प्र. पारि., p. 218.
[6] प्र. पारि., p. 218.
[7] प्र. पारि., p. 218.
[8] प्र. पारि., p. 218.
[9] वि. पारि., Part I, p. 480; Part II, p. 4.

अष्टैतान्यव्रतघ्नानि[1] आपो[a] मूलं फलं पयः ।
हविर्ब्राह्मणकाम्या च गुरोर्वचनमौषधम् ॥ २१६

कार्पासकं[2] सदा दद्याच्छुचिक्षेत्रे विशोधितम् ।
जीवभर्तृकया नार्या ब्राह्मण्या सूत्रकं कृतम् ॥ २१७

ब्राह्मणस्याजिनं[3] कार्ष्णं रौरवं क्षत्रियस्य च ।
बास्तं[b] वैश्यस्य वासांसि शाणक्षौमाविकानि च ॥ २१८

अवकीर्णिव्रतं[4] कुर्यात्सप्तरात्रमसंशयम् ।
नर्मदोत्तरभागे[5] [c] तु कर्तव्यं [d]सिंहसंयुते ।
कर्कटे[6] संस्थिते [e]भानावुपाकुर्यात्तु [f]दक्षिणे ॥ २१९

शान्तिं[7] कृत्वा [g]तयोर्वाऽपि शुक्रदेवेन्द्रमन्त्रिणोः ।
होमैर्दानैर्जपैर्वाऽपि तयोरुदितमन्त्रकैः ॥ २२०

कर्तव्यं[8] श्रावणं विप्रैरिति जीवेन भाषितम् ।
वेदोपाकरणे[9] प्राप्ते कुळीरे संस्थिते रवौ ।
उपाकर्म न कर्तव्यं कर्तव्यं सिंहयुक्तके ॥ २२१

[1] वि. पारि., p. 494 ; प्र. पारि., p. 240 ; [a] ह्यापो मूलं घृतम्.

[2] वै. व., p. 154.

[3] वी. मि. सं., p. 414 ; वै. व., p. 160 ; [b] वस्ताजिनं तु वैश्यस्य सर्वेषां वा गवाजिनम्.

[4] वै. व., p. 169.

[5] परा. आ., p. 129 ; च. म. सं., p. 57 ; [d] युक्तके, प्र. पारि., p. 246 ; [c] देशे, (वि. पारि., Part I, p. 511 ; Part II, p. 553 ; च. म. सं वत्पाठः) नि सि., Part II, p. 17 ; [d] युक्तके, वी. मि. सं., p. 97 ; [d] युक्तके.

[6] परा. आ., p. 129 ; च. म. सं., p. 57 ; प्र. पारि., p. 246 ; वि. पारि., p. 511 ; Part II, p. 553 ; नि. सि., p. 17 ; [f] दक्षिणः, वी. मि. सं., p. 97 ; [e] च.

[7] वै. व., p. 60 ; वि. पारि., p. 741 ; [g] तयोस्तद्वत्.

[8] वै. व., p. 60.

[9] वि. पारि., Part II, p. 553.

उपनीय[1] दद्द्वेदमाचार्यः स उदाहृतः ।
एवं[2] दण्डादिभिर्युक्तं[a] संस्कृत्य [b]विधिवत् पिता ।
वेदमध्यापयेद्यत्नाच्छास्त्रं[c] मन्वादिकं तथा ॥ २२२

उपनीतो[3] द्विजो नित्यं गुरवे हितमाचरेत् ।
स्रञ्जालोजनसिकुथाद्यैर्न[4](?) स्यादौक्षणिकः क्वचित् ॥२२३

यानि[5] शास्त्रनिषिद्धानि तानि यत्नेन वर्जयेत् ।
दयादयं(?) गुरुहितं कुर्याद्देवर्षिपूजनम् ॥ २२४

अग्न्याधेयं[6] भैक्षचर्यामधःशय्यां प्रदोर्हिनम्(?) ।
आसमावर्तनात्कुर्यात्कृतोपनयनो द्विजः ॥ २२५

ब्राह्मणो[7a] वेदमूलः स्याच्छ्रुतिस्मृत्योः [b]समः स्मृतः ।
सदाचारस्य च तथा ज्ञेयमेतत्त्रिकं सदा ॥ २२६

अधीत्य[8] चतुरो वेदान् [c]सषडङ्गपदक्रमान् ।
स्मृतिहीना न शोभन्ते चन्द्रहीनेव शर्वरी ॥ २२७

[1] स्मृ. च. सं., p. 88.

[2] या. अप., p. 64; स्मृ. च. सं., p. 88; [b] तनयं, ब्रा. स., p. 3; [a] कैः; [b] तनयं, (च. म. सं., p. 31; [c] पश्चात् उत्तरार्धं परम्), परा. आ., p. 153; [a] कैः; [b] तनयं; [c] पश्चात् नि. प्र., Part I, p. 16; उत्तरार्धं परं, Part II, p. 241; स्मृ. च. सं. वत्पाठः, ग. आचा., p. 218; [b] तनयं, (वै. व., p. 179; स्मृ. मुक्ता. का., ग. आचा. वत्पाठः), बा. आ., p. 5; [c] पश्चात् उत्तरार्धं परम्.

[3] ब्र. कल्प., p. 58/2.

[4] ब्र. कल्प., p. 58/2.

[5] ब्र. कल्प., p. 58/2.

[6] ब्र. कल्प., p. 60.

[7] परा. आ. p. 153; ब्र. कल्प., p. 67; [a] ब्राह्मणा धर्ममूलत्वं; [b] समं स्मृतम्.

[8] स्मृ. च. सं., p. 10; परा. आ., p. 153; [c] साङ्गोपाङ्ग, स्मृ. मुक्ता. का., p. 13; [c] षडङ्गं च.

श्रुतिस्मृती[1] हि[a] विप्राणां चक्षुषी [b]परमे मते ।
काणस्तत्रैकया[2] हीनः द्वाभ्यामन्धः प्रकीर्तितः ॥ २२८

श्रुतिस्मृती[3] चक्षुषी द्वे द्विजानां न्यायवर्त्मनि ।
मार्गमुज्झन्ति तद्धीनाः प्रपतन्ति पथश्च्युताः ॥ २२९

प्रथमा[4] च द्वितीया च तृतीया पञ्चमी तथा ।
दशमी द्वादशी चैव एकादश्यः सुपूजिताः ॥ २३०

त्रयोदशी[5] सप्तमी च कदाचिच्छुभदे तिथी ।
यदा चन्द्रो बुधांशस्थो बुधजीवसितेक्षितः ॥ २३१

वारवर्गोदया[6] वर्ज्याः दर्शनं चार्किभौमयोः ।
मध्यमौ रविशीतांश्वोः शेषाणामुत्तमाः स्मृताः ॥ २३२

ताराश्चतस्रः[7] सौम्याद्याः विद्यारम्भे चतुर्मुखे ।
त्रीण्युत्तराणि पौष्णं च रोहिणी मध्यमानि च ॥ २३३

शेषाणि[8] भानि वर्ज्यानि विद्यारम्भे शुभेप्सुभिः ।
प्रत्येकमेकतो[9] वक्ष्ये वृत्रारेऽवहितः शृणु ।
भेर्यादिनटशास्त्रेषु[10] नाट्ये सामुद्रिकाह्वये ॥ २३४

[1] स्मृ. च. सं., p. 10; स्मृ. रत्ना., p. 5; [a] तु; [b] द्वे विनिर्मिते; स्मृ. मुक्ता. का., p. 13.

[2] स्मृ. च., p. 10; स्मृ. रत्ना., p. 5; स्मृ. मुक्ता. का., p. 13.

[3] कृ. रत्ना., p. 23.

[4] प्र. पारि., p. 257.

[5] प्र. पारि., p. 257.

[6] प्र. पारि., p. 257.

[7] प्र. पारि., p. 257.

[8] प्र. पारि., p. 257.

[9] प्र. पारि., pp. 257-8.

[10] प्र. पारि., p. 258.

कौटिल्य[1] (ये ?) क्षुरिकादाने वेदशान्तिकमारभेत् ।
मल्ले महानसे खड्गे कृते तुरगवारणे ॥ २३५

शास्त्राभ्यासे[2] विरोधे च रौद्रतिष्योत्तरास्त्रयः ।
पौष्णश्रवणरोहिण्यः सौम्यवायू च शोभनाः ॥ २३६

मैत्रं[3] कुक्कुटशास्त्रे स्यादायुर्वेदगजाश्वयोः ।
तयोरारोहणे चैव पूषभानि शुभानि च ॥ २३७

अश्विनी[4] चाश्वविद्यायां गजविद्यासु शोभनम् ।
त्वाष्ट्रं चित्रकविद्यासु स्वातीमैत्रपुनर्वसू ॥ २३८

गजानां[5] जन्मभं सौम्यं पुमान्पुष्ये परेऽङ्गना ।
हयानां[6] वारुणाश्विन्यौ स्त्रीपुंसो जन्मभे वरे ॥ २३९

अर्थशास्त्रेषु[7] वैश्वाद्यत्रितयं पौष्णमेव च ।
अश्विनी रोहिणी सौम्यं पुष्यं हस्तादिपञ्चकम् ॥ २४०

ज्योतिराद्यङ्गशास्त्राणां[8] स्वाती हस्तपुनर्वसू ।
पौष्णं तिष्याश्विनीमूलवारुणाः स्युः सुपूजिताः ॥ २४१

वारुणं[9] योगशास्त्रेषु समरेष्विन्द्रभं शुभम् ।
हस्तस्वात्यश्विसौम्याः स्युरायुर्वेदे सुपूजिताः ॥ २४२

[1] प्र. पारि., p. 258.
[2] प्र. पारि., p. 258.
[3] प्र. पारि., p. 258.
[4] प्र. पारि., p. 258.
[5] प्र. पारि., p. 258.
[6] प्र. पारि., pp. 257-8.
[7] प्र. पारि., pp. 257-8.
[8] प्र. पारि., pp. 257-8.
[9] प्र. पारि., pp. 257-8.

वासवो[1] रेवती सौम्या रोहिणी तिष्यमैत्रभम् ।
पुनर्वसुश्च हस्तश्च शब्दशास्त्रे सुपूजिताः ॥ २४३

गणिते[2] रेवतीहस्तमैत्रतिष्यार्द्रवासवाः ।
ज्योतिःशास्त्रे[3] निमित्ते च रोहिणीवारुणौ शुभौ ॥ २४४

आदित्यवैष्णवस्वातीतिष्यहस्ताश्विवारुणाः[4] ।
त्रीण्युत्तरा रोहिणी च ह्यर्थशास्त्रे सुपूजिताः ॥ २४५

ब्रह्मविद्यासु[5] सर्वाणि नक्षत्राणि शुभानि च ।
शिवागमे शुभान्याहुः क्षिप्रमिश्राणि तान्यपि ॥ २४६

ततो[6] विष्णवागमे शास्त्रे वारः साधारणः स्मृतः ।
विषशास्त्रभृता योगा वारनक्षत्रपूजिताः ॥ २४७

सर्वे[7] शंसन्ति मुख्यत्वं वृत्रारे ब्रह्मणा पुरा ।
ध्रुवाणि सर्वशास्त्रेषु सर्वसाधारणान्यपि ॥ २४८

मृदूनि[8] सर्वविद्यासु सर्वज्ञानेषु तान्यपि ।
वैष्णवं[9] सुप्रशंसन्ति मायाचौर्यादिकैतवे ।
शंसन्ति सर्वभान्याहुः ज्योतिःशास्त्राविरोधतः ॥ २४९

चरस्थिरद्विस्वभावा[10] मध्यमाधमपूजिताः ।
शुभयुक्तेषु दृष्टेषु मध्यमाधमपूजिताः ॥ २५०

[1] प्र. पारि., pp. 257-8.
[2] प्र. पारि., pp. 257-8.
[3] प्र. पारि., pp. 257-8.
[4] प्र. पारि., pp. 257-8.
[5] प्र. पारि., pp. 257-8.
[6] प्र. पारि., pp. 257-8.
[7] प्र. पारि., pp. 257-8.
[8] प्र. पारि., pp. 257-8.
[9] प्र. पारि., pp. 257-8.
[10] प्र. पारि., p. 258.

त्रिषडायगताः[1] पापास्त्रिकोणे कण्टके शुभाः ।
विद्यारम्भे तु पूज्याः स्युः पञ्चमे पापवर्जिते ॥ २५१

सप्तमस्थाः[2] शुभाः सर्वे पूज्याः पापविवर्जिताः ।
विशेषादुदिताः सौम्याः पापसंयोगवर्जिताः ॥ २५२

विद्यारंभेषु[3] सर्वेषु शस्तं सारस्वतं तदा ।
तस्मात्प्रवक्ष्यते सम्यग्योगः सारस्वताह्वयः ॥ २५३

हस्ते[4] बुधांशके युक्ता यदि भान्विन्दुसोमजाः ।
सोमवारे रवौ लग्ने योगः सारस्वतो भवेत् ॥ २५४

हस्ते[5] बुधांशकस्थौ चेद्बुधेन्दू लग्नगौ तदा ।
बुधवारे मुहूर्तेऽह्नि योगः सारस्वताह्वयः ॥ २५५

अत्युच्चस्थे[6] लग्ने - - पार्थौ नान्त्यत्रिभागके ।
भानौ तत्सौम्यवारेण योगो वागीश्वराह्वयः ॥ २५६

इन्द्वर्कज्ञदिने[7] वारनाथे लग्ने बुधांशके ।
हस्तर्क्षे च मता ह्येते योगाः सारस्वताह्वयाः ॥ २५७

वर्गोत्तमस्थे[8] ज्ञे लग्ने जीवे चोभयराशिगे ।
गुरुशुक्रबुधाः केन्द्रे योगः सारस्वताह्वयः ॥ २५८

उपकुर्वाणकस्यैतत्समादिष्टं[9] मया व्रतम् ।
अधुना सम्प्रवक्ष्यामि नैष्ठिकस्य समासतः ॥ २५९

[1] प्र. पारि., p. 258.
[2] प्र. पारि., p. 258.
[3] प्र. पारि., p. 258.
[4] प्र. पारि., p. 258.
[5] प्र. पारि., p. 258.
[6] प्र. पारि., p. 258.
[7] प्र. पारि., p. 258.
[8] प्र. पारि., p. 258.
[9] स्मृ. च. सं., p. 168 ; ब्र. कल्प., p. 71/2.

सन्ध्याग्निकार्यमधःशयनं[1] दया प्राङ् निषिद्धपरित्यागं मनोभवं गुरोर्हितं गुरोरभावे तु तद्दारसुतज्ञात्यग्निसेवनम् ॥ २६०

सन्ध्याऽग्निकार्यं[2] स्वाध्यायो भिक्षाऽधःशयनं दया ।
आमृत्योर्नैष्ठिकं[a] कुर्वन् ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् ॥ २६१

वेदानधीत्य[3] वेदौ वा वेदं वापि यथाक्रमम् ।
अविप्लुतब्रह्मचर्यो गृहस्थाश्रममाविशेत् ॥ २६२

वेदं[4] वेदौ च वेदान्वा ततोऽधीत्य यथाविधि ।
अविशीर्णब्रह्मचर्यो दारान् कुर्वीत धर्मतः ॥ २६३

गुरुं[5] वा समनुज्ञाप्य प्रदाय गुरुदक्षिणाम् ।
सदृशानाहरेद्दारान् मातापितृमते स्थितः ॥ २६४

समानमुद्वहेत्पत्नीं[6] कुलशीलवयोगुणैः ।
तया सह चरेद्धर्मं [b]श्रौतस्मार्तं च [c]शक्तितः ॥ २६५

सकृदंशो[7] निपतति सकृत्कन्या प्रदीयते ।
सकृदाह ददानीति त्रीण्येतानि सकृत्सकृत् ॥ २६६

उक्तो[8][d] नियोगो मनुना निषिद्धः स्वयमेव च ।
युगह्रासादशक्योऽसौ [e]कर्तुमन्यैर्विधानतः ॥ २६७

[1] ब्र. कल्प., p. 71/2.

[2] स्मृ. च. सं., p. 168; ब्र. कल्प., p. 71/2; [a] अमृत्यौ नैष्ठिकः उत्तरार्ध परम्.

[3] हे. प. का., p. 785; पु. चि., p. 445.

[4] हे. प. का., p. 785.

[5] हे. प. का., p. 785.

[6] गृ. रत्ना., p. 5; [c] सम्मतः इत्यपि दृश्यते, गृ. कल्प., p. 1/b; [b] स्मार्तसमाहितः.

[7] या. वी., p. 129; गृ. कल्प., p. 16/a; गृ. रत्ना., p. 47.

[8] या. वी., p. 132; या. अप., p. 97; [d] उक्ता; [e] कर्तुं सर्वैः, वि. म., p. 38; [e] कर्तुं सर्वैः.

तपोज्ञानसमायुक्ताः[1] कृतत्रेतायुगे[a] नराः ।
द्वापरे च कलौ नृणां [b]शक्तिर्हानिर्विजायते ॥ २६८

अनेकधा[2] कृताः पुत्रा [c]ऋषिभिर्ये पुरातनैः ।
न [d]शक्यास्तेऽधुना कर्तुं [e, f]शक्तिहीनतया नरैः ॥ २६९

क्षेत्रजो[3] गर्हितः सद्भिस्तथा पौनर्भवः सुतः ।
कानीनश्च सहोढश्च गूढोत्पन्नस्तथैव च ॥ २७०

दत्तोपविद्धः[4] क्रीतश्च [g]कृत्रिमो दत्त्रिमस्तथा ।
जातिशुद्धाः[5] कर्मशुद्धा मध्यमास्ते सुता मताः ॥ २७१

रवेरभ्युदये[6] मानं चन्द्रस्य पितृकर्मणि ।
यज्ञे सावनमित्याहुरार्क्षं सर्वव्रतादिषु ॥ २७२

श्रोत्रियाय[7] कुलीनाय दरिद्राय च वासव ।
सन्तुष्टाय विनीताय सर्वभूतहिताय च ॥ २७३

सर्वदानं सुरश्रेष्ठ दत्तं भवति चाक्षयम् ।
पर्वसु[8] प्रयतो नित्यमुक्तदानफलं लभेत् ॥ २७४

[1] या. वी., p. 133; या. अप., p. 97; [a] कृते; [b] विनिर्मिता, वि. म., p. 38; [b] हि निर्मिता.

[2] या. अप., p. 97; शु. वि., p. 23; [f] हीनैर्न तत्क्षमम्, उ. तल., p. 113; [c] यैः; [d] शक्यन्ते; [f] हीनैरिदन्तनैः, वै. व., p. 175; सङ्कल्पेन; [c] च; [d] शक्यन्ते; [f] हीनैर्नरैरिति, वि. म., p. 39; [e] तपोहीनैरतन्द्रितैः, या. वी., p. 133; उ. तलवत्पाठः, कृत्य. समु., p. 72; उ. तलवत्पाठः.

[3] शु. वि., p. 23; वि. म., p. 39.

[4] वै. व., p. 176; शु. वि., p. 23; [g] कृतः शौद्रस्तथैव च । वि. म., p. 39; [g] अपविद्धस्तथैव च.

[5] शु. वि., p. 23.

[6] हे. प. का., p. 20; पु. चि., p. 5.

[7] दा. कौ., p. 2. Authenticity doubtful.

[8] स्मृ. रत्ना., p. 116.

ब्राह्मणातिक्रमो[1] नास्ति मूर्खे मन्त्रविवर्जिते ।
ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्य न हि भस्मनि हूयते ॥ २७५

चन्द्रसूर्यग्रहे[2] चैव मरणे पुत्रजन्मनि ।
मलमासेऽपि देयं स्याद्दत्तमक्षयकारकम् ॥ २७६

किञ्चिद्वेदमयं[3] पात्रं किञ्चित्पात्रं तपोमयम् ।
आगमिष्यति[4] यत्पात्रं तत्पात्रं तारयिष्यति ॥ २७७

कृते[5] प्रदीयते[a] गत्वा [b]त्रेतास्वानीयते गृहे ।
द्वापरे च [c]प्रार्थयतः कलावनुगमान्विते ॥ २७८

पादौ[6] शुची [d]ब्राह्मणानामजाश्वंस्य मुखं शुचि ।
गवां [e]पृष्ठानि मेध्यानि सर्वगात्राणि योषिताम् ॥ २७९

अपि[7] पापकृतां राज्ञां प्रतिगृह्णन्ति साधवः ।
पृथिवीं नान्यदिच्छन्ति पावनं ह्येतदुत्तमम् ॥ २८०

सर्वत्र[8] गुणवद्दानं श्वपाकादिष्वपि स्मृतम् ।
देशे काले विधानेन पात्रे दत्तं विशेषतः ॥ २८१

[1] स्मृ. रत्ना., p. 130.

[2] हे. प. का., p. 40.

[3] हे. दा., p. 25.

[4] परा. आ., p. 185.

[5] परा. आ., p. 124 ; दा. कल्प., p. 3/a ; [a] प्रयच्छते ; [b] यां दीयते ; [c] प्रार्थयति च कलौ चानुगायति, हे. दा., p. 89 ; [b] यां दीयते ; [c] प्रार्थयति कलौ चा.

[6] या. अप., p. 276 ; शु. कल्प., p. 36/a ; [d] अजाश्वानां, हे. प. श्रा., p. 843 ; म. पारि., p. 470 ; परा. प्रा., p. 190 ; शु. वि., p. 38 ; शु कल्पवत्पाठः, शु. चि., p. 117 ; [d] अजाश्वानां ; [e] स्पृष्टानि, नि. अमृ., p. 233 ; श्रा. सा., p. 90 ; शु. कौ., p. 359 ; पूर्वार्धं परं, वै. आ., p. 439 ; स्मृ. उद्धार., p. 249 ; [d] अजाश्वानां, या. वी., p. 270.

[7] हे. दा., p. 55.

[8] दा. कल्प., p. 3/a.

मन्त्राज्यदोषाद्धोमे[1a] तु तपसीन्द्रियदोषतः ।
न्यूनता स्यान्न दाने तु श्रद्धायुक्ते भवेत् क्वचित् ॥ २८२

सत्कृत्य[2] भिक्षवे भिक्षा दातव्या सव्रताय च ।
आश्रमाणां[3] समुत्पत्तिर्वर्धनं पालनं तथा ।
गृहस्थाज्जायते सम्यक् तस्मात्सोऽभ्यधिकः स्मृतः ॥ २८३

अतो[4] यत्सात्त्विकं दानं मृदुपूर्वं तु शान्तिकम् ।
आशिषं पौष्टिकं दद्यात् त्रिविधं दानलक्षणम् ॥ २८४

कुटुम्बभक्तवसनाद्देयं[5] यदतिरिच्यते ।
अन्यथा[6] दीयते यद्धि न तद्दानफलप्रदम् ॥ २८५

मध्वास्वादो[7] विषं पश्चाद्दातुर्धर्मोऽन्यथा भवेत् ।
कुटुम्बं[8] पीडयित्वा तु ब्राह्मणाय महात्मने ।
दातव्यं भिक्षवे चान्नमात्मनो भूतिमिच्छता ॥ २८६

कस्मैचिद्याचमानाय[9] दत्तं धर्माय यद्भवेत् ।
पश्चाच्च न तथा तत्स्यान्न देयं तस्य तद्भवेत् ॥ २८७

शूद्रे[10] समगुणं दानं वैश्ये [b]च द्विगुणं स्मृतम् ।
क्षत्रिये त्रिगुणं [c,d]प्राहुर्ब्राह्मणे षड्गुणं स्मृतम् ॥ २८८

[1] हे. दा., III, p. 86 ; दा. कल्प., p. 3/a ; [a] मन्त्रादिदोषाद्धोमेषु.

[2] वी. मि. आ., p. 434.

[3] वी. मि. आ., p. 457.

[4] वै. व., p. 76.

[5] परा. आ., I, p. 190 ; दा. कल्प., p. 3/b ; नि. प्र., Part II, p. 356 ; शु. तत्व., p. 351 ; वै. व., p. 82 ; कृत्य. समु., p. 89.

[6] वै. व., p. 82.

[7] दा. कल्प., p. 3/b ; शु. तत्व., p. 351 ; कृत्य. समु., p. 89.

[8] शु. तत्व., p. 351.

[9] हे. दा., III, p. 52.

[10] कृत्य. समु., p. 88 ; दा. कल्प., p. 9/b ; [b] तद् ; [d] अनन्तं ब्राह्मणे, या. अप., p. 287 ; [b] तद् ; [c] दानम्.

श्रोत्रिये[1] चैव साहस्रमाचार्ये द्विगुणं ततः ।
आत्मज्ञे शतसाहस्रमनन्तं त्वग्निहोत्रिणे ॥ २८९

विप्रपादोदकक्लिन्ना[2] यावत्तिष्ठति मेदिनी ।
तावत्पुष्करपात्रेण पिबन्ति पितरो जलम् ॥ २९०

यस्याध्वखिन्नाः[3] पथिका गृहमायान्ति कर्षिताः ।
पूज्यन्ते तृणभूम्याद्यैः पितरस्तेन पुत्रिणः ॥ २९१

हेमशृङ्गीं[4] रौप्यखुरां [a]वस्त्रकांस्याज्यसंयुताम् ।
सवत्सां कपिलां दत्वा [b]सप्त वंश्यान् समुद्धरेत् ॥ २९२

वसा(न्तो)[5] पुष्कलयुतं गृहं विप्राय योऽर्पयेत् ।
तस्य न क्षीयते वंशः स्वर्गं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ २९३

यत्किञ्चित्कुरुते[6] पापं जन्मप्रभृति मानवः ।
अपि गोचर्ममात्रेण भूमिदानेन शुध्यति ॥ २९४

यत्किञ्चित्कुरुते[7] पापं पुरुषो लोभमोहितः ।
तत्सर्वं भूमिदानेन क्षिप्रमेव विनश्यति ॥ २९५

दशहस्तेन[8 c] दण्डेन [b]त्रिंशद्दण्डा निवर्तनम् ।
दश[e] तान्येव[f] गोचर्म[g] ब्राह्मणेभ्यो[h] ददाति[i] यः ॥ २९६ ||

[1] कृत्य. समु., p. 88 ; दा. कल्प., p. 9/b.

[2] गृ. रत्ना., p. 298.

[3] गृ. रत्ना., p. 298.

[4] या. अप., p. 297; दा. कल्प., p. 40/a; [a] कांस्यभाजन; [b] वंशान् सप्त.

[5] दा. कल्प., p. 66/b.

[6] या. अप., p. 367.

[7] या. अप., p. 1225; हे. दा., VII, p. 505.

[8] हे. दा., III, p. 122 and VII, p. 505; हे. व्रत., p. 52; या. मि., p. 65; [c] सप्त; [d] दण्डं, या. अप., p. 367; [c] सप्त; [f] तानेव; [h] दत्वा स्वर्गे महीयते, नि. प्र., Part I, p. 141; [h] मानमाह प्रजापतिः, दा. कौ., p. 40; [d] दण्डाग्नि; [e] पार्श्वतो दशदण्डेन गोचर्म परिचक्षते, दा. म., p. 23; [g] वर्तानि, वा. आ., p. 626; [i] दधाति.

अपि[1] गोचर्ममात्रेण सम्यग्दत्तेन मानवः ।
धौतपापो विशुद्धात्मा स्वर्गलोके महीयते ॥ २९७

वेदव्रती[2] स्याद्वृषभप्रदाने [a]वेदावाप्तिर्गोयुतस्य प्रदाने ॥२९७अ

आस्फोटयन्ति[3] पितरः प्रगल्पन्ति पितामहाः ।
भूमिदोऽस्मत्कुले जातः सोऽस्माकं तारयिष्यति ॥ २९८

सुवर्णदानं[4] गोदानं भूमिदानं च वासव ।
एतत्प्रयच्छमानस्तु[b] सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २९९

गृहादिके[5c] पुण्यफलं भवेन्मूल्यानुसारतः ।
तस्मात्सर्वप्रदानानां हिरण्यमधिकं स्मृतम् ॥ ३००

तथा[6d] सान्तानिकादीनां हेम्नां सम्पद्यते क्रिया ।
तथा न गृहदानेन हिरण्यमधिकं ततः ॥ ३०१

फालकृष्टां[7] महीं दत्वा सबीजां सस्यशालिनीम् ।
यावत्सूर्यकृतो लोकस्तावत्स्वर्गे महीयते ॥ ३०२

गामेकां[8] स्वर्णमेकं च भूमेरप्यर्धमङ्गुलम् ।
हरन्नरकमाप्नोति यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ३०३

हुतं[9] दत्तं तपोऽधीतं यत्किञ्चित्कर्म सञ्चितम् ।
अर्धाङ्गुष्ठेन सीमाया हरणेन प्रणश्यति ॥ ३०४

[1] हे. दा., VII, p. 505.

[2] हे. दा., III, pp. 482 and 466 ; [a] युगस्य इतिपाठः.

[3] हे. दा., VII, p. 507.

[4] दा. कौ., p. 40 ; दा. कल्प., p. 49/a ; [b] अपि.

[5] हे. दा., VIII, p. 567 ; हे. प. श्रा., p. 665 ; दा. कल्प., p. 49/a ; [c] गृहाधिके.

[6] हे. प. श्रा., p. 665 ; हे. दा., VIII, p. 567 ; [d] यथा सान्तनिका, दा. कल्प., p. 49/a ; [d] यथा.

[7] दा. कौ., p. 40.

[8] दा. कौ., p. 41.

[9] दा. कौ., p. 41.

सर्वेषामेव[1] दानानामेकजन्मानुगं फलम् ।
हाटकक्षितिगौरीणां सप्तजन्मानुगं फलम् ॥ ३०५

तान्[2] प्रतिग्रहजान् दोषान् प्राणायामे व्यवस्थिताः ।
नाशयन्ति हि विद्वांसो वायुर्मेघमिवाम्बरे ॥ ३०६

अग्नेरपत्यं[3] प्रथमं सुवर्णं
भूर्वैष्णवी सूर्यसुताश्च गावः ।
लोकास्त्रयस्तेन भवन्ति दत्ता
यः काञ्चनं गां च महीं च दद्यात् ॥ ३०७

हेमरत्नाम्बरयुतोऽभुञ्जानो[4] म्रियते[a] नरः ।
अश्नन् [b]विनाऽप्यलङ्कारं जीर्णवस्त्रोऽपि जीवति ॥ ३०८

तस्मात्प्रदद्याद्विप्रेभ्यः[5] संस्कृतान्नं सदक्षिणम् ।
तेनेह कीर्तिमाप्नोति स्वर्गं चानन्तकं तथा ॥ ३०९

गृहं[6] मम विभूत्यर्थं गृहाण त्वं द्विजोत्तम ।
प्रीयतां मे जगद्योनिर्वास्तुरूपी जनार्दनः ॥ ३१०

आगतस्यासनं[7] दद्याच्छ्रान्तस्य शयनं तथा ।
तृषितस्य [c]तु पानीयं क्षुधितस्य तु भोजनम् ॥ ३११

प्रीयते[8][d] स्वागतेनाग्निः आसनेन शतक्रतुः ।
पितरः पादशौचेन भोजनेन प्रजापतिः ॥ ३१२

[1] दा. कौ., p. 41.

[2] दा. कौ., p. 85.

[3] हे, दा., VIII, pp. 546 and 567.

[4] या. अप., p. 374; दा. कल्प., p. 63/b; [a] न हि जीवति; [b] अलङ्कारैः.

[5] या. अप., p. 374; दा. कल्प., p. 63/b.

[6] हे. दा., IX, p. 659.

[7] हे. दा., IX, p. 675; गृ. रत्ना., p. 298; [c] च.

[8] हे. दा., IX, p. 675; आ. दर्श., p. 56; [d] प्रीतये, गृ. रत्ना., p. 298; वी. मि. आ., p. 434; आ. भू., p. 270.

चक्षुर्दद्यान्मनो[1] दद्याद्वाचं दद्याच्च सूनृताम् ।
एष[a] साधारणो [b]धर्मश्चातुर्वर्ण्योऽब्रवीन्मनुः ॥ ३१३

अन्नदानं[2] गुणकरं[c] सर्वदानाधिकं स्मृतम् ।
अन्नात्प्राणप्रजननं[d] नृणां सञ्जायते सदा ॥ ३१४

प्राणाप्यायनमात्रं[3] तु यो विप्राय प्रयच्छति ।
दुर्भिक्षे [e]तु विशेषेण [f]स लभेताक्षयां दिवम् ॥ ३१५

रसान्नोपस्करान्[4*] गेहं विप्रेभ्यो यः प्रयच्छति ।
तस्य न क्षीयते वंशः स्वर्गमाप्नोत्यनन्तकम् ॥ ३१६

असिपत्रवनं[5 g] मार्गं क्षुरधारासमन्वितम् ।
तीक्ष्णातपं च तरति छत्त्रोपानत्प्रदो नरः ॥ ३१७

सहस्रमेव[6 h] धेनूनां शतं चानडुहां समम् ।
शतानडुत्समं[i] यानं दशयानसमो हयः ॥ ३१८

[1] हे. दा., IX, p. 675 ; गृ. रत्ना., p. 298 ; [a] एवं ; [b] चातुर्वर्ण्यः.

[2] या. अप., p. 374 ; दा. कल्प., p. 63/b ; [c] बहुगुणं ; [d] यत्प्राणजननं, हे. दा., XIII, p. 979 ; [d] हि. प्राणजननं नृणां वै.

[3] या. अप., p. 374 ; दा. कल्प., p. 63/b ; हे. दा., XIII, p. 979 ; [e] अत्र ; [f] दातव्यं मानवैर्भुवि.

[4] या. अप., p. 384 ; हे. दा., VIII, p. 646 ; * रयुतं गृहं विप्राय योऽर्पयेत् । न हीयते तस्य वंशः स्वर्गं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥

[5] या. अप., p. 386 ; दा. कल्प., p. 67/b ; [g] मयं, हे. दा., XIII, p. 924.

[6] या. अप., p. 389 ; स्मृ. च. सं., pp. 145 and 214 ; [h] सम्मिता धेनुरनड्वान् दशः धेनवः । दश, हे. दा., VII, p. 512 and IX, p. 677 ; प्र. पारि., p. 355 ; [i] दश, वि. पारि., Part II, p. 48 ; [i] दश, दा. म., p. 170 ; वी. मि. सं., pp. 516 and 833 ; स्मृ. च. सं. वत्पाठः ; प्र. चि. p. 197 ; [i] दश.

दशवाजिसमा[1] कन्या भूमिदानं च तत्समम् ।
भूमिदानात्समं[a] नास्ति विद्यादानं ततोऽधिकम् ॥ ३१९

तत्स्मात्सर्वेषु[2b] दानेषु कन्यादानं विशिष्यते ।
विद्यादानेन[3] सुमतिर्ब्रह्मलोके महीयते ॥ ३२०

अलाभे[4] सुमुहूर्तस्य रजोदोषे ह्युपस्थिते ।
श्रियं सम्पूज्य विधिवत्ततो मङ्गलमाचरेत् ॥ ३२१

चतुष्पादं[5] गृहं कन्यां दासीं छत्रं रथं तरुम् ।
तिष्ठन्नेतान् द्विजो दद्याद्भूम्यादीनुपविश्य च ॥ ३२२

न[6] तं त्यजन्ति पशवः सङ्ग्रामे विजयत्यपि ।
पुत्रं श्रियं च लभते यच्छन्तं सम्प्रयच्छति ॥ ३२३

भूमौ[7] यदापो दीयन्ते दाता चैव जले स्थितः ।
वृथा तद्दीयते तोयं नोपतिष्ठति कस्यचित् ॥ ३२४

असंस्कृतप्रमीतानां[8] स्थले दद्याज्जलाञ्जलिम् ।
प्रादेशमात्रमुद्धृत्य सलिलं सलिले क्षिपेत् ॥ ३२५

[1] या. अप., p. 389 ; स्मृ. च. सं., p. 145 ; 214 तमपुटे पूर्वार्धं परं ; [a] परं इति च (हे. दा., VII, p. 512 and IX, p. 677 ; प्र. पारि., p. 355 ; वि. पारि., Part II, p. 48 ; पूर्वार्धं परम्) ; वी. मि. सं., pp. 516 and 833 ; प्र. चि., p. 197 ; पूर्वार्धं परम्.

[2] हे. दा., VII, p. 512 and IX, p. 677 ; प्र. पारि., p. 355 ; [b] सर्वप्रयत्नेन ; [b] सर्वप्रदानेभ्यः, प्र. चि., p. 197 ; प्र. पारि वत्पाठः.

[3] स्मृ. रत्ना., p. 133.

[4] वि. पारि., Part II, p. 4.

[5] वि. पारि., Part II, p. 40.

[6] नि. प्र., Part II, p. 347.

[7] ग. आचा., p. 264.

[8] ग. आचा., p. 264.

कनकाश्वतिला[1] नागा दासीरथमहीगृहाः ।
कन्या च कपिला धेनुर्महादानानि वै दश ॥ ३२६

वेदानधीत्य[2] विधिना [a]समावृत्तोऽप्लुतव्रतः ।
समानामुद्वहेत्पत्नीं यशःशीलवयोगुणैः ॥ ३२७

सदृशानाहरेद्दारान्मातापितृमते[3] स्थितः ।
वर्षैरेकगुणां[4] भार्यामुद्वहेत्त्रिगुणः स्वयम् ॥ ३२८

त्रिंशद्वर्षो[5] दशाब्दां तु भार्यां विन्देत [b]नग्निकाम् ।
एकविंशतिवर्षो वा सप्तवर्षामवाप्नुयात् ॥ ३२९

ततो[6] मङ्गलसू[त्रं? क्तं] च ध्यायन्निष्टां च देवताम् ।
बध्वा कण्ठे प्रदेशेऽस्या भूषणानि च शक्तितः ॥ ३३०

कन्यकां प्रतिगृह्यैवं वरः पूर्ववदासने ।
कालः[7] पटुतरो नृणां गृहस्थानां शुभाय वै ।
गृहप्रवेशनादेव गृहस्थस्य गृहस्थितिः ॥ ३३१

भूतग्रामगृहादीनां[8] प्रवेशो पुरुषस्य वा ।
उभयोरपि वा योगे नवे त्वभ्यसनेन वा ॥ ३३२

प्रवेश्य[9] नूतनत्वेऽथ प्रवेष्टॄणां च तत्वतः ।
इच्छूनां सम्पदां नृणां उच्यते समयः शुभः ॥ ३३३

[1] स्मृ. च. सं., p. 214.
[2] हे. प. का., p. 785 ; पु. चि., p. 445 ; [a] अच्युत.
[3] पु. चि., p. 445.
[4] वा. आ., p. 175.
[5] स्मृ. च. सं., p. 214 ; च. म. सं., p. 97 ; [b] नग्निकाम्, परा. आ., p. 69 ; वै. व., p. 216 ; [b] मानवः.
[6] वि. पारि., Part II, p. 40.
[7] प्र. पारि., p. 423.
[8] प्र. पारि., p. 425.
[9] प्र. पारि., p. 425.

चतुष्पदां[1] तथाऽन्येषां वाहनानां प्रवेशने ।
प्राणिनां पक्षिणां वाऽपि नवसंवेशनेऽपि च ॥ ३३४

सर्वेषामपि[2] वा कालं विशेषेण पृथक् पृथक् ।
वदामि कुलिशान् सम्यग्विनिर्दिष्टो ह्यहं यतः ॥ ३३५

शुभांशे[3] शुभवारेषु शुभदृष्टे स्थिरांशके ।
दिवा प्रवेशः सम्पत्तौ निशि वा शोभनो भवेत् ॥ ३३६

यदि[4] लाभाधिपः सौम्यः सुबली सौम्यवीक्षितः ।
वृषभे प्रविशेद्भृत्यैः शेषेषु स्थिरराशिषु ॥ ३३७

शुभदृष्टियुते[5] वाऽपि वीर्योत्कटसमाह्वये ।
वृषांशकोदये सर्वप्रवेशः शोभनः सदा ॥ ३३८

चरोदयेषु[6] सर्वेषु वृषांशश्चातिशोभनः ।
विष्टिवर्जं शुभे वारे शुभर्क्षे शुभेक्षिते ॥ ३३९

शुभांशके[7] शुभैर्युक्ते शुभवीक्षादिसंयुते ।
शुभराश्युदये सम्यक् स्थिरभे च स्थिरांशके ॥ ३४०

राश्यंशनाथदृष्टीशान्[8] सम्पूज्यागारमाविशेत् ।
पैत्रमैत्रश्रविष्ठाग्नितारकादिचतुष्टये ॥ ३४१

याम्यवारुणसौम्येन्द्रदिग्गैर्द्वारैः[9] क्रमाद्विशेत् ।
शेषेषु द्वादशर्क्षेषु न विशेद्यदि दुर्बलः ॥ ३४२

[1] प्र. पारि., p. 425.
[2] प्र. पारि., p. 425.
[3] प्र. पारि., p. 425.
[4] प्र. पारि., p. 425.
[5] प्र. पारि., p. 425.
[6] प्र. पारि., p. 425.
[7] प्र. पारि., p. 425.
[8] प्र. पारि., p. 425.
[9] प्र. पारि., p. 425.

यदि[1] वा द्वादशर्क्षेषु शुभांशे बलवांस्तथा ।
यथालाभं गुणानन्यान् दृष्ट्वा शेषेषु निर्दिशेत् ॥ ३४३

एवमेवान्यसंवेशे[2] धनधान्यादिना नरः ।
तत्र वाहनवस्त्रादिग्रहणे च विशेषतः ॥ ३४४

नन्दायां[3] दक्षिणद्वारं भद्रायां पश्चिमेन तु ।
जयायामुत्तरं द्वारं पूर्णायां पूर्वतो व्रजेत् ॥ ३४५

रिक्तायां[4] न विशेत्स्थानं कृष्णे चात्यन्तिकादृते ।
तथा शुभग्रहाणां तु क्रमाद्वाराः शुभावहाः ॥ ३४६

नाशुभे[5] नित्ययोगे च विशेन्नवसमाह्वयम् ।
प्रविशेत्समये[6] सौम्ये विनाशः स्यादशोभने ॥ ३४७

नगरग्रामगेहानां[7] प्रवेशास्त्रिविधा(?) हरेत् ।
सपूर्वापूर्वद्वन्द्वाख्या त्रिविधं नैव कारयेत् ॥ ३४८

कन्याकुम्भकुळीरे[8] च कृते सर्वविनाशनम् ।
कुम्भकर्कटयोः कृत्वा कदाचित्परिहृत्य च ॥ ३४९

अवश्येऽपि[9] न कर्तव्यं परित्यागेऽपि सर्वदा ।
कन्यकायां रवौ कुर्वन् पुत्रदारपशुक्षयः ॥ ३५०

पृष्ठगं[10] दक्षिणस्थं वा भृगुं कृत्वा विशेद्गृहम् ।
पुरतो वामतो वापि शुक्रं कृत्वा न चाविशेत् ॥ ३५१

[1] प्र. पारि., p. 425.
[2] प्र. पारि., p. 425.
[3] प्र. पारि., p. 425.
[4] प्र. पारि., p. 425.
[5] प्र. पारि., p. 425.
[6] प्र. पारि., p. 425.
[7] प्र. पारि., p. 425.
[8] प्र. पारि., p. 425.
[9] प्र. पारि., p. 425.
[10] प्र. पारि., p. 426.

मूढस्थे भृगुजे सर्वप्रवेशो नैव शोभनः ।
सिते[1] स्वतुङ्गस्वक्षेत्रयुते दोषो न विद्यते ॥ ३५२

एकगेहे चतुःशाले विवाहे यज्ञकर्मणि ।
प्रजारिष्टे च कलहे प्रतिशुक्रो न दुष्यति ॥ ३५३

एकग्रामे[2] पुरे वापि दुर्भिक्षे राष्ट्रविप्लवे ।
उद्वाहे तीर्थयात्रायां प्रतिशुक्रो न विद्यते ॥ ३५४

काश्यपेषु[3] वसिष्ठेषु भृगुष्वप्यङ्गिरस्सु च ।
भारद्वाजेषु वत्सेषु प्रतिशुक्रो न विद्यते ॥ ३५५

बालानामातुराणां[4] च गमने रक्षणाय तु ।
प्रतिशुक्रफलं नास्ति स्त्रीणां भर्तृगृहं प्रति ॥ ३५६

शुभनामसु[5] तारासु सर्वासु प्रविशेद्गृहम् ।
शुभांशे शुभवारेषु शुभदृष्टे स्थिरांशके ॥ ३५७

यदि[6] लग्नाधिपः सौम्यः सुबली सौम्यवीक्षितः ।
वृषभे प्रविशेद्भूत्यै शेषेषु स्थिरराशिषु ॥ ३५८

शुभदृष्टे[7] युते वाऽपि वीर्योत्कर्षसमाह्वयः ।
वृषांशकोदये सर्वप्रवेशः शोभनस्तदा ॥ ३५९

चरोदयेषु सर्वेषु वृषांशः स्यात्सुशोभनः ।

[1] प्र. पारि., p. 426.
[2] प्र. पारि., p. 426.
[3] प्र. पारि., p. 426.
[4] प्र. पारि., p. 426.
[5] प्र. पारि., p. 426.
[6] प्र. पारि., p. 426.
[7] प्र. पारि., p. 426.

वामप्रत्यङ्मुखाख्यादिदोषैः[1] शुक्रे व्यवस्थिते ।
आवश्यके[2] गमे नृणां प्रवेशविधिरुच्यते ॥ ३६०

भार्गवं[3] वा भरद्वाजवंशोत्थं द्विजमग्रतः ।
कृत्वा सुपूर्णकुम्भं च जपन्तो मृतजीविनीम् ॥ ३६१

विद्वान्[4] द्विजो विवृध्यर्थं वर्धनार्थं प्रजायुषाम् ।
'शुक्रं ते अन्यदि'त्यादि तथा त्रैयम्बकं मनुम् ॥ ३६२

जप्त्वा[5] हुत्वा पयोभिर्वा तर्पयित्वा सहस्रशः ।
समिदन्नघृताद्यैश्च वास्तुमध्ये गुडूचिभिः ॥ ३६३

सावित्र्यष्टसहस्रं[6] च हुत्वाऽऽज्येन विधानतः ।
अनेनापि वनिं कृत्वा नैर्ऋत्यां वायुदिग्भवे ॥ ३६४

आग्नेय्यां[7] च क्रमाद्धुत्वा विशेद्गेहं नराधिपः ।
अपामार्गपलाशार्कखादिरोदुम्बरैः[8] सह ॥ ३६५

नन्दाभद्राभृताख्येन[9] तृणेन सह बन्धयेत् ।
इन्द्रवल्लीलताभिश्च यज्ञियद्रुमपल्लवैः ॥ ३६६

गृहसम्मार्जनं[10] कृत्वा सम्प्रोक्षेद्दर्भमुष्टिना ।
पञ्चगव्यं यथान्यायं संगृह्य न्यस्य मध्यमे ॥ ३६७

[1] प्र. पारि., p. 426.
[2] प्र. पारि., p. 426.
[3] प्र. पारि., p. 426.
[4] प्र. पारि., p. 426.
[5] प्र. पारि., p. 426.
[6] प्र. पारि., p. 426.
[7] प्र. पारि., p. 426.
[8] प्र. पारि., p. 426.
[9] प्र. पारि., p. 426.
[10] प्र. पारि., p. 426.

सिद्धार्थकैर्महाधान्यैः[1] पत्रपुष्पैः प्रकीर्य च ।
अश्वत्थपत्रमालाभिः दर्भमालाभिरेव च ॥ ३६८

अलङ्कृत्य[2] क्रमादिक्षु पूर्णकुम्भाक्षतैरपि ।
दीपैरपि सुधूपैश्च सम्पूज्य गृहमाविशेत् ॥ ३६९

ब्राह्मणैराशिषो[3] वाच्या भुक्ततुष्टैर्द्विजोत्तमैः ।
एवं गजाश्वशालासु कृत्वैव प्रविशेत्सदा ॥ ३७०

कुळीरकन्यकाकुम्भे[4] दिनेशे न विशेद्गृहम् ।
ग्रामं वा नगरं वापि पत्तनं वा नराधिपः ॥ ३७१

निमित्तेष्वेषु[5] सर्वेषु दक्षिणं श्रवणं स्पृशेत् ।
आदित्या वसवो रुद्रा वायुरग्निश्च धर्मराट् ॥ ३७२

विप्रस्य दक्षिणे कर्णे नित्यं तिष्ठन्ति वै यतः ॥ ३७२अ

पितुर्गृहे[6] तु या कन्या रजः पश्यत्यसंस्कृता ।
भ्रूणहत्या पितुस्तस्याः सा कन्या वृषली स्मृता ॥ ३७३

यस्तां[7] विवाहयेत्कन्यां ब्राह्मणो मदमोहितः ।
असंभाष्यो[8] ह्यपाङ्क्तेयः स विप्रो वृषलीपतिः ॥ ३७४

[1] प्र. पारि., p. 426.

[2] प्र. पारि., p. 426.

[3] प्र. पारि., p. 426.

[4] वि. पारि., II, p. 134.

[5] वि. पारि., II, p. 162.

[6] स्मृ. च. सं., p. 216; हे. प. का., pp. 800 and 802; वै. व., p. 235; वी. मि. सं., p. 768. Ascribed also to अङ्गिरस्.

[7] हे. प. का., p. 800; वै. व., p. 235.

[8] हे. प. का., p. 800; वै. व., p. 235.

वृषलीसङ्गृहीता[1] यो ब्राह्मणो मदमोहितः ।
सततं सूतकं तस्य ब्रह्महत्या दिने दिने ॥ ३७५

यः[2] करोत्येकरात्रेण वृषलीसेवनं द्विजः ।
तद्भैक्षभुग्जपन्नित्यं त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति ॥ ३७६

वृषलीगमनं[3] चैव मासमेकं निरन्तरम् ।
इह जन्मनि शूद्रत्वं मृतः श्वा चैव जायते ॥ ३७७

व्यञ्जने[4] तु कुलं हन्यात्पितॄन् हन्यात्पयोधरे ।
हन्यादिष्टं च पूर्तं च प्राप्ते रजसि कन्यका ॥ ३७८

एकस्मिन्[5] दिवसेऽप्येकलग्ने भिन्नांशके तथा ।
एकगर्भोत्थयोर्वज्रिन्[6] ! विवाहः शुभकृद्भवेत् ॥ ३७९

एकोदरप्रसूतानामेकस्मिन्नपि[7] वत्सरे ।
विवाहो नैव कर्तव्यो गर्गस्य वचनं यथा ॥ ३८०

एकत्र[8] वर्षेऽधिकमासयुग्मं[a]
तत्कार्तिकादित्रितये [b]क्षयाख्यः ।
तद्वर्जनीयं त्रितयं प्रयत्नात्
विवाहयज्ञोत्सवमङ्गलेषु ॥ ३८१

[1] हे. प. का., p. 800; वै. व., p. 235.

[2] वै. व., p. 235.

[3] वै. व., p. 235.

[4] हे. प. का., p. 803; वी. मि. सं., p. 769.

[5] वै. व., p. 252.

[6] वै. व., p. 252.

[7] उ. तत्व., p. 120.

[8] स्मृ. कौ., p. 431; मल. तत्व., p. 782; [a] ह्यधिमास; [b] क्षयाख्यम्.

प्राक्पश्चादुदितः[1] शुक्रः पञ्चसप्तदिनं शिशुः ।
विपरीतं तु वृद्धत्वं तद्वदेव गुरोरपि ॥ ३८२

देशभेदात्कुलाचारादिमे[2] धर्माः प्रकीर्तिताः ।
एकलग्ने[3] द्विलग्ने वा गृहे यत्र द्विशोभनम् ॥ ३८३

तयोरन्यद्विनष्टं[4] स्याद्वर्धतेऽन्यदिति स्थितिः ।
एकमातृप्रसूतानामेकस्मिन्नेव वासरे ॥ ३८४

एक[5] एव न कुर्वीत विवाहं व्रतबन्धनम् ।
एकः कर्ता शुभं कुर्यान्न पुत्र्योः पुत्रयोरपि ॥ ३८५

षण्मासे[6] वा चतुर्मासे पूर्णे वर्षे शुभावहम् ।
यद्येकस्यापि[7] मूढत्वं शुभकर्म न दोषकृत् ।
द्वयोर्मूढत्वमेवोक्तं दोषदं गुरुशुक्रयोः ॥ ३८६

द्विजन्मादिशुभे[8] कार्ये शुक्रमौढ्यं न दोषदम् ।
त्रैवर्णिकानामेवोक्तं दोषदं गुरुशुक्रयोः ॥ ३८७

यदा[9] जीवसितौ [a]वक्रौ परस्परनिरीक्षितौ ।
सप्तमस्थौ तदा दोषो मूढत्वादतिरिच्यते ॥ ३८८

अतिपातिषु[10] कार्येषु राज्ञां तत्कर्मकारिणाम् ।
विवाहादीनि कार्याणि मौढ्येऽपि गुरुशुक्रयोः ॥ ३८९

[1] स्मृ. कौ., p. 461 ; वी. मि. सं., p. 156.
[2] वै. व., p. 252.
[3] वै. व., p. 252.
[4] वै. व., p. 252.
[5] वै. व., p. 252.
[6] वै. व., p. 253.
[7] वि. पारि., Part I, p. 740 ; प्र. पारि., p. 316.
[8] वि. पारि., Part I, p. 740 ; प्र. पारि., p. 316.
[9] वि. पारि., Part I, p. 741 ; प्र. पारि., p. 316 ; [a] चक्रे.
[10] वि. पारि., Part I, p. 741.

क्षत्रियाणां[1] विशेषेण भृत्यानां राजसेविनाम् ।
मौढ्यदोषं न पश्येत दीक्षाणामेव कारयेत् ॥ ३९०

विवाहे[2] बलमावश्यं दम्पत्योर्गुरुसूर्ययोः ।
न चेत्पूजां प्रकुर्वीत दुष्फलप्रदयोस्तयोः ॥ ३९१

कन्यकाजन्मलग्नेन्द्वोः[3] द्वादशाष्टमजन्मभाक् ।
चतुर्थदशमे जीवः जन्मभ्रातृगतोऽशुभः ॥ ३९२

अन्यत्र शुभदो जीवो गौरीवयसि सप्तमे ।
सर्वत्रापि शुभं दद्याद्द्वादशाब्दात्परं गुरुः ॥ ३९३

पञ्चषष्ठाब्दयोरेव शुभगोचरता मता ।
सप्ताब्दात्पञ्चवर्षेषु स्वोच्चस्वर्क्षगतो यदि ॥ ३९४

अशुभेऽपि शुभं दद्यात् शुभदर्क्षेषु किं पुनः ।
पुंसो[4] भानुस्त्रिषडाये[a] शनिभौमौ च शोभनौ ।
अन्यत्र [b]शान्तिमेतेषां कृत्वा कर्म समाचरेत् ॥ ३९५

पुनश्च[5] भूतलिङ्गे च जातिजोत्रखगास्तथा ।
योगिन्यासौच दैवं च पुनरष्टौ विशेषतः ॥ ३९६

पुनश्च वर्णकूटं च माहेन्द्रं च ततः परम् ।
दिनं[6] गणं च माहेन्द्रं स्त्रीदैर्घ्यं योनिरेव च ।
राशिराश्यधिपौ वश्यं रज्जुर्वेधश्च ते दश ॥ ३९७

[1] वि. पारि., Part I, p. 741; प्र. पारि., p. 316.

[2] वि. पारि., Part I, p. 742.

[3] प्र. पारि., p. 317.

[4] वि. पारि., Part I, p. 742; प्र. पारि., p. 317; [a] षष्ठाये; [b] होमेषु तेषां कृत्वा समारभेत्.

[5] वि. पारि., Part I, p. 743.

[6] वि. पारि., Part I, p. 743.

द्विजन्मकालवत्कृत्वा[1] शान्तिं सर्वगते गुरौ ।
विवाहश्चापि कर्तव्यो गृहस्थाश्रमशोभनः ॥ ३९८

विवाहसमये[2] काले सुखासीनं [a]शुभप्रदम् ।
दैवज्ञं भक्तितो गत्वा सम्पूज्यादौ यथाबलम् ॥ ३९९

उडुनी नामनी [b]चोक्का सम्पृच्छेत्सकृदेव तम् ।
रविवारे[3] शुभं कर्म कर्तव्यं यो मतः शुभे ।
योगाच्छुभे कुजे मन्दे कन्योद्वाहादि कारयेत् ॥ ४००

उद्वाह्यते[4 c] दाक्षिणात्यैर्मातुलस्य सुता द्विजैः ।
सापिण्ड्यमपि[5] संकोच्य प्रत्यक्षश्रुतिदर्शनात् ॥ ४०१

मध्यदेशे[6] कर्मकराः [d]शिबिनश्च गवाशिनः ।
मत्स्यादाश्च[7] नराः पूर्वे व्यभिचाररताः स्त्रियः ।
उत्तरे मद्यपाश्चैव स्पृश्या नृणां रजस्वलाः ॥ ४०२

सजाताश्चापि[8] गृह्णन्ति भ्रातृभार्यां सभर्तृकाम् ।
सर्वदेशेष्वनाचारो रथ्याताम्बूलचर्वणम् ॥ ४०३

[1] प्र. पारि., p. 317.

[2] वी. मि. सं., p. 773; प्र. पारि., p. 318; [b] वोक्का, वि. पारि., Part I, p. 743; [a] शुचिं द्विजम्.

[3] वी. मि. सं., p. 781.

[4] स्मृ. च. सं., p. 25; च. म. सं., pp. 94 and 96; [c] उदूह्यते, वै. व., p. 225; वि. पारि., p. 695; [c] उदूह्यते, व्य. म., p. 5; [c] उदूह्यते, वी. मि. सं., p. 725; [c] उदुह्यते, व्य. नि., p. 11; [c] उदूह्यते.

[5] वि. पारि., p. 695.

[6] स्मृ. च. सं., p. 25; वै. व., p. 225; [d] शिल्पिनश्च, व्य. म., p. 5; [d] शिल्पिनश्च, व्य. नि., p. 11; [d] शिल्पिनश्च.

[7] च. म. सं., p. 96.

[8] च. म. सं., p. 96.

शकुन्यादिचतुष्केषु[1a] करणेष्वपि विष्टिषु ।
कुलिकेषु शुभं वर्ज्यमशुभान्येव कारयेत् ॥ ४०४

एवं[2] वश्यसमायोगे दम्पत्योः प्रीतिरुत्तमा ।
वश्याभावेऽपि दम्पत्योः विवाहः कलहप्रदः ॥ ४०५

तुला[3] सिंहस्य वश्या स्यात्कन्याया यममत्स्यभे ।
मृगकन्ये तु जूकस्य कर्की स्याद्वृश्चिकस्य तु ॥ ४०६

मीनश्चापस्य[4] वश्यः स्यान्मकरो मीनवश्यकृत् ।
कुम्भस्य कन्या वश्या स्यान्मीनो मेषस्य वश्यकृत् ॥ ४०७

मेषस्य[5] वश्यौ सिंहाळी कर्किजूकौ वृषस्य तु ।
युग्मस्य कन्या वश्या स्यात्कर्किणश्चापवृश्चिकौ ॥ ४०८

आद्यांशं विपदाख्यर्क्षे[6b] प्रत्यरे[c] च चतुर्थकम् ।
वधाख्ये च तृतीयांशं विना शेषा[d]न शोभनाः ॥ ४०९

जन्मकर्मर्क्षनाथौ[7] द्वौ मिथो मित्रे यदा तदा ।
वैनाशिकांशकोद्भूतदोषो भङ्गत्वमाप्नुयात् ॥ ४१०

जन्मकर्मर्क्षनाथौ द्वौ तदंशस्थौ यदा तदा ।
वैनाशिकांशकोद्भूतदोषो भङ्गत्वमाप्नुयात् ॥ ४११

एकयोनिषु[8] सम्पत्त्यै दम्पत्योः सङ्गमः सदा ।
भिन्नयोनिषु मध्यः स्यादरिभावो न चेत्तयोः ॥ ४१२

[1] वी. मि. सं., p. 782; प्र. पारि., p. 330; [a] चतुर्ष्वेषु.
[2] वी. मि. सं., p. 774.
[3] वी. मि. सं., p. 774.
[4] वी. मि. सं., p. 774.
[5] वी. मि. सं., p. 774.
[6] वीः मि. सं., p. 776; प्र. पारि., p. 318; [b] आद्यांशं; [c] प्रत्यरे; [d] सुशोभनाः.
[7] प्र. पारि., p. 319.
[8] प्र. पारि., p. 320.

अरिभावकृतोद्वाहः[1a] शीघ्रं मरणमाप्नुयात् ।
पौष्णोत्तरमघाहस्तमूलश्रवणसप्त[2] भाः ।
सूर्यवारयुता दोषहालाहलगणोद्धराः ॥ ४१३

मित्रोऽश्विन्यर्यमा[3] पूषा साहिर्बुध्न्या च रोहिणी ।
भौमवारेण संयुक्ता दोषाः स्युर्दोषघस्मराः ॥ ४१४

कृत्तिका-रोहिणी-स्वाती-शततारार्किचारणाः[4] ।
शुभयोगा महादोषकैरव्यादित्यवर्चसाः ॥ ४१५

एकादश[5] त्रये चैव दशमे च चतुर्थके ।
मध्यमो दम्पतीयोगो मित्रभावेऽतिशोभनः ।
वश्यराशौ विद्यमाने योगोऽयं शोभनो मतः ॥ ४१६

गुरुर्गुरुज्ञौ[6] शुक्रज्ञौ व्यर्की व्याराश्च वीन्दुना ।
व्यर्केन्द्ववनिजाः सर्वे सुहृदो रिपवः परे ॥ ४१७

उत्तमो[7] मित्रवर्गः स्यात्सममित्रं तु मध्यमम् ।
कनिष्ठः समवर्गः स्याद्वैरवर्गस्तु मारणः ॥ ४१८

कलहः[8] शत्रुमित्रत्वे वियोगः समशत्रुतः ।
जन्मनक्षत्रभागेशमित्रता चेच्छुभं तयोः ॥ ४१९

स्त्रीपुंसोः[9] जन्मनक्षत्रे विभागांशेशयोरपि ।

[1] वी. मि. सं., p. 777 ; प्र. पारि., p. 320 ; [a] भावे.
[2] वी. मि. सं., p. 781.
[3] वी. मि. सं., p. 781.
[4] वी. मि. सं., p. 782.
[5] प्र. पारि., p. 320.
[6] प्र. पारि., p. 321.
[7] प्र. पारि., p. 321.
[8] प्र. पारि., p. 321.
[9] प्र. पारि., p. 321.

वश्यभावे[1] सर्वसम्पत्साधको योग उत्तमः ॥ ४२०

दम्पत्योर्जन्मलग्नाभ्यां[2] यौ ग्रहावधिपौ मतौ ।
तयोः परस्परं मैत्रे सर्वसम्पदुपस्थिता ॥ ४२१

औदासीन्ये[3] मध्यमं स्यादरिभावे न शोभनम् ।
अरिभावकृतोद्वाहः शीघ्रं मरणमाप्नुयात् ॥ ४२२

उदासीने कृतं कर्म समत्वं धनपुत्रके ।
एवं[4] वश्यसमायोगे स्त्रीराशेः पुरुषस्य भे ।
वश्ययोगः शुभः प्रोक्तः दम्पत्योः शुभदः स्मृतः ॥ ४२३

वश्यराशौ[5] तु दम्पत्योः प्रेमभङ्गो न जायते ।
स्वामिदर्शनकाले च वश्यारूढोदयः शुभः ॥ ४२४

स्वामिराशेर्गृहे[6] वापि वश्यराशिः शुभावहः ।
वश्यराशिप्रकारोऽयं पुरा पद्मासनोदितः ॥ ४२५

सार्पाचतुष्कं[7] रौद्रं च याम्यं त्वाष्ट्रत्रिकं जलम् ।
विश्वेन्दुवासवं पौष्णं स्त्रीलिङ्गं समुदाहृतम् ॥ ४२६

सौम्यवारुणमूलानि[8] नपुंसकाह्वयानि च ।
शेषाः पुल्लिङ्गतां यातास्ताराः शृणु शचीपते ॥ ४२७

स्त्रीनक्षत्रेऽङ्गना[9] जन्म पुंनक्षत्रे पुमान् यदि ।
स संयोगः शुभः प्रोक्तः देवेन्द्रगुरुणा मतः ॥ ४२८

[1] प्र. पारि., p. 321.
[2] प्र. पारि., p. 321.
[3] प्र. पारि., p. 321.
[4] प्र. पारि., p. 322.
[5] प्र. पारि., p. 322.
[6] प्र. पारि., p. 322.
[7] प्र. पारि., p. 322.
[8] प्र. पारि., p. 322.
[9] प्र. पारि., p. 322.

पुंनपुंसकमेवं स्यात्सर्वत्र द्विकयोगतः ।
सौम्यपैतृकहस्ताश्च[1] मैत्रमूलाख्यवायवः ॥ ४२९

त्रीण्युत्तराणि[2] पौष्णं च रोहिणी शोभनप्रदा ।
अन्याश्च सर्वा वर्ज्याः स्युस्ताराः पाणिग्रहे सदा ॥ ४३०

मुक्तं[3] युक्तं ग्रहैर्यत्र काङ्क्षितं च त्रिभं भवेत् ।
दग्धज्वालाः सधूमाः स्युः क्रमाद्दोषेषु दुस्तराः ॥ ४३१

पापग्रहस्थनक्षत्रपृष्ठे[4] पूर्वत्र द्वयं खरम् ।
एतास्तारा विवर्ज्याः स्युः शुभकर्मणि सर्वदा ॥ ४३२

असंख्याता[5] ग्रहा नित्यं दुर्ज्ञेया भानुना खराः ।
अत एवार्कसंयुक्तं क्षेत्रं सर्वप्रमाददम् ॥ ४३३

दग्धक्रमेण[6] यत्क्षेत्रं त्रिंशता दिवसैस्तु तत् ।
पूर्वभावमथायाति यथा वृक्षास्तु नीरदैः ॥ ४३४

वत्सरेण[7] तदर्धेन तस्मादर्धेन यान्ति ये ।
मन्दजीवकुजैर्दग्धा राशयः पूर्वजं गुणम् ॥ ४३५

बुधेनाक्रान्तभं[8] सद्यः प्रकृतिं याति वृक्षवत् ।
उत्पातैः पीडितास्ताराः षण्मासैः प्रकृतिं ययुः ॥ ४३६

राहुकेतुविमुक्तं[9] यत् ग्रहवक्रनिपीडितम् ।
वत्सरार्धेन शुध्येत ग्रहयुद्धहतं च भम् ॥ ४३७

[1] प्र. पारि., p. 329.
[2] प्र. पारि., p. 329.
[3] प्र. पारि., p. 329.
[4] प्र. पारि., p. 329.
[5] प्र. पारि., p. 329.
[6] प्र. पारि., p. 329.
[7] प्र. पारि., p. 329.
[8] प्र. पारि., p. 329.
[9] प्र. पारि., p. 329.

अप्रकाशग्रहैर्युक्तं[1] सद्यो दोषाद्व्यपोहति ।
युक्तं शुभग्रहैर्यत्तत् शुभत्वं त्रिदिनैर्व्रजेत् ॥ ४३८

यस्मिन्[2] भेऽस्तमयं यान्ति ग्रहास्तद्धं त्रिमासतः ।
शुद्धत्वमुपयातीति वज्रिन् ! पद्मासनोदितम् ॥ ४३९

ग्रहनक्षत्रयोगेन[3] यदुक्तो दोषसञ्चयः ।
तद्दिनं सर्वकार्येषु शुभेषु परिवर्जयेत् ॥ ४४०

यदुक्तमिदमृक्षेषु[4] तारासु च खगैर्युताः ।
चापल्यमपवादैस्ते दोषाः शोभनतामियुः ॥ ४४१

गुणायुतैर्युतोऽप्यस्मिन्[5] शकुन्यादिचतुष्टये ।
कालेनैव[6][a] शुभं सर्वं कृतं सम्यग्विनश्यति ॥ ४४२

उदयांशाः[7] स्वनाथेन मित्रसौम्येन वा पुनः ।
प्रेक्षितो वा तथास्तांशो दम्पत्योः पुत्रपौत्रदः ॥ ४४३

क्रूरग्रहमध्यगते[8]
लग्ने चन्द्रेऽथवा करग्रहणे ।
ते यमसदनाभिमुखं
गमनं वाञ्छन्ति कन्यायाः ॥ ४४४

जन्मेशाष्टमलग्नेशौ[9] मिथो यत्र व्यवस्थितौ ।
जन्मराश्यष्टमर्क्षोत्थदोषो नश्यति भावतः ॥ ४४५

[1] प्र. पारि., p. 329.
[2] प्र. पारि., p. 329.
[3] प्र. पारि., p. 329.
[4] प्र. पारि., p. 329.
[5] वी. मि. सं., p. 783 ; प्र. पारि., p. 330.
[6] वी. मि. सं., p. 783 ; प्र. पारि., p. 330 ; [a] नेष्टम्.
[7] प्र. पारि., p. 331.
[8] प्र. पारि., p. 332.
[9] प्र. पारि., p. 333.

निधनं[1] प्रहरार्धे तु निस्स्वत्वं यमघण्डके ।
कुलिके [a]सर्वनाशः स्याद्रात्रावेते न दोषदाः ॥ ४४६

उल्कापाते[2] महापाते महाशनिनिपातने ।
नभोशनिनिपाते च भूकम्पपरिवेषयोः ॥ ४४७

ग्रामोत्पाते[3] शिवाशब्दे दुर्निमित्ते न शोभनम् ।
केतवो यत्र दृश्यन्ते सधूमा [b]वा पृथग्विधाः ॥ ४४८

पश्चादेवोपरागे[4] तु दोषः स्यान्नैव पूर्वतः ।
गृहदाहादयो दोषा यथा स्युर्दहनात्परम् ॥ ४४९

ग्रहाणां[5] ग्रहणं चैव वर्जयेद्दिनसप्तकम् ।
युद्धग्रहाणामन्योन्यं[6] निर्घाते वा कुकम्पने ।
महोत्पातयुतात् कालात् सप्तरात्रं शुभं त्यजेत् ॥ ४५०

महागणितमार्गस्थो[7] व्यतीपातोऽतिदोषदः ।
बलवद्गुणसम्पन्नोऽप्यसौ कुलविनाशनः ॥ ४५१

यन्नक्षत्रं[8] पातमध्यस्थकालः
तन्नक्षत्रं वर्जनीयं समस्तम् ।
यावत्तावत्पातकालः पुरस्तात्
पश्चाद्वर्ज्यं सर्वकार्येषु नूनम् ॥ ४५२

[1] वी. मि. सं., p. 791 ; प्र. पारि., p. 334 ; [a] दोषः.
[2] वी. मि. सं., p. 793 ; प्र. पारि., p. 334.
[3] वी. मि. सं., p. 793 ; प्र. पारि., p. 334 ; [b] ये पृथगद्वयोः.
[4] वी. मि. सं., p. 793 ; प्र. पारि., p. 334.
[5] वी. मि. सं., p. 793 ; प्र. पारि., p. 334.
[6] वी. मि. सं., p. 793 ; प्र. पारि., p. 334.
[7] प्र. पारि., p. 335.
[8] प्र. पारि., p. 335.

स्वगृहविधुगृहस्थः[1] सौम्यभागस्थितो वा
गुरुरुपचययातः सौम्यगो वा बलाढ्यः ।
अपि गुरुतरदोषा यान्ति नाशं यथैव
श्रुतिरपि समधीता पापनाशाय दृष्टा ॥ ४५३

उदयभवनतोऽरिव्यायगा[2] दीप्ततापा
निजगृहगतसौम्याः प्राणिनः कण्टकस्थाः ।
यदि शशिनि शुभस्थे कर्मणि प्रस्थिते वा
निजमुदयगदोषं नाशयेच्छीतरश्मिः ॥ ४५४

चन्द्रादित्यौ[3] शुभांशस्थौ बलाढ्यौ स्वोच्चगौ यदा ।
महादोषसमाख्याता दोषा भङ्गं ययुस्तदा ॥ ४५५

अथातः[4] सम्प्रवक्ष्यामि दोषाणां रूपलक्षणम् ।
तथा तेषां बलं चैव यथोवाचाम्बुजासनः ॥ ४५६

नाशयोगस्तथा[5] मृत्युयोगो दग्धस्तथैव च ।
विषदग्धाग्नियोगाश्च ग्रहजन्मर्क्षमेव च ॥ ४५७

शकटो[6] ग्रहयोगश्च शनियोगो विषं तथा ।
गरयोगस्तथा पक्षच्छिद्रं नक्षत्रलुञ्छनम् ॥ ४५८

अपरो[7] धीनिरोधश्च दिनमृत्युस्तथैव च ।
वारनक्षत्रयोगश्च काणान्धर्क्षं तथैव च ॥ ४५९

[1] प्र. पारि., p. 336.
[2] प्र. पारि., p. 336.
[3] प्र. पारि., p. 336.
[4] प्र. पारि., p. 336.
[5] प्र. पारि., p. 336.
[6] प्र. पारि., p. 336.
[7] प्र. पारि., p. 336.

विषलग्नाख्ययोगश्च[1] पञ्चाकर्किस्तथैव च ।
मासशून्यतथाशून्य(?) शशिदिग्दाह एव च ॥ ४६०

रक्तस्थूणस्तथापातो[2] व्यतीपातस्तथैव च ।
दिवा ऋक्षप्रकाशश्च महाशूलस्तथैव च ॥ ४६१

चन्द्रार्कयोगे[3] भूकम्पः कण्टकः स्थूणसंज्ञकः ।
अदृश्यग्रहचारश्च ग्रहरश्मिस्तथैव च ॥ ४६२

पापग्रहसुसंयुक्तराशिरित्येवमादयः[4] ।
दोषाश्च गणिताः सर्वे गुणेभ्यो बलिनः कलौ ॥ ४६३

तथापि[5] दोषा नश्यन्ति स्वापवादैर्गुणैरपि ।
दोषा[6] ये स्वापवादैस्तु स्वरूपाभावमाययुः ।
यथा पापा ययुः सर्वे प्रायश्चित्तैरभावताम् ॥ ४६४

स्वर्क्षव्ययगतं[7] भानुमपि पश्येद्धरासुतः ।
सोऽन्धतां न गुरोर्दद्याद्यदीन्दुः सत्क्रियारतः ॥ ४६५

यस्य[8] लग्नर्क्षचन्द्रर्क्षौ गुरोः सप्तमपञ्चमौ ।
तृतीये वा स दोषाणामपवादविनाशनः ॥ ४६६

यस्य[9] लग्नर्क्षचन्द्रर्क्षाद्रविर्विपदि वा स्थितः ।
प्रत्यरे[10] वा वधे वासौ दोषाणामपवादहा ॥ ४६७

[1] प्र. पारि., p. 336.
[2] प्र. पारि., p. 336.
[3] प्र. पारि., p. 336.
[4] प्र. पारि., p. 336.
[5] प्र. पारि., p. 336.
[6] प्र. पारि., p. 337.
[7] प्र. पारि., p. 337.
[8] प्र. पारि., p. 338.
[9] प्र. पारि., p. 338.
[10] प्र. पारि., p. 338.

यस्य[1] सर्वग्रहाः सन्ति दुस्थाने गोचरे तथा ।
दोषापवादा नश्यन्ति दोषास्तत्र बलाधिकाः ॥ ४६८

तिथिरेकगुणा[2] वारो द्विगुणस्त्रिगुणं च भम् ।
योगश्चतुर्गुणः पञ्चगुणस्तिथ्यर्धसंज्ञकः ॥ ४६९

ततो[3] मुहूर्तो बलवान् तस्मात्पश्येद्बलाबलम् ।
शुभेक्षितयुताः शस्ताः उद्वाहेऽखिलराशयः ॥ ४७०

पातालाम्बरपञ्चमे[4] द्विनवमे लग्ने च सौम्यग्रहाः
क्रूराः षष्ठगताः शशी धनगतः सर्वे त्रिरेकादशे ।
जामित्रे ग्रहवर्जिते न च भृगुः षष्ठे कुजश्चाष्टमे
षष्ठान्त्यस्थशशी विवाहसमये शेषेषु ते शोभनाः ॥ ४७१

अनिष्टस्थानस्थोप्यशुभद[5] - एवाशुभगतः
शुभांशस्थः सौम्योदितबलदृशा वा हिततनुः ।
तदानीं चन्द्रोतिप्रथितशुभकृच्चेद्बलयुतः
स्वतुङ्गस्वर्क्षस्थो यदि शुभकरः किं पुनरयम् ॥ ४७२

ग्रहाः[6] सर्वे लग्नादशुभगदितस्थानसहिताः
स्वतुङ्गे वा स्वर्क्षे यदि समियुरुत्कृष्टबलिनः ।
तदा तेनैवास्मिन् कथितमखिलं दद्युरशुभं
भवे युक्ताः प्रोक्तं शुभमतितरां दद्युरखिलम् ॥ ४७३

अग्निहोत्रादिभिर्यत्स्याद्दीक्षातो[7] ब्राह्मणस्य च ।
तत्कन्यां विधिवद्दत्वा फलमाप्नोति मानवः ॥ ४७४

[1] प्र. पारि., p. 338.
[2] प्र. पारि., p. 338.
[3] प्र. पारि., p. 338.
[4] प्र. पारि., p. 338.
[5] प्र. पारि., p. 340.
[6] प्र. पारि., p. 340.
[7] प्र. पारि., p. 355.

तिस्रः[1] कन्या यथान्यायं पालयित्वा निवेद्य च ।
न पिता नरकं याति नारी वा स्त्रीप्रसूतिनी ॥ ४७५

वेदोदितानि[2] कर्माणि न करोति दिने दिने ।
चाण्डालीं योनिमाप्नोति श्वयोनिषु च जायते ॥ ४७६

भर्त्रा[3] पत्नी समभ्यर्च्या वस्त्रालङ्कारभूषणैः ।
उत्सवे पितृमातृभ्यां श्वश्रूश्वशुरबन्धुभिः ॥ ४७७

अप्रयच्छन्[4] पिता काले [a]पतिश्चानुपयन्नृतौ ।
पुत्रश्चाभक्तदो[b] मातुर्गर्ह्यदण्ड्याश्च धर्मतः ॥ ४७८

सूक्ष्मेभ्योऽपि[5] प्रसङ्गेभ्यो निवार्या स्त्री स्वबन्धुभिः ।
श्वश्र्वादिभिः कुलस्त्रीभिः पालनीया दिवानिशम् ॥ ४७९

आयव्ययेऽर्थसंस्कारे[6] गृहोपस्करक्षणे ।
शौचाग्निकार्ये संयोज्या रक्षा स्त्रीणामियं स्मृता ॥ ४८०

पित्रा[7] भर्त्रा सुतैर्न स्त्री वियुक्ताऽन्यगृहे वसेत् ।
असत्सङ्गविशेषेण गर्ह्यतामेति सा ध्रुवम् ॥ ४८१

पूर्वोत्थानं[8] गुरुष्वर्चा भोजनव्यञ्जनक्रिया ।
जघन्यासनशायित्वं कर्म स्त्रीणामुदाहृतम् ॥ ४८२

[1] वी. मि. सं., p. 834.

[2] स्मृ. रत्ना., p. 219.

[3] या. अप., p. 107.

[4] कृत्य. समु., p. 99; वा. आ., p. 216; [a] अपतिश्चानुयन्नृतौ; [b] रक्षको मातुर्गर्ह्या दण्ड्याः. Repeated; see p. 192 *infra*.

[5] वा. आ., p. 216.

[6] वा. आ., p. 216. Repeated; see p. 192 *infra*.

[7] वा. आ., p. 216. *Ibid.*

[8] वा. आ., p. 216. *Ibid.*

यानाटनदिवास्वप्नमक्रिया दूषणं[1] स्त्रियाः ।
आर्तार्ते[2] मुदिते हृष्टा प्रोषिते मलिना कृशा ।
मृते[3] म्रियेत या पत्यौ सा स्त्री ज्ञेया पतिव्रता ॥ ४८३
शरीरार्धं[4] स्मृता जाया पुण्यापुण्यफले समा ।
अन्वारूढा जीवती वा साध्वी भर्तृहिताय सा ॥ ४८४
प्रसाधनं[5] नृत्यगीतसमाजोत्सवदर्शनम् ।
मांसमद्याभियोगं च न कुर्यात्प्रोषिते पतौ ॥ ४८५
व्रतोपवासनिरता[6] ब्रह्मचर्ये व्यवस्थिता ।
दमदानरता नित्यमपुत्राऽपि दिवं व्रजेत् ॥ ४८६
अन्नार्थं[7] तण्डुलप्रस्थमपराह्णे तु सेन्धनम् ।
वसनं त्रिपणक्रीतं देयमेकं त्रिमासतः ॥ ४८७
एतावदेव साध्वीनां चोदितं [a]विधवाशनम् ।
प्रातिलोम्येन[8] सम्भूता नियोगेन विना च ये ।
सावित्रीपतिताज्जातास्त्रयः सङ्करजातयः ॥ ४८८
दया[9] क्षमाऽनसूया[b] च शौचानायासमङ्गलम् ।
अकार्पण्यमस्पृहत्वं[c] सर्वसाधारणानि[d] तु[e] ॥ ४८९

[1] वा. आ., p. 216. Repeated; see p. 193 *infra*.
[2] वा. आ., p. 218; या. अप., p. 109. *Ibid.*
[3] वा. आ., p. 218; या. अप., p. 109. *Ibid.*
[4] वा. आ., p. 234; या. अप., p. 111. Repeated; see p. 194 *infra*.
[5] वा. आ., p. 231. *Ibid.*
[6] वा. आ., p. 234. *Ibid.*
[7] गौ. मि., p. 225; आ. ध. व्या., p. 239; [a] विधवाधनम्.
[8] म. गो., p. 135.
[9] या. अप., p. 164; ब्र. कल्प., p. 4; [b] अनसूयाश्च शौचानाशास; [c] च, हे, व्रत., p. 8; [c] च, कृ. रत्ना., p. 14; [c] ण्यास्पृहलं च; [c] च, परा. आ., p. 84; [c] ण्यास्पृहले च; [d] इमे, वी. मि. प., p. 32; स्मृ. मुक्ता. का., p. 9; [e] चास्पृहलं.

परे[1][a] वा बन्धुवर्गे वा [b]मित्रे द्वेष्टरि वा सदा ।
आपन्ने[c] रक्षितव्यं तु दयैषा परिकीर्तिता ॥ ४९०

आत्मवत्सर्वभूतेषु[2] यद्धिताय शिवाय च ।
वर्तते सततं हृष्टः कृत्स्ना ह्येषा दया स्मृता ॥ ४९१

बाह्ये[3] चाध्यात्मिके[d] चैव [e]दुःखे [f]चोत्पादिते [g]क्वचित् ।
न कुप्यति न [h]वा हन्ति सा क्षमा परिकीर्तिता ॥ ४९२

न[4] गुणान्[i] गुणिनो हन्ति स्तौति मन्दगुणानपि ।
नान्यदोषेषु रमते साऽनसूया प्रकीर्तिता ॥ ४९३

यो[5] धर्ममर्थं कामं वा लभते मोक्षमेव वा ।
न द्विष्यात्तं सदा प्राज्ञः साऽनसूया स्मृता बुधैः ॥ ४९४

[1] या. अप., p. 164; व्र. कल्प., p. 4; [b] मित्रद्वेष्टरि; [c] आपन्न-रक्षिका, वि., p. 453; [c] आत्मवद्वर्तितव्यं हि, स्मृ. च. सं., p. 33; [a] यदा तु बन्धुवर्गेषु; [c] आपन्नो रक्षितव्यस्तु, हे. व्रत., p. 8; कृ. रत्ना., p. 15; ए. तत्व., p. 20; [c] आत्मवद्वर्तितव्यं हि दयैवैषा, वै. व., p. 124; [c] आपदो रक्षणं यत्तु, वी. मि. प., p. 33; स्मृ. मुक्ता. का., p. 9; [c] आपन्नो रक्षितव्यो यत्.

[2] वी. मि. सं., p. 138.

[3] या. अप., p. 164; व्र. कल्प., p. 4; [d] वा, का. वि., p. 453; [g] तथा, स्मृ. च. सं., p. 33; [d] चाभ्यन्तरे; [e] दुःख उत्पादिते; [h] चा, हे. व्रत., p. 8; [f] औत्पादिके, कृ. रत्ना., p. 15; ए. तत्व., p. 20; वै. व., p. 124; वी. मि. प., p. 33; (वी. मि. सं., p. 138; [d] चाभ्यन्तरे), स्मृ. मुक्ता. का., p. 10.

[4] या. अप., p. 164; व्र. कल्प., p. 4; का. वि., p. 453; स्मृ. च. सं., p. 33; हे. व्रत., p. 8; कृ. रत्ना., p. 15; ए. तत्व., p. 20; वी. मि. सं., p. 138; [i] दुर्गुणान् गुणैः, वी. मि. प., p. 33; स्मृ. मुक्ता. का., p. 10.

[5] वै. व., p. 124.

अभक्ष्यपरिहारश्च[1 a, b] संसर्गश्चाप्यनिन्दितैः ।
स्वधर्मे[c] च व्यवस्थानं [d]शौचमेतत्प्रकीर्तितम् ॥ ४९५

शरीरं[2] पीड्यते येन [e]सुशुभेनापि कर्मणा ।
अत्यन्तं [f]तन्न [g]कर्तव्यमनायासः स उच्यते ॥ ४९६

यदारम्भे[3] भवेत्पीडा नित्यमत्यन्तमात्मनः ।
तद्वर्जयेद्धर्म्यमपि सोऽनायासः प्रकीर्तितः ॥ ४९७

प्रशस्ताचरणं[4] नित्यं [h]नाप्रशस्तप्रवर्तनम् ।
एतद्धि मङ्गलं प्रोक्तमृषिभिस्तत्वदर्शिभिः ॥ ४९८

स्तोकादपि[5] प्रदातव्यमदीनेनान्तरात्मना[i, j] ।
अहन्यहनि [k]यत्किञ्चिदकार्पण्यं [l]तदुच्यते ॥ ४९९

[1] या. अप., p. 164; ब्र. कल्प., p. 4; का. वि., p. 453; [b] तु, स्मृ. च. सं., p. 33; [b] तु दुष्टसंसर्गवर्जनम्, हे. व्रत., p. 8; कृ. रत्ना., p. 15; स्मृ. रत्ना., p. 2; [d] प्रचक्षते, ए. तत्व., p. 20; [b] तु, वै. व., p. 124; वी. मि. सं., p. 138; [c] स्वधर्मेषु, वी. मि. प., p. 33; [a] अधर्म, स्मृ. मुक्ता., p. 10.

[2] या. अप., p. 165; ब्र. कल्प., p. 4; का. वि., p. 453; [e] अशुभेनापि, स्मृ. च. सं., p. 33; हे. व्रत., p. 8; [g] कुर्वीत, कृ. रत्ना., p. 15; ए. तत्व., p. 20; [g] कुर्वीत, वी. मि. प., p. 33; वी. मि. सं., p. 138; [e] शुभेनापि च; [f] वर्जयेत्तत्तु सोऽनायासः, स्मृ. मुक्ता. का., p 10.

[3] वै. व., p. 124.

[4] या. अप., p. 165; ब्र. कल्प., p. 4; [h] अप्रशस्तविवर्जनम्, (का. वि., p. 453; स्मृ. च. सं., p. 33; हे. व्रत., p. 9; ब्र. कल्प. वत्पाठः), कृ. रत्ना., p. 15; (ए. तत्व., p. 20: वै. व., p. 124; वी. मि. प., p. 33; वी. मि. सं., p. 138; स्मृ. मुक्ता. का., p. 10; ब्र. कल्पवत्पाठः).

[5] या. अप., p. 165; ब्र. कल्प., p. 4; [l] हि तत्स्मृतं, का. वि., p. 543; [l] हि तत्स्मृतं, स्मृ. च. सं., p. 33; [i] हि दातव्यं मुदितेन; [l] हि तत्स्मृतं, हे. व्रत., p. 9; [i] उपकर्तव्यं; [l] हि तत्स्मृतं, कृ. रत्ना., p. 16; [l] हि तत्स्मृतं, स्मृ. रत्ना., p. 2; [l] हि, ए. तत्व., p. 20; [i] च दातव्यमदीनेनैव चात्मना; [l] हि तत्स्मृतं, वै. व., p. 124; स्मृ. च. सं., वत्पाठः, वी. मि. प., p. 34; कृ. रत्ना. वत्पाठः, वी. मि. सं., p. 138; [k] तदकार्पण्यमु, स्मृ. मुक्ता. का., p. 10; [j] न दीनेन; [l] हि तत्स्मृतम्.

यथोत्पन्नेन[1][a] सन्तोषः कर्तव्यो [b]ह्यन्नवस्तु वा ।
परस्याचिन्तयित्वार्थं साऽस्पृहा परिकीर्तिता ॥ ५००

विवर्जयेदसन्तोषं[2] विषयेषु सदा नरः ।
परद्रव्याभिलाषं च साऽस्पृहा कथ्यते बुधैः ॥ ५०१

यथा[3] विद्या यथा कर्म यथा वित्तं यथा वयः ।
जनस्तथैव[c] वर्तेत वेषादिभिरनुद्धतः ॥ ५०२

स्वाध्यायोऽध्यापनं[4] चापि यजनं याजनं तथा ।
दानं प्रतिग्रहश्चापि षट् कर्माण्यग्रजन्मनः ॥ ५०३

इज्याऽध्ययनदाने[5] च प्रजानां परिपालनम् ।
शस्त्रास्त्रधारणं सेवा कर्माणि क्षत्रियस्य तु ॥ ५०४

स्वधर्मविदनुरक्तः[6] शुचिरनुद्धत उद्युक्तो देशकालविन्नीतिनिगमेतिहासकुशलोऽव्यसनी मृदुरर्थशास्त्रयोग्यो हस्त्यश्वपुरुषाचाराहोरात्रयामनिर्गमविनिश्चितमतिश्च स्वपरबलबलाबलज्ञो बलाधिकृतः सेनापतिः स्यात् । कुलाढ्य उद्युक्तो मृदुरुदात्तः समरचित्तः शूरोऽनुरक्तोऽभेद्यः

[1] या. अप., p. 165 ; व्र. कल्प., p. 4 ; [b] अर्थवस्तुना, का. वि., p. 453 ; [b] अल्पवस्तुना, स्मृ. च. सं., p. 33 ; [a] यथोपपन्नैः ; [b] स्वागतैर्द्विजैः । परार्थं नाभिलाषेत, हे. व्रत., p, 9 ; [a] यथोपपन्ने ; [b] ह्यल्पवस्तुनि । परस्य चिन्तयन्नर्थं, कृ. रत्ना., p. 16 ; [b] प्यथ वस्तुना, स्मृ. रत्ना., p. 132 ; [a] यथोत्पन्नैस्तु ; [b] स्वागतैर्धनैः । परार्थं नाभिलाषेत, ए. तत्व., p. 20 ; [b] प्यल्पवस्तुना, वै. व., p. 124 ; स्मृ. रत्ना. वत्पाठः स्वार्जितैरिति परं भेदः, वी. मि. प., p. 34 ; [b] अर्थवस्तुना, स्मृ. मुक्ता. का., p. 10 ; [b] ह्यल्पवस्तुनि.

[2] वी. मि. सं., p. 138.

[3] या. अप., p. 165 ; वै. आ., p. 422 ; [c] जानंस्तथैव कुर्वीत न वेषादिभिरुद्धतः, वी. मि. प., p. 36 ; [c] जानंस्तथैव.

[4] परा. आ., p. 85.

[5] परा. आ., p. 85.

[6] या. बा., I, p. 184.

पत्तिविशेषज्ञः इङ्गिताकारकुशलः प्रतिहारः स्यात् ।|| वन-कुलकालजातिसात्म्यगुणवयःशीलायुरादानगमनकल्पना-वान् व्यपगतभयो विजयोऽर्जितमना हस्त्यध्यक्षः स्यात् । क्षेत्रजातिसात्म्यगुणलक्षणवाहनास्त्रज्ञोऽत्यर्थसमर्थः शुचि-रनुद्धतोऽनुरूपोऽश्वाध्यक्षः स्यात् । सन्धिभेदसन्धान-स्थानज्ञोऽनुरक्तः शुचिर्दक्षः स्मृतिमान् देशकालज्ञो दर्शनीयो नीतिगतिज्ञः प्राज्ञो वाग्मी दूतः स्यात् । उभयत उत्तम-वंशप्रभवः शुद्धो मनुबृहस्पत्युशनःशास्त्रविद्दण्डनीत्यादि-कुशलोऽशठोऽजिह्मः सम्मानासम्मानाविकृतो विगतभीः कार्याकार्यविनिश्चितमतिराहार्यः सर्वोपधाशुद्धो गूढमन्त्रो मन्त्री स्यात् । अविकार्योऽविकलेन्द्रियः प्रतापवान् सुभगः सुमुखोऽकृपणोऽप्रमादी दक्षो दाक्षिण्यचारित्ररक्षणार्थमधि-करणसन्दिग्धविवेककृदुपरिकः स्यात् ॥ ५०५

ब्रह्मशङ्खस्तुतिपुण्याहशब्दैर्विबोध्योत्थाय[1] सन्ध्या-मुपास्य देवपितृब्राह्मणान् मनसा वा नमस्कृत्य धर्मार्थकाम-भयोपधाशुद्धावञ्चकगृहीतायुधायातयामविश्वासोत्पन्नासन्न-परिवृतः ॥ ५०६

दत्वा[2] भूम्यादिकं राजा ताम्रपट्टेऽथवा पटे ।
शासनं कारयेद्धर्म्यं स्थानवंश्यादिसंयुतम् ॥ ५०७

अनाच्छेद्यमनाहार्यं[3] सर्वभाव्यविवर्जितम् ।
चन्द्रार्कसमकालीनं पुत्रपौत्रान्वयागतम् ॥ ५०८

[1] या. वा., I, p. 188.

[2] या. अप., p. 579. Repetition ; see p. 62 *infra*.

[3] या. अप., p. 579. Repetition ; see p. 63 *infra*.

दातुः[1] पालयितुः स्वर्गं हर्तुर्नरकमेव च ।
षष्टिं वर्षसहस्राणि दानच्छेदफलं लिखेत् ॥ ५०९

स्वमुद्रावर्षमासार्धदिनाध्यक्षाक्षरान्वितम्[2] ।
एवंविधं राजकृतं शासनं समुदाहृतम् ॥ ५१०

वाग्धिग्वधः[3 a] स्वकं चैव चतुर्धा कल्पितो दमः ।
पुरुषे[4 b] दोषविभवं ज्ञात्वा सम्परिकल्पयेत् ॥ ५११

गुरून्[5] पुरोहितान्विप्रान् वाग्दण्डेनैव दण्डयेत् ।
विवादिनो नरांश्चान्यान् दोषिणोऽर्थेन दण्डयेत् ॥ ५१२

महापराधयुक्तांश्च वधदण्डेन दण्डयेत् ।
जगत्सर्वमिदं[6] हन्याद्ब्राह्मणस्य न तत्समम् ।
तस्मात्तस्य वधं राजा मनसाऽपि न चिन्तयेत् ॥ ५१३

अवध्यान्[7] ब्राह्मणानाहुः सर्वपापेष्ववस्थितान् ।
यद्यद्विप्रेषु कुशलं तत्तद्राजा समाचरेत् ॥ ५१४

राष्ट्रादेनं बहिः कुर्यात्समग्रधनमक्षतम् ।
लोकवृत्ताद्राजवृत्तमन्यदाह[8] बृहस्पतिः ॥ ५१५

[1] या. अप., p. 580. Repetition; see p. 63 *infra*.

[2] या. अप., p. 580. Repetition; see p. 63 *infra*.

[3] परा. आ., p. 455; द. वि., p. 20; [a] वाग्धिग्धनं वधश्चैव चतुर्धा कथितो दमः । व्य. माला., p. 337; द. वि. वत्पाठः. Repeated with variation, *infra* p. 226.

[4] परा. आ., p. 455; द. वि., p. 20; [b] पुरुषं विभवं दोषं ज्ञात्वा तं परिकल्पयेत्.

[5] परा. आ., p. 455.

[6] परा. आ., p. 456.

[7] परा. आ., p. 456.

[8] राज. रत्ना., p. 77.

राज्यं[1] पुरोविवाहं च सपिण्डीकरणं पितुः ।
गुणवत्सु[2] कनिष्ठेषु ज्येष्ठ एव समर्हति ॥ ५१६

विहिताकरणात्[3] किन्तु प्रतिषिद्धनिषेवणात् ।
भक्ताच्छादं प्रदायैषां शेषं गृह्णीत पार्थिवः ॥ ५१७

अनेन[4] कर्मणा नैते प्रायश्चित्तदयावहाः ।
अन्यत्र[5] ब्राह्मणात् किन्तु राजा धर्मपरायणः ।
तत्स्त्रीणां जीवनं दद्यादेष दायविधिः स्मृतः ॥ ५१८

वसनस्याशनस्यैव[6] तथैव रजकस्य च ।
त्रयं[a] व्यपोह्य तच्छिष्टं दायादानां प्रकल्पयेत् ॥ ५१९

धूमावसानिकं[7] द्रव्यं[b] सहायास्तानतः पुरा ।
तथैवाशनवासांसि[c] विगणय्य [d]धने मृता ॥ ५२०

परिपूर्णं[8] गृहीत्वाऽऽधिं बन्धं वा साधु लग्नकम् ।
लेख्यारूढं साक्षिमद्वा ऋणं दद्याद्धनी सदा ॥ ५२१

आद्यौ[9] तु वितथे दाप्यौ तत्कालावेदिते धनम् ।
उत्तरौ च विसंवादे तौ विना तत्सुतावपि ॥ ५२२

आहैको[10] दर्शयामीति साधुरेषोऽपरोऽब्रवीत् ।
दाताहमेतद्द्रविणमर्पयाम्यपरोऽब्रवीत् ॥ ५२३

[1] राज. रत्ना., p. 79.

[2] राज. रत्ना., p. 79.

[3] हार., p. 213. Repetition; see p. 22 *infra*.

[4] हार., p. 213. Repetition; see p. 21 *infra*.

[5] गौ. मि., p. 225; आ. ध. व्या., p. 239.

[6] गौ. मि., p. 226; आ. ध. व्या., p. 240; [a] धनम्, Repeated; see p. 210 *infra*.

[7] गौ. मि., p. 226; आ. ध. व्या., p. 240; [b] ग्राह्यं सभायां स्नानतः; [c] वसना; [d] धवे मृते. भूमावसानिकं श्राव्यं सन्ध्यायां स्नानतत्परा इति पाठभेदः.

[8] स्मृ. उद्धार., p. 325.

[9] स्मृ. उद्धार., p. 326.

[10] स्मृ. उद्धार., p. 326.

दर्शने[1] प्रत्यये दाने ऋणिद्रव्यार्पणे तथा ।
चतुःप्रकारः प्रतिभूः शास्त्रदृष्टो मनीषिभिः ॥ ५२४

घटोऽग्निरुदकं[2] चैव विषं [a]कोषं च पञ्चमम् ।
षष्ठं च तण्डुलः प्रोक्तं सप्तमं तप्तमाषकम् ॥ ५२५

अष्टमं[3 b] [का? फा] लमित्युक्तं नवमं धर्मजं स्मृतम् ।
दिव्यान्येतानि सर्वाणि निर्दिष्टानि स्वयंभुवा ॥ ५२६

क्रिया[4] न दैविकी प्रोक्ता विद्यमानेषु साक्षिषु ।
लेख्ये च सति वादेषु न स्याद्दिव्यं न साक्षिणः ॥ ५२७

स्वाध्यायो[5] यजनं दानं पशूनां पालनं तथा ।
कुसीदकृषिवाणिज्यं वैश्यकर्माणि सप्त वै ॥ ५२८

शौचं[6] ब्राह्मणशुश्रूषा [c]सत्यमक्रोध एव च ।
शूद्रकर्म तथा मन्त्रो [d]नमस्कारोऽस्य [e]नोदितः ॥ ५२९

शूद्रस्य[7] द्विजशुश्रूषा सर्वशिल्पानि चाप्यथ ।
विक्रयः सर्वपण्यानां शूद्रधर्म उदाहृतः ॥ ५३०

धर्मार्थमुभयार्थं[8] वा ब्राह्मणानेव धारयेत् ।
जातब्राह्मणशब्दस्य साह्यस्य कृतकृत्यता ॥ ५३१

[1] स्मृ. उद्धार., p. 326.

[2] कृ. चि., p. 26; स्मृ. उद्धार., p. 339; [a] कोशश्च पञ्चमः । षष्ठश्च तण्डुलः प्रोक्तः सप्तमं तप्तमाषकः.

[3] कृ. चि., p. 26; स्मृ. उद्धार., p. 339; [b] अष्टमः काल इत्युक्तो धर्मजं नवमं भवेत्. Repetition of *vv.* 3 and 4 on p. 80 *infra.*

[4] कृ. चि., p. 26. Repeated; see p. 47 *infra.*

[5] परा. आ., p. 85.

[6] परा. आ., p. 85; गृ. कल्प., p. 58/a; [c] नित्यं; [d] अत्र वेदितः, गृ. रत्ना., p. 475; [d] अत्र देशितः, म. पारि., p. 230; [e] चोदितः, व. कौ., p. 569; [e] देशितः.

[7] व. कौ., p. 570.

[8] व. कौ., p. 570.

यस्मिन्[1] कामाः प्रविशन्ति विषयेभ्योपसंहृताः ।
विषयान्न पुनर्यान्ति स कैवल्याश्रमे वसेत् ॥ ५३२

यस्मिन्[2] क्रोधः शमं याति विफलः सम्यगुत्थितः ।
आकाशेऽग्निर्यथा क्षिप्तः स कैवल्याश्रमे वसेत् ॥ ५३३

संसारमेव[3] निस्सारं दृष्ट्वा सारदिदृक्षया ।
प्रव्रजेदकृतोद्वाहः[a] परं वैराग्यमाश्रितः ॥ ५३४

अतीतान्न[4] स्मरेद्भोगान्न[b] तथाऽनागतानपि ।
प्राप्तांश्च नाभिनन्देद्यः स कैवल्याश्रमे वसेत् ॥ ५३५

श्रद्धा[5] ध्यानं तपः शौचं यस्य वित्तं चतुष्टयम् ।
स्मरणं[6] चाद्वितीयस्य स कैवल्याश्रमे वसेत् ॥ ५३६

अन्तस्थानीन्द्रियाण्यन्तर्बहिष्ठान्[7] विषयान् बहिः ।
शक्नोति यः सदा कर्तुं स कैवल्याश्रमे वसेत् ॥ ५३७

आत्यन्तिकं[8] ब्रह्मचर्यमाश्रमत्रयवासिनाम् ।
स्वदारनियमात्सम्यग्ब्रह्मचारी गृहाश्रमी ॥ ५३८

पितृमन्त्रोच्चरे[9][c] रौद्रे आत्मालम्भेऽधमेक्षणे ।

[1] यति. सं., p. 3.

[2] यति. सं., p. 3.

[3] वै. व., p. 301; यति. सं., p. 4; [a] प्रव्रजन्त्यकृतोद्वाहाः.

[4] वै. व., p. 302; यति. सं., p. 6. [b] भोगांस्तथैव.

[5] यति. सं., p. 6.

[6] यति. सं., p. 6.

[7] वै. व., p. 302; यति. सं., p. 6.

[8] यति. सं., p. 27.

[9] म. पारि., p. 58; यति. सं., p. 67; आ. रत्न., p. 18; [c] पितृमन्त्रानुचरणे आत्मालम्भे क्षणे तथा.

20

अधोवायुसमुत्सर्गे[1] आक्रन्दे क्रोधसंभवे ॥ ८३९

मार्जारमूषकस्पर्शे [a]प्रहासेऽनृतभाषणे ।
निमित्तेष्वेषु[b] सर्वेषु[c] कर्म[d] कुर्वन्नुपस्पृशेत्[e] ॥ ८४०

क्षुते[2] निष्ठीवने चैव दन्तोच्छिष्टे तथाऽनृते ।
पतितानां[3] च सम्भाषे दक्षिणं श्रवणं स्पृशेत् ॥ ८४१

आर्द्रं[4] तृणं गोमयं [f]वा भूमिं वा संस्पृशेद्द्विजः ।
न[5] किञ्चिद्भेषजादन्यदन्यद्वा दन्तधावनात् ।
विना भोजनकालं तु भक्षयेदात्मवान् यतिः ॥ ८४२

नैवाददीत[6] पाथेयं यतिः [g]किञ्चिदनापदि ।
पक्वमापत्सु गृह्णीयाद्यावदह्नोपभुज्यते ॥ ८४३

न[7] तीर्थवासी नित्यं स्यान्नोपवासपरो यतिः ।
न चाध्ययनशीलः स्यान्न व्याख्यानपरो भवेत् ॥ ८४४

बन्धमोक्षविभागज्ञो[8] बन्धाच्चेन्मोक्षणेच्छया ।
उपायान्वेषणे युक्तः को न मुच्येत बन्धनात् ॥ ८४५

[1] स्मृ. च. आ., p. 262; हे. प. श्रा., p. 959; [c] धर्मार्थं, परा. आ., p. 240; [e] अपि, स्मृ. रत्ना., p. 39; [b] निमित्तेषु इति न दृश्यते, म. पारि., p. 58; [d] दक्षिणं श्रवणं, यति. सं., p. 67; [b] निमित्तेषु च, शू. चि., p. 94; [d] दक्षिणं श्रवणं, आ. रत्न., p. 18; [e] अपः, वै. आ., p. 45; वि. पारि., II, p. 161; आ. म., p. 15; [c] धर्मार्थं, वी. मि. आ., p. 102; [c] धर्मार्थं, स्मृ. मुक्ता. आ., p. 17; [a] हासे चानृतभाषणे, वा. आ., pp. 78 and 461; आ. भू., p. 32.

[2] यति. सं., p. 67.

[3] यति. सं., p. 67.

[4] म. पारि., p. 58; यति. सं., p. 67; शू. शि., p. 94; [f] च.

[5] परा. आ., p. 195.

[6] परा. आ., p. 195; यति. सं., p. 107; [g] अनापदि.

[7] परा. आ., p. 195; वै. व., p. 329.

[8] वै. व., p. 353; यति. सं., pp. 88 and 100.

यथा[1] चित्तं समासक्तं जन्तोर्विषयगोचरे ।
यदि नारायणोऽप्येवं को न मुच्येत बन्धनात् ॥ ५४६

पाथेयमेकरात्रस्य[2] पानीयं दुर्गमे पथि ।
गृह्णीयान्नाधिकं चान्नं भेषजं तु यथेच्छया ॥ ५४७

तत्कर्म[3] यन्न बन्धाय सा विद्या या विमुक्तये ।
आयासायापरं कर्म विद्याऽन्या शिल्पनैपुणम् ॥ ५४८

लोहितार्कमुपासीत[4] सन्ध्यामातारकोदयात् ।
हृत्पद्मकोटरावासं चिन्मात्रज्योतिषं हरिम् ॥ ५४९

ध्यायेन्नारायणं[5] ह्यादौ त्रीन् कृत्वा प्राणसंयमान् ।
तावद्ध्यायेत्पुनर्यावन्निद्रावशमुपागतः ॥ ५५०

सुप्त्वोत्थितः[6] पुनर्ध्यायेत्तिष्ठन् ध्यायेज्जपन् पुनः ।
प्राग्रात्रेऽपररात्रे च मध्यरात्रे समाहितः ॥ ५५१

सन्ध्यास्वह्नि[7] विशेषेण चिन्तयेन्नित्यमीश्वरम् ।
कृत्वा हृत्पद्मनिलये विष्णवाख्यं विश्वसंभवम् ॥ ५५२

आत्मानं[8] सर्वभूतानां परस्तात्तमसः स्थितम् ।
सर्वस्याधारमव्यक्तमानन्दं ज्योतिरव्ययम् ॥ ५५३

पुराणं[9] पुरुषं शंभुं ध्यायन्मुच्येत बन्धनात् ।
मत्वाऽपृथक् स्वमात्मानं सर्वस्मादेव केवलम् ॥ ५५४

[1] वै. व., p. 353.
[2] यति. सं., p. 107.
[3] वै. व., p. 353.
[4] वै. व., p. 353.
[5] वै. व., p. 353.
[6] वै. व., p. 353.
[7] वै. व., p. 353.
[8] वै. व., p. 354.
[9] वै. व., p. 354.

आनन्दमक्षरं[1] ज्ञानं ध्यायीत च पुनः पुनः ।
तस्माद्ध्यानरतो नित्यमात्मविद्यापरायणः ॥ ५५५

ज्ञानं[2] समभ्यसेद्ब्रह्म येन मुच्येत बन्धनात् ।
वसीत[3] चर्म चीरं वा छत्रोपानद्विवर्जितः ॥ ५५६

प्राणायामैर्दहेद्दोषं[4 a] मनोवाग्देहसंभवम् ।
प्रत्याहारेण संसर्गं ध्यानेनैवैश्वरान् गुणान् ॥ ५५७

धाव्यमानं[5 b] यथा नश्येद्धातूनां संस्मृतं मलम् ।
तथेन्द्रियगतो दोषः प्राणायामेन दह्यति ॥ ५५८

आदानं[6] बोधमुत्सर्गं[c] वायोस्त्रिस्त्रिः समभ्यसेत् ।
ब्रह्माणं केशवं शंभुं ध्यायन्मुच्येत बन्धनात् ॥ ५५९

रक्तं[7] पितामहं ध्यायेद्विष्णुं [d]नीलोत्पलं प्रभुम् ।
श्वेतमक्ष्यं[e] हरं चैव संसारार्णवतारणम् ॥ ५६०

[1] वै. व., p. 354.

[2] वै. व., p. 354.

[3] मो. कल्प., p. 5/b.

[4] मो. कल्प., p. 42/b ; ब्रा. स., p. 12 ; [a] प्राणायामैर्दहेद्दोषा(न्) मनोवाक्कायसम्भवान्.

[5] मो. कल्प., p. 42/b ; ब्रा. स., p. 13 ; [b] धम्यमानं (तप्यमानं) यथा दह्याद्धातूनां सततं मलम्.

[6] मो. कल्प., p. 42/b ; ब्रा. स., p. 13 ; [c] रोधमुत्सर्गं मनसा त्रिः.

[7] मो. कल्प., p. 42/b ; ब्रा. स., p. 13 ; [d] नीलोत्पलप्रभं ; [e] श्वेतं तु त्र्यम्बकं.

२

॥ आचारकाण्डम् ॥

शौचं[1] च[a] कुर्यात्प्रथमं पादौ प्रक्षाळयेत् ततः ।
उपस्पृश्य [b]तदभ्युक्ष्य गृहीतं शुचितामियात् ॥ १

सुप्त्वा[2] क्षुत्वा च भुक्त्वा च [c]निष्ठीव्योक्त्वाऽनृतानि च ।
पीत्वाऽपोऽध्येष्यमाणश्च[d] आचामेत्प्रयतोऽपि सन् ॥ २

भुञ्जानस्य[3] तु विप्रस्य [e]कदाचित्स्रवते [f]गुदः ।
उच्छिष्टमशुचित्वं च तस्य शौचं [g]कथं भवेत् ॥ ३

पूर्वं[4] कृत्वा[h] तु शौचं तु ततः पश्चादुपस्पृशेत् ।
ततः [i]कृतोपवासश्च पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ४

उपविष्टस्तु[5] विण्मूत्रं कर्तुं यस्तं न विन्दति ।
तथाऽतिकुर्याच्छौचार्थं स्वस्य शौचस्य सर्वदा ॥ ५

[1] शु. कौ., p. 317 ; ब्र. कल्प., p. 36/2 ; हे. प. श्रा., p. 965 ; [a] प्र ; [b] तदा, गृ. रत्ना., p. 171 ; [a] कुर्यात्प्रथमतः, नि. प्र., I, p. 281 ; वी. मि. आ., p. 119 ; बा. आ., p. 458.

[2] वी. मि. आ., p. 100 ; ब्र. कल्प., p. 34 ; [d] पीत्वापाध्येसामाणश्च आचमेत्प्रयतोऽपि सन् ? हे. प. श्रा., pp. 957 and 966 ; आ. दर्श., p. 7 ; [c] अनृतं वचः ; [d] पीत्वा च योऽध्येष्यमाणश्च, प्रा. तत्व., p. 469.

[3] स्मृ. च. आ., p. 248 ; स्मृ. रत्ना., p. 35 ; म. पारि., p. 49 ; [e] प्रच्यवेद्गुदम् ; [g] विधीयते, आ. रत्न., p. 14 ; [e] प्रस्रवेद्गुदं ; [g] विधीयते वै. आ., p. 18 ; [f] गुदं, स्मृ. मुक्ता. आ., p. 11 ; [f] गुदं.

[4] स्मृ. च. आ., p. 248 ; स्मृ. रत्ना., p. 35 ; [h] कृत्वोपवासं च, म. पारि., p. 49 ; स्मृ. रत्ना. वत्पाठः आ. रत्न., p. 14 ; [h] कृत्वैव ; [i] कृत्वोपवासं च.

[5] स्मृ. रत्ना., p. 35.

प्रचरन्नन्नपानेषु[1a] यदोच्छिष्टमुपस्पृशेत् ।
भूमौ निधाय [b]तद्द्रव्यमाचान्तः प्रचरेत् पुनः ॥ ६

अरण्येऽनुदके[2c] रात्रौ चौरव्याघ्राकुले पथि ।
कृत्वा [d]मूत्रं पुरीषं [e]वा द्रव्यहस्तो [f]न [g]शुध्यति ॥ ७

उपस्पृश्य[3] तदभ्युक्ष्य गृहीतं[4] शुचितामियात् ।
हृत्स्थितं[5] सर्वभूतानां रविमण्डलसंस्थितम् ।
नीलजीमूतसङ्काशं[6] वासुदेवं चतुर्भुजम् ॥ ८

शङ्खचक्रगदापद्मधारिणं वनमालिनम् ।
तत्पादोदकजां[7] गङ्गां[h] निपतन्तीं स्वमूर्धनि ।
चिन्तयेद्ब्रह्मरन्ध्रेण प्रविशन्तीं स्वकां तनुम् ॥ ९

सर्वतीर्थाभिषेकार्थं[8] पवित्रं विदुषां हि वाक् ।
मानसं[9] प्रवरं प्रोक्तं सेवितं ब्रह्मवादिभिः ॥ १०

[1] स्मृ. च. आ., p. 274; ब्र. कल्प., p. 36/2; [a] प्रवरं स्वान्न, आ. दर्श., p. 9; [a] प्रचरंश्चान्न; [b] आचम्य, गृ. रत्ना., p. 171; आ. दर्शवत्पाठः स्मृ. रत्ना., p. 41; [b] आचम्य, शु. वि., pp. 25 and 26; आ. दर्शवत्पाठः नि. प्र., I, p. 281; ग. आचा., p. 54; वै. आ., p. 52; आ. म., p. 17; वी. मि. आ., p. 117.

[2] स्मृ. रत्ना., p. 42; ब्र. कल्प., p. 36/2; [d] मूत्रपुरीषं च; [g] दुष्यति, हे. प. श्रा., p. 965; [d] मूत्रपुरीषं तु, गृ. रत्ना., p. 171; [c] अवश्यमुदके; [d] मूत्रपुरीषं; [g] दूष्यति, नि. प्र., I, p. 281; मूत्रपुरीषं तु, ग. आचा., p. 54; [d] मूत्रपुरीषे तु; [g] दूष्यति, शु. कौ., p. 317; वी. मि. आ., p. 119; स्मृ. मुक्ता. आ., p. 24; [f] निषिध्यति, वा. आ., p. 458; [e] च; [g] दुष्यति.

[3] ग. आचा., p. 54; शु. वि., pp. 25 and 26.

[4] ....चित्पतिं ब्रा. स., p. 26.

[5] स्मृ. मुक्ता. आ., p. 45.

[6] स्मृ. मुक्ता. आ., p. 45; स्मृ. रत्ना., p. 46.

[7] स्मृ. मुक्ता. आ., p. 45; स्मृ. रत्ना., p. 46; [h] धाराम्.

[8] स्मृ. मुक्ता. आ., p. 45.

[9] स्मृ. मुक्ता. आ., p. 45; स्मृ. रत्ना., p. 46.

मनःशुद्धिकरं[1] पुंसां नित्यं तत्स्नानमाचरेत् ।
ब्राह्ममाग्नेयकं[2] भौमं वायव्यं दिव्यमेव च ।
वारुणं यौगिकं चैव षोढास्नानं प्रकीर्तितम् ॥ ११

शुचिदेशान्मृदादाय[3] कुर्याद्गात्रोपलम्भनम् ।
मन्त्रं पार्थिवसंयुक्तं भौमस्नानं तदुच्यते ॥ १२

गोखुराद्रज[4] आदाय गोसावित्रीं जपेद्बुधः ।
गात्रेष्वथ[5] तथा लिप्य स्नानं वायव्यमुच्यते ॥ १३

वायव्यं[6] गोरजः प्रोक्तमस्तं गच्छति गोपतौ ।
विद्वत्सरस्वतीप्राप्तं स्नानं सारस्वतं [a]स्मृतम् ॥ १४

उत्तरायणमध्ये[7] तु यदा वर्षति वासवः ।
आतपेन सह स्नानं दिव्यं स्नानं तदुच्यते ॥ १५

शक्तश्चेद्वारुणं[8] स्नानमप्रायत्ये तदैव हि ।
हृत्स्थितं सर्वभूतानां रविमण्डलसंस्थितम् ॥ १६

स्नानमन्त्रदैवतैर्मन्त्रैर्जलमज्जनगाहनैः[9] ।
तर्पणं पितृदेवानां स्नानं वारुणमुच्यते ॥ १७

[1] स्मृ. रत्ना., p. 46.

[2] स्मृ. रत्ना., p. 46.

[3] स्मृ. रत्ना., p. 46.

[4] स्मृ. रत्ना., p. 46.

[5] स्मृ. रत्ना., p. 46.

[6] स्मृ. च. आ., p. 349; हे. प. श्रा., p. 854; चतुर्थपादो न दृश्यते, परा. प्रा., p. 16; स्मृ. रत्ना., p. 46; वै. आ., p. 136; वी. मि. आ., p. 196; [a] तु तत्.

[7] स्मृ. रत्ना., p. 46.

[8] स्मृ. रत्ना., p. 46.

[9] स्मृ. रत्ना., p. 46.

यौगिकं[1] स्नानमाख्यातं [a]योगो विष्णुविचिन्तनम् ।
आत्मतीर्थप्रशंसायां[b] व्यासेन परिकीर्तितम् ॥ १८

आर्द्रेण[2] कर्पटेनाङ्गशोधनं कापिलं स्मृतम् ।
भुवि[3] मूर्ध्नि तथाऽऽकाशे मूर्ध्न्याकाशे तथा भुवि ।
आकाशे भुवि मूर्ध्नि स्यान्मन्त्रस्नानं विधीयते ॥ १९

पादादिप्रणवं[4] कुर्यादर्धर्चान्ते तथैव च ।
ऋगादिप्रणवं कुर्यान्मन्त्रस्नानेष्वयं विधिः ॥ २०

विद्वत्सरस्वतीप्राप्तं[5] स्नानं सारस्वतं स्मृतम् ।
प्राप्य[6] सारस्वतं तीर्थं भवेन्मुदितमानसः ।
सर्वतीर्थाभिषेकाद्धि[7] पवित्रं विदुषां हि वाक् ॥ २१

द्रुपदादिव[8] [c] यो मन्त्रो वेदे वाजसनेयके ।
अन्तर्जले त्रिरावर्त्य सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २२

तया[9] [d] प्रक्षालितं सर्वं स्वदेहं परिचिन्तयेत् ।
इदं [e]स्नानं परं मन्त्रा सहस्रादधिकं [f]स्मृतम् ॥ २३
एवं[10] स्नात्वा विशेषेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ।

[1] स्मृ. रत्ना., p. 46 ; वि. म., p. 359 ; [a] योगात् ; [b] विद्वत्सरस्वती प्राप्तं स्नानं सारस्वतं स्मृतम्.

[2] स्मृ. च. आ., p. 350 ; वी. मि. आ., p. 197.

[3] स्मृ. रत्ना., p. 46.

[4] स्मृ. रत्ना., p. 46.

[5] स्मृ. मुक्ता. आ., p. 45.

[6] स्मृ. मुक्ता. आ., p. 45 ; स्मृ. रत्ना., p. 46.

[7] स्मृ. रत्ना., p. 46.

[8] आ. दर्श., p. 20 ; नै. कल्प., p. 105 ; [c] द्रौपती दिवेति ? तच्चिन्त्यं त्रा. स., p. 28 ; [c] द्रुपदा नाम, हे. प. श्रा., p. 902.

[9] स्मृ. रत्ना., p. 47 ; स्मृ. मुक्ता. आ., p. 45 ; [d] तथा ; [e] स्नानवरं मन्त्रात् ; [f] मतम्.

[10] स्मृ. रत्ना., p. 47.

दिवाकीर्तिं[1] चितिं [a]चैव शवं यूपं रजस्वलाम् ।
स्पृष्ट्वाप्यकामतो[b] विप्रः स्नानं कृत्वा विशुद्ध्यति ॥ २४

युगं[2] युगद्वयं[c] चैव त्रियुगं च चतुर्युगम् ।
चण्डालः[d] सूतिकोदक्या पतितानामधः क्रमात् ॥ २५

ऋषिश्छन्दो देवताश्च[3] ध्यात्वा मन्त्रार्थमेव च ।
अनुष्ठानं ततः कुर्यादिति मन्त्रविदां मतम् ॥ २६

धाराच्युतेन[4] तोयेन सन्ध्योपास्तिर्विगर्हिता ।
'आपोहिष्ठा'[5] सुप्रसिद्धा नव पादा भवन्ति ते ।
पादं पादं क्षिपेद्वारि ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ २७

आपोहिष्ठादिभिः[6] पादैः शिरस्यष्टैव विप्रुषः ।
यस्य[7] क्षयात्परस्ताच्च क्षिप्त्वा त्रिः परिषेचयेत् ॥ २८

रजस्तमोमोहजातान्[8] जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिगान् ।
वाङ्मनःकायजान्दोषान् नवैतान्नवभिर्दहेत् ॥ २९

प्रातःसन्ध्यां[9] ततः कृत्वा सङ्कल्पं बुध आचरेत् ।
प्रातः सङ्कल्पयेद्विद्वान् उपवासव्रतादिकम् ॥ ३०

पद्ममर्धासनं[10] वापि तथा स्वस्तिकमासनम् ।

[1] स्मृ. रत्ना., p. 59; प्रा. म., p. 95; [a] यूपं पतितं च; [b] प्रमादतः.

[2] स्मृ. रत्ना., p. 59; या. मि., p. 323; [c] च द्वियुगं, आ. रत्न., p. 18; [c] च द्वियुगं; [d] चण्डालसूतिकोदक्यापतितानां.

[3] स्मृ. रत्ना., p. 83.

[4] आ. रत्न., p. 40.

[5] स्मृ. मुक्ता. आ., p. 90.

[6] स्मृ. मुक्ता. आ., p. 90.

[7] स्मृ. मुक्ता. आ., p. 90.

[8] स्मृ. मुक्ता. आ., p. 90.

[9] ति. तत्व., p. 42.

[10] वी. मि. आ., p. 271.

बद्ध्वासनं[1a] नियम्य[b] स्वं स्मृत्वा [c]चार्षादिकं तथा ।
संनिमीलितदृङ्मौनी[d] प्राणायामं[e] समभ्यसेत्[f] ॥ ३१

सव्याहृतिं[2g] सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ।
त्रिः [h]पठेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥ ३२

मार्जनं[3] जलमध्ये तु प्राणायामो यतस्ततः ।
उपस्थानं ततः पश्चात्सावित्रीजप उच्यते ॥ ३३

सूतके[4] मृतके वापि सावित्र्या चाञ्जलिं क्षिपेत् ।
न गायत्रीं जपेद्धीमान् कुर्यात्सौरीमुपस्थितिम् ॥ ३४

देशक्षोभे[5] महापत्तौ मार्जनार्घ्याद्यसम्भवे ।
सन्ध्यागतं[6] सहस्रांशुं मन्त्रैः कुर्यादुपस्थितिम् ॥ ३५

अनृतं[7] मद्यगन्धं च दिवा स्वापं च मैथुनम् ।
पुनाति वृषलस्यान्नं बहिः सन्ध्या ह्युपासिता ॥ ३६

[1] या. अप., p. 44 ; मो. कल्प., p. 42/b ; [b] नियम्यासुं स्मृत्वा-चार्यादिकं, ब्र. कल्प., p. 45 ; [b] नियम्यासून् स्मृत्वा वीर्यादिकं, स्मृ. च. आ., p. 370 ; [b] नियम्यासून्, ब्रा. स., p. 13 ; [b] नियम्यासून् स्मृत्वा चार्यादिकं, आ. दर्श., p. 27 ; [c] ऋष्यादिकं ; [e] प्राणायामान्, गृ. रत्ना., p. 239 ; [b] सन्नियम्य स्मृत्वाचार्यादिकं, परा. आ., p. 291 ; स्मृ. रत्ना., p. 81 ; आ. तत्व., p. 384 ; [c] ऋष्यादिकं ; [f] समाचरेत्, आ. रत्न., p. 38 ; [a] आसने नियम्यासून् स्मृत्वा चर्ष्यादिकं, वै. आ., p. 190 ; [b] नियम्यासून् स्मृत्वा चर्ष्यादिकं, वि. पारि., II, p. 174 ; [b] नियम्यास्यं स्मृत्वा चर्ष्यादिकं ततः ; [d] ससम्मीलित, वी. वि. आ., p. 271 ; या. वी., p. 55 ; आ. दर्श वत्पाठः, आ. भू., p. 92 ; [b] नियम्यासून् स्मृत्वा चर्ष्यादिकं ; [f] समाचरेत्.

[2] आ. दर्श., p. 28 ; मो. कल्प., p. 42/b ; ब्रा. स., p. 13 ; नि. प्र., I, p. 465 ; या. वी., p. 67 ; वि. पारि., II, p. 174 ; [g] प्रणवव्याहृतियुतां सावित्रीं ; [h] जपेत्.

[3] आ. दर्श., p. 31 ; या. वी., p. 61.

[4] स्मृ. मुक्ता. आ., p. 121.

[5] स्मृ. मुक्ता. आ., p. 122.

[6] स्मृ. मुक्ता. आ., p. 122.

[7] स्मृ. मुक्ता. आ., p. 375.

श्वशूद्रपतितांश्चैव[1] रासभं च रजस्वलाम् ।
दृष्ट्वा तोयमुपस्पृश्याभाष्य स्नात्वा पुनर्जपेत् ॥ ३७

मार्जारमूषिकस्पर्शे[2] कर्म कुर्वन्नुपस्पृशेत् ।
रक्तं[3] प्रजापतिं ध्यायेद्विष्णुं नीलोत्पलप्रभम् ।
शङ्करं त्र्यम्बकं श्वेतं ध्यायन्मुच्येत बन्धनात् ॥ ३८

न[4] क्लिन्नवासाः स्थलगो जपादीनाचरेद्बुधः ।
जपकाले न भाषेत स्नानहोमादिकेषु च ॥ ३९

तूष्णीमासीत[5] च जपंश्चण्डालपतितादिकान् ।
दृष्ट्वा तान्नद्युपस्पृश्याऽऽभाष्य स्नात्वा विशुध्यति ॥ ४०

विना[6] शब्दं जपो यस्तु चलज्जिह्वाद्विजच्छदः ।
उपांशुं तं जपं प्राहुर्मनसा मानसं बुधाः ॥ ४१

विधियज्ञाज्जपयज्ञो[7] विशिष्टो दशभिर्गुणैः ।
उपांशु स्याच्छतगुणः साहस्रो मानसः स्मृतः ॥ ४२

जपयज्ञगणस्थं[8][a] च समित्पुष्पकुशाजलान् ।
उदपात्रार्घ्यभैक्षान्नं[b,c] वहन्तं नाभिवादयेत् ॥ ४३

उदक्यां[9] सूतिकां नारीं भर्तृघ्नीं ब्रह्मघातिनीम् ।
अभिवाद्य द्विजो मोहादहोरात्रेण शुद्ध्यति ॥ ४४

[1] वै. आ., p. 46.

[2] वै. आ., p. 98.

[3] स्मृ. च. आ., p. 373.

[4] म. पारि., p. 78.

[5] म. पारि., p. 79.

[6] म. पारि., p. 79.

[7] म. पारि., p. 79.

[8] म. पारि., p. 28; आ. रत्न., p. 7; [b] पात्रार्घ, वि. पारि., II, p. 234; [a] स्थलस्थं; [c] मध्वाज्यं.

[9] म. पारि., p. 28; ग. आचा., p. 147.

पाषण्डं[1] पतितं व्रात्यं महापातकिनं शठम् ।
सोपानत्कं कृतघ्नं च नाभिवादेत्कदाचन ॥ ४५

मनःसंहरणं[2] शौचं मौनं मन्त्रार्थचिन्तनम् ।
अव्यग्रत्वमनिर्वेदो जपसम्पत्तिहेतवः ॥ ४६

सायंप्रातस्तनौ[3] होमावुभौ सायं समस्य तु ।
आपन्नो जुहुयात्तस्य समिदेकाऽथवा द्वयम् ॥ ४७

सायंहोमस्य[4] मुख्यत्वात्तदीयं तन्त्रमिष्यते ।
चतस्र आहुतीः कुर्यात् तत्र द्वे सायमाहुती ॥ ४८

द्वे[5] प्रातराहुती चैव उपस्थानं सकृत्तथा ।
प्रस्थधान्यं[6] चतुष्षष्टिराहुतेः[a,b] परिकीर्तितम् ।
तिलानां[7] तु तदर्धं [c]स्यात्तदर्धं स्याद्धृतस्य तु ॥ ४९

आरम्भो[8] दार्शपौर्णेष्ट्योः अग्निहोत्रस्य चोदितः ।
प्रतिष्ठानं च कूर्मादेः मलमासे विवर्जयेत् ॥ ५०

[1] वि. पारि., II, p. 234.

[2] या. अप., p. 136; स्मृ. च. आ., p. 395; म. पारि., p. 78.

[3] वै. आ., p. 249.

[4] वै. आ., p. 249.

[5] वै. आ., p. 249.

[6] स्मृ. च. आ., p. 430; परा. अ., p. 316; स्मृ. रत्ना., p. 106; प्र. पारि., p. 391; आ. रत्न., p. 52; [b] आहुतिः परिकीर्तिता, वै. आ., p. 254; [a] चतुःषष्टेः, वि. पारि., II, p. 236; धान्यचतुःषष्टिः, प्र. चि., p. 228.

[7] स्मृ. च. आ., p. 430; परा. आ., p. 316; स्मृ. रत्ना., p. 106; प्र. पारि., p. 391; [c] तण्डुला व्रीहिभिः समाः, आ. रत्न., p. 52; वै. आ., p. 254; वि. पारि., II, p. 236.

[8] प्र. पारि., p. 410.

नर्यं[1] भस्माग्निहोत्रान्ते धार्यमेवाग्निहोत्रिभिः ।
अनाहिताग्नेर्ब्रह्माख्यमौपासनसमुद्भवम् ॥ ५१

प्रातश्चेत्[2] सङ्गवादूर्ध्वमन्ते वा नित्यकर्मणाम् ।
अथवा वैश्वदेवान्ते ब्रह्मयज्ञस्त्रिधा मतः ॥ ५२

स[3] चार्वाक् तर्पणात्कार्यः पश्चाद्वा प्रातराहुतेः ।
वैश्वदेवावसाने वा [a]नान्यदर्ते निमित्ततः ॥ ५३

यदि[4] स्यात्तर्पणादर्वाग्ब्रह्मयज्ञः कृतो न हि ।
कृत्वा मनुष्ययज्ञं वै ततः स्वाध्यायमारभेत् ॥ ५४

ब्रह्मयज्ञप्रसिद्ध्यर्थं[5] विद्यां चाध्यात्मिकीं जपेत् ।
जप्त्वा[6] वा[b] प्रणवं [c]वाऽपि [d]ततस्तर्पणमारभेत् ॥ ५५

वसित्वा[7] वसनं शुक्लं स्थले विस्तीर्णबर्हिषि ।
विधिज्ञस्तर्पणं कुर्यान्न पात्रे तु कदाचन ॥ ५६

पात्राद्वा[8] जलमादाय शुभे पात्रान्तरे क्षिपेत् ।
जलपूर्णेऽथवा गर्ते न स्थले तु विबर्हिषि ॥ ५७

[1] परा आ., p. 318.

[2] बा. आ., p. 332.

[3] स्मृ. च. आ., p. 504; हे. प. श्रा., p. 917; [a] नान्यदा त्वनिमित्ततः, परा. आ., p. 334; स्मृ. रत्ना., p. 112; पूर्वार्धं परं, म. पारि., p. 281; [a] नान्यत्रापि, आ. तत्व., p. 395; [a] नान्यत्रेति निमित्तकात्, वै. आ., p. 263; स्मृ. उद्धार., p. 275; [a] नान्यत्रेति विनिश्चयः, आ. म., p. 71; स्मृ. मुक्ता. आ., p. 136.

[4] आ. रत्न., p. 59; बा. आ., p. 346.

[5] या. अप., p. 137; परा. आ., p. 350; म. पारि., p. 283; आ. तत्व., p. 371; स्मृ. उद्धार., p. 275; आ. भू., p. 172.

[6] या. अप., p. 137; परा. आ., p. 350; म. पारि., p. 283; [d] आचरेत्, आ. तत्व., pp. 371 and 395; [d] आचरेत्, स्मृ. उद्धार., p. 275; [b] अथ; [d] आचरेत्, आ. भू., p. 275; [d] आचरेत्; [c] चापि.

[7] या. अप., p. 137.

[8] या. अप., p. 137.

अयने[1] विंशतिः पूर्वा मकरे विंशतिः पराः ।
वर्तमाने तुलामेषे नाड्यस्तूभयतो दश ॥ ५८

हस्तश्रवणपर्वाणि[2] ग्राह्याण्यौदयिकानि तु ।
हस्तर्क्षः सङ्गवस्पर्शी त्रिमुहूर्ता तु वैष्णवी ॥ ५९

सङ्गवात्परतः सा चेत्पूर्णिमौदायिकी स्मृता ।
त्रिरपः[3] प्रीणनार्थाय देवानामपि वर्जयेत् ।
अथर्वाणां यथान्यायं सकृच्चापि प्रजापतेः ॥ ६०

पितृणां[4] प्रीणनार्थाय त्रिरपः पृथिवीपते ।
चतुर्थी[5] गणनाथस्य मातृविद्धा प्रशस्यते ।
मध्याह्नव्यापिनी [a]चेत्स्यात्परतश्चेत्परेऽहनि[b, c] ॥ ६१

श्रावणी[6] दौर्गनवमी दूर्वा चैव हुताशनी ।
पूर्वविद्धैव कर्तव्या शिवरात्रिर्बलेर्दिनम् ॥ ६२

सायमाद्यन्तयोरह्नोः[7] सायम्प्रातश्च मध्यमे ।
उपवासफलप्रेप्सुः जह्याद्भुक्तचतुष्टयम् ॥ ६३

अष्टम्येकादशी[8] षष्ठी कृष्णपक्षे चतुर्दशी ।

[1] वै. आ., p. 108 ; का. मा., p. 214 ; ग. काल., p. 579 ; वी. मि. स., p. 135 ; पु. चि., p. 360.

[2] स्मृ. मुक्ता. का., pp. 132, 145 and 146.

[3] स्मृ. मुक्ता. आ., p. 242.

[4] स्मृ. मुक्ता. आ., p. 242.

[5] वै. ति., p. 10 ; वै. का., p. 146 ; पूर्वार्धं परं, का. मा., p. 115 ; ग. काल., p. 73 ; [b] च, ध. प्र., p. 200 ; [c] मातृविद्धा प्रशस्ता स्याच्चतुर्थी सर्वदा श्रुता । मध्याह्नव्यापिनी, नि. सि., II, p. 25 ; पूर्वार्धं परं, वी. मि. स., p. 36 ; [a] सा तु, तिथ्य., p. 41 ; स्मृ. मुक्ता. का., p. 57 ; कृत्य. समु., pp. 8 and 31.

[6] ति. तत्व., p. 55.

[7] वै. ति., p. 39.

[8] स्मृ. उद्धार., p. 113.

अमावास्या[1] तृतीया च कर्तव्या परसंयुता ।
कृष्णपक्षेऽष्टमी[2] चैव कृष्णपक्षे चतुर्दशी ॥ ६४

पूर्वविद्धा प्रकर्तव्या परविद्धा न कुत्रचित् ।
शुक्लपक्षेऽष्टमी[3] चैव शुक्लपक्षे चतुर्दशी ।
पूर्वविद्धा न कर्तव्या कर्तव्या परसंयुता ॥ ६५

पूर्वविद्धैव[4] कर्तव्या शिवरात्रिर्बलेर्दिनम् ।
रुद्रव्रतेषु सर्वेषु कर्तव्या संमुखी तिथिः ॥ ६६

तुष्यत्यामलकैर्विष्णुरेकादश्यां[5] विशेषतः ।
द्वादश्यामाद्यपादस्तु[6] कीर्तितो हरिवासरः ।
महादोषकरं चान्नं सम्प्राप्ते हरिवासरे ॥ ६७

न[7] कार्यं पारणं तत्र विष्णुप्रीणनतत्परैः ।
कांस्यं[8] मांसं सुरां द्यूतं व्यायामं क्रोधमैथुने ॥ ६८

दिवास्वापं पुनर्भक्षं चणकान् कोरदूषकान् ।
कांस्यं मधु परान्नं च द्वादश्यामष्ट वर्जयेत् ॥ ६९

कांस्यं[9] मांसं मसूरांश्च दूष्या व्यायाममैथुने ।
हिंसाऽसत्यं च तैलं च लोभं निर्माल्यलङ्घनम् ॥ ७०

[1] स्मृ. उद्धार., p. 113.
[2] स्मृ. उद्धार., p. 113.
[3] स्मृ. उद्धार., p. 113.
[4] स्मृ. उद्धार., p. 113.
[5] हे. प. का., p. 714.
[6] वै. ति., p. 39.
[7] वै. ति., p. 39.
[8] हे. प. का., p. 203.
[9] हे. प. का., p. 203.

कृत्वा[1] चैवोपवासं तु योऽश्नाति द्वादशीदिने ।
नैवेद्यं तुलसीमिश्रं हत्याकोटिविनाशनम् ॥ ७१

सर्वकालं[2] तिलैः स्नानं पुण्यं व्यासोऽब्रवीन्मुनिः ।
सङ्क्रान्त्यां[3] रविवारे च षष्ठ्यां भौमदिने तथा ।
द्रव्यान्तरगतं[4] तैलं न दुष्यति कदाचन ॥ ७२

उद्धृता[5] वा प्रशस्ताः स्युः शुद्धैः पात्रैर्यथाविधि ।
एकरात्रोषितास्ताश्च त्यजेदापः समुद्धृताः ॥ ७३

अक्षोभ्यानि[6] तडागानि नदी वापी सरांसि च ।
चण्डालाद्यशुचिस्पर्शे तीर्थतः परिवर्जयेत् ॥ ७४

भूमिष्ठमुदकं[7] मेध्यं [a]वैतृष्ण्यं यत्र गोर्भवेत् ।
अव्याप्तं[b] चेदमेध्येन तद्वदेव शिलागतम् ॥ ७५

अदुष्टाः[8] सन्तता धारा वातोद्धूताश्च रेणवः ।
स्त्रियो[9] बालाश्च[c] वृद्धाश्च न दुष्यन्ति कदाचन ॥ ७६

मार्जारश्चैव[10] दर्वी च मारुतश्च सदा शुचिः ।

[1] वै. ति., p. 39.

[2] हे. प. का., p. 716; आ. रत्न., p. 57.

[3] हे. प. का., p. 720.

[4] हे. प. का., p. 720.

[5] स्मृ. उद्धार., p. 246.

[6] स्मृ. उद्धार., p. 246.

[7] म. पारि., p. 464; स्मृ. उद्धार., p. 246; [a] वैतृण्यं; [b] अत्याज्यं चैव मेध्येन.

[8] स्मृ. उद्धार., p. 249.

[9] स्मृ. उद्धार., p. 249; वी. मि. आ., p. 208; [c] वृद्धाश्च बालाश्च, प्रा. म., p. 97; वी. मि. आ वत्पाठः.

[10] प्रा. म., p. 97; वी. मि. आ., p. 208.

द्राक्षेक्षुयन्त्राकरकारुहस्त[1]
गोदोहनीयन्त्रविनिःसृतानि ।
बालैरथ स्त्रीभिरनुष्ठितानि
प्रत्यक्षदुष्टानि[a] शुचीनि तानि ॥ ७७

नष्टशौचे[2] व्रतभ्रष्टे विप्रे वेदविवर्जिते ।
दीयमानं रुदत्यन्नं [b]किं मया दुष्कृतं कृतम् ॥ ७८

नाद्याच्छास्त्रनिषिद्धं[3] तु भक्ष्यभोज्यादिकं द्विजः ।
मांसं विगर्हितं चैव [c]शुक्तं बहुविधं तथा ॥ ७९

दधि[4] भक्ष्यं [d]शुक्तमपि [e]तथैव दधिसम्भवम् ।
कन्दमूलफलैः [f]पुष्पैः शस्तैः [g]शुक्तासवं तु [h]तत् ॥ ८०

अधिकारि[5] [i] भवेन्मेध्यमभक्ष्यं तद्विकारकृत् ।
अतोऽन्यथा[6] तु[j] नाश्नीयाद्विधिं[k] हित्वा पिशाचवत् ।
यावन्ति पशुरोमाणि तावत्प्राप्नोति मारणम् ॥ ८१

मद्यं[7] मांसं [l]मैथुनं च भूतानां ललनं स्मृतम् ।
तदेव विधिना [m]कुर्वत्स्वर्गं प्राप्नोति मानवः ॥ ८२

[1] म. पारि., p. 471 ; नि. अमृ., p. 233 ; स्मृ. उद्धार., p. 249 ; [a] दृष्टानि.

[2] स्मृ. रत्ना., p. 183 ; वै. आ., p. 337 ; [b] यत्.

[3] वी. मि. आ., p. 520 ; गृ. रत्ना., p. 362 ; [c] भुक्तम्.

[4] वी. मि. आ., p. 522 ; म. कु., p. 180 ; [g] न वर्जयेत् उत्तरार्धं परं, गृ. रत्ना. p. 365 ; [e] यच्चैव ; [h] यत्, म. रा., p. 592 ; म. कुव:पाठः, या. वी., p. 244 ; [d] च शुक्तेषु यच्चैव पूर्वार्धं परं, बा. आ., p. 440 ; [f] शान्तैर्योजितं यच्च शुक्तकम्.

[5] वी. मि. आ., p. 522 ; गृ. रत्ना., p. 365 ; [i] अविकारि, म. कु., p. 180 ; [i] अविकारि भवेद्भक्ष्यं, म. रा., p. 592 ; म. कुवत्पाठः.

[6] वी. मि. आ., p. 529 ; म. स. ना., p. 605 ; [k] यः, गृ. रत्ना., p. 382 ; [k] यः, प्रा. वि., p. 278 ; [j] च यः.

[7] म. स. ना., p. 620 ; गृ. रत्ना., p. 388 ; [l] च भूतानां मैथुनं ; [m] कुर्वन् स्वर्गमाप्नोति.

अभून्मांसपुरोडाशो[1] भक्ष्याणां मृगपक्षिणाम् ।
पुराणेष्वपि यज्ञेषु ब्रह्मक्षत्रसवेषु च ॥ ८३

रोगी[2] तु युक्तो विधिना हुतं विप्रवृतस्तथा ।
मांसमद्याच्चतुर्थैषा [a]प्रतिसङ्ख्या प्रकीर्तिता ॥ ८४

सौत्रामण्यां[3] तथा मद्यं श्रुतौ भक्ष्यमुदाहृतम् ।
रोगार्तोऽभ्यर्थितो[4] वापि यो मांसं [b]नात्त्यलोलुपः ।
फलं प्राप्नोत्ययत्नेन [c]सोऽश्वमेधशतस्य [d]च ॥ ८५

नोच्छिष्टो[5] ग्राहयेदाज्यं जग्धशिष्टं च सन्त्यजेत् ।
न भिन्नकांस्ये सन्ध्यायां पतितानां च सन्निधौ ॥ ८६

शूद्रशेषं[6] न भुञ्जीयाच्छ्राद्धान्नं शिशुभिः सह ।
शूद्रभुक्तावशिष्टं तु नाद्याद्भाण्डस्थितं त्वपि ॥ ८७

पर्णपृष्ठे[7] न भुञ्जीयाद्रात्रौ दीपं विना तथा ।
उपकाराय[8] यो ब्रूयाद्ब्राह्मणार्थे गवामपि ।
ब्रह्मयोनिशतं प्राप्य देवत्वमधिगच्छति ॥ ८८

कृतान्नं[9] चाकृतान्नेन परिवर्त्य विभज्यते ।

[1] म. स. ना., p. 620.

[2] वा. आ., p. 446 ; म. स. ना., p. 620 ; [a] परिसंख्या, एतदन्तमेव दृश्यते, उत्तरार्धं परं.

[3] वी. मि. आ., p. 549 ; म. स. ना., p. 620.

[4] म. स. ना., p. 621 ; गृ. रत्ना., p. 388 ; [b] नात्ति लोलुपः ; [c] सवस्य, वा. आ., p. 447 ; [b] अन्य ; [d] तु.

[5] वै. आ., p. 362.

[6] वै. आ., p. 362.

[7] वै. आ., p. 367.

[8] वै. आ., p. 423.

[9] म. स. ना., p. 1227.

वेदविद्याव्रतस्नाते[1] श्रोत्रिये गृहमागते ।
क्रीडन्त्योषधयः सर्वा यास्यामः परमां गतिम् ॥ ८९

न[2] स्पृशेद्वामहस्तेन [a]भुञ्जानोऽन्नं कदाचन ।
न [b]पादं न शिरो वस्तिं न पदा भाजनं स्पृशेत् ॥ ९०

अग्न्यगारे[3] गवां गोष्ठे देवब्राह्मणसन्निधौ ।
जप्ये भोजनकाले च पादुके परिवर्जयेत् ॥ ९१

उत्सङ्गे[4] च न भुञ्जीत न च पाणितलेऽजिने ।
शून्यागारे च नाश्नीयान्न च पाण्यासनस्थितः ॥ ९२

पात्रान्तरे[5] निधायास्माद्द्यान्निरवशेषतः ।
एकपङ्क्त्युपविष्टा[6] ये न स्पृशन्ति परस्परम् ।
भस्मना[7] कृतमर्यादा न तेषां सङ्करो भवेत् ॥ ९३

अप्येकपङ्क्त्यां[8][c] नाश्नीयाद्ब्राह्मणैः[d] स्वजनैरपि ।
को हि जानाति किं कस्य प्रच्छन्नं पातकं भवेत् ॥ ९४

[1] वै. आ., p. 538.

[2] या. अप., p. 150; स्मृ. च. आ., p. 616; [b] पादौ, ब्रा. स., p. 59; [a] अथ, (आ. दर्श., p. 61; गृ. रत्ना., p. 330; [b] पादौ) परा. आ., p. 424; श्रा. कौ., p. 171; वै. आ., p. 360; आ. म., p. 113; आ. भू., p. 275.

[3] वै. आ., p. 360.

[4] वै. आ., p. 361.

[5] वै. आ., p. 362.

[6] या. अप., pp. 226 and 476; गृ. कल्प., p. 85/a; हे. प. श्रा., p. 1193; गृ. रत्ना., p. 589.

[7] या. अप., pp. 226 and 476; गृ. कल्प., p. 85/a; हे. प. श्रा., p. 1193; गृ. रत्ना., p. 589.

[8] परा. आ., p. 429; आ. रत्न., p. 114; [d] संयुतः, आ. म., p. 114; बा. आ., p. 432; [c] पङ्क्तौ.

एकपङ्क्त्युपविष्टानां[1] दुष्कृतं यद्दुरात्मनाम् ।
सर्वेषां तत्समं तावद्यावत्पङ्क्तिर्न भिद्यते ॥ ९५

अग्निना[2] भस्मना [a]चैव सलिलेन विशेषतः ।
द्वारेण स्तम्भमार्गेण षड्भिः पङ्क्तिर्विभिद्यते ॥ ९६

मक्षिका[3] सन्तता धारा वेदसम्बन्धिबिन्दवः ।
सुरते स्त्रीमुखं चैव पवित्रं मनुरब्रवीत् ॥ ९७

कूश्माण्डं[4] तरुणीं चैव मूलकं बृहतीं तथा ।
श्रीफलं[5] च कलिङ्गं च धात्रीं प्रतिपदादिषु ॥ ९८

वर्जयेत्सप्तमी[6] यावदन्यथा कृच्छ्रमाचरेत् ।
सप्तम्यां रविवारे च दिवा रात्रौ तथैव च ॥ ९९

धात्रीफलं[7] नरोऽश्नीयादलक्ष्मीको भवेद्ध्रुवम् ।
विप्राणां भोजने काले यदि दीपो विनश्यति ॥ १००

[1] स्मृ. च. आ., p. 619; परा. आ., p. 429; आ. रत्न., p. 114; आ. म., p. 114; बा. आ., p. 432.

[2] या. अप., pp. 226 and 476. 476 तमे; [a] वापि स्तम्भेनाप्युदकेन वा। द्वारसंक्रमणेनापि पङ्क्तिभेदः प्रकीर्तितः॥ गृ. कल्प., p. 85/a; स्मृ. च. आ., p. 619; [a] वापि स्तम्भेन सलिलेन वा। द्वारेण चैव मार्गेण पङ्क्तिभेदो बुधैः स्मृतः। हे. प. श्रा., p. 1193; या. अप., p. 476; तमपुटवत्पाठः, गृ. रत्ना., p. 589; परा. आ., p. 429; म. पारि., p. 333; आ. रत्न., p. 114; स्मृ. च. आ. वत्पाठः, आ. म., p. 114; बा. आ., p. 432; [a] चैव, स्मृ. च. आ. वत्पाठः.

[3] वि. पारि., II, p. 342.

[4] वि. पारि., II, pp. 342 and 352.

[5] वि. पारि., II, p. 342.

[6] वि. पारि., II, p. 342.

[7] वि. पारि., II, p. 342.

पाणिभ्यां[1] पात्रमालभ्य गायत्रीं मनसा स्मरेत् ।
पश्चाच्च दीपकं दृष्ट्वा तच्छेषं भुञ्जते द्विजाः ।
अन्यदन्नं[2] न भोक्तव्यं भुक्त्वा कृच्छ्रं समाचरेत् ॥ १०१

[1] वि. पारि., II, p. 342.

[2] वि. पारि., II, p. 342.

३

॥ श्राद्धकाण्डम् ॥

मातापित्रोर्मृतिप्राप्तौ[1] पुत्रैर्दाहादिकर्म च ।
प्राप्तकाले तु कर्तव्यं तिथ्यादि न तु दोषकृत् ॥ १

शुक्रवर्गा[2] विवर्जाः स्युस्तस्य लग्नग्रहे क्षणाः ।
कालहोरादि शुक्रस्य शावेऽवश्यं विवर्जयेत् ॥ २

मातुलानां[3] पितृव्याणां श्वशुराणां पितृष्वसुः ।
मातृणामनुजातानां तथैव ज्येष्ठयोषिताम् ॥ ३

वपनं नैव कर्तव्यमाह पाराशरो मुनिः ।
आर्द्रवासाश्च[4] मलिनः श्मश्रुलो दशभिर्दिनैः ।
मातापित्रोः[5] क्रियां कुर्यात् ज्ञातिबन्धुसमन्वितः ॥ ४

पित्रोर्मृतौ[6] तदारभ्य सपिण्डीकरणात्पुरा ।
योषितं तैलताम्बूलं क्षौरं च लवणं मधु ॥ ५

कांस्यं[7] परान्नमध्वानं वर्जयेद्दन्तधावनम् ।
कालभोजी च दर्भेषु अधःशाय्यप्रतिग्रहः ॥ ६

[1] वै. श्रा., p. 7.
[2] वै. श्रा., p. 57.
[3] वै. श्रा., p. 57.
[4] ग. काल., p. 322.
[5] ग. काल., p. 322.
[6] वै. श्रा., p. 62.
[7] वै. श्रा., p. 62.

चतुर्थेऽहनि[1] विप्रेभ्यो देयमन्नं हि बान्धवैः ।
गावः सुवर्णं वित्तं च प्रेतमुद्दिश्य शक्तितः ॥ ७

यदिष्टं[2] जीवतश्चासीत्तद्दद्यात्तस्य यत्नतः ।
गन्धपुष्पादिहीनश्च[3] अल्पाशी च व्रतं चरेत् ॥ ८

प्राक् सपिण्डीकृतेर्गच्छेत् स्त्रियं प्रेतस्य दाहकः ।
रेतसः[4] कर्दमाब्धौ तु पितॄन् प्रेतं च मज्जयेत् ॥ ९

नवमे[5] वाससां त्यागो नखरोम्णां [a]तथान्तिमे ।
अन्तर्दशाहे[6] दर्शश्चेत्पितुर्मातुर्गुरोर्मृतौ ।
पिण्डं दद्याद्दशाहान्तमितरेषां समापयेत् ॥ १०

लोहितो[7] यस्तु वर्णेन शिरः पुच्छस्तु पाण्डरः ।
श्वेतः खुरविषाणाभ्यां स नीलो वृष उच्यते ॥ ११

अर्वाक्[8] सपिण्डीकरणात्कुर्याच्छ्राद्धानि षोडश ।
एकाहनि[9] विनष्टानां बहूनामथवा द्वयोः ।
तन्त्रेण श्रपणं कृत्वा पृथक् पत्रं प्रकल्पयेत् ॥ १२

[1] या. अप., p. 527 ; हे. प. का., p. 531 ; हे. प. श्रा., p. 293 ; नि. व्या., p. 2025.

[2] या. अप., p. 527 ; हे. प. श्रा., p. 293.

[3] वै. श्रा., p. 62.

[4] वै. श्रा., p. 62.

[5] वै. श्रा., p. 79 ; शु. चि., p. 62 ; [a] तदन्तिके, कृत्य. समु., p. 69 ; [a] तदन्तिके, नि. सि., III, p. 37.

[6] वै. श्रा., p. 89.

[7] ग. काल., p. 408.

[8] ग. काल., p. 418.

[9] ग. काल., p. 499.

कृत्वा[1] पूर्वमृतस्यादौ द्वितीयस्य ततः परम् ।
तृतीयस्य[2] ततः कार्यं सन्निपाते त्वयं क्रमः ॥ १३

भवेद्यदि[3] सपिण्डानां युगपन्मरणं तदा ।
सम्बन्धासत्तिमालोच्य तत्क्रमाच्छ्राद्धमाचरेत् ॥ १४

द्वादशैकादशे[4] वाऽह्नि साग्निः कुर्यात्सपिण्डनम् ।
शावाशौचस्य मध्येऽपि कुर्यादेवाविशङ्कयन् ॥ १५

नवश्राद्धं[5] सपिण्डत्वं श्राद्धान्यपि [च] षोडश ।
एकेनैव - कुर्यापि? संविभक्तधनेष्वपि ॥ १६

क्षेत्रजादीन्[6] सुतान् [एतान्] एकादश यथोदितान् ।
पुत्रप्रतिनिधीन् प्राहुः क्रियालोपान्मनीषिणः ॥ १७

एकादशाहे[7 a] यच्छ्राद्धमेकोद्दिष्टं समाचरेत् ।
यदि[8] कार्यं न कुर्वीत पुनः संस्कारमर्हति ॥ १८

एकोद्दिष्टस्य[9] शेषं तु ब्राह्मणेभ्यः समुत्सृजेत् ।
ततः स्वयं तु भुञ्जीत पुनर्मङ्गलभोजनम् ॥ १९

एकादशाहे[10] त्वाद्यस्य सङ्कटं तु यदा भवेत् ।
द्वादशाहेऽपि कर्तव्यं त्रयोविंशदिनेऽपि वा ॥ २०

[1] ग. काल., p. 499.

[2] ग. काल., p. 499.

[3] ग. काल., p. 500.

[4] ग. काल., p. 80.

[5] वा. प्रा., p. 31.

[6] वा. प्रा., p. 32.

[7] स्मृ. च. आशौ., p. 136 ; वै. श्रा., pp. 106 and 135 ; [a] दशेऽह्नि, वा. आ., p. 582 ; [a] एकादशे(ह्नि).

[8] स्मृ. च. आशौ., p. 136 ; वै. श्रा., pp. 106 and 135 ; वा. आ., p. 582.

[9] का. त. वि., p. 488.

[10] स्मृ. च. आशौ., p. 137.

एकादशेऽह्नि[1] संप्राप्ते यस्य नोत्सृजते वृषः ।
प्रेतत्वं सुस्थिरं तस्य दत्तैः श्राद्धशतैरपि ॥ २१

यतेः[2] किञ्चिन्न कर्तव्यं न चान्येषां करोति सः ।
त्रिदण्डग्रहणादेव प्रेतत्वं विनिवर्तते ॥ २२

नवश्राद्धं[3] यतेर्न स्यात्सपिण्डीकरणं [a]तथा ।
अहन्येकादशे प्राप्ते कुर्यात्तस्य [b]तु पार्वणम् ॥ २३

सपिण्डीकरणं[4] पित्रोः पितृयज्ञविधानतः ।
पुत्राः सर्वे पृथक्कुर्युः यदा ज्येष्ठो न कारयेत् ॥ २४

अग्रजेन[5] कृतं कर्म नानुजेन पुनः कृतिः ।
श्राद्धं[6] नैमित्तिकं कुर्यात् प्रयतः सन् मलिम्लुचे ।
तीर्थश्राद्धं गजच्छाया प्रेतश्राद्धं तथैव च ॥ २५

चतुर्थीहोममन्त्रेण[7] त्वङ्मांसहृदयेन्द्रियैः ।
भर्त्रा संयुज्यते नारी तद्गोत्रा तेन सा भवेत् ॥ २६

चतुर्थीहोममन्त्रेषु[8] मांसमज्जास्थिभिः सह ।
एकत्वमागता भर्तुस्तस्मात्तद्गोत्रभागिनी ॥ २७

भर्तुर्गोत्रेण[9] नाम्ना च मातुः कुर्यात्सपिण्डनम् ।
तूष्णीं दम्पतिपिण्डाभ्यां कुशैरन्तरयन् पितॄन् ॥ २८

[1] श्रा. क. ल., p. 224.

[2] श्रा. चि., p. 161.

[3] या. अप., p. 538; स्मृ. च. आशौ., p. 171; [a] न वा; [b] हि.

[4] स्मृ. च. आशौ., p. 157; वै. श्रा., p. 99.

[5] स्मृ. च. आशौ., p. 157.

[6] श्रा. क. ल., p. 216.

[7] श्रा. चि., p. 161.

[8] हे. प. श्रा., p. 1651.

[9] या. अप., p. 542; हे. प. श्रा., p. 1651; नि. सि., III, p. 44; पूर्वार्ध परम्.

भर्तृगोत्रेण[1] दातव्यं स्त्रीणां पिण्डोदकं सुतैः ।
पितामह[2] पितृभ्यां च स्वेन स्वेन विधानतः ।
पाणिग्रहणिका[3a] मन्त्राः पितृगोत्रापहारकाः ॥ २९

भर्तृगोत्रेण[4b] नारीणां[c] देयं पिण्डोदकं [d]ततः ।
यस्य[5] न श्रूयते वार्ता [e]यावद्द्वादशवत्सरम् ।
कुशपुत्रकदाहेन[6f] तस्य [g]स्यादवधारणम् ॥ ३०

पितरि[7] प्रोषिते तस्य न वार्ता नैव वा गतिः ।
ऊर्ध्वं पञ्चदशा[द्]वर्षात्कृत्वा तत्प्रतिरूपकम् ।
कुर्यात्तस्य [तु] संस्कारं यथोक्तविधिना ततः ॥ ३१

भविष्यत्ययने[8] पुण्यास्त्रिंशदेव तु दक्षिणे ।
अतीत उत्तरे नाड्य इति प्राहुः [h]पुराविदः ॥ ३२

[1] श्रा., कौ., p. 431 ; श्रा. क. ल., p. 244.

[2] श्रा. क. ल., p. 244.

[3] श्रा. कौ., p. 431 ; हे. प. श्रा., p. 1651 ; नि. प्र., I, p. 121 ; ग. काल., p. 298 ; उ. तत्व., p. 130 ; वै. श्रा., p. 181 ; [a] ग्रहणका, श्रा. क. ल., p. 244.

[4] श्रा. कौ., p. 431 ; हे. प. श्रा., p. 1651 ; [b] भर्तुः, श्रा. चि., p. 160 ; [c] दातव्यं स्त्रीणां पिण्डोदकं सुतैः, नि. प्र., I, p. 121 ; ग. काल., p. 298 ; उ. तत्व., p. 130 ; [b] भर्तुः, वै. श्रा., p. 181 ; [d] तथा.

[5] श्रा., म., p. 25 ; नि. अमृ., p. 266 ; वै. श्रा., p. 112 ; का. त. वि., p. 428 ; स्मृ. उद्धार., p. 235 ; नि. सि., III, p. 24 ; [e] वत्सरात्, वी. मि. स., p. 192 ; शु. भा., p. 41.

[6] श्रा. म., p. 25 ; नि. अमृ., p. 266 ; वै. श्रा., p. 112 ; [f] पत्रक, का. त. वि., p. 428 ; स्मृ. उद्धार., p. 235 ; नि. सि., III, p. 24 ; [g] धारणा, वी. मि. स., p. 192 ; शु. भा., p. 41.

[7] स्मृ. उद्धार., p. 235.

[8] हे. प. का., p. 423 ; हे. प. श्रा., p. 236 ; स्मृ. च. श्रा., p. 128 ; [h] मनीषिणः.

द्वादशाहादिकालेषु[1] सपिण्डीकरणं यदा ।
तदा [a]प्रशस्तनक्षत्रं परिशोध्य समाचरेत् ॥ ३३
सपिण्डीकरणे[2] त्रीणि ऋक्षाण्याहुर्महर्षयः ।
प्राजापत्यं तथा रौद्रं यद्दक्षं सौम्यदैवतम् ॥ ३४
त्रिपादर्क्ष[3] विना वाऽपि भानुभौमशनैश्चरान् ।
सपिण्डीकरणं यद्वा मासिकाहात्परेऽहनि ॥ ३५
संस्कृतं[4][b] व्यञ्जनाढ्यं[c] च पयोमधुघृतान्वितम् ।
श्रद्धया दीयते [d]यस्माच्छ्राद्धं तेन निगद्यते ॥ ३६
नित्यं[5] नैमित्तिकं काम्यं वृद्धिश्राद्धं तथैव च ।
पार्वणं चेति मनुना श्राद्धं पञ्चविधं स्मृतम् ॥ ३७
नित्यश्राद्धमदैवं[6] स्यादर्घ्यपिण्डविवर्जितम् ।
अमावास्या[7] कलामात्रमुदये यत्र विद्यते ।
तत्र स्नानजपश्राद्धव्रतहोमादि कारयेत् ॥ ३८
आरोग्यं[8] चैव सौभाग्यं शत्रूणां [e]च पराजयम् ।
सर्वान्[9] कामान् [f]प्रियां विद्याधनमायुर्यथाक्रमम् ॥ ३९

[1] स्मृ. च. आशौ., p. 151 ; वै. श्रा., p. 160 ; [a] नक्षत्रे विपक्षादिषु कारयेत्.

[2] स्मृ. च. आशौ., p. 151.

[3] स्मृ. च. आशौ., p. 151.

[4] या. अप., p. 501 ; श्रा. कल्प., p. 39/a ; [b] स्वकृतं, हे. प. श्रा., p. 152 ; ग. काल., p. 368 ; [c] भोजनार्हं च पयोदधि, वी. मि. श्रा., pp. 3 and 7 ; [d] तेन श्राद्धं ; 7 पुटे.

[5] श्रा. सौ., p. 2 ; श्रा. वि., p. 1 ; श्रा. चि., p. 6.

[6] श्रा. कौ., p. 397 ; शु. कौ., p. 178.

[7] वै. श्रा., p. 262.

[8] नि. सि., III, p. 4 ; ग. काल., p. 391 ; [e] चाप, स्मृ. उद्धार., p. 194 ; श्रा. क. ल., p. 22 ; [e] च.

[9] नि. सि., III, p. 4 ; ग. काल., p. 391 ; स्मृ., उद्धार., p. 194 ; [f] प्रियान्, श्रा. क. ल., p. 22 ; [f] प्रियां.

सूर्यादिवासरेष्वेतच्छ्राद्धकृल्लभते[1a] फलम् ।
बवादिकरणेष्वेतच्छ्राद्धकृचाश्नुते[b, c] फलम् ॥ ४०

य[2] एवं वेत्ति मतिमान् तस्य श्राद्धफलं भवेत् ।
उपदेष्टाऽनुमन्ता च लोके तुल्यफलौ स्मृतौ ॥ ४१

इमं[3] श्राद्धविधिं पुण्यं कुर्याद्वापि पठेत्तु यः ।
सर्वकामैः स बध्नाति ह्यमृतत्वं च विन्दति ॥ ४२

ब्रह्मचारी[4] भवेत्पात्रं पात्रं वेदस्य पारगः ।
पात्राणामुत्तमं पात्रं शूद्रान्नं यस्य नोदरे ॥ ४३

आचिनोति[5] च शास्त्राणि आचारे स्थापयत्यपि ।
स्वयमाचरते[6] यस्तु तमाचार्यं प्रचक्षते ॥ ४४

ऋत्विग्वादे[7] नियुक्तश्च समौ सम्परिकीर्तितौ ।
यज्ञे स्वाम्याप्नुयात्पुण्यं हानिं वादेऽथवा जयम् ॥ ४५

पारदार्यमधर्मन्तु[8] तज्जातौ कुण्डगोलकौ ।
अश्रद्धेयावभोज्यान्नौ क्षेत्रजाद्यास्ततोऽशुभाः ॥ ४६

[1] वै. श्रा., p. 292 ; ग. काल., p. 391 ; [a] षु वारेष्वेतत् ; [b] एवं श्राद्धकृल्लभते क्षणम्, स्मृ. उद्धार., p. 194 ; [b] एततफलमाहुर्मनीषिणः, नि. सि., III, p. 4 ; [a] दिवसेषु ; [c] लभते.

[2] स्मृ. च. श्रा., p. 3 ; श्रा. सौ., p. 128 ; वै. श्रा., p. 372.

[3] स्मृ. च. श्रा., p. 3.

[4] हे. दा., III, p. 25 ; हे. प. श्रा., p. 349.

[5] हे. प. श्रा., p. 353.

[6] हे. प. श्रा., p. 353.

[7] ति. तत्व., p. 83 ; मल. तत्व., p. 794.

[8] हे. प. श्रा., p. 362.

अधीतेऽस्मिन्निदं[1][a] दास्ये इत्युक्ते यस्तु दुर्मतिः ।
पठेच्छास्त्राणि वेदं वा स प्रेत्य श्वाऽभिजायते ॥ ४७

श्वपाकषण्डपतित[2][b] श्वानः[c] सूकरकुक्कुटाः ।
रजस्वला[d] च [e]चण्डालः श्राद्धे कार्यास्त्वदर्शनाः ॥ ४८

श्वपाकषण्ढपतित श्वानसूकरकुक्कुटात् ।
रजस्वलायाश्चण्डालात्[3] श्राद्धे कुर्याच्च रक्षणम् ॥ ४९

परिश्रिते[4] प्रदद्याच्च[f] तिलैर्वा विकिरेन्महीम् ।
शमयेच्चोपविष्टस्तु[g] तं दोषं पङ्क्तिपावनः ॥ ५०

ब्रह्मारण्यं[5][h] धर्मपृष्ठं धेनुकारण्यमेव च ।
दृष्ट्वैतानि[i] पितृंश्चार्च्य[j] वंशान् विंशतिमुद्धरेत् ॥ ५१

अकृते[6] प्राप्तकाले तु श्राद्धकालोऽत्र वक्ष्यते ।
कन्याकुम्भगते भानौ कृष्णपक्षे [k]विधीयते ॥ ५२

कन्याकुम्भगते[7] भानौ पितरः प्रीतिसंयुताः ।
पितृलोकात्समायान्ति भूभौ तद्भोजनालयम् ॥ ५३

[1] हे. प. श्रा., p. 509 ; नि. व्या., p. 1433 ; [a] अधीष्यते ह्यहं दास्ये इत्युक्तः.

[2] ग. काल., p. 524 ; श्रा. कल्प., p. 28/a ; [b] पिशुनाः श्वानकुकुट-सूकराः ; [c] चण्डालाः, वी. मि. श्रा., p. 150 ; [c] श्वानसूकरकुक्कुटान् ; [d] लां च चाण्डालान्. हे. प. श्रा., p. 519.

[3] हे. प. श्रा., p. 519.

[4] ग. काल., p. 525 ; श्रा. कल्प., p. 28/a ; हे. प. श्रा., p. 519 ; [f] षु दद्याद्वा ; [g] निनयेद्वा, वी. मि. श्रा., p. 150 ; [f] षु दद्याच्च ; [g] निनयेत् पङ्क्तिमूर्धन्यः.

[5] ती. चि. p. 274 ; नि. सि., III, p. 2 ; [h] धर्मारण्यं ; [j] अर्चन्, वी. मि. श्रा., p. 141 ; [j] तर्प्य, कृत्य. समु., p. 104 ; [i] दृष्ट्वैव तानि.

[6] वै. श्रा., p. 161 ; प्र. पारि., p. 451 ; [k] तदेष्यते.

[7] प्र. पारि., p. 452.

शून्यं प्रेतपुरं तावद्यावन्मीनतुलागतिः ।
वसन्ति गोत्रजा नित्यं तृणाश्रमपारिश्रिताः ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन यथाशक्ति प्रपूजयेत् ॥ ५४

अन्त्यत्रिभागे[1] शस्तं स्यात्कृष्णपक्षे सपिण्डनम् ।
आद्यभागे च कर्तव्यं सिते पक्षे च सङ्कटे ॥ ५५

प्रेतस्य[2] वत्सरादर्वाग्यदा संस्कारमिच्छति ।
न[3] कालनियमो ज्ञेयो न मौढ्यं गुरुशुक्रयोः ॥ ५६

मासिकाब्दिककृत्ये[4] तु तिथिद्वैधं यदा भवेत् ।
पूर्वत्र दोषजननमुत्तरे भाग्यसाधनम् ॥ ५७

यस्मिन्मासे[5] न सङ्क्रान्तिः सङ्क्रान्तिद्वयमेव वा ।
संसर्पांहस्पती [a]मासावधिमासश्च [b]निन्दिताः ॥ ५८

बाले[6c] वा यदि वा वृद्धे शुक्रे [d, e]वास्तमुपागते ।
मलमास इवैतानि वर्जयेद्देवदर्शनम् ॥ ५९

कृष्णपक्षे[7] त्रयोदश्यां यः श्राद्धं कुरुते नरः ।
पञ्चत्वं तस्य जानीयाज्ज्येष्ठपुत्रस्य निश्चितम् ॥ ६०

[1] वै. श्रा., p. 161.

[2] वै. श्रा., p. 161.

[3] वै. श्रा., p. 161.

[4] वै. श्रा., p. 212.

[5] वै. श्रा., p. 240; मल. तत्व., p. 782; वी. मि. स., p. 143; [a] एतौ; [b] निन्दितः.

[6] हे. प. का., p. 40; हे. व्रत., p. 244; [c] बाल्ये; [e] अस्तं गते गुरौ, नि. प्र., I, p. 90; [d] च, ग. काल., p. 253; [d] च, वै. श्रा., p. 253; [d] चास्तं गते गुरौ, नि. सि., I, p. 5; वै. श्रा. वत्पाठः, स. म., p. 168; वी. मि. स., p. 156; [e] अस्तं गते रवौ.

[7] या. अप., p. 555; का. वि., p. 398; हे. प. का., pp. 472 and 480; हे. प. श्रा., p. 204; का. त. वि., p. 380.

तीर्थे[1] संवत्सरे प्रेते पितृयोगे महालये ।
पिण्डदानं[2] प्रकुर्वीत युगादि भरणी मघे ॥ ६१

पिशाचा[3] राक्षसा यक्षा भूता नानाविधास्तथा ।
प्रतिलुम्पन्ति सहसा श्राद्धमारक्षवर्जितम् ॥ ६२

तत्पालनाय[4] विहिता विश्वे देवाः स्वयंभुवा ।
विश्वे[5] देवौ क्रतू दक्षौ सर्वास्विष्टिषु कीर्तितौ ।
प्रेतश्राद्धे कालकामौ काम्ये च धुरिलोचनौ ॥ ६३

एष्टव्या[6] बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ।
यजेत वाऽश्वमेधेन } नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥ ६४
गौरीं वा वरयेत्कन्यां }

काङ्क्षन्ति[7] पितरः पुत्रान् [a]नरकापातभीरवः ।
गयां[8] यास्यति यः [b]कश्चित्सोऽस्मान् सन्तारयिष्यति ॥ ६५

करिष्यति[9] वृषोत्सर्गमिष्टापूर्तं [c]तथैव च ।
पालयिष्यति वृद्धत्वे श्राद्धं दास्यति चान्वहम् ॥ ६६

[1] वि. पारि., II, p. 592.

[2] वि. पारि., II, p. 592.

[3] श्रा. चि., p. 94.

[4] श्रा. चि., p. 94.

[5] वि. पारि., II, p. 594.

[6] बो. ध. वि., p. 199.

[7] परा. आ., p. 305; गृ. कल्प., p. 88/b; ती. चि., p. 274; [a] नरकाद्भय, श्रा. सा., p. 99; [a] नरकाघात, वै. श्रा., p. 134; [a] नरके, वी. मि. श्रा., p. 141; कृत्य. समु., p. 104; [a] नरकाद्भय; cf. *infra*, p. 210.

[8] परा. आ., p. 305; ती. चि., p. 274; श्रा. सा., p. 99; वै. श्रा., p. 134; वी. मि. श्रा., p. 141; कृत्य. समु., p. 104; [b] पुत्रः.

[9] परा. आ., p. 305; श्रा. सा., p. 99; [c] करिष्यति, वै. श्रा., p. 134; पूर्वार्ध परम्, वी. मि. श्रा., p. 141; cf. *infra*, p. 211.

गयायां[1a] धर्मपृष्ठे च [b]सदसि ब्रह्मणस्तथा ।
गयाशीर्षे [c]वटे चैव [d]पितॄणां दत्तमक्षयम् ॥ ६७

एकपाकेन[2] वसतां पितृदेवद्विजार्चनम् ।
एकं भवेद्विभक्तानां तदेव स्याद्गृहे गृहे ॥ ६८

अग्नेः[3] सोमयमाभ्यां च कृत्वाऽऽप्यायनमादितः ।
हविर्दानेन विधिवत्पश्चात्सन्तर्पयेत्पितॄन् ॥ ६९

मध्याह्नाद्या[4] त्वमावास्या परस्तात्सम्प्रवर्तते ।
भूतविद्धा[5] तु सा ज्ञेया न च पञ्चदशी भवेत् ॥ ७०

भूतोऽष्टादशनाडीभिर्दूषयत्युत्तरां[6] तिथिम् ।
भूतविद्धाममावास्यां[7] मोहादज्ञानतोऽपि वा ।
श्राद्धकर्मणि ये कुर्युस्तेषामायुः प्रहीयते ॥ ७१

एकादश्यष्टमी[8] षष्ठी पौर्णमासी चतुर्दशी ।
अमावास्या तृतीया च [e]ता उपोष्याः परान्विताः ॥ ७२

[1] परा. आ., p. 305; ती. चि., p. 274; [c] अक्षयवटे, श्रा. सा., p. 99; [a] गङ्गायां; [b] सरसि, वी. मि. श्रा., p. 141; नि. सि., III, p. 2; [a] गङ्गायां; [b] सरसि; [c] अक्षयवटे, कृत्य. समु., p. 104; [d] पितृदत्तमथाक्षयम्.

[2] वा. श्रा., p. 30; वी. मि. श्रा., p. 342.

[3] वी. मि. श्रा., p. 231.

[4] हे. प. का., p. 448; स्मृ. च. श्रा., p. 31; का. मा., p. 193; हे. प. श्रा., p. 180; वै. श्रा., p. 260; पु. चि., pp. 338 and 342.

[5] हे. प. का., p. 448; स्मृ. च. श्रा., p. 31; का. मा., p. 193; हे. प. श्रा., p. 180; वै. श्रा., p. 260; पु. चि., pp. 338 and 342.

[6] पु. चि., p. 338.

[7] हे. प. श्रा., p. 180.

[8] स्मृ. च. श्रा., p. 47; कालनिर्णयेऽप्यस्ति, का. मा., p. 110; नि. अमृ., p. 54; स्मृ. उद्धार., p. 113; [e] उपोष्याः स्युः, वी. मि. स., p. 34.

दिवानिद्रा[1a] परान्नं च [b]पुनर्भोजनमैथुने ।
क्षौद्रं [c]कांस्यामिषं तैलं द्वादश्यामष्ट वर्जयेत् ॥ ७३

अमावास्येन्दुसङ्क्रान्तिचतुर्दश्यष्टमीषु[2] च ।
नरश्चण्डालयोनौ स्यात्तैलस्त्रीमांससेवनात् ॥ ७४

स्वेन[3] भर्त्रा [d]समं श्राद्धं माता भुङ्क्ते [e]सदैवतम् ।
पितामही [f]सदा स्वेन स्वेनैव प्रपितामही ॥ ७५

यद्येकं[4] भोजयेच्छ्राद्धे[g] छन्दोगं तत्र भोजयेत् ।
ऋचो यजूंषि सामानि [h]त्रितयं तत्र विद्यते ॥ ७६

अटेत[5] पृथिवीं सर्वां सशैलवनकाननाम् ।
यदि लभ्येत पित्रर्थे साम्नामक्षरचिन्तकः ॥ ७७

ऋचा[6] तु[i] तृप्यति[j] पिता यजुषा [k]तु पितामहः ।
पितुः पितामहः साम्ना [l]छान्दोग्योऽभ्यधिकस्ततः ॥ ७८

[1] हे. प. का., p. 203; स्मृ. च. श्रा., p. 62; [a] निद्रां; [c] आमिषे, ग. काल., p. 54; [a] निद्रां; [b] मैथुनम्, आ. रत्न., p. 105; वै. ति., p. 39; [a] निद्रां, वि. पारि., II, p. 433; स्मृ. च. श्रा. वत्पाठः. स. म., p. 93; वि. पारि. वत्पाठः, पु. चि., p. 206; स्मृ. मुक्ता. का., p. 99.

[2] हे. प. का., p. 687; वी. मि. स., p. 251; पु. चि., p. 459.

[3] स्मृ. च. श्रा., pp. 98 and 301; 301 तमपुटे; [e] सुधामयं; [f] च स्वेनैव, श्रा. चि., p. 160; [e] स्वधामयं; [f] च स्वेनैव तथैव; [d] सह, वै. श्रा., p. 232; वि. पारि., II, p. 805; स्मृ. च. श्रा., p. 301; तमपुटवत्पाठः.

[4] परा. आ., p. 338; श्रा. कल्प., p. 14/b; श्रा. चि., p. 65; [g] विप्रं, श्रा. सौ., p. 36; [g] विप्रं, वै. श्रा., p. 294; [h] त्रयं तत्र तु, श्रा. म., p. 61; वी. मि. श्रा., pp. 61-2.

[5] परा. आ., p. 338; श्रा. कल्प., p. 14/b; श्रा. चि., p. 65.

[6] परा. आ., p. 338; श्रा. कल्प., p. 14/b; [i] अपि; [k] अपि; [l] छन्दोगोध्यापकस्ततः, वी. मिं. श्रा., pp. 61-2; [j] तुष्यति; [k] च; [l] छन्दोगः.

उपवीती[1] ततो भूत्वा [a]देवतार्थं द्विजोत्तमान् ।
अपसव्येन पित्र्ये [b]च स्वयं शिष्योऽथवा सुतः ॥ ७९

एकैकमथवा[2] द्वौ त्रीन् दैवे पित्र्ये च भोजयेत् ।
सत्क्रियाकालपात्रादि[c] न सम्पद्येत [d]विस्तरे ॥ ८०

शुचिं[3] निमन्त्र्य दैवे द्वौ त्रीन् विप्रान् पितृकर्मणि ।
दैवे पित्र्येऽथवैकैकं सपिण्डीकरणं विना ॥ ८१

अशिष्टा[4] ये च पुरुषास्तेषां श्राद्धे द्विजोत्तमैः ।
न भोक्तव्यमिति प्राहुर्मुनयः संशितव्रताः ॥ ८२

दधिभक्ष्यं[5] शुक्तमपि [e]यच्चैव दधिसम्भवम् ।
ऋचीषपक्वं[f] भक्ष्यं स्यात्ससर्पिष्कमिति श्रुतिः ॥ ८३

यवगोधूमजं[6] सर्वं विकाराः पयसश्च ये ।
रागखाण्डवचुक्राद्यं भक्ष्यं पर्युषितं भवेत् ॥ ८४

अपूपाश्च[7] करम्भाश्च धाना वटकसक्तवः ।
शाकमांसानि पूपं च सूपं कृसरमेव च ॥ ८५

यवागूं[8] पायसं चैव यच्चान्यत्स्नेहसंयुतम् ।
सर्वं पर्युषितं भोज्यं शुक्तं च परिवर्जयेत् ॥ ८६

[1] परा. आ., p. 361 ; स्मृ. च. श्रा., p. 191 ; [b] तु, नि. सि., III, p. 14 ; [a] देवार्थं तु ; [b] अथ.

[2] परा. आ., p. 364 ; स्मृ. च. श्रा., p. 193 ; हे. प. श्रा., p. 1148 ; [d] विस्तरात्, वै. श्रा., p. 310 ; वी. मि. श्रा., p. 107 ; [c] देशकालादि, वा. आ., p. 507 ; उत्तरार्धं परम्.

[3] वा. आ., p. 508.

[4] स्मृ. रत्ना., p. 200.

[5] हे. प. श्रा., p. 617 ; स्मृ. उद्धार., p. 297 ; [e] यदेव ; [f] आविकाजि भवेन्मेध्यमभक्ष्यं तद्विकारकम्.

[6] हे. प. श्रा., p. 617.

[7] हे. प. श्रा., p. 617.

[8] हे. प. श्रा., p. 617.

अत्यम्लं[1][a] शुक्तमाख्यातं निन्दितं ब्रह्मवादिभिः ॥ ८६अ

त्यजेत्पर्युषितं[2] पुष्पं त्यजेत्पर्युषितं पयः ।
न त्यजेज्जाह्नवीतोयं तुलसीबिल्वपङ्कजम् ॥ ८७

यद्येकं[3] भोजयेच्छ्राद्धे[b] स्वल्पत्वात्प्रकृतस्य [c]तु ।
स्तोकं स्तोकं समुद्धृत्य [d]तेभ्योऽन्नं [e]च निवेदयेत् ॥ ८८

एकपङ्क्त्युपविष्टा[4] ये न स्पृशन्ति परस्परम् ।
भस्मना[5] कृतमर्यादा न तेषां सङ्करो भवेत् ॥ ८९

अग्निना[6] भस्मना वाऽपि स्तम्भेनाप्युदकेन वा ।
द्वारसंक्रमणेनापि पङ्क्तिभेदः प्रकीर्तितः ॥ ९०

क्रतुर्दक्षो[7] वसुः सत्यः [f]कालः [g]कामस्तथैव च ।
धुनिश्च[h] रोचनश्चैव[i] तथा चैव [j]पुरूरवा ॥ ९१

आर्द्रवश्च[k] दशैते तु विश्वे देवाः प्रकीर्तिताः ।

[1] परा. आ., p. 383; गृ. रत्ना., p. 362; [a] अत्यस्त्रं भुक्तं, श्रा. सा., p. 70; वी. मि. आ., p. 520; बा. आ., p. 440.

[2] श्रा. सौ., p. 45; श्रा. क. ल., p. 63.

[3] या. अप., p. 464; श्रा. कल्प., p. 28/a; [e] वि, हे. प. श्रा., pp. 90 and 1524; 90 तमपुटे; [b] विप्रं; [e] तु प्रकल्पयेत्, श्रा. चि., p. 82; [c] च, श्रा. कौ., p. 73; [b] विप्रं; [e] वि, श्रा. सौ., p. 54; [d] ह्यन्नं, वी. मि. श्रा., p. 107; [c] च; [e] वि, नि. व्या., p. 1445; [e] वि.

[4] या. अप., p. 476.

[5] या. अप., p. 476.

[6] या. अप., p. 476.

[7] परा. आ., p. 403; श्रा. कल्प., p. 32/a; [h] धुरिश्च; [j] पुरूरवाः; [k] माद्रवश्च, स्मृ. च. श्रा., p. 285; [j] पुरूरवः, हे. प. श्रा., p. 143; [f] कालः कामः; [h] धुरिश्च लोचनश्चैव; [j] पुरूरवाः; [k] आद्रवश्च, कृ. रत्ना., p. 213; ग. काल., p. 525; [h] धुरिश्च लो; [j] पुरूरवाः; [k] माद्रवाश्च तथैते, श्रा. कौ., p. 56; [i] लोचन; [j] पुरूरवाः; [k] आर्द्रवाश्च दशैवैते, वै. श्रा., p. 330; [g] काम्यः, वी. मि. श्रा., p. 23; [f] कामः कालः; [h] धुरिश्च; [j] पुरूरवाः; [k] अर्द्रवश्च.

इष्टिश्राद्धे[1] क्रतुर्दक्षः[a] सत्यो नान्दीमुखे [b]वसुः ।
नैमित्तिके [c]कालकामौ काम्ये च [d]धुरिलोचनौ ॥ ९२
पुरूरवार्द्रवश्चैव[2 e, f] पार्वणे समुदाहृतौ ।
उत्पत्तिं[g] नाम [h]चैतेषां [i]न विदुर्ये द्विजातयः ॥ ९३
अयमुच्चारणीयस्तैः[3 j] श्लोकः श्रद्धासमन्वितैः ।
'आगच्छन्तु[4] महाभागा विश्वेदेवा [k]महाबलाः ।
ये यत्र [l]विहिताः श्राद्धे सावधाना भवन्तु ते' ॥ ९४
पाणिभ्यां[5] तूपसंगृह्य स्वयमन्नस्य वर्धितम् ।
विप्रान्तिके पितॄन् ध्यायन् शनकैरुपनिक्षिपेत् ॥ ९५
मुक्तं[6] ह्युभाभ्यां हस्ताभ्यां यदन्नमुपनीयते ।
तद्विप्रलुम्पन्त्यसुराः सहसा दुष्टचेतसः ॥ ९६

[1] या. अप., p. 478; श्रा. कल्प., p. 32/a; [d] धुरिरो, हे. प. श्रा., p. 143; श्रा. चि., p. 94; ग. काल., p. 525; श्रा. कौ., p. 56; नि. सि., III, p. 11; [a] क्रतूदक्षौ सत्यौ; [b] वसू; [c] कामकालौ, वी. मि. श्रा., p. 23; [c] कामकालौ.

[2] या. अप., p. 478; श्रा. कल्प., p. 32/a; [f] माद्रवश्च, हे. प. श्रा., p. 143; पूर्वार्धं परम्, श्रा. चि., p. 94; [e] पुरूरवो माद्रवाश्च, ग. काल., p. 525; [h] वै तेषां ये विदुर्न, श्रा. कौ., pp. 56 and 125; 125 तमे उत्तरार्धं परम्; [e] पुरूरवो माद्रवाश्च; [i] अविचार्य, श्रा. तत्व., p. 205; उत्तरार्धं परं, वि. पारि., II, p. 791; [e] पुरूरवार्द्रवौ, वि. पारि., II, p. 594; [g] वृद्धिश्राद्धेषु सर्वेषु देवौ सत्यवसू स्मृतौ। नि. सि., III, p. 11; वी. मि. श्रा., p. 23; [f] आर्द्रवश्च.

[3] श्रा. कौ., pp. 56 and 125; 56 तमे; [j] यैस्तु, श्रा. कल्प., p. 32/a; या. अप., p. 478; [j] यस्तु, श्रा. चि., p. 94; ग. काल., p. 525; श्रा. तत्व., p. 205; नि. सि., III, p. 11; वी. मि. श्रा., p. 23.

[4] या. अप., p. 478; श्रा. कल्प., p. 32/a; [k] वरप्रदाः; [l] योजिताः, श्रा. चि., p. 94; [l] योजिताः, ग. काल., p. 525; [k] वरप्रदाः, श्रा. कौ., p. 56; [k] वरप्रदाः, श्रा. तत्व., p. 205; [k] वरप्रदाः, नि. सि., III, p. 11; वी. मि. श्रा., p. 23.

[5] ग. काल., p. 545.

[6] ग. काल., p. 545.

गुणानपूपशाकाद्यान्[1] पयो दधि घृतं मधु ।
विन्यस्य प्रयतः सम्यग्भूमावेव समाहितः ॥ ९७

भक्ष्यं[2] भोज्यं च विविधं मूलानि च फलानि च ।
हृद्यानि[3] चैव मांसानि पानानि सुरभीणि च ॥ ९८

उपनीय[4] तु तत्सर्वं शनकैः सुसमाहितः ।
परिवेषयन्तु परितो गुणान् सर्वान् प्रचोदयन् ॥ ९९

भक्ष्यभोज्यगुणानुक्त्वा[5] भोजयेद्ब्राह्मणाञ्छनैः ।
आख्यानैः सेतिहासैश्च पूर्ववृत्तैश्च हर्षयेत् ॥ १००

यद्यद्रोचेत[6] विप्रेभ्यस्तत्तद्दद्यादयाचितः ।
ब्रह्मोद्याश्च कथाः कुर्यात्पितॄणामेतदीप्सितम् ॥ १०१

ऋजून्[7] सव्येन [a]कृत्वा वै दैवे दर्भान् [b]प्रदक्षिणान् ।
द्विगुणानपसव्येन [c]दद्यात्पित्र्येऽपसव्यवत् ॥ १०२

आसने[8] चाऽर्घ्यदाने च पिण्डदानेऽवनेजने ।
सम्बन्धगोत्रनामानि[9] यथार्हमनुकीर्तयेत् ॥ १०३

[1] ग. काल., p. 545.

[2] ग. काल., p. 546.

[3] ग. काल., p. 546.

[4] ग. काल., p. 546.

[5] हे. प. श्रा., p. 1028; श्रा. कल्प., p. 40/a; वै. श्रा., p. 346; पूर्वार्ध परम्.

[6] ग. काल., p. 546.

[7] या. अप., p. 479; हे. प. श्रा., p. 1120; [a] वै दत्वा देवे दर्भान् प्रदक्षिणम्; [c] पित्रे, श्रा. म., p. 67; [b] प्रदक्षिणं पूर्वार्ध परम्.

[8] या. अप., p. 479.

[9] या. अप., p. 479.

उपस्पृष्टोदकानां[1] तु ब्राह्मणानां [a]तदग्रतः ।
सोदकं विकिरेदन्नं [b,c]मन्त्रमेनमुदाहरेत् ॥ १०४

'अनग्निदग्धा[2d] ये जीवा [e]येऽपि दग्धाः कुले मम ।
भूमौ दत्तेन तृप्यन्तु तृप्ता यान्तु परां गतिम्' ॥ १०५

पृच्छेद्विप्रांस्ततस्ते[3 f] तु यद्ब्रूयुस्तत्समाचरेत् ।
तत्समीपे[4] प्रकुर्याच्च पिण्डनिर्वपणं ततः ॥ १०६

सर्वस्मात्प्रकृतादन्नात्पिण्डान्मधुतिलान्वितात्[5g] ।
पितृमातामहादीनां दद्याद्गृह्यविधानतः ॥ १०७

धूपदीपैर्माल्यगन्धैस्तथा[6h] वस्त्राञ्जनादिना ।
समभ्यर्च्योदपात्रं[7 i] तु [j] तेषामुपरि निक्षिपेत् ॥ १०८

'दातारो[8] नोऽपि वर्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव च ।
श्रद्धा च नो मा व्यगमद्बहुदेयं च नोऽस्तु' ॥ १०९

[1] या. अप., p. 504 ; श्रा. कल्प., p. 45/a+b ; [a] ततोग्रऽतः ; [c] चेमं समुच्चरेत्, हे. प. श्रा., p. 1399 ; [a] तथाऽग्रतः, श्रा. कौ., p. 176 ; [b] मन्त्रं चैव समुच्चरेत् उत्तरार्धं परम्.

[2] या. अप., p. 505 ; श्रा. कल्प., p. 45/a+b ; [d] अग्निदग्धाश्च ; [e] येऽप्यदग्धाः, हे. प. श्रा., p. 1399 ; [e] येऽग्नि, श्रा. म., p. 92 ; हे. प. श्रा. वत्पाठः.

[3] हे. प. श्रा., p. 1391 ; श्रा. कल्प., p. 45/a+b ; [f] तृप्ताः.

[4] श्रा., कल्प., p. 45/a+b.

[5] या. अप., p. 506 ; श्रा. कल्प., p. 45/a+b ; स्मृ. च. श्रा., p. 382 ; हे. प. श्रा., p. 85 ; [g] प्राकृतादन्यात्, का. त. वि., p. 388 ; श्रा. म., p. 97 ; पूर्वार्धं परम्.

[6] या. अप., p. 508 ; श्रा. कल्प., p. 45/a+b ; [h] दीपगन्धैर्माल्य-धूपैः.

[7] या. अप., p. 508 ; श्रा. कल्प., p. 45/a+b ; [j] च, परा. आ., p. 433 ; [i] अनभ्यर्च्य, वै. श्रा., p. 364.

[8] श्रा. कल्प., p. 45/a+b.

अग्नौ[1] हुतेन देवस्थाः पितृस्था द्विजतर्पणैः ।
नरकस्थाश्च तृप्यन्ति पिण्डैर्दत्तैस्त्रिभिर्भुवि ॥ ११०

स्त्रीयुग्यहेमरत्नानि[2] देवविप्रधनं तथा ।
कौशेयं चोत्तमं द्रव्यं तेषां मूल्यसमो दमः ॥ १११

द्विगुणो वा कल्पनीयः पुरुषापेक्षया नृपैः ।
भवेत्तथैव[3] कर्तव्यं समर्थेन विशेषतः ।
सर्वमेतत्तु यो दद्याद्द्विजपात्रानुसारतः ॥ ११२

दद्यात्तु[4] दक्षिणां तेषां सर्वेषामनुरूपतः ।
गोभूहिरण्यवासांसि तुष्टिर्भुक्तवतां यथा ॥ ११३

अन्येषां[5] दक्षिणादानं शक्तितः श्राद्धसम्पदे ।
ज्ञातयो[6] बान्धवा [a,b]निःस्वास्तथैवाथ च ये परे ।
प्रदद्याद्दक्षिणां तेषां [c]सर्वेषामनुरूपतः ॥ ११४

आसनेषु[7] च क्लृप्तेषु बर्हिष्मत्सु पृथक् पृथक् ।
उपस्पृष्टोदकान् सम्यग्विप्रांस्तानुपवेशयेत् ॥ ११५

उपवेश्य[8] तु तान्विप्रानासनेषु जुगुप्सितान् ।
गन्धमाल्यैः सुरभिभिरर्चयेद्देवपूर्वकम् ॥ ११६

[1] श्रा. कल्प., p. 50/b.

[2] हे. प. श्रा., p. 1035.

[3] हे. प. श्रा., p. 1044.

[4] हे. प. श्रा., p. 1044.

[5] हे. प. श्रा., p. 1044.

[6] वै. श्रा., p. 360; श्रा. कल्प., p. 56/a; [b] तथा चातिथयोऽपरे। हे. प. श्रा., p. 1049; [a] निष्ठाः, श्रा. चि., p. 148; [b] तथा चातिथयोऽपरे; [c] यथाशक्त्या स्वरूपतः, का. त. वि., p. 455; उत्तरार्धं परम्.

[7] हे. प. श्रा., p. 1194.

[8] हे. प. श्रा., p. 1309.

अथ[1] यद्येषां स्वासु भार्यासु अपत्यं न ।
स्यादथ यदि स्यादुभाभ्यामेव दद्युः ॥ ११७

पुत्रास्त्रयोदश[2] प्रोक्ता मनुना येऽनुपूर्वशः ।
सन्तानकारणं तेषामौरसः पुत्रिका तथा ॥ ११८

आज्यं[3] विना यथा तैलं सद्भिः [a]प्रतिनिधिः स्मृतः ।
तदेकादश[b] पुत्राः [c]स्युः पुत्रिकौरसयोर्विना ॥ ११९

पुन्नाम्नो[4] नरकात्पुत्रः[d] पितरं त्रायते यतः ।
मुखसन्दर्शनेनापि तदुत्पत्तौ यतेत सः ॥ १२०

अङ्गादङ्गात्सम्भवति[5] पुत्रवद्दुहिता नृणाम् ।
तस्याः पितृधनं त्वन्यः कथं गृह्णीत मानवः ॥ १२१

पतिव्रता[6] धर्मपत्नी पितृपूजनतत्परा ।
मध्यमं[7] तु ततः पिण्डमद्यात्पत्नी सुतार्थिनी ॥ १२२

पिण्डास्तु[8] गोऽजविप्रेभ्यो दद्यादग्नौ जलेषु वा ।
मध्यमं तु ततः पिण्डमद्यात्सम्यक् सुतार्थिनी ॥ १२३

आयुष्मन्तं[9] सुतं सूते यशोमेधासमन्वितम् ।
धनवन्तं प्रजावन्तं धार्मिकं सात्त्विकं तथा ॥ १२४

[1] श्रा. चि., p. 191.

[2] श्रा. चि., p. 200. Repeated *infra* p. 208.

[3] वा. प्रा., p. 32; श्रा. चि., pp. 188 and 200; [a] निधीकृतं; [b] तथा; [c] तु, वी. मि. श्रा., p. 352; [b] तथा; [c] तु, cf. *infra* p. 208.

[4] श्रा. चि., p. 202; श्रा. सौ., p. 118; [d] यस्मान्नरकात् त्रायते सुतः, cf. *infra* p. 209.

[5] श्रा. चि., p. 207. Repeated *infra* pp. 217-218.

[6] हे. प. श्रा., p. 1506.

[7] हे. प. श्रा., p. 1506.

[8] श्रा. कल्प., p. 51/a.

[9] हे. प. श्रा., p. 1506.

अन्यदेशस्थिता[1a] पत्नी [b]रोगिणी गर्भिणी तथा ।
तदा[c] तं जीर्णवृषभश्छागो वा भोक्तुमर्हति ॥ १२५

ततः[2] कर्मणि निर्वृत्ते तान् पिण्डांस्तदनन्तरम् ।
ब्राह्मणोऽग्निरजो गौर्वा भक्षयेदप्सु वा क्षिपेत् ॥ १२६

भोजनं[3] चाऽनेकविधं[d] कारयेद्व्यञ्जनानि[e] च ।
यथाशक्ति[4 f] प्रदद्याच्च गोभूहेमादिकं तथा ॥ १२७

भाजनेषु[5 g] च तिष्ठत्सु [h]स्वस्ति कुर्वन्ति ये द्विजाः ।
निराशाः[6] पितरस्तेषां[i] शप्त्वा यान्ति यथागतम् ॥ १२८

तदन्नमसुरैर्भुक्तं[7 j] निराशैः[k] पितृभिर्गतैः ।

[1] या. अप., p. 550; श्रा. कल्प., p. 51/a; [a] गता; [b] गर्भिणी रोगिणी, स्मृ. च. श्रा., p. 403; [a] गता, च. म. सं., p. 159; श्रा. कल्पतरुवत्पाठः, परा. आ., p. 439; श्रा. कल्पतरुवत्पाठः, ग. काल., p. 563; [a] गता; [b] गर्भिणी रोगिणी; [c] तथा, श्रा. सौ., p. 74; श्रा. कल्पतरुवत्पाठः, वै. श्रा., p. 365; श्रा. कल्पतरुवत्पाठः, नि. सि., III, p. 43; [a] गता, बा. आ., p. 531; श्रा. कल्पतरुवत्पाठः.

[2] बा. आ., p. 531.

[3] श्रा. कौ., p. 384; श्रा. कल्प., p. 56/a; हे. प. श्रा., p. 1609; श्रा. चि., p. 110; श्रा. तत्व., p. 284; शु. तत्व., p. 345; [e] दिभिः, श्रा. सौ., p. 94; वी. मि. स., p. 201; [d] वा.

[4] श्रा. कौ., p. 384; श्रा. कल्प., p. 56/a; [f] यथाशक्त्या, हे. प. श्रा., p. 1609; श्रा. सौ., p. 94; [f] यथाशक्त्या, वी. मि. स., p. 201; [f] यथाशक्त्या.

[5] या. अप., p. 508; स्मृ. च. श्रा., p. 390; हे. प. श्रा., p. 1485; वै. श्रा., p. 366; नि. सि., III, p. 42; [g] भोजनेषु, वी. मि. श्रा., p. 275; [h] स्वस्तिं, बा. आ., p. 532; [g] अचालयित्वा तत्पात्रं.

[6] या. अप., p. 508; बा. आ., p. 532; [i] तस्य दृष्ट्वा.

[7] या. अप., p. 508; स्मृ. च. श्रा., p. 390; [j] दत्तं; [k] निराशाः पितरो गताः, हे. प. श्रा., p. 1485; [j] दत्तं, वै. श्रा., p. 366; [j] दत्तं, नि. सि., III, p. 42; वी. मि. श्रा., p. 275.

'वाजे[1] वाज' इति [a]प्रोच्य ब्राह्मणांस्तान् विसर्जयेत् ।
विप्रान् प्रदक्षिणीकृत्य [b]पितृभ्यः प्रार्थयेद्वरान् ॥ १२९

'अद्य[2] मे सफलं जन्म [c]भवत्पादाभिवन्दनात् ।
अद्य मे वंशजाः सर्वे [d]गतास्तेऽनुग्रहाद्दिवम् ॥ १३०

अत्र[3][e] शाकादिदानेन क्लेशिता [f]ये मयेदृशाः ।
तत्क्लेशजातं [g]चित्तेन विस्मृत्य क्षन्तुमर्हथ' ॥ १३१

वस्त्रालङ्कारशय्याद्यं[4][h] पितुर्यद्वाहनायुधम्[i] ।
गन्धमाल्यैः[5][j] समभ्यर्च्य श्राद्धभोक्त्रे [k]तदर्पयेत् ॥ १३२

'मन्त्रहीनं[6] क्रियाहीनं भक्तिहीनं द्विजोत्तमाः ।
श्राद्धं सम्पूर्णतां यातु प्रसादाद्भवतां मम' ॥ १३३

[1] स्मृ. च. श्रा., pp. 399 and 400; श्रा. कल्प., p. 45/a+b; [a] प्रोक्ता; [b] पितृणां, हे. प. श्रा., p. 1497.

[2] या. अप., p. 512; स्मृ. च. श्रा., p. 401; [d] याता वः, हे. प. श्रा., p. 1490; [d] याता वः, नि. सि., III, p. 42; [c] पादाब्ज; [d] याता वः, वा. आ., p. 535; [d] याता वः.

[3] या. अप., p. 512; स्मृ. च. श्रा., p. 401; [e] पत्र, हे. प. श्रा., p. 1490; [e] पत्र; [g] चित्तं तु, वा. आ., p. 535; [e] पत्र; [f] यूयमीदृशाः; [g] चित्तात्तु.

[4] म. पारि., p. 512; श्रा. कल्प., p. 56/a; हे. प. श्रा., p. 1609; [h] शय्याढ्यं, श्रा. चि., p. 110; श्रा. कौ., p. 384; [h] शय्याढ्यं, श्रा. तत्त्व., p. 284; शु. तत्त्व., p. 345; [h] शय्याढ्यं, व्य. सौ., p. 94; नि. सि., III, p. 37; [h] शय्यादि; [i] नादिकम्, वी. मि. स., p. 201.

[5] म. पारि., p. 612; श्रा. कल्प., p. 56/a; हे. प. श्रा., p. 1609; श्रा. चि., p. 110; [k] निवेदयेत्, श्रा. कौ., p. 384; श्रा. तत्त्व., p. 284; [j] पुष्पैः; [k] निवेदयेत्, शु. तत्त्व., p. 345; [j] पुष्पैः; [k] निवेदयेत्, व्य. सौ., p. 94; का. त. वि., p. 455; चतुर्थपादं परं, नि. सि., III, p. 37; वी. मि. स., p. 201; श्रा. क. ल., p. 213.

[6] वा. आ., p. 537.

समाप्य[1] च ततो विप्रान् सीमान्तमनुगम्य च।
प्रक्षालिताङ्घ्रिपाणिश्च द्विराचमनमाचरेत्॥ १३४

एकोद्दिष्टविधानेन[2] यदेकस्य प्रदीयते।
आवहनाग्नौ [a]करणरहितं [b]दोषवर्जितम्॥ १३५

हतमश्रोत्रियं[3]* श्राद्धं[c] हतो[d] यज्ञस्त्वदक्षिणः।
तस्मात्पणं[4] काकनीं[e] वा फलं पुष्पमथापि वा।
प्रदद्याद्दक्षिणां यज्ञे तया [f]स सफलो भवेत्॥ १३६

श्रोत्रिया[5] भोजनीयाश्च[g] नव सप्त त्रयोदश।
ज्ञातयो बान्धवा [h]निस्वास्तथैवातिथयोऽपरे॥ १३७

प्रदद्याद्दक्षिणां[i] तेषां सर्वेषामनुरूपतः।
वन्दिभ्यश्चैवमर्थिश्चाऽन्नार्थिभ्योऽन्नमर्थितः[6]।
यदि तत्र न दद्याच्च विफलं शक्तितो भवेत्॥ १३८

[1] हे. प. श्रा., p. 970.

[2] श्रा. सौ., p. 94; श्रा. कल्प., p. 56/a; [b] दैव, हे. प. श्रा., p. 1609; [a] वर्जितं, वी. मि. स., p. 201; [b] दैव.

[3] श्रा. कौ., pp. 91 and 211; 211 तमेपृष्ठे; [c] दानं, श्रा. कल्प., p. 56/a; [d] हता यज्ञास्त्वदक्षिणाः, हे. प. श्रा., p. 1609; श्रा. चि., p. 148; * ये दानं, ग. काल., p. 564; श्रा. कल्पतरुवत्पाठः, शु. तत्व., p. 377; श्रा. सौ., p. 94.

[4] श्रा. कौ., pp. 91 and 211; श्रा. कल्प., p. 56/a; [f] सम, हे. प. श्रा., p. 1609; [f] शतगुणो, श्रा. चि., p. 148; ग. काल., p. 564; [f] सम, शु. तत्व., p. 377; श्रा. सौ., pp. 53 and 94; 53 तमे; [e] काकणीं, नि. सि., III, p. 42; [e] काकणीम्.

[5] श्रा. कौ., p. 384; श्रा. कल्प., p. 56/a; [g] तु. श्रोत्रियेत्यर्धं परं, हे. प. श्रा., p. 1609; [g] तु; [h] वापि, श्रा. चि., p. 148; श्रोत्रियेत्यर्धं परम्, ग. काल., p. 565; [g] स्युः, श्रा. सौ., p. 94; [g] तु, नि. सि., III, p. 37; [g] तु; [i] अर्धं न दृश्यते.

[6] श्रा. कौ., p. 217; श्रा. चि., p. 110; ति. तत्व., p. 183.

पितरो[1] यत्र पूज्यन्ते तत्र मातामहा ध्रुवम् ।
मातामहानामप्येवं[2] श्राद्धं कुर्याद्विचक्षणः ॥ १३९

स्वाध्यायं[3] कलहं चैव दिवास्वापं [a]तथैव च ।
पुनर्भोजनमध्वानं[4] भारमायासमैथुने[b] ।
श्राद्धकृच्छ्राद्धभुक् चैव सर्वमेतद्विवर्जयेत् ॥ १४०

क्षौरं[5] नैमित्तिकं कार्यं निषेधे सत्यपि ध्रुवम् ।
पित्रादिमृतिदीक्षासु प्रायश्चित्तेऽथ तीर्थके ॥ १४१

श्राद्धभुग्वृषलीतल्पं[6] तदहो [यो]ऽधिगच्छति ।
तस्याः पुरीषे तं मासं पितरस्तस्य शेरते ॥ १४२

तां[7 c] निशां ब्रह्मचारी [d, e]स्याच्छ्राद्धकृच्छ्राद्धिकैः सह ।
अन्यथा वर्तमानौ [f]तौ स्यातां [g]निरयगामिनौ ॥ १४३

तस्मात्प्रदाता[8] भोक्ता च श्राद्धे नियमितो भवेत् ।
अर्चकश्चार्चितश्चोभौ[h] भवेतां नाकगामिनौ ॥ १४४

[1] श्रा. तत्व., p. 256.

[2] श्रा. तत्व., p. 256.

[3] नि. सि., III, p. 16 ; श्रा. क. ल., p. 50 ; [a] च स्वेच्छया.

[4] आ. रत्न., p. 105 ; नि. सि., III, p. 16 ; [b] मैथुनम्, श्रा. क. ल., p. 50 ; [b] मैथुने ; cf. *infra* p. 337.

[5] नि. सि., III, p. 66 ; वि. पारि., II, p. 743.

[6] श्रा. कल्प., p. 52/a.

[7] परा. आ., p. 443 ; श्रा. कल्प., p. 52/a ; [d] भोक्ता तथैव च, स्मृ. च. श्रा., p. 412 ; [d] भुक्श्राद्धकृत्सह, च. म. सं., p. 160 ; पूर्वार्धं परं, ग. काल., p. 566 ; [d] भोक्ता तथैव च ; [g] नरक, श्रा. सौ., p. 75 ; वै. श्रा., p. 369 ; नि. सि., III, p. 16 ; [c] द्विनिशं ; [e] ब्राह्मणैः ; [f] तु, श्रा. म., p. 118 ; पूर्वार्धं परं, वा. आ., p. 540 ; [d] भुक् पूर्वार्धं परं, वा. आ., p. 499 ; [c] द्विनिशं पूर्वार्धं परम्, श्रा. क. ल., p. 50 ; [c] द्विनीशी.

[8] ग. काल., p. 566 ; श्रा. कल्प., p. 52/a ; [h] स्त्वोभौ न भवेतां नरकगामिनौ ?

श्राद्धविघ्ने[1] समुत्पन्ने चाविज्ञाते मृतेऽहनि ।
एकादश्यां तु कर्तव्यं कृष्णपक्षे विशेषतः ॥ १४५

न[2] ज्ञायते[a] मृताहश्चेत्प्रमीते[b] प्रोषिते सति ।
मासश्चेत्प्रतिविज्ञातस्तद्दर्शे[c] स्यान्मृताऽहनि[d, e] ॥ १४६

यदा[3 f] मासो न विज्ञातो विज्ञातं दिनमेव [g]तु ।
तदा [h]मार्गशिरोमासि माघे वा तद्दिनं भवेत् ॥ १४७

दिनमासौ[4 i] न विज्ञातौ मरणस्य यदा पुनः ।
प्रस्थानदिनमासौ[j, k] तु ग्राह्यौ पूर्वोक्तया दिशा ॥ १४८

[1] स्मृ., उद्धार., p. 182.

[2] या. अप., p. 545 ; स्मृ. च. श्रा., p. 124 ; च. म. सं., p. 133 ; हे. प. का., p. 559 ; म. पारि., p. 510 ; नि. अमृ., p. 178 ; [b] प्रोषिते संस्थिते ; [e] अथाब्दिकं, ग. काल., p. 390 ; [b] प्रोषिते संस्थिते ; [c] अथ ; [d] च तथाब्दिकम्, ति. तत्व., p. 19 ; [b] प्रोषिते संस्थिते, श्रा. तत्व., p. 286 ; वि. म., p. 111 ; [e] तदाब्दिकं, का. त. वि., p. 426 ; स्मृ. उद्धार., p. 182 ; [a] ज्ञायेत ; [b] प्रोषिते संस्थिते ; [e] तदाब्दिकं, नि. सि., III, p. 51 ; [e] अथाब्दिकं, श्रा. म., p. 24 ; वी. मि. स., p. 188 ; पु. चि,. p. 420 ; [a] ज्ञायेत, श्रा. क. ल., p. 27.

[3] या. अप., p. 545 ; स्मृ. च. श्रा., p. 124 ; [h] मार्गशिरे, हे. प. का., p. 560 ; म. पारि., p. 511 ; नि. अमृ., p. 179 ; [h] चाषाढके, ग. काल., p. 390 ; [h] ह्याषाढके, ति. तत्व., p. 19 ; [f] यदि ; [g] हि ; [h] मार्गशिरे, श्रा. तत्व., p. 286 ; [f] यदि ; [g] च ; [h] मार्गशिरे, वै. श्रा., p. 114 ; [h] ह्याषाढके, स्मृ. उद्धार., p. 182 ; [h] चाषाढके, नि. सि., III, p. 52 ; [h] चाषाढके, वी. मि. स., p. 189 ; [h] ह्याषाढके उत्तरार्धं परं. पु. चि., p. 421 ; श्रा. क. ल., p. 27.

[4] या. अप., p. 545 ; च. म. सं., p. 134 ; म. पारि., p. 511 ; नि. अमृ., p. 179 ; ग. काल., p. 390 ; [k] मासदिवसौ, ति. तत्व., p. 19 ; श्रा. तत्व., p. 287 ; वै. श्रा., p. 114 ; [j] प्रवासमासदिवसौ, का. त. वि., p. 427 ; नि. सि., III, p. 51 ; स्मृ. उद्धार., p. 182 ; [i] मासाव ; [k] मासदिवसौ, श्रा. म., p. 24 ; वी. मि. स., p. 190 ; पु. चि., p. 421.

नित्यनैमित्तिके[1a] कुर्यात् प्रयतः [b]समलिम्लुचे ।
तीर्थस्नानं[c,d] गजच्छायां [e]प्रेतश्राद्धं तथैव च ॥ १४९

प्रमीतस्य[2] पितुः[f] पुत्रैः[g] श्राद्धं [h]देयं प्रयत्नतः ।
ज्ञातिबन्धुसुहृच्छिष्यैर्ऋत्विग्भृत्यपुरोहितैः[i,j] ॥ १५०

पौत्रश्च[3k,l] पुत्रिकापुत्रः स्वर्गप्राप्तिकरावुभौ ।
ऋक्थे[m] च[n] पिण्डदाने च [o]समौ तौ परिकीर्तितौ ॥ १५१

दैवे[4] नियुक्तः श्राद्धे वा नियमं न विसर्जयेत् ।
निषिद्धं कुर्वतां दोषस्तद्वद्वैधमकुर्वताम् ॥ १५२

मांसाशनस्य वैधत्वान्न व्रतच्युतिरश्नताम् ।

[1] या. अप., p. 549; का. वि., p. 140; [b] सन्, स्मृ. च. श्रा., p. 105; पूर्वार्धं परं, हे. प. का., p. 45; का. मा., pp. 46 and 51; [b] सन्, पूर्वार्धं परं, म. पारि., p. 545; [d] श्राद्धं, श्रा. चि., p. 56; [a] नित्य; [b] सन्, ग. काल., pp. 238 and 241; 238 तमे पूर्वार्धं परं, दा. कौ., p. 92; [b] सन्, पूर्वार्धं परं, श्रा. कौ., p. 344; [b] सन्, शु. कौ., pp. 167 and 278; 167 तमे पूर्वार्धं परम्, ति. तत्व., p. 154; [b] सन्; [c] तीर्थे, मल. तत्व., pp. 788 and 797; [b] सन्, श्रा. सौ., p. 28; [b] च, वि. पारि., II, p. 785; [a] नित्यं नैमित्तिकं; [b] सन्; [d] श्राद्धं, नि. सि., III, p. 67; [b] सन्, वी. मि. स., pp. 144 and 147; [b] सन्; [c] तीर्थे श्राद्धं, 144 तमे पूर्वार्धं परं, स्मृ. कौ., p. 426; [b] सन्, पु. चि., p. 20; कृत्य. समु., p. 40; [b] सन्; [e] स्नानं.

[2] परा. आ., p. 461; श्रा. कल्प., p. 62/a; [f] पिण्डं, स्मृ. च. श्रा., p. 5; कृ. चि., p. 26; [g] श्राद्धं कार्यं पुत्रैः, श्रा. चि., p. 202; श्रा. सा., p. 16; [h] कार्यं; [i] पुत्रैः; [j] कृत्य, श्रा. कौ., p. 450; शु. कौ., p. 86; उभयत्रापि पूर्वार्धं परम्, श्रा. सौ., p. 113; [h] कार्यं पूर्वार्धं परम्, वै. श्रा., pp. 17 and 25; वा. व्य., p. 704; वा. प्रा., pp. 30 and 44; 30 तमे पूर्वार्धं परम्, नि. व्या., p. 1386.

[3] वा. प्रा., p. 42; स्मृ. च. श्रा., p. 7; [l] अथ; [m] रिक्थे, आ. ध. व्या., p. 236; [l] अथ; [n] पिण्डाम्बुदाने च समौ सं, नि. सि., III, p. 5; [k] पुत्रश्च; [m] रिक्थे; [o] समानौ.

[4] स्मृ. च. श्रा., p. 411.

क्रतौ[1] श्राद्धे तदङ्गत्वाद्विप्राज्ञाभङ्गतो वृतः ।
भक्ष्यत्वादनुयोगेऽपि खादन् मांसान्यपि व्रती ॥ १५३

रोगेण[2a] युक्तो विधिवद्धुतं विप्रवृतस्तथा ।
मांसमद्याच्चतुर्धैषा[b] परिसङ्ख्या प्रकीर्तिता ॥ १५४

एवं[3] देवान् [c]पितॄंश्चैव तर्पयित्वा [d]द्विजोत्तमः ।
पुत्रमित्रादिसहितो[4e] गृहस्थो भोक्तुमर्हति ॥ १५५

[1] स्मृ. च. श्रा., p. 411 ; हे. प. श्रा., p. 1518.

[2] स्मृ. च. श्रा., p. 411 ; म. स. ना., p. 605 ; [a] रोगी नियुक्तो विधिना ; [b] चतुर्धैषा, हे. प. श्रा., p. 575 ; [a] रोगी नियुक्तो विधिना हितं ; [b] चतुर्धैषा, 1518 तमपुटे स्मृ. च. श्रा. वत्पाठः, गृ. रत्ना., p. 382 ; [a] रोगी नियुक्तो विधिना कृतं ; [b] चतुर्धैषा (प्रा. वि., p. 277 ; वी. मि. आ., p. 529 ; उभयत्रापि, म. स. ना. वत्पाठः).

[3] स्मृ. च. श्रा., p. 412 ; श्रा. कल्प., p. 52/a ; [c] त्रींश्च ; [d] विधानतः, हे. प. श्रा., p. 1517 ; ग. काल., p. 565 ; [c] तांश्च ; [d] विधानतः.

[4] स्मृ. च. श्रा., p. 412 ; श्रा. कल्प., p. 52/a ; [e] भृत्यादि, हे. प. श्रा., p. 1517 ; ग. काल., p. 565 ; [e] भृत्यादि.

४

॥ आशौचकाण्डम् ॥

जाते[1a] मृते मृतजाते कुलस्य सद्यः [b]शौचम् ॥ १

सूतके[2] मृतके चैव ह्यशक्तौ श्राद्धभोजने ।
प्रवासादिनिमित्तेषु [c]हावयेन्न तु हापयेत् ॥ १अ

नैष्ठिकानां[3] वनस्थानां यतीनां ब्रह्मचारिणाम् ।
नाऽऽशौचं सूतके प्रोक्तं शावे वाऽपि तथैव च ॥ २

समानोदकभावश्च[4] निवर्तेताऽऽचतुर्दशात् ।
मन्वर्थविपरीता तु या स्मृतिः सा न शस्यते ॥ ३

विवाहोत्सवयज्ञेषु[5] त्वन्तरा मृतसूतके ।
पूर्वसङ्कल्पितार्थेषु[6d] न दोषः परिकीर्तितः ॥ ४

[1] नि. अमृ., p. 241; स्मृ. उद्धार., p. 214; [a] जातमृते; [b] शौचमिति.

[2] परा. आ., p. 211; या. मि., p. 305; या. अप., p. 892; स्मृ. च. आशौ., p. 77; स्मृ. रत्ना., p. 105; म. पारि., p. 419; नि. अमृ., p. 270; आ. रत्न., p. 121; वै. आ., p. 245; वै. आशौ., p. 5; वि. पारि., II, p. 236; [c] दापयेन्न तु हावयेत्, वा. प्रा., p. 56.

[3] वै. आशौ., p. 9.

[4] ग. काल., p. 256; नि. प्र., I, p. 105; cf. *infra*, pp. 228 and 233 for second half.

[5] सं. म., p. 112; दा. म., p. 11; या. मि., p. 305; नि. प्र., II, p. 289; ग. काल., p. 268; वै. आशौ., p. 14; वि. पारि., II, p. 7; स्मृ. उद्धार., p. 240; नि. सि., III, p. 18.

[6] सं. म., p. 112; दा. म., p. 11; [d] पूर्वं संकलिपतं ग्राह्यं, या. मि., p. 305; नि. प्र., II, p. 289; [d] पूर्वसंकलिपतं द्रव्यं न दुष्यति कदाचन, ग. काल., p. 268; नि. प्र. वत्पाठः, वै. आशौ., p. 14; वि. पारि., II, p. 7; स्मृ. उद्धार., p. 240; नि. सि., III, p. 18.

कन्याविवाहे[1] सङ्क्रान्तौ सूतकं न कदाचन ।
विवाहोत्सवयज्ञेषु[2] त्वन्तरा मृतसूतके ।
परैरन्नं प्रदातव्यं भोक्तव्यं च द्विजोत्तमैः ॥ ५

भुञ्जानेषु[3] च विप्रेषु त्वन्तरा मृतसूतके ।
अन्यगेहोदकाचान्ताः सर्वे ते शुचयः स्मृताः ॥ ६

स्नानमात्रमिति[4] स्नात्वा शुद्ध्यन्ति गोत्रजा इति ।
सव्रतः[5] सत्रपूतश्च आहिताग्निश्च यो द्विजः ।
राज्ञश्च सूतकं नास्ति यस्य चेच्छति पार्थिवः ॥ ७

उद्यतो[6] निधने दाने आर्तो विप्रो निमन्त्रितः ।
तथैव ऋषिभिर्दृष्टं यथाकाले न शुद्ध्यति ॥ ८

शिल्पिनः[7] कारवो वैद्या दासी दासाश्च नापिताः ।
राजानः श्रोत्रियाश्चैव सद्यः शौचाः प्रकीर्तिताः ॥ ९

शस्त्रेणाभिमुखो[8] यस्तु वध्यते क्षत्रकर्मणा ।
यज्ञः सन्तिष्ठते तस्य सद्यः शौचं विधीयते ॥ १०

जातमात्रे[9] मृते वापि दशाहात्पितरौ शुची ।
कृते नाम्नि सनाभीनां दशरात्रमघं भवेत् ॥ ११

[1] श्रा. क. ल., p. 199; cf. *infra*, p. 240.

[2] म. पारि., p. 422; नि. अमृ., p. 271; नि. सि., III, p. 18.

[3] म. पारि., p. 422; नि. सि., III, p. 18.

[4] शु. तत्व., p. 401.

[5] वै. आशौ., p. 16.

[6] वै. आशौ., p. 16.

[7] वै. आशौ., p. 17.

[8] वै. आशौ., p. 18.

[9] वै. आशौ., pp. 47 and 60.

भिन्नोदराणां[1] भ्रातॄणां जातदन्ते मृते त्वघम् ।
दशाहं कृतचौले तु दत्तादीनां विधीयते ॥ १२

दशाहाभ्यन्तरे[2] बाले प्रमीते तस्य बान्धवैः ।
शावाशौचं न कर्तव्यं सूत्याशौचं विधीयते ॥ १३

उपविष्टः[3] शुचौ देशे बान्धवास्तदहश्च तान् ।
आश्वासयेयुराख्यातैरितिहासैः[a] पुरातनैः ॥ १४

नाहुषाद्या[4] नृपतयः ऋषयश्च तपोधनाः ।
याताः कालवशं मर्त्ये का कथा [बुद्बुदोपमे] ॥ १५

आक्रान्दाश्रुप्रपाताश्च[5] मृतस्यानुपकारकाः ।
एवं विदित्वा मतिमान् कश्मलं परिवर्जयेत् ॥ १६

नाक्रन्दितं[6] भवेत् श्लाघ्यं कदा शोके कदाचन ।
क्रियाभिश्च क्रिया नास्ति [शोकं त्वनप]हाय ते ॥ १७

तस्मात्कुल्यैः[7] सपिण्डैश्च सकृत्सम्बन्धिबान्धवैः ।
मृतस्य[8] सलिलं देयमुपकाराय तस्य तत् ॥ १८

अधःशय्यासना[9][b] दीना मलिना भोगवर्जिताः ।
अक्षारलवणान्नाः [c]स्यु र्लब्धक्रीताशनास्तथा ॥ १९

[1] वै. आशौ., pp. 47, 61 and 82.

[2] वै. आशौ., p. 48.

[3] शु. कल्प., p. 21/b ; [a] आख्यानैः (?).

[4] शु. कल्प., p. 21/b., ...शोकमहाय (*sic*).

[5] शु. कल्प., p. 21/b.

[6] शु. कल्प., p. 21/b.

[7] शु. कल्प., p. 21/b.

[8] शु. कल्प., p. 21/b.

[9] शु. कल्प., p. 22/b ; शु. कौ., p. 142 ; [b] शयानाश्च, हार., p. 158 ; शु. चि., p. 67 ; ग. काल., p. 357 ; [c] क्रीडासनाः, नि. सि., III, p. 32 ; वा. प्रा., p. 28.

प्रथमेऽह्नि[1] तृतीये[a] च पञ्चमे [b]सप्तमेऽपि च ।
नवमे वाससां त्यागो [c]नखरोम्णां तथाऽन्तिमे ॥ २०

स्वाध्यायः[2] क्रियते यत्र होमश्चोभयकालिकः ।
सायम्प्रात वैश्वदेवं[d] न तेषां सूतकं भवेत् ॥ २१

एकाहाच्छुद्ध्यते[3] विप्रो योऽग्निवेदसमन्वितः ।
हीने हीनतरे वाऽपि त्र्यहश्चतुरहस्तथा ॥ २२

त्रिरात्रेणैव[4 e] शुद्ध्येत्तु विप्रो वेदाग्निसंयुतः ।
पञ्चभिर्वाग्निहीनस्तु[5 f] दशाहाद्ब्राह्मणध्रु[ब्रु]वः[g] ॥ २३

शिलोञ्छायाचितैर्जीवन्[6] सद्यः शुद्ध्येद्द्विजोत्तमः ।
गायत्रीमात्रसारोऽपि तिस्रः सन्ध्या उपास्ति च ॥ २४

न[7] करोति श्ववृत्तिं च षडहः सूतकं भवेत् ।
महानद्यन्तरं[8] यत्र गिरि र्वा व्यवधायकः ।
वाचो यत्र विभिद्यन्ते तद्देशान्तरमुच्यते ॥ २५

[1] या. अप., p. 885; शु. कल्प., p. 22/b; [b] दिने; [c] लोम्नां तथाऽन्तिके, ग. काल., p. 357; [a] तुरीये.

[2] शु. कल्प., p. 1/b; परा. आ., p. 254; [d] सततं वैश्वदेवश्च तत्राशौचं न विद्यते, या. अप., p. 894; शु. कल्प. वत्पाठः.

[3] या. अप., p. 894.

[4] या. अप., p. 894; शु. कल्प., p. 1/b; [e] ण वि, हार., p. 5; गौ. मि., p. 109; [e] ण विशुध्येत योऽग्निवेदसमन्वितः, शु. वि., p. 3; [e] ण वि, शु. चि., p. 8; [e] ण वि, शु. कौ., p. 7; गौ. मि. वत्पाठः, वै. आशौ., p. 76; [e] ण विशुध्येत.

[5] या. अप., p. 894; शु. कल्प., p. 1/b; [f] पञ्चाहेन, हार., p. 5; [f] पञ्चाहेन; [g] दशाहो ब्राह्मणब्रुवः, गौ. मि., p. 109; [f] पञ्चाहेन, शु. वि., p. 3; [f] पञ्चाहेन; [g] दशाहाद्ब्राह्मणब्रुवः, शु. चि., p. 8; [f] पञ्चाहेन, शु. कौ., p. 7; [f] पञ्चाहेन, वै. आशौ., p. 76; [f] पञ्चाहेन.

[6] या. अप., p. 894.

[7] या. अप., p. 895.

[8] वै. आशौ., p. 105; या. मि., p. 313; शु. च., p. 43; नि. सि., III, p. 11.

देशान्तरं[1] वदन्त्येके[a] षष्टियोजनमायतम्[b] ।
चत्वारिंशद्वदन्त्येके[c] अन्ये[d] त्रिंशत्तथैव च ॥ २६

मातामहादीनां[2] मरणे दौहित्रादीनां त्रिरात्रमाशौचम् ॥

त्र्यहं[3] मातामहाचार्यश्रोत्रियेषु[e] शुचिर्भवेत् ।
मातुले[4] पक्षिणी रात्रिः शिष्यर्त्विग्बान्धवेषु च ॥ २७

अन्याश्रितेषु[5][f] दारेषु परपत्नीसुतेषु च ।
मृतेष्वाप्लुत्य [g]शुद्ध्यन्ति त्रिरात्रेण द्विजोत्तमाः ॥ २८

दशाहेन[6] सपिण्डास्तु शुद्ध्यन्ति [h]प्रेतसूतके ।
त्रिरात्रेण सकुल्यास्तु स्नात्वा शुद्ध्यन्ति गोत्रजाः ॥ २९

पितर्युपरते[7] पुत्रो [i]मातृश्राद्धान्निवर्तते ।
मातर्यपि च वृत्तायां [j]पितृश्राद्धादृते [k]समाः ॥ ३०

[1] परा. आ., p. 229; या. मि., p. 313; [a] अन्ये; [c] अन्ये त्रिंशदन्ये, या. अप., p. 905; शु. वि., p. 6; [b] शत; [d] त्रिंशदेके, नि. अमृ., p. 265; या. मि. वत्पाठः, शु. चि., pp. 13 and 14; [d] त्रिंशदेके, उ. तत्व., p. 120; ए. तत्व., p. 20; [d] त्रिंशदेके, वै. आशौ., p. 105; या. मि. वत्पाठः, शु. च., p. 43; [c] अन्ये त्रिंशदेके, शु. भा., p. 9.

[2] शु. भा., p. 22.

[3] या. अप., p. 913; या. मि., p. 317; परा. आ., p. 247; शु. वि., p. 11; [e] अशुचिर्नरः, नि. अमृ., p. 260; वै. आशौ., p. 81; स्मृ. उद्धार., p. 230; कृत्य. समु., p. 69; [e] षु शुचिर्नरः, शु. भा., p. 22.

[4] कृत्य. समु., p. 69; शु. वि., p. 11.

[5] द. मी., p. 42; शु. कल्प., p. 12/b; [f] अन्यपूर्वेषु; [g] शुध्येत्तु त्रिरात्रेण द्विजोत्तमः, शु. चि., p. 36; [g] शुध्येत्तु त्रिरात्रेण द्विजोत्तमः, शू. शि., p. 201; शु. च., p. 84; शु. चि. वत्पाठः.

[6] शु. कल्प., p. 3/a; परा. आ., p. 205; [h] मृत, या. अप., p. 914; हार., p. 74; स्मृ. च. आशौ., p. 35; शु. वि., p. 1; शु. चि., pp. 5 and 6; ग. काल., p. 256; शु. कौ., p. 49; शु. तत्व., pp. 276 and 400; वै. आशौ., pp. 35 and 75; नि. सि., III, p. 5; कृत्य. समु., p. 64; उत्तरार्धं परम्.

[7] शु. कौ., p. 183; शु. तत्व., p. 320; [i] मातुः; [j] पितुः, नि. सि., III, p. 46; [k] समम्.

सम्पर्कं[1] च सपिण्डोऽपि न कुर्याच्छयनासनम् ।
बान्धवो वा परो वापि स दशाहेन शुद्ध्यति ॥ ३१

अन्यदेशमृतं[2a] ज्ञातिं[b] श्रुत्वा [c]पुत्रस्य जन्म [d]वा ।
अनिर्गतदशाहं[e] तु शेषाहोभि र्विशुद्ध्यति ॥ ३२

अश्रोत्रियेष्वहः[3] कृत्स्नमनूचाने तथा गुरौ ।
मृते राजनि सज्योतिर्यस्य स्याद्विषये स्थितिः ॥ ३३

शुद्ध्येद्विप्रो[4 f] दशाहेन [g]जन्महान्योः स्वयोनिषु ।
सप्तपञ्चत्रिरात्रैस्तु[h] क्षत्रविट्छूद्रयोनिषु ॥ ३४

दासान्तेवासिभृतकाः[5 i] शिष्याश्चैकत्रवासिनः ।
स्वामितुल्येन शौचेन शुद्ध्यन्ति मृतसूतके ॥ ३५

सन्निधानेऽशौचमिति[6 j] शावं[k] सम्परिकीर्तितम् ।
दूरदेशे मृते जाते सद्यः शौचमुदाहृतम् ॥ ३६

कन्याविवाहे[7] सङ्क्रान्ते[l] सूतकं न कदाचन ।

[1] शु. भा., p. 27.

[2] स्मृ. च. आशौ., p. 47 ; शु. कल्प., p. 9/a ; [c] वा पुत्रजन्म च ; [e] गते दशाहे, हार., p. 34 ; [d] च ; [e] गते दशाहे, म. कु., p. 193 ; [e] गते दशाहे, म. रा., p. 637 ; [d] च ; [e] गतदशाहे, नि. प्र., I, p. 105 ; 'हार'वत्पाठः, ग. काल., p. 255 ; [b] जातं ; [d] च ; [e] गते दशाहे, शु. कौ., p. 34 ; म. कु. वत्पाठः, वै. आशौ., p. 101 ; [a] देशे, शु. च., p. 38 ; हार वत्पाठः.

[3] शु. वि., p. 11.

[4] गौ. मि., p. 110 ; हार., p. 54 ; [h] च, परा. आ., p. 221 ; [f] दशाहाच्छुध्यते विप्रः, शु. चि., p. 13 ; [g] हानौ, शु. च., p. 79 ; [g] हानौ.

[5] शु. कल्प., p. 7/b ; शु. तत्व., p. 336 ; हार., pp. 3 and 60 ; [i] कृतकाः, शु. चि., pp. 15 and 16 ; शू. शि., p. 197 ; नि. सि., III, p. 11 ; शु. च., p. 82.

[6] शु. कल्प., p. 9/a ; स्मृ. च. आशौ., p. 48 ; [k] सारांशं, शु. च., p. 41 ; [j] इदम्.

[7] स्मृ. च. आशौ., p. 78 ; शु. च., p. 97 ; [l] सङ्क्रान्तौ, नि. सि., III, p. 17 ; सं. कौ., p. 59 ; [l] संक्रान्तौ. Repeated *infra*, p. 353.

आशौचे[1] वर्तमाने तु पुनर्दाहक्रिया यदि ।
तच्छेषेणैव शुद्धिः स्यादतीते सूतकं भवेत् ॥ ३७

दशाहादि[2] यथावर्णं पित्रोराशौचमाचरेत् ।
पत्नीनामपि विज्ञेयो दम्पत्योश्च परस्परम् ॥ ३८

सपिण्डानां त्रिरात्रं स्यादित्युवाच प्रजापतिः ।
क्षत्रियो[3] द्वादशाहेन शुद्ध्यते मृतसूतके ।
वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुद्ध्यति ॥ ३९

अनादिदेवतां[4a] दृष्ट्वा शुचः स्युर्नष्टभार्गवे ।
मलमासेप्यनावृत्ततीर्थयात्रां विवर्जयेत् ॥ ४०

मलिम्लुचे[5] त्वनावृत्तं तीर्थस्नानमपि त्यजेत् ।
शावाशौचं[6] त्रिरात्रं स्यान्महागुरुनिपातने ।
दुहितॄणां तु विन्नानां सर्ववर्णेष्वयं विधिः ॥ ४१

श्वशुरयोर्भगिन्यां[7] च मातुलायां च मातुले ।
पित्रोः स्वसरि तद्वच्च पक्षिणीं क्षपयेन्निशाम् ॥ ४२

शावाशौचं[8b] तु[c] सर्वेषां सूतकं मातुरेव [d]च ।
स्नानं [e]प्रकुर्यात्तु पिता [f]स्पृश्यो भवति तत्क्षणात् ॥ ४३

[1] स्मृ. च. आशौ., p. 129; वै. आशौ., p. 109.

[2] वै. आशौ., p. 105.

[3] परा. आ., p. 209.

[4] वी. मि. स., p. 156; ग. काल., p. 253; [a] अपूर्व.

[5] कृत्य. समु., p. 40.

[6] ग. काल., p. 311.

[7] नि. सि., III, p. 7.

[8] शु. कल्प., p. 5/a; वै. आशौ., p. 41; [e] कुर्यात् पिता तत्र ज्ञातयो न सचेलिनः, हार., p. 16; [e] पिता प्रकुर्वीत ज्ञातयो न सचेलिनः, परा. आ., p. 260; [b] जाता; [f] ज्ञातयोऽन्ये सचैलिनः, शु. च., p. 9; [c] च; [d] हि; [f] ज्ञातयो न सचेलिनः.

यस्तैः[1] सह[a] सपिण्डोऽपि [b]प्रकुर्याच्छयनाशनम् ।
बान्धवो [c]वा परो वाऽपि स दशाहेन शुद्ध्यति ॥ ४४

डिम्बाहवे[2 d] विद्युता च [e]राज्ञा गोविप्रपालने ।
सद्यः[3 f] शौचं [g]हतस्याहुस्त्र्यहं चान्ये महर्षयः ॥ ४५

आममांसं[4] घृतं क्षौद्रं स्नेहाश्च फलसंभवाः ।
म्लेच्छभाण्डगता[दूष्या]निष्क्रान्ताः शुचयः स्मृताः ॥ ४६

मैथुने[5] कटधूमे च सद्यः स्नानं विधीयते ।
अनृतौ तु यदा गच्छेच्छौचं मूत्रपुरीषवत् ॥ ४७

शवस्पृष्टं[6 h] दिवाकीर्तिं चितिं यूपं रजस्वलाम् ।
स्पृष्ट्वा [i]प्रमादतो विप्रः स्नानं कृत्वा [j]तु शुद्ध्यति ॥ ४८

पतितं[7] सूतिकामन्त्यं शवं स्पृष्ट्वा [k]च कामतः ।
स्नात्वा [l] सचैलं[m] हुत्वाग्निं[n] घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति ॥ ४९

[1] शु. कल्प., p. 13/a ; परा. आ., p. 261 ; [a] सहा ; [c] अबान्धवो दशाहेन विशुध्यति, हार., p. 84 ; [a] सहा, शु. चि., p. 45 ; [a] सहा ; [b] नासने पूर्वार्धं परं, शु. तत्व., p. 263 ; शु. चि. वत्पाठः, वै. आशौ., p. 115 ; [b] नादिकं ; [c] अबान्धवो, शु. च., p. 68 ; [a] सहा ; [b] नासनं, वि. म., p. 117 ; [b] नासने ; [c] अबान्धवो, नि. सि., III, p. 1.

[2] या. अप., p. 917 ; शु. कल्प., p. 10/b ; [d] डिम्भाहते रित्युता च राजभावो विप्रताडने । हार., p. 112 ; शु. वि., p. 11 ; शु. कौ., p. 71 ; नि. सि., III, p. 9 ; [e] राज्ञां.

[3] या. अप., p. 917 ; शु. कल्प., p. 10/b ; [f] सद्यः शौचं च तस्याशीस्त्रयं, हार., p. 112 ; [g] त्र्यहमन्ये, शु. वि., p. 11 ; शु. कौ., p. 71 ; नि. सि., III, p. 9 ; [g] त्रयम्.

[4] शु. वि., p. 32 ; शु. कौ., p. 318 has अन्त्यभाण्डस्थिता, citing from यम.

[5] या. अप., p. 922 ; या. मि., p. 322.

[6] वी. मि. आ., p. 205 ; या. अप., p. 922 ; [h] स्पृशं ; [i] तु कामतो ; [j] वि.

[7] शु. कल्प., p. 29/b ; वी. मि. आ., p. 205 ; [l] स्नानं सचेलं कृत्वा, या. अप., p. 922 ; आ. दर्श., p. 17 ; [k] तु ; [n] स्पृष्ट्वा, प्रा. वि., p. 468; [k] तु ; [m] सचेलं, शु. चि., p. 90 ; [m] सचेलं स्पृष्ट्वा.

ऊर्ध्वं[1] नाभेः करौ मुक्त्वा यदङ्गमुपहन्यते ।
तत्र[2] स्नानमधस्तात्तु प्रक्षाल्याचम्य शुद्ध्यति ॥ ५०

स्वाध्यायेनानुतापेन[3][a] होमेन[b] तपसैनसः ।
ध्यानेन [c]क्षेत्रवासेन [d]दानेनेह परिक्षयः ॥ ५१

गात्रं[4] मृदम्भसा शुद्ध्येद्भूतं भूताभिशंसनात् ।
विद्यया तपसा देही यतिर्ज्ञानेन शुद्ध्यति ॥ ५२

सबाह्याभ्यन्तरः[5] शौचमेतदुक्तमशेषतः ।
सर्वस्याधिकं प्रोक्तमर्थशौचं स्वयंभुवा ॥ ५३

परापवादाश्रवणं[6] परस्त्रीणाम[श्व?]दर्शनम् ।
एतच्छौचं श्रोत्रदृशोर्जिह्वाशुद्धिरपैशुनम् ॥ ५४

अप्राणिवधमस्तेयं[7] शुचित्वं[e] पादहस्तयोः ।
असंश्लेषः[8] परस्त्रीणां शारीरं शौचमिष्यते ॥ ५५

स्वर्यातं[9] पतितं व्यङ्गं उन्मत्तं शवहारकम् ।
सूतिकां सूपिकां नारीं रजसा च परिप्लुताम् ॥ ५६

प्रकक्कुरवराहांश्च[10] ग्राम्यान् संस्पृश्य मानवः ।
सचेलं सशिरः स्नात्वा तदानीमेव शुद्ध्यति ॥ ५७

[1] या. अप., p. 926.

[2] या. अप., p. 926.

[3] या. अप., p. 928; शु. कल्प., p. 27/b; [a] स्वाध्यायेन; [b] मोहेन; [c] पाशेन; [d] दानेन भूतादिशंसनम्, शु. चि., p. 85; [a] स्वाध्यायेन.

[4] शु. कल्प., p. 27/b.

[5] शु. कल्प., p. 27/b.

[6] या. अप., p. 928; शु. कल्प., p. 27/b.

[7] या. अप., p. 928; शु. कल्प., p. 27/b; [e] शुद्धित्वम्.

[8] या. अप., p. 928; शु. कल्प., p. 27/b.

[9] शु. कल्प., p. 29/b.

[10] शु. कल्प., p. 29/b. श्वकुक्कुटवराहांश्च ?

अशुद्धानपि[1] ह्येतान् शुद्धश्च यदि संस्पृशेत् ।
विशुद्ध्यत्युपवासेन पुनः कृच्छ्रेण वा पुनः ॥ ५८

उपस्पृश्याऽशुचिस्पृष्टं[2] द्वितीयं वाऽपि मानवः ।
हस्तौ पादौ च तोयेन प्रक्षाल्याचम्य शुद्ध्यति ॥ ५९

मानुषास्थिबलाविष्टां[3] आर्तवं मूत्ररेतसी ।
मज्जानं[4] शोणितं वाऽपि परस्य यदि संस्पृशेत् ॥ ६०

स्नात्वाऽपमृज्य[5] लेपादीन् अर्चयंश्च शुचिर्भवेत् ।
तान्येव स्थानि संस्पृश्य पूतः स्यात्परिमार्जनात् ॥ ६१

रोमोद्भेदे[6][a] शशी भुङ्क्ते गन्धर्वः कुचदर्शने ।
अनलस्तु[b] रजो [c]भुङ्क्ते स्त्रियो मेध्यास्तु नान्यथा ॥ ६२

अत्यन्तदूषिताऽपि[7] स्त्री न परित्यागमर्हति ।
सर्वेषां निष्कृतिः प्रोक्ता नारीणां [d]तु विशेषतः ॥ ६३

बलात्कारोपभुक्ता[8] वा चौरहस्तगताऽपि वा ।
स्वयं विप्रतिपन्ना वा अथवा [e]विप्रमादिता ॥ ६४

[1] शु. कल्प., p. 29/b.

[2] शु. कल्प., p. 29/b.

[3] शु. कल्प., p. 29/b.

[4] शु. कल्प., p. 29/b.

[5] शु. कल्प., p. 29/b.

[6] शु. कल्प., p. 36/a ; हे. प. श्रा., p. 843 ; [a] मोददे शशी भक्तो ; [b] सूर्यश्चैव रजोयोगः कन्यां भुङ्क्ते च पार्वती । शु. चि., p. 117 ; [a] रोमोद्भवे ; [c] योगे कन्यां भुङ्क्ते न चान्यथा.

[7] शु. कल्प., p. 36/a ; हे. प. श्रा., p. 844 ; शु. चि., p. 117 ; [d] च.

[8] हे. प. श्रा., p. 844 ; शु. कल्प., p. 36/a ; पूर्वार्धं परं., शु. चि., p. 117 ; [e] विप्रमोदिता.

सोमः[1] शौचं [a]ददावासां [b]गन्धर्वाश्च शुभां गिरम् ।
पावकः[2] सर्वभक्ष्यत्वं [c]मेध्या वै [d]सर्वतो ह्यतः ॥ ६५

स्त्रियः[3][e] पवित्रमतुलं नैता दुष्यन्ति कर्हिचित् ।
मासि मासि [f]रजस्तासां दुष्कृतान्यपकर्षति ॥ ६६

उच्छिष्टं[4] मलिनं क्लिन्नं यच्च विष्ठादिदूषितम् ।
शुद्धिः शुद्ध्यति तत्सर्वमपां शुद्धिः कथं भवेत् ॥ ६७

अस्थिचर्मविनिर्मुक्तौ[5] दूषितैश्च शवादिभिः ।
उद्धृत्य तज्जलं सर्वं शोधनं परिमार्जनम् ॥ ६८

श्वभिः[6] श्वपाकचाण्डालैर्दूषितेषु विशोधनम् ।
उद्धरेदुदकं सर्वं मार्जनं परिशोधनम् ॥ ६९

मृतपञ्चनखात्कूरादत्यन्तोपहृतात्तथा[7][g] ।
अपः[8] समुद्धरेत्सर्वाः [h]शेषं वस्त्रेण शोधयेत् ॥ ७०

वह्निप्रज्वालनं[9] कृत्वा कूपे पक्वेष्टकाचिते ।
पञ्चगव्यं न्यसेत्पश्चान्नवतोयसमुद्भवे ॥ ७१

[1] शु. कल्प., p. 36/a ; हे. प. श्रा., p. 844 ; [a] ददात्यासां, शु. चि., p. 117 ; [a] ददौ तासाम् ; [b] तु ; [a] ददौ स्त्रीणामिति हे. प. पाठभेदः.

[2] शु. कल्प., p. 36/a ; हे. प. श्रा., p. 844 ; [c] मेध्यत्वं ; [d] योषितः, शु. चि., p. 117 ; [d] योषितंः.

[3] शु. कल्प., p. 36/a ; हे. प. श्रा., p. 844 ; [e] परिभ्रमहनं......... ; [f] ......दुष्कृतान्यभिः कर्मभिः, शु. चि., p. 117.

[4] शु. कल्प., p. 42/b ; cf. ७७ below from हेमाद्रि.

[5] शु. चि., p. 100.

[6] शु. चि., p. 100.

[7] या. अप., p. 272 ; म. पारि., p. 465 ; [g] नखाः कुप्या दम्पत्योपहतास्तथा.

[8] या. अप., p. 272 ; म. पारि., p. 465 ; [h] शेषा.

[9] या. अप., p. 272 ; म. पारि., p. 465.

ससर्पांहस्पतीमासावधिमासश्च[1] निन्दितः ॥ ७१अ

वापीकूपतटागेषु[2] दूषितेषु विशोधनम् ।
घटानां शतमुद्धृत्य [a]नदीतोयं ततः क्षिपेत् ।
पञ्चगव्यं ततः क्षिप्त्वा ब्राह्मणान् स्वस्ति वाचयेत् ॥ ७२

अम्भसा[3] हेमरूप्यायः कांस्यं शुद्ध्यति भस्मना ।
अम्लाम्भसा[b] ताम्ररैत्ये [c]पुनर्दाहेन मृण्मयम् ॥ ७३

ताम्बूलपात्रे[4] यत्तोयं चूर्णे यच्चापि गोरसे ।
क्षौद्रे[5] तैले गुडे चैव न दोषः शाकटायनः ॥ ७४

वस्त्रवैदलचर्माद्ये[6 d, e] शुद्धिः प्रक्षालनं स्मृतम् ।
अतिदुष्टस्य तन्मात्रं [f]त्यजेच्छित्वाऽऽत्मशुद्धये ॥ ७५

गृहस्य[7] मार्जनं लेपः शुद्धिः प्लावो द्रवस्य तु ।
गोकुले[8] कन्दुशालायां तलचक्रेक्षुयन्त्रयोः ।
अमीमांस्यानि शौचानि स्त्रीभिराचरितानि च ॥ ७६

[1] शु. कौ., p. 276.

[2] शु. कौ., p. 299; शु. चि., p. 100; कृत्य. समु., p. 82; [a] पञ्चगव्यं.

[3] शु. कौ., p. 306; म. कु., p. 201; [b] अम्लैस्ताम्रं च रैत्यं च; [c] पाकेन, म. रा., p. 665; [b] आम्लायैस्ताम्ररैत्ये च; [c] पाकेन मृन्मयं, शु. तत्व., p. 295; म. कु. वत्पाठः.

[4] शु. कौ., p. 319.

[5] शु. कौ., p. 319.

[6] शु. कल्प., p. 37/b; हे. प. श्रा., p. 820; [d] वेदनचर्मीणां, शु. वि., p. 30; [e] चर्मीदेः; [f] छित्वा तु शोधयेत्, शु. चि., p. 112; [e] चर्मीणां; [f] छिन्दात्.

[7] हे. प. श्रा., p. 824.

[8] हे. प. श्रा., p. 832.

उच्छिष्टं[1] मलिनं क्लिन्नं यच्च विष्ठानुलेपितम् ।
अद्भिः शुद्ध्यति तत्सर्वमपां शुद्धिः कथं भवेत् ॥ ७७

सूर्येन्दुरश्मिपातेन[2] मारुतस्पर्शनेन[a] च ।
गवां मूत्रपुरीषेण शुद्ध्यन्त्याप इति स्थितिः ॥ ७८

[1] हे. प. श्रा., p. 834; cf. ६८, *supra*, from कल्पतरु.

[2] शु. कल्प., p. 42/b; हे. प. श्रा., p. 834; [a] मरुत्स्पर्शन एव च.

५

॥ आपद्धर्मकाण्डम् ॥

वृद्धौ[1] च मातापितरौ साध्वी भार्या सुतः शिशुः ।
अप्यकार्यशतं कृत्वा भर्तव्या मनुरब्रवीत् ॥ १

अजीवन्[2] कर्मणा स्वेन विप्रः [a]क्षत्रं समाश्रयेत् ।
वैश्यकर्माथवा [b]कुर्याद्वार्षलं परिवर्जयेत् ॥ २

कुसीदकृषिवाणिज्यं[3 c] प्रकुर्वीत [d]स्वयंकृतम् ।
आपत्काले[e] स्वयं[f] कुर्यान्नैनसा[g] युज्यते द्विजः ॥ ३

लब्धलाभः[4 h] पितॄन्देवान् [i]ब्राह्मणांश्चैव भोजयेत् ।
ते [j]तृप्तास्तस्य तं दोषं शमयन्ति न संशयः ॥ ४

वणिक्कुसीदी[5 k] दद्यात्तु वस्त्रगोकाञ्चनादिकम् ।
कृषीवलोऽन्नपानानि यानशय्यासनानि च ॥ ५

[1] स्मृ. च. आ., p. 465; स्मृ. मुक्ता. आ., p. 184.

[2] स्मृ. च. आ., p. 470; वि. पारि., II, p. 251; [a] क्षात्रं; [b] हीनकर्म विवर्जयेत्, स्मृ. मुक्ता. आ., p. 187; [a] क्षत्रयम्.

[3] गृ. कल्प., p. 44/b; स्मृ. च. आ., p. 471; [e] कल्पेऽन्यथा कुर्वन्, परा. आ., p. 5; [d] अस्वयंकृतं, गृ. रत्ना., pp. 417 and 428; [d] अस्वयं; [g] कुर्वन्, आ. तत्व., p. 349; [d] अस्वयं; [g] कुर्यान्मैनसा, ज्यो. तत्व., p. 703; [c] कुसीदं; [d] अस्वयं; [g] कुर्वन्नैनसा लिप्यते, सं. म., p. 123; स्मृ. मुक्ता. आ., p. 187; [c] कुसीदं; [d] अस्वयं, बा. आ., p. 365; [f] अन्यथा कुर्वन्.

[4] गृ. कल्प., p. 44/b; आ. तत्व., p. 349; [i] चापि पूजयेत्; [h] कामः; [j] तुष्टास्तस्य(ते? तं), गृ. रत्ना., pp. 417 and 428; [i] चापि पूजयेत्; [j] हृष्टाः.

[5] गृ. कल्प., p. 44/b; आ. तत्व., p. 349; गृ. रत्ना., p. 428; [k] कुसीदं.

पण्येभ्यो[1] विंशकं दत्वा [a]पशुस्वर्णादिकं शतम् ।
वणिक्कुसीद्यदोषः[b] स्याद्ब्राह्मणानां च [c]पूजनात् ॥ ६

राज्ञो[2 d] दद्यात्तु षड्भागं [e]देवतानां [f]च विंशकम् ।
त्रिंशद्भागं [g]तु विप्राणां कृषिं [h]कुर्वन्न [i]दुष्यति ॥ ७

अष्टवाहं[3] हलं धर्म्यं षड्गवं मध्यमं स्मृतम् ।
चतुर्गवं जघन्यं च शास्त्रविद्भिरुदाहृतम् ॥ ८

बहवो[4] वर्धनोपाया[j] ऋषिभिः परिकीर्तिताः ।
सर्वेषामपि [k]चैतेषां [l]कुसीदमधिकं विदुः ॥ ९

अनावृष्ट्या[5] गजभयान्मूषिकाद्यैरुपद्रवैः[m,n] ।
वृष्ट्यादिके[o] भवेद्धानिः [p]सा कुसीदे [q]न घातयेत् ॥ १०

[1] गृ. कल्प., p. 44/b ; आ. तत्व., p. 349 ; [b] कुसीददोषः ; [c] भोजने, गृ. रत्ना., p. 428 ; [a] वर्णादिकं ; [c] पूजने.

[2] गृ. कल्प., p. 46/a ; स्मृ. च. आ., p. 454 ; [d] राज्ञे दत्वा च ; [h] कृत्वा न दोषभाक्, या. अप., p. 937 ; [d] राज्ञे दत्वा तु ; [f] तु ; [h] कृत्वा न दोषभाक्, गृ. रत्ना., p. 431 ; [d] राज्ञे दद्याच्च ; [g] च ; [h] कृत्वा न दोष-भाक्, (आ. तत्व., p. 349 ; ज्यो. तत्व., p. 703 ; [d] राज्ञे दत्वा तु ; [g] च ; [h] कृत्वा न दोषभाक्), वि. म., p. 65 ; [d] राज्ञे दत्वा च ; [e] देवानां चैव ; [i] दोषभाक्, स्मृ. मुक्ता. आ., p. 179 ; [d] राज्ञे दत्वा च ; [i] दोषभाक्.

[3] या. अप., p. 938.

[4] गृ. कल्प., p. 50/a ; स्मृ. च. आ., p. 473 ; [j] वर्त ; [k] वैतेषां, गृ. रत्ना., p. 448 ; [j] वर्त, म. पारि., p. 230 ; [j] वर्त ; [l] अपि तं, आ. तत्व., p. 354 ; [j] वर्त, स्मृ. मुक्ता. आ., p. 188 ; [j] वर्त, वा. आ., p. 368 ; [j] वर्त.

[5] गृ. कल्प., p. 50/a ; म. पारि., p. 230 ; [m] राज ; [o] कृष्या ; [q] न विद्यते, स्मृ. च. आ., p. 473 ; [m] राज ; [o] कृष्या ; [n] प्लवैः ; [q] न विद्यते, गृ. रत्ना., p. 448 ; गृ. कल्प. वत् ; [p] कुसीदे सा इति च, आ. तत्व., p. 354 ; [m] राजभयैः ; [n] प्लवैः ; [o] कृष्या ; [q] न विद्यते, स्मृ. शुक्ता. आ., p. 188 ; [m] राज ; [n] प्लवैः ; [o] कृष्या ; [q] च विद्यते, वा. आ., p. 368 ; गृ. कल्प. वत्पाठः.

देशं[1a] गतानां या [b]वृद्धिर्या च पुण्योपजीविनाम् ।
कुसीदं कुर्वतः सम्यक् [c]साऽपि तस्यैव जायते ॥ ११

शुक्लपक्षे[2] तथा कृष्णे रजन्यां [d]दिवसेऽपि वा ।
उष्णे [e, f]वर्षेऽतिशीते वा वर्धनेन निवर्तते ॥ १२

गर्तानूपं[3] सुसेकं च समन्तात्क्षेत्रसंयुतम् ।
सुकृष्टं च तथा काले वापयन् फलमश्नुते ॥ १३

विदधीत[4] गवाभ्यासे तथा राजपथस्य च ।
ऊषरं मूषिकाव्याप्तं क्षेत्रं यत्नेन वर्जयेत् ॥ १४

कृशातिवृद्धं[5] क्षुद्रं च रोगिणं प्रपलायिनम् ।
काणं खञ्जं च नादद्याद्ग्राह्यं प्राज्ञः कृषीवलः ॥ १५

अशीतिभागो[6] वर्धेत लाभो द्विगुणतामियात् ।
प्रयुक्तं सप्तभिर्वर्षैस्त्रिभागोनैर्न संशयः ॥ १६

भोगाद्यद्विगुणादूर्ध्वं[7g] चक्रवृद्धिश्च गृह्यते ।
मूलं च सोदयं पश्चाद्वार्धुष्यं तद्विगर्हितम् ॥ १७

[1] गृ. कल्प., p. 50/a ; स्मृ. मुक्ता. आ., p. 188 ; [a] दिशं ; [b] नानापण्यो ; [c] सा स्थितेश्चैव जायते, स्मृ. च. आ., p. 473 ; [b] नानापण्यो ; [c] सा स्थितस्यैव, गृ. रत्ना., p. 448 ; [a] दिशं ; [b] नानापण्यो ; [c] साऽस्मिन् तस्यैव, वा. आ., p. 368 ; गृ. कल्पतरुवत्पाठः.

[2] गृ. कल्प., p. 50/a ; स्मृ. मुक्ता. आ., p. 188 ; [e] वार्षनिशीथे वा वर्धनं तन्निवर्तनम्, स्मृ. च. आ., p. 473 ; [e] वर्षति शीते वा वर्धते न, गृ. रत्ना., p. 448 ; [e] शीतेतिवर्षे वा वर्धनं वि, बा. आ., p. 368 ; [d] तथा ; [f] अथ वाते वा वर्धते न.

[3] गृ. रत्ना., p. 429.

[4] गृ. रत्ना., p. 429.

[5] गृ. रत्ना., p. 433.

[6] गृ. रत्ना., p. 446.

[7] गृ. कल्प., p. 49/a ; बा. आ., p. 368 ; [g] भोगे यद्विगुणना इष्टं.

ब्राह्मणश्चैव[1] राजा च द्वावप्येतौ धृतव्रतौ ।
नैतयोरन्तरं किञ्चित्प्रजा धर्माभिरक्षणात् ॥ १८

ब्राह्मणस्तु[2] कृषिं कुर्वन् वाहयेदिच्छया धराम् ।
न किञ्चित्कस्यचिद्दद्यात्स सर्वस्य प्रभुर्यतः ॥ १९

तस्मान्न[3] ब्राह्मणो दद्यात्कुर्वाणो धर्मतः कृषिम् ।
ग्रामेशस्य नृपस्यापि क्रियतामप्यसौ बलिम् ॥ २०

अतिपापकृतां[4] राज्ञां प्रतिगृह्णन्ति साधवः ।
पृथिवीं नान्यदिच्छन्ति पावनं ह्येतदुत्तमम् ॥ २१

जात्या[5] णेश - - कटाण्गमयाञ्जा वृद्धिर्वणिक्कृषिः ।
अनूपं पर्वतो राजा विपत्तौ जीवनानि तु ॥ २२

असतोऽपि[6][a] स्वमादाय साधुभ्यः सम्प्रयच्छति ।
धनस्वामिनमात्मानं सन्तारयति [b]दुस्तरात् ॥ २३

वृत्त्युपात्तेन[7] लब्धार्थं कुर्यात्पालनवर्धनम् ।
भोगं च बन्धुभिः सार्धं दीनानाथार्थिभिस्तथा ॥ २४

[1] वा. आ., p. 371.

[2] वा. आ., p. 371.

[3] वा. आ., p. 371.

[4] वा. आ., p. 402.

[5] गृ. कल्प., p. 50/a. First four occupations unintelligible in the corrupt text reproduced.

[6] गृ. कल्प., p. 53/a; म. पारि., p. 220; [a] अपि समादाय, गृ. रत्ना., p. 460; [a] अपीदमादाय; [b] दुष्कृतात्, नि. प्र., II, p. 302; [a] यः समादाय; [b] दुष्कृतात्.

[7] गृ. रत्ना., p. 473.

सख्यं[1] समाधिकैः[a] कुर्यादुपेयादीश्वरं सदा ।
वैरं निर्हेतुकं वादं न कुर्यात्केनचित्सह ॥ २५

ज्ञातिबन्धुविवाह्येभ्यो[2] मित्रमभ्यधिकं स्मृतम् ।
समानमसमानं वा प्रकुर्वीत प्रयत्नतः ॥ २६

शोकारातिभयत्राणप्रीतिविस्रम्भभाजनम्[3] ।
आपद्बलं च मित्रं च लोके बह्वधिकं च तत् ॥ २७

असमानोधिविस्रम्भो[4] विश्वासस्तस्य गर्हितः ॥ २७अ

दानेन[5] भोगी भवति मेधावी वृद्धसेवया ।
अहिंसया च दीर्घायुः [b]इत्थं प्राहुर्मनीषिणः ॥ २८

जातान्धो[6][c] बधिरश्चैव मूकः सङ्कुचिताङ्गुलिः ।
परदारापवादेषु[7] परच्छिद्रानुहिंसने ॥ २९

शोध्यं[8] शुद्ध्यति मृत्तोयैः प्रायश्चित्तैश्च [d]पातकम् ।
ब्रह्मस्वन्यासहर्ता[e] वा दमं कृत्वा न शुद्ध्यति ॥ ३०

एवं[9] ज्ञात्वा परस्वानि मनसापि न चिन्तयेत् ।
परस्त्रियो विशेषेण धर्मसारमिदं स्मृतम् ॥ ३१

[1] गृ. रत्ना., p. 484 ; म. पारि., p. 117 ; [a] समधिकैः, वी. मि. सं., p. 580.

[2] गृ. रत्ना., p. 484.

[3] गृ. रत्ना., p. 484.

[4] गृ. रत्ना., p. 484.

[5] गृ. कल्प., p. 63/a ; गृ. रत्ना., p. 497 ; [b] इति.

[6] गृ. कल्प., p. 67/b ; गृ. रत्ना., p. 516 ; [c] जात्यन्धो.

[7] गृ. कल्प., p. 67/b ; गृ. रत्ना., p. 516.

[8] गृ. कल्प., p. 67/b ; गृ. रत्ना., p. 516 ; [d] पातकैः ; [e] हर्तारौ तमदत्वा न शुध्यतः.

[9] गृ. कल्प., p. 67/b ; गृ. रत्ना., p. 516.

नैवंविधस्तु[1] स्वपितॄन् त्रायते महतो भयात् ।
वितत्येह यशो दीप्तं ब्रह्मलोके महीयते ॥ ३२

अन्यायेन[2] हृता भूमिरन्यायेन च हारिता ।
हरन्तो हारयन्तश्च हन्युस्त्रिपुरुषं कुलम् ॥ ३३

लोहचूर्णाश्मचूर्णे[3] च विषं च जरयेन्नरः ।
ब्रह्मस्वं[4] त्रिषु लोकेषु कः पुमान् जरयिष्यति ॥ ३४

विन्ध्याटवीष्वतोयासु[5] शुष्ककोटरवासिनः ।
कृष्णसर्पाश्च जायन्ते ब्रह्मदायापहारकाः ॥ ३५

यत्किञ्चित्कुरुते[6] पापं पुरुषो लोभमोहितः ।
सर्वं तद्भूमिदानेन क्षिप्रमेव प्रणाशयेत् ॥ ३६

दशहस्तेन[7] वंशेन दश वंशाः समन्ततः ।
पञ्च चाभ्यधिकास्तद्वदेतद्गोचर्मलक्षणम् ॥ ३७

स्वदत्तां[8] परदत्तां वा यो [a]हरेद्वै वसुन्धराम् ।
स [b] विष्ठायां कृमिर्भूत्वा पितृभिः सह पच्यते ॥ ३८

हर्ता[9][c] हारयते भूमिं [d]मन्दबुद्धिस्तु यो नरः ।
स[10] बद्धो वारुणैः पाशैस्तिर्यग्योनिषु जायते ॥ ३९

[1] गृ. रत्ना., p. 516.

[2] गृ. रत्ना., p. 517.

[3] गृ. रत्ना., p. 517.

[4] गृ. रत्ना., p. 517.

[5] गृ. रत्ना., p. 517.

[6] या. अप., p. 1225.

[7] या. अप., p. 1225.

[8] गृ. रत्ना., p. 517 ; दा. कौ., p. 41 ; [a] हरेत ; [b] षष्टिवर्षसहस्राणि विष्ठायां जायते कृमिः.

[9] गृ. रत्ना., p. 517 ; दा. कौ., p. 41 ; [c] हरते हारयेद् ; [d] तमोवृतः.

[10] गृ. रत्ना., p. 517 ; दा. कौ., p. 41.

षष्टिवर्षसहस्राणि[1] स्वर्गे वसति भूमिदः ।
उच्छेत्ता[a] चानुमन्ता च [b]तावन्ति नरकं वसेत् ॥ ४०

तडागानां[2] सहस्रेण अश्वमेधशतेन च ।
गवां कोटिप्रदानेन भूमिहर्ता न शुद्ध्यति ॥ ४१

ब्रह्मस्वे[3] मा मतिं कुर्यात्प्राणैः कण्ठगतैरपि ।
अग्निदग्धानि रोहन्ति ब्रह्मदग्धं न रोहति ॥ ४२

न[4] विषं विषमित्याहुर्ब्रह्मस्वं विषमुच्यते ।
विषमेकाकिनं हन्ति ब्रह्मस्वं पुत्रपौत्रकम् ॥ ४३

ब्रह्मस्वं[5] प्रणयाद्भुक्तं दहत्यासप्तमं कुलम् ।
विक्रमेण[6] च भुक्तं तद्दश पूर्वान् दशावरान् ॥ ४४

ब्रह्महा[7] वृत्तिहा[c] चोभौ समौ स्यातां न वा समौ ।
कल्पान्ते ब्रह्महा शुद्ध्येत् वृत्तिहा न कदाचन ॥ ४५

भूमिमाल्यकुशाधान्यशस्याम्बुद्विजनैगमे[8][d] ।
निष्कण्टके [e]च धार्मिक्ये वसेत्स्थाने निरामये ॥ ४६

एककूपोदके[9] ग्रामे ब्राह्मणो वृषलीपतिः ।
वर्षेण शूद्रो भवति कृष्णवर्णमुपाश्रितः ॥ ४७

[1] गृ. रत्ना., p. 517; शु. तत्व., p. 363; [a] आच्छेत्ता; [b] तान्येव नरके वसेत्, कृत्य. समु., p. 91; [a] आक्षेप्ता; [b] तान्येव नरकं व्रजेत्.

[2] गृ. रत्ना., p. 517.

[3] गृ. रत्ना., p. 517.

[4] गृ. रत्ना., p. 517.

[5] गृ. रत्ना., p. 517.

[6] गृ. रत्ना., p. 517.

[7] गृ. कल्प., p. 67/b; गृ. रत्ना., p. 516; [c] वित्तहा.

[8] गृ. कल्प., p. 70/b; गृ. रत्ना., p. 530; [d] भूरिमाल्यकुशैन्नोन्तशय्यां बुद्धिजनैर्गमा; [e] धार्मिके च, म. पारि., p. 124; [d] भूरिमान्यकुशेध्मान्नशष्पाम्बु.

[9] म. पारि., p. 125.

एवंवृत्तस्तु[1] पितरौ त्रायते महतो भयात् ।
वित्ततोह यशो दीप्तं ब्रह्मलोके महीयते ॥ ४८

त्रपुसोर्वारुको[2] हेतु पश्चाम्रं पश्चदाडिमम् ।
खर्जूरबदरादीनां[3] मुष्टि गृह्णन्न दोषभाक् ॥ ४९

निवासमुख्यो[4] वर्णानामाचारः[a] समुदाहृतः ।
गुणदोषसमुद्भूतिर्लोके संसर्गजा स्मृता ॥ ५०

विप्रयोनिं[5 b] समासाद्य सङ्करं परिवर्जयेत् ।
मानुष्यमधिकं[c] लोके ब्राह्मण्यमधिकं ततः ॥ ५१

उत्तमैरुत्तमैः[6] सार्धं कर्तव्यस्तु समेन वा ।
अपुत्रेण[7] सुतः कार्यो यादृक् तादृक् प्रयत्नतः ।
पिण्डोदकक्रियाहेतोर्नामसङ्कीर्तनस्य च ॥ ५२

यथा[8] जलं कुप्लवेन तरन् मज्जति मानवः ।
तद्वत्पिता कुपुत्रैश्च तमस्यन्धे निमज्जति ॥ ५३

[1] गृ. कल्प., p. 67/b.
[2] गृ. कल्प., p. 68/b.
[3] गृ. कल्प., p. 68/b.
[4] गृ. कल्प., p. 70/b ; गृ. रत्ना., p. 530 ; [a] विप्राणां.
[5] गृ. कल्प., p. 84/a ; गृ. रत्ना., p. 587 ; [b] विश्वे ; [c] दुर्लभं.
[6] गृ. कल्प., p. 84/a ; गृ. रत्ना., p. 587 ; प्रा. वि., p. 143.
[7] गृ. कल्प., p. 88/b.
[8] गृ. कल्प., p. 88/b.

६

॥ प्रायश्चित्तकाण्डम् ॥

विहितस्याननुष्ठानान्निन्दितस्य[1a] च सेवनात् ।
प्रायश्चित्तं यत्क्रियते तन्नैमित्तिकमुच्यते ॥ १

आक्रुष्टस्तु[2] यदाक्रोशंस्ताडितः[b] प्रतिताडयन् ।
हत्वाततायिनं[c] चैव नापराधी भवेन्नरः ॥ २

गङ्गायमुनयोर्वाऽपि[3] सङ्गमे लोकविश्रुते ।
शुद्ध्येत्त्रिषवणस्नायी त्रिरात्रोपोषितो द्विजः ॥ ३

नटनर्तकतक्षाणः[4] चर्मकारः सुवर्णकृत् ।
स्थाणुपाषण्डगणिका अभोज्यान्नाः प्रकीर्तिताः ॥ ४

नटान्नं[5] रजकस्यान्नं चोरस्यान्नं तथैव च ।
मृतके सूतके चैव स्वर्गस्थमपि पातयेत् ॥ ५

शौण्डिकान्नं[6] नटस्यान्नं क्लीबदण्डिकयोरपि ।
दुष्टान्नमपसृष्टान्नं सोमविक्रयिणस्तथा ॥ ६

[1] परा. प्रा., III, p. 7; वै. प्रा., p. 1; उत्तरार्धं परं, प्रा. वि., p. 18; [a] प्रतिषिद्धनिषेवणात्, मल. तत्व., p. 796; प्रा. म., p. 2; उत्तरार्धं परं, बा. प्रा., p. 115; [a] प्रतिषिद्धनिषेवणात्.

[2] या. अप., p. 1043; प्रा. वि., p. 58; [b] समाक्रोशन्; [c] विनाशार्थिनमायान्तं घातयन्नापराध्नुयात्.

[3] या. अप., p. 1067.

[4] परा. प्रा., II, p. 380.

[5] परा. प्रा., II, p. 380.

[6] परा. प्रा., II, p. 385.

सौनिकान्नं[1] सूतिकान्नं वार्धुषेः पतितस्य च ।
एतेषां ब्राह्मणो भुक्त्वा द्वादशाहं यवान् पिबेत् ॥ ७

वृथारामाश्रमाणां[2] च भेदकः पुण्यविक्रयी ।
विक्रयी ब्राह्मणो यश्च योनिसाङ्करिकश्च यः ॥ ८

यजमानोपजीवी[3] च शूद्राध्यापकयाजकौ ।
कुलटश्चित्रकर्मा च वार्धुषिश्चर्मविक्रयी ॥ ९

समर्घं[4] पण्यमाहृत्य महार्घं यः प्रयच्छति ।
स वै वार्धुषिको नाम यश्च वृद्ध्या प्रयोजयेत् ॥ १०

गान्धर्वो[5] लोहकारश्च सैनिकस्तन्तुवायकः ।
चक्रोपजिवी रजकः कितवस्तस्करस्तथा ॥ ११

सैनिको[6] वणिकश्चैव निषादेन समाः स्मृताः ।
कर्मणा तेषु यो मोहाद्ब्राह्मणो वर्तते सदा ॥ १२

रङ्गोपजीवी[7] कूटाशः कुहको गुरुगुप्तिकः ।
भिषक् च गरदश्चैव रूपाजीवी च सूचकः ॥ १३

प्रायश्चित्ते[8] तु चरिते व्यवहार्यो भवेत्स हि ।
एते ब्राह्मणचण्डालाः सर्वे ब्रह्महणः किल ॥ १४

तस्माद्दैवे[9] च पित्र्ये च वर्जितास्तत्वदर्शिभिः ।
एतेषामेव सर्वेषां प्रत्यापत्तिं तु मृग्यताम् ॥ १५

[1] परा. प्रा., II, p. 385.
[2] परा. प्रा., II, p. 386.
[3] परा. प्रा., II, p. 386.
[4] परा. प्रा., II, p. 386.
[5] परा. प्रा., II, p. 386.
[6] परा. प्रा., II, p. 387.
[7] परा. प्रा., II, p. 387.
[8] परा. प्रा., II, p. 387.
[9] परा. प्रा., II, p. 387.

भैक्ष्यान्नमुपभुञ्जानो[1] द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ।
एतेषां ब्राह्मणो भुक्त्वा दत्वा कृत्वा प्रतिग्रहम् ॥ १६

प्राजापत्येन शुद्ध्येत्तु तस्मात्पापान्न संशयः ।
योऽगृहीत्वा[2a] विवाहाग्निं गृहस्थ इति मन्यते ।
अन्नं तस्य न भोक्तव्यं वृथापाको हि स स्मृतः ॥ १७

वृथापाकस्य[3] भुञ्जानः प्रायश्चित्तं चरेद्द्विजः ।
प्राणायामान् त्रिरभ्यस्य घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति ॥ १८

गुरुं[4] त्वङ्कृत्य [b]हुङ्कृत्य विप्रं निर्जित्य वादतः ।
बध्वा[5] वा वाससा क्षिप्रं [c]प्रसाद्योपवसेद्दिनम् ॥ १९

ताडयित्वा[6] तृणेनापि प्रसाद्यैव विशुध्यति ।
नित्यनैमित्तिकानां[7] च काम्यानां चैव कर्मणाम् ।
इष्टीनां पशुबन्धानामभावे चरवः स्मृताः ॥ २०

पराकतप्तकृच्छ्राणां[8] स्थाने कृच्छ्रत्रयं चरेत् ।
व्रतहोमादिकं वाऽपि कल्पयेत्पूर्वकल्पवत् ॥ २१

नैमित्तिकं[9] समाख्यातं प्रायश्चित्तं समासतः ।
नैमित्तिकं[10] धर्मजातं गदतो मे निबोधत ।
विहितस्याननुष्ठानान्निन्दितस्य निषेवणात् ॥ २२

[1] परा. प्रा., II, p. 387.
[2] परा. प्रा., II, p. 449; वै. प्रा., p. 82; [a] यो हि हिला.
[3] परा. प्रा., II, p. 449.
[4] परा. प्रा., II, p. 454; वि. म., p. 348; [b] गर्वेण, प्रा. म., p. 121.
[5] परा. प्रा., II, p. 454; वि. म., p. 348; [c] ताडयिला तृणेनापि.
[6] प्रा. म., p. 121.
[7] वै. प्रा., p. 148.
[8] वै. प्रा., p. 148.
[9] परा. प्रा., III, p. 7.
[10] परा. प्रा., IV, p. 7.

कामाकामकृतं[1a] त्वेव[b] पातकं द्विविधं स्मृतम् ।
पुरुषापेक्षया[2] चैव निष्कृतिर्द्विविधा स्मृता ॥ २३

एकशय्यासनं[3] पङ्क्तिर्भाण्डं[c] पङ्क्त्यन्नमिश्रणम् ।
याजनाध्यापने [d]योनिस्तथा च सहभोजनम् ॥ २४

नवधा सङ्करः प्रोक्तो न कर्तव्योऽधमैः सह ।
ऋतौ[4] न गच्छेद्यो भार्यां सोऽपि कृच्छ्रार्धमाचरेत् ॥ २५

षाण्मासिके[5] तु [e]संसर्गे [f]याजनाध्यापनादिना ।
एकत्रासनशय्यादि[g] प्रायश्चित्तार्धमाचरेत् ॥ २६

तथा[6] वत्सरसंसर्गे योनियुक्ते विशेषतः ।
पूर्वोक्तेन विधानेन पतितव्रतमाचरेत् ॥ २७

बालसंवर्धनं[7] त्यक्त्वा[h] बालापत्या [i]च गच्छति ।
रजस्वला[8 j] सूतिका च रक्षेद्गर्भं च गर्भिणी ॥ २८

[1] परा. प्रा., IV, p. 13; प्रा. म., p. 6; [b] तेषां महापापं द्विधा, प्रा. वि., p. 24; [a] कृतस्यैवं.

[2] प्रा. म., p. 6.

[3] या. मि., p. 413; गृ. कल्प., p. 84/a; परा. प्रा., IV, p. 28; [c] भाण्डपक्वान्न, या. अप., p. 1086; गृ. रत्ना., p. 587; [c] भाण्डपक्वान्न, प्रा. वि., p. 143; [c] भाण्डपक्वान्न, प्रा. सा., p. 62; स्मृ. उद्धार., p. 357; [c] भाण्डपक्त्यन्नमिश्रतां; [d] यौनः.

[4] परा. प्रा., IV, p. 35.

[5] या. मि., p. 415; या. अप., p. 1087; म. पारि., p. 852; [e] संयोगे, प्रा. वि., pp. 150, 157 and 172; [g] शय्याभिः, प्रा. सा., p. 64; [f] द्विजः; [g] शय्याभिः.

[6] या. अप., p. 1088.

[7] परा. प्रा., IV, p. 58; शु. कौ., p. 83; [i] न, शु. तत्व., p. 236; [i] न, नि. सि., III, p. 50; [h] मुक्त्वा; [i] न, शु. भा., p. 53; नि. सि. वत्पाठः.

[8] परा. प्रा., IV, p. 58; शु. कौ., p. 83; शु. तत्व., p. 236; नि. सि., III, p. 50; [j] व्रतोपवासनियता.

गोघ्राते[1a] च क्षुते वान्ते मक्षिकाकेशदूषिते ।
मृद्भस्म सलिलं [b]चैव प्रक्षेप्तव्यं विशुद्धये ॥ २९

गौरीं[2] ददन्नाकपृष्ठं वैकुण्ठं रोहिणीं ददत् ।
कन्यां ददद्ब्रह्मलोकं रौरवं तु रजस्वलाम् ॥ ३०

त्र्यहं[3] प्रातस्त्र्यहं सायं त्र्यहमद्यादयाचितम् ।
त्र्यहं परं [c]तु नाश्नीयात्प्राजापत्यं चरन् द्विजः ॥ ३१

लशुनं[4] कवकं चैव पलाण्डुं गृञ्जनं तथा ।
चत्वार्यज्ञानतो जग्ध्वा तप्तकृच्छ्रं चरेद्द्विजः ॥ ३२

खादितार्धं[5] पुनः खात्वा मोदकादि फलादि च ।
दम्पत्योर्भुक्तशिष्टं[6] च भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ३३

नवश्राद्धस्य[7] यच्छिष्टं शूद्रशिष्टं तथैव च ।
दम्पत्योर्भुक्तशिष्टं च भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ३४

स्नात्वाऽघमर्षणं[8] कुर्यात्प्राणायामाश्च सङ्करे ।
गायत्रीसूक्तजपनं तिलैर्होमं च शक्तितः ॥ ३५

प्राणायामी[9] जले स्नात्वा खरयानोष्ट्रयानगः ।
सवासा जलमाप्लुत्य प्रणायामेन शुद्ध्यति ॥ ३६

[1] परा. प्रा., VI, p. 137; हे. प. श्रा., p. 827; [a] गोघ्रातेऽवक्षुते चान्ने; [b] तत्र.

[2] परा. प्रा., III, p. 156.

[3] पु. चि., p. 49; का. मा., p. 85; ग. काल., p. 63; [c] च, स्मृ. मुक्ता. का., p. 54; पूर्वार्धं परम्.

[4] प्रा. म., p. 53.

[5] वै. आ., p. 360.

[6] वै. आ., p. 360.

[7] वै. आ., p. 369.

[8] प्रा. म., p. 100.

[9] प्रा. म., p. 127.

आपद्यपि[1a] च कष्टायां रुग्भये [b]पीडने [c]सदा ।
मातापित्रोर्गुरोश्चैव निदेशे वर्तनात्तथा ॥ ३७

प्रकाशं[2] वा क्रयं कुर्यात् मूलं वाऽपि समर्पयेत् ।
मार्जारश्चैव[3] दर्वी च मारुतश्च सदा शुचिः ।
गोघ्नस्य[4] पावनं सम्यग्गदतो मे निबोधत ।
शस्त्रादिभिश्च[5d] हत्वा गां मानवं व्रतमाचरेत् ॥ ३८

रोधादिना[6] चाङ्गिरसमापस्तम्बोक्तमेव[e] वा ।
पादं[7] चरेद्रोधवधे कृच्छ्रार्धं [f]बन्धपातने ॥ ३९

अतिवाह्य[g] च पादोनं कृच्छ्रमज्ञानताडने ।
गर्भिणीं[8] कपिलां दोग्ध्रीं होमधेनुं च [h]सुव्रताम् ॥ ४०

रोधादिना[i] घातयित्वा द्विगुणं [j]व्रतमाचरेत् ।
अतिवृद्धामतिकृशामतिबालां[9] च रोगिणीम् ॥ ४१

हत्वा पूर्वविधानेन [k]चरेदर्धं व्रतं द्विजः ।

[1] आ. तत्व., p. 358 ; प्रा. तत्व., p. 508 ; [b] पीडिते तथा, शु. वि., p. 32 ; [a] आपदग्नि च, शु. चि., p. 115 ; [c] तथा.

[2] प्रा. तत्व., p. 513.

[3] परा. प्रा., VII, p. 190 ; शु. चि., p. 117.

[4] परा. प्रा., VIII, p. 253.

[5] परा. प्रा., VIII, p. 253 ; या. अप., p. 1105 ; [d] दिना तु, प्रा. वि., p. 119 ; प्रा. तत्व., pp. 521–528 ; [d] दिना तु गां हत्वा.

[6] या. अप., p. 1105 ; परा. प्रा., VIII, p. 254 ; प्रा. वि., p. 199 ; [e] तु, प्रा. तत्व., p. 528.

[7] या. अप., p. 1105 ; परा. प्रा., p. 254 ; [f] घातने ; [g] अति-वाह्येषु, प्रा. वि., p. 208 ; [g] अतिवाह्ये, प्रा. तत्व., p. 528 ; [g] अतिवाह्ये.

[8] परा. प्रा., p. 254 ; प्रा. सा., p. 70 ; [i] खड्गा, प्रा. वि., p. 204 ; [j] गोव्रतं, प्रा. तत्व., p. 524 ; [j] गोव्रतं, वि. म., p. 258 ; [h] सुव्रतीम्, प्रा. म., p. 42 ; [i] खड्गा.

[9] या. अप., p. 1098 ; परा. प्रा., VIII, p. 254 ; [k] अब्दव्रतं, प्रा. वि., p. 204 ; प्रा. तत्व., p. 525.

ब्राह्मणान्[1] भोजयेच्छक्त्या [a]दद्याद्धेमतिलांश्च गाः ॥ ४२

हेमान्नतिलदानेन[2b] नरः पापात्प्रमुच्यते ।
यथा[3] जातबलो वह्निर्दहत्यार्द्रानपि द्रुमान् ।
तथा दहति वेदज्ञः कर्मजं दोषमात्मनः ॥ ४३

अरुणायाः[4] सरस्वत्याः सङ्गमे लोकविश्रुते ।
शुद्ध्येत्त्रिसवणस्नायी त्रिरात्रोपोषितो द्विजः ॥ ४४

सुरापाने[5] कामकृते ज्वलन्तीं [c]तां विनिक्षिपेत् ।
मुखे[d] तया च निर्दग्धो मृतः शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ ४५

गोमूत्रमग्निवर्णं[6] वा पिबेत्सलिलमेव वा ।
कुर्याद्वानशनं तावद्यावत्प्राणैर्वियुज्यते ॥ ४६

गौडीं[7] माध्वीं सुरां पैष्टीं पीत्वा विप्रः समाचरेत् ।
तप्तकृच्छ्रं पराकं च चान्द्रायणमनुक्रमात् ॥ ४७

आहिताग्निरुपस्थानं[8] न [e]कुर्याद्यज्ञकर्मणि ।
ऋतौ न गच्छेद्भार्यां वा सोऽपि कृच्छ्रार्धमाचरेत् ॥ ४८

[1] या. अप., p. 1098; परा. प्रा., VIII, p. 254; [a] तिलांस्तथा.

[2] या. अप., p. 1098; परा. प्रा., VIII, p. 254; [b] हेमगो.

[3] परा. प्रा., XII, p. 28.

[4] म. पारि., p. 804; परा. प्रा., XII, p. 73; प्रा. सा., p. 36.

[5] या. अप., p. 1071; म. पारि., p. 816; म. कु., p. 438; परा. प्रा., XII, p. 81; [c] चैव तां मुखे; [d] क्षिपेत्तया विनिर्दग्धो, म. रा., p. 1391; [c] चेव तां मुखे; [d] क्षिपेत्तया स, प्रा. वि., p. 84; [d] मुखे स हि वि.

[6] म. पारि., p. 816; या. अप., p. 1071; उत्तरार्धं परम्.

[7] या. मि., p. 400; या. अप., p. 1073; परा. प्रा., XII, p. 84; प्रा. वि., pp. 80 and 103; वै. प्रा., p. 36; प्रा. म., p. 52.

[8] या. मि., p. 463; परा. प्रा., XII, p. 141; [e] यस्तु पर्वणि, प्रा. वि., p. 393; या. मि. वत्पाठः.

अस्नात्वा[1] तु यदा भुङ्क्ते पिण्डं दत्वा पितुर्व्रती ।
स्पृष्ट्वा शवमुदक्यां वा चण्डालं सूतिकां तथा ॥ ४९

अकामतस्त्रिरात्रं स्याद्बुद्ध्या सान्तपनं चरेत् ।
विख्यातदोषः[2] कुर्वीत पर्षदोऽनुमतं व्रतम् ।
अनभिख्यातदोषस्तु रहस्यव्रतमाचरेत् ॥ ५०

सकृज्जप्त्वास्य[3] वामीयं शिवसङ्कल्पमेव वा ।
अपहृत्य[4] सुवर्णं वा क्षणाद्भवति निर्मलः ॥ ५१

द्वादशाहेन[5] गोघाती तस्मात्पापात्प्रमुच्यते ।
क्षीराहारो भवेत्तत्र क्षीरदध्यशनोऽपि वा ॥ ५२

गायत्र्याः[6] शतसाहस्रं जपेद्वा यावकाशनः ।
निर्मुण्डं[7] वपनं कृत्वा मौञ्जीकौपीनवस्त्रधृत् ।
गवां मध्ये वसेद्गोष्ठे दिवा चैना अनुव्रजेत् ॥ ५३

चीर्त्वा[8] व्रतं द्विजाग्र्येभ्यो दद्याद्गाः स्वर्णमेव च ।
क्षीराहारो भवेद्वापि क्षीरदध्यशनोऽपि वा ॥ ५४

द्वादशरात्रं[9] पञ्चगव्याहारः ॥

द्वादशरात्रं[10] पञ्चगव्याहारः षड्रात्रं यावकाहारो गोष्ठे वसेद्देशकालशरीरानुरूपं केशश्मश्रुनखादीनां वपनं कृत्वा

[1] परा. प्रा., XII, p. 143.
[2] परा. प्रा., XII, p. 153 ; वै. प्रा., p. 128.
[3] परा. प्रा., XII, p. 167 ; प्रा. सा., p. 166.
[4] परा. प्रा., XII, p. 167 ; प्रा. सा., p. 166.
[5] या. अप., p. 1099 ; या. वा., II, pp. 147 and 152.
[6] या. अप., p. 1099.
[7] या. अप., p. 1099.
[8] या. अप., p. 1099.
[9] या. मि., p. 418 ; गौ. मि., p. 178.
[10] या. अप., p. 1099.

ब्राह्मणान् प्रणिपत्यानुज्ञातश्चीर्णान्ते गां दद्याद्ब्राह्मणान् भोजयित्वा शुद्धिरित्याह बृहस्पतिः ॥ ५५

यत्पुंसः[1] परदारेषु समानेषु [a]व्रतं [b]चरेत् ।
व्यभिचारात्तु[c,d] भर्तुः स्त्री तदशेषं [e]समाचरेत् ॥ ५६

अनिच्छन्तीं[2 f] तु [g]यो भर्ता गुप्तां तां [h]धारयेद्गृहे ।
मलिनाङ्गीमधः शय्यां पिण्डमात्रोपजीविनीम् ॥ ५७

कारयेन्निष्कृतिं कृच्छ्रं पराकं वा [i]समागताम् ।
हीनवर्णोपभुक्ता[3] या त्याज्या [j]वाऽप्यन्यथा भवेत् ॥ ५८

पापे[4] गुरूणि गुरूणि स्वल्पान्यल्प च तद्विदः ।
प्रायश्चित्तानि मैत्रेय जगुः स्वायम्भुवादयः ॥ ५९

स्यात्कामचारभक्षोक्तिर्महतः[5] पातकादृते ।
शूद्रेण[6] तु यदा छिन्नमुपवीतं द्विजन्मनः ।
दण्डं त्रिंशत्पणं दत्वा प्राजापत्येन शुद्ध्यति ॥ ६०

गुर्वर्थे[7] पितृमात्रर्थं आत्मार्थमथवा पुनः ।
यमुद्दिश्य त्यजेत्प्राणांस्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ ६१

[1] या. अप., p. 1124; प्रा. वि., p. 371; [b] स्मृतं; [c] व्यभिचारे, वि. म., p. 308; प्रा. म., p. 82; [a] विधीयते; [c] व्यभिचारेऽपि; [e] समापयेत्, वा. प्रा., p. 166; [b] स्मृतं; [d] च.

[2] या. अप., p. 1124; प्रा. वि., p. 372; [f] अनिच्छन्ती तु या भुक्ता; [h] कारयेत्; [i] समं गताम्, वि. म., p. 307; [f] अनिच्छन्ती तु भुक्ता या; [h] कारयेत्; [i] असमङ्गताम्, प्रा. म., p. 82; [g] या भुक्ता; [h] कारयेत्; [i] समङ्गताम्.

[3] या. अप., p. 1124; प्रा. तत्व., p. 545; [j] वध्यापि वा, उ. तत्व., p. 150; [j] वध्यापि वा, या. वी., p. 133; [j] वध्या च सा, प्रा. म., p. 82; [j] वध्यापि वा.

[4] प्रा. तत्व., p. 545.

[5] प्रा. तत्व., p. 551.

[6] प्रा. तत्व., p. 555.

[7] प्रा. वि., p. 57.

गोभूहिरण्यहरणे[1] स्त्रीणां क्षेत्रगृहस्य च ।
यमुद्दिश्य त्यजेत्प्राणांस्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ ६२

ज्ञातिमित्रकलत्रार्थं[2] सुहृत्क्षेत्रार्थमेव च ।
यमुद्दिश्य[3] त्यजेत्प्राणांस्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ ६३

नाततायिवधे[4] हन्ता किल्बिषं नाप्नुयात्क्वचित् ।
विनाशार्थिनमायान्तं घातयन्नापराध्नुयात् ॥ ६४

आततायिनमुत्कृष्टं[5] वृत्तस्वाध्यायसंयुतम् ।
यो न हन्याद्वधप्राप्तं सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ ६५

वधार्हः[6] सुवर्णशतं दमं दाप्यस्तु पूरुषः ।
अङ्गच्छेदार्हकस्त्वर्धं सन्दंशार्हस्तदर्धकृत् ॥ ६६

पूर्वोक्तेन[7] विधानेन पतितव्रतमाचरेत् ।
पतितानां[8] गृहं गत्वा भुक्त्वा च प्रतिगृह्य च ।
मासोपवासं कुर्वीत चान्द्रायणमथापि वा ॥ ६७

अविकारि[9] भवेन्मेध्यमभक्ष्यं तद्विकारि यत् ।
सन्ध्योपासनमुद्दिष्टं[10] प्रथमं ब्रह्मचारिणः ।
अग्नीन्धनं [a]भैक्षचर्या [b]चेति कुर्वीत प्रत्यहम् ॥ ६८

[1] प्रा. वि., p. 57.

[2] प्रा. वि., p. 57.

[3] प्रा. वि., p. 57.

[4] प्रा. वि., p. 59.

[5] प्रा. वि., p. 61.

[6] प्रा. वि., p. 109.

[7] प्रा. वि., pp. 150, 157 and 172.

[8] प्रा. वि., pp. 160, 270 and 413 ; प्रा. म., p. 94.

[9] प्रा. वि., p. 291.

[10] या. अप., p. 1142 ; प्रा. वि., p. 396 ; [a] भैक्षचर्यं तच्च, प्रा. म., p. 88 ; [b] चैतत्.

अस्य[1] त्रयस्याकरणाद्व्रती[a] रोगविवर्जितः[b] ।
अवकीर्णिव्रतं कुर्यात्सप्तरात्रं [c]न संशयः ॥ ६९

अकामात्पुक्कसीं[2] गत्वा कामाद्गत्वा रजस्वलाम् ।
शिष्यभार्यां नरो गत्वा पराकेण विशुद्ध्यति ॥ ७०

पीत्वा[3] प्रमादतो मद्यमतिकृच्छ्रं चरेद्द्विजः ।
कारयेत्तस्य[d, e] संस्कारं शक्तया [f]विप्रांस्तु भोजयेत् ॥ ७१

अकामतश्चापदि[4] वा यदा जायेत सङ्करः ।
तदा[5] कार्यस्तिलैर्होमो गायत्र्या जपनं तथा ॥ ७२

उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पर्शो[6] द्विजातीनां यदा भवेत् ।
कुर्यान्नक्तोपवासं तु क्षत्रविट्स्पर्शनं द्विजः ॥ ७३

क्षत्रो[7] विट्शूद्रसंस्पर्शे प्रायश्चित्तमिदं चरेत् ।
नक्तं तदोपवासं च प्रकुर्वीतानुपूर्वशः ॥ ७४

वैश्यस्तु[8] शूद्रसंस्पर्शे कुर्यान्नक्तं घृताशनम् ।
विप्रो विप्रेण संस्पृष्टः (तु?) एतदेव व्रतं चरेत् ॥ ७५

सुरापलाण्डुलशुनस्पर्शे[9] कामकृते द्विजः ।
त्र्यहं पिबेत्कुशजलं [g]गायत्रीं च जपेत्तथा ॥ ७६

[1] या. अप., p. 1142; प्रा. वि., p. 396; [b] रोम; [c] अनातुरः, प्रा. म., p. 88; [a] त्रयस्य करणात्.

[2] या. अप., p. 1149.

[3] या. अप., p. 1160; परा. प्रा., VII, p. 78; [d] संस्कारं तु पुनः कुर्यात्, वै. प्रा., p. 36; प्रा. म., p. 52; या. वी., p. 958; [e] पुनः; [f] च.

[4] प्रा. म., p. 100.

[5] प्रा. म., p. 100.

[6] प्रा. वि., p. 478.

[7] प्रा. वि., p. 478.

[8] प्रा. वि., p. 478.

[9] या. अप., p. 1164; प्रा. वि., p. 480; [g] सावित्रीं, प्रा. म., p. 102; [g] सावित्रीं.

पलाण्डुलशुनस्पर्शे[1] स्नात्वा नक्तं समाचरेत् ।
कृतोच्चारस्त्वहोरात्रमुच्छिष्टो[2 a] द्व्यहमेव[b] च ॥ ७७

अलेह्यानामपेयानामभक्ष्याणां[3 c] च भक्षणे ।
रेतोमूत्रपुरीषाणां [d]शुद्धिश्चान्द्रायणं स्मृतम् ॥ ७८

निकृष्टजां[4] तु निर्ज्ञातामुत्कृष्टायां च मातरि ।
अदुष्टां योषितं हत्वा षण्मासेनेतदाचरेत् ॥ ७९

पीत्वा[5] शुक्तकषायाणि[e] भुक्त्वा चान्नं विगर्हितम् ।
भवेदप्रयतो विप्रः कर्मण्यः [f]स्यादधोगते ॥ ८०

ब्राह्मणस्य[6] रुजः [g]कृत्वा [h]रासभादिप्रमापणम् ।
निन्दितेभ्यो धनादानं कृच्छ्रार्धं व्रतमाचरेत् ॥ ८१

काष्ठादिना[7] ताडयित्वा त्वग्भेदे कृच्छ्रमाचरेत् ।
अस्थिभेदेऽतिकृच्छ्रः[8] स्यात्[i] पराकस्त्वङ्गकर्तने ॥ ८२

[1] या. अप., p. 1164; प्रा. वि., p. 480.

[2] या. अप., p. 1164; प्रा. वि., p. 480; [a] कृतोचारं; [b] आचरेत्.

[3] या. अप., p. 1164; परा. प्रा., XI, p. 367; [c] अभोज्यानां, गौ. मि., p. 198; प्रा. तत्व., p. 556; [d] शुध्यै चान्द्रायणं चरेत्, वि. म., p. 318; प्रा. म., pp. 53, 54 and 57; प्रा. तत्वपाठः, उत्तरार्धं परं, बा. आ., p. 54; प्रा. तत्वपाठः.

[4] या. वा., II, p. 159.

[5] या. अप., p. 1165; गो. मि., p. 199; [e] शुल्क; [f] अधोगतिः.

[6] या. मि., p. 462; या. अप., p. 1184; म. पारि., p. 948; [h] गर्दभादि प्रा. सा., p. 152; [g] कृत्वा.

[7] या. मि., p. 463; या. अप., p. 1185; म. पारि., p. 956; परा. प्रा., II, p. 458; वि. म., p. 348; प्रा. म., p. 39.

[8] या. मि., p. 463; या. अप., p. 1185; म. पारि., p. 956; परा. प्रा., II, p. 458; वि. म., p. 348; [i] तु, प्रा. म., p. 39; [i] तु पराकं वाङ्गकर्तने.

अनिवर्त्य[1] महायज्ञान् यो भुङ्क्ते प्रत्यहं गृही ।
अनातुरः सति धने [a]कृच्छ्रार्धेन स शुद्ध्यति ॥ ८३

विषोद्बन्धनशस्त्रेण[2] यस्त्वात्मानं प्रमापयेत् ।
मृतो मेध्येन लेप्तव्यो [b]नान्यं संस्कारमर्हति ॥ ८४

पाशच्छेत्ता[3] तु यस्तस्य वोढा वाऽग्निप्रदस्तथा ।
सोऽतिकृच्छ्रेण[c] शुद्ध्येत्तु [d]पिण्डदो वा नराधमः ॥ ८५

उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टः[4] शुना शूद्रेण वा द्विजः ।
कृत्वोपवासं नक्तं च पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥ ८६

पतितेन[5] श्वपाकेन संस्पृष्टा चेद्रजस्वला ।
प्रथमेऽह्नि[6] त्रिरात्रं स्याद्द्वितीये द्व्यहमाचरेत् ।
अहोरात्रं[7] तृतीये तु चतुर्थे नक्तमेव च ॥ ८७

तान्यहानि[8] व्यतिक्रम्य प्रायश्चित्तं समाचरेत् ।
शूद्रयोच्छिष्टया[9] स्पृष्टा शुना वा द्व्यहमाचरेत् ।
अहोरात्रं तृतीयेऽह्नि परतो नक्तमाचरेत् ॥ ८८

[1] या. मि., p. 463 ; या. अप., p. 1189 ; म. पारि., p. 957 ; [a] स तु कृच्छ्रार्धमाचरेत्, परा. प्रा., XII, p. 141 ; प्रा. वि., p. 399 ; या. अपं वत्पाठः, प्रा. म., p. 123.

[2] या. अप., p. 1190 ; परा. प्रा., IV, p. 24 ; व्य. माला., p. 345 ; [b] नाग्नि.

[3] या. अप., p. 1190 ; परा. प्रा., IV, p. 24 ; [c] सोऽपि ; [d] घातकोऽपि.

[4] या. अप., p. 1194.

[5] या. अप., p. 1201 ; शु. कौ., p. 48 ; वै. आ., p. 115.

[6] शु. कौ., p. 48.

[7] या. अप., p. 1201.

[8] वै. आ., p. 115.

[9] या. अप., p. 1203 ; प्रा. म., p. 104 ; पूर्वार्धं परम्.

जन्मप्रभृति[1] यत्किञ्चित्पातकं चोपपातकम् ।
तावदावर्तयेत्कृच्छ्रं यावत् षष्टिगुणं भवेत् ॥ ८९

जपहोमरतः[2] कुर्याद्द्वादशाहमभोजनम् ।
पराक एष विख्यातः सर्वपापप्रणाशनः ॥ ९०

[1] या. मि., p. 490.
[2] प्रा. वि., p. 515.

QUARTER VERSE INDEX OF VYAVAHĀRAKĀNDA

(Pages 1–228)

Note :—The first figure after each quarter verse refers to the number of the section, and the next to the number of the verse in it.

अ

अकल्यबाल स्थविर १, १४८
अकल्पादीनपि शनैः १, १५४
अकारणे रक्षणे च १, ८२
अकालेऽपि बृहस्पतिः ३, ९
अकाले वाहयेत्तु यः २१, २१
अकुर्वन् स्वामिने दाप्यो १९, ५३
अकृतः स तु विज्ञेयो १०, ६०
अकृपा गृहकृत्यानाम् २५, ११
अक्रियाकारिणश्चैव २२, ३
अक्रिया दूषणं स्त्रियाः २५, ११
अक्रोधलोभाः शास्त्रज्ञाः १, ६२
अगृहीते समं दाप्यः १६, ६
अग्निं प्रजापतिं चेष्ट्वा २६, ७६
अग्निवर्णं तु तच्चोरो ८, ८०
अग्नेः पश्चिमभागे तु ८, २२
अग्नेर्विधिं प्रवक्ष्यामि ८, ५३
अङ्कयित्वा भगाङ्केन २४, १४
अङ्कितोऽयं प्रकीर्तितः ७, १८
अङ्गच्छेदार्हकस्त्वर्धम् ९, १९
अङ्गच्छेदे तदर्धं तु २९, ३
अङ्गादङ्गात्संभवति २६, १२७
अङ्गावभेदने चैव २१, १५
अङ्गुली ग्रन्थिभेदस्य २२, ९
अङ्गुष्ठाङ्गुलियोगेन ८, ७२
अजघन्यो जघन्यजः ८, २१
अजैकपादहिर्बुध्न्यो ८, २३
अजेयत्वं लोकपङ्क्तिः १, ५०
अज्ञातिः शवदाहकः २९, १०
अज्ञातौषधिमन्त्रस्तु २२, १०
अज्ञानतिमिरोपेतान् १, ९६
अतः परीक्ष्यमुभयं ६, ५७
अतः पुत्रेण जातेन १०, ११६
अतस्तु विपरीतेन २६, ३५
अतिक्रान्ते सप्तरात्रे २, ४
अतोऽन्यथा भावनीयाः ५, २४
अतोऽर्वाक् पण्यदोषस्तु १८, ७
अत्यारात् परकुड्यस्य १९, ४९
अत्र पूर्वश्चतुर्वर्गी १५, २२
अत्र साक्षी त्वमस्माकम् ५, १२
अथ पञ्चत्वमापन्नो ६, ५३
अदग्धश्चेच्छुद्धिमियात् ८, ७९
अदण्ड्यान् दण्डयन्राजा १, ७४
अदत्तभोक्ता दण्ड्यः स्यात् १४, १९
अदत्तस्य च कथ्यते १४, १
अदत्तेऽर्थेऽखिलं बन्धम् १०, ४२
अदत्वा तु मृते दाप्यः १४, १८
अदर्शनाश्राविताभ्याम् ६, ५६
अदर्शयं स तं तस्मै १०, ७७
अदुष्टं दूषयन्वादी ५, २१
अदुष्टास्ते तु यद्ब्रूयुः ७, ५१
अदुष्टास्ते तु यद्ब्रूयुः १९, ३९
अदृष्टाश्रावितं च यत् ६, ४७

अदेयञ्चोच्यतेऽधुना	१०, १०२
अदेयं तत्सुतस्य तु	१०, ११४
अदेयं देयदत्तानाम्	१४, १
अदेयं प्रत्यनन्तरम्	११, १०
अदेयं स्यादतोऽन्यथा	१४, ७
अदेयादिकमाख्यातम्	१५, १
अदेशकालदत्तानि	८, १६
अद्भिः पर्युषितानि च	८, ५६
अद्वेषलोभा यद्ब्रूयुः	३, ५०
अधमर्णविभावितम्	१०, १२७
अधमर्णोऽर्थसिद्ध्यर्थम्	१०, १२७
अधमो भारवाहः स्यात्	१५, १२
अधर्मतः प्रवृत्तं तु	१, ९९
अधर्मे तु स हीयते	८, ९१
अधर्मे सङ्गृहीते तु	८, ८५
अधर्मोऽसितपुष्पधृत्	८, ८७
अधार्मिकान् त्रिभिः न्यायैः	२९, ६
अधिकं लब्धुमर्हति	२६, १९
अधिकाञ्छादयेदर्थान्	२, २८
अधिका सम्प्रकल्पिता	१०, १२
अधिको द्रविणाधिके	२४, ११
अधिष्ठाता ऋणं दाप्यः	१०, ११९
अध्यक्षः सभ्यसहितः	५, १७
अध्यासनात्समारभ्य	७, २८
अनन्तं त्वग्निहोत्रिणि	१४, १२
अनन्तं ब्रह्मवादिनि	१४, १२
अनन्तरः सपिण्डाद्यः	२६, ११०
अनपत्यस्य धर्मोऽयम्	२६, १०८
अनपत्यस्य पुत्रस्य	२६, १३५
अनपत्यस्य शुश्रूषुः	२६, १२५
अनवस्था च जायते	६, ४६
अनवस्था प्रसङ्गः स्यात्	१, ३७
अनश्वराणि द्रव्याणि	१९, ८
अनाख्यातं व्यवहितम्	११, २
अनाच्छेद्यकराः तेषाम्	१७, ३
अनाच्छेद्यमनाहार्यम्	६, १२
अनाच्छेद्यमनाहार्यम्	६, २२
अनाच्छेद्या ततस्तु सा	२६, ३९
अनाच्छेद्याः करास्तेभ्यः	१, २९
अनादेयास्तु ते सर्वे	२, ३२
अनादेयो भवेद्वादो	१, १३०
अनापृच्छ्य तु गृह्णानो	२२, २५
अनाम्नातानि कार्याणि	२९, १४
अनावेद्य तु राज्ञे यः	१०, १००
अनिच्छन्ती तु या भुक्ता	२४, १८
अनिच्छन्त्या यत्क्रियते	२४, ३
अनिच्छन्नपि चाहरेत्	१०, ३३
अनियुक्तः प्रवर्तते	१, १६६
अनिर्गते दशाहे तु	१० ४९
अनिर्णीते विवादे तु	३, ३२
अनिर्णीतेषु यद्येवम्	१, १०२
अनिर्दिष्टं च निर्दिष्टम्	१०, ४७
अनिर्दिष्टो वार्यमाणः	१३, ९
अनिलो मारुतस्तथा	८, २७
अनिवृत्ते सपिण्डत्वे	७, ४३
अनिषिद्धेन यद्भुक्तम्	७, ५५
अनीशः पूर्वजः पित्र्ये	२६, ५५
अनीशाः पूर्वजाः स्मृताः	२६, ५६
अनुक्त्वा कारणं यत्र	३, १३
अनुपस्थानमेव च	३, ३६
अनुमानं त्रिधा प्रोक्तं	४, ८
अनुमानं वसत्यत्र	७, ३५
अनुमानाद्वरः साक्षी	७, ३४
अनुमाने च संभ्रान्ते	४, १७
अनुमानेन निर्णीतम्	९, ६
अनुमानेन विज्ञेयम्	२६, १४३
अनुष्ठानम् * * *	२५, १२
अनुस्मृतिकृता ताभ्याम्	१८, १२
अनृतस्यापवर्जनैः	५, ३२
अनेकधा कृताः पुत्राः	२६, ६९

अनेकधा ह्यभिहिता १५, ४
अनेकेषु तु लेख्येषु ६, ५७
अनेन कर्मणा नैते १, १३०
अनेनैव विधानेन २६, १३०
अन्तर्गृहे बहिर्ग्रामात् १२, ४
अन्तर्जलगतं सम्यक् ८, ६०
अन्तर्वेश्मन्यरण्ये वा २१, १७
अन्नार्थं तण्डुलप्रस्थम् २६, ८४
अन्यग्रामात्समाहृत्य १९, ३९
अन्यग्रामे त्रिपक्षकम् १८, १४
अन्यत्र नृपशासनात् ८, १८
अन्यथा तु भवेल्लाभो १९, ४१
अन्यथा तु भवेल्लाभो १९, ४०
अन्यथा तु स हीयते ८, ८०
अन्यथा ह्यपहीयते ८, ७९
अन्यथा नरकं व्रजेत् १, १२९
अन्यथा कारिता वृद्धिः १०, १३
अन्यथा क्रियते यत्र १०, ५७
अन्यथा चेत् क्रयो यः स्यात् १८, १४
अन्यथा चेत् कृतं कर्म १८, १३
अन्यथा चोरदण्डभाक् १२, १४
अन्यथानर्थकं भवेत् २६, ४
अन्यथाऽनर्थकं भवेत् २६, ५०
अन्यथाऽनर्थकं भवेत् २६, ४९
अन्यथा न विशुद्धः स्यात् ८, ६१
अन्यपक्षाश्रयेण च ९, २२
अन्यवादी क्रियाद्वेषी ३, १०
अन्यवायादि हीनेभ्यः ६, २९
अन्यस्य भुञ्जतः पश्चात् ७, ४०
अन्यं संश्रावयेत् तं तु ५, १३
अन्यायवादिनः सभ्याः १, १०४
अन्यायवादिनः सभ्याः २२, १४
अन्यायवादिनां ह्येतानि १, १५५
अन्यायं वा करोति यः २, ४४
अन्यार्थः स्वार्थहीनश्च २, ९
अन्यांश्च वनगोचरान् १९, १३
अन्यूनं चेन्निगदितम् ५, ४८
अन्ये ह्याहुरपुत्रस्य २६, ७६
अन्ये वा ये पुरग्राम २, ३२
अन्येषां च प्रदर्शयेत् १८, ९
अन्येषां लग्नकोपेतम् १३, २३
अन्येष्वसभ्यवादेषु २, २३
अन्यैश्चैव बृहसतिः १८, १७
अन्योदर्यस्तु संसृष्टी २६, ११७
अन्योन्यचक्षूरागेण २४, ५
अन्योन्य परिगृहीताः २८, १
अन्वारूढा जीवती (न्ती) च २५, १४
अन्वारूढा हरेदघम् २६, ९६
अन्वाहितादि वाहृत्य १०, ९०
अन्वाहिते याचितके ११, १८
अपदिश्याभियोगं यः २, २१
अपराधानुपूर्व्येण ८, ६
अपराधानुरूपं तु ९, २
अपराधानुरूपश्च ९, २५
अपराह्णे तु सेन्धनम् २६, ८४
अप्रकाशानि कारयेत् १९, १९
अप्रगल्भजडोन्मत्त १, १३७
अप्रगल्भ भयार्तानाम् ६, ५२
अप्रत्ता चेत्समूढा तु २६, ३१
अप्रयच्छन् पिता काले २५, ५
अप्रसिद्धं (पुर) द्विष्टम् १, १२५
अप्रसिद्धं सदोषं च २, ८
अपाङ्गप्रेक्षणं हास्यम् २४, ६
अपात्रे पात्रशङ्कया १४, १६
अप्राप्तव्यवहारश्च १, १३८
अपि भ्राता सुतोऽर्घ्यो वा १, ७८
अप्रियोक्तिः ताडनं च २०, १
अपुत्रस्याथ कुलजा २६, ८९
अपुत्रपितृभार्यस्य २९, ११
अपुत्रपौत्रसन्ताने २६, १२८

अपुत्रापि दिवं व्रजेत्	२५, १५	अयसोः सन्तप्तयोः यथा	३, १४६
अपुत्रेण सुतः कार्यः	२६, ८८	अरण्ये करणं भवेत्	१, ७३
अपूर्णे तु प्रकुर्यातां	१०, ७०	अरत्निद्वयमुत्सृज्य	१९, ५०
अपृष्टमृणिके धनम्	१०, ८६	अरुन्तुदः सूचकश्च	१७, १६
अपृष्टाः सत्यवचने	५, ४७	अर्थदण्डवधावुक्तौ	१, ९१
अप्सु प्रवेश्य पुरुषम्	८, ६२	अर्थापकर्षणं दण्डः	३, ८
अब्रुवन्दण्डमर्हति	५, ५४	अर्थिनश्च वचः कार्यम्	१, १३४
अभयं राजपूरुषे	७, ४५	अर्थिना च क्रियाभेदैः	५, ७
अभक्ष्य भक्षणे चैव	२, २४	अर्थिनाभिहितो योऽर्थः	३, १९
अभक्ष्यापेयकथनम्	२०, ४	अर्थिप्रत्यर्थिनोरपि	१, १४०
अभावयन् ततः पश्चात्	१२, ८	अर्थिप्रत्यर्थिनोरपि	२, ३३
अभावयन् दमं दाप्यः	५, २५	अर्थिप्रत्यर्थिनोर्वाक्यम्	५, १६
अभार्यपितृकस्य च	२६, १०८	अर्थिप्रत्यर्थिनौ यदा	१, १६७
अभावे च पितुः सुतैः	१०, १०२	अर्थिप्रत्यर्थिनौ यदा	३, २५
अभावे धनहारिणः	१०, ११९	अर्थिप्रत्यर्थिनौ सदा	१, ६०
अभिनन्द्य च गुर्वादीन्	१, २६	अर्थिप्रत्यर्थिवचनम्	५, ११
अभियुक्तस्तथान्येन	१, १६४	अर्थी तृतीयपादे तु	४, ४
अभियुक्तः प्रमीतश्चेत्	६, ३९	अर्थीमिथ्योत्तरे पुनः	४, ११
अभियुक्ताय दातव्यम्	८, १७	अर्थेऽपव्ययमानं तु	१०, १२८
अभियुक्तो बृहस्पतिः	३, १५	अर्धत्रयोदशपणः	१६, १२
अभियुक्तोऽभियोगस्य	३, १७	अर्धतस्त्वागतस्यांशः	२६, ६५
अभियोक्ताऽप्रगल्भत्वात्	२, ३४	अर्धं द्वयोरपि हृतम्	१२, ११
अभियोगानुरूपेण	१, १४७	अर्धं देयो घटः सदा	८, २९
अभियोगानुरूपेण	१, १४४	अर्पयाम्यपरो वदेत्	१०, ७४
अभियोगानुरूपेण	२, २९(क)	अलङ्कारो धृतो भवेत्	२६, ६१
अभिशस्तस्तयोश्चैकम्	८, ९१	अलाभे स्वकोशाद्वा अददत्	
अभ्युपेत्य तु शुश्रूषाम्	१५, २	चोरकिल्विषी स्यात्	७, ५०
अभ्युक्ष्य पञ्चगव्येन	८, ८३	अलुब्धं न्यायभाषिणम्	१, ६९ (ख)
अभ्युक्ष्य पञ्चगव्येन	८, ८६	अल्पकालं ऋणं कृतम्	१०, १०३
अभ्रातृपितृमातृकः	२६, १११	अल्परक्षस्य पञ्चमम्	२९, ११
अमात्यं स्थापयेत् द्विजम्	१, ७१	अल्पार्थे सुकराः सदा	८, ३४
अमात्यादिभिरेते च	१, २४	अल्पमूल्यं तु संस्कृत्य	२२, १७
अम्बु तृषितजन्तुषु	१, ८९	अर्हन्ति तु कदाचन	५, २४
अयथोक्तं प्रदत्तं चेत्	८, १५	अवधित्यागमात्रेण	३, ४१
अयशो महदाप्नोति	१, ७७	अवध्या ब्राह्मणा गावः	९, ९

अवश्या सा भवेत् पश्चात् २५, ३
अवसादमवाप्नुयात् २७, ५
अवाच्यसारं सन्दिग्धम् ३, २८
अवाच्या बडवा स्मृता १६, १३
अविज्ञातक्रयो दोषः १२, १२
अविज्ञातविशेषत्वात् १२, १५
अविज्ञातं तु यत्क्रीतम् १८, ८
अविज्ञाताश्रयात् क्रीतम् १२, १०
अविदित्वा तु ये नृणाम् २२, १५
अविभक्तविभक्तानाम् २६, ६६
अविभक्तैश्च कर्तव्याः २६, १४५
अविरोधेन पार्थिवः १, १११
अविशेषेण सर्वेषां ७, ९
अव्याख्यानवगम्यमेतत् ३, ५
अव्यायच्छन्नविक्रोशन् १६, १५
अव्याहतं लेखभोगम् ७, ३५
अव्याहता त्रिपुरुषी ७, ३४
अशक्तालसरोगार्त ७, ४७
अशक्तालसरोगार्त १३, ३
अशान्तलाभे च ऋणे १०, ३९
अशास्त्रविहितं यच्च २९, १५
अशीतिभागो वर्धेत १०, २२
अशीतिभागो वृद्धिः स्यात् १०, ४
अशुद्धो वधमर्हति २३, २६
अशुभं कर्मविज्ञेयम् १५, १८
अशुभं दासकर्मोक्तम् १५, १६
अशुभं शुभमेव च १५, १६
अशुश्रूषाभ्युपेत्यैतत् १५, २
अशेषमानुषाभावे ८, ४७
अशेषं प्रतिभावयेत् ५, ५१
अश्वरूप्य हिरण्यानाम् १८, १०
अष्टमम् * * दैवतम् ८, ५५
अष्टमं फालमित्युक्तम् ८, ४
अष्टाङ्गुलं भवेद्दीर्घम् ८, ८०
अष्टादश पदो वादो २, २६
असकृद्वादिनां नृपः १, १६९
असङ्करेण वक्तव्यो २, १६
असत्याः सत्यसदृशाः १, ११७
असत्सङ्गे विशेषेण २५, ९
असत्सदिव दृश्यते ६, ३३
असन्दिग्धमनाकुलम् ३, ५
असंबन्धकृतश्चैव १, १२३
असम्भूय सुतान् सर्वान् २६, ३८
असंख्यातमदर्शितम् ११, २
असंभाव्यमसाध्यं तम् २, १२
असंसृष्ट्यपि चादद्यात् २६, ११७
असंस्कृता भ्रातरस्तु २६, २७
असंस्कृतास्तु यास्तत्र २६, २६
असाध्यं वा विरुद्धं वा २, ८
असाध्याद्यर्थमाकुलम् २, २०
असाक्षिके चिरकृते ७, ६८
असुतस्य प्रमीतस्य २६, ९४
अस्वतन्त्रकृतश्चैव १, १२२
अस्वतन्त्रेण मूढेन १८, ४
अस्वामिना कृतो यस्तु १०, ६०
अस्वामिना तु यद्भुक्तं ७, ४४
अस्वामी सोऽभिधीयते १२, २
अहत्वा भ्रूणहा स स्यात् २३, १९
अहमुद्देशतां वच्मि ८, ५
अहं पूर्विकया यातौ १, १७२
अहं पूर्विकया यातौ ३, २५
अक्षराणां विहन्यते ६, ४६

आ

आक्रुष्टस्तु समाक्रोशन् २१, १९
आक्रोशकस्तु विप्राणाम् २०, १८
आगतानां विवदताम् १, १६९
आगन्तस्तु शरग्राही ८, ६०
आगन्तुकाः क्रमायाताः १३, २१
आगमं च प्रमाणं च १९, २८

आगमं वाऽपि संसदि	७, ३९	आध्यादिविधिसंस्मृतम्	२६, ९९
आगमेनापि शुद्धेन	७, ३०	आनीते मध्यमे बाणे	८, ६१
आगमैर्मूल्यकल्पना	१८, ११	आनीय ऋणिकाद्धनी	१०, ९०
आगमोऽपि बलं नैव	७, ३३	आपश्चैवानिलोऽनलः	८, १९
आग्नेयं मण्डलं त्वायम्	८, ५४	आपत्कालकृता नित्यम्	१०, १२
आचतुर्थादिति स्थितिः	२६, ६८	आपत्स्वनन्तरा वृत्तिः	७, १४
आचारकरणे दिव्ये	३, ४०	आपदं ब्राह्मणस्तीर्त्वा	७, १७
आचारहीनः पुत्रस्तु	२६, ३७	आमन्त्रिता च नागच्छेत्	१६, १३
आचारेणावसन्नोऽपि	३, २१	आमन्त्र्य पूजयेद्गन्धैः	८, ८३
आचार्याश्चेति शिल्पिनः	१३, ३५	आम्नाये स्मृतितन्त्रे च	२६, ९२
आचार्यः शिष्य एव वा	२६, १२४	आयच्छेच्छक्तितः क्रोशेत्	१६, १६
आचार्ये त्रिगुणं ज्ञेयम्	१४, ११	आयव्ययज्ञैः शुचिभिः	१३, १
आजन्मनश्चामरणात्	५, ३३	आयव्ययेऽन्नसंस्कारे	२, ५७
आज्यं विना यथा तैलम्	२६, ७८	आयसं द्वादशपलं	८, ७९
आज्ञासेधव्यतिक्रमः	२९, १३	आयसीम् वा सुशोभनाम्	८, ७४
आढ्यस्य निकटस्थस्य	६, ५१	आयसे मृण्मयेऽपि वा	८, ७३
आततायिद्विजाग्र्याणाम्	२३, ४	आयुधी तूत्तमः प्रोक्तः	१५, १३
आततायिनमुत्कृष्टम्	२३, १८	आयुधीयाश्च विग्रहे	१, १६५
आतिष्ठेद्बलमुत्तमम्	१, ३८	आयुधैश्च प्रहरणैः	२१, १
आत्मदारार्थलोकानाम्	१, २८	आयुषः क्षपणार्थं तु	२६, १००
आत्मानं दर्शयन्ति ये	२२, १६	आरम्भकृत् सहायश्च	२३, १५
आत्मिके शतसाहस्रम्	१४, १२	आरम्भकृत्सहायश्च	२३, २२
आदाय दापयेत् श्राद्धम्	२६, ९७	आरम्भकोऽनुबन्धी च	२१, ३
आदित्यचन्द्रदेवादि	१, ८७	आर्तानां तु गदैर्नृणाम्	८, ६९
आदित्यानां तथायनम्	८, २०	आर्तार्ते मुदिता हृष्टे	२५, १३
आद्यौ तु वितथे दाप्यौ	१०, ७८	आर्द्रवाससमागतम्	८, ७७
आधर्य मनुरब्रवीत्	३, २०	आलोच्य च सुनिश्चितः	२, १८
आधानं विक्रयो दानम्	१०, ४६	आविद्याग्रहणाच्छिष्यः	१५, २०
आधानं फलसङ्ग्रहात्	६, ४४	आवेदयति चेद्राज्ञे	१, १२१
आधिर्बन्धः समाख्यातः	१०, ३८	आवेद्य तु गृहीतेऽर्थे	२, ३१
आधिलेख्यं ततः परम्	६, ७	आश्रयः शस्त्रदाता च	२३, १५
आधिलेख्यं तु तत्स्मृतम्	६, १४	आसन्ने सैनिकः संख्ये	१, १३७
आधिस्तु भुज्यते तावत्	१०, ३७	आसिद्धः तं न लङ्घयेत्	१, १५४
आधिस्तु सोदये द्रव्ये	१०, ६९	आसिद्धश्च न लङ्घयेत्	१, १६२
आध्यर्थमाधिलेख्यं स्यात्	६, ९	आसेद्धा तु स्वमासेधम्	१, १६१

आसिद्धस्तु परासेधम् १, १६६
आसीनः स्थित एव वा १, २७
आसेद्धा नोत्सृजेत्स्वयम् १, १६२
आसेधयंस्तु नासेध्यम् १, १६३
आसेधयंस्त्वनासेध्यम् १०, ९६
आसेधयेदनासेधैः १, १६७
आसेधयेद्विवादार्थी १, १५८
आसेधयोग्य आसेधम् १, १६८
आसेधव्यानि वादिनाम् १, १६०
आसेधाज्ञाव्यतिक्रमः २, २७
आहर्ता शोधयेद्भुक्तिं ७, ३९
आहर्त्रा तत्सुतेन वा ७, ३१
आहारोच्छ्वसनादिभिः १, १६७
आह्वानार्थमतःपरम् १, १४६
आहिताग्निषु तद्वयम् १४, ११
आहूतः प्रपलायी च ३, १०
आहूत प्रपलायी च ३, ३४
आहूतस्त्ववमन्येत १, १४७
आहूतो यत्र नागच्छेत् ५, ४५
आहूतो यस्तु नागच्छत् १, १४४
आहूय यः कृतः साक्षी ५, ९
आहृत्य स्थापयेत् तत्र १, ३०
आहृत्य स्थापयेत् तत्र १७, २
आहैको दर्शयामीति १०, ७४

इ

इतरेषां प्रदीयते ६, २९
इतरैः श्वशुरे मृते २६, १०४
इतरो वर्तयेच्छिरः ८, १७
इत्येते द्वादशादित्याः ८, २२
इत्येष त्रिविधो मृतः १५, १२
इति कात्यायनोऽब्रवीत् १०, ४७
इति तस्य विधिक्रमः ७, १
इति धर्मो व्यवस्थितः २६, १२२
इति धर्मो व्यवस्थितिः ७, ३२
इति धर्मो व्यवस्थितः २६, ४६
इति निर्दोष उत्तरे ४, १
इन्द्रो विवस्वान् पूषा च ८, २१
इमानप्यनुयुञ्जीत १९, १२
इमान् धर्मान् कलियुगे २३, ४
इषूंन्न निक्षिपेद्विद्वान् ८, ६२
इष्टकोपलकाष्ठैश्च २१, १०
इष्टापूर्तं तथैव च २६, ९१
इह कीर्तिं राजपूजाम् १, ९७
इहैव तस्य देवत्वम् १, ५४

उ

उक्ते तु साक्षिणो राज्ञा ८, ४३
उक्तेऽर्थे साक्षिणो यस्तु ५, २८
उक्तो यादृच्छिकस्तु सः ५, १२
उज्जामादिकमादाय १०, १२३
उक्त पञ्चगुणा शाके १०, १८
उक्तप्रकारो विज्ञेयः २६, ४९
उक्तं तै र्न विचारितम् २६, ४७
उक्ता नियोगो मण्डना २५, १६
उत्क्रामन्तं च तद्वचः १, १५८
उत्क्रामन्दण्डमर्हति १, १६८
उत्क्रामन्नापराध्नुयात् १, १६३
उत्कृत्य लिङ्गवृषणौ २४, १३
उत्कृष्टश्चापकृष्टं च ७, १६
उद्गाता चाप्यनः क्रये १३, १९
उत्तमं शास्त्रवेदिभिः २४, ८
उत्तमर्णाधमर्णेभ्यः २६, ३४
उत्तमर्णेन वादितः १०, १२७
उत्तमस्त्वस्थिभेदे स्यात् २१, ११
उत्तमस्त्वायुधीयोऽत्र १५, १२
उत्तमस्याधिकः प्रोक्तः २०, ८
उत्तमाधममध्यानाम् १, ९५
उत्तमो मध्यमोऽधमः १५, ११
उत्तरं चतुर्विधं सम्प्रति ३, ६

उत्तरं तद्विदो विदुः ३, ५
उत्तरं व्यवहारतः ३, १७
उत्तरान्तर्गतं वापि २, १७
उत्तरार्थं प्रतिज्ञार्थम् ४, १०
उत्तरे मद्यपा नार्यः १, १२९
उत्तरे स्याच्चतुर्थे तु ४, ८
उत्तरोत्तरबन्धेन १०, ६१
उत्तरौ तु विसंवादे १०, ७८
उत्पन्नमधिकं ततः १०, ६७
उत्पन्नाश्चात्यासन्ना ये ७, ५०
उत्पादको यदि स्वामी १५, २५
उत्सवे च पितृ भ्रातृ २५, ८
उत्सृजेच्चेद्दमो दाप्यः १, १५७
उत्सृजेत् क्षत्रवृत्तिं ताम् ७, १७
उत्क्षेपकस्तु संदंशैः २२, ६
उत्क्षेपकाः सस्यहराः २२, ४
उदूह्यते दाक्षिणात्यैः १, १२९
उद्धरेल्लेख्यमाहर्ता ६, ३९
उद्धारपत्रं तत्प्रोक्तम् ६, १७
उद्धारं ज्यायसे दत्वा २६, ११
उद्धृत्य कूपवाप्यम्भः २६, ३
उद्यतेऽश्मशिलाकाष्ठैः २१, ८
उद्याममुदयादानात् ६, ४४
उन्मत्त-क्रुद्धलुब्धार्था १, ६४
उन्मत्तजडबालानाम् ६, ५२
उन्मत्तमत्तनिर्धूता १, १७३
उन्मत्तव्यसनातुरैः ६, ३०
उन्मत्तार्ताः साहसिकाः ५, ४०
उपच्छत्राणि चान्यानि १९, १७
उपजीव्य मतानि तु १, ५६
उपधां वा प्रयोजयेत् ७, ६८
उपधौ कूटसाक्ष्ये च ३, ११
उपपातकशंसनम् २०, ३
उपर्युपरिवृद्धीनाम् १, ९६
उपर्युपरिभापताम् ५, १३
उपलिप्ते शुचौ देशे ८, ८९
उपस्थानमथान्ततः १५, १८
उपस्थाप्य विपत्तौ (ग) १०, ७९
उपस्थिताः परीक्ष्या स्युः ५, ४३
उपस्थिते ततस्तस्मिन् २, ५
उपाध्याये तु तद्वयम् १४, ११
उपायैश्चोद्यमानस्तु २, ४
उपायैः शमयेन्नृपः १, ४०
उपांशुजनविक्रीतम् १२, २
उपेक्षमाणास्ते भूपाः १, ९९
उपेक्षया विनश्यन्ति १०, ५४
उपेक्षी कार्ययुक्तश्च २३, १६
उपोषितं ततः स्नातम् ८, ७७
उभयोः परिकीर्तितम् १०, ७१
उभयोः प्रतिभूः ग्राह्यः १, १५६
उभयोरपि शस्यते ३, ४५
उभयोरपि सन्दिग्धम् २७, ९
उभयोरपि च स्मृतम् ११, १५
उभयोरपि च स्मृतः १८, २
उभयोः संमतः साधुः ५, २
उभयो ह्यस्य तद्विधः ७, ३
उभाभ्यां यस्य विश्वस्तम् ५, १५
उभौ चार्थानुसारेण १०, ६५
उभौ वा श्रोत्रियौ ख्यातौ ५, १
उषरं मूषिकव्याप्तं १३, २९

ऊ

ऊढया कन्यया वाऽपि २६, २९
ऊनमभ्यधिकं वार्थं ५, ५२
ऊनाधिकं पूर्वपक्षे २, २२
ऊनाधिकं तु यत्र स्यात् ५, ५४
ऊनाधिकं तु यत्रोक्तम् ५, ५१

ऋ

ऋक्थिभिर्वा परैर्वाऽपि ७, ४२

ऋग्यजुस्सामलक्षणा १५, ६
ऋणन्यासक्रियादिके ५, ९
ऋणभाग्द्रव्यहारी च १०, १२०
ऋणमात्मीयवत् पित्र्यम् १०, ११४
ऋणमुद्राहयेद्धनीं १०, ९८
ऋणमुद्वाह्य लेखितमिति २६, ४८
ऋणमेवंविधं पुत्रान् १०, १०९
ऋणलेख्यं मनीषिभिः ६, १७
ऋणवान् म्रियते यदि १०, १०४
ऋणं दद्याद्धनी सदा १०, ५
ऋणं दद्युरभाविताः १०, ८३
ऋणं दद्युः यथांशतः १०, ११६
ऋणं दसं च दाप्यः स्यात् ५, ४५
ऋणं दाप्याः शनैः शनैः १०, ८४
ऋणं देयमदेयं च १०, ३
ऋणं देयं विभावितम् १०, ११०
ऋणं देयं सबन्धकम् १३, २३
ऋणं धर्मादितो ग्राह्यम् १०, १०८
ऋणं पुत्रकृतं पित्रा १०, १२४
ऋणं लेख्यं गृहं क्षेत्रम् २६, ६४
ऋणं सर्वं तु पैतृकम् १०, ८१
ऋणात्पिता मोचनीयः १०, ११६
ऋणानुरूपां परेतो १०, ५२
ऋणार्थे कर्म कारयेत् १०, ९३
ऋणादानप्रधानानि १०, २
ऋणादानं प्रयोगादि ११, १
ऋणादानमिति स्मृतम् १०, ३
ऋणादिकेऽपि समये ६, ३
ऋणादिकेषु कार्येषु ४, ९
ऋणादिकेषु कार्येषु ८, ७
ऋणार्थं चैव गृह्यते १, ४
ऋणिकं तत्र तोषयेत् १०, ४३
ऋणिकेन तु या वृद्धिः १०, १२
ऋणिको दाप्यते यत्र १०, ९१
ऋणिको यदि निह्नुते ६, ३७
ऋणिस्वहस्तसन्देहे ६, ५४
ऋणि साक्षि लेखकानाम् ६, ३
ऋणि साक्षि लेखकानाम् ६, ४३
ऋणी च न लभेद्बन्धम् १०, ६५
ऋणी च न लभेद्बन्धम् १०, १२५
ऋणिद्रव्यार्पणे तथा १०, ७३
ऋणी न लभते बन्धम् १०, ७१
ऋणी बन्धमवाप्नुयात् १०, ४९
ऋणी बन्धमवाप्नुयात् १०, १२५
ऋणी मोक्षितुमर्हति १०, ४९
ऋणे लेख्यं साक्षिणो वा ४, २०
ऋत्विक् पुरोहितामात्याः ९, १६
ऋत्विगादिर्नियुक्तस्तु ३, ३०
ऋत्विग्वादे नियुक्तश्च १, १३८
ऋत्विजो दक्षिणा दमः १, ११६
ऋतुत्रयस्योपरिष्टात् १०, ३५
ऋषिभिः तत्त्ववेदिभिः ४, ६
ऋषिभिश्च पुरातनैः २६, ६८

ए

एक एवौरसः पित्र्ये २६, ७०
एक एव प्रमाणं स्यात् ५, २
एक एव प्रमाणं स्यात् ५, २०
एककाले समानीते ३, २६
एकक्रियानिबन्धेन १०, ४६
एकच्छायाकृतं सर्वम् १०, ११२
एकच्छायाप्रविष्टानाम् १०, १११
एकत्र कुलपातं तु १९, २३
एकत्र च विशेषितम् १०, ४७
एकदेशोपभोगेऽपि ७, ३३
एकद्वित्रिचतुर्भागान् १३, ३५
एकपाकेन वसताम् २६, ५
एकं भवेद्विभक्तानाम् २६, ५
एकमेव भवेल्लेख्यम् ६, ५७
एकशय्यासनं क्रीडा २४, ८

एकस्त्वनेकधा प्रोक्तो	१, ६७
एकस्य बहवो यत्र	२३, १४
एकस्य बहुभिः सार्धम्	१, १३५
एकस्यार्थस्य सिद्धये	६, ५७
एकस्मिन्यत्र दृश्येते	२, ४५
एकस्मिन् यत्र निधनम्	२२, ७
एकस्यापि सुते जाते	२६, ७९
एकां स्त्रीं कारयेत्कर्म	२६, २
एकाङ्गस्यापि दर्शनात्	८, ६१
एका चेत्पुत्रिणी तासाम्	२६, ८०
एकाहत्र्यह-पञ्चाह	३, ४
एकाहं स्यात् परीक्षणम्	१८, १०
एकैकं तु त्रिधा भिन्नम्	२०, १
एकैकः पुनरेतेषाम्	१५, ५
एकैकानेकधा भिन्ना	४, ६
एकैको द्विविधः प्रोक्तः	९, २
एकोऽप्युभयसम्मतः	१९, ३३
एको ह्यनीशः सर्वत्र	१४, ८
एतत् सङ्ग्रहणं प्रोक्तम्	२४, ८
एतत् सङ्ग्रहणस्योक्तम्	२५, १
एतद्दशाङ्गकरणम्	१, ६०
एतद्दशाङ्गकरणं	१, ८३
एतद्राज्ञा विशेषतः	६, ५७
एतद्द्वयं समाख्यातम्	१२, १२
एतद्द्वयं समाख्यातम्	१२, १५
एतद्विधानमाख्यातम्	७, २२
एतानि वादिनोऽर्थस्य	३, २९
एतान्यर्थसमुत्थानि	१, १३
एतावदेव साध्वीनाम्	२६, ८५
एते च शपथाः प्रोक्ताः	८, ३४
एतेषां समवेतानाम्	१, १२४
एवं क्रियाप्रवृत्तानां	१३, १८
एवं दुष्टं नृपस्थाने	६, ३४
एवं धर्मो न हीयते	७, ५१
एवं धर्मो न हीयते	१०, २८
एवं धर्मो न हीयते	१९, ३९
एवं धर्म्यो धनागमः	७, १३
एवं परम्पराज्ञाने	१९, २२
एवं परीक्षितं सभ्यैः	१, १२५
एवं पृष्टः स यद्ब्रूयात्	१, १४६
एवं यत्रर्णिको ब्रूते	१०, ९६
एष वादिकृतः प्रोक्तो	२९, १
एवं वादिकृतान् वादान्	२७, ११
एवं विचारयन् राजा	८, ९२
एवं विदित्वा यः साक्षी	५, ३५
एवंविधस्तु यो भोगः	७, २५
एवंविधा ब्रह्मदेया	७, ५७
एवंविधायोपलिप्य	८, ८७
एवंविधं राजकृतम्	६, २५
एवं शास्त्रोदितं राजा	९, ३२
एवं संख्या निकृष्टानाम्	८, ४८
एवमादिगुणान् सम्यक्	२, १८
एवमादिष्वशीति * * *	१०, ३५
एष एव विधिर्ज्ञेयः	२७, २
एष एव विधिः स्मृतः	२६, ८२
एष एवोदितो धर्मः	११, १८
एष दण्डः समाख्यातः	२०, १९
एष दण्डः समेषूक्तः	२१, ७
एष दण्डो हि शूद्रस्य	९, २०
एष धर्मः समाख्यातः	१, ४४
एष धर्मः समाख्यातः	१३, ३२
एष साक्षिविधिः स्मृतः	५, ५२
एषां कर्माश्रया भृतिः	१५, १२
एषां मूर्धा नृपोऽङ्गानाम्	१, ८१
एषां मूल्यसमो दमः	२३, ७
एषाऽखिलेनाभिहिता	१४, १
एषामेव प्रभेदोऽन्यः	१, १०
एषा हि स्वामिभृत्यानां	१७, १
एषोऽध्वरसमः प्रोक्तो	१, ११७
एषोदिता घातकानाम्	२३, २४

ऐ

ऐरणं धान्वनं तथा १, ४५

औ

औदकं पार्वतं वार्क्ष्यम् १, ४५
औरसे पुनरुत्पन्ने २६, ४४
औरसः पुत्रिका तथा २६, ७७

क

कश्चित्कुलात्मनश्चिह्नम् २१, १८
कण्टकोद्धरणे नित्यं १, ३८
कथञ्चन न कुर्वीत ७, १५
कथमन्यो धनं हरेत् २६, १२९
कथमन्यः समाप्नुयात् २६, ९३
कथयाम्यनुपूर्वशः १, ५
कथं गृह्णीत मानवः २६, १२७
कथं तत्र विचारणा १०, ६३
कथं तत्र विचारणा १४, ३९
कथं तेनैव वक्त्रेण १, ३६
कथयित्वोत्तरं सम्यक् ४, २
कदाचिद्वा प्रमीयेत २६, १०७
कन्यकाश्च यथाविधि २६, २५
कन्यकानां त्वदत्तानाम् २६, २२
कन्याया दूषणे स्तेये ३, ११
कन्याहरणदूषणे २, २४
कपाली च विशांपतिः ८, २४
कः मम पदं कार्यम् ८, ५७
करणेन विभावितम् १०, १२८
करणं कारयेद्वापि १३, २२
कराग्रं योऽनु धुनुयात् ८, ७८
करिष्यति वृषोत्सर्गम् २६, ९१
करीषमिष्टकाङ्गार १९, १९
करीषास्थितुषाङ्गार १९, २०
कर्णनासाकरच्छेदे २१, १२
कर्णौष्ठघ्राणपादाक्षि २१, १३
कर्तव्याश्च तथाविधाः १, ३३
कर्तव्यास्तु महत्तमाः १७, ९
कर्तव्यो मध्यमो दण्डो २१, १२
कर्तव्यो रिक्थिभिः सदा २६, ५२
कर्तव्यं वचनं तेषाम् १७, १०
कर्तव्यः प्रथमो दमः २१, ८
कर्ता तु विवदेत् स्वयम् २, २५
कर्तुं सर्वैर्विधानतः २५, १७
कर्म कुर्यात् प्रतिज्ञातम् १५, १०
कर्मणापि समं कुर्यात् १०, ९२
कर्म तत्स्वामिनः कुर्यात् १५, ८
कर्म प्रोक्तं पृथक् पृथक् १, ८८
कर्म स्त्रीणामुदाहृतम् २५, ११
कर्मानुरूपं निर्वेशम् १३, ३४
कर्मापि द्विविधं प्रोक्तम् १५, १६
कर्मार्हं ते करिष्यामि ६, १६
कलहे साहसेषु च ३, ११
कलहापहृतं च यत् २१, १५
कलहाय कृतं च यत् २१, २२
कल्पनीया परीक्षकैः ८, ४८
कल्पनीया यथांशतः १३, ८
कल्पनीयो मनीषिभिः २०, १९
कल्पयेद्दैविकीं क्रियाम् ४, १४
कल्पयेन्मानुषीं क्रियाम् ४, १०
कल्पितः पूर्ववादिना ३, १
कश्चिदष्टविधः स्मृतः २, ३६
कर्षको वापसंग्रहे १, १३२
कक्षच्छेदे तुलाभङ्गे ८, ५१
काणं खञ्जं विनाऽऽदद्यात् १३, ३१
काण्डपृष्ठ इतिस्मृतः ७, १९
काण्डपृष्ठश्च्युतो मार्गात् ७, १८
काण्डपृष्ठा न संशयः २६, ७४
काण्डपृष्ठो न संशयः २६, ७५
कानीनश्च सहोढश्च २६, ७३
कामक्रोधप्रतिश्रुतम् १०, ११८

कामतश्च शूद्रावरोधजस्य	२६, ८३	कारणं तूत्तरं पृथक्	३, १४
कामयेत् तत्र सा दण्ड्या	२४, १६	कार्ये वाऽधर्मसंयुक्ते	१४, १७
कामात्पुरीषं कुर्याच्च	१९, ५२	कार्षापणसहस्रं तु	८, ११
कामिनीषु विवाहेषु	८, ३९	कार्षापणान्ता सा दिव्ये	८, २८
कामं तदपि गृह्णीयात्	२, ४०	कार्षिकः ताम्रिकः पणः	८, ९
कायिका कर्मसंयुक्ता	१०, १०	कालशक्त्यानुरूपतः	२, ३४
कायिका कालिका चैव	१०, ९	कालिका यस्य चादिनाम्	१०, ३६
कायिकां भोगवृद्धिं च	१०, १६	काले कार्यार्थिनं पृच्छेत्	१, १४०
कारयेन्निष्कृतिं कृच्छ्रम्	२४, १९	कालं दिग्भागमेव च	७, ४९
कारयेन्मण्डलान्यष्टौ	८, ५३	कालं प्रार्थयते यत्र	३, ३
कारयेन्मरणादृते	२१, २	काष्ठपाषाणचर्मणाम्	१३, ३३
कारिता ऋणिना कृता	१०, १०	काष्ठानां चन्दनादीनाम्	१०, २०
कारिता च शिखावृद्धिः	१०, ९	काङ्क्षन्ति पितरः पुत्रान्	२६, ८९
कारितां च शिखात्मिकाम्	१०, १६	किण्वचर्मास्थिवर्मणाम्	१०, २३
कारुका रक्षकास्तथा	१, ३४	कितवास्तु परीक्षकाः	२७, ९
कार्पासस्य चतुर्गुणा	१०, २०	कितवाः पूर्वदूषिताः	५, ४०
कार्पासास्थीनि भस्म च	१९, २०	कितवाः सूचकास्तथा	५, ३
कार्यदर्शनमारभेत्	१, ४८	किं कार्यं का च ते पीडा	१, १४५
कार्यबाधाविहीनस्तु	२, १०	कीनाशानां पुरातनः	१, ४४
कार्यमध्यगतोऽपरः	५, ४	कीनाशशिल्पिभृतकाः	१९, २७
कार्यमध्यगतस्तथा	५, २०	कीनाशानां पुरातनः	१३, ३२
कार्यमध्यगतः तथा	५, १५	कीनाशाः कारुकाः मल्लाः	१, ७४
कार्यमध्यगतस्तथा	५, २	कीर्ति धर्मश्च वर्धते	२३, २६
कार्यमस्वामिरंशतः	१७, १२	कुकृतं पुनरुद्धरेत्	९, २३
कार्यमुच्छ्रावणालेख्यम्	२६, १४८	कुटुम्बार्थेऽध्यधीनोऽपि	१०, ११५
कार्यसिद्धिर्भविष्यति	१८, १२	कुटुम्बभक्तवसनात्	१४, ३
कार्यं चापि निवेदितम्	५, १५	कुटुम्बभरणादिकम्	१४, ७
कार्यं प्रब्रूयुरन्यथा	५, ३६	कुड्यव्यवहितो यस्तु	५, ८
कार्यमात्महितैषिणा	९, १३	कुत्सितात्सीदतश्चैव	१०, ६
कार्यः कृतानुरूपस्तु	२१, ९	कुरुते दानहरणम्	१९, २३
कार्याणाञ्च बलाबलम्	१, १५४	कुर्याच्चन्द्रार्ककालिकम्	६, १२
कार्याणि वृषलैः सह	१, ७२	कुर्यात् कर्म गुरोर्गृहे	१५, ७
कार्यातिपातिव्यसनि	१, १५०	कुर्यादभ्युदयं ततः	२६, १३९
कालं देशञ्च विज्ञाय	१, १५४	कुर्यादलग्नकौ रक्षेत्	१, ६०
कारणं कारणोपेते	३, २२	कुर्यान्न्यूनाधिकं तुल्यम्	१०, ५८

कुर्युः कार्याण्यनन्तरम्	१७, ७	कुसीदाद्यैः पदैर्हीनो	२, ११
कुर्युः कार्याणि ते नृणाम्	१, ९२	कुसीदं च परस्परम्	२६, १४७
कुर्युः प्रकृतयस्ततः	१, ३४	कुसुमैश्च सितासितैः	८, ८३
कुर्वन्ति कुशला जनाः	६, ३३	कुहका शङ्कया नृपः	८, ६७
कुर्वन्ति सदृशं लेख्यम्	६, ४०	कूटलेख्यकृतो नराः	५, ३६
कुर्वन्तीह न संशयः	८, १६	कूटलेख्यं तु तत् प्राह	६, ३१
कुर्वन्निर्णयपालनम्	९, ३२	कूटसभ्यः कूटसाक्षी	५, ३४
कुर्वीत पुनराह्वानम्	१, १४४	कूटहृत्पाशहारकः	४, १५
कुलश्रेणिगणादयः	१, ९२	कूटाक्षदेविनः पापाः	२७, ७
कुलश्रेणिगणादीनाम्	६, ४९	कूटाक्षदेविनः क्षुद्रा	२२, १२
कुलश्रेणिगणाध्यक्षाः	१, ९३	कूटाक्षैः कपटेन वा	२७, ६
कुलश्रेणिगणाध्यक्षाः	१७, १७	कूपवृक्षादिलेखयेत्	१८, १७
कुलादिभिः निश्चितेऽपि	९, २३	कूपं तडागं गृहमुन्नतञ्च	१८, १८
कुलादिभ्योऽधिकाः सभ्याः	१, ९४	कृतकालो यथाविधि	१०, ५०
कुलानि श्रेणयश्चैव	१, ७५	कृतघ्ने क्लीबकुत्सिते	८, ६८
कुलानुबन्धव्याघात	२६, ८	कृतदुर्गस्तु शास्त्रतः	१, ३८
कुलायनं निरोधश्च	१७, १२	कृतपूर्वाक्षरादिभिः	६, ५५
कुलीनदक्षानलसैः	१३, १	कृतमस्वामिना यच्च	६, ५८
कुलीना साक्षिणोऽनिन्द्याः	५, ३८	कृताऽकृता वा पुत्रस्य	२६, १३२
कुले जातां प्रसूतिकाम्	१, १५३	कृतान्नं चाकृतान्नेन	२६, ५१
कुलैर्यन्न विचारितम्	१, ९३	कृतेऽकृते वा विभागे	२६, ६३
कुल्यः स परिकीर्तितः	५, १०	कृते कर्मणि यः स्वामी	१६, ११
कुल्यानां वसतां सह	२६, ६८	कृते त्रेतायुगे नराः	२५, १७
कुल्याभावे तु बन्धुभ्यः	१४, १३	कृतोपकारादाप्तं च	७, ४
कुल्याभावे स्वधादाता	२६, १२४	कृतं चेदेकदिवसे	१०, ६३
कुल्याभेदकबाधकाः	१९, २७	कृतं रूपार्थलोभेन	२४, ५
कुशलाः कूटकारकाः	६, ४०	कृतं लेख्यं न सिध्यति	६, ३०
कुषीदविधिना ऋणम्	१०, १०२	कृतं संवित्तिपत्रकम्	६, १०
कुषीदाधिविधिस्त्वेष	१०, ६८	कृतः शौद्रः तथैव च	२६, ७२
कुसीदकृषिवाणिज्य	७, ४	कृत्रिमं कुर्वते तु ये	२२, १८
कुसीदकृषिवाणिज्ये	९, २९	कृत्वा द्वारोपवेशनम्	१०, ९४
कुसीदकृषिवाणिज्ये	१०, १२२	कृत्वा पावनमात्मनः	७, १७
कुसीदपरिपालनम्	१, ८	कृत्वा वाधिं करोति यः	१०, ६२
कुसीदश्रेणिवर्तकाः	१, ७१	कृत्वोपस्थाननिश्चयम्	३, ४०
कुसीदाख्यमतः परम्	१०, ६	कृमिचोरव्याघ्रभयात्	१६, १६

कृशातिवृद्धं क्षुद्रं च १३, ३१
कृषिगोजीविनां स्मृतः १५, १४
कृषिगोरक्षवाणिज्यम् ७, १२
कृषिः कार्या विजानता १३, २७
कृष्णं च तत्र विज्ञेयः ७, २
कृष्यमाणाद्यथाक्रमम् १, ४३
कृष्यमाणे तथाष्टकम् १९, ५५
केवलं शास्त्रमाश्रित्य १, १११
कैवर्तान् मूलखानकान् १९, १३
कोऽर्थः पुत्रेण जातेन २६, ३६
कोशश्चैव तदर्धके ८, ३०
कोशपानं विसर्जयेत् ८, ६८
कोशेन लेख्यक्रियया १७, ७
कोशः प्रोक्तो मनीषिभिः ८, १३
कौमारी वैष्णवी तथा ८, २५
कौशेयं चोत्तमद्रव्यम् २३, ७
क्रमशः कल्प्यते वादो १५, ३
क्रमशः सम्प्रवक्ष्यामि १०, २
क्रमागते गृहक्षेत्रे २६, १०
क्रमागतं प्रीतिदायम् ७, ९
क्रमागतः शासनिकः ७, २५
क्रयकाले पण्यशब्दः १८, २
क्रयक्रीता तु या नारी २६, १०२
क्रयविक्रयानुशये १९, १
क्रयविक्रयानुशयः १, १२
क्रयविक्रयसञ्जातो १८, १
क्रयलेख्यं तदुच्यते ६, १३
क्रयलेख्यं दासलेख्यम् ६, ७
क्रयसिद्धेस्तु नैव स्यात् १८, १६
क्रयाधानसमन्वितः ७, २५
क्रये ग्रामाद्बहिर्गताः १८, २०
क्रान्तं पक्षत्रये क्रमात् १८, २०
क्रियते गौतमोऽवदत् २६, ७८
क्रियते निर्णयस्तत्र १, २०
क्रियते यत्र निर्णयः १, १९
क्रियमाणे तु कर्तव्ये ५, १२
क्रियया प्रतिपादयेत् ४, ४
क्रियाकारणमिष्यते ४, १
क्रिया च सफला भवेत् २५, ५
क्रियाणां सर्वनाशः स्यात् ६, ४६
क्रियादानमनिच्छति ३, १६
क्रिया न दैविकी प्रोक्ता ४, १२
क्रियापादः तथा वाच्यः १, १७
क्रियापादस्तथैव च २, १
क्रियाभेदस्तदा भवेत् १०, ५७
क्रियाभेदः स उच्यते १०, ५८
क्रियाभेदांश्च तत्वतः १०, २
क्रियाभेदात्प्रभिद्यते १५, ५
क्रियाभेदादनेकधा १, १३
क्रियाभेदादनेकधा ६, ८
क्रियाभेदान्निबोधत १०, ५६
क्रियाभेदान्मनीषिभिः ९, २
क्रियामुक्त्वान्यथा ब्रूयात् २, २१
क्रियायां प्रतिवादिना ५, २४
क्रियावधारणोपेतम् ६, २७
क्रियावादी स उच्यते १०, ९६
क्रियासम्भोगमेव च ७, ६
क्रीतं तत्स्वामिने देयम् १८, ८
क्रुद्ध-हृष्ट-प्रमत्तार्त १४, १५
क्रूरा लुब्धाश्च ये नराः २६, १४२
क्रेता मूल्यमवाप्नुयात् १८, ७
क्रेतुः शुद्धिः ततो भवेत् १२; ५
क्रेतृनास्तिकयोः द्वयोः १२, १६
क्रेत्रा ज्ञात्यादयः स्मृताः १८, १३
क्रेत्रे च विक्रेतुरिदं वदन्ति १८, १८
क्रेत्रे मूल्यं प्रदाप्यास्ते २२, १८
क्रेत्रे राज्ञे मूल्यदण्डौ १२, ७
क्रोधलोभविहीनस्तु १, २२
क्रोधादिना निमित्तेन २३, १३
क्षतस्याल्पमहत्वं च २३, २०

क्षत्रजाः त्रिद्वयेकभागः २६, ४१
क्षत्रवृत्या भृते जने ७, १७
क्षत्रियस्य हुताशनः ८, १२
क्षत्रियस्याभिशंसने २०, १२
क्षत्रियादिसुताय वै २६, १२१
क्षत्रियानग्निहोत्रिणः १, ३०
क्षत्रिये त्रिगुणं दानम् १४, १०
क्षत्रियं तत्र योजयेत् १, ७९
क्षत्रियं मध्यमं चैव २०, १६
क्षत्रियं वाहनायुधैः ८, ३६
क्षत्रियं वाहनायुधैः १९, ३२
क्षमालिङ्गं च लेखयेत् २, ६
क्षमालिङ्गं न चेद्वदेत् ७, ५९
क्षयव्ययौ तथा वृद्धिः १३, २
क्षयश्वित्रादिरोगिणः १०, ११०
क्षयहानि यदा तत्र १३, ८
क्षयोदयेन चाल्पा च १९, ४२
क्षयोदयौ जीवनं च १९, ४२
क्षितिं यो न निवारयेत् ७, ४३
क्षिपन् विनयमर्हति २०, १४
क्षिपन् खस्रादिकं दद्यात् २०, ९
क्षिपेत् त्रैविद्यमेव वा १७, १५
क्षिप्रं निर्वास्यते ततः १७, १६
क्षीरिणश्चैव पादपान् १९, २
क्षेत्रजायाः सुतास्त्वन्ये २६, ७१
क्षेत्रजो गर्हितः सद्भिः २६, ७३
क्षेत्रमेकं द्वयोर्बन्धे १०, ४४
क्षेत्रयोरुभयोरपि १८, १२
क्षेत्रस्वामी लभेत ताम् १९, २५
क्षेत्रहानिः प्रजायते १३, २८
क्षेत्रादिकं यदा भुक्तम् १०, ६६
क्षेत्राद्युपेतं परिपक्वसस्यम् १८, १८
क्षेत्रारामगृहादीनि १, १६०
क्षेत्रारामाश्च लेखिताः ७, ३२
क्षेत्रोपकरणेन च १३, २७
क्षेत्रोपकरणं सेतुम् २३, ५
क्षेत्रं गृहीत्वा यः कश्चित् १९, ५४
क्षेत्रं यत्नेन वर्जयेत् १३, २९
क्षेत्रं ससस्यमुल्लङ्घ्य १९, २४
क्षेत्रांशं वा यदिच्छति २६, २८
क्षेत्रांशं वा यदृच्छया २६, १०३
क्षेपः पापेन योजनम् २०, २

ख

खादयेद्वा सारमेयैः २४, १७
खिलाद्वर्षावसन्ताच्च १, ४३
ख्यापितो जनसंसदि १, ३६

ग

गच्छतः स्वामिनः स्वाङ्गैः १५, १८
गच्छन्पूर्वात् स हीयते २, ७
गच्छेत्परमया शक्त्या ८, ५८
गणका वञ्चकाश्चैव २२, १२
गणको गणयेदर्थम् १, ९०
गणकः पश्चिमास्यस्तु १, १०९
गणनाकुशलैः नृभिः १०, ५५
गणनाकुशलौ शुची १, ७८
गणना वञ्चकाश्चैव २७, ७
गणाज्ञातं नियुक्तकैः १, ९४
गणार्थे वा ऋणं कृतम् १०, ३२
गणार्थे वा पणं कृतम् १७, २५
गणास्त्वधिकृतो नृपः १, ७५
गणेशायतनं विदुः ८, २६
गणैश्च श्रेण्यविज्ञातम् १, ९४
गन्धमाल्यैः समर्चयेत् ८, ८६
गन्धमाल्यैः समभ्यर्च्य २६, ६०
गमने सम्प्रमापणम् २४, १५
गयां यास्यति यः कश्चित् २६, ८९
गर्तानूपं सुसेकं च १३, ३०
गर्ते देयस्तथैव च २९, १२

गर्तोच्छिष्टाम्बुसेचनम् १९, ४९
गर्हिता शास्त्रवेदिभिः ३, २३
गर्ह्यतामेति सा ध्रुवम् २५, १०
गर्ह्या दण्ड्याश्च धर्मतः ५, ४७
गर्ह्यो दण्ड्यश्च धर्मतः २५, ५
गले बध्वावलम्बते २२, २१
गले बध्वावलम्बयेत् २२, ८
गवाक्षान्नोपरोधयेत् १९, ४७
गवां प्रचारे गोपालाः १, १६५
गवां भुक्ते तथेन्धने ८, ३९
गव्यं घृतमुपादाय ८, ७३
गात्रं च कम्पते यस्य ८, ७१
गायत्र्याद्यैश्च सामभिः ८, ८२
गायनास्तु समांशिनः १३, ३७
गिरिशश्च महायशाः ८, २३
गुडस्य लवणस्य च १०, १९
गुडे मधुनि चैवोक्ता १०, १९
गुणधर्मानतो राज्ञः १, ५
गुणवानिति यः प्रोक्तः १, ३६
गुणवाञ्छूद्रयोनिजः २६, १२५
गुणहीनस्य पारुष्ये २०, ९
गुणहीनस्य पारुष्ये २०, १३
गुणाधिकस्य दत्ता वा १९, ३०
गुणिद्वैधे क्रियायुक्ताः ५, ४६
गुप्तां तां वासयेद्गृहे २४, १८
गुरुकार्येष्वकोपयन् १, १५७
गुरुकार्येषु दण्ड्यः स्यात् १, १४८
गुरुपुत्रे तथैव च १५, २०
गुरुशिष्यौ पितापुत्रौ १, १२४
गुरून् ज्योतिर्विदो वैद्यान् १, २५
गुरून् पुरोहितान् पूज्यान् ९, १७
गुर्वेभ्यस्तूत्तरोत्तरम् १, ७५
गुल्मान् वेणूंश्च विविधान् १९, ३
गुह्याङ्गस्पर्शनोच्छिष्ट १५, १७
गूढः साक्षी स उच्यते ५, ८
गूढजः पुत्रिकासुतः २६, ७३
गूढे केशो विधीयते २६, ४०
गूढधारी स विज्ञेयः ५, १५
गृहं द्विजातयः सर्वे २६, ५३
गृहद्वाराशुचिस्थान १५, १७
गृहमागत्य या नारी २४, १६
गृहमानीय कारयेत् १०, १०४
गृहवार्यापणादिकम् १९, ४५
गृहवार्यापणं धान्यम् १०, ५४
गृहसंरोधनेन च १०, ८७
गृहसंरोधनेन च १०, ८७
गृहक्षेत्रविवादेषु १९, २६
गृहक्षेत्रादिकं क्रीत्वा ६, १३
गृहक्षेत्रापणादिकम् ७, ४४
गृहीतो मिथ एव वा ११, १६
गृहीतं दातुमर्हति ११, ११n
गृहीतं पालयेत् यत्नात् ११, ९
गृहीतः शङ्कया यस्तु २३, २५
गृहीतवेतनः कर्म १६, ५
गृहीतवेतनः कर्म १६, ६
गृहीतव्यं तथैव तत् १३, २४
गृहीता वाऽन्यदीया वा २६, १०२
गृहीत्वा न पुनस्त्यजेत् १८, ९
गृहीत्वान्यं तु वर्जयेत् १०, ५२
गृहीत्वापह्नुते यश्च ११, १४
गृहीत्वा वापयेत्काले १९, ५३
गृही स्तोमः शदः क्षेत्रात् १०, १५
गृहोपकरणं तथा २३, ६
गृहोपस्कररक्षणे २५, ६
गृहोपस्करवाद्यादि २६, ४०
गृह्णीतांशद्वयं स्वकम् २६, १६
गृह्णीयात्सीरवाहकः १६, १
गृह्णीयुस्तेऽंशतोऽपरम् १३, २
गोचरस्य (चौरस्य) प्रदातव्यम् ८, ८१
गोचौरस्य प्रदातव्यम् ८, ३१

गोत्रसाधारणं त्यक्त्वा २६, ६५
गोपनापितयोषिताम् १०, ११९
गोपव्याधोञ्छजीविनः १९, २७
गोप्य-भोग्यक्रियायुक्तम् ६, १४
गोप्याधिद्विगुणादूर्ध्वं १०, ५०
गोप्यो भोग्यस्तथैव च १०, ३८
गोबीजकनकानि च ८, ३३
गोबीजकाञ्जनैर्वैश्यम् ८, ३५
गोशिशापे तथात्यये ३, ९
गोभूम्योरुभयेच्छया १८, २
गोमयेन कृतानि स्युः ८, ५६
गोमयेन मृदा वाऽपि ८, ८८
गोरक्षकान्वाणिजकान् ८, ३६
गोत्रजांश्चैव कल्पयेत् १, ३५
गोहर्तुः नासिकां च्छिन्द्यात् २२, २२
ग्रहीतद्रव्यसहितम् ११, ११
ग्रहीता यदि नाशयेत् ११, १२
ग्रहः प्रकाशः कर्तव्यः २७, ८
ग्रामयोरुभयोर्यत्र १९, ४३
ग्रामश्रेणिगणार्थं तु १७, ५
ग्रामश्रेणिगणादिभिः ६, १०
ग्रामश्रेणिगणादिभिः १७, १०
ग्रामसीमान्तवासिनः १९, ११
ग्रामस्तत्र न संशयः ५, १८
ग्रामक्षेत्रगृहादीनाम् १९, १
ग्रामेषु नगरेषु च ७, २०
ग्रामो देशश्च यत्कुर्यात् ६, १५
ग्रासाच्छादनसम्भृताः २६, ४४
ग्राहयेन्मुद्रिकां तां तु ८, ७७
ग्राह्यस्तथा कथयाम्यहम् १, १६९
ग्राह्यं यद्दोषवर्जितम् ८, ४३
ग्राह्यः पीडामवेक्ष्य च ३, २५
ग्राह्यः पीडामवेक्ष्य वा १, १७२
ग्राह्याग्राह्यविशेषिते ३, २
ग्राह्याः साम्ये गुणान्विताः ५, ४६
ग्लहः प्रकाशः कर्तव्यः २२, ११

घ

घटितं फालमुच्यते ८, ७९
घातकश्च न दृश्यते २३, २१
घातकः स उदाहृतः २३, १४
घातने तु प्रमापणम् २१, ११
घातयन्नापराध्नुयात् २३, १७
घृतलं यज्ञकर्मसु ८, ७६
घृतमध्यगतां तथा ८, ७७
घृतस्याष्टगुणा वृद्धिः १०, २४

च

चक्रवृद्धिश्च गृह्यते १०, २१
चक्रवृद्धिः प्रगृह्यते १०, १००
चक्रवृद्धिरतोऽपरा १०, ९
चक्रवृद्धिव्यवस्थया १०, ९९
चक्रवृद्ध्या तु पञ्चमीम् १०, १६
चतुरङ्गुलविस्तृतम् ८, ८०
चतुरोऽंशाः ततो मुख्यः १३, ३९
चतुर्गुणोत्तमानां तु ८, ४८
चतुर्गुणं वाऽष्टगुणम् १०, ६
चतुर्थे सम्प्रवर्तिता ७, ५४
चतुर्थो निर्णयस्तथा १, १७
चतुर्थो भाग इष्यते २६, २३
चतुर्थं यमदैवतम् ८, ५४
चतुर्थः परिकीर्तितः ९, ७
चतुर्थः समवाप्नुयात् ७, ६२
चतुर्थांशाश्च पादिनः १३, २०
चतुर्दशकमेवेदम् १, २३
चतुर्धा कल्पितं दमम् २९, २
चतुर्धा निर्णयः प्रोक्तः २, ३६
चतुर्विधः पूर्वपक्षः २, ३६
चतुर्विधः स्यादासेधः १, १५९
चतुर्विधस्याप्यधुना ३, २७

चतुर्विधा सभा प्रोक्ता १, ५७
चतुःपञ्चकमन्यथा १०, ४
चतुःशताभियोगे च ८, ३०
चतुःशालस्यन्दनिकाः १९, ४६
चतुःसुवर्णाः षण्णिष्काः १७, १४
चतुष्टयीं वृद्धिमाहुः १०, १६
चतुष्पादान्वितं जये ६, २८
चतुष्पाद्धनधान्यादि ७, ६५
चतुष्प्रकारोऽभिहितः १, १८
चतुष्प्रकारोऽभिहितः ९, १
चतुष्प्रकारः प्रतिभूः १०, ७२
चतुस्त्रिद्वयेकभागेन २६, ४२
चतुस्सुवर्णं षण्णिष्काः १०, ३०
चत्वारः पृथिवीपालाः १, २४
चत्वारः शास्त्रवेदिभिः २, २
चत्वारः शिष्योऽन्तेवासी १५, १५
चत्वारः समुदाहृताः १५, १५
चत्वारस्त्रय एव वा ५, १
चत्वार्याह बृहस्पतिः १, १४
चन्द्रार्कसमकालीनम् ६, २२
चरन्तीश्वरबुद्धयः १, ९६
चराणि स्थावराणि च १, ७
चरितं बाध्यते तया १, २१
चरुकारं सघोषकम् ८, ७५
चर्मकाष्ठविकाराणाम् १८, १०
चला नामाऽप्रतिष्ठिता १, ५८
चाटचोरभयं बाधा १७, ६
चामुण्डा गणसंयुता ८, २६
चारित्रमिति कथ्यते ९, ६
चारित्रेण नृपाज्ञया १, १८
चारित्रेण नृपाज्ञया ९, १
चालयन् दण्डमर्हति १९, ४३
चित्रेण चरितेन वा १०, ४२
चिन्तिता पुत्रिका भवेत् २६, ७६
चिरकालप्रोषितोऽपि २६, ६४
चिरनष्टेषु साक्षिषु ४, २१
चिरन्तनोपांशुकृते ४, २१
चिरावसन्ने दशमम् १९, ५५
चिह्नहोढेन वा नरैः २३, २४
चिह्नैः सीमां विनिश्चिताम् १९, ४३
चीर्णे दोषद्वयं भवेत् १६, १७
चुम्बनालिङ्गनं तथा २४, ८
चैत्यारामसुरालयाः १९, ८
चोदितं विधवा धनम् २६, ८५
चोरं चोरेति वा पुनः २०, १०
चोरापहृतं तु सर्वेभ्योऽन्विष्य
अर्पणीयम् ७, ७०
चौरदण्डेन घातयेत् २६, १०५
चौरोऽचौरः साध्वसाधु १, ११६

छ

छद्मना कामयेद्यस्तु २४, १४
छद्मना गृहमानीय २४, ४
छद्मना याचितं चार्थम् १०, ९०
छलान्न्यायेन वा हृता १९, २९
छलं तत्र न कारयेत् ३, ४०
छिन्ननासौष्ठकर्णानाम् २४, १७
छिन्नभोगे गृहे क्षेत्रे ७, ४८
छेत्तव्यं तद्भवेत्तस्य २१, २२
छेदने चोत्तमो दण्डो २१, १३
छेदयेत् प्रथमे गृहे २२, ९

ज

जगत्यक्षरसंहिताः १, २४
जघन्यकर्मभाजस्तु १५, १५
जघन्याश्चैव ये तेषाम् २६, ५४
जघन्यासनशायित्वम् २५, १०
जङ्गमं स्थावरश्चैव १८, २
जङ्गमं स्थावरं बन्धम् ६, १४
जङ्गमं स्थावरं हेम २६, ९७

जङ्गमः स्थावरश्चैव १०, ३८
जङ्के गणकलेखकौ १, ८१
जडवालधनेन च ७, २९
जडातिवृद्धवालाश्च १, १७३
जनापरक्तिर्भवति १, १२७
जन्मज्येष्ठो गुणान्वितः २६, १२०
जन्म-नाम-परिज्ञाने २६, ६६
जन्मविद्यागुणैः ज्येष्ठो २६, २१
जयदानं दमं तथा १, ८९
जयदानं समं न स्यात् ३, ३२
जयं दानं दमं राजा ९, ३१
जयपत्रस्य चादानात् ९, २१
जयपत्रकमिष्यते ६, २८
जयपत्रकमेव च ६, ८
जयपत्रेऽखिलं लिखेत् ६, २७
जयपत्रेण भावयेत् ४, ३
जयपत्रं तदुच्यते ६, २६
जयी तु यजमानोऽत्र १, ११८
जयी लोके निगद्यते ९, २१
जलमार्गादि यत्किञ्चित् १८, १७
जलवाहादिके तथा ७, २१
जलवृक्षावृतं पृथक् १, ४५
जलात्तु प्रसृतित्रयम् ८, ६६
जातसस्यात्तथा क्षीरात् १५, १४
जातसस्यात् त्रिभागं तु १६, २
जातस्य च मृतस्य च २६, ११६
जाता जनिष्यद्गर्भस्थाः २६, ३९
जातिकर्मानुरूपतः १५, ४
जातिनामादिलिखितम् ५, ६
जातिशुद्धा मध्यमास्ते २६, ७२
जात्यन्धपतितोन्मत्त १०, ११०
जायते व्यवहारतः १, ११६
जितोऽसौ दण्डमर्हति २, ४
जितोऽसौ दण्डमर्हति ३, ३९
जितो विनयनिग्रहम् ९, ३१
जितं सर्वं न दाप्यते २७, ६
जितः पशुरुदाहृतः १, ११८
जितः स विनयं दाप्यः ५, २७
जिह्वया लेलिहेत्सकृत् ८, ८०
जिह्वाकर्णौ च नासिका २९, ४
जिह्वाच्छेदेन दण्ड्यते २०, १८
जिह्वा-पादार्ध-सन्दंश २९, ४
जिह्वाशिश्नकरस्य च २१, १३
जीर्णे मन्त्रौषधं विना ८, ६४
जीवतामपि दापयेत् १०, १०९
जीवतो वा मृतस्य वा ६, ५४
जीवत्यर्धशरीरेऽर्थम् २६, ९५
जीवदानादिभिर्मन्त्रैः ८, ८२
जीवद्विभागे तु पिता २६, १६
जीवेच्च प्रपितामहः ७, ३६
जेताऽऽप्नोति धनं पूजाम् ९, ३१
ज्योतिर्ज्ञानं तथोत्पातम् २२, १५
ज्ञातव्यः स महीभुजा २३, २१
ज्ञातिनः शुचयो लुब्धाः ८, ५१
ज्ञातिर्यश्चोपभुज्यते ५, १०
ज्ञातिसम्बन्धिसुहृदाम् १३, २३
ज्ञातिसामन्तधनिकाः १८, २०
ज्ञातीच्छां दर्शयेत् ततः १८, १३
ज्ञातृचिह्नैः विना साधुः १९, ३३
ज्ञातं मयेति लिखितम् ६, २४
ज्ञात्यादिप्रत्ययेनैव १८, १४
ज्ञात्वा कार्यं देशकाल ६, ४०
ज्ञात्वा चिह्नैः प्रसादयेत् २३, २०
ज्ञात्वा चित्तं महीपतेः १, १००
ज्ञात्वाभियोगं येऽपि स्युः १, १५७
ज्ञात्वा सदोषं यः पण्यम् १८, ३
ज्ञात्वा सम्परिकल्पयेत् २९, २
ज्ञात्वा सम्यक् धनं हृत्वा २३, १०
ज्ञातृसंज्ञानिवासश्च २, ३५
ज्ञानदानक्रियासु च २६, २०

ज्ञेयोऽसावुपविक्रयः १२, ४
ज्ञेयं तदनुरागजम् २४, ५
ज्ञेयं यत्रोपधिः कृतः ६, ४४
ज्ञेयं युक्त्याऽगमैस्तु तत् ६, ४२
ज्ञेयाः प्रच्छन्नतस्कराः २२, ४
ज्ञेयौ गणकलेखकौ १, १२०

त

त एवोक्ताः परस्परम् १३, ६
तच्च स्याज्जयपत्रकम् ६, २९
तज्जाया स्थावरं मुक्त्वा २६, ९९
तडाकारामसंस्कृतिः १७, ११
तडागान्युदपानानि १९, ४
तण्डुलान्भक्षयेच्छुचि ८, ७०
तण्डुलैर्नाभियुञ्जीत ८, ६९
ततोऽंशं लब्धुमर्हति २६, १०७
ततोऽर्धार्धार्धनाशे च ८, ३२
ततो वादः प्रवर्तते १६, ३
ततो लभेत यत्किञ्चित् १७, २३
ततो लभेत यत्किञ्चित् १०, ३१
ततः कुम्भात्पिण्डमेकम् ८, ८४
ततः पत्रे विशोधितम् २, ३०
ततः पौगण्डबालानाम् १९, २१
ततः प्रभृति वक्तव्यः १५, १९
ततश्चानेन मन्त्रेण ८, ७६
ततस्त्वष्टा ततो विष्णुः ८, २१
तत्कर्तव्यं विजानता ३, ४९
तत्कारिणो नार्थदमैः २३, ९
तत्कालावधिसंयुक्तम् १०, ८५
तत्कालावेदितं धनम् १०, ७८
तत्काले तु यदा भवेत् ३, ४१
तत्कृतं न विचालयेत् १९, ४२
तत्कृष्णं समुदाहृतम् ७, ५
तत्तत्पूर्वं विशोधयेत् ३, ३८
तत्तथा स्थापयेद्राजा १९, १४
तत्तुल्यः पुत्रिकापुत्रः २६, ७०
तत्पिण्डदाः श्रोत्रिया ये २६, ३४
तत्पुत्रा विषमसमाः २६, १३
तत्पुत्राः विषमसमाः २६, १८
तत्पुत्रो भुक्तिमेव तु ६, ३९
तत्पुत्रो भुक्तिमेवैकाम् ७, ३९
तत्पुत्रः तत्समुद्धरेत् ६, ३९
तत्पुनस्त्रिविधं ज्ञेयम् ७, २
तत् पुनस्त्रिविधं प्रोक्तम् २४, २
तत् पुनस्त्रिविधं प्रोक्तम् २४, ६
तत्पुनर्द्वादशविधम् ७, ८
तत्प्रजापालनं प्रोक्तम् १, ३९
तत्प्रमाणं तु कर्तव्यम् १९, ३९
तत्प्रमाणं प्रकर्तव्यम् ७, ५१
तत्प्रमाणमिति स्थितिः १९, ३१
तत्प्रयत्नेन पालयेत् ११, १२
तत्प्रवर्त्तितमन्यैस्तु २७, १
तत्फलं प्रेत्य चेह च ७, ७
तत्र छिदमुपेक्षां वा १०, ३०
तत्र दिव्यं विशोधनम् ४, १६
तत्र दोषो न विद्यते ११, ११
तत्र धर्मो हतो हन्ति १, ११२
तत्र नैवागमः कार्यो ७, ५५
तत्र भागहरस्तु सः २६, ६३
तत्र भेदमुपेक्षां वा १७, १४
तत्र मूल्यं दर्शनीयम् १२, ५
तत्र युक्तं परीक्षणम् २१, १८
तत्रर्णी चाप्नुयाद्बन्धम् १०, ७०
तत्र राजाज्ञया सन्धिः ३, ४५
तत्र वादः प्रवर्तते १, २
तत्र स्याद्व्यवहारतः १२, ११
तत्र स्वाम्यं पितुः स्मृतम् २६, ५८
तत्राधिं दापयेद्दद्यात् १०, ४१
तत्रेमं लब्धुमर्हति ३, ३
तत्रोपशमनं कार्यम् १७, ६

तत्वतस्ता निबोधत	१०, ८	तथा निर्यूहवेदिकाः	१९, ४६
तत्संसृष्टः स उच्यते	२६, ११३	तथा पान्थमुषो वृक्षे	२२, ८
तत्सन्देहमवाप्नुयात्	६, ४८	तथा पान्थमुषो वृक्षे	२२, २१
तत्सभ्यैः ब्राह्मणैः सह	१, १४६	तथा पूर्णेऽवधौ धनी	१०, ३९
तत्समं दण्डमर्हति	५, २१	तथा पौनर्भवः स्मृतः	२६, ७३
तत् समं विनयं तथा	११, १५	तथा भस्मकपालिकाः	१९, १८
तत्समं विनयं तथा	१८, ३	तथा भागभृतोऽपरः	१५, ९
तत्समस्तु पुनस्तुल्यो	८, ४९	तथा भागानुसारेण	२६, ३
तत् सर्वं विनिवर्तयेत्	१८, १९	तथा मार्गानुदेशकः	२३, १५
तत् सर्वं नाशमायाति	५, ३३	तथा राजपथस्य च	१३, २९
तत्साम्ये शुचिमत्तराः	५, ४६	तथा राज्ञा नियन्तव्याः	१, ११०
तत्सुतो नात्र संशयः	१४, १८	तथा राष्ट्रस्य विभ्रमे	१६, १०
तत्सुतो वा धनं तासाम्	२६, ३३	तथा लेख्यसबिम्बानि	६, ३३
तत्स्यात्पालयतो न्यासम्	११, ७	तथाविधमवाप्नोति	७, ७
तत्स्वहस्तकृतैरन्यैः	६, ५४	तथावृत्ते पुनः क्रियाः	२, ४२
तत्स्वहस्तादिभिस्तेषाम्	६, ५३	तथा सीमा न नश्यति	१९, ३
तत्स्वामिना पणो देयो	२७, ५	तथा स्याद्बलवत्तरम्	६, ४९
तत्स्वामिना पणो देयो	२८, २	तथा क्षेत्रं क्रमागतम्	२६, ५३
तथा कारुकुशीलवान्	८, ३६	तथैकादशपुत्रास्तु	२६, ७८
तथा कुहकजीविनः	२२, ३	तथैव क्रयविक्रये	३, १२
तथा च गृहकर्मकृत्	१५, १३	तथैव च विडम्बकम्	९, २०
तथा च शरणागतम्	११, ७	तथैव तत्सुतोऽपीष्टे	२६, १३३
तथा च शरणागते	११, १८	तथैव तस्य दातव्यम्	११, १०
तथा चापरिपालनम्	१२, १२	तथैव ते पालनीयाः	१, १२७
तथा चैव स्वयं कृताः	१३, २१	तथैव ते पालनीयाः	२६, १४
तथा चैवोपद्रष्टारौ	१, १२०	तथैव प्रतिपादयेत्	२६, १२४
तथा चोत्तरसाक्षिणः	५, १९	तथैव रजकस्य च	२६, ८८
तथा चोपांशुघातकाः	२३, १०	तथैवाशुद्धिमाप्नुयात्	८, ५२
तथा तथा विधातव्यम्	२६, १२	तथैवोत्कोचजीविनः	१, १०७
तथा दीर्घप्रवासिनाम्	१०, १०९	तथैवोत्कोचजीविनः	२२, १४
तथा दुर्गनिवासिनाम्	१, १३२	तथ्ये तथ्यं प्रयुञ्जीत	३, २२
तथा दुर्गनिवासिनाम्	१, १२६	तथ्येन हि प्रमाणं तु	६, ३४
तथाऽदेयप्रदायकः	१४, १८	तथ्येनाशङ्कयापि वा	१, १४१
तथा धेनुभृतः क्षीरम्	१६, १४	तदग्नौ तापयेच्छुचिः	८, ७३
तथाऽनाथदरिद्राणां	१७, ११	तदर्थमशुभं कर्म	१६, ९

तदर्थस्य हि पक्षता	२, १६	तदा विचारयेद्राजा	१७, २०
तदर्थानुक्तविज्ञेयम्	५, ५२	तदा शुद्धिं विनिर्दिशेत्	८, ६०
तदर्थं स्वामिपालयोः	१५, ३	तदुच्यते संसरणम्	१९, ५१
तदर्थं गुरुशुश्रूषाम्	१५, ६	तदुत्पन्नाश्च सामन्ताः	१९, ३८
तदर्थं स्थापयेत्पृथक्	२६, १३७	तदुपाधिकृतं विदुः	२४, ४
तददत्तं प्रकीर्तितम्	१४, १६	तदूर्ध्वं स्थापयन् शिल्पी	११, १९
तदधीनकुटुम्बिन्यः	१, १५५	तदृणं विविधान् गुणान्	११, ४
तदर्धमधमः स्मृतः	८, ११	तदेव तस्य मोक्तव्यः	१०, ६६
तदर्धस्य च तण्डुलाः	८, ३२	तदेव द्विगुणं दाप्यः	१८, ३
तदर्धं मध्यमः प्रोक्तः	८, ११	तदेव स्याद्गृहे गृहे	२६, ५
तदर्धं क्षत्रिये वैश्यम्	२०, १४	तदेवायुधमण्डलम्	८, ६६
तदन्तरा धनं दत्वा	१०, ४९	तदेषु सर्वमप्येतत्	२९, ७
तदन्वयस्यागतस्य	२६, ६७	तदौपनिधिकं स्मृतम्	११, २
तदभावे क्रमशोऽन्येषां		तद्गृही दातुमर्हति	१०, १२०
रिक्थभाजाम्	१०, १०७	तद्ग्राह्यमुभयोरपि	२, १७
तदभावे तु चिह्नस्य	८, ४१	तद्दातव्यं विवक्षितम्	१४, ४
तदभावे तु जननी	२६, २२	तद्दायं × × ×	२६, १
तदभावे तु पुत्राणाम्	७, ३८	तद्बन्धु-ज्ञातिविदितम्	१०, ५५
तदभावे तु दायादः	२६, ९६	तद्बन्धुना क्रिया कार्या	१३, १८
तदभावे तु दायादः	२६, १३६	तद्भोगः स्थिरतां याति	७, ५४
तदभावे तु दुहिता	२६, १२८	तद्यत्नेन विचारयेत्	६, ४०
तदभावे द्विजातिषु	१४, १३	तद्युक्तियोगाद्यर्थेषु	१, ५६
तदभावेऽपि तनयाः	२६, ५९	तद्राज्ञोऽप्यनुमन्तव्यम्	१७, १८
तदभावे पितामाता	२६, ८७	तद्वत् पिता कुपुत्रेण	२६, ९०
तदभावे भ्रातरस्तु	२६, १३४	तद्विनाशप्रदर्शकः	२३, १६
तदा गृह्णीत तद्राजा	१३, १७	तद्वृत्तिर्गुरुदारेषु	१५, २०
तदाचरितमुच्यते	१०, ९४	तनयस्य मृतस्य तु	२६, १३५
तदा तच्छान्तलाभेऽर्थे	१०, ६८	तनयांश समांशिनी	२६, २२
तदाधिं प्राप्नुयादृणी	१०, ६७	तन्नाशस्त्वयशस्करः	११, ९
तदा न धनभाग्धनी	१०, ६५	तन्मध्ये स्थापयेद्राजा	१, ८६
तदा न धनभाग्धनी	१०, ७२	तन्महत्पार्थिवं विदुः	८, ५६
तदा न धनभाग्धनी	१०, १२६	तन्मूल्यमुत्तमर्णेन	१, ४
तदा राजा विचारयेत्	२७, १०	तपस्या चाग्निहोत्रं च	१०, १०४
तदा राजा विनिर्णयेत्	१०, ३७	तपस्विनां तु कार्याणि	१, ७६
तदा रिक्थहरो नरः	१३, १५	तपस्वी चाग्निहोत्री च	१०, १०४

तपोज्ञानसमायुक्ताः २५, १८
तपोदानदयान्विताः ५, ३८
तपोविज्ञानवर्जितः २६, ३७
तप्तमासिञ्चयेत्तैलम् २०, ११
तमतीत्यापरं वदेत् २, २१
तमशुद्धं विनिर्दिशेत् ८, ७१
तमस्यन्धे निमज्जति २६, ९०
तमाहुर्ब्राह्मणब्रुवम् १, ८०
तमेवानाययेद्राजा १, १४१
तया गवा किं क्रियते २६, ३६
तयोः कर्म न विद्यते ७, १६
तयोः पैतामहं पूर्वम् १०, ११३
तयोर्बहुतरा गतिः १, ३
तरन् मज्जति मानवः २६, ९०
तस्करज्ञानहेतुना २७, २
तस्करा द्विविधा स्मृताः २२, १
तस्कराणां च भावना २३, २४
तस्मात् कार्याणि निर्णयेत् ३, ३२
तस्मात्कुलगणाध्यक्षा ३, ४९
तस्मादर्थं च राज्यं च १, ५३
तस्मात्पितृधनं त्वन्यः २६, १२७
तस्मात्प्रभुत्वं वृत्तिं च १, ३७
तस्माद्वर्णाश्रमाणानां तु १, ९
तस्मान्न लेख्यसामर्थ्यात् ६, ४१
तस्मान्न्यायेन राजा तु १, ५३
तस्माद्यत्नेन कर्तव्यम् ३, ३८
तस्माद्यत्नेन कर्तव्यम् ७, ६७
तस्माद्युक्त्या विचारयेत् १, ११७
तस्मात्सर्वेषु कालेषु १९, ४२
तस्मिन् प्रेतेऽपि तत्प्राप्तम् ७, ६१
तस्य कार्यं न शोध्यं तु ५, २९
तस्य कालः प्रदातव्यः २, ३४
तस्य कुर्यान्नराधिपः ९, १०
तस्य कृत्वा ऋणादिकम् ५, ७
तस्य तत्र तथाविधा १३, २
तस्य तद्वृद्धिमाप्नुयात् १०, १०८
तस्य तद्वृद्धिमाप्नुयात् १०, १३०
तस्य तत्सिद्धिमाप्नोति ७, २७
तस्य तन्न विचालयेत् १९, ४५
तस्य तं न विचालयेत् २६, १४९
तस्य तन्नापहर्तव्यम् २६, ४६
तस्य तस्य धनं भवेत् २६, ११०
तस्य तां न विचालयेत् ७, २८
तस्य तां नैव चालयेत् १९, ३०
तस्य दण्डस्तु माषकः १९, ५२
तस्य दण्डो विधीयते १०, ३०
तस्य दण्डो विधीयते १७, १४
तस्य दण्डं प्रकल्पयेत् १, १४४
तस्य दण्डं प्रकल्पयेत् १, १४७
तस्य निर्णयकृद्राजा १, ६७
तस्य निर्वासनं पुरात् १७, १३
तस्य निर्वासनं पुरात् १७, २१
तस्य पक्षी न सिध्यति २, ४४
तस्य पुण्यप्रदो वधः २२, ७
तस्य प्रक्षरते राष्ट्रम् १, ७२
तस्य प्रक्षुभ्यते राष्ट्रम् २३, १२
तस्य भागो न लुप्यते २६, ११६
तस्य भाण्डं दर्शनीयम् १३, १४
तस्य मित्रारिबान्धवाः २३, २३
तस्य यज्ञफलं भवेत् १, ९८
तस्य लेख्यमपार्थकम् १०, ५३
तस्य षड्भागभाक् राजा १, ४१
तस्य सर्वेहरो दमः २४, १४
तस्य सर्वाणि भूतानि १, ७
तस्य सा नापहर्तव्या ७, ५९
तस्य सिद्धिमवाप्नुयात् १०, ४४
तस्य हानिः प्रजायते ३, ३३
तस्यामात्मनि तिष्ठन्त्याम् २६, १२९
तस्यामेव तु यो भुक्तौ ७, १८
तस्यास्तु साधनं लेख्यम् ६, १८

तस्यांशं तु हरेत्तैव २६, १११
तस्यांशं दशमं दत्वा १३, ११
तस्यांशो दशमः स्मृतः १३, १३
तस्याः पत्या परेण वा १५, २५
तस्याः सत्स्वपि बन्धुषु २६, १३३
तस्याः स्युः परिपन्थिनः २६, १०५
तस्यैतां न विचालयेत् १९, २४
तस्यैव द्विगुणं दण्डम् २१, २
तस्योत्पत्तिं निबोधत १, ६
तां ज्ञातिप्रभुकाः स्मृताः १, १५३
तां दृष्ट्वा निर्णयं कुर्यात् १, १३३
तां विना दुहिता स्मृता २६, १२६
तांश्च शूद्रवदाचरेत् ८, ३७
ताडनाद्यैरुपक्रमैः १०, ९१
ताडने तु द्विमाषिकः २१, १०
ताडनं च करादिना २१, ६
ताडनं बन्धनं चैव ९, २०
ताडनं बन्धनं तथा ३, ८
ताडितः प्रतिताडयन् २१, ४
ताडितः प्रतिताडयन् २१, १९
ता द्वादश सुवर्णस्तु ८, १०
तानप्याह्वापयेद्राजा १, १५७
तानहं कथयिष्यामि ५, ३७
तानि राजा विशेत्स्वयम् २, २६
तानि सन्धिषु सीमायाः १९, १९
ताम्रकर्षकृता मुद्रा ८, ८
ताम्रकर्षकृता मुद्रा ८, ९
ताम्रपत्रे पटेऽथवा ६, २०
ताम्रादीनां चतुर्गुणा १०, २४
तालज्ञो लभतेऽध्यर्धम् १३, ३७
तावद्वादी विशोधयेत् २, २१
ताश्चतस्रस्तु धानकाः ८, १०
तासां भर्तृक्रियासु तत् १०, ११९
तासामाह्वानमिष्यते १, १५५
तिष्ठत्स्वपि हि साक्षिषु ६, ४७
तीव्रमर्माभिघातनम् २०, ४
तुरीयांशा च कन्यका २६, २२
तुल्यकालोपस्थितयोः १०, ४५
तुल्यमूल्याक्षरान्वितम् ६, १३
तृणकाष्ठेष्टकासूत्र १०, २३
तृणगुल्मलतावल्ली ८, ६३
तृणं वा यदि वा काष्ठं २२, २५
तृतीयमनुरागजम् २४, २
तृतीयिनः तृतीयांशाः १३, २०
तृतीये वधमर्हति २२, ९
तृतीयं धनदण्डं तु २९, ८
तृतीयः पञ्चमश्चैव २६. ६६
तृतीयं वायुदैवत्यम् ८, ५४
तेजोमात्रं समुद्धृत्य १, ७
ते तदष्टगुणं दाप्याः १७, २२
ते तृतीयांशभागिनः २६, ४४
ते पृष्टास्तु यथा ब्रूयुः १९, १४
तेन कार्याणि सिध्यन्ति ७, ६७
तेन क्रयो विक्रयश्च ७, ६
तेन दुश्चरितेनासौ ७, १९
तेन दुश्चरितेनासौ २६, ७५
तेन दुष्टं भवेल्लेख्यम् ६, ३६
तेन नास्ति प्रयोजनम् २६, ३५
तेन राजाऽभिधीयते १, ६६
तेनेदानीमदत्तत्वात् १४, १४
तेनेह कीर्तिमाप्नोति ५, ३५
तेनैव तद्भवेद्देयम् १३, ९
तेनैव सा प्रदातव्या १३, २८
तेभ्योऽध्यक्षः स्मृतोऽधिकः १, ९४
तेषां ज्यैष्ठ्यं न विद्यते २६, १०६
तेषां तत्तु विधीयते २६, ३३
तेषां दण्डं प्रकल्पयेत् २, ३१
तेषां नृपः प्रमाणं स्यात् १, १०२
तेषां पितृसमस्तु सः २६, २१
तेषां वचनतो गम्यः ८, ५१

तेषां वृत्तिं प्रकल्पयेत् १, २८
तेषां वृत्तिं प्रकल्पयेत् १९, २
तेषां सवर्णा ये पुत्राः २६, ४४
तेषां सिध्यति तन्न तु ७, ४६
तेषां सभ्यैः विभावना ४, २
तेषामेताः क्रिया लोके २६, १४४
तेषु ज्यैष्ठ्यं न तिष्ठति २६, ४५
तेषु साक्ष्यं न विद्यते ५, ३
तैः कृतं च स्वधर्मेण १७, १८
तैर्दत्तमुपजीवनम् २६, ३०
तैलानां चैव सर्वेषां १०, १९
तौ नृपेण ह्यधर्मज्ञौ १०, १२९
तौ परस्परभागिनौ २६, १०६
तौ विना तत्सुतौ तथा १०, ७८
तं पक्षं दूरतस्त्यजेत् २, ४५
तं वदन्ति समाह्वयम् २७, १
तं विद्वान्न विचालयेत् १०, ११५
त्रयस्तत्रोपचीयन्ते ९, ३०
त्रयाणामपि चैतेषाम् २४, ११
त्रयाणामपि सन्दिग्धे १०, ६३
त्रयी शास्त्राणि सभ्यास्तु १, ११९
त्रिगुणा वस्त्रकुप्यके १०, १७
त्रिचतुः-पञ्च-लेखिताः ५, १९
त्रितयात्तु तदाप्नुयात् १८, २१
त्रिपक्षातपरतः सोऽर्थम् १०, ८१
त्रिपक्षात् परतस्तु सः ५, ४५
त्रिपक्षादथवा मासात् १८, २१
त्रिपादोने च सलिलं ८, २९
त्रिपुरुषं भुज्यते येन ७, ५९
त्रिपूरुषी च त्रिगुणा ७, ३७
त्रिप्रकारं निबोधत २४, १
त्रिभागपत्रमित्येतत् ६, ६
त्रिभागेन प्रतिग्राही १०, ६४
त्रिभागोनै-र्न संशयः १०, २२
त्रिभागं पञ्चभागं वा १६, १
त्रिभिरेव तु या भुक्ता ७, ६२
त्रिमासाब्दमृतस्तथा १५, १०
त्रिरात्रं पञ्चरात्रं वा ८, ६७
त्रिविधास्ते समाख्याताः १३, २१
त्रिविधं तत्प्रकीर्तितम् २३, ३
त्रिविधं न्यायवेदिभिः १, ३९
त्रिविधं राजशासनम् ६, ५
त्रिविधं क्षत्रियस्यापि ७, ११
त्रिविधस्यास्य लेख्यस्य ६, ४३
त्रिशते तण्डुला देयाः ८, ३०
त्रिंशतसमा तु या भुक्ता ७, ३६
त्रिंशद्रात्रा त्रिपक्षाद्वा ३, ३३
त्रिंशद्वर्षाण्यविच्छिन्ना ७, २८
त्रीण्येवात्र प्रमाणानि १०, ६४
त्रैविद्यैरेव कारयेत् १, ७६
त्यक्तलोभादिकं राजा १, ५१
त्यजन् द्विगुणमावहेत् १६, ६
त्र्यब्दादूर्ध्वं तु नागच्छेत् १३, १७
त्र्यहं सप्ताहमेव वा २, ३९
त्याज्या वध्याऽथवा भवेत् २४, १९
त्याज्यं तस्य पुनर्भवेत् १८, ४
त्वग्भेदे प्रथमो दण्डः २१, ११
त्वनुसारेण गृह्यते २६, ३
त्वन्यथा दोषभाग्धनी १०, ६५

द

दग्धव्यास्ते कटाग्निना २२, २२
दण्ड उत्तम-साहसः ८, ११
दण्डनीयः प्रदो भवेत् २०, १४
दण्डपारुष्यकल्पितः २१, १४
दण्डपारुष्यमुच्यते २१, १
दण्डलेशं च शक्तितः १०, १२८
दण्डस्त्वभिहितायैव २१, १४
दण्डाच्च व्यवहारतः ७, ११
दण्डाजिनादिभिर्युक्तम् २२, १६

दण्डेजयिना साकम्	९, २४
दण्डोऽत्र परिकल्पितः	९, २५
दण्डं च परिकल्पयेत्	९, २
दण्डं न परिकल्पयेत्	१, १४९
दण्डः कार्यो मनीषिमिः	२१, १०
दण्ड्यः काणखञ्जादीनाम्	२०, ६
दण्ड्यः स राज्ञो भवति	११, १३
दण्ड्यास्ते कितवाः स्मृताः	२२, १२
दण्ड्यास्ते कितवाः स्मृताः	२७, ७
दण्ड्यास्तेऽर्थानुरूपतः	२२, १७
दण्ड्यांश्चैवाप्यदण्डयन्	१, ७७
दण्ड्यो दाप्यश्च तद्धनम्	८, ६४
दण्ड्यो निर्वास्य एव वा	८, ८५
दण्ड्यो भवति धर्मतः	१०, ९७
दण्ड्योऽसभ्यः स्मृतो हि सः	१, १०३
दत्तमष्टविधं स्मृतम्	१४, ९
दत्तान्यस्य यदा मही	१९, ३९
दत्तोऽपविद्धः क्रीतश्च	२६, ७२
दत्तं तेनैव तद्गुरुः	७, ४२
दत्तं मयाऽसुकायाच	६, २१
दत्तं मात्रा च यद्भवेत्	२६, ४६
दत्तं यत्समकालिकम्	१०, ४४
दत्तं लेख्यं स्वहस्तं तु	६, ३७
दत्तं सिद्धिमवाप्नुयात्	१४, ६
दत्वा द्रव्यं तु सामकम्	१०, १२५
दत्वा भूम्यादिकं राजा	६, १९
दत्वाऽलेख्यं करोति यत्	६, १४
दत्वा वा मद्यकार्मणम्	२४, ४
ददतो यद्भवेत्पुण्यम्	११, ७
ददाति दीयते पित्रा	२६, १
दद्याच्चापहरेच्चांशम्	२६, ११६
दद्याच्छिक्यं पुनर्नृपः	८, ५०
दद्याच्छ्रेयांस्तु तच्छनैः	१०, ९२
दद्याज्जेत्रे नृपाय च	२७, ३
दद्यात्तत्पक्षसम्वद्धम्	३, १
दद्यात्तु धनिने ऋणी	१०, ६७
दद्यात्तु प्रेषिते सुतः	१०, ३
दद्यात्प्रतिभुवे धनी	१०, ७६
दद्यादेको धनं नरः	१३, २२
दद्याद्धनं च पर्याप्तम्	२६, २८
दन्तभङ्गेऽस्थिभेदने	२१, १२
दमश्चोक्तः त्रिलक्षणः	२०, १
दमैः शास्त्रप्रचोदितैः	२२, ५
दमो नेयः सभायां यो	२४, १५
दमं दाप्यस्तु पूरुषः	९, १९
दमः कार्योऽत्र माषिकः	२१, ६
दम्पती स्वामिभृत्यकौ	१, १२४
दरिद्रस्य धनागमः	२९, १४
दरी श्वभ्राच्च पालयेत्	१६, १६
दर्पणस्थं यथा विम्वम्	६, ३३
दर्पात्कर्म यथेरितम्	१६, ४
दर्पाद्वन्धुवलान्वितः	१, १४४
दर्शनप्रतिभूर्यस्तु	१०, ७५
दर्शनायेह मानवः	१०, ७७
दर्शने प्रत्यये दाने	१०, ७३
दर्शयेयुः तथैव च	१९, २२
दर्शयेयुः निधानानि	१९, ३१
दर्शितं प्रतिकालं यत्	६, ४५
दशग्राम शतग्राम	१९, ४४
दशमांशं हरेदर्थम्	२९, १०
दशविंशतिकस्तथा	२१, ८
दशानामपि चैतेषाम्	१, ८८
दशाष्टषष्ठं नृपतेः	१, ४३
दशाहं जनसंसदि	१०, ५२
दशैकपञ्च सप्ताह	१८, ६
दशैतानि निवेशयेत्	२, ३८
दह पावक पापं त्वम्	८, ७७
दक्षा दान्ता कुलोद्भवाः	१७, ९
दक्षिणं पाणिमुद्धरेत्	५, ४२
दातव्या गोत्रजैर्मही	२६, ६७

दातव्या सा तु कारिता १०, १२
दातव्यं जीवनं तदा २६, १००
दातव्यं धर्मशोधनम् ८, ३१
दातव्यः तप्तमाषकः ८, ३०
दातव्यस्तस्य कालः स्यात् १, १४०
दातव्यस्तत्र कालः स्यात् २, ३३
दातव्यैकस्य वादिनः ४, २
दाताहमेतद्द्रविणम् १०, ७४
दातुं नैकस्य शक्यते २६, ५०
दातु धर्मोऽन्यथा भवेत् १४, ३
दातुः पालयितुः स्वर्ग्यम् ६, २३
दानग्रहणधर्मौ च १०, ३
दानच्छेदफलं लिखेत् ६, २३
दानलेख्यं तु तद्विदुः ६, १२
दानलेख्यं (भङ्ग)भागलेख्यम् ६, ७
दानादानक्रयेषु च २६, ५७
दानादापनविक्रये १४, ८
दानाधमनविक्रये २६, १०१
दानं ग्रहणमेव च ७, ६
दानं ग्रहणमेव च २६, ६
दानं सब्रह्मचारिणे ६, २१
दापनान्तं प्रकीर्तितम् ११, १
दापनीयः शनैः शनैः १०, १०५
दापनीयाः कृतक्रियाः १, १३९
दापयेद्धनिकस्यार्थम् १०, १२७
दापयेद्धनिकस्यार्थम् १०, १२८
दाप्यते यत्र सोपधिः १०, ९०
दाप्यस्तद्द्विगुणं दमम् २२, २४
दाप्यस्तत् सोदयं भवेत् ११, १२
दाप्यस्तस्य च तद्धनम् २२, २३
दाप्यास्ते द्विगुणं दमम् ३, ४२
दाप्यास्ते द्विगुणं दमम् २२, १९
दाप्यो दैवहतोऽपि तत् ११, १९
दाप्यो यस्तत्र दृश्यते १०, १११
दाप्यो वाप्यथवा दमम् २१, २१
दाप्यौ तद्द्विगुणं दमम् १०, १२९
दाप्यः तच्चापि सोदयम् ११, १३
दाप्यः प्रथमसाहसम् २०, १७
दाप्यः स्यात् प्रथमं दमम् २०, १६
दाप्यः स्यादधिकं दमम् २१, ३
दाप्यः स्याद्द्विगुणं दमम् १२, ८
दाप्यः स्याद्द्विगुणं दमम् २२, ६
दाप्याः स्युः द्विशतं दमम् १९, ३६
दायभागोऽक्षवेदनम् १, १२
दायादाः स्थावरे समाः १४, ८
दायादानां प्रकल्पयेत् २६, ८६
दायादानां प्रकीर्तितः २६, १७
दायादानाच्च वञ्चनात् ११, ३
दायो विक्रय एव वा १०, ६०
दासत्वान्न विमुच्यते १५, २२
दासपत्रं तदिष्यते ६, १६
दासशिष्यानुजीविभिः १०, १२१
दासानामप्ययं विधिः २६, २
दासार्थं दासपत्रकम् ६, ९
दासीसुताश्च ये जाताः १५, २५
दासेनोढा त्वदासी या १५, २४
दास्यमेषां क्रमागतम् १५, २२
दिक्पालान्तत्र कल्पयेत् १, ८७
दिनमासार्धषण्मास १५, १०
दिवसस्याष्टमं भागम् १, ६१
दिवसैः परिनिष्ठितैः ११, २०
दिवाकृते कार्यविधौ ७, १९
दिवा गृहीतं सत्केता १२, १३
दिव्यप्रदानमुदितम् ८, १८
दिव्यानि वर्णयेन्नित्यम् ८, ६९
दिव्यान्याहुर्विशोधनम् ८, ३४
दिव्येनायाति सर्वाणि ८, ४
दिव्येनैव विनिर्णयः ८, ४७
दिव्येष्वेवं नियोजयेत् ८, १८
दिव्यैः कार्यं परीक्षेत ४, १५

दिव्यैः कार्यं विशोधयेत् ४, २१
दिव्यैः कार्यं विशोधयेत् ८, २
दिव्यैः विशुद्धो मेध्यः स्यात् २३, २६
दिव्यैः विशोधितः सम्यक् ९, ४
दिव्यं तु परिवर्जयेत् ३, १६
दिव्यं दिव्यविशारदैः ८, १५
दिव्यं दिव्यविशारदैः ८, १७
दीनाराख्यः स एव तु ८, १०
दीप्यमानः स्ववपुषा १, ६६
दुःखिता यत्र दृश्यन्ते २९, ९
दुर्गमध्ये गृहं कुर्यात् १, ४५
दुर्देशोपप्लवादिषु १, १६३
दुर्भिक्षे व्याधिपीडिते १, १४९
दुष्करार्थं महात्मभिः ८, ५
दुष्टेषु तेषु तद्धस्त ६, ५५
दुष्टं पश्चाद्विभावितम् १८, ८
दुहिता च तदंशिनी २६, ३०
दूतकः स उदाहृतः ५, ११
दूतकः खटिकाग्राही ५, २०
दूती सम्प्रेषणेन च २४, ५
दूती सम्प्रेषणं तथा २४, ६
दूतो दानोन्मुखो व्रती १, १३८
दूषणे दर्शनं पुनः २९, १६
दूषयन्प्रागदूषितान् ५, २८
दूषितो गर्हितः साक्षी ६, ३१
दृश्यन्ते भ्रान्तिजनकाः १, ११७
दृश्यमाना विभज्यन्ते २६, ४०
दृष्टिपातं प्रणालीं च १९, ४८
देयमेकं त्रिमासतः २६, ८४
देयमेव ऋणं सदा १०, ११३
देयानादेययोर्वाऽपि १०, ९८
देयं यदतिरिच्यते १४, ३
देयं वा न प्रयच्छति १, ३
देयं वा निःस्ववृद्धान्ध १७, २४
देयं वा निःस्ववृद्धार्त १०, ३४
देवतायतनानि च १९, ४
देवब्राह्मणपादाश्च ८, ३३
देवब्राह्मणसन्निधौ ८, ८९
देव-राजकृते नाशे ११, १२
देव-राजोपघातेन ११, ११
देव-विप्रधनं तथा २३, ७
देवान् विप्रान् पुरोहितान् १, २५
देवेशेशानयोर्मध्य ८, २०
देशकालवयोद्रव्य ५, ४८
देशकालवयोद्रव्य ५, ४९
देशकालविहीनश्च २, १९
देशकालार्थसङ्ख्याभिः ८, ५
देशजातिकुलादीनाम् १, १२६
देशधर्मकुलादीनाम् २०, २
देशस्थानसमामास २, ६
देशस्थित्या तृतीयस्तु ९, ६
देशस्थित्याऽनुमानेन १, २०
देशस्थित्या प्रदातव्यम् १३, २४
देशस्थित्या बलिं दद्युः १, ४४
देशाचारयुतं वर्षे ६, ३
देशाचारविरुद्धं यत् ६, ५८
देशाचारानभिज्ञा ये १, ६४
देशादिकं यस्य राजा ६, २५
देशादिकं क्षिपन्दाप्यः २०, १७
देशाध्वरूपतः पक्षम् १०, ७६
देशे काले च दर्शयेत् १०, ७५
देशेनाप्रतिघातं स्यात् ७, ६९
देशः कालः तथा स्थानम् २, ३७
देहार्धं तस्य जीवति २६, ९३
दैवराजकृतादृते १०, ७५
दैवराजकृताद्भवेत् १३, ८
दैवराजकृतो दोषः ३, ४१
दैवराजभयाद्यस्तु १३, ११
दैवराजवशान्नृणाम् १९, ४२
दैवराजोपघाते च १०, ४१

दैवराज्ञोस्तथा न्याये १६, १०
दैविकी वा क्रिया प्रोक्ता ४, २०
दैविकीं तु विवर्जयेत् ८, ४७
दैवी नवविधा क्रिया ४, ७
दैवी नवविधा स्मृता ८, २
दैवोत्पातविदो भद्राः २२, २
दोलायमानयोः सन्धिः ३, ४४
दोषवक्तानुमोदकः २३, १६
दोषेणैव तु दूषणं ६, ३४
दोषो भवेत्तथा न्यासे ११, ८
दोषभाजस्तदर्धतः २३, २२
दोषमुत्पादयेदपि ६, ५८
दौहित्रा धनमाप्नुयुः २६, १२८
द्रव्यसङ्ख्यान्विता देया ८, ७
द्रव्यसंख्याविवर्जितः २, १९
द्रव्यसंख्योदयं पीडाम् २, ६
द्रव्यहानिकरं बुधैः १२, १२
द्रव्यहानिकरं बुधैः १२, १५
द्रव्यापेक्षो दमस्तत्र २३, ३
द्रव्ये द्वे समुदाहृते १८, २
द्रव्ये पितामहोपात्ते २६, १३
द्रव्यं तदीयं संगृह्य १०, ५१
द्रव्यं विना तु प्रथमम् २०, २
द्रोह्यपुंसां परीक्षणम् १८, ६
द्वयोरपि समं भवेत् १०, ४५
द्वयोर्व्यक्तं हि कारणम् २६, १०९
द्वयोः प्रहरतो दण्डः २१, ३
द्वयोर्विरोधे कर्तव्यम् १, ११३
द्वयोः सन्तप्तयोः सन्धिः ३, ४२
द्वयोः समानो धर्मज्ञः ५, १०
द्व्यंशं दायादवाप्नुयात् २६, २१
द्व्यंशं हि लभते धनम् २६, १२
द्व्यंशः शेषाः समांशिनः २६, ११२
द्वन्द्वयुद्धेन यः कश्चित् २८, २
द्वन्द्वयुद्धेन यः कश्चित् २७, ५
द्वात्रिंशदङ्गुलान्याहु ८, ५७
द्वापरे च कलौ नृणाम् २५, १८
द्वाभ्यां सिध्यति नान्यथा ७, ३०
दारपुत्रपशून् बद्ध्वा १०, ९४
द्वारमार्गक्रियाभोग ७, २१
द्वावप्यर्थौ निवेशितौ २, ४५
द्विकेनार्थं समादाय १०, ५९
द्विगुणस्योपरि यदा १०, १००
द्विगुणस्त्रिगुणो ज्ञेयः २१, ७
द्विगुणा च द्विपूरुषी ७, ३७
द्विगुणादपि चोत्कर्षे १०, ३६
द्विगुणो वा कल्पनीयः २३, ८
द्विगुणं तच्च वेतनम् १६, ५
द्विगुणं न प्रतिभुवे १०, ८६
द्विगुणं लब्धुमर्हति १०, ८२
द्विगुणः पतितेषु तु २१, १२
द्विगुणः शोणितोद्भेदे २१, १०
द्विचतुष्पदहारिणः २२, ४
द्विजत्वमभिकाङ्क्षन्ते ८, ३७
द्विजवैश्यवणिक्शिल्पि १, ३४
द्विजातिराप्नुयात्सर्वम् २६, ४२
द्विजान्विहाय यः पश्येत् १, ७२
द्वितीयस्तूत्तरस्तथा १, १७
द्वितीये हस्तचरणौ २२, ९
द्वितीयं वारुणं स्मृतम् ८, ५४
द्वितीयः परिकीर्तितः ९, ५
द्विपदो व्यवहारः स्यात् १, ९
द्विपात्संप्रतिपत्तिषु २, ३
द्विप्रकारा क्रिया प्रोक्ता ४, ६
द्विप्रकारो भोगभृतः १५, १४
द्विप्रकारो विभागस्तु २६, १६
द्विविधं तदुदाहृतम् ११, ६
द्विशतोर्ध्वं दमं तथा २३, ६
द्विसप्तकोऽर्थमूलस्तु १, ९
द्विसप्ताहं प्रतीक्ष्य तु १०, ४८

द्वेषात्परमभिद्रवेत् २१, १८
द्वेषिणोऽर्थेन दण्डयेत् ९, १४
द्वे हि स्थाने विवादस्य १, ३
द्वौ त्रयः पञ्च वा कार्याः १७, १०
द्वौ सकुल्या सपिण्डा वा २६, १२३

ध

धटकर्कटयोस्तथा ८, ५१
धटाद्या धर्मजान्ता तु ४, ७
धटाद्या धर्मजान्ता च ८, २
धटेऽभियुक्तः तुलितः ८, ४९
धटोऽग्निरुदकं चैव ८, ३
धनधान्यादिकं तथा १, १६०
धनमुद्राह्य लेखितम् २६, ४९
धनमूलाः क्रियाः सर्वाः ७, १
धनस्त्रीहारिपुत्राणाम् १०, १०६
धनहिंसासमुद्भवः १, ९
धनाध्यक्षाक्षरान्वितम् ६, २४
धनायस्यापलापने ९, २९
धनायव्ययपालने १०, १२२
धनिकर्णिकसन्दिग्धौ १, ५
धनिको मूलभाग्भवेत् १०, ३६
धनिको वाधमर्णिकः १०, ५८
धनिकं वाधमर्णिकः १०, ९२
धनी चैव ऋणं तथा १०, ७०
धनी तावत्समादद्यात् १०, २५
धनी पत्रं प्रदर्शयेत् १०, ८५
धने स्वामी प्रकीर्तितः २६, ७०
धनेषु शपथैः शुचिः ८, ४६
धनं तस्याखिलं हरेत् २४, १३
धनं भवेत्समृद्धानां २६, ४६
धनं मूलीकृतं दत्वा १०, ६६
धनं यागार्थतामियात् २६, १२
धनं वृद्धिमवाप्नुयात् १०, ३५
धनं वृद्ध्या गृहीत्वा तु ६, १७
धनं व्यपोह्य तच्छिष्टम् २६, ८६
धनं सप्तविधं शुल्कं ७, ३
धरो ध्रुवः तथा सोमः ८, १९
धर्म एष उदाहृतः १०, ८८
धर्म एष सनातनः १७, २४
धर्म एष सनातनः २६, ९५
धर्म एषां सनातनः १०, ३२
धर्मकर्मविहीनस्तु १, ८०
धर्मकार्ये तथैव च १७, ५
धर्मज्ञा समदृष्टयः ३, ४९
धर्मदानपरा नित्यम् २५, १६
धर्मप्रधानाः पुरुषाः १, १
धर्मयुद्धे न हिंसनम् २३, ४
धर्मविद्भिरुदाहृतः १, १३५
धर्मशास्त्रविरोधे तु ९, ८
धर्मशास्त्रानुसारेण १, २२
धर्मशास्त्राणि चैव हि १, ८६
धर्मशास्त्रार्थवेदिभिः ५, ३२
धर्मशास्त्रार्थशास्त्राभ्याम् १, १११
धर्मशास्त्रोदितानि तु १, १६
धर्मशास्त्रोदितं वचः १, ११३
धर्मश्चायातु मे करे ८, ९०
धर्मस्तेनापि वर्धते १, १९
धर्महानिः प्रजायते १, ११४
धर्मार्थसहितं वचः १, १०१
धर्मार्थाभ्यां न हीयते ८, ९२
धर्माद्विचलितः स्वकात् १, ७८
धर्माद्विचलितः स्वकात् ९, १५
धर्माद्विचलिता दण्ड्याः ९, १६
धर्माधर्मौ सितासितौ ८, ८२
धर्माधर्मौ सितासितो ८, ८६
धर्मार्थोपग्रहः कीर्तिः ३, ४७
धर्मावाहनपूर्वं तु ८, ९०
धर्मे गृहीते शुद्धः स्यात् ८, ८५
धर्मे गृहीते शुद्धिः स्यात् ८, ९१

धर्मेण ग्रामयोः द्वयोः १९, १४
धर्मेण व्यवहारेण १, १८
धर्मेण व्यवहारेण ९, १
धर्मोद्यतानभ्युदये १, १५१
धर्मोपदेशकर्ता च २०, १८
धर्मोपदेशं धर्मेण २०, ११
धर्मोपधिबलात्कारैः १०, ८७
धर्मोपधिबलात्कारैः १०, ८७
धर्मोऽक्षयः श्रोत्रियस्य ७, ४५
धर्मं कुर्याद्विनिर्णयम् १, ५१
धर्मं प्राप्य यशोऽयशः ३, ४८
धर्मं यत्नेन निश्चितम् १, ९५
धर्मः सद्भिरुदाहृतः १३, ३७
धर्म्यादिनोद्ग्राह्य धनम् १०, १३०
धर्म्या सा परिकीर्तिता ३, २३
धर्म्या सा समयक्रिया १७, १२
धर्म्यः सम्परिकीर्तितः १०, ६९
धातार्यमा च मित्रश्च ८, २०
धात्राक्षराणि सृष्टानि ६, २
धान्यलोहाजवाससाम् १८, १०
धान्यहर्ता दशगुणम् २२, ६
धान्यापहारी दशगुणम् २२, २४
धान्ये चतुर्गुणा प्रोक्ता १०, १७
धान्यं दशभ्यः कुम्भेभ्यः २२, २३
धिग्धनाभ्यां च दण्डयेत् ९, १७
धिग्दण्डः पूर्वसाहसे ९, १२
धिग्दण्डं तदनन्तरम् २९, ८
धूपभूषणवाससाम् २४, ९
धूपमध्वन्नवाससाम् २४, ७
द्यूताह्वानान्तिकानि च १०, २
द्यूतकः शाटिकाग्राही ५, २
द्यूते समाह्वये चैव ४, १७
द्यूतं निषिद्धं मनुना २७, १
धारयेद्वा ऋणी लेख्यम् १०, ९९
धार्मिकोपस्कराणि च १३, ३६
धार्यं मन्वादिकं शास्त्रम् १, ११३
धेनावनडुहि क्षेत्रे ३, १२

न

न करोति यदा भृतः १६, ५
न कर्तव्या बुधैः क्रियाः १३, ३
न कर्तव्यो विनिर्णयः १, ११४
न कर्तव्यं कदाचन १९, ४९
न कश्चिदभियोक्तारम् ८, १८
न कार्याः कार्यचिन्तकाः १७, ८
न क्लिश्यन्ते साक्षिसभ्याः ३, ४७
न कुर्यात् परवेश्मनि १९, ४८
न कुर्यात् प्रोषिते प्रभौ २५, १४
न कुर्यान्न च कारयेत् १९, ५४
न कुर्वन्ति च १, २
न केनचित् कृतो यस्तु २, ९
नगरग्रामगणिनो १९, २६
न च तत्कारणं ब्रूयात् ५, २८
न च दण्डं प्रकल्पयेत् १, १६१
न च पक्षान्तरं गच्छेत् २, ७
न च भ्राता न च पिता १, १५१
न चाध्यक्षनिवेदितान् १, १६९
न चेदापद्गरीयसी ७, १३
न चेद्विद्वेषसंयुताः १३, ६
न चैवोपगतं दद्यात् १०, १०८
न चैवोपगतं दद्यात् १०, १३०
न जघन्या कथञ्चन ७, १४
न जातु हीयते लेख्यम् ६, ५६
न तं भजेरन् दायादाः २६, ६१
न तं विप्रकृतिं नयेत् २, ७
न तच्छक्यमपाहर्तुम् २६, १०४
न तत्कार्यं प्रपद्यते २३, २५
न तत् सिद्धिमवाप्नोति ६, ४७
न तत्खलावहं भवेत् १४, १४
न तद्भोगेन हीयते ७, ४४

न तद्व्यभिचरेद्राज्ञाम् १३, १२
न तन्निगदितं भवेत् ५, ५०
न तन्निगदितं भवेत् ५, ५१
न तस्यातिक्रमाद्दोषो १, १६१
न दग्धश्चेत् शुद्धिमियात् ८, ८०
न दत्तं साध्यसाधने ८, १५
न दद्यादुत्तरं तु यः २, ४
न दद्यादुत्तरं तु यः ३, ७
न दद्यादुत्तरं यावत् २, २२
न दद्याद्याचितोऽसकृत् १०, ३३
न दद्याद्वेतनं भृतेः १६, ११
न दातव्या कथञ्चन १०, १३
न दातव्या दमं क्वचित् ९, १८
न दानं न च विक्रयः २६, ३७
न दासीं कारयेत्प्रभुः १५, २५
न दिव्या भवति क्रिया ७, २०
न दिव्यं न च लेखकम् ४, १७
न दिव्यं न च साक्षिणः ६, १८
नदीतीरं प्रकुरुते १९, २४
नदीसन्तारकान्तार १, १६४
नदीस्रोतःप्रवाहेण १९, २५
न देयं चास्य वेतनम् १६, ४
न देयं चास्य वेतनम् १६, ८
न देयं लष्टधा स्मृतम् १४, २
नद्योत्सृष्टा राजदत्ता १९, ४१
न निःस्रवति यत्तत्स्यात् १०, ३६
नन्ददत्तं तथैतैर्यत् १४, १६
न पश्यति यदा जले ८, ६०
न पालस्तत्र किल्बिषी १६, १०
न पुत्रो न नियोगकृत् १, १५२
न पुनस्तामवाप्नुयात् ७, ४१
न पृच्छेत्तत्र साक्षिणः २१, १७
न पृच्छेदागमं क्वचित् ७, ५४
न पृष्टव्याः पुनः पुनः ८, ४३
न प्रतिग्रहभूर्देया २६, १२२
न प्रष्टव्या विनिर्णये १, ६४
न ब्रूयादक्षरसमम् ५, ५०
न भवेत् स पराजितः ३, ४१
न भुङ्क्ते यः स्वमाधानम् १०, ५३
न भूमेः भागमर्हति २६, ४३
न भूमेर्भागमर्हति २६, १२२
न भेदो जायते क्वचित् ८, १४
न मोक्तव्याः साहसिकाः २३, ११
नयन्ति बहुमूल्यताम् २२, १७
न याचते च ऋणिकम् ६, ४८
न याचते च यः कश्चित् १३, २५
नरकं चैव गच्छति १, ७७
नरकं यान्त्यधोमुखाः १, ९९
नरस्यार्धदमः स्मृतः २४, १६
नराणां राजदैविकः १९, ४०
नराणां राजदैविकः १९, ४१
न रोद्धव्यं तु केनचित् १९, ५१
न रोद्धव्यः क्रियावादी १०, ९६
नरः साहसिकस्तु सः २३, १३
नर्तकानामेष एव १३, ३७
न लभेरन् कथञ्चन १०, ८३
न लुप्यते तस्य भागः २६, १०७
न लेखयति यस्त्वेवम् २, ४४
न लेख्यं न च साक्षिणः ७, २१
न लेख्यं हानिमाप्नुयात् ६, ५२
नवधा दैविकी क्रिया ४, ८
नवमं दशमं तथा १३, १६
नवमं धर्मकं तथा ८, ४
नव सप्त च पञ्च स्युः ५, १
न विद्यते तत्र दोषः १२, ३
न विप्रराजदैविकी ८, ४६
न विप्रो वधमर्हति ९, १०
न विप्रो वधमर्हति ९, २७
न शक्यन्तेऽधुना कर्तुम् २६, ६९
नश्येतोपग्रहस्तथा १, ३७

नष्टस्यान्वेषणे कालम् १०, ७६
नष्टे चैवाधमर्णके १०, ५१
नष्टे मृते वा ऋणिके १०, ८५
न स तल्लब्धुमर्हति ७, ४०
न सन्तोषं गतस्तु यः ९, २३
न सभ्यः किल्बिषी ततः १, १००
न स लाभो भवेत्पुनः १०, ४०
न सा चालयितुं शक्या ७, ५८
न सा सिद्धिमवाप्नुयात् १९, २९
न साक्षिणस्ते दुष्टत्वात् ५, ३
न साक्षी न च भुक्तयः १, १०४
न स्त्रीणामुपभोगः स्यात् ७, २९
न स्त्री स्थावरमर्हति २६, १००
न स्याद्दिव्यं न साक्षिणः ४, ११
न स्युः यत्र च साक्षिणः २६, १४३
न स्वयं कोपकारणात् १, ७६
न स्ववाक्यजितस्य च ९, २२
न स्वातन्त्र्यं विसंवदेत् ९, २८
न हन्त्यन्यायकारिणः २३, १२
न हीनपक्षां युवतिम् १, १५३
नाकामो दाप्यते क्वचित् १०, ४२
नाततायिवधे हन्ता २३, १७
नात्यन्तं पीडनीयाः स्युः १०, ८४
नादण्ड्यो नाम राज्ञोऽस्ति ९, १५
नादण्ड्यो नाम राज्ञोऽस्ति १, ७८
नादद्यान्न निवेदयेत् १०, ५३
नाधिकः समुदाहृतः ५, ३४
नानालिपिज्ञौ कर्तव्यौ १, ८१
नान्यथा दातुमर्हति १०, १२५
नान्यो दण्डो विधीयते ९, २७
नान्यो दण्डो विधीयते २९, ५
नान्यथैव विवादयेत् ८, ४१
नान्योदर्याद्धनं हरेत् २६, १२१
नान्वेष्टव्यो महीभुजा २१, ५
नापराधी भवेन्नरः २१, ४
नापृष्टैरनियुक्तैर्वा ८, ४२
नाभियोज्यः कथञ्चन १२, ६
नामघाटागमं संख्याम् ७, ४९
नामभिः परिकीर्तिताः ८, २२
नामसङ्कीर्तनस्य च २६, ८८
नाराजके कृषिवणिक् १, ८
नारी भवति कर्कशा २६, १००
नार्थदण्डो बृहस्पतिः ९, २०
नार्थशास्त्रं कथञ्चन १, ११३
नार्हन्ति ते प्रतिक्रोष्टुम् १८, २०
नार्हः स्यात् पैतृके धने २६, ३३
नाविभक्ताः परस्परम् २६, ६
नाष्ठिकस्य विधीयते १२, ६
नासां वयसि संस्थितिः २५, ४
नासेध्याः कार्यसाधकैः १, १६६
नास्तिकाः शास्त्रवर्जिताः १, ६४
नास्तिकाश्च न साक्षिणः ५, ४०
नास्तिके दृष्टदोषे च ८, ६८
निर्ऋतेरुत्तरे भागे ८, २६
निगृह्णीयात् प्रयत्नतः २९, ६
निगृहीतुं न शक्नुयात् २९, ७
निग्रहानुग्रहं दण्डम् ३, ४८
निग्रहानुग्रहं नृणाम् १७, १८
निग्रहानुग्रहै राज्ञः २३, २६
निश्छिद्रोपरवो धनम् ७, ६४
नित्यं नैमित्तिकं काम्यम् १, ३०
नित्यं नैमित्तिकं काम्यम् १७, ४
नित्यं पञ्चशतावरः १, १४८
निधिः निष्कुलवित्तं च २९, १४
निबध्नीयात् तथा सीमाम् १९, १६
निबन्धं वाऽऽवहेत्तत्र १०, ७५
निमित्तेन चतुर्विधा १५, ४
नियुक्तैराजपूरुषैः १३, १४
नियुक्तो वाऽनियुक्तो वा १, १०५
नियुक्तोऽन्योऽथवा नरः १, १४१

नियोक्तव्या नृपेण तु ८, ५१
नियोज्या विनयेत्तथा ८, २८
निरर्थक इति स्मृतः २, १०
निरर्थं निष्प्रयोजनम् २, ८
निरवद्यं सप्रतिज्ञम् २, ५
निरामयान् यः कुरुते १, ९७
निरुद्धं चारयेत्तत्र ८, ६७
निरोधनेन बन्धेन २९, ६
निर्गुणः परिकथ्यते १, ३६
निर्णयान्ते यदा नृपः ६, २६
निर्णये न स दण्डभाक् १, ५६
निर्णयं कारयेन्नृपः ४, १८
निर्णयं सा तु राजाज्ञा १, २१
निर्णयः समुदाहृतः ९, ४
निर्णीते व्यवहारे तु ५, १७
निर्दिष्टानि चतुर्दश २९, ४
निर्दिष्टानि स्वयम्भुवा ८, ४
निर्दिष्टा यस्य भावना ४, ५
निर्दिष्टेष्वर्थजातेषु ५, ५०
निर्देश्या दैविकी क्रिया ७, ५२
निर्दोषस्य न चालयेत् १, ३७
निर्दोषा दैविकी क्रिया ८, १
निर्धनं ऋणिनं कर्म १०, १०५
निर्वासनाङ्ककरणे ९, २७
निर्वासनाङ्कने मौण्ड्यम् ९, १०
निर्वासनं वधो वाऽपि ९, १३
निर्वास्या राजभिः पुरात् ९, १६
निर्वास्याः कूटदेविनः २२, ११
निर्वास्याः कूटदेविनः २७, ८
निर्वास्याः सर्व एव ते २२, १४
निर्वास्यास्ते महीभुजा २२, २०
निर्विशङ्कैः प्रगृह्यते १०, ६
निवार्या स्त्री स्वबन्धुभिः २५, २
निवासश्च स विज्ञेयः ५, ६
निवेदितस्याकथनम् ३, ३६
निवेशकालादारभ्य १९, ४५
निवेशकालं कर्तव्यः १९, ७
निवेशसमयादूर्ध्वम् १९, ४८
निवेष्टुकामो रोगार्तो १, १६४
निशायामसतो जनात् १२, ४
निशायां यत्र ताडितः २१, १७
निश्चितं लोकसिद्धं च २, १४
निश्चित्य बहुभिः सार्धम् ९, २४
निश्चेतुं ये न शक्याः स्युः १, १०५
निषाद एकपुत्रस्तु २६, १२३
निषिद्धा दैविकी क्रिया ४, १२
निष्कं सुवर्णाश्चत्वारः ८, ९
निष्कुला याश्च पतिताः १, १५५
निष्कृतीनामकरणम् २९, १३
निसृष्टार्थस्तु स स्मृतः ९, २९
निसृष्टार्थस्तु स स्मृतः १०, १२२
निसृष्टार्था हि ते स्मृताः १७, १८
निस्सन्दिग्धो निराकुलः २, १५
निहितानि तथान्यानि १९, १७
निह्नवे छद्मना क्रियाम् २६, १४१
निक्षिप्तं यस्य यत्किञ्चित् ११, १२
निक्षेपस्याधुना सम्यक् ११, १
निक्षेपानन्तरं प्रोक्तो १२, १
निक्षेपान्वाहितन्यास १२, २
निक्षेपे हरणे तथा ४, १५
नृपतिः कारयेद्दुर्गम् १, ३१
नृपोऽधिकृतसभ्याश्च १, ८७
नृपोऽध्यक्षस्तथैव च ५, २०
नृपोऽध्यक्षः तथा ग्रामः ५, ५
नृपोऽध्यक्षस्तथैव च ५, २
नृपद्रोहे साहसे च ४, १३
नृपद्रोहे तथैव च २, २५
नृपकार्योत्सवाकुलान् १, १५०
नृपकार्योद्यतो व्रती १, १३६
नृपाज्ञयाऽऽपणस्थानाम् १८, ११

नृपाश्रयं प्रवक्ष्यामि २९, १
नृपाश्रयास्तथा चान्ये २७, ११
नृपद्रोहे च पातके ८, १८
नृत्यादिकं च तत्प्राप्तम् १५, ७
नैकं पृच्छेत्कदाचन ५, १
नैगमानुमतेन च १, २०
नैगमाधिष्ठिता सदा १, १३४
नैगमा वैद्यकितवा २२, २
नैता रूपं प्रतीक्षन्ते २५, ४
नैते योज्याः कथञ्चन १९, ४८
नैव पौनर्भवो विधिः ८, ४४
नैवं तस्करराजाग्नि १३, १३
नोपेक्षेरन्सभासदः १, ९९
नोपभोगे बलं कार्यम् ७, ३१
नोपस्थितो यदा कश्चित् ३, ४०
नोपस्थायी निरुत्तरः ३, १०
नोक्तः पौनर्भवो विधिः २९, १६
नेतासौ निर्मितः पुरा १, ९
न्यायाङ्गान्यग्रतः कृत्वा १, ६५
न्यायान् पश्येत्कृतमतिः १, ५९
न्यायशास्त्रमतिक्रम्यः १, १०१
न्याय्यं पश्येत्कृतमति १, ८३
न्यायमार्गादपेतं तु १, ९७
न्यूनाधिकमसङ्गतम् ३, २८
न्यूनाधिकं तु संशोध्य २, ३१
न्यूनांश्च परिपूरयेत् २, २८
न्यासे याचितके दत्ते ३, १२
न्यायं वा नेच्छते कर्तुम् २, ४४
न्यग्रोधाश्वत्थकिंशुकान् १९, २
न्यूनस्य द्विगुणस्तु सः २०, ८
न्यासद्रव्येण यः कश्चित् ११, १४
न्यासद्रव्यं न गृह्णीयात् ११, ९
न्यासः तत्परिकीर्तितम् ११, ३
न्यायतः तद्ददाम्यहम् १०, ९६
न्यासं कृत्वा परत्राधिम् १०, ६२
न्यासवत्परिपाल्योऽसौ १०, ४०

प

पङ्कपाषाणसंयुते ८, ६३
पञ्चधाऽन्यैः प्रकीर्तिता १०, ८
पञ्चमाषास्तु विंशत्या १०, २८
पञ्चमं त्विन्द्रदैवत्यम् ८, ५५
पञ्चमं सर्वमेव वा २९, १०
पञ्चविंशतिको दमः २०, १५
पञ्च षट् सप्तभागिनः २६, ७१
पञ्चाशत्पणिकं दमम् २०, ९
पणस्त्वर्धत्रयोदशः २०, ५
पणानर्धत्रयोदशान् २०, १७
पण्ये तद्द्विगुणं दाप्यो २२, १३
पण्यं कालेऽन्यथा न तु १८, ८
पतनीये हि ते तयोः ७, १५
पतितादिकृतश्चैव १, १२२
पतितं पतितेत्युक्त्वा २०, १०
पतिं या नातिचरति २५, ८
पतिश्चानुपयन् ऋतौ २५, ४
पत्नी दुहितरोऽपि वा २६, ८७
पत्नी तद्भागहारिणी २६, ९४
पत्नीभ्रातृविवर्जिताः २६, ११९
पत्यौ जीवति यः स्त्रीभिः २६, ६१
पत्न्यभावे तु सोदरः २६, ९६
पत्न्यभावे तु सोदरः २६, १३६
पत्रद्वये लेखनीयौ ८, ८२
पत्रस्थैः साक्षिभिर्वाचा ६, ३७
पत्रारूढान्यतः पुरा ६, २
पत्रारूढे ऋणे खलु २६, ४९
पत्रे विलेख्य तान् सर्वान् ५, २३
पत्रैस्तल्लेख्यनिर्णयः ६, ५४
पत्रं कारयते यत्तु ६, १३
पदमादौ निगद्यते १५, १
पदानि तु चतुर्दश १, १३

पदानि शृणुताधुना १०, १
पदान्यष्टादशैतानि १, १६
पदांशसहितस्लेष १०, १
परकुड्यां निवेशयेत् १९, ५०
परचक्राचौरभयात् १, ३९
परतः स्याच्चिरन्तना ७, ३७
परत्र च शुभां गतिम् ५, ३५
परदाराभिमर्शनम् २३, २
परदाराभिमर्शने २, २४
परदेशात्समाहृतम् १३, ३८
परद्रव्येऽभिलषिते १२, ८
परपत्न्या तु पुरुषः २४, १२
परपिण्डोपजीविनः ८, ३७
परर्णं न कदाचन १०, ११२
परस्परमतेन तौ १०, ७१
परस्परमतं विना १०, ६५
परस्परमतं विना १०, ७१
परस्परमतं विना १०, १२६
परस्परमनीशास्ते २६, ५७
परस्परविशुद्धये ८, ४५
परस्परं हस्तपादे २१, ८
परस्त्रीभूम्यृणादाने १०, २७
परस्त्रीपानसक्ताश्च ५, ४०
परस्त्रीष्वधिकेषु च २१, ७
परस्त्रीसङ्ग्रहस्तथा १, १०
परस्त्रीसङ्ग्रहस्तथा १, १४
परहस्ताद्गृहीतं यत् १०, १०२
परार्कं वा समे गताम् २४, १९
पराधीनशठाकृतीन् १, १५१
परानीकस्तेनभयम् १, ४०
परानीकहते देशे १, १४९
परान्यस्तु प्रमापयेत् २३, १३
परार्थवादी दण्ड्यः स्यात् १, १५१
परिकल्प्य यथाविधि १९, ५५
परिपूर्णं गृहीत्वाधिम् १०, ५
परिभाष्य यदा क्षेत्रम् १०, ६८
परिभोगोऽपि पञ्चधा ७, ६४
परिभ्राम्याप्सु मज्जयेत् २४, १७
परिवर्त्य विभज्यते २६, ५१
परीक्षकाः साक्षिणश्च १३, ६
परीक्षितं तु शपथैः ९, ३
परीक्षितं बहुमतम् १८, ९
परीक्षेत स्वयं पण्यम् १८, ९
परीक्षेदार्द्रपर्णेन ८, ७५
परीक्षेयुः परीक्षकाः ८, ७८
परीक्ष्य पदमादद्यात् १, १३४
परीक्ष्य स्थापयेन्निधिम् ११, ४
परीक्ष्यः शपथैः सदा ४, १४
परेषां नात्र संशयः ७, ४३
परं पवित्रममृतम् ८, ७६
पर्जन्यो दशमः स्मृतः ८, २१
पर्वते नगराभ्यासे १३, २९
पलस्य परिकीर्तितः १०, २९
पलायनादनुत्तरात् ९, २२
पशवश्चानिवारिताः १९, ५१
पशुवस्त्रान्नपानानि २३, ६
पशुर्वा जायते गृहे १०, १२३
पशुस्त्रीपुरुषादीनाम् ७, ३२
पशुस्त्रीवाहनानि च १०, ५४
पश्चात्कार्यं विशोधयेत् ५, ३१
पश्चात्पत्रे निवेशयेत् २, ३३
पश्चादात्मीयमेव च १०, ११३
पश्चादुक्तान्न दूषयेत् ५, २२
पश्चाद्दौहित्रकं धनम् २६, ९६
पश्चाद्दौहित्रकं धनम् २६, १३६
पश्चिमा बलवत्तरा १०, ६२
पश्चिमं यद्धि निश्चितम् १०, ५९
पश्यन्नन्यस्य ददतः ७, ४१
पश्येत्पुराणधर्मार्थं १, ११५
पश्चाज्यक्रलिगादीनाम् १, ५५

पक्षमाहुर्मनीषिणः	२, १२	पालनीया तथैव सा	१०, ५७
पक्षस्य व्यापकं सारम्	३, ५	पालनीया दिवानिशम्	२५, २
पक्षार्थिदोषौ मौनं च	३, ३६	पालनीयाः समर्थैस्तु	१७, १३
पक्षाभासस्तथोऽन्यथा	२, १८	पालयिष्यति वार्धक्ये	२६, ९१
पक्षाहोनामजातिभिः	२, ६	पालस्ताडनमर्हति	१६, १७
पक्षिमेषवृषादयः	२८, १	पाले दण्डो विधीयते	१६, १२
पक्षो ज्ञेयः चतुर्विधः	२, ४१	पाशकद्यूतद्यूतार्थ	७, ५
पक्षोऽनादेय इष्यते	२, १९	पिण्डमात्रोपजीविनीम्	२४, १८
पक्षं पक्षविदो विदुः	२, १४	पिण्डयोस्तानि धापयेत्	८, ८७
पक्षं राजा विवर्जयेत्	२, ८	पिण्डोदकक्रियाहेतोः	२६, ८८
पक्षं वादी प्रपद्यते	३, १४	पिण्डौ कार्यौ समौ ततः	८, ८८
पक्षः कृतः समादेयः	२, १८	पितरस्तेन पुत्रिणः	२६, २०
पक्षः प्रोक्तस्त्वनादेयो	१, १७४	पितरं त्रायते यतः	२६, ८१
पाण्डुलेख्येन फलके	२, ३०	पितरं त्रायते सुतः	२६, ३५
पाण्डुलेखेन फलके	२, ३३	पितर्युपरते पुत्राः	१०, ११७
पातकात्तर्तुमिच्छति	३, ३९	पितापितामहो यस्य	७, ३६
पातकेनाथ संसदि	३, ३७	पिताचार्यः सुहृन्माता	९, १५
पादोने च हुताशनः	८, २९	पिता पुत्राः समांशिनः	२६, १०
पादोपचयात् क्रमेणेतरेषाम्	१०, २६	पितामहपितृभ्यां च	२६, ४६
पादौ स्वपुरुषस्तथा	१, ८५	पितामहवचो यथा	८, ७८
पानाटनदिवास्वप्नम्	२५, ११	पितामह्यस्तु सर्वास्ताः	२६, २५
पापमूलं सङ्ग्रहणम्	२४, १	पितुः पुत्रस्य चैव हि	२६, १४
पापेन योजयन् दर्पात्	२०, १७	पितुर्धनहरी तु सा	२६, १३२
पारम्पर्यक्रमागता	७, ५८	पितुर्यद्वाहनादिकम्	२६, ६०
पारुष्यमुत्तमं प्रोक्तम्	२०, ४	पितृप्रसादाद्भुज्यन्ते	२६; ६२
पारुष्यमुभयं चैव	२३, २	पितृतो भागकल्पना	२६, ११८
पारुष्ये कूटकरणे	२, २५	पितृदेवद्विजार्चनम्	२६, ५
पारुष्ये दण्डवाचिके	४, १९	पितृपैतामहं चैव	२, ३८
पारुष्ये द्वे वधश्चैव	१, १०	पितृभागहराः स्मृताः	२६, १३
पारुष्ये द्वे साहसं च	१, १४	पितृभागहरास्तु ते	२६, ५४
पारुष्यं द्विविधं प्रोक्तम्	२४, १	पितृभागहराः स्मृताः	२६, १८
पारुष्यं द्विविधं स्मृतम्	२०, १	पितृभ्रातृसनाभिभिः	२६, ९४
पारुष्यं मध्यमं प्रोक्तम्	२०, ३	पितृरिक्थहराः पुत्राः	२६, १९
पार्श्वहानिकरीं कृत्वा	२६, १४१	पितृव्यगुरुदौहित्रान्	२६, ९८
पालदोषाद्विनाशे तु	१६, १२	पितृव्यभ्रातृपुत्रस्त्री	१०, १२१

पितृव्यस्त्री पितृष्वसा	२६, ३२	पुत्राभावे तु पत्नी स्यात्	२६, १३६
पितृव्येणाथवा प्रीत्या	२६, ११३	पुत्रास्त्रयोदश प्रोक्ताः	२६, ७७
पितृस्था ये च मानवाः	२६, ३९	पुत्राः सम्बन्धिबान्धवाः	९, १६
पित्रा भुक्तं तु यद्द्रव्यम्	७, ६१	पुत्रिकौरसयोर्विना	२६, ७८
पित्रा यत्स्वयमर्जितम्	२६, ५६	पुत्रेण दुहिता समा	२६, १२९
पित्रा येषां प्रकल्पिताः	२६, १९	पुत्रे तु श्राविता ये स्युः	५, ४१
पित्रा वाऽथ स्वयं प्राप्तम्	१४, ४	पुत्रेणापि समं देयम्	१०, ८१
पित्रा सह विभक्ता ये	२६, ५४	पुत्रेभ्यः स्वस्य यद्धनम्	२६, १
पित्रोरभावे भ्रातॄणाम्	२६, ९	पुत्रैर्देयं विभावितम्	१०, ११४
पित्र्यमंशं मृतस्य तु	१०, १११	पुत्रैः सह विभक्तेन	२६, ५६
पित्र्यमेवाग्रतो देयम्	१०, ११३	पुत्रो दौहित्र एव वा	२६, ३३
पित्र्ये लब्धक्रयाधाने	७, २४	पुनरेव विसंवदेत्	२६, १४०
पित्र्यं लब्धं च राजतः	७, २६	पुनरेवं प्रभिन्नानि	१, १३
पिनाकी चापराजितः	८, २३	पुनर्दोषस्तथैव च	३, ४८
पीडने छेदने तथा	२१, १५	पुनर्न्यायो यदा भवेत्	५, १७
पीडयन् दण्डभाक् भवेत्	१९, ४७	पुनर्लेखयते यदि	३, २१
पीडातिशयमाश्रित्य	१, १७५	पुनर्विभागकरणे	२६, १०६
पीडितः प्रतिभावितः	१०, ८२	पुनर्विवादं कुरुते	५, ३०
पीडितः स्वयमायातः	१, १७०	पुनः संस्कृतविक्रयी	२२, १३
पुंभागस्तेषु शस्यते	२६, २५	पुन्नाम्नो नरकात्पुत्रः	२६, ८१
पुंसः कार्योऽधिकायां तु	२४, १५	पुमान् पुंसोऽधिके शुक्रे	२६, १३१
पुंसः पुत्रसुहृद्वधे	११, ८	पुरदुर्गनिवासिनः	१७, १७
पुण्यानि च हितानि च	१, ८६	पुरस्तान्नवमे तथा	८, ५३
पुण्यापुण्यफले समा	२५, १४	पुरस्तान्नवमं यत्तु	८, ५६
पुण्यापुण्यफले समा	२६, ९२	पुराणे पणम्	१०, ७
पुण्यायामुकसूनवे	६, २१	पुरान्निर्वासयेत् ततः	२४, १४
पुत्रदारधनानां च	८, ६५	पुरुषाः सन्ति लोभाद्ये	५, ३६
पुत्रदारशिरांसि च	८, ३३	पुरुषाणां मलाः स्मृताः	२१, २०
पुत्रपौत्रान्वयानुगम्	६, २२	पुरुषाणां मलाः स्मृताः	९, १८
पुत्रवत्परिपाल्यं तु	११, ६	पुरुषान्वनगोचरान्	१९, १२
पुत्रवद्दुहिता नृणाम्	२६, १२६	पुरुषापेक्षया तथा	८, ७
पुत्रश्चाभक्तदो मातुः	२५, ४	पुरुषापेक्षया नृपः	१२, ९
पुत्राणां च त्रयो भागाः	२६, २३	पुरुषापेक्षया नृपैः	२३, ८
पुत्रा दायहराः स्मृताः	२६, ४५	पुरुषापेक्षया मया	२०, १९
पुत्राभावे तु पत्नी स्यात्	२६, ९६	पुरुषैर्भू यथाविधि	७, ६२

पुरुषैस्त्रिभिरेव तु	७, ५५
पुरुषैः स्वैरधिष्ठितम्	८, ६७
पुरुषोऽन्यः तथाविधः	८, ५९
पुरुषो वा शनैः शनैः	१, १७०
पुरुषं दोषविभवम्	२९, २
पुरुषं वा समादिशेत्	१, १४७
पुरे राष्ट्रे विरोधः स्यात्	२, १३
पुष्करार्थे तपोधनाः	८, ४५
पुष्पं वा यदि वा फलम्	२२, २५
पूगश्रेणिगणादीनाम्	६, १८
पूगश्रेण्यादिकानां तु	६, १९
पूजयेत् कव्यपूर्ताभ्याम्	२६, ९८
पूयन्ते सत्यसाक्षिणः	१९, ३६
पूर्णे काले धृतावधौ	१०, ४८
पूर्णे च सोदयं पश्चात्	१०, २१
पूर्णे प्रकर्षे तत्साम्यम्	१०, ७१
पूर्णेऽवधौ शान्तलाभम्	१०, १०३
पूर्णे विधौ सान्तलाभे	१०, ४९
पूर्वकाच्छासनादृते	७, ५८
पूर्वपक्षे प्रतिज्ञातम्	५, ५१
पूर्वपादे विलिखितम्	४, ४
पूर्वपक्षाक्षरसमम्	३, २६
पूर्वपक्षे यथार्थं तु	३, ७
पूर्वपक्षोत्तरान्वितम्	६, २७
पूर्वपक्षोत्तरावाप्यम्	१, ११९
पूर्वपक्षो न सिध्यति	१, १२२
पूर्वपक्षं तु लेखयेत्	१, १२५
पूर्वपक्षं स्वभावोक्तम्	२, ३०
पूर्वपक्षः स उच्यते	१, १७५
पूर्वपक्षः स्मृतः पादो	१, १७
पूर्वप्रमीताग्निहोत्रम्	२६, ९५
पूर्वमङ्गीकृतं तेन	३, ३९
पूर्वमासन्नहिंसकाः	१, १
पूर्वमाक्षारितो दोषैः	२४, १२
पूर्वराजानुकीर्तनम्	२, ३६
पूर्ववैरानुसारेण	२३, २१
पूर्वसभ्यांस्तु दोषिणः	९, २४
पूर्वस्वामी तु तद्द्रव्यम्	१२, ५
पूर्वाकृष्टः समाक्रोशम्	२१, ४
पूर्वाभावे यथोत्तरमाधमर्ण्यम्	१०, १०७
पूर्वामुखस्तूपविशेत्	१, १०९
पूर्वावधौ शान्तलाभ	१०, ९९
पूर्वाह्णे तामधिष्ठाय	१, ११५
पूर्वोत्तरक्रियावाद	६, २६
पूर्वोत्तरविशेषितः	१०, ५६
पूर्वोत्तरार्थे लिखिते	३, ४३
पूर्वोत्तरेऽभिलिखिते	३, ३१
पूर्वोत्तरे सन्निविष्टे	३, ४२
पूर्वोत्तरं वदेद्बन्धुः	१, १४२
पूर्वोत्थानं गुरुष्ववीक्	२५, १०
पूर्वं कृता क्रिया या तु	१०, ५७
पूर्वं पक्षं लेखयतो	२, २०
पूर्वं मृता हरेदग्निम्	२६, ९६
पूर्वं साक्षिविशोधनम्	५, ३१
पृच्छति प्राडिति श्रुतिः	१, ६८
पृच्छेदुत्तरसाक्षिणः	७, ६८
पृथगायव्ययधनाः	२६, १४७
पृथग्भित्त्रैः सहाष्टकम्	१, २४
पैतामहं समं देयम्	१०, ११४
पैतामहं हृतं पित्रा	२६, ५८
पैतृकात् मध्यगाद्धनात्	२६, २७
पैतृकादेव ता धनात्	२६, २६
पैतृके न विभागार्हाः	२६, १०
पौत्रादिस्तु न किञ्चन	७, ३९
पौत्रदौहित्रयोर्लोके	२६, १३०
पौत्रोऽथ पुत्रिकापुत्रः	२६, ८२
पौराणां कर्म कुर्युस्ते	१, ३२
पौराणां कर्म कुर्युस्ते	१७, ४
प्रकाशचिह्नान्येतानि	१९, ९
प्रकाशचिह्नान्येतानि	१९, १६

प्रकाशघातका ये तु	२३, १०
प्रकाशतस्करा ह्येते	२२, ३
प्रकाशाश्चाप्रकाशाश्च	२२, १
प्रकाशोपांशुचिह्नैश्च	१९, ७
प्रकुर्याच्च प्रचोदिताम्	१५, ६
प्रकुर्यातां विचक्षणैः	३, ४४
प्रकुर्युः पापकारिणाम्	१७, १७
प्रकुर्वन् कार्यनिर्णयम्	९, ३३
प्रकृतीनां तथैव च	२, ४३
प्रकृतीनां प्रकोपश्च	२९, १५
प्रकृत्यैवाविरोधतः	१९, ८
प्रकृष्टं च कृतं काले	१३, ३०
प्रक्रान्ते निर्णये तु यः	५, ३०
प्रक्रान्ते कार्यनिर्णये	३, ४३
प्रक्रान्ते साहसे वादे	४, १९
प्रगृह्णीत स्वकं धनम्	१२, २
प्रगृह्णीताविलम्बितः	८, ८४
प्रगृह्णीताविलम्बितः	८, ९१
प्रगृह्णीयादथा भृतः	१६, २
प्रचारश्च यथांशेन	२६, ५२
प्रच्छन्नदोषव्यामिश्रम्	२२, १३
प्रजास्तद्धि यमव्रतम्	१, ११०
प्रजानां मुखरोगिणाम्	८, ६९
प्रजानां हितकाम्यया	४, २०
प्रजा प्रक्षुभ्यतेऽन्यथा	१, १२७
प्रजायां सम्प्रकीर्त्यते	२९, १५
प्रजासंरक्षणाय च	१, २२
प्रज्ञप्तिर्वा तथा भवेत्	६, ५०
प्रज्ञासामर्थ्यमायाभिः	२१, १
प्रणतं पुरतः स्थितम्	१, १४५
प्रणम्य लोकपालेभ्यः	१, ४८
प्रणालीं गृहवास्तुं च	१९, ४७
प्रतिग्रहणलब्धं यत्	७, १०
प्रतिज्ञां भावयेद्वादी	४, ३
प्रतिज्ञा च हविः स्मृतः	१, ११९
प्रतिज्ञाते स्थिरीभूते	३, २
प्रतिज्ञादोषनिर्मुक्तम्	२, १४
प्रतिज्ञापत्रकं लिखेत्	८, ९०
प्रतिज्ञा भावनाद्वादी	९, २१
प्रतिदानं तथैवास्य	११, ५
प्रतिपत्तिस्तु सा ज्ञेया	३, १४
प्रतिपत्तौ न सम्भवेत्	३, १३
प्रतिपत्तौ न साक्षित्वम्	५, २४
प्रतिप्रश्नं तथैव च	१, ६९
प्रतिपन्नश्च हीयते	३, ३५
प्रतिपन्नमृणं दाप्यः	१०, ८७
प्रतिपन्नस्य धर्मोऽयम्	१०, ९५
प्रतिपक्षं न लक्षयेत्	३, २८
प्रतिपक्षस्तथैव च	२, ३६
प्रतिभाव्यं तु यो दद्यात्	१०, ८३
प्रतिभुवा तु तद्दत्तम्	१०, ८७
प्रतिभूलेख्यसाक्षिणः	१, ५
प्रतिमालेख्यदेवैश्च	१, ४७
प्रतियाति गृहानेषा	१५, २१
प्रतियोगिधनाढ्यत्वात्	६, ४४
प्रतिरूपकसाहसैः	७, ५
प्रतिलाभेच्छया दत्तम्	१४, १६
प्रतिलोमप्रसूतानाम्	१, १२६
प्रतिलोमप्रसूतानाम्	१, १३२
प्रतिलोमास्तथा चान्त्याः	९, १८
प्रतिवर्णाश्रयं स्मृतम्	७, ८
प्रतिवादी तदोत्तरम्	३, २१
प्रतिवादी प्रपद्येत	९, ४
प्रतिवादी न दीयते	२, २३
प्रतिवादी न दाप्यः स्यात्	२, २५
प्रतिवेश्यानुवेश्यौ च	२३, २३
प्रतिश्रुतं तथान्यस्य	१४, २
प्रतिश्रुत्य न कुर्याद्यः	१६, ७
प्रतिषिद्धनिषेवणात्	१, १३१
प्रतिष्ठा व्यवहाराणां	१, ७५

प्रतिष्ठिता पुरे ग्रामे १, ५८
प्रतिष्ठिताऽप्रतिष्ठा च १; ५७
प्रत्तासु भगिनीषु च २६, ९
प्रत्ययः स्याद्विपर्यये ११, ५
प्रत्यर्थिनोऽर्थिनो वाऽपि ४, १
प्रत्यर्थिनोऽर्थिनो वाऽपि ५, २६
प्रत्यर्थिविधिराख्यातः ३, २७
प्रत्यर्थिसन्निधानं च ७, ६४
प्रत्यर्थिसभ्यानयनम् १, ९०
प्रत्यर्थी कारणं तथा ४, ३
प्रत्यर्थी निर्दिशेत् क्रियाम् ३, १३
प्रत्यर्थी यदि तं तथा ३, १९
प्रत्यर्थी यदि तं तथा ३, २०
प्रत्यर्थी वा सुतस्ताभ्याम् ३, ३१
प्रत्यर्थी सभ्यसन्निधौ २, २२
प्रत्यर्थी सभ्यसन्निधौ ३, २६
प्रत्यर्थी साधयेत्स्वयम् ४, ११
प्रत्यर्थी साक्षिणा स्फुटम् ५, २५
प्रत्यर्थी स्मृतिविभ्रमात् ३, ३
प्रत्यर्थी हानिमाप्नुयात् ३, २४
प्रत्यवस्कन्दने तथा २, ३
प्रत्यवस्कन्दनं तथा २, २
प्रत्यवस्कन्दनं हि तत् ३, १९
प्रत्यहं गृह्यते या तु १०, ११
प्रत्यहं न्यायदर्शनैः १, ४०
प्रत्यक्षी दापनीयः स्यात् ३, ७
प्रत्यक्षं लिख्यते यस्तु ५, ७
प्रत्याकलितपादश्च २, १
प्रत्यागच्छेत्तु वेगेन ८, ५९
प्रत्यूषश्च प्रभासश्च ८, १९
प्रथमे वा तृतीये वा ४, ८
प्रथमोत्तममध्यमाः २३, ३
प्रथमो मध्य उत्तमः २४, १०
प्रथमं दण्डपारुष्यम् २१, ६
प्रथमं मध्यमोत्तमम् २३, २
प्रथमं मध्यमोत्तमम् २४, ६
प्रददन् नापराध्नुयात् ११, २०
प्रदत्तान्यस्य तुष्टेन १९, २९
प्रदद्यात् स्वामिने धनम् १२, ७
प्रदद्याज्जयिने लेख्यम् ६, २६
पदद्याद्गृहभूमिकाः १७, ३
प्रदद्यात्त्वेव पिण्डं वा २६, १०३
प्रदातव्यानि नान्यथा ८, ६
प्रदातव्या प्रयत्नेन ४, १२
प्रदातव्यो न संशयः २६, ६३
प्रदातव्यं त्वया मम १०, ६९
प्रदातव्यं यद्भवति १०, ९६
प्रदाने विक्रये चैव १०, ४५
प्रदानं स्वेच्छया कुर्यात् २६, ५७
प्रदाप्यापहृतं दण्ड्या २२, ५
प्रदाय गुरुदक्षिणाम् १५, २१
प्रदुष्टष्वनुमानेषु ४, २१
प्रदुष्टेष्वनुमानेषु ८, २
प्रदेयमृणिकेन तु १०, ८६
प्रदेया गृहभूमयः १, ३१
प्रदेशिनीं च तस्याथ ८, ७८
प्रपद्य कारणं ब्रूयात् ३, १९
प्रपद्य कारणं ब्रूयात् ३, २०
प्रपन्नः पञ्चकं तु यः १०, ५९
प्रपश्येत् प्रत्यहम् नृपः २७, ११
प्रपलायी त्रिपक्षेण ३, ३५
प्रभिन्नानि पृथक् पृथक् १, १५
प्रभिन्नास्ते सहस्रधा २२, १
प्रभुणा विनियुक्तः सन् १६, ९
प्रभेदः सप्तधा पुनः ७, २
प्रभेदमेषां वक्ष्यामि ५, ५
प्रमाणनिश्चितो यस्तु ९, ५
प्रमाणपरिपालनम् ७, ६७
प्रमाणमेव लिखितम् ६, ५०
प्रमाणरहितां भूमिम् १९, ३०

प्रमाणसमता यत्र ३, ४५
प्रमाणसमतायां तु ९, ७
प्रमाणहीनवादे तु ७, ५२
प्रमाणहीने वादे तु ८, १
प्रमाणहीने वादे तु १२, ९
प्रमाणाकृतिजातिषु ५, ४९
प्रमाणागमसंयुतम् २, ५
प्रमाणानि न सन्लेकम् १, १०४
प्रमाणेन विनापि यत् ७, ५३
प्रमाणं तत्कृतं सर्वम् ९, २८
प्रमाणं तत्र पार्थिवः १, १०४
प्रमाणं तु त्रिपौरुषम् ७, ३५
प्रमाणं दैवमानुषम् ४, ८
प्रमाणं साध्यनिर्णये ७, ५६
प्रमाणं क्षेत्रनाम च २, ३५
प्रमादाद्यस्तु नाशयेत् १३, ९
प्रमीतपितृकाणां तु २६, ११८
प्रमीतसाक्षी ऋणिकः १०, ५३
प्रमीयेत प्रमादतः १३, १४
प्रमुखो ब्यंशमर्हति १३, ३६
प्रयच्छेच्चेद्भृतिं स्वामी १, २
प्रयच्छेत्तं तु वर्जयेत् १४, १३
प्रयच्छेत् स्वधनादृणम् १०, ७७
प्रयता राजसन्निधौ १९, ११
प्रयत्नेन प्रदर्शयेत् १९, २१
प्रयुक्तान्यनुपूर्वशः ८, ५
प्रयुक्ते चिरकालिके १०, १९
प्रयुक्ते शान्तलाभे तु ६, ४८
प्रयुञ्जीत चतुष्टयम् २९, ७
प्रयुक्तं सप्तमिर्वर्षैः १०, २२
प्रयोगं कुर्वते ये तु १३, ४
प्रयोगः सर्वमाख्यातः १३, २६
प्रयोजके सति धनम् १०, ६८
प्रलपन्त्या वा रहसि २४, ३
प्रलोभनं चान्नपानैः २४, ९
प्रलोभ्य स्पर्शनादिना २४, १६
प्रवर्तन्ते स्वरिक्थिषु २६, ७
प्रवर्तन्ते स्वरिक्थिषु २६, १४४
प्रवासात्कर्मणस्तथा १, १५९
प्रव्रजेद्वा कथञ्चन २६, १०७
प्रशमं यान्ति ते मिथः २, ३१
प्रशमं ये मिथो यान्ति ३, ४२
प्रश्नस्याकथने तथा ५, ४७
प्रष्टव्याः कार्यनिर्णये ७, ५०
प्रष्टव्याः कार्यनिर्णये १९, ३८
प्रष्टव्या राजपुरुषैः २३, २३
प्रष्टव्याः सन्निधिस्थाश्चेत् १८, १३
प्रष्टव्याः साक्षिणो ये तु ५, ३७
प्रसङ्गविनिवृत्तये २३, ८
प्रसह्य स विनेयः स्यात् १०, १०१
प्रसादात्स्वामिनोऽन्यत्र १५, २२
प्रसादलिखितं हि तत् ६, २५
प्रसाधनं नृत्तगीत २५, १३
प्रस्तुतादन्यन्मध्यस्थं ३, २८
प्रस्तुतार्थोपयोगेन ५, २६
प्रहरन्ति रुषान्विताः २३, १४
प्रहरन्ते कृतपणाः २८, १
प्रक्षाल्य पाययेत्तस्मात् ८, ६६
प्रक्षिपेत्तत्र मुद्रिकाम् ८, ७४
प्रक्षिप्य कुम्भेष्वेतानि १९, २१
प्राकारद्वयसंयुतम् १, २८
प्रागध्यक्षनिवेदितम् १२, ३
प्रागजये तु जयं तथा ३, २२
प्रागिदशि प्राङ्मुखीं तस्य १, ४६
प्राग्बन्धः शिथिलो भवेत् १०, ६१
प्राग्विभागश्च रिक्थिनाम् २६, १४३
प्राग्वृत्तवादी विजयम् ४, ३
प्राङ्निविष्टव्यवस्थया १, १३३
प्राङ्निविष्टा न चालयेत् १९, ४६
प्राङ्न्यायकरणे तथ्यम् ३, २४

प्राङ्न्यायस्तु स उच्यते ३, २१
प्राङ्न्यायाश्चोत्तराः प्रोक्ताः २, २
प्राङ्न्याये कारणोक्तौ च ३, १३
प्राङ्न्याये च स विज्ञेयो २, ३
प्राङ्न्याये प्रत्यवस्कन्दे ४, १०
प्राज्ञैः नाणकवेदिभिः १३, १
प्राड्विवाकसदस्यानाम् १, ५६
प्राड्विवाकस्ततः स्मृतः १, ६९
प्राड्विवाकस्तु तं पृच्छेत् १, १७०
प्राड्विवाकस्तु स स्मृतः १, ६८
प्राड्विवाकादिपूजनात् ९, २१
प्राड्विवाके च राजनि २, १३
प्राड्विवाकोऽथ लेखयेत् २, ३०
प्राड्विवाकोऽथवा द्विजः १, ६५
प्राड्विवाकोऽपि दण्ड्यः स्यात् १, १०२
प्राणः प्राणेशजीवौ च ८, २७
प्राणिद्यूतसमाह्वये २७, २
प्रातरुत्थाय नृपतिः १, २५
प्रातिभाव्यं दण्डशुल्क १०, ११८
प्रातिलोम्यास्तथा चान्त्याः २१, २०
प्रार्थनीयं तथैव तत् १३, २५
प्राधान्यापेक्षया बुधैः २१, ७
प्रापिते दुष्टचारिणि २२, ७
प्राप्नुयात् पूर्वसाहसम् २४, १२
प्राप्नुयात् पूर्वसाहसम् ५, २८
प्राप्नुयाद्विंशतिं दमम् १६, ७
प्राप्नोति तस्य दातव्यो २६, ११२
प्राप्तमात्रं येन भुक्तम् ७, २७
प्राप्ते च पितृतः क्रमात् ७, ३१
प्राप्ते काले नियच्छति १, ११०
प्राप्ते सप्तविधे भोगः ७, २४
प्राप्तं च सह भार्यया ७, ९
प्रायश्चित्तदमार्हकाः १, १३०
प्रायश्चित्तं न (च) कार्यते २२, २६
प्रायेण धनिने दाप्यो १०, ८८
प्राहुर्वैशेषिकं धनम् ७, ११
प्रियपूर्वं प्रागवदति १, ६९
प्रियपूर्वं वचः साम ३, ८
प्रेतेशरक्षसोर्मध्ये ८, २५
प्रेषणं गन्धमाल्यानाम् २४, ७
प्रेषणं गन्धमाल्यानाम् २४, ९
प्रेषणं गन्धमाल्यानां २४, १०
प्रेषयेत्सायकत्रयम् ८, ५२
प्रेष्यान्वार्धुषिकांश्चैव ८, ३६
प्रोक्ता निर्णयकारकाः १, ९३
प्रोषितस्य सुतः सर्वम् १०, १११
प्रोषिते मलिना कृशा २५, १२

फ

फलं न्यायेन पालनम् १, ४९
फलभोग्यं पूर्णकालम् १०, १२५
फलमद्यान्न वाससाम् २४, १०

ब

बद्ध्वा वाम्भसि मज्जयेत् २२, २२
बन्धं वा साधुलग्नकम् १०, ५
बन्धकस्य धनीस्वामी १०, ४८
बन्धनानि च सर्वाणि २९, ९
बन्धने क्लेश्यते चिरम् २२, २६
बन्धस्वामी ततो भवेत् १०, ४९
बन्धहस्तस्य यद्देयम् १०, ४२
बन्धाग्निविषशस्त्रेण २३, १३
बन्धाचारेण बन्धकम् १४, ५
बलवत्परिभूतानां १, ४०
बलात्कारः स कीर्तितः १०, ९१
बलात्कारकृतं तु तत् २४, ३
बलानुबन्धव्याघात २६, १४६
बलान्नैव प्रदापयेत् २६, १४१
बलान्न्यायेन वा हृता १९, २५
बलिनोऽन्यायवर्तिनः १, ३९

बलिरेष प्रकीर्तितः १३, १२
बलेन चतुरङ्गेण १, ६६
बलोद्भूतेषु कार्येषु ४, १९
बलोपधिकृते द्वे तु २४, २
बलं कोशं च नश्यति १, ७२
बलं कोशश्च नश्यति १, १२७
बहवो ज्ञातयो यत्र २६, १३८
बर्हिर्वादिकृतानि च ८, १६
बहुधार्थभृतः प्रोक्तः १५, ९
बहुप्रतिज्ञं यत्कार्यम् २, ४०
बहुमूल्यं तत्र नष्टम् १०, ४३
बहुरक्षस्य दशमम् २९, ११
बहूनां भवति क्षेमः २२, ७
बहूनां सम्मतो यस्तु १३, २२
बह्व्यः समांशतो देयाः २६, २
बह्वीनामेकपत्नीनाम् २६, ८०
बाधां कुर्युर्यदेकस्य १७, १९
बाधाकाले तु सा कार्या १७, ५
बान्धवेषु सपिण्डेषु ८, ४६
बालवृद्धप्रयोजितः १, १२३
बालभीतप्रवासिनाम् ७, ४७
बालश्रोत्रियवित्ते च ७, ३१
बालोन्मत्तभयातुरैः १४, १५
बाहू सभ्याः स्मृतिर्हस्तौ १, ८४
बीजरत्नसमन्वितम् १, ४६
बीजायोवाह्यरत्नस्त्री १८, ६
बीजेऽक्षौ षड्गुणा स्मृताः १०, १८
बुधेनात्मविशोधनम् ३, ३८
बृहले द्विगुणं तत्र २०, १५
ब्रध्नस्याप्नोति विष्टपम् ९, ३३
ब्रवीति ब्राह्मणोऽस्मीति १, ८०
ब्रह्मचर्ये व्यवस्थिता २५, १६
ब्रह्मदायं गतां भूमिम् २६, ५३
ब्रह्मदेयं न हर्तव्यम् ७, ५३
ब्रह्माऽऽधाने च वाजिनम् १३, १९
ब्रह्महत्या सुरापान २, २३
ब्रह्मस्वं ब्राह्मणान् श्रयेत् १३, १७
ब्रह्महा च समाः स्मृताः ५, ३४
ब्रह्मक्षत्रियविट्शूद्राः २६, ४२
ब्राह्मणश्च बहुश्रुतः १, ६७
ब्राह्मणस्तु परिक्षीणः १०, ८९
ब्राह्मणस्तु परिक्षीणः १०, ९३
ब्राह्मणस्य त्रिलक्षणम् ७, १०
ब्राह्मणस्य घटो देयः ८, १२
ब्राह्मणस्य विधीयते ८, १४
ब्राह्मणातिक्रमे वध्याः २१, २०
ब्राह्मणातिक्रमे वध्या ९, १८
ब्राह्मणाभ्यवपत्तौ च ८, ३९
ब्राह्मणे षड्गुणं स्मृतम् १४, १०
ब्राह्मणैः शास्त्रपारगैः ९, २४
ब्राह्मणो नापराध्नुयात् २०, ९
ब्राह्मणो नापराध्नुयात् २०, १३
ब्राह्मणो रमते रसात् ७, १८
ब्राह्मणः कर्म वार्षलम् ७, १५
ब्राम्ही माहेश्वरी चैव ८, २५
ब्राह्मैर्लिङ्गैर्विवर्जितः १, ८०
ब्रूयुः सीम्नि विनिश्चयम् १९, ३१
ब्रूयुस्ते तु समञ्जसम् १९, १५
ब्रूहीति ब्राह्मणं ब्रूयात् ८, ३५

भ

भक्तदाता विकर्मिणाम् २३, १५
भक्ताच्छादभृतः सीरात् १६, १
भक्ताच्छादं प्रदायैषाम् १, १३१
भगिनीभ्रातृसम्बद्धम् २०, ३
भगिन्यश्च सनाभयः २६, ११४
भग्नं म्लिष्टाक्षरयुतम् ६, ३२
भजमानाः पतन्ति ते २६, ६१
भजेयुस्ते यथांशतः १३, ३८
भजेरन्नितरे समम् २६, ११
भटादिभिः वध्यमानम् ५, ४४

भयदृष्टोद्भवा मिथ्या	३, २३	भीषणं वा निरोधनम्	३, २९
भयाद्भोगाय कल्पन्ते	१, ८	भुञ्जतो यस्य या हुता	१९, ३०
भयं करोति भेदं वा	३, २९	भुक्तं भुक्त्या न हीयते	७, ४७
भर्तव्यास्त्वपरे स्मृताः	२६, ७०	भुक्तं यत्स्वजनैस्तथा	७, ६३
भर्तुः धनहरी पत्नी	२६, १२६	भुक्तमेतैर्न हीयते	७, ४५
भर्तुः पितृगृहेऽपि वा	२६, २९	भुक्तिं यो न [च] साधयेत	१२, १४
भर्तृद्रोहे यथा नार्यः	११, ८	भुक्तिरेका गरीयसी	७, ३८
भर्त्रा पत्नी समभ्यर्च्या	२५, ७	भुक्तिरेभ्यो गरीयसी	७, ३४
भर्त्रा पित्रा सुतैः न स्त्री	२५, ९	भुक्तिरेव तु गुर्वी स्यात्	७, २१
भद्रासनमधिष्ठाय	१, ४८	भुक्तिर्बलवती शास्त्रे	७, ६०
भवत्यभिमतः सताम्	१५, १९	भुक्तिर्यस्याविघातिनी	७, २८
भवेत्तत्रोभयोरपि	३, ४४	भुक्तिः सा पौरुषी ज्ञेया	७, ३७
भवेत्समांशः क्षत्रेण	२६, १२०	भुक्तिः सिद्धिमवाप्नुयात्	७, ३०
भवेत्साम्येन भूभृतः	३, ४७	भुक्तिः स्तोकपि यत्र नो	७, ३३
भवेयुस्ते यथाक्रमम्	२६, ४२	भुक्तिस्तत्र गरीयसी	७, ५५
भस्मकर्दमपांसुभिः	२१, १	भुक्तिस्त्रिपुरुषी च या	७, ५६
भस्मादीनां प्रक्षिपणम्	२१, ६	भुक्तिस्त्रिपुरुषी यत्र	७, ५४
भक्षितोपेक्षिते नृणाम्	११, ८	भुक्तिस्त्रिपुरुषी सिद्ध्येत्	७, ४३
भागभागागतस्तु सः	२६, ६३	भुक्ते चासारतां प्राप्ते	१०, ४४
भागदानक्रयाधीनाम्	६, ५	भुक्तेश्च विधिरुच्यते	७, २२
भागलेख्यं तदुच्यते	६, ११	भुक्त्या केवलया नैव	७, ३०
भागवृद्धिर्विवक्षिता	१०, ३५	भुक्त्याचारेण धर्मतः	७, ६१
भागानां निर्णये कृतम्	६, ६	भुक्त्या प्राप्तं तु तस्य तत्	७, ६१
भागो यद्विगुणादूर्ध्वं	१०, २१	भुक्ता हानिमुपेक्षया	७, २६
भागं गृह्णीत पञ्चमम्	१६, १	भुवनाधीश्वराश्चैव	८, २४
भागं दद्यात्कृषीवलम्	१, ४३	भूतं षण्मासवार्षिकम्	१, ४४
भाग्याभाग्यवशान्नृणाम्	१९, २३	भूपानामिन्धनरसैः	१, २९
भारवाहोऽधमः प्रोक्तः	१५, १३	भूभागलक्षणं चैव	१९, २८
भार्या पुत्रः पुरोहितः	९, १५	भूमेरन्यत्र संस्थितिः	१९, २३
भार्याया भ्रातृमातरौ	५, ३९	भूमेरभुक्तिः लेख्यस्य	७, ६६
भार्यासुतविहीनस्य	२६, १३५	भूमिं दत्वा यस्तु पत्रम्	६, १२
भावयित्वा प्रदाप्यते	१०, ९५	भूमिरव्याहता परैः	७, ३६
भाविताः साक्षिणः सर्वे	५, २५	भूमिश्छिन्ना यदा भवेत्	१९, २४
भाषापादोत्तरपादौ	२, १	भूमौ निवेशयेत्तावत्	२, २९
भिन्नं तद्बहुधा पुनः	६, ४	भूमौ विवादयेत् क्षिप्रम्	३, ९

भूम्यां वा प्रथमं लिखेत् २, ३१
भूयो दायविभागः स्यात् २६, ६८
भूवादोऽस्वामिविक्रयः १, ११
भृगुणाऽस्वामिविक्रयः १२, १
भृतकः कर्मकरश्च १५, १५
भृतकस्तु न कुर्वीत १६, ३
भृतकस्त्रिविधो ज्ञेयः १५, ११
भृतको विदधाति यत् १६, ९
भृतभेदत्रयं त्विदम् १५, ३
भृतानामुच्यते विधिः १५, १
भृतिस्तुष्ट्या पण्यमूलम् १४, ९
भृतिहानिमवाप्नोति १६, ३
भृतै रक्ष्य उपस्करः १६, ६
भृतोऽनार्तो न कुर्याद्यो १६, ४
भृत्यादानमशुश्रूषा १, ११
भृत्यानां कर्म कुर्वताम् १, २
भृत्यान्नाह्वाययेन्नृपः १, १५१
भेत्तव्यो राजपुरुषैः २२, ६
भेदकृत्साहसी तथा १७, १६
भेदने मध्यमो गुरुः २१, १३
भेदः शास्त्रचरित्रयोः ३, ४५
भेदमायान्ति साक्षिणः ८, १४
भेदस्तु भयदर्शनम् ३, ८
भेदेनोपेक्षया न्यासम् ११, १३
भोक्तव्यः समनन्तरम् १०, ५०
भोगच्छेदनिमित्तं च ७, ४९
भोगमन्येषु कल्पयेत् ७, ६३
भोगलाभस्तया तत्र १०, १००
भोगलाभः तथैव च १०, ९
भोगलाभः प्रकीर्तितः १०, १५
भोगात् तत्र न सिद्धिः स्यात् ७, ६३
भोगेन प्रकर्षान्वितम् १०, ७०
भोगे लाभं तथैव च १०, २५
भोगोपग्रहपूजनम् १, ५०
भोगं कामं च नाम च १९, २८
भोगं चैव ततो धनात् २६, ५९
भोजनव्यञ्जनक्रिया २५, १०
भोज्यान्नोऽथ प्रतिग्राह्यो १५, १९
भोज्याभरणकर्मिणः २६, ४०
भ्रमद्वीचीतरङ्गाढ्ये ८, ७५
भ्रमश्वभ्रचतुष्पथान् १, ३५
भ्रातरः संविभक्ता ये ६, ११
भ्रातरस्तु सहोदराः २६, ७९
भ्रातरो ये च संसृष्टा २६, ११४
भ्राता पुत्राश्च कीर्तिताः २६, ८७
भ्राता वा तदनुज्ञया २६, १३५
भ्राता वा भ्रातृपुत्रो वा २६, १३९
भ्राता सखा च जामाता ५, ३९
भ्रातुः सकाशात् पित्रोर्वा २६, २९
भ्रातृपुत्राः सनाभयः २६, १३४
भ्रातृभागे विभक्तजः २६, ५५
भ्रातृभार्यामभर्तृकाम् १, १३०
भ्रात्रा चैकत्र संस्थितः २६, ११३
भ्रान्तिः शङ्का समुद्दिष्टा २, ४२
भ्रान्तिः सञ्जायते यतः ६, २
भ्रान्तिः सञ्जायते यदा ६, ४३
भ्रामयेद्दर्दभेन तु २४, १३
भ्रूणहा मित्रहा चैषां ५, ३४

म

मग्नाङ्गः शुचितामियात् ८, ६१
मणिमुक्ताप्रवालानाम् ४, १४
मणीभाश्वाश्वतरिणाम् १८, ११
मण्डलान्मण्डलान्तरम् ८, ५७
मण्डलं तु प्रमाणतः ८, ५७
मण्डलं परिचक्षते १, २३
मतिरुत्पद्यते यावत् २, ३९
मतिर्नोत्सहते यत्र १, १४०

मत्तमूढानभिज्ञार्त १८, १९
मत्तलेख्यं परस्परम् ६, १५
मत्तातिवृद्धनिर्धूतैः १४, १५
मत्तोन्मत्तार्तव्यसनि १, १२३
मत्तोन्मत्तेन विक्रीतम् १८, ४
मत्तोन्मत्तप्रसक्तांश्च १, १५१
मत्तो वृद्धोऽननुयुक्तश्च १, १३६
मत्स्यादाश्च नराः पूर्वे १, १२९
मदूर्ध्वमिति यद्दत्तम् १४, १४
मद्यानां मधुसर्पिषाम् १०, १९
मध्यदेशे कर्मकराः १, १२९
मध्यमस्तु कृषीवलः १५, १२
मध्यमस्तु कृषीवलः १५, १३
मध्यमे कर्मणी हित्वा ७, १६
मध्यमेषु शतावरः १, १४८
मध्यमं शरमादाय ८, ५९
मध्यमं सङ्ग्रहं विदुः २४, ७
मध्यमं सङ्ग्रहं विदुः २४, १०
मध्यमः शास्त्रसन्धाने २१, ९
मध्यमः सङ्ग्रहः स्मृतः २४, ९
मध्यानां द्विगुणा स्मृता ८, ४८
मध्योत्तमेऽर्धदण्डस्तु ९, १२
मध्यस्थाः कूटसाक्षिणः २२, ३
मध्यस्था वञ्चयन्त्येकम् २२, १९
मध्यस्थितमनाजीव्यम् २६, ५०
मध्यस्थैर्वा परस्परम् १७, ७
मध्वास्वादो विषं पश्चात् १४, ३
मनुना येन पूर्वशः २६, ७७
मनुना समुदाहृता ८, २८
मनुना समुदाहृतम् २१, २२
मनुष्यमारणे स्तेये २, २४
मनुष्यमारणं चौर्यम् २३, २
मनुष्यहारिणो राज्ञा २२, २२
मनुष्यास्त्वन्नृतं विदुः १, ५४
मनोवाक्-कायसंयुता २५, ८
मन्त्रौषधिबलात्किञ्चित् २२, २०
मन्दभाग्यनिराश्रयैः १३, ३
मन्वादिस्मृतिवेदिभिः ६, १९
ममानेन प्रदातव्यम् २, १२
मरुतां स्थानमुच्यते ८, २७
मरुतोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ८, २७
मर्मघाती तु यस्तेषाम् २३, १५
मर्मप्रहारदो यस्तु २३, १४
मर्मस्थानं च यत्नतः २३, २०
मर्यादा कल्पिता नदी १९, ४३
मर्यादा लेखिता कार्या १, १३४
मलिनाङ्गीमधः शय्याम् २४, १८
मलिनं स्वल्पकालिकम् ६, ३२
महाजनविरोधकाः २, ३२
महानद्याऽथवा राज्ञा १९, ३९
महापराधयुक्तांश्च ९, ११
महापातककारिणे ९, १३
महापातकदूषणम् २०, ४
महापातकदूषिताः १, १७३
महापातकयुक्तोऽपि ९, १०
महापातकयुक्तोऽपि ९, २७
महापापाभिशस्तो यः ३, ३९
महापापाभिशापेषु ४, १६
महापापोपपापाभ्याम् ३, ३७
महाभियोगे निर्धर्मे ८, ६८
महाभियोगेष्वेतानि ८, ८१
महेन्द्रसदृशो भवेत् ९, ३२
मांसभेदे तु मध्यमः २१, ११
मांसमद्याभियोगं च २५, १३
माण्डव्यश्चोरतां गतः १, ११६
माता दायमवाप्नुयात् २६, १३७
मातापित्रोरात्मनश्च ६, २१
माता रिक्थहरी ज्ञेया २६, १३५
मातुः पिता पितृव्यश्च ५, ३९
मातुर्निवृत्ते रजसि २६, ९

मातुलस्य सुता द्विजैः १, १२८
मातुस्स्वसा मातुलानी २६, ३२
मातृतुल्याः प्रकीर्तिताः २६, २५
मातृतुल्याः प्रकीर्तिताः २६, ३२
मातृभागेन धर्मतः २६, २४
मातृमातामहे धने २६, १३३
मातृस्थानं प्रकल्पयेत् ८, २५
मानुषी त्रिविधा क्रिया ४, ७
मानुषी दैविकी तथा ४, ६
मानुषं त्रिविधं स्मृतम् ४, ७
मा भैषीः ब्रूहि मानव १, १४५
मायायोगविदां चैव १, ७६
मायाविनो धृतधनाः २६, १४२
मारुते वाति वै भृशम् ८, ६२
मार्गेणाऽधर्षितः परैः १, १२१
माल्यधूपासनोपेतां १, ४६
माषो विंशतिभागस्तु १०, २९
मासं चतुस्त्रयं वर्षम् ३, ४
मासं सार्धमथापि वा १०, ७६
मासत्र्यहार्धमासिकम् १८, ६
मासपक्षादिवृद्धिमत् ६, ३
मासषाण्मासिकादिकम् २६, ९९
मासषाण्मासिके करे १, १३३
मासषाण्मासिके श्राद्धे २६, १३९
मासाद्ग्राह्या च कालिका १०, १०
मासि मासि सबन्धके १०, ४
मित्रप्राप्त्यर्थलाभे वा २३, ११
मित्रादिषु प्रयुञ्जीत ९, १४
मिथ एव प्रदातव्यो ११, १६
मिथो दायः कृतो येन ११, १६
मिथोऽल्पमपि संवदेत् ३, १५
मिथ्यायां चापि लेखयेत् ३, २२
मिथ्या तत्तु विजानीयात् ३, १७
मिथ्यायां च चतुष्पादः २, ३
मिथ्या यावति वादयेत् १०, १२९
मिथ्यासम्प्रतिपत्तिश्च २, २
मिथ्योक्तौ पूर्ववादी तु ३, १३
मिथ्योत्तरं, प्राङ्न्यायोत्तरं कारणोत्तरं चेति ३, ६
मुक्ता भाव्याश्च नृपतेः १, ३१
मुक्ता भाव्याश्च नृपतिः १७, ३
मुक्त्वा कालं सुसंविशेत् १, ६१
मुक्त्वा शौचोदकक्रियाम् २६, ५५
मुखं चाधिकृतः स्मृतः १, ८४
मुखसन्दर्शनेनापि २६, ८३
मुख्यैः सह समूहानां १७, २०
मुद्रया पुरुषेण वा १, १४१
मुद्रां दद्याद्यथा पत्रम् १, १४७
मुद्राङ्कितं च यद्दत्तम् ११, २
मुद्रिताध्यक्षसंयुक्ता १, ५८
मुद्रिता शासिता तथा १, ५७
मुसूर्षुर्वा यथाक्रमम् ५, १३
मुमूर्षु हीनलुप्तार्थैः ६, ३०
मूढैः विनिमयः कृतः १८, १९
मूत्रोच्चारसमः स्मृतः २६, ३६
मूलकर्म च कुर्वन्ति २२, २०
मूलखानककैवर्त १९, २७
मूलपुष्पफलानि च २३, ५
मूलहानिः प्रजायते १०, ४३
मूले दत्ते तथैवैषा १०, १३
मूलेन सह वादस्तु १२, ६
मूले न्यस्याऽऽधिमाप्नुयात् १०, ६८
मूले समाहृते क्रेता १२, ६
मूलोदयं प्रविष्टं चेत् १०, ६७
मूलं सर्वविवादानां १, १६
मूलं स्यात् सोदयं नृणाम् १०, १००
मूल्यं दत्वाऽधिकं न्यूनम् १८, १६
मूल्यस्यानुचितं स्मृतम् १८, १६
मृतस्य वित्तादादद्यात् २९, १०
मृता यद्यपि साक्षिणः ६, ५०

मृते धनिनि साक्षिणः ५, ४१
मृते पितरि पित्र्यंशम् १०, १११
मृते भर्तरि तद्धनम् २६, ९५
मृते भर्तरि भर्त्रंशं २६, १०१
मृते म्रियेत या पत्नी २५, १३
मृते रिक्थिनमापतेत् १४, १४
मृते विप्रासुतो हरेत् २६, १२३
मृतेष्वपि हि साक्षिषु ६, ४५
मृतोऽनपत्योऽभार्यश्चेत् २६, १११
मृत्पिण्डान्तरितौ ततः ८, ८३
मृदमादाय मूर्धनि १९, ३३
मृद्भाण्डकेऽनुपहते ८, ८८
मृषायुक्तिक्रियाहीनम् २, २०
मेखलाभ्रमनिष्कास १९, ४७
मोक्तव्यमिति निश्चयः १८, ६८
मोच्योऽभिज्ञोऽपि सर्वस्वम् २७, ६
मोहाद्वा यदि वा शाठ्यात् २, १७
मोहाद्वा लोभतोऽपि वा १, १०३
मौण्ड्यं कुर्यान्नराधिपः ९, २७
मौनी वा सप्तभिर्दिनैः ३, ३५
मौनी साक्षिपराजितः ३, ३४
मौलानां सीमसाक्षिणाम् १९, १२
मौलास्ते तु समुद्दिष्टाः ७, ५०
मौलास्ते तु समुद्दिष्टाः १९, ३७
म्रियेतान्यतरो वापि २६, ११५

य

यच्चानुचितमूल्यं स्यात् १८, १९
यच्छक्तेन न याचितम् ६, ५१
यच्छ्रुतं भूभृता स्वयम् ५, १६
यजतेऽहरहर्यज्ञैः १, ४२
यज्जुहोति यदर्चति १, ४१
यज्ञे सम्पूज्यते विष्णुः १, ११८
यज्ञे स्वाम्याप्नुयात्पुण्यम् १, १४३
यज्ञे स्वाम्याप्नुयात् पुण्यम् ३, ३०
यतो द्रव्यं विनिक्रीय १, ४
यतो रज्यते प्रजाः १, ६६
यतः स पुरुषो गतः ८, ५९
यत्किञ्चित्कुरुते नरः ७, ७
यत्तद्ग्राह्यं तदुच्यते ३, २७
यत्तेन सदसि प्रोक्तम् १, १०८
यत्नास्तत्साधने मताः ७, १
यत्नैः प्राप्तं रक्षितं वा १०, ३२
यत्नैः प्राप्तं रक्षितं वा १७, २५
यत्प्रणष्टं मृतं वा स्यात् १६, १०
यत्र कुर्यात्पुनर्नृपः १, २१
यत्र धर्मः स निर्णयः ९, ४
यत्र भूमिर्यथाविधा १, ३३
यत्र भ्रान्तिः द्वयोर्भवेत् १०, ९८
यत्र मूल्यं न लभ्यते १२, १५
यत्रर्णी दाप्यतेऽर्थं स्वं १०, ९४
यत्र वादी प्रमीयते ३, ३१
यत्र विप्रतिपत्तिः स्यात् ५, ४९
यत्र विप्रो न विद्वान्स्यात् १, ७९
यत्र सभ्योऽन्यथावादी १, १०३
यत्र सांशयिको धर्मो ३, ४६
यत्र साक्षी दिशं गच्छेत् ५, १३
यत्र स्त्रियोऽभिपूज्यन्ते २५, ६
यत्र स्वामी कथञ्चन १३, १७
यत्रांशो यस्य यादृशः १३, २
यत्राधिकं गृहक्षेत्रम् १०, ७०
यत्रासौ मध्यमः शरः ८, ५८
यत्राहर्ताऽभियुक्तः स्यात् ७, ३८
यत्रैको विनिवेशितः ६, ३१
यत्रैवं स्युः स्थिता वर्णा ६, ३८
यत्रोपविष्टा विप्राग्र्याः १, ५९
यत्त्वेवं लिखितं पत्रं १७, १२
यत्साध्यं परिकल्प्यते ५, ५३
यथांशेन गृहे गृहे २६, २
यथाकालं प्रदर्शितम् ६, ४९

यथाकालमदर्शनम्	७, ६६	यदा विद्वेषिणस्ते तु	२७, १०
यथाजलं कुप्लवेन	२६, ९०	यदासामौरसो न स्यात्	२६, ३३
यथादृष्टार्थवादिनः	८, ५०	यदा स्वगृहमानीय	१०, ९१
यथा दण्डो विधीयते	२१, २	यदि कुर्यात्तु निह्नवम्	३, १७
यथा दायः तथा ग्रहः	११, १६	यदि तन्नाशमाप्नुयात्	११, ११
यथा धने तथर्णे च	२६, ५५	यदि तस्मान्न संहरेत्	११, १८
यथाधिर्नाशमाप्नुयात्	१०, ४१	यदि तत्प्रतिपद्यते	३, १८
यथा न नरकं व्रजेत्	१०, ११६	यदि नोत्सहते यत्र	२, ३५
यथाऽन्नेन भृतो नरः	१५, ८	यदि पापविमुक्तोऽहं	८, १०
यथा पितृधने स्वाम्यम्	२६, १३३	यदि प्रकर्षितं तत्स्यात्	१०, ७२
यथा यमः प्रियद्वेष्यौ	१, ११०	यदि प्रकर्षितं तत्स्यात्	१०, १२६
यथा यथा विभागाप्तं	२६, १२	यदि लब्धं भवेत् किञ्चित्	६, ५०
यथार्हमेतान् संपूज्य	१, २६	यदि वादी निराकाङ्क्षः	५, २७
यथालाभोपपन्नैस्तैः	४, १९	यदि शूद्रो नेता स्यात्	१९, ६
यथावदनुपूर्वशः	५, ५	यदि सञ्जायते क्वचित्	१८, ७
यथावद्विधिचोदितम्	८, ५३	यदि सोपद्रवः सुतः	१०, १२०
यथाविधेन द्रव्येण	७, ७	यदि संशय एव स्यात्	१९, १०
यथा व्याधिरुपेक्षिता	२५, ३	यदुज्ज्वलं चिरकृतम्	६, ३२
यथासमयं वा स्यात्	२७, ४	यदृच्छासमारिताः कुल्याः	५, १९
यथा सम्बध्यते तेन	१, ५५	यद्गृहीतं कुटुम्बार्थे	१०, १२१
यथाक्षरमशेषतः	४, ४	यद्दत्तं श्वशुरेण तु	२६, १०४
यथेष्टं स्थावरेष्वपि	२६, ३०	यद्द्रव्यं तत्स्वकं देयम्	१४, ७
यथैवात्मा तथा पुत्रः	२६, १२९	यद्ब्रवीति विवक्षितम्	१, १७५
यथोक्तविधिना देयम्	८, १५	यद्भक्तः साऽभियुक्तः स्यात्	८, ६६
यथोक्तेन नयन्तस्ते	१९, ३६	यद्यद्गुरुतरं कार्यम्	३, ३८
यथोक्तं दापयेद्दमम्	२३, १५	यद्यत्क्षेत्रं प्रचीयते	१४, ४
यथोक्तं दापयेद्दमम्	२३, २२	यद्यनूढा भवेत्तदा	२६, १२८
यदधीते यद्यजते	१, ४१	यद्यपि स्वयमार्जितम्	२६, ३८
यदर्थं दापिताः तस्मात्	१०, ८३	यद्यप्येषां पिता दद्यात्	२६, १२१
यदा कश्चिद्विपद्यते	१३, १८	यद्येकजाता बहवः	२६, २४
यदा कश्चित्समागच्छेत्	१३, १५	यद्येकजाता बहवः	२६, ७९
यदा तत्र वणिक् कश्चित्	१३, १४	यद्येकशासने ग्राम	७, ३२
यदागत्य विचारयेत्	१२, ५	यदृच्छश्चोत्तरश्चैव	५, ४
यदा त्वेवंविधः पक्षः	३, १	यद्विभक्ते धने किञ्चित्	२६, ९९
यदाधिं प्रार्थयेद्दणी	१०, ६६	यद्वृत्तं व्यवहारे तु	६, २७

यन्त्रायुधैश्च विविधैः	१, २९
यन्नोक्तं पूर्ववादिना	२, १७
यवार्धिकस्य वा नाशे	८, ३२
यशश्च विपुलं लभेत्	१, ५३
यशो वित्तं फलरसो	१, ५०
यश्च न प्रकृतिं गतः	१, १२२
यश्च पौरविरोधकृत्	२, ४२
यश्च व्याधेरतत्त्ववित्	२२, १०
यस्तत्र परिकल्पितः	२७,५
यस्तत्र परिकल्पितः	२८, २
यस्तत्र सङ्करं श्वभ्रम्	१९, ५१
यस्तां न प्रतिपद्यते	१५, २
यस्तु तान्न विवादयेत्	३, ३३
यस्तु दोषेण दूषयेत्	५, २१
यस्तु संस्क्रियते न्यासो	११, १९
यस्तु साधारणं हिंस्यात्	१७, १५
यस्तु स्वशक्त्या रक्षेत्तु	१३, १३
यस्तूपरि न लेखयेत्	१०, १०८
यस्तूपरि न लेखयेत्	१०, १३०
यस्त्वासन्नतरस्तेषाम्	२६, १३८
यस्त्विन्द्रियनिरोधेन	१, १६७
यस्मात्तदानृशंस्यार्थम्	२६, ३०
यस्माद्देवैः प्रयुक्तानि	८, ५
यस्माद्भर्त्ता प्रभुस्तस्याः	१५, २४
यस्मिन् तद्धि विचार्यते	६, ३४
यस्मिन्नावेदिते पक्षे	२, १३
यस्मिन्पूर्वं निवेशयेत्	८, ६१
यस्य तस्यैव सा मही	१९, ४१
यस्य त्रिपुरुषा भुक्तिः	७, ५७
यस्य त्रिपुरुषा भुक्तिः	७, ५८
यस्य नोपरता भार्या	२६, ९३
यस्य पैतामहं भवेत्	२६, ६४
यस्य सत्ये स्थिता मतिः	१, ५४
यस्य हानिः न जायते	८, ६५
यस्याभियोगं कुरुते	१, १४१
यस्याशेषः प्रतिज्ञार्थः	५, ४४
यस्यामध्यास्त पार्थिवः	१, ६०
यस्यामध्यास्य पार्थिवः	१, ८३
यस्येह प्रथिता कीर्तिः	२६, १९
युक्तामग्न्यम्बुना तथा	१, ४७
युक्तियुक्तो विधिः स्मृतः	९, ८
युक्तिलेशस्तथैव च	७, ६९
युक्तिलेशादयोऽपि वा	४, २०
युक्तिहीने विचारे तु	१, ११४
युक्तिं विना विचारेण	१, ११६
युक्त्या विभजनीयं तत्	२६, ४
युक्त्या विभजनीयं तत्	२६, ४९
युक्त्या विभजनीयं तत्	२६, ५०
युक्त्या सम्परिकल्पितम्	९, ३
युगह्रासादशक्योऽयम्	२५, १६
युद्धोपदेशकश्चैव	२३, १६
युद्धोपलब्धं करतः	७, ११
युवा जवसमन्वितः	८, ५८
ये च देशान्तरस्थिताः	७, ५०
ये च वृद्धतमा नराः	१९, २६
ये चारण्यचरास्तेषाम्	१, ७३
ये चैते क्रीतकाः स्मृताः	२६, ७४
ये तु तिष्ठन्ति करणे	४, २
ये धर्मास्तत्प्रवर्तिताः	१, १२६
येन क्रीतं तु मूलेन	१२, ३
येन ते कूटतां यान्ति	६, ३६
येन भुक्तं भवेत् पूर्वम्	१०, ४४
येन यच्च विभावितम्	११, १०
येन यत्र यथा च यत्	१०, ३
येन यत्र यथा देयम्	१०, १०२
येन स्वं पित्र्यं एव च	५, ६
येन क्षिप्तस्तथैव सः	१३, ५
येनांशो यादृशो भुक्तः	२६, १४९
येनाङ्गेन द्विजातीनां	२१, २२
येन यावद्यथा भुक्तम्	१९, ४६

येऽन्यदेशे व्यवस्थिताः १९, ३८
ये पुत्राः क्षत्रविट्शूद्राः २६, ११९
येऽप्यपेताः स्वधर्मेभ्यः ८, ३७
ये विदुस्तत्र साक्षिणः ७, ४९
ये विदुस्तेऽत्र साक्षिणः १९, २८
ये विदुस्ते परीक्षकाः १, १६
येषां ज्येष्ठः कनिष्ठो वा २६, ११५
येषामेताः क्रियालोके २६, ७
ये समाः स्युस्तु तैः सार्धम् १३, २७
ये स्युस्तत्र यवीयसः २६, २७
योगक्षेमवतो लाभः २६, ५२
योऽदत्तव्यवहारत्वात् १, १७१
यो न दद्याद्देयदमम् ९, २६
यो न विद्वान् न धार्मिकः २६, ३५
यो न हन्याद्वधप्राप्तम् २३, १८
योऽन्यं देशं समाश्रितः २६, ६५
योऽन्यहस्ते तु विक्रीय १८, ५
योऽभिशस्तस्तत्क्षमते ३, ३७
यो भुङ्क्ते परदासीं तु १५, ८
यो भुङ्क्ते बन्धकं लोभात् १०, ४०
यो यस्य प्रतिभूस्तिष्ठेत् १०, ७६
यो यावन्निह्नुवीतार्थम् १०, १३०
योऽर्थिनार्थः प्रभाष्येत ३, २०
यो वा तामुद्वहद्भुरम् १०, ११७
यो वै परकुलं व्रजेत् ७, १९
यो वै परकुलं व्रजेत् २६, ७५
योऽस्वामी लोभसंयुतः १२, ८
यो हन्यादाततायिनम् २३, १९
याचमानाय दातव्यम् १०, १०३
याचितं स्वाम्यनुज्ञातम् ११, २०
याच्यमानो न दद्याद्वा ११, १२
याज्यं तच्छिष्यतस्तथा ७, १०
या तस्य भगिनी सा तु २६, १०८
या तु पूर्वं प्रसाधिता ७, ६०
यादृक् तादृक् प्रयत्नतः २६, ८८
यादृग्वादी यश्च पक्षो १, १७४
यादृच्छिकः सावधिश्च १०, ३९
या न दोग्ध्री न गर्भिणी २६, ३५
यानि भूमिर्न भक्षयेत् १९, १७
यानैराह्वापयेन्नृपः १, १५४
यान्ति चासारतां तथा १०, ५४
यान्त्यायान्ति जना येन १९, ५१
या राज्ञा क्रोधलोभेन १९, २५
या राज्ञा क्रोधलोभेन १९, २९
यावज्जीवं हीनस्वाम्यम् २६, १०१
यावत्तन्न प्रदीयते १०, ३७
यावत्तन्न विशोधयेत् ५, २९
यावदर्थो विनिश्चितः २, २९
यावदाह्वानदर्शनम् १, १५८
यावन्मूलं न शोधितम् १०, २५
या स्नेहान्न निवारिता २५, ३
यियक्षुर्व्यसने स्थितः १, १६४
यं चार्थमभियुञ्जीत २, ७
यं परम्परया मौलाः २६, ६७
यः कश्चित्कुरुते नरः १०, ३०
यः कश्चित्कुरुते नरः १७, १४
यः कश्चिद्वञ्चकस्तेषाम् १३, ७
यः कश्चित्स्वयमागतः ५, १२
यः कुर्यात्कार्यनिर्णयम् १, ९८
यः पश्चिमः क्रियाकारः १०, ६१
यः शक्तो राजशासनम् १, १४७
यः सन्तमभिलङ्घयेत् २१, ५
यः समर्थो विसंवदेत् १७, १३
यः समर्थो विसंवदेत् १७, २१
यः स्वामिना नियुक्तस्तु ९, २९
यः स्वामिना नियुक्तस्तु १०, १२२

र

रक्तमाल्याम्बरधरः १९, ३३
रज्जुच्छेदेऽक्षभङ्गे वा ८, ५२

रथं हरेद्यथाध्वर्युः	१३, १९	राजा वध्यांश्च घातयन्	१, ४२
रथ्यावस्करशोधनम्	१५, १७	राजा वा नास्य पूरुषः	२, २८
रमन्ते तत्र देवताः	२५, ६	राजाविरोधि धर्मार्थे	६, १५
रहोजितोऽनभिज्ञश्च	२७, ६	राजा वृत्तिविवादानाम्	१, ५२
रहो दत्ते निधौ यत्र	११, १५	राजा सत्स्वपि साक्षिषु	४, १५
रसधान्यं तु सावधि	१३, २४	राजा सभ्या उदङ्मुखाः	१, १०९
रक्षन्धर्मेण भूतानि	१, ४२	राजा क्षेत्रं दत्वा(ग)	१९, ५
रक्षेदुक्त्वाऽनृतान्यपि	५, ४३	राज्याच्च परिहीयते	२३, १२
रक्षेद्वा कृतमूल्यं तु	१०, ५२	राज्ञा गणकलेखकौ	१, ८१
राजकर्मपरायणा	१६, १३	राज्ञा तद्द्विगुणं दमम्	२२, १८
राजकार्योद्यतस्तथा	१, १६४	राज्ञा तस्य कदाचन	७, ५३
राजचौराराતिभयात्	११, ३	राज्ञा ते विनिवार्यास्तु	१७, १९
राजदण्डस्ततोऽधिकः	२१, १४	राज्ञा दापयितव्यः स्यात्	१६, ११
राजद्रोहे च बन्धनम्	९, १२	राज्ञापवर्जितो यस्तु	२, ४३
राजप्रसादलब्धं वा	१७, २५	राज्ञा मध्यमसाहसम्	१९, ३५
राजभागहराश्च ये	२७, ७	राज्ञामात्यैस्तथैव च	७, ४६
राजभागसमन्वितम्	२७, १	राज्ञा यत्नेन कर्तव्यम्	९, ३०
राजभार्याहराश्च ये	२२, १२	राज्ञा ये विदिताः सम्यक्	१, ९२
राजभार्यं हरन्ति ये	१७, २२	राज्ञा लोकहितैषिणा	२३, ११
राजभीतप्रवासिनाम्	६, ५२	राज्ञा शास्य इति स्थितिः	१, १६८
राजमार्गे निवेशयेत्	२९, ९	राज्ञे दण्डं च तत् समम्	१९, ५४
राजमुद्रान्वितं चैव	६, २८	राज्ञे दत्वा तु षड्भागं	१३, १०
राजयुक्ता च शासिता	१, ५८	राज्ञे दत्वा तु षड्भागम्	१३, ३९
राजलेख्यं स्थानकृतम्	६, ४	राज्ञे निवेदनादूर्ध्वम्	१, १६२
राजवृद्धिः सकितवात्	२७, ३	राज्ञो मूर्तिर्हि निर्मिता	१, ७
राजश्रोत्रियवित्ते च	७, २९	राष्ट्रस्य वा समस्तस्य	२, ४३
राजा कार्याणि संपश्येत्	१, २७	रिक्थशौर्यप्रवेदनात्	७, २४
राजा कार्याणि सम्पश्येत्	१, ६५	रिक्थिभिर्वा परैर्द्रव्यम्	७, ४९
राजाज्ञा निर्णयः स्मृतः	९, ७	रिक्थी यत्र प्रवर्तते	२६, ६३
राजा तत्र विचारयेत्	५, ३०	रिक्थे च पिण्डदाने च	२६, ८२
राजा तत्बुभुत्सया	२, ४०	रुच्या चान्यतरः कुर्यात्	८, १७
राजाऽऽददीत षड्भागम्	१३, १६	रुद्राणामयनं विदुः	८, २२
राजादीनां च दर्शने	१०, ३१	रुद्राश्चैकादश स्मृताः	८, २४
राजान्तरैस्त्रिभिर्भुक्तम्	७, ५३	रूपसंख्यादिलाभेषु	१०, ९८
राजायत्तावुभावपि	१, ९१	रूप्यधान्यरसाम्बरम्	२६, ९७

रोगिणं प्रपलायिनम् १३, ३१
रोगिभ्योऽर्थं समादत्ते २२, १०

ल

लग्ने घाते दमो बुधैः २१, ९
लब्धेऽर्थेऽभ्यर्थनं मोहः २, ४२
लब्धं सौदायिकं स्मृतम् २६, २९
लभेत गतभर्तृका २६, ९९
लभते परिभाषितम् १५, १०
लभते मानमात्रकम् २६, ३१
लभते शक्त्यपेक्षया ३, ४
लभते स्वर्गतिं च सः १, ९७
लभेत कुलपालिका २६, १०१
लभेतास्याष्टमेऽखिलम् १६, १४
लभेताऽऽजीवनं शेषम् २६, १२५
लभेयुस्ते यथोत्तरम् १३, ३५
लभेरंस्ते यथांशतः १३, १०
लभेरंस्ते यथांशतः १३, ३४
ललाटाङ्को ब्राह्मणस्य २९, ५
ललाटाङ्कं ब्राह्मणस्य ९, २७
ललाटौष्ठगुदं कटिः २९, ४
लवणस्वेदमद्येषु १०, १८
लक्षणेन तु लक्षिताम् १, ४७
लक्षण्यां कल्पयेत्सभाम् १, ४६
लक्षण्यां वास्तुशास्त्रोक्त १, ४७
लक्षितः संशयापहः १९, ७
लब्धेऽर्थेऽभ्यर्थनं तथा २, ४२
लाभभोगप्रसाधनम् ७, ५२
लाभभोगप्रसाधनम् ८, १
लाभस्तेषां तथाविधः १३, ४
लाभात्स परिहीयते १३, २५
लाभालाभव्ययोदयम् ९, २८
लाभे द्विगुणतामियात् १०, २२
लाभं गृहीत चैव हि १३, ५
लाभं तत्र प्रमाणं स्यात् १०, ५९
लिखन्ति कुशला जनाः ६, ४१
लिखितप्रेषिताद्दते १, १७१
लिखितस्याधुना वच्मि ६, १
लिखिते साक्षिवादे च ४, १६
लिखितो लेखितो गूढः ५, ४
लिखितौ द्वौ तथा गूढौ ५, १९
लिखितं कुरुते तु यत् ६, १६
लिखितं तु प्रयच्छति ६, २५
लिखितं लष्टधा स्मृतम् ४, ७
लिखितं यो न दर्शयेत् ६, ४८
लिखेद्भूर्जपटे वाऽपि ८, ८६
लिखेन्न्यायं च लेखकः १, ९०
लिङ्गानामपि दर्शने १९, १०
लिङ्गिनस्तस्कराश्चैव १, ७४
लुब्धातिवृद्धबालाश्च १७, ८
लेखकस्य मतेन च ६, ३७
लेखको दक्षिणामुखः १, १०९
लेखको वाऽपि तादृशः ६, ३१
लेखकः साक्षिभिः सह ६, ५३
लेखयित्वा स्वशासने १, ३१
लेखयित्वा स्वशासनैः १७, ३
लेखयेदुत्तरं ततः ३, २
लेखयेदुत्तरं ततः ३, २६
लेखितः स उदाहृतः ५, ७
लेख्यमप्यन्तरेण तान् २६, ७
लेख्यमप्यन्तरेण तान् २६, १४४
लेख्यदोषास्तु ये केचित् ५, २२
लेख्यमालेख्यवत्केचित् ६, ४१
लेख्यसाक्षियुतं तथा १३, २३
लेख्याभावे तु तां तत्र ७, ६२
लेख्यारूढोऽथ साक्षिमान् १०, ३९
लेख्यारूढं साक्षिमद्वा १०, ५
लेख्ये च सति वादेषु ४, ११
लेख्येन भोगविद्भिर्वा ७, ४८
लेख्येन साक्षिभिर्वाऽपि १०, ९५

लेख्यं कूटत्वमाप्नुयात् ६, ३२
लेख्यं कृत्वा स्वनामाङ्कम् ६, ४२
लेख्यं तत्रापहारकम् १०, ४७
लेख्यं तत्त्रिविधं प्रोक्तम् ६, ४
लेख्यं त्रिंशत्समातीतम् ६, ४७
लेख्यं दुर्बलतामियात् ६, ५१
लेख्यं दुष्टं तदा भृगुः ६, ३८
लेख्यं यत्र न विद्येत १, १०४
लेख्यं वा साक्षिणो वाऽपि ५, २९
लेख्यं साक्षी तदा गुरुः ७, ३८
लेख्यं सिद्ध्यति सर्वत्र ६, ४५
लोकपालांश्च पूर्ववत् ८, ८९
लोकवेदाङ्गधर्मज्ञाः १, ५९
लोकाचारे च सूरिभिः २६, ९२
लोके नित्यविपर्ययम् १९, १८
लोके सम्व्यवहारार्थम् ८, ८
लोकेऽस्मिन्वैदिकी स्मृतिः ९, ९
लोभद्वेषविवर्जिता ५, ३८
लोभद्वेषाभिभूतानां १, १
लोभद्वेषादिकं त्यक्त्वा १, ९८
लोभाद्भयाद्वा यो राजा २३, १२
लौकिकी च क्रिया मता ८, ३२

व

वक्तव्येऽर्थे न तिष्ठन्तम् १, १५८
वक्तव्यं त्वप्रियं तत्र १, १००
वक्तव्यं साक्षिभिः साक्ष्यम् ८, ४२
वक्ताध्यक्ष्यो नृपः शास्ता १, ८८
वक्तुं नोत्सहते यदा २, ३४
वक्तृदोषं निरूपयेत् ६, ३५
वक्त्रे श्रोत्रे च पार्थिवः २०, ११
वचनस्य प्रतिज्ञात्वम् २, १६
वचनात् तुल्यदोषः स्यात् २०, १०
वचनं तस्य न ग्राह्यम् १, १७१
वचः प्रत्यर्थिनस्तथा १, १३४
वञ्चयन्ति स्वबान्धवाः ६, ४२
वणिक्पथं च ये कुर्युः २६, १४७
वणिग्दण्डं च तत्समम् २२, १३
वणिग्विक्रीतपण्यस्तु १, १३९
वणिग्वीथीपरिगतम् १२, १०
वणिग्वीथीपरिगतम् १२, १३
वणिजश्च पलायिनः १७, २२
वणिज्याद्याः सहैतैस्तु १३, ३
वत्सराणां शतैरपि १८, १६
वधदण्डमतःपरम् २९, ८
वधदण्डेन शासयेत् ९, ११
वधस्तत्राधिकः स्मृतः २३, ९
वधार्हकः स्वर्णशतम् ९, १९
वधार्हो दण्डमर्हति २९, ३
वधे चेत्प्राणिनां साक्ष्यम् ८, ४१
वधं चित्रमवाप्नुयात् २७, ८
वधः संहरणं स्तेयम् २, २७
वध्यास्ते राजपूरुषैः २२, १६
वने प्रव्रजितादयः १, १५७
वयोज्येष्ठक्रमेणैकः २६, १७
वयोविद्यातपोभिश्च २६, १२
वरुणस्योत्तरे भागे ८, २७
वरुणोंशो भगस्तथा ८, २०
वर्चस्थानं वह्निमयम् १९, ४९
वर्ज्यानाह मनीषिणः २३, ४
वर्ज्याश्चैव नराधमाः ५, ३७
वर्णक्रमाच्छतं द्वित्रि १०, ४
वर्णसङ्करलोपनम् २९, १३
वर्णानुरूपैः शपथैः ८, ३८
वर्णाश्रमाणां लोपश्च २९, १३
वर्णानां त्रिविधं स्मृतम् ७, ९
वर्तितव्यं तथैव तैः १३, २१
वर्धनं रक्षणं भोगः ७, १
वर्धितो विजयी भवेत् ८, २९
वर्षाद्धानिमवाप्नुयात् ७, ६५

वश्यं नष्टार्थदर्शनम् २, ४०
वसनस्याशनस्यैव २६, ८६
वसनं त्रिपणक्रीतम् २६, ८४
वसवोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ८, १९
वसिष्ठवचनप्रोक्ताम् १०, २८
वस्त्राण्याभरणानि च २६, ६२
वस्त्रान्नहीनः कान्तारे ६, १६
वस्त्रादयोऽविभाज्या यैः २६, ४७
वस्त्रालङ्कारभोजनैः २५, ८
वस्त्रालङ्कारशय्यादि २६, ६०
वस्त्रालङ्कारसंश्रितम् २६, ४७
वह्निश्वभ्रनिवेशनम् १९, ५०
वाक्छलानुत्तरत्वेन ९, ५
वाक्छलेनावसीदति १०, २७
वाक्पारुष्यादिना नीचो २१, ५
वाक्पारुष्यादिभिश्चैव २, ११
वाक्पारुष्ये कृते यस्य २१, २
वाक्पारुष्ये च भूम्यौ च ३, १६
वाक्पारुष्ये परस्परम् २०, ५
वाक्पारुष्ये परस्परम् २०, ८
वाक्पारुष्ये महीवादे ४, १२
वाक्पारुष्यं तदुच्यते २०, २
वाग्दण्डश्चैव धिग्दण्डो १, ९१
वाग्दण्डेनैव दण्डयेत् ९, १७
वाग्दण्डं धिक् तपस्विनाम् ९, १४
वाग्दण्डं प्रथमं कुर्यात् २९, ८
वाग्धिग्दण्डं वधं चैव २९, २
वाग्धिग्दमं परित्यागम् १७, १७
वाचकैर्यत्र सामर्थ्ये ६, ४६
वाचिकं शास्त्रवेदिभिः २०, ३
वाच्यं प्रत्युत्तरं ततः ५, २३
वातायनप्रणालीस्तु १९, ४६
वादकाले तु वक्तव्याः ५, २२
वादहानिः प्रजायते २, २०
वादयेच्छ्वसन्निधौ ८, ४१
वादान् पश्येन्नात्मकृतान् १, १६९
वादाः सन्दिग्धरूपिणः १, १०५
वादि चानुत्तरस्तथा १, १७४
वादी पक्षं प्रकल्पयेत् २, ५
वादो वर्णानुपूर्व्येण १, १७२
वादो वर्णानुपूर्व्येण ३, २५
वापगोपनसंग्रहान् १९, ५३
वापयन् फलमश्नुते १३, ३०
वापीकूपतडागानि १९, ८
वाराही चैव माहेन्द्री ८, २५
वार्धके च शिशूनां ते १९, २२
वार्धुष्यं तद्विगर्हितम् १०, २१
वार्षिके वा प्रयत्नतः २६, १३७
वाह्यबीजात्ययाद्यत्र १३, २८
वाह्यं प्राज्ञः कृषीवलः १३, ३१
वाह्यवाहकबीजाद्यैः १३, २७
विकृताः पापकारिणः २९, ९
विक्रयादानसम्बन्धे ३, १६
विक्रयाधिप्रतिग्रहम् १०, ६३
विक्रये चैव दाने च २६, ३०
विक्रयेषु च सर्वेषु १८, १७
विक्रीयोर्वीं तु यत्क्रेतुः १२, १४
विक्रयं वा क्रिया तत्र १०, ६२
विक्रीणात्यविचक्षणः १८, ३
विक्रीणीत ससाक्षिकम् १०, ५१
विक्रीणीते स्वतन्त्रो यः १५, २३
विक्रीय वस्त्राभरणम् २६, ४८
विक्रेता दर्शितो यत्र १२, ७
विक्रेता यत्र वा मृतः १२, १०
विक्रेतुः प्रतिदेयं तत् १८, ७
विग्रहाज्जायते नृणाम् ३, ४९
विचारयति यः सम्यक् १, ६
विचारे संप्रवर्तिते ३, ४२
विचार्य तत्कृतं राजा ९, २३
विचार्य श्रेणिभिः कार्यम् १, ९३

विचार्यो विनिवेदितः २, २६
विच्छिन्नापि हि सा ज्ञेया ७, ६०
विजिगीषोररेश्च यत् १, २३
विज्ञाता राजपूरुषैः २२, ५
विज्ञातं राजपूरुषैः १२, १०
विज्ञातं राजपूरुषैः १२, १३
विज्ञातः क्रयविक्रये १३, ७
विज्ञानमुच्यते शिल्पम् १५, ७
विज्ञेयास्तु निरुत्तराः १, १७३
विज्ञेयो निष्प्रयोजनः २, १०
विज्ञेयो निष्प्रयोजनः २, ११
विज्ञेयोऽसाधुसंसर्गात् २३, २४
विज्ञेयः कार्षिकः पणः ८, ८
विज्ञेयः कार्षिकः पणः ८, ९
विज्ञेयः शपथेन वा २१, १६
विड्जौ तु ह्येकभागिनौ २६, ४१
विण्मूत्रग्रहणोज्झनम् १५, १७
विण्मूत्रोदकवप्रांश्च १९, ५०
वितत्येह यशो लोके ९, ३२
वितत्येह यशो राजा ९, ३३
वितथस्याभिःशंसनात् ५, ३३
वित्ताप्पत्त्यो यमस्य च १, ६
विदित्वैतान् न्यायरसान् १, ५१
विद्यमानेषु साक्षिषु ४, ११
विद्यया क्रयबन्धेन ७, २३
विद्याकर्मरतस्तेषाम् २६, १८
विद्या त्रयी समाख्याता १५, ६
विद्यादुत्तरसाक्षिणम् ५, १३
विद्याविज्ञानकामार्थं १५, ४
विद्याविज्ञानशौर्यार्थे २६, १९
विद्याशौर्यादिना धनम् २६, ११२
विद्याशौर्यादिनाऽवाप्तम् २६, ५८
विद्वद्भिः ब्राह्मणैः सह २७, ११
विद्वद्भिः भागगौरवम् २६, १२
विद्वेषिणो व्यसनिनः १७, ८
विधवा यौवनस्था चेत् २६, १००
विधानमनुपूर्वशः ६, १
विधानमिदमुच्यते १३, २६
विधानं श्रूयतामिति ११, १
विधानं सङ्ग्रहस्तथा २५, ९
विधिः प्रतिभुवामयम् १०, ८४
विधिः स परिकीर्तितः १०, ४५
विधिदत्तं विषं येन ८, ६४
विधिदत्तस्य दिव्यस्य ८, १४
विधिरेव प्रकीर्तितः १९, ३७
विधिरेष प्रदर्शितः १९, १
विनयोऽनपराधिनः २०, १३
विनयोऽभिहितः शास्त्रे २०, ५
विनयं चानुरूपतः १६, ११
विनयं चैव राजनि १६, १५
विनयं तावदेव तु १८, ५
विनयः कल्पनीयः स्यात् २४, ११
विनश्यत्यनवेक्षया ११, ६
विनापि शीर्षकं कुर्यात् ८, १८
विनाशयन् हरन् दण्ड्यः २३, ५
विना लेख्यं कथञ्चन ७, २९
विनाशार्थिनमायान्तम् २३, १७
विनिश्चिते पूर्वपक्षे ३, २
विनिह्नुतो यथाभूतम् ५, ८
विनेयास्ते प्रयत्नतः २२, १५
विनेयास्ते स्युरन्यथा २६, १४
विन्देत्पतिव्रता नारी २६, ९५
विपरीतमधर्म्यं स्यात् ३, २४
विपरीते तु दोषभाक् ८, ७०
विपरीतं नयन्तस्तु १९, ३६
विपर्ययादधर्मः स्यात् ७, १३
विप्रमुत्तमसाहसम् २०, १६
विप्रलब्धो भवेन्नृपः ३, ३२
विप्रस्य स तृतीयभाक् २६, १२३
विप्राणामस्य कुर्वतः २०, ११

विप्राद्गृह्णीत विंशकम्	१३, १६
विप्राधीनौ तु तावुभौ	१, ९१
विप्रान्शूद्रवदाचरेत्	८, ३६
विप्रेण क्षत्रियाजातो	२६, १२०
विप्रे शतार्धं दण्डस्तु	२०, १२
विप्रोत्पन्नास्त्वनुक्रमात्	२६, ४१
विप्रो धर्मद्रुमस्यादिः	१, ४९
विप्रं प्राज्ञं क्रमायातम्	१, ७१
विप्रं व्यापदि पीडितम्	५, ४३
विब्रूयुर्यत्र साक्षिणः	५, ५२
विभक्तजस्य तत्सर्वम्	२६, ५४
विभक्तव्यं यथांशतः	१०, ३४
विभक्तव्यं यथांशतः	१७, २३
विभक्ता अविभक्ता वा	१०, ११७
विभक्तानवगच्छेयुः	२६, ७
विभक्तानवगच्छेयुः	२६, १४४
विभक्ता भ्रातरो ये तु	२६, १०६
विभक्ता भ्रातरः कुर्युः	२६, ६
विभक्ता वाऽविभक्ता वा	१४, ८
विभक्तास्ते न संशयः	२६, १४७
विभक्तैः भ्रातृभिर्मिथः	२६, १४८
विभक्तो यः पुनः पित्रा	२६, ११३
विभजद्भिरनिन्दिताः	२६, १४८
विभजेयुः यथांशतः	१०, ६४
विभजेरन् यथांशतः	२६, १११
विभागदाने विपणे	५, १०
विभागपत्रं कुर्वन्ति	६, ११
विभागस्य पृथग्धनम्	२६, ८
विभागस्य पृथग्धनम्	२६, १४६
विभावकं तत्र दिव्यम्	११, १५
विभावयेत् प्रतिज्ञातम्	४, ५
विभाव्य दापयेत् न्यासम्	११, १४
विमृश्य कार्यं न्याय्यं चेत्	१, १४६
विमृश्य ब्राह्मणैः सार्धम्	६, ३५
वियुक्ताऽन्यगृहे वसेत्	२५, १०
विरुद्धं चाविरुद्धं च	२, ४५
विरुद्धः सोऽभिधीयते	२, १३
विरोधिकारणैर्मुक्तो	२, १५
विरोधिप्रतिषेधकः	२, १५
विवदेत् तत्र यस्तस्मिन्	१, ६८
विवादकारणान्यस्य	१०, १
विवादन्यायतत्त्वज्ञैः	१०, ३६(अ)
विवादपदमुच्यते	१५, २
विवादस्थानमागतैः	८, ४२
विवादानां विचारणात्	१, ९५
विवादिनो नरांश्चान्यान्	९, १७
विवादिनो नरांश्चापि	९, १४
विवादे पृच्छति प्रश्नम्	१, ६९
विवादे यस्य दूषिताः	५, २९
विवादे वक्तुमिच्छतः	२, ३९
विवादे समुपस्थिते	४, १८
विवादे सीमनिश्चयः	१९, १०
विवादोऽष्टादशोपेतः	१०, ५६
विवादं कर्तुमिच्छते	१, १४०
विवादं कर्तुमिच्छतोः	२, ३५
विवादं न विचारयेत्	१, १२५
विवादः श्रूयतामयम्	१८, १
विवासे पञ्चविंशतिम्	२९, ३
विविक्ते ताडितो यस्तु	२१, १६
विविधाश्च प्रयुज्यन्ते	७, ६
विविधेन भयेन च	२९, ६
विंशस्तथाऽर्धपञ्चाशत्	२०, १२
विशुद्ध्येत न संशयः	६, ५३
विशेष एषां निर्दिष्टः	१, १५
विशेषलिखितं ज्याय	१०, ४७
विशेषो नास्ति धर्मतः	२६, १३०
विश्वस्तवञ्चकाश्चैव	२२, १४
विश्वस्ते वञ्चकाश्चैव	१, १०७
विश्वासं प्रथमं कृत्वा	१७, ७
विषमस्तु निवर्तते	३, ४७

विषमस्तु निवर्तते १०, २८
विषमस्थक्रियाकुलान् १, १४८
विषमस्थाश्च ते सर्वे १, १६६
विषमस्थाश्च नासेध्याः १, १३७
विषमस्थाश्च नासेध्याः १, १३८
विषमां नृपतिः कुर्यात् १९, ४४
विषमे भूप्रदेशे च ८, ६३
विषोपधिबलात्कार ६, ३०
विषं कोशश्च पञ्चमम् ८, ३
विषं सहस्रेऽपहृते ८, २९
विसंवादे द्वयोरपि ५, १६
विसंवादे परस्परम् ८, ७
विसंवादो यदा भवेत् १७, २०
विसंवादः प्रजायते ११, १५
विस्फोटो वा न जायते ८, ७८
विहाय करणं पूर्वम् १०, ५८
विहाय चरिताचारम् १, २१
विहायोपानदुष्णीषं ५, ४२
विहिताकरणान्नित्यम् १, १३१
वीरभद्रश्च शम्भुश्च ८, २३
वृत्तस्यापि कृतेऽप्यंशे २६, १००
वृत्तस्वाध्यायवान् स्तेयी २२, २४
वृत्तस्वाध्यायसंयुतम् २३, १८
वृत्तानुवादसंसिद्धं ६, २९
वृत्ते वादे पुनर्न्यायः २, ४१
वृद्धस्त्रीबालरोगिणाम् १, १४२
वृद्धानाथातिथीन् स्त्रियः २६, ९८
वृद्धामात्यानुजीविभिः १, ११५
वृद्धिश्चतुर्विधा प्रोक्ता १०, ८
वृद्धिर्द्विस्त्रिचतुर्गुणा १०, २४
वृद्धिर्नश्यति हापिते १०, ४०
वृद्धिरष्टगुणा प्रोक्ता १०, १९
वृद्धिरष्टगुणा भवेत् १०, २०
वृद्धिरष्टगुणा मता १०, १८
वृद्धेर्वृद्धिः चक्रवृद्धिः १०, १०
वृद्धिं वार्धुषिके शृणु १०, २८
वृषलः कर्म न ब्राह्मम् ७, १५
वृक्षं पर्वतमारूढाः १, १६६
वृक्षस्थाणुसमाकुले ८, ६३
वृक्षारोपणमेव च १९, ५२
वृक्षं फलं वाप्युपभोगयोग्यम् १८, १८
वेतनस्यानपाकर्म १५, ३
वेत्रशष्पान्नवाहनैः १, २९
वेदविद्याविदो विप्रान् १, ३०
वेदविद्याविदो विप्रान् १७, २
वेदोदाहरणान्वितः २०, १८
वेधेनापि यदा त्वेतान् २९, ७
वै क्रिया परिकीर्तिता १७, १
वैरं च विनिवर्तते ३, ४७
वैवाहिके क्रमायाते १४, ५
वैवाह्य श्रोत्रियैर्भुक्तम् ७, ४६
वैशेषिकं धनं ज्ञेयम् ७, १०
वैशेषिकं धनं ज्ञेयम् ७, १२
वैश्यमाक्षारयन् शूद्रो २०, १६
वैश्यवृत्तिश्च तस्योक्ता ७, १४
वैश्यस्य सलिलं देयम् ८, १२
वैश्यस्य क्षत्रियाक्रोशे २०, १४
वैश्यस्यापि त्रिलक्षणम् ७, १२
वैश्याजातस्तथैव च २६, १२०
वैश्ये तद्द्विगुणं स्मृतम् १४, १०
वैश्यं वा धर्मशास्त्रज्ञम् १, ७९
वैश्वदेवादिकाः क्रियाः २६, १४५
वोढुमर्हति गोपस्ताम् १६, १५
व्यपलापी तु संसदि १०, ९४
व्यभिचाररताः स्त्रियः १, १२९
व्यभिचारं सदार्थेषु ८, १६
व्ययं दद्यात् कर्म कुर्यात् १३, ५
व्यवहार इति स्मृतः १, ४
व्यवहारगतिं नयेत् १, १११
व्यवहारश्चतुष्पदः २, १

व्यवहारपदं हि तत् १, १२१
व्यवहारश्च पार्थिवे ३, ४६
व्यवहारस्तथोच्यते १, ५५
व्यवहाराः प्रकीर्तिताः २, ३२
व्यवहारस्तु बाध्यते १, २०
व्यवहारान्तरं न च ५, २६
व्यवहारान्नृपः पश्येत् १, २२
व्यवहारान्स्वयं पश्येत् १, १०६
व्यवहाराश्रितं प्रश्नं १, ६८
व्यवहारे महीपतिः १, ११८
व्यवहारे यथास्थितिः १०, ६०
व्यवहारेषु निश्चितम् २, १४०
व्यवहारेषु वादिभिः २, १६
व्यवहारेषु विब्रुवन् १, १५२
व्यवहारे स हीयते ३, २९
व्यवहारो न सिध्यति १, १२३
व्यवहारो न सिध्यति १, १२४
व्यवहारो निरर्थकः २, २
व्यवहारो मनीषिभिः १, ६७
व्यवहारं प्रकीर्णकम् २९, १
व्यवहारं यमाचरेत् १०, ११५
व्यवहारं विशोधयेत् ३, ३१
व्यवहारः स उच्यते ९, ५
व्यवहारः समासतः २९, १
व्यवहारः प्रकीर्तितः १०, १
व्यवहारः प्रवर्तितः १, १
व्यवहारः समाहृतः १, १२०
व्यवहारः स विज्ञेयः १, १९
व्यसने समुपस्थिते १३, १३
व्यस्ताः समस्ता एकस्य ९, १३
व्याख्यातस्त्वधुना सम्यक् १०, ५६
व्याजेनोपार्जितं यच्च ७, ५
व्याधान् शाकुनिकान् गोपान् १९, १३
व्याधिता सम्भ्रमा व्यग्रा १६, १३
व्याधितोन्मत्तवृद्धानाम् १०, १०९
व्यापादने तु तत्कारी २७, ८
व्यालग्राहानुञ्छवृत्तीन् १९, १३
व्युषितं छादितं यत्र ५, १८
व्रतोपवासनिरता २५, १६

श

शक्तिभक्त्यनुरूपैः स्यात् १५, ११
शक्तिहानिः विनिर्मिता २५, १८
शक्तिहीनैः चिरन्तनैः २६, ६९
शङ्काभियोगस्तथ्यं च २, ४१
शते हृतेऽपहुते च ८, ३१
शतोद्यमनुरूपतः २३, ५
शदवाह्यलवेषु च १०, १७
शदश्च सदमं चीर्णे १६, १७
शनैर्दाप्यो यथोऽदयम् १०; ८९, ९३
शपथार्थे हिरण्याग्नी १, ८९
शपथेन विशोद्धव्यः २३, २५
शपथे नास्ति पातकः ८, ३९
शपथैर्वानुयुञ्जीत ७, ६८
शपथैः स विशोध्यः स्यात् १३, ७
शपथैः स्थापिताः स्वैः स्वैः १९, ३१
शपनीयं पृथक् पृथक् ८, ३८
शबलं समुदाहृतम् ७, ४
शब्दाभिधानतत्त्वज्ञौ १, ८१
शरगुल्मनगादयः १९, ९
शरप्रक्षेपणस्थानात् ८, ५८
शरान् कुब्जकगुल्मांश्च १९, ३
शरीरार्धं स्मृता भार्या २५, १५
शरीरार्धं स्मृता भार्या २६, ९२
शर्करा वालुकांस्तथा १९, १९
शर्कराश्मकपालिकाः १९, २०
शशशृङ्गकृतं धनुः २, १२
शस्त्रेणार्थी यदा भवेत् १, १७०

शस्यघातनकृत्तथा	२९, १२
शस्यान्निवारयेद्वास्तु	१६, १७
शान्तान् क्षुधार्तान् तृषितान्	११, २१
शान्तिकं पौष्टिकं तथा	१, ३२
शान्तिकं पौष्टिकं तथा	१७, ४
शालाट्टपरिखाद्याश्च	१, ३३
शालीनत्वाद्भयात्तद्वत्	३, ३
शालीनालसभीरवः	१७, ८
शाल्मलीशालताडालान्	१९, २
शासनारूढमन्येन	७, ४७
शासनीयोऽनुबन्धकृत्	२६, १४०
शासनं कारयेद्धर्मम्	६, २०
शासनं तदुदाहृतम्	६, २५
शास्त्रज्ञो वक्तुमर्हति	१, १०८
शास्त्रदृष्टेन कर्मणा	५, २७
शास्त्रदृष्टेन मार्गेण	१, ५२
शास्त्रदृष्टः परः स्मृतः	१, ६१
शास्त्रवद्यत्नतो रक्ष्याः	१, १३२
शास्त्रविद्भिरुदाहृतम्	२०, १५
शास्त्रविद्भिरुदाहृता	३, १८
शास्त्रविद्भिरुदाहृतः	९, ६
शास्त्रसभ्याविरोधेन	९, ७
शास्त्रशौर्यार्थरहितः	२६, ३७
शास्त्राञ्जनशलाकया	१, ९७
शास्त्राविरोधि धर्मार्थे	६, १०
शास्त्राणि शृणुयात्तथा	१, ११५
शास्त्रे दृष्टो मनीषिभिः	१०, ७३
शास्त्रोदितेन विधिना	१, ९८
शास्त्रोदितेन विधिना	८, ६
शास्त्रं केवलमाश्रित्य	१, १९
शास्या वध्याः प्रयत्नतः	२३, ९
शास्याश्चैवानुबन्धिनः	१७, १९
शास्योऽप्यर्थान्न हीयते	१०, २७
शिक्यच्छेदेऽक्षभङ्गे वा	८, ५०
शिखावृद्धिस्तु सा स्मृता	१०, ११
शिखावृद्धिं कायिकां च	१०, २५
शिखावृद्धिस्ततः स्मृता	१०, १३
शिखेव वर्धते नित्यम्	१०, ११
शिखेव वर्धते नित्यम्	१०, १३
शिल्पज्ञाः प्रतिरूपकाः	२२, २
शिल्पिनश्च गवाशिनः	१, १२८
शिल्पिनश्चापि तत्काले	१, १६५
शिल्पिन्यासे सबन्धके	११, १८
शिल्पी प्रोक्तो मनीषिभिः	१३, ३३
शिल्पं संम्भूय कुर्वते	१३, ३४
शिक्षकाभिज्ञकुशला	१३, ३५
शिरश्छेदान्निवर्तते	१०, ११
शिरश्छेदान्निवर्तते	१०, १३
शिरोभिस्ते गृहीत्वोर्वीम्	१९, १५
शिष्ययाज्यान्वयागतम्	७, ३
शिष्यवृत्तिरुदाहृता	१५, २१
शीर्षकस्थेऽभियोक्तरि	८, ८१
शुक्लं शबलमेव च	७, २
शुचयो वेदधर्मज्ञाः	१७, ९
शुद्धर्णाशङ्कया तत्र	६, ५१
शुद्धानुग्रहसंम्प्रीत्या	१४, ९
शुद्धेषु साक्षिषु ततः	५, ३१
शुद्धैः शुद्धं विनिर्दिशेत्	६, ३६
शुद्धो भवति धर्मेण	८, ७८
शुद्धः स्याच्छुक्लनिष्ठीवे	८, ७०
शुद्ध्यशुद्धिविनिर्णयः	८, ५१
शुभकर्मकरा ह्येते	१५, १५
शुभमन्यदतः परम्	१५, १८
शुल्कशिल्पानुवृत्तिभिः	७, ४
शुल्कस्थानं वणिक् प्राप्तः	१३, १२
शुल्कं दद्याद्यथोचितम्	१३, १२
शुश्रूषामभ्युपेत्येतत्	१५, १
शुश्रूषुः प्रयतो गुरुम्	१५, २०
शूद्रविट्क्षत्रजातीनाम्	१३, १६
शूद्रस्य विषमेव तु	८, १२

शूद्रस्यार्धत्रयोदश २०, १२
शूद्रस्यैषामनुग्रहात् ७, १२
शूद्राक्रोशे क्षत्रियस्य २०, १५
शूद्रापुत्रः स्वयंदत्तो २६, ७४
शूद्रे समगुणं दानम् १४, १०
शूद्रं यत्नेन वर्जयेत् १, ७९
शूद्रं सर्वैश्च पातकैः ८, ३५
शूद्रः प्रहरते रुषा २१, २२
शूद्रयां द्विजातिभिर्जातो २६ ; ४२, १२२
शूरस्त्र्यंशं समाप्नुयात् १३, ३९
शूरैः कुर्यात्सह क्रियाः १३, १
शूलमारोपयेत् ततः २२, २१
शेपुः शपथमव्यग्राः ८, ४५
शेषाः सर्वे समांशिनः १३, ३९
शेषा दासास्त्रिपञ्चकाः १५, १५
शेषेष्वेकादशगुणम् २२, २३
शेषं गृह्णीत पार्थिवः १, १३१
शेषं नवविधं स्मृतम् ७, ८
शेषं पुत्रं न दापयेत् १०, ११८
शोधिते लिखिते सम्यक् ४, १
शोधितं च विचारितम् २, २९
शोकार्तोन्मत्तबालकाः १, १३६
शोणितं तत्र दृश्येत २१, १७
शोणितम् दृश्यते यत्र ८, ७१
शोध्यं यदनुमोदितम् १०, १२४
शौचेऽग्निकार्ये संयोज्याः २५, ६
शौचं कृत्वा विधानतः १, २५
शौण्डिकव्याधरजक १०, ११९
शौण्डिकाद्यं ब्राह्मणस्तु १०, १०५
शौर्यप्राप्तं च यद्भवेत् १४, ६
शौर्यभागान्वयागतम् ७, २३
शौर्यभार्याधनं तथा २६, ४६
श्मशानोऽस्थीनि गोबालाः १९, १८
श्राद्धभोक्त्रे तदर्पयेत् २६, ६०
श्राद्धं दास्यति चान्वहम् २६, ९१
श्रावयन्त्यर्थलोभेन २२, १५
श्रावयित्वा ऋणिकुले १०, ५०
श्रावयेत् स्मारयेच्चैव ६, ४९
श्रावितं धर्मकारणात् १४, १८
श्रावितं स्मारितं च यत् ६, ४५
श्राव्यते ऋणभाषितम् ५, ८
श्रुतशौर्यतपःकन्या ७, ३
श्रुतं च लिखितं चैव २, २९
श्रुत्वा पूर्वोत्तरं सभ्यैः ४, ५
श्रुत्वाभियोगं प्रत्यर्थी ३, १८
श्रूयतां कर्षकादीनाम् १३, २६
श्रूयतां क्रोधलोभजम् २३, २०
श्रूयतां गदतो मम २५, १
श्रूयतां तं प्रयत्नेन १२, १
श्रूयतां वधशासनम् २३, १
शृणुयात् प्रेषितस्तु यः ५, ११
शृणोति यदि नो राजा १, १०१
श्रेणिपूगनृपद्विष्टः १७, १६
श्रोत्रियानग्निहोत्रिणः १७, २
श्रोत्रियाश्च धनार्हकाः २६, १३४
श्रोत्रिये चैव साहस्रम् १४, ११
श्रौतस्मार्तक्रियायुक्ताः ५, ३८
श्लाघ्यं सद्भिरुदाहृतम् ३, २४
श्वशुराद्यैश्च बन्धुभिः २५, ७
श्वशुरो मातुलोऽपि वा १, ७८
श्वश्रूः पूर्वजपत्नी च २६, ३२
श्वश्र्वादिभिः गुरुस्त्रीभिः २५, २
श्वसनः स्पर्शनो वायुः ८, २७
श्वोलेखनं वा लभते २, ३९
श्रवणात् श्रावणाद्वापि ५, १४

ष

षट्पणो दण्डः २०, ७
षड्भागहरणं शुद्धं २, २७

षड्भागस्तरशुल्कं च २९, १२
षड्विधाऽन्यैः समाख्याता १०, ८
षष्ठं कौबेरमुच्यते ८, ५५
षष्ठं च तण्डुलाः प्रोक्तम् ८, ३
षष्टिवर्षसहस्राणि ६, २३
षाण्मासिकं मासिकं वा १७, २३
षाण्मास्यं मासिकं वाऽपि १०, ३४

स

स एव चान्द्रिका प्रोक्ता ८, १०
स एव तत्र साक्षी स्यात् ५, १६
स एव ताडयन् तस्य २१, ५
स एव साक्षी सन्दिग्धौ २७, ९
स कार्यः स्याद्बलादपि १६, ७
स कालो व्यवहाराणाम् १, ६१
सकुल्यानां न सिध्यति ७, ४३
सकुल्या बान्धवास्तथा २६, १३८
सकुल्या बान्धवाः शिष्याः २६, १३४
सकुल्यैर्विद्यमानस्तु २६, ९४
सकृत्तदभिमन्त्रयेत् ८, ७६
स कृतोऽपि भवेत्साक्षी ५, १८
सकृत्प्रमादापराधि ५, ४३
सकृद्याचितमर्पयेत् ११, ९
स गोघ्नो निष्कृतिं कार्यो २१, २१
सङ्केतश्च परस्परम् २९, १५
सङ्केतसमयक्रिया १७, ५
सङ्ख्यालक्षणनिश्चयः ६, १
सङ्गतार्थप्रपादने ३, २७
सङ्ग्रहः प्रथमः स्मृतः २४, ६
सङ्ग्रामचौरभेदी च २९, १२
स च प्रोक्तः चतुर्विधः १०, ३८
स चाप्यर्थो न सिध्यति १०, १०१
सचिवाः पत्रपुष्पाणि १, ४९
स चेन्न कुर्यात् तत्कर्म १६, ७
सच्छूद्रस्यायमुद्दिष्टो २०, १३
स जघन्यतमस्त्वेषाम् १५, २३
स जयी स्यादन्यथा तु ५, ४४
सजातावाप्नुयात्सर्वम् २६, १२२
स ज्ञेयो धर्मनिर्णयः ९, ३
स ज्ञेयो वडवा भृतः १५, ८
सञ्चितानां तु गुप्तये १, २८
स तत्र कारितां वृद्धिम् १०, ३३
स तदा लब्धुमर्हति १३, १५
स तस्मै तद्धनं दद्यात् १२, १४
सतस्य दासः पुत्रः स्त्री १०, १२३
सतां वाहनशस्त्राणि ८, ३३
स तापि लेख्येन भुवम् ७, ४१
स तु सिद्धिमवाप्नुयात् ७, २५
सत्यधर्मपरायणाः १, ६२
सत्यप्रशंसावचनैः ५, ३२
सत्यमामन्त्र्य वीतभीः ८, ७२
सत्यव्रतः सोपवासः १९, ३३
सत्यवादी जितेन्द्रियः १, २२
सत्याश्वासत्यसन्निभाः १, ११७
सत्या सम्प्रतिपत्तिस्तु ३, २३
सत्येन शापयेद्विप्रम् ८, ३६
सत्येन शापयेद्विप्रम् १९, ३२
सत्यं देवाः समासेन १, ५४
सत्यं ब्रूहीति पार्थिवम् ८, ३५
सत्यं शौचं बन्धुजनम् ११, ४
सत्रोद्यताश्चैव तथा १, १३९
सत्रोद्वाहोद्यतो रोगी १, १३६
स दण्ड्यः कृष्णलानष्टौ १६, ४
स दण्ड्यः कृष्णलान्यष्टौ १६, ८
स दण्ड्यश्चोरवद्भिषक् २२, १०
स दण्ड्यो न त्वतिक्रमी १, १६७
सदृशी सदृशेनोढा २६, १३२
सदोषः परिकीर्तितः २, ९
सद्भिः प्रतिनिधिः स्मृतम् २६, ७८
सद्भिः साध्वीति चोच्यते २५, ८

सद्भिरेव त्रिभिर्वृतः १, २७
सद्य एव विवादयेत् ३, ११
स धर्मो नात्र संशयः १, १०८
सनाभिभिर्बान्धवैश्च ७, ६३
स निर्वास्यस्ततः पुरात् ९, २६
स निर्वास्यः पुरात् ततः १७, १५
सन्तानकारणं तेषाम् २६, ७७
सन्ति चान्ये दुरात्मानः ५, ३६
सन्तोऽपि न प्रमाणं स्युः ५, ४१
सन्त्यन्यानि पदान्यत्र २, २६
सन्दिग्धविनयं तथा १, ३२
सन्दिग्धार्थविचारणम् ९, ३०
सन्दिग्धा लक्षणच्युताः ६, ३८
सन्दिग्धिर्जायते यदि ४, १७
सन्दिग्धेऽर्थे कथञ्चन १०, ९६
सन्दिग्धेऽर्थे प्रवर्तते १०, १००
सन्दिग्धेऽर्थे वञ्चनीयाः १३, ६
सन्दिग्धेऽर्थे विनिर्णयः १, १८
सन्दिग्धेऽर्थे विनिर्णयः ९, १
सन्दिग्धे निर्णयं तथा १७, ४
सन्दिग्धे समदृष्टयः ७, ५१
सन्दिग्धोऽर्थः स कीर्तितः १०, ९८
सन्दिग्धौ समवृत्तयः १९, ३९
सन्दिग्धौ साधनं तु सा १, १३२
सन्दिग्धं क्रमवर्जितम् ६, ५८
सन्दिग्धं यत्र जायते ७, ४८
सन्देहपटलान्वितान् १, ९६
सन्धिच्छेदो हृतं त्याज्याः २२, २१
सन्धिच्छिदः पान्थमुषो २२, ४
सन्धिपत्रं तथैवैतत् ६, ८
सन्धिविग्रहलेखकैः ६, २६
सन्धिस्तत्र तु कर्तव्यो ३, ४६
सन्निवेशस्तथैव च २, ३७
सपिण्डः शिष्य एव वा २६, १३९
सपिण्डस्याप्रजस्यांशम् ७, २३
सपिण्डा बान्धवा ये तु २६, १०५
सपिण्डाः समवाप्नुयुः २६, १२५
स पुनः द्विविधः प्रोक्तः ११, ५
स पूज्यश्च परीक्षकैः ८, ८५
स पूर्वाद्बलवत्तरः १०, ६१
सप्तधा लौकिकं लेख्यम् ६, ५
सप्त पञ्च त्रयोऽपि वा १, ५९
* सप्त पञ्च त्रयो वा सभासदो भवन्ति १, ६३
सप्तप्रकृतिकं यत्तु १, २३
सप्तमो योऽपि वा भवेत् २६, ६६
सप्तमं तप्तमाषकः ८, ३
सप्तमं सोमदैवत्यम् ८, ५५
सप्तारामाद्गृहक्षेत्रात् १४, ४
सप्तर्षयः तथेन्द्राद्याः ८, ४५
सप्ताहाद्वा द्विसप्ताहात् ८, ६५
सप्ताहे वा द्विसप्ताहे ८, ४६
सप्ताहं पक्षमेव वा ३, ४
सप्तैते योनयो मताः १८, १५
सप्राड्विवाकः सामात्यः १, ७०
सब्राह्मणपुरोहितः १, ७०
सभान्तरस्थैर्वक्तव्यं ८, ४०
सभाप्रपादेवगृह १७, ११
सभामेव प्रविश्याभ्यां १, २७
सभा शुल्कोचितदमे १, १३३
समिकाद्दशकं शतम् २७, ३
समिकाधिष्ठितं कार्यम् २७, २
समिको ग्राहकस्तत्र २७, ३
सभ्यशास्त्रमते स्थितः १, ६५
सभ्याः कार्या महीभुजा १, ६२
सभ्याः पुण्यमवाप्नुयुः ९, ३१
सभ्याधीनः सत्यवादी १, ८२
सभ्याश्चैव तथाविधाः १, ५७
सभ्याश्चैव विशेषतः १, १०२
सभ्येन तावद्वक्तव्यम् १, १०१

सभ्यैः परिवृतोऽन्वहम्	१, १०६	समांशाः परिकीर्तिताः	२६, ५९
सभ्यैः फालं प्रयत्नतः	८, ८१	समांशा मातरस्तेषाम्	२६, २१
सभ्यैः फालः प्रयत्नतः	८, ३१	समाजविक्रयस्थान	१, ३५
सभ्यैः सम्बोधनीयास्तु	५, ३२	समाजोत्सवदर्शनम्	२५, १४
सभ्यैर्यत्र तु निश्चितम्	१, ११२	समादाय ऋतं वदेत्	५, ४२
सभ्यैश्चान्यैः त्रिभिर्वृतः	२७, ९	समानयोः समो दण्डः	२०, ८
सभ्योत्कोचकवञ्चकाः	२२, २	समाना जातिसंख्यया	२६, २४
सभ्यः कार्यपरीक्षकः	१, ८८	समा निम्नोन्नता वाऽपि	१, ३३
समघाती तु यस्तेषाम्	२३, २२	समा परांशकल्पना	२६, १७
समजातिगुणानां तु	२०, ५	समावृत्तश्च गुरवे	१५, २१
समत्वेन विभज्यते	२६, ५१	समासेन निबोधत	१७, १
समन्तात्तत्र वेश्मानि	१, ३४	समासेनोदितस्त्वेष	१८, १
समन्तात्क्षेत्रसंयुतम्	१३, ३०	समासेनोदितोऽधुना	१३, २६
समन्यूनाधिकत्वेन	१२, ९	समीवल्लीस्थलानि च	१९, ३
समन्यूनाधिकत्वेन	२०, १९	समीहितार्थसिद्ध्यर्थम्	६, १०
समन्यूनाधिका भागाः	२६, १४	समीक्षमाणो निपुणम्	१, १११
समन्यूनाधिकैरंशैः	१३, ४	समुत्थानव्ययं दाप्यः	२१, १५
सममंशित्वमाख्यातम्	२६, १३	समुत्थानव्ययं दाप्यः	१६, २२
समयस्य स्थितेः कृतम्	६, १९	समुत्पन्नाद्धनादर्धम्	२६, १३७
समयाचारनिश्चयः	१८, १	समुद्धरेत्तैलघृतात्	८, ७२
समयातिक्रमस्तथा	१, १२	समुद्रावर्षमासादि	६, २४
समयातिक्रमो निधिः	२, २७	समुद्रे नाप्नुयात् किञ्चित्	११, १७
समयोस्तु समः स्मृतः	२१, ३	समूले कार्षभक्षिते	१६, १७
समर्चयेत्ततो देवान्	८, ८९	समूहकार्यसिद्ध्यर्थम्	१०, ३१
समर्थः कार्यनिर्णये	१, १५६	समूहहितवादिनः	१७, १०
समर्थश्चेद्दमं दाप्यः	१६, ५	समृद्धो लभते धनम्	१२, १३
समर्थस्तु हरेत् द्व्यंशम्	१३, ३९	समेत्य सहिताः समम्	२६, ११४
समवर्णासु ये जाताः	२६, ११	समोऽतिरिक्तो हीनो वा	१३, २
समवृद्धिः सदा कुर्यात्	१०, २८	समो न्यूनोऽधिको वांशो	१३, ५
समवेतैस्तु यद्दत्तं	१३, २५	समोऽपकृष्टजातिश्च	१०, ९२
समवेतैस्तु यत्प्राप्तम्	२६, १८	समो भूत्वा विवादनम्	१, ५१
समस्ताः स्वामिनं विदुः	२६, ६७	समौ कृत्वा तु तौ कुम्भे	८, ८४
समक्षं भूरवारिता	७, ५९	समौ तौ परिकीर्तितौ	२६, ८२
समक्षं यस्य दीयते	७, ४०	समौ सम्परिकीर्तितौ	१, १४३
समांशभागिनस्त्वन्ये	२६, २१	समौ सम्परिकीर्तितौ	३, ३०

समं सत्यं प्रयत्नतः ८, ४२
समः सन्धिः तदा कार्ये ३, ४७
सम्पदश्च प्रजाः शुद्धाः २५, ६
सम्प्रति स्थावरप्राप्ते ७, २२
सम्प्रीत्या साधनीयास्ते २६, १४२
सम्प्रीत्यैकत्र संस्थिताः २६, १०६
सम्भवे साक्षिणां चैव ७, २०
सम्भवे साक्षिणां प्राज्ञो ८, ४७
सम्भाषणं च रहसि २४, ७
सम्भाषणं च रहसि २४, १०
सम्भाषां योजयन् रहः २४, १२
सम्भाषेत रहोऽर्थिना १, १०२
सम्भूता द्वेषसम्युताः १७, १९
सम्भूय कुर्वतां चैषां १३, ३६
सम्भूयैकतमं कृत्वा १७, २२
सम्भूयोत्थाननिष्कृतिः १४, १
सम्भोगार्थं सुतार्थिना २६, १०२
सम्भ्रान्तिं दर्शयन्ति ये २२, २०
सम्यग्दिव्येन वा जितः ९, २५
सम्यग्भवति रक्षणात् १, ४१
सम्यग्यत्नेन पालयेत् १, ५३
सम्यग्लेख्यसमन्विता ७, ५७
सम्यग्विचार्य कार्यं तु ९, ३
संयुक्तं तं विदुर्जनाः ३, ३७
संयोज्यः क्षुब्धयोर्द्वयोः २१, ९
स यथार्थं वदेत् ततः ५, ३५
स राज्ञांऽशे स्वके स्थाप्यः २६, १४०
सरित्प्रस्रवणानि च १९, ४
सर्वं तद्धनिनो भवेत् १०, १०४
सर्वं भाव्य विवर्जितम् ६, २२
सर्वकार्यप्रवीणाश्च १७, ९
सर्वदानं न विद्यते १४, ५
सर्वमेव तु दाप्यः स्यात् ३, १५
सर्वमेवेति शौनकः २९, ११
सर्वलोकभयावहाः २३, ११
सर्ववर्णोत्तमां कन्याम् १, १५३
सर्ववादेष्वयं विधिः १३, ७
सर्ववादेष्वयं विधिः २३, २५
सर्ववादेष्वसाक्षिणः ५, ३९
सर्वशास्त्रार्थवेत्तारम् १, ७१
सर्वसाधारणा स्मृता १७, ६
सर्वसाधारणी हि ते ७, १६
सर्वसाक्ष्येष्वयं धर्मो ८, ४०
सर्वस्मिन्स्थावरे वादे १९, ३६
सर्वस्वं न्यासयाचितम् १४, २
सर्वस्वगृहवर्जं तु १४, ७
सर्वस्वहरणं दण्डः १७, १३, २१
सर्वांस्तांश्चैव नामतः १९, १६
सर्वानेव न संशयः १, ११२
सर्वालापं तु यः कृत्वा ३, १५
सर्वासां पिण्डदस्तु सः २६, ८०
सर्वास्वापत्सु तान् वर्णान् २६, १२४
सर्व एव समांशिनः २६, १९
सर्वे काङ्क्षन्ति तां वृत्तिम् २६, ३९
सर्वे च ते पृथग्दण्ड्याः १९, ३४
सर्वे तत्र समांशिनः २६, १८
सर्वे ते पुत्रिणः स्मृताः २६, ७९
सर्वे ते मैत्रिणः प्रोक्ता २६, ७४
सर्वैर्नैकेन केनचित् १७, ६
सर्वे पुत्रा द्विजन्मनाम् २६, ११
सर्वे भुक्ता भवन्ति ते ७, ३३
सर्वे रिक्थसुताः स्मृताः २६, ७२
सर्वेषां कृषिजीविनाम् १३, २८
सर्वेषां दण्डनिग्रहम् २३, १
सर्वेषां समवायिनाम् १३, ९
सर्वेषां सहकारिभिः १३, १८
सर्वेषामधिको राजा १, ९५
सर्वेषामर्थिनो मुख्याः १३, २०
सर्वेषामेव चोदितम् १५, ९
सर्वेषामेव तत्समम् १०, ३१

सर्वेषामेव तत्समम्	१७, २३, २५	सम्यङ्निविष्टदेशस्तु	१, ३८
सर्वेषामेव वर्णानाम्	७, १३	संयोगाज्जायतेऽध्वरः	१, ५५
सर्वेषामेव सा प्रोक्ता	१३, ८	संयोगः क्रियते यस्याः	२४, ४
सर्वेष्वर्थविवादेषु	१०, २७	संविभागक्रयप्राप्तम्	७, २६
सर्वे सपिण्डास्तद्दायम्	२६, १११	संवित्क्रियां विहन्याच्च	१७, १५
सर्वे ह्यनौरसस्यैते	२६, ४५	संवित्पत्रं वदन्ति तत्	६, १५
सर्वैरेव कृतं भवेत्	१३, २२	संविदुद्दामलेख्यं च	६, ८
स लभेत न संशयः	१५, १४	संविद्दासऋणादिभिः	६, ५
सलिलेन सकृद्धौताम्	८, ७४	संविद्विधानमधुना	१७, १
सवर्णजोऽप्यगुणवान्	२६, ३४	संविभागे विनिमये	१८, १२
सवर्णाक्रोशने सार्ध	२०, ७	संवीताङ्गः समाहितः	१, ४८
सवर्णा भिन्नसंख्या ये	२६, २५	संसदि प्रतिवादिना	५, २३
स वादी हानिमाप्नुयात्	२, २१	संसर्गचिह्नरूपैश्च	२२, ५
स विद्वद्भिः प्रसेव्यते	१, ५२	संसृष्टानां तु यः कश्चित्	२६, ११२
स विनेयो जितः पूर्वम्	३, २१	संसृष्टौ यौ पुनः प्रीत्या	२६, १०६
सविशेषं ब्रवीम्यहम्	१२, १	संस्कर्ता तु कलाभिज्ञः	१३, ३३
स शुद्धः स्यादन्यथा तु	८, ६४	संस्कार्याः पूर्वजैः ते वै	२६, २७
स शुद्धः स्यान्न संशयः	८, ६५	संस्कार्या भ्रातृभिर्ज्येष्ठैः	२६, २६
ससभ्यः प्रेक्षको राजा	१, ७०	संस्थाने बहुसंस्थिते	२४, १७
स सर्वस्य प्रभुर्यतः	१, १०५	सागमो दीर्घकालश्च	७, ६४
ससाक्षिकं रहोदत्तम्	११, ६	सागमः सिद्धिमाप्नुयात्	७, २४
ससाक्षिजयपत्रकम्	४, १०	सा च दत्ता त्वदत्ता वा	२६, १०९
स साक्ष्युत्तरसंज्ञितः	५, १४	सा तु सम्प्रतिपत्तिस्तु	३, १८
सत्यशौचधनापहम्	२७, १	साधनाङ्गानि वै दश	१, ८७
सस्यारम्भे कृषीवलाः	१, १६५	साधयेत्कार्यमात्मनः	११, १३
सस्ये जाते कृषीवलः	१, १३९	साधयेत् साध्यमर्थं तु	६, २८
सहजाताः प्रगृह्णन्ति	१, १३०	साधारणऋणन्यास	२६, १४१
सहमायः कामयते	२४, १३	साधारणं स्यात्त्रिविधम्	७, ८
सह पिण्डक्रियां कृत्वा	२६, १३९	साधारणः समस्तानाम्	८, १३
सहस्रग्रामलक्षणाम्	१९, ४४	साधुकर्मक्रियायुक्ताः	१, ६२
सहस्रशतदक्षिणैः	१, ४२	साधुत्वाच्चेन्मन्दधियः	१०, ८२
संख्या रश्मिरजोमूला	८, २८	साधुरेषोऽपरोऽब्रवीत्	१०, ७३
संज्ञाजातिप्रमाणतः	५, ४८	साध्यहीनं च दुष्यति	६, ५८
संज्ञेयं कथिता भुवि	८, ८	साध्यार्थं न समाप्नुयात्	५, ४४
सदंशशस्तदर्धकम्	९, १९	साध्यार्थांशे निगदिते	५, ५३

साध्यं सत्कारणान्वितम्	२, १४	साहसस्याऽधुना सम्यक्	२३, १
साध्यप्रमाणहीनश्च	२, १९	साहसं च द्विलक्षणम्	२४, १
साध्वसाधुविवक्षया	८, ६	साहसं तु चतुर्विधम्	२३, २
साध्वी भर्तुर्हिताय सा	२५, १४	साहसं पञ्चधा प्रोक्तम्	२३, ९
साध्वी शुश्रूषणे रता	२६, १३२	साहसं स्थावरस्वाम्यम्	२६, १४३
सान्तानिकादिषु तथा	१०, ३२	साक्षिणश्चान्यथा ब्रूयुः	२२, १९
सान्तानिकादिषु तथा	१७, २४	साक्षिणस्तु समुद्दिश्य	३, ३३
सान्निध्येऽपि पितुः पुत्रैः	१०, १०९	साक्षिणां चैव ये स्मृताः	५, २२
सापत्ना वा सहोदराः	२६, ५४	साक्षिणां लिखितस्य च	७, २२
साऽपि दासीत्वमाप्नुयात्	१५, २४	साक्षिणामपि यः साक्ष्यम्	५, १४
सा भर्तृलोकानाप्नोति	२५, ९	साक्षिणामेष निर्दिष्टः	६, १
सामकं कर्षितं तत्स्यात्	१०, ६५	साक्षिणो दिव्यमेव च	४, १९
सामन्ता धनिका ग्राह्याः	१८, १५	साक्षिणो ब्राह्मणाः श्रेष्ठाः	८, ५०
सामन्तानामभावे तु	१९, १२	साक्षिणोऽर्थसमुद्दिष्टान्	५, २१
सामन्ताश्चेन्मृषा ब्रूयुः	१९, ३५	साक्षिणो लिखितं भुक्तिः	४, ७
सामन्तेभ्यो विनिर्णयः	१९, २६	साक्षिणो वा विरोधार्थम्	२६, १४८
सामात्यः सपुरोहितः	१, २२	साक्षिणं च स्वपूरुषः	१, ९०
सामादिभिरुपक्रमैः	३, ७	साक्षिणः सन्निरोद्धव्या	५, ४७
सामादिभिरुपक्रमैः	१०, ८६	साक्षिणः साधनं प्रोक्तम्	४, १७
सामादिभिरुपक्रमैः	२३, २३	साक्षित्वं प्रतिभाव्यं च	२६, ६
सामान्यं चेद्भावयति	२६, ६३	साक्षिदूषणसाधने	५, २६
सामान्यं पुत्रदारादि	१४, २	साक्षिदोषाः प्रयोक्तव्याः	५, २३
सामोक्त्यानुगमेन च	१०, ८७	साक्षिद्वैधे प्रभूताः स्युः	५, ४६
साम्प्रतं शास्त्रचोदितान्	५, ३७	साक्षिधर्मनिराकृताः	५, २५
साम्प्रतं साहसं स्तेयम्	२३, २०	साक्षिप्रत्यय एव स्यात्	१९, १०
साम्यं त्वल्पधने स्मृतम्	२६, २३	साक्षिभिः गदितैः सभ्यैः	५, ३०
सा यज्ञसदृशी सभा	१, ५९	साक्षिभिः प्रतिवर्णितः	५, ४४
सायं समर्पयेत्सर्वम्	१६, १४	साक्षिभिः शपथेन वा	६, ५६
सार्थेषु वणिजां तथा	१, ७३	साक्षिभिः शपथेन वा	११, १४
सार्धद्वादशपणो दण्डः	२०, ७	साक्षिभिः शुद्धिमाहरेत्	७, ४८
सा सभाऽध्वरसंमिता	१, ५९, ८३	साक्षिभिः सकलं भवेत्	५, ५३
सा स्त्री ज्ञेया पतिव्रता	२५, १२	साक्षिभिन्नस्तत्क्षणेन	३, ३५
साहसस्तेयपारुष्य	३, ९	साक्षिभ्यो लिखितं गुरु	७, ३४
साहसेषु चतुर्ष्वपि	४, १३	साक्षिमानितरस्तथा	११, ५
साहसेष्वभिशापेषु	८, ३४	साक्षिलेखककारकाः	६, ३६

साक्षिलेख्यकृतं यदा १०, ४६
साक्षिलेख्यानुमानञ्च ४, ८
साक्षिलेख्यानुमानेन ९, २५, ३३
साक्षिसन्दूषणे कार्यम् ५, ३१
साक्षिसभ्यविकल्पस्तु ३, ४४
साक्षिसभ्यार्थसन्नानाम् २९, १६
साक्षिसभ्यावसन्नानाम् ८, ४४
साक्षी चास्मरणाद्भवेत् ७, ३५
साक्षी चेत्साक्ष्य आगते ५, ५०
साक्षी तत्र न दण्ड्यः स्यात् ५, ५४
साक्षी द्वादश भेदस्तु ४, ८
साक्षी द्वादशधा स्मृतः ५, ५
साक्षी रोगविवर्जितः ५, ४५
साक्षी लिखितसंज्ञकः ५, ६
साक्षी सत्ये व्यवस्थितः ५, २७
साक्षी स्यात् तत्र नान्यथा ५, १७
साक्ष्यभावे च चत्वारो १९, ११
साक्ष्यर्थिप्रतिवादिनाम् १, ८२
साक्ष्यस्यामरणं चैव ७, ६६
साक्ष्यं तत्र विवर्जयेत् ५, ५४
साक्ष्यं तदपि नान्यथा ५, ४९
साक्ष्यं नान्यत्र साक्षिभिः ८, ४०
सिकतेष्टकगोबाल १९, २०
सितपुष्पस्तु धर्मः स्यात् ८, ८७
सिद्धिरैकान्तिकी मता ६, ४१
सिद्धं साध्यं विनिर्दिशेत् ५, ४८
सीमाज्ञाने तृणं वीक्ष्य १९, १८
सीमान्तेषु निधापयेत् १९, २१
सीमान्तं दर्शयेन्नरः १९, ३४
सीमापत्रमिति स्मृतम् ६, ६
सीमाबन्धविनिश्चयः १९, ७
सीमाभ्रान्तिर्न जायते १९, २२
सीमायां कारयेत्सदा १९, ९; १६
सीमायां च समन्ततः ५, १८
सीमालिङ्गानि कारयेत् १९, १७
सीमालेख्यं तथैव च ६, ७
सीमावादं निबोधत १९, १
सीमाविनिर्णयं कुर्युः १९, ११
सीमाविवादे निर्णीते ६, ६
सीमावृक्षांश्च कुर्वीरन् १९, २
सीमासन्धिषु कार्याणि १९, ४
सीमासन्धिषु लक्षणम् १९, १४
सुकृतैः शापिताः स्वैः स्वैः १९, १५
सुकृतं यत् त्वयार्जितम् ५, ३३
सुतप्तात्तप्तमाषकम् ८, ७२
सुतस्नेहेन वा दद्यात् १०, १२३
सुताः पितुरनिच्छया २६, १०
सुतं चक्रेऽथ पुत्रिकाम् २६, १३०
सुदीर्घेणापि कालेन ७, ४६
सुपुष्पाभरणाम्बरैः १, २६
सुप्तोन्मत्तप्रमत्तया २४, ३
सुमुखः प्रविशेत्सभाम् १, २६
सुवर्णशतमेकं तु २९, ३
सुसंस्कृते तु षष्ठं स्यात् १९, ५५
सुहृत्संबन्धिसन्दिष्टैः १०, ८७
सुहृद्बन्धुसकुल्यस्य ७, ४४
सूक्ष्मेभ्योऽपि प्रसङ्गेभ्यः २५, २
सेतुः क्षेत्रं विभज्यते २६, ३
सेतौ विवदतां नृणाम् १९, ३५
सेनायां सैनिकानां तु १, ७३
सेवाशौर्यादिना तुष्टः ६, २५
सैव स्त्री परिकीर्त्यते २६, १०२
सोऽखिलं लिखितादिना ४, ५
सोदकाश्च सगोत्रिणः १८, १५
सोदरस्य तु सोदरः २६, ११६
सोदरस्य विधीयते २६, १०७
सोदराश्च सपिण्डाश्च १८, १५
सोदरे तु मृते सति २६, १०९
सोदर्या विभजेरंस्तम् २६, ११४
सोदर्यो नान्यमातृजः २६, ११७

सोदयं धनमन्यथा	१०, ४१	स्त्रीषु प्रजनने तथा	३, १२
सोऽनपत्यधनं हरेत्	२६, १३८	स्त्रीसङ्गे साहसे चौर्ये	५, ५३
सोपवासः सूर्यग्रहे	८, ७०	स्त्रीसनाथास्तथैव च	१, १३७, १३८
सोऽपि तद्द्विगुणं दाप्यो	१८, ५	स्त्रीहारी तु तथैव स्यात्	१०, ११९
सोऽपि दास्यान्न मुच्यते	१५, २३	स्थलनिम्ननदीस्रोतः	१९, ९
सोऽप्रसिद्ध उदाहृतः	२, ९	स्थलावस्थाननिष्काश	१, ३५
सोमपे शतसाहस्रम्	१४, १२	स्थाणुः भगश्च भगवान्	८, २४
सोमाग्न्यर्कानिलेन्द्राणाम्	१, ६	स्थानलेख्यं च कारयेत्	१०, ८४
सोऽश्वमेधफलं लभेत्	२३, १८	स्थानं गृहं स्थलञ्चैव	११, ४
सोऽस्मान् सन्तारयिष्यति	२६, ८९	स्थानाद्वान्यत्र गमनात्	८, ६१
सौदायिकक्रमायातम्	१४, ६	स्थानान्येतानि दण्डस्य	२९, ५
सौदायिकं धनं प्राप्य	२६, ३०	स्थानभ्रष्टास्त्वकान्तिस्थाः	६, ३८
सौराक्षिकं वृथा दानम्	१०, ११७	स्थानवंशादिसंयतम्	६, २०
सौवर्णीं राजतीं ताम्रीम्	८, ७४	स्थानासेधः कालकृतः	१, १५९
सौवर्णे राजते ताम्रे	८, ७३	स्थापितं येन विधिना	११, १०
स्कन्धशाखे महीपतिः	१, ४९	स्थाप्यतेऽन्यगृहे द्रव्यम्	११, ३
स्तेनाः साहसिकाः षण्डाः	५, ३	स्थाप्यौ चानुपलक्षितौ	८, ८४, ८८
स्तेयगुर्वङ्गनागमे	२, २३	स्थावरक्रय इष्यते	१८, १४
स्तेनानामेतदाख्यातम्	२३, १	स्थावरद्विपदं चैव	२६, ३८
स्तेनः स्यादुपधिक्रयात्	१२, ३	स्थावरस्य तथाऽऽख्यातम्	८, १
स्त्रीज्ञातिस्वाम्यनुज्ञातम्	१४, ६	स्थावराजीवनं स्त्रीभ्यो	२६, १०४
स्त्रीणां शुद्धिरियं स्मृता	२५, ६	स्थावराणि चराणि च	७, ६७
स्त्रीणां स्वातन्त्र्यमिष्यते	२६, ३०	स्थावरे जङ्गमेऽपि वा	२६, १४
स्त्रीधनं स्त्रीस्वकुल्येभ्यः	१४, १३	स्थावरेषु तदाख्यातम्	७, ५२
स्त्रीधनं स्यादपत्यानाम्	२६, ३१	स्थावरेषु विवादेषु	२, ३८
स्त्रीपुंसयोगः स्तेयं च	१, १२	स्थावरेषु विवादेषु	७, ५६
स्त्रीपुंसवर्तनोपायः	२५, १	स्थावरं सप्तधा स्मृतम्	७, २३
स्त्रीपुंसौ हेमरत्नानि	२३, ७	स्थावरं सिद्धिमाप्नोति	७, २६
स्त्रीवालकान् वञ्चयन्ति	२२, १७	स्थितिपत्रं तु तत् प्रोक्तम्	६, १९
स्त्रीबालातुररोगिषु	१०, ३४	स्निग्धैः शूरैर्नरैर्युतम्	१, २९
स्त्रीबालातुररोगिषु	१७, २४	स्नेहलोभादिना यदा	२२, १९
स्त्रीवालार्तान् लिप्यविज्ञान्	६, ४२	स्नेहाचाज्ञानतो वाऽपि	१, १०३
स्त्री भवत्यधिके स्त्रियाः	२६, १३१	स्नेहात्क्रोधाल्लोभतो वा	८, १४
स्त्रीभिः प्रेक्षकरैस्तथा	१, १३५	स्नेहः सुहृद्बान्धवेषु	७, ४५
स्त्रीशुल्कमुपकारिणे	१४, ९	स्पर्शो भूषणवस्त्राणाम्	२४, ६

स्पृश्या नृणां रजस्वलाः	१, १२९	स्वर्गे स्थानं च शाश्वतम्	१, ५०
स्मृतिर्गणकलेखकौ	१, ८७	स्वल्पापराधः स्वल्पार्थो	२, १०
स्मृतिर्विनिर्णयं ब्रूते	१, ८९	स्वल्पाक्षरप्रभूतार्थो	२, १५
स्मृत्याचारव्यपेतेन	१, १२१	स्वल्पेऽपराधे वाग्दण्डो	९, १२
स्मारितः कुल्यदूतकौ	५, ४	स्ववाक्यप्रतिपन्नश्च	३, ३४
स्मारितः स उदाहृतः	५, ९	स्ववाचैव जितानां तु	२९, १६
स्मार्यते च मुहुर्यश्च	५, ९	स्वशक्त्या परिपालयेत्	१३, ११
स्यात्क्रोशानां पञ्चगुणा	१०, २०	स्वशक्त्या यदुपार्जितम्	२६, ५८
स्यात्तु सभ्यस्ततोऽनघः	१, १०१	स्वसाक्ष्येण नियोज्याः स्युः	१०, ८३
स्यादयःखण्डयोरिव	३, ४३	स्वसृभर्त्रीयमातुलान्	२६, ९८
स्रग्विणो रक्तवाससः	१९, १५	स्वस्रीयाद्याः समाप्नुयुः	२६, ३३
स्वक्रामे वर्तमाना तु	२५, ३	स्वस्य भोगः स्थावरस्य	२६, १४६
स्वकुलं पृष्ठतः कृत्वा	७, १९	स्वस्वभोगस्थावरस्य	२६, ८
स्वकुलं पृष्ठतः कृत्वा	२६, ७५	स्वहस्तलिखितं तथा	६, ४
स्वतन्त्रैव हि सा ज्ञेया	७, ५६	स्वाध्यायिनं कुले जातम्	२३, १९
स्वदेशस्थोऽपि वा यस्तु	१०, ३३	स्वामिने चानिवेदयन्	१६, १५
स्वदेशे वा विदेशे वा	९, २८	स्वामिने तद्धनं दाप्यः	२२, २६
स्वदेशे वा विदेशे वा	१०, ११४	स्वामिने न ददाति यः	१०, १२२
स्वधनैस्तैर्विभक्तव्यम्	२६, २४	स्वामिने द्रव्यमेव च	१६, १२
स्वधनं च स्थिरीकृत्य	१०, ५५	स्वामिने वा निवेदयेत्	१६, १६
स्वधर्माच्च चलन्ति च	१, ८	स्वामिने स शदं दाप्यः	१९, ५४
स्वधादाताऽथ संहरेत्	२६, १२३	स्वामिनः शाठ्यमण्वपि	१६, ३
स्वभावोक्तं वचस्तेषाम्	८, ४३	स्वामी तत्पुनराप्नुयात्	१४, १७
स्वमात्मान नराधमः	१५, २३	स्वामी तत्रापराध्नुयात्	१६, ९
स्वमार्गे स्थापयेच्च तान्	१७, २०	स्वामी दलार्धमूल्यं तु	१२, ११
स्वयमेवोत्सृजेद्यदि	१, १६१	स्वामी रिपुनिरुद्धाधिकृत	१०, ७९
स्वयमासन्नमृत्युना	५, ४१	स्वामी शतदमं दाप्यः	१६, १७
स्वयमेव प्रदर्शनम्	१, ५२	स्वाम्यधीनप्रभुर्यतः	१५, २४
स्वयं कुर्याच्च कारयेत्	६, १७	स्वाम्यनुग्रहपालितः	१५, १९
स्वयं कुर्याद्विनिर्णयम्	१२, ९	स्वाम्याज्ञया तु य श्चौरैः	१३, ३८
स्वयं नोत्पादयेत्कार्यम्	२, २८	स्वाम्यं विभावयेदन्यैः	१३, १५
स्वरवर्णेङ्गितादिभिः	५, ४३	स्वार्थमुत्सृज्य यत्नतः	१०, ११५
स्वरुच्या तु परस्परम्	६, ११	स्वार्थसिद्धिपरो वादी	१, १७५
स्वर्गप्राप्तिकरावुभौ	२६, ८२	स्वार्थहानिकराणि तु	७, ६६
स्वर्गे तिष्ठति धर्मतः	१, ७०	स्वार्थहान्या छलेन वा	२६, १४२

स्वीकृत्यापरिपन्थिनम्	७, २७	हिंसयंश्चौरवद्दाप्यो	२३, ६
स्वेच्छाकृतविभागो यः	२६, १४०	हिंसां वा कुरुते कश्चित्	१, ३
स्वेच्छादेयं स्वयं प्राप्तम्	१४, ५	हिंसामूलश्चतुर्विधः	१, ९
स्वेच्छादेयं हिरण्यं तु	१३, २४	हिंसोद्भवपदान्येवं	१, १४
स्वेन धर्मेण निर्णयः	१, ७४	हिंस्युर्धनानि तान् राजा	२६, १०५
स्वैरिण्यो गणिकाश्च याः	१, १५५	हिमशी(तो ? तः)शुचौ भव	८, ७७
ह		हिरण्यकुप्यसूत्राणां	१३, ३३
हतस्तु दृश्यते यत्र	२३, २१	हिरण्यधान्यवस्त्राणाम्	१०, २४
हतो दृश्येत वा भवेत्	२१, १६	हिरण्यमग्निमुदकम्	१, ८६
हत्वाऽऽततायिनं चैव	२१, ४	हिरण्ये द्विगुणा वृद्धिः	१०, १७
हत्वा न भ्रूणहा भवेत्	२३, १९	हिरण्ये द्विगुणीभूते	१०, ४८, ५१
हत्वाऽपराधिनं चैव	२१, १९	हिरण्यं गोशकृद्दर्भान्	५, ४२
हनुस्तालु च शीर्यतः	८, ७१	हीनजातिं परिक्षीणम्	१०, ९३
हन्तव्या विविधैर्वधैः	२३, १०	हीनमध्योत्तमत्वेन	१, १५
हन्ता तदनुमानेन	२१, १६	हीनमध्योत्तमत्वेन	२३, ३
हन्ता वा घातनीयः स्यात्	२३, ८	हीनमध्योत्तमत्वं च	१५, ९
हरणेऽभ्यधिकं वध	२२, २३	हीनमूल्यं भयेन वा	१८, ४
हरेद्यो ब्राह्मणीसुतः	२६, ५३	हीनमूल्यं च यत्क्रीतम्	१२, ४
हर्तुर्नरकमेव च	६, २३	हीनवर्णे काकिण्यधिक	२०, ७
हर्तुं तस्य न शक्यते	७, ५७	हीनवर्णोपभुक्ता या	२४, १९
हर्म्यं देवगृहं वाऽपि	१३, ३६	हीनवादी चतुर्विधः	३, ३४
हस्तच्छेदनमर्हति	२२, २५	हीनश्चेद्धानिमाप्नुयात्	८, ४९
हस्तपाषाणलगुडैः	२१, १	हीनस्य गृह्यते वादो	९, २२
हस्ताङ्कं लेख्यमुच्यते	६, ३	हीनायामधिकस्ततः	२४, १५
हस्ताङ्घ्रिलिङ्गनयनम्	२९, ४	हीनास्तमुपजीवेयुः	२६, ४४
हस्तोक्त्या शोधयेत् ततः	६, ४३	हीने कर्मणि पञ्चाशत्	१, १४८
हस्त्यश्वरथनौस्थिताः	१, १६६	हीनः पञ्चविधः स्मृतः	३, १०
हानिरेकस्य जायते	९, ३०	हीयते व्यवहारतः	१२, ७
हानिस्तत्र समाकल्प्या	१२, १६	हीयमानस्य लक्षणम्	३, ३६
हानिं चोपेक्षया यथा	७, २७	हीयेतांशप्रदानतः	२६, ११५
हानिं प्राप्नोत्युपेक्षया	६, ५६	हृतयाचितबन्धकम्	१२, २
हानिं वादेऽथवा जयम्	१, १४३	हृते तद्द्विगुणं चान्यत्	२१, १४
हानिं वादेऽथवा जयम्	३, ३०	हेतिपुष्पफलानां च	१०, २३
हिंसकोऽन्त्याङ्गनासेवी	४, १५	हेत्वर्थमतिसामर्थ्यैः	२१, १८
हिंसन्तः छद्मना नृणाम्	२२, १६	हेमकारादयो यत्र	१३, ३४

हेमकुप्याम्बरादिकम्	११, ७	होढं साहसभावकम्	२६, १४६
हेमधान्यरसादिना	१३, ४	होढं साहससाधकम्	२६, ८
हेममुक्ताप्रवालाद्यं	२२, १८	होता निविद्वरं चाश्वम्	१३, १९
हेमरूप्यादिसंस्कृतिः	१५, ७	ह्यनखस्पर्शगोचरे	८, ७५
हेमाग्न्यम्बुदृशौ हृच	१, ८५	ह्यन्यत्र स्थावरेषु च	८, ४०
हेमाग्न्यम्बुखपुरुषाः	१, ८७	ह्यविच्छिन्ना चिरन्तनी	७, ६०

HALF VERSE INDEX OF SAMSKĀRAKĀNDA, ĀCĀRAKĀNDA, ŚRĀDDHAKĀNDA, AŚAUCA-KĀNDA, ĀPADDHARMAKĀNDA AND PRĀYASCCITTAKĀNDA.

Note.—The first letter of the Kānda concerned in the reference is prefixed to the number of the śloka to which the half verse pertains.

अ

अकामकृतपापे च, सं. २२
अकामतश्चापदि वा, प्रा. ७२
अकामात् पुक्कसीं गत्वा, प्रा. ७०
अकामतस्त्रिरात्रं स्यात्, प्रा. ५०
अकार्पण्यमस्पृहत्वं, सं. ४८९
अकृतायां कृतायां स्यात्, सं. ८३
अकृते प्राप्तकाले तु, श्रा. ५२
अग्निदग्धानि रोहन्ति, आप. ४२
अग्निना भस्मना चैव, आ. ९६
अग्निना भस्मना वापि, श्रा. ९०
अग्निहोत्रादिभिर्यत्स्यात्, सं. ४७४
अग्नीन्धनं भैक्ष्यचर्या, प्रा. ६८
अग्नेरपत्यं प्रथमं सुवर्णं, सं. ३०७
अग्नेः सोमयमाभ्यां च, श्रा. ६९
अग्नौ हुतेन देवस्याः, श्रा. ११०
अग्न्यागारे गवां गोष्ठे, आ. ९१
अग्न्याधेयं प्रतिष्ठां च, सं. १६३
अग्न्याधेयं भैक्षचर्या, सं. २२५
अग्रजेन कृतं कर्म, श्रा. २५
अङ्गच्छेदार्हः त्वर्धं, प्रा. ६६
अङ्गादङ्गात्संभवति, श्रा. १२१
अजीवन् कर्मणा स्वेन, आप. २
अटेत पृथिवीं सर्वां, श्रा. ७७
अत एवार्कसंयुक्तं, सं. ४३३
अतिदुष्टस्य तन्मात्रं, आशौ. ७५
अतिपातिषु कार्येषु, सं. ३८९
अतिपापकृतां राज्ञां, आप. २१
अतिवर्षणोपवास, सं. १६१
अतिवाह्य च पादोनं, प्रा. ४०
अतिवृद्धां अतिकृशां, प्रा. ४१
अतिशोभनतां दद्यात्, सं. ८५
अतिशोभनतां दद्यात्, सं. १४६
अतीत उत्तरे नाड्य, श्रा. ३२
अतीतान्न स्मरेद्भोगान् सं. ५३५
अतीव नष्टे सुरराजपूज्ये, सं. १७२
अतोऽन्यथा तु नाश्नीयात्, आ. ८१
अतो यत्सात्विकं दानं, सं. २८४
अत्यन्तं तन्न कर्तव्यं, सं. ४९६
अत्यन्तदूषितापि स्त्री, आशौ. ६३
अत्यम्लं शुक्तमाख्यातं श्रा. ८७अ
अत्युच्चस्थे लग्ने, सं. २५६
अत्र शाकादिदानेन, श्रा. १३१
अथ निष्क्रमणं नाम, सं. ८३
अथ यद्येषां स्वासु भार्यासु, श्रा. ११७
अथर्वणप्रदिष्टाः स्युः, सं. १९०
अथर्वीणां यथान्यायं, आ. ६०
अथवा वैश्वदेवान्ते, आ. ५२
अथातः संप्रवक्ष्यामि, सं. ८३
अथातः संप्रवक्ष्यामि, सं. ४५६
अथास्मिन् योगान् वक्ष्यामि, सं. १३४
अदुष्टां योषितां हत्वा, प्रा. ७९
अदुष्टाः सन्तता धारा, आ. ७६

अदृश्य ग्रहचारश्च, सं. ४६२
अद्भिः शुद्ध्यति तत्सर्वं आशौ. ७८
अद्य मे वंशजाः सर्वे, श्रा. १३०
अद्य मे सफलं जन्म, श्रा. १३०
अधःशय्यासना दीना, आशौ. १९
अधिकारी भवेन्मेध्यं, आ. ८१
अधिमासस्तु निन्द्यः स्यात्, सं. ११६
अधीतेऽस्मिन्निदं दास्ये, श्रा. ४७
अधीत्य चतुरो वेदान्, सं. २२७
अधुना संप्रवक्ष्यामि, सं. २५९
अधोवायुसमुत्सर्गे सं. ५३९
अध्यापयेच्च प्रथमं, सं. १५९
अनग्निदग्धा ये जीवाः, श्रा. १०५
अनध्याये चोपनीतः, सं. १६६
अनलस्तु रजो भुङ्क्ते, आशौ. ६२
अनर्भको भवेन्नाशो, सं. ५८
अनभिख्यातदोषस्तु, प्रा. ५०
अनाच्छेद्यमनाहार्यं, सं. ५०८
अनातुरः सति धने, प्रा. ८३
अनादिदेवतां दृष्ट्वा, आशौ. ४०
अनावृष्ट्या गजभयात्, आप. १०
अनाहिताग्नेः ब्रह्माख्यं, आ. ५१
अनिष्टस्थानगो यश्च, सं. २०३
अनिच्छन्तीं तु यो भर्ता प्रा. ५७
अनिर्गतदशाहं तु, आशौ. ३२
अनिवर्त्य महायज्ञान्, प्रा. ८३
अनिष्टस्थानगो यः स्यात्, सं. १३९
अनिष्टस्थानस्थोऽपि, सं. ४७२
अनुक्ते चापि राशौ तु, सं. ४३
अनुक्तेऽपि च यत्स्थाने, सं. १०८
अनुराधोत्तराषाढा, सं. ७७
अनुष्ठानं ततः कुर्यात्, आ. २६
अनूपं पर्वतो राजा, आप. २२
अनृतौ तु यदा गच्छेत्, आशौ. ४७
अनृतं मद्यगन्धं च, आ. ३६
अनेकधा कृताः पुत्राः, सं. २६९
अनेन कर्मणा नैते, सं. ५१८(क)
अनेनापि वन्हिं कृत्वा, सं. ३६४
अन्तर्जले त्रिरावर्त्य, आ. २२
अन्तर्दशाहे दर्शश्चेत्, श्रा. १०
अन्तस्थानीन्द्रियाण्यन्तः, सं. ५३७
अन्त्यत्रिभागे शस्तं स्यात्, श्रा. ५५
अन्नं तस्य न भोक्तव्यं, प्रा. १७
अन्नार्थं तण्डुलप्रस्थं, सं. ४८७
अन्नदानं गुणकरं, सं. ३१४
अन्नात्प्राणप्रजननं, सं. ३१४
अन्यगेहोदका चान्ताः, आशौ. ६
अन्यदन्नं न भोक्तव्यं, आ. १०१
अन्यत्र ब्राह्मणात् किन्तु, सं. ५१८
अन्यत्र शान्तिमेतेषां, सं. ३९५
अन्यत्र शुभदो जीवो, सं. ३९३
अन्यथा दीयते यद्धि, सं. २८५
अन्यथा वर्तमानौ तौ, श्रा. १४३
अन्यदेशमृतं ज्ञातिं, आशौ. ३२
अन्यदेशस्थिता पत्नी, श्रा. १२५
अन्यस्मिन् दिवसे चेत्, सं. ७५
अन्याश्च सर्वा वर्ज्याः स्युः, सं. ४३०
अन्यायेन हृता भूमिः, आप. ३३
अन्याश्रितेषु दारेषु, आशौ. २८
अन्येषां दक्षिणादानं, श्रा. ११४
अन्वारूढा जीवती सा, सं. ४८४
अपराह्णं च रात्रिं च, सं. ६२
अपरो धीनिरोधश्च, सं. ४५९
अपवादबलैर्दोष, सं. २१४
अपसव्येन पित्र्ये च, श्रा. ७९
अपहृत्य सुवर्णं वा, प्रा. ५९
अपामार्गपलाशार्क, सं. ३६५
अपि गुरुतरदोषा, सं. ४५३
अपि गोचर्ममात्रेण, सं. २९७
अपि पापकृतां राज्ञां, सं. २८०

अपुत्रेण सुतः कार्यो, आप. ५२
अपूपाश्च करम्भाश्च, श्रा. ८५
अप्रकाशगृहैर्युक्तं, सं. ४३८
अप्रयच्छन् पिता काले, सं. ४७८
अप्राणिवधमस्तेयं, आशौ. ५५
अपः समुद्धरेत्सर्वाः, आशौ. ७०
अप्यकार्यशतं कृत्वा, आप. १
अप्येकपंक्त्यां नाश्नीयात्, आ. ९४
अभक्ष्यपरिहारश्च, सं. ४९५
अभिवाद्य द्विजो मोहात्, आ. ४४
अभून्मांसपुरोडाशो, श्रा. ८३
अमन्त्रकं तु कर्तव्यं, सं. ३७
अमावास्या कलामात्रं, श्रा. ३८
अमावास्या तृतीया च, आ. ६४
अमावास्या तृतीया च, श्रा. ७२
अमावास्येन्दुसंक्रान्ति, श्रा. ७४
अमीमांस्यानि शौचानि, आशौ. ७६
अम्भसा हेमरूप्यायः, आशौ. ७३
अम्लाम्भसा ताम्ररैत्ये, आशौ. ७३
अयने विंशतिः पूर्वा, आ. ५८
अयमुच्चारणीयस्तैः, श्रा. ९४
अरण्येऽनुदके रात्रौ, आ. ७
अरिभावकृतोद्वाहः, सं. ४१३
अरिभावकृतोद्वाहः, सं. ४२२
अरुणायाः सरस्वत्याः, प्रा. ४४
अर्चकश्चार्चितश्चोभौ, श्रा. १४४
अर्चयेद्गन्धपुष्पाद्यैः, सं. ८१
अर्थशास्त्रयोग्यो, सं. ५०५
अर्थशास्त्रेषु वैश्वाद्य, सं. २४०
अर्धाङ्गुष्ठेन सीमाया, सं. ३०४
अर्वाक् प्रसूतेरुत्पन्नं, सं. १६
अर्वाक् सपिण्डीकरणात्, श्रा. १२
अर्वागेवोत्तमा भुक्तिः, सं. १०२
अलङ्कृत्य क्रमाद्दिक्षु, सं. ३६९
अलङ्कृत्य शिशुं सम्यक्, सं. ७९
अलाभे सुमुहूर्तस्य, सं. ३२१
अलेह्यनामपेयानां, प्रा. ७८
अवकीर्णिव्रतं कुर्यात्, प्रा. ६९
अवकीर्णिव्रतं कुर्यात्, सं. २१९
अवध्यान् ब्राह्मणानाहुः, सं. ५१४
अवश्येऽपि न कर्तव्यं, सं. ३५०
अविकारि भवेन्मेध्यं, प्रा. ६८
अविप्लुतब्रह्मचर्यो, सं. २६२
अविशीर्णब्रह्मचर्यो, सं. २६३
अव्यग्रत्वं अनिर्वेदो, आ. ४६
अव्याप्तं चेदमेध्येन, आ. ७५
अशिष्टा ये च पुरुषाः, श्रा. ८२
अशीतिभागो वर्धेत, आप. १६
अशुद्धानपि ह्येतान्, आशौ. ५८
अशुभेऽब्दे ग्रहास्सर्वे, सं. १८९
अशुभोऽन्त्यत्रिभागः स्यात्, सं. ११८
अशुभेऽपि शुभं दद्यात्, सं. ३९५
अशुभं चान्त्यभागे स्यात्, सं. ११७
अश्नन् विनाऽप्यलङ्कारं, सं. ३०८
अश्रद्धेयावभोज्यान्नौ, श्रा. ४६
अश्रोत्रियेष्वहः कृत्स्नं, आशौ. ३३
अश्वत्थपत्रमालाभिः, सं. ३६८
अश्वाध्यक्षः स्यात्, सं. ५०५
अश्विनी च अश्वविद्यायां, सं. २३८
अश्विनी रेवती हस्तो, सं. ७६
अश्विनी रोहिणी सौम्यं, सं. २४१
अष्टमस्थस्य दोषोऽयं, सं. १५१
अष्टमस्था ग्रहाः सर्वे, सं. १३१
अष्टमस्थाः ग्रहाः सर्वे, सं. ९८
अष्टमे तु, ग्रहास्सर्वे, सं. ७१
अष्टमं फालमित्युक्तं, सं. ५२६
अष्टम्येकादशी षष्ठी, आ. ६४
अष्टवाहं हलं धर्म्यं, आप. ८
अष्टादशदिनादर्वाक्, सं. २०
अष्टैतान्यव्रतघ्नानि, सं. २१८

असतोऽपि स्वमादाय, आप. २३
असत्सङ्गविशेषेण, सं. ४८१
असमानोधिविस्रम्भो, आप. २७ अ
असिपत्रवनं मार्गं, सं. ३१७
असंभाष्यो ह्यपाङ्क्तेयः, सं. ३७४
असंख्याता गृहा नित्यं, सं. ४३३
असंश्लेषः परस्त्रीणां, आशौ. ५५
असंस्कृतप्रमीतानां, सं. ३२५
अस्तं गते गुरौ शुक्रे, सं. १९६
अस्तग्रहाणां वर्गाश्च, सं. १३०
अस्थिभेदेऽतिकृच्छ्रः स्यात्, आप. ८२
अस्थिचर्मविनिर्मुक्तौ, आशौ. ६८
अस्नात्वा तु यदा भुङ्क्ते, प्रा. ४९
अस्य त्रयस्याकरणात्, प्रा. ६९
अहन्यहनि यत्किंचित्, सं. ४९९
अहन्येकादशे नाम, सं. ५८(आ)
अहन्येकादशे प्राप्ते, श्रा. २३
अहिंसया च दीर्घायुः, आप. २८
अहोरात्रं तृतीये तु, प्रा. ८७
अहोरात्रं तृतीयेऽह्नि, प्रा. ८८
अहोरात्रं तृतीयेऽह्नि, सं. २४, २६
अहं तद्दोषसंघात, सं. १३४
अक्षारलवणान्नाः स्युः, आशौ. १९
अक्षोभ्यानि तडागानि, आ. ७४

आ

आकाशे भुवि मूर्ध्नि स्यात्, आ. १९
आकाशोऽग्निर्यथा क्षिप्तः, सं. ५३३
आक्रान्ताश्रुप्रपाताश्च, आशौ. १६
आक्रुष्टस्तु यदाक्रोशन्, प्रा. २
आगच्छन्तु महाभागा, श्रा. ९४
आख्यानैः सेतिहासैश्च, श्रा. १००
आगतस्यासनं दद्यात्, सं. ३११
आगन्तवो महाशान्त्या, सं. १९१
आगमिष्यति यत्पात्रं, सं. २७७
आग्नेय्यां च क्रमाद्धुत्वा, सं. ३६५
आचारहीनः पुत्रस्तु, सं. ९
आचिनोति च शास्त्राणि, श्रा. ४४
आज्यं विना यथा तैलं, श्रा. ११९
आततायिनमुत्कृष्टं, प्रा. ६५
आतपेन सह स्नानं, आ. १५
आत्मज्ञे शतसाहस्रं, सं. २८९
आत्मतीर्थप्रशंसायां, आ. १८
आत्मवत्सर्वभूतेषु, सं. ४९१
आत्मानं सर्वभूतानां, सं. ५५३
आत्यन्तिकं ब्रह्मचर्यं, सं. ५३८
आदानं बोधमुत्सर्गं, सं. ५५९
आदित्यवैष्णवस्नाती, सं. २४५
आदित्या वसवो रुद्राः, सं. ३७२
आद्यभागे च कर्तव्यं, श्रा. ५५
आद्यांशविपदाख्यर्क्षे, सं. ४०९
आद्योंऽशः विपदि त्याज्यः, सं. १२६
आद्यौ तु वितथे दाप्यो, सं. ५२२
आधानं यज्ञकर्मादि, सं. १९७
आनन्दमक्षरं ज्ञानं, सं. ५५५
आन्दोला शयने पुंसो, सं. ७४
आपत्काले स्वयं कुर्यात्, आप. ३
आपद्बलं च मित्रं च, आप. २७
आपद्यपि च कष्टायां, प्रा. ३७
आपन्ने रक्षितव्यं तु, सं. ४९०
आपन्नो जुहुयात्तस्य, आ. ४७
आपोहिष्ठादिभिः पादैः, आ. २८
'आपोहिष्ठा' सुप्रसिद्धा, आ. २७
आममांसं घृतं क्षौद्रं, आशौ. ४६
आमृत्योर्नैष्ठिकं कुर्वन्, सं. २६१
आयव्ययेऽर्थसंस्कारे, सं. ४८०
आयासायापरं कर्म, सं. ५४८
आयुष्मन्तं सुतं सूते, श्रा. १२४
आयुष्यहोमं कृत्वाऽथ, सं. ११२
आरभ्य चार्तवदिनात्, सं. १९

आरम्भो दार्शपौर्णेष्ट्योः, आ. ५०
आरोग्यं चैव सौभाग्यं, श्रा. ३९
आर्तवाभिप्लुते नार्यौ, सं. २१
आर्द्रेण कपटेनाङ्ग, आ. १९
आर्तार्ते मुदिते हृष्टा, सं. ४८३
आर्द्रं तृणं गोमयं वा, सं. ५४२
आर्द्रवश्च दशैते तु, श्रा. ९२
आर्द्रवासाश्च मलिनः, श्रा. ४
आवश्यके गमे नृणाम्, सं. ३६०
आवाहनाग्नौ करण, श्रा. १३५
आशिषं पौष्टिकं दद्यात्, सं. २८४
आश्रमाणां समुत्पत्तिः, सं: २८३
आशौचे वर्तमाने तु, आशौ. ३७
आश्वासयेयुराख्यातैः, आशौ. १४
आश्विने षट्सु मेषूक्तं, सं. १८२
आसने चार्घ्यदाने च, श्रा. १०३
आसनेषु च क्लृप्तेषु, श्रा. ११५
आसमावर्तनात्कुर्यात्, सं. २२५
आस्फोटयन्ति पितरः, सं. २९८
आहिताग्निरुपस्थानं, प्रा. ४८
आहैको दर्शयामीति, सं. ५२३

इ

इच्छूनां संपदां नृणां, सं. ३३३
इज्याऽध्ययनदाने च, सं. ५०४
इतिहासपुराणेभ्यो, सं. १०
इदं स्नानं परं मन्त्रा, आ. २३
इन्द्रवल्लीलताभिश्च, सं. ३६६
इन्द्वर्कज्ञदिने वार, सं. २५७
इमानि भानि शस्तानि, सं. ७७
इमं श्राद्धविधिं पुण्यं, श्रा. ४२
इष्टिश्राद्धे क्रतुर्दक्षः, श्रा. ९२
इष्टीनां पशुबन्धानां, प्रा. २०
इह जन्मनि शूद्रत्वं, सं. ३७७

उ

उक्तो नियोगो मनुना, सं. २६७
उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पर्शो, प्रा. ७३
उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टः, प्रा. ८६
उच्छिष्टं अशुचित्वं च, आ. ३
उच्छिष्टं मलिनं क्लिन्नं, आशौ. ७७
उच्छिष्टं मलिनं क्लिन्नं, आशौ. ६७
उच्छेत्ता चानुमन्ता च, आप. ४०
उडुनी नामनी चोक्ता, सं. ४००
उत्तमं गोयुगस्थेऽर्के, सं. १७०
उत्तमैरुत्तमैः सार्धं, आप. ५२
उत्तमो मित्रवर्गस्स्यात्, सं. ४१८
उत्पातैः पीडितास्तारा:, सं. ४३६
उत्तरायणगते सूर्ये, सं. ११६
उत्तरायणमध्ये तु, आ. १५
उत्तरे मध्यपार्श्वैव, सं. ४०२
उत्तरौ च विसंवादे, सं. ५२२
उत्पत्तिं नाम चैतेषां, श्रा. ९३
उत्सङ्गे च न भुञ्जीत, आ. ९२
उत्सवे पितृमातृभ्यां, सं. ४७७
उदक्यां सूतिकां नारीं, आ. ४४
उदपात्रार्घ्यभैक्ष्यान्नं, आ. ४३
उदयभवनतोऽरित्र्यायगा, सं. ४५४
उदयांशाः स्वनाथेन, सं. ४४३
उदासीने कृतं कर्म, सं. ४२३
उद्धृता वा प्रशस्ता स्युः, आ. ७३
उद्धरेदुदकं सर्वं, आशौ. ६९
उद्धृत्य तज्जलं सर्वं, आशौ. ६९
उद्यतो निधने दाने, आशौ. ८
उद्वाहे तीर्थयात्रायां, सं. ३५४
उद्वाह्यते दाक्षिणात्यैः, सं. ४०१
उपकाराय यो ब्रूयात्, आ. ८८
उपकुर्वाणकस्यैतत्, सं. २५९
उपदेष्टाऽनुमन्ता च, श्रा. ४१

उपदेष्टाऽनुमन्ता च, सं. १६०
उपनीतो द्विजो नित्यं, सं. २२३
उपनीतो रवेर्लग्ने, सं. १९८
उपनीय तु तत्सर्वं, श्रा. ९९
उपनीय ददद्वेदं, सं. २२२
उपरिकः स्यात्, सं. ५०५
उपवासफलप्रेप्सुः, आ. ६३
उपवासं तयोराहुः, सं. २१
उपविष्टः शुचौ देशे, आशौ. १४
उपविष्टस्तु विण्मूत्रं, आ. ५
उपवीती ततो भूत्वा, श्रा. ७९
उपवेश्य तु तान् विप्रान्, श्रा. ११६
उपस्थानं ततः पश्चात्, आ. ३३
उपस्पृश्य तदभ्युक्ष्य, आ. १, ८
उपस्पृश्याशुचिस्पृष्टं, आशौ. ५९
उपस्पृष्टोदकानां तु, श्रा. १०४
उपस्पृष्टोदकान् सम्यक्, श्रा. ११५
उपायान्वेषणे युक्तः, सं. ५४५
उपाकर्म न कर्तव्यं, सं. २२१
उपांशु स्याच्छतगुणः, आ. ४२
उपांशुं तं जपं प्राहुः, आ. ४१
उभयोरपि वा योगे, सं. ३३२
उल्कापाते महापाते, सं. ४४७
उष्णे वर्षेऽतिशीते वा, आप. १२

ऊ

ऊर्ध्वं नाभेः करौ मुक्त्वा, आशौ. ५०
ऊर्ध्वं पंचदशाद्वर्षात्, श्रा. ३१
ऊषरं मूषिकाव्याप्तं, आप. १४

ऋ

ऋक्थे च पिण्डदाने च, श्रा. १५१
ऋगादिप्रणवं कुर्यात्, आ. २०
ऋचा तु तृप्यति पिता, श्रा. ७८
ऋचीषपक्वं भक्ष्यं स्यात्, श्रा. ८३
ऋचो यजूंषि सामानि, श्रा. ७६
ऋजून् सव्येन कृत्वा वै, श्रा. १०२
ऋतुकालाभिगमनं कुर्यात्, सं. ३०
ऋतुकालाभिगमनं पुंसा, सं. ३३
ऋतुर्दक्षो वसुः सत्यः, श्रा. ९१
ऋतौ च मैथुनं धर्म्यं, सं. ३२
ऋतौ न गच्छेद्यो भार्यां, प्रा. २५
ऋतौ न गच्छेद्भार्यां वा, प्रा. ४८
ऋतौ श्राद्धे तदंगत्वात्, श्रा. १५३
ऋत्विग्वादे नियुक्तश्च, श्रा. ४५
ऋषिश्छन्दो देवताश्च, आ. २६

ए

एक एव न कुर्वीत, सं. ३८५
एकं भवेत् विभक्तानां, श्रा. ६८
एकः कर्ता शुभं कुर्यात्, सं. ३८५
एककूपोदके ग्रामे, आप. ४७
एकगर्भेऽस्थियोः वज्रिन्, सं. ३७९
एकगेहे चतुश्शालेः, सं. ३५३
एकग्रामे पुरे वाऽपि, सं. ३५४
एकत्र वर्षेऽधिकमासयुक्तं, सं. ३८१
एकत्रासनशय्यादि, प्रा. २६
एकत्वमागता भर्तुः, श्रा. २७
एकपंक्त्युपविष्टानां, आ. ९५
एकपंक्त्युपविष्टा ये, आ. ९३
एकपंक्त्युपविष्टा ये, श्रा. ८९
एकपाकेन वसतां, श्रा. ६८
एकमातृप्रसूतानां, सं. ३८४
एकरात्रोषितास्ताश्च, आ. ७३
एकलग्ने द्विलग्ने वा, सं. ३८३
एकलव्येनानुपदेष्टापि, सं. १६०
एकशय्यासनं पङ्क्तिः, प्रा. २४
एकयोनिषु संपत्त्यै, सं. ४१२
एकविंशतिवर्षो वा, सं. ३२९
एकस्तेषां स कालः स्यात्, सं. १९०

एकस्मिन् दिवसेऽप्येक, सं. ३७९
एकाहाच्छुध्यते विप्रो, आशौ. २२
एकादश त्रये चैव, सं. ४१६
एकादशाहे त्वाद्यस्य, श्रा. २०
एकादशाहे यच्छ्राद्धं, श्रा. १८
एकादशेऽह्नि संप्राप्ते, श्रा. २१
एकादश्यष्टमीपर्व, सं. ९०
एकादश्यष्टमी षष्ठी, श्रा. ७२
एकादश्यां तु कर्तव्यं, श्रा. १४५
एकाहनि विनष्टानां, श्रा. १२
एकेनैव...कुर्यापि, श्रा. १६
एकैकमथवा द्वौ त्रीन्, श्रा. ८०
एकोदरप्रसूतानां, सं. ३८०
एकोद्दिष्टविधानेन, श्रा. १३५
एकोद्दिष्टस्य शेषं तु, श्रा. १९
एको द्वौ वा यथालाभं, सं. १४३
एकोनविंशतेरर्वाक्, सं. २१
एतच्छौचं श्रोत्रदशोः, आशौ. ५४
एतत्प्रयच्छमानस्तु, सं. २९९
एतद्धि मङ्गलं प्रोक्तं, सं. ४९८
एतन्मैथुनमष्टाङ्गं, सं. २९
एतावदेव साध्वीनां, सं. ४८८
एतास्ताराः विवर्ज्यास्स्युः, सं. ४३२
एते ब्राह्मणचण्डालाः, प्रा. १४
एते शुभप्रदा योगाः, सं. २०४
एतेषां ब्राह्मणो भुक्त्वा, प्रा. ७, १९
एतेषामेव सर्वेषां, प्रा. १५
एवं गजाश्वशालासु, सं. ३७०
एवं ज्ञात्वा पुरस्तानि, आप. ३१
एवं दण्डादिभिर्युक्तं, सं. २२२
एवं देवान् पितृंश्चैव, श्रा. १५५
एवमेवान्वयवंशे, सं. ३४४
एवं वश्यसमायोगे, सं. ४०५, ४२३
एवं विदित्वा मतिमान्, आशौ. १६
एवंविधं राजकृतं, सं. ५१०
एवं वृत्तस्तु पितरौ, आप. ४८
एवं शुभेऽब्दे देवेज्यो, सं. १८७
एवं स्नात्वा विशेषेण, आ. २४
एष धर्मः परो ज्ञेयः, सं. १
एष साधारणो धर्मः, सं. ३१३
एष्टव्या बहवः पुत्राः, श्रा. ६४

औ

औदासीन्ये मध्यमं स्यात्, सं. ४२२

क

कनकाश्वतिला नागा, सं. ३२६
कनिष्ठः समवर्गस्स्यात्, सं. ४१८
कन्दमूलफलैः पुष्पैः, आ. ८०
कन्यकाजन्मलग्नेन्दोः, सं. ३९२
कन्यकां प्रतिगृह्यैवं, सं. ३३१
कन्यकायां रवौ कुर्वन्, सं. ३५०
कन्याकुम्भकुळीरे च, सं. ३४९
कन्याकुम्भगते भानौ, श्रा. ५२, ५३
कन्यां ददद्ब्रह्मलोकं, प्रा. ३०
कन्या च कपिला धेनुः, सं. ३२६
कन्यायां न प्रशंसन्ति, सं. ४३
कन्याविवाहे सङ्क्रान्ते, आशौ. ३७
कन्याविवाहे सङ्क्रान्तौ, आशौ. ५
कन्याविवाहे संक्रान्तौ, सं. ५७अ
कर्कटे संस्थिते भानौ, सं. २१९
करिष्यति वृषोत्सर्गं, श्रा. ६६
कर्णवेधं प्रशंसन्ति, सं. ८६
कर्तव्यं श्रावणं विप्रैः, सं. २२१
कर्मणा तेषु यो मोहात्, प्रा. १२
कलहः शत्रुमित्रत्वे, सं. ४१९
कल्पान्ते ब्रह्महा शुद्ध्येत्, आप. ४५
कस्मैचिद्याचमानाय, सं. २८७
कांस्यं परान्नमध्वानं, श्रा. ६
कांस्यं मांसं मसूराश्च, आ. ७०

कांस्यं मांसं सुरां द्यूतं, आ. ६८
काङ्क्षन्ति पितरः पुत्रान्, श्रा. ६५
काणं खञ्जं च नादद्यात्, आप. १५
काणस्तत्रैकया हीनः, सं. २२८
कानीनश्च सहोढश्च, सं. २७०
कामाकामकृतं चैव, प्रा. २३
कांस्यं मधु परान्नं च, आ. ६९
कारयेत्तस्य संस्कारं, प्रा. ७१
कारयेन्निष्कृतिं कृच्छ्रं, प्रा. ५८
कर्किचापझषस्थेऽस्मिन्, सं. २०९
कार्तिके पौषमासे वा, सं. ६८
कार्पासकं सदा दद्यात्, सं. २१७
कालजं तु रजस्संज्ञं, सं. २०
कालभोजी च दर्भेषु, श्रा. ६
कालहोरोदये चैव, सं. १४५
कालहोरादि शुक्रस्य, श्रा. २
कालेनैव शुभं सर्वं, सं. ४४२
कालः पटुतरो नृणां, सं. ३३१
काश्यपेषु वसिष्ठेषु, सं. ३५५
काष्ठादिना ताडयित्वा, प्रा. ८२
किंचिद्विदमयं पात्रं, सं. २७७
कुटुम्बं पीडयित्वा तु, सं. २८६
कुटुम्बभक्तवसनाद्देयं, सं. २८५
कुम्भकर्कटकयोः कृत्वा, सं. ३४९
कुम्भस्य कन्या वश्या, सं. ४०७
कुर्यात्तस्य तु संस्कारं, श्रा. ३१
कुर्याद्वानशनं तावत्, प्रा. ४६
कुर्यान्नक्तोपवासं तु, प्रा. ७३
कुर्यान्नामक्रियां विद्वान्, सं. ६४
कुलटश्चित्रकर्मी च, प्रा. ९
कुलिके सर्वनाशस्स्यात्, सं. ४४६
कुलिकेषु शुभं वर्ज्यं, सं. ४०४
कुलीरं मिथुनं कन्यां, सं. ४६
कुलीरकन्यका कुम्भे, सं. ३७१
कुसीदं कुर्वतः सम्यक्, आप. ११
कुसीदकृषिवाणिज्यं, आप. ३
कुसीदकृषिवाणिज्यं, सं. ५२८
कूश्माण्डं तरुणीं चैव, आ. ९८
कुशपुत्रकदाहेन, श्रा. ३०
कृतान्नं चाकृतान्नेन, आ. ८९
कृते तु मानवा धर्माः, सं. १४
कृते नाम्नि सनाभीनां, आशौ. ११
कृते प्रदीयते कृत्वा, सं. २७८
कृतेऽभूत्सकलो धर्मः, सं. ७
कृते यदब्दायो धर्मः, सं. ५
कृते संपद्विवृद्धिः स्यात्, सं. ८४
कृतोचारस्त्वहोरात्रं, प्रा. ७७
कृत्तिकाभरणीमूल, सं. १८३
कृत्तिकारोहिणीस्वाति, सं. ४१५
कृत्वा चैवोपवासं तु, आ. ७१
कृत्वा पूर्वमृतस्यादौ, श्रा. १३
कृत्वा मनुष्ययज्ञं वै, आ. ५४
कृत्वा मूत्रं पुरीषं वा, आ. ७
कृत्वा सुपूर्णकुम्भं च, सं. ३६१
कृत्वा हृत्पद्मनिलये, सं. ५५२
कृत्वोपवासं नक्तं च, प्रा. ८६
कृशातिवृद्धं क्षुद्रं च, आप. १५
कृषीवलोऽन्नपानानि, आप. ५
कृष्णपक्षे त्रयोदश्यां, श्रा. ६०
कृष्णपक्षेऽष्टमी चैव, आ. ६४
कृष्णसर्पाश्च जायन्ते, आप. ३५
कृष्णाजिनं ब्राह्मणस्य, सं. १६५
कृष्णे च प्रतिपद्दिनं, सं. १६७
कृष्णे चैव प्रशस्ताः स्युः, सं. १७६
१९५(अ)
कृष्णे च प्रथमा पूज्या, सं. १७९
केतवो यत्र दृश्यन्ते, सं. ४४८
केन्द्रे त्रिकोणे वा जीवे, सं. २०६
को हि जानाति किं कस्य, आ. ९४
कौटिल्यक्षुरिकादाने, सं. २३५

कौशेयं चोत्तमं द्रव्यं, श्रा. १११
क्रिया न दैविकी प्रोक्ता, सं. ५२७
क्रियामिश्च क्रिया नास्ति, आशौ. १७
क्रीडन्ति ओषधयः सर्वाः, आ. ८९
क्रूरग्रहमध्यगते, सं. ४४४

ख

खट्वारोहस्तु कर्तव्यो, सं. ७३
खर्जूरबदरादीनां, आप. ४९
खादितार्धं पुनः स्नात्वा, प्रा. ३३

ग

गङ्गायमुनयोर्वापि, प्रा. ३
गजानां जन्मभं सौम्यं, सं. २३९
गणिते रेवती हस्त, सं. २४४
गण्डातिगण्डशूलं च, सं. १८४
गन्धपुष्पादिहीनश्च, श्रा. ८
गन्धमाल्यैः सुरभिभिः, श्रा. ११६
गन्धमाल्यैः समभ्यर्च्य, श्रा. १३२
गयां यास्यति यः कश्चित्, श्र. ६५
गयायां धर्मपृष्ठे च, श्रा. ६७
गयाशीर्षे वटे चैव, श्रा. ६७
गरयोगस्तथा पक्षः, सं. ४५८
गर्तानूपं सुसेकं च, आप. १३
गर्भस्य स्थापने कालः, सं. ४५
गर्भाधानमृतौ कुर्यात्, सं. ३६
गर्भाष्टमेऽब्दे विप्रस्य, सं. १६४
गर्भिणीं कपिलां दोग्ध्रीं, प्रा. ४०
गर्भिण्यां मातरि शिशोः, सं. १५३
गर्भे मातुः कुमारस्य, सं. १३३
गलग्रहे न कर्तव्यं, सं. १४९
गवां कोटिप्रदानेन, आप. ४१
गवां पृष्ठानि मेध्यानि, सं. २७९
गवां मध्ये वसेद्गोष्ठे, प्रा. ५३
गवां मूत्रपुरीषेण, आशौ. ७९
गात्रं मृदम्भसा शुध्येत्, आशौ. ५२
गात्रेष्वथ तथा लिप्य, आ. १३
गान्धर्वो लोहकारश्च, प्रा. ११
गामेकां सुवर्णमेकं च, सं. ३०३
गायत्रीमात्रसारोऽपि, आशौ. २४
गायत्रीसूक्तजपनं, प्रा. ३५
गायत्र्याः शतसाहस्रं, प्रा. ५३
गावः सुवर्णं वित्तं च, श्रा. ७
गुणदोषसमुद्भूतिः, आप. ५०
गुणवत्सु कनिष्ठेषु, सं. ५१६
गुणानपूपशाकाद्यान्, श्रा. ९७
गुणायुतैर्युतोऽप्यस्मिन्, सं. ४४२
गुरुं त्वङ्कृत्य हुङ्कृत्य, प्रा. १९
गुरुं वा समनुज्ञाप्य, सं. २६४
गुरुणा बलिना दृष्टो, सं. १३९
गुरुर्गुरुज्ञौ शुक्रज्ञौ, सं. ५५, ४१७
गुरुर्वातिबली प्रोक्तः, सं. १३७
गुरुशुक्रबुधेन्दूनां, सं. ३८
गुरुर्भृगुर्वा चन्द्रो वा, सं. १३२
गुरुर्वधे विपन्नाशे, सं. ५१
गुरुशुक्रबुधाः केन्द्रे, सं. २५८
गुरुशुक्रेन्दुजेन्दूनां, सं. ९३
गुरौ केन्द्रे भवे भानौ, सं. २०८
गुरौ भृगौ नष्टगते च चैत्रे, सं. १६९
गुरौ यातेऽथवा योगः, सं. १३८
गुरौ शुक्रेऽथवा केन्द्रे, सं. ६७
गुरुन् पुरोहितान् विप्रान्, सं. ५१२
गुर्वर्थं पितृमात्रर्थं, प्रा. ६१
गृष्टेश्चतुर्थे मासे तु, सं. ४४
गृष्टेरन्यत्र गृष्टेस्तु, सं. ४५
गृहदाहादयो दोषाः सं. ४४९
गृहनक्षत्रयोगेन, सं. ४४०
गृहप्रवेशनादेव, सं. ३३१
गृहसम्मार्जनं कृत्वा, सं. ३६७
गृहस्य मार्जनं लेपः, आशौ. ७७

गृहस्थाज्जायते सम्यक्, सं. २८३
गृहादिके पुण्यफलं, सं. ३००
गृहं मम विभूत्यर्थं, सं. ३१०
गृह्णीयान्नाधिकं चान्नं, सं. ५४७
गोकुले कन्दुशालायां, आशौ. ७७
गोखुराद्रज आदाय, आ. १३
गोघ्नस्य पावनं सम्यक्, प्रा. ३८
गोघ्राते च क्षुते वान्ते, प्रा. २९
गोचराष्टमवर्गाभ्यां, सं. १६८
गोभूहिरण्यवासांसि, श्रा. ११३
गोभूहिरण्यहरणे, प्रा. ६२
गोमूत्रमग्निवर्णं वा, प्रा. ४६
गौडीं माध्वीं सुरां पैष्टीं, प्रा. ४७
गौरीं ददन्नाकपृष्ठं, प्रा. ३०
गौरीं वा वरयेत्कन्यां, श्रा. ६४
ग्रहपूजां प्रकुर्वीत, सं. १११
ग्रहाणां ग्रहणं चैव, सं. ४५०
ग्रहास्सर्वे लग्नादशुभग, सं. ४७३
ग्रामेशस्य नृपस्यापि, आप. २०
ग्रामोत्पाते शिवाशब्दे, सं. ४४८
ग्रामं वा नगरं वापि, सं. ३७१

घ

घटानां शतमुद्धृत्य, आशौ. ७२
घटे सशुक्रे लग्नस्थे, सं. १४१

च

चक्रोपजीवी रजकः, प्रा. ११
चण्डालः सूतिकोदक्या, आ. २५
चण्डालाद्यशुचिस्पर्शो, आ. ७४
चतस्र आहुतीः कुर्यात्, आ. ४८
चतुःप्रकारः प्रतिभूः, सं. ५२४
चतुरश्रे शुचौ देशे, सं. ८०
चतुर्गवं जघन्यं च, आप. ८
चतुर्थे मासि षष्ठे वा, सं. ४०
चतुर्थदशमे जीवः, सं. ३९२
चतुर्थी गणनाथस्य, आ. ६१
चतुर्थीहोममन्त्रेण, श्रा. २६
चतुर्थीहोममन्त्रेषु, श्रा. २७
चतुर्थेऽहनि विप्रेभ्यो, श्रा. ७
चतुर्दशी चतुर्थी च, सं. ४७
चतुर्दशीं प्रशंसन्ति, सं. १७८
चतुष्पदां तथान्येषां, सं. ३३४
चतुष्पादं गृहं कन्यां, सं. ३२२
चत्वारिंशत् वदन्त्येके, आशौ. २६
चत्वार्यज्ञानतो जग्ध्वा, प्रा. ३२
चन्द्रः शुभांशगो योगो, सं. २११
चन्द्रसूर्यग्रहे चैव, सं. २७६
चन्द्रादित्यौ शुभांशस्थौ, सं. ४५५
चन्द्राद्व्यर्थे व्यये वापि, सं. १९९
चन्द्रात्स्मरारिरन्ध्रेषु, सं. २००
चन्द्रार्कयोगो भूकम्पः, सं. ४६२
चन्द्रार्कसमकालीनं, सं. ५०८
चन्द्रेऽनुकूले गुरुशुक्रवारे, सं. ८८
चन्द्रे बलयुते लग्नात्, सं. १७८
चन्द्रे शुभनवांशस्थे, सं. २१०
चन्द्रे शुभांशके केन्द्रे, सं. १४२
चन्द्रो द्वित्रिसुतस्त्रीषु, सं. ९९
चरस्थिरद्विस्वभावा, सं. २५०
चरोदयेषु सर्वेषु, सं. ३३९, ३६०
चक्षुर्दद्यान्मनो दद्यात्, सं. ३१३
चाण्डालीं योनिमाप्नोति, सं. ४७६
चापल्यमपवादैस्ते, सं. ४४१
चापे मीने कुलीरे च, सं. १८८
चिन्तयेत् ब्रह्मरन्ध्रेण, आ. ९
चीर्त्वा व्रतं द्विजाग्र्येभ्यो, प्रा. ५४
चूडाकर्म त्रिवार्षिके, सं. ११४
चूडायां च शिशोर्मृत्युः, सं. १५४
चौलोपनयनादीनि, सं. ३१

ज

जगत् सर्वमिदं हन्यात्, सं. ५१३
जघन्यासनशायित्वं, सं. ४८२
जनस्तथैव वर्तेत, सं. ५०२
जन्मकर्मर्क्षनाथौ द्वौ, सं. ४१०, ४११
जन्मतो दशमे चाह्नि, सं. ८४
जन्मनक्षत्रभागेश, सं. ४१९
जन्मनः पंचतारांग, सं. ५६
जन्मप्रभृति यत्किञ्चित्, प्रा. ८९
जन्मराश्यष्टमर्क्षोत्थ, सं. ४४५
जन्मर्क्षकर्मनक्षत्रं, सं. १२९
जन्माष्टमे विधौ याते, सं. १२७, १५०
जन्मेशाष्टमलग्नेशौ, सं. ४४५
जपकाले न भाषेत, आ. ३९
जपयज्ञगणस्थं च, आ. ४३
जपहोमरतः कुर्यात्, प्रा. ९०
जप्त्वा वा प्रणवं वाऽपि, आ. ५५
जप्त्वा हुत्वा पयोभिर्वा, सं. ३६३
जप्ये भोजनकाले च, आ. ९१
जयायामुत्तरं द्वारं, सं. ३४५
जलपूर्णेऽथवा गर्ते, आ. ५७
जातब्राह्मणशब्दस्य, सं. ५३१
जातमात्रे मृते वापि, आशौ. ११
जातान्धो बधिरश्चैव, आप. २९
जातिशुद्धाः कर्मशुद्धाः, सं. २७१
जाते मृते मृतजाते, आशौ. १
जात्या णेश...... आप. २२
जामित्रे ग्रहवर्जिते न च, सं. ४७१
जीवभर्तृकया नार्या, सं. २१७
जीवभार्गवयोरस्ते, सं. १७३
जीवभार्गवसौम्यानां, सं. ७५
जीवेन्दुजेन्दुशुक्राणां, सं. ९२
जीवेन्दू कर्कगौ लग्ने, सं. २०२
जीवे शुक्रेऽथवा मीने, सं. २१३
जुहुयाच्च सहस्रं वा, सं. ११०
ज्योतिराद्यङ्गशास्त्राणां, सं. २४१
ज्योतिश्शास्त्रे निमित्ते च, सं. २४४
ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्य, सं. २७५

झ

झषचापकुळीरस्थो, सं. ८५, १८६

ज्ञ

ज्ञानं यज्ञः सतां पूजा, सं. १
ज्ञातयो बान्धवाः निःस्वाः, श्रा. ११४, १३७
ज्ञातिबन्धुसुहृच्छिष्यैः, श्रा. १५०
ज्ञातिबन्धुविवाह्येभ्यो, आप. २६
ज्ञातिमित्रकलत्रार्थं, प्रा. ६३
ज्ञानं समभ्यसेद्ब्रह्म, सं. ५५६

ड

डिम्बाहवे विद्युता च, आशौ. ४४

त

तच्छेषेणैव शुद्धिः स्यात्, आशौ. ३८
तडागानां सहस्रेण, आप. ४१
ततः कर्मणि निर्वृत्ते, श्रा. १२६
ततः कृतोपवासश्च, आ. ४
ततः स्वयं तु भुञ्जीत, श्रा. १९
ततोऽपराह्णे संप्राप्ते, सं. १११
ततो मुहूर्तो बलवान्, सं. ४७०
ततो विष्ण्वागमे शास्त्रे, सं. २४७
ततो मङ्गलसूक्तं च, सं. ३३०
तत्कन्यां विधिवद्दत्त्वा, सं. ४७४
तत्कर्म यत्र बन्धाय, सं. ५४८
तत्क्लेशजातं चित्तेन, श्रा. १३१
तत्पादोदकजां गङ्गां, आ. ९
तत्पालनाय विहिता, श्रा. ६३
तत्र चैवाक्षराभ्यासः, सं. १५६

तत्र स्नानजपश्राद्ध, श्रा. ३८
तत्रार्चयेद्गणेशानं, सं. ८२
तत्र वाहनवस्त्रादि, सं. ३४४
तत्र स्नानमधस्तात्तु, आशौ. ५०
तत्समीपे प्रकुर्याच्च, श्रा. १०६
तत्सर्वं भूमिदानेन, सं. २९५
तत्स्त्रीणां जीवनं दद्यात्, सं. ५१८
तथाऽतिकुर्याच्छौचार्थं, आ. ५
तथा तेषां बलं चैव, सं. ४५६
तथा दहति वेदज्ञः, प्रा. ४३
तथा न गृहदानेन, सं. ३०१
तथापि दोषा नश्यन्ति, सं. ४६४
तथा वत्सरसंसर्गे, प्रा. २७
तथा शुभग्रहाणां तु, सं. ३४६
तथा सान्तानिकादीनां, सं. ३०१
तथेन्द्रियगतो दोषः, सं. ५५८
तथैवाशनवासांसि, सं. ५२०
तथैव ऋषिभिर्दृष्टं, आशौ. ८
तदन्नं असुरैर्भुक्तं, श्रा. १२९
तदा कायस्तिलैर्होमः, प्रा. ७२
तदा चौलं प्रकर्त्तव्यं, सं. ११४
तदा तेनैवास्मिन् कथितमखिलं, सं. ४७३
तदा तं जीर्णवृषभः, श्रा. १२५
तदानीं चन्द्रोतिप्रथित, सं. ४७२
तदा प्रशस्तनक्षत्रं, श्रा. ३३
तदा मार्गशिरोमासि, श्रा. १४७
तद्दिनं सर्वकार्येषु, सं. ४४०
तदेकादशपुत्राः स्युः, श्रा. ११९
तदेव विधिना कुर्वन्, आ. ८२
तद्भैक्षभुक्जपन्नित्यं, सं. ३७६
तदोपनयनं कार्यं, सं. १६८
तद्युक्तराशिः बह्वक्षः सं. २०३
तद्रागजमिति प्रोक्तं, सं. १६
तद्वत् पिता कुपुत्रैश्च, आप. ५३
तद्वर्जयेद्धर्म्यमपि, सं. ४९७
तद्वर्जनीयं त्रितयं प्रयत्नात्, सं. ३८१
तद्विप्रलुम्पन्त्यसुराः, श्रा. ९६
तन्त्रेण श्रपणं कृत्वा, श्रा. १२
तपोज्ञानसमायुक्ताः, सं. २६८
तपो धर्मः कृतयुगे, सं. ४
तप्तकृच्छ्रं पराकं च, प्रा. ४७
तया प्रक्षालितं सर्वं, आ. २३
तया सह चरेद्धर्मं, सं. २६५
तयोः परस्परं मैत्रे, सं. ४२१
तयोरन्यद्विनष्टं स्यात्, सं. ३८४
तयोरष्टमभे जीवः, सं. ५२
तयोरारोहणे चैव, सं. २३७
तयोर्बाल्ये च वार्द्धक्ये, सं. १९४
तर्पणं पितृदेवानां, आ. १७
तस्मात् कुल्यैः सपिण्डैश्च, आशौ. १८
तस्माच्छुक्रप्रवृद्ध्यर्थं, सं. ३५
तस्मात्ग्रहेभ्यः कालत्वात् सं. १९२
तस्माच्चन्द्रोऽष्टमे वर्ज्यः, सं. १२७
तस्माजन्माष्टमं वर्ज्यं, सं. १५०
तस्मात्तस्य वधं राजा, सं. ५१३
तस्माद्दैवे च पित्र्ये वा. प्रा. १५
तस्माद्ध्यानरतो नित्यं, सं. ५५५
तस्मात् पणं काकनीं वा, श्रा. १३६
तस्मात्प्रदद्यात् विप्रेभ्यः, सं. ३०९
तस्मात् प्रदाता भोक्ता च, श्रा. १४४
तस्मात् प्रवक्ष्यते सम्यक्, सं. २५३
तस्मात्सर्वप्रदानानां, सं. ३००
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन, श्रा. ५४
तस्मात्सर्वेषु दानेषु, सं. ३२०
तस्मात् सुपुत्रसद्भावे, सं. ५८अ
तस्माद्दैवे च पित्र्ये च, प्रा. १५
तस्मान्न ब्राह्मणो दद्यात्, आप. २०
तस्य न क्षीयते वंशः, सं. २९३, ३१६
तस्य रक्षां ततः कृत्वा, सं. ८२
तस्याः पितृधनं लब्ध्वा, श्रा. १२१

तस्याः पुरीषे तं मांसं,	श्रा. १४२
तस्मिन् वारे तिथौ तारे,	सं. ९४
तस्यां न दोषो मूढत्वं,	सं. ६१
तां निशां ब्रह्मचारी स्यात्,	श्रा. १४३
ताडयित्वा तृणेनापि,	प्रा. २०
ताम्बूलपात्रे यत्तोयं,	आशौ. ७४
तान् प्रतिग्रहजान् दोषान्,	सं. ३०६
तान्यहानि व्यतिक्रम्य,	प्रा. ८८
तान्यहानि व्यतिक्रम्य,	सं. २५
तान्येव खानि संस्पृश्य,	आशौ. ६१
ताराश्चतस्रः सौम्याद्याः,	सं. २३३
तावच्छास्त्राणि शोभन्ते,	सं. १२
तावत्पुष्करपात्रेण,	सं. २९०
तावदावर्तयेत् कृच्छ्रं,	प्रा. ८९
तावद्योग्या प्रजास्थाने,	सं. ३०
तावद्ध्यायेत् पुनर्यावत्,	सं. ५५०
तिथिरेकगुणा वारो,	सं. ४६९
तिलानां तु तदर्धं स्यात्,	आ. ४९
तिष्ठन्नेतान् द्विजो दद्यात्,	सं. ३२२
तिष्ये धर्मस्त्रिभिर्पादैः,	सं. ८
तिस्रः कन्या यथान्यायं,	सं. ४७५
तीर्थश्राद्धं गजच्छाया,	श्रा. २५
तीर्थस्नानं गजच्छायां,	श्रा. १४९
तीर्थे विवाहे यात्रायां,	सं. २७
तीर्थे संवत्सरे प्रेते,	श्रा. ६१
तीक्ष्णातपं च तरति,	सं. ३१७
तुला सिंहस्य वश्या स्यात्,	सं. ४०६
तुष्यत्यामलकैः विष्णुः,	आ. ६७
तूष्णीमासीत च जपं,	आ. ४०
तूष्णीं दम्पतिपिण्डाभ्यां,	श्रा. २८
तृतीयबन्धुरन्ध्रेश्च,	सं. १८७
तृतीयस्य ततः कार्यं,	श्रा. १३
तृतीये पञ्चमे वर्षे,	सं. ११४
तृतीयेऽपि शिशोर्गर्भात्,	सं. ११५
तृतीये मासि कर्त्तव्यं,	सं. ४४
तृतीये यस्य दोषाणां,	सं. ५०
तृतीये वा स दोषाणां,	सं ४६६
तृषितस्य तु पानीयं,	सं. ३११
तेन दृष्टे युते लग्ने,	सं. १९८
तेनेह कीर्तिमाप्नोति,	सं. ३०९
तेषामुदयहोरा च,	सं. ३८
ते तृप्तास्तस्य तं दोषं,	आप. ४
ते यमसदनाभिमुखं,	सं. ४४४
त्यजेत् पर्युषितं पुष्पं,	श्रा. ८७
त्रपुसोर्वारुको हेतुः,	आप. ४९
त्रयोदशस्तु कन्यायाः,	सं. ७४
त्रयोदशी तृतीया च,	सं. १७५, १९४
त्रयोदशी सप्तमी च,	सं. २३१
त्रिकोणकण्टके वाऽपि,	सं. १३७
त्रिकोणगे गुरौ चन्द्रे,	सं. १४१
त्रिदण्डग्रहणादेव,	श्रा. २२
त्रिः पठेदायतः प्राणाः,	आ. ३२
त्रिपादर्क्षं विना वाऽपि,	श्रा. ३५
त्रिरपः प्रीणनार्थाय,	आ. ६०
त्रिरात्रेण सकुल्यास्तु,	आशौ. २९
त्रिरात्रेणैव शुद्ध्येत्तु,	आशौ, २३
त्रिंशत्भागं तु विप्राणां,	आप. ७
त्रिंशद्वर्षो दशाब्दां तु,	सं. ३२९
त्रिषडायगताः पापाः,	सं. ९८, २५१
त्रिषडायेषु पापेषु,	सं. १४३
त्रिषडेकादशे पापे,	सं. २०७
त्रिषूत्तरेषु रोहिण्यां,	सं. १८१
त्रीण्युत्तराणि पौष्णं च,	सं. २३३, ४३०
त्रीण्युत्तराणि वायव्यं,	सं. १२२
त्रीण्युत्तरा रोहिणी च,	सं. २४५
त्रैवर्णिकानामेवोक्तं,	सं. ३८७
त्र्यहं परं तु नाश्नीयात,	प्रा. ३१
त्र्यहं प्रातः त्र्यहं सायं,	प्रा. ३१
त्र्यहं पिबेत् कुशजलं,	प्रा. ७६
त्र्यहं मातामहाचार्य,	आशौ. २७

त्रयं व्यपोह्य तच्छिष्टं, सं. ५१९
त्र्युत्तरासु धनिष्ठायां, सं. ६३
त्र्यहे तु पर्यपेते तु, सं. २३
त्वाष्ट्रे सौम्यपुनर्वस्वोः, सं. १८१
त्वाष्ट्रे चित्रकवियासु, सं. २३८

द

दग्धक्रमेण यत्क्षेत्रं, सं. ४३४
दग्धज्वालाः सधूमाः स्युः, सं. ४३१
दण्डं त्रिंशत्पणं दत्वा, प्रा. ६०
दत्तोपविद्धः क्रीतश्च, सं. २७१
दत्वा गोभूहिरण्यादि, सं. ११२
दत्वा भूम्यादिकं राजा, सं. ५०७
दद्यात्तु दक्षिणां तेषां, श्रा. ११३
दधिभक्ष्यं शुक्तमपि, आ. ८०
दधिभक्ष्यं शुक्तमपि, श्रा. ८३
दन्ता यस्य च जायन्ते, सं. ६०
दमदानरता नित्यं, सं. ४८६
दम्पत्योर्जन्मलग्नाभ्यां, सं. ४२१
दम्पत्योर्भुक्तशिष्टं च, प्रा. ३३, ३४
दयादयं गुरुहितं, सं. २२४
दया क्षमाऽनसूया च, सं. ४८९
दीयमानं रुदत्यन्नं, आ. ७८
दर्शने प्रत्यये दाने, सं. ५२४
दश तान्येव गोचर्म, सं. २९६
दशपञ्चात्मकतिथौ, सं. ११७
दशमायोदयान् याताः, सं. २१०
दशमी द्वादशी चैव, सं. २३०
दशवाजिसमा कन्या, सं. ३१९
दशहस्तेन दण्डेन, सं. २९६
दशहस्तेन वंशेन, आप. ३७
दशाहादि यथा वर्गं, आशौ. ३८
दशाहाभ्यन्तरे बाले, आशौ. १३
दशाहे द्वादशाहे वा, सं. ५९
दशाहेन सपिण्डस्तु, आशौ. २९
दशाहं कृतचौलं तु, आशौ. १२
दातारो नोऽपि वर्धन्तां, श्रा. १०९
दाताहमेतद्द्रविणं, सं. ५२३
दातव्यं भिक्षवे दानं, सं. २८६
दातुः पालयितुः स्वर्गं, सं. ५०९
दानेन भोगी भवति, आप. २८
दानं प्रतिग्रहश्चापि, सं. ५०३
दासान्तेवासिभृतकाः, आशौ. ३५
दिनमासौ न विज्ञातौ, श्रा. १४८
दिनं गणं च माहेन्द्रं, सं. ३९७
दिवसे शस्यते नित्यं, सं. ७५
दिवा ऋक्षप्रकाशश्च, सं. ४६१
दिवाकीर्तिं चितिं चैव, आ. २४
दिवानिद्रा परान्नं च, श्रा. ७३
दिवा प्रवेशः सम्पत्तौ, सं. ३३६
दिवास्वापं पुनर्भक्षं, आ. ६९
दिव्यान्येतानि सर्वाणि, सं. ५२६
दीपैरपि सुधूपैश्च, सं. ३६९
दुर्भिक्षे तु विशेषेण, सं. ३१५
दुष्टान्नमपसृष्टान्नं, प्रा. ६
दुहितॄणां च विज्ञानां, आशौ. ४१
*दूतः स्यात्, सं. ५०५
दूरदेशे मृते जाते, आशौ. ३६१
दृष्ट्वा तान्यद्युपस्पृश्य, आ. ४०
दृष्ट्वा तोयमुपस्पृश्य, आ. ३७
दृष्ट्वैतानि पितॄंश्चार्च्य, श्रा. ५१
देशभेदात् कुलाचारात्, सं. ३८३
देशक्षोभे महापत्तौ, आ. ३५
देशान्तरं वदन्त्येके, आशौ. २६
देशे काले विधानेन, सं. २८१
देशं गतानां या वृद्धिः, आप. ११
दैवज्ञं भक्तितो गत्वा, सं. ३९९
दैवे नियुक्तः श्राद्धे वा, श्रा. १५२
दैवे पित्र्येऽथवैवेकं, श्रा. ८१
दोषादपवादान् संयम्य, सं. ५२

दोषापवादा नश्यन्ति, सं. ४६८
दोषा ये स्वापवादैस्तु, सं. ४६४
दोषाश्च गणितास्सर्वे, सं. ४६३
दोषे बलविहीने च, सं. २१४
द्राक्षेक्षुयन्त्राकरकारुहस्त, आ. ७७
द्रव्यजं रज इत्युक्तं, सं. १८
द्रव्यान्तरगतं तैलं, आ. ७२
द्रुपदादिव यो मन्त्रो, आ. २२
द्वयोः मूढत्वमेवोक्तं, सं. ३८६
द्वादशरात्रं पञ्चगव्याहारः, प्रा. ५५
द्वादशाहादिकालेषु, श्रा. ३३
द्वाहशाहेन गोघाती, प्रा. ५२
द्वादशाहेऽपि कर्तव्ये, श्रा. २०
द्वादशीं चाष्टमीं रिक्तां, सं. ११९
द्वादशी पंचमी शस्ता, सं. ८९
द्वादशैकादशे वाऽह्नि, श्रा. १५
द्वादशे वा परं विद्यात्, सं. १०४
द्वादश्यामाद्यपादस्तु, आ. ६७
द्वादश्येकादशी चैव, सं. १७४, १९५
द्वापरे च कलौ नृणां, सं. २६८
द्वापरे च प्रार्थयतः, सं. २७८
द्वापरे चाध्वरः प्रोक्तः, सं. ४
द्वापरे तु त्रिपक्षेण, सं. ५
द्वापरे शङ्खलिखितौ, सं. १४
द्वारसंक्रमणेनापि, श्रा. ९०
द्वारेण स्तम्भमार्गेण, आ. ९६
द्विगुणानपसव्येन, श्रा. १०२
द्विगुणो वा कल्पनीयः, श्रा. ११२
द्विजन्मकालवत्कल्प्या, सं. ३९८
द्विजन्मकालसंभूत, सं. २०५
द्विजन्मादि शुभे कार्ये, सं. ३८७
द्वितीयजन्मनः पूर्वं, सं. १५५
द्वितीया दशमी षष्ठी, सं. ८९
द्वितीया पंचमी षष्ठी, सं. १७५, १९४
द्वितीये ह्ने शुभो योगो, सं. २०६
द्वे प्रातराहुती चैव, आ. ४९

ध

धटोऽग्निरुदकं चैव, सं. ५२५
धनकर्मसुतभ्रातृ, सं. ७१
धनवन्तं प्रजावन्तं, श्रा. १२४
धनस्वामिनमात्मानं, आप. २३
धनिष्ठा रेवती चैव, सं. ९५
धर्मात्सुखं च ज्ञानं च, सं. ३
धर्माधर्मौ समौ भूत्वा, सं. ८
धर्मार्थमुभयार्थं वा, सं. ५३१
धर्मार्थमोक्षोपदेष्टा मनुः, सं. १२
धात्रीफलं नरोऽश्नीयात्, आ. १००
धान्यपुञ्जे समासीनं, सं. ८१
धाराच्युतेन तोयेन, आ. २७
धाव्यमानं यथा नश्येत्, सं. ५५८
धुनिश्च रोचनश्चैव, श्रा. ९१
धूपदीपैर्माल्यगन्धैः, श्रा. १०८
धूमावसानिकं द्रव्यं, सं. ५२०
धौतपापो विशुद्धात्मा, सं. २९७
ध्यानेन क्षेत्रवासेन, आशौ. ५१
ध्यायेन्नारायणं ह्यादौ, सं. ५५०
ध्रुवाणि सर्वशास्त्रेषु, सं. २४८

न

न करोति श्ववृत्तिं च, आशौ. २५
न कार्यं पारणं तत्र, आ. ६८
न कालनियमो ज्ञेयो, श्रा. ५६
न कालसंज्ञितो मृत्युः, सं. १९१
न किंचित् कस्यचिद्दद्यात्, आप. १९
न किंचित् भेषजादन्यत्, सं. ५४२
न क्लिन्नवासाः स्थलगो, आ. ३९
न कुप्यति न वा हन्ति, सं. ४९२
न कुर्यान्मलमासेऽपि, सं. १९७
नक्तं तदोपवासं च, प्रा. ७४

नगरग्रामगेहानां, सं. ३४८
नगरग्रामदाहे च, सं. २७
न गायत्रीं जपेद्धीमान्, आ. ३४
न गुणान् गुणिनो हन्ति, सं. ४९३
न च वृत्तं न शुद्धोऽर्थो, सं. ६
न चाध्ययनशीलः स्यात्, सं. ५४४
न चेत्पूजां प्रकुर्वीत, सं. ३९१
न ज्ञायते मृताहश्चेत्, श्रा. १४६
नटनर्तकतक्षाणः, प्रा. ४
नटान्नं रजकस्यान्नं, प्रा. ५
न तीर्थवासी नित्यं स्यात्, सं. ५४४
न तं त्यजन्ति पशवः, सं. ३२३
न त्यजेत्जाह्नवीतोयं, श्रा. ८७
न दोषकृत्तदा मास, सं. ३९
न द्विष्यात्तं सदा प्राज्ञः, सं. ४९४
नन्दाभद्राभृताख्येन, सं. ३६६
नन्दायां दक्षिणद्वारं, सं. ३४५
न पादं न शिरो बस्तिं, आ. ९०
न पिता नरकं याति, सं. ४७५
न भिन्नकांस्ये सन्ध्यायां, आ. ८६
न भोक्तव्यमिति प्राहुः, श्रा. ८२
नभोशनिनिपाते च, सं. ४४७
न मोक्षोऽपुत्रकस्य, सं. ५८
नरकस्थाश्च तृप्यन्ति, श्रा. ११०
नरश्चण्डालयोनौ स्यात्, श्रा. ७४
नर्मदोत्तरभागे तु, सं. २१९
नर्यं भस्माग्निहोत्रान्ते, आ. ५१
नवधा सङ्करः प्रोक्ता, प्रा. २५
नवमे वाससां त्यागो, श्रा. १०
नवमे वाससां त्यागो, आशौ. २०
नवश्राद्धं यतेर्न स्यात्, श्रा. २३
नवश्राद्धं सपिण्डत्वं, श्रा. १६
नवश्राद्धस्य यच्छिष्टं, प्रा. ३४
न विषं विषमित्याहुः, आप. ४३
न वैधृतौ व्यतीपाते, सं. १०६
न शक्यास्तेऽधुना कर्तुं, सं. २६९
नष्टशौचे व्रतभ्रष्टे, आ. ७८
न स्पृशेद्वामहस्तेन, आ. ९०
नक्षत्रकर्माण्यत्रैव, सं. ११३
नक्षत्रतिथिलग्नानां, सं. ४१, ६६
नक्षत्रे खण्डिते येन, सं. ११३
नाक्रन्दितं भवेत् श्लाघ्यं, आशौ. १७
नाततायिवधे हन्ता, प्रा. ६४
नाद्याच्छास्त्रनिषिद्धं तु, आ. ७९
नान्यदोषेषु रमते, सं. ४९३
नामाखिलस्य व्यवहारहेतुः, सं. ७२
नाम्नैव कीर्तिं लभते मनुष्यः, सं. ७२
नाशयन्ति हि विद्वांसो, सं. ३०६
नाशयोगस्तथा मृत्यु, सं. ४५७
नाशुभे नित्ययोगे च, सं. ३४७
नाऽऽशौचं सूतके प्रोक्तं, आशौ. २
नाहुषाद्या नृपतयः, आशौ. १५
निकृष्टजां तु निर्ज्ञातां, प्रा. ७९
नित्यनैमित्तिकानां च, प्रा. २०
नित्यनैमित्तिके कुर्यात्, श्रा. १४९
नित्यं नैमित्तिकं काम्यं, श्रा. ३७
नित्यं मास्यधिकेऽन्यत्तु, सं. ४२
नित्यश्राद्धमदैवं स्यात्, श्रा. ३८
निधने जन्मनक्षत्रे, सं. १२४
निधनं प्रहरार्धे तु, सं. ४४६
निन्दितेभ्यो धनादानं, प्रा. ८१
निमित्तेष्वेषु सर्वेषु, सं. ३७२, ५४०
निराशाः पितरस्तेषां, श्रा. १२८
निर्मुण्डं वपनं कृत्वा, प्रा. ५३
निवासमुख्यो वर्णानां, आप. ५०
निशाषोडशकं नारी, सं. ३०
निषिद्धं कुर्वतां दोषः, श्रा. १५२
निष्कण्टके च धार्मिक्ये, आप. ४६
निष्क्रमं जातकर्मणि, सं. १९७अ
नीलजीमूतसंकाशं, आ. ८

नीलं वा वृषमुत्सृजेत्, श्रा. ६४
नैतयोरन्तरं किंचित्, आप. १८
नैमित्तिके कालकामौ, श्रा. ९२
नैमित्तिकं धर्मजातं, प्रा. २२
नैमित्तिकं समाख्यातं, प्रा. २२
नैवाददीत पाथेयं, सं. ५४३
नैवेद्यं तुलसीमिश्रं, आ. ७१
नैवंविधस्तु स्वपितॄन्, आप. ३२
नैष्ठिकानां वनस्थानां, आशौ. २
नोच्छिष्टो ग्राहयेदाज्यं, आ. ८६
न्यूनता स्यान्न दाने तु, सं. २८२

प

पक्कमापत्सु गृह्णीयात्, सं. ५४३
पञ्चगव्यं ततः क्षिप्त्वा, आशौ. ७२
पञ्चगव्यं न्यसेत्पश्चात्, आशौ. ७१
पञ्चगव्यं यथान्यायं, सं. ३६७
पञ्च चाभ्यधिकास्तद्वत्, आप. ३७
पञ्चत्वं तस्य जानीयात्, श्रा. ६०
पञ्चभिर्वाग्निहीनस्तु, आशौ. २३
पञ्चसप्तममेवाष्ट, सं. १५६
पञ्चमासादधः कुर्यात्, सं. १३३
पञ्चमे सप्तमे वाऽपि, सं. ११५
पञ्चषष्ठाब्दयोरेव, सं. ३९४
पंचाशद्दिवसात्त्रिघ्नात्, सं. १०२
पठेच्छास्त्राणि वेदं वा, श्रा. ४७
पण्येभ्यो विंशकं दत्वा, आप. ६
पतितानां गृहं गत्वा, प्रा. ६७
पतितानां च सम्भाषे, सं. ५४१
पतितान्त्यश्वपाकेन, सं. २५
पतितेन श्वपाकेन, प्रा. ८७
पतितं सूतिकामन्त्यं, आशौ. ४९
पतिव्रता च रोगी च, सं. २२
पतिव्रता धर्मपत्नी, श्रा. १२२
पत्नीनामपि विज्ञेयो, आशौ. ३८
पत्नीरजस्वला चेत्स्यात्, सं. २१५
पद्ममर्धासनं वापि, आ. ३१
परदारापवादेषु, आप. २९
परद्रव्याभिलाषं च, सं. ५०१
परस्याचिन्तयित्वार्थं, सं. ५००
परस्त्रियो विशेषेण, आप. ३१
पराक एष विख्यातः, प्रा. ९०
पराकतप्तकृच्छ्राणां, प्रा. २१
परापवादाश्रवणं, आशौ. ५४
परिपूर्णं गृहीत्वाऽऽधिम्, सं. ५२१
परिवेषयन्तु परितो, श्रा. ९९
परिश्रिते प्रदद्याच्च, श्रा. ५०
परे वा बन्धुवर्गे वा, सं. ४९०
परैरन्यं प्रदातव्यं, आशौ. ५
पर्णपृष्ठे न भुञ्जीयात्, आ. ८८
पर्वसु प्रयतो नित्यं, सं. २७४
पलाण्डुलशुनस्पर्शे, प्रा. ७७
पश्चाच्च दीपकं दृष्ट्वा, आ. १०१
पश्चाच्च न तथा तत्स्यात्, सं. २८७
पश्चादेव उपरागे तु, सं. ४४९
पक्षच्छिद्रां च रिक्तां च, सं. ४७
पक्षच्छिद्रां च नवमीं, सं. १०३
पाणिग्राहणिका मन्त्राः, श्रा. २९
पाणिभ्यां तूपसंगृह्य, श्रा. ९५
पाणिभ्यां पात्रमालभ्य, आ. १०१
पातालाम्बरपञ्चमे द्विनवमे, सं. ४७१
पात्राणामुत्तमं पात्रं, श्रा. ४३
पात्राद्वा जलमादाय, आ. ५७
पात्रान्तरे निधायास्मात्, आ. ९३
पाथेयमेकरात्रस्य, सं. ५४७
पादादिप्रणवं कुर्यात्, आ. २०
पादौ शुची ब्राह्मणानां, सं. २७९
पादं चरेद्रोधवधे, प्रा. ३९
पादं पादं क्षिपेद्द्वारि, आ. २७
पादः प्रविष्टोऽधर्मस्य, सं. ७

पापग्रहाणां वर्गश्च,	सं. १३०	पिशाचा राक्षसा यक्षा,	श्रा. ६२
पापग्रहाणां वारांशा,	सं. १२१	पीलाऽपोऽध्येष्यमाणश्च,	आ. २
पापग्रहाणां वारादौ,	सं. १२१	पीला प्रमादतो मद्यं,	प्रा. ७१
पापग्रहसुसंयुक्त,	सं. ४६३	पीला शुक्तकषायाणि,	प्रा. ८०
पापग्रहस्थनक्षत्र,	सं. ४३२	पुंनपुंसकमेवं स्यात्,	सं. ४२९
पापग्रहाणां वाराः स्युः,	सं. १७९	पुंनाम्नो नरकात् पुत्रः,	श्रा. १२०
पापे गुरूणि गुरूणि,	प्रा. ५९	पुंसो भानुत्रिषडाये,	सं. ३९५
पारदार्यसधर्मन्तु,	श्रा. ४६	पुंसं सायुधमाकल्पं,	सं. ५७
पालयिष्यति वृद्धत्वे,	श्रा. ६६	पुत्रप्रतिनिधीन् प्राहुः,	श्रा. १७
पावकः सर्वभक्ष्यत्वं,	आशौ. ६६	पुत्रमित्रादिसहितो,	श्रा. १५५
पार्वणं चेति मनुना,	श्रा. ३७	पुत्रश्चाभक्तदो मातुः,	सं. ४७८
पाशच्छेत्ता तु यस्तस्य,	प्रा. ८५	पुत्राः सर्वे पृथक्कुर्युः,	श्रा. २४
पाषण्डं पतितं व्रात्यं,	आ. ४५	पुत्रास्त्रयोदश प्रोक्ताः,	श्रा. ११८
पिण्डदानं प्रकुर्वीत,	श्रा. ६१	पुत्रं श्रियं च लभते,	सं. ३२३
पिण्डास्तु गोऽजविप्रेभ्यो,	श्रा. १२३	पुनर्भोजनमध्वानं,	श्रा. १४०
पिण्डोदकक्रियाहेतोः,	आप. ५२	पुनर्वसुश्च हस्तश्च,	सं. २४६
पिण्डं दद्याद्दशाहान्तं,	श्रा. १०	पुनश्च भूतलिङ्गे च,	सं. ३९६
पितरि प्रोषिते तस्य,	श्रा. ३१	पुनश्च वर्णकूटं च,	सं. ३९७
पितरो यत्र पूज्यन्ते,	श्रा. १३९	पुनाति वृषलस्यान्नं,	आ. ३६
पितरः पादशौचेन,	सं. ३१२	पुरतो वामतो वापि,	सं. ३५१
पितर्युपरते पुत्रो,	आशौ. ३०	पुराणेष्वपि यज्ञेषु,	आ. ८३
पितामह पितृभ्यां च,	श्रा. २९	पुराणं पुरुषं शम्भुं,	सं. ५५४
पितमही सदा स्वेन,	श्रा. ७५	पुरुषापेक्षया चैव,	प्रा. २३
पितुर्गृहे तु या कन्या,	सं. ३७३	पुरुषे दोषविभवं,	सं. ५११
पितुः पितामहः साम्ना,	श्रा. ७८	पुरुरवार्द्रवश्चैव,	श्रा. ९३
पितृमन्त्रोच्चरे रौद्रे,	सं. ५३९	पूज्यन्ते तृणभूम्याद्यैः,	सं. २९१
पितृमातामहादीनां,	श्रा. १०७	पूर्वपक्षः शुभः प्रोक्तः,	सं. ४७
पितृलोकात् समायान्ति,	श्रा. ५३	पूर्वं कृत्वा तु शौचं तु,	आ. ४
पितॄणां प्रीणनार्थाय,	आ. ६१	पूर्वत्र दोषजननं,	श्रा. ५७
पित्तादिदोषवैषम्यात्,	सं. १७	पूर्वभावमथायाति,	सं. ४३४
पित्रादिमृतिदीक्षासु,	श्रा. १४१	पूर्वविद्धा न कर्तव्या,	आ. ६५
पित्रा भर्त्रा सुतैर्न स्त्री,	सं. ४८१	पूर्वविद्धा प्रकर्तव्या,	आ. ६५
पित्रोर्मृतौ तदारभ्य,	श्रा. ५	पूर्वविद्धैव कर्तव्या,	आ. ६२, ६६
पित्रोः स्वसरि तद्वच्च,	आशौ. ४२	पूर्वसङ्कल्पितार्थेषु,	आशौ. ४
पिपासा च ततो ग्लानिः,	सं. ५०	पूर्वात्रये च सार्पर्क्षे,	सं. १८३

पूर्वाह्णे सुप्रशस्तं स्यात्, सं. ९५
पूर्वाह्णः श्रेष्ठ इत्युक्तो, सं. ६२
पूर्वोक्तेन विधानेन, प्रा. २७, ६७
पूर्वोत्थानं गुरुष्वर्चा, सं. ४८२
पृच्छेद्विप्रान् ततस्ते तु, श्रा. १०६
पृथिवीं नान्यदिच्छन्ति, आप. २१
पृथिवीं नान्यदिच्छन्ति, सं. २८०
पृष्ठगं दक्षिणस्थं वा, सं. ३५१
पैत्रमैत्रश्रविष्ठाग्निः, सं. ३४१
पौत्रश्च पुत्रिकापुत्रः, श्रा. १५१
पौष्णोत्तरमघाहस्त, सं. ४१३
पौष्णादितीन्दुहस्ताश्वि, सं. १०५
पौष्णं तिष्याश्विनीमूल, सं. २४१
पौष्णं वैष्णवभं चैव, सं. ४८
पौष्णश्रवणरोहिण्यः, सं. २३६
प्रकाशं वा क्रयं कुर्यात्, प्रा. ३८
प्रकुक्कुरवराहांश्च, आशौ. ५७
प्रचरन्नन्नपानेषु, आ. ६
प्रजारिष्टे च कलहे, सं. ३५३
प्रतिलुम्पन्ति सहसा, श्रा. ६२
प्रतिष्ठानं च कूर्मादेः, आ. ५०
प्रतिशुक्रफलं नास्ति, सं. ३५६
प्रतिसंवत्सरान्त्यर्क्षे, सं. १०९
प्रतिहारः स्यात्, सं. ५०५
प्रत्यरे वा वधे वापि, सं. ५४
प्रत्यरे वा वधे वासौ, सं. ४६७
प्रत्याहारेण संसर्गं, सं. ५५७
प्रत्येकमेकतो वक्ष्ये, सं. २३४
प्रथमा च द्वितीया च, सं. २३०
प्रथमेऽह्नि तृतीये च, आशौ. २०
प्रथमेऽह्नि त्रिरात्रं स्यात्, प्रा. ८७
प्रथमेऽह्नि त्रिरात्रं स्यात्, सं. २४
प्रदद्याद्दक्षिणां तेषां, श्रा. ११४, १३८
प्रदद्यात् दक्षिणां यज्ञे, श्रा. १३६
प्रगीतस्य पितुः पुत्रैः, श्रा. १५०
प्रयुक्तं सप्तभिर्वर्षैः, आप. १६
प्रवासादिनिमित्तेषु, आशौ. १
प्रविशेत्समये सौम्ये, सं. ३४७
प्रवेश्य नूतनत्वे च, सं. ३३३
प्रव्रजेदकृतोद्वाहः, सं. ५३४
प्रशस्ताचरणं नित्यं, सं. ४९८
प्रसाधनं नृत्यगीत, सं. ४८५
प्रस्थधान्यं चतुष्षष्टिः, आ. ४९
प्रस्थानदिनमासौ तु, श्रा. १४८
प्रक्षालितांघ्रिपाणिश्च, श्रा. १३४
प्राक्पश्चादुदितः शुक्रः, सं. ३८२
प्राक् सपिण्डीकृतेर्गच्छेत्, श्रा. ९
प्राग्रात्रेऽपररात्रे च, सं. ५५१
प्राङ्मुखो गुरुरासीनो, सं. १५९
प्राजापत्येन शुद्ध्येत्तु, प्रा. १७
प्राजापत्यं तथा रौद्रं, श्रा. ३४
प्राणाप्यायनमात्रं तु, सं. ३१५
प्राणायामान् त्रिरभ्यस्य, प्रा. १८
प्राणायामी जले स्नात्वा, प्रा. ३६
प्राणायामैर्दहेद्दोषं, सं. ५५७
प्राणिनां पक्षिणां वाऽपि, सं. ३३४
प्रातश्चेत् सङ्गवादूर्ध्वं, आ. ५२
प्रातिलोम्येन संभूता, सं. ४८८
प्रातः सङ्कल्पयेद्विद्वान्, आ. ३०
प्रातःसन्ध्यां ततः कृत्वा, आ. ३०
प्रादेशमात्रमुद्धृत्य, सं. ३२५
प्राप्तकाले तु कर्तव्यं, आ. १
प्राप्तमभ्युदयश्राद्धं, सं. २१५
प्राप्तांश्च नाभिनन्देयः, सं. ५३५
प्राप्य सारस्वतं तीर्थं, आ. २१
प्रायश्चित्तानि मैत्रेय, प्रा. ५९
प्रायश्चित्ते तु चरिते, प्रा. १४
प्रायश्चित्तं यत्क्रियते, प्रा. १
प्रीयतां मे जगद्योनिः, सं. ३१०
प्रीयते स्वागतेनाग्निः, सं. ३१२

प्रेतत्वं सुस्थिरं तस्य, श्रा. २१
प्रेतश्राद्धे कालकामौ, श्रा. ६३
प्रेतस्य वत्सरादर्वाक्, श्रा. ५६
प्रेक्षितो वा तथास्तांशो, सं. ४४३

फ

फलं प्राप्नोति अयत्नेन, आ. ८५
फालकृष्टां महीं दत्वा, सं. ३०२

ब

बध्वा कण्ठे प्रदेशेऽस्या, सं. ३३०
बध्वाऽथ कटिसूत्रं च, सं. ११३
बध्वा वा वाससा क्षिप्रं, प्रा. १९
बध्वासनं नियम्य स्वं, आ. ३१
बन्धमोक्षविभागज्ञो, सं. ५४५
बवादिकरणेष्वेतत्, श्रा. ४०
बवादीनां तु षट्कं स्यात्, सं. १८५
बलवद्गुणसंपन्नोऽपि, सं. ४५१
बलात्कारोपभुक्ता वा, आशौ. ६४
बस्ताजिनं तु वैश्यस्य, सं. १६५
बहवो वर्द्धनोपाया, आप. ९
बह्वृचानां गुरोर्वारो, सं. १८०
बान्धवो वा परो वापि, आशौ. ३१, ४४
बालसंवर्धनं त्यक्त्वा, प्रा. २८
बालानामष्टमे मासि, सं. ६०
बालानामातुराणां च, सं. ३५६
बाले वा यदि वा वृद्धे, श्रा. ५९
बालैरथ स्त्रीभिरनुष्ठितानि, आ. ७७
बास्तं वैश्यस्य वासांसि, सं. २१८
बाह्ये चाध्यात्मिके चैव, सं. ४९२
बिभेत्यल्पश्रुताद्वेदः, सं. १०
बुधवारे मुहूर्तेऽह्नि, सं. २५५
बुधवारेऽशुभः प्रोक्तः, सं. १२०
बुधार्कशुक्राः कर्मीय, सं. २११
बुधेनाक्रान्तभं सद्यः, सं. ४३६
बुधोदयो वा यागाः स्युः, सं. १४०
बृहस्पतिमतं चैव, सं. १५७
ब्रह्मचारी भवेत् पात्रं, श्रा. ४३
ब्रह्मयज्ञप्रसिद्ध्यर्थं, आ. ५५
ब्रह्मयोनिशतं प्राप्य, आ. ८८
ब्रह्मविद्यासु सर्वाणि, सं. २४६
ब्रह्मशङ्खस्तुतिपुण्याह, सं. ५०६
ब्रह्मस्वन्यासहर्ता वा, आप. ३०
ब्रह्मस्वे मा मतिं कुर्यात्, आप. ४२
ब्रह्मस्वं त्रिषु लोकेषु, आप. ३४
ब्रह्मस्वं प्रणयाद्भुक्तं, आप. ४४
ब्रह्महा वृत्तिहा चोभौ, आप. ४५
ब्रह्माणं केशवं शम्भुं, सं. ५५९
ब्रह्मारण्यं धर्मपृष्ठं, श्रा. ५१
ब्रह्मोद्याश्च कथाः कुर्यात्, श्रा. १०१
ब्राह्मणश्चैव राजा च, आप. १८
ब्राह्मणस्तु कृषिं कुर्वन्, आप. १९
ब्राह्मणस्य रुजः कृत्वा, प्रा. ८१
ब्राह्मणस्याजिनं कार्ष्णं, सं. २१८
ब्राह्मणातिक्रमो नास्ति, सं. २७५
ब्राह्मणान् भोजयेच्छक्त्या, प्रा. ४२
ब्राह्मणैराशिषो वाच्या, सं. ३७०
ब्राह्मणोऽग्निरजो गौर्वा, श्रा. १२६
ब्राह्मणो वेदमूलः स्यात्, सं. २२६
ब्राह्ममाग्नेयकं भौमं, आ. ११

भ

भक्ताच्छादं प्रदायैषां, सं. ५१७
भर्त्रा पत्नी समभ्यर्च्या, सं. ४७७
भर्त्रा संयुज्यते नारी, श्रा. २६
भर्तृगोत्रेण दातव्यं, श्रा. २९
भर्तुर्गोत्रेण नाम्ना च, श्रा. २८
भर्तृगोत्रेण नारीणां, श्रा. ३०
भविष्यत्ययने पुण्याः, श्रा. ३२
भवे कश्चिद्बली स्याच्चेत्, सं. १४६

भवेत्कश्चिद्बली तत्र, सं. १४७
भवेत्तथैव कर्तव्यं, श्रा. ११२
भवेदप्रयतो विप्रः, प्रा. ८०
भवेद्यदि सपिण्डानां, श्रा. १४
भवे व्ययोदये भानु, सं. १४२
भस्मना कृतमर्यादा, आ. ९३
भस्मना कृतमर्यादा, श्रा. ८९
भक्ष्यद्रव्यस्य वैषम्यात्, सं. १८
भक्ष्यभोज्यगुणानुक्त्वा, श्रा. १००
भक्ष्यस्वादनुयोगेऽपि, श्रा. १५३
भक्ष्यैर्विचित्रैः सफलैः, सं. ८२
भक्ष्यं भोज्यं च विविधं, श्रा. ९८
भाजनेषु च तिष्ठत्सु, श्रा. १२८
भानौ तत्सौम्यवारेण, सं. २५६
भारद्वाजेषु वत्सेषु, सं. ३५५
भार्गवं वा भरद्वाज, सं. ३६१
भिन्नयोनिषु मध्यस्स्यात्, सं. ४१२
भिन्नोदराणां भ्रातृणां, आशौ. १२
भिषक् च गरदश्चैव, प्रा. १३
भुञ्जानस्य तु विप्रस्य, आ. ३
भुञ्जानेषु च विप्रेषु, आशौ. ६
भुवि मूर्ध्नि तथाऽऽकाशे, आ. १९
भूतग्रामगृहादीनां, सं. ३३२
भूतविद्धा तु सा ज्ञेया, श्रा. ७०
भूतविद्धाममावास्यां, श्रा. ७१
भूतोऽष्टादशनाडीभिः, श्रा. ७१
भूमिजार्कात्मजार्काणां, सं. ९२
भूमिदानात्समं नास्ति, सं. ३१९
भूमिदोऽस्मत्कुले जातः, सं. २९४
भूमिमाल्यकुशाधान्य, आप. ४६
भूमिष्ठमुदकं मेध्यं, आ. ७५
भूमौ दत्तेन तृप्यन्तु, श्रा. १०५
भूमौ निधाय तद्द्रव्यं, आ. ६
भूमौ यदापो दीयन्ते, सं. ३२४
भूषयेद्भूषणैः सर्वैः, सं. ५६
भृगोरङ्गिरसो मौढ्ये, सं. १७६, १९३
भृगौ मीने वृषे चापे, सं. २०९
भैक्ष्यान्नमुपभुञ्जानो, प्रा. १६
मेर्यादिनटशास्त्रेषु, सं. २३४
भोगाद्यद्विगुणादूर्ध्वे, आप. १७
भोगेष्वसक्तिः सततं, सं. २
भोगं च बन्धुभिः सार्धं, आप. २४
भोजनं चाऽनेकविधं, श्रा. १२७
भोज्यभोक्त्रोर्नवे लेते, सं. १०७
भौमवारेण संयुक्ता, सं. ४१४
भ्रूणहत्या पितुस्तस्याः, सं. ३७३

म

मज्जानं शोणितं वापि, आशौ. ६०
मत्वाऽपृथक् स्वमात्मानं, सं. ५५४
मत्स्यादाश्च नराः पूर्वे, सं. ४०२
मद्यं मांसं मैथुनं च, आ. ८२
मध्यदेशे कर्मकराः, सं. ४०२
मध्यमाश्च प्रशंसन्ति, सं. १७४
मध्यमे शेषितास्सर्वे, सं. ९६
मध्यमो दम्पती योगो, सं. ४१६
मध्यमौ च प्रशंसन्ति, सं. १९५
मध्यमौ रविशीतांशवोः, सं. २३२
मध्यमं तु ततः पिण्डं, श्रा. १२२, १२३
मध्याह्नाद्यास्त्वमावास्या, श्रा. ७०
मध्याह्नव्यापिनी चेत्, आ. ६१
मध्वाज्यदधिसंयुक्त, सं. ११०
मध्वास्वादो विषं पश्चात्, सं. २८६
मनःशुद्धिकरं पुंसां, आ. ११
मनस्संहरणं शौचं, आ. ४६
मन्त्रहीनं क्रियाहीनं, श्रा. १३३
मन्त्राज्यदोषाद्धोमे तु, सं. २८२
* मन्त्री स्यात्, सं. ५०५
मन्त्रं पार्थिवसंयुक्तं, आ. १२
मन्दजीवकुजैर्दग्धाः, सं. ४३५

मन्दारार्कांशवारास्तु, सं. ९३
मन्वर्थविपरीता तु, आशौ. ३
मन्वर्थविपरीता तु, सं. १३
मलमास इवैतानि, श्रा. ५९
मलमासेऽपि देयं स्यात्, सं. २७६
मलमासेप्यनावृत्त, आशौ. ४०
मलिनाङ्गीं अधःशय्यां, प्रा. ५७
मलिम्लुचे त्वनावृत्तं, आशौ. ४१
मल्ले महानसे खड्गे, सं. २३५
महागणितमार्गस्थो, सं. ४५१
महादोषकरं चान्नं, आ. ६७
महादोषसमाख्याता, सं. ४५५
महानद्यान्तरं यत्र, आशौ. २५
महापराधयुक्तांश्च, सं. ५१३
महोत्पातयुतात्कालात्, सं. ४५०
मक्षिका सन्तता धारा, आ. ९७
मांसमद्याचतुर्धैषा, आ. ८४
मांसमद्याचतुर्धैषा, श्रा. १५४
मांसमद्याभियोगं च, सं. ४८५
मांसाशनस्य वैधत्वात्, श्रा. १५३
मांसं विगर्हितं चैव, आ. ७९
माङ्गल्यमभिषेकं च, सं. १६४
मातर्यपि च वृत्तायां, आशौ. ३०
मातापित्रोः क्रियां कुर्यात्, श्रा. ४
मातापित्रोर्गुरोश्चैव, प्रा. ३७
मातापित्रोर्मृतिप्राप्तौ, श्रा. १
मातामहानामप्येवं, श्रा. १३९
मातामहादीनां मरणे, आशौ. २७
मातुलानां पितृव्याणां, श्रा. ३
मातुले पक्षिणी रात्रिः, आशौ. २७
मातुलो वा वहेत्तत्र, सं. ७८
मातॄणां अनुजातानां, श्रा. ३
मानसं प्रवरं प्रोक्तं, आ. १०
मानुषास्थिबलाविष्टां, आशौ. ६०
मानुष्यमधिकं लोके, आप. ५१
मार्गमुज्झन्ति तद्धीनाः, सं. २२९
मार्गे मुह्यन्ति तद्धीनाः, सं. ११
मार्जनं जलमध्ये तु, आ. ३३
मार्जारमूषकस्पर्शे, सं. ५४०
मार्जारमूषिकस्पर्शे, आ. ३८
मार्जारश्चैव दर्वी च, आ. ७७
मार्जारश्चैव दर्वी च, प्रा. ३८
मासप्रयुक्तकार्येषु, सं. ३९
मासशून्य तथा शून्य, सं. ४६०
मासश्चेत्प्रतिविज्ञातम्, श्रा. १४६
मासार्धेऽथ रजो यत्स्याः, सं. १९
मासिकाब्दिककृत्ये तु, श्रा. ५७
मासि प्रोक्ताः क्रिया याः स्युः, सं. ४६
मासि मासि रजस्तासां, आशौ. ६६
मासि षष्ठेऽथ सौरेण, सं. १०४
मासोपवासं कुर्वीत, प्रा. ६७
मित्रदृष्टः स्ववर्गे वा, सं. १०८
मित्रोऽश्विन्यर्यमा पूषा, सं. ४१४
मिथुने संस्थिते भानौ, सं. १७६
मीनश्चापस्य वश्यः स्यात्, सं. ४०७
मीनस्थितेऽर्के खलु चैत्रमासे, सं. १६९
मीने मेषे वृषे लग्ने, सं. १४०
मीने शुक्रेण संयुक्ते, सं. १३८
मीने स्वांशगते लग्ने, सं. २०१
मुक्तं युक्तं ग्रहैर्यत्र, सं. ४३१
मुक्तं शुभग्रहैर्यत्तत्, सं. ४३८
मुक्तं ह्युभाभ्यां हस्ताभ्यां, श्रा. ९६
मुखसन्दर्शनेनापि, श्रा. १२०
मुखे तया च निर्दग्धो, प्रा. ४५
मुख्यालाभे विधिज्ञेन, सं. ४१, ६६
मूढस्थे भृगुजे सर्वे, सं. ३५२
मूलवारुणपुष्येषु, सं. ६३
मूलं च सोदयं पश्चात्, आप. १७
मृगकन्ये तु जूकस्य, सं. ४०६
मृगकुंभगते भानौ, सं. १७०

मृतके सूतके चैव, प्रा. ५
मृतपञ्चनखात्कूरात्, आशौ. ७०
मृतस्य सलिलं देयं, आशौ. १८
मृते म्रियेत या पत्यौ, सं. ४८३
मृते राजनि सज्योतिः, आशौ. ३३
मृतेष्वाप्लुत्य शुध्यन्ति, आशौ. २८
मृतो मेध्येन लेप्तव्यो, प्रा. ८४
मृदुध्रवं च रक्षिप्रमेषु, सं. ६७
मृदूनि सर्वविद्यासु, सं. २४९
मृद्भस्म सलिलं चैव, प्रा. २९
मेखलाबन्धनं शस्तं, सं. १७३
मेषगोकर्कटकान् याताः, सं. २१२
मेषस्य वश्यौ सिंहाली, सं. ४०८
मैत्रं कुक्कुटशास्त्रे स्यात्, सं. २३७
मैत्रवाजिभयोः स्वाति, सं. ६४
मैथुने कटधूमे च, आशौ. ४७
मौञ्जीबन्धः ततः पश्चात्, सं. १५५
मौढ्यदोषं न पश्येत, सं. ३९०
म्लेच्छभाण्डगता दृप्या, आशौ. ४६

य

य एवं वेत्ति मतिमान्, श्रा. ४१
यजमानोपजीवी च, प्रा. ९
यजेत वाऽश्वमेधेन, श्रा. ६४
यज्ञे सावनमित्याह, सं. २९
यज्ञे सावनमित्याहुः, सं. २७२
यज्ञे स्वाम्याप्नुयात् पुण्यं, श्रा. ४५
यज्ञः सन्तिष्ठते तस्य, आशौ. १०
यतेः किञ्चिन्न कर्तव्यं, श्रा. २२
यतोऽतः सत्यमेवैकं, सं. ६
यत्किंचित्कुरुते पापं, आप. ३६
यत्पुंसः परदारेषु, प्रा. ५६
यत्किंचित्कुरुते पापं, सं. २९४, २९५
यथा कामी भवेद्धीमान्, सं. ३४
यथा चन्द्रो बुधांशस्थो, सं. २३१
यथा चित्तं समासक्तं, सं. ५४६
यथा जलं कुप्लवेन, आप. ५३
यथा जातबलो वह्निः, प्रा. ४३
यथा पापा ययुस्सर्वे, सं. ४६४
यथालाभं गुणानन्यान्, सं. ३४३
यथा विद्या यथा कर्म, सं. ५०२
यथाशक्तिप्रदद्याच्च, श्रा. १२७
यथोक्तकालदौर्लभ्यात्, सं. २०५
यथोक्तकालाभावे, सं. १३५
यथोत्पन्नेन सन्तोषः, सं. ५००
यदा जीवसितौ वक्रौ, सं. ३८८
यदा मासौ न विज्ञातो, श्रा. १४७
यदारम्भे भवेत्पीडा, सं. ४९७
यदि कार्यं न कुर्वीत, श्रा. १८
यदि तत्र न दद्याच्च, श्रा. १३८
यदि नारायणोऽप्येवं, सं. ५४६
यदि लभ्येत पित्र्यर्थे, श्रा. ७७
यदिष्टं जीवतश्चासीत्, श्रा. ८
यदि लग्नाधिपः सौम्यः, सं. ३५८
यदि लाभाधिपः सौम्यः, सं. ३३७
यदि वा द्वादशर्क्षेषु, सं. ३४३
यदि शशिनि शुभस्थे, सं. ४५४
यदि स्यात्तर्पणादर्वाक्, आ. ५४
यदुक्तमिदमृक्षेषु, सं. ४४१
यद्यप्यष्टमस्योक्तं, सं. १५२
यद्यद्विप्रेषु कुशलं, सं. ५१४
यद्येकस्यापि मूढत्वं, सं. ३८६
यद्येकं भोजयेच्छ्राद्धे, श्रा. ७६, ८८
यद्रागरोगद्रव्योत्थं, सं. १५
यद्यद्रोचेत विप्रेभ्यः, श्रा. १०१
यन्नक्षत्रं पातमध्यस्थकालः, सं. ४५२
यमे कर्किणि सिंहे च, सं. १४४
यमारार्कांशके लग्ने, सं. १४५
यमुद्दिश्य त्यजेत्प्राणान्, प्रा. ६१
यमुद्दिश्य त्यजेत्प्राणान्, प्रा. ६२, ६३

यमोदये भवेद्योगो, सं. २१२
यवगोधूमजं सर्वं, श्रा. ८४
यवागूं पायसं चैव, श्रा. ८६
यस्तां विवाहयेत्कन्यां, सं. ३७४
यस्तैः सह सपिण्डोऽपि, आशौ. ४४
यस्मिन् कामाः प्रविशन्ति, सं. ५३२
यस्मिन् क्रोधः शमं याति, सं. ५३३
यस्मिन् भेऽस्तमयं यान्ति, सं. ४३९
यस्मिन् मासे न सङ्क्रान्तिः, श्रा. ५८
यस्य न श्रूयते वार्ता, श्रा. ३०
यस्य लग्नर्क्षचन्द्रर्क्षौ, सं. ४६६
यस्य लग्नर्क्षचन्द्रर्क्षात्, सं. ४६७
यस्य लग्नस्य जन्मर्क्षे, सं. ५४
यस्य लग्नर्क्षजन्मर्क्षौ, सं. ५३
यस्य सर्वग्रहाः सन्ति, सं. ४६८
यस्य क्षयात् परस्तात्तु, आ. २८
यस्यां क्रियायां यश्चोक्तः, सं. ८१
यस्याध्वखिन्नाः पथिकाः, सं. २९१
यां तिथिं समनुप्राप्य, सं. १५८
याजनाध्यापने योनिः, प्रा. २४
याताः कालवशं मर्त्ये, आशौ. १५
यात्रा नित्यं विवर्ज्या स्यात्, सं. ४०
यात्रोक्तसमये मासि, सं. ७३
यानाटनदिवास्वप्नं, सं. ४८३
याम्यवारुणसौम्येन्द्र, सं. ३४२
यावत्तावत्पातकालः पुरस्तात्, सं. ४५२
यावत्सूर्यकृतो लोकाः, सं. ३०२
यानि शास्त्रनिषिद्धानि, सं. २२४
यावन्ति पशुरोमाणि, आ. ८१
यावन्न भवति याने नर, सं. १६२
युगं युगद्वयं चैव, आ. २५
युगह्रासादशक्योऽसौ, सं. २६७
युग्मस्य कन्या वश्या, सं. ४०८
युद्धग्रहाणामन्योन्यं, सं. ४५०
ये यत्र विहिताः श्राद्धे, श्रा. ९४
योगश्चतुर्गुणः पञ्च, सं. ४६९
योगाच्छुभे कुजे मन्दे, सं. ४००
योगिन्यासौ च दैवं च, सं. ३९६
योऽगृहीत्वा विवाहाग्निं, प्रा. १७
योगो दोषहरः कुर्यात्, सं. १३५
यो धर्ममर्थं कामं वा, सं. ४९४
यो न हन्याद्वधप्राप्तं, प्रा. ६५
योषितं तैलताम्बूलं, श्रा. ५
यौगिकं स्नानमाख्यातं, आ. १८
यः करोत्येकरात्रेण, सं. ३७६

र

रक्तं पितामहं ध्यायेत्, सं. ५६०
रक्तं प्रजापतिं ध्यायेत्, आ. ३८
रक्तस्थूणस्तथापातो, सं. ४६१
रङ्गोपजीवी कूटाशः, प्रा. १३
रजसा भुञ्जते नार्यः, सं. २३
रजस्तमोमोहजातान्, आ. २९
रजस्वला च चण्डालः, श्रा. ४८
रजस्वला यदा स्नाता, सं. २०
रजस्वलायाश्चण्डालात्, श्रा. ४९
रजस्वला सूतिका च, प्रा. २८
रन्ध्रादिव्ययगो नेष्टो, सं. ९७
रन्ध्रेशस्वांशकः स्वोच्चः, सं. १५१
रविभौमार्कवारांश्च, सं. १०३
रविवारे शुभं कर्म, सं. ४००
रवेरभ्युदये मानं, सं. २९, २७२
रवौ भवे व्यये वाऽपि, सं. १४४
रसान्नोपस्करान् गेहं, सं. ३१६
रागखाण्डवचुक्राद्यं, श्रा. ८४
रागजं रोगजं चैव, सं. १५
राजकार्यनियुक्तानां, सं. १५४(अ)
राजती वाऽऽयसी वाऽपि, सं. १००
राजानः श्रोत्रियाश्चैव, आशौ. ९
राज्यं पुरो विवाहं च, सं. ५१६

राज्ञश्च सूतकं नास्ति, आशौ. ७
राज्ञो दद्यात्तु षड्भागं, आप. ७
राशिराश्याधिपो वश्यं, सं. ३९७
राश्यंशनाथदृष्टीशान्, सं. ३४१
राष्ट्रादेनं बहिः कुर्यात्, सं. ५१५
राहुकेतुविमुक्तं यत्, सं. ४३७
राशयश्च स्थिराः श्रेष्ठाः, सं. ६८
रिक्तायां न विशेत्स्थानं, सं. ३४६
रुद्रव्रतेषु सर्वेषु, आ. ६६
रेतसः कर्दमाब्धौ तु, श्रा. ९
रेतोमूत्रपुरीषाणां, प्रा. ७८
रोगजं तत्समुद्दिष्टं, सं. १७
रोगार्तोऽभ्यर्थितो वापि, श्रा. ८५
रोगी तु युक्तो विधिना, आ. ८४
रोगेण युक्तो विधिवत्, श्रा. १५४
रोधादिना चाङ्गिरसं, प्रा. ३९
रोधादिना घातयित्वा, प्रा. ४१
रोमोद्भेदे शची भुङ्क्ते, आशौ. ६२
रोहिणीमैत्रतिष्याश्च, सं. १०५
रौहिण्यैन्दवमादित्य, सं. ४८

ल

लग्नादष्टमराशीशः, सं. १५२
लग्नस्योपचये नाथः, सं. १४८
लग्नार्थभ्रातृमे शुक्रे, सं. २०७
लग्नादुपचये क्रूराः, सं. १३२
लग्नेन्दुराशिगौ द्वौ द्वौ, सं. १४६, १४७
लघ्वाहारां स्त्रियं कुर्यात्, सं. ३५
लब्धलाभः पितॄन् देवान्, आप. ४
लशुनं कवकं चैव, प्रा. ३२
लेख्यारूढं साक्षिमद्वा, सं. ५२१
लेख्ये च सति वादेषु, सं. ५२७
लोकवृत्ताद्राजवृत्तं, सं. ५१५
लोहचूर्णाश्मचूर्णे च, आप. ३४
लोहितार्कमुपासीत, सं. ५४९
लोहितो यस्तु वर्णेन, श्रा. ११
लोकास्त्रयस्तेन भवन्ति दत्ता, सं. ३०७

व

वणिक्कुसीददोषः स्यात्, आप. ६
वणिक्कुसीदी दद्यात्तु, आप. ५
वत्सरार्धेन शुध्येत, सं. ४३७
वत्सरेण तदर्धेन, सं. ४३५
वदामि कुलिशान् सम्यक्, सं. ३३५
वधाख्ये च तृतीयांशं, सं. ४०९
वधार्हः सुवर्णशतं, प्रा. ६६
वधे त्याज्यस्त्रितीयोऽशः, सं. १२६
वन्दिभ्यश्चैवमर्थिश्च, श्रा. १३८
वर्धिष्णूनां चतुर्थीनाम्, सं. ३७
वपनं नैव कर्तव्यं, श्रा. ४
वर्गोत्तमस्थे ज्ञे लग्ने, सं. २५८
वर्जयेत् सप्तमी यावत्, आ. ९९
वर्तते सततं हृष्टः, सं. ४९१
वर्तमाने तुलामेषे, आ. ५८
वर्षेण शूद्रो भवति, आप. ४७
वर्षैरेकगुणां भार्या, सं. ३२८
वश्ययोगः शुभः प्रोक्तः, सं. ४२३
वश्यराशिप्रकारोऽयं, सं. ४२५
वश्यराशौ तु दम्पत्योः, सं. ४२४
वश्यराशौ विद्यमाने, सं. ४१६
वश्याभावेऽपि दम्पत्योः, सं. ४०५
वश्याभावे सर्वसंपत्, सं. ४२०
वसनं त्रिपणक्रीतं, सं. ४८७
वसनस्याशनस्यैव, सं. ५१९
वसन्ति गोत्रजा नित्यं, श्रा. ५४
वसा(न्तो) पुष्कलयुतं, सं. २९३
वसित्वा वसनं शुक्लं, आ. ५६
वसीत चर्म चीरं वा, सं. ५५६
वस्त्रवैदलचर्मादे, आशौ. ७५
वस्त्रालङ्कारशय्यायं, श्रा. १३२

वह्निप्रज्वालनं कृत्वा, आशौ. ७२
वाग्धिग्वधः स्वकं चैव, सं. ५११
वाङ्मनःकायजान् दोषान्, आ. २९
वाचो यत्र विपद्यन्ते, आशौ. २५
वाजे वाज इति प्रोच्य, श्रा. १२९
वापीकूपतटागेषु, आशौ. ७३
वामप्रत्यङ्मुखाख्याति, सं. ३६०
वायव्यं गोरजः प्रोक्तं, आ. १४
वारनक्षत्रयोगश्च, सं. ४५९
वारवर्गोदया वर्ज्या, सं. २३२
वारुणे वैष्णवे पुष्ये, सं. १८२
वारुणं योगशास्त्रेषु, सं. २४१
वारुणं यौगिकं चैव, आ. ११
वासवो रेवती सौम्या, सं. २४३
विक्रमेण च भुक्तं तत्, आप. ४४
विक्रयी ब्राह्मणो यश्च, प्रा. ८
विक्रयः सर्वपण्यानां, सं. ५३०
विख्यातदोषः कुर्वीत, प्रा. ५०
विट्शूद्राणां शनेः शुभः, सं. १५४(अ)
वितत्येह यशो दीप्तं, आप. ३२
वित्ततोह यशो दीप्तं, आप. ४८
विदधीत गवाभ्यासे, आप. १४
विद्यया तपसा देही, आशौ. ५२
विद्यादानेन सुमतिः, सं. ३२०
विद्यारंभे तु पूज्याः स्युः, सं. २५३
विद्यारंभेषु सर्वेषु, सं. २५३
विद्यारंभो व्रतोद्देशः, सं. १४९
विद्वत्सरस्वतीप्राप्तं, आ. १४, २१
विद्वान् द्विजो विवृद्ध्यर्थं, सं. ३६२
विधिज्ञस्तर्पणं कुर्यात्, आ. ५६
विधियज्ञाज्जपयज्ञो, आ. ४२
विनर्तुना वसन्तेन, सं. १६६
विना भोजनकालं तु, सं. ५४२
विना शब्दं जपो यस्तु, आ. ४१
विनाशार्थिनमायान्तं, प्रा. ६४
विन्ध्याटवीष्वतो यासु, आप. ३५
विन्यस्य प्रयतः सम्यक्, श्रा. ९७
विपत्करवधे क्षौरं, सं. १२४
विपरीतं तु वृद्धत्वं, सं. ३८२
विप्रपादोदकक्लिन्ना, सं. २९०
विप्रयोनिं समासाद्य, आप. ५१
विप्रस्य दक्षिणे कर्णे, सं. ३७२(अ)
विप्राणां भोजने काले, आ. १००
विप्रान्तिके पितॄन् ध्यायन्, श्रा. ९५
विप्रान् प्रदक्षिणीकृत्य, श्रा. १२९
विप्रो विप्रेण संस्पृष्टः, प्रा. ७५
विवर्जयेदसन्तोषं, सं. ५०१
विवादिनो नरांश्चान्यान्, सं. ५१२
विवाहश्चापि कर्तव्यो, सं. ३९८
विवाहसमये काले, सं. ३९९
विवाहादीनि कार्याणि, सं. ३८९
विवाहोत्सवयज्ञेषु, आशौ. ४, ५
विवाहो नैव कर्तव्यो, सं. ३८०
विवाहे बलमावश्यं, सं. ३९१
विशुद्ध्यत्युपवासेन, आशौ. ५८
विशेषात् कन्यकायाश्च, सं. ५७
विशेषादुदिताः सौम्याः, सं. २५२
विशेषाद्देवमन्त्री चेत्, सं. १८८
विश्वे देवौ क्रतू दक्षौ, श्रा. ६३
विश्वेन्दुवासवं पौष्णं, सं. ४२६
विषदग्धाग्नियोगाश्च, सं. ४५७
विषमेकाकिनं हन्ति, आप. ४३
विषयान्न पुनर्यान्ति, सं. ५३२
विषलग्नाख्ययोगश्च, सं. ४६०
विषशास्त्रभृता योगा, सं. २४७
विषोद्बन्धनशस्त्रेण, प्रा. ८४
विष्टिवर्ज्यं शुभे वारे, सं. ३३९
विहितस्याननुष्ठानात्, प्रा. १, २२
विहिताकरणात् किन्तु, सं. ५१७
वृत्युपात्तेन लब्धार्थं, आप. २४

वृथा तद्दीयते तोयं, सं. ३२४
वृथापाकस्य भुञ्जानः, प्रा. १८
वृथारामाश्रमाणां च, प्रा. ८
वृद्धिर्दास्यं पुंसवादि, सं. ४२
वृद्धौ च मातापितरौ, आप. १
वृषभे प्रविशेद्भूत्यैः, सं. ३३७
वृषभे प्रविशेद्भूत्यै, सं. ३५८
वृषलीगमनं चैव, सं. ३७७
वृषली संगृहीता यो, सं. ३७५
वृषांशकोदये सर्वे, सं. ३३८, ३५९
वृषांशेऽन्ये त्रिषष्ठाये, सं. २०२
वृष्टिः करोति दोषं तावत्, सं. १६२
वृष्ट्यादिके भवेद्धानिः, आप. १०
वेदविद्याव्रतस्नाते, आ. ८९
वेदमध्यापयेद्यत्नात्, सं. २२२
वेदव्रतवृषोत्सर्ग, सं. १६३
वेदव्रती स्यात् वृषभप्रदाने, सं. २९७(अ)
वेदानधीत्य विधिना, सं. ३२७
वेदानधीत्य वेदौ वा, सं. २६२
वेदार्थप्रतिबद्धत्वात्, सं. १३
वेदोदितानि कर्माणि, सं. ४७६
वेदोपकरणं प्राप्ते, सं. २२१
वेदं वेदौ च वेदान् वा, सं. २६३
वैधव्यं च विवाहे स्यात्, सं. १५४
वैनाशिकांशकोद्भूत, सं. ४१०, ४११
वैनाशिकाख्यनक्षत्रे, सं. १२८
वैरं निर्हेतुकं वादं, आप. २५
वैश्यकर्माथवा कुर्यात्, आप. २
वैश्यस्तु शूद्रसंस्पर्शे, प्रा. ७५
वैश्यस्य द्वादशे वर्षे, सं. १६४
वैश्यः पञ्चदशाहेन, आशौ. ३९
वैश्वदेवावसाने वा, आ. ५३
वैष्णवं सुप्रशंसन्ति, सं. २४९
व्यञ्जने तु कुलं हन्यात्, सं. ३७८
व्यभिचारात्तु भर्तुः स्त्री, प्रा. ५६
व्यये कर्मणि वा सौम्ये, सं. २१३
व्यर्केन्द्ववनिजाः सर्वे, सं. ५५, ४१७
व्याघातं परिघं, वज्रं, सं. १८४
व्रतहोमादिकं वापि, प्रा. २१
व्रतारम्भापवर्गं च, सं. १९६
व्रतोपनयनं कार्यं, सं. १७१
व्रतोपवासनिरता, सं. ४८६
व्रतं प्रशस्तं खलु मास चैत्रे, सं. १७२

श

शंसन्ति सर्वभान्याहुः, सं. २४९
शकटो ग्रहयोगश्च, सं. ४५८
शकुन्यादिचतुष्केषु, सं. ४०४
शकुन्यादीनि विष्टिं च, सं. ९१, १८५
शक्तश्चेद्वारुणं स्नानं, आ. १६
शक्नोति यः सदा कर्तुः, सं. ५३७
शङ्करं त्र्यम्बकं श्वेतं, आ. ३८
शङ्खचक्रगदापद्म, आ. ९
शतानडुत्समं यानं, सं. ३१८
शताभिषेकेऽप्येवं स्यात्, सं. १५३
शमयन्त्या सप्ताहात्, सं. १६१
शमयेच्चोपविष्टस्तु, श्रा. ५०
शवस्पृष्टं दिवाकीर्ति, आशौ. ४८
शरीरं पीड्यते येन, सं. ४९६
शरीरार्धं स्मृता जाया, सं. ४८४
शस्ते तिथौ चन्द्रबलेन, सं. १७७
शस्त्रास्त्रधारणं सेवा, सं. ५०४
शस्त्रादिमिश्र हत्वा गां, प्रा. ३८
शस्त्रेणाभिमुखो यस्तु, आशौ. १०
शाकमांसानि पूपं च, आ. ८५
शातकुम्भमयी सूची, सं. १००
शान्तिं कृत्वा तयोर्वापि, सं. २२०
शान्तिर्ग्रहाणां कर्तव्या, सं. १९२
शान्त्यभावाच्छुभं नैव, सं. १८९
शास्त्राभ्यासे विरोधे च, सं. २३६

शावाशौचं त्रिरात्रं स्यात्, आशौ. ४१
शावाशौचं तु सर्वेषां, आशौ. ४३
शावाशौचं न कर्त्तव्यं, आशौ. १३
शावाशौचस्य मध्येऽपि, श्रा. १५
शासनं कारयेद्धर्म्यं, सं. ५०७
शिलोञ्छायाचितैर्जीवन्, आशौ. २४
शिल्पिनः कारवो वैद्याः, आशौ. ९
शिवागमे शुभान्याहुः, सं. २४६
शिशुना सह मित्राणि, सं. ७९
शिशोरजातदन्तस्य, सं. ८७
शिष्टांशाः शुभदः सर्वे, सं. १२८
शिष्टाष्टादशयोगेषु, सं. १८५
शिष्टाश्च तिथयः सर्वाः, सं. ९०
शिष्यभार्यां नरो गत्वा, प्रा. ७०
शुक्रवर्गा विवर्जाः स्युः, श्रा. २
शुक्रश्च निधने क्षौरे, सं. १३१
शुक्रे नष्टे तथा जीवे, सं. १७१
शुक्रं तेऽन्यदित्यादि, सं. ३६२
शुक्राद्याः क्रमायाताः, सं. १०७
शुक्लपक्षे तदा कृष्णे, आप. १२
शुक्लपक्षेऽष्टमी चैव, आ. ६५
शुक्लपक्षे शुभं प्रोक्तं, सं. ११८
शुक्लपक्षः शुभः प्रोक्तः, सं. १७६
शुक्लसूत्रसमायुक्त, सं. ९९
शुचिं निमन्त्र्य दैवे द्वौ, श्रा. ८१
शुचिदेशान् मृदादाय, आ. १२
शुद्धत्वमुपयातीति, सं. ४३९
शुद्धिः शुध्यति तत्सर्वं, आशौ. ६७
शुद्धे व्ययाष्टमे लग्ने, सं. ७०
शुध्येत्त्रिषवणस्नायी, प्रा. ३
शुध्येत्त्रिसवणस्नायी, प्रा. ४४
शुध्येत् विप्रो दशाहेन, आशौ. ३४
शुना चोच्छिष्टया शूद्रा, सं. २६
शुभग्रहदृशा युक्तः, सं. २०८
शुभग्रहाणां च विशेषतः, सं. ६९
शुभग्रहाणां वाराः स्युः, सं. १२०
शुभदृष्टियुते वाऽपि, सं. ३३८
शुभदृष्टे युते वाऽपि, सं. ३५९
शुभनामसु तारासु, सं. ३५७
शुभयुक्तेषु दृष्टेषु, सं. २५०
शुभयोगा महादोष, सं. ४१५
शुभयोगेषु सर्वेषु, सं. ९१
शुभराश्युदये सम्यक्, सं. ३४०
शुभवारे च षड्वर्गे, सं. ६५, ६८
शुभांशे शुभवीक्षायां, सं. ६५
शुभांशके शुभैर्युक्ते, सं. ३४०
शुभांशे शुभवारेषु, सं. ३३६, ३५७
शुभनामसु तारासु, सं. ३५७
शुभेषु शेषसस्थेषु, सं. ७०
शभेक्षितयुताः शस्ताः, सं. ४७०
शुभौ बुधौ नास्तमितः, सं. १८०
शूद्रकर्म तथा मन्त्रो, सं. ५२९
शूद्रभुक्तावशिष्टं तु, आ. ८७
शूद्रयोच्छिष्टया स्पृष्टा, प्रा. ८८
शूद्रशेषं न भुञ्जीयात्, आ. ८७
शूद्रस्य चायसी सूची, सं. १०१
शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा, सं. ५३०
शूद्रेण तु यदा छिन्नं, प्रा. ६०
शूद्रे समगुणं दानं, सं. २८८
शून्यागारे नाश्नीयात्, आ. ९२
शून्यं प्रेतपुरं तावत्, श्रा. ५४
शूले वज्रे न परिघे, सं. १०९
शेषाः पुल्लिङ्गतां याताः, सं. ४२७
शेषाणि भानि वर्ज्यानि, सं. २३४
शेषेषु द्वादशर्क्षेषु, सं. ३४२
शोकारातिभयत्राण, आप. २७
शोध्यं शुध्यति मृत्तोयैः, आप. ३०
शौण्डिकान्नं नटस्यान्नं, प्रा. ६
शौचं च कुर्यात्प्रथमं, आ. १

शौचं ब्राह्मणशुश्रूषा, सं. ५२९
शौचाग्निकार्ये संयोज्या, सं. ४८०
शौर्यवीर्यार्थरहितैः, सं. ९
श्मश्रुरोमनखच्छेदे, सं. १५४(अ)
श्रद्धा च नो मा व्यगमत्, श्रा. १०९
श्रद्धा ध्यानं तपः शौचं, सं. ५३६
श्रद्धया दीयते यस्मात्, श्रा. ३६
श्रवणं हस्तसंयुक्तं, सं. ७६
श्रविष्ठा च शुभे ह्येते, सं. १०६
श्राद्धं नैमित्तिकं कुर्यात्, श्रा. २५
श्राद्धं यात्रां चिकित्सां च, सं. ३१
श्राद्धं सम्पूर्णतां यातु, श्रा. १३३
श्राद्धकर्मणि, ये कुर्युः, श्रा. ७१
श्राद्धकृच्छ्राद्धभुक् चैव, श्रा. १४०
श्राद्धभुग्वृषलीतल्पं, श्रा. १४२
श्राद्धविघ्ने समुत्पन्ने, श्रा. १४५
श्रावणी दौर्गनवमी, आ. ६२
श्रियं संपूज्य विधिवत्, सं. ३२१
श्रीफलं च कलिङ्गं च, आ. ९८
श्रीविद्याबलकारी चोपनयनं, सं. १६७
श्रुतिस्मृती चक्षुषी द्वे, सं. ११, २२९
श्रुतिस्मृती हि विप्राणां, सं. २२८
श्रेयःपरं मनुष्याणां, सं. २
श्रेष्ठा नेष्टास्तथा शेषा, सं. ६८
श्रोत्रिया भोजनीयाश्च, श्रा. १३७
श्रोत्रियाय कुलीनाय, सं. २७३
श्रोत्रिये चैव साहस्रं, सं. २८९
श्वपाकषण्डपतित, श्रा. ४८, ४९
श्वभिः श्वपाकचाण्डालैः, आशौ. ६९
श्वशुरयोर्भगिन्यां च, आशौ. ४२
श्वशूद्रपतितांश्चैव, आ. ३७
श्वश्वादिभिः कुलस्त्रीभिः, सं. ४७९
श्वेतः खुरविषाणाभ्यां, श्रा. ११
श्वेतमक्ष्यं हरं चैव, सं. ५६०

ष

षष्ठं च तण्डुलः प्रोक्तं, सं. ५२५
षष्टिं वर्षसहस्राणि, सं. ५०९
षष्टिवर्षसहस्राणि, आप. ४०
षण्मासे वा चतुर्मासे, सं. ३८६
षाण्मासिके तु संसर्गे, प्रा. २६
षोडशैकोनविंशे वा, सं. ५९
षोडशे दिवसे वापि, सं. ७३

स

संनिमीलितदृङ्मौनी, आ. ३१
संसर्पाहस्पती मासौ, श्रा. ५८
संसारमेव निस्सारं, सं. ५३४
संस्कृतं व्यञ्जनाढ्यं च, श्रा. ३६
सख्यं समाधिकैः कुर्यात्, आप. २५
सकृज्जप्त्वास्य वामीयं, प्रा. ५१
सकृदंशो निपतति, सं. २६६
सकृदाह ददानीति, सं. २६६
सङ्कल्पोऽध्यवसायश्च, सं. २८
सङ्क्रान्त्यां रविवारे च, आ. ७२
सङ्गवात् परतः सा चेत्, आ. ६०
स चार्वाक् तर्पणात्कार्यः, आ. ५३
स चेलं सशिरस्स्नात्वा, आशौ. ५७
स जाताश्चापि गृह्णन्ति, सं. ४०३
सततं सूतकं तस्य, सं. ३७५
सत्क्रियाकालपात्रादि, श्रा. ८०
सत्कृत्य भिक्षवे भिक्षा, सं. २८३
सत्यं ज्ञानं तपो दानं, सं. ३
सत्स्वपि अन्तदोषेषु, सं. २०४
सदाचारस्य तथा, सं. २२६
सदृशानाहरेद्दारान्, सं. २६४, ३२८
सदैव पर्ववर्जं तु, सं. ३३
सद्यो गृहीतगर्भायाः, सं. ५०
सद्यः शौचं हतस्याहुः, आशौ. ४५

सन्तानकारणं तेषां, श्रा. ११८
सन्तुष्टाय विनीताय, सं. २७३
सन्ध्यागतं सहस्रांशुं, आ. ३५
सन्ध्योपासनमुद्दिष्टं, श्रा. ६८
सन्ध्योर्द्वयोः पुरा पश्चात्, सं. ९४
सन्ध्याग्निकार्यमधःशयनं, सं. २६०
सन्ध्याग्निकार्यं स्वाध्यायो, सं. २६१
सन्ध्यास्वह्नि विशेषेण, सं. ५५२
सन्निधानेऽशौचमिति, आशौ. ३६
सपिण्डानां त्रिरात्रं स्यात्, आशौ. ३९
सपिण्डीकरणे त्रीणि, श्रा. ३४
सपिण्डीकरणं पित्रोः, श्रा. २४
सपिण्डीकरणं यद्वा, श्रा. ३५
सपूर्वापूर्वद्वन्द्वाख्या, सं. ३४८
सप्तपञ्चत्रिरात्रैस्तु, आशौ. ३७
सप्तमस्थाः शुभाः सर्वे, सं. २५२
सप्तमस्थौ तदा दोषौ, सं. ३८८
सप्तमे मासि वा कुर्यात्, सं. ८४
सप्तम्यां रविवारे च, आ. ९९
सप्ताष्टमगतः शुक्रो, सं. ९७
सप्ताब्दात् पञ्चवर्षेषु, सं. ३९४
स बद्धो वारुणैः पाशैः, आप. ३९
स बाह्याभ्यन्तरः शौचं, आशौ. ५३
समभ्यर्च्योदपात्रं तु, श्रा. १०८
समर्घं पण्यमाहृत्य, प्रा. १०
समानमसमानं वा, आप. २६
समानमुद्वहेत् पत्नीं, सं. २६५, ३२७
समानोदकभावश्च, आशौ. ३
समाप्य च ततो विप्रान्, श्रा. १३४
समिदन्नघृताद्यैश्च, सं. ३६३
सम्पर्क्कं च सपिण्डोऽपि, आशौ. ३१
सम्पदि क्षेमभे मित्रे, सं. १२५
सम्बन्धगोत्रनामानि, श्रा. १०३
सम्बन्धासत्तिमालोच्य, श्रा. १४
सर्वं तद्भूमिदानेन, आप. ३६
सर्वं पर्युषितं भोज्यं, श्रा. ८६
सर्वकामैः स बध्नाति, श्रा. ४२
सर्वकालं तिलैः स्नानं, आ. ७२
सर्वतीर्थाभिषेकाद्धि, आ. २१
सर्वतीर्थाभिषेकार्थं, आ. १०
सर्वत्र गुणवद्दानं, सं. २८१
सर्वत्रापि शुभं दद्यात्, सं. ३९३
सर्वथा क्षौरकर्माद्यं, सं. १२९
सर्वदानं सुरश्रेष्ठ, सं. २७४
सर्वदेशेष्वनाचारो, सं. ४०३
सर्वमेतत्तु यो दद्यात्, श्रा. ११२
सर्वस्मात्प्रकृतादन्नात्, श्रा. १०७
सर्वस्याधारमव्यक्तं, सं. ५५३
सर्वस्याधिकं प्रोक्तं, आशौ. ५३
सर्वान् कामान् प्रियां विद्या, आ. ३९
सर्वेऽपि तुङ्गाः शुभदाः, सं. २०१
सर्वे शंसन्ति मुख्यत्वं, सं. २४८
सर्वेषां तत्समं यावत्, आ. ९५
सर्वेषां निष्कृतिः प्रोक्ता, आशौ. ६३
सर्वेषामपि वा कालं, सं. ३३५
सर्वेषामपि चैतेषां, आप. ९
सर्वेषामेव दानानां, सं. ३०५
सवत्सां कपिलां दत्वा, सं. २९२
सवासा जलमाप्लुत्य, प्रा. ३६
स विष्ठायां कृमिर्भूत्वा, आप. ३८
स वै वार्धुषिको नाम, प्रा. १०
सव्रतः सत्रपूतश्च, आशौ. ७
सव्याहृतिं सप्रणवां, आ. ३२
स संयोगः शुभः प्रोक्तः, सं. ४२८
ससर्पाहसती मासौ, आशौ. ७१अ
सह दुन्दुभिघोषैश्च, सं. ८०
सहस्रमेव धेनूनां, सं. ३१८
सा तिथिः मुनिभिः प्रोक्ताः, सं. १५८
सापिण्ड्यमपि संकोच्य, सं. ४०१
सामगानां धरासूनोः, सं. १८०

सायं प्रातर्वैश्वदेवं, आशौ. २१
सायंप्रातस्तनौ होमौ, आ. ४७
सायं होमस्य मुख्यत्वात्, आ. ४८
सायमायन्तयोरह्नोः, आ. ६३
सार्पाच्चतुष्कं रौद्रं च, सं. ४२६
सावित्रीपतिताज्जाताः, सं. ४८८
सावित्र्यष्टसहस्रं च, सं. ३६४
सिंहाळी वर्जयित्वा, सं. ४९
सिंहाली वर्जयेल्लग्ने, सं. १७०
सितेन्दुजीवसौम्यानां, सं. १३६
सिते पक्षे प्रशस्तः स्यात्, सं. १७९
सिते पक्षे विधुः प्राणी, सं. १४८
सिते स्वतुङ्गस्वक्षेत्र, सं. ३५२
सिद्धार्थकैर्महाधान्यैः, सं. ३६८
सीमन्ते तिष्यहस्तादि, सं. ४९
सीमा षष्ठेऽष्टमे मासि, सं. ४७अ
सुकृष्टं च तथा काले, आप. १३
सुनफाप्यनफा चैव, सं. १९९
सुप्त्वा क्षुत्वा च मुक्त्वा च, आ. २
सुप्त्वोत्थितः पुनर्ध्यायेत्, सं. ५५१
सुरते स्त्रीमुखं चैव, आ. ९७
सुरापलाण्डुलशुनस्पर्शे, प्रा. ७६
सुरापाने कामकृते, प्रा. ४५
सुवर्णदानं गोदानं, सं. २९९
सूतके मृतके चैव, आशौ. १
सूतके मृतके वापि, आ. ३४
सूतिकां सूपिकां नारीं, आशौ. ५६
सूर्यवारयुता दोष, सं. ४१३
सूर्यादिवासरेष्वेतत्, श्रा. ४०
सूर्येन्दुरश्मिपातेन, आशौ. ७८
सूक्ष्मेभ्योऽपि प्रसङ्गेभ्यो, सं. ४७९
* सेनापतिस्स्यात्, सं. ५०५
सैनिको वर्णिकश्चैव, प्रा. १२
सोऽतिकृच्छ्रेण शुद्ध्येत्तु, प्रा. ८५
सोदकं विकिरेदन्नं, श्रा. १०४
सोऽन्धतां न गुरोर्दद्यात्, सं. ४६५
सोपानत्कं कृतघ्नं च, आ. ४५
सोमः शौचं ददावासां, आशौ. ६६
सोमवारे रवौ लग्ने, सं. २५४
सोमवारः सिते पक्षे, सं. १२०
सौचिको वेधयेत्कर्णे, सं. ८७
सौत्रामण्यां तथा मद्यं, आ. ८५
सौनिकान्नं सूतिकान्नं, प्रा. ७
सौम्यपैतृकहस्ताश्च, सं. ४२९
सौम्ययाने प्रदोषादि, सं. १५७
सौम्यार्द्रार्यादित्युत्तरा, सं. ९५
सौम्यवारुणमूलानि, सं. ४२७
सौरेणैव चतुर्थे स्यात्, सं. ४६
सौवर्णी राजपुत्रस्य, सं. १०१
स्तोकं स्तोकं समुद्धृत्य, श्रा. ८८
स्तोकादपि प्रदातव्यं, सं. ४९९
स्त्रीपुंसो जन्मनक्षत्रे, सं. ४२०
स्त्रियो बालाश्च वृद्धाश्च, आ. ७६
स्त्रियां शुक्रेऽधिके स्त्री स्यात्, सं. ३४
स्त्रियः पवित्रमतुलं, आशौ. ६७
स्त्रीनक्षत्रेऽङ्गना जन्मा, सं. ४२८
स्त्रीपुंसोः जन्मनक्षत्रे, सं. ४२०
स्त्रीयुग्यहेमरत्नानि, श्रा. १११
स्थाणुपाषण्डगणिका, प्रा. ४
स्थितेऽधियोगसंज्ञः स्यात्, सं. २००
स्थिराः श्रेष्ठाः चराः निन्द्याः, सं. ९६
स्नात्वा अघमर्षणं कुर्यात्, प्रा. ३५
स्नात्वाऽपमृज्य लेपादीन्, आशौ. ६१
स्नात्वा सचैलं हुत्वाग्निं, आशौ. ४९
स्नानं प्रकुर्यात्तु पिता, आशौ. ४३
स्नानमब्दैवतैः मन्त्रैः, आ. १७
स्नानमात्रमिति स्नात्वा, आशौ. ७
स्पृष्ट्वाऽप्यकामतो विप्रः, आ. २४
स्पृष्ट्वा प्रमादतो विप्रः, आशौ. ४८
स्पृष्ट्वा शवं उदक्यां वा, प्रा. ४९

स्मरणं कीर्तनं केलिः, सं. २८
स्मरणं चाद्वितीयस्य, सं. ५३६
स्मृतिहीना न शोभन्ते, सं. २२७
स्यात्कामचारभक्षोक्तिः, प्रा. ६०
स्यादथ यदि स्यात्, श्रा. ११७
स्रज्मालोजनसिक्थाद्यैः, सं. २२३
स्वगृहविधुगृहस्थः, सं. ४५३
स्वजन्मकाले चन्द्रस्स्यात्, सं. ५१
स्वदत्तां परदत्तां वा, आप. ३८
स्वदारनियमात् सम्यक्, सं. ५३८
स्वधर्मे च व्यवस्थानं, सं. ४९५
स्वमुद्रावर्षमासार्ध, सं. ५१०
स्वयं विप्रतिपन्ना वा, आशौ. ६४
स्वयमाचरते यस्तु, श्रा. ४४
स्वर्गं प्राप्नोति नैवं तु, सं. ३२
स्वर्यातं पतितं व्यङ्गं, आशौ. ५६
स्वस्ति वाच्य समारूढ, सं. ७८, ७९
स्वर्क्षव्ययगतं भानुं, सं. ४६५
स्वाध्यायेनानुतापेन, आशौ. ५१
स्वाध्यायोऽध्यापनं चापि, सं. ५०३
स्वाध्यायो यजनं दानं, सं. ५२८
स्वाध्यायं कलहं चैव, श्रा. १४०
स्वाध्यायः क्रियते यत्र, आशौ. २१
स्वामितुल्येन शौचेन, आशौ. ३५
स्वामिदर्शनकाले च, सं. ४२४
स्वामिराशेर्गृहे वापि, सं. ४२५
स्वेन भर्त्रा समं श्राद्धं, श्रा. ७५
स्वोच्चस्वषड्वर्गयुत ग्रहाणां, सं. ६९

ह

हतं अश्रोत्रियं श्राद्धं, श्रा. १३६
हत्वाततायिनं चैव, प्रा. २
हत्वा पूर्वविधानेन, प्रा. ४२
हन्यादिष्टं च पूर्तं च, सं. ३७८
हयानां वारुणाश्विन्यौ, सं. २३९
हर्ता हारयते भूमिं, आप. ३९
हरन्तो हारयन्तश्च, आप. ३३
हरन्नरकमाप्नोति, सं. ३०३
हविर्दानेन विधिवत्, श्रा. ६९
हविर्ब्राह्मणकाम्या च, सं. २१६
हस्तत्रये पुष्यधनिष्ठयोश्च, सं. १७७
हस्तर्क्षे च मता ह्येते, सं. २५७
हस्तर्क्षः सङ्गवस्पर्शी, आ. ५९
हस्तस्वात्यश्विसौम्याः स्युः, सं. २४२
हस्ताश्विविष्णुपौष्णाश्च, सं. १२३
हस्ते बुधांशकस्थौ चेत्, सं. २५५
हस्ते बुधांशके युक्ता, सं. २५४
हस्तश्रवणपर्वाणि, आ. ५९
हस्ताश्विनीस्वाति, सं. ८८
हस्तौ पादौ तु तोयेन, आशौ. ५९
*हस्त्यध्यक्षः स्यात्, सं. ५०५
हाटकक्षितिगौरीणां, सं. ३०५
हिंसाऽसत्यं च तैलं च, आ. ७०
हित्वा शेषासु तिथिषु, सं. ११९
हीनवर्णोपभुक्ता या, प्रा. ५८
हीने हीनतरे वापि, आशौ. २२
हुतं दत्तं तपोऽधीतं, सं. ३०४
हृत्पद्मकोटरावासं, सं. ५४९
हृत्स्थितं सर्वभूतानां, आ. ८, १६
हृद्यानि चैव मांसानि, श्रा. ९८
हेमरत्नांबरयुतो, सं. ३०८
हेमशृङ्गीं रौप्यखुरां, सं. २९२
हेमान्नतिलदानेन, प्रा. ४३
होराद्रेक्काणलग्ने च, सं. १३६
होमैर्दानैर्जपैर्वाऽपि, सं. २२०

क्ष

क्षत्रियाणां विशेषेण, सं. ३९०

क्षत्रियाणां क्षमासूनोः, सं. १२१
क्षत्रिये त्रिगुणं प्राहुः, सं. २८८
क्षत्रियो द्वादशाहेन, आशौ. ३९
क्षत्रो विट्शूद्रसंस्पर्शे, प्रा. ७४
क्षीराहारो भवेत्तत्र, प्रा. ५२
क्षीराहारो भवेद्वापि, प्रा. ५४
क्षुते निष्ठीवने चैव, सं. ५४१
क्षेत्रजादीन् सुतानेकान्, श्रा. १७
क्षेत्रजो गर्हितः सद्भिः, सं. २७०
क्षौद्रे तैले गुडे चैव, आशौ. ७४
क्षौद्रं कांस्यामिषं तैलं, श्रा. ७३
क्षौरकर्मप्रशस्तं स्यात्, सं. १२५
क्षौरं नैमित्तिकं कार्यम्, श्रा. १४१
क्षौरे षण्मध्यमाः प्रोक्ता, सं. १२२

ADDITIONAL TEXTS

The following are also attributed to Bṛhaspati in different *nibandhas*. They mostly came to view after the text had been sent to the press. They are accordingly collected below, and in each instance both the source of the passage and the possible location within the text of the *smṛti*, as reconstructed, are indicated.

(1) From Viśvarūpa's *Bālakrīḍā* on *Yājñavalkya-smṛti* (ed. Trivandrum), p. 184.

To come at the end of p. 7 of the text, with the heading अमात्यादिलक्षणम् .

स्वधर्मविदनुरक्तः शुचिरनुद्धतः उद्युक्तो देशकालविन्नीतिनिगमेतिहासकुशलोऽव्यसनी मृदुरर्थशास्त्रकृतयोग्यो हस्त्यश्वपुरुषाचाराहोरात्रयामनिर्गमविनिश्चितमतिश्च स्वपरबलबलावज्ञो बलाधिकृतः सेनापतिस्स्यात् ।

कुलाढ्य उद्युक्तो मृदुरुदात्तः समरचित्तः शूरोऽनुरक्तोऽभेद्यः पत्तिवेशेषज्ञ इंगिताकारकुशलः प्रतिहारस्स्यात् ।

वन-कुल-काल-जाति-साम्यगुण-वयश्शीलशीलायुरादानगमनकल्पनावान् व्यपगतभयो विजयोर्जितमना हस्त्यध्यक्षस्स्यात ।

क्षेत्रजातिसाम्यगुणलक्षणवाहनास्त्रज्ञो अत्यर्थसमर्थः शुचिरनुद्धतोऽनुरूपोऽश्वाध्यक्षस्स्यात् ।

सन्धिभेदसन्धानस्थानज्ञोऽनुरक्तः शुचिर्दक्षस्स्मृतिमान् देशकालज्ञो दर्शनीयो नीतिगतिज्ञः प्राज्ञो वाग्मी दूतस्स्यात् ।

उभयतः उत्तमवंशप्रभवः शुद्धो मनुबृहस्पत्युशनश्शास्त्रवित् दण्डनीत्यादिकुशलो अशठोऽजिह्मः सम्मानासम्मानाविकृतः विगतभीः कार्याकार्यविनिश्चितमतिः अहार्यः सर्वोपधाशुद्धो गूढमन्त्रो मन्त्री स्यात् ।

अविकार्योऽविकलेन्द्रियः प्रतापवान् सुभगस्सुमुखोऽकृपणोऽप्रमादी दक्षो दाक्षिण्यचरित्ररक्षणार्थमधिकरणसन्दिग्धविवेककृदुपरिकस्स्यात् इति ।

(2) From Viśvarūpa's *Bālakrīḍā*, p. 188.

To come between verses 47 and 48 of chapter I of *Vyavahārakāṇḍa* of the text (p. 8).

ब्रह्मशङ्खस्तुतिपुण्याहशब्दैर्विबुद्ध्योत्थाय सन्ध्यामुपास्य देवपितृब्राह्मणान्मनसा वा नमस्कृत्य धर्मार्थकामभयोपधाशुद्धावश्चकगृहीतायुधायातयामविश्वासोत्पन्नासन्नपरिवृते—,

(3) *Smṛticandrikā* (Vol. I, संस्कारकाण्ड, p. 26, ed. Mysore).

To come after व्यवहार, I, 130 (p. 21) of the text. These verses are not ascribed to Bṛhaspati in *Smṛticandrikā*, the only *nibandha* in which they have been found; but, they were incorporated by Jolly as 19–24 in the concluding chapter (XXVII) of the reconstructed *Bṛhaspatismṛti* he translated (pp. 389-390, S.B.E., Vol. XXXIII). In a footnote, Jolly said: "These texts will be published elsewhere. They have been taken from the Saṃskāra Kāṇḍa of the *Smṛticandrikā*, where they are quoted from an uncertain author. 20 has been printed as a text of

Brihaspati in Professor Bühler's Ujjvala, p. 101. The term 'Pārasīkas' denotes the Persians or perhaps the Parsis of India".

The second śloka below (referred to by Jolly as "20" is to be found in the *second* edition of Bühler's *Āpastamba-Dharmasūtra* (B.S.S.), part I, p. 102. It is not found in most manuscripts of *Ujjvalā* and is rejected in Prof. Chinnaswāmi Śāstrī's edition of the work, p. 290, though the inclusion in Bühler's edition is drawn attention to in a footnote.

विरुद्धास्तु प्रदृश्यन्ते दाक्षिणात्येषु सम्प्रति ।
स्वमातुलसुतोद्वाहो मातृबन्धुत्वदूषितः ॥
अभर्तृकभ्रातृभार्याग्रहणञ्चातिदूषितम् ।
कुले कन्याप्रदानञ्च देशेष्वन्येषु दृश्यते ॥
तथा भ्रातृविवाहोऽपि पारसीकेषु दृश्यते ।
तथैकादशरात्रादौ श्राद्धे भुक्तन्तु यैर्द्विजैः ॥
तेभ्यश्च श्राद्धे पुनर्दानं केचिन्नेच्छन्ति देशिनः ।
दत्वा धान्यं वसन्तेऽन्ये शरदि द्विगुणं पुनः ॥
गृह्णन्ति बन्धुक्षेत्रञ्च प्रविष्टे द्विगुणे धने ।
भुज्यतेऽन्यैरप्रविष्टे मूले तच्च विकथ्यते ॥
इत्थं विरुद्धानाचारान् प्रभूतान् विनिवर्तयेत् ।
देशजात्यादिधर्मस्य प्रामाण्यमविरोधिनः ॥
शास्त्रेणाऽतो नृपस्सर्वं शास्त्रं दृष्ट्वा प्रवर्तयेत् ।

(4) *Saṃskāra-ratnamālā* of Gopīnātha (ed. Ānandāśram Series), p. 412.

To come after व्यवहार, I, 130 (p. 21) of the text.

सर्वदेशेष्वनाचारो रथ्याताम्बूलचर्वणम् ।

(5) *Vyavahārasamuccaya* of Sarabhojī (p. 109), cited in *Dharmakośa*, Vol. I, p. 896.

To come after व्यवहार, XVIII, 7 (p. 156) of the text.

तदर्थं द्रव्यपञ्चांशम् त्र्यंशश्च क्रमशोभिना ।
त्रिभिस्सिद्धक्रयो लाभः चतुर्थांशो न पञ्चमः ॥

(6) *Vivādatāṇḍava* of Kamalākara, (ed. Baroda), p. 790.

To come as a separate section with the heading चोरग्रहणोपायः between the sections on प्रकाशाप्रकाशतस्कराः (p. 178) and तेषां दण्डाः.

ग्राहकैः गृह्यते चौराः लोप्त्रेणाथ पदेन वा ।
पूर्वकर्मापराधी च तथा वाऽशुद्धवासकः ॥
अन्येऽपि शङ्किताग्राह्याः जातिनामाभिनिह्नवैः ।
द्यूतस्त्रीपानसक्ताश्च शुष्काभिन्नमुखस्वराः ॥
परद्रव्यग्रहाणाश्च पृच्छकाः गूढचारिणः ।
निरायव्ययवन्तश्च विनष्टद्रव्यविक्रयाः ॥

(7) *Vivādatāṇḍava*, p. 813, on the alleged authority of *Madanaratna* and Aparārka, but the last verse below is cited in या. अप., p. 857.

To come after व्यवहार, XXIV, 3, p. 188.

परपुंसः प्रसङ्गेषु नारीणां तानि शृण्वते ।
नखदन्तः क्षतक्षामा सकचग्रहविक्षता ॥
सद्यो विध्वंसिता नारी बलात्कारेण दूषिता ।
उच्चैर्विक्रोशयन्ती च रुदन्ती लोकसन्निधौ ॥

तस्य नाम्ना रुदन्ती च यथाऽहं तेन दूषिता ।
राज्ञा सभ्यैः सभां नीत्वा स्वयमन्विष्य तत्क्षणात् ॥
यद्ब्रूयात्साहसं वाक्यं तत्कर्तव्यं प्रयत्नतः ।
विवादे साक्षिणामत्र प्रकुर्वीत परिग्रहम् ॥
[1]प्रार्थनेऽप्यभिशस्तस्य न दिव्यं दातुमर्हति ।
उत्कृत्य लिङ्गवृषणौ प्रकुर्वीत परिग्रहम् ॥

(8) Aparārka (या. अप., p. 742).

To come after व्यव., XXVI, 135, p. 219 of the text.

पितुः पुत्रेण कर्तव्या पिण्डदानोदकक्रिया ।

(9) *Śāntiratna* of Kamalākara, p. 53.

To come after संस्कार, 74 (p. 239) of the text.

ज्येष्ठान्ते घटिकार्धन्तु मूलारौ घटिकार्धकम् ।
तयोरन्तर्गता नाडी अभुक्तं मूलमुच्यते ॥

(10) *Śāntiratna* of Kamalākara, p. 119.

To come after संस्कार, 170 (p. 256) of the text.

यदास्तमित आदित्ये वह्निज्वाला प्रदृश्यते ।
दिशान्दाहन्तु तं विद्यात् इति भार्गव भाषितम् ॥

(11) *Smārtollāsa* of Śivaprasāda (Sarasvatibhavan Texts), p. 245.

To come after संस्कार, 221 (p. 262) of the text.

नर्मदोत्तरभागे तु कर्तव्यं सिंहयुक्तके ।
कर्कटसंस्थिते भानावुपाकुर्याच्चु दक्षिणे ॥

---

[1] cf. व्यवहार, XXIV, 13, *infra.*

(12) *Saṃskāraratnamālā*, p. 537.

To come after संस्कार, 231, p. 264 of the text.

शुभग्रहोदयर्क्षा वा शुभषड्वर्ग एव वा ।
वेदविज्ञानवाक्यश्च महान्तश्शुभदा गुणाः ॥

(13) *Vīramitrodaya*, *Mokṣaprakāśa*, p. 23/B.

To come after संस्कार, 556 (p. 308) of the text.

अग्निकार्यमभीषेको भूमिशय्याजटाजिनम् ।
वन्यान्नं वनवासश्च बानप्रस्थस्य लक्षणम् ॥

(14) *Saṃskāraratnamālā*, p. 220.

To come after आचार, 31 (p. 314) of the text.

प्राक्कूलेषु ततस्स्थित्वा दर्भेषु सुसमाहितः ।
प्राणायामत्रयं कृत्वा ध्यायेत्सन्ध्या इति श्रुतिः ॥

(15) *Kālādarśa* (p. 325).

To come after श्राद्ध, 146 (p. 349) of the text.

यदा मासो न विज्ञातः विज्ञातं दिनमेव तु ।
तदा आषाढके[1] मासि माघे वा तद्दिनं भवेत् ॥

(16) *Kālādarśa* (p. 326).

To come after श्राद्ध, 147 (p. 349) of the text.

न ज्ञायते मृताहश्चेत् प्रोषिते संस्थिते सति ।
मासश्चेत् प्रतिविज्ञातः तद्दर्शे स्यात्तदाब्दिकम् ॥

(17) *Saṃskāraratnamālā* (p. 666).

To come after आशौच, 66 (p. 362) of the text.

---

[1] मार्गशिरे इति पाठान्तरम् ।

निस्सन्देहं परिज्ञाते आर्तवे शुद्धिकारणम् ।
सन्देहमात्रे शुद्धिस्स्यात् इत्युवाच प्रजापतिः ।

(18) *Vīramitrodaya*, *Dānaprakāśa*, p. 16/A.
To come after आपद्धर्म, 28 (p. 369).

द्वावेव सुप्रवेष्टव्यौ कण्ठे बद्ध्वा महाशिलाम् ॥
धनवन्तमदातारं दरिद्रं वा तपस्विनम् ॥

(19) *Nṛsiṁhaprasāda* of Dalapatirāya, *Dānasāra*, fol. 52.
To come after संस्का., 295, p. 272 of the text.

मुच्यते ब्रह्महा गोघ्नः पितृघ्नो गुरुतल्पगः ।
भूमिं सर्वगुणोपेतां दत्वा पापाद्विमुच्यते ॥

INDEX OF NAMES

of persons or works cited in the text of *Bṛhaspatismṛti*.

अङ्गिराः, p. 378, प्रा., 39.

आपस्तम्बः, p. 378, प्रा., 39.

उशनाः, p. 301, संस्का., 505 (Additional Texts, 1).

कात्यायनः, p. 106, व्य., X, 47.

गर्गः, p. 283, संस्का., 380.

गौतमः, p. 208, व्य., XXVI, 16.

जीवः, p. 262, संस्का., 221.

देवेन्द्रगुरुः, p. 289, संस्का., 428.

पञ्चशिखः, p. 231, संस्का., 2.

पराशरः, p. 233, संस्का, 14 ; पाराशरः, p. 326, श्राद्ध., 4.

पितामहः, p. 91, व्य., VIII, 78.

प्रजापतिः, p. 358, आशौ., 39 (Additional Texts, 17) ; p. 3, व्य, I, 14.

बृहस्पतिः, p. 37, व्य., III, 9 ; p. 38, व्य., III, 15 ; p. 91, व्य., IX, 20 ; p. 157, व्य., XVIII, 17 ; p. 254, संस्का., 157 ; p. 301, संस्का., 550 ; p. 302, संस्का., 515 ; p. 381, प्राय., 55 ; (Additional Texts, 1).

भार्गवः, p. 233, संस्का., 15 (Additional Texts, 10).

भृगुः, p. 66, व्य., VI, 38 ; p. 125, व्य., XII, 1.

मनुः, p. 19, व्य., I, 113 ; p. 39, व्य., III, 20 ; p. 84, व्य., VIII, 28 ; p. 174, व्य., XXV, p. 16 ; p. 208, व्य., XXVI, 77 ; p. 228, व्य., XXIX, *last* ; p. 263, संस्का., 222 ; p. 268, संस्का., 267 ; p. 275, संस्का., 313 ; p. 301, संस्का., 505 ; p. 324, आचा., 97 ; p. 331, श्राद्ध., 37 ; p. 344, श्राद्ध., 118 ; p. 352, आशौ., 3 ; p. 365, आप., 1 (Additional Texts, 1).

माण्डव्यः, p. 20, व्य., I, 116.

मानवाः, p. 233, संस्का., 14.

वसिष्ठः, p. 103, व्य., X, 28.

वृद्धबृहस्पतिः, Additional Notes, 198 (1).

व्यासः, p. 320, आचार., 72.

शङ्खलिखितौ, p. 233, संस्का., 14.

शाकटायनः, p. 363, आशौ., 74.

श्रुतिः, (Additional Texts) 14.

शौनकः, p. 227, व्य., XXIX, 11.

स्वायम्भुवः, p. 304, संस्का., 526; p. 360, आशौ, 53; p. 381, प्राय., 59.

दण्डनीति, p. 301, संस्का., 505.

नटशास्त्रम्, p. 264, संस्का., 234.

नाट्ये, p. 264, संस्का., 234.

शिवागमः, p. 266, संस्का., 246.

सामुद्रिकम्, p. 264, संस्का., 234.

ADDITIONS TO THE FOOTNOTES

The Arabic figures in thick type refer to pages and those in ordinary type to the numbers of the footnotes.

1, 1, (a) व्य. उ., p. 3 ; व्य. समु., p. 2.

3, व्य. प्र., (शरभोजी), p. 5.

2, 1, cf. मनुस्मृति, VII, 14–15 :

ब्रह्मतेजोमयं दण्डमसृजत् पूर्वमीश्वरः ।

तस्य सर्वाणि भूतानि चराणि स्थावराणि च ॥

4, वि. व्य., p. 2.

5, 6 and 7, व्य. प्र., p. 2 ; व्य. समु., p. 4.

3, 1 and 4, व्य. प्र., p. 2 ; व्य. समु., p. 5.

5, (f) स्मृतस्त्वाद्यो, व्य. चिं., p. 7 ; व्य. उ., p. 32, वी. मिवत् ; व्य. समु., p. 4.

4, 1, (a) चरितेन, वि. च., p. 165 ; व्य. उ., p. 4 ; व्य. समु., p. 4.

3, व्य. चिं., p. 95 ; वि. ता., p. 81 ; व्य. समु., p. 4.

4, वि. चिं., p. 167 ; व्य. चिं., p. 58 ; वि. ता., p. 82.

5, 3, व्य. प्र., p. 7.

4, व्य. प्र., p. 7 ; व्य. समु., p. 7.

5, व्य. प्र., p. 15 ; व्य. समु., p. 11.

8, 1, स्मृ. चिं., p. 3 ; लक्षयेत् सभाम् ; वि. ता., p. 1, वृक्षाश्रितं नृपः ; व्य. उ., p. 5 ; के. वै., f. 20.

2, परा. मा., p. 22, अन्नांबुना ; स्मृ. चि., p. 3 ; वि. ता., p. 2.

5, व्य. उ., p. 6, भोगावग्रहपूजनम् .

9, 2, व्य. उ., p. 6.

3, व्य. प्र., p. 7.

6, राज. रत्न., p. 20, समुद्रिता ; वि. ता., p. 13 ; व्य. समु., p. 7.

10, 1, स. वि., p. 68 ; वि. ता., p. 14, बलात् सा चाऽप्रतिष्ठिता ; राज. रत्न., p. 20, cites the verse with the variation नानाग्रामे प्रतिष्ठिता from हारीत.

3, राज. रत्न., p. 21 ; स्मृ. चिं., p. 3 ; व्य. उ., p. 16 ; वि. ता., p. 4 ; के. वै., 20/b.

4, राज. रत्न., p. 21 ; व्य. उ., p. 18 ; वि. ता., p. 15.

5, राज. रत्न., p. 22 ; वि. ता., pp. 8-9.

11, 2, राज. रत्न., p. 24 ; वि. ता., p. 9 ; व्य. प्र, p. 7 ; व्य. समु., p. 6.

3, वि. ता., p. 13, स्थितः for द्विजः ; स्मृ. चिं., p. 3 ; व्य. चिं., p. 3.

4, व्य. सा., p. 4 ; व्य. समु., p. 5.

5, व्य. सा., p. 7.

8, स. वि., p. 64 ; वि. ता., p. 6 ; स्मृ. चिं., p. 3 ; के. वै., f. 21/a.

12, 5, वि. ता., p. 25 ; व्य. उ., p. 14 ; व्य. समु., p. 11.

7, व्य. चिं., p. 5 ; वि. ता., p. 26 ; व्य. समु., p. 11 ; व्य. उ., p. 14.

13, 6, राज. रत्न., p. 24 ; स. वि., p. 66 ; व्य. चिं., p. 4.

7, व्य. उ., p. 5 ; व्य. चिं., p. 4 ; वि. ता., p. 10.

14, 1, राज. रत्न., p. 20 ; व्य. प्र., p. 31 ; वि. ता., p. 14 ; व्य. उ., p. 13.

4, व्य. प्र., p. 11 ; व्य. समु., p. 7.

6, राज. रत्न., p. 20 ; वि. ता., p. 14 ; व्य. उ., p. 18.

7, राज. रत्न., p. 20 ; व्य. सा., p. 4 ; वि. ता., p. 14 ; व्य. उ., p. 18.

15, 1, राज. रत्न., p. 21 ; वि. ता., p. 15 ; व्य. प्र., p. 18.

2, राज. रत्न., p. 21 ; वि. ता., p. 15 ; व्य. उ., p. 18 ; व्य. समु., p. 7.

3, व्य. उ., p. 18 ; व्य. समु., p. 8.

4, दी. क., p. 34 ; व्य. उ., p. 19 ; व्य. समु., p. 8 ; व्य. सौ., p. 21, assigns the verse to कात्यायन.

16, 1, वि. ता., p. 16.

2, व्य. सौ., p. 21, ascribes the verse to कात्यायन.

3, व्य. चिं., p. 4 ; व्य. उ., p. 19.

4, वि. से., p. 95, ascribes the verse to कात्यायन.

5, व्य. चिं., p. 5 ; स्मृ. चिं., p. 4.

17, 1, द. वि., p. 18 ; स्मृ. चिं., p. 5.

2, व्य. प्र., p. 12 ; व्य. समु., p. 8.

18, 4, वि. ता., p. 28 ; व्य. चिं., p. 7 ; व्य. समु., p. 9 ; वि. ता., cites the śloka as from विष्णु, quoted in अपरार्क, but या. अप., p. 603, refers the verse to वृद्धबृहस्पति, not विष्णुः.

5, (d) धर्मज्ञः, स्मृ. चिं., p. 4.

7, (g) पूर्वाभिमुख, वि. ता., p. 16.

19, 1, Identical with मनुस्मृति, IX, 307.

5, व्य. चिं., p. 95 ; वि. चं., p. 166 ; व्य. समु., p. 10.

6, व्य. चिं., p. 3 ; वि. ता., p. 21.

20, 1, स्मृ. चिं., p. 7 ; व्य. उ., p. 28 ; व्य. समु., p. 10.

3, व्य. उ., p. 3 ; व्य. समु., p. 10.

4, वि. व्य., p. 2 ; स्मृ. चिं., p. 2.

5, स्मृ. चिं., p. 2.

21, 1, दी. क., p. 31 ; वि. च., p. 104 ; वि. व्य., p. 3.

4, वि. ता., p. 24 ; व्य. उ., p. 13.

5, उद्धूह्यते, संस्का. र., p. 412 ; विभङ्ग., f. 360.

6, Omitted by संस्का. र.

7, (d) सहजाताः, संस्का. र., p. 412 ; वि. ता., p. 24 ; व्य. उ., p. 13.

22, First line, स्मृ. कल्प., p. 5 ; द. वि., p. 260.

5, वि. चं., p. 104 ; या. वी. मि., p. 394.

6, वि. ता., p. 40.

7, वि. ता., p. 40 ; व्य. उ., p. 26.

23, 2, स्मृ. चिं., p. 14.

4, वि. ता., p. 39 ; व्य. उ., p. 24.

6, वि. ता., p. 47 ; या. अप., seems to ascribe this verse to कात्यायन.

6, स्मृ. कल्प., p. 20 ; वि. व्य., p. 4.

24, 1, स्मृ. चं., III, p. 76.

3, Compare verse 147 above with verse 87 in P. V. Kane's कात्यायनस्मृतिसारोद्धार.

26, 1, (a) Verse 158 above is identical with Jolly's *Nāradasmṛti*, I, 47.

27, 1, व्य. प्र., p. 19.

4, या. अप., p. 611 ; वि. चं., p. 105 ; वि. ता., p. 50 ; स्मृ. चिं., p. 37 ; व्य. उ., p. 32.

5, व्य. चिं., p. 25.

28, 1, व्य. प्र., p. 25 ; व्य. समु., p. 19.

3, अर्थसिद्धि, वि. व्य., p. 4.

29, 1, व्य. चिं., p. 11 ; व्य. प्र., p. 44.

3, या. अप., p. 612, (a) मिथ्याचारे चतुष्पात्स्यात् ; व्य. चिं., p. 7 ; व्य. मातृ., p. 288.

4, Attributed to Kātyāyana by परा. मा., p. 81 and स्मृ. चं., III, p. 85.

5, व्य. चिं., p. 13 ; व्य. प्र., p. 21 ; व्य. समु., p. 17.

30, 2, स्मृ. कल्प., p. 12 ; स्मृ. चिं., p. 5 ; वि. व्य., p. 5.

3, cf. कात्यायन, (ed. Kane), v. 140 :—

अप्रसिद्धं निराबाधं निरर्थं निष्प्रयोजनम् ।

असाध्यं वा विरुद्धं वा पक्षाभासं विवर्जयेत् ॥

Viśvarūpa, Vijñāneśwara, Jīmūtavāhana and Mādhava cite the verse without naming the author.

6, व्य. चिं., p. 14.

31, 1, व्य. चिं., p. 14.

2, व्य. चिं., p. 14 ; स्मृ. चिं., p. 5 ; व्य. उ., p. 35.

3, के. वै., f. 22.

4, के. वै., f. 22 reads अल्पाक्षरस्त्वसन्दिग्धो वह्वर्थश्च अनाकुलः.

32, 1, व्य. प्र., p. 22 ; व्य. समु., p. 17.
4, व्य. समु., p. 19.
5, व्य. चिं., p. 14 ; वि. व्य., p. 5.

33, 1, But ascribed to कात्यायन by या. अप., p. 639 ; व्य. मातृ., p. 287 ; व्य. प्र., p. 54 ; व्य. त., p. 200 ; and स्मृ. चं., III, p. 75.
2, व्य. मातृ., p. 296 ; व्य. सौ., p. 41, यानि राजा.
5, But ascribed to कात्यायन by या. बा., p. 204 and या. अप., p. 61.
7, But ascribed to कात्यायन by या. मि., p. 120 ; या. अप., p. 611 ; स्मृ. चं., III, p. 9 ; व्य. त., p. 204.
9, Cited anonymously by या. मि., p. 119 ; के. वै., f. 22, विरोधिनः for विरोधकाः.

34, 1, वि. व्य., p. 6.
2, वि. चं., p. 112 ; व्य. चिं., p. 11.
3, व्य. सौ., p. 66 ; वि. चं., p. 112.
4, स्मृ. चं., III, p. 97 ; व्य. उ., p. 37.
5, के. वै., f. 22 reads देशश्चैव तथा स्थानं and ज्ञातृसंज्ञानिवासश्च.

35, 2, स्मृ. चं., III, p. 91 ; स्मृ. चिं., p. 37 ; व्य. उ., p. 37.
3, स्मृ. चिं., p. 37.
4, स्मृ. सार., p. 85 ; के. वै., f. 22.
5, व्य. सौ., p. 46, न्यायसम् ; स्मृ. चं., III, p. 88 and वी. मि. व्य., p. 69 ascribe it to कात्यायन (Kane, 139).
6, व्य. सौ., p. 47.

36, 1, व्य. चिं., p. 11.
2, व्य. चिं., p. 15 ; स्मृ. चिं., p. 39 ; वि. व्य., p. 6.
3, स्मृ. चिं., p. 83 ; व्य. प्र., p. 103.
4, व्य. चिं., p. 16 ; स्मृ. चिं., p. 39 ; वि. व्य., p. 6.

37, 3, व्य. चिं., p. 25 ; स. वि., p. 98.
4, वि. चिं., p. 119 ; व्य. चिं., p. 25 ; व्य. उ., p. 37.

6, उत्तरार्ध cited anonymously (इति स्मरणात्) in के. वै., f. 22.

38, 5, स्मृ. चिं., III, p. 283 attributes the verse to कात्यायन; व्य. मातृ., p. 311.

7, या. मि., p. 120; व्य. मातृ., p. 301; स्मृ. चं., III, p. 97; वी. मि., p. 75; and स. वि., p. 92 ascribe it to कात्यायन; ascribed to बृहस्पति by व्य. त., p. 206 and वि. से., p. 106.

39, 1, स्मृ. चिं., p. 39.

2, व्य. चिं., p. 20; वि. ता., p. 65.

4, या. अप., p. 613; व्य. चिं., p. 22; वि. चं., p. 118.

40, 3, व्य. प्र., p. 27.

5, व्य. मातृ., p. 303.

6, स. वि., p. 103 ascribes it to कात्यायन (Kane, v. 205); व्य. प्र., f. 30; व्य. समु., p. 23.

8, स्मृ. चिं., p. 41.

41, 1, स्मृ. चिं., p. 41.

2, व्य. चिं., p. 32; वि. चं., p. 120; स. वि., p. 103; स्मृ. सार., p. 122.

3, वि. चं., p. 120; वि. ता., p. 78; स्मृ. सार., p. 122.

4, वि. चं., p. 120; स. वि., p. 103; स्मृ. सार., p. 122.

6, वि. चं., p. 123; य. सौ., p. 108.

42, 1, वि. चं., p. 123; महापापाभिशप्तो; व्य. सौ., p. 109.

2, व्य. चिं., p. 32; वि. चं., p. 120; स. वि., p. 104; या. अप., p. 623 ascribes it to Nārada, but it is not to be found in Jolly's *Nāradasmṛti*.

4, वि. ता., p. 80, निविष्टे तु; व्य. चिं., p. 35.

5, स्मृ. चिं., p. 42.

43, 1, स्मृ. चिं., p. 42; वि. ता., p. 80.

2, वि. ता., p. 80.

3, व्य. प्र., p. 31 ; व्य. समु., p. 24.

5, स्मृ. चिं., p. 42.

6, स्मृ. चिं., p. 42.

44, 1, स्मृ. चिं., p. 42.

45, 2, व्य. प्र., p. 32 ; व्य. समु., p. 25.

3, व्य. चिं., p. 30 ; व्य. त., p. 230 ; स्मृ. चिं., p. 60.

4, Cited from कात्यायन by वी. मि. व्य., p. 111.

5, स्मृ. चिं., p. 42.

46, 1, या. अप., p. 628 ; ascribed to कात्यायन by व्य. सार., p. 39.

2, या. अप., p. 628 ; वि. ता., p. 75 ; व्य. चिं., p. 27 ; ascribed to कात्या. by व्य. सार.

3, Ascribed to कात्यायन by व्य. समु., p. 39.

4, व्य. प्र., p. 33 ; व्य. समु., p. 26.

6, व्य. प्र., p. 33 ; व्य. समु., p. 26.

47, 1, Ascribed generally to Kātyāyana, e.g. व्य. मातृ., p. 306, या. अप., p. 690, परा. मा., p. 88 (Kane's ed., v. 223).

4, स्मृ. कल्प., p. 25 ; वि. ता., p. 111.

5, वि. चिं., p. 129 ('इति वचनात्') ; वि. ता., p. 111 ; वि. व्य., p. 11.

48, 4, स्मृ. चं., III, p. 118 ; परा. मा., p. 91 ; स. वि., p. 91 ascribe it to कात्यायन (Kane, 233).

49, 1, व्य. चिं., p. 38 ; वि. चं., p. 135 ; वि. ता., p. 155 ; वि. व्य., p. 11 ; वि. से., p. 118.

4, वि. ता., p. 158 ; वि. व्य., p. 12.

50, 1, व्य. चिं., p. 35 ; वि. ता., p. 158 ; वि. व्य., p. 12.

2, वि. ता., p. 158.

3, वि. ता., p. 158.

4, व्य. चिं., p. 35.

51, 1, व्य. चिं., p. 35.
2, व्य. चिं., p. 35.
3, व्य. चिं., p. 35 ; वि. व्य., p. 11.
4, व्य. चिं., p. 35 ; वि. व्य., p. 12.

52, 1, व्य. मातृ., p. 321 ; व्य. चिं., p. 35.
3, वि. व्य., p. 11.
4, व्य. चिं., p. 36.
5, व्य. चिं., p. 36 ; वि. व्या., p. 12.

53, 1, व्य. चिं., p. 36.
2, वि. चं., p. 135 ; वि. ता., p. 155.
3, वि. चं., p. 135 ; वि. ता., p. 155 ; वि. व्य., p. 11.
4, वि. व्य. चिं., p. 45 ; वि. से., p. 124.

54, 2, Verse 23 is ascribed to व्यास by व्य. म., p. 38, and to कात्यायन by परा. मा., p. 106. Verse 28 (उक्तेऽर्थे) is ascribed to कात्यायन by या. अप., p. 673, व्य. मातृ., p. 327, स्मृ. चं. III, p. 192, स. वि., p. 144, व्य. म., p. 39 and वी. मि., p. 164.

55, 2, व्य. चिं., p. 48 ; स्मृ. चिं., p. 47.
3, वि. चं., p. 146 ; व्य. चिं., p. 48 ; स्मृ. चिं., p. 47 ; वि. व्य., p. 14.
4, वि. चं., p. 147 ; व्य. चिं., p. 48 ; वि. व्य., p. 14.
5, स्मृ. चिं., p. 47 ; व्य. चिं., p. 48 ; वि. व्य., p. 14.
7, व्य. मातृ., p. 318 ; व्य. प्र., p. 54 ; व्य. समु., p. 33.

56, 1, व्य. मातृ., p. 318 ; व्य. प्र., p. 54.
2, स्मृ. चिं., p. 46.
4, व्य. समु., p. 32.
5, वि. चं., p. 148 ; व्य. चिं., p. 53.
6, व्य. चिं., p. 53 ; वि. चं., p. 149.
7, व्य. प्र., p. 58 ; व्य. समु., p. 36.

57, 1, वि. चं., p. 151 ; व्य. चिं., p. 57.

2, स्मृ. चं., III, p. 212 ; व्य. चिं., p. 55 ; स. वि., p. 148 ; वि. व्य., p. 14.

3, वि. चं., p. 151 ; व्य. चिं., p. 29 ; वि. व्य., p. 9.

4, व्य. चिं., p. 55.

6, वि. चं., p. 151 ; वि. ता., p. 175.

58, 2, स. वि., p. 147 ascribes the śloka to कात्यायन and व्य. मातृ., p. 333, to Nārada (*see* Kane, v. 400).

3, वि. व्य., p. 14.

4, व्य. मातृ., p. 333 and स. वि., p. 147 ascribe the verse to कात्यायन.

59, 2, व्य. विं., p. 62 ; स्मृ. चिं., p. 42 ; वि. व्य., p. 15.

60, 1, वि. ता., p. 120.

7, स्मृ. चिं., p. 43 ; स. वि., p. 116 ; दाय. नि., p. 5.

61, 1, स. वि., p. 116 ; स्मृ. चिं., p. 43.

3, स्मृ. चिं., p. 43.

5, स्मृ. चिं., p. 43 ; स. वि., p. 116.

62, 1 and 2, स्मृ. चिं., p. 43.

2, वि. भङ्ग., f. 16 gives the śloka in a different form :

ऋणं दत्वा गृहीत्वा च स्वस्वरुच्या परस्परम् ।
पत्रं कारयते यस्तु ऋणलेख्यं तदुच्यते ॥

3, स. वि., p. 116.

6 and 7, वि. ता., p. 118.

63, 1, स्मृ. चिं., p. 43 ; वि. ता., p. 118.

2, स्मृ. चिं., p. 43 ; स. वि., p. 112 ; वि. ता., p. 118.

3, वि. ता., p. 119.

6, स. वि., p. 113 ; वि. ता., p. 119.

64, 1, व्य. चिं., p. 30; स्मृ. चिं., p. 60; वि. ता., p. 119.
2, या. मि., p. 177 'इति स्मरणात्'; व्य. चिं., p. 30; स्मृ. चिं., p. 60; स. वि., p. 112; वि. ता., p. 123; व्य. उ., p. 45.
5, वि. ता., p. 132; स. वि., p. 119; दी. क., p. 39.

65, 1, वि. ता., p. 132.
2, स्मृ. चं., III, p. 141; स. वि., p. 120.
4 and 5, स्मृ. चं., III, p. 143 and या. अप., p. 689 ascribe the half-verses to कात्यायन (Kane, 279).

66, 2, व्य. चिं., p. 63.

67, 4, व्य. प्र., p. 43; व्य. समु., p. 45.
5, स्मृ. सा., p. 112.

68, 1, स्मृ. चं., III, p. 152; attributed to कात्यायन by परा. मा., p. 134.
3, स्मृ. चं., III, p. 152; स्मृ. चिं., p. 63.
5, Compare नारद., XXV, 143.

72, 1, Identical with नारद., II, 29; so ascribed by व्य. नि., and व्य. सौ.
4, वि. ता., p. 137.
5, वि. ता., p. 136.

73, 1, वि. चं., p. 184; दा. त., p. 179; वि. ता., p. 137.
3, वि. चं., p. 104; दा. त., p. 179; वि. ता., p. 137; व्य. चिं., p. 65; वि. व्य., p. 19; स्मृ. सा., p. 104.
4, व्य. प्र., p. 45; व्य. समु., p. 49.

74, 2, व्य. मातृ., p. 344; स्मृ. सा., p. 105; वि. ता., p. 137.
4, व्य. मातृ., p. 313 *alone* ascribes it to कात्यायन; दी. क., p. 34; स्मृ. सा., p. 105; वि. चं., p. 139.
5, स्मृ. सा., p. 105; स्मृ. चिं., p. 49.
6, स. वि., p. 134; व्य. प्र., p. 44.
7, स. वि., p. 134; व्य. प्र., p. 46; व्य. समु., p. 48.
8, व्य. प्र., p. 47; व्य. समु., p. 48.

75, 1, दी. क., p. 34 ; व्य. चिं., p. 69 ; वि. चं., p. 140.

2, व्य. मातृ., p. 348 ; व्य. चिं., p. 68 ; वि. चं., p. 155 ; व्य. प्र., p. 44 (?) wrongly ascribes it to कात्यायन.

3, गौ. मिता., p. 96, 'स्वामी सताऽपि लेख्येन न स तल्लब्धुमर्हति'; व्य. चिं., p. 38 ; वि. चं., p. 153 ; विवा. व्य., p. 18.

5, वि. व्य., p. 19 ; व्य. चिं., p. 70 ; स्मृ. चिं., p. 49 ; वि. चं., p. 93 ; स्मृ. सा., p. 107.

6, स्मृ. चिं., p. 49 ; व्य. चिं., p. 70 ; वि. चं., p. 165.

76, 2, व्य. चिं., p. 71 ; स्मृ. चिं., p. 50 ; वि. चं., p. 155 ; दी. क., p. 33 ; वि. व्य., p. 19 ; स्मृ. सा., p. 107.

3, दी. क., p. 34 ; व्य. चिं., p. 71 ; वि. चं., p. 155 ; स्मृ. चिं., p. 70 ; स्मृ. सा., p. 107.

4, व्य. चिं., p. 76 ; वि. चं., p. 158.

6, व्य. चिं., p. 76.

77, 3, 4 and 6, व्य. प्र., 47 ; व्य. समु., p. 49.

6 and 7, व्य. प्र., 47.

78, 2, स्मृ. सा., p. 104 ; स्मृ. चिं., p. 49 ; व्य. प्र., p. 48.

6, व्य. समु., p. 46.

9, स्मृ. कल्प., p. 47 ; वि. चं., p. 136 ; व्य. चिं., p. 68 ; स्मृ. सा., p. 108.

79, 1, स्मृ. कल्प., p. 47 ; व्य. चिं., p. 68.

2, व्य. चिं., p. 76.

80, 1, व्य. चिं., p. 76.

4, परा. मा., p. 150 ; दी. क., p. 40 ; व्य. चिं., p. 79 ; स्मृ. चिं., p. 50.

5, दी. क., p. 40 ; दि. त., p. 174 ; व्य. चिं., p. 72 ; स्मृ. चिं., p. 50.

81, 2, 3 and 4 : व्य. चिं., p. 79 ; व्य. समु., p. 50.

5, व्य. चिं., p. 88 ; स्मृ. सा., p. 115.

6, उत्तरार्ध cited in के. वै., f. 28.

7, दण्ड. वि., p. 27 ; वि. ता., p. 274.

8, (e) दण्ड. वि., p. 27.

8, मदन. दा., p. 162 has :

ताम्रकर्षकृता मुद्रा विज्ञेयः ताम्रिकः पणः ।

स एव चाण्डिका ज्ञेया ताश्वतस्रस्तु धान्यकः ॥

दान. कम., p. 66 like मदन. दा., with वीदिका for चाण्डिका.

82, 1, स्मृ. चिं., p. 37.

4, व्य. चिं., p. 84 ; स्मृ. चिं., p. 52.

6, या. अप., p. 697 ascribes the verse to कात्यायन, while परा. मा., p. 163 and वी. मि., p. 241 attribute it to नारदस्मृति, in which it is not to be found ; स्मृ. कल्प., p. 50, व्य. चिं., p. 85, and दि. त., p. 575 ascribe it to बृहस्पति.

7, The second half of verse 18 and the first half of verse 19 are cited as a śloka from *Kātyāyana* by या. अप., p. 695, स्मृ. चं., p. III, p. 224 ; परा. मा., p. 152, स. वि., p. 167 and वी. मि. व्य., p. 228.

84, 2, व्य. चिं., p. 89 ; वि. चं., p. 161 ; स्मृ. चिं., p. 52 ; वि. ता., p. 197 ; रा. कौ., p. 409 ; के. वै., f. 27, विनये तथा.

3, दी. क., p. 40 ; वि. चं., p. 161 ; स्मृ. चिं., p. 52 ; स्मृ. सा., p. 116 ; रा. कौ., p. 409 ; वि. व्य., p. 8.

4, दी. क., p. 40 ; व्य. चिं., p. 89 ; वि. चं., p. 161 ; स्मृ. चिं., p. 53 ; वि. चं., p. 161 ; या. वि. मि., p. 538 ; वि. ता., 164.

5, दी. क., p. 40 ; व्य. चिं., p. 89 ; स्मृ. चिं., p. 52 ; स्मृ. सा., p. 116 ; वि. चं., p. 161 ; या. वी. मि., p. 538 ; वि. ता., p. 196 ; रा. कौ., p. 409.

85, 2, वि. चं., p. 159 ; व्य. चिं., p. 27.

3, स्मृ. कल्प., p. 56 ; व्य. चिं., p. 27 ; स. वि., p. 176.

4, Verse 36 is identical with मनु., VIII, 102 and verse 35 with मनु., VIII, 88 ; नारदस्मृति (ed. Jolly), p. 103, verse 199 is identical with the second half of verse 35 and the succeeding half-verse, but reverses their order in the text.

86, Verse 83 is identical with मनु., VIII, 78; स्मृ. चिं., III, p. 209 ascribes it to कात्यायन; परा. मा., p. 113 ascribes it to Manu.

4, व्य. चिं., p. 89; स्मृ. चिं., p. 52; वि. चिं., p. 161; वि. ता., p. 197; व्य. प्र., p. 64.

87, 1, दी. क., p. 41; वि. ता., p. 230.

4, दी. क., p. 41; दि. त., p. 591; स. वि., p. 192.

89, 1, स्मृ. चिं., p. 56.

2, वि. चं., p. 165; वि. ता., p. 221; स्मृ. चिं., p. 56.

4, या. बा., p. 240.

90, 1, वि. ता., p. 264; रा. कौ., p. 435.

2, रा. कौ., p. 435; ascribed to कात्यायन also by व्य. सौ.; या. अप., p. 715 ascribes it to पितामह; identical with *Nārada*, I, 342.

91, 5, दी. क., p. 42; स्मृ. चिं., p. 57; वि. ता., p. 268.

92, 3, 4 and 5, दी. क., p. 42; स. वि., p. 216; स्मृ. चिं., p. 58.

93, 1, स. वि., p. 216.

2—7, Attributed to पितामह by या. मि., p. 196, स्मृ. चिं., III, p. 280 and परा. मा., p. 197.

8, Ascribed to कात्यायन as उत्तरार्ध of ततोऽर्धार्धं विना हातु लौकिकश्च क्रिया स्मृता in या. मि., p. 183 and स्मृ. चं., III, p. 154.

94, 2, व्य. चिं., p. 96; वि. चं., p. 165 (first half only); वि. ता., p. 81.

3, व्य. चिं., p. 94; वि. ता., p. 81.

4, स्मृ. कल्प., p. 57; व्य. सौ., p. 317; वि. चिं., p. 16 cites it anonymously.

5, वि. चं., p. 166; व्य. सौ., p. 317; वि. ता., p. 81.

6, वि. चं., p. 166; वि. ता., p. 81.

95, 1, वि. चं., p. 167; वि. ता., p. 81.

4, परा. मा., p. 210; स. वि., p. 474; वि. ता., p. 88; वि. से., p. 326.

5, वि. से., p. 315.

96, 4, वि. र., p. 628 ; द. वि., p. 57 ; वि. से., p. 325.

5, के. वै., f. 26 reads पुरोहितामात्यान् and धिग्दयाभ्याम्.

97, 1, व्य. प्र., p. 80 ; व्य. समु., p. 70.

3, दी. क., p. 56 ; व्य. चिं., p. 99 ; वि. ता., p. 78.

5, स्मृ. चिं., p. 129 ; व्य. चिं., p. 99.

7, वि. र., p. 663.

98, 1, स्मृ. चं., III, p. 308 ; व्य. चिं., p. 104 ; वि. चं., p. 172 ; व्य. त., p. 233.

5, स्मृ. चिं., p. 7 ; स. वि., p. 502, 'एवं सभ्यैर्दिवा राजा'.

6, स. वि., p. 503 ; वि. ता., p. 94 (वृद्धस्य), p. 831 (तृत्रस्य).

99, 2, कल्पतरु. व्रत., p. 1.

5, कल्पतरु. व्रत., p. 2 ; वि. भङ्ग., f. 10.

100, 1, कल्पतरु. व्रत., p. 1.

3, वि. ता., p. 479 ; स्मृ. चिं., p. 7.

5, दी. क., p. 35 ; वि. ता., p. 480.

6, वि. ता., p. 480.

101, 1, गौ. मि., p. 95 ; वि. ता., p. 480.

5, स्मृ. चं., III, p. 375 ; परा. मा., p. 230 ; वि. र., p. 13 ; स. वि., p. 230 ; वि. चं., p. 2 ; वि. अ., p. 6 ; वि. से., p. 7.

6, या. अप., p. 644 ; वि. र., p. 18 ; वि. चं., p. 7 ; स्मृ. चिं., p. 9.

102, 1, वि. ता., p. 487 ; वि. चं., p. 7 ; वि. भङ्ग., f. 72.

5, वि. भङ्ग., f. 21.

103, 1, या. अप., p. 644 ; वि. ता., p. 487 ; वि. भङ्ग., f. 72.

105, 2, वि. चिं., p. 16 ; वि. चं., p. 11 ; स्मृ. चिं., p. 10 ; वि. व्य., p. 26.

6, दी. क., p. 37 ; वि. चिं., p. 11 ; स्मृ. चिं., p. 10 ; वि. ता., p. 541.

106, 2, वि. चं., p. 10 ; वि. ता., p. 541.

3, वि. ता., p. 545.

6, वि. चं., p. 5 reads verse 86 thus :

तुल्यकालोपभोगश्चेत् भोगोऽपि समको भवेत् ।

विक्रये चैव दाने च विधिरेव प्रकीर्तितः ॥

107, 1, या. मि., p. 159 ; स्मृ. चिं., p. 10 ; वि. ता., pp. 536, 550.

4, परा. मा., p. 240 ; वि. चं., p. 12.

5, या. मि., p. 159 ; स्मृ. चिं., p. 10 ; वि. ता., pp. 536, 550.

108, 1, वि. चं., p. 29 ; वि. ता., p. 549.

109, 3, स्मृ. सार., p. 82.

4, दा. त., p. 175.

5, स्मृ. सा., p. 82 ; स. वि., p. 239.

6, वि. चिं., p. 258 ; वि. चं., p. 101 ; स. वि., p. 239 ; स्मृ. सा., p. 82.

110, 1, वि. र., p. 27 ; वि. चं., p. 13 ; वि. से., p. 17.

2, वि. ता., p. 550.

4, स्मृ. चं., III, p. 343 ; 'प्रविष्टे सोदये द्रव्ये'.

6, स्मृ. चिं., p. 10 ; वि. चं., p. 12.

111, 1, स्मृ. चिं., p. 10 ; वि. चं., p. 12.

4, दी. क., p. 37 ; स्मृ. चिं., p. 11 ; स. वि., p. 246 ; वि. ता., p. 527.

5, दी. क., p. 37 ; स्मृ. चिं., p. 11 ; वि. ता., p. 527.

112, 1, 2, 3 and 4 are ascribed also to कात्यायन.

1, स्मृ. चिं., p. 11 ; वि. चं., p. 17 ; वि. ता., p. 531.

4, वी. मि., p. 322.

7, स्मृ. चं., III, p. 355.

8, दी. क., p. 37 ; स्मृ. चिं., p. 12.

113, 2, स्मृ. चिं., p. 11 ; वि. चं., p. 16 ; वि. से., 22.

114, 1, वि. भङ्ग., f. 117, उत्तरार्धम्.

5, वि. चं., p. 28.

6, वि. ता., p. 498.

115, 2, वि. चं., p. 28 ; वि. ता., p. 498.

4, वि. चं., p. 28 ; वि. ता., p. 496.

5, वि. ता., p. 497.

6, स्मृ. कल्प., p. 68.

116, 2, स्मृ. चिं., p. 12 ; वि. चं., p. 28.

4, वि. चिं., p. 32 ; वि. चं., p. 27.

117, 1, या. अप., p. 650 cites it as *Kātyāyana's* but others ascribe it to *Bṛhaspati*, e.g. स्मृ. चिं., p. 13, स. वि., p. 256 and वि. चं., p. 20, in addition to those cited in the footnote.

4, स्मृ. चिं., p. 12 ; वि, ता., 516 ; स्मृ. चं., व्यव., (ed. Gharpure, p. 169 , not traced in Mysore ed.).

7, दी. क., p. 36 ; स. वि., p. 256 ; वि. ता., p. 515 ; रा. कौ., p. 397.

118, 2, स्मृ. चिं., p. 13 ; वि. चं., p. 17.

5, वि. ता., p. 502 ; स्मृ. चिं., p. 13.

6, स्मृ. चं., III, p. 308 ; परा. मा., p. 218 ; व्य. चिं., p. 104 ; व्य. त., p. 233 ; स. वि., p. 502 ; वि. चं., p. 172 ; वि. ता., p. 93.

119, 1, वि. चं., p. 18.

2, दी. क., p. 36 ; स्मृ. चिं., p. 14.

3, वि. ता., p. 550.

4, स्मृ. चं., III, p. 345 ; परा. मा., p. 246 ; वि. ता., p. 550.

120, 1, वि. भङ्ग., f. 386.

2, वि. र., p. 83.

3, वी. मि. दानप्र., p. 80 ; मदन. दान., p. 86 ; वि. भङ्ग., p. 3.

121, 1, स्मृ. चिं., p. 14; वि. ता., p. 556; स्मृ. चं., III, p. 415; वि. भङ्ग., f. 393.

3, वि. ता., p. 555.

4, वि. ता., p. 556; स्मृ. चिं., p. 15.

5, परा. मा., p. 281; वि. चिं., p. 36; स्मृ. चिं., p. 15; वि. ता., p. 556.

122, 1, वि. चिं., p. 37; स्मृ. चिं., p. 15; वि. चं., p. 31; वि. से., p. 130.

2, स्मृ. चिं., p. 14.

3, स्मृ. चं., III, p. 417.

4, वि. ता., p. 559; स्मृ. चं., III, p. 419.

123, 1, स्मृ. चं., III, p. 420.

2, वि. ता., p. 562.

3, मि. बा., p. 247; स्मृ. चिं., p. 11.

124, 1, स्मृ. चिं., p. 15; स्मृ. चं., III, p. 426.

125, 2, स्मृ. चं., III, p. 498; वि. ता., p. 574; व्य. प्र., p. 290; या. अप., p. 775 ascribes it to *Vyāsa*.

126, 1, Cited anonymously by स्मृ. चं., III, p. 500; स्मृ. चिं., p. 17; व्य. सा., p. 172; ascribed to बृह. by व्य. प्र., p. 291; व्य· समु., p. 106.

2, वि. चं., p. 34; वि. व्य., p. 38; व्य. प्र., p. 294; या. अप., p. 775 cites the śloka from *Vyāsa*.

4, वि. चं., p. 35; वि. ता., p. 507; स्मृ. चिं., p. 17; वि. व्य., p. 33; व्य. प्र., p. 294.

127, 1, स. वि., p. 308; वि. ता., p. 578; व्य. प्र., p. 296; व्य. समु., p. 106.

2, दी. क., p. 44 ascribes the verse to *Nārada* wrongly; वि. व्य., p. 34. This verse and the two next are ascribed to कात्यायन by स्मृ. चं., III, p. 508, परा. मा., p. 297 and p. 300, and वी. मि. व्य., p. 380.

4, स्मृ. कल्प., p. 72.

129, 1, व्य. प्र., p. 298; व्य. उ., p. 82; ascribed wrongly to *Nārada* by स. वि., p. 271.

3, स्मृ. चं., III, p. 430; व्य. सा., p. 147.

4, व्य. उ., p. 82; व्य. प्र., p. 298; व्य. समु., p. 90; ascribed to कात्यायन by या. अप., p. 832; and to बृहस्पति by वि. भङ्ग., f. 319.

130, 1, या. अप., p. 832 (दायं for व्ययं) ascribes it to *Nārada* wrongly; व्य. सा., p. 147; व्य. उ., p. 82; व्य. प्र., p. 298; वि. ता., p. 582; वि. भङ्ग., f. 282.

2, व्य. प्र., p. 299; वि. ता., p. 584; व्य. उ., p. 83; व्य. समु., p. 90; ascribed to *Vyāsa* by स. वि., p. 272; वि. भङ्ग., f. 283.

3, व्य. म., p. 124; वि. ता., p. 584; व्य. प्र., p. 299; व्य. उ., p. 83.

4, Ascribed to *Vyāsa* by या. अप., p. 832, स. वि., p. 272 and स्मृ. चिं., p. 18; वि. ता., p. 599; व्य. प्र., p. 300; वि. व्य., p. 34; य. समु., p. 91.

131, 1, व्य. प्र., p. 300; वि. व्य., p. 34; स. वि., p. 272 cites it as *Nārada's*, with variant—

तस्यांश यदमन्त्रत्वात् गृह्णीयुस्ते ततोऽपरम् ॥

3, व्य. प्र., p. 300; वि. व्य., p. 35. Wrongly ascribed to *Nārada* by स. वि., p. 272.

6, स्मृ. चिं., p. 18; वि. भङ्ग., f. 292.

132, 1, स्मृ. चिं., p. 18; वि. भङ्ग., f. 292.

3, वि. भङ्ग., f. 293, द्वादशम्.

4, वि. भङ्ग., f. 293.

5, स्मृ. चं., III, p. 439; वि. चं., p. 38; वि. ता., p. 593; वि. भङ्ग., f. 298.

133, 3, वि. भङ्ग., f. 318.

4, व्य. प्र., p. 299; वि. ता., p. 584; वि. भङ्ग., f. 319; व्य. उ., p. 82; ascribed (?) by स. वि., p. 272, to *Vyāsa*, and to *Kātyāyana* by या. अप., p. 832, along with next three ślokas.

7, वि. ता., p. 589; वि. भङ्ग., f. 322.

134, 2, स्मृ. चिं., p. 18 ; वि. भङ्ग., f. 323, रत्नाकरवत् पाठः.

3, स्मृ. चिं., p. 18 ; वि. ता., p. 594 ; वि. भङ्ग., f. 323, reads वाह्यकर्षक for वाह्यवाहक.

4, वि. चं., p. 39 ; स्मृ. चिं., p. 18 ; स. वि., p. 273 ; वि. ता., p. 594 ; वि. भङ्ग., f. 323.

5, वि. भङ्ग., f. 323 reads विवीते for पर्वते.

135, 1, व्य. समु., p. 92 ; वि. भङ्ग., f. 323.

3, वि. ता., p. 594 ; वि. भङ्ग., f. 323.

4, वि. भङ्ग., f. 323.

5, वि. ता., p. 594 ; स्मृ. चिं., p. 18 ; वि. भङ्ग., f. 326.

6, वि. चं., p. 39 ; स्मृ. चिं., p. 18 ; वि. ता., p. 594 ; वि. भङ्ग., f. 326.

136, 1, वि. ता., p. 596 ; वि. भङ्ग., f. 328.

2, 3 and 4, वि. ता., p. 596 ; स्मृ. चिं., p. 18 ; वि. भङ्ग., f. 331.

137, 1, वी. मि. दान., p. 80 ; वि. भङ्ग., f. 336.

2, स्मृ. चिं., p. 19 ; वि. ता., p. 600 ; वि. भङ्ग., f. 339.

3, *Repeated infra* संस्का., vv. 285-286 ; स्मृ. कल्प., p. 75 ; विवादचन्द्रिका, p. 17 ; वी. मि. दान., p. 74 ; वि. भङ्ग., f. 362.

138, 1, विवादचन्द्रिका, p. 17.

2, वि. चिं., p. 58 ; स. वि., p. 285 ; वि. भङ्ग., f. 350 ; उत्तरार्धम्.

4, या. अप., p. 757 ascribes it to Kātyāyana, but in p. 780 to बृहसति ; वि. चं., p. 43 ; स्मृ. चिं., p. 19 ; वि. ता., p. 289 ; मदन. र., p. 109 ; परा. मा., p. 316 ; या. मि., p. 200 ; या. सुबो., p. 48 ; see Kane, v. 854.

5, स्मृ. चि., p. 19 ; विवादचन्द्रिका, p. 20 ; वि. भङ्ग., f. 111.

139, 1, व्य. समु., p. 97 ; see संस्का., v. 288 below for further references.

2 and 3, व्य. समु., p. 97 ; see संस्का., v. 289 below for further references.

4, व्य. समु., p. 97.

6, दी. क., p. 49; वि. भङ्ग., f. 126.

7, वि. भङ्ग., p. 126, नर्मदत्तं for नन्ददत्तम्.

140, 1, वी. मि. दान., p. 78; वि. ता., p. 611; दी. क., p. 49; वि. भङ्ग., f. 126.

2, व्य. समु., p. 98.

141, 1, 2 and 3, वि. व्य., p. 38; वि. भङ्ग., f. 130.

4, स. वि., p. 289; वि. से., p. 156; वि. भङ्ग., f. 131.

5, स. वि., p. 289; वि. भङ्ग., f. 131.

6, वि. भङ्ग., f. 132; स. वि., p. 289 ascribes the verse to *Nārada*.

142, 1, वि. ता., p. 629, विजानन् मुच्यते कर्म for the first quarter; विवादचन्द्रिका, p. 144; वि. भङ्ग., f. 134; स. वि., p. 289 ascribes the verse to *Nārada*.

2, वि. ता., 631; विवादचन्द्रिका, p. 144; वि. व्य., p. 38.

3, वि. र., p. 142; वि. ता., p. 631; वि. से., p. 158.

143, 1, स्मृ. चं., III, p. 458.

2, स्मृ. चं., III, p. 458; वि. ता., p. 631.

3 and 5, Identical with *Nāradasmṛti*, V, 25.

145, 1, स्मृ. चं., III, p. 471; वि. ता., p. 644; वि. भङ्ग., f. 162.

2, वि. ता., p. 644; वि. भङ्गा., f. 163.

146, 1, वि. चं., p. 52; स्मृ. चिं., p. 20; स. वि., p. 299 wrongly ascribes the verse to *Nārada* but not वि. भङ्ग., f. 164.

4, वि. चं., p. 52; वि. भङ्ग., f. 165.

6, वि. चं., p. 53; वि. व्य., p. 42; व्य. उ., p. 88; वि. भङ्ग., f. 167.

147, 2, वि. ता., p. 652; वि. भङ्ग., f. 170.

5, या. अप., p. 772, दशमेऽखिलम्.

6, *Dharmakośa*, Vol. I, p. 919 completes the śloka thus: यथा प्रातः समर्पितम्.

148, 2, मदन. र., p. 106; वि. ता., p. 665; वि. भङ्गा., f. 201.

3, मदन. र., p. 109; वि. र., p. 237; वि. ता., p. 674; व्य. उ., p. 100.

149, 1, वि. भङ्गा., f. 174, वेदविद्यायुतान्; आहूय for आहव्ययः.

2, दी. क., p. 49; व्य. उ., p. 90.

3, स्मृ. चं., III, p. 521 wrongly ascribes the śloka to याज्ञवल्क्य.

3, वि. भङ्ग., f. 176, ग्रहभमयः and स्वशासाने.

4, दी. क., p. 50; वि. ता., p. 657; व्य. उ., p. 90; वि. भङ्गा., f. 176, सन्दिग्धे च निर्णयम्.

150, 1, वि. ता., p. 656; वि. व्य., p. 43; व्य. उ., p. 90; वि. भङ्गा., f. 176, धर्मकाले.

2, वि. ता., p. 656; व्य. उ., p. 90; वि. व्य., p. 43; वि. भङ्गा., f. 176, कुत्रचित्.

3, वि. व्य., p. 43; व्य. उ., p. 91; वि. भङ्गा., f. 176, कर्माण्यनन्तरम्.

4, व्य. उ., p. 91; वि. भङ्गा., f. 176, लुब्धार्त for लुब्धाति.

151, 1, व्य. उ., p. 91; वि. भङ्गा., f. 176.

2, वि. ता., p. 657; व्य. उ., p. 91; वि. भङ्गा., f. 176.

3 and 4, वि. ता., p. 656; व्य. उ., p. 90.

152, 1, वि. चं., p. 84; द. वि., p. 268; व्य. उ., p. 90; व्य. समु., p. 112.

2, वि. चं., p. 84; द. वि., p. 268; वि. ता., p. 661.

3, वि. ता., p. 661; व्य. उ., p. 91; व्य. समु., p. 111; वि.भङ्गा., f. 181, ततः पुरात्.

4, वि. चिं., p. 85; वि. ता., p. 661; द. वि., p. 268; व्य. समु., p. 111; वि. भङ्गा., f. 181.

153, 1, वि. भङ्गा., f. 181.

2, वि. ता., p. 661; व्य. उ., p. 91.

3, वि. भङ्गा., f. 182; but the śloka is wrongly ascribed to *Nārada* by व्य. समु., p. 111, and to *Sumantu* by स. वि., p. 330.

5, वि. भङ्गा., f. 182, राजभागम्; attributes to वि. चिं., the reading राजदेयं, not found in printed वि. चिं.

154, 1, स्मृ. चं., III, p. 532; वि. ता., p. 661; व्य. उ., p. 92; वि. भङ्गा., f. 183, तद्धनम् for तत्समम्.

2, स्मृ. चं., III, p. 532; वि. ता., p. 662; व्य. उ., p. 92; वि. भङ्ग., f. 183 reads असन्तानादिषु for सान्तानादिकाषु.

3, स्मृ. चं., III, p. 533; वि. ता., p. 662; वि. भङ्ग., f. 183, वि. र., वत् पाठः.

155, 1, वि. भङ्ग., f. 185, वि. से., वत्.

2, वि. भङ्ग., f. 185, स्थावरं जङ्गमम्.

3, मदन. र., p. 105; वि. चं., p. 59; वि. व्य., p. 44; वि. भङ्ग., f. 192, क्रीणीताविचक्षणः.

4, मदन. र., p. 105; वि. चं., p. 59; व्य. उ., p. 96; स. वि., p. 312 ascribes it to कात्यायन, with the variant मुग्धेन for मूढेन (Kane, v. 692); वि. भङ्ग., f. 193 gives it to बृहस्पति.

156, 3, दी. क., p. 49; स्मृ. चं., III, p. 517; मदन. र., p. 103; वि. भङ्ग., f. 188 and reads like वि. चिं., वि. र., p. 119 and परा. मा., p. 361 ascribe the śloka to व्यास; वी. मि. व्य., p. 433 and व्य. उ., p. 93 ascribe it to Nārada, but it is not found in the printed edition of it.

5, या. अप., p. 831; मदन. र., p. 102; वि. ता., p. 613; व्य. उ., p. 93; वि. भङ्ग., f. 187.

157, 2, 3 and 4, व्य. समु., p. 111.

5, व्य. समु., p. 110.

6 and 7, व्य. समु., p. 109.

158, 1, व्य. समु., p. 110; स. वि., p. 326.
3, स. वि., p. 322; व्य. समु., p. 111.

159, 1, वि. से., p. 184.
4, Identical with मनु, VIII, 248.
2–5, वि. र., p. 202 deals with all these as *Manu's*.

160, 1, या. अप., p. 759.
3, मदन. र., p. 112; स. वि., p. 332.
5 and 6, Identical with मनु, VIII, vv. 258-259.

161, 1, 2 and 3, Identical with मनु, VIII, vv. 260, 261 and 256.

162, 1, मदन. र., p. 112; स. वि., p. 333; वि. ता., p. 687.
2, वि. ता., p. 687.
5, स. वि., p. 338; मदन. र., p. 116; वि. ता., p. 700.

163, 1 and 2, मदन. र., p. 116; वि. ता., p. 701.
5, मदन. र., p. 113; वि. ता., p. 690; व्य. उ., p. 105.

164, 1, मदन. र., p. 116; वि. ता., p. 701.
2 and 4, मदन. र., p. 114; वि. ता., p. 696.

165, 2, वि. ता., p. 696.
3, व्य. चिं., p. 76.
4, वि. र., p. 213; व्य. सौ., p. 240, अस्पृष्टास्तेषु ये ब्रूयुः; व्य. चिं., p. 76.
5, वि. ता., p. 700.

166, 1, मदन. र., p. 115; वि. चं., p. 62; वि. ता., p. 700; या. अप., p. 761, उत्तरार्धम्.
2, वि. ता., p. 700; परा. मा., p. 398; मदन. र., p. 115.
3, वि. ता., p. 700.
6, वि. ता., p. 700; मदन. र., p. 116; वि. चं., p. 63.

167, 1, वि. ता., p. 703; स. वि., p. 339; मदन. र., p. 116.
4, वि. र., p. 219; परा. मा., p. 400; वि. ता., p. 704; वि.चं., p. 63; व्य. उ., p. 108.

168, 1, मदन. र., p. 116; वि. चं., p. 63; वि. ता., p. 705.
2, वि. ता., p. 706; व्य. उ., p. 109.
3, विवादचन्द्रिका., p. 66.
4, मदन. र., p. 119; वि. ता., p. 714; व्य. समु., p. 117.
6, मदन. र., p. 119; वि. ता., p. 714.

169, 2, वि. ता., p. 722.
3, वि. ता., p. 722; संयोग for संबन्ध and चाधिकं for वान्विकम्.
4, वि. ता., p. 722.

170, 1, वि. ता., p. 723, वि. र. वत्.
4, वि. ता., p. 726.
6, के. वै., f. 33.

174, 5, के. वै., f. 36, प्रथमः शास्त्रसंपाते.

176, 1, वि. ता., p. 740, अङ्गापीडने चैव भेदने.

178, 1, वि. ता., p. 777 (उत्तरार्धम्).

179, 1, वि. ता., p. 790 (उत्तरार्धम्).
2, वि. ता., p. 782 (उत्तरार्धम्).
6, वि. ता., p. 779.

180, 1, वि. ता., p. 779, वि. र. वत्.
3, वि. ता., p. 779, वी. मि. व्य. वत्.
4, वि. ता., p. 779. *Repeated. See I*, 107, *infra.*
5 and 6, वि. ता., p. 779.

181, 1, वि. ता., p. 780, स्वल्पमूल्यं and ये बालकान् वञ्चयन्ति.
2, वि. ता., p. 780, वी. मि. व्य. वत्.
3, वि. ता., p. 780 (ungrammatical).
5, वि. ता., p. 782 (उत्तरार्धम्).

182, 2, वि. ता., p. 789, द. वि. वत्.

5, के. वै., f. 35.

183, 2, Identical with *Nāradasmṛti*, XIV, 2; वि. ता., p. 746.

5, वि. ता., p. 774.

6, वि. ता., p. 774 (मदनरत्ने).

184, 1 and 2, वि. ता., p. 774.

4, वि. ता., p. 751 (ज्ञाला संयुक्तया त्वाशु).

185, 2, वि. ता., p. 753 (मदनरत्ने).

3 and 4, Ascribed to Kātyāyana also by वि. र.

4, वि. ता., p. 753 (दोषभागी तदर्धकम्).

5, Ascribed to कात्यायन by या. अप., p. 821; परा. मा., p. 455; वि. र., p. 375; वि. चिं., p. 107; and वी. मि. व्य., p. 501 (दोषवक्तानुमोदतः); see *Kane*, v. 833.

6, वि. ता., p. 757 (पूर्वार्धम्).

186, 1, वि. ता., p. 758.

3, वि. ता., p. 774.

4, वि. ता., p. 753 (reads प्रधारयेत्).

5, वि. ता., p. 750.

6, स्मृ. चं., III, p. 723 gives, as in verse 15 *infra* a different पूर्वार्धम्, with which it is ascribed to Kātyāyana by या. अप., p. 821; परा. मा., p. 455; स. वि., p. 464; and वि. चिं., p. 107.

187, 1, वि. ता., p. 750.

2, वि. ता., p. 751.

4, वि. ता., p. 751 (बोद्धव्यः for विशोद्धव्यः).

188, 3, वि. ता., p. 813 (बलात्कारकृतानि च).

190, 4, वि. ता., p. 813, स. वि. वत्.

191, 1, वि. ता., p. 813 (समस्तसमायान्तु).

2, वि. ता., p. 807.

192, 1, वि. से., p. 280 ; वि. भङ्ग., f. 219.

2, मदन. र., p. 133 ; वि. भङ्ग., p. 3 ; वि. ता., p. 820.

4, वि. भङ्ग., f. 223 ; स्मृ. चं., III, p. 571 (Mysore) ascribes the पूर्वार्धम् to Manu. In स्मृ. चं. व्य., (ed. Gharpure, p. 243) the line is ascribed to बृहस्पति.

193, 1, वि. भङ्ग., f. 229, वि. र. वत्.

2, या. अप., p. 107 ; मदन. र., p. 134 ; वि. ता., p. 822 (पूर्वार्धम्).

5, वि. भङ्ग., f. 242, गुरुष्वर्चा इति पाठः.

6, वि. भङ्ग., f. 245.

7, वि. भङ्ग., f. 252.

194, 1, शूद्र. कम., p. 241 (नृत्यगीते) ; वि. भङ्ग., f. 260.

2, वि. भङ्ग., f. 259 reads जीवति सा.

3, वि. भङ्ग., f. 261 ; व्य. प्र., p. 490 and व्य. म., p. 86 ascribe it to Kātyāyana.

4, वि. भङ्ग., f. 267, म. कु. वत्.

5, वि. भङ्ग., f. 267, हि जायते for विनिर्मिता.

196, 1, मदन. र., p. 139 ; स्मृ. सा., p. 54 ; विवादचन्द्रिका, p. 32 ; वि. चिं., p. 195 ; स्मृ. चिं., p. 29 ; वि. चं., p. 69 ; वि. ता., p. 311, (एकपाके निवसताम्).

6, वि. चं., p. 35 ; मदन. र., p. 138 ; वि. ता., p. 292.

197, 1, दा. भा., p. 42 ; वि. चं., p. 73 reads ज्येष्ठांशं for उद्धारम्.

6, परा. मा., p. 496 ; मदन. र., p. 141 ; दी. क., p. 43 ; वि. चं., p. 69 ; व्य. म., p. 61 ; वि. ता., p. 318 ; स्मृ. चिं., p. 28 ; वि. भङ्ग., p. 59.

7, मि. वा., p. 448 ; वि. भङ्ग., p. 64 ; वि. व्य., p. 28 ; व्य. प्र., p. 439 ; वि. चं., p. 71 ; वि. र., p. 468, ascribes the

śloka to Nārada and याज्ञवल्क्य, but it is not found in their printed Smṛtis; व्य. सा., p. 216 seems to ascribe it to Nārada.

198, 1, स्मृ. चं., p. III, 611 ascribes the śloka to वृद्धबृहस्पति; दा. भा., p. 36; मदन. र., p. 139; वि. चं., p. 71; वि. ता., p. 313; विवादचन्द्रिका, p. 55; वि. से., p. 73.

4, या. मि., p. 205 cites the śloka without naming its author; वि. ता., p. 339 ascribes it to *Manusmṛti*, in which it is not found. परा. मा., p. 495 (उत्तरार्धम्); दाय. नि., p. 3; व्य. सा., p. 218; स. वि., p. 370.

7, वि. र., p. 480; म. कु., p. 361; वि. चिं., p. 201; वि. चं., p. 71; दाय. नि., p. 2 ('स्मृत्यन्तरे'); वि. ता., p. 301; वि. भङ्ग., p. 36; स्मृ. चिं., p. 29; व्य. प्र., 437. व्य. सा., p. 218, cites the पूर्वभाग, only from कात्यायन (Kane has missed this.)

199, 1, दाय. भा., (तेषांशा च कन्यकाः); दी. क., p. 44; वि. चिं., p. 204; स्मृ. सा., p. 57; वि. ता., p. 306; वि. से., p. 79; वि. भङ्ग., p. 85.

2, ascribed to कात्यायन by वि. र., दा. भा., and स्मृ. चं., III, p. 628.

3, ascribed to कात्यायन by दाय. भा., p. 69; स्मृ. चं., III, p. 626 and वि. र., p. 494 (Kane v. 458).

4, मदन. र., (reads विद्यते for शस्यते); वि. ता., p. 310; वि. भङ्ग., p. 39.

5, वि. भङ्ग., p. 94.

7, या. अप., p. 731; वि. र., p. 493 and वी. मि. व्य., p. 456 ascribe the śloka to व्यास in this form:

असंस्कृतास्तु ये तत्र पैतृकादेव तद्धनात् ।
असंस्कार्या भ्रातृभिः ज्येष्ठैः कन्याश्च यथाविधि ॥

9, मदन. र., p. 143; व्य. म., p. 65; वि. ता., p. 333; वि. भङ्ग., p. 90.

200, 2, परा. मा., p. 549=p. 369, *Bibliotheca Indica* edn. या. मि., p. 228 (II, 143) cites the śloka as Kātyāyana's as do वी. मि., p. 690 (mentrono the *Kalpataru* reading भर्तुस्सकाशात्), या. अप., p. 751 and दा. भा., p. 72 (भर्तु पित्रोः सकाशाद्वा). Kane (v. 901, n.) cites परा. मा., without stating its definite ascription of the śloka to बृहस्पति.

4, मदन. र., p. 163; वि. ता., p. 451.

5, दी. क., p. 46; मदन. र., p. 164; स्मृ. चिं., p. 30; वि. ता., p. 465; व्य. उ., p. 161.

201, 1, मदन. र., p. 164; दी. क., p. 46; स्मृ. चिं., p. 30; वि. ता., p. 465; विवादचन्द्रिका, p. 117; व्य. उ., p. 161.

2, वि. ता., p. 433; विवादचन्द्रिका, p. 80.

3, मदन. र., p. 151; व्य. समु., p. 131.

4, मदन. र., p. 151; वि. ता., p. 433; व्य. समु., p. 131.

202, 1, मदन. र., p. 151; वि. ता., p. 433. वि. से., p. 63, alone ascribes it to Kātyāyana.

7, व्य. समु., p. 130.

204, 4, मदन. र., p. 144, p. 159; स. वि., p. 375; वि. ता., p. 323; वि. भङ्ग., p. 66; विवादचन्द्रिका, p. 57; स्मृ. चिं., p. 35.

6, गौ. मि., p. 228; म. पा., p. 655; मदन. र., p. 144; स्मृ. चिं., p. 35; व्य. उ., p. 150; परा. मा., p. 499, wrongly attributes it to मनु.

205, 2, वि. चिं., p. 196; मदन. र., p. 196; स्मृ. सा., p. 54; व्य. सा., p. 223; वि. ता., p. 320; वि. चं., 70.

2, 3, व्य. प्र., p. 574 cites the two ślokas anonymously (स्मृत्यन्तरे).

206, 2, मदन. र., p. 145; वि. ता., p. 337; विवादचन्द्रिका, p. 93.

3, मदन. र., p. 145; वि. ता., p. 337.

5, मदन. र., p. 145 ; वि. ता., p. 387 ; विवादचन्द्रिका, p. 74.

6, मदन. र., p. 141 ; वि. चं., p. 74 ; वि. ता., p. 316 ; विवादचन्द्रिका, p. 93.

7, मदन. र., p. 145 ; वि. ता., p. 338 ; वि. चिं., p. 206 ; ascribes the śloka to कात्यायन, (Kane, 891).

207, 2, वि. र., p. 450 ; वि. ता., p. 365 ; शू. कम., p. 265, (इदन्तनैः for चिरन्तनैः) ; वि. भङ्ग., p. 207.

4, वि. चं., p. 90 ; दत्तक. चं., p. 56 ; स्मृ. चिं., p. 33 ; स्मृ. सा., p. 66 ; व्य. उ., p. 149.

5, व्य. उ., p. 148.

6, वि. ता., p. 356.

208, 1, वि. ता., p. 365 ; व्य. उ., p. 149 ;

4, व्य. समु., p. 138.

5, व्य. प्र., p. 613 ; वि. चं., p. 177 ; दत्त. चं., p. 14 ; स्मृ. सा., p. 70.

209, 1, दत्त. चं., p. 12 ; कृष्णभट्टीय, p. 879.

2, स्मृ. सा., p. 70 ; दत्तक. चं., p. 12.

4, आप. व्या. उज्व., (22-14-2) ; वि. चं., p. 88.

5, continues—अनन्वयिनः सर्वं राजा हरेत् तदनुज्ञया वाऽवरोधज इत्येके.

210, 1, परा. मा., p. 536 (पूर्वार्धं); गौ. मिता., p. 225.

2, गौ. मिता., p. 225.

6, वि. र., p. 586.

211, 2, स्मृ. चं., III, p. 673 ; मदन. र., p. 152 ; वि. ता., p. 383 ; स्मृ. चिं., p. 32.

3, स्मृ. चं., III, p. 673.

4, स्मृ. चं., III, p. 673 ; मदन. र., p. 152 ; स्मृ. चिं., p. 32 ; वि. ता., p. 383 ; रा. कौ., p. 455.

5, या. अप., p. 740.

212, 2, स. वि., p. 108.

3, स्मृ. चं., ascribes the verse to प्रजापति, मदन. र., p. 152; स. वि., p. 408; वि. ता., p. 384.

4, स्मृ. चं., p III p. 675 ascribes this also to प्रजापति, मदन. र., p. 152; स. वि., p. 408; वि. ता., p. 384

5, and 6, वि. ता., p. 390.

213, 4, परा. मा., p. 549; मि. बा., (ed. Gharpure), p. 143.

6, स्मृ. चिं., p. 32; वि. ता., p. 384; मदन. र., p. 154.

214, 1, मदन. र., p. 158; वि. ता., p. 422; स्मृ. सा., p. 139.

2, वि. ता., p. 391.

3, दी. क., p. 46; वि. चं., p. 98; वि. ता., p. 391; व्य. उ., p. 159; विवादचन्द्रिका, p. 129.

4, दी. क., p. 46; वि. चिं., p. 246; मदन. र., 160; वि. ता., p. 391; स्मृ. सा., p. 76; विवादचन्द्रिका, p. 129.

215, 3, वि. चं., p. 99; वि. ता., p. 391; विवादचन्द्रिका, p. 102.

4, दी. क., p. 45; मदन. र., p. 157; वि. ता., p. 415; व्य. उ., p. 157.

216, 6, स्मृ. चिं., p. 33; मदन. र., p. 155; व्य. उ., p. 157.

7, वि. चं., p. 98; व्य. प्र., p. 465.

217, 1, मेधातिथि, p. 763; या. मि., p. 206 (इति स्मरणात्), p. 210; (यतः स्मरन्ति); मदन. पारि., pp. 658–659; मदन. र., p. 141; व्य. प्र., p. 595; वि. ता., p. 326; रा. कौ., p. 450 (anonymous); स. वि., p. 371 (anonymous) स्मृ. चिं., p. 34; स्मृ. सा., p. 65; विवादचन्द्रिका, p. 98.

218, 1, मदन. र., p. 154; वि. ता., p. 400.

4, Identical with मनुस्मृति, IX, 130.

7, मदन. र., p. 154; दी. क., p. 45; स्मृ. चिं., p. 32; वि. से., p. 44.

8, वि. र., p. 561; वि. ता., p. 402.

219, 1, वि. ता., p. 405.

4, या. अप., p. 742 combines the पूर्वार्ध of this śloka with the उत्तरार्धम्—पितुः पुत्रेण कर्तव्या पिण्डदानोदकक्रिया ॥

5, दा. भा., p. 210 ; वि. चं., p. 93.

6, मदन. र., p. 155 ; वि. चं., p. 93.

220, 1, स्मृ. सा., p. 133 and p. 144.

5, वि. ता., p. 475.

221, 2, दी. क., p. 47 ; स्मृ. चिं., p. 36 ; स. वि., p. 439 ; वि. ता., p. 475 ; विवादचन्द्रिका, p. 105.

4, परा. मा., p. 572 ; मदन. र., p. 150 ; स्मृ. चिं., p. 35 ; दायनिर्णय, p. 6 ; वि. चं., p. 100 ; वि. ता., p. 475.

226, 2, द. वि., p. 20.

3, वि. र., p. 657 ; ascribes the śloka to Kātyāyana.

5, परा. मा., p. 220.

227, 7, वि. र., p. 623 ascribes the śloka to Kātyāyana and interpolates after धनागम —

एताश्चारैः सुविदितान् स्वयं राजा निवारयेत् ।

and adds after संप्रकीर्त्यते (संप्रवर्तते)—

उपायैः सामभेदाद्यैः एतानि शमयेन्नृपः ॥

(Kane, 949).

228, 1, Lines reversed as parts of two independent ślokas of Kātyāyana, vv. 951–953 (Kane) following वि. र., pp. 662-663.

231, 4, वी. मि. मोक्ष., p. 297 (citing it from गृहस्थकल्पतरु) ; वी. मि. दान., p. 10 ; दान. सा., f. 3.

233, 5, संस्का. रत्न., p. 664.

234, 3, संस्काररत्न, p. 664.

235, 2, वी. मि. प्राय., 514.

3, वी. मि. प्राय., p. 514 ; संस्काररत्न, p. 587.

237, 6, संस्काररत्न, p. 811 varies the śloka thus :—

तृतीये मासि कर्तव्यं गृष्टेरन्यत्र शोभनम् ।

गृष्टेश्चतुर्थमासे तु षष्ठे वाप्यथवाऽष्टमे ॥

7, Repeated in verse 66 below.

238, 4, संस्काररत्न, p. 821 (पूर्वार्धम्).

241, 6, प्रयो. चिं., 93 ; विधिज्ञेन विपश्चित्स प्रमादतः.

244, 4, संस्काररत्न, p. 886.

249, 3, शूद्र. कम., p. 10b *h* शुभदो रविः *i* शनौ शुभम्.

5, संस्काररत्न, p. 899.

6, संस्काररत्न, p. 899.

257, 10, संस्काररत्न, p. 177 (ह्युपनायनम् for ह्यौपनायनम्).

258, 3 and 4, संस्काररत्न, p. 178.

262, 5, p. 262, स्मार्त्तोल्लास, p. 245 ; संस्काररत्न, p. 1146.

268, 8, शूद्र. कम., p. 265 (स्वयमेव तु and अयं कर्तुं मत्यैः for असौ कर्तुमन्यैः).

270, 5, वी. मि. दान., p. 142/a प्रार्थयति for प्रार्थयतः, and कलौ चानुगतान्विते for कलावनुगमान्विते.

7, मदन. दानो., p. 91 ; दानकमला., p. 42.

271, 1, मदन. दानो., p. 70 ; वी. मि. दान., p. 23.

5, वी. मि. दान., p. 74 ; दान. सा., f. 10.

6, Omitted by वी. मि. दान., p. 74 and दान. सा., f. 10.

7, वी. मि. दान., p. 74 ; दान. सा., f. 10.

10, दानकमला., p. 21 (द्विगुणं मतम् for द्विगुणं स्मृतम्); वी. मि. दान., p. 58. See *infra*, p. 139, foot-note, for further references.

272, 1, वी. मि. दान., p. 59 (अग्निहोत्रिणि); दान. कम., p. 21.

5, Read वस्त्रान्न for वसा (न्तो).

7, मदन. र. दानो., p. 969 ; दान. सा., f. 52.

8, मदन. दानो., p. 969 ; वी. मि. दान., p. 133/a ; दानकमला., p. 103 and p. 655 ; दान. सा., f. 52.

273, 1, मदन. दानो., p. 969 ; दान. सा., f. 52.

3, दानकमला., p. 654 (सोऽस्मान् सन्तारयिष्यति).

275, 5, मदन. दानो., p. 1235 (मार्गे for मार्गं) ; दानकमला., p. 868.

6, मदन. दानो., p. 1002 ; दानकमला., p. 759.

276, 1, मदन. दानो., p. 1002 ; दानकमला., p. 759 (पूर्वार्धम् only).

2, दानकमला., p. 759.

297, 5, शूद्रकमला., p. 241 (नृत्यगीत for नृत्यगीतस० and प्रश्नौ for पतौ).

298, 1, कालविवेक, p. 453.

305, 1, वी. मि. मोक्ष., p. 39/a (प्रशान्ताश्च विषयेभ्यश्च संहत्वा).

2, वी. मि. मो., p. 39/a (असि for अग्नि and आश्रममावसेत् for आश्रमे वसेत्).

306, 1, धर्म. प्रवृ., p. 1 and p. 1/b.

6, वी. मि. मोक्ष., p. 120/b.

307, 2, वी. मि. मोक्ष., p. 120/b.

308, 3, वी. मि. मो., p. 23/b has वारं वा. for चीरं वा, and adds—

अग्निकायमभीषेको भूमिशय्या जटाजिनम् ।
वन्यान्नं वनवासश्च वानप्रस्थस्य कीर्तनम् ॥

316, 6, स्मार्तोल्लास, p. 194 (तण्डुला व्रीहयः समा).

317, 3, धर्म. प्रवृ., p. 15/b (नान्यदर्थे निमित्ततः).

5, संस्काररत्न, p. 1185.

318, 5, कालादर्श, p. 34 (पूर्वार्धम्).

320, 9, वी. मि. प्राय., p. 497.

10, वी. मि. प्राय., p. 497.

321, 6, वी. मि. प्रा., p. 425 (योऽश्नीयात् for नाश्नीयात्).

322, 2, वी. मि. प्राय., p. 424 (नियुक्तो for तु युक्तो, and परिसंख्या for प्रतिसंख्या).

323, 2, धर्मप्रदीप, p. 22/b.

327, 1, नि. व्या., Kṛṣṇambhaṭṭa's Vyākhyā on निर्णयसिन्धुः.

330, 5, कालादर्श, p. 408.

331, 9, *f.* श्रियं for प्रियां in कालादर्श, p. 440.

332, 1, कालादर्श, p. 440 (दिवसेषु for वासरेषु).
5, संस्काररत्न, p. 181.

333, 5, कल्पतरु, तीर्थकाण्ड, p. 339 (press copy).

335, 6, कल्पतरु, तीर्थकाण्ड, This is cited frequently in Purāṇas as a *gātha* (e.g. मत्स्यपुराण).
7, कल्पतरु, तीर्थकाण्ड, p. 339.

336, 1, कल्पतरु, तीर्थकाण्ड, p. 339 reads सरसि for सदसि and अक्षय्यवटे for वटे चैव.
8, कालादर्श, p. 34.

347, 4, वी. मि. दान., p. 140 (काकिणीम् for काकनीम्).

348, 7, मि. बा. आचार., p. 540.

349, 2, कालादर्श, p. 326 reads प्रोषिते संस्थिते for प्रमीते संस्थिते and तथाब्दिके for मृताऽहनि.
3, कालादर्श, p. 325 reads आषाढके मासि for मार्गशिरो मासि.
4, कालादर्श, p. 327.

350, 3, कालादर्श, p. 472 reads सम्मतौ for समौ तौ.

355, 8, शूद्रकमलाकर, p. 195.

356, 1, वि. भङ्गा., f. 295, त्रिंशदेके तथैव च.
5, शूद्रकमला., p. 183 reads परपत्नीषु तेषु च for परपत्नीसुतेषु च.

357, 5, शूद्रकमला., p. 193 reads मृतकाः for भृतकाः.

358, 7, शूद्रकमला., p. 184 reads मातुलान्यां for मातुलायाम्.

359, 2, शूद्रकमला., p. 186.

365, 3, वि. भङ्ग., f. 7, सं. मवत्.

4, वि. भङ्ग., f. 7, पूजयेत्.

370, 7, मदन. दानो., p. 169 reads—

"दशहस्तेन दण्डेन त्रिंशद्दण्डा निवर्तनम् ।
दशौ तान्येव गोचर्म — " ॥

मि. बा. आ., p. 626 completes the above śloka thus—ब्राह्मणेभ्यो ददाति यः.

8, वि. ता., p. 118 ; वि. व्य., p. 47.

373, 2, वी. मि. प्राय., p. 33 and p. 473 read नाततायी for नापराधी.

375, 4, वी. मि. प्राय., p. 472 reads हुंकृत्य दर्पेण for लंकृत्य हुंकृत्य.

5, वी. मि. प्राय., p. 472 (ताडयित्वा तृणेनाऽपि).

376, 1, वी. मि. प्राय., p. 38.

5, वी. मि. प्रा., p. 298.

7, वि. भङ्ग., f. 258, reads न गच्छति for च गच्छति.

8, वि. भङ्ग., f. 258; *Dharmakośa*, following the Mysore MS., reads—

बालसंवर्द्धनं त्यक्त्वा बालपत्या न गच्छति ।
रजस्वलां सूतिकां च रक्षेद्भर्ता च गर्भिणीम् ॥

379, 6, वी. मि. प्रा., p. 273.

7, वी. मि. प्रा., p. 270/b.

381, 2, वी. मि. प्रा., p. 370 (ससङ्गताम् for समागताम्).

382, 4, वी. मि. प्रा., p. 34.

383, 9, वी. मि. प्रा., p. 510.

384, 3, वी. मि. प्रा., p. 414.

8, वी. मि. प्रा., p. 472 (पराकं चाङ्गकर्तने for पराकस्त्वङ्गकर्तने).

385, 2, वी. मि. प्रा., p. 532 (नान्यत् for नान्यम्).

COMPARATIVE STATEMENT OF VERSES IN J. JOLLY'S TRANSLATION (*Sacred Books of the East*, Vol. XXXIII, Part I, Oxford, 1889) *AND THE PRESENT TEXT.*

N.B.—The Roman numbers refer to chapters and the Arabic figures to verses.

Jolly		Text		Jolly		Text	
I	1	I	1	I	29	I	76
I	2	I	57	I	30	I	93-94
I	3	I	58	I	31	I	95
I	4	I	87	I	32	I	95-96
I	5	I	83	I	33	I	64
I	6	I	88	I	34	I	49
I	7	I	89	I	35	I	50
I	8	I	90	I	36	I	51
I	9	I	82	II	1	X	1
I	10	I	84-85	II	2	X	2
I	11	I	59	II	3	I	2
I	12	I	69	II	4	I	3
I	13	I	62	II	5	I	9
I	14	I	81	II	6	I	11
I	15	I	82	II	7	I	12
I	16	I	109	II	8	I	13
I	17	I	86	II	9	I	14
I	18	I	45-46	II	10	I	15
I	19	I	46-47	II	11	I	16
I	20	I	27	II	12	I	114
I	21	I	25	II	13	I	116
I	22	I	26	II	14	I	117
I	23	I	115	II	15	XXIII	17
I	24	I	65	II	16	XXI	4 and 19
I	25	I	73	II	17	XXIII	18
I	26	I	74	II	18	I	18
I	27	I	76			IX	1
I	28	I	92	II	19	IX	2

Jolly		Text	
II	20	IX	3
II	21	IX	4
II	22	IX	5
II	23	IX	6
II	24	IX	7
II	25	I	19
II	26	I	20
II	27	I	21
II	28	I	126-127
II	29	I	128
II	30	I	129
II	31	I	130
II	32	I	67
II	33	I	141
II	34	I	148, 150 and 151
II	35	I	144
II	36	I	136
II	37	I	137
II	38	IX	32
II	39 } 40 }	I	96-97
II	41	I	146
II	42	I	98
III	1	II	1
III	2	I	17
III	3	II	3
III	4	I	172
III	5	II	14
III	6	II	15
III	7	III	1
III	8	II	18
III	9	II	9-10
III	10	II	11
III	11	II	12
III	12	II	13
III	13	II	35
III	14	II	28-29
III	15	II	22
III	16	II	34
III	17	II	41
III	18	II	36
III	19	II	42
IV	1	III	2
IV	2	III	7
IV	3	III	8
IV	4	II	4
IV	5	III	3
IV	6	III	4
IV	7	I	173
IV	8	III	28
IV	9	III	22
IV	10	III	23
IV	11	III	24
V	1	IV	2
V	2	IV	5
V	3	IV	3
V	4	III	29
V	5	III	34
V	6	III	35
V	7	III	33
V	8	III	40
V	9	III	41
V	10	III	42
V	11	III	43
V	12	III	44
V	13	III	45
V	14	III	47
V	15	III	48
V	16	III	49
V	17	IV	6
V	18	IV	7
V	19	IV	
V	20	IV	11
VI	1	IX	21
VI	2	IX	25

Jolly		Text	
VI	3	VI	27
VI	4	VI	28
VI	5	IX	23
VI	6	IX	24
VI	7	IX	29
VI	8	IX	28
VII	1	V	4
VII	2	V	5
VII	3	V	6
VII	4	V	7
VII	5	V	8
VII	6	V	9
VII	7	V	10
VII	8	V	11
VII	9	V	12
VII	10	V	13
VII	11	V	14
VII	12	V	15
VII	13	V	16
VII	14	V	17
VII	15	V	18
VII	16	V	1
VII	17	V	19
VII	18	V	2, 20
VII	19	V	32
VII	20	V	33
VII	21	V	34
VII	22	V	35
VII	23	V	42
VII	24	V	21
VII	25	V	22
VII	26	V	29
VII	27	V	37
VII	28	V	38
VII	29	V	39
VII	30	V	40
VII	31	V	45
VII	32	V	44

Jolly		Text	
VII	33	V	48
VII	34	V	43
VII	35	V	46
VIII	1	VI	1
VIII	2	VI	2
VIII	3	VI	4
VIII	4	VI	5
VIII	5	VI	11
VIII	6	VI	12
VIII	7	VI	13
VIII	8	VI	14
VIII	9	VI	15
VIII	10	VI	16
VIII	11	VI	17
VIII	12	VI	20
VIII	13	VI	21
VIII	14	VI	22
VIII	15	VI	23
VIII	16	VI	24
VIII	17	VI	24 and 25
VIII	18	VI	25
VIII	19	VI	26
VIII	20	VI	40
VIII	21	VI	42
VIII	22	VI	52
VIII	23	VI	
VIII	24	VI	31
VIII	25	VI	32
VIII	26	VI	49
VIII	27	VI	39
VIII	28	VI	51
VIII	29	VI	47
VIII	30	VI	48
VIII	31	VI	56
IX	1	VII	22
IX	2	VII	23
IX	3	VII	24
IX	4	VII	25

Jolly		Text		Jolly		Text	
IX	5	VII	26	X	10	VIII	30
IX	6	VII	27	X	11	VIII	31
IX	7	VII	28	X	12	VIII	48
IX	8	VII	40	X	13	VIII	28
IX	9	VII	41	X	14	VIII	9
IX	10	VII	43	X	15	VIII	10
IX	11	VII	44	X	16	VIII	14
IX	12	VII	46	X	17	IV	17
IX	13	VII	31	X	18	VIII	15
IX	14	VII	32	X	19	VIII	49
IX	15	VII	48	X	20	VIII	52
IX	16	VII	49	X	21	VIII	62
IX	17	VII	50	X	22	VIII	64
IX	18	VII		X	23	VIII	66
IX	19	VII	66	X	24	VIII	65
IX	20	VII	67	X	25	VIII	70
IX	21	VII	29	X	26	VIII	72
IX	22	VII	30	X	27	VIII	78
IX	23	VII	36	X	28	VIII	79-80
IX	24	VII	37	X	29	VIII	80
IX	25	VII	38	X	30	VIII	82
IX	26	VII	54	X	31	VIII	83
IX	27	VII	55	X	32	VIII	84
IX	28	VII	56	X	33	VIII	85
IX	29	VII	57	XI	1	X	5
IX	30	VII	58	XI	2	X	6
IX	31	VII	60	XI	3	X	22
IX	32	VII	34	XI	4	X	8
IX	33	VII	68	XI	5	X	9
X	1	IV	14	XI	6	X	10
X	2	IV	15	XI	7	X	13
X	3	IV	21	XI	8	X	14
X	4	VIII	3	XI	9	X	12
X	5	VIII	4	XI	10	X	12
X	6	VIII	33	XI	11	X	16
X	7	VIII	34	XI	12	X	21
X	8	VIII	7	XI	13	X	17
X	9	VIII	29	XI	14	X	18

Jolly		Text		Jolly		Text	
XI	15	X	18	XI	53	X	119
XI	16	X	23	XI	54	X	87
XI	17	X	38, 39	XI	55	X	90
XI	18	X	39-40	XI	56	X	90
XI	19	X	40	XI	57	X	91
XI	20	X	43	XI	58	X	94
XI	21	X	41	XI	59	X	105
XI	22	X	66	XI	60	X	99
XI	23	X	67	XI	61	X	100
XI	24	X	68	XI	62	X	95
XI	25	X	49	XI	63	X	97
XI	26	X	50	XI	64	X	96
XI	27	X	48	XI	65	X	98
XI	28	X	49	XI	66	X	99
XI	29	X	51	XII	1	XI	1
XI	30	X	52	XII	2	XI	3
XI	31	X	53	XII	3	XI	2
XI	32	X	70	XII	4	XI	4
XI	33	X	71	XII	5	XI	6
XI	34	X	44	XII	6	XI	7
XI	35	X	45	XII	7	XI	8
XI	36	X	63	XII	8	XI	9
XI	37	X	64	XII	9	XI	10
XI	38	X	42	XII	10	XI	11
XI	39	X	73	XII	11	XI	12
XI	40	X	74	XII	12	XI	13
XI	41	X	78	XII	13	XI	14
XI	42	X	76	XII	14	XI	15
XI	43	X	84	XII	15	XI	18
XI	44	X	82	XIII	1	XII	1
XI	45	X	83	XIII	2	XII	2
XI	46	X	102	XIII	3	XII	7
XI	47	X	103	XIII	4	XII	5
XI	48	X	113	XIII	5	XII	8
XI	49	X	114	XIII	6	XII	9
XI	50	X	121	XIII	7	XII	10
XI	51	X	118	XIII	8	XII	11
XI	52	X	120	XIII	9	XII	12

Jolly		Text		Jolly		Text	
XIII	10	XII	3	XV	5	XIV	5
XIII	11	XII	4	XV	6	XIV	6
XIV	1	XIII	3	XV	7	XIV	8
XIV	2	XIII	1	XV	8	XIV	9
XIV	3	XIII	5	XV	9	XIV	15
XIV	4	XIII	4	XV	10	XIV	16
XIV	5	XIII	22	XV	11	XIV	17
XIV	6	XIII	6	XVI	1	XV	1
XIV	7	XIII	7	XVI	2	XV	3
XIV	8	XIII	8	XVI	3	XV	4
XIV	9	XIII	9	XVI	4	XV	5
XIV	10	XIII	11	XVI	5	XV	6
XIV	11	XIII	14	XVI	6	XV	7
XIV	12	XIII	15	XVI	7	XV	8
XIV	13	XIII	16	XVI	8	XV	9
XIV	14	XIII	17	XVI	9	XV	10
XIV	15	XIII	18	XVI	10	XV	13
XIV	16	XIII	21	XVI	11	XV	14
XIV	17	XIII	23	XVI	12	XVI	1
XIV	18	XIII	24	XVI	13	XVI	1-2
XIV	19	XIII	25	XVI	14	XVI	3
XIV	20	XIII	26	XVI	15	XVI	5
XIV	21	XIII	27	XVI	16	XVI	7-8
XIV	22	XIII	29	XVI	17	XVI	9
XIV	23	XIII	30	XVI	18	XVI	11
XIV	24	XIII	31	XVI	19	XVI	14
XIV	25	XIII	28	XVI	20	XVI	16
XIV	26	XIII	32	XVII	1	XVII	1
XIV	27	XIII	33	XVII	2	XVII	2
XIV	28	XIII	34	XVII	3	XVII	3
XIV	29	XIII	36	XVII	4	XVII	4
XIV	30	XIII	37	XVII	5	XVII	5
XIV	31	XIII	38	XVII	6	XVII	6
XIV	32	XIII	39	XVII	7	XVII	7
XV	1	XIV	1	XVII	8	XVII	8
XV	2	XIV	2	XVII	9	XVII	9
XV	3	XIV	3	XVII	10	XVII	10
XV	4	XIV	4				

Jolly		Text	
XVII	11	XVII	11-12
XVII	12		
XVII	13	XVII	13
XVII	14	XVII	14
XVII	15	XVII	15
XVII	16	XVII	16
XVII	17	XVII	17
XVII	18	XVII	18
XVII	19	XVII	19
XVII	20	XVII	20
XVII	21	XVII	22
XVII	22	XVII	23
XVII	23	XVII	24
XVII	24	XVII	25
XVIII	1	XVIII	1
XVIII	2	XVIII	2
XVIII	3	XVIII	9
XVIII	4	XVIII	3
XVIII	5	XVIII	4
XVIII	6	XVIII	7
XIX	1	XIX	1
XIX	2	XIX	7
XIX	3	XIX	8-9
XIX	4	XIX	9 and 11
XIX	5	XIX	20
XIX	6	XIX	21
XIX	7	XIX	22
XIX	8	XIX	26
XIX	9	XIX	27
XIX	10	XIX	31
XIX	11	XIX	33-34
XIX	12	XIX	38
XIX	13	XIX	39
XIX	14	XIX	28
XIX	15	XIX	37
XIX	16	XIX	40-41
XIX	17	XIX	41

Jolly		Text	
XIX	18	XIX	42
XIX	19	XIX	43
XIX	20	XIX	23-24
XIX	21	XIX	24-25
XIX	22	XIX	29
XIX	23	XIX	30
XIX	24	XIX	45
XIX	25	XIX	46
XIX	26	XIX	49
XIX	27	XIX	51
XIX	28	XIX	52
XIX	29	XIX	53
XX	1	XX	1
XX	2	XX	2
XX	3	XX	3
XX	4	XX	4
XX	5	XX	8
XX	6	XX	5
XX	7	XX	12
XX	8	XX	13
XX	9	XX	14
XX	10	XX	15
XX	11	XX	16
XX	12	XX	18
XX	13	XX	9
XX	14	XX	17
XX	15	XX	19
XXI	1	XXI	1
XXI	2	XXI	6
XXI	3	XXI	7
XXI	4	XXI	19
XXI	5	XXI	8
XXI	6	XXI	9
XXI	7	XXI	10
XXI	8	XXI	11
XXI	9	XXI	12
XXI	10	XXI	15
XXI	11	XXI	16

Jolly		Text		Jolly		Text	
XXI	12	XXI	17	XXII	34	XXIII	21
XXI	13	XXI	3	XXII	35	XXIII	23
XXI	14	XXI	5	XXII	36	XXIII	24
XXI	15	XXI	20	XXII	37	XXIII	25
XXI	16	XXI	21	XXII	38	XXIII	26
XXII	1	XXIII	2	XXIII	1	XXIV	1
XXII	2	XXII	1	XXIII	2	XXIV	2
XXII	3	XXII	2	XXIII	3	XXIV	3
XXII	4	XXII	3	XXIII	4	XXIV	4
XXII	5	XXII	4	XXIII	5	XXIV	5
XXII	6	XXII	5	XXIII	6	XXIV	6
XXII	7	XXII	13	XXIII	7	XXIV	7
XXII	8	XXII	10	XXIII	8	XXIV	8
XXII	9	XXII	12	XXIII	9	XXIV	11
XXII	10	XXII	14	XXIII	10	XXIV	13
XXII	11	XXII	15	XXIII	11	XXIV	14
XXII	12	XXII	16	XXIII	12	XXIV	15
XXII	13	XXII	17	XXIII	13	XXIV	18
XXII	14	XXII	18	XXIII	14	XXIV	19
XXII	15	XXII	19	XXIII	15	XXIV	16
XXII	16	XXII	20	XXIII	16	XXIV	17
XXII	17	XXII	21	XXIV	1	XXV	1
XXII	18	XXII	22	XXIV	2	XXV	2
XXII	19	XXII	23-24	XXIV	3	XXV	4
XXII	20	XXII	25	XXIV	4	XXV	6
XXII	21	XXII	23	XXIV	5	XXV	9
XXII	22	XXII	26	XXIV	6	XXV	10
XXII	23	XXIII	1	XXIV	7	XXV	11
XXII	24	XXIII	3	XXIV	8	XXV	12
XXII	25	XXIII	5	XXIV	9	XXV	13
XXII	26	XXIII	6	XXIV	10	XXV	15
XXII	27	XXIII	7	XXIV	11	XXV	14
XXII	28	XXIII	8	XXIV	12	XXV	16
XXII	29	XXIII	9	XXIV	13	XXV	17
XXII	30	XXIII	10	XXIV	14	XXVI	69
XXII	31	XXIII	14	XXV	1	XXVI	9
XXII	32	XXIII	15	XXV	2	XXVI	10
XXII	33	XXIII	20	XXV	3	XXVI	14

Jolly		Text	
XXV	4	XXVI	15
XXV	5	XXVI	16
XXV	6	XXVI	5
XXV	7	XXVI	17
XXV	8	XXVI	11
XXV	9	XXVI	21
XXV	10	XXVI	19
XXV	11	XXVI	20
XXV	12	XXVI	58
XXV	13	XXVI	59
XXV	14	XXVI	18
XXV	15	XXVI	24
XXV	16	XXVI	25
XXV	17	XXVI	54
XXV	18	XXVI	55
XXV	19	XXVI	56
XXV	20	XXVI	57
XXV	21	XXVI	27
XXV	22	XXVI	63
XXV	23	XXVI	64
XXV	24	XXVI	65
XXV	25	XXVI	66
XXV	26	XXVI	67
XXV	27	XXVI	42
XXV	28	XXVI	41
XXV	29	XXVI	120
XXV	30	XXVI	121
XXV	31	XXVI	125
XXV	32	XXVI	46
XXV	33	XXVI	77
XXV	34	XXVI	78
XXV	35	XXVI	70
XXV	36	XXVI	81
XXV	37	XXVI	82
XXV	38	XXVI	76
XXV	39	XXVI	71
XXV	40	XXVI	72
XXV	41	XXVI	73
XXV	42	XXVI	34
XXV	43	XXVI	35
XXV	44	XXVI	36
XXV	45	XXVI	37
XXV	46	XXVI	92
XXV	47	XXVI	93
XXV	48	XXVI	94
XXV	49	XXVI	95
XXV	50	XXVI	97
XXV	51	XXVI	98
XXV	52	XXVI	105
XXV	53	XXVI	99
XXV	54	XXVI	100
XXV	55	XXVI	126
XXV	56	XXVI	127
XXV	57	XXVI	132
XXV	58	XXVI	133
XXV	59	XXVI	134
XXV	60	XXVI	111
XXV	61	XXVI	137
XXV	62	XXVI	138
XXV	63	XXVI	135
XXV	64	XXVI	22
XXV	65	XXVI	136; one half in the appendix
XXV	66	XXVI	96, 136
XXV	67	XXVI	119
XXV	68	XXVI	संस्का., 518
XXV	69	XXVI	84
XXV	70	XXVI	86
XXV	71	XXVI	संस्का., 520
XXV	72	XXVI	113
XXV	73	XXVI	106
XXV	74	XXVI	107
XXV	75	XXVI	108

Jolly		Text	
XXV	76	XXVI	106
XXV	77	XXVI	112
XXV	78	XXVI	46
XXV	79	XXVI	47
XXV	80	XXVI	50
XXV	81	XXVI	51
XXV	82	XXVI	2-3
XXV	83	XXVI	2
XXV	84	XXVI	3 and 52
XXV	85	XXVI	60
XXV	86	XXVI	104
XXV	87	XXVI	31
XXV	88	XXVI	32
XXV	89	XXVI	33
XXV	90	XXVI	143
XXV	91	XXVI	146
XXV	92	XXVI	147
XXV	93	XIV	8
XXV	94 }	XXVI	140
XXV	95 }		and 149
XXV	96	XXVI	141
XXV	97	XXVI	142
XXV	98	XXVI	40
XXV	99	XXVI	79
XXV	100	XXVI	80
XXV	101	XXVI	139
XXVI	1	XXVII	1
XXVI	2	XXVII	2
XXVI	3	{ XXVII	5
		{ XXVIII	1
XXVI	4	XXVIII	2
XXVI	5	XXVII	7

Jolly		Text	
XXVI	6	XXVII	9
XXVI	7	XXVII	6
XXVI	8	XXVII	3
XXVI	9	XXVII	7
XXVII	1	XXIX	1
XXVII	2	{ IX	8
		{ I	114
XXVII	3	संस्का.,	13
XXVII	4	XXIX	2
XXVII	5	IX	12
XXVII	6	IX	13
XXVII	7	IX	17
XXVII	8	I	91
XXVII	9	XXIX	4
XXVII	10	XXIX	5
XXVII	11	IX	27
XXVII	12	IX	19
XXVII	13	X	56
XXVII	14	X	57
XXVII	15	X	58
XXVII	16	X	59
XXVII	17	X	61
XXVII	18	X	62
XXVII	19	Omitted, see Additional Texts, 3	
XXVII	20	Do.	
XXVII	21	Do.	
XXVII	22	Do.	
XXVII	23	Do.	
XXVII	24	Do.	
XXVII	25	X	63
XXVII	26	XXII	7

Gaekwad's Oriental Series

CATALOGUE OF BOOKS
1941

ORIENTAL INSTITUTE, BARODA

SELECT OPINIONS

Sylvain Levi: The Gaekwad's Series is standing at the head of the many collections now published in India.

Asiatic Review, London: It is one of the best series issued in the East as regards the get up of the individual volumes as well as the able editorship of the series and separate works.

Presidential Address, Patna Session of the Oriental Conference: Work of the same class is being done in Mysore, Travancore, Kashmir, Benares, and elsewhere, but the organisation at Baroda appears to lead.

Indian Art and Letters, London: The scientific publications known as the "Oriental Series" of the Maharaja Gaekwar are known to and highly valued by scholars in all parts of the world.

Journal of the Royal Asiatic Society, London: Thanks to enlightened patronage and vigorous management the "Gaekwad's Oriental Series" is going from strength to strength.

Sir Jadunath Sarkar, Kt.: The valuable Indian histories included in the "Gaekwad's Oriental Series" will stand as an enduring monument to the enlightened liberality of the Ruler of Baroda and the wisdom of his advisers.

The Times Literary Supplement, London: These studies are a valuable addition to Western learning and reflect great credit on the editor and His Highness.

GAEKWAD'S ORIENTAL SERIES

Critical editions of unprinted and original works of Oriental Literature, edited by competent scholars, and published at the Oriental Institute, Baroda

I. BOOKS PUBLISHED.

Rs. A.

1. **Kāvyamīmāṁsā** (काव्यमीमांसा): a work on poetics, by Rājaśekhara (880–920 A.D.): edited by C. D. Dalal and R. Anantakrishna Sastry, 1916. Reissued, 1924. Third edition revised and enlarged by Pandit K. S. Ramaswami Shastri, 1934, pp. 52+314 2–0

2. **Naranārāyaṇānanda** (नरनारायणानन्द): a poem on the Paurāṇic story of Arjuna and Kṛṣṇa's rambles on Mount Girnar, by Minister Vastupāla: edited by C. D. Dalal and R. Anantakrishna Sastry, 1916, pp. 11+92+12. *Out of print.*

3. **Tarkasaṅgraha** (तर्कसङ्ग्रह): a work on Philosophy (refutation of Vaiśeṣika theory of atomic creation) by Ānandajñāna or Ānandagiri (13th century): edited by T. M. Tripathi, 1917, pp. 36+142+13 .. *Out of print.*

4. **Pārthaparākrama** (पार्थपराक्रम): a drama describing Arjuna's recovery of the cows of King Virāṭa, by Prahlādanadeva, the founder of Pālanpur: edited by C. D. Dalal, 1917, pp. 8+29 .. .. *Out of print.*

5. **Rāṣṭrauḍhavaṁśa** (राष्ट्रौढवंश): an historical poem (Mahākāvya) describing the history of the Bāgulas of Mayūragiri, from Rāṣṭrauḍha, the originator to Nārāyana Shāh, by Rudra Kavi (A.D. 1596): edited by Pandit Embar Krishnamacharya with Introduction by C. D. Dalal, 1917, pp. 24+128+4 .. *Out of print.*

6. **Liṅgānuśāsana** (लिङ्गानुशासन): on Grammar, by Vāmana (8th-9th century): edited by C. D. Dalal, 1918, pp. 9+24 .. .. .. *Out of print.*

7. **Vasantavilāsa** (वसन्तविलास): a contemporary historical poem (Mahākāvya) describing the life of Vastupāla and the history of Gujarat, by Bālachandrasūri (A.D. 1240): edited by C. D. Dalal, 1917, pp. 16+114+6 .. .. .. *Out of print.*

Rs. A.

8. **Rūpakaṣaṭka** (रूपकषट्क): six dramas by Vatsarāja, minister of Paramardideva of Kalinjara (12th-13th century): edited by C. D. Dalal, 1918, pp. 12+191 *Out of print.*

9. **Mohaparājaya** (मोहपराजय): an allegorical drama describing the overcoming of King Moha (Temptation), or the conversion of Kumārapāla, the Chalukya King of Gujarat, to Jainism, by Yaśaḥpāla, an officer of King Ajayadeva, son of Kumārapāla (A.D. 1229 to 1232): edited by Muni Chaturvijayaji with Introduction and Appendices by C. D. Dalal, 1918, pp. 32+135+20. *Out of print.*

10. **Hammīramadamardana** (हम्मीरमदमर्दन): a drama glorifying the two brothers, Vastupāla and Tejaḥpāla, and their King Vīradhavala of Dholka, by Jayasiṁhasūri: edited by C. D. Dalal, 1920, pp. 15+98 2–0

11. **Udayasundarīkathā** (उदयसुन्दरीकथा): a Campū, by Soḍḍhala, a contemporary of and patronised by the three brothers, Chchittarāja, Nāgārjuna, and Mummuṇirāja, successive rulers of Konkan: edited by C. D. Dalal and Embar Krishnamacharya, 1920, pp. 10+158+7 2–4

12. **Mahāvidyāviḍambana** (महाविद्याविडम्बन): a work on Nyāya Philosophy, by Bhaṭṭa Vādīndra (13th century): edited by M. R. Telang, 1920, pp. 44+189+7 .. 2–8

13. **Prācīnagurjarakāvysaṅgraha** (प्राचीनगुर्जरकाव्यसङ्ग्रह): a collection of old Gujarati poems dating from 12th to 15th centuries A.D.: edited by C. D. Dalal, 1920, pp. 140+30 2–4

14. **Kumārapālapratibodha** (कुमारपालप्रतिबोध): a biographical work in Prākṛta, by Somaprabhāchārya (A.D. 1195): edited by Muni Jinavijayaji, 1920, pp. 72+478 7–8

15. **Gaṇakārikā** (गणकारिका): a work on Philosophy (Pāśupata School), by Bhāsarvajña (10th century): edited by C. D. Dalal, 1921, pp. 10+57 1–4

16. **Saṅgītamakaranda** (सङ्गीतमकरन्द): a work on Music, by Nārada: edited by M. R. Telang, 1920, pp. 16+64 *Out of print.*

17. **Kavīndrācārya List** (कवीन्द्राचार्य-ग्रन्थसूची): list of Sanskrit works in the collection of Kavīndrācārya, a Benares Pandit (1656 A.D.): edited by R. Anantakrishna Sastry, with a Foreword by Dr. Ganganatha Jha, 1921, pp. 20+34 0–12

18. **Vārāhagṛhyasūtra** (वाराहगृह्यसूत्र): Vedic ritual of the Yajurveda: edited by Dr. R. Shamasastry, 1920, pp. 5+24 0–10

Rs. A.

19. **Lekhapaddhati** (लेखपद्धति): a collection of models of State and private documents (8th to 15th centuries): edited by C. D. Dalal and G. K. Shrigondekar, 1925, pp. 11+130 2–0

20. **Bhavisayattakahā or Pañcamīkahā** (भविसयत्तकहा): a romance in Apabhraṁśa language, by Dhanapāla (c. 12th century): edited by C. D. Dalal and Dr. P. D. Gune, 1923, pp. 69+148+174 6–0

21. **A Descriptive Catalogue of the Palm-leaf and Important Paper MSS. in the Bhandars at Jessalmere** (जेसलमेरभाण्डागारीय-ग्रन्थसूची), compiled by C. D. Dalal and edited by Pandit L. B. Gandhi, 1923, pp. 70+101 3–4

22. **Paraśurāmakalpasūtra** (परशुरामकल्पसूत्र): a work on Tantra, with the commentary of Rāmeśvara: edited by A. Mahadeva Sastry, 1923, pp. 23+390. *Out of print.*

23. **Nityotsava** (नित्योत्सव): a supplement to the Paraśurāmakalpasūtra by Umānandanātha: edited by A. Mahadeva Sastry, 1923. Second revised edition by Swami Trivikrama Tirtha, 1930, pp. 22+252 5–0

24. **Tantrarahasya** (तन्त्ररहस्य): a work on the Prābhākara School of Pūrvamīmāṁsā, by Rāmānujācārya: edited by Dr. R. Shamasastry, 1923, pp. 15+84.. *Out of print.*

25, 32. **Samarāṅgaṇa** (समराङ्गण): a work on architecture, town-planning, and engineering, by King Bhoja of Dhara (11th century): edited by T. Gaṇapati Shastri, 2 vols., vol. I, 1924, pp. 39+290 (*out of print*); vol. II, 1925, pp. 16+324 10–0

26, 41. **Sādhanamālā** (साधनमाला): a Buddhist Tāntric text of rituals, dated 1165 A.D., consisting of 312 small works, composed by distinguished writers: edited by Dr. B. Bhattacharyya. Illustrated. 2 vols., vol. I, 1925, pp. 23+342; vol. II, 1928, pp. 183+295 14–0

27. **A Descriptive Catalogue of MSS. in the Central Library, Baroda** (बडोदाराजकीय ग्रन्थसूची): compiled by G. K. Shrigondekar and K. S. Ramaswami Shastri, with a Preface by Dr. B. Bhattacharyya, in 12 vols., vol. I (Veda, Vedalakṣaṇa, and Upaniṣads), 1925, pp. 28+264 6–0

28, 84. **Mānasollāsa or Abhilaṣitārthacintāmaṇi** (मानसोल्लास): an encyclopædic work treating of one hundred different topics connected with the Royal household and the Royal court, by Someśvaradeva, a Chalukya king of the 12th century: edited by G. K. Shrigondekar, 3 vols., vol. I, 1925, pp. 18+146; vol. II, 1939, pp. 50+304 7–12

Rs. A.

29. **Nalavilāsa** (नलविलास): a drama by Rāmachandrasūri, pupil of Hemachandrasūri, describing the Paurāṇika story of Nala and Damayantī: edited by G. K. Shrigondekar and L. B. Gandhi, 1926, pp. 40+91 .. 2–4

30, 31. **Tattvasaṅgraha** (तत्त्वसङ्ग्रह): a Buddhist philosophical work of the 8th century, by Śāntarakṣita, with Pañjikā by his disciple Kamalaśīla: edited by Pandit Embar Krishnamacharya, with a Foreword by Dr. B. Bhattacharyya, 2 vols., 1926, vol. I, pp. 157+80+582; vol. II, pp. 4+353+102 .. 24–0

33, 34. **Mirat-i-Ahmadi** (मिरात-इ-अहमदी): by Ali Mahammad Khan, the last Moghul Dewan of Gujarat: edited in the original Persian by Syed Nawab Ali, Professor of Persian, Baroda College, 2 vols., illustrated, vol. I, 1926, pp. 416; vol. II, 1928, pp. 632 .. 19–8

35. **Mānavagṛhyasūtra** (मानवगृह्यसूत्र): a work on Vedic ritual of the Yajurveda with the Bhāṣya of Aṣṭāvakra: edited by Rāmakrishna Harshaji Śāstri, with a Preface by B. C. Lele, 1926, pp. 40+264 5–0

36, 68. **Nāṭyaśāstra** (नाट्यशास्त्र): of Bharata with the commentary of Abhinavagupta of Kashmir: edited by M. Ramakrishna Kavi, 4 vols., vol. I, illustrated, 1926, pp. 27+397 (*out of print*); vol. II, 1934, pp. 23+25+464 5–0

37. **Apabhraṁśakāvyatrayī**: (अपभ्रंशकाव्यत्रयी) consisting of three works, the Carcarī, Upadeśarasāyana, and Kālasvarūpakulaka, by Jinadatta Sūri (12th century), with commentaries: edited by L. B. Gandhi, 1927, pp. 124+115 4–0

38. **Nyāyapraveśa** (न्यायप्रवेश), Part I (Sanskrit Text): on Buddhist Logic of Diṅnāga, with commentaries of Haribhadra Sūri and Pārśvadeva: edited by A. B. Dhruva, 1930, pp. 39+104 .. .. *Out of print.*

39. **Nyāyapraveśa** (न्यायप्रवेश), Part II (Tibetan Text): edited with introduction, notes, appendices, etc. by Vidhusekhara Bhattacharyya, 1927, pp. 27+67 .. 1–8

40. **Advayavajrasaṅgraha** (अद्वयवज्रसङ्ग्रह): consisting of twenty short works on Buddhism, by Advayavajra: edited by Haraprasad Sastri, 1927, pp. 39+68 .. 2–0

42, 60. **Kalpadrukośa** (कल्पद्रुकोश): standard work on Sanskrit Lexicography, by Keśava: edited by Ramavatara Sharma, with an index by Shrikant Sharma, 2 vols., vol. I (text), 1928, pp. 64+485; vol. II (index), 1932, pp. 283 14–0

Rs. A.

43. **Mirat-i-Ahmadi Supplement** (मिरात-इ-अहमदी परिशिष्ट): by Ali Muhammad Khan. Translated into English from the original Persian by C. N. Seddon and Syed Nawab Ali. Illustrated. Corrected reissue, 1928, pp. 15+222 6–8

44. **Two Vajrayāna Works** (वज्रयानग्रन्थद्वयं): comprising Prajñopāyaviniścayasiddhi of Anaṅgavajra and Jñānasiddhi of Indrabhūti: edited by Dr. B. Bhattacharyya, 1929, pp. 21+118 3–0

45. **Bhāvaprakāśana** (भावप्रकाशन): of Śāradātanaya, a work on Dramaturgy and Rasa (A.D. 1175–1250); edited by His Holiness Yadugiri Yatiraja Swami, Melkot, and K. S. Ramaswami Sastri, 1929, pp. 98+410 7–0

46. **Rāmacarita** (रामचरित): of Abhinanda, Court poet of Hāravarṣa, probably the same as Devapāla of the Pāla Dynasty of Bengal (*c.* 9th century A.D.): edited by K. S. Ramaswami Sastri, 1929, pp. 29+467 .. 7–8

47. **Nañjarājayaśobhūṣaṇa** (नञ्जराजयशोभूषण): by Nṛsiṁhakavi *alias* Abhinava Kālidāsa, a work on Sanskrit Poetics relating to the glorification of Nañjarāja, son of Vīrabhūpa of Mysore: edited by E. Krishnamacharya, 1930, pp. 47+270 5–0

48. **Nāṭyadarpaṇa** (नाट्यदर्पण): on dramaturgy, by Rāmacandra Sūri with his own commentary: edited by L. B. Gandhi and G. K. Shrigondekar, 2 vols., vol. I, 1929, pp. 23+228 4–8

49. **Pre-Diṅnāga Buddhist Texts on Logic from Chinese Sources** (प्राचीनबौद्धतर्कग्रन्थाः): containing the English translation of *Śatáśāstra* of Āryadeva, Tibetan text and English translation of *Vigraha-vyāvartanī* of Nāgārjuna and the re-translation into Sanskrit from Chinese of *Upāyahṛdaya* and *Tarkaśāstra*: edited by Giuseppe Tucci, 1930, pp. 30+40+32+77+89+91 .. 9–0

50. **Mirat-i-Ahmadi Supplement** (मिरात-इ-अहमदी परिशिष्ट): Persian text giving an account of Gujarat, by Ali Muhammad Khan: edited by Syed Nawab Ali, 1930, pp. 254 6–0

51, 77. **Triṣaṣṭiśalākāpuruṣacaritra** (त्रिषष्टिशलाका पुरुषचरित्र): of Hemacandra: translated into English with copious notes by Dr. Helen M. Johnson, 4 vols., vol. I (Ādīśvaracaritra), 1931, pp. 19+530, illustrated; vol. II, 1937, pp. 22+396 26–0

52. **Daṇḍaviveka** (दण्डविवेक): a comprehensive Penal Code of the ancient Hindus by Vardhamāna of the 15th century A.D.: edited by Mahāmahopādhyāya Kamala Kṛṣṇa Smṛtitīrtha, 1931, pp. 34+380 8–8

Rs. A.

53. **Tathāgataguhyaka or Guhyasamāja** (गुह्यसमाज): the earliest and the most authoritative work of the Tantra School of the Buddhists (3rd century A.D.): edited by Dr. B. Bhattacharyya, 1931, pp. 39+210 .. 4–4

54. **Jayākhyasaṁhitā** (जयाख्यसंहिता): an authoritative Pāñcarātra work of the 5th century A.D.: edited by Pandit E. Krishnamacharya of Vadtal, with a Foreword by Dr. B. Bhattacharyya, 1931, pp. 78+47+454 .. 12–0

55. **Kāvyālaṅkārasārasaṁgraha** (काव्यालङ्कारसारसङ्ग्रह): of Udbhaṭa with the commentary, probably the same as Udbhaṭaviveka, of Rājānaka Tilaka (11th century A.D.): edited by K. S. Ramaswami Sastri, 1931, pp. 48+62 2–0

56. **Pārānanda Sūtra** (पारानन्दसूत्र): an ancient Tāntric work of the Hindus in Sūtra form: edited by Swami Trivikrama Tirtha with a Foreword by Dr. B. Bhattacharyya, 1931, pp. 30+106 3–8

57, 69. **Ahsan-ut-Tawarikh** (आह्सान-उत्-तवारिख्): history of the Safawi Period of Persian History, 15th and 16th centuries, by Hasani-Rumlu: edited by C. N. Seddon, 2 vols. (Persian text and translation in English), vol. I, 1932, pp. 36+510; vol. II, 1934, pp. 15+301 .. 19–8

58. **Padmānanda Mahākāvya** (पद्मानन्दमहाकाव्य): giving the life-history of Ṛṣabhadeva, the first Tīrthaṅkara of the Jainas, by Amarachandra Kavi of the 13th century: edited by H. R. Kapadia, 1932, pp. 99+667 14–0

59. **Śabdaratnasamanvaya** (शब्दरत्नसमन्वय): an interesting lexicon of the Nānārtha class in Sanskrit, compiled by the Maratha King Sahaji of Tanjore: edited by Viṭṭhala Śāstrī, with a Foreword by Dr. B. Bhattacharyya, 1932, pp. 31+605 11–0

61, 91. **Śaktisaṅgama Tantra** (शक्तिसङ्गमतन्त्र): comprising four books on Kālī, Tārā, Sundarī, and Chhinnamastā: edited by Dr. B. Bhattacharyya, 4 vols., vol. I, Kālikhaṇḍa, 1932, pp. 13+179; vol. II, Tārākhaṇḍa, 1941, pp. 12+271 5–8

62. **Prajñāpāramitās** (प्रज्ञापारमिता): commentaries on the Prajñāpāramitā, a Buddhist philosophical work: edited by Giuseppe Tucci, 2 vols., vol. I, 1932, pp. 55+589 12–0

63. **Tarikh-i-Mubarakhshahi** (तारिख-इ-मुबारकशाही): contemporary account of the kings of the Saiyyid Dynasty of Delhi: translated into English from original Persian by Kamal Krishna Basu, with a Foreword by Sir Jadunath Sarkar, Kt., 1932, pp. 13+299 .. 7–8

64. **Siddhāntabindu** (सिद्धान्तबिन्दु): on Vedānta philosophy, by Madhusūdana Sarasvatī with the commentary of Puruṣottama: edited by P. C. Divanji, 1933, pp. 142+93+306 11–0

Rs. A.

65. **Iṣṭasiddhi** (इष्टसिद्धि): on Vedānta philosophy, by Vimuktātmā, disciple of Avyayātmā, with the author's own commentary: edited by M. Hiriyanna, 1933, pp. 36+697 14–0

66, 70, 73. **Shābara-Bhāṣya** (शाबरभाष्य): on the Mīmāṁsā Sūtras of Jaimini: translated into English by Dr. Ganganath Jha, in 3 vols., 1933–1936, vol. I, pp. 15+705; vol. II, pp. 20+708; vol. III, pp. 28+1012 48–0

67. **Sanskrit Texts from Bali** (बालिद्वीपग्रन्थाः): comprising religious and other texts recovered from the islands of Java and Bali: edited by Sylvain Levi, 1933, pp. 35+112 3–8

71. **Nārāyaṇa Śataka** (नारायणशतक): a devotional poem by Vidyākara with the commentary of Pītāmbara: edited by Shrikant Sharma, 1935, pp. 16+91 .. 2–0

72. **Rājadharma-Kaustubha** (राजधर्मकौस्तुभ): an elaborate Smṛti work on Rājadharma, by Anantadeva: edited by the late Mahāmahopādhyāya Kamala Krishna Smṛtitīrtha, 1935, pp. 30+506 10–0

74. **Portuguese Vocables in Asiatic Languages** (पोर्त्तुगीजशब्दकोश): translated into English from Portuguese by Prof. A. X. Soares, 1936, pp. 125+520 .. 12–0

75. **Nāyakaratna** (नायकरत्न): a commentary on the Nyāyaratnamālā of Pārthasārathi Miśra by Rāmānuja of the Prābhākara School: edited by K. S. Ramaswami Sastri, 1937, pp. 69+346 4–8

76. **A Descriptive Catalogue of MSS. in the Jain Bhandars at Pattan** (पत्तनभाण्डागारीय ग्रन्थसूची): edited from the notes of the late Mr. C. D. Dalal by L. B. Gandhi, 2 vols., vol. I, 1937, pp. 72+498 8–0

78. **Gaṇitatilaka** (गणिततिलक): of Śrīpati with the commentary of Siṁhatilaka, a non-Jain work on Arithmetic with a Jain commentary: edited by H. R. Kapadia, 1937, pp. 81+116 4–0

79. **The Foreign Vocabulary of the Quran** (कुराणशब्दकोश): showing the extent of borrowed words in the sacred text: compiled by Professor Arthur Jeffery, 1938, pp. 15+311 12–0

80, 83. **Tattvasaṅgraha** (तत्त्वसङ्ग्रह): of Śāntarakṣita with the commentary of Kamalaśīla: translated into English by Dr. Ganganath Jha, 2 vols., vol. I, 1937, pp. 8+739; vol. II, 1939, pp. 12+854 37–0

81. **Haṁsa-vilāsa** (हंसविलास): of Haṁsa Miṭṭhu: on mystic practices and worship: edited by Swami Trivikrama Tirtha and Mahāmahopādhyāya Hathibhai Shastri, 1937, pp. 13+331 5–8

Rs. A.

82. **Sūktimuktāvalī** (**सूक्तिमुक्तावली**): on Anthology, of Jalhaṇa, a contemporary of King Kṛṣṇa of the Northern Yādava Dynasty (A.D. 1247): edited by E. Krishnamacharya, 1938, pp. 66+463+85 11–0

85. **Bṛhaspati Smṛti** (**बृहस्पतिस्मृति**): a reconstructed text of the now lost work of Bṛhaspati: edited by K. V. Rangaswami Aiyangar, 1941 13–0

86. **Parama-Saṁhitā** (**परमसंहिता**): an authoritative work of the Pāñcharātra system: edited by S. Krishnaswami Aiyangar, 1940, pp. 45+208+230 8–0

87. **Tattvopaplava** (**तत्त्वोपप्लव**): a masterly criticism of the opinions of the prevailing Philosophical Schools by Jayarāśi: edited by Pandit Sukhalalji and R. C. Parikh, 1940, pp. 21+144 4–0

88. **Anekāntajayapatākā** (**अनेकान्तजयपताका**): of Haribhadra Sūri (8th century A.D.) with his own commentary and Ṭippanaka by Munichandra, the Guru of Vādideva Sūri: edited by H. R. Kapadia, in 2 vols., vol. I, 1940, pp. 32+404 10–0

89. **Śāstradīpikā** (**शास्त्रदीपिका**): a well-known Mīmāṁsā work: the Tarkapāda translated into English by D. Venkatramiah, 1940, pp. 29+264 5–0

90. **Sekoddeśaṭīkā** (**सेकोद्देशटीका**): a Buddhist ritualistic work of Naropa describing the Abhiṣeka or the initiation of the disciple to the mystic fold: edited by Dr. Mario Carelli, 1941, pp. 35+74 2–8

II. BOOKS IN THE PRESS.

1. **Nāṭyaśāstra** (**नाट्यशास्त्र**): edited by M. Ramakrishna Kavi, 4 vols., vol. III.

2. **Alaṁkāramahodadhi** (**अलङ्कारमहोदधि**): on Sanskrit Poetics composed by Narendraprabha Sūri at the request of Minister Vastupāla in 1226 A.D.: edited by L. B. Gandhi.

3. **Dvādaśāranayacakra** (**द्वादशारनयचक्र**): an ancient polemical treatise of Mallavādi Sūri with a commentary by Simhasuri Gani: edited by Muni Caturvijayaji.

4. **Kṛtyakalpataru** (**कृत्यकल्पतरु**): of Lakṣmīdhara, minister of King Govindachandra of Kanauj: edited by K. V. Rangaswami Aiyangar, vols. I–V.

Rs. A.

5. **A Descriptive Catalogue of MSS. in the Oriental Institute, Baroda** (बडोदाराजकीय ग्रन्थसूची): compiled by K. S. Ramaswami Shastri, 12 vols., vol. II (Śrauta, Dharma, and Gṛhya Sūtras).

6. **Mādhavānala-Kāmakandalā** (माधवानलकामकन्दला): a romance in old Western Rajasthani by Gaṇapati, a Kāyastha from Amod: edited by M. R. Majumdar.

7. **Anekāntajayapatākā** (अनेकान्तजयपताका): of Haribhadra Sūri (*c.* 1120 A.D.) with his own commentary and Ṭippanaka by Munichandra, the Guru of Vādideva Sūri: edited by H. R. Kapadia, in 2 vols., vol. II.

8. **Saṁrāṭ Siddhānta** (सम्राट्सिद्धान्त): the well-known work on Astronomy of Jagannātha Pandit: critically edited with numerous diagrams by Kedar Nath, Rajjyotisi.

9. **Vimalaprabhā** (विमलप्रभा): the commentary on the Kālacakra Tantra and an important work of the Kālacakra School of the Buddhists: edited by Giuseppe Tucci.

10. **Aparājitāpṛcchā** (अपराजितापृच्छा): a voluminous work on architecture and fine-arts: edited by P. A. Mankad.

11. **Paraśurāma Kalpa Sūtra** (परशुरामकल्पसूत्र): a work on Hindu Tantra, with commentary by Rāmeśvara: second revised edition by Sakarlal Shastri.

12. **An Alphabetical List of MSS. in the Oriental Institute, Baroda** (ग्रन्थनामसूची): compiled from the existing card catalogue by Raghavan Nambiyar Siromani, 2 vols., vol. I.

13. **Vivāda Cintāmaṇi** (विवादचिन्तामणि): of Vāchaspati Miśra: an authoritative Smṛti work on the Hindu Law of Inheritance: translated into English by Dr. Ganganath Jha.

14. **Tarkabhāṣā** (तर्कभाषा): a work on Buddhist Logic, by Mokṣākara Gupta of the Jagaddala monastery: edited with a Sanskrit commentary by Embar Krishnamacharya.

15. **Hetubinduṭīkā** (हेतुबिन्दुटीका): commentary of Arcaṭa on the famous work of Dharmakīrti on Buddhist logic: edited from a single MS. discovered at Pattan, by Sukhalalji.

16. **Gurjararāsāvalī** (गुर्जररासावली): a collection of several old Gujarati Rāsas: edited by B. K. Thakore, M. D. Desai, and M. C. Modi.

III. BOOKS UNDER PREPARATION.

Rs. A.

1. **Prajñāpāramitās** (प्रज्ञापारमिता): commentaries on the Prajñāpāramitā, a Buddhist philosophical work: edited by Giuseppe Tucci, 2 vols., vol. II.

2. **Śaktisaṅgama Tantra** (शक्तिसङ्गमतन्त्र): comprising four books on Kālī, Tārā, Sundarī, and Chhinnamastā: edited by Dr. B. Bhattacharyya, 4 vols., vols. III-IV.

3. **Nāṭyadarpaṇa** (नाट्यदर्पण): introduction in Sanskrit on the Indian drama, and an examination of the problems raised by the text, by L. B. Gandhi, 2 vols., vol. II.

4. **Kṛtyakalpataru** (कृत्यकल्पतरु): one of the earliest Nibandha works of Lakṣmīdhara: edited by K. V. Rangaswami Aiyangar, 8 vols., vols. VI–VIII.

5. **A Descriptive Catalogue of MSS. in the Oriental Institute, Baroda** (बडोदाराजकीय ग्रन्थसूची): compiled by the Library Staff, 12 vols., vol. III (Smṛti MSS.).

6. **Mānasollāsa** (मानसोल्लास): or Abhilaṣitārthacintāmaṇi: edited by G. K. Shrigondekar, 3 vols., vol. III.

7. **Nītikalpataru** (नीतिकल्पतरु): the famous Nīti work of Kṣemendra: edited by Sardar K. M. Panikkar.

8. **Chhakkammuvaeso** (छक्कम्मुवएसो): an Apabhraṁsa work of the Jains containing didactic religious teachings: edited by L. B. Gandhi.

9. **Niṣpannayogāmbara Tantra** (निष्पन्नयोगाम्बरतन्त्र): describing a large number of maṇḍalas or magic circles and numerous deities: edited by Dr. B. Bhattacharyya.

10. **Basatin-i-Salatin** (बासातिन्-इ-सालातिन्): a contemporary account of the Sultans of Bijapur: translated into English by M. A. Kazi and Dr. B. Bhattacharyya.

11. **Madana Mahārṇava** (मदनमहार्णव): a Smṛti work principally dealing with the doctrine of Karmavipāka composed during the reign of Māndhātā, son of Madanapāla: edited by Embar Krishnamacharya.

12. **Triṣaṣṭiśalākāpuruṣacaritra** (त्रिषष्टिशलाका पुरुषचरित्र): of Hemacandra: translated into English by Dr. Helen Johnson, 4 vols., vols. III-IV.

13. **Bṛhaspatitattva** (बृहस्पतितत्त्व): a Śaiva treatise belonging to an early stratum of the Āgamic literature written in old Javanese with Sanskrit ślokas interspersed in the text: edited by Dr. A. Zeiseniss.

14. **Aṇu Bhāṣya** (अणुभाष्य): a standard work of the Śuddhādvaita School: translated into English by G. H. Bhatt.

Rs. A.

15. **A Descriptive Catalogue of MSS. in the Jain Bhandars at Pattan** (पत्तनभाण्डागारीय ग्रन्थसूची): edited from the notes of the late Mr. C. D. Dalal, by L. B. Gandhi, 2 vols., vol. II.

16. **An Alphabetical List of MSS. in the Oriental Institute, Baroda** (ग्रन्थनामसूची): compiled from the existing card catalogue by Raghavan Nambiyar Siromani, 2 vols., vol. II.

17. **Nāṭyaśāstra** (नाट्यशास्त्र): of Bharata with the commentary of Abhinava Gupta: second revised edition by K. S. Ramaswami Shastri Siromani, vol. I.

18. **Nāṭyaśāstra** (नाट्यशास्त्र): of Bharata with the commentary of Abhinava Gupta: edited by M. Ramakrishna Kavi, 4 vols., vol. IV.

19. **Bhojanakutūhala** (भोजनकुतूहल): on the methods of preparing different dishes and ascertaining their food value written by Raghunātha Sūri, disciple of Anantadeva in the 16th century A.D.: edited by Ananta Yajneswar Shastri Dhupkar.

20. **Tattvacintāmaṇi** (तत्त्वचिन्तामणि): with the Āloka and Darpaṇa commentaries: edited by Dr. Umesh Misra.

21. **Rāsasaṅgraha** (राससंग्रह): a collection of 14 old Gujarati Rāsas, composed in the 15th and 16th centuries: edited by M. R. Majumdar.

22. **Pārasīkakoṣasaṅgraha** (पारसीककोषसंग्रह): a collection of four Persian Sanskrit lexicons: edited by K. M. Zaveri and M. R. Majumdar.

23. **Dhūrtasvāmi Bhāṣya** (धूर्तस्वामिभाष्य): a commentary on the Āśvalāyana Gṛhyasūtra: edited by A. Chinnaswami Shastri.

24. **Kodaṇḍamaṇḍana** (कोदण्डमण्डन): a work on archery attributed to Maṇḍana Sūtradhāra: edited by M. Ramakrishna Kavi.

25. **Mataṅgavṛtti** (मतङ्गवृत्ति): a commentary on the Mataṅga Pārameśvara Tantra by Rāmakaṇṭha Bhaṭṭa: edited by Mahamahopadhyaya Jogendranath Bagchi.

26. **Upaniṣat-Saṅgraha** (उपनिषत्संग्रह): a collection of unpublished Upaniṣads: edited by Shastri Gajanan Shambhu Sadhale.

For further particulars please communicate with—

THE DIRECTOR,
Oriental Institute, Baroda.

THE GAEKWAD'S STUDIES IN RELIGION AND PHILOSOPHY.

Rs. A.

1. **The Comparative Study of Religions**: [Contents: I, the sources and nature of religious truth. II, supernatural beings, good and bad. III, the soul, its nature, origin, and destiny. IV, sin and suffering, salvation and redemption. V, religious practices. VI, the emotional attitude and religious ideals]: by Alban G. Widgery, M.A., 1922 15–0

2. **Goods and Bads**: being the substance of a series of talks and discussions with H.H. the Maharaja Gaekwad of Baroda. [Contents: introduction. I, physical values. II, intellectual values. III, æsthetic values. IV, moral value. V, religious value. VI, the good life, its unity and attainment]: by Alban G. Widgery, M.A., 1920. (Library edition Rs. 5) 3–0

3. **Immortality and other Essays**: [Contents: I, philosophy and life. II, immortality. III, morality and religion. IV, Jesus and modern culture. V, the psychology of Christian motive. VI, free Catholicism and non-Christian Religions. VII, Nietzsche and Tolstoi on Morality and Religion. VIII, Sir Oliver Lodge on science and religion. IX, the value of confessions of faith. X, the idea of resurrection. XI, religion and beauty. XII, religion and history. XIII, principles of reform in religion]: by Alban G. Widgery, M.A., 1919. (Cloth Rs. 3) 2–0

4. **Confutation of Atheism**: a translation of the *Hadis-i-Halila* or the tradition of the Myrobalan Fruit: translated by Vali Mohammad Chhanganbhai Momin, 1918 .. 0–14

Conduct of Royal Servants: being a collection of verses from the Vīramitrodaya with their translations in English, Gujarati, and Marathi: by B. Bhattacharyya, M.A., Ph.D. 0–6

Bhavan's Sri Sankaracharya Sanskrit Mahavidyalaya
Bharatiya Vidya
834

idya Bha[illegible] Bhand[illegible] Mah[illegible]

SELLING AGENTS OF THE GAEKWAD'S ORIENTAL SERIES

England

Messrs. Luzac & Co., 46, Great Russell Street, London, W.C. 1.

Messrs. Arthur Probsthain, 41, Great Russell Street, London, W.C. 1.

Messrs. Deighton Bell & Co., 13 & 30, Trinity Street, Cambridge.

Calcutta

Messrs. The Book Co., Ltd., 4/3, College Square.

Messrs. Thacker Spink & Co., 3, Esplanade East.

Benares City

Chowkhamba Sanskrit Series Office, Post Box No. 8, Benares.

Messrs. Braj Bhusan Das & Co., 40/5, Thathari Bazar.

Lahore

Messrs. Mehrchand Lachmandass, Sanskrit Book Depôt, Said Mitha Street.

Messrs. Motilal Banarsidass, Punjab Sanskrit Book Depôt, Said Mitha Street.

Bombay

Messrs. Taraporevala & Sons, Kitab Mahal, Hornby Road.

Messrs. Gopal Narayan & Co., Kalbadevi Road.

Messrs. N. M. Tripathi & Co., Kalbadevi Road.

Saraswati Pustak Bhandar, Gulalwadi, Fort.

Poona

Oriental Book Supply Agency, 15, Shukrawar Peth.

Baroda

N. C. Athavale, Bookseller, Raopura.

Bhavan's Sri Sankaracharya Sanskrit Mahavidyalaya ★ Bharatiya Vidya

DATE DUE

Class No. ____________ Book No. ____________

Accession No. 883 ____________

This book should be returned to the Library on the date last stamped. A fine of 0.6 nP. will be charged for each day the book is kept over time.